BÜTÜN YÖNLERİYLE

YETİM

BU ÇALIŞMAYI DESTEKLEYEN KURUMLAR

İHH İNSANİ YARDIM VAKFI

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ 1992

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ 2013

KOCAELİ BÜYÜKŞEHİR ÇALIŞINCA OLUYOR

KOCAELİ İLAHİYAT VAKFI 2023

KOCAELİ MÜFTÜLÜĞÜ

KOCAELİ MİLLİ EĞİTİM MÜDÜRLÜĞÜ

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.
© Eserin her türlü basım hakkı anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

ISBN: 978-625-6506-88-6
Sertifika No: 50201

Kitabın Adı
BÜTÜN YÖNLERİYLE YETİM

Editörler
Doç. Dr. Ahmet EKŞİ
Ahmet Faruk GÖKSÜN

Tashih ve Redaksiyon
Doç. Dr. Abdulmuid AYKUL
Dr. Ali İhsan KILIÇ
Dr. Zülal KILIÇ
Afra KONYALI
Ahmet Faruk YOLCU
Ahmet ŞANVERDİ
Ali SATILMIŞ
Ayzade Asena KAYA GÖKDUMAN
Fatma Nur KALKAVAN
Kazım Berkay ÖZKARDAŞ
Mehmet Zahit KARADEMİR
Merve KARADEMİR
Mustafa BİLİCAN
Oğuzhan YILDIZ

Yayın Yönetmeni
Hüseyin KADER
Adem SAYDAN

Kapak
Halil YILMAZ

Baskı
Vizyon Basımevi Kağıtçılık Matb. San. Tic. Ltd. Şti.
Beylikdüzü OSB Orkide Cad.
No:1 / Z Beylikdüzü / İstanbul
Sertifika No: 52098

1. Basım
Mayıs 2024

İletişim
Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.
Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sokak No: 7 Eyüp Sultan / İstanbul
Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04
www.ensarnesriyat.com.tr siparis@ensarnesriyat.com.tr

BÜTÜN YÖNLERİYLE

YETİM

Editörler

Doç. Dr. Ahmet EKŞİ

Ahmet Faruk GÖKSÜN

Kocaeli, 2024

İÇİNDEKİLER

Önsöz **11**

Takdim **13**

Yetim Kavrami Üzerine Etimolojik ve Semantik Bir İnceleme **15**
Doç. Dr. Ahmet Meydan

Kur'ân-ı Kerîm'de Yetim **27**
Doç. Dr. Ramazan Şahan

Hadislerde Yetim **53**
Doç. Dr. Mehmet Ayhan

Kader ve Kötülük Bağlamında Yetimlik **65**
Prof. Dr. Metin Özdemir

Yahudilik ve Hristiyanlikta Yetim **81**
Doç. Dr. Nihat Durak

Günümüzde ve Gelecekteki Yetimlik Olgusuna Fıkhî Bir Bakış **91**
Prof. Dr. Şevket Topal

İslam Hukuku Açısından Yetimin Şahsı Üzerinde Velayet **101**
Prof. Dr. Kâşif Hamdi Okur

İslam Hukukunda Yetim Malının Korunmasına Yönelik Hükümler **113**
Dr. Salih Şahin

İslam Hukukunda Yardıma Muhtaç Kimsesiz Çocuk (Lakît) ve Hakları .. **141**
Doç. Dr. Abdulmuid Aykul

İslam Hukukuna Göre Yetimlere Koruyucu Aile Olmak 165
Prof. Dr. Ülfet Görgülü

Osmanli Hukukunda Yetim.....181
Doç. Dr. Ahmet Ekşi - Doç. Dr. Hüseyin Okur

Asr-ı Saadette Yetim.....201
Prof. Dr. Adnan Demircan

İslam Tarihinde, Osmanlı Öncesi, Yetimlere Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları.....213
Doç. Dr. Yılmaz Çelik

Klasik Osmanlı Dönemi Vakıf Belgelerinde Yetimler.....229
Doç. Dr. Nevzat Erkan

Şer'iyye Sicilleri Bağlamında Osmanlı'da Yetimlerin Korunmasına Yönelik Uygulamalar: 1452 Nolu İzmit Şer'iyye Sicili Örneği.....241
Doç. Dr. Bahattin Turgut

Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Kimsesiz ve Yetim Kalan Müslüman Türk Çocuklarına Azerbaycan Türklerinin Yardımları.....259
Prof. Dr. Betül Aslan

Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi Bakımından Yetim Hakları.....287
Dr. Miray Azaklı Köse

Himaye ve İstismar Arasında Yetimlere Yönelik Politikalar 301
Prof. Dr. İhsan Çapçıoğlu

Acil ve Afet Durumlarında Çocuk Koruma Politikaları 311
Yunus Yeşil - Beyda Nur Kaya

Misyoner Kuruluşların Müslüman Ülkelerde Yetimler Üzerindeki Çalışmaları.....327
Ahmet Faruk Göksün

Çocuk İhmal ve İstismarının Önlenmesinde Aile Terapisinin İşlevi 365
Dr. Fatih Kılıçarslan

Korunmaya Muhtaç Çocukların Himayesi 375
Yaprak Kadağan - Doç. Dr. Ahmet Ekşi

Savaş Mağduru Yetimler ve Sosyal Hizmet 399
Prof. Dr. Yusuf Genç - Cengizhan Aynacı

Sosyal Yetim: Modernizmin Çocukları 423
Cansu Nar

Türk Toplumunda Yetimlere Dair Gelenek ve Göreneklerin Dönüşümü ...447
Dr. Nuray Kızmaz Öztürk

Klasik Türk Şiirinden Hareketle Duygu ve Düşünce Dünyamızda Yetim ..465
Doç. Dr. Ali Cançelik

Türk Mûsikîsi'nde Yetîm.....491
Dr. İhsan Şen

Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü Tarafından Ebeveyn Kaybı Yaşamış Çocuklara Sunulan Hizmetler 507
Sürüye Kutan - İbrahim Kürşat Ergüt

İHH Sürdürülebilir Yetim Çalışmaları: Koruma, Kalkındırma ve İyileştirme 515
Reşat Başer

Okullarda Yardımlaşma Bilinci Üzerine Yapılan Çalışmaların Öğrenciler Üzerinde Etkisi: "İyilikte Yarışan Sınıflar Projesi" Örneği.....535
Yusuf Bilgin

Türkiye Diyanet Vakfı Yetim Çalışmaları.....551
İzani Turan

Yetim Rehabilitasyon Çalışmaları: Pakistan Örneği 559
Nadeem Ahmed Khan

Savaş ve Çatışma Bölgelerinde Yetim Çalışmaları: Suriye Örneği 563
Muhammed Veysi Tunç

Balkanlar'da Yetimlik ve Yetim Çalışmaları Arnavutluk Örneği 581
Korab Kaja

Yurtdışı Yetim Çalışmaları: Batı Örneği 585
Dr. Durmuş Aydın

Koruyucu Ailelerde Ebeveyn Stresi ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkiler: Umut ve Psikolojik Sağlamlığın Aracılık Rolü 601
Dr. Fazilet Yavuz Birben - Dr. Osman Hatun - Ahmet Emin Baysal

Yetim Çocukların Eğitimi ve Rehabilitasyonu 615
Merve Özdenler

Yardımlaşma ve Özgecilik Bağlamında Yetime Yönelik Dini Tutumlar 635
Emine As Dere

Kahramanmaraş Merkezli Deprem Bölgesinde Yetim Tespit Modülleme Çalışması.....659
Feyruz Tekdemir

Bu kitapta yayınlanan yazıların
fikrî sorumluluğu yazarlara aittir.

ÖNSÖZ

Toplumun en korumasız varlığı çocuklardır. Çocuklar içerisinde ise yetimlerdir. Başta doğal ölümler olmak üzere savaş ve tabii afetler yetimliğin en önemli nedenleri arasında sayılabilir. Özellikle savaşlar yıkım, ölüm ve enkazın yanı sıra pek çok mağduriyete de sebep olmaktadır. Bu savaşlarda en fazla mağdur olanlar ise yetim kalan çocuklardır. Aynı şekilde birçoğuna insanoğlunun sebep olduğu tabii afetler de geride çok sayıda yetim ve öksüz bırakmaktadır. Doğal ölümler dışında diğer nedenleri azaltmak ve hatta ortadan kaldırmak insanın elinde olmasına rağmen tarihin hiçbir döneminde bu mümkün olmamıştır. Bu durumda yetimliğe yol açan sebepleri ortadan kaldırmak için yapılacak mücadelenin yanı sıra sosyal bir gerçeklik olan yetimlerle ilgili çalışmalar da yapmak gerekmektedir.

İslâm dini yetimlerin yardımına koşulmasında büyük mükâfatlar olduğunu, onların rencide edilmesi ya da herhangi bir haksızlığa maruz bırakılmasında ise büyük cezalar olduğunu bildirmiştir. Yetimlere yardım edilmesi birçok âyet ve hadiste teşvik edilmiş, onların şahsî ve malî işlerinin özenle takip edilmesi emredilmiştir. Aynı zamanda kendisi de yetim olarak büyüyen Peygamberimiz (s.a.v.) yaşamında ve hadislerinde yetime ayrı bir önem vermiş, onlara karşı şefkatli olmayı, güzel davranmayı önermiş, yetimlerini şefkatle büyüten kişinin kendisiyle birlikte cennette olacağını müjdelemiştir.

İslâmiyet'in doğuşundan günümüze kadar İslâm coğrafyasında yetim ile ilgili âyet ve hadislerdeki müjdelere nail olmak isteyen Müslümanlar, yetimlerin dini inancını, milliyetini ayırt etmeksizin tüm insani ihtiyaçlarını karşılayan birçok vakıf kurmuştur.

Bu kitapta sosyal bir olgu olarak ele alınacak olan yetimlik, başta İslam dini olmak üzere diğer dinlerin ve kültürlerin konuya yaklaşımları ele alınacaktır. Ardından Asr-ı Saadetten günümüze kadar Müslümanların yetimlere yönelik yaptıkları çalışmalar ve bu alandaki uygulamalara dair tarihi tecrübeler ortaya konulacaktır. Yetimin içinde bulunduğu durumu ve duygularını doğru anlayıp topluma uyumunu sağlamak maksadıyla konunun psikolojik ve sosyolojik bakış açılarıyla da incelenmesi hedeflenmektedir. Ayrıca yetimler konusunda yurtiçi ve yurtdışında yürütülen çalışmalar ve bu alandaki tecrübeler paylaşılacaktır. Yapılan bütün bu çalışmaların

her biri alanında yetkin bilim insanları tarafından kaleme alınarak ilim dünyasıyla paylaşılması amaçlanmaktadır.

Bu çalışma; Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, İHH İnsani Yardım Vakfı, Kocaeli İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Kocaeli Müftülüğü ve Kocaeli İlahiyat Vakfının ortak çalışmasıyla hazırlanarak vücut buldu. Bu vesileye başta Kocaeli üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Zafer Cantürk olmak üzere, Büyük Şehir Belediye Başkanı Doç. Dr. Tahir Büyükakın'a, İHH İnsani Yardım Vakfı Başkanı Av. Fehmi Yıldırım'a, Kocaeli İl Milli Eğitim Müdürü Ömer Akmanşen'e, Kocaeli İl Müftüsü Sinan Cihan'a, Kocaeli İlahiyat Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Doç. Dr. Ahmet Ekşi'ye teşekkür ederiz.

Yaptığımız bu kollektif çalışmanın teorik ve akademik bir çalışmadan öte yetimlerin himayesi konusunda önemli veriler sunacağına inanıyoruz. Ayrıca gerek bireysel gerek kurumsal bazda yetimlere uzanan iyi ve şefkatli el sahipleri için de güzel bir kılavuz olacağı kanaatindeyiz. Bu vesileyle çalışmamızın hedeflenen başarıya ulaşmasını ve hayırlara vesile olmasını niyaz eder katkıda buluna değerli bilim insanlarına teşekkür ederiz.

Kocaeli, 2024.
Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN
Kocaeli İlahiyat Fakültesi Dekanı

TAKDİM

Öncelikle, bu güzel çalışmayı planlayanlara ve bu çalışmaya katkıda bulunan tüm paydaşlara teşekkür ediyorum. Yıllar önce İHH'nın düzenlediği yetim sempozyumumda "Yetim: Hakları ve Sorumluluklarımız" başlıklı bir bildiri sunmuştum. İHH bu bildiriyi kitapçık haline getirdi ve defalarca yeniden basıp dağıttı. Türkiye'nin pek çok yerinden arayıp bu kitapçığı yayınlamak isteyen dernek ve vakıflar oldu. Tüm haklarını İHH'ya devrettiğim için, kendilerini İHH'ya yönlendirdim. Yetimlik, doğal afetler, birçok defa savaş, çatışma, kaza, ailevi durumlar gibi önlenebilir insani sebeplerle ortaya çıkan bir olgu. İçinde yaşadığımız İsrail sorununun bir parçası olarak ortaya çıkan Gazze ve Filistin'deki işgal ve soykırım da ne yazık ki dünyanın gözleri önünde adeta küresel güçlerin gözetiminde ortaya çıkıyor. Binlerce yetim kalan çocuk olacak. Bu durun yetimlere karşı büyük bir faaliyet yürütmeyi gerektirecek. Bu konuda birinci derecede sorumluluk yine Müslümanlara düşecek. Bu son durum yetimlerin korunmasıyla ilgili faaliyetlerin ne kadar önemli olduğunu maalesef tekrar gözler önüne seriyor. Bütün bu sebepler bu gibi çalışmaların yetim sorununa çözüm geliştirmek için ne kadar büyük önem taşıdığını gösteriyor.

Bu çalışmanın görebildiğim en önemli ve en güzel yanı, teori ile pratiğin birleştiği makalelerin sunulmasıdır denebilir. Konuyla ilgili akademisyenler çeşitli boyutlarıyla yetim konusunu enine boyuna incelemişler, sahada bulunan uygulayıcılar da Türkiye içindeki veya dışındaki kendi özgül tecrübelerini paylaşmışlardır. Bu açıdan amacına ulaşmış çok başarılı bir çalışma ortaya çıkmıştır. Bütün bu çalışmalar bu alanda bir ihtiyacı daha gündeme taşıyacağını umuyorum. Bu önemli ihtiyaçtan kastım, bir İslam Çocuk Hakları Sözleşmesinin hazırlanmasıdır. Böyle bir konuda çalışma hazırlamak üzere Türkiye'de alanla ilgili çalışmalar yapan çok değerli hocalarımız var. Ben de böyle bir güzel hazırlığın içinde olmaya hazırım. İnşallah böyle bir çalışma yaparak kamuoyuna sunabiliriz. Konu, gerçekten çok önemli. Gerek İslam Hukuku'ndaki özgün hükümler ve yaklaşımlar, gerekse Türkiye'deki yetimle ilgili çalışmalar yapan kuruluşların tecrübeleriyle, kendi kültür ve medeniyetimize uygun ve yaraşır bir metin üretebilirsek çok büyük bir hizmet gerçekleşmiş olur.

Bu eserin vücut bulmasına çok değerli çalışmalarıyla katkıda bulunan araştırmacıları tebrik eder yayınlanacak bu eserin yetim çalışmalarına önemli katkılar sunacağına inanıyorum.

Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Emekli Öğretim Üyesi

YETİM KAVRAMI ÜZERİNE ETİMOLOJİK VE SEMANTİK BİR İNCELEME

Ahmet MEYDAN*

Giriş

Bir metni anlama ve yorumlamada kelime ve ifadelerin bilinmesi önemlidir. Kutsal metinlerin ve dini nasların anlaşılması ve yorumlanması sürecinde ise, kelime ve ifadelerin anlam alanı diğer metinlere göre daha büyük bir önem arz eder. Zira kutsal metinlerde verilmek istenen mesaj, kelimeler, ifade formları ve kavram kalıpları ile takdim edilmiştir. Dolayısıyla bu metinleri doğru bir biçimde anlamak, onda kullanılan anahtar kelimelerin yapılarını, anlam alanlarını ve kullanılış biçimlerini bilmekten geçer.[1]

Râğıb el-İsfahânî (ö. 502/1108) *Müfredât* adlı eserinde kelimelerinin doğru anlaşılması hususunda şunları ifade etmektedir: "Kur'ân ilimlerinden öncelikli olarak meşgul olunması ve incelenmesi gereken ilimler, lafzî ilimlerdir. Lafızlarla alakalı ilimlerden de ilgili lafızların kök mana ve iştikakını tahkik etmektir. Kur'ân kelimelerinin kök manalarının bilinmesi, bir bina inşasında başta gelen malzeme olan tuğla ve kerpiç gibi, ehemmiyet arz etmektedir. Bu lafızlarla ilgili bilgi sahibi olmanın ve kök manaları bilmenin faydası, sadece Kur'ân ilimlerine özgü değil, bütün İslâmî ilimlere şamildir."[2]

Metinlerdeki anahtar kelimelerin yapı ve anlamlarının tespit edilmesi ve metin içerisinde neyi ifade ettikleri doğru bir şekilde ortaya konulması için Arapça'nın nüzûl öncesi genel kullanımının farklı yönleriyle incelenmesi büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle Cahiliye dönemi şiirlerinden örneklere yer verilmesi açıklayıcı olacaktır. Hz. Ömer'den rivayet edilen "Cahiliye Arap şiirine sahip çıkınız. Zira kitabınızın tefsiri ondadır." sözü de bu görüşü desteklemektedir.

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, e-posta: ahmetmeydan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0253-7891.

1 Ayrıntılı bilgi için bk. Şehmus Demir, "Kur'an'da Zekat Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi", *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2007), 9-10.

2 Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 54-55.

Nüzûl döneminde çoğu kelimeler aynı anlamda kullanılırken bazı kelimeler ise izafi anlamlar kazanmıştır. Bu bağlamda Kur'an ve hadislerde kelimenin kullanımı çok önemli olmaktadır.

Bu çalışmamız, y-t-m (ي-ت-م) kökünün, etimolojik tahlili ve semantik yöntemle anlam analizine ilişkin bir çalışmadır. İlk önce y-t-m (ي-ت-م) kökünün etimolojik yapısı incelenmiş, söz konusu kök ve türevlerinin sarf bablarına göre tasnifi yapılarak her bir babın ifade ettiği temel manalar belirtilmiştir. Ayrıca, y-t-m (ي-ت-م) köklü türevlerin cahiliye şiirlerinde, Kur'an'ın nüzûl döneminde, İslâmî dönem şiirlerinde, ilk dönem sözlüklerde ve son dönem Arapça sözlüklerde anlam araştırması yapılmıştır. Y-t-m (ي-ت-م) köklü türevlerin bu kaynaklarda kullanıldığı anlamlar tespit edilerek anlam ilişkileri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Son olarak, elde edilen hususlar belirtilmiştir.

1. Etimolojik ve Semantik Açıdan Yetim

Yetim kelimesinin fiili "yâ", (ي) "tâ" (ت) ve "mim" (م) harflerinden meydana gelen sülasî mücerred olup illetli ve misal bir fiildir. Bu fiil, sülasî mücerredin üç farklı babından gelmektedir. İlk olarak yeteme/ yeytimu/ yutmen ve yetmen (يَتَمَ - يَيْتِمُ - يُتْمًا و يَتْمًا) şeklinde ikinci babdan,[3] bir diğeri yetime/ yeytemu/ yutmen ve yetmen (يَتِمَ - يَيْتَمُ - يُتْمًا و يَتْمًا) şeklinde dördüncü babdan[4] ve son olarak da yetume/yeytumu/ yutmen ve yetmen (يَتُمَ - يَيْتُمُ - يُتْمًا و يَتْمًا) şeklinde beşinci babdan[5] olmak üzere üç farklı babdan gelmektedir. Görüldüğü üzere her üçünde de masdar; yutmen ve yetmen (يُتْمًا و يَتْمًا) olarak gelmekte olup aynı zamanda her üçünün de ortak manası; "teklik, yalnız olmak, tek başına kalmak ve çocuk babasız kalmak" şeklindedir.[6]

Diğer taraftan; dördüncü babdan masdarın aynel-fiili fethalı olarak yetime/ yeytemu/ yetemen (يَتِمَ - يَيْتَمُ - يَتَمًا) şeklinde bir kullanımı vardır ki bu; "gevşeklik göstermek, zayıf düşmek, yavaşlamak, ağırdan almak, ağır davranmak, durgunlaşmak, yorulmak, bitkin düşmek ve gecikmek" gibi anlamlara gelmektedir. Bunların yanı sıra yine bu masdarın "gaflet/ habersizlik hali" ve "ihtiyaç duymak" anlamı da

3 Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998), 2/367; İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab* (Beyrut: Daru's-Sadr, 1410/1990), 12/645; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît* (Kahire: el-Heyetü'l-Mısrıyye, 1400/1980), 4/190; İbrahim Mustafa, Ahmed ez-Zeyyât, *el-Mu'cemü'l-Vasît* (Müessesetü's-Sâdık, Tahran, 2008), 1062-1063.

4 Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 4/409; İbnü's-Sikkît, *Islâhu'l-Mantık* (Beyrut: Daru'l-Marife, ts.), 2/373; Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüğa* (Kâhire: ed-Dâru'l-Mısrıyye, 1396/1976), 14/339; Cevherî, *Sıhâh* (Beyrut: Daru'l-Marife, 1433/2012), 1167; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga,* 2/367; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/645; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 4/190; İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, 1062-1063.

5 Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüğa*, 14/339; İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, 1062-1063.

6 Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüğa*, 14/339; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/645; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 4/190; İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, 1062-1063.

vardır.[7] Ayrıca yine bu babdan "min" (من) harfi ceri ile "bir şeyden kaçmak, kaçıp kurtulmak ve serbest kalmak" anlamlarında da kullanılmaktadır.[8]

Sözlükte "teklik, yalnız olmak, tek başına kalmak ve çocuk babasız kalmak" anlamındaki yutmen ve yetmen (يُتْمًا و يَتْمًا) kökünden türeyen "yetim" kelimesi çeşitli nesnelerin tekliğini ifade eder.[9] Asmaî de Araplar arasında münferid olan her şeye "yetim" veya "yetime" denildiğini söylemiştir.[10] Mesela, benzeri zor bulunan ve sedeften tek çıkan iri inci tanesine "ed-dürretü'l-yetîme"; (الدرة اليتيمة) öncesinde ve sonrasında şiir olmayan tek beyte "el-beytü'l-yetîm" (البيت اليتيم); tek kalmış kum tanesine "er-ramletü'l-yetîme" (الرملة اليتيمة) ve ramazan ayının son cumasına "el-cum'atü'l-yetîme" (الجمعة اليتيمة) denir.[11] Yetim kelimesinin cemisi "eytâm", "yetâmâ", "yeteme", "yetâim" ve "meyteme" (أيتام، يتامى، يتمة، يتائم وميتمة) olarak gelir. Müennes kalıbı "yetîme" olup bunun da çoğulu "yetâmâ" ve "yetâim" (يتامى ويتائم) şeklinde gelir.[12]

Bu anlamdan hareketle babası ölmüş dolayısıyla yalnız kalmış çocuğa da yetim adı verilir. Denilir ki; insana yetimlik babanın vefat etmesiyle gelir. Çocuğun nafakasını temin etme, haklarını koruma ve onu yetiştirmede babanın daha çok rolü bulunduğundan yetimlik özellikle babaya bağlanmıştır. "Babanın yokluğu" anlamına geldiğinden yetim kelimesi hem çocukları hem de yetişkin insanları kapsar. Çünkü babadan yalnız kalma manası kalıcıdır.[13] Bazılarına göre ergenlik çağına kadar yetimlik hakiki, sonrasında ise mecazi olarak isimlendirilmektedir. Dolayısıyla Peygamberimize de ileri yaşlarında yetim denmesi mecazi bir kullanımdır. Bazılarına göre ise kız çocukları ergenliğe kadar değil de evlenene kadar yetim olarak isimlendirilmektedir.[14] Hayvanlarda ise annenin kaybedilmesi yetimliktir.[15]

---

7 Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüğa*, 14/339; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/646; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 4/190; İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, 1063.

8 Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüğa*, 14/339; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/646; İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, 1063.

9 Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüğa, 14/339; İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, 12/645-646; Abdüsselam Arı,* "Yetim", *DİA, 43/501*.

10 Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüğa*, 14/339; İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, 12/646; İbn Fâris*, Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, ts.), 6/154

11 Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga,* 2/367; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/646; Cevherî, *Sıhâh,* 1167.

12 İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, 12/645-646; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 4/190; İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, 1063.

13 Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 4/409; İbnü's-Sikkît, *Islâhu'l-Mantık*, 2/373; Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüğa*, 14/339; İbn Fâris*, Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga*, 6/154; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/645.

14 Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüğa*, 14/339; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/645. İbn Hâleveyh kuşlarda yetimlik anne ve babanın kaybedilmesiyle olur, demektedir. Bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, 12/645.

15 İbnü's-Sikkît, *Islâhu'l-Mantık*, 2/373; Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüğa*, 14/339; İbn Fâris*, Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga*, 6/154; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/645.

Yetim olan kişi, yetimliğin aslının "tek ve yalnız olmak" ya da "bir başkasına ihtiyaç duymak" manasında olduğundan dolayı "yetim" olarak isimlendirilmektedir. Mufaddal ed-Dabbî ise, yetimliğin aslının "gaflet/ habersizlik hali" olduğunu, yetimin kendisinin yararına ve iyiliğine olan işleri bilmediğinden ötürü "yetim" olarak isimlendirildiğini söyler.[16] Ebû Amr b. Alâ ise yetimliğin aslının "zayıflık ve gecikme" olduğunu, yetimin kendisinin yararına ve iyiliğine olan şeylere ulaşmasının zayıf olması ve gecikmesinden ötürü "yetim" olarak isimlendirildiğini söyler.[17]

Bu kökten türeyen kelimeler:

a. (يتمان): Yetim ile eş anlamlıdır.[18]

b. (ميتمة): Yetimliğe sebep olan her şey anlamındadır. Örneğin Araplar şöyle demektedirler: (الحرب ميتمة مأيمة) "Savaş, çocukların yetim, kadınların da dul kalmasına sebep olur."[19]

c. İfâl babından (أيْتَمَ) kalıbında: lazım fiil olarak kullanımı (أيتمت المرأةُ) "Kadının çocuğu yetim kaldı." şeklindedir. Müteaddî kullanımı (أيتمت الحربُ الصبيَّ) "Savaş, çocuğu yetim bıraktı." şeklindedir.[20]

d. Tefîl babından (يَتَّمَ) kalıbında: İfâl babı ile aynı anlamı taşımaktadır.[21]

2. Şiirlerde Yetim Kelimesi ve Türevleri

Yetim kelimesinin yapı ve anlamlarının tespit edilmesi ve metin içerisinde neyi ifade ettikleri doğru bir şekilde ortaya konulması için genel kullanımının farklı yönleriyle incelenmesi büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle şiirlerden yetim kelimesi ve türevlerinin örneklerine yer vereceğiz.

a. (يتم) Fiil olarak:

a.1. Mazi kalıbıyla:

(وَقَدْ يَتِمَتْ بِنْتِي وَآمَنَتْ كَنَّتِي وَشَعِثَتْ بَعْدَ ادّهَانٍ جُمَّتِي)[22]

16 Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüğa*, 14/339; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/645.

17 Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüğa*, 14/339; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/645. Zemahşerî'ye göre zayıflık anlamı yetimlik anlamından (istiâre olarak) alınmıştır. Bk. Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga,* 2/367.

18 Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 4/190; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/646.

19 Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga,* 2/367; İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, 12/646; İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, 1063.

20 Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga,* 2/367; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/646; İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, 1063.

21 İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, 12/646; İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, 1063.

22 Şiir Cahder bin Dubay'a el-Bekrî'ye aittir. Şiir için Bk. Ebû Ali el-Merzûkî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse* (Beyrut, 1991), 1/507.

Anlamı: "Kızım yetim kaldı, yengem ise dul kaldı, cellattan sonra düzenli saçlarım tozlandı (yetim kaldıktan sonra hayatın anlamı kalmadı)"

Bu şiirde yalnız kalmak, yetim olmak anlamında kullanılmıştır.

a.2. Muzari kalıbıyla:

(لَا يَيْتَمُ الدَّهْرُ الْمُوَاصِلُ بَيْنَهُ عَنِ الْفِيلِ حَتَّى يَسْتَدِيرَ فيُصْرَعَا) [23]

Anlamı: "Devam eden zaman onu sevdiklerinden ayırmaktan yavaşlatmaz, sıra ona gelir ve onu yok eder."

Bu şiirde yavaşlamak, yavaşlatmak, ertelemek, zayıf ve güçsüz olmak anlamında kullanılmıştır.

b. (يتم) Masdar olarak

b.1. a. (يَتَم) kalıbıyla:

(وَإِلَّا فَسِيرِي مِثْلَمَا سَارَ رَاكِبٌ تَيَمَّمَ خَمْسًا لَيْسَ فِي سَيْرِهِ يَتَمُ) [24]

Anlamı: "Beş günlük yola niyetlenip gevşeklik göstermeyen yolcu gibi yürü."

Bu şiirde (يَتَم) kelimesi "gevşeklik göstermek, yavaşlamak, ağırdan almak, ağır davranmak" gibi anlamlara gelmektedir.

b. 1. b. (يَتَم) kalıbıyla:

(وَفِرَّ عَنِّي مِنَ الدُّنْيَا وَعِيشَتَهَا فَلَا يَكُنْ فِي حَاجِاتِهَا يَتَمُ) [25]

Anlamı: "Dünyadan ve yaşamaktan kaç, o dünyadan herkese benzeyen isteklerin de olmasın."

Bu şiirde (يَتَم) kelimesi "ihtiyaç duymak, muhtaç olmak" gibi anlamlara gelmektedir.

b. 2. (يُتْم) kalıbıyla:

(مِنَ الْخَفِيرَاتِ لَا يُتْمٌ غَذَاهَا وَلَا كَدُّ الْمَعُوشَةِ، وَالْعِلَاجُ) [26]

---

23 Şiir Ebü'l-Beydâ er-Rebâhî'ye aittir. Şiir için Bk. İbn Kuteybe, *Kitâbu'l-Meânî'l-Kebîr fî Ebyâti'l-Meânî* (Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Hadîse, 3/1270); İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/646.

24 Bu şiir Amr b. Şe's'e aittir. Bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/646; Cevherî, *Sıhâh,* 1167; Ebû İbrahim İshak b. İbrahim el-Fârâbî, *Mu'cemu Dîvânü'l-Edeb* (Kahire: Daru'ş-Şa'b, 1424/2003), 3/217.

25 Bu şiir İmrân b. Hittân'a aittir. Bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/646; İhsan Abbas, *Şi'ru'l-Havâric*, (Beyrut: Daru's-Sekâfe, 1974), 145.

26 Bu şiir Hâciz b. Cü'ayde'ye aittir. Bk. Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüğa*, 3/60; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min Cevâhiri'l-Kamûs,* Dâru'l-Fikr (Beyrut 1994), 17/282; Sağânî, *et-Tekmile ve'z-zeyl ve's-Sıla* (Kahire: Daru'l-Kütüb, 1970-1979), 3/494.

Anlamı: "Hayalı kadınlardan bazıları vardır ki yetim kalmak, geçim çabası ya da tedavi ihtiyacı onları değiştirmez."

Bu şiirde (يُتْم) kelimesi "yetimlik" anlamına gelmektedir.

c. İsim olarak

c. 1. (يَتِيم) kalıbıyla:

(أَفَاطِمَ، إِنِّي هَالِكٌ فَتَثَبَّتِي وَلَا تَجْزَعِي، كُلُّ النِّسَاءِ يَتِيمُ) [27]

Anlamı: "Ey Fatıma, ben ölüyorum sabret, çok üzülme çünkü her kadın tek kalır."

c. 2. (يتمان) kalıbıyla:

(فبِتُّ أُشَوِّي صِبْيَتِي وحَلِيلَتِي طريًّا، وجَرْوُ الذِّئْبِ يَتْمَانُ جَائِعُ) [28]

Anlamı: "Çocuklarıma ve eşime (et, yemek) pişirir oldum, tilkinin yavrusu ise yetim ve açtır."

Bu şiirdeki (يتمان) kelimesi (يتيم) kelimesi ile eş anlamlı kullanılmıştır.

d. İfâl babından

(فَنَاطَ بِهَا سَهْمًا شِدَادًا غِرَارُهُ وَأَيْتَمَتِ الْأَطْفَالَ مِنْهَا وُجُوبُهَا) [29]

Anlamı: "Ona ucu sivri bir ok attı, o okun ona düşmesi (isabet etmesi) çocuklarını yetim bıraktı."

Bu şiirde müteaddî (geçişli) olarak kullanılmıştır.

e. Tefîl babından

(بِضَرْبٍ فِيهِ تَأْيِيمٌ .....وَتَيْتِيمٌ وإِرْنَانُ) [30]

Anlamı: "Ardından dul bırakma, yetim bırakma ve yas tutma bırakan bir darbe vardır."

Bu şiirde de müteaddî (geçişli) olarak kullanılmıştır.

---

27 İbnü'l-Arabî'nin rivayet ettiği bir şiirdir. Bk. Ebubekir İbnü'l-Enbârî, *ez-Zâhir fî meânî kelimâti'n-nâs*, thk. Hâtim Salih (Beyrut: Müessetü'r-Risale, 1412/1992), 1/129; Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüğa*, 14/339; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/646.

28 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/646; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, 34/134; İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-Muhîti'l-A-zam*, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000), 9/529.

29 İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga*, 6/154

30 Buhturî, *el-Hamâse li'l-Buhturî* (Birleşik Arap Emirlikleri: Hey'etü Abu Dabi li's-Sekâfe ve't-Türâs, 1428/2007), 137; Cevherî, *Sıhâh,* 1167; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/645.

3. Yetim Kelimesinin Istılahî Anlamı

Babasını kaybeden küçük büyük herkese (sözlük anlamı bakımından) yetim denilebilirse de fıkıhta yetim henüz buluğ çağına ermemiş çocuklar hakkında kullanılır. Hz. Ali'den rivayet edilen bir hadise göre Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Büluğa (ergenliğe) erdikten sonra yetimlik kalkar."[31] Fıkıh dilinde "yetim" babasından yoksun kalan çocuk demektir. Ergenlik yaşına gelmeden babasını kaybeden erkek ya da kız, zengin ya da fakir çocuklara yetim denir.[32]

Burada dikkatleri çeken nokta, yetim kelimesinin sözlük ve ıstılah anlamları arasında sıkı bir ilişkinin bulunmasıdır. Her ikisinden de ortaya çıkan sonuç; yetimin tek ve yalnız olması, yararına ve iyiliğine olan şeylere ulaşmasının gecikmesi ayrıca ilgiye ve yardıma muhtaç olmasıdır.

4. Kur'ân-ı Kerim'de Yetim Kelimesi ve Türevleri

Kur'ân-ı Kerîm'de kişiler arasında güven ve kardeşlik hislerini pekiştiren, toplumsal yapıyı güçlendiren, toplumdaki güveni artıran ve sosyal dokuyu sağlamlaştıran birçok temel ilke bulunmaktadır. Bu temel ilkelerinden biri de yetimin korunup gözetilmesi ve erdemli bir hayat sürmesinin sağlanmasıdır. Kur'ân'da, yetimlerin yetiştirilmesine, haklarının gözetilmesine ve onurlarının korunmasına yönelik birçok hüküm bulunmaktadır. Yetim kelimesi ve türevlerinin yer aldığı ayetlerde yetimlere adaletle davranılmasına,[33] vakti geldiğinde mallarının eksiksiz olarak kendilerine teslim edilmesine,[34] mehirlerinin verilmesine,[35] mallarının korunup gözetilmesine dikkat çekilmekte;[36] sevdiği yemeği yetimlere ikram edenlerin cennet nimetlerinden istifade edecekleri beyan edilmekte;[37] sevdiği malı yetimlere verenler erdemli, doğru ve muttaki kişi olarak nitelenmektedir;[38] Diğer taraftan Kur'ân'da, Yüce Allah'ın verdiği nimetleri yetimlere ikram etmemek, onlara karşı ilgisiz davranmak,[39] kötü muamelede bulunmak,[40] onları itip kakmak ve küçümsemek kınanmakta;[41] yetim

31 Ebû Davud, *Sünen*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994), *"Vesayâ"* 9.

32 Seyyid Şerif Cürcanî, *et-Tarîfât: Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü* (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 253; Vecdi Akyüz, *İslâm'da Yetim Hakları ve Sorumluluklarımız*, (İHH Yayınları., İstanbul 2010), 5; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (Ensar Neşriyat, İstanbul 2010), 487.

33 en-Nisâ 4/3.

34 en-Nisâ 4/6.

35 en-Nisâ 4/127.

36 en-Nisâ 4/10; el-İsrâ 17/34; el-Kehf 18/82.

37 el-İnsân 76/8.

38 el-Bakara 2/177.

39 el-Fecr 89/17.

40 ed-Duhâ 93/9.

41 el-Maûn 107/2.

malının yenilmesi büyük günahlardan sayılmakta;[42] mallarını haksız yere yiyenlerin karınlarını ateşle dolduracakları uyarısı yapılmakta[43] ayrıca buna benzer bir çok önemli hüküm farklı ayetlerde yer almaktadır.[44]

Yetimle ilgili tüm ayetler incelendiğinde Kur'an-ı Kerimde yetim kelimesi 23 yerde yer almakla birlikte onu farklı türevlerde görürüz. 12 surede ve 22 ayette karşımıza çıkmaktadır. Enâm 152, İsra 34, Fecr 17, Duhâ 9, Mâûn 2. ayetlerde "el-yetim" (اليتيم); İnsan 8, Beled 15, Duhâ 6, ayetlerde "yetimen" (يتيمًا); Bakara 83, 177, 215, 220, Nisâ 2, 3, 6, 8, 10, 36, 127 (127. ayette iki defa); Enfal 41, Haşr 7. ayette "el-yetâmâ" (اليتامى); Kehf 82. ayette ise "yetimeyni" (يتيمين) şeklinde olmak üzere 23 yerde yetim kelimesi ve türevlerine rastlamaktayız.[45] Bu ayetlerin tamamındaki yetim kelimesi ve türevleri sadece ıstılah anlamında kullanılmıştır.

5. Hadislerde Yetim Kelimesi ve Türevleri

Yetimliği bizzat yaşamış olan Hz. Peygamber yetimlerin hukuku üzerinde önemle durmuştur. Nitekim Hz. Peygamber hayatı boyunca yetimlerin yanında yer almış, haklarının titizlikle korunup gözetilmesine çok önem vermiş ve haklarını yemekten herkesi şiddetli bir şekilde sakındırmıştır.[46] Ayrıca yetimlerin bakımını bizzat üstlenen Hz. Peygamber,[47] yetime sahip çıkanın cennette kendisiyle beraber olacağına,[48] Allah'ın yetimi doyuranı cennete koyacağına,[49] yetimin başını okşayan kişinin, elinin değdiği her saç teline karşılık sevap alacağına,[50] içinde yetime iyi davranılan evin en hayırlı ev olduğuna dikkat çekmiş[51] ve kalbinin yumuşamasını isteyen kişiye de yetimin başını okşamasını tavsiye etmiştir.[52] Diğer taraftan Peygamberimiz yetimlere kötü davrananları şiddetli bir şekilde uyarmış;[53] mallarını haksız yere yemeyi de helak edici yedi büyük günahlardan biri saymış[54] ve içinde

42 en-Nisâ 4/6.

43 en-Nisâ 4/10.

44 Ayrıntılı bilgi için bk. Burhan İşliyen, "Kur'ân'da Güçsüzlüğü İfâde Eden Fakîr, Miskîn, Yetim, Köle ve Müstaz'af Kavramlarına Genel Bir Bakış", *Tasavvur (Tekirdağ İlahiyat Dergisi)* 8/1 (Haziran 2022), 146-147.

45 Muhammed Fuad Abdulbaki, *Mu'cemül müfehres* (Darul Hadis, Kahire, 1996), 858.

46 İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.s.), "Edeb", 6.

47 Müslim, *el-Câmi'u's-ṣaḥîḥ* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, ts.), "Cum 'a", 43.

48 Müslim, Zühd", 42.

49 Tirmizî, *es-Sünen* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, ts.), Birr", 14.

50 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999), 36/476.

51 İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, "Edeb", 6.

52 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/21.

53 İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, "Edeb", 6.

54 Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1422/2001), "Vesâyâ", 24; Müslim, el-Câmi'u's-ṣaḥîḥ, "İman", 145.

yetime kötü muamelede bulunan evi, en hayırsız ev olarak nitelemiştir.[55] Ayrıca buna benzer bir çok önemli hüküm farklı hadislerde yer almaktadır.[56]

Yetim kelimesi ve türevlerinin geçtiği hadisler incelendiğinde burada bu kelimelerin Kur'an-ı Kerim'de yer aldığı şekliyle ıstılah anlamında kullanıldığı görülmektedir.

6. Yetim Kelimesi ile İlgili Kelimeler

"Yetim" kavramının, babasını kaybeden çocuk için kullanıldığını görmüştük. Bunun dışında Arapçada kullanılan başka kavramlar da mevcuttur. Annesini kaybetmiş çocuğa "aciyy" (عجي),[57] ya da "munkatı" (منقطع),[58] hem annesini hem babasını kaybetmiş çocuğa ise "latîm" (لطيم)[59] denilmektedir. Türkçede bu kelimenin yerine öksüz kavramı kullanılmaktadır.

Ayrıca burada "lakit" (لقيط) kavramı üzerinde durulmaya değer. Kısaca "buluntu çocuk" diye mana verilen bu kavram, ailesi tarafından zina korkusu veya geçim endişesi nedeniyle bir yere atılan ya da kaybedilmiş diri yahut ölü çocuk demektir.[60] Kavram açısından "lakit" (لقيط), nesebi belli olmayan çocuk ya da evlat edinilen (tebennî) çocuğun hukuki durumu bir şekilde "yetim" kavramı ile benzer durumları kapsamaktadır. Meselenin günümüz açısından karşılaştırılması "korunmaya muhtaç çocuk" kavramının içinde yer alan kimsesiz çocukları, terkedilmiş çocukları, sokak çocuklarını, şehit çocuklarını, çalışan çocukları ve savaş çocuklarını da akla getirmektedir.

Sonuç

Kutsal metinlerin ve dini nasların anlaşılması ve yorumlanması sürecinde kelime ve ifadelerin anlam alanı diğer metinlere göre daha büyük bir önem arz etmektedir. Zira kutsal metinlerde verilmek istenen mesaj, kelimeler, ifade formları ve kavram kalıpları ile takdim edilmiştir. Dolayısıyla bu metinleri doğru bir biçimde anlamak, onda kullanılan anahtar kelimelerin yapılarını, anlam alanlarını ve kullanılış biçimlerini bilmekten geçer.

Etimolojik ve semantik açıdan incelediğimiz yetim kelimesinin y-t-m (ي-ت-م) kökünden geldiğini, geldiği bablara ve iştikak ettiği masdarlara göre farklı anlam-

55 İbn Mâce, Sünen-i İbn Mâce, "Edeb", 6.

56 Ayrıntılı bilgi için bk. İşliyen, Kur'ân'da Güçsüzlüğü İfâde Eden Fakîr, Miskîn, Yetim, Köle ve Müstaz'af Kavramlarına Genel Bir Bakış", *Tasavvur (Tekirdağ İlahiyat Dergisi)* 8/1 (Haziran 2022), 147.

57 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/645.

58 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/645; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, 17/773.

59 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/645.

60 Saffet Köse, "Lakit", *DİA,* 27/68-69.

lar kazandığını tespit ettik. Üç farklı babdan kullanılan bu kelime geldiği baba ve masdara göre "gevşeklik göstermek, zayıf düşmek, yavaşlamak, ağırdan almak, ağır davranmak, durgunlaşmak, yorulmak, bitkin düşmek, gecikmek, gaflet/ habersizlik hali ve ihtiyaç duymak" gibi farklı anlamlara gelmektedir. Ancak bu üç bab için ortak olarak kullanılan ve yetim kelimesinin de masdarı olan yutmen ve yetmen (يُتْمًا و يَتْمًا) kelimelerinin anlamı "teklik, yalnız olmak, tek başına kalmak ve çocuk babasız kalmak" şeklindedir. Yetim kelimesinin de türediği bu anlam zamanla ıstılah anlamının ortaya çıkmasında baskın rol oynamıştır.

Bu anlamdan hareketle babası ölmüş dolayısıyla yalnız kalmış çocuğa yetim adı verilir. Denilir ki; insana yetimlik babanın vefat etmesiyle gelir. Çocuğun nafakasını temin etme, haklarını koruma ve onu yetiştirmede babanın daha çok rolü bulunduğundan yetimlik özellikle babaya bağlanmıştır. "Babanın yokluğu" anlamına geldiğinden yetim kelimesi hem çocukları hem de yetişkin insanları kapsar. Çünkü babadan yalnız kalma manası kalıcıdır. Ancak yetim kelimesi sözlük anlamı bakımından babasını kaybeden küçük büyük herkese kullanılsa da ıstılahta henüz buluğ çağına ermemiş çocuklar hakkında kullanılmaktadır.

Yetim kelimesinin yapı ve anlamlarının tespit edilmesi ve metin içerisinde neyi ifade ettikleri doğru bir şekilde ortaya konulması için genel kullanımının farklı yönleri ve süreçleriyle incelenmesi büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle nüzûl öncesi Cahiliye dönemi şiirleri ile nüzûl sonrası ayet, hadis ve İslami dönem şiirlerini inceledik. Yapmış olduğumuz incelemeler sonucunda nüzûl öncesi kelimenin lügat ve ıstılah anlamlarının eş zamanlı kullanıldığını ancak nüzûl sonrası ayet ve hadislerde ıstılah anlamı ağırlık kazanıp lügat anlamlarının kullanımının azaldığı kanısına vardık.

Kaynakça

Abdulbaki, Muhammed Fuad. *Mu'cemü'l-Müfehres*. Kahire: Daru'l-Hadis, 1996.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb b. Muharrem el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.

Akyüz, Vecdi. *İslâm'da Yetim Hakları ve Sorumluluklarımız*. İstanbul: İHH Yayınları, 2010.

Arı, Abdüsselam, "Yetim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/501-503. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

Ayral, Mehmet Şirin. *Kur'an'ın Yetimlere Bakış Açısı*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. thk. Mustafa Dîb el-Buga. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1422/2001.

Buhturî, Ebû Ubâde el-Velîd b. Ubeyd. *el-Hamâse li'l-Buhturî*. thk. Muhammed İbrahim Huvvez. Birleşik Arap Emirlikleri: Hey'etü Abu Dabi li's-Sekâfe ve't-Türâs, 1428/2007.

Cevherî, İsmail b. Hammâd. *Sıhâh*. nşr. Halil Me'mûn Şeyhâ. Beyrut: Daru'l-Marife, 1433/2012.

Cürcanî, Seyyid Şerif. *et-Tarîfât: Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*. Çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.

Demir, Şehmus. "Kur'an'da Zekat Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi". *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2007), 9-30.

Ebu Davud, Ebu Bekir Abdullah b. Süleyman b. Eşas. *es-Sünen*. İstanbul: Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.

Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-Lüğa*. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kâhire: ed-Dâru'l-Mısrıyye, 1396/1976.

Fârâbî, Ebû İbrahim İshak b. İbrahim. *Mu'cemu Dîvânü'l-Edeb*. thk. Ahmed Ömer Muhtar. Kahire: Daru'ş-Şa'b, 1424/2003.

Fîrûzâbâdî. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. Kahire: el-Heyetü'l-Mısrıyye, 1400/1980.

Halil b. Ahmed. *Kitâbü'l-Ayn*. thk. Abdulhamid Hindâvî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.

İbn Fâris. Mu'cemu *Mekâyîsi'l-Luga*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, ts.

İbn Kuteybe. *Kitâbu'l-Meânî'l-Kebîr fî Ebyâti'l-Meânî*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Hadîse, ts.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuad Abdulbâki. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.s.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlûddin Muhammed b. Mukrim el-İfrikî el-Mısrî. *Lisanu'l-Arab*. Beyrut: Daru's-Sadr, 1410/1990.

İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmail. *el-Muhkem ve'l-Muhîti'l-Azam*. thk. Abdulhamid Hindâvi. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.

İbnü'l-Enbârî, Ebubekir Muhammed b. el-Kâsım. *ez-Zâhir fî meânî kelimâti'n-nâs*. thk. Hâtim Salih. Beyrut: Müessetü'r-Risale, 1412/1992.

İbnü's-Sikkît. *Islâhu'l-Mantık*. thk. Ahmed Muhammed Şakir, Abdusselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Daru'l-Marife, ts.

İbrahim Mustafa, Ahmed ez-Zeyyât. *el-Mu'cemü'l-Vasît*. Tahran: Müessesetü's-Sâdık, 1429/2008.

İhsan Abbas. *Şi'ru'l-Havâric*. Beyrut: Daru's-Sekâfe, 1974.

İşliyen, Burhan. Kur'ân'da Güçsüzlüğü İfâde Eden Fakîr, Miskîn, Yetim, Köle ve Müstaz'af Kavramlarına Genel Bir Bakış. *Tasavvur (Tekirdağ İlahiyat Dergisi)* 8/1 (Haziran 2022), 134-160.

Köse, Saffet. "Lakit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/68-69. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

Merzûkî, Ebû Ali. *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*. Nşr. Ahmed Emîn, Abdusselâm Muhammed Hârûn. Beyrut :1991,

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u'ş-ṣaḥîḥ*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkī. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, ts.

Râgıb el-İsfahânî. *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992.

Sağânî, Hasan b. Muhammed. *et-Tekmile ve'z-zeyl ve's-Sıla*. Kahire: Daru'l-Kütüb, 1970-1979.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, ts.

Zebîdî, Muhammed bin Muhammed bin Muhammed bin Abdürrezzâk Hüseynî. *Tâcü'l-arûs min Cevâhiri'l-Kamûs*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.

Zemahşerî. *Esâsü'l-Belâga*. thk. Muhammed Bâsil. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.

KUR'ÂN-I KERÎM'DE YETİM

Ramazan ŞAHAN*

Giriş

Her ne kadar halk arasında annesini kaybetmiş olanlara "öksüz", babasını kaybetmiş olanlara "yetim" denilse de dinimizde ergenlik çağına gelmeden önce babasını kaybetmiş kız veya erkek çocuklara "yetim" denilmektedir. Tanımdan da anlaşıldığı kadarıyla yetimlik çocukluk devresiyle alakalı bir durumdur. Çünkü bir hadisten de anlaşılacağı gibi *"Büluğ çağına ulaştıktan sonra yetimlik kalkar."*[1]

Eski dinlerde de muhtaç olan bu insanlara karşı merhamet ve şefkat gösterilmesi, onlara yardım edilmesi, onların büyütülmesi hakkında bir takım emir ve yasaklar vardır. Tevrat'ta öşür ve zekâta müstahak olanlar arasında yetimlerin adı üç yerde zikredilmektedir.[2] Ayrıca genel anlamda yetimlerin korunup kollanması ve onlara iyi davranılmasına dair daha başka emir ve tavsiyeler de vardır.[3] İncil'de ise bu konuyla ilgili bir hüküm veya açıklama yer almamaktadır.

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati ABD Öğretim Üyesi, ramsahan@gmail.com; Orcid: https://orcid.org/0000-0002-7277-4795. GSM: 0505 468 93 68

1 Ebû Dâvûd, "Vesayâ" 9.

2 Tevrat'ın bir yerinde "*Seninle hissesi ve mirası olmayan laviler, garip, yetim/öksüz ve kapılarında bulunan dul kadınlar, gelip yiyip tok olsunlar ki elinin işlediği her işte senin ilahın olan Rabb sana bereket versin!*" (Tevrat, Müsenna/Tesniye, Bab; 14/Temiz ve Pis Yemekler, Fıkra 29) şeklinde geçerken, bir diğer paragrafında da "*... Lâvilere, garibe, yetime/öksüze ve dul kadına verdiğinde onlar da senin kapılarında yiyip doyduklarında... İlahın olan Rabbin huzurunda şöyle dersin: 'Lâvilere, garibe, yetime/öksüze ve dul kadına, senin bana tavsiye ettiğine göre verdim, senin tavsiyelerini aşmadım ve onları unutmadım da'...*" (Tevrat, Müsenna/Tesniye, bab; 26/İlk Çıkan Meyveler ve Öşür, Fıkra 12-13) ifadesi yer almaktadır.

3 Kutsal Kitap'ta bir yerde şöyle uyarı yapılmıştır: "*Hiçbir dula veya yetime kötü davranma! Onlara sıkıntı verme! Onlara sıkıntı verirsen ve bana feryat ederlerse, feryatlarını mutlaka duyacağım.*" (Çıkış, 22/22-23). Bir başka yerde şu emir verilmiştir: "*Yetimin haklarını koru; dulun davasını savun.*" (İşa'yâ, l/17). Mezmurların yazarı, Tanrı'ya kötüleri cezalandırması için seslenir. Çünkü "*onlar dulu ve garibi katlederler, babası olmayanı/yetimi öldürürler.*" (Mezmurlar, 94/6). Mezmurların bir başka yerinde de şöyle geçmektedir: "*Rab garipleri korur, öksüze dul kadına yardım eder, kötülerin yolunuysa saptırır.*" (Mezmurlar, 146:9). Yine şu ikazlar da oldukça sert ve dikkat çekicidir: "*Tanrınız Rab, tanrıların Tanrısı, rablerin Rabbi'dir. O kimseyi kayırmayan, rüşvet almayan, ulu, güçlü, heybetli Tanrı'dır. Öksüzlerin, dul kadınların hakkını gözetir...*" (Yasa'nın Tekrarı, 10: 17-18); "*Öksüz çocukları bırak, ben yaşatırım onları.*" (Yeremya, 49: 11); "*Sınır taşlarının yerini değiştirme, öksüzlerin toprağına el sürme. Çünkü onların velisi güçlüdür ve onların davasını sana karşı o yürütür.*" (Süleyman'ın Özdeyişleri, 23: 10-11); Yine uzunca bir pasajda da şu ifadeler yer almaktadır: "*Yabancıya ya da öksüze haksızlık etmeyeceksiniz. Dul kadının giysisini rehin almayacaksınız. Mısır'da köle olduğunuzu, Tanrınız Rab'bin sizi oradan kurtardığını anım-*

İslâm öncesi Arap toplumunda özellikle savaşlar ve boşanma kolaylığı gibi sebeplerle dul ve yetimlerin sayısı oldukça fazlaydı. Câhiliye toplumunda yetimler horlanır ve haklarına riayet edilmezdi. Hatta yetimlerin mallarından velîleri istediği gibi tasarruf etmekte, birçoğu yetimi babasının mirasından mahrum bırakmaktaydı.

İslâmiyet, yetimlerin himâye edilmesine ve onlara bakılmasına büyük önem vermiştir. Nitekim, sokakta kendi kendine veya çok zayıf bir ahlâk ile yetişecek insanlar, mutsuz bir hayat yaşayacakları gibi, toplumun başına pek çok mesele çıkararak sosyal huzuru bozacaklardır. Bu sebeple dinimiz onların imkân nispetinde aile içerisinde barındırılmasını ve diğer çocuklara gösterilen şefkat yüklü bir ahlâk ve muâmelenin bunlara da gösterilmesini emreder. Himâye, bakım, terbiye ve malların korunmasına yönelik pek çok açıklamada bulunur.

Kur'ân-ı Kerim, Mekke'de nâzil olmaya başladığı ilk yıllardan itibaren yetim meselesini ele almış, henüz ilk vahiylerde Hz. Peygamber'e kendisinin de yetim olduğu hatırlatılarak yetimlere iyi davranılması emredilmiştir. Mekkî olan diğer ayetlerde de yetim kelimesi genelde tekil ve nesnel konumda dokuz kez geçmiş, bu ayetlerde daha ziyâde yetime iyi muâmeleyi teşvik edici, kötü muâmeleden de sakındırıcı ayetler gelmesine karşılık, Medine'de yetimlerin himâyesi husûsunda daha kesin emirler, daha müşahhas tedbirler ihtivâ eden ayetler gelmiştir.

İlk zamanlar ayetlerde yetim kelimesi tekil ve nesnel konumda yer alırken Mekke döneminin sonlarına doğru gelen Kehf suresinde Mûsâ-Hızır kıssasında "yetim" kelimesi ikil olarak yer almış ve artık mülkiyet haklarının da olduğuna işaret edilmiştir. Bu kıssada yer alan bir ayette anlatıldığına göre Hz. Mûsâ ile Hızır (a.s.), arkadaşlıkları esnasında bir kasabaya uğramışlardır. Hazret-i Hızır yıkılmaya yüz tutan bir duvarı, kasabalıların kendilerine uyguladıkları kötü muâmeleye rağmen doğrultarak yıkılmasını önlemiştir. Hz. Mûsâ bu davranış karşısında hayret ederek işin sebebini sormuş, bunun üzerine Hz. Hızır da şu açıklamayı yapmıştır:

"وَاَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِى الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ اَبُوهُمَا صَالِحًا فَاَرَادَ رَبُّكَ اَنْ يَبْلُغَا اَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ اَمْرِى ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا..." *Duvar ise, şehirdeki iki yetim erkek çocuğa âitti. Duvarın altında onların bir hazinesi vardı. Babaları da iyi bir kimseydi. Rabbin onların ergenlik çağına ulaşmasını ve Rabbinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarmalarını istedi...*"[4] Bu ayetten anla-

sayın. Bunun için böyle davranmanızı buyuruyorum. "Tarlanızdaki ekini biçtiğinizde, gözden kaçan bir demet olursa, almak için geri dönmeyin. Onu yabancıya, öksüze, dul kadına bırakın. Öyle ki, Tanrınız Rab el attığınız her işte sizi kutsasın. Zeytin ağaçlarınızı dövüp ürününü topladığınızda, dallarda kalanı toplamak için geri dönmeyeceksiniz. Kalanları yabancıya, öksüze, dul kadına bırakacaksınız. Bağbozumunda artakalan üzümleri toplamak için geri dönmeyeceksiniz. Yabancıya, öksüze, dul kadına bırakacaksınız." (Yasa'nın Tekrarı, 24: 17-21). Bilgi için bk. *el-Kitabu'l-Mukaddes/el-'Ahdu'l-Kadîm ve'l-'Ahdu'l-Cedîd*, (Kahire: Cem'iyyetü'l-Kitabi'l-Mukaddes, 2009).

4 el-Kehf 18/82.

şıldığı kadarıyla Allah Teâlâ yetimlerin ergenlik çağına gelinceye kadar mallarının muhafaza edilmesini istemiştir. Buna göre yetimlerin istikbalinin de düşünülmesi gerekmektedir. Zaten Mekke döneminin sonunda gelen bu ayet zihinleri buna hazırlamış, bundan sonra gelen Medenî ayetlerin tamamında yetimlerin hak ve hukukunun gözetilmesi emir ve tavsiye edilmiştir.

Medenî surelerden Bakara suresinde dört kere, Nisâ suresinde sekiz kere, Enfâl ve Haşr surelerinde de birer kere olmak üzere toplam on dört kez yer alan yetim kelimesinin tamamı çoğul ve marife olarak kullanılmıştır. Bütün bu ayetlerden yetimlerin artık toplumun bir parçası olduğu, her yönüyle bilindiği ve sosyal devletin gelirlerinden yardım almaya hak kazandıkları anlaşılmaktadır.

Bu ayetlerden ve onları açıklayan Hz. Peygamber'in tavır ve davranışlarından, emir ve tavsiyelerinden anlaşıldığına göre yetimi sadece barındırmak da yeterli değildir, aynı zamanda ona iyi davranmak ve gönlünü hoş tutmak da gerekir. Bir taraftan yeme-içme, giyim-kuşam gibi ihtiyaçları karşılanan yetim; diğer taraftan maddî veya mânevî eziyete mâruz kalırsa, bu tür barınma onun için zulüm hâline dönüşebilir.

Toplumun bir kısmı bölümü yetimlerden oluşmaktadır. Ancak birçok yardım ve desteğe muhtaç olmalarına rağmen kendilerini tam anlamıyla ifade edemediklerinden, genelde zayıf, güçsüz ve çaresiz olduklarından çoğu kez toplum tarafından ihmal edilmekte ve kendilerine gereken önem verilmemektedir. Bu yüzden de Kur'ân-ı Kerîm'in birçok ayetinde yetim konusuna vurgu yapılmış, hak ve hukuklarının korunması için toplumlar uyarılmış, fertlerin dikkati çekilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

Kur'ân-ı Kerîm'de yetim konusunun daha iyi anlaşılması için öncelikle yetim kelimesinin sözlük ve terim anlamları ve yetim kelimesinin ayetlerdeki ifade biçimi iyi anlaşılmalıdır.

1.1. Yetimin Sözlük Anlamı

"Y-t-m" (يتم) kökünden gelen "*yutm*" (اليُتْمُ) masdarı çocuğun buluğ çağından önce babasından kopması, ayrılması; diğer canlılarda ise anne tarafından mahrum olması demektir. Nitekim henüz doğmadan babasını kaybeden Peygamberimiz (s.a.v.) için ayette "أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى / *Seni yetim bulup barındırmadı mı?*"[5] buyrulmuştur. Çoğulu "*eytâm*" (أَيْتَامٌ) ve "*yetâmâ*" (يَتَامَى) şeklindedir.[6] Ancak Kur'ân-ı Kerîm'de

5 ed-Duhâ 93/6.

6 İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Ali Cemaluddin İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1994), "y-t-m", 12/645; Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Münîr fî Ğarîbi'ş-Şerhi'l-Kebîr*, (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), "y-t-m", 2/679.

çoğulu hep "*yetâmâ*" (يَتَامَى) şeklinde geçmektedir. Nitekim bir ayette "وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْيَتامى/*Sana yetimler hakkında soru soruyorlar…*"[7] buyrulurken bir başka ayette "وَ آتُوا الْيَتامى أَمْوالَهُمْ/ *Yetimlere mallarını tastamam veriniz!*"[8] buyrulmuş, yetimlerin mallarını yiyip de kendilerine vermeyenler hakkında da şöyle uyarı yapılmıştır: "إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا / *Yetimlerin mallarını haksızlıkla yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkınmış olurlar; zaten onlar alevlenmiş (harıl harıl yanan, çılgın bir) ateşe gireceklerdir*."[9]

Tek ve eşsiz olan her şey de yetimdir. Eşi benzeri olmayan kaliteli inci için "*durratun yetîmetun"* (دُرَّةٌ يَتِيمَةٌ) denilmiş, bununla da yerinden çıkarılmış olan ham maddesinin aslından koparıldığına dikkat çekilmek istenmiştir.[10]

1.2. Yetimin Terim Anlamı

"*Yetm*" yahut "*yütm*" kökünden sıfat olan "*yetîm*" **(يَتِيمٌ)** ergenliğe ermeden babası ölmüş olan çocuktur. Annesini kaybeden çocuğa da yetim denir ama kelimenin asıl konumu, babasını kaybeden çocuk içindir. Babasını kaybeden çocuk, koruma ve yardımdan; annesini kaybeden çocuk şefkatten mahrum kalır. Baba, koruma ve yardımın, anne ise şefkatin simgesidir. Gerçi ikisinde de koruma ve şefkat vardır ama babanın koruması anneden fazla, annenin şefkati de babadan fazladır.

Babası ölmüş kimseye, babasından ayrı, tek kaldığı için "yetîm" dendiği gibi kocası ölmüş kadına da "yetîme" denilir. Bu, kelimenin dil anlamıdır. Bu anlamda kaç yaşında olursa olsun, babası ölmüş insana yetim denebilir. Fakat örfen yetim, babası ölmüş çocuğa verilen addır. Demek ki örfen babaları ölmüş erkek ve kız çocuklara yetâmâ ve eytâm denildiği gibi kocasız kalmış kadınlara da dil bakımından yetime denir. Çünkü bunların hepsi himaye ve şefkate muhtaçtır.[11]

Yetim bulûğa erince (ergenlik çağına varınca) dil bakımından kendisinden yetimlik kalkar. Nitekim bir hadiste *"Büluğ çağına (ergenliğe) ulaştıktan sonra yetimlik kalkar."*[12] buyrulmuştur. Fakat kendisinde, malını kendi başına kullanacak akıl olgunluğu görülünceye kadar o, dinen yetim hükmündedir.[13]

---

7 el-Bakara 2/220.

8 en-Nisâ 4/2.

9 en-Nisâ 4/10.

10 Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân,* thk. Safvan Adnan ed-Davudî, (Dımaşk: Dâru'l-Kalem/ Beyrut: ed-Dâru'ş-Şâmiyye, 1412/1992), "y-t-m", 889.

11 İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Ali Cemaluddin İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1994), "y-t-m", 12/645; Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Münîr fî Ğarîbi'ş-Şerhi'l-Kebîr*, (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), "y-t-m", 2/679.

12 Ebû Dâvûd, "Vesayâ" 9.

13 Süleyman Ateş, "Yetim", *Kur'an Ansiklopedisi*, (İstanbul: Kuba Yayınları, 1997), 22/463-464.

"Yütm"ün asıl manasının bir çocuğun babasını kaybetmesi olduğu ve tek başına kalma manasının buradan geldiği şeklinde ikinci bir görüş de vardır.[14] Bir hadiste yetimin zayıflığına işaret edilmiştir.[15] Babasını kaybeden küçük büyük herkese (sözlük anlamı bakımından) yetim denilebilirse de fıkıhta yetim henüz bulûğ çağına ermemiş çocuklar hakkında kullanılır. Bir hadiste de bulûğ çağından sonra yetimliğin kalkacağı belirtilmiştir.[16] Çocuğun nafakasını temin etme, haklarını koruma ve onu yetiştirmede babanın daha çok rolü bulunduğundan yetimlik özellikle babaya bağlanmıştır.[17] Arapça'da annesini kaybeden çocuk için *aciyy* (عَجِيٌّ), hem annesini hem babasını kaybeden çocuk için *latîm* (لَطِيمٌ) kelimeleri varsa da gerek konuşma dilinde gerekse yazılı metinlerde yetim bütün bu durumları ifade etmektedir.[18] Günümüzde bazı Arap ülkelerinin mevzuatında yetim, anne ve babasından her ikisini veya birini kaybeden yahut babası veya hem annesi hem babası bilinmeyen çocukları ifade eder.[19] Bazı İslâm ülkelerinde ebeveynden birinin kaybolması, çocuğu terk etmesi yahut boşanma sonucu ondan uzaklaşması gibi sebeplerle ortaya çıkan hükmî yetimlik de yetim tanımı içerisinde görülmektedir. Babaları ölmüş olan çocuklara bulûğ çağına girdikten sonra da mecazen yetim denilebilir. Nitekim müşrikler Hz. Muhammed'e küçümsemek amacıyla "Ebû Tâlib'in yetimi" derlerdi. Ayrıca evlendirilirken kendisine danışılması gerektiğini bildiren bir hadiste babasını küçük yaşta kaybeden yetişkin kız için "yetîme" lafzı kullanılmıştır.[20] Türkçe'de yetim kelimesi genelde babası ölmüş çocuğu ifade etse de bazı yerlerde Arapça'da olduğu gibi geniş bir kullanıma sahiptir. Sadece annesini veya hem annesini hem babasını kaybeden çocuğa daha çok öksüz denilir.[21]

14 Muhammed b. Mükrim b. Ali Cemaluddin İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1994), "y-t-m-", 12/645.

15 İbn Mâce, "Edeb" 6.

16 Ebû Dâvûd, Veṣâyâ, 9. Hadisin metni ve meali şöyledir: *"لا يُتْمَ بَعْدَ احْتِلامٍ... /Büluğ çağına ulaştıktan sonra yetimlik kalkar…"*

17 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "y-t-m", 889.

18 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "y-t-m-", 12/645.

19 Abdullah b. Nâsır b. Abdullah es-Sedhân, *Ri'ayetü'l-eytâm fi'l-memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, (Riyad: byy, 1419/1999), 50.

20 Ebû Dâvûd, "Nikâḥ" 23, 25.

21 Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan İbn Düreyd el-Ezdi, *Cemheretü'l-luga*, thk. Remzî Münîr Ba'lbekkî (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987), "y-t-m", 1/411; Ebû Nasr İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sıhah tacü'l-luga ve sıhahi'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafur Attar, (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayîn, 1407/1987), 5/2064; Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevi el-Ezherî, *Tehzibü'l-luga*, thk. Muhammed 'Ivaz Mur'ib, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, 2001), 14/241-242; Abdüsselam Arı, "Yetim", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/501-503.

1.3. Yetim Kelimesiyle Yakın Anlamlı Kavramlar

1.3.1. Lakît/Lukatâ (لَقِيطٌ/لُقَطَاءُ)

Lügatte; annesinin yola bıraktığı (yitik) çocuğa lakît denir.[22] Terim olarak fakirlik korkusundan veya zina ithamından sakınmak gayesiyle ailesinin tek başına terk ettiği çocuğa denir. Bakıcısı olmayan her çocuk, deli ve kayıp kişi bu hükme girer.[23]

Lakît bazen yetim olabilir bazen de olmayabilir ancak hüküm olarak yetimle aynıdır. Yani yetime ne yapılması gerekiyorsa lakît denilen çocuğa da aynısı yapılmalıdır. Çünkü bu da bakıcısı ve gözeticisi olan anne babasını kaybetmiş durumdadır. Ayrıca babaları hayatta ancak ölü hükmünde olan kimsesiz çocuklar da buna kıyas edilebilir. Çünkü bunlar da bakım, denetim, gözetim, şefkat ve merhamete muhtaç durumdadırlar. Bunlar da yetim hükmündedirler.[24]

1.3.2. Rabîb /Rabâib (رَبِيبٌ=رَبِيبَةٌ/رَبَائِبُ)

Bir kişinin eşinin, daha önceki eşinden meydana gelen çocuğuna "rabîb/rabîbe" denilir. Çoğulu "rabâib" şeklindedir.[25] Nitekim Nisâ suresinde evlenilmesi haram olan kadınlar sıralanırken "وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ / *(sonradan evlenerek) kendileriyle (gerdeğe) girdiğiniz kadınlarınızın (önceki kocalarından) olup (şimdi sizin) koruyuculuğunuz altında bulunan üvey kızlarınız da (size haram kılındı).*"[26] denilmiştir.[27]

Buradaki "*rabîbe*" (رَبِيبَةٌ) kelimesi, adamın karısının başka bir erkekten olan (üvey) kızı olup ism-i mef'ûl manasında "*merbûbe*" (مَرْبُوبَةٌ) yani "sahipli" anlamındadır. Çünkü 'kız üvey babanın evinde terbiye edilmiş olsun olmasın, kızın terbiyesini üstlenmiş olması' bakımından adam o kıza sahiplik etmektedir. Adam kızın annesiyle evlendiğinde onun "üvey babası" (رَبِيب) olarak isimlendirilmektedir.[28]

22 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "lkt", 7/392.

23 el-Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn eş-Şerîf, *Ta'rîfât*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983), 193; el-Konevî, Kasım b. Abdillah b. Emîr Ali, *Enîsü'l-Fuahâ fî Ta'rîfâti'l-Elfâzi'l-müteda-vileti Beyne'l-Fukahâi*, thk. Yahya Hasan Murad, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004), 67; el-Münâvî, Zeynuddin Muhammed Abdurraûf b. Ali b. Zeynu'l-'Âbidin, *et-Tevkîf alâ Mühimmâti't-Te'ârîf*, (Kahire: Alemü'l-Kütüb, 1410/1990), 291; Celâleddin es-Süyûtî, *Mu'cemu Mekâlîdi'l-'Ulûmi fi'l-Hudûdi ve'r-Rusûmi*, thk. Muhammed İbrahim İbade, (Kahire: Meketebetü'l-Âdab, 1424/2004), 55.

24 Muhammed Cemal Hasan İstîtî, *Hukûku'l-Yetîmi fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Yüksek Lisans Tezi, (Nablus: en-Necâhu'l-Vataniyye Üniversitesi, 2007), 15-16.

25 Sicistânî, Muhammed b. Uzeyr Ebû Bekr el-Uzeyrî, *Ğarîbu'l-Kur'ân/Nüzhetü'l-Kulûb*, thk. Muhammed Edîb Abdulvahid Cemrân, (Sûriye: Dâru Kuteybe, 1416/1995), 236.

26 en-Nisâ 4/23.

27 Rağıb, *el-Müfredât*, "rbb", 337;

28 Zeccâc, Ebu İshak İbrahim b. Seriyy, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, thk. Abdulcelil Abduhu Şelebî, (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 2/34; Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. El-Müsennâ, *Mecâzu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Fuâd Sezgin, (Kahire: Meketebeü'l-Hanci, 1381/1961), 1/121; el-Kuşeyrî, Ebû'l-Fazl Bekr b. Muhammed b. el-'Alâ, *Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk.: Selman es-Samedî, (Dübey: Caizetu Dübey ed-Devliyye li'l-Kur'âni'l-Kerim, 1437/2016), 1/350; el-Münteceb el-Hemezânî, *el-Kitabu'l-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Muhammed Nizamuddin el-Fetîh, (Medîne: Dâru'z-Zeman, 1427/2006), 2/238.

Her ne kadar annesinin veya babasının sonradan evlendiği kişilere göre önceki eşten olan çocuklar üvey evlat muamelesi görmüş olsalar da neticede bu çocuklar ya babasından ya annesinden mahrum kaldıkları için bunların da yetim kategorisinde değerlendirilip ona göre muamele görmeleri gerekir. Bu çocuklara sırf üvey evlat gözüyle bakılmamalıdır.

2. Kur'ân'da Yetim Lafzının Kullanımı

Câhiliye döneminde kabileler arası savaşlarda ve yıllarca süren kan davalarında ölenler arkalarında çok sayıda yetim bırakıyordu. Arap yarımadasında kızlara, eli silâh tutmayan çocuklara, yaşlılara ve kadınlara genellikle miras hakkı tanınmaz, yetimlere de babalarından kalan mal verilmezdi. Bazı yetim kızlar vasîleri tarafından evlendirilerek mehirlerine el konur, bazan da vasîleri sırf mallarına sahip olmak için onlarla evlenirlerdi.[29] Kur'an'da yirmi iki ayette (yirmi üç kez) yetimlerle ilgili meselelere temas edilmiş ve yetimlere karşı iyi davranılması emredilmiştir. Bu husus Allah'a iman ve ibadet yanında anılmış,[30] yetimlerin itilip kakılması ve onlara karşı ilgisiz davranılması kınanmış,[31] yetimlerin küçümsenip kendilerine kötü muamelede bulunulması yasaklanmıştır.[32] Müminler muhtaç durumdaki yetimleri doyurmaya, onları malî yönden desteklemeye ve yaşam şartlarını düzeltmeye teşvik edilmiştir.[33] Medine döneminde devlet gelirlerinden ganimet ve fey içinde yetimlerin hakkı olduğu bildirilmiş, bu hakkın ödenmesine gelirlerin harcama kalemleri arasında yer verilmiştir.[34] Yetimlere adaletle davranılması, özellikle mallarını ele geçirmek amacıyla yetim kızlarla evlenip haksızlık yapılmaması, evlendirilen yetim kızların mehirlerine el konulmaması,[35] yetimlerin mallarının en güzel şekilde korunup yönetilmesi,[36] büyüdüklerinde mallarının geciktirilmeden kendilerine teslim edilmesi ve teslim sırasında şahit bulundurulması hususu[37] Kur'an'da yetim haklarına dair temel prensiplerdir. Yetim malı yemek büyük günahlardan sayılmış, haksız yere yetim malı yiyenlerin şiddetli azap görecekleri bildirilmiş, yetimin veli ve vasîlerine ancak fakir olmaları durumunda onun malından belli ölçüde faydalanma izni verilmiştir.[38]

29 Arı, "Yetim", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/501.

30 el-Bakara 2/177; en-Nisâ 4/36.

31 el-Fecr 89/17; el-Mâûn 107/2.

32 ed-Duhâ 93/9.

33 el-Bakara 2/215, 220; en-Nisâ 4/8; el-İnsân 76/8; el-Beled 90/15.

34 el-Enfâl 8/41; el-Haşr 59/7.

35 en-Nisâ 4/3, 127.

36 el-En'âm 6/152; el-İsrâ 17/34.

37 en-Nisâ 4/6.

38 en-Nisâ 4/2, 6, 10.

Kur'ân-ı Kerîm'de bizzat "yetîm"[39] diye nitelenen ve yetimliği bizzat yaşamış olan Peygamberimiz (s.a.v.) de birçok hadisinde yetimlerin hukuku üzerinde hassasiyetle durmuş, bir hadiste "Allahım! Ben yetimin ve kadının, bu iki zayıf insanın hakkını ihlâl etmekten insanları şiddetle sakındırıyorum" demiştir.[40] Bir defasında şahadet parmağı ile orta parmağını birleştirerek, "Yetimi koruyup gözetenle cennette böyle yan yana olacağız"[41] buyurmuştur. Resûlullah ayrıca Allah rızası için yetimin başını okşayan kimseye elinin dokunduğu her saç teli kadar sevap verileceğini bildirmiş,[42] yetimlere ait malların ticaret yoluyla arttırılmasını istemiştir.[43] Öte yandan bir hadiste yetim malı yemenin insanı helâke sürükleyen yedi büyük günahtan biri olduğu belirtilmiş, müminlerin bundan şiddetle kaçınması gerektiği vurgulanmıştır.[44] Yetim malının idaresi kişiye ağır bir sorumluluk yüklediğinden, Hz. Peygamber'in bu sorumluluğu taşımaya ehil görmediği Ebû Zerr'e yetim malının idaresini üstlenmemesini tavsiye ettiği[45] nakledilmiştir.[46]

Kur'ân-ı Kerîm'de yetim kavramı çeşitli vesilelerle kullanılmış, yetimleri gözetip kollamanın önemi izah edilmiştir. Her yönüyle yetimleri gözetip onlara iyilik yapmaya teşvik eden ayetlerin yanı sıra yetimlere iyilikte bulunanlar da övülmüştür. Diğer taraftan yetimlere ikramda bulunmayan, onlara merhamet etmeyenler eleştirilmiş, yetimi ezen, onu hor hakir görenler uyarılmış, yetimin malının korunması emredilmiştir. Bütün bunlar İslam dininin yetime ne kadar düşkün olduğunu, onu koruyup kollamaya nasıl teşvik ettiğini göstermektedir.

Yetim kelimesinin Kur'ân-ı Kerîm'de sıkça kullanılmış olması da konunun önemini göstermektedir. Gerek Mekkî gerekse Medenî ayetlerde hiçbir zaman yetim konusu gündemden düşmemiş, bazen tekil bazen çoğul, bazen marife bazen nekra

39 ed-Duhâ 93/6.

40 Nesâî, "İşretü'n-Nisâ" 64; İbn Mâce, "Edeb" 6.

41 Buhârî, "Talâk" 25, "Edeb" 24; Müslim, "Zühd" 42. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, "Edeb" 123; Tirmizî, "Birr" 14.

42 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/250; Ebû Dâvûd, "Edeb" 121.

43 Tirmizî, "Zekât" 15.

44 Buhârî, "Vesayâ" 23. İlgili hadisin meali şöyledir: Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Yedi helâk ediciden kaçının!"* Sahâbîler; Ey Allahın Resûlü! Bunlar nelerdir? diye sorunca, Hz. Peygamber; **"***Allah'a ortak koşmak, sihir (büyü) yapmak, Allah'ın haram kıldığı bir nefsi haksız yere öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, savaş meydanından kaçmak, evli, namuslu ve hiç bir şeyden haberi olmayan kadınlara zina isnad etmektir,"* buyurmuştur. Bk. Buhârî, "Vesayâ" 23, "Tıb" 38, "Hudûd" 44; Müslim, "Îmân" 145.

45 İlgili hadis şöyledir: "يا أبا ذَر أَراك ضَعِيفًا، وإِني أُحِبُّ لكَ ما أُحِبُّ لِنَفسي، لا تَأَمَّرنَّ على اثْنَيْن ولا تولِّيَنَّ مال يتِيم/ *Ebû Zer! Senin gerçekten zayıf olduğunu görüyorum. Kendim için ne istiyorsam senin için de onu isterim. İki kişiye bile olsa sakın başkan olma! Yetim malına da yöneticilik yapma!*" Müslim, "İmâre" 17. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, "Vesayâ" 4; Nesâî, "Vesayâ" 10.

46 Nesâî, Veṣâyâ, 10. Konuya dair bütün hadisler ve ilgili yorumlar için bk. en-Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref, *Riyâzu's-Sâlihîn,* terc. ve şerh: M. Yaşar Kandemir-İsmail Lütfi Çakan-Raşit Küçük, *Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2001), 2/285-314; 7/55-59. (Yetim Konusu).

olarak yetim kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de tam yirmi üç kez yer almıştır. Bütün bu ayetler yetimin hak ve hukukunu korumayı emrederken bir taraftan da ona iyi davranmayı teşvik etmektedir.

2.1. Yetim Kavramının Sayısal Kullanımı

Kur'ân-ı Kerîm'de yetim lafzı; 8 kez müfred, 1 kez tesniye, 14 kez de çoğul olmak üzere 23 kez geçmektedir.[47]

Geçtiği Ayetler	Kaç Kez	Kelime
el-En'âm 6/152; el-İsra 17/34; el-Fecr 89/17; ed-Duhâ 93/9; el-Mâun 107/2.	(5)	الْيَتِيمِ
el-İnsan 76/8; el-Beled 90/15; ed-Duhâ 93/6.	(3)	يَتِيمًا
el-Kehf 18/82.	(1)	يَتِيمَيْنِ:
el-Bakara 2/83, 177, 215, 220; en-Nisâ 4/2, 3, 6, 8, 10, 36, 127 (2 kez); el-Enfâl 8/41; el-Haşr 59/7.	(14)	الْيَتَامَى:

2.1.1. Yetim Kelimesinin Müfred/Tekil Olarak Kullanımı

"Yetim" (يَتِيمًا /الْيَتِيمِ) lafzı müfred olarak 7 farklı surede 8 kez geçmektedir.[48]

En'âm suresinde (6/152) yetimin malının korunması emredilmiş, İsra suresinde (17/34) de aynı konu tekrar edilmiştir. Bir konunun sıkça tekrarı o konunun ehemmiyetini ve dikkat edilmesini gösterir.[49]

İnsan suresinde (76/8) yetime ikram eden müminler övülürken, Fecr suresinde (89/17) yetime ikram etmeyenler eleştirilmiştir. Beled suresinde (90/14-16) ise yetime iyilik yapmak sarp yokuşu aşmak, cehennemden kurtuluşun vesilesi olarak anlatılmıştır. Duhâ suresinde önce Peygamberimiz'e (s.a.v.) yetim olarak büyüdüğü,

47 Yetimle ilgili ayetlerin toplu listesi şu şekildedir: el-Bakara 2/83, 177, 215, 220; en-Nisâ 4/2, 3, 6, 8, 10, 36, 127; el-En'âm 6/152; el-Enfâl 8/41; el-İsrâ 17/34; el-Kehf 18/82; el-Haşr 59/7; el-İnsan 76/8; el-Fecr 89/17; el-Beled 90/15; ed-Duhâ 93/6, 9; el-Mâun 107/2. Bilgi için bk. Abdulbâkî, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres Li Elfâzi'l-Kur'an-ı Kerîm*, (Beyrut: Dâru'l-Meârif, 1994), "ytm", 936; İbrahim, Muhammed İsmail, *Mu'cemu'l-Elfâzi ve'l-E'lâmi'l-Kur'âniyye*, (Kahire: Dâru'l- Fikri'l-'Arabî, 1968), "ytm", 591-592.

48 el-En'âm 6/152; el-İsrâ 17/34; el-İnsan 76/8; el-Fecr 89/17; el-Beled 90/14-15; ed-Duhâ 93/6, 9; el-Mâûn 107/2.
Müfred/Tekil şekliyle ayetlerde yer alan "*yetim*" kelimesi nekra/el takısız, yalın olarak (يَتِيمًا) üç ayette (el-İnsan 76/8; el-Beled 90/15; ed-Duhâ 93/6); ma'rife/el takılı olarak (الْيَتِيمِ) beş ayette (el-En'âm 6/152; el-İsrâ 17/34; el-Fecr 89/17; ed-Duhâ 93/9; el-Mâûn 107/2) yer almaktadır. Bu ayetlerde dikkat çeken bir husus var ki yetim kelimesi hiç fâil/merfu (öznel) olarak geçmemektedir.

49 . Celaluddin es-Suyûtî, *el-Müzhir fi Ulûmi'l-Luga ve Envâuhâ*, thk. Fuad Ali Mansûr, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1998), 1/262; es-Seâlibî, Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail Ebû Mansûr, *Fıkhu'l-Lüğa ve Sırru'l-'Arabiyye*, thk. Abdurrazzak el-Mehdî, (Beyrut: İhyâu't-Turaâsi'l-'Arabî, 1422/2002), 265; Ebû Abdillah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdillah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân,* thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1376/1957), 3/9; el-Kâsımî, Cemalüddin, *Mehâsinu't-Te'vîl*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1998), 1/175-176.

ilahi ikramla korunduğu hatırlatılmış (93/6), sonra da aynı şekilde yetimi koruyup kollaması, onu hor hakir görmeyip azarlamaması emredilmiştir (93/9).[50]

2.1.2. Yetim Kelimesinin Tesniye/İkil Olarak Kullanımı

"Yetimeyni" (يَتِيمَيْنِ) lafzı tesniye olarak 1 kez geçmektedir.[51] Hz. Musa ile salih kulun anlatıldığı hikayede yine babaları da bir salih kul olan iki yetim çocuktan bahsedilmiştir.[52] Şehir halkı Hz. Musa ve beraberindeki arkadaşı salih kula yiyecek vermedikleri halde olayların arka yüzünü de bilebilen bu salih kul her şeye rağmen bu yetimlerin gömülü hazinesini koruma adına yıkılmaya yüz tutmuş bir duvarı onarmıştır. Bu da yine yetim malını korumanın ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Nitekim Kehf suresinin temel amaçlarından biri de muhataplarının, Allah'ın istediği salih ve halis-muhlis bir kul olmasını sağlamaktır. Bunun içindir ki surenin başlangıcında kendisine kitap indirilen Hz. Muhammed'den "nebi/peygamber" diye değil de "abd/kul" olarak bahsedilmiş,[53] surenin son ayetinde de Allah'a şirk koşmaksızın kulluk yapılması emredilmiştir.[54] Surede "mağara arkadaşları/ashab-ı kehf" denilen gençler örnek kul olarak gösterilmiş,[55] ardından fakir ve gariban kimseler olsalar da iyi insanlarla birlikte olup bir takım maddi menfaatler uğruna kötü insanların tarafına meyletmemek emredilmiş,[56] sonra yine fakir ama Rabbinin emirlerine itaat eden bir kul ile zengin ama ilahi emirlere isyan eden şımarık bir kulun diyaloğu ve sonunda malı ve mülküyle böbürlenen kötü arkadaşın acıklı sonu anlatılmıştır.[57] Kur'ân-ı Kerîm'in amacı kıssa ve hikaye anlatmak değildir. Bu örnekler anlatılırken aralara bir takım ilahi ikaz ve mesajlar serpiştirilmiş, daha sonra Hz. Musa'nın yanındaki gençle çıktığı yolculuktan ve bu yolculuk esnasında yaşanan bir takım hadiselerden bahsedilmiştir.[58] Bütün bu olaylarda hep iyiliğe vurgu yapılmış, yine iyi bir kul olmanın arasında yetimlerin hak ve hukukunu korumanın önemine vurgu yapmak için bir salih kulun iki yetim çocuğundan ve bunların mallarından bahsedilmiştir.[59] Daha sonra da yine salih bir kul olan Hz. Zülkarneyn'den, onun yaptığı yolculuklardan

50 Şer'âu Bintu Saîd b. Hamd el-Kahtânî, *el-Yetîm ve Mu'âmeletühu fi'l-Kur'âni'l-Kerîm /Yüksek Lisans Tezi*, (Riyad: Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1430-1431/2009-2010), 28-29.

51 el-Kehf 18/82. Sadece bu ayette ikil ve nesnel olarak bir kez (يَتِيمَيْنِ) yer almaktadır.

52 Şer'âu, , *el-Yetîm ve Mu'âmeletühu fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 30.

53 el-Kehf 18/1.

54 el-Kehf 18/110.

55 el-Kehf 18/9-26.

56 el-Kehf 18/9-28.

57 el-Kehf 18/32-45.

58 el-Kehf 18/60-82.

59 el-Kehf 18/77, 82.

ve bu yolculuklar esnasında yaptığı iyiliklerden bahsedilmiştir.[60] Bütün bu olayların anlatıldığı bir surede iyi bir kul olabilmek için salih bir babanın iki yetim çocuğunun mallarını korumak için yapılan gönüllü bir tamirat işinin zikredilmiş olması elbette konunun önemini bir kez daha vurgulamıştır.

2.1.3. Yetim Kelimesinin Çoğul Olarak Kullanımı

"Yetim" kelimesinin çoğulu "*yetâmâ*" (يَتَامَى) lafzı Kur'an'da on dört kez geçmektedir.[61] Sözlüklerde "*eytâm*" (أيتام) şeklinde de yer alan çoğulu[62] Kur'ân-ı Kerîm'de hiç geçmemektedir. Öncelikle tefsirlerde yetîm kelimesinin "*eytâm*" şeklinde değil de kıyasa aykırı olarak nasıl "*yetâmâ*" şeklinde geldiği izah edilmiş, şefkat ve merhameti gerektiren durumlardaki kelimelere kıyasla kelimenin uzatmalarla yumuşatıldığına dikkat çekilmiştir.[63]

Medenî bir sure olan Bakara suresinde "*yetâmâ*" (يَتَامَى) lafzı dört kez kullanılmış, ilk kez (2/83) İsrailoğulları'ndan alınan sözler hatırlatılırken Allah'a ibadet, anne-babaya, yakın akrabaya iyilik emredildiği esnada yetimler de ihmal edilmemiş, onlara iyilik yapılması hatırlatılmıştır. Daha sonra iman esasları ve İslam'ın temel ilkelerinin sıralandığı bir ayette (2/177) yaratılış icabı insan fıtratındaki mal sevgisine[64] rağmen akrabaya ve yetimlere yardımda bulunulması da temel bir iyilik olarak açıklanmıştır. Yine Bakara suresinde üçüncü olarak harcanacak en hayırlı malın ne olduğu izah edilirken (2/215) anne baba ile birlikte yakın akrabalar, yetimler ve fakirler zikredilmiştir. Son olarak sahabenin yetimlere dair bir sorusu üzerine onlar için hep olumlu yaklaşmak ve onları kardeş bilmek emredilmiştir (2/220).

Medenî bir sure olan Nisâ suresinde "*yetâmâ*" (يَتَامَى) lafzı sekiz kez kullanılmış, hepsinde de kadınlarla birlikte yetimlerin hak ve hukukunun korunmasına dikkat çekilmiştir.

İlk kez yetimlerin mallarının kendilerine verilmesi, yenilmemesi emredilmiş, yetim hakkı yemenin büyük bir günah ve vebal olduğuna vurgu yapılmıştır (4/2).

60 el-Kehf 18/83-98.

61 el-Bakara 2/83, 177, 215, 220; en-Nisâ 4/2, 3, 6, 8, 10, 36, 127 (2 kez); el-Enfal 8/41; el-Haşr 59/7. Bu surelerin tamamı Medenîdir. Bu ayetlerde çoğul olarak *el-yetâmâ* (اليَتَامَى) şeklinde on dört kez yer almaktadır. en-Nisâ 4/8. ayet hariç, bu ayetlerin hiçbirinde yetimler öznel (fâil/merfû') konumunda değildir. Sadece en-Nisâ 4/8. ayette, o da miras taksiminde orada hazır bulunma hususunda fail konumunda yer almıştır.

62 Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan İbn Düreyd el-Ezdi, *Cemheretü'l-luga*, thk. Remzî Münîr Ba'lbekkî (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987), "y-t-m", 1/411; Ebû Nasr İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sıhah Tacü'l-luga ve Sıhahi'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafur Attar, (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayîn, 1407/1987), 5/2064.

63 Ebû Hayyan Muhammed b. Yusuf, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420/1999), 1/453; Âlûsî, Şihabuddin Mahmud, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'u'l-Mesânî,* thk. Ali Abdulbari Atıyye, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/308, 4/186.

64 İnsandaki mal sevgisinin fıtri oluşuna dair bk. el-Fecr 89/20.

İkinci olarak yetim kadınlar hakkında haksızlık yapılması yasaklanmış, adil olunması emredilmiştir (4/3). Üçüncü olarak ergenlik çağına kadar yetimin malının korunması, rüşdüne eriştikten sonra malının tastamam güzelce kendilerine verilmesi emredilmiştir (4/6). Dördüncü olarak miras taksiminde hazır bulunan yetimlere de ikramda bulunulup güzel sözlerle gönüllerinin hoş tutulması emredilmiştir (4/8). Yine yetim malı yemenin ateş yemek olduğu zikredilmiş, korkunç felakete dikkat çekilmiştir (4/10). Altıncı olarak -Bakara suresindeki kullanıma (2/83) benzer şekilde- Allah'a şirk koşmak yasaklandıktan sonra anne babaya, akrabaya iyilik emredilirken yetimler de ihmal edilmemiş, onlara iyilik yapılması emredilmiştir (4/36). Yine kadınlar hakkında sorulan bir fetvaya cevap verilirken özellikle yetimlere dikkat çekilmiş, aynı ayette (4/127) çoğul olarak iki kez geçen "*yetimler*" (يَتَامَى) kelimesiyle hak ve hukuklarının korunması emredilmiştir. Ayette genelde zayıf ve ezilenlerin haklarının korunması emredilirken yetimlerin özellikle vurgulanması dikkate değer bir konudur.

Medenî bir sure olan Enfâl suresinde (8/41) savaştan elde edilen ganimetlerin[65] taksimi izah edilirken yetimler asla unutulmamış, beş hisseden bir pay da (1/5) onlara ayrılması emredilmiştir. Aynı şekilde Medenî bir sure olan Haşr suresinde (59/7) de düşmandan elde edilen ve adına "fey"'"[66] denilen malların taksimi izah edilirken yine yetimler unutulmamış, beş hisseden bir pay da (1/5) onlara ayrılması emredilmiştir.

Yetim kelimesinin bu şekilde müfred, tesniye ve cem'i olarak kullanılması lafzî olarak ayetlere edebî bir güzellik katıp, bıkkınlığı önlerken manâ olarak da her halükârda yetime şefkat gösterip, hak ve hukukunun korunmasının önemini vurgulamaktadır.[67]

2.2. Yetim Kavramının Marife-Nekra Kullanımı

Yetim kelimesi Kur'an'da dört yerde nekra olarak geçmektedir.[68]

---

65 Savaş sonucu ele geçirilen düşman tarafının mallarına ganimet denilmektedir. İslâm hukukunda, "müslümanların savaş yoluyla gayri müslimlerden ele geçirdikleri esirler ve her türlü mal" şeklinde tanımlanmakla birlikte ganimeti savaşta düşman askerlerinden elde edilen menkul mallara hasreden veya kısmen farklı şekilde tarif eden fakihler de vardır. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/446; el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî, *Tehzîbü'l-Luga*, thk. Muhammed 'Ivaz Mura'ib (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001), 8/141; eş-Şafiî, Muhammed b. İdrîs, *el-Ümm*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1410/1980), 4/1145-146; Kâsânî, Alâuddin Ebu Bekr b. Mes'ud, *Bedâiu's Sanâi'fi Tertibi'ş-Şerâi'*, (Beyrut: Daru'l-Fikir, 1996), 7/111. Ganimet konusunda bilgi için bk. Mehmet Erkal, "Ganimet", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/351-354.

66 Sözlükte fey de ganimet anlamında kullanılsa da esasen fey; savaş yapılmaksızın gayri müslimlerden alınan haraç, cizye, ticarî mal vergisi (uşûr) ve diğer bazı gelirleri ifade eder. el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Luga*, 8/141, 15/415; eş-Şafiî, *el-Ümm*, 4/1145-146; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 7/116; el-Buhûtî, Mansûr b. Yunus, *Keşşâfu'l-Kınâ'i 'ani'l- 'Iknâ'i*, (Riyad: Vizaratü'l-'Adl, 1429/2008), 7/127-128. Fey konusunda bilgi için bk. Mustafa Fayda, "Fey", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/511-513.

67 Şer'âu, , *el-Yetîm ve Mu'âmeletühu fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 30-34.

68 el-Kehf 18/82 (ikil); el-İnsan 76/8; el-Beled 14-15; ed-Duhâ 93/6.

Yukarıda da izah edildiği gibi Kehf suresinde (18/82) iki çocuğun vasfı olarak zikredilirken onlara uygun bir şekilde nekra olarak (لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ) zikredilmiştir. Zaten duvarı onaran salih kul durumu bilse de Hz. Musa duvarın kime ait olduğunu bilmediği gibi altındaki hazineden de habersizdir. Dolayısıyla burada "iki yetim" anlamına gelen kelime lafız ve mana uyumu açısından nekra kullanılmıştır.

İnsan suresinde (76/8) miskin, yetim ve esire yemek yedirilmesi övülürken yine nekra olarak "*yetîmen*" (يَتِيمًا) şeklinde kullanılmıştır. Nekra olarak geçen kelime mezkûr şahsın konumunu ve durumunu yüceltmek, önemini artırmak içindir. Burada bu şekilde kullanılması yetimin marife olarak kullanılmasından daha önemlidir. Tanınan bilinen yetime yemek vermektense, hem de kendisi açken hiç tanımadığı, bilmediği bir yetime elindeki son lokmayı ikram etmek başlı başına takdire şayan bir durumdur.[69]

Beled suresinde (90/15) de *yetim* (يَتِيمًا) kelimesi nekra olarak kullanılmıştır. Burada yetimin kim olduğundan ziyade yetime yapılan ikramın önemine dikkat çekilmiştir. O nedenle nekra olarak kullanılmıştır. Zira bilinmezlik konunun önemini ve değerini daha da arttırmak içindir.

Duhâ suresinde (93/6) nekra olarak geçen *yetim* (يَتِيمًا) kelimesi ise yalnızlık, kimsesiz ve tek başına biri olmak demektir. Nitekim yetimin anlamlarından biri de budur. İlk geçtiği yerde nekra olarak geçmesi gayet normaldir. Peygamberimiz'in (s.a.v.) çocukluk ve gençlik dönemlerini işaret etmektedir. Ama aynı kelime aynı surede (93/9) ikinci kez geçerken marife olarak geçmiştir. Bu da Arap dili açısından olması gereken normal bir durumdur.[70]

Yetim kelimesi beş yerde müfred/tekil,[71] on dört yerde cem'i/çoğul olmak üzere on dokuz yerde marife olarak geçmektedir.[72] Bunların hepsinde "El takılı/Lâm-u Ta'rifli" olarak marife geçerken, sadece Nisâ suresinde (4/127) bir ayette izâfet yoluyla marife geçmektedir. Marife olarak geçen yerlerde de genellik ve kapsayıcılık bildirmektedir. Yetim kavramını ifade etmek üzere kullanılan kelimeler insanlarca bilinen veya bilinmeyen birtakım sebeplerden dolayı şu an ayetlerde olduğu şekilde seçilmişlerdir.[73]

69 Marife ve Nekra kelimelerin kullanımındaki hikmet ve gayeler için bk. es-Suyûtî, Celalüddin, Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye, 1394/1974), 2/346-351.

70 Şer'âu, , *el-Yetîm ve Mu'âmeletühu fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 35-39.

71 el-En'âm (6/152); el-İsrâ (17/34); el-Fecr (89/17), ed-Duhâ (93/9) ve el-Mâûn (107/2) surelerinde yetim kelimesi tekil ve marife olarak geçmektedir.

72 el-Bakara 2/83, 177, 215, 220; en-Nisâ 4/2, 3, 6, 8, 10, 36, 127 (2 kez); el-Enfal 8/41; el-Haşr 59/7.

73 Suyûtî, *el-İtkân*, 2/346-351; Sa'dî, Abdurrahman b. Nasır, *el-Kavaidu'l-Hisân lî Tefsîri'l-Kur'ân*, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1420/1999), 13-15.

2.3. Mekkî ve Medenî Ayetlerde Yetim Konusu

İslam'dan önce yetimin onuru zedelenmiş, hakkı gasp edilmiş, silah taşımıyor ve savaşa katılmıyor diye mirastan mahrum bırakılmıştı. Nihayet İslam gelip de yeryüzünü vahyin nuruyla aydınlatınca, zayıf, güçsüz ve çaresiz olduğu için yetim özellikle korumaya alınmış, gözetilip bakılmasına önem verilmiştir. Bu konu vahyin ilk geldiği andan itibaren son vahiy kesilene kadar hep gündemde olmuştur. Gerek Mekkî gerekse Medenî birçok surede yetim konusuna özellikle vurgu yapılmıştır.[74]

2.3.1. Mekkî Ayetlerde Yetim Konusu

Kur'ân-ı Kerîm'de hem Mekke döneminde hem Medine döneminde yetimlerden bahsedilmektedir.

İlk kez Fecr suresinde (88/15-17) yetim konusuna değinilmiş, ardından Duhâ suresinde (93/6, 9) yetim konusuna tekrar vurgu yapılmıştır. Daha sonra Mâûn suresinde (107/1-2) yetim konusuna tekrar değinilmiş, onun ardından Beled suresinde (89/11-15) yetim konusuna tekrar vurgu yapılmıştır. Bu ayetlerde yetime sahip çıkma, yetim hususunda Allah'tan korkma vurgusu yapılmıştır.

Mekkî surelerde genelde yetime karşı şefkat ve merhametli olma hususunda ahlaki tavsiyelerde bulunulur. Nitekim En'âm ve İsra surelerinde genel bir ifadeyle "وَلاَ تَقْرَبُواْ مَالَ الْيَتِيمِ إِلاَّ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ/ *Rüşd çağına erişinceye kadar, yetimin malına, sadece en iyi tutumla yaklaşın, başka türlü yaklaşmayın!...*"[75] buyrulmuştur. İsra suresinde (17/22-39) İslam'ın temel emirleri sıralanırken yetim malına kötü niyetle yaklaşılmaması (17/34), En'âm suresinde ise bütün dinlerde var olan on emir sıralanırken yine yetimin malına yaklaşılmaması emredilmiştir (En'âm 6/152). Son olarak Kehf suresinde (18/82) yine yetim çocukların mallarının korunması için gerekli tedbirlerin alınması teşvik edilmiştir.[76]

2.3.2. Medenî Ayetlerde Yetim Konusu

Bakara suresinde 4 yerde yetim konusu anlatılmış, Enfal suresinde (8/41) ganimetler taksim edilirken yetimlere de pay ayrılması istenmiştir. Sonra Nisâ suresinde (8 yerde) yetimlerin hak ve hukukuna vurgu yapılmış, en çok da bu surede konunun önemi vurgulanmıştır. Yine Medenî olan Haşr suresinde (59/7) de "fey" mallarının taksiminde yetimin hakkına vurgu yapılmıştır.

74 Şer'âu, , *el-Yetîm ve Mu'âmeletühu fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 40.

75 el-En'âm 5/152; el-İsrâ 17/34.

76 Şer'âu, , *el-Yetîm ve Mu'âmeletühu fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 41-44.

Mekkî bir sure olan İnsan suresinde (76/8) nasıl ki "وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا / *Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler.*" buyrulmuşsa, Medeni bir sure olan Bakara suresinde (2/177) de "وَ آتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ / *(Allah'ın rızasını gözeterek) çok da sevmesine rağmen malını yakınlara, yetimlere, yoksullara… harcar…*" buyrulmuş, aynı konu farklı ifadelerle pekiştirilmiştir.

Evlilik ve miras gibi toplumsal konuları ele alan Nisâ suresinde yetimlerin hak ve hukukuna da geniş bir şekilde yer verilmiş, hepsi de çoğul olmak üzere sekiz yerde yetimlerden bahsedilerek onların her türlü haklarının gözetilmesi emredilmiştir. Yukarıda da geçtiği gibi Mekkî Medenî bütün ayetlerde yetimin haklarının korunup gözetilmesi emredilmiştir.[77]

Mekkî-Medenî ayetler incelendiğinde şu hususlar dikkati çekmektedir:

Medine devrinde sosyal konular daha fazla İslam'ın gündeminde olduğu için Mekkî surelerde sekiz kere müfred/tekil, bir kere de tesniye/ikil olmak üzere toplamda dokuz kez yer alan yetim kelimesi Medenî surelerde çoğul olarak on dört kez yer almıştır. Ancak bütün bunlar yetim konusunun hiçbir zaman vahyin gündeminden düşmediğini göstermektedir.

Mekkî ayetlerde genelde ahireti inkâr ve yalanlama konularıyla birlikte yetime kötü davranma konusu ele alınmıştır. Çünkü davetin ilk yıllarında Mekke halkının genel adeti bu idi. Öncelikle inkarın ve kötülük duygusunun ortadan kalkması gerekiyordu. Medenî ayetlerde ise Allah'a ibadet konusuyla yetime iyilik yapma konusu birlikte ele alınmıştır. Çünkü artık toplumun çoğunluğu İslam'a girmeye başlamış, bir yandan ibadet konusuna vurgu yapılırken diğer yandan da ahlakî erdemler gündeme getirilmiştir.

Mekkî ayetlerde genelde yetime karşı psikolojik yöne dikkat çekilmiş, bireysel anlamda yapılan zulümler engellenmeye çalışılmıştır. Medenî surelerde ise işin maddî yönü, sosyolojik boyutu ele alınmış, dini hükümler yerleştirilmeye çalışılmıştır. Çünkü Mekke döneminde insanların yetime karşı en büyük zaafiyeti onlara değer vermemek, mirastan mahrum etmek, aşağılamak ve ezmekti. Nitekim Mekkî ayetlerde daha ziyade yetim kelimesi müfred/tekil kullanılırken, Medenî ayetlerde genelde çoğul ve marife kullanılmıştır.[78]

77 Şer'âu, , *el-Yetîm ve Mu'âmeletühu fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 44-45.

78 Şer'âu, , *el-Yetîm ve Mu'âmeletühu fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 45-49.

3. Yetimlerle İlgili Ayetlerde Benzeşen Yönler (Müşabihler)

Kur'ân-ı Kerîm'in ayetleri genel itibariyle birbirine benzer (müteşâbih/simetrik) ve farklı nedenlerle aynı bazı olaylar, emir ve yasaklar tekrar edilmiştir (mesânî).[79] Aynı durum yetime dair ayetlerde de söz konusudur.

Yetimin malını korumak ve kollamak bu ümmete emredildiği gibi İsrailoğulları'na ve eski ümmetlere de emredilmiştir. Nitekim Bakara suresinde İsrailoğullarına tavsiye edilen bazı emirlerden şöyle söz edilmiştir: "وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لاَ تَعْبُدُونَ إِلاَّ اللّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَاناً وَذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُواْ لِلنَّاسِ حُسْناً وَ أَقِيمُواْ الصَّلاَةَ وَ آتُواْ الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلاَّ قَلِيلاً مِّنكُمْ وَ أَنتُم مِّعْرِضُونَ / *Vaktiyle biz, İsrailoğullarından: Yalnızca Allah'a kulluk edeceksiniz, ana-babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz diye söz almış ve 'İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin' diye de emretmiştik. Sonunda pek azınız hariç, sözünüzden döndünüz. Hâlâ da yüz çevirmektesiniz.*"[80]

İsrail oğullarına tavsiye edilen bu emir ve yasaklara benzer şekilde Nisâ suresinde direkt bu ümmete yönelik şu emirler yer almıştır: "وَاعْبُدُواْ اللّهَ وَلاَ تُشْرِكُواْ بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللّهَ لاَ يُحِبُّ مَن كَانَ مُخْتَالاً فَخُورًا / *Allah'a ibadet (kulluk) edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara (köle, cariye, hizmetçi, işçi ve benzerlerine) iyi davranın; Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip/övünüp duran kimseyi sevmez.*"[81]

Mekkî surelerde bireysel anlamda Medenî surelerde toplumsal anlamda benzer ifadelerle yetimlerin mallarının, hak ve hukukunun korunup kollanması emir ve tavsiye edilmiştir: Mekkî bir sure olan İnsan suresinde (76/8) nasıl ki "وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا / *Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler.*" buyrulmuşsa, Medeni bir sure olan Bakara suresinde (2/177) de "وَ آتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ / *(Allah'ın rızasını gözeterek) çok da sevmesine rağmen malını yakınlara, yetimlere, yoksullara… harcar…*" buyrulmuştur.

Yetimin malını değil yemek, ona kötü niyetle yaklaşılması bile yasaklanmış, İslam'ın temel emirlerinin topluca sıralandığı iki surede de yetimin malına yönelik şu emir yer almıştır: İkisi de Mekkî olan En'âm ve İsra surelerinde "وَلاَ تَقْرَبُواْ مَالَ الْيَتِيمِ

79 Kur'ân ayetlerinin müteşabih ve mesânî olduğuna dair bk. Âl-i İmrân 3/7; el-Hicr 14/87; ez-Zümer 39/23.

80 el-Bakara 2/83.

81 en-Nisâ 4/36.

إِلاَّ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ /*Rüşd çağına erişinceye kadar, yetimin malına, sadece en iyi tutumla yaklaşın, başka türlü yaklaşmayın!...*"[82] buyrulmuştur.

Mekkî surelerde daha ziyade yetimin ezilmemesi, hor ve hakîr görülmemesi, korunup kollanması emir ve tavsiye edilmiştir: Mekkî olan Fecr suresinde yetime ikram ve yoksulu doyurmaktan şöyle söz edilmiştir: "**كَلَّا بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ. وَلَا تَحَاضُّونَ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ. وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ أَكْلًا لَمًّا. وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا.** / *Hayır! Doğrusu siz (Allah'tan ikrâm bekliyorsunuz ama kendiniz) yetime ikram etmiyorsunuz, yoksulu yedirmeye birbirinizi teşvik etmiyorsunuz. Haram helâl demeden mirası yiyorsunuz. Malı aşırı biçimde seviyorsunuz.*"[83] Yine Mekkî bir sure olan Mâun suresinde benzer ifadeler şu şekilde yer almıştır: "**أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ. فَذَلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ. وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ.** / *Dîni yalanlayanı (ahiret hesabını ve cezasını yok sayanı) gördün mü? İşte o yetimi iter, kakar; Yoksulu doyurmağa ön ayak olmaz.*"[84]

Kur'ân'ın ilk inen surelerinden biri olan Mâ'ûn suresinde âhiret cezasını yalanlayan kimsenin yetimi itip kakacağı, yoksulun karnını doyurmaya ön ayak olmayacağı vurgulanmıştır. Demek ki âhiret cezasına inanan kimse yetime acır, yoksula yardım eder. Âhiret inancı insanda şefkat, merhamet ve diğerkâmlık duygusunu geliştirir.[85]

Mekkî surelerde genelde yetimin korunması, öncelikle ezilmemesi ve azarlanmaması emredilmiş; "**فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ. وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ. فَكُّ رَقَبَةٍ. أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ. يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ. أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ.** / *Fakat o, sarp yokuşa atılamadı. Sarp yokuşun ne olduğunu sen nereden bileceksin? Bir boynu (kölelik zincirinden) çözmek, yahut açlık gününde; akraba olan yetimi, yahut hiçbir şeyi olmayan yoksulu doyurmaktır.*"[86] ayetlerinde dar günde akraba olan yetimi ya da çaresizlik içine düşmüş yoksulu yedirip doyurmak, aşılması gerekli bir geçit, ulaşılması gereken bir hedef olarak gösterilmiştir. Ayrıca Mekkî olan Duhâ suresinde Peygamberimize (s.a.v.) hitaben, "**أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى** / *O, seni yetim bulup barındırmadı mı?*"[87] diye hatırlatma yapılmış, ardından onun şahsında hiç kimsenin yetimi horlamaması ve azarlamaması şöyle emredilmiştir: "**فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ** / *Öyle ise, sakın yetimi hor görme (onu güçsüz bulup hakkını yeme, sakın onu küçümseyip üzme ve üzme)!*"[88]

82 el-En'âm 5/152; el-İsrâ 17/34.

83 el-Fecr 17-20.

84 el-Mâ'ûn: 107/1-3.

85 Süleyman Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, 22/463-464.

86 el-Beled 90/11-16.

87 ed-Duhâ 93/6.

88 ed-Duhâ 93/9.

Bu ayetlerde Peygamberimiz'e (s.a.v.) bir zamanlar yetim olduğu hatırlatılarak şimdi onun da bir başka yetime iyi davranması istenilmiştir. Medeni bir sure olan Nisâ suresinde farz-ı muhal ilerde çocukları yetim kalabilecek bir kişinin kendi çocuklarına davranılmasını istediği gibi yetimlere davranması istenilmiş[89] ve şöyle buyrulmuştur: "وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا. إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا. / *Kendileri, geriye zayıf çocuklar bıraktıkları takdirde onların durumundan endişe edecek olanlar, (öksüzlerin hakkına dokunmaktan) çekinsinler. Allah'tan korksunlar ve doğru söz söylesinler. Zulüm ile öksüzlerin mallarını yiyenler, karınlarına sadece ateş koymaktadırlar ve çılgın bir ateşe gireceklerdir."*[90]

İnsan, geride bırakacağı çoluk çocuğunu düşünür. Onların perişan duruma düşmelerini istemez. İşte Nisâ 4/9-10. ayetlerde, müminlere, başkalarına uygulayacakları işlemi iyi düşünmeleri, kendileri nasıl geride bırakacakları çoluk çocuklarını düşünürlerse, başkalarının da geride bırakacakları çoluk çocuklarını düşünmeleri, kimsenin çoluk çocuğunu perişan etmemeleri, yetimlerin haklarını yememeleri, yetimlerin mallarını yiyen kimselerin aslında ateş yedikleri, zîrâ yedikleri o malın, âhirette karınlarında ateş olacağı belirtilmektedir.[91]

Medenî surelerde tam bir hukuk mantığıyla yetimin hakkının ödenmesi, sosyal devletin yardımlarından istifade ettirilmesi emredilmiştir. Mesela Enfâl suresinde ganimetlerin taksiminden yetime de pay verilmesi şöyle emredilmiştir: "وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُم مِّن شَيْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ إِن كُنتُمْ آمَنتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أَنزَلْنَا عَلَى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ / *Eğer Allah'a ve (hak ile bâtılın) ayrılma gününde, o iki topluluğun karşılaştığı (Bedir) gün(ün)de kulumuz(Muhammed)e indirdiğimiz(ayetler)e inanmışsanız bilin ki aldığınız ganimetlerin beşte biri, Allah'a, Elçisine ve (Allâh'ın Elçisi ile) akrabalığı bulunan(lar)a, yetimlere, yoksullara ve yolcu(lar)a âittir. Allâh her şeye kâdirdir.*"[92] Yine Medenî olan Haşr suresinde ise "fey" mallarından (devlet gelirlerinden) elde edilen malların taksimatından yetime de pay ayrılması emredilmiştir:

"مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ

89 eş-Şenkîtî, Muhammed el-Emîn b. Muhammed, *Edvâu'l Beyân fi Îzâhi'l-Kur'âni bi'l-Kur'ân*, (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 8/567.

90 en-Nisâ 4/9-10.

91 Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin, (Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001), 6/451; es-Sâyis, Muhammed Ali, *Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm*, thk. Nâcî Süveydan, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002), 225; Yetimin gözetilmesi, hak ve hukukunun korunmasına dair geniş bilgi için bk. eş-Şenkîtî, *Edvâu'l Beyân,* 8/564-570. (ed-Duhâ 93/9. ayetin tefsiri).

92 el-Enfâl 8/41.

الْعِقَابِ. / *Allah'ın, o kent halkından, Elçisine verdiği ganimetler, Allah'a, Elçiye, akraba olanlara, yetimlere, yoksullara (yolda kalan) yolcuya aittir. Ta ki (o mallar), içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın. Elçi size ne verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan sakının ve Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı şiddetlidir."*[93]

Medîne döneminde son gelen surelerde genelde hukuki işlemler yer aldığı için gerek Nisâ suresinde gerekse Bakara suresinde yetimler hep çoğul olarak kullanılmış, konu daha ziyade ekonomik yönden ele alınmış, çok daha net ve keskin ifadelerle yetimlerin mallarının, hak ve hukukunun korunması emredilmiştir.

Nisâ suresinde yetimlerin mallarını ve haklarını korumaya dair ayetler gelince insanlar konuya dair sorular da sormaya başlamış, böylece yetim konusu hiç gündemden düşmemiş, nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: "يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلْ مَا أَنفَقْتُم مِّنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُواْ مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللّهَ بِهِ عَلِيمٌ /*Sana (Allah yolunda kimlere) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'Maldan harcadığınız şey, ebeveyn, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olmalıdır.' Şüphesiz Allah yaptığınız/yapacağınız her hayrı bilir.*"[94]

Burada harcanacak mallara dair sorular sorulunca harcanacak yerler sayılmış, aralarında yetimlere de yer verilmiştir. Ancak daha sonraki bir ayette direkt yetimlere dair sorular sorulmuş ve ayetin içinde cevabı da verilmiştir: "فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلاَحٌ لَّهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاء اللّهُ لأَعْنَتَكُمْ إِنَّ اللّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ / *Dünya ve ahiret hakkında (lehinize olan davranışları düşünün ve ona göre hareket edin). Sana yetimler hakkında soruyorlar. De ki: Onları iyi yetiştirmek (yüz üstü bırakmaktan) daha hayırlıdır. Eğer onlarla birlikte (bir arada, karışık) yaşarsanız, (unutmayın ki) onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah, işleri bozanla düzelteni bilir (Allah kimin iyileştirme gayesi güttüğünü, kimin de işi bozmayı düşündüğünü pek iyi bilir). Eğer Allah dileseydi, sizi de zahmet ve meşakkate sokardı. Çünkü Allah güçlüdür, hakîmdir.*"[95]

Nisâ suresinde 2-10. ayetlerde kadınların ve özellikle yetim kızların hak ve hukukunu korumaya yönelik hükümler belirlenince insanlar; haksızlık yapar mıyız, yetim hakkı yer miyiz, bir yanlış yapar da günaha girer miyiz? diye iyice endişelenmişler, daha sıkı tedbirler almaya ve işin ayrıntılarını sormaya başlamışlar. Bunun üzerine şu ayet nazil olmuştur:

93 el-Haşr 95/7.

94 el-Bakara 2/215.

95 el-Bakara 2/220.

وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاء قُلِ اللّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاء اللَّاتِي لاَ تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَن تَنكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَأَن تَقُومُواْ لِلْيَتَامَى بِالْقِسْطِ وَمَا تَفْعَلُواْ مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا / *Senden kadınlar hakkında fetva istiyorlar. De ki, onlara ait hükmü size Allah açıklıyor: Kitap'ta, kendileri için yazılmışı (mirası) vermeyip nikâhlamak istediğiniz yetim kadınlar, çaresiz çocuklar ve yetimlere karşı âdil davranmanız hakkında size okunan ayetler (Allah'ın hükmünü apaçık ortaya koymaktadır). Hayırdan ne yaparsanız şüphesiz Allah onu bilmektedir.*"[96]

Yetim malı yemek ne kadar kötü ve de büyük bir günah ise, onları korumak da o derece sevap ve hayırlı bir iştir.[97] Ayetlerde genelde dinin temel emir ve yasakları sıralanırken mutlaka yetimin hak ve hukukuna dikkat çekilmiş, bir ayette şöyle buyrulmuştur: "لَّيْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَالْمَلآئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَ آتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَ ابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّآئِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَ أَقَامَ الصَّلاَةَ وَ آتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُواْ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ / *İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere inanır. Malını çok sevmesine rağmen (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve boyunduruk altında bulunanlara (köle ve esirlere) o sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirenler, sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabredenler; işte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. (Allah'ı sayıp günahlardan korunan) müttakîler ancak onlardır!*"[98]

Peygamberimiz (s.a.v.) de bir hadisinde; yetim malı yemeyi insanı helak eden yedi büyük günah arasında saymış ve şöyle buyurmuştur: "اجْتَنِبُوا السَّبْعَ المُوبِقَاتِ ، قَالُوا : يا رَسُولَ اللَّه ومَا هُن ؟ قال: الشِّرْك بِاللَّهِ، وَالسِّحْرُوَقَتْلُ النَّفْسِ التي حرَّمَ اللَّهُ إلاَّ بالحقِّ، وَأَكْلُ الرِّبَا، وَأَكْلُ مال اليتِيمِ. والتَّولِّي يوْمَ الزَّحْفِ، وقذفُ المُحْصنَاتِ المُؤمِنَات الغافِلاتِ. / *''Yedi helâk ediciden kaçının!*" buyrulunca, sahâbîler:

- Ey Allahın Resûlü! Bunlar nelerdir? diye sormuşlar. Hz. Peygamber de:

- *Allah'a ortak koşmak, sihir (büyü) yapmak, Allah'ın haram kıldığı bir nefsi haksız yere öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, savaş meydanından kaçmak, evli, namuslu ve hiçbir şeyden haberi olmayan kadınlara zina isnad etmektir.''* buyurmuştur.[99]

96 el-Nisâ 4/127.

97 el-Bakara 2/83, 177, 215, 220.

98 el-Bakara 2/177.

99 Buhârî, "Vasayâ" 23, "Tıb" 38, "Hudûd" 44; Müslim, "Îmân" 145. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, "Vasayâ" 10; Nesâî, "Vasayâ" 12.

Yetimin hak ve hukukunu korumayı emreden en belirgin ifadeler Nisâ suresinde yer almış, evlilik, miras, mülkiyet hakkı gibi temel hak ve özgürlükler anlatılırken yetimlik konusuna çok özel vurgular yapılmıştır. İşte bu ayetlerden en dikkat çekenlerini şöyle sıralayabiliriz:

a) "وَ آتُواْ الْيَتَامَى أَمْوَالَهُمْ وَلاَ تَتَبَدَّلُواْ الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ وَلاَ تَأْكُلُواْ أَمْوَالَهُمْ إِلَى أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا" / *Yetimlere mallarını verin. Temizi pis olanla (helali haramla) değişmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katıp yemeyin. Çünkü bu büyük bir günahtır."*[100]

b) "وَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تُقْسِطُواْ فِي الْيَتَامَى فَانكِحُواْ مَا طَابَ لَكُم مِّنَ النِّسَاء مَثْنَى وَثُلاَثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تَعْدِلُواْ فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَى أَلاَّ تَعُولُواْ / *Eğer (kendileriyle evlendiğiniz takdirde) yetimlerin haklarına riayet edememekten korkarsanız beğendiğiniz (veya size helâl olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın; yahut da sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.*"[101]

c) "وَ ابْتَلُواْ الْيَتَامَى حَتَّىَ إِذَا بَلَغُواْ النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُم مِّنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُواْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلاَ تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَن يَكْبَرُواْ وَمَن كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَن كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهِدُواْ عَلَيْهِمْ وَكَفَى بِاللّهِ حَسِيبًا / *Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri (gözetip) deneyin, eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler (de geri alacaklar) diye o malları israf ile ve tez elden yemeyin. Zengin olan (veli) iffetli olmaya çalışsın (yetim malına tenezzül etmesin), yoksul olan da (ihtiyaç ve emeğine) uygun olarak yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun. Hesap sorucu olarak da Allah yeter.*"[102]

d) "وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُوْلُواْ الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُم مِّنْهُ وَقُولُواْ لَهُمْ قَوْلاً مَّعْرُوفًا" / *(Mirastan payı olmayan) yakınlar/akrabalar, yetimler/öksüzler ve yoksullar miras taksiminde hazır bulunursa bundan, onları da rızıklandırın (onlara da bir şeyler verin) ve onlara güzel söz söyleyin (gönüllerini hoş edin).*"[103]

Diğer ayetler ise yukarıda benzer ayetlerle mukayese edilirken geçmiştir. İşte Kur'ân-ı Kerîm'in yetimlere dair genel bakış açısı, emir ve tavsiyeleri bunlardır. Bu ayetlerin daha iyi anlaşılabilmesi için Peygamberimiz'in (s.a.v.) tavır ve davranışlarını, onun bu konudaki emir ve tavsiyelerini iyi kavramak gerekir ki bu konular "hadislerde yetim" başlığı altında daha ayrıntılı olarak incelenebilir. Ayrıca konunun fıkhî/hukûkî boyutları da İslam Hukuku kaynaklarından araştırılabilir. Bu çalışmada sadece Kur'ân-ı Kerîm ayetleri ve onların konuya yaklaşım tarzı ele alınmıştır.

100 en-Nisâ 4/2.

101 en-Nisâ 4/3.

102 en-Nisâ 4/6.

103 en-Nisâ 4/8.

Kur'ân-ı Kerîm'in; adeta kömürü elmasa çeviren bir iksir özelliği vardır. Bir taraftan inmekte olan ayet-i kerimeler, diğer taraftan da Rasûlullâh'ın açıklamaları, Arapların tabiatlarını değiştirmiş; taştan daha katı olan yürekleri âciz ve kimsesiz yetimler karşısında âdeta bir mum gibi eritmiştir. Her sahâbînin evi birer yetimhâne olmuş, bütün yetimlere şefkat ve merhamet gösterilmiştir. Öyle ki, bu hususlarda birbirleriyle yarış eder hale gelmişlerdir. Yetimleri barındırmak için herkes seferber olmuş, Ashâb-ı Kiram'dan Abdullah b. Ömer (r.a.) herhangi bir yetim çocuk olmaksızın yemek yememeyi âdet edinmiştir. Sahâbîler, yalnız yetimlerin haklarını kendilerine vermekle, onları muhafaza etmekle kalmamış; onları her zaman korumayı ve himâye etmeyi bir görev bildiklerini tam mânâsıyla ispat etmişlerdir.

Sonuç

Yetimlik konusu insanlık var olduğu günden itibaren mevcut olup sadece İslam toplumuna has bir durum da değildir. Tarihin her döneminde yetimlik sosyal hayatın bir parçası olmuştur. Bütün toplumlarda yetimi kollamak, onu görüp gözetmek başlı başına bir erdemdir.

Yetimlik kimsenin tercih ettiği bir özellik olmadığı gibi utanılacak ayıplanacak bir durum da değildir. Nitekim alemlere rahmet olarak gönderilen Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) da bir yetim olarak doğmuş, büyümüş ve hayatı boyunca hep yetimleri koruyup kollamıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de yetimlerin hak ve hukuku çeşitli yönleriyle ela alınmış, ilk başlarda hor ve hakir görülmemeleri, ezilip üzülmemeleri, itilip kakılmamaları emir ve tavsiye edilmiş, insanlardaki vicdan duygusu harekete geçirilmek istenmiştir. Mekke'de İslam'ın emir ve yasaklarına göre kurulmuş, vahyi dikkate alan bir devlet ve sosyal bir yapı olmadığı için konu genelde bireysel bazda ele alınmış, tamamen insani duygulara göre konu vicdan boyutunda gündemde tutulmuştur. Toplumsal herhangi bir yaptırım söz konusu olmadığı için öncelikle kötülükler ve toplumun kabul etmeyeceği adaba ve ahlaka aykırı davranışlar sıralanırken yetimleri ezmenin ve üzmenin, insani ve vicdani bir davranış olamayacağı belirtilmiştir. Ancak toplumda hiçbir etkisi ve gücü olmayan yetimleri koruma kollama adına gelen ayetlerde "*yetim*" kavramı hep bireysel/tekil ve nesnel olarak ifade edilmiştir.

Mekke'den Medine'ye geçiş döneminde, "*kulluk*" bilincinin işlendiği Kehf suresinde yetim kelimesi Musa-Hızır kısasında ikil olarak yer almış, artık yavaş yavaş toplumsal bir statü kazanan yetimlerin mülkiyet hakkının da olduğuna dikkat çekilmiştir. Böylece Medenî ayetlerde işlenecek olan yetimin her türlü hak ve hukukunun korunmasına yönelik zihinler hazır hale getirilmiştir.

Medenî ayetlerde yetim kelimesi on dört kez hep çoğul olarak zikredilmiş, vahyi esas alan sosyal devlet ve sosyal bir toplum yapısı içinde artık yetimlerin de hak ve hukukunun olduğu İslam hukuku bağlamında yasal güvence altına alınmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de diğer emirler nasıl ki sadece inanç, hukuk veya ahlaki boyutlardan biriyle yer almadığı gibi yetim konusu da bütün boyutlarıyla ayetlerde yer almış, Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi üç kez yer alan yetim kavramı hiçbir zaman vahyin gündeminden düşmemiştir.

Konuyu ele alan ayetlerden ve onların izahı sayılan sünnet-i nebeviyeden anlaşıldığına göre yetim malı yemek, insanları ve toplumları mahvedici büyük günahlardan birisidir. Akıl ve mantık ölçüsünde düşünüldüğü takdirde de yetim malı yemenin ne kadar kötü olduğu açık bir şekilde anlaşılmıştır. Anası-babası ölmüş, küçük yaşta ve bakıma muhtaç bir vaziyette kalmış, henüz kendisine miras kalan malı çekip-çeviremeyecek durumda ve çaresiz bir yetimin malını yiyenlerin bu dünyada iflah olmayacakları gibi, öbür dünyada da büyük cezaya çarptırılacakları ayetlerde ve hadislerde açıklanmıştır.

Yetim malı yemek ne kadar kötü ve büyük günah ise, onları korumak da o derecede sevaptır ve hayırlı bir iştir. Onun için her insanın çevresinde bulunan yetim ve öksüzleri görüp gözetmesi ve kendi malına sahip olup, işletebilecek seviyeye gelinceye kadar onları koruması dînî ve aynı zamanda insânî bir görevidir.

Gerek Hz. Peygamber'i gerekse onun izinden giden sahabîleri örnek alan günümüz İslam toplumları sosyal planda ve bu toplulukları oluşturan Müslümanlar da bireysel planda yetimlerin haklarını korumak ve geliştirmek için ne lazımsa yapmaları gerekir. Eğer yetimlerin hak ve hukukunu koruyacak toplumsal bir yapı yoksa Müslümanların bir an önce bu yapıyı oluşturacak ve var olanları da gayrete getirip harekete geçirecek ortamı oluşturmaları gerekir.

Cenâb-ı Hak, ayet, hadis ve sahâbe hayatlarından en güzel ibretleri alarak yetimlere iyi muâmele etmemizi hepimize nasip eylesin. (Âmin!)

Kaynakça

Abdulbâkî, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerîm.* Beyrut: Dâru'l-Meârif, 1994.

Âlûsî, Şihabuddin Mahmud, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'u'l-Mesânî.* 15 cilt. thk. Ali Abdulbari Atıyye. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.

Arı, Abdüsselam. "Yetim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44+2 cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Ateş, Süleyman. "Yetim". *Kur'an Ansiklopedisi.* 30 cilt. İstanbul: Kuba Yayınları, 1997.

el-Buhûtî, Mansûr b. Yunus. *Keşşâfu'l-Kınâ'i 'ani'l- 'Iknâ'i*. 15 cilt. Riyad: Vizaratü'l-'Adl, 1429/2008.

el-Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad. *es-Sıhah tacü'l-luga ve sıhahi'l-Arabiyye.* 6 cilt. thk. Ahmed Abdülgafur Attar. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayîn, 1407/1987.

el-Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn eş-Şerîf. *Ta'rîfât.* Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.

Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ. *Mecâzu'l-Kur'ân.* 2 cilt. thk. Muhammed Fuâd Sezgin. Kahire: Meketebeü'l-Hanci, 1381/1961.

Ebû Hayyan, Muhammed b. Yusuf. *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr.* 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420/1999.

Erkal, Mehmet. "Ganimet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44+2 cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

el-Ezdî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan İbn Düreyd. *Cemheretü'l-luga.* 3 cilt. thk. Remzî Münîr Ba'lbekkî. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987.

el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî, *Tehzîbü'l-Luga*. 8 cilt. thk. Muhammed 'Ivaz Mura'ib (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001.

Fayda, Mustafa. "Fey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44+2 cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

el-Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed. *el-Misbâhu'l-Münîr fî Ğarîbi'ş-Şerhi'l-Kebîr.* 2 cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.

el-Hemezânî, el-Münteceb. *el-Kitabu'l-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*. 6 cilt. thk. Muhammed Nizamuddin el-Fetîh. Medîne: Dâru'z-Zeman, 1427/2006.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Ali Cemaluddin İbn Manzûr. *Lisânu'l-'Arab.* 15 cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1994.

İbrahim, Muhammed İsmail. *Mu'cemu'l-Elfâzi ve'l-E'lâmi'l-Kur'âniyye.* Kahire: Dâru'l- Fikri'l-'Arabî, 1968.

el-İsfahânî, Râğıb. *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân.* thk. Safvan Adnan ed-Davudî. Dımaşk: Dâru'l-Kalem/Beyrut: ed-Dâru'ş-Şâmiyye, 1412/1992.

İstîtî, Muhammed Cemal Hasan. *Hukûku'l-Yetîmi fi'l-Fıkhi'l-İslâmî.* Yüksek Lisans Tezi. Nablus: en-Necâhu'l-Vataniyye Üniversitesi, 2007.

el-Kâsânî, Alâuddin Ebu Bekr b. Mes'ud. *Bedâiu's Sanâi' fi Tertibi'ş-Şerâi'*. 7 cilt. Beyrut: Daru'l-Fikir, 1996.

el-Kâsımî, Cemalüddin. *Mehâsinu't-Te'vîl*. 9 cilt. thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1998.

el-Kitabu'l-Mukaddes/el-'Ahdu'l-Kadîm ve'l-'Ahdu'l-Cedîd. Kahire: Cem'iyyetü'l-Kitabi'l-Mukaddes, 2009.

el-Konevî, Kasım b. Abdillah b. Emîr Ali. *Enîsü'l-Fuahâ fî Ta'rîfâti'l-Elfâzi'l-Mütedâvileti Beyne'l-Fukahâi*. thk. Yahya Hasan Murad. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004.

el-Kuşeyrî, Ebû'l-Fazl Bekr b. Muhammed b. el-'Alâ. *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 2 cilt. thk. Selman es-Samedî. Dübey: Caizetu Dübey ed-Devliyye li'l-Kur'âni'l-Kerim, 1437/2016.

el-Münâvî, Zeynuddin Muhammed Abdurraûf b. Ali b. Zeynu'l-'Âbidin. *et-Tevkîf alâ Mühimmâti't-Te'ârîf*. Kahire: Alemü'l-Kütüb, 1410/1990.

en-Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref. *Riyâzu's-Sâlihîn,* terc. ve şerh: M. Yaşar Kandemir-İsmail Lütfi Çakan-Raşit Küçük. *Peygamberimizden Hayat Ölçüleri.* 8 cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2001.

es-Sa'dî, Abdurrahman b. Nasır. *el-Kavaidu'l-Hisân lî Tefsîri'l-Kur'ân*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1420/1999.

es-Sâyis, Muhammed Ali. *Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm*. thk. Nâcî Süveydan. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002.

es-Seâlibî, Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail Ebû Mansûr. *Fıkhu'l-Lüğa ve Sırru'l-'Arabiyye*. thk. Abdurrazzak el-Mehdî. Beyrut: İhyâu't-Turaâsi'l-'Arabî, 1422/2002.

es-Sedhân, Abdullah b. Nâsır b. Abdullah. *Riʿayetü'l-eytâm fi'l-memleketi'l-ʿArabiyyeti's-Suʿûdiyye*. Riyad: byy, 1419/1999.

es-Sicistânî, Muhammed b. Uzeyr Ebû Bekr el-Uzeyrî. *Ğarîbu'l-Kur'ân/Nüzhetü'l-Kulûb.* thk. Muhammed Edîb Abdulvahid Cemrân. Sûriye: Dâru Kuteybe, 1416/1995.

es-Suyûtî, Celalüddin, Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. 4 cilt. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye, 1394/1974.

es-Suyûtî, Celalüddin, Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Mu'cemu Mekâlîdi'l-'Ulûmi fi'l-Hudûdi ve'r-Rusûmi*. thk. Muhammed İbrahim İbade. Kahire: Meketebetü'l-Âdab, 1424/2004.

es-Suyûtî, Celalüddin, Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-Müzhir fi Ulûmi'l-Luga ve Envâuhâ*. 2 cilt. thk. Fuad Ali Mansûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1998.

eş-Şafiî, Muhammed b. İdrîs. *el-Ümm*. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1410/1980.

eş-Şenkîtî, Muhammed el-Emîn b. Muhammed. *Edvâu'l Beyân fi Îzâhi'l-Kur'âni bi'l-Kur'ân*. 9 cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.

Şer'âu Bintu Saîd b. Hamd el-Kahtânî. *el-Yetîm ve Mu'âmeletühu fi'l-Kur'âni'l-Kerîm /Yüksek Lisans Tezi*. Riyad: Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1430-1431/2009-2010.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. 26 cilt. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001.

ez-Zeccâc, Ebu İshak İbrahim b. Seriyy. *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*. 5 cilt. thk. Abdulcelil Abduhu Şelebî. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.

ez-Zerkeşî, Ebû Abdillah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdillah. *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. 4 cilt. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1376/195.

HADİSLERDE YETİM

Mehmet AYHAN*

Giriş

Yüce Allah insanı eşrefi mahlukat olarak yaratmış ve yeryüzüne göndermiştir. İnsanın dünyaya gelmesine ise anne babası vesile olmuştur. Analı babalı dünyaya gelen insan çeşitli sebeplerle erişkinliğe ulaşmadan ebeveynlerinden birini veya her ikisini kaybedebilmektedir. Yetim/öksüz olarak adlandırılan bu kişiler için hayat eskisi gibi olmamakta ve onlar birçok zorlukla karşı karşıya kalmaktadır. Günümüzde süregelen savaşlar, ekonomik ve benzeri birçok nedenle yetimlerin/yetim hükmünde olanların sayısı her geçen gün artmaktadır. Ebeveyni hayatta olduğu halde boşanma, ekonomik sorunlar veya farklı sebeplerle annesinden yahut babasından veya her ikisinden ayrı yaşamak durumunda kalan çocuklar da bir nevi yetim hükmündedir. Analı babalı yetimler diyeceğimiz çocukları da günümüzde bu kapsamda değerlendirmek gerekir.

Bu sebeple yetimlere gösterilmesi gereken ihtimam ihtiyacı gerek bireysel gerekse kurumsal anlamda giderek artmakta ve bu durum çözülmesi gereken küresel sorunların başında yer almaktadır. Tarih boyunca birçok sıkıntıyla mücadele etmek durumunda olan yetimlere İslâmiyet ayrı bir önem vermiştir.

Gerek âyetlerde gerekse hadislerde yetimlerin hukukunun korunmasına ve onların himaye edilmesine dair birçok hüküm yer almaktadır. Kendisi de bir yetim olan Hz. Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem- sözleri ve uygulamalarıyla yetimlerin hukukunun korunmasında canlı bir örnek olmuş ve onların haklarıyla ilgili birçok prensip vazetmiştir. Konumuzu hadisler ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uygulamaları çerçevesinde ele alacağız.

1. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hadislerinde Yetimler

Yetimlerle ilgili hadisleri incelediğimizde birçok konuyla karşılaşmaktayız. Bu hadisleri ana hatlarıyla tasnif ettiğimizde yetimlere mesken ve nafaka sağlan-

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ayhan.mehmet@kocaeli.edu.tr, Orcid.org/0000-0003-1836-7807.

ması, yetimlere sevgi, şefkat ve merhametle muamele, yetimlerin yetiştirilmeleri ve mallarının korunması gibi başlıklar dikkatimizi çekmektedir. Şimdi bunları sırasıyla inceleyelim.

1.1. Yetimlere Mesken ve Nafaka Sağlanması

Kendisi de bir yetim olan Hz. Peygamber (s.a.v.) yetimlerin halini en iyi takdir edebileceklerin başında gelmektedir. Yaşadığı toplumda yetimlerin çektiği sıkıntıları yakinen bilen Resûlullah (s.a.v.) onların ihtiyaçlarıyla yakından ilgilenmiş ve ashabını da bu konuda uyarmıştır. Yetimlerin ihtiyaçlarının başında mesken ve nafaka gelmektedir. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de "*-Hayır, hayır! Yetime ikram etmiyorsunuz*."[2] buyurarak yetimlere ikramı teşvik etmiş, bir başka âyette[3] ise yetimlere harcamada bulunmayı erdemli ve takva sahibi kişilerin vasıfları arasında zikretmiştir. Resûl-i Ekrem de (s.a.v.) yetimlere mesken ve nafaka sağlayanları şöyle müjdelemiştir: "Her kim Müslümanlar arasından bir yetimi tutar götürür, yiyecek ve içeceğine onu ortak ederse Allah onu mutlaka cennete koyacaktır. Ancak affedilmeyecek bir günah işlenmiş ise o başka."[4]

Allah Resûlü'nün müjdesine nail olmak isteyen Müslümanlar tarih boyunca yetimlere kol kanat germiş ve yetimleri sahipsiz bırakmamıştır.

Yetimlerin himayesine önem veren Sevgili Peygamberimiz, "Kim üç yetimi himaye eder bakımını üstlenirse ömür boyu gecesini namazla gündüzünü oruçla geçiren ve sabahtan akşama yalın kılıç Allah yolunda cihat eden gibi olur. Keza ben ve o cennette şu iki kardeş parmak gibi kardeş oluruz" buyurmuş ve şehadet parmağıyla orta parmağını birbirine bitiştirmiştir."[5]

Hz. Peygamber gece ibadetini, orucu ve Allah yolunda savaşmayı örnek vererek yetimlerle ilgilenmenin ne kadar önemli olduğunu vurgulamış ve sevabının çokluğuna işaret etmiştir. Ayrıca yetimle ilgilenen kimselerin ahirette kendisine yakınlığını belirtmek için kullandığı iki parmak arası yakınlık benzetmesini başka bir amel için kullandığı bilinmemektedir. Bu durumda yetimle ilgilenmenin ne kadar önemli olduğuna ayrıca bir işarettir. Hadiste geçen üç yetim ifadesinden bir yetimle yahut iki yetimle ilgilenenlerin bu müjdeye ulaşamayacakları zannedilebilir. Ancak sayı belirtilmeksizin yetimle ilgilenen kimselerin cennette Hz. Peygamber'le

2 el-Fecr 89/17.

3 el-Bakara 2/177.

4 Muhammed b. 'İsâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. 'Izzuddîn Dali vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2015), "Birr ve's-Sıla", 14.

5 Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *es-Sünen,* thk. 'Imâdu't-Tayyâr vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2010), "Edeb", 6.

olacağını ifade eden hadislerden[6] hareketle bir yetimle ilgilenen kimselerin de aynı müjdeye mazhar olacaklarını söyleyebiliriz.

Öte yandan dünya hayatının aldatıcılığını ve servetinin geçiciliğini dile getiren Hz. Peygamber (s.a.) servet sahibi iyi bir Müslüman olmayı yetime, fakire ve yolda kalmışa infak etmeye bağlamıştır.[7]

1.2. Yetimlere Sevgi, Şefkat ve Merhametle Muamele

İnsanoğlunun maddi ihtiyaçları yanında manevi ihtiyaçları da bulunmaktadır. Sevgi, ilgi ve şefkat, bu ihtiyaçların bunların başında gelmektedir. Özellikle yetim çocukların bu ihtiyaçları olabildiğince karşılanmalı ve en yakınlarını kaybetmenin eksikliği hissettirilmemelidir. Nitekim Yüce Allah, İsrâiloğulları'ndan söz alırken yetimlere ve yoksullara iyilik etmelerini şart koşmuş[8], başka âyetlerde de yetimlere kötü muamele kınanmış[9] ve onlara hassas ve nazik davranılması istenmiştir.[10]

Nisâ Sûresi'ndeki âyet-i kerîmeler yetime nasıl davranılması gerektiği hususunda dikkat çekicidir. Allah Teâlâ (c.c.) miras düşmediği halde taksimde hazır bulunan yetimlere küçük de olsa bir pay vererek ikram edilmesini ve onlara güzel söz söylemelerini tavsiye etmektedir. Devamındaki âyette geriye çaresiz durumda kalacak yetimler bırakmaktan korkanların empati yapmalarını salık vererek hali hazırdaki yetimlerin durumunu gözetmelerini ve bu hususta tefekkür edip gereğini yapmalarını istemektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) de yetimlere ilgi, şefkat ve merhamet gösterilmesini ısrarla vurgulamış ve bu hususta ashabını uyarmıştır. Nitekim bu hususstaki hadislerden bazıları şunlardır: Bir hadisinde şöyle buyurmaktadır:

"Kim Allah rızası için bir yetimin başını okşarsa elinin dokunduğu her saç teli için sevap yazılır. Kim yanında bulunan erkek veya kız çocuğuna iyi davranırsa ben ve o cennette şu ikisi (şehadet parmağı ve orta parmağını göstererek) gibiyiz."[11]

Resûlullah (s.a.v.) yetimlerin sevgi ve ilgi ihtiyaçlarını içten hissetmeleri için onların saçlarını okşamayı tavsiye etmekte ve dokundukları her bir saç teli için sevap

6 Hadisler için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnaût - Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 14/465 (8881), 37/476 (22820); Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, thk. 'Izzuddîn Dali vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2015), "Edeb", 24, "Talak", 23; Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkī (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), "Zühd", 42; Süleymân b. el-Eş'as b. İsḥâḳ b. Beşîr b. Şeddâd b. 'Amr el-Ezdî Ebû Dâvûd, ed. Şu'ayb Arnavut-Muḥammed Kâmil ḳarh Belelî (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, ts.), "Edeb" 131; Tirmizî, "Birr ve's-Sıla", 14.

7 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 18/371 (11865); Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, thk. 'Imadu't-Tayyâr vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2010), "Zekât", 81.

8 el-Bakara 2/83.

9 Âyetler için bk. ed-Duhâ 93/9, el-Mâûn 107/1-3.

10 en-Nisâ 4/8 -9.

11 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 36/474 (22153), 614 (22284).

vaadinde bulunmaktadır. Sıcak ve samimi bir temas onların gönüllerini hoş edecek ve ebeveynlerin eksiklerini gidermeye vesile olacaktır.

Öte yandan kalbinin katılığından şikâyet eden bir kişiye de Resûlullah (s.a.) "Yetimlerin başını okşa, fakirleri doyur." buyurarak,[12] yetimlerin başını okşamanın ve fakirleri doyurmanın kalbi yumuşatacağına ve merhamet duygusunu harekete geçireceğine işaret etmiştir.

Evlerin en hayırlısının içinde yetimlere güzel muamele yapılan ev olduğunu ve en kötü evin de yetimlere kötü davranılan ev olduğunu belirten[13] Sevgili Peygamberimiz yetim ve kadın hakları konusunda ümmetine şu uyarıyı yapmıştır: "Allah'ım! Ben iki zayıfın/dezavantajlı grubun yetim ve kadın hakları hususunda insanları şiddetle uyarıyorum, onların haklarına el uzatılmasını yasaklıyorum."[14] Muhtemeldir ki Allah Resûlü bu uyarıları, yetimlere karşı cahiliye kültüründen tevarüs eden olumsuz tutum ve davranışların bertaraf etmek maksadıyla yapmıştır.

1.3. Yetimlerin Yetiştirilmeleri

Yetimlerin her türlü maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanması öncelikle yakınlarından başlamak üzere toplumun üzerine bir borçtur. Yetimlerin geleceğe hazırlanmaları ve vakti geldiğinde evlendirilmeleri öncelikle yakınlarının onlar yoksa devletin bir vazifesidir. Yetimlerin ilgisiz ve sahipsiz kalmaları bir toplum için büyük bir vebaldir. Toplumun böyle ağır bir veballe karşılaşmaması için Resûlullah (s.a.v.) uyarılarda bulunmuş ve yetimlerle ilgilenmenin ahiretteki mükafatını hatırlatmıştır. Çocukların bakımı ve yetişmesi için fedakarlıkta bulunan kimsenin ulaşacağı dereceyi şu şekilde açıklamıştır: "Ben ve karşılaştığı sıkıntılar ve bakımsızlık yüzünden yanakları kararmış kadın kıyamet gününde şu ikisi (işaret parmağı ve orta parmağını göstererek) gibi olacağız. O kadın ki kocasının ölümü sebebiyle dul kalır da asil ve güzel olduğu hâlde çocukları yetişinceye ya da ölünceye kadar kendisini yetim çocuklarının bakımına adar."[15]

Bu konuda bir başka örnek Hz. Aişe'den (r.a.) rivâyet edilmiştir:

"Beraberinde iki kız çocuğu bulunan bir kadın yanıma girerek benden yardım istedi. Yanımda bir hurmadan başka bir şey yoktu, o hurmayı kendisine verdim. Kadın hurmayı iki kızı arasında bölüştürdü, kendisi ise o hurmadan yemedi. Sonrasında kalkıp gitti. Hz. Peygamber (s.a.v.) gelince durumu ona haber verdim. Bunun üzerine

12 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13/21 (7576).

13 İbn Mâce, "Edeb", 6.

14 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15/416 (9666); İbn Mâce, "Edeb", 6.

15 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 39/432 (24006); Süleymân b. el-Eşʿas b. İsḥâḳ b. Beşîr b. Şeddâd b. ʿAmr el-Ezdî Ebû Dâvûd, ed. Şuʿayb Arnavut-Muḥammed Kâmil ḳarh Belelî (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, ts.), "Edeb", 131.

Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Her kim kız çocuklarından bir şeyle imtihan olunursa onlar ateşe karşı kendisine perde olurlar."[16] Bu hadiste Resûl-i Ekrem (s.a.) yetim kız çocuklarından dolayı sıkıntı yaşayan annenin çektiği bu sıkıntıların onun cehenneme girmesine engel olacağını belirtmiştir.

1.4. Yetimlerin Mallarının Korunması

Yetimlerin mallarının korunması âyet ve hadislerde sıklıkla dile getirilmiştir. Yüce Rabbimiz, yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenlerin karınlarına ancak ateş doldurmuş olacaklarını bildirmiş ve bu kimseleri cehennemle tehdit etmiştir. [17]

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de bir hadisinde Allah'ın cennete koymayacağı ve onun nimetlerinden faydalandırmayacağı dört sınıfı sıralarken haksız yere yetim malı yiyen kimseleri de saymış[18], başka hadislerinde ise yetim malı yemeyi büyük günahlar[19] ve helak edici yedi unsur arasında zikretmiştir. [20]

Yukarıda zikrettiğimiz âyet ve hadislerde konuyla ilgili canlı ve güçlü teşviklerde bulunulmuş, yetimlere haksızlık etmenin ve onların mallarını haksızca yemenin ne kadar büyük bir günah olduğu belirtilmiştir. Ashaptan bazıları bu teşviklerin ve uyarıların etkisine fazlaca kapılarak yetimlerin mallarını kendi mallarından ayrı tutmuşlar hatta onların mallarına el sürmemek adına sofralarını bile ayırmışlardı. Bu durum yetimlerin aleyhine bir tutuma sebebiyet verince âyet nazil olmuş ve yetim malına yaklaşmama, el sürmeme emrinin[21] art niyetlileri hedef aldığı, iyi niyetli kimseleri kapsamadığı belirtilmiştir.[22] Söz konusu âyetin meâli şöyledir: "*Sana yetimleri soruyorlar. De ki: Onların durumlarını iyileştirmek hayırlı bir iştir. Onlarla içli dışlı olursanız zaten onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah düzeltenden bozanı ayırıp bilir. Allah dileseydi sizi güçlüğe düşürürdü. Hiç şüphe yok ki Allah izzet ve hikmet sahibidir*."[23]

Bu âyet inince ashâb-ı kirâm kendi yiyeceklerini ve içeceklerini yetimlerinkiyle karıştırmışlar, yetimlerle beraber aynı sofrada yemek yemeye başlamışlardı.[24] Böylece yetimlerin aleyhine olan bu uygulamaya son vermişlerdi.

16 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 40/61 (24055); Müslim, "Birr ve's-Sıla", 147.

17 en-Nisâ 4/10.

18 Muhammed b. Abdillah Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrekü ala's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ' (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 2/43.

19 Ebû Dâvûd, "Vesâyâ", 10.

20 Hadis için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, thk. 'Izzuddîn Dali vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2015), "Vesâyâ", 24, "Hudûd", 44; Müslim, "İman", 145; Ebû Dâvûd, "Vesâyâ", 10; Nesâî, "Vesâyâ", 12.

21 Bakara 2/220.

22 Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006), 1/348-349.

23 Bakara 2/220.

24 Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İsḥâḳ b. Beşîr b. Şeddâd b. 'Amr el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*,

Öte yandan Hz. Peygamber (s.a.v.), zekât olarak verilse bile yetimin malının eksilmesini uygun görmemiş ve "Dikkatli olun! Kim malı bulunan bir yetimin velisi olursa onu ticarette değerlendirsin ve o malı zekâtın yiyip bitirmesine müsaade etmesin." buyurmuştur.[25] Allah Resûlü bu uyarısıyla yetimlerin mallarının ticarette değerlendirilerek çoğaltılmasını istemiş, gelir getirmeyen mala yatırılmasını uygun görmemiştir. Zira gelir getirmeyen ve zekâta tabi olan mala yatırıldığı takdirde zekatla o malın azalması kaçınılmaz olacaktır. Hz. Peygamber'in bu tedbiri yetimlerin mallarının korunmasına matuftur. Ashâb-ı Kirâm da Resûlullah'ın (s.a.) bu tavsiyelerini bir prensip olarak görmüşler ve buna göre tasarrufta bulunmuşlardır. Nitekim Hz. Ömer (r.a.) yetim malının zekatla erimemesi için ticarette değerlendirilmesini istemiş,[26] Hz. Aişe'de (r.a.) kendi himayesindeki yetimlerin mallarını ticaret erbabının yanında işletilmesini sağlamıştır.[27]

Sevgili Peygamberimiz her fırsatta yetimleri gözetir, bir menfaat söz konusu olduğunda önceliği yetimlere verirdi. Nitekim Resûlullah'ın (s.a.v.) kızı Fatıma (r.a.) yanında iki hanımla birlikte Peygamberimize gelerek savaş esirlerinden ev işlerinde kendilerine yardımcı olacak kadınlar tahsis etmelerini isteyince Hz. Peygamber, "Bedir'in yetimleri sizden daha önceliklidir."[28] buyurarak onların talebini reddetmişmiş ve Bedir yetimlerine öncelik vermiştir.

Yukarıda kaydettiğimiz âyet ve hadislerin teşvik ve uyarılarının bir sonucu olarak Müslümanlar tarih boyunca yetimlerin mallarını korumaya yönelik çeşitli tedbirler almışlar ve bazı kurumlar tahsis etmişlerdir. Osmanlı döneminde vakıflar, yetimhaneler ve benzeri müesseseler vasıtasıyla verilen hizmetlerin yanında yetimlere özgü kurumlar da oluşturulmuştur. Kimsesiz ve bakıma muhtaç çocukların ihtiyaçlarının karşılanması, yetiştirilmesi ve topluma kazandırılması için önemli miktarlarda fonlar oluşturulmuş, Eytam Sandıkları olarak isimlendirilen bu fonlar zaman içinde kurumsal bir mahiyet kazanmıştır.[29]

2. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Uygulamasında Yetimler

Buraya kadar olan bölümde hadislerde yetimlerle ilgili hususlar dile getirilmişti. Bu başlık altında ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) akrabalık bağı bulunan yahut akrabalık ilişkisi bulunmayan yetimlere muamelesi ele alınacaktır.

ed. Şuʿayb Arnavut-Muḥammed Kâmil ḳarh Belelî (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, t.y.), "Vesâyâ", 7.

25 Tirmizî, "Zekât", 15.

26 Ebu Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik Mâlik, *Muvattâ*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî' (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1985), "Zekât", 12.

27 *Muvattâ*, "Zekât", 14.

28 Ebû Dâvûd, "Harâc" 20.

29 Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytâm Sandıkları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2006), 103.

2.1. Hz. Peygamber'le Akrabalık Bağı Olan Yetimler

Hz. Peygamber (s.a.v.) ümmetine yetimlere karşı nasıl muamele edilmesi gerektiğini uygulamalarıyla öğretmiş ve bu konuda Müslümanlara örnek olmuştur. Resûlullah (s.a.) ashabının yetim çocuklarıyla yakından alakadar olduğu gibi kendisiyle akrabalık bağı bulunan yetimlerle de ilgilenmiştir. Hz. Peygamber'in ilgilendiği bu yetimler arasında doğrudan kendi akrabası olanlar bulunduğu gibi eşleri dolayısıyla akrabalık bağı olanlar da vardır. Bununla ilgili bazı misaller şöyledir:

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ilk eşi olan Hz. Hatice (r.a.) (öl. 620) daha önce iki evlilik yapmıştı. Atîk b. Abdullah (Âbid) ile evliliğinden Hind, Ebû Hâle'den ise Hind ve Hâle isimli çocukları olmuştur.[30] Kaynaklarda Hz. Hatice'nin başka çocuklarından da bahsedilmektedir. Hz. Hatice'nin çocuklarından Hind b. Ebû Hâle Resûlullah'ın şemâiline dair rivâyetleriyle tanınır.[31] Onun şemâille ilgili ayrıntılı bilgi vermesi de Resûlullah'la olan hukukuna ve yakınlığına işarettir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gözetiminde yetişen yetimler arasında eşi Ümme Seleme'nin (öl. 62/681) (r.a.) önceki evliliğinden çocukları Seleme, Ömer, Dürre ve Zeynep de bulunmaktadır. Kocası Ebû Seleme'nin Uhud Savaşı'nda aldığı bir yara nedeniyle şehit olmasıyla dul kalan Ümmü Seleme'ye Resûlullah (s.a.v.) evlilik teklifinde bulunmuş, Ümmü Seleme Hz. Peygamber'e yaşlı ve kıskanç bir kadın olduğunu, ayrıca çok sayıda çocuğu bulunduğunu söyleyerek bu teklife sıcak bakmamıştır. Ancak Resûlullah ona kendisinin daha yaşlı olduğunu, kıskançlığını gidermesi için Allah'a dua edeceğini, çocuklarına da sahip çıkacağını söyleyince Ümmü Seleme evlenme teklifini kabul etmiştir.[32]

Müminlerin annesi Ümmü Habîbe'nin (öl. 44/664) kızı Habîbe bt. Ubeydullah da Resûlullah'ın himayesinde yetişen yetimlerdendir. Habeşistan'da dünyaya gelen Habîbe, babası Ubeydullah b. Cahş'ın irtidat etmesi ve sonrasında ölmesinin akabinde annesinin Resûlullah'la evlenmesiyle Hz. Peygamber'in himayesine girmiş ve onun yanında yetişmiştir.[33]

Hz. Peygamber Umretü'l-kazâ'dan (7/629) döndükten sonra amcası Hz. Hamza'nın kızı Ümâme'nin velayeti hususunda Hz. Ali, Cafer ve Zeyd arasında tartışma çıkmıştı. Her biri Ümâme'nin velayetini üstlenmek istemişti. Onların gerekçelerini dinleyen Hz. Peygamber, sonunda Ümâme'nin velayetini Cafer'e vermiş

30 Ebû Nuʿaym Aḥmed b. ʿAbdillâh b. İshâk el-İṣfahânî Ebû Nuaym el-İṣfahânî, *Maʿrifetu'ṣ-Ṣaḥâbe*, thk. ʿÂdil b. Yûsuf el-ʿAzzâzî (Riyad: Dâru'l-Vaṭan, 1419/1998), 6/3200-3201.

31 Ebû Nuaym el-İṣfahânî, *Maʿrifetu'ṣ-Ṣaḥâbe*, 5/2751-2755.

32 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 44/233 (26619); Müslim, "Cenâiz", 3; M. Yaşar Kandemir, "Ümmü Seleme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 17 Eylül 2023).

33 Ümmü Habîbe (r.a.) ile bilgi için bk. Aynur Uraler, "Ümmü Habîbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).

ve gerekçesini şöyle açıklamıştır: "Ey Cafer! Ümâme'yi görüp gözetmeye sen daha layıksın. Zira onun teyzesi (Esmâ bt. Ümeys) senin eşindir. Teyze ise anne yerindedir."[34] Resûlullah (s.a.v.) Ümâme'nin velayetini Cafer'e vermesine rağmen onunla ilgilenmeye devam etmiştir.

Resûlullah'ın (s.a.) kardeşim diye hitap ettiği amcazadesi Cafer b. Ebî Tâlib Mute Savaşında (8/629) şehit düşünce ailesinin yas tutmaları nedeniyle onlara yemek yapılmasını emretmişti.[35] Böylece Allah Resûlü dul kalan kadınların ve yetim çocukların acılarını paylaşmayı ve onlara destek olmayı ayrıca böylesi bir durumda nasıl davranılması gerektiğini ümmetine öğretiyordu.

Keza Hz. Peygamber Cafer'in evine giderek ailesini teselli etmiş yetim kalan yeğenlerini bağrına basmıştır. Cafer'in şehadetinden üç gün sonra gerçekleşen bu ziyarette Resûlullah (s.a.v.) onun ailesine: "Bugünden sonra kardeşime ağlamak yok"[36] buyurmuş ve ölenin arkasından üç günden sonra yas tutulmayacağını hatırlatmıştır. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.v.), hayatın devam ettiğini göstermek, yetimlere kimsesiz olmadıklarını hissettirmek, babalarını kaybetmenin üzüntüsü ve kederinden saçları birbirine karışmış bu yetimleri sevindirmek için saçlarını kestirmiştir.[37] Hz. Peygamber (s.a.v.) Cafer'in yetimleriyle irtibatını kesmemiş ve onların her türlü ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. Yetim Abdullah b. Cafer'le vakit geçirip onu devesinin terkisine alıp gezdirmiş ve onu hoşnut etmeye çalışmıştır.[38]

2.2. Hz. Peygamber'le Akrabalık Bağı Olmayan Yetimler

Resûlullah (s.a.v.) kendi akrabalarının yetimleriyle ilgilendiği gibi kendisiyle bir akrabalık bağı olmayan kimselerin yetimleriyle de ilgilenirdi.

Hz. Peygamber (s.a.v.) Medînelilerden İslâm'ı ilk kabul eden kişi olan Es'ad b. Zürâre (öl. 1/623) (r.a.) ile yakın dostlukları bulunmaktaydı. Es'ad b. Zürâre vefat etmeden önce Kebşe, Habîbe ve Fürey'a isimli üç kızını Hz. Peygamber'in (s.a.v.) himayesine bıraktığını vasiyet etmişti. Es'ad vefat edince Resûlullah (s.a.v.) onlarla yakından ilgilenmiş ve babalarının yokluğunu hissettirmemeye çalışmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) hangi hanımının yanına giderse onları da götürmüş ve büyüdüklerinde onların evlilikleriyle bizzat ilgilenmiştir.[39]

34 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/160 (770), 249 (931); Buhârî, "Sulh", 6, "Megâzî", 41; Ebû Dâvûd, "Talak", 35.

35 İbn Mâce, "Cenâiz", 59; Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 30; Tirmizî, "Cenâiz", 21.

36 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/278 (1750); Ebû Dâvûd, "Tereccül", 12; Nesâî, "Zînet", 57.

37 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/278 (1750); Ebû Dâvûd, "Tereccül", 12; Nesâî, "Zînet", 57; Heyet, *Hadislerle İslam: Hadislerin Hadislerle Yorumu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013), 4/292.

38 Ebû Nuaym el-İṣfahânî, *Maʿrifetu'ṣ-Ṣaḥâbe*, 3/1606.

39 Ebû ʿAbdullâh Muḥammed b. Saʿd b. Menîʿ İbn Saʿd, *eṭ-Ṭabaḳâtu'l-Kubrâ*, thk. İḥsân ʿAbbâs (Beyrut: Dâru Ṣâdır, 1388/1968), 3/610-611, 8/439-441; Hâfız Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İl-

Resûlullah (s.a.v.) Uhud şehidi Akrebe'nin bir köşede mahzun bir şekilde ağlayan oğlu Beşîr'i teselli etmiş ve onunla ilgilenmiştir. Beşîr bu hadiseyi şöyle anlatmaktadır: "Babam Akrebe, Uhud Savaşı'nda şehit olunca ağlayarak Resûlullah'a (s.a.v.) gittim. Hz. Peygamber bana, "Yavrucuğum! Ağlama! İstemez misin ben baban olayım, Aişe'de annen olsun?" diye sordu. "Elbette isterim ya Resûlallah!" dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) başımı okşadı. Şu anda saçlarım ağardığı halde Resûlullah'ın (s.a.v.) başımı okşadığı yerler hala simsiyahtır." [40]

Hz. Peygamber, yetim kalan Beşîr'in üzülmesine dayanamamış, onu teselli etmiş, babasının eksikliğini hissetmemesi için kendisini babası, anasızlığı hissetmemesi için de Hz. Âişe'yi (r.a.) annesi olarak kabul etmesini teklif etmiştir. Beşîr Allah Resûlü'nün bu davranışından oldukça etkilenmiş ve Resûlullah'ın (s.a.v.) bu ilgisini aradan uzun yıllar geçmesine rağmen unutmamıştır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yetimlere muamelesinin en güzel örneklerinden biri Enes b. Mâlik idi. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) on yıl hizmet eden Enes b. Mâlik'in (r.a.) Mâlik'in Müslümanlara karşı olduğu, İslâmiyet'in Medîne'de yayılmaya başladığı günlerde hanımı Ümmü Süleym'in Müslüman olmasına kızarak Şam'a gittiği ve orada öldüğü rivâyet edilmektedir.[41] Allah Resûlü babasız büyüyen Enes b. Mâlik'e her zaman sevgi ve şefkatle davranmış, Enes'in ifadesiyle kendisine hiçbir zaman kızmamış, kötü bir söz söylememiş ve onu azarlamamıştır.[42] Resûl-i Ekrem'in (s.a.v.) Enes'e olan ilgisi ve sevgisi, yetimlere ve çocuklara nasıl davranılması gerektiğine dair ideal bir örnektir.[43]

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) terbiyesinde yetişen ashab da yetimlere ilgilenmiş ve Allah Resulü'nün tavsiyeleri doğrultusunda hareket etmişlerdir. Nitekim Abdullah b. Ömer'in (r.a.) sofrasında bir yetim bulunmadan yemek yemediği rivayet edilmiştir.[44]

Sonuç

Toplumda bir nevi manevi emanet olarak bulunan yetimlere karşı adil ve güzel bir muamele dinimizin bizden istediği bir sorumluluktur. Ebeveyni hayatta

miyye, 1415), 1/208-209.

40 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târîḫu'l-kebîr* (Dâru'l-Fikr, ts.), 2/78; Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târîḫu Dımaşḳ*, thk. Amr b. Ğarâme el-Ömerî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415), 10/300.

41 İbrahim Canan, "Enes b. Mâlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/234.

42 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 20/334 (13034), 21/77 (13373), 251 (13675); Buhârî, "Edeb", 39; Müslim, "Fezâil", 51-54; Tirmizî, "Birr", 69.

43 Konuyla ilgili bir çalışma bk. Cemal Ağırman, "Hz. Peygamber'in Yetim ve Şehit Ailelerine Karşı Tutumu", *Günümüze Yansımalarıyla Hz. Peygamber'in Muasırlarıyla Münasebetleri -I -Yardımlaşma ve Dayanışma Açısından Hz. Peygamber ve Ashâbı-: Tartışmalı İlmî Toplantı*, (2018), 213-243.

44 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî' (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1989), 60.

olduğu halde çeşitli sebeplerle annesinden yahut babasından veya her ikisinden ayrı yaşamak durumunda kalan çocukları da yetim kapsamında değerlendirmek gerekir. Bu çocuklar hukuken yetim statüsünde olmasalar da maddi gereksinimleri yanında sevgi, ilgi, şefkat vb. ihtiyaçları bakımından asıl yetimlerle aynı ilgiye muhtaçtır. Tarih boyunca bu sorumluluğu topluma yükleyen dinimiz yetimlerin haklarının korunması hususunda birçok prensip vazetmiştir. Âyet ve hadislerde bu konuda birçok talimat bulmak mümkündür.

Hz. Peygamber (s.a.v.) toplumun yetimlere karşı bilinçlenmesi ve onların haklarının korunması noktasında uyarılarda bulunmuştur. Bunlar arasında yetimlere mesken ve nafaka sağlanması başta gelmektedir. Bakıma ve ilgiye muhtaç olan yetimler için öncelikle mesken ve nafaka ihtiyacının karşılanması gerekmektedir. Dinimiz bu sorumluluğu öncelikle yakın akrabalarına yüklemiş ve bu sorumlulukta yakından uzağa prensibi esas alınmış, yetimle ilgilenecek kimsenin bulunmadığı durumlarda ise bu sorumluluğu devlet üstlenmiştir. Yetimlerin sahipsiz ve ilgisiz kalması durumunda ise bütün toplum sorumlu tutulmuştur.

Yetimlerin temel ihtiyaçlarından birisi de sevgi, şefkat ve ilgidir. Ana baba gibi en yakınlarını kaybeden bir çocuğun en büyük ihtiyacı sevgi ve ilgidir. Bu yüzden âyet ve hadislerde yetimlere sevgi ve şefkat gösterilmesi, onlara merhametle muamele edilmesi özellikle vurgulanmıştır. Sevgi ve şefkatle yetiştirilen yetimler kendilerini eksik hissetmeyecek ve boyunları bükük kalmayacaktır.

Keza sevgi, ilgi ve şefkat gibi manevi ihtiyaçlarının yanında yetimlerin mali haklarının korunması da önem arz etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde yetim malı yemenin tehlikesinde dikkat çekilmiş ayrıca yetimlerin mallarının korunması hususunda önemli uyarılarda bulunulmuştur.

Ashabını yetimlere güzel muamele yapılması konusunda uyaran Hz. Peygamber (s.a.v.), uygulamalarıyla da onlara örnek olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.) sadece kendi yakınlarının yetimleriyle değil, akrabalık bağı bulunmayan kimselerin yetimleriyle de ilgilenmiş ve bu konuda herhangi bir ayrım yapmamıştır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözlü uyarıları ve fiili uygulamaları sonucunda toplumda yetimlere karşı ciddi bir bilinç oluşmuştur. Ortaya çıkan bu bilincin nesiller boyu devam ettiği ve eytam sandıkları gibi kurumsal yapılara evrildiği görülmüştür.

Günümüzde yetimlerle ilgili alınacak tedbirler ve onlarla ilgili yapılacak düzenlemelerde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu konudaki uyarıları, tavsiyeleri, uygulamaları ve örnekliği her zaman bizler için rol model olmalıdır.

Kaynakça

Ağırman, Cemal. "Hz. Peygamber'in Yetim ve Şehit Ailelerine Karşı Tutumu". *Günümüze Yansımalarıyla Hz. Peygamber'in Muasırlarıyla Münasebetleri -I -Yardımlaşma ve Dayanışma Açısından Hz. Peygamber ve Ashâbı-: Tartışmalı İlmî Toplantı*, 213-243.

Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. thk. Şuʿayb el-Arnaût - Âdil Mürşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Edebü'l-müfred*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî'. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1989.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *et-Târîḫu'l-kebîr*. 8 Cilt. Dâru'l-Fikr, ts.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. thk. 'Izzuddîn Dali vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2015.

Canan, İbrahim. "Enes b. Mâlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/234-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eşʿas b. İsḥâḳ b. Beşîr b. Şeddâd b. ʿAmr el-Ezdî. ed. Şuʿayb Arnavut-Muḥammed Kâmil ḳarh Belelî. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, ts.

Ebû Nuaym el-İṣfahâni, Ebû Nuʿaym Aḥmed b. ʿAbdillâh b. İshâk el-İṣfahânî. *Maʿrifetu'ṣ-Ṣaḥâbe*. thk. ʿÂdil b. Yûsuf el-ʿAzzâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vaṭan, 1419/1998.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Muhammed b. Abdillah. *el-Müstedrekü ala's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ'. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.

Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş. *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. Basım, 2006.

Heyet. *Hadislerle İslam: Hadislerin Hadislerle Yorumu*. 7 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. Basım, 2013.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen. *Târîḫu Dımaşḳ*. thk. Amr b. Ğarâme el-Ömerî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415.

İbn Hacer, Hâfız Ahmed b. Ali el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd. thk. 'Imâdu't-Tayyâr vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2010.

İbn Saʿd, Ebû ʿAbdullâh Muḥammed b. Saʿd b. Menîʿ. *eṭ-Ṭabaḳâtu'l-Kubrâ*. thk. İḥsân ʿAbbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Ṣâdır, 1388/1968.

M. Yaşar Kandemir. "Ümmü Seleme". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Eylül 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/ummu-seleme.

Mâlik, Ebu Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik. *Muvattâ*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî'. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1985.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkī. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.

Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb. thk. 'Imadu't-Tayyâr vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2010.

Özcan, Tahsin. "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytâm Sandıkları". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2006), 103-121.

Tirmizî, Muhammed b. 'İsâ. thk. 'Izzuddîn Dali vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2015.

Uraler, Aynur. "Ümmü Habîbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/318-319. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

KADER VE KÖTÜLÜK BAĞLAMINDA YETİMLİK

Metin ÖZDEMİR*

Giriş

Yetimlik, henüz buluğ çağına ermemiş, dolayısıyla bakıma muhtaç olan çocukların, anne-babalarından birisini veya her ikisini birden kaybetmesiyle gerçekleşen bir olgudur. Olgu ve olayların neden-sonuç ilişkisine bağlı olarak gerçekleştiği bir dünyada, yetimlik de pek çok nedene bağlı olarak gerçekleşebilir. Çocuklar, anne-babalarını, hastalık, ölümcül bir kazaya maruz kalma, doğal afetler ve savaş gibi nedenlerle kaybedebilirler. Bu itibarla yetimlik, sonsuz mümkünler içerisinde yer alan ontolojik bir olgudur. Dolayısıyla onun, potansiyel olarak herkesin başına gelme ihtimali vardır. Bununla birlikte, doğal afetler ve savaşlar gibi büyük felaketler istisna edilecek olursa, toplumda nadir kişiler yetim kalır.

Herkese isabet etmesi mümkün olan bir olgunun, toplumdaki nadir bireylere dokunması durumunda ister istemez teolojik ve felsefi sorgulamalar başlar. Örneğin böyle bir durumda şu tarz sorular akla gelebilir: Binlerce çocuk arasından neden başkaları değil de benim çocuğum yetim kaldı? Niçin savaşlar ve doğal felaketler binlerce çocuğun yetim kalmasına sebep oluyor? Bazı yetimlerin durumu diğerlerine nazaran çok daha fazla can sıkıcı olabilir. Toplumda, yetimliği istismar edilen, yetim olduğu için dışlanan ve horlanan, kendisine bakacak bir velisi olmadığı için hayatını imkânsızlıklar ve mahrumiyetler içerisinde geçiren yetimler, hiçbir suçları olmadığı halde neden bu tür ıstırap verici hallere düştüklerini sorgulayabilirler. Bir de bu duruma, depremler ya da savaşlar nedeniyle yıkılan binaların moloz yığınlarının altında kolunu, bacağını vb. uzuvlarını kaybeden, daha da kötüsü küçük yaşlarda tecavüze uğrayan çocukların maruz kaldıkları korkunç kötülükler eklenirse, sorgulamanın dozu biraz artar ve artık şu tarz sorular gelmeye başlar: Tanrı, her şeye gücü yettiği

* Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, metin.ozdemir@asbu.edu.tr orcid.org/0000-0001-5678-8579

halde neden bu türden korkunç kötülüklerin bulunduğu bir dünya yaratmıştır da hiçbir kötülüğün bulunmadığı veya en azından korkunç kötülüklerin bulunmadığı bir dünyayı yaratmayı tercih etmemiştir?

Bu çalışmanın temel amacı, yukarıda zikredilen türden teolojik ve felsefi soruları, kötülük problemi çerçevesinde oluşan teodiseler ve teolojik savunmalar ışığında ele almak değil, aksine konuyu sadece ilahi takdir ve kader kavramları çerçevesinde değerlendirmeye çalışmaktır. Bunu yaparken önce ilahi takdir ve kader kavramlarının anlamsal çerçevesine bağlı olarak ortaya çıkan tartışmalara değinecek, ardından da söz konusu soruları, bu kavramsal çerçeve içerisinde değerlendireceğiz.

1. İlahî Takdir ve Kader

İlahî takdir, İslâm kelamında, evrenin tüm parçaları hakkında, mevcut durumlarının mahiyetlerine uygun olarak ezelden ebede verilen küllî ilahî hükmü ifade eder. İslâm kelamında bu anlamı ifade etmek için genelde *kazâ* kavramı kullanılır.[1] Kader ise, en küçüğünden en büyüğüne, görüneninden görünmeyenine kadar evrendeki tüm varlıkların, ilahî irade ve kudret ile ilahî takdire uygun olarak yokluktan varlık alanına çıkarılmasıdır.[2] Kelâmcılar, bazen kazâ kavramı yerine kader, kader kavramı yerine kazâ kavramını kullanmış olsalar da ilahî takdir ve kaderle ilgili geleneksel düşüncede yerleşen temel anlayış budur. Üslup ve izahlarda birtakım farklılıklar olmakla birlikte, Muhammed İkbal gibi çağdaş düşünürler istisna edilecek olursa, kelâm âlimlerinin çoğu bu çerçeveye sadık kalmışlardır.

Mu'tezile ile Ehl-i sünnet arasında bu çerçevede ortaya çıkan tartışmalar, sanıldığı gibi, tüm olgu ve olaylar hakkında verilen küllî ilahî hükümle ilgili değil, tam aksine fillerin yaratılması ve onların gerçek faillerinin kim olduğuyla ilgilidir. Mu'tezile, insanı kendi fiillerinin yaratıcısı olarak görürken[3], Ehl-i sünnet tüm fiillerin yaratıcısının Allah olduğuna inanır.[4] Bu durum, ilahî takdir anlayışının özüne halel getirecek boyutta bir anlaşmazlık değildir. Bu bağlamda sadece yaratma kavramına farklı anlamlar yüklenmesinden kaynaklanan lafzî bir ayrılık söz konusudur. Mu'tezile biri yoktan var etme, diğeri de bir şeyi hadis/yaratılmış bir kudretle meydana getirme anlamında iki tür yaratmadan söz ederken[5], Ehl-i sünnet, yalnızca yoktan

1 Cürcânî, Seyyid Şerif, *et-Ta'rifât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1416/1995), 200.

2 Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s. 196; Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, thk. Ali Dehrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), 3/134.

3 Kadı Abdülcebbar, *el-Muğnî*, thk. Ahmed Fuad el-Ehvânî, 1. Baskı (Mısır: Matbaatü Mısır, 1962), VIII, 163.

4 Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd (açıklamalı tercüme)* trc. Bekir Topaloğlu, 13. Baskı (Ankara: DİB Yayınları, 2018), s. 491; Eş'arî, *el-Lüma*, (Beyrut: 1953), 69.

5 Kadı Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 8/163.

var etme anlamında bir yaratmadan söz etmektedir.[6] Bununla birlikte her iki grup da Allah'ın, zâtî bilgisiyle ezelde her şeyi kuşattığına inanmaktadır.[7] Dolayısıyla her ikisine göre de herhangi bir nesne, yokluktan varlık alanına gelirken, söz konusu ilahî bilgiye uygun olarak çıkmakta, bir başka deyişle mevcudat içerisinde Allah'ın bilgisine aykırı veya Onun bilgisi dışında herhangi bir şey meydana gelmemektedir. Bu itibarla, yalnızca insanı kendi fiilinin yaratıcısı olarak gördüğü için Mutezileyi kader inkârcısı olarak görmek, büyük haksızlık olur.

Kader konusu, İslâm kelâmının en tartışmalı ve dakik konularından birisi olduğu için, bu bağlamda yer alan temel ayrılık noktalarındaki çözümlemelere kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Kaderle ilgili tartışmaların nirengi noktası, Allah'ın her şeyi kuşatan bilgisidir. Allah, zâtı gereği ezelî ve ebedî olduğu için, sıfatları da ezelî ve ebedîdir. Kelâm literatüründe bu durum, kıdem ve bekâ sıfatlarıyla ifade edilir. Ezelî ve ebedî olan sonsuzdur. Sonsuz olanı sınırlandırabilecek herhangi bir referans noktasından söz edilemez. Yani onun için bir başlangıç noktası ya da sona eren bir sınır söz konusu değildir. Bunun açık anlamı, sonsuza ne bir şeyin ilave edilebileceği ne de ondan bir şeyin eksiltilebileceğidir. Bu itibarla kelâmcılar, haklı olarak Allah'ın her şeyi zâtı gereği bildiğini kabul etmişlerdir.[8] Bu ontolojik ve epistemolojik çerçeveyi, şöyle özetleyebiliriz.

Ontolojik olarak, zorunlu ve mümkün olmak üzere iki tür varlık kategorisi söz konusudur. Zorunlu varlık, zatı gereği varlığında başkasına muhtaç olmayandır. Mümkün ise varlığında başkasına muhtaçtır. Dolayısıyla mümkünün zamansal olarak ezeliliğinden söz edilebilirse de o, zatî olarak sonralıdır. Bunun açık anlamı şudur. Zorunlu, zâtı gereği, mümkün ise başkasından dolayı var olandır. Evrenin her bir parçası, varlığında bir diğerine muhtaç olduğu için, sonralıdır. Yani başkasından dolayı var olmuştur. Eğer kendiliğinden, hiçbir sebebe ve illete bağlı olmadan var olabilseydi, zorunlu olurdu. Ancak bu hem akla hem de tecrübeye aykırı bir durumdur. Zorunlu olan sonsuz olduğundan, onun varlığının kemale ermesinden ya da eksilmesinden söz edilemez. Hâlbuki evrenin parçalarının bir kısmı kemal noktasına

6 Bâkıllânî, *el-İnsâf*, thk. İmâdüddin Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1987), 207-208.

7 Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, (Mutezilenin Beş İlkesi), trc. İlyas Çelebi (İstanbul: TYEKB, 2013), 1/258-259; Aliyyu'l-Kârî, *Şerhu Kitâbi'l-Fıkhi'l-Ekber* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984), s. 71; Seyyid Şerif Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf-Mevâkıf Şerhi*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 3/116; Ebu'l-Izz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Şuayb el-Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r-risâle,1993), 353; Metin Yurdagür, *Allah'ın Sıfatları* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1984), 181.

8 Âmidî, *Ğâyetü'l-Merâm fi İlmi'l-Kelâm*, nşr. Hasan Mahmûd Abdüllatîf (Kahire: 1391/1971), s. 76. Keza, bk. Ebu'l-Izz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 132-133.

doğru ilerlerken diğer parçaları eksilmektedir. Bu durum onun sürekli değiştiğini, dolayısıyla sonsuz olmadığını gösteren en somut kanıtlardan biridir. Bu bakımdan zorunlu varlık, en tam olan, kendisinde hiçbir noksanlık ve kusur bulunmayandır. Kelâmcılar açısından, mümkün varlıklar ancak söz konusu zorunlu varlığın iradesi ve kudretiyle meydana gelebilir. Bu itibarla kelâmcılara göre âlem, söz konusu sıfatlara sahip olan Zorunlu Varlık'ın iradesi ve kudretiyle sonradan var olmuştur.[9]

Filozoflar ise bu durumu sonsuz ilahî ilme bağlı olarak gerçekleşen ilahî inayet kavramı üzerinden izah etmeye çalışmışlardır. Zorunlu Varlık/Vâcibu'l-vücûd, zâtı gereği, varlığın en mükemmel düzenini ve tertibini bilmektedir. Varlıklar, Onun bu bilgisinin bir gereği olarak en tam ve en mükemmel bir şekilde Onun zatından sudur eder/taşar. Bu gereklilik, Allah'a bir zorunluluk yüklemez. Zira varlıklar, Ondan kendi rızasıyla söz konusu ilâhi bilgiye uygun olarak çıkar. Bu taşma süreci, belli bir ontolojik hiyerarşi ve düzen içerisinde ilerler.[10] Burada asıl konumuzdan uzaklaşmamak için onlara değinmeyi gerekli görmüyoruz. Ancak bu bağlamda kısaca şu hususu belirtmekte yarar vardır. Filozofların yaratılış teorilerine uygun olarak ay altı âlemdeki eksiklikler ve kusurlar, maddenin tamlığı ve mükemmelliği kabul edecek bir kıvamda olmamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü ontolojik mertebenin en yükseğinden aşağıya doğru inildikçe yoğunluk ve kesafet artar ve buna bağlı olarak kaçınılmaz bir şekilde birtakım eksiklikler ve kusurlar ortaya çıkar. Filozoflar birtakım eksiklikler ve kusurlar ortaya çıkacak diye maddi âlemin yaratılmasından vazgeçilmesini ilahî cömertliğe ve hikmete uygun bulmazlar. Bu yüzden onlara göre çok sayıdaki hayır ve iyilik düzeninin, az sayıda kötülükler ve kusurlar meydana gelecek diye feda edilmesi düşünülemez.[11]

Filozoflar açısından durum bu minvalde iken kelâmcılar bu meseleye doğrudan ilahî ilim, irade ve kudret açısından bakarlar. Allah, her şeyi zâtı gereği bilir. Bunun anlamı şudur. Allah'ın zâtî bilgisi hem sonsuz mümkünleri hem de bu mümkünler içerisinden hangilerinin adem/yokluk halinden vücut/varlık haline geçeceğini bilir.[12] Bu noktada akla gelen temel soru şudur. Her şeyin Allah'ın bilgisine uygun olarak gerçekleşmesi durumunda insanın özgürlüğünden söz edilebilir mi? Kelâmcılar bu soruya cevap verirken bazı metaforlar kullanmaktadırlar. Bazıları bu durumu güneş tutulmasının önceden bilinmesi örneğiyle açıklamaya çalışmışlardır. Biz, güneşin ne zaman tutulacağını biliriz, ancak bu bilgimizin güneşin tutulması olayı üzerinde hiçbir zorlayıcı/cebrî etkisi yoktur. Aynı şekilde, Allah kullarının kendi

9 Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 1/658 vd.

10 İbn Sînâ, *eş-Şifâ: el-İlâhiyyât*, thk. el-Eb Kanavati-Said Zayid (yy., ts.), 1-2/ 415.

11 İbn Sînâ, *eş-Şifâ: el-İlâhiyyât*, 1-2/415-422.

12 Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/117 vd.

hür tercihleriyle hangi fiilleri seçeceklerini ve gerçekleştirebileceklerini bilir. Fiiller, Onun bu bilgisine uygun olarak gerçekleşmiş olsa da Onun söz konusu zâtî bilgisinin, güneş tutulması olayında olduğu gibi insan fiilleri üzerinde zorlayıcı/cebrî bir etkisi yoktur.[13] Bir anlamda ezelî ilahi bilgi, yalnızca insan fiillerine bağlı olarak gerçekleşecek olayların fotoğrafını çeker. Kelâmcılar bu durumu, "ilim maluma tabidir"[14] şeklinde formüle etmişlerdir. Yani bu noktada belirleyici olan ilahî bilgi değil, onun tabi olduğu malumdur. Bu açıdan bakıldığında, Allah'ın her şeyi mahiyetine ve oluş keyfiyetine uygun olarak bildiğini söyleyebiliriz. Bu durumu, konumuzla ilgili tikel bir örnek üzerinden şöyle açıklayabiliriz. Allah kimin, kimlerin hatası veya ihmali sonucu yetim ve öksüz kalacağını bilir. Söz konusu hata ve ihmal, birilerinin kendi hür tercihlerine bağlı olarak gerçekleştiğinden, her şeyi kuşatan ilahi bilginin bu noktada zorlayıcı bir etkisi bulunduğundan söz edilemez. Dolayısıyla söz konusu olay, Allah'ın bilgisinden dolayı değil, aksine ilgili şahısların hür tercihleri nedeniyle gerçekleştiğinden, sorumluluk onların omuzlarındadır.

İbn Rüşd, bu bağlamda, kelâmcıları, Allah'ın bilgisini insanın bilgisine benzetmekle suçlar. Ona göre durum bunun tam aksinedir. Yani Allah'ın bilgisi söz konusu olduğunda, ilim maluma değil, malum ilme tabidir. Zira ona göre, ezelî olanın hâdis olana tabi olması düşünülemez.[15] İlk bakışta haklı gibi görünen bu gerekçenin, biraz düşünüldüğünde, ontolojik bir yaklaşıma değil, epistemolojik bir tahlile dayalı olarak söylendiği görülecektir. Nitekim İbn Rüşd, aynı mantıkla kelâmcıların hudûs delilini de eleştirmektedir. Ona göre hudûs delili burhana/kesin delile değil, cedelî/zannî önermelere dayalıdır. Bilindiği üzere, hudûs delili, âlemin sonradan yaratıldığı tezi üzerine kurulmuştur. Âlem hâdistir, her hâdisin bir muhdisi vardır, dolayısıyla âlemin de bir muhdisi vardır, o da ezelî ve ebedî olan Allah Teâlâ'dır. İbn Rüşd'e göre, bu durumda ortaya şöyle bir sorun çıkmaktadır: Muhdis, bir şeyi ihdas eden/sonradan meydana getiren demektir. Bu takdirde Muhdis ezelî olduğuna göre hudûsun da ezelî olması gerekir. Hâlbuki bu çelişik bir durumdur. Çünkü bir şey aynı anda hem hâdis hem de ezelî olamaz.[16]

İbn Rüşd'ün bu hususta dikkatinden kaçırdığı nokta, hudûsu zamanî ile hudûsu zâtiyi bir ve aynı şeymiş gibi kabul etmesidir. Bu konuda verilen klasik örnek, parmakla birlikte yüzüğün hareketi metaforudur. Parmak hareket ettiğinde eş zamanlı olarak yüzük de hareket eder. Ancak yüzüğün hareketi, parmağın hareketine bağlıdır.

13 İbn Hümam, *Müsâyere* (Mısır: Matba'atü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1317H), 3/136-137.

14 Şehristânî, *Nihâyetü'l-Akdâm* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfe ed-Dîniyye, ts.), 240-241.

15 İbn Rüşd, *Faslû'l-Makâl (Felsefe-Din İlişkisi)*, çev. Bekir Karlığa (İstanbul: İşaret Yayınları, 1992), 124-125.

16 İbn Rüşd, *el-Keşf an Menâhici'l-Edille*, 3. Baskı (Mısır: el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, 1968), 103–104.

Parmak hareket etmediği sürece yüzük tek başına, kendiliğinden hareket edemez.[17] Bu örneği dikkate aldığımızda, muhdis ile hudûs eş zamanlı olabilir. Ancak kabul etmek gerekir ki, muhdis olmadan hudûs olamaz. Bu açıdan bakıldığında, ilmin maluma tabiliği, zamansal değil, ontolojiktir. Yani malum, zatı itibariyle zamansal anlamda ilimden önce değildir, fakat ilim zatı itibariyle maluma tabidir. Aklın bunu başka türlü tasavvur etmesi de mümkün görünmemektedir. Yani malum olmadan bilgiden söz edilemez. Bilgi daima bir şeyle ilintilidir. Bir şey olmadan, o şeyin bilgisinden söz edilemez. Bu konudaki temel açmaz hem ilmin hem de malumun Allah'ın zatından ayrı müstakil bir varlık olarak düşünülemeyeceğidir. Bu durumda en önemli soru, insanın özgürlüğünü hangi referans noktasından hareketle ileri sürebileceğimizdir.

Kelâmcılar bu açmazdan kurtulabilmek için farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Devvânî gibi bazı kelâmcılar, ilahî bilginin zamanla kayıtlı olmayan, dolayısıyla değişmeyen tek bir bilgi olduğu tezini ileri sürerek, zaman üstü olanla zamanda olan şeyler arasında bir korelasyon kurmaya çalışmak suretiyle bu sorunu aşmaya çalışmışlardır.[18] Bu bakış açısına göre Allah'ın bilgisinde geçmiş, an ve gelecekten söz edemeyiz. Allah'ın bilgisi, ezelî ve ebedî olan tek bir andadır. Dolayısıyla Onun ilmi için geçmiş ve gelecek kavramlarından söz edilemez. Bu daimî şimdi, yani başlangıcı ve sonu olmayan bir şimdi olarak ifade edebileceğimiz bir anı ifade eder. Dolayısıyla bu anın içerisinde, şu öncedir bu sonradır diyebileceğimiz herhangi bir referans noktası bulunmamaktadır.[19] Bu itibarla Allah her şeyi önceden takdir etmiştir sözü, zaman ve mekân kategorilerinden bağımsız olarak düşünemeyen insan zihninin sanal olarak ürettiği bir şeydir. Öncelik ve sonralık bizim içerisinde bulunduğumuz zamansal ve mekânsal referans noktasına göre belirlediğimiz kategorilerdir. Bu itibarla zamandan ve mekândan münezzeh olan Allah için böyle bir referans noktası bulunmadığından dolayı Ona nispetle "şu önce olmuş, bu sonra olacaktır" dememizi gerektirebilecek bir durum söz konusu değildir. Devvânî bu durumu *hâzıra* kavramıyla ifade eder.[20] Bu kavram, ilahî bilgideki her şeyin başlangıcı ve sonu olmayan tek bir anın içerisinde bulunduğunu ifade eder. Bu bakımdan bize göre şimdi olan şey, Allah'a göre de şimdidir. Ancak bizim, şimdimiz, geçmiş ile geleceğin tam kesiştiği noktadır. Bizim şimdimizin bir öncesi, geçmiş, bir sonrası ise gelecektir. Allah'ın şimdisinin ise geçmiş ve geleceği yoktur. Çünkü geçmiş ve gelecekten söz edebilmemiz için bir referans noktasının bulunması zorunludur. Bize göre bu referans noktası, içerisinde

17 Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 1/177.

18 Celâleddîn Devvânî, *Şerhu'l-Akâidi'l-Adûdiyye (Celâl)* (İstanbul: Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, 1271), 39 vd.

19 Gelenbevî, *Haşiye alâ Şerhi'd-Devvânî alâ Akâidi'l-Îcî* (İstanbul: Matba'atu'l-Âmira, 1286), 259 vd.

20 Devvânî, *Şerhu'l-Akâidi'l-Adûdiyye (Celâl)*, s. 39. Ayrıca bk. Gelenbevî, *Hâşiye*, 259.

bulunduğumuz şimdidir. Zaman ve mekândan münezzeh olan, ezelî ve ebedî bir varlığın bilgisinde hangi noktayı referans alarak geçmiş ve gelecek kategorilerinden söz edebiliriz? Bu mümkün değildir. Şu hâlde, "ilim maluma tabidir" sözündeki 'malum', daimî bir şimdi olarak ifade edebileceğimiz sonsuz olan tek bir anın içerisindeki malumun, yine söz konusu tek bir anın içerisindeki ilahi bilgi tarafından kuşatılmasını ifade eder. Buna göre A'nın kendi hür iradesiyle yaptığı bir eylem ile o eylemin bilgisi aynı anın içindedir. Bu durumda, sadece malumun bilgiye değil, bilginin maluma tabi olduğundan söz edebiliriz. Böylece bilginin malum üzerinde hiçbir tesirinin bulunmadığı net bir şekilde ortaya çıkmış olur.

Bu durumu açıklayan en güzel örneklerden birisi, deniz ile içerisindeki balıklar metaforudur. Tüm balıklar denizin içerisinde istedikleri yönde hareket ederler. Deniz hiçbir surette onların hareketlerini yönlendirmez. Aksine balıklar tamamen kendi arzuları doğrultusunda hareket ederler. Ancak balıkların tüm hareketleri denizin içindedir. Deniz onların her durumunu kuşatmış vaziyettedir. Bu bakımdan biz kendi hür seçimlerimizle eylemlerimizi gerçekleştiririz. Başlangıcı ve sonu olmayan tek bir anın içerisindeki ezelî bilgi, tıpkı denizin balıkların hareketlerini kuşatması gibi bizim tüm seçimlerimizi ve eylemlerimizi kuşatır. Ancak bu kuşatmada, tıpkı denizin balıkları zorlamadığı gibi, ilahi bilginin de bizi zorlamadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Muhammed İkbal, ilahî bilgiyle ilgili klasik teorilerin cebre götürdüğü endişesiyle farklı bir çözüm yolu önerir. Sonuçta eğer geleceğin bilgisi, Allah'ın ilminde mevcutsa, geleceğin başka türlü gerçekleşme imkân ve ihtimali yok demektir. Bu açmazdan kurtulabilmek için İkbal, süreç felsefecilerinden ödünç aldığı alternatif bir yaklaşımı öne çıkarır. Bu yaklaşıma göre, gelecek Allah'ın bilgisinde sonsuz imkânlar halinde bulunur. İnsan fiilleri söz konusu olduğunda, bu imkânlardan hangilerinin gerçekleşeceği, onun tercihlerine bağlıdır. Allah geleceği bilir ama sadece bir imkânlar alanı olarak... Bu imkânlardan herhangi birisi insanın tercihine bağlı olarak gerçekleştiğinde, Allah onu fiilen gerçekleşen bir şey olarak bilir. Burada Allah'ın bilgisinde nicel bir artış olmaz. Sadece keyfiyet yönünden bir değişiklik olur. Allah, bir imkân olarak bildiği şeyi, gerçekleştiği anda, bilfiil olarak da bilmiş olur.[21] Bu yaklaşım, Allah'ın bilgisinde her hâlükârda bir eksikliği ifade ettiğinden, teologlar ve kelâmcılar tarafından eleştiriye maruz kalmıştır.

İlahi bilgi ve takdire dair söz konusu farklı yaklaşımlar içerisinde, Allah'ın zaman üstü bilgisini ifade eden "daimî şimdi" teorisi hem Allah'ın bilgisinde bir

21 Muhammad Iqbal, *The Reconstruction of Religious Thought in Islam* (Lahore: 1958), 75-76.

eksikliğe yol açmaması hem de insan özgürlüğüne bir halel getirmemesi yönüyle daha tercihe şayan gözükmektedir.

2. Kadere İman

Bu başlık altında kelâmî tartışmalara girmeden, kadere iman ile neyi kastettiğimizi kısaca ifade etmenin yararlı olacağını düşünüyoruz.

Kader, Allah'ın ilim, irade ve kudret sıfatlarıyla doğrudan ilintili olduğu için, Kur'ân-ı Kerîm'de, iman esasları sayılırken ayrıca kaderden söz edilmez.[22] Bununla birlikte Kur'ân'ın pek çok yerinde, her şeyin Allah'ın gözetim ve denetimi altında gerçekleştiğine vurgu yapılır.[23] Kur'ân'da, kelâmcıların yapmış olduğu teorik tartışmaların hiçbirisine girilmez. Aksine orada, insanın kader konusunda ölçülü ve dengeli bir tutum takınabilmesi ve kulluk bilincinden kopmaması için etkileyici bir dil kullanılır. Kul, her şeyin kendi elinde olduğunu zannederek her an Allah'a muhtaç olduğu şuurundan uzaklaşmamalı, hiçbir şeyin kendi elinde olmadığını düşünerek de sorumluluklarından kaçınmamalıdır. Kur'ân'ın başından sonuna kadar insanın hür olarak yaptığı tüm eylemlerinden sorumlu olduğu vurgusu hâkimdir. Bu nedenle, Allah'ın yazgısına ve ilahi takdire vurgu yapan ayetleri, söz konusu sorumluluk bilincine halel getirmeyecek şekilde anlamak ve yorumlamak gerekir. Bizim burada konuya ilişkin tüm ayetleri tek tek ele alıp incelememiz, çalışmamızın hacmini aşacağından mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla burada sadece konuya açıklık getireceğini düşündüğümüz tek bir ayetin açıklamasıyla yetineceğiz.

Tevbe Suresinin 51. Ayetinde şöyle buyurulur: "*Deki, bize Allah'ın bizim için yazdığından başkası erişmez. Öyleyse müminler sadece Allah'a güvensinler*." Bu ayeti içerisinde bulunduğu bağlamdan koparark tek başına ele aldığımızda, hiçbir şeyin insanın elinde olmadığı sonucuna varılabilir. Hâlbuki Kur'ân'da, ilahi takdirin insan tercihlerine bağlı olarak gerçekleştiğini gösteren pek çok ayet vardır. Örneğin, Allah, insanları, çocuklarını açlık korkusuyla öldürmemeleri konusunda uyarır.[24] Açlık ve susuzluktan ölme tehlikesi belirdiğinde, haram olan şeylerden, ihtiyacın ötesine geçmeden yenilip içilmesine izin verilmiştir.[25] Hatta hayat hakkı, korunması zorunlu olan haklardan olduğu için, bu tür durumlarda yenilip içilmesi bir fariza hükmündedir. Tüm bunları dikkate aldığımızda, söz konusu ayeti bağlamına uygun olarak şöyle tevil edebiliriz. Bu ayette kastedilen, insanın elinde hiçbir şey olmadığı, savaşta sağ kalabilmek için tedbirin hiçbir işe yaramayacağı değildir.

22 el-Bakara 2/177; en-Nisâ 4/136.

23 Âl-i İmran 3/145; et-Tevbe 9/51; Yunus 10/100; el-Hadîd 57/22; el-İnsan 76/30.

24 el-En'am 6/151.

25 Bk. el-Bakara, 2/173; el-Mâide 5/3; el-En'am 6/119, 145; en-Nahl 16/115.

Aksine savaşa katılan herhangi bir kimse için, iki yazgıdan birisi mukadderdir. O ya şehit olacak ya da gazi olarak kalacaktır. Nitekim söz konusu ayetin sonrasındaki ifadeler bu görüşü destekler mahiyettedir.

Bu bağlamda, Cibril hadisi olarak bilinen meşhur rivayette, "hayrıyla ve şerriyle kadere imanın",[26] iman esasları arasında sayılması hususuna açıklık getirmenin de yararlı olacağını düşünüyoruz. Hayır ve şer, Allah'ın yaratış düzenindeki gayesine ve hikmetlerine bağlı olarak gerçekleşen birbirine zıt iki unsurdur. Elbette Allah sadece hayır düzeninin bulunduğu bir dünya yaratabilirdi. Ancak O, insanı özgür bir varlık olarak yaratmıştır. Bu yüzden insan, iyilik ve kötülük yapma kabiliyetine sahiptir. Allah, onu bu kabiliyetleriyle sınamayı murat etmiş, hayatı ve ölümü bunun için yaratmıştır. Yokluktan varlık alanı intikal etmek, sadece Allah'ın iradesi ve kudretiyle mümkün olduğundan, var oluş düzenindeki iyi ve kötü her şeyin yaratıcısı elbette Allah'tır. Ancak Allah, insanın özgür fiilleri söz konusu olduğunda, hayrı kendi zatına nispet ederken şerri insana nispet etmiştir. Kısacası, var oluş düzeninin, iyilik ve kötülüğün ortaya çıkmasına imkân verecek şekilde yaratılması Allah'a aittir. Bu itibarla hayrıyla ve şerriyle kadere iman etmek gerekir. Ancak söz konusu düzen içerisinde, insan tercihlerine bağlı olarak ortaya çıkan iyilikler ve kötülüklerin sorumluluğu hiç kuşkusuz insana aittir. Çünkü insan için, daima hayırlı olanı tercih etmek suretiyle kemal noktasına doğru ilerlemeye çalışması temel bir sorumluluktur.

Burada şu hususa da dikkat çekmekte yarar vardır. Söz konusu hadisin, bazı versiyonlarında "hayrıyla ve şerriyle kadere iman" kaydı bulunmamaktadır.[27] Bu yüzden, söz konusu ifadenin, daha sonra ortaya çıkan kader tartışmalarının etkisiyle ilave edilmiş olması da ihtimal dahilindedir.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, kadere iman ettiğimizde, yokluktan varlık alanına gelen her şeyin belli bir ölçüye göre Allah'ın bilgisi, iradesi ve kudretiyle meydana geldiğini, mahlukat içerisinde Allah'a rağmen herhangi bir şeyin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını ancak bu durumun insan özgürlüğüne de hiçbir halel getirmediğini kabul etmiş olmaktayız. Çünkü insan, cebir altında bulunmadan eylemlerini özgür bir şekilde gerçekleştirme potansiyeline sahip bir varlıktır. Her insan eylemlerini özgür olarak gerçekleştirdiği bilincine sahiptir. Bunun aksini iddia etmek gerçeği bile bile inkâr etmek anlamına gelir.

26 Buhârî, "İman" 37; Müslim, "İman" 1.

27 Buhârî, "İman" 37.

3. Kötülük

Kötülük problemi, kelâm ve teolojide tartışılırken daha çok şu sorular gündeme getirilmiştir: Sonsuz adalet ve merhamet sahibi olan Allah, kötülüğe neden izin vermiştir? Bu dünya mümkün dünyaların en iyisi midir? Allah hiçbir kötülüğün bulunmadığı başka bir dünya yaratamaz mıydı?[28] Ancak bizim bu tebliğimizdeki temel amacımız, kader ve kötülük bağlamında yetimin durumunu değerlendirmek olduğundan, kötülük problemi etrafında cereyan eden söz konusu teorik tartışmalara girmeyeceğiz. Burada sadece Allah'ın, varlık düzeni içerisinde kötülüğün gerçekleşmesine neden izin verdiğini kısaca anlatmaya çalışacağız.

Kötülük, iyiliğin zıddıdır. Biz genel olarak tabiatımızın hoş karşılamadığı, bize acı ve ıstırap veren, kendi açımızdan zararlı gördüğümüz her şeyi kötü olarak nitelendiririz. Ancak evrensel anlamda iyi ve kötü, aklıselim ve vicdan üzerinden tanımlanır. Aklıselimin ve vicdanın övdüğü şeyler iyi, yerdiği şeyler ise kötüdür. Dini açıdan baktığımızda ise Allah'ın emrettiği şeyler iyi, yasakladıkları ise kötüdür.[29]

Elbette ki Allah hiçbir kötülüğün bulunmadığı bir dünyayı da yaratabilirdi. Örneğin cennet böyle bir yerdir. Ancak hiçbir kötülüğün bulunmadığı bir dünyada, insanın özgürlüğünden, kendi potansiyellerini özgürce gerçekleştirmesinden ve kendi gayretleriyle kemal noktasına doğru ilerleyerek ödülü hak etmesinden söz edemezdik. Bu bağlamda, iyi-kötü, güzel-çirkin ve doğru-yanlış gibi kavramların, bunları ayırt etme kabiliyetine sahip olan insanla ilgili olduğunu unutmamak gerekir. Görünür âlemde, insanın dışındaki canlılar arasında söz konusu kavramlardan bahsetmek mümkün değildir. Çünkü onların ne bu kavramları birbirlerinden ayırt edebilecekleri zekâsı ne de başka imkânları vardır. Bu yüzden hayvanlar âleminde, insanın dışındaki hiçbir varlık, vahşice eylemlerinden dolayı bir diğerini yargılayamaz. Bu açıdan bakıldığında Allah'ın kötülüğe, insanın söz konusu kabiliyetlerini sınamak için izin verdiğini söyleyebiliriz.

Kötülük, salgın hastalıklar, savaşlar, doğal afetler vb. gibi doğal, gasp ve adam öldürme gibi ahlaki olmak üzere iki kısımdır. İnsan her iki kötülüğü de imkânları ölçüsünde önlemekle sorumludur. Doğal kötülükler, bize dünyanın fani olduğunu hatırlatması bakımından önemlidir. Bununla birlikte onların, insanın olgunlaşmasına ve bilim ve teknolojide ilerleme kaydetmesine vesile oldukları da inkâr edilemez bir gerçektir.

---

28 Metin Özdemir, *İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi*, 2. basım (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014), 15-35; Metin Özdemir, *İlâhi Adalet ve Rahmet Penceresinden Kötülük ve Musibetler*, 1. Baskı (Ankara: DİB Yayınları, 2014), 41 vd.

29 Tehânevî, *Keşşâfu Istılahâti'l-Fünûn*, 1/770.

Ahlâkî kötülüklere gelince, onların en korkuncunu bile önlemek insanın görevidir. İnsanın görevini ihmal etmesinden kaynaklanan eksiklikler ve mahrumiyetler ise ahirette fazlasıyla telafi edilecektir.

Diğer taraftan, doğal kötülüklerin sonuçlarının ağırlaşmasında, insan tercihlerinin de büyük rol oynadığını hatırda tutmak gerekir. Zira günümüzde, depremlerin yıkıcı ve öldürücü etkilerinin daha çok insanın, tedbir ve işini sağlam yapma gibi temel görevlerini ihmal etmesinden kaynaklandığı artık inkâr edilemez bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır. Bu durumu bize açıkça gösteren sayısız örnekler vardır.

4. Kader ve Kötülük Bağlamında Yetimlik

Allah, hayatı ve ölümü hangimizin daha iyi iş işlediğini görmek için yaratmıştır. Ölümün gerçek olduğu bir dünyada, bazılarının yetim kalması kaçınılmazdır. Bununla birlikte anne-babası olduğu halde yetim gibi yaşayan çocuklar da vardır. Nitekim anne-babası tarafından terk edildiği için, yetiştirme yurtlarında kalan, akrabalarından birisi tarafından yetiştirilen ya da hiç tanımadığı birileri tarafından evlat edinilen pek çok çocuk vardır.

Diğer taraftan çocukların çok erken yaşlarda anne-babalarını kaybetmelerinin pek çok farklı nedeni vardır. Kimisi depremler gibi doğal afetler sonucu, kimisi savaşlarda, kimisi iş kazalarında, kimisi de bir cinayet sonucu anne-babalarını kaybedebilmektedir. Özellikle depremler ve savaşlar gibi büyük felaketlerin ardından yetim kalan çocuklar, akıl-baliğ olduktan sonra Allah'ın neden özellikle kendilerini kurban olarak seçtiğini ve bu tür kötülüklere niçin izin verdiğini sorgulayabilmektedir. Hatta bu tür kötülüklere maruz kalmayan insanlar bile böylesine acı ve ıstırap veren kötülüklerin bulunduğu bir dünyayı, sonsuz adalet ve merhamet sahibi bir yaratıcının yaratmış olamayacağı sonucuna varabilmektedir.

Baştan itibaren Allah'ın, her şeyi kuşatan bilgisine göre gerçekleştirdiği takdiri ile ilgili anlattıklarımızı dikkate aldığımızda, zikrettiğimiz türden sorgulamalara dair şu açıklamaları yapabiliriz.

Her şeyden önce ilahi takdirin oluşmasında bizim tercihlerimizin ve eylemlerimizin büyük rolü vardır. Örneğin İslâm, savaşlarda çocukların, kadınların, yaşlıların ve eli silah tutmayan sivillerin öldürülmesini yasaklamıştır. Bununla birlikte bazı kötü niyetli kimseler, İslâm'ın bu emrine uymayabilir ve bu yüzden çocukların, kadınların, yaşlıların veya masum insanların ölmelerine sebep olabilir. Söz konusu kötülükler, Allah'ın takdirinden dolayı değil, aksine bazı insanların kötü tercihlerin-

den ve ellerindeki imkânları kötüye kullanmalarından dolayı gerçekleşir. Zira ilahi bilgi, tüm olgu ve olayları mahiyet ve keyfiyetlerine uygun olarak kuşatır. Bir eylem özgür olarak gerçekleştirilecekse, o, ilahi takdir içerisinde özgürce gerçekleştirilecek bir eylem olarak bulunur. Bu yüzden insan tüm tercihlerinden ve yaptıklarından sorumludur. İmam-ı Azam Ebu Hanife, bu hususu şöyle ifade eder: "Dünya ve ahirette hiçbir şey yoktur ki, Onun dilemesi, ilmi, kazası, kaderi ve Levh-i Mahfuz'a yazması olmaksızın gerçekleşmiş olsun. Ancak Onun yazması, [yaratılan şeylerin şöyle ya da böyle olacak tarzındaki] vasfı cihetindendir, yoksa [onlar hakkında şöyle ya da böyle olsun şeklinde] hüküm verme bakımından değildir."[30]

İmtihana dair tüm ayetleri, bu teorik çerçeveye uygun olarak değerlendirmeliyiz. Örneğin, imtihana dair bir ayeti kerimede şöyle buyurulmaktadır: "*Kuşkusuz Biz, sizi biraz korku, biraz açlık, biraz da mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme ile imtihan edeceğiz. Müjdele o sabredenleri!*"[31] Bu ayeti kerime tek başına ele alındığında, korku, açlık, malların, canların ve ürünlerin eksilmesi gibi olayların, insanın tercihlerinden bağımsız olarak doğrudan Allah tarafından takdir edildiği, herhangi bir kimsenin bu tür olaylara maruz kaldığında, kadere rıza gösterip sabretmesi gerektiği anlaşılır. Ancak biz çok net olarak biliyoruz ki, bu tür olayların hepsinde insan tercihlerinin ve eylemlerinin büyük rolü vardır. Dolayısıyla bu noktada imtihan sözcüğünü, insanın tercihlerinden bağımsız olarak düşünemeyiz. Bu tür olayların önemli bir kısmı bizim kendi ellerimizle işlediğimiz hatalar yüzünden gerçekleşmektedir. Bu nedenle Allah'ın, bu tür olayları, başımıza, tercihlerimizden bağımsız olarak yalnızca bizi imtihan etmek maksadıyla getirdiğini söyleyemeyiz. Aksine bu tür ayetler, bize, çoğu bizim hatalarımızdan ve ihmallerimizden kaynaklanan sıkıntıları, yılgınlığa düşmeden sabırla karşılamamız gerektiğini hatırlatır. Bununla birlikte elbette elimizde olmayan birtakım nedenlerle de başımıza bazı musibetler gelebilir. Ancak bu durum, hayatımız boyunca karşılaştığımız tüm sıkıntıların, kendi hatalarımızın ve ihmallerimizin hiçbir katkısı olmadan, doğrudan ilahi takdire bağlı olarak gerçekleştiğini kanıtlamaz. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de, başımıza gelen musibetlerin çoğunun kendi ellerimizle işlediklerimiz yüzünden gerçekleştiğine işaret eden pek çok ayeti kerime vardır.

Yukarıda anlattıklarımızdan hareketle söyleyecek olursak, yetim olanlar, ölümün kaçınılmaz olduğu bir dünyada yetim kalmanın mukadder olduğunu düşünerek isyan etmemeli, sabırla ve metanetle hayat mücadelesini sürdürmelidir. Toplumun diğer kesimleri ise ellerinden geldiği ölçüde kötüler ve kötülüklerle mücadele etmek

30 Metin Özdemir, *İslâm İnanç Esasları* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2017), 234.

31 el-Bakara 2/155.

suretiyle çocukların yetim kalmaması için gayret göstermeli, her şeye rağmen yetim kalan çocukları koruyup gözetmeli ve onlara yalnız olmadıklarını hissettirmelidir. Nitekim Allah Teâlâ, daha ilk inen surelerde, kendisi de bir yetim olan Hz. Peygambere, yetimin ezilmemesi konusunda uyarıda bulunmuştur.[32] Ayrıca Hz. Peygamber, yetim malını haksız yere yemeyi helak eden büyük günahlar arasında saymıştır.[33] Yine Kur'ân'da, yetim malına meşru olan yolların dışında yaklaşılması şiddetle yasaklanmış ve bu yasağı çiğneyen kimseler cehennem azabıyla tehdit edilmiştir.[34] Zira, yetimin itilip kakılması, yetim hakkının yenilmesi, yetimlere zulmedilmesi ve yetimlerin mallarının ellerinden alınması, câhiliye döneminin en önemli sosyal ve ahlâkî problemleri arasında yer almaktaydı.[35]

Sonuç

Allah hayatı ve ölümü hangimizin daha güzel iş işlediğini görmek için yaratmıştır. Ölümün kaçınılmaz olduğu bir dünyada bazı insanların yetim kalması ise mukadderdir.

İnsan, akıl, zekâ ve el becerisi gibi üstün yetenekleriyle sınanan özgür bir varlık olduğundan, pek çok kötülük ortaya çıkabilmektedir. Bu kötülükler arasında en sık karşılaşılanlardan birisi de yetimlerin itilip kakılması, mallarının ellerinden alınması ve onlara zulmedilmesidir. Bu arada, tecavüze uğramak gibi korkunç kötülüklere maruz kalan yetimler de vardır. İlahi takdirde, insanın özgür olabilmesi ve söz konusu üstün yetenekleriyle sınanabilmesi için kötülüklerin ortaya çıkmasına izin verilmiştir. Ancak Allah, asla hiç kimsenin kötü olmasını ve kötülükleri tercih etmesini murat etmez. Aksine kullarını, yetim malı yemek, haksızlık, zulüm, gaddarlık, acımasızlık ve bencillik gibi kötülüklerden meneder. Bu nedenle hiç kimse yeryüzünde işlenen kötülükleri, ilahi takdire havale ederek kendi sorumluluklarından kaçamaz.

Kısaca ifade etmek gerekirse, insan, doğal ve ahlaki kötülüklerin acı ve ıstırap veren sonuçlarından korunabilmek için elinden gelen gayreti göstermekle sorumludur. Dünyada, her türlü kötülüğü önlemek, Allah'ın değil, insanın görevidir. İnsanın görevini ihmal etmesinden kaynaklanan eksiklikler ve mahrumiyetler ise ahirette telafi edilecektir.

32 ed-Duhâ 93/9.

33 Buhârî, "Vasâyâ" 23, "Tıb" 38, "Hudûd" 44; Müslim, "Îmân" 145.

34 en-Nisâ 4/10.

35 *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Yaz. H. Karaman ve arkadaşları (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 5/639-640.

Kaynakça

Aliyyu'l-Kârî, *Şerhu Kitâbi'l-Fıkhi'l-Ekber*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.

Âmidî, *Ğâyetü'l-Merâm fî İlmi'l-Kelâm*. nşr. Hasan Mahmûd Abdüllatîf. Kahire: 1391/1971.

Bâkıllânî, *el-İnsâf*. thk. İmâdüddin Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1987.

Cürcânî, Seyyid Şerif, *et-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1416/1995.

Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf-Mevâkıf Şerhi*. çev. Ömer Türker. 3 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.

Devvânî, Celâleddîn, *Şerhu'l-Akâidi'l-Adûdiyye* (Celâl). İstanbul: Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, 1271.

Ebu'l-Izz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Şuayb el-Arnavut. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1993.

Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd* (açıklamalı tercüme) trc. Bekir Topaloğlu, 13. Baskı. Ankara: DİB Yayınları, 2018.

Eş'arî, *el-Lüma.* Beyrut: 1953.

Gelenbevî, *Haşiye alâ Şerhi'd-Devvânî alâ Akâidi'l-Îcî.* İstanbul: Matba'atu'l-Âmira, 1286.

İbn Hümam, *Müsâyere*. Mısır: Matba'atü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1317H.

İbn Rüşd. *el-Keşf an Menâhici'l-Edille*. 3. Baskı. Mısır: el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, 1968.

İbn Rüşd. *Faslû'l-Makâl* (Felsefe-Din İlişkisi). çev. Bekir Karlığa. İstanbul: İşaret Yayınları, 1992.

İbn Sînâ. *eş-Şifâ: el-İlâhiyyât*. thk. el-Eb Kanavati-Said Zayid. Byy., bty.

Kadı Abdülcebbar. *el-Muğnî.* thk. Ahmed Fuad el-Ehvânî, 1. Baskı. 8 Cilt. Mısır: Matbaatü Mısır, 1962.

Kadı Abdülcebbar. *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, (Mutezilenin Beş İlkesi). trc. İlyas Çelebi. 2 Cilt. İstanbul: TYEKB, 2013.

Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir. Yaz. H. Karaman ve arkadaşları. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2012.

Iqbal, Muhammad, The Reconstruction of Religious Thought in Islam. Lahore: 1958.

Özdemir, Metin. *İlâhi Adalet ve Rahmet Penceresinden Kötülük ve Musibetler*. 1. Baskı. Ankara: DİB Yayınları, 2014.

Özdemir, Metin. *İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi*. 2. Basım. İstanbul: Kaknüs Yayınları 2014.

Özdemir, Metin. *İslâm İnanç Esasları*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2017.

Şehristânî, *Nihâyetü'l-Akdâm*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfe ed-Dîniyye, ts.

Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, thk. Ali Dehrûc. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.

Yurdagür, Metin, *Allah'ın Sıfatları.* İstanbul: Marifet Yayınları, 1984

YAHUDİLİK VE HRİSTİYANLIKTA YETİM

Nihat DURAK*

Giriş

Yetim kelimesi Arapça'dan dilimize geçmiştir. "Ye-te-me" kökünden türetilmiş bir sıfattır. Babasız kalmak, yalnız kalmak, muhtaç olmak anlamlarına gelir.[1]

Terim olarak ise, ergenlik çağından önce babası vefat etmiş çocuğa yetim denir.[2]

Yetim olgusu, dinlerin ilgi alanında önemli bir yer işgal etmiştir. Dünya dinlerinin bir kısmı konuya insanî, ahlakî ve ictimaî sebeplerden ilgi duymuştur. Bir kısmı da etnisite açısından mevzua yaklaşmış, salt kendi yetiminin durumuyla ilgilenmiştir. Birtakım dinler de yetim konusuna şefkat ve merhamet saikinden daha ziyade bir misyon anlamı yüklemiştir.

Bu çalışmada yetim konusu, Yahudilik ve Hristiyanlık zaviyesinden ele alınmıştır. Bu iki dinin yetim konusuna bakışı, kutsal kitaplarının vizyonuyla değerlendirilmiştir.

İslam'ın kutsal kitabı Kur'ân-ı Kerîm'de, bu iki dinden, İsrailoğulları'na yönelik bir emrinin hatırlatması yer almaktadır:

"*Bir zamanlar biz İsrâiloğulları'ndan, 'Yalnız Allah'a kulluk edeceksiniz; ana babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz. İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin' diyerek söz almıştık. Sonra, içinizden küçük bir kesim dışında, sözünüzden döndünüz; hâlâ da sırt çevirmektesiniz. Vaktiyle sizden, birbirinizin kanlarını dökmeyeceğinize, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacağınıza dair de söz almıştık. Siz de kabullene geldiniz. Hâlâ da (buna) şahitlik ediyorsunuz*."[3]

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı, nihat.durak@kocaeli.edu.tr, orcid.org/0000-0002-6902-1868

1 Muhammed b. Mükerrem İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab* (Beyrut: Daru Sâdır, ts.), "Yetim", 12/645.

2 İbn Manzur, "Yetim", 12/646.

3 *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, çev. Ali Özek - Hayrettin Karaman - Ali Turgut - Mustafa Çağrıcı -

Burada Allah'ın İsrailoğullarından söz aldığını belirttiği umdelerden bir kısmı, On Emrin bazı hükümleriyle örtüşmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah'ın Nasranîlere (Hristiyanlara) yönelik, bu konuya dair herhangi bir ifadesi yer almamaktadır.

1. Yahudilikte Yetim

Yahudi dini literatüründe "yatom" sözcüğü hem anne babasından birisi olmayan hem de annesi olup babası olmayan çocuklar için kullanılır.[4] Bu durumdaki çocukla ilgili bir yaş sınırlaması bulunmamaktadır.[5]

Yahudi kutsal kitabı Tanah'ta yetim konusu dul ve ger[6] kavramlarıyla beraber ele alınmış, beraber zikredilmiştir. Bu üçlü, batı terminolojisinde 'Tanrı'nın Has Üçlüsü' (God's Special Trio) olarak adlandırılmıştır. Tanah'ta ger, dul ve yetim üçlüsü beraberce on sekiz, yetim terimi ise yirmi üç kez geçmektedir.[7]

Yetime iyi davranılması Mitzva'nın (Tevrat'ta geçen ve Musevilerin uymakla yükümlü oldukları yap veya yapma şeklindeki emir ve nehiyler dizisi) altı yüz on üç emir ve nehyinden biridir.

"Dul ve yetimin hakkını yemeyeceksiniz. Yerseniz, bana feryat ettiklerinde onları kesinlikle işitirim. Öfkem alevlenir, sizi kılıçtan geçirtirim. Kadınlarınız dul, çocuklarınız yetim kalır. Halkıma, aranızda yaşayan bir yoksula ödünç para verirseniz, ona tefeci gibi davranmayacaksınız. Üzerine faiz eklemeyeceksiniz. Komşunuzun abasını rehin alırsanız, gün batmadan geri vereceksiniz. Çünkü tek örtüsü abasıdır, ancak onunla örtünebilir. Onsuz nasıl yatar? Bana feryat ederse işiteceğim, çünkü ben iyilikseverim."[8]

Yahudilikte yetimin hak ve hukukunu ihlal etmek, Tanrı'nın gazabına sebep olacak büyük günahlardan biri olarak kabul edilmektedir.

"Çünkü Tanrınız Rab, kimseyi kayırmayan, rüşvet almayan, ulu, güçlü, heybetli Tanrı'dır. Yetimlerin, dul kadınların hakkını gözetir. Yabancıları sever, onlara

İbrahim Kafi Dönmez - Sadrettin Gümüş (Ankara: TDV Yayınları, 1993), el-Bakara 2/83-84.

4 Salih Cinpolat, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da Çocukluk Dönemi ile İlgili İnanç ve Uygulamalar (Fenomenolojik Bir Yaklaşım). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017, 225.

5 Yusuf Besalel, "Dul ve Yetim". *Yahudilik Ansiklopedisi* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik ve Basın Yayın A.Ş., 2001), 1/148.

6 Ger: Yabancı. Başka bir dinden Museviliğe geçen kişi. Bu kişi, Brit-Mila (sünnet) olmaya, mikvede yıkanmaya mecbur olup; bu işlemler, Bet Din (dinî konsey) mensuplarınca gerçekleştirilir. (Yusuf Besalel, "Ger". *Yahudilik Ansiklopedisi* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik ve Basın Yayın A.Ş., 2001), 1/189).

7 Tom Evans. "God's Special Trio: Foreigners, Fatherless and Widows". *Journal of Adventist Mission Studies,*12/2 (2016), 124.

8 *Kitabı Mukaddes* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1985), Çıkış 22/22-27.

yiyecek, giyecek sağlar. Siz de yabancıları seveceksiniz. Çünkü Mısır'da siz de yabancıydınız. Tanrınız Rab'den korkun, O'na kulluk edin. O'na bağlı kalın ve O'nun adıyla ant için."[9]

"Şehirlerinizde yaşayan Levililer'i yüzüstü bırakmayın. Onların sizin gibi payları ve mülkleri yoktur. Her üç yılın sonunda, o yılın ürününün bütün ondalığını getirip şehirlerinizde toplayın. Öyle ki, sizin gibi payları ve mülkleri olmayan Levililer, kentlerinizde yaşayan gerler, yetimler, dul kadınlar gelsinler, yiyip doysunlar. Bunu yaparsanız, Tanrınız Rab el attığınız her işte sizi kutsayacaktır."[10]

"Tanrınız Rabbin adını yerleştirmek için seçeceği yerde, O'nun önünde, siz, oğullarınız, kızlarınız, erkek ve kadın köleleriniz, şehirlerinizde yaşayan Levililer, aranızdaki gerler, yetimler, dullar hep birlikte sevineceksiniz. Mısır'da köle olduğunuzu anımsayın ve bu kurallara uymaya dikkat edin."[11]

Tanrı, Tanah'ta yahudilere, Tesniye 10:17-20, Tesniye 16:11-12, Tesniye 24:17-18 ve Tesniye 24:19-22 pasajlarında olduğu gibi, sık sık Mısır'da köle olarak yaşadıkları hayatı ve genelde yabancılara özelde gerlere iyi davranmaları gerektiğini hatırlatmaktadır.

Tanrı, Yahudi kutsal kitabında başta yetimler olmak üzere ger, dul ve köle gibi dezavantajlı gruplarla beraberce bayram yapılmasını, sevinilmesini talep etmektedir.

"Tahılınızı ve asmanızın ürününü topladıktan sonra yedi gün Çardak Bayramı'nı kutlayacaksınız. Siz, oğullarınız, kızlarınız, erkek ve kadın köleleriniz, şehirlerinizde yaşayan Levililer, gerler, yetimler, dullar bu bayramda hep birlikte sevineceksiniz."[12]

"Gere ya da yetime haksızlık etmeyeceksiniz. Dul kadının giysisini rehin almayacaksınız. Mısır'da köle olduğunuzu, Tanrınız Rabbin sizi oradan kurtardığını hatırlayın. Bunun için böyle davranmanızı buyuruyorum."[13]

Tanrı Tanah'ta, çiftçi erbabından hasat sonrası tarlasında fakir-fukara, garip-gureba için bir şeyler göz ardı edilmesini, ürün hasadında ince eleyip sık dokuma yapılmamasını tembih etmektedir.

"Tarlanızdaki ekini biçtiğinizde, gözden kaçan bir demet olursa, almak için geri dönmeyin. Onu gere, yetime, dul kadına bırakın. Öyle ki, Tanrınız Rab el attığı-

9 Tesniye 10/17-20.

10 Tesniye 14/27-29.

11 Tesniye 16/11-12.

12 Tesniye 16/13:14.

13 Tesniye 24/17-18.

nız her işte sizi kutsasın. Zeytin ağaçlarınızı dövüp ürününü topladığınızda, dallarda kalanı toplamak için geri dönmeyeceksiniz. Kalanları gere, yetime, dul kadına bırakacaksınız. Bağbozumunda artakalan üzümleri toplamak için geri dönmeyeceksiniz. Gere, yetime, dul kadına bırakacaksınız. Mısır'da köle olduğunuzu hatırlayın. Bunun için böyle davranmanızı emrediyorum."[14]

"Üçüncü yıl, ondalığı verme yılı, bütün ürününüzün ondalığını bir yana ayırın. Ayırma işini bitirdiğinizde, ondalığı Levililer'e, gerlere, yetimlere ve dul kadınlara vereceksiniz. Öyle ki, onlar da kentlerinizde yiyip doysunlar. Sonra Tanrınız Rabbe, 'Bana buyurduğun gibi, Rabbe ayırdıklarımı evden çıkarıp Levililer'e, yabancılara, öksüzlere ve dul kadınlara verdim' diyeceksiniz. Buyruklarından ayrılmadım, hiçbirini unutmadım."[15]

"Gere, yetime, dul kadına haksızlık edene lanet olsun! Bütün halk, 'Âmin!' diyecek."[16]

"Her yedi yılın sonunda size borçlu olanları bağışlayacaksınız. Borçları bağışlama işini şöyle yapacaksınız: Her alacaklı, komşusunun borcunu bağışlayacak. Borcun ödenmesi için komşusunu ya da kardeşini zorlamayacak. Çünkü Rabbin borçları bağışlama yılı duyurulmuştur. Yabancıdan borcunu alabilirsin. Ama İsrailli kardeşinin borcunu bağışlayacaksın."[17]

Burada geçen kardeş kelimesinin levi, ger, yetim, dul ve fakirleri kapsadığı düşünülmektedir.

"Yetimin üzerine kura çeker, arkadaşınızın üzerine pazarlık ederdiniz."[18]

"Dul kadınları eli boş çevirdin, yetimlerin kolunu kanadını kırdın."[19]

"Niçin Kâdir-i Mutlak, yargı için vakit saptamıyor? Neden O'nu tanıyanlar bu günleri görmesin? İnsanlar sınır taşlarını kaldırıyor, çaldıkları sürüleri otlatıyorlar. Yetimlerin eşeğini kovuyor, dul kadının öküzünü rehin alıyorlar. Yoksulları yoldan saptırıyor, memleketin fukarasını gizlenmeye zorluyorlar."[20]

"Yetim memeden uzaklaştırılıyor, garibin yavrusu rehin alınıyor."[21]

14 Tesniye 24/19-22.
15 Tesniye 26/12-13.
16 Tesniye 27/19.
17 Tesniye 15/1-3.
18 Eyüp 6/27.
19 Eyüp 22/9.
20 Eyüp 24/1-4.
21 Eyüp 24/9.

"Çünkü yardım isteyen yoksulu, desteği olmayan yetimi kurtarırdım. Ölmekte olanın hayır duasını alır, dul kadının yüreğini sevinçten coştururdum."[22]

"Eğer yoksulların dileğini geri çevirdimse, dul kadının umudunu kırdımsa, ekmeğimi yalnız yedim, yetimle paylaşmadımsa, gençliğimden beri yetimi, bir baba gibi büyütmedimse, doğduğumdan beri dul kadına yol göstermedimse, giyeceği olmadığı için can çekişen birini ya da örtüsü olmayan bir yoksulu gördüm de koyunlarımın yünüyle ısıtmadıysam, o da içinden bana teşekkür etmediyse, mahkemede sözümün geçtiğini bilerek yetime el kaldırdımsa, kolum omuzumdan düşsün, kol kemiğim kırılsın. Çünkü Tanrı'dan gelecek beladan korkarım, O'nun görkeminden ötürü böyle bir şey yapamam."[23]

"Oysa sen sıkıntı ve acı çekenleri görürsün, yardım etmek için onları izlersin; çaresizler sana dayanır, yetimin yardımcısı sensin."[24]

"Mazlumların dileğini duyarsın, ya Rab, yüreklendirirsin onları, kulağın hep üzerlerinde, yetime, düşküne hakkını vermek için. Bir daha dehşet saçmasın ölümlü insan."[25]

Tanrı, Yahudi kutsal kitabında aşağıdaki pasajlarda görüldüğü gibi, yetimlerin veli ve hâmisinin kendisi olduğunu beyan etmektedir.

"Kutsal meskenindeki Tanrı, yetimlerin hâmisi, dul kadınların savunucusudur."[26]

"Zayıfın, yetimin davasını savunun, mazlumun, yoksulun hakkını arayın. Zayıfı, düşkünü kurtarın, onları kötülerin elinden özgür kılın."[27]

"Ağızlarından küstahlık dökülüyor, suç işleyen herkes övünüyor. Halkını eziyorlar, ya Rab, kendi halkına eziyet ediyorlar. Dulu, garibi boğazlıyor, yetimleri öldürüyorlar. Rab görmez, Yakup'un Tanrısı dikkat etmez diyorlar."[28]

"Rab garipleri korur, yetime, dul kadına yardım eder, kötülerin yolunu ise saptırır."[29]

22 Eyüp 29/12-13.
23 Eyüp 31/16-23.
24 Mezmurlar 10/14.
25 Mezmurlar 10/17-18.
26 Mezmurlar 68/5.
27 Mezmurlar 82/3-4.
28 Mezmurlar 94/4-7.
29 Mezmurlar 146/8.

"Eski sınır taşlarının yerini değiştirme, yetimlerin toprağına el sürme. Çünkü onların Velisi güçlüdür ve onların davasını sana karşı O yürütür."[30]

"İyilik etmeyi öğrenin, adaleti gözetin, zorbayı yola getirin, yetimin hakkını verin, dul kadını savunun."[31]

"İdarecileri asilerle hırsızların işbirlikçisi. Hepsi rüşveti seviyor. Hediye peşine düşmüş. Yetimin hakkını vermiyor, dul kadının davasını görmüyorlar."[32]

"Semirip parladılar, yaptıkları kötülüklerle haddi aştılar. Kazanabilecekleri halde yetimin davasına bakmıyor, fakirin hakkını savunmuyorlar.[33]

"Eğer yaşantı ve davranışlarınızı gerçekten düzeltir, birbirinize karşı adil davranır, gere, yetime, dula haksızlık etmez, suçsuz kanı akıtmaz, sizi helake götüren başka ilahların ardınca gitmezseniz, burada, sonsuza dek atalarınıza vermiş olduğum topraklarda yaşamanıza izin veririm.[34]

"Rab diyor ki: Adil ve doğru olanı yapın. Soyguna uğrayanı, zorbanın elinden kurtarın. Gere, yetime, dula haksızlık etmeyin, şiddete başvurmayın. Burada suçsuz kanı dökmeyin."[35]

"Yetim çocuklarını bırak, Ben yaşatırım onları. Dul kadınların da bana güvensinler."[36]

"İşte içindeki her İsrail reisi yetkisini kullanarak kan döküyor. Senin içinde anneye, babaya kötü davrandılar, gere baskı yaptılar, yetime, dul kadına haksızlık ettiler."[37]

"Asur kurtaramaz bizi, savaş atlarına binmeyeceğiz. Artık ellerimizle yaptığımıza 'Tanrımız' demeyeceğiz. Çünkü yetim sende merhamet bulur. Rab İsrail'e umut veriyor"[38]

30 Süleyman'ın Meselleri 23/10-11.
31 Yeşaya 1/17.
32 Yeşaya 1/23.
33 Yeremya 5/28.
34 Yeremya 7/5-7.
35 Yeremya 22/3.
36 Yeremya 49/11.
37 Hezekiel 22/6-7.
38 Hoşea 14/3.

"Her şeye egemen Rab diyor ki; gerçek adaletle yargılayın, birbirinize sevgi ve sevecenlik gösterin. Dul kadına, yetime, gere, fakire baskı yapmayın. Yüreğinizde birbirinize karşı kötülük tasarlamayın."[39]

"Kâdir-i Mutlak Rab, yargılamak için size yaklaşacağım" diyor, büyücülere, zina edenlere, yalan yere ant içenlere, işçinin, dulun, yetimin, gerin hakkını çiğneyenlere -benden korkmayanlara- karşı hemen tanık olacağım."[40]

Yahudi din bilginleri konuya dair şu ifadelerde bulunmuştur: "Her kim ki bir dulu veya yetimi soyar, o sanki Tanrı'yı soymuştur." "Kimdir o ki, sürekli olarak hayırseverliği sürdürür? O ki, bir yetimi yetiştirir."[41]

Musevilikte babasız çocuk ve dullara, sözle veya fiille olsun sert davranmak yasaklanmıştır. Onlarla nazik ve yumuşak konuşulması, en iyi şekilde muamele edilmesinin önemi vurgulanmıştır.[42]

Yahudilikte maddi yetimin yanı sıra hükmî yetimlik de söz konusudur. Genç bir kız babası tarafından evlendirilir ve "henüz ergin çağına gelmeden" boşanırsa, annesi ve babası sağsa dahi yetim statüsüne girer.[43]

Cemaat, bir yetimin düğün kutlamalarına katkıda bulunmakla mükelleftir. Yetim bir kız, yetim bir erkeğe nazaran bu tür bir yardım almakta öncelik taşır.[44]

Evlendirilecek kız yetimse, cehizini erkek kardeşleri, onlar da yoksa cemaatin karşılaması gereği vardır.[45]

Yahudilikte bir tür zorunlu maddi yardım türü olan "maaser"in verileceği kişiler arasında, levililer, kohenler, gerler ve dulların yanı sıra yetimler de sayılmıştır.[46]

Yardım, bağış ve sadaka anlamında kullanılan "tsedaka"nın da verilmesi bir Yahudi'nin vazgeçilmez görevidir. Ortaçağ Avrupası'nda tsedaka giderek daha fazla önem kazanmış ve yoksul çocukların okutulması, muhtaç genç kızlara drahoma yardımı yapılması, öksüz ve yetimlerin korunması, yolcuların barınacağı yerler yapılması gibi faaliyetleri harcanabileceği ifade edilmiştir.[47]

39 Zekeriya 7/9-10.

40 Malaki 3/5.

41 Besalel, "Dul ve Yetim", 148.

42 Besalel, "Dul ve Yetim", 148.

43 Besalel, "Dul ve Yetim", 149.

44 Besalel, "Dul ve Yetim", 148.

45 Suzan Alalu vd., *Yahudilikte Kavram ve Değerler* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik ve Basın Yayın A.Ş., 1996), 117; Yusuf Besalel, "Evlilik",1/161.

46 Yusuf Besalel, "Maaser", 2/370.

47 Yusuf Besalel, "Tsedaka", 3/747.

Yahudi geleneğinde alınan her mahsulde yaşlıların, ruhanilerin ve bununla birlikte yetim ve dulların da hakkı vardır.

2. Hristiyanlıkta Yetim

Hristiyan kutsal kitabında yetim konusuna pek yer verilmemiştir. Belki bunun nedeni, Hristiyanların Tanah'ı, Eski Ahid adıyla kendi kutsal kitap külliyatının bir cüzü olarak kabul etmeleridir. Yahudi kutsal kitabını bir tarihi arka plan olarak addeden Hristiyanlar, onun konuya dair içerdiği umdeleri yeterli görmüş olabilir.

Ayrıca Hristiyanlığın, Yahudilikteki Halaka gibi özgün bir şeriata sahip olmayışı, sebepler arasında sıralanabilir.

İslam ilahiyatında Nüzul-i İsa başlığı altında değerlendirilen, Hz. İsa'nın tekrar gelişi hususu, kendisinin ölümü ve göğe yükselmesiyle yetim mesabesine düşen havarilere bir teselli cümlesi şeklinde Hristiyan kutsal kitabında yer almaktadır:

Hz. İsa havarilere hitaben "*Sizi yetim bırakmayacağım; size geri döneceğim*"[48] demiştir.

Konuyla ilgili olarak Kitabı Mukaddes'te nadiren yer alan bir pasajda da Tanrı'nın, gerçek dindarlığın ortaya konmasında, kişinin yetim ve dullarla ilgilenmesinin bir çeşit turnusol kâğıdı vazifesi gördüğü beyan edilmektedir.

"Tanrı'nın gözünde temiz ve kusursuz dindarlık, kişinin sıkıntı çeken yetim ve dullarla ilgilenmesi, kendini dünyanın lekelemesinden korumasıdır."[49]

Hristiyan ilahiyatında Hz. İsa'nın mucizevî bir biçimde babasız dünyaya gelişi ve dolayısıyla bu çeşit yetimliği göz ardı edilmiş bir konudur.

Sonuç

Sosyal ve vicdani bir olgu olan yetim meselesine tüm dinler, olumlu bir anlayış ve yaklaşım içindedir.

Yahudilik, yetime hassasiyet gösterilmesi ve korunmasını âmir birçok mitzva hükmüne havidir. Tanrı'nın kendilerini nimetlendirmesi ve gazabının alevlenmemesinin ön şartlarından biri olarak görmektedirler.

Hristiyanlık da yetime özen gösterilmesinin kişinin takvasıyla orantılı olduğuna işaret etmektedir.

Kıyamet senaryolarının fütursuzca ve acımasızca konuşulduğu şu günlerde, hangi din ve etnisiteden olursa olsun, genelde insana özelde yetime merhamet gösterilmesi kadar güzel bir şey yoktur herhalde.

48 Yuhanna 14/18.

49 Yakup'un Mektubu 1/27.

Kaynakça

Alalu, Suzan vd., *Yahudilikte Kavram ve Değerler.* İstanbul: Gözlem Gazetecilik ve Basın Yayın A.Ş., 1996.

Besalel, Yusuf. "Dul ve Yetim". *Yahudilik Ansiklopedisi.* 1/148-149. İstanbul: Gözlem Gazetecilik ve Basın Yayın A.Ş., 2001.

Besalel, Yusuf. "Evlilik". *Yahudilik Ansiklopedisi.* 1/161. İstanbul: Gözlem Gazetecilik ve Basın Yayın A.Ş., 2001.

Besalel, Yusuf. "Ger". *Yahudilik Ansiklopedisi.* 1/189. İstanbul: Gözlem Gazetecilik ve Basın Yayın A.Ş., 2001.

Besalel, Yusuf. "Maaser". *Yahudilik Ansiklopedisi.* 2/370-371. İstanbul: Gözlem Gazetecilik ve Basın Yayın A.Ş., 2001.

Besalel, Yusuf. "Tsedaka". *Yahudilik Ansiklopedisi.* 3/747. İstanbul: Gözlem Gazetecilik ve Basın Yayın A.Ş., 2001

Cinpolat, Salih. *Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da Çocukluk Dönemi ile İlgili İnanç ve Uygulamalar (Fenomenolojik Bir Yaklaşım).* Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Evans, Tom. "God's Special Trio: Foreigners, Fatherless and Widows". *Journal of Adventist Mission Studies,*12/2 (2016), 121-130.

İbn Manzur, Cemaleddin Muhammed b. Mükerrem. "Yetim". *Lisanu'l-Arab*. Beyrut: Daru Sâdır, ts.

Kitabı Mukaddes. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1985.

Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, çev. Ali Özek - Hayrettin Karaman - Ali Turgut - Mustafa Çağrıcı - İbrahim Kafi Dönmez - Sadrettin Gümüş. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

GÜNÜMÜZDE VE GELECEKTEKİ YETİMLİK OLGUSUNA FIKHÎ BİR BAKIŞ

Şevket TOPAL*

Bu yazının yazılmasında pek çok saik vardır. Birincisi, mevcut yetimlere sürekli yenilerini ekleyen savaşlar veya kargaşalar. İkincisi, doğa ya da doğa dışı nedenlerle meydana gelen ölümlü hadiseler. Üçüncüsü ve hepsinden ötesi, yetimin derdiyle dertlenerek dünyanın neresinde olursa olsun onlar için çırpınan yürekler ve gayretlerdir. Bunların varlığı ve fedakârlığı dünya tarihinin yüz akıdır. Bunlar aynı zamanda hayrî hizmetlerdir.

Geçmişte ecdadımız, hayrî hizmetleri yürütmek üzere vakıflar kurmuş ve isimsiz kahramanlar üzerinden bu hizmeti sırf Allah rızası için yapmıştır. Günümüzde aynı amaçla bu faaliyetler tüm yeryüzüne hitap edecek şekilde devam etmektedir. Allah'a hesap verebilirlik şuuruyla samimi bir şekilde hareket eden ve iyiliğin bir parçası olan kimse, iyilik adına yaptıklarını gelişi güzel anlatmaktan ve hele de onu başa kakma aracı olarak kullanmaktan hicap eder. Bu hicap duygusu aynı zamanda Müslüman ahlakının bir gereğidir. Ancak bazen başkalarını da iyilik yarışına katmak, en azından iyilik yapma imkânından haberdar etmek gerekir. Böyle bir gerekliliğin olduğu yerde bunu da yapmak gerekir. Bu hususa Kur'an'da şöyle yer verilir: *"Herkesin yüzünü ona doğru çevirdiği bir yönü vardır.* ***Öyleyse hayırlarda yarışın****. Nerede olursanız olun, Allah sizin hepinizi bir araya getirecektir. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir*."[1]

Günümüzde iletişimin yaygınlığı ve kolaylığı sebebiyle dünyanın her yeri görünür ve ulaşılabilir olmuştur. Bu nedenle Müslüman olmanın sorumluluğu da aynı ölçüde artmıştır. Nerede bir yetim varsa, nerede bir mazlum varsa, nerede bir aç ve biilaç varsa bunlar da ister istemez Müslümanın sorumluluk alanına girmiştir. Bu sorumluluğun yerine getirilmesi ise günümüzde sivil ya da resmi kuruluşlar eliyle

* Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, sevket.topal@erdogan.edu.tr orcid.org/0000-0001-8628-2800

1 Bakara, 2/148.

çok daha hızlı ve organize bir şekilde yapılabilmektedir. Ancak bu işte güven tesis etmek ve emaneti sağ salim muhatabına ulaştırmak da esastır.

Müslüman güvenilir kimse olduğuna göre onun organize ettiği müesseselerin de son derece güvenilir olması gerekir. Onlar emin olmalıdır ki kendilerine emanet edilen şeyleri de güvenle muhtaçlara ulaştırabilsin. Güvenin olmadığı yerde hayır hizmetleri aksayacağından dolayı, bundan en fazla etkilenecek olan yine yoksullar ve himayesiz yetimler olacaktır. Oysa yetimlerin himayesi son derece önemlidir. Zira yüce kitabımız Kur'an'ın emri böyledir. Keşke hiçbir çocuk yetim olmasa. Ama hakikat böyle değildir.

Yetimliği durdurmak mümkün değildir, fakat en aza indirmek mümkündür. Hele de yetimliğin beraberinde getirdiği mağduriyeti gidermek bütünüyle mümkündür. Müslümanlar açısından bu imkânın merkezinde ise iman ve amel yer alır. Yani Müslüman bireyleri hayrî hizmetler içerisinde yoğuran temel şey Allah'a olan imanı ve bu imanın amelî gereğini yerine getirme (fıkıh) sorumluluğudur. Bu yazıda yetimlik teması üzerinden bazı fıkhî değerlendirmeler yapılacak ve ilgilisine bir takım somut öneriler sunulmaya çalışılacaktır.

1. Fıkıhta Yetimlik

Ebeveynlerinden birisi veya ikisi birden hayatta olmayan kimseye yetim denir.[2] Bu kelime Arapça kökenli olmasına rağmen dilimizde de aynı şekilde ve anlamda kullanılır. Yetim kelimesinin literal anlamları ile ilgili detaylar konumuzu doğrudan ilgilendirmediğinden için burada sözlük anlamı üzerinde fazladan durmayı zait addediyoruz. Bizi burada asıl ilgilendiren şey yetimin fıkhî durumudur.

Fıkıhta yetim, buluğ çağından evvel babası ölen çocuk demektir. Çocuğun içinde bulunduğu hale ise yetimlik denir.[3] Yetimlik, hukukun himaye ettiği; kendisine şahsî ve malî pek çok sonuçlar bağladığı bir durumdur. Dolayısıyla hukukun insanla alakalı düzenleme yaptığı her bir alanda doğrudan yetimlik ahkâmı da söz konusu olmaktadır.

Yetim kelimesinin vad'î, örfî ve şer'î anlamı ve bu anlamın hukuki statüsü belli olmakla birlikte, ilmî dikkat gösterilmemesi halinde yetimlik kavramının anlam ve mahiyeti buharlaşabilir. Zira fiilen benzerlik gösterse de her babasızlık hali yetimlikten kaynaklanmaz. Bu nedenle yetim hukuku onlara uygulanamaz. Dinimizde

2 Lügat açısından yetim, kız ya da erkek olması fark etmeksizin babası ölen çocuk demektir. Çoğulu *eytâm, yetâmâ* şeklindedir. Kelime buluğ çağı öncesinde hakikî (hukukî), sonrasında ise mecazî anlamdadır. Annesi ölen için bu kelime tercih edilmemiştir. Hayvanlar açısından ise bunun tersi annesini kaybedenler için yetim kelimesi kullanılır. İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 12/646.

3 Kasani, *Bedaiu's-sanâi*, 7/346.

himâyesizlerle ilgili hukukî ve sosyal düzenlemeler elbette vardır. Onların mağduriyeti bir şekilde giderilir. Ama durum ne olursa olsun, buluğ çağı öncesinde babasının öldüğü kesin olarak bilinmeyen çocuğa hukuken yetim lafzı kullanılmamalıdır.

Yetim sıfatını hukuken kullanamayan bununla birlikte fiilen babası olmayan çocukların bu durumu zina, liân veya lakîtlik gibi çeşitli sebeplerden ortaya çıkmış olabilir.

Nikâhsız birliktelikten doğan çocuklar (veledü'z-zinâ) sahih bir nesebe sahip olmamaları sebebiyle hukuken babasız kabul edilirler ve anneleri üzerine kaydedilirler. Bu durum sebebiyle o çocuk mirastan mahrumiyet dâhil bir takım hukukî haklardan yararlanamaz.[4] Bu mahrumiyet, zina mahsulü de olsa dünyaya gelen küçük çocuğun bir kusuru değildir. Ama ne olursa olsun İslam hukuku böyle bir durumu himaye etmez. Öyleyse hakkaniyet ve insaf sahibi hiçbir kimsenin şehvetine yenik düşerek meydana getirdiği bu masum yavrulara böyle bir haksızlığı yaşatma hakkının olmadığını bilmesi gerekir.

Liân sebebiyle de çocuğun nesebi düşer. Liân sebebiyle babasına nispet edilemeyen çocuğun yetimden temel farkı babasının olmaması değil, babanın hanımını zina mahsulü çocuk doğurmakla suçlaması neticesinde bu çocuğun kendisine ait olmadığını iddia etmesidir. Bu durumda çocuk söz konusu şahsa nispet edilemediğinden hukuken babasız bir çocuk olarak işlem görür. Ama bir başka kimse de liân yapan kimsenin ileride o çocuğu kabul etme ihtimaline binaen o çocuğu neseben sahiplenemez.[5]

Lakît, buluntu çocuk demektir. Bu durumda olan bir çocuğun anne ve babası bilinmediğinden dolayı babasız olarak işlem görür. Ancak buluntu çocukların babalarının ileriki bir dönemde bilinmesi veya çocuğuna kavuşması da ihtimal dâhilindedir. Bu süreçte çocuğun elbette himaye edilmesi gerekir. Onu himaye edecek kimse çocuğu besler, büyütür ve hayata hazırlar. Ancak onu nesebine dâhil edemez. Bu nedenle buluntu çocuk, anne ve babası belli olana kadar nesebi belli olmayan kimse (babasız) gibi kabul edilir.[6]

2. Yetimin Himayesine Hâkim Olan Belli Başlı Fıkhî İlkeler

Kur'an'da, sünnette ve İslam ilim-kültüründe yetimin himayesine yönelik müstesna hükümler vardır. Kur'an'da yetimin itilip kakılmaması emredilir.[7] Hadiste

4 Mevsılî, *el-İhtiyar*, 5/94.

5 Mevsılî, *el-İhtiyar*, 5/94.

6 Kasani, *Bedaiu's-sanâi*, 6/197; 6/199; Aliyyü'l-Kari, *Fethu Bâbi'l-İnâye*, 3/170.

7 ed-Duha, 93/9.

ise Hz. Peygamber iki parmağını birleştirerek "ben ve yetimi himaye eden kimse cennette işte bu iki parmağın birleşmesi gibi birlikteyiz"[8] buyurmak suretiyle bu işten ne kadar memnuniyet duyacağını ifade etmiştir. Hukuken ise yetimler velî veya vasîleri yoluyla hem nefisleri hem de malları bakımından korunmuştur. Yetimin mallarına ne şekilde yaklaşılabileceği en ince ayrıntısına kadar belirlenmiştir. Hatta Hanefi hukuku bakımından menfaatler mal kabul edilmediği için telefi halinde tazmin gerekmezken, yetim malı bundan istisna tutulmuştur.[9]

Öyleyse İslam hukukunda yetime insani olarak sevgi ve şefkatle yaklaşmak esas iken, öte yandan onun şahsına ve şayet varsa mal varlığına karşı da herhangi bir haksız fiilde bulunmamak esastır. Velî veya vasînin yetim malında yapacağı tasarruflar tamamen onun menfaatini gözetecek şekilde yapılmalıdır. Buna göre ortada herhangi sebep veya ihtiyaç yokken yetimi himaye eden kimse onun malından kendisine harcayamaz. Fakat kendisi de muhtaç ise o takdirde yetimin malından gerekli miktarda harcama yapabilir. Ama yetimin malından bir başkasına borç veremez veya malını satışa çıkaramaz.[10] Mümkünse ticaret yoluyla malı değerlendirilerek onun lehine artışının sağlanması bu maslahatın bir icabıdır.[11]

Yetimin malından kendisi veya icap ettiğinde hamisi için ölçülü harcamalar yapmak caiz iken, malının olmaması durumunda barınma, beslenme ve giyim kuşam ile ilgili nafakası yakın akrabaları tarafından karşılanır.[12] Yetimin malının kira, rehin, hibe, satış gibi tasarruflara konu olması da tamamen onun menfaatine göre belirlenir. Yetimin aleyhine olacak tasarruflar hukuken geçersizdir.[13]

Yetimlerin malından zekât verilip verilemeyeceği de bu kapsamda değerlendirilmiştir. Zekâtın şahsa mı yoksa mala mı taalluk ettiği tartışmaları bir yana, Hanefilere göre zekât bir ibadettir. Küçük çocuklar ise ibadetle mükellef olmadığından, onun malından zekât verilmez demişlerdir.[14] Yetimin malının ve şahsının himayesi bu kadarla da sınırlı değildir. Yetimin mal varlıklarının gelirlerinin toplanması ve değerlendirilmesi, buluğ çağı sonrasında şayet evlenmek istiyorsa bu talebinin de yerine getirilmesi velî veya vasîye düşen görevler arasındadır. Bununla birlikte velî veya vasînin hangi alanda ne dereceye kadar yetkisinin olduğu da hukuken belirlen-

8 Buhari, Edeb 24.

9 Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Hükkam*, 2/267; Meydani, *el-Lübab*, 2/195, İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtar*, 3/583.

10 Kasani, *Bedaiu's-Sanai*, 5/154.

11 İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtar*, 5/107.

12 Kasani, *Bedaiu's-Sanai*, 6/5; Konevî, *Enisü'l-Fukaha*, s. 59.

13 Heyet, *Mevsuatü'l-Fıkhiyye*, 45/257.

14 Kasani, *Bedaiu's-Sanai*, 5/154.

miştir. Yetimi himaye eden kimsenin hem mal idaresinde hem şahıs himayesinde bu kurallara sıkıca bağlı kalması zorunludur.[15]

Yetimlerle ilgili fıkıhta mevcut bütün ahkâmı tek tek sıralamak mümkün değildir. Bu yazının temel amaçları açısından buna lüzum da yoktur. Fakat şu kadarını ifade etmekle yetinelim: Anne ve babası hayatta olarak dünyaya gelen bir çocuk, şahsı ve malı ile ilgili hangi hükümlere tabi ise veya hangi alanlarda himaye görüyorsa, yetim çocuklar da aynı haklara sahiptir. Hatta yetim söz konusu olduğunda onun haklarına biraz daha ihtimam gösterilmesi şeriatın kesin emridir. Yetime şefkatle, merhametle ve adaletle muamele etmek gerekir. Vasî veya velînin yetimin malını yönetirken de onda bir eksilme meydana gelmeyecek şekilde davranması şeriatın kesin emridir.[16] Bu emrin ihlali halinde sadece dünyevî değil, uhrevî olarak da ağır mesuliyetlerin devreye gireceği naslarda ve klasik kaynaklarda yer alır. Zaten Müslüman halk da bu konuda oldukça bilinçlidir. Ben bunun bir adım daha ötesini söylemek istiyorum:

İslam medeniyetinde vakıfların müstesna bir yeri vardır. İslam beldesini vakıflarla donatan ecdadımızın bu müesseseleri kurmadaki en itici gücü ise yetimleri ve zayıfları himayedir. Öyleyse şunu söylersek herhalde medeniyetimize haksızlık etmiş olmayız: "*Vakıf, ümmetin yetim himayesindeki en güçlü sestir.*"

Toplumda himaye edilmeye ihtiyaç duymaları bakımından bazı zayıf halkalar vardır. Yetimler, zihinsel ve bedensel engelliler, sokağa terk edilmişler, kendini sokağa terk edenler, yoksullar, yaşlılar, evsizler gibi. Bütün bu kesimler aslında ümmetin iyilik damarını ve kullukta bulunma nimetini yerine getirebilecekleri merhamet damarlarıdır. Bunlar kesildiği anda toplumun kalbi durur, iyilik damarları kurur. Bu gibi dezavantajlı kesimleri en aza indirmek için yoğun bir çaba göstermek hem ahalinin hem ulemanın hem cemiyetin hem de devletin asli görevidir.[17] Aslında bugün devlet ve millet olarak bu dayanışmanın çok güzel örnekleri de verilmekte, daha çok kesime ulaşılmaya çalışılmaktadır.

İşte iyilik halkalarını genişletme ve daha çok kişiye el uzatma çabaları bilinçsiz bir şekilde yapılmaya çalışıldığında kendimizce iyilik halkasını genişlettiğimizi zannedebiliriz ama hakikatte asıl el uzatmamız gereken hedef kitleden uzaklaşmış oluruz. Bunun önüne geçmek için öncelikle hangi kesime hitap ediyorsak veya hedef kitle olarak kime dönük faaliyet yapıyorsak, o kesimi "efradına cami ağyarına mani" olacak şekilde tanımlamamız gerekir. Sözgelimi yetim hukuku üzerinde duruyorsak

15 İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtar*, 3/77-78.

16 Kasani, *Bedaiu's-Sanai*, 5/136.

17 Kasani, *Bedaiu's-Sanai*, 2/69.

yetimin İslam hukuku açısından tanımına sıkı şekilde bağlı kalmalıyız ki, başkalarını da bu halkaya dâhil etmek suretiyle gerçek hak sahiplerini mağdur etmemiş olalım. Dikkat edilirse yukarıda yetimin tanımı yanında belli açılardan yetimle aynı kaderi paylaşan çocuklardan bahsettik. Çocuk mağduriyeti bakımından belki hepsi aynı sonuçta birleşseler de hakikat hiç de öyle değildir. Çünkü yetimin hukuku ile kayıp çocuğun veya zina mahsulü meydana gelen çocuğun durumu çok farklıdır. Bu nedenle elbette o çocuklar da himaye edilecektir, hayata hazırlanacaktır ama yetimlik hukuku üzerinden değil, daha başka hükümler üzerinden bu sağlanacaktır.

3. Günümüzde Yetimle İlgili Hukuki ve Kavramsal Yaklaşımlardaki Dikkatsizlikler

Yetim, babası/annesi hayatta olmayan kimsedir. Ancak yetimlik denilince İslam hukukunda ilk akla gelen şey çocuğun kendisi küçük yaşta iken babasının ölmesidir. Çünkü çocuk bu nedenle himayeden ve bazı haklardan yoksundur. Yetimlik doğumdan itibaren buluğ çağına kadar olan dönemi kapsar. Büyükler için anneleri/babaları vefat etse de hüzün söz konusudur ama yetimlik söz konusu değildir.[18] Bu nitelikte olmayan küçük çocuklar yani annesi/babası vefat etmemekle birlikte onlardan bir şekilde mahrum olan çocuklar yetim kavramına dâhil olmazlar. Bu aynı zamanda hukuki bir zorunluluktur. Örneğin; buluntu (lakît) çocuk ile yetim çocuk arasında hukuken çok ciddi farklar vardır. Buluntu çocuk, akrabalarının belli olmaması bakımından doğrudan devletin himayesindedir. Şayet ilk bulunduğu anda yanında bir mal varsa, ihtiyacı buradan karşılanır. Malı yoksa maddi olarak devlet tarafından himaye edilir. Öte yandan nesep bakımından hali hazırda babası bilinmediği için doğal olarak birisine varis olamayan buluntu çocuğun bu durumunun ileride babasına kavuşma ihtimaline binaen değişmesi de mümkündür.[19] Yetim çocuk ise böyle değildir. O, ölen annesine/babasına varistir. Onların mirasından pay alır.[20]

Yetimlik, dünya kuruldu kurulalı hep olagelmiştir. Günümüzde ise yetimlik çok daha fazla görülmektedir. Bunun temel sebepleri olarak artık insanların kırsal kesimde değil daha çok şehirlerde yaşamasını gösterebiliriz. Şehir hayatının elbette bir takım rahatlığı var. Ancak bir afet halinde daha çok toplu ölüm olmakta ve geride çok daha fazla yetim çocuk bırakmaktadır. Yetim himayesi konusunda da en eşsiz örnek Hz. Peygamberdir. O bir yandan yetim olarak dedesi ve amcası tarafından himaye görmüş öte yandan engin merhametiyle pek çok yetimi himaye etmiştir. Yetimlere

18 Kasani, *Bedaiu's-Sanai*, 7/346.

19 Semerkandî, *Tuhfetül'l-Fukaha*, 3/352-353.

20 Mevsılî, *el-İhtiyâr*, 5/88.

madden ve manen kol kanat germiştir. Onun örnekliğine her zaman muhtacız. İster yetim olalım ister yetim himaye edelim, en büyük desteğimiz Hz. Peygamberdir.

Savaşlarda kullanılan kitle imha silahları, hedef gözetilmeksizin ateşlenen silahlar da kitlesel yetimliğin bir başka kaynağıdır. Bunlara salgın hastalıkları, göçleri, trafik kazalarını ve terör olaylarını da ekleyebiliriz. Bu nedenle yetim himayesi günümüzde çok daha önem arz etmekte ve profesyonel davranmayı gerektirmektedir.

İslam hukukunun yetimlerle alakalı düzenlemelerinin satır araları iyi okunduğunda, burada birinci derecede sorumluluğun yetimin akrabalarında ve yetiştiği çevrede olduğu görülür. Oysa günümüzde akrabalık ilişkileri oldukça zayıflamış, İslam hukukunun ise uygulamada itibarı neredeyse yok denecek seviyelere inmiştir. Bu nedenle yetimin himayesi, eğitimi ve hayata hazırlanması daha çok devlet eliyle yapılmaktadır. Burada maddi olarak bütün imkânlar seferber edilse de sevgi ve şefkat açısından pek çok eksikliğin olacağı aşikârdır. Müslümanın merhamet dünyası yetimi kendi kaderine terk etmemelidir. Devletten önce yetimini kendisi himaye etmeye bakmalıdır.

Yetimlik, insanlığın ortak anlaşma ve kaynaşma dilidir. Yetimlik buluğ çağından öncesini kapsadığına göre, o çocuğun dünyanın neresinde olursa olsun adı yetimdir ve Allah katında yetim muamelesi görür. Müslümanlar olarak elbette kendi yakınımızdan başlayarak dünyanın neresinde bir yetim varsa ona şefkat elini uzatmak vazifemizdir. Bunun ihmali ise bir başka kötülük doğuracaktır. İslam'ın merhamet ve himayesinden mahrum kalan her yetim potansiyel olarak sokakların, suç örgütlerinin ve kilise vs. dini kurumların devşirmesine açık hale gelecektir.

İslam hukukunda yetim her ne kadar anne-baba himayesinden yoksun olsa da pek çok kesim tarafından korunması gereken bir emanettir. Buna göre o küçükse hidane yoluyla koruma altına alınır.[21] Hidanenin özünde küçük çocukların erkek akrabasının velayeti altında şefkatle ve merhametle büyütülmesi vardır. Burada küçük çocuk üzerinde kadının şefkat ve merhameti elbette daha fazla olduğu için ilk planda onun tercih edilmesi gerekir. Bunun mümkün olmadığı hallerde akrabalık derecesi bakımından en yakından başlayarak himaye ve terbiye görevinin diğerlerine intikal etmesi sağlanır.[22]

Bakıma muhtaç olan küçük çocuğun korunmasında pek çok kesime sorumluluk düşer. Çocuğun velisi, vasisi, asabesi yakından uzağa doğru gitmek suretiyle sorumludur. Bunların olmadığı yerde kimsesiz çocuğun velilik görevini devlet yerine

21 Merğinani, *el-Hidaye*, 2/283; Konevî, *Enisü'l-Fukaha*, 59.

22 Kasani, *Bedaiu's-Sanai*, 4/41; Merğinani, *el-Hidaye*, 2/283.

getirir.[23] Bu sıralamada kimin öncelik sahibi olduğu ise fukahâ tarafından sıralanmıştır. Buna göre bakım ve gözetim sıralaması bakımından öncelik annenindir. Çünkü çocuğa en yakın olan kimse annesidir. Sonra sırası ile anne tarafından ninesi, baba tarafından ninesi, sonra halası veya teyzesi şeklindedir.[24] Bu koruma sayesinde çocuk dar anlamda ailesinden mahrum olsa da geniş anlamda daha büyük bir kesim tarafından korunmuş olmaktadır. Bir bakıma geniş ailesi içerisinde varlığını ve aile bağlarını korumuş olmaktadır. Öyleyse İslam'da yetimin korunması aynı zamanda malının, canının, aile bağlarının ve akrabalık ilişkilerinin korunması demektir.

Yetim hukukundan söz edilirken, yetimin ait olduğu mezhep hükümlerinden hareket etmek yeterlidir. Ülkemiz açısından ifade etmek gerekirse, Hanefi ve Şafii mezhepleri dikkate alınarak hükümleri açıklamak ve halkı aydınlatmak yeterlidir. Fıkhın muhtelif devir ve şartları gereği farklı mezhep parametrelerine göre istinbat edilen ahkamı bilimsel bir özgürlük gibi sunarak kafa karışıklığı oluşturmak, hele de ilimde behresi olmayan halka konuşurken adeta onları bir müçtehitmişçesine tavır takınarak "istediğin içtihadı tercih et" tavrı sergilemek bilimsel olmadığı gibi, pratik çözüm üretmede de bir fayda sağlamayacaktır. Bu gibi durumlarda fakih sorumluluğu ile hareket ederek, muktezayı hal neyi gerektiriyorsa ona göre ilmi bir duruş sergilemek gerekir.

Klasik fıkıhta olan ve yetimin velîsine/vasîsine tanınan bazı yetkiler,[25] tabi olduğumuz hukuk düzeni gereğince kanuni düzenlemeye tabi tutulduğundan burada yetim aleyhine olabilecek durumlar en aza indirilmiştir diyebiliriz. Mesela mahkeme birisini yetim malına vasi tayin etse bile, yetim malı resmi kayıt altında olacağından burada suiistimaller en aza indirgenmiş durumdadır. Benzer şekilde yetimin evliliği zaten kanun gereği belli bir yaştan önce gerçekleşemeyeceğine göre, burada velî/vasî yetkisi adeta yok mesabesindedir. Günümüzde âlimlerimiz bu konularda insanları aydınlatırken fıkhın içerisinde bulunduğu bu durumunu da dikkate alarak anlamsız tartışmalara mahal vermemelidir. Bilimsel tartışmalar ise bundan istisnadır.

Yetimin mirastan pay alması da kimi çevrelerce İslam hukukunda bir problemmiş gibi gösterilse de bu doğru değildir. Yetim elbette babasının doğal varisidir. Bunun bir istisnası babanın dededen evvel ölmesi halinde mirasın çocuğa değil de dedeye intikal etmesidir.[26] Bu durum vakıada da istisnadır. Çünkü sünnetullaha göre genellikle dedeler babalardan evvel hayattan göçerler. Aksi olsa dahi dede yetimi

23 Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukaha*, 2/229; Mevsılı, *el-İhtiyar*, 4/14-15.

24 Kasani, *Bedaiu's-Sanai*, 4/42.

25 Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukaha*, 1/308; *Kasani, Bedaiu's-Sanai*, 2/5; 5/154.

26 Mevsılî, *el-İhtiyar*, 5/94.

olarak fıkıhta bilinen bu meselede miras meselesi *vacip vasiyyet* yoluyla problem olmaktan çıkmıştır.[27] Bunun dışında elbette yetim, annesinden/babasından miras payı alma ve mal varlığı edinme hakkına sahiptir. Şurası da dikkatlerden uzak tutulmamalıdır. İslam miras hukukunun temelinde geride bırakılan malı tabana yaymak vardır. Mal, kazanılabilir ve sarf edilebilir bir metadır. Ona olduğundan daha fazla bir değer atfetmeye gerek yoktur. İnsanın, insan kimliği ile hayata hazırlanması çok daha önemlidir. Bu nedenle ölüm hak, miras helaldir. Ama ölene miras gözü ile bakılamayacağı gibi, geride kalanlara da mirasyedi gözü ile bakılmaz. Bu anlamda varlıklı olan kişi muhtaç olanı himaye etmek mecburiyetindedir.

Netice

Fıkıhta yetimin tanımı net bir şekilde yapılmıştır. Güncel birtakım etkileşimlerden hareketle kelimenin anlamını daraltma veya genişletme yoluna gitmek ilmen doğru olmayacağı gibi, gerçek mağdurların tespiti ve yardım eli uzatılmasında da aksamalara yol açacaktır.

Yetimlik, dünya üzerinde hep olagelmiştir. Bundan sonra da olacaktır. Yetimlik, herkesin sınavıdır. Bu sınavı başarılı bir şekilde vermek ise erdemdir.

Yetim himayesi neticede fert işi değil, toplum ve devlet işidir. Bu nedenle yetimi bir seferliğine sevindirmek yerine onu sürekli sevindirecek ve destekleyecek kurumsal adımlar atılmalı, var olanlar ise güçlendirilmelidir. Bunun ne kadar önemli olduğu ülkemizde yaşanan 6 Şubat 2023 depremlerinde kendini gösterdi. Burada devlet-millet birlikteliği çok güzel bir şekilde ortaya kondu.

Yetimlik bir kötü yazgı gibi algılanmamalıdır. Müslümanların tefekküründe kâinatta her ne oluyorsa İlahi iradenin kudreti dâhilinde olmaktadır. Bazen bizim açımızdan şer gibi gözüken nice olaylardan ummadık hayırlar meydana gelebilir. Bunun en çarpıcı örnekleri savaşlar ve göçlerdir. Bunların fırsata dönüşmesi de mümkündür. Zira savaşlar ülkenin teknoloji ve güç devşirme yoluyla geleceğe hazırlanma fırsatı, göçler hazır iş gücü kaynağıdır. Yetimlik ise potansiyel insan ve iş gücü membaıdır. Bunun içinse güçlü bir mahremiyet eğitimi, din eğitimi, meslek ve ahlak eğitimi verilmelidir. Bu çocuklar iş ve aile hayatına hazırlanmalıdır.

27 Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, *İslam Miras Hukukunda "Halefiyet, "Dede Yetimi" ve "Vacip Vasiyet"*, Dini Araştırmalar, Ocak-Nisan 1999, c. 1, sayı: 3, 163 vd.

Kaynakça

Ali el-Kârî, *Fethu Bâbi'l-İnâye*, Beyrut 2009.

Heyet, *el-Mevsu'atü'l-Fıkhiyye*, Kuveyt 2002.

Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, *İslam Miras Hukukunda "Halefiyet, "Dede Yetimi" ve "Vacip Vasiyet"*, Dini Araştırmalar, Ocak-Nisan 1999, c. 1, sayı: 3

İbn Abidin, Muhammed b. Ömer, *Reddü'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar*, Beyrut 1992.

İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrem, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut 1990.

Kâsânî, Alauddin, *Bedâiu's-Sânâî'*, Beyrut 1974

Kasım el-Konevî, Enîsü'l-Fukaha, Beyrut 1987.

Merğinânî, Burhanuddîn Ali b. Ebî Bekr, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ty.

Mevsılî, Abdullah b. Mahmud, *el-İhtiyar li Ta'lili'l-Muhtar*, Kahire 1937.

Meydânî, Abdulğanî el-Ğanemî, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*, Beyrut, 1985.

Molla Hüsrev, Muhammed b. Feramuz, *Dürerü'l-Hükkam Şerhu Ğureri'l-Ahkam*, Daru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, yy., ty.

Semerkandî, Alauddîn, *Tuhfetü'l-Fukaha*, Beyrut 1984.

İSLAM HUKUKU AÇISINDAN YETİMİN ŞAHSI ÜZERİNDE VELAYET

Kaşif Hamdi OKUR*

Giriş

Korunmaya muhtaç çocuklarla ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de "yetîm" kavramının altının çizildiği görülmektedir. Pek çok ayette, yetime iyi davranmak, yapılacak yardımlar içerisinde yetimin ön plana çıkarılması, yetimlerin himayesi ve malvarlıklarının muhafazası gibi önemli meseleler ele alınmıştır.[1] Yetimlerin himayesi hususunun, Hz. Peygamber'in hadislerinde de ısrarla üzerinde durulmuştur.[2]

Yetim kelimesi günlük dilde kendisi yetişkin olmayan, annesini veya babasını kaybetmiş insan anlamında kullanılmaktadır. Arap dilinde babasını kaybetmiş olan küçükler için özellikle yetim kelimesi kullanılır. Bu kullanım insanlar için olup hayvanlar söz konusu olduğunda annesini kaybeden yavruya yetim denir.[3] Yetim kavramıyla ilgili kullanım farkı da isimlendirme yapılırken destekten yoksun kalma unsurunun dikkate alındığını göstermektedir. Arapçada ayrıca annesini kaybedenler için *'aciyy*, ebeveynini kaybedenler için ise *latîm* kelimeleri kullanılmaktadır. Ama *yetîm* ifadesi bilahare anlam genişlemesine uğramış olup, sadece babasını değil, ebeveynini kaybetmiş olan küçükler için de kullanılmıştır.[4] Türkçede yetim kelimesi ebeveynini kaybeden küçükler için kullanılmakla birlikte,[5] yetim karşılığı olarak "öksüz" kelimesi da yaygın biçimde kullanılmaktadır. Bu bağlamda halk arasında *Kişi, babadan yetim, anneden öksüz kalır*, şeklinde öksüzü anne kaybına has kılan

* Prof. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, kasifokur@hotmail.com

1 Konuyla ilgili ayetler için bk. Ömer Özsoy-İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'ân (Sistematik Kur'ân Fihristi)*, Ankara 1996, 432, 433, 435, 485-487.

2 İlgili hadisler ve değerlendirilmeleri için bk. Abdülvehhâb eş-Şârânî, *Levâkıhu'l-envâri'l-kudsiyye fi beyâni uhûdi'l-Muhammediyye*, Beyrut 2011, 339-340.

3 Mutarrızî, *el-Muğrib*, Beyrut 2011, 553; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, Kahire 1950, 2/356

4 Cessas, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Beyrut 1992, 2/12; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Beyrut tsz., 1/215; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 2/356; Mustafa b. Şemseddin Karahisârî, *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1310, 2/470; Asım Efendi, *el-Okyanûsu'l-basît fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît*, Bulak 1250, 3/587.

5 Süleyman Buhârî, *Lügat-i Çağatâyî ve Türkî-i Osmânî*, İstanbul 1298, 310.

bir deyiş de vardır. Öksüz kelimesinin kökenine inecek olursak, "ög" göğüs demektir. "Ögsüz" –biz "öksüz" diye telaffuz ediyoruz- sığınacağı, başını yaslayacağı bir göğsü olmayan kişi anlamına gelmektedir.[6] Dolayısıyla öksüz kelimesi hem annenin şefkatinden mahrum kalmayı hem de himaye ve korunma ihtiyacını ifade etmek için kullanılmaktadır.

İslam hukukunda yetimlerin haklarını korumaya yönelik tanzim edilmiş müesseselerin başında velayet müessesesi gelmektedir.

Velayet Kavramı ve Çeşitleri

Lügat anlamı sevgi beslemek, destek olmak ve korumak olan *velayet* kelimesi bir terim olarak herhangi bir işin yürütülmesine ilişkin yetkiyi ifade eder.[7] Klasik kaynaklarımızda velayet, "Bir başkasının hakkında, onun rızasına bakılmaksızın, geçerli ve sonuç doğurucu tasarrufta bulunabilmek (tenfîzü'l-kavl)" yetkisi olarak tanımlanmıştır. Bu yetki hem mali konuları hem de onun şahsıyla ilgili tasarrufları kapsamaktadır.[8] Muasır müellifler tarafından kaleme alınan eserlerde daha teknik bir şekilde velayetin "Reşit bir şahsın, şahsi ve mali işlerini gözetme hususunda kâsır olan (eda ehliyeti olmayan veya eksik olan) bir şahsın yerini tutması" şeklinde tanımlanmıştır.[9] Temel kural, malı üzerinde tasarrufta bulunabilenlerin şahsi işlerini de kendi inisiyatifleriyle yerine getirebileceklerdir. Mali konularda kısıtlı olanın şahsına ilişkin tasarrufları da hukuki temsilciler marifetiyle yerine getirilecektir.[10] Diğer bir deyişle akli melekesi yerinde, ergenlik çağına ulaşmış ve reşit olmuş bir şahıs yapacağı tasarruflarda inisiyatif sahibi olup bir başkasının velayetine tabi değildir.[11] Klasik kaynaklarda velayetin *şahıs üzerinde velayet* ve *mal üzerinde velayet* şeklinde teknik anlamda bir taksimine pek rastlanmaz, ancak bu kavramlarla ilgili hükümler ele alınır. Nitekim bu bağlamda (الولاية علي النفس) tabiri kullanılmakla birlikte[12] ilgili mefhum velayet yetkisinin bir parçası olarak özel bir tasnif çerçevesinde ele alınmamıştır. Yirminci yüzyılda kaleme alınan ahval-i şahsiyye literatüründe ve yapılan kanuni düzenlemelerde velayetin *şahıs üzerinde velayet* ve *mal üzerinde velayet* şeklinde kısımlara ayrılarak sistematik bir biçimde ele alındığı görülmektedir. Bazı

6 Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Dersaâdet 1317, 215.

7 Mutarrızî, *el-Muğrib*, 537-538; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 2/350.

8 İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, Beyrut 2015, 4/148-149; H. Yunus Apaydın, "Velayet", DİA, 42/16.

9 Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Medhalü'l-fikhiyyi'l-âmm*, Dımaşk 1998, 2/843; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İstanbul 1999, 1/253; Hamdi Döndüren, Delilleriyle İslam Hukuku, İstanbul 1983, 145.

10 Bk. İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, 4/150-151.

11 Muhammed Zeyd el-İbyânî, *Şerhu'l-Ahkami'ş-şeriyye fi'l-ahvali'ş-şahsiyye*, Kahire 2009, 2/1043.

12 Örnek olarak bk. Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, Bulak 1315, 2/125; 6/107-108.

müellifler çocuğun yetiştirilme ve gözetim sürecini ifade eden *hidâne* kavramını da üçüncü bir velayet çeşidi olarak zikretmişlerdir.[13]

Ana Hatlarıyla Şahıs Üzerinde Velayet Kavramı

İslam hukuku açısından çocuğun üç türlü velayete konu olacağı ifade edilebilir. Çocuğun bakımı ve gözetimine ilişkin velayet hidâne terimiyle ifade edilmekte olup bu velayeti üstlenmeye en uygun kişi annesidir. Çocuğun terbiyesi, eğitimi ve korunmasıyla ilgili velayet onun şahsı üzerinde velayet olup bu velayeti üstlenmeye en yetkili kişi babasıdır. Çocuğun malı varsa, malının idaresi de ayrı bir velayet konusu olup bunu üstlenmeye de en uygun olan kişi yine çocuğun babasıdır. Bu üç velayet türü evlilik birliği devam ettiği müddetçe ebeveyn tarafından birlikte deruhte edilir. Zira hayatın tabii akışı ve aile düzeni bunu gerektirir. Ancak kural olarak çocuğun yetiştirilmesi ve bakımı hususunda (hidâne) öncelik anneye ait olduğu gibi, şahsı ve malı üzerindeki tasarruflarda da yetki babaya tanınmıştır.[14] Evlilik birliğinin sona ermesi halinde ise bu velayetler birbirinden ayrılmış olur. Hidâne velayeti anneye ait iken, şahıs ve mal üzerindeki velayet babaya geçer. Baba hayatta olmadığı takdirde her iki velayet dede (babanın babası) tarafından yürütülür. Dede de hayatta değilse bu durumda mal ve şahıs üzerindeki velayetler birbirinden ayrılır. Şahıs üzerindeki velayet asabe adı verilen baba tarafından akrabalarca, belirli bir öncelik sırasına göre yürütülür. Mal üzerindeki velayet ise baba sağlığında çocuğunun mali işlerini yürütmek üzere bir vasî atamışsa -baba atamadan vefat ettiği takdirde dede atamışsa- onun tarafından, böyle bir kişi atanmamışsa hâkimin atayacağı vasî tarafından yürütülür. Velayet konusunun ana çerçevesi bu şekildedir.[15]

Şahıs üzerinde velayet yetkisi kural olarak asabe (baba tarafından akrabalar) sıralamasını takip eder. Buna göre sıra oğul, oğlun oğlu; baba, babanın babası; kardeş, kardeşin oğlu; amca, amcanın oğlu şeklindedir. Bu kategoride bir akraba bulunmaz ise mahkeme velayetin çocuğun diğer akrabalarından uygun bir şahsa, akrabaları içerisinde uygun birisi olmadığı takdirde uygun olan başka bir şahsa verilmesini kararlaştırabilir. Şahıs üzerinde velayet ilişkisinin kurulabilmesi için velinin akli melekesi yerinde, ergenlik çağına gelmiş ve çocukla aynı dinden olma şartları ara-

13 Örnek olarak bk. Muhammed Ebu Zehra, *el-Ahvalü'ş-şahsiyye*, Kahire tsz., s. 458; a. mlf., *el-Velâye ale'n-nefs*, Kahire tsz., s. 6-7; Subhi Mahmasani, *el-Mebadi'ş-şeriyye ve'l-kanuniyye fi'l-hacr ve'n-nefakat ve'l-mevaris ve'l-vasıyye*, Beyrut 2002, 58-59; Muhammed Mustafa Şelebi, *Ahkamü'l-üsre fi'l-İslam*, Beyrut 1977, s. 767; Zekiyyüddin Şaban, *el-Ahkamü'ş-şeriyye li'l-ahvali'ş-şahsiyye*, Bingazi 1993, 645; Mustafa es-Sibai, *Şerhu Kanuni'l-ahvali'ş-şahsiyye*, Beyrut 2001, 2/31; Abdurrahman es-Sabuni, *Şerhu Kanuni'l-ahvali'ş-şahsiyye es-Sûriyy*, Dımaşk 1989, 1/164-165, 2/276-277; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ vdğr, *Meşrû Kanuni'l-ahvali'ş-şahsiyye el-muvahhad*, Dımaşk 1996, s. 329.

14 İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd*, Beyrut 2009, 907.

15 Bk. Abdurrahman es-Sabuni, *Şerhu Kanuni'l-ahvali'ş-şahsiyye es-Sûriyy*, 2/276-277.

nır. Ayrıca veli, güvenilir olmalı, velayet görevini üstlenebilecek yeterliliğe sahip bulunmalıdır.[16]

Klasik kaynaklarda şahıs üzerinde velayet daha ziyade evlendirme velayeti çerçevesinde ele alınmıştır.[17] Bu velayetin asabe sınıfında yer alan akrabalar tarafından yürütüleceği ifade edilmişti. Ebu Hanife'nin görüşüne göre evlendirme velayeti hususunda asabe kapsamında bir akraba bulunmaz ise bu velayet anneye ve diğer akrabalara geçer.[18] Muasır İslam hukukçuları, şahıs üzerinde velayet kapsamında velinin görevlerini ayrıntılı olarak şu şekilde sıralamışlardır:

1. Çocuğun terbiyesi, ahlaki bakımdan eğitimi, kötü alışkanlıklardan ve zararlı muhitlerden uzak tutulması

2. Beden sağlığının korunması, sağlıklı gelişiminin takibi ve hasta olduğunda tedavi edilmesi

3. Eğitim ve öğrenimin sürecinin takip edilmesi, uygun okullarda eğitim almasının sağlanması

4. Bir meslek sahibi olması için gerekli yönlendirmenin yapılması

5. Uygun bir eş ile evlilik yapmasına nezaret edilmesi.[19]

Kural olarak şahıs üzerinde velayetin ergenlik çağına erince sona erdiği kabul edilmektedir. Bu durumda erkek çocuğun eğer belirli bir olgunluğu kazanmışsa kendi başına hareket edebileceği, kız çocuğun ise evleninceye kadar veya olgun sayılabilecek bir yaşa gelinceye kadar velinin gözetiminde kalması öngörülmüştür.[20] Müslüman ülkelerdeki bazı ahval-i şahsiyye kanunlarının şahıs üzerinde velayetin sona ermesi için bir yaş sınır belirledikleri görülmektedir.[21] Velinin gözetim görevini gereğince yerine getirmediği veya istismar ettiği durumlarda velayet yetkisinin sona ereceği fukahâ tarafından kabul edilmiştir. Bu doğrultuda hangi hallerde velayet yetkisinin alınacağı hususu ahval-i şahsiyye kanunlarında ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.[22] Şahıs üzerinde velayet kavramıyla alakalı olarak muasır İslam hukuk

16 Abdurrahman es-Sabuni, *Şerhu Kanuni'l-ahvali'ş-şahsiyye es-Sûriyy*, 1/165-166, 2/278-279; ez-Zerkâ vdğr, *Meşrû Kanuni'l-ahvali'ş-şahsiyye el-muvahhad*, 330; Zekiyyüddin Şaban*, el-Ahkamü'ş-şeriyye li'l-ahvali'ş-şahsiyye*, 649; Şelebi, *Ahkamü'l-üsre fi'l-İslam*, 772.

17 H. Yunus Apaydın, "Velayet", DİA, 42/17; Eymen İbrahim Melas, *Ahkâmü'l-yetîm fi'l-İslam*, Beyrut 2010, 56.

18 Kâsânî, *Bedâiu's-sanâî*, Beyrut tsz., 2/503; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, 4/184-185; Kadri Paşa*, el-Ahkamü'ş-şeriyye fi'l-ahvali's-sahsiyye*, mad. 36; el-İbyânî, *Şerhu'l-Ahkami'ş-şeriyye fi'l-ahvali'ş-şahsiyye*, 1/123-124.

19 Mustafa es-Sibai, *Şerhu Kanuni'l-ahvali'ş-şahsiyye*, 2/31; Döndüren, *Delilleriyle İslam Hukuku*, 145-146.

20 Ebu Zehra, *el-Ahvalü'ş-şahsiyye*, 460; Mahmasani*, el-Mebadi'ş-şeriyye*, 78; Şelebi, *Ahkamü'l-üsre fi'l-İslam*, 771; Zekiyyüddin Şaban, *el-Ahkamü'ş-şeriyye li'l-ahvali'ş-şahsiyye*, 647-648.

21 Bu bağlamda 18, 20 ve 21 yaşları kanunlarda ve tasarılarda esas alınmıştır. Bk. Mustafa es-Sibai, *Şerhu Kanuni'l-ahvali'ş-şahsiyye*, 1/122; ez-Zerkâ vdğr, *Meşrû Kanuni'l-ahvali'ş-şahsiyye el-muvahhad*, 36, 329-330.

22 Bk. Ebu Zehra, *el-Ahvalü'ş-şahsiyye*, 461-464; Abdurrahman es-Sabuni, *Şerhu Kanuni'l-ahvali'ş-şahsiyye*

literatüründe yer alan doktrin ana hatlarıyla bu şekildedir. Bu bağlamda bazı noktalar üzerinde durmak isabetli olacaktır.

Öncelikle küçüklerin evlenmesiyle alakalı olarak şu husus vurgulanmalıdır. Bu konuyu şahıs üzerinde velayet kapsamında ele alan yaklaşım fıkıh külliyatında mevcuttur. Fukahânın çoğu küçüklerin velileri tarafından evlendirilebileceğini kabul etmekle birlikte,[23] 1917 yılında tanzim edilen Hukuk-ı Aile Kararnamesinde İbn Şübrüme (ö. 144/761), Osman el-Betti (ö. 143/760) ve Ebu Bekr el-Esam (ö. 200/816) tarafından savunulan görüşe[24] atıfla ergenlik çağına ermemiş küçüklerin velileri tarafından evlendirilemeyeceği hususu kabul edilmiştir.[25] Bu yaklaşım Müslüman ülkelerde Hukuk-ı Aile Kararnamesini takip eden kanuni düzenlemelerce de benimsenmiştir. Bu durum küçüklerin şahsı üzerine velayet kapsamında yer alan evlendirme yetkisini önemli ölçüde tatbikattan kaldırmıştır.[26]

Vurgulanması gereken diğer bir nokta da hidâne ile şahıs üzerindeki velayet arasındaki ilişkidir. Çocuğun bakım ve terbiyesiyle ilgilenmeyi ifade eden hidâne süreci doğumla başlar. Evlilik birliği devam ettiğinde bu süreç aile içerisinde annenin nezaretinde devam eder. Evlilik sona erdiği takdirde hidâne kural olarak yine anne tarafından yürütülür. Bazı müelliflerin hidâneyi de bir velayet türü olarak nitelediklerini ifade etmiştik. Ancak hidâne süreci de şahıs üzerinde velayeti deruhte eden

es-Sûriyy, 2/280-281; Şelebi, *Ahkamü'l-üsre fi'l-İslam*, 773-777.

23 Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in Sünnetinde evlilik yaşıyla ilgili sarih bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak geleneksel toplumlarda günümüzde olağan karşılanan yaşa nazaran oldukça erken yaşta evliliklerin gerçekleştiği de bir vakıadır. Bu bağlamda geçmiş dönemlerde yaşamış olan fıkıh âlimlerinin meselelere yaklaşımı da kendi dönemlerinin anlayışı çerçevesinde şekillenmiştir. Nitekim fıkıh literatüründeki verilere göre İbn Şübrüme ve Ebu Bekr el-Esam istisna edilirse fıkıhçıların çoğu, çocukluk çağındaki küçüklerin velileri tarafından evlendirilebileceğini kabul etmektedirler. Literatürde bu hüküm ayet (Talâk, 65/3) ve hadislerle, ilk dönem uygulamasıyla ilişkilendirilmiştir (İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Riyad 1997, X, 397). Ancak velinin kapsamı ve yetkileri konusunda kendi aralarında tartışmalar yaşanmıştır. Geçmiş dönemlerde çocukluk çağında, veliler marifetiyle akdin yapılması caiz görülmüş ancak fiili evlilik hayatına geçiş ergenlik sonrası dönemde gerçekleşmiştir. Bu durumun o dönem şartlarında farklı gerekçelerle açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Her zaman sosyal statü bakımından uygun, iyi bir çevreye mensup eş adayının bulunamayacağı gibi mülahazalar ileri sürülmüştür. Öte yandan o dönemde evliliğin yalnızca bireylerin tercihiyle sınırlı tutulmadığı, iki aile, iki aşiret, bazen de iki hanedan arasında yakınlaşma vesilesi olarak kabul edildiği unutulmamalıdır. Bu gerekçelerden anlaşıldığı üzere çocukluk çağındaki küçüklerin nikâhlanması toplumsal telakkilerle ilgili bir konudur. Nitekim 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde toplumsal vicdan artık bu meseleyi problemli görmeye başlamış, Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin Esbâb-ı Mûcibe Lâyihasında gerekli eğitim ve tecrübeden mahrum küçüklerden aile yuvası teşkil etmenin memleketimizde aile yapısının zayıf olmasının gerekçelerinden birisi olduğu vurgulanmıştır. Bu problemi aşmak için de İbn Şübrüme ve Ebu Bekr el-Esam'ın görüşüne istinaden ergenlik çağına erişmemiş çocukların velileri tarafından evlendirilmesi yasaklanmış, kararnamenin yedinci maddesi bu doğrultuda düzenlenmiştir. Günümüzde ise Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde faaliyet gösteren Din İşleri Yüksek Kurulu, 31.05.2012 tarihli ve 2012/44 sayılı mütalaasında günümüz şartlarında küçüklerin evlendirilmelerinin dinen uygun olmadığını açıklamıştır. Bu hususlar için bk. Kaşif Hamdi Okur, "Fetva Mecmualarına Göre Tanzimat Öncesi Dönem Aile Yapısı Hakkında Bazı Tespitler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Aralık/ December 2020) 19/2, 619-621.

24 Cessas, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/346; Serahsî, *el-Mebsût*, İstanbul 1983, 4/212; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâî*, 2/502.

25 Hukuk-ı Aile Kararnamesi, mad. 4-8; Sabri Şakir Ansay, *Eski Aile Hukukumuza Bir Nazar*, Ankara 1952, 3, 23.

26 Bk. Mahmasani, *el-Mebadi'ş-şeriyye*, 79.

velinin gözetiminde gerçekleşir. Bu süreç gerektiği gibi yürümediği takdirde velinin müdahil olma hakkı vardır.[27] Hidâneyi üstlenme hususunda başta anne olmak üzere anneanne, babaanne, kız kardeşler gibi kadın akrabalardan başlayarak teyzelere ve halalara kadar uzanan bir sıralama takip edilir.[28] Bu sürecin sağlıklı yürüyebilmesi için hidâneyi üstlenen kadının (hâdine) çocuğa yabancı olan bir kişiyle veya ona mahrem olmayan bir akrabasıyla evli olmaması şartı aranır. Bu şartın gerekçesi şudur: Eğer hâdine çocuğa yabancı bir kişiyle evli olursa, kocası çocuğu benimsemeyebilir ve ona kötü davranabilir. Hz. Peygamber'in "*Evlenmediğin sürece çocuğun üzerinde sen daha çok hak sahibisin*."[29] sözünde bu şart açıkça ifade edilmektedir. Görüldüğü üzere bu şart çocuğa uygun ortam sağlama amacı taşımaktadır. İlgili hadis gâî (amaçsal) yoruma tabi tutulduğunda esas bağlayıcı olanın uygun ortamın sağlanıp sağlanmaması olduğu söylenebilir. İbn Âbidîn'in (ö. 1252/1836) ifade ettiği gibi Müftînin durumu objektif bir şekilde çocuğun faydası açısından değerlendirmesi gerekir. Zira bazen annenin evlendiği yabancı çocuğa şefkat ve anlayışla yaklaştığı halde, çocuğun yakınları ona kötü davranabilir. Bu durumda ortam çocuk için uygun olduğu takdirde, evlendiği gerekçesiyle çocuk hâdine olan anneden veya diğer akrabadan koparılmamalıdır.[30] Aynı şekilde hidâne sürecinin sona erip çocuğun veliye teslimi hususunda da çocuğun yararı dikkate alınmalıdır. Kural olarak Hidâne müddeti doğumla başlar, çocuğun kendi başına karnını doyurabilme, kıyafetlerini giyebilme ve ihtiyaçlarını giderebilme yeterliliğini kazanacağı döneme kadar devam eder. Literatürde bu dönem için erkeklerde 7 ve 9, kızlarda ise 9 ve 11 yaşları son sınır olarak ileri sürülmüştür.[31] Sürenin belirlenmesinde çocuğun cinsiyetine ve yanında kaldığı akrabanın yakınlık derecesine göre bazı özel durumlar dikkate alınmaktadır.[32] Hidâne müddetinin bitiminde Hanefi mezhebine göre çocuk babanın gözetimine bırakılır. Şâfiî mezhebine göre ise çocuk baba ve anneden hangisini tercih ediyorsa, onun yanında kalır. Bütün bu hususlarda doktrinde belirlenen kuralların uygulanmasında çocuğun yararı dikkate alınmalı, ilgili kuralın bu yararı gerçekleştirip gerçekleştirmediği hâkim tarafından kontrol edilmelidir. İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) ifade ettiği gibi hidâne, miras veya nikâh ilişkin diğer yetkilerden farklı bir durumdur. Belirli bir yeterliliği gerektirmektedir. Ebeveynlerden birisi doktrine göre öncelikli kabul edilse dahi, gerekli yeterliliği gerçekleştiremediği takdirde ço-

27 Bk. Kadri Paşa, *el-Ahkamü'ş-şeriyye fi'l-ahvali's-sahsiyye*, mad. 382, 419; Mahmasani, *el-Mebadi'ş-şeriyye*, 73, 77.

28 Kadri Paşa, *el-Ahkamü'ş-şeriyye fi'l-ahvali's-sahsiyye*, mad. 383.

29 Ebu Davud, Talâk, 35.

30 İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5/273; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 1950, 2/460.

31 İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5/274-275.

32 Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Kamusu*, 2/463-466.

cuğu gözetim hakkı diğerine verilmelidir.[33] İbn Abidin ve İbn Teymiyye'nin hidâne konusundaki atıf yaptığımız yaklaşımları, şahıs üzerinde velayetle ilgili doktrini değerlendirirken dikkate alınmalıdır. Kural fetişizmine düşmeden, çocuğun yararının dikkate alındığı bir uygulamanın hayata geçirilmesi için hâkime yetki verilmeli, gerekli mekanizmalar oluşturulmalıdır.

Yetimin Şahsı Üzerinde Velayete İlişkin Hükümler

Yetimin gözetilmesiyle alakalı naslara, Kur'ân ve Sünnet'in bu konuda gösterdiği hassasiyete işaret etmiştik. Yetimin gözetilmesi şahıs üzerinde velayet kavramıyla ifade edileceği gibi, bazı müelliflerce "kefalet" kavramıyla da ifade edilmektedir. Nitekim bu kullanım Hz. Peygamberin hadislerine dayanmaktadır.[34]

Yetimin şahsı üzerinde velayet söz konusu olduğunda, yetimlik ergenlik çağı öncesi durumu ifade ettiği için oğul veya babanın velayeti söz konusu olmayacaktır. Bu durumda velayetin genel kuralları çerçevesinde öncelik sırasına göre dedenin (babanın babası), yetişkin kardeşin, amca ve amcaoğlu gibi asabelerin velayeti söz konusudur.[35] Asabe kategorisinde bir akraba bulunmadığında ise Ebu Hanife'nin içtihadına göre annenin ve diğer akrabaların velayeti söz konusu olacaktır.[36] Anne ile yetim arasında kurulacak hukuki temsil ilişkisinin vasîlik yoluyla olması da mümkündür. Baba ölmeden önce çocuklarının vasîliğini anneye bıraktığı takdirde anne vasî sıfatıyla yetimlerin mallarını idare edebilecek ve bu hususta asabenin bir yetkisi olmayacaktır.[37] Babanın atadığı vasî sıfatıyla anne, kendisinden sonrası için de vasî atayabilecektir. Onun atadığı vasî de mali velayet açısından asabeden öncelikli olacaktır.[38] Asabe kategorisinde akraba bulunmadığında annenin veli sıfatıyla yetim olan kızını evlendirmesi de mümkündür.[39]

Yetim yaş itibarıyla hidâneye muhtaç durumda ise hidâne hakkı önce anneye, annenin olmaması veya hidâneyi üstlenebilecek durumda bulunmaması halinde anneanne ve babaanne başta olmak üzere diğer kadın akrabalara ait olacaktır. Bakımı üstlenenler ücret talep ettikleri takdirde gerek bakımı üstlenen kişiye verilecek ücret gerekse yetimin nafaka ve bakım masrafları, şayet yetimin malı varsa bu maldan karşılanır. Yetimin malı yoksa ilgili masrafları nafaka hükümleri çerçevesinde yeti-

33 İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd*, 922.

34 İlgili husus için bk. Abdülkerim Zeydan, *el-Mufassal fi ahkâmi'l-mer'e*, Dımaşk 2012, 10/84, 103.

35 Melas, *Ahkâmü'l-yetîm fi'l-İslam*, 57.

36 Kâsânî, *Bedâiu's-sanâî*, 2/503-504; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/184-186; Melas, *Ahkâmü'l-yetîm fi'l-İslam*, 59.

37 İbn Abidin, *el-'Ukûdü'd-dürriyye fi tenkîhi Fetâve'l-Hâmidiyye*, Kahire 1300, 2/308.

38 İbn Abidin, *el-'Ukûdü'd-dürriyye*, 2/292-293.

39 Hayrüddin er-Remlî, *el-Fetâve'l-Hayriyye li-nef'i'l-beriyye*, Kahire 1300, 1/25.

min nafakasını üstlenecek akraba öder.[40] Hidâne müddeti sona erdiğinde Hanefilerin yaklaşımına göre yetim eğer erkek ise asaba sınıfında olan veliye teslim edilir. Kız ise mevcut olduğu takdirde dedesine (babanın babası), dedesi bulunmadığında yakınlık sırasına göre asabe sınıfında yer alan kardeş ve amca gibi mahrem akrabalarına teslim edilir. Eğer bu akrabalar kızın velayetini üstlenebilecek niteliğe sahip değilse, onu uygun bir kişinin yanına yerleştirmek hâkimin inisiyatifine bırakılmıştır.[41] Hidâne sonrası süreçte çocuğa muhayyerlik hakkı tanıyan Şafii mezhebinin yaklaşımına göre ise yetim annesi ile asabe sınıfından velisi arasında tercihte bulunur. Babası sağ olup annesi bulunmadığında baba ile anneanne arasında; ebeveynin her ikisi de mevcut değilse anneanne ile dede (babanın babası) arasında tercihte bulunur.[42] Görüldüğü üzere iki farklı bakış açısına göre farklı çözümler öngörülmüştür. Malikilerin yaklaşımı Hanefilere, Hanbelilerin yaklaşımı Şafiilere benzemekle birlikte yetim eğer kız ise Malikilere göre evleninceye kadar hidâneyi üstlenen kadın akrabanın yanında kalmalıdır.[43]

Yetimin şahsı üzerinde velayet kapsamında dikkate alınması gereken önemli bir husus, velinin yetimin terbiye, eğitim ve öğrenimiyle meşgul olmasıdır. Veli yetimin dini eğitimi, adabı muaşeret kurallarını öğrenmesi ve öğrenim durumunu yakından takip etmelidir. Terbiye sürecinde yetimin hassas durumunu da dikkate alarak Hz. Peygamber'in terbiye metodunu uygulamalıdır.[44] Bu bağlamda yetimin eğilimleri de dikkate alınmak suretiyle, bir meslek sahibi olması için gerekli becerileri alması veli tarafından takip edilmelidir. Yetimin kabiliyet ve kapasitesine göre yüksek tahsile veya meslek sahibi olmaya yönlendirilmesi de velinin nezaret görevi kapsamında düşünülmelidir. Bu hususlar Bakara 2/220 ayetinde öngörülen "ıslâh" vazifesinin bir parçasını teşkil etmektedir.[45]

Yetimin velayet sürecinin sona ermesi de diğer küçüklerde olduğu gibi kural olarak ergenlik çağına ermesiyle gerçekleşmektedir. Ahval-i Şahsiyye kanunlarında ve tasarılarında bu süreci yaş sınırına bağlamaya çalışan eğilimden bahsetmiştik. Kimi müellifler, yetim yükseköğrenim yaptığı takdirde, bu sürecin öğrenim sonuna kadar devam etmesi gerektiğini savunmaktadırlar.[46]

40 Melas, *Ahkâmü'l-yetîm fi'l-İslam*, 83-93, 107-108.

41 Melas, *Ahkâmü'l-yetîm fi'l-İslam*, 108; Zeydan, *el-Mufassal*, 10/85-87.

42 Zeydan, *el-Mufassal,* 10/88-89.

43 Abdurrahman es-Sabuni, *Şerhu Kanuni'l-ahvali'ş-şahsiyye es-Sûriyy*, 2/251-252; Zeydan, *el-Mufassal*, 10/89-93.

44 İlgili hususlar için bk. Melas, *Ahkâmü'l-yetîm fi'l-İslam*, 109-125.

45 Bk. Cessas, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/13; İbrahim Canan, *Kur'ân'da Çocuk*, İstanbul 1984, 165-166; Fadl b. Abdullah Murad, *Mukaddime fi fikhi'l-asr*, San'a 2014, 2/735-736.

46 Abdullah Murad, *Mukaddime fi fikhi'l-asr*, 2/735-736.

Hukuk-ı Aile Kararnamesi ve onu takip eden süreçte küçüklerin evlendirilmesi uygulamasına müsaade edilmemesi -daha önce de işaret edildiği üzere- fıkıh literatüründe yer alan yetimlerin veli veya hâkim marifetiyle evlendirilmesiyle alakalı hükümleri[47] önemli ölçüde arkaik hale getirmiştir. Bu durumda evlilik konusunda yetim ve veli arasındaki ilişki, ergenlik çağına geldikten sonra -kanunda öngörülen yaş sınırları içerisinde- evlilik talebinin uygunluk denetimi açısından mahkeme marifetiyle veliye arz edilip görüşünün alınmasıyla sınırlı olmaktadır.[48]

Prensip olarak velayetin genel kuralları çerçevesinde yetimin velayetinin bir yakını tarafından, bu mümkün olmadığında uygun bir gerçek kişi tarafından üstlenilmesi öngörülmektedir. Ancak kimi zaman yetimin şahsi velayet kapsamında yer alan bakım ve gözetiminin belirli kurumlar aracılığıyla yürütülmesi söz konusu olmaktadır. İlgili süreç de ister istemez hukuki prosedüre ve yargı denetimine tabi olacaktır. Bu ihtiyaçtan dolayı devletin gereği kadar müessese kurmasını ve bunları denetlemesini farz-ı kifaye olarak niteleyen müellifler bulunmaktadır.[49] Buna mukabil asıl olanın yetimlerin aile ortamında yetiştirilmesi olduğuna dikkat çeken kimi müellifler kurumlar aracılığıyla yetiştirme ve gözetimin ancak zaruret çerçevesinde caiz görülebileceğini savunmaktadır.[50] Nitekim ülkemizde de kurum bakımından aile yanında gözetime dönüşü gerçekleştirmeye yönelik bir gayret içerisine girildiği görülmektedir. Bu bağlamda "sevgi evleri" tecrübesi ve "koruyucu aile" uygulamalarına işaret etmek gerekir. Özellikle akrabaların içerisine dâhil olabildiği koruyucu aile uygulamasının, yetimin şahsı üzerindeki velayet sürecinin olması gereken çizgisinde yürütülebilmesi için önem taşıdığı vurgulanmalıdır.[51]

Değerlendirme

Fıkıh kitaplarında yetimin şahsı üzerindeki velayetle alakalı hükümlerin daha ziyade evlendirme velayeti kapsamında ele alındığına, bunun dışındaki hususların derli toplu olarak incelenmediğine, muasır çalışmalarda dikkat çekilmektedir.[52] Bu bakımdan konu üzerinde daha ayrıntılı çalışmalar yapılmalıdır. Mesele ele alınırken fıkıh literatürümüzde asabe anlayışı çerçevesinde şekillenen velayet anlayışının günümüz şartlarında kendisinden beklenen etkinliği gösterip gösteremediği, fonksiyonel

47 Bk. Usrûşenî, *Câmiu ahkâmi's-sığâr*, Kahire tsz, 1/67-69, 71, 73, 74, 75, 76; Fudayl b. Alaadin, *Edebü'l-evsıyâ*, Beyrut 2022, 88, 91, 92; Melas, *Ahkâmü'l-yetîm fi'l-İslam*, 145-147.

48 Bk. Melas, Ahkâmü'l-yetîm fi'l-İslam, s. 148-149, 283.

49 Abdullah Murad, Mukaddime fi fıkhi'l-asr, 2/728-729.

50 Canan, Kur'ân'da Çocuk, s. 167-168.

51 Bu hususta bk. Kaşif Hamdi Okur, "Koruyucu Aile Uygulamasının Manevi Temelleri", Koruyucu Aile Olmak, Ankara 2018, s. 17-28.

52 Bk. Melas, Ahkâmü'l-yetîm fi'l-İslam, s. 54.

olup olamadığı dikkate alınmalıdır. Doktrin fetişizmine kapılmadan yetim için en yararlı ve elverişli uygulamanın tespitine çalışılmalıdır. Bu bağlamda nasların genel amaçları ve fıkıh birikimimizin tamamı dikkate alınmalıdır. Mamafih İbn Teymiyye ve İbn Abidin'in hidâne konusundaki yaklaşımlarının, günümüzde yapılacak çalışmalara örnek olacak bir nitelik taşıdığı da ifade edilmelidir.

Kaynakça

Ansay, Sabri Şakir. *Eski Aile Hukukumuza Bir Nazar*, Ankara: 1952.

Apaydın, H. Yunus. "Velayet", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklepodisi*, 42/16.

Asım Efendi. *el-Okyanûsu'l-basît fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît*. Mısır: Bulak, 1250.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: 1950.

Buhârî, Süleyman. *Lügat-i Çağatâyî ve Türkî-i Osmânî*. İstanbul: 1298.

Canan, İbrahim. *Kur'ân'da Çocuk*. İstanbul: 1984.

Cessas, *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Beyrut 1992.

Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle İslam Hukuku*, İstanbul: 1983.

Ebu Zehra, Muhammed. *el-Ahvalü'ş-şahsiyye*, Kahire ts.

Ebu Zehra, Muhammed. el-Velâye ale'n-nefs, Kahire ts.

Eymen, İbrahim Melas. *Ahkâmü'l-yetîm fi'l-İslam*, Beyrut: 2010.

Feyyûmî. *el-Misbâhu'l-münîr*. Kahire: 1950.

Fudayl b. Alaadin, *Edebü'l-evsıyâ*. Beyrut: 2022.

İbn Abidin, *el-'Ukûdü'd-dürriyye fi tenkîhi Fetâve'l-Hâmidiyye*, Kahire: 1300.

İbn Abidin. *Reddü'l-muhtâr*, 4 Cilt. Beyrut: 2015.

İbn Arabî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Beyrut: ts.

İbyânî, Muhammed Zeyd. *Şerhu'l-Ahkami'ş-şeriyye fi'l-ahvali'ş-şahsiyye*. Kahire: 2009.

İbyânî. *Şerhu'l-Ahkami'ş-şeriyye fi'l-ahvali'ş-şahsiyye*. 1. Cilt. ts.

İbn Kayyim, el-Cevziyye. *Zâdü'l-meâd*. Beyrut: 2009.

İbn Kudâme. *el-Muğnî*. Riyad: 1997.

Kadri Paşa, *el-Ahkamü'ş-şeriyye fi'l-ahvali's-sahsiyye*, ts.

Karahisârî, Mustafa b. Şemseddin. *Ahterî-i Kebîr* İstanbul: 1310.

Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslam Hukuku*.İstanbul: 1999.

Kâsânî, *Bedâiu's-sanâî*, Beyrut ts.

Mahmasani, Subhi. *el-Mebadi'ş-şeriyye ve'l-kanuniyye fi'l-hacr ve'n-nefakat ve'l-mevaris ve'l-vasıyye*. Beyrut: 2002.

Murad, Fadl b. Abdullah. *Mukaddime fi fikhi'l-asr*. Sana: 2014.

Mutarrızî. *el-Muğrib*. Beyrut: 2011.

Okur, Kaşif Hamdi. "Fetva Mecmualarına Göre Tanzimat Öncesi Dönem Aile Yapısı Hakkında Bazı Tespitler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/2 (Aralık 2020).

Okur, Kaşif Hamdi. *"Koruyucu Aile Uygulamasının Manevi Temelleri", Koruyucu Aile Olmak*. Ankara: 2018.

Özsoy Ömer - Güler *İlhami, Konularına Göre Kur'ân (Sistematik Kur'ân Fihristi)*. Ankara: 1996.
Remlî, Hayrüddin. *el-Fetâve'l-Hayriyye li-nef'i'l-beriyye*, Kahire: 1300.
Sabuni, Abdurrahman. *Şerhu Kanuni'l-ahvali'ş-şahsiyye es-Sûriyy*. Dımaşk: 1989.
Sami, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî.* Dersaâdet, 1317.
Sibai, Mustafa. *Şerhu Kanuni'l-ahvali'ş-şahsiyye*, Beyrut: 2001.
Şaban, Zekiyyüddin. *el-Ahkamü'ş-şeriyye li'l-ahvali'ş-şahsiyye*, Bingazi: 1993.
Şârânî, Abdülvehhâb. *Levâkıhu'l-envâri'l-kudsiyye fi beyâni uhûdi'l-Muhammediyye*. Beyrut: 2011.
Serahsî, *el-Mebsût*, İstanbul: 1983.
Şelebi, Muhammed Mustafa. *Ahkamü'l-üsre fi'l-İslam*. Beyrut: 1977.
Usrûşenî. *Câmiu ahkâmi's-sığâr*. Kahire: ts.
Zerkâ, Mustafa Ahmed. *el-Medhalü'l-fıkhiyyi'l-âmm*, Dımaşk: 1998.
Zerkâ, Mustafa Ahmed. vd. *Meşrû Kanuni'l-ahvali'ş-şahsiyye el-muvahhad*, Dımaşk: 1996.
Zeydan, Abdülkerim. *el-Mufassal fi ahkâmi'l-mer'e*, Dımaşk: 2012.
Zeylaî. *Tebyînü'l-hakâik*. Mısır: Bulak, 1315.

İSLAM HUKUKUNDA YETİM MALININ KORUNMASINA YÖNELİK HÜKÜMLER

Salih ŞAHİN*

Giriş

Yüce Allah insanoğlunun huzurlu ve mutlu bir hayat sürmesini temin için insanlığın her evresinde peygamberleri aracılığıyla hükümler vazetmiştir. Hz. Peygamber vasıtasıyla insanlıkla buluşan İslâm dini de sosyal bir varlık olan insanoğlunun hem cinsleriyle birlikte yaşamasının kurallarını tespit etmiş, toplumun tüm fertlerinin hak ve sorumluluklarını belirlemiştir. Fertlerin hak ve sorumluluklarını belirlemekle yetinmeyen İslâm dini başta yetimler olmak üzere toplumda korunmaya muhtaç olan tüm fertlerin haklarını ihlal edilmekten koruyacak tedbirleri almaya özen göstermiştir.

İslâm hukukunun birincil ve temel kaynakları olan Kur'ân ve sünnet toplum içerisinde kendi menfaatlerini korumaktan aciz konumda bulunan yetimlerin haklarını korumak için başta yetimlerin velileri olmak üzere idarecilere ve toplumun her bir ferdine sorumluluklar yüklemiş, dünyevi ve uhrevi uyarı ve müjdelerle yetimlerin korunmasını teşvik etmiştir.

Bu bağlamda Kur'ân'da pek çok âyette yetimlerin korunup kollanması, onlara güzel muamelede bulunulması, kendilerine kırıcı söz söylenmemesi, haklarının tam olarak teslim edilmesi, mallarına güzel bir şekilde yaklaşılması, onların zayıf ve korumasız olmaları nedeniyle hiçbir istismara maruz bırakılmaması konularında uyarılarda bulunulmuştur.

Aynı şekilde pek çok hadisinde yetimlerin haklarının korunması ve onlara güzel muamelede bulunulmasını isteyen Hz. Peygamber de korumasız kalan ve velisi olmayan yetimlerin sahibinin kendisi olduğunu[1] hatırlatarak velisi olmayan

* Dr., Öğr. Gör. Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, salih.sahin@kocaeli.edu.tr Orcid.org/0000-0001-8249-999X

1 مَنْ تَرَكَ مَالاً فَلِوَرَثَتِهِ، وَمَنْ تَرَكَ كَلاًّ فَإِلَيْنَا "Kim öldüğünde geride mal bırakırsa bu varislerinindir. Kim geride bakıma muhtaç birini bırakırsa bunun sorumluluğu bizedir." Muhammed b. İsmaîl Ebû Abdillâh el-Buhârî, *Sahî-*

korunmaya muhtaç çocukların gözetilmesi konusunda topluma ve kamu otoritesine sorumluluk yüklemiştir. Bu telkin ve uyarılardan hareketle İslâm alimleri "Velisi olmayanın velisi sultandır."[2] şeklideki temel hukuk kuralını vazetmişlerdir.

Bu çalışmada başta Kur'ân ve sünnet olmak üzere İslâm hukuku kaynaklarının yetimin menfaatini gözetme ve onu koruyup kollamaya yönelik hangi hükümlerin ortaya konduğu, ne gibi tedbir ve yöntemlerin belirlendiği üzerinde durulacaktır.

1. Genel Olarak Yetim Kavramı

Arapça bir kelime olan "yetîm/يتيم" kelimesi "yetüme/يَتُم" fiilinden türemiş olup devam ve sübuta delalet eden "sıfat- müşebbehe" türünden bir kelimedir. Çoğulu "yetâmâ ve eytâm" gelir. Bu kelimeyi baliğ olmadan önce babasını kaybeden çocuk için kullanan[3] Araplar, babasını kaybeden çocuğun çocukluk döneminde kendisini koruyup kollayacak ve nafakasını temin edecek biri kalmadığı için söz konusu çocuğun sanki tek başına kalmış olduğunu düşünerek ona bu ismi vermişlerdir. Bu yüzden annesini kaybedene yetim dememişlerdir. Hayvanlarda ise yavrunun bakımı görevi anneye verildiği için annesini kaybeden yavruya yetim denmiştir. Nitekim ıstılahta ve İslâm hukukundaki kullanımında da babasını kaybeden küçüğün akıl baliğ olana kadar geçirdiği evre için sözlük anlamı esas alınarak yetim kelimesi kullanılmıştır.[4] Buluğ çağından sonra ise kişinin yetim sıfatı ortadan kalkar.[5]

Buna göre yetimler, vücûp ve eda ehliyeti bakımından İslâm hukukunun reşit olmayan küçükler için belirlediği kurallara tabidirler.

2. Velâyet

Velâyet kelimesi "yakın olmak, bitişik olmak, takip etmek, idareyi üstlenmek yönetmek" gibi anlamlara gelmektedir. Bahsedilen yakınlık mekan, soy ve din açısın-

---

hu'l-Buhârî, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ (Beyrut: Dâr-u İbn-i Kesîr, 1987), "İstikraz", 11; Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdu'l-bâkî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991) "Ferâiz", 5; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'aş b. İshâk eş-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd* (Beyrut-Sayda: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), "Ferâiz", 8. **وَمَنْ تَرَكَ كَلاًّ أَوْ ضَيَاعًا ، فَأَنَا وَلِيُّهُ .** "Kim bakıma muhtaç birini veya kayıp bir şey bırakırsa ben onun velisiyim.". Buhârî, "Ferâiz", 15.

2 Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs el-Karâfî, *Envâru'l-burûk fî envâi'l-fürûk*, thk. Halîl el-Mansûr (Beyrut:Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 3/248.

3 Kâsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredâtü fî garîbi'l-Kur'ân*, çev. Abdulbaki Güneş - Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), "y-t-m", 1191; Abdüsselam Arı, "Yetim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/501-503.

4 Muhammed Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 2000), 4/12-13. Ayrıca bk. Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki ğavamızı't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1407), 1/463.

5 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 1/464.

dan olabilir. Bu kelimeden türemiş olan "veli" ve "mevlâ" lafızları da kök manasıyla bağlantılı olarak yardımcı, dost, sahip, yakın ve yönetici gibi anlamlara gelmektedir.[6]

Bir fıkıh terimi olarak genel manada velâyet, başkaları adına onların rızaları aranmaksızın hukuki muamelede bulunma yetkisidir.[7] Daha genel ve kapsayıcı bir ifadeyle velâyet, tam ehliyetli birinin başkasının şahsı ve malı üzerinde onun adına hukuki muamelelerde bulunma salahiyetidir.[8]

Konusu itibariyle velâyet, evlendirme yetkisi gibi şahıs üzerinde velâyet ve mal üzerinde velâyet olmak üzere iki kısma ayrılır:[9]

Şahıs üzerinde velâyet, küçüğün bakımı, terbiyesi, eğitimi, yönlendirilmesi ve evlendirilmesi gibi konular üzerindeki tasarruf yetkisidir.[10] Bu konu ayrı bir başlık halinde bu kitapta yer aldığı için üzerinde durulmayacaktır.

2.1. Mal Üzerinde Velâyet

Bu tür velâyet, "küçük, küçük hükmünde olan akıl hastası (mecnûn) ve bunak (ma'tûh) gibi hukuken kısıtlı sayılan şahısların mallarıyla ilgili hukuki muamelelerde bulunma yetkisidir."[11] Çocuğun malı üzerindeki velâyetin illetinin yaş küçüklüğü olduğu hususunda İslâm hukukçuları görüş birliği içindedir. Ehliyet ve velâyet açısından mecnun gayri mümeyyiz çocuk hükmündedir. Ma'tûh ise mümeyyiz çocuk hükmünde sayılmıştır.[12]

Yüce Allah, *"Allah'ın, sizin için geçim kaynağı yaptığı mallarınızı, akli olgunluğa sahip olmayanlara vermeyin. O mallarla onları besleyin ve giydirin. Onlara güzel söz söyleyin."*[13] âyetiyle malını akıllıca idare etmekten aciz olan, saçıp savuran kimselerin mallarının zayi olmaması için veli veya vasîlerin bu malları kendilerine teslim etmemelerini, bu malları ticaretle artırarak korumalarını ve aklı ermeyen mal sahiplerinin iaşelerini söz konusu mallardan temin etmelerini emretmektedir.[14]

6 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât,* "v-l-y", 1181.

7 Mehmet Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1985), 22.

8 Bk. Tesnîm Muhammed Cemal Hasan İstîtî, *Hukûku'l-yetîm fi'l-fıkhi'l-İslâmî* (Nablus: Câmi'atü'n-Necâhi'l-Vatanî, Külliyetü'd-Dirâseti'l-Ulyâ, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 47.

9 Alâüddîn Ebûbekir Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1982), 5/152.

10 Abdulkerîm Zeydân, *el-Medhalü lidirâseti'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2002), 280.

11 Zeydân, *el-Medhal*, 280.

12 Zeydân, *el-Medhal*, 265-266. Ancak sefih hukuken dört konuda çocuktan ayrı kabul edilir. Bk. Zeynüddîn b. İbrâhîm İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), 8/93.

13 en-Nisâ 4/5.

14 Ebü'l-Berkât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Tefsîrü'n-Nesefî*, thk. Mervân Muhammed eş-Şiâr (Beyrut, Dâru'n-Nefâis, 2005), 1/202.

Ayette geçen "sefih" kelimesinin farklı yorumları olsa da en geniş anlamıyla malını akıllıca idare etmekten aciz olan herkesi kapsadığı yönündedir.[15]

2.2. Mal Üzerinde Velâyetin Tertibi

Bu tür velâyette öncelikli ve evleviyetle yetkili olan babadır. Hanefilerde küçüğün malı üzerinde tasarruf yetkisi babadan sonra sırasıyla babanın vasîsine, babanın vasîsinin vasîsine, babanın babası olan dedeye (ceddi sahih), sonra dedenin vasîsine, sonra dedenin vasîsinin vasîsine, sonra hâkime, sonra hâkimin görevlendirdiği vasîye aittir.[16]

Hanefiler, velâyetteki bu sıralamayı velâyeti üstlenilen küçüğe duyulan şefkatin gücüne göre belirlemiştir. Onlara göre babanın evladına şefkati herkesten üstündür. Bu nedenle babanın razı olduğu ve buna göre tercih ettiği kişi olması hasebiyle babanın vasîsinin şefkati dedenin şefkatinden üstün kabul edilmiştir. Bir şeyin halefi kendi yerine kaim olur ilkesinden hareketle babanın vasîsi kendi yerine geçmiştir.[17] Vasînin tasarrufu vasiyet edenin tasarrufu kadardır.[18] Bu nedenle yetimin malı üzerinde babanın seçtiği *vesıyy-i muhtâr*'ın[19] yetkisi dededen önceliklidir.[20]

Şâfiîler ise velâyetin babadan sonra doğrudan babanın babası olan dedeye geçeceğini sonra babanın vasîsine geçeceğini kabul etmişlerdir. Maliki ve Hanbeliler küçüğün velâyetinin babaya sonra babanın vasîsine bunların bulunmaması durumunda hâkime geçeceğini esas almışlardır.[21] Görüldüğü gibi bu sıralamada kısıtlının ve yetimin azami faydasını temin etme esas alınmıştır.

3. Vesâyet

Akıl baliğ olmayan küçüklerin veya akli melekeleri gelişmemiş reşitlerin velileri varsa ve bu veliler görevlerini şartlara uygun bir şekilde yerine getiriyorlarsa bu kimselerin korunması için ilave tedbirlere gerek yoktur. Ancak veli ölmüşse veya kaybolmuşsa küçüğün ve mahcurun korunması için bütün hukuk sistemleri gerekli tedbirleri aldığı gibi İslâm hukuku da Kur'ân ve sünnette vahyin ortaya koyduğu

15 Vecdi Akyüz, *İslâm'da Yetim (İslâm'da Hakları ve Sorumluluklarımız)* (İstanbul: Gümüş Ofset, 2010), 22.

16 Alâaddîn es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ* (Beyrut:Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984), 3/220.

17 Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi',* 5/152.

18 Molla Hüsrev, *Dürerü'l--hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Kit-San Matbaacılık, 1980), 412.

19 Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istılâhatı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Yayınları, ts.), 5/182.

20 Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsılî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*, thk. Abdullatîf Muhammed Abdurrahman (Beyrût: Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, 2005), 5/69.

21 Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1393), 1/165; Zeydân, *el-Medhal*, 281.

temel ilkeler ışığında gerekli hükümleri belirlemiştir. Dolayısıyla vesâyetin konusu velisi bulunmayan ve tam eda ehliyeti olmayan yetimin malı üzerinde onun adına tasarruf yetkisidir. Vesâyet kurumu bu yetkinin mahiyetini, sınırlarını ve bu yetkiye sahip olan vasînin hak ve sorumluluklarını ortaya koymak için geliştirilmiştir.

Fıkhî bir terim olarak vasiyet, "Vasiyet eden kişinin, kaybolmasından veya ölümünde sonra borçlarını ödemek, ihtiyaçlarını karşılamak, varislerinin maslahatlarını gerçekleştirmek ve vasiyetlerini yerine getirmek gibi konularda vasînin yerine getireceği bir eylemi talep etmesidir."[22] Vasiyetin diğer bazı tanımları ise "Teberru yoluyla ölümden sonrasına izafe edilen bir mülk edindirme"[23] "Bir malı veya menfaati ölümünden sonrasına izafetle bir şahsa veya bir hayır yoluna meccanen temlik etmektir."[24] şeklindedir.

Genel manada vasiyet bu şekilde tanımlanmakla beraber bizim konumuz olan yetimin malındaki velâyet kapsamındaki vasiyet, "başkasını vasî kılmak" anlamında olup "ölümünden sonra geçerli olmak üzere bir kişiye malında ve çocuklarının işlerinde tasarruf yetkisi vermek"[25] veya "edâ ehliyeti bulunmayan veya noksan olan ya da ehliyetini sonradan kaybeden yetimlerin mallarını koruma, işletme, onlar adına mallarında tasarrufta bulunma konusunda veli veya hâkim tarafından bir kimseye verilen yetki ve sorumluluk" şeklinde tanımlanmıştır.[26]

Vesâyet mastarından türemiş sıfatı müşebbehe kalıbında bir hukuk terimi olan "vasiyy/وصيّ" kelimesi ise, "bir kimsenin ölümünden sonra onun adına yapılmasını istediği şeyleri yapmasını talep ettiği kimse"[27] veya "bir kimsenin malları veya çocuklarının işleri üzerinde tasarruf etmek üzere veli tarafından görevlendirilen kimse" şeklinde tanımlanmıştır. Bu göreve ise "vesâyet" denir.[28]

İslâm hukukunda yukarıda ifade edilen vücûb ve edâ ehliyetiyle ilgili geliştirilen doktrin aynı zamanda yetimlerin hukukunu da koruyucu bir fonksiyona sahiptir. Bu sebeple yetime miras, vasiyet ve vakıf gibi yollarla intikal eden mallar kendisine verilmeyip, velî, vasî veya hâkim tarafından idare edilir.[29]

22 Mevsılî, *el-İhtiyâr*, 5/69.

23 Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 3/205.

24 Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istılâhatı Fıkhiyye Kâmusu*, 5/115.

25 Molla Hüsrev, *Dürerü'l--hükkâm,* 360.

26 Ali Bardakoğlu, "Vesâyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/66-70.

27 Mustafa Öz, "Vasî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/546-547.

28 Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 598.

29 Arı, "Yetim", 43/501-503.

Yetimlerin malları üzerinde onlar adına hukuki tasarruflarda bulunma konusu İslâm hukukunda vesâyet başlığı altında ele alınıp incelenmiştir. Bu bağlamda şayet veli yoksa vasîler yetimlerin mallarını yönetme hak ve sorumluluğuna sahiptir. Vasînin ehil olmaması veya görevini ihmal etmesi durumunda sorumluluk hâkime intikal etmektedir.[30]

3.1. Vasîde Bulunması Gereken Şartlar

Ehliyetsizler ve eksik ehliyetlilerin vesâyet altına alınmasında temel gaye onların malî haklarının korunması olduğundan gerek velî gerekse kadı tarafından tayin edilen vasînin aralarında yetki farklılığı bulunsa da bu gayeyi gerçekleştirecek ehliyeti taşıması önemlidir.[31] Vasînin de mûsî gibi tam edâ ehliyetinin bulunması gerekir. Buna göre vasînin hür, akıl baliğ, adalet/emânet sahibi ve ehil biri olması gerekir. Eğer müslümanın vesâyetini üstlenecekse vasînin müslüman olması gerektiği konusunda fakihler ittifak etmiştir.[32] Kadınlar için de aynı şartlarla vasîlik mümkündür.[33]

Tayin edilen vasî gerekli şartları taşıyor ve vesâyet görevini yerine getirmeye güven ve ehliyet bakımından yeterli ise hâkimin bu kişinin vesâyetini onaylaması zorunlu olup kendisini azledemez. Çünkü bu kişinin vesâyeti, vesâyetin maksadıyla örtüşmektedir. Eğer hâkim vasîyi güvenilir bulmakla beraber liyakat bakımından eksik görürse bu durumda yine onu azledemez, ona bir yardımcı tayin eder. Vasî fasık, gayrimüslim veya köle ise bu durumda bunların vesâyeti, vesâyetin gayesiyle bağdaşmayacağı için hâkim bunları ehil olanla değiştirir. Zira eğer veli, vasî tayin etmeden ölseydi yetimler için vasî tayin yetkisi hâkimin olacaktı.[34] Ancak hâkimin azlinden önce vasî olarak tayin edilen köle azat olur, zimmi müslüman olur ve çocuk da reşit olursa hâkim bunları azletmez.[35] Yetimin malına ihanet eden vasînin ise hâkim tarafından azledilmesi vaciptir.[36]

30 Akyüz, *İslâm'da Yetim,* 22.

31 Bardakoğlu, "Vesâyet", 43/66-70.

32 Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî el-Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr,* thk. Ahmet Abdullah (Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1994), 8/328; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik,* 8/522-523; Zeydân, *el-Medhal,* 281; Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istılâhatı Fıkhiyye Kâmusu*, 5/180; Bardakoğlu, "Vesâyet", 43/66-70.

33 Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 8/331.

34 Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 3/218; Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Mergînânî, *Bidâyetü'l-müctehid* (Kahire: Mektebetü ve Matbabtü Muhammed Ali Sabah, ts.), 1/264; Mevsılî, *el-İhtiyâr*, 5/74; Molla Hüsrev, *Dürerü'l--hükkâm*, 404; Heyet, *Fetâvâ-i Hindiyye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1991), 6/137. Ayrıca bk. İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik,* 8/522.

35 Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 3/221; Heyet, *Fetâvâ-i Hindiyye,* 6/138.

36 Muhammed Emin b. Ömer b. Abdulaziz el-Hüseynî İbn Âbidin, *Hâşiye-i Raddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerh-i Tenvîri'l-ebsâr* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2000), 6/702.

3.2. Vesâyet Akdinin Tamamlanması

Hanefilere göre vesâyet akdi, vasiyette bulunanın icabı ve vasînin de kabulüyle tamamlanan bir akit[37] olmakla beraber velinin (mûsî) yaptığı tayini (icap) vasînin sözlü olarak kabul etmesi veya kabule delâlet eden bir davranışta bulunmasıyla da vesâyet kurulmuş olur.[38] Vasiyet eden henüz hayatta iken vasî vesâyeti yüzüne karşı reddettiğinde vesâyet son bulmuş olur. Vasiyeti yüzüne karşı kabul edip gıyaben reddetmesi geçerli değildir. Aynı şekilde vasiyet eden hayatta iken vasiyeti kabul edip vasiyet edenin ölümünden sonra bu görevi reddetmesi vasiyet edenin güveninin boşa çıkarmasından dolayı ona ihanet olarak kabul edildiğinden caiz görülmemiştir.[39]

Diğer yandan vasiyet eden kişi hayatta iken vasînin kendisine vesâyet yetkisi verildiğini bilmesi şart değildir. Dolayısıyla vasînin, vasiyet eden kişinin ölümünden sonra vesâyeti öğrenmesi durumunda onu kabul veya reddetme hakkı bulunmaktadır.[40]

Vasiyet akdinin geçerliliği vasiyette bulunanın ölümünden sonra başladığı için vasiyette bulunanın henüz hayatta iken vasiyetten rücu etmesiyle söz konusu akit iptal olur.[41]

Vasîliğin vasî tayin edilen kimse tarafından kabul edilmesi esasen bağlayıcı bir durum olmayıp tamamen müminler arasında yardımlaşma ve dayanışmayı telkin ve onları hayır işlemeye teşvik babında ortaya konmuş olan ilkelere dayanır. Dolayısıyla vasî tayin edilen kişi eğer kendisinde bu görevi yerine getirecek ehliyeti ve liyakati yeterli görürse bu görevi kabul eder, aksi halde reddeder. [42]Nitekim bazı alimler vasîlik görevinin içerdiği ağır sorumluluk nedeniyle kabul edilmesini hoş karşılamadıkları gibi bu görevi birkaç kez üstlenenleri itham etmişlerdir.[43] Bazıları ise haram yemeye maruz kalmak olarak değerlendirerek bu görevi kabul etmemeyi daha evla görmüşlerdir.[44]

37 Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, *el-Ahvâlü'ş-şahsiyye fi'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye* (Beyrût: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 2007), 436.

38 Mevsılî, *el-İhtiyâr*, 5/73; Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istılâhatı Fıkhiyye Kâmusu*, 5/177.

39 Mevsılî, *el-İhtiyâr*, 5/73; Molla Hüsrev, *Dürerü'l--hükkâm*, 404; Heyet, *Fetâvâ-i Hindiyye,* 6/137; İbn Âbidin, *Hâşiye-i Raddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6/700; Abdulhamîd, *el-Ahvâlü'ş-şahsiyye,* 435. Diğer mezheplerin konuyla ilgili görüşleri için bk. Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istılâhatı Fıkhiyye Kâmusu,* 5/115.

40 Mergînânî, *Bidâyetü'l-mücтehid*, 1/264; Mevsılî, *el-İhtiyâr*, 5/74.

41 Mevsılî, *el-İhtiyâr*, 5/73.

42 Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 8/328.

43 Heyet, *Fetâvâ-i Hindiyye,* 6/137.

44 Karâfî, *Envâru'l-burûk fî envâi'l-fürûk*, 4/81.

4. Yetimlerin Malı Üzerindeki Tasarruflar

Yüce Allah toplumda korunmaya muhtaç olan grupların başında gelen yetimlerin mallarının korunması ve onlara iyi niyetle yaklaşılmasına yönelik özellikle bu yetkiyi kullanacak olanlara önemli tavsiyelerde ve uhrevi ikazlarda bulunmuştur. Bu uyarılar yetimin malı üzerindeki velâyet yetkisinin temel ilkelerini ve sınırlarını belirlemektedir. Konuyla ilgili Kur'ân-ı Kerimde şöyle buyurulmuştur:

"*Geriye, güçsüz çocuklar bırakmış olmaları halinde onlar hakkında endişe duyacak olanlar, (aynı durumdaki başka çocuklara haksızlık etmekten) korksunlar; Allah'tan sakınsınlar ve doğru söz söylesinler*."[45] "*Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir*."[46] "*Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin*."[47] "*Rüşdüne erinceye kadar yetimin malına, onun yararına olmadıkça el sürmeyin. Ahde vefa gösterin; çünkü ahid sorumluluk doğurur*."[48] "*…Büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları israf ile ve tez elden yiyip tüketmeyin*."[49]

"*Yetimlere mallarını verin, temizi pis olanla değişmeyin, onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin; zira bu büyük bir günahtır*."[50]

Yukarıdaki âyetler, yetimin sorumluluğunu üstlenenlerin yetimin malı hakkında hassasiyet göstermelerini, ona iyi niyetle yaklaşmalarını, yetimin malıyla ilgili tasarruflarda onun faydasını esas almalarını ve bu sorumluluğu üstlenirken vermiş oldukları söze sadık davranmalarını emretmektedir.

Aynı şekilde yetimlerin gözetilmesi, korunup kollanması ve haklarının korunması konusunda pek çok telkin ve tavsiyede bulunan Hz. Peygamber de bir hadisi şerifte yetim malı yemeyi "yedi helak ediciden biri" olarak bildirmiştir.[51] Bu âyetler ve hadisler ışığında İslâm hukukçuları yetimin malını korumak için yetimin malı üzerinde velâyet yetkisine sahip olan vasînin hangi tür tasarrufları ne ölçüde yapabileceğini her bir işlem türünü ayrıntılı bir şekilde ele alarak ayrıntılı biçimde incelemiştir.[52]

45 en-Nisâ 4/9.

46 en-Nisâ 4/10.

47 el-En'âm 6/152.

48 el-İsrâ 17/34.

49 en-Nisâ 4/6.

50 en-Nisâ 4/2. Ayette geçen "hûb" kelimesi büyük bir günah olarak yorumlanmıştır. Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 1/466. Bu da yetimin malını yemenin uhrevi müeyyidesinin ne kadar ağır olduğunu göstermektedir.

51 Hadiste: "Allah'a ortak koşmak, sihir yapmak, Allah'ın haram kıldığı bir cana kıymak, faiz yemek, yetim malı yemek, savaş sırasında harpten kaçmak, iffetli mümin kadınlara zina iftirası atmak" yedi helak edici eylem olarak kabul edilmiştir. Bk. Buhârî, "Vesâyâ", 23 (No. 2766); Müslim, "İman", 40 (No. 272).

52 Bardakoğlu, "Vesâyet", 43/66-70.

Genel olarak tasarruf ehliyetine sahip olmayan küçüğün malı üzerinde baba, dede, vasî ve hâkimin velâyet/vesâyet sınırları farklılık arz etmektedir. Birinci derecede velâyet yetkisine sahip olan baba aynı zamanda diğerlerine göre daha geniş bir tasarruf yetkisine sahiptir.[53]

Burada yetimin malı üzerinde yapılan işlemin türüne göre vasî ve hâkimin velâyet sınırları karşılaştırmalı olarak izah edilecektir.

4.1. İvazlı/Bedelli Akitler

Vasî, tıpkı baba ve dede gibi yetimin malında onu koruma ve artırma konusunda mutlak tasarruf yetkisine sahiptir.[54] Buna göre vasî, yetimin malını basit aldanma (gabn-i yesir) ile satma, başkasının malını yetim için satın alma,[55] yetimin malını kiraya verme, kiralama,[56] mudarebe ve şirket sermayesi olarak verme, onun adına havale kabul etme[57] gibi her türlü kâr ve zarar yönü bulunan bedelli akitleri yapabilir.[58] Çünkü ticarette basit aldanmalar her zaman mümkündür. Aksi halde vesâyet imkansızlaşır.

Vasînin yetimin malı üzerindeki velâyeti, "yetimin malına en güzel bir şekilde yaklaşma" şartı ile kayıtlanmıştır.[59] Bu nedenle tıpkı velinin tasarruflarında olduğu gibi aşırı aldanma (gabn-i fâhiş) ile yapılan satım akdi fasittir. Bu malı müşterinin teslim almasıyla söz konusu malın mülkiyetinin intikali ise tartışmalıdır.[60] Zira aşırı aldanma yetimin malını koruma amacı taşıyan velâyetin gayesiyle bağdaşmaz.[61]

Vasînin yetimin malıyla ilgili ivazlı akitlerdeki yetki sınırı genel anlamda böyle olmakla beraber yetimin somut faydasını dikkate alan İslâm hukukçularının bu nedenle konuyla ilgili fetvalarında zamanın ve şartların değişmesiyle farklılık olduğu dikkat çekmektedir. [62]Örneğin Câmiu'l-Fusûleyn' de "Bu zamanda vasînin malını mudârebe için alma yetkisi yoktur." denmiştir.[63] Yine vasînin yetimin malı

53 Ahmet Yaman - Halit Çalış, *İslâm Hukuku* (Ankara: Bilay, 2018), 213.

54 Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik,* 6/213.

55 Molla Hüsrev, *Dürerü'l--hükkâm*, 410; İbn Âbidin, *Hâşiye-i Raddü'l-muhtâr,* 6/709.

56 Heyet, *Fetâvâ-i Hindiyye*, 6/147.

57 Abdurrahmân b. Muhammed b. Süleymân Şeyhîzâde, *Mu'cemü'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, thk, Halîl İmrân el-Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998). 1/462.

58 Molla Hüsrev, *Dürerü'l--hükkâm*; 409; Abdulhamîd, *el-Ahvâlü'ş-şahsiyye,* 435; Bardakoğlu, "Vesâyet", 43/66-70.

59 Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî, *el-Câmi'u's-sağîr ve şerhuhû en-Nâfi'u'l-kebîr* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1406), 530."

60 Bk. İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik,* 6/100; İbn Âbidin, *Hâşiye-i Raddü'l-muhtâr,* 6/709*;* Bardakoğlu, "Vesâyet", 43/66-70.

61 Mevsılî, *el-İhtiyâr,* 5/75; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik,* 8/533.

62 Bardakoğlu, "Vesâyet", 43/66-70.

63 İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik,* 5/260.

üzerinde sadece onu koruma yetkisi olduğunu savunarak onun yetimin malıyla ticaret yapma yetkisinin olmadığı yönünde görüş ortaya koyanlar olmuştur. Ancak bu görüşün mutlak olarak alınmasına karşı çıkılmış, yetimin malının mudârebe olarak başkasına verilmesinin, vasînin kendisinin bu malda mudârebe şeklinde bir tasarruf yapmasının ve bu mal ile ticaret yapılmasının caiz olduğu yönündeki fetvanın geçerli olduğu kabul edilmiştir.[64]

Yine ivazlı akitler kapsamında baba, velâyeti altındaki küçük çocuğunun malını piyasa değeri üzerinden kendi adına satın alabilir ve aynı şekilde kendi malını küçük çocuğuna satabilir.[65]

Vasînin, vesâyeti altındaki yetimin malını kendi adına satın almasında veya kendi malını yetime satmasında yetim için açık bir fayda bulunmuyorsa bu tasarruf ittifakla caiz değildir.[66] Söz konusu alışverişin somut fayda içermesi durumunda ise vasînin buna yetkili olup olmadığı tartışmalıdır. Malın değerinin yarısı açık faydanın miktarı olarak tespit edilmiştir.[67]

Ebû Hanife bu konuda vasîyi baba gibi kabul ederek yetimin açık bir faydası olması durumunda bu işlemi geçerli kabul etmiştir. Çünkü ona göre bu tasarruf "*Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin.*"[68] nassına uygundur.[69]

Konuyla ilgili Serahsî, (ö. 483/1090) vasînin 10 (dirhemlik) malını 15 dirheme kendisi için satın almasını veya kendisine ait 15 dirhemlik malı 10 dirheme yetime satmasını yetim için hayır olarak açıklamıştır.[70] Dolayısıyla yetimin malı üzerinde bir tasarrufun yetimin faydasına olduğu kesin olarak anlaşılıyorsa bu işlemler konusunda Ebû Hanife'nin görüşünün esas alınmasının yetimin faydası ve vasiyetin gayesiyle daha uyumlu olduğu söylenebilir.

İmameyn ise vesâyeti vekâlete kıyaslayarak her durumda bu işlemi geçerli kabul etmemiştir.[71]

---

64 İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik,* 8/534; Mevsılî, *el-İhtiyâr;* 5/76.

65 İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik,* 8/527. Ayrıca bk. Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 8/342; Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Ravzatü'tâlibîn ve umdetü'l-müftîn* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405, 6/322.

66 Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi',* 5/136; Mevsılî, *el-İhtiyâr,* 5/75. Ayrıca Bk. Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 8/342.

67 İbn Âbidin, *Hâşiye-i Raddü'l-muhtâr,* 6/709.

68 el-En'âm 6/152.

69 Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi,* 5/136; Mevsılî, *el-İhtiyâr,* 5/75; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik,* 8/533.

70 İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik,* 5/279

71 Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi',* 5/136; Mevsılî, *el-İhtiyâr ,* 5/75; Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istılâhatı Fıkhiyye Kâmusu*, 5/184

Mâlikî mezhebinin ağırlıklı görüşü vasînin küçüğün malını satın almasının uygun olmadığı, eğer bunu yapacaksa hâkimin onay vermesinin gerektiği yönündedir.[72]

Aynı şekilde satış işlemi hüküm mahiyetinde olduğu ve kendisi hakkında hüküm vermesi caiz olmadığından dolayı hâkimin,[73] onun vekili konumunda olması hasebiyle hâkimin tayin ettiği vasînin de yetimin malını kendileri için satın almaları veya kendi mallarını yetime satmaları caiz değildir.[74]

Baba tam velâyet sahibi olduğu için yetimin sahip olduğu akarı satabilmekte ve kendisi de satın alabilmektedir. Buna karşılık vasî babadan farklı olarak yetimin sahip olduğu akarları kendisi satın alamaz. Yabancıya ise doğrudan satma yetkisine sahip değildir.[75] Vasî söz konusu akarı ancak yetimin nafakası temin, ölünün borcunu ödeme, akarın gelirlerinin giderlerini karşılayamaması, akarın harap olma veya değerini yitirme korkusu[76] gibi hukuken satılmasını zorunlu kılan nedenlerden dolayı veya akarın satılmasının yetimin mülkiyetinde kalmasından daha hayırlı olması durumunda satma yetkisine sahiptir.[77]

4.2. Mahza Fayda Sağlayan Tasarruflar

Veli ve vasîden her ikisi de hibe, vasiyet, hediye kabulü ve küçüğün malına kefalet gibi tamamen küçüğün faydasına olan tasarrufları yapacağı hatta yapması gerektiği konusunda bir tartışma yoktur.[78]

Vasî, nafaka ve elbise gibi yetim için zorunlu olan ihtiyaçları satın alabileceği gibi Yetimin faydasına olduğu için yetime ait bozulması çabuk olan bir malı satabilir.[79]

Vasî yetimin malından yetimin yaşına uygun olan Kur'an ve namaz eğitimi gibi dini eğitimler için harcama yapabilir. Bu vasî için teşvik edilen bir durumdur. Vasî yetimin bakımı, eğitimi ve nafakası için yapacağı harcamalarda yetimin malını dikkate alarak çok kısmadan ve israfa da gitmeden orta bir yol tutmalıdır.[80]

72 Bardakoğlu, "Vesâyet", 43/66-70.

73 İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik,* 8/529.

74 İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik,* 8/533. Hâkimin tayin ettiği vasînin yetkisi ile babanın tayin ettiği vasînin yetkileri arsında bulunan sekiz fark için bk. İbn Âbidin, *Hâşiye-i Raddü'l-muhtâr,*6/722.

75 Molla Hüsrev, *Dürerü'l--hükkâm,* 410.

76 İbn Âbidin, *Hâşiye-i Raddü'l-muhtâr,* 6/711.

77 Molla Hüsrev, *Dürerü'l--hükkâm*, 410; Abdulhamîd, *el-Ahvâlü'ş-şahsiyye,* 438.

78 Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ,* 3/218-219; Abdulhamîd, *el-Ahvâlü'ş-şahsiyye,* 438; Zeydân, *el-Medhal*, 282.

79 Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ,* 3/218-219.

80 Heyet, *Fetâvâ-i Hindiyye,* 6/151.

4.3. Mahza Zarar Veren Tasarruflar (Teberru Akitleri)

Hibede bulunma, vakıf tesis etme, vasiyet gibi herhangi bir karşılık ve fayda sağlamayan buna karşılık sırf zarar olan tasarruflar bu gruba girer.[81]

Velinin küçüğün malında hibe, vakıf, vasiyet, borç verme, gibi hiçbir teberru akdi yapma yetkisi olmadığı[82] gibi vasînin de yetimin malı üzerinde bu tür tasarruflar yapması geçerli kabul edilmemiştir.[83]

Borç verme, her ne kadar sonu itibariyle bir "muâvada" akdi olsa da başlangıçta bir "teberru" işlemi olarak kabul edilmesi hasebiyle teberru akitlerinden kabul edilmiştir. Buna göre başkasının malında teberru akdi yapmak caiz olmadığı için hem baba hem de vasî çocuğun malını başkasına borç veremezler. Zira bunların borcu geri alma konusunda aciz düşmeleri söz konusu olabilir.[84] Buna göre baba ve vasî yetimin malını borç verdiklerinde tazmin ile sorumlu olurlar. Ancak hâkim yetimin malın başkasına borç verebilir. Çünkü hâkim hapis veya diğer yollarla borcu geri alma kudretine sahiptir. Hatta bu işlem hâkim için müstehap kabul edilmiştir. Çünkü hâkimin meşguliyeti fazladır ve bizzat kendisinin yetimin malını koruması zor olur. Borç verme, tazmin zorunluluğu olduğu için yetimin malını korumada daha güvenli bir yoldur. Yine de hâkim bu malı emanet sahibi kimseye vermeli ve unutma ihtimaline karşı borç verme işlemini yazmalıdır.[85] Konuyla ilgili Şâfiî mezhebinin de benzer görüşte olduğu söylenebilir.[86]

Diğer yandan baba çocuğunun malını borç olarak alabilir. Ancak vasînin böyle bir hakkı yoktur. [87]Bununla birlikte vasînin de ihtiyaç durumunda yetimin malından borç alıp imkân bulduğunda ödeyebileceği konusunda görüşler de bulunmaktadır.[88]

Baba ve vasînin yetimin malını kendi borçları için rehin olarak vermeleri kıyasen caiz görülmezken istihsanen caiz kabul edilmiştir. Babanın yetimin malı ile kendi borcunu ödemesi caiz kabul edilirken vasînin böyle bir işlem yapma yetkisi kabul edilmemiştir.[89]

---

81 Yaman, Çalış, *İslâm Hukuku,* 201.

82 Molla Hüsrev, *Dürerü'l--hükkâm; 409;* Abdulhamîd, *el-Ahvâlü'ş-şahsiyye,* 435.

83 Abdulhamîd, *el-Ahvâlü'ş-şahsiyye,* 438.

84 Mevsılî, *el-İhtiyâr,* 5/76; Heyet, *Fetâvâ-i Hindiyye*, 6/147.

85 İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik,* 7/23.

86 Ebû İshâk İbrahim b. Ali b. Yusuf eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî fıkhı'l-İmâmi'ş-Şâfiî* (Beyrut: ts.), 1/336.

87 İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik,* 7/23.

88 Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî el-Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdulmuksid b. Abdurrahman (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/454.

89 Heyet, *Fetâvâ-i Hindiyye,* 6/147.

4.4. İbadet/Vergi Anlamı Bulunan Ödemeler

Yetimin malından zekât, haraç, öşür, nafaka, fıtır sadakası gibi ödemelerin zorunlu olup olmaması hususunda çeşitli görüşler bulunmaktadır.

4.4.1. Zekât

Hanefi mezhebinde zekâtın müslüman, akıl baliğ ve hür kimselere farz olduğu görüşü esas alınmıştır.[90] Dolayısıyla Hanefilere göre zekât mahza ibadet olan bir sorumluluktur. İbadetler de Hz. Peygamber'in "*Akıl baliğ olana kadar küçükten, uyanıncaya kadar uyuyandan ve akli melekelerine kavuşana kadar mecnundan kalem kaldırılmıştır.*"[91] hadisi gereği bu üç gruptan muaf tutulmuştur. Bu nedenle akıl baliğ olmayan yetimin malında zekat farz değildir. Eğer veli/vasî bu zekâtı öderse tazmin ile sorumlu olur.[92]

Buna karşılık yukarıdaki hadisteki "sorumluluğun kaldırıldığı" şeklindeki ifadeyi şahsa tahsis edip söz konusu kişilerin mallarındaki sorumluluklarının kaldırılmadığını savunan Şâfiîler,[93] zekâtı tıpkı öşür, nafaka ve haraç gibi vergi cinsinden mali bir sorumluluk olarak değerlendirerek bu konuda küçüğü, mecnunu ve sefihi reşit kimse ile aynı kabul etmişlerdir.[94] Onlar, "*Yetimin malını, sadaka yiyip bitirmemesi için artırmanın yollarını arayın*."[95] hadisine ve Hz. Ali, Hz. Ömer ve Hz. Aişe gibi ileri gelen sahâbenin uygulamalarına dayanarak yetimin malından zekâtın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Şâfiîlere göre, küçüğün ve mecnunun malında zekât farz olduğu gibi yetimin malında da zekât farzdır. Yetimin ve küçüğün malından gerekli olan bu zekâtı veli veya vasî ödemekle yükümlüdür.[96] Mâlikî ve Hanbelilerin de Şâfiîlerle aynı görüşte olduğu söylenebilir.[97] Zekâtla ilgili hükümler Genel olarak böyle olmakla beraber malların türlerine göre hem mezheplerin kendi içinde ve hem de mezhepler arasında farklılık arz ettiği de unutulmamalıdır.[98]

90 Mevsılî, *el-İhtiyâr,* 1/8. Bk. İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik,* 2/218.

91 Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Sünen-i kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Mekke: Mektebetü Dâri'l-Bâz, 1994), "Zekât", 24, (7132).

92 Şemsüddîn Ebûbekir Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, thk. Halîl Muhyiddin el-Meyyis (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000), 2/291.

93 Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 3/331.

94 Bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 2/28.

95 Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned* (Kahire: Müessese Kurtuba, ts.), 1/116, 118, 140; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân,* thk. Muhammed es-Sa'îd Besyûnî Zeglûl (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410), 1/99, (87).

96 Şâfiî, *el-Ümm*, 2/29; Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 3/330; Serahsî, *el-Mebsût*, 2/291.

97 İstîtî, *Hukûku'l-yetîm fi'l-fikhi'l-İslâmî,* 75.

98 Bk. Nurullah Eski, *Hak ve Sorumlulukları Bakımından İslam Hukukunda Yetimler* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, Yüksek Lisans, 2007), 85 vd.

4.4.2. Fıtır Sadakası

Hanefilere göre eda ehliyetine sahip olmayan küçüğün kendine ait malı varsa veli veya vasîsi bu maldan küçüğün fıtır sadakasını öder.[99] Çünkü fıtır sadakası ihtiyaç sahibi akrabalara nafaka vermek gibi yardım (muavenet) sorumluluğu yönü ağır basan bir ibadettir.[100] Buna göre vasî, diğer şartların da bulunması halinde yetimin malından fıtır sadakasını ödemekle yükümlüdür. Ancak İmam Muhammed ve Züfer'e göre fıtır sadakası tıpkı zekat gibi reşit olmayanlara vacip değildir. Dolayısıyla küçüklerin mallarından ödenmesi halinde veli veya vasî tazmin ile sorumlu olur.[101] Zekât ve fıtır sadakasında tam mülkiyeti yeterli gören Şâfiîlere göre ise bu şartı haiz olan şahıslar arasında hiçbir fark olmaksızın zekât farz olduğu gibi fıtır sadakası da vaciptir.[102] Bu görüş aynı zamanda cumhurun görüşüdür.[103]

4.4.3. Haraç, Öşür, Nafaka

Küçüğün ve yetimin malından velisi veya vasîsi tarafından toprak vergisi olarak kabul edilen haraç ve öşür ile akrabaya yardım sorumluluğu olarak kabul edilen nafaka gibi ödemelerin vacip olduğu konusunda görüş birliği olduğu söylenebilir.[104]

4.5. Muhtelif Tasarruflar

Yukarıda sayılan genel durumların dışında veli ve vasînin küçüğün/yetimin malı üzerinde tasarrufları ana hatlarıyla şöyle izah edilebilir:

Baba ihtiyaç duyması halinde ihtiyacı kadar çocuğunun malından alabilir. Vasî bunu yapamaz.[105] Konuyla ilgili şu fetva dikkat çekmektedir: Vasî yetimin malından bir şey alıp ve kendi ihtiyacına harcasa ve sonra aldığı şeyin mislini yerine koysa tazminden kurtulamaz. Bu vasî ancak yetim baliğ olduğunda, aldığı şeyi kendisine öderse veya aldığı mala denk bir şeyi yetim için satın alıp sonra şahitlere "Benim yetime şu miktarda borcum vardı ve ben şunu bu borç karşılığında yetim için satın aldım" derse tazmin sorumluluğundan kurtulmuş olur.[106]

---

99 Mevsılî, *el-İhtiyâr,* 1/9.

100 Şemsüddîn Ebûbekir Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Usûl-ü Serahsî*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1993), 2/333; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.) 361.

101 Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, 362.

102 Bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 2/28, 29.

103 İstîtî, *Hukûku'l-yetîm fi'l-fıkhi'l-İslâmî,* 76.

104 Bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 2/28, 29; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/90.

105 Mevsılî, *el-İhtiyâr,* 5/76; Molla Hüsrev, *Düreru'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm,* 410.

106 İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik,* 8/535; Heyet, *Fetevâ-i Hindiyye,* 6/150.

Aynı şekilde vasî, şahit tutmadan kendi malından yetim için harcama yaptığında bu harcama için yetimin malına rücu edemez. Ancak şahit tutması halinde harcadığını geri alabilir. Oysa baba bunu yapabilir.[107] Çünkü vasî kendisinin yetimden alacağı olduğunu iddia etmektedir. Bu hakkı elde etmek için sadece iddia yeterli olmayıp delil gerekmektedir.[108]

Vasînin yetimin işlerini görmesi vacip olduğu için kendisini yetime kiralaması caiz değildir.[109]

Yetimin malında faiz kuralları geçerlidir. Dolayısıyla vasînin yetimin malında faizli bir işlem yapması caz değildir. Örneğin bir ölçek kaliteli buğdayı bir ölçek kalitesiz buğdaya satması caiz değildir.[110]

5. Vasî ile İlgili Bazı Durumlar

5.1.Vasînin Yetimin Malını Kendi Malına Katması

Yetimlerin mallarını korumaya yönelik önemli uyarılar içeren "*Rüşdüne erinceye kadar yetimin malına, onun yararına olmadıkça el sürmeyin. Ahde vefa gösterin; çünkü ahid sorumluluk doğurur*."[111] "*Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir*."[112] âyetleri inince başta ehli beyt olmak üzere yanında yetim bulunan tüm müslümanlar o zamana kadar yetimlerle birlikte yiyip içtikleri yiyeceklerini ve içeceklerini yetimin malından ayırmışlar, yetimin yemeği artsa dahi bozuluncaya kadar onu bekletmişler ve ona dokunmamaya başlamışlar. Aynı şekilde yetimin hizmetçisinden ve bineğinden faydalanmaya son vermişler.

Zamanla insanlara büyük bir sıkıntı olmaya başlayan bu problemin çözümü için konu Hz. Peygamber'e arz edilmiş ve bir kolaylık beklentisi oluşmuştur. Bunu üzerine Yüce Allah "*Sana yetimleri de soruyorlar. De ki: Onların durumlarını iyileştirmek hayırlı bir iştir. Onlarla içli dışlı olursanız zaten onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah düzelten ile bozanı bilir. Allah dileseydi sizi güçlüğe düşürürdü*."[113] âyetiyle iyi niyetle yapılan bu beraberliği meşru kılarak sosyal bir sıkıntıya dönüşen bu problemi ortadan kaldırmıştır.[114]

107 İbn Âbidin, *Hâşiye-i Raddü'l-muhtâr,* 6/716.

108 İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 5/229.

109 İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik,* 8/534

110 İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik,* 8/533

111 el-İsrâ 17/34.

112 en-Nisâ 4/10.

113 el-Bekara 2/220.

114 Bk. Abdurrahman b. Kemâl Celâleddîn es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1993), 1/613.

Bu âyetten hareketle Ebû Yusuf, iyi niyetle ve koruma amacıyla vasînin yetimin malını kendi malına katması durumda eğer yetimin malının helak olursa vasîye tazmin gerekmeyeceğini söylemiştir. Çünkü vasî dilediği gibi onu koruma yetkisine sahiptir.[115]

Yukarıda zikri geçen âyette Yüce Allah yetimin malına iyi niyetle yaklaşıp onu koruyup kollamaya ve artırmaya gayret eden ile onu yok etmeye çalışanı bildiğini vurgulayarak sorumluların yetimin malına karşı samimiyetle yaklaşma konusunda uyarıda bulunmaktadır. Nitekim konuyla ilgili başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "*Yetimlere mallarını verin, temizi pis olanla değişmeyin, onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin; zira bu büyük bir günahtır*."[116]

Görüldüğü gibi bu âyette de yetimin malını kötü niyetli bir şekilde kendi malına katan pis bir şeyi temiz bir şeyle değiştirmekle itham edilmiştir. Bu durum helali haramla veya kaliteliyi kalitesizle değiştirmek olarak yorumlanmıştır.[117]

5.2. Vasînin Yetimin Malından İstifade Etmesi

Vesâyet akdi temelde bir yardımlaşma ve muhtaç olan birine sahip çıkma düşüncesine dayanır. Bu maksatla bu görev kabul edilir. Bununla birlikte vasînin bu görevinden dolayı ücret alıp alamayacağı veya yetimin malından istifade edip edemeyeceği İslâm hukukunda ele alınmış ve bir sonuca bağlanmıştır.

Konuyla ilgili Yüce Allah "*Zengin olan (vasî) yetim malına tenezzül etmesin, yoksul olan da kararınca yesin*."[118] buyurmuştur. Bu âyet konuyla ilgili temel yaklaşımı ortaya koymaktadır. Buna göre âyette büyüyüp mallarını geri alacaklar diye yetimlerin mallarının israf boyutunda ve aceleyle yenilmemesi[119] ve yetimin malına ihtiyacı olmayacak kadar hali vakti yerinde olan vasînin yetimin malına karşı iffetli davranması emredilmiştir. Âyette "استعفّ" fiilinin kullanılması zenginin yetimin malını yemekten uzak durması konusunda ziyade bir vurgu olarak değerlendirilmiştir. Yetimin malına ihtiyacı olan vasînin ise maruf ölçülerde, diğer bir ifadeyle insanların ve örfün normal göreceği miktarda bu maldan istifade etmesi meşru kabul edilmiştir.[120] Nitekim bir yetimin vasîsi olan ve fakir olduğunu beyan eden bir sahabe Hz. Peygambere bu yetimin malından yiyip yiyemeyeceğini sorduğunda Hz. Pey-

115 İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik,* 8/532.

116 en-Nisâ 4/2.

117 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/426.

118 en-Nisâ 4/6.

119 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi'ü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Ḳur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 7/580.

120 Nesefî, *Tefsîrü'n-Nesefî*, 1/203.

gamber kendisine israfa kaçmadan söz konusu maldan yiyebileceğini söylemiştir.[121] Başka bir hadiste ise, benzer bir soruya, "*Kendi malını onun malıyla korumadan ve onun malından ağır bir yük olacak kadar biriktirmeden yiyebilirsin*."[122] şeklinde cevap vermiştir.

Âyette zengin olanın vasînin yetimin malına karşı "iffetli" davranması, onu "terk etmesi" şeklinde izah edilirken, "maruf ölçüde yemek" ise ihtiyaç miktarı, açlığını giderecek kadar yiyecek ve avret mahallini örtecek miktarda elbise veya borç almak olarak izah edilmiştir.[123]

Bu ayet ve hadisleri dikkate alan İslâm hukukçuları vasînin muhtaç olması durumunda yetimin malından maruf ölçülerde yiyebileceğine ve yetimin bir ihtiyacını karşılamak için onun bineğini kullanabileceğine hükmetmişlerdir.[124] Aynı şekilde ihtiyaç halinde yetime ait sağmal hayvanlardan onların bakımıyla ilgilenmek şartıyla aşırıya kaçmadan ihtiyaç kadar istifade edileceğine dair görüşler bulunmaktadır.[125] Nitekim bazı alimler vasînin yetimin malını koruma sorumluluğunu üstlenmesini ortak bir menfaat sebebiyle kabul edilmiş bir görev olarak değerlendirmişlerdir.[126]

5.3. Vasînin Görevi Karşılığında Ücret Talep Etmesi

Vasiyet edenin (mûsînin) tayin ettiği vasînin görevi karşılığında bir ücret alması sahih değildir. Ancak eğer vasîyi tayin eden "mûsî" veya hâkim görevin karşılığı olarak vasîye bir ücret belirlemişlerse vasî zengin de olsa uhdesine verilen yetimin malından bu ücreti alabilir.[127] Eğer böyle bir takdir yoksa, vasî de fakir değilse herhangi bir ücret talep edemez. Bundan hareketle fakihler fakir vasînin, vesâyeti altındaki kimsenin malından görevi esnasında ihtiyacı nisbetinde ve toplumsal sağduyunun mâkul bulacağı ölçüde yararlanabileceği, ayrıca ücret alamayacağı görüşündedir.[128] Ancak vasînin muhtaç olması durumunda hizmeti karşılığında ücret

121 Ebû Dâvûd, "Vesâyâ", 8 (No. 2874); Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen,* thk. Abdü'l-Fettâh Ebû Gudde (Halep:Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1986), "Vesâyâ", 11 (No. 3668); Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), Vesâyâ", 9 (No. 2872).

122 Ebû Dâvûd, "Vesâyâ", 8 (No. 2874); "İbn Mâce, Vesâyâ", 9 (No. 2872).

123 Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi',* 5/154. Ayrıca bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtûbî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, thk. Hişâm Semîr el-Buhârî (Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 5/42; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî en-Nahhâs, *Me'âni'l-Kur'âni'l-Kerim*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî (Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, ts.), 2/22.

124 Heyet, *Fetâvâ-i Hindiyye,* 6/150; Mevsılî, *el-İhtiyâr,* 5/77. İbn Âbidin, *Hâşiye-i Raddü'l-muhtâr,* 6/725.

125 Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-'uyûn*, 1/454.

126 Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb, *el-Kavâ'id fî'l-fikhi'l-İslâmî*, thk. Taha Abdurraûf Saîd (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, 1971), 62.

127 İbn Âbidin, *Hâşiye-i Raddü'l-muhtâr,* 6/713.

128 Bardakoğlu, "Vesâyet", 43/66-70.

alabileceğini söyleyenler de bulunmaktadır.[129] Nitekim bazı alimler vasînin yetimin malı üzerindeki vesâyet görevini, yetimin malının cüzi bir karşılığında malda çalışmak olarak değerlendirerek vasînin yetimin malından yemesini yetimin malında çalışmadan doğan bir hak olarak görmektedir.[130]

5.4. Harcama Miktarı Konusunda Vasî ile Yetimin Arasındaki İhtilafın Çözümü

İslâm hukukunda genel olarak vasî, "emin" kabul edilmiştir.[131] Bu nedenle Hanefiler vasînin elinde bulunan malı emanet hükmünde kabul ederek ihtilaf durumunda "söz vasînindir" derler. Buna göre yetimin malıyla ilgili vasînin yaptığı harcamaların miktarı konusunda vasî ile yetim arasında bir ihtilafın çıkması halinde eğer vasînin harcadığı miktar süreye oranla makul karşılanabilecek bir seviyede bulunursa vasînin sözüne itibar edilir.[132] Aynı şekilde vasî yetimin malını rüşte erdiğinde kendisine teslim ettiğini beyan edip yetimin bunu tasdik etmemesi durumunda yine vasînin sözüne itibar edilir.[133] Bu durumlarda vasînin yemin etmesinin talep edilebileceğini savunanlar olsa da açık bir ihaneti görülmediği sürece vasînin yemin etmesini istemenin hoş karşılanmayacağı esas alınmıştır.[134]

Aynı şekilde vasî, tıpkı baba, kadı ve vakıf sorumlusu gibi kendine bırakılan malın nerede olduğunu bildirmeden ölse tazmin ile sorumlu olmaz.[135] Ancak vasînin yaptığı harcamalar gerçekle bağdaşmıyorsa bu durumda vasînin sözüne itibar edilmez.[136] Vasî emânet olan yetimin malında "teaddî" ile hareket ettiği için bu malı tazmin eder. Bu durumda vasînin yetkisinin iptal olup olmayacağı hususu ise tartışmalıdır.[137]

Şâfiîlere göre de vasî "emîn" kabul edilmiştir. Ancak Şâfiîler vesâyeti vekalet gibi kabul etmektedir. Onlara göre ihtilaf durumunda vasînin sözüne itibar edilmeyip kendisinden delil istenir.[138]

---

129 Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-'uyûn*, 1/454.

130 İbn Receb, *el-Kavâ'id fî'l-fıkhi'l-İslâmî,* 63.

131 İbn Nüceym Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1980), 275; Karâfî, *Envâru'l-burûk fî envâi'l-fürûk*, 4/165.

132 Heyet, *Fetâvâ-i Hindiyye,* 6/155.

133 Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım, *Ḳavâ'idü'l-aḥkâm fî meṣâliḥi'l-enâm,* thk. Mahmûd b. et-Telâmîz eş-Şankîtî (Beyrut: Dâru'l-Meârif, ts.), 2/29.

134 Heyet, *Fetâvâ-i Hindiyye,* 6/156.

135 İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 273.

136 İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 275.

137 İbn Receb, *el-Kavâ'id fî'l-fıkhi'l-İslâmî*, 65.

138 Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 6/1179.

5.5. Yetime Malı Teslim Edilirken Şahit Tutma Zorunluluğu

Deneme ile reşit oldukları ve mallarını doğru bir şekilde idare edebilecek kapasiteye ulaştıkları anlaşılan yetime malları teslim edildiğinde inkar veya ihtilaf durumunda veli veya vasînin yemin etmek durumunda kalmaması ve kendini rahatça savunabilmesi için "*Yetimlere mallarını verdiğinizde onlara şahit tutun.*"[139]. âyetiyle yetimlerin malı teslim aldıklarına dair şahit tutulması emredilmiştir.[140] Ancak şahit tutmanın hükmü konusunda mezhep alimleri ihtilaf etmiştir. Bazıları âyetin zahirinden hareketle bunun farz olduğunu söylerken bazıları "emîn" kişi olması hasebiyle vasînin sözüne itibar edileceğini söylemişlerdir. Bu alimlere göre şahit tutmak müstehaptır. [141]

Hanefiler veli veya vasînin elinde bulunan mal emanet hükmünde kabul ettikleri için ihtilaf durumunda vasînin sözünü geçerli sayarlar. Dolayısıyla onlara göre reşit olduğunda yetimin malını teslim ederken şahit tutmak gerekmez. Ancak yetimin malından borç alması durumunda şahit tutması gerekir.[142] Bu nedenle şahit tutun emrinin ibahe ifade ettiğini kabul eden Hanefîler'e göre şahit tutma mendup kabul edilmiştir. Buna göre vasî yetimin malını reşit olduğunda kendisine teslim ettiğini beyan edip yetimin bunu tasdik etmemesi durumunda vasînin sözüne itibar edilir.[143] Çünkü vasî şer'an emin kabul edilmiştir.[144]

İmam Şâfiî ise âyetteki şahit tutma emrini iki şekilde yorumlamaktadır:

Birincisi, âyet nass olarak değil de delalet yoluyla şahitliği emretmektedir. Âyetin devamındaki "*Allah'ın şahitliği yeter*" ifadesi şahit tutmama konusunda ruhsat delili gibidir.

İkincisi ise şahit tutmak, malın teslim edildiğinin inkarı durumunda vasînin töhmetten kurtulması için şart koşulmuştur. Buna göre vasînin malı teslim ettiği, yetim tarafından inkar edildiğinde vasî şahit olmadan bu ithamdan kurtulamaz. Ancak yetimin vasîyi tasdik etmesi durumunda şahide gerek kalmaz.[145]

Diğer yandan her ne kadar Hanefiler gibi vasîyi "emîn" kabul etseler de Şâfiîler vesâyeti vekâlet akdi gibi kabul ettikleri için onlara göre kendisine bırakılan emaneti emanetin sahibi olan mûsîden başka biri olan yetime teslim ettiği için inkar

139 en-Nisâ 4/6.

140 Nesefî, *Tefsîrü'n-Nesefî*, 1/203.

141 Kurtûbî, *el-Câmi'li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, 5/46.

142 Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi,* 5/154.

143 İzzüddîn b. Abdisselâm, *Ḳavâ'idü'l-aḥkâm,* 2/29.

144 İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 275; Karâfî, *Envâru'l-burûk fî envâi'l-fürûk*, 4/165.

145 Şâfiî, *el-Ümm,* 7/82.

durumunda vasînin sözüne itibar edilmeyip kendisinden delil istenir. Bu nedenle âyette şahit tutma emredilmiştir.[146] Dolayısıyla Şâfiîlere ve Mâlikîler'e göre buradaki emir vücûp ifade ettiği için şahit tutmak vaciptir.[147]

6.Yetimin Malı Üzerindeki Velâyetin Sona Ermesi

Hukuken kişi kabul edilen her bir fert için tam ehliyetli olmak asıl olup ehliyetsizlik ise arızidir. Bu arızı nedenlerle tam ehliyete sahip olamayan kısıtlıların şahsı ve malı üzerindeki velâyet veya vesâyet, hukuk düzeninin almış olduğu geçici bir koruma tedbiri mahiyetindedir. Dolayısıyla bu tedbiri gerektiren sebepler ortadan kalkınca bu koruma da ortadan kalkar. Buna göre bir kişi reşit olarak akıl baliğ olduğunda doğrudan kendisi için tam eda ehliyeti sabit olur. Bu kişinin bütün tasarrufları hiçbir kimsenin iznini beklemeden geçerli olur.[148]

Yetimlerin mallarının kendilerine ne zaman verileceğini açıklayan âyetler aynı zamanda yetimlerin malları üzerindeki geçici koruma tedbiri olan vesâyetin ne zaman ve nasıl sona ereceğini de ortaya koymaktadır. Bu âyetler şöyledir:

"*Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onlarda yeterli fikrî olgunluk (rüşt) tespit ederseniz hemen mallarını kendilerine verin*."[149] "*Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun; hesap sorucu olarak da Allah yeter*."[150]

Bu âyette, yetimin bulûğa ermesi ve fikrî olgunluk çağı olarak kabul edilen "rüşd" seviyesine ulaşması halinde malının kendisine teslim edilmesi emredilmektedir. Ancak bu özelliklerin yetimde gelişip yeterli seviyeye geldiğini anlamak için yetimin değişik şekillerde denenmesi istenmektedir.

Âyette yetimin malının kendisine teslim edilmesinin birinci şartı olarak zikredilen "nikâha ulaşmak" ifadesi tefsirlerde baliğ olma anlamındaki "hulm" kelimesi ile açıklanmıştır.[151] Nitekim başka âyetlerde "*çocukların hulme ulaşması…*"[152] şeklinde ifade edilmiştir. Bu da buluğ ve evlilik yapmaya ehil olma çağı demektir. Kız çocuklarında adet hali ve hamilelik kesin olarak ergenlik alameti kabul edilmiştir.

146 Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 6/1179.

147 Şihâbü'd-dîn Ahmed bin İdrîs el-Karâfî, *ez-Zehîra*, thk. Muhammed Hacî (Beyrut: Dâru'l-Garb, 1994), 7/180; Arı, "Yetim", 43/501-503; Eski, "*Hak ve Sorumlulukları Bakımından İslam Hukukunda Yetimler"*, 52.

148 Zeydân, *el-Medhal*, 264.

149 en-Nisâ 4/6.

150 en-Nisâ 4/6.

151 Taberî, *Câmi'ü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Ḳur'ân*, 7/575; Kurtûbî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, 5/34.

152 en-Nûr 24/58-59.

Erkeklerde ise ihtilam ile bu durum ortaya çıkar. Ancak ihtilam olmayan erkek için mezhep alimleri bir yaş sınırı tespit etme yoluna gitmişlerdir.[153]

Tam ehliyet için önemli bir sınır kabul edilen ergenlik yaşı bölgesel farklılıklara göre değişkenlik arz etmekle beraber Hanefilere göre kızlarda 9 yaş, erkeklerde ise 12 yaş olarak kabul edilmiştir. Ebû Hanife 17 yaşına basan kızı ve 18 yaşına giren erkeği her halükarda baliğ kabul ederken imameyn bu sınırı hem kızda ve hem de erkekte 15 olarak belirlemiştir.[154] Şafiî ve Hanbelilerde de bu yaş 15 olarak kabul edilirken, İmam Mâlik de Ebû Hanife gibi 17 yaşına girinceye kadar ihtilam olmayan çocuğu akıl baliğ kabul etmemiştir.[155]

Âyetteki ikinci şart olarak zikredilen "rüşt" kelimesi ise kişinin dini ve dünyevi olarak faydasına ve zararına olacak tasarrufları tam olarak kavraması, malını israf etmeden ve saçıp savurmadan akıllıca idare edebilme melekesi olarak açıklanmıştır. Bu özellikleri taşıyan kişiye "reşîd" denmektedir.[156] İlim ehli malını koruyabilen ve onu akıllıca idare eden reşit birinin kısıtlı olamayacağı konusunda ittifak etmiştir.[157]

Buna göre vasînin yetime malını teslim etmesi için iki zaman sınırı belirlenmiştir. Birincisi yetimin ergenlik çağına girmesidir. İkinci sınır ise yetimin rüştünün sezilmesidir. Akıl baliğ olan yetimin reşit olup olmadığını anlamak için veli veya vasîsi kendisine bir miktar mal vererek belli bir süre onu takip eder. Eğer kendisinde rüşt alametinin oluştuğuna kanaat getirirse ona malını teslim eder.[158]

İmâmeyn ile diğer mezhep alimlerine göre hangi yaşına gelirse gelsin kendisinde rüşt hali görülmedikçe sefih durumundaki kişiye malları verilmez. Rüşt hali görülünceye kadar bu mallar veli veya vasînin idaresinde kalmaya devam eder.[159] Dolayısıyla ergenlik çağına giren yetim henüz reşit değilse bu halde ihtiyarlasa bile malı kendisine teslim edilmez. Henüz ergenlik çağına girmeden reşit olduğu anlaşılsa yine malı teslim edilmez.[160] Bun göre reşit olmadan mümeyyiz durumdaki yetime malı teslim edilse ve bu mal zayi olsa vasî tazmin ile sorumludur.[161]

153 Kurtûbî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/34.

154 Aydın, *İslâm- Osmanlı Aile Hukuku,* 22-233.

155 Kurtûbî, *el-Câmi l'i-aḥkâmi'l-Ḳur'ân,* 5/34.

156 Taberî, *Câmi'ü'l-beyân,* 7/576; Zeydân, *el-Medhal*, 264; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü,* 485.

157 Nahhâs, *Meâni'l-Kur'âni'l-Kerim*, 2/20.

158 Kurtûbî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, 5/34.

159 Arı, "Yetim", 43/501-503.

160 Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 7/575; Kurtûbî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, 5/35; Osman Güman, *Nahiv-Usûl İlişkisi (el-İsnevî Örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora, 2006), 122; Arı, "Yetim", 43/501-503.

161 İbn Âbidin, *Hâşiye-i Raddü'l-muhtâr,* 6/710.

Ebû Hanîfe'ye göre yetime ait malların veli yahut vasî idaresinde kalma süresinin son sınırı yirmi beş yaştır; bu yaşa gelen kişide rüşt hali görülmese de bu kişi artık kısıtlı tutulamaz ve malları kendisine teslim edilir.[162]

Diğer yandan yukarıdaki ayette eğer reşit olurlarsa yetimlere mallarının verilmesi istenirken "yetâmâ" kelimesinin kullanılması mecazi olarak izah edilmiştir. Şöyle ki burada mecazi bir kullanımla yetimlerin mevcut hali zikredilmiş ancak reşit halleri kastedilmiştir. Nitekim bu ifade tarzı Arapçada "mecaz-ı mürsel" olarak isimlendirilen ve çokça kullanılan bir ifade yöntemidir.[163] Bu yönteme başvurulmasının sebebi ise yetimlerin rüşt çağına ulaşmaları halinde zaman geçirmeden derhal mallarının kendilerine verilmesi vurgusunu ortaya koymak olarak yorumlanmıştır.[164] Dolayısıyla tam eda ehliyetinin şartları olan akıl baliğ ve reşit olma şartlarını taşımadığı için malları üzerinde tasarruf yetkisi kısıtlanan yetim bu şartlara kavuştuğunda veli veya vasîsinin bu malları derhal yetime teslim etmesi zorunludur.[165]

Sonuç

İslâm toplumunda yaşayan bireylerin hak ve sorumlulukları İslâm'ın temel kaynakları olan Kur'an ve sünnet tarafından belirlenmiş, Yüce Allah Hz. Peygamber vasıtasıyla her bir ferdin hakkının korunması için gerek dünyevi ve gerekse uhrevi müeyyideler koymuştur. Bu bağlamda toplumda dezavantajlı grupların en başında gelen yetim çocukların haklarının gözetilmesi için de gerekli prensipleri göstermiştir. Nitekim Kurân'da ve sünnette konuyla ilgili detaylı ilke ve hükümlerin bulunduğu anlaşılmaktadır.

İslâm hukuku, temel kaynaklar ışığında yetimlerin korunup kollanması, özenle terbiye edilip büyütülmesi ve kendilerine değişik yollarla intikal eden mallarının korunması konusunda velâyet ve vesâyet kurumunu tesis ederek konuyu detaylı bir şekilde sistemleştirmiştir.

İslâm hukukunda korunmaya muhtaç olan çocukların velisi olan baba, çocuğa nesep yönünden en yakın olduğu için çocuğa en fazla sevgi göstereceği gerekçesiyle çocuğun şahsını ve malını korumada öncelikli olarak ve doğrudan yetkili kılınmıştır.

162 İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik,* 8/91; Kurtûbî, *el-Câmi'li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, 5/38; Nesefî, *Tefsîrü'n-Nesefî*, 1/203; Arı, "Yetim", 43/501-503.

163 Bk. Ali Cârimî ve Mustafa Emîn, *el-Belâğatü'l-vâdıha* (Erdu's-Somâl: Mektebetü'n-Nûri'l-İslâmiyye, ts.), 91.

164 İbn. Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr,* 4/13.

165 Taberî, *Câmi'ü'l-beyân,* 7/576; Nesefî, *Tefsîrü'n-Nesefî*, 1/203; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 1/464.

Baba bulunmadığı durumda çocuğun korunup kollanması hususunda babanın yerine kimin yetkili olacağı konusunda İslâm hukukçularının ihtilafının sebebi çocuğun azami derecede faydasına olacak bir hükme ulaşma çabasıdır. Bazıları babanın tercih ettiği vasîyi yetkili görürken, bazıları nesep yakınlığı daha fazla şefkati gerektireceği düşüncesiyle babanın babası olan dedeyi yetkili kabul etmiştir.

Veli veya vasînin bulunmadığı veya çocuğun menfaatini koruma konusunda ahlaken veya tecrübe bakımından yeterli olmadığı durumda İslâm hukuku çocuğu veya yetimi kendi haline bırakmamış, kamu otoritesini yetkili ve sorumlu tutmuştur. Bu durumda devlet başkanı adına hâkim yetimin hukukunu korumaya yönelik tedbirleri almakla yetkili ve sorumludur.

Yetimin veya kısıtlı olan fertlerin velisi veya vasîsi kim olursa olsun, bu kimselerin yetimin malına iyi niyetle yaklaşmaları ve yetimin malındaki tasarruflarının yetimin maslahatına olması esastır. Yetimin maslahatına olmayan hiçbir tasarruf meşru ve geçerli kabul edilmemiştir.

Yetimin şahsında ve malında tasarruf velâyetine sahip olanların küçüğün malını yönetirken daima onun yararını gözetmesi temel kuraldır. Veli veya vasî kural olarak emin sayıldığından bunların yetimin malıyla ilgili tasarruflarına yönelik beyanlarına güvenilir, bu kimseler, kusur ve teaddîleri bulunmadığı sürece meydana gelen zararlardan sorumlu tutulmazlar. Bu nedenle aksine bir delilin bulunmaması halinde vasî ile yetim arasında ihtilaf durumunda vasînin sözü esas alınır. Elbette ki tüm vesâyet sürecinin yargının denetim ve gözetimi altında yürüdüğü ve ihtilafla ilgili kesin hükmü verecek olan kurumun da yargı olduğu unutulmamalıdır.

İslâm hukuku hürriyeti ve ehliyeti asıl, kısıtlı olmayı ise arızi bir durum kabul ettiği için ehliyeti ortadan kaldıran sebeplerin yok olmasıyla kişi ehliyetine kavuşur, hem şahsı hem de malı üzerinde tasarruf yetkisine de sahip olur. Bu nedenle reşit olmaması ve velisi de bulunmaması nedeniyle vasînin himayesine muhtaç olduğu için vasînin vesâyeti altında olan yetim, reşit olur olmaz kendi şahsı ve malı üzerinde doğrudan velâyet yetkisini elde eder ve vasînin himayesindeki mallarını kendi idaresine alır.

Kaynakça

Abdulhamîd, Muhammed Muhyiddîn. *el-Ahvâlü'ş-şahsiyye fi'ş-şerîati'l-İslâmiyye*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 2007.

Akyüz, Vecdi. *İslâm'da Yetim (İslâm'da Hakları ve Sorumluluklarımız)*. İstanbul: Gümüş Ofset, 2010.

Arı, Abdüsselam. "Yetim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/501-503. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Aydın, Mehmet. *İslâm- Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1985.

Bardakoğlu, Ali. "Vesâyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/66-70. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Sünen-i kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ Mekke: Mektebetü Dâri'l-Bâz, 1994.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Şu'abü'l-îmân.* thk. Muhammed es-Sa'îd Besyûnî Zeglûl Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuku İslâmiyye ve Istılâhatı Fıkhiyye Kâmusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslâm İlmihali*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.

Buhârî, Muhammed b. İsmaîl Ebû Abdillâh. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Bugâ Beyrut: Dâr-u İbn-i Kesîr, 1987.

Cârimî, Ali-Emîn, Mustafa. *el-Belâğatü'l-vâdıha.* Erdu's-Somâl: Mektebetü'n-Nûri'l-İslâmiyye, ts.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. Beyrut-Sayda: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü.* İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.

Eski, Nurullah. *Hak ve Sorumlulukları Bakımından İslam Hukukunda Yetimler*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, Yüksek Lisans, 2007.

Güman, Osman. *Nahiv-Usûl İlişkisi (el-İsnevî Örneği).* İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2006.

Hallâf, Abdü'l-vahhâb. *İlmü usûli'l-fıkh.* thk. Muhammed Ebû'l-Hayr es-Seyyid. Dimeşk: Müessesetü'r-Risâle, 2012.

Heyet. *Fetevâ-i Hindiyye.* Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1991.

İbn Âbidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdulaziz el-Hüseynî. *Hâşiye-i Raddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerh-i Tenvîri'l-ebsâr.* Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 2000.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1980, 273.

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.

İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân. *el-Kavâid fi'l-fıkhi'l-İslâmî*. thk. Taha Abdurraûf Saîd. Kâhire: Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, 1971.

İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredâtü fî garîbi'l-Kur'ân*. çev. Abdulbaki Güneş - Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.

İstîtî, Tesnîm Muhammed Cemal Hasan. *Hukûku'l-yetîm fi'l-fıkhi'l-İslâmî*. Nablus: Câmiatü'n-Necâhi'l-Vataniyye, Külliyetü'd-Dirâseti'l-Ulyâ, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

İzzüddîn b. Abdisselâm, Ebû Muhammed b. Ebi'l-Kâsım. *Ḳavâʿidü'l-aḥkâm fî meṣâliḥi'l-enâm*. thk. Mahmûd b. et-Telâmîz eş-Şankîtî. Beyrut: Dâru'l-Meârif, ts., 2/29.

Karâfî, Şihâbü'd-dîn Ahmed bin İdrîs. *ez-Zahîra*. thk. Muhammed Hacî. Beyrut: Dâru'l-Garb, 1994.

Karâfî, Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs. *Envâru'l-burûk fî envâi'1-fürûk*. thk. Halîl el-Mansûr. Beyrut:Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Kâsânî, Alâüddîn Ebûbekir. Ahmed *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1982.

Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Ḳurʾân*. thk. Hişâm Semîr el-Buhârî. Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.

Mâverdî, Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî. *el-Hâvî'l-kebîr fî fıkhi mezhebi'l-İmâmi'ş- Şâfiî*. thk. Ahmet Abdullah. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1994.

Mâverdî. *en-Nüketü ve'l-uyûn*. thk. es-Seyyid b. Abdulmuksid b. Abdurrahman. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl. *Bidâyetü'l-müctehid*. Kahire: Mektebetü ve Matbabtü Muhammed Ali Sabah, ts.

Mevsılî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*. thk. Abdullatîf Muhammed Abdurrahman. Beyrut: Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, 2005.

Molla Hüsrev. *Düreru'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Kit-San Matbaacılık, 1980.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh-i Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdu'l-bâkî Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.

Nahhâs, Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî. *Meâni'l-Kur'âni'Kerim*. thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, ts.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen.* thk. Abdü'l-Fettâh Ebû Gudde. Halep:Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1986.

Nesefî, Ebu'l-Berkât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Tefsîrü'n-Nesefî*. thk. Mervân Muhammed eş-Şiâr. Beyrut, Dâru'n-Nefâis, 2005.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Ravzatü'tâlibîn ve umdetü'l-müftîn.* Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405.

Öz, Mustafa. "Vasî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/546-547. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Semerkandî, Alâaddîn. *Tuhfetü'l-fukahâ*. Beyrut:Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.

Serahsî, Şemsüddîn Ebûbekir Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. thk. Halîl Muhyiddin el-Meyyis. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000.

Serahsî, Şemsüddîn Ebûbekir Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl. *Usûl-ü Serahsî*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993, 2/332.

Süyûtî, Abdurrahman b. Kemâl Celâleddîn. *ed-Dürrü'l-Mensûr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1993.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *el-Ümm*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1393.

Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasan. *el-Câmi'u's-sağîr ve şerhuhû en-Nâfi'u'l-kebîr*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1406.

Şeybânî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *el-Müsned.* Kahire: Müessese Kurtuba, ts.

Şeyhîzâde, *Abdurrahmân* b. Muhammed b. Süleymân. *Mu'cemü'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*. thk. Halîl İmrân el-Mansûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali b. Yusuf. *el-Mühezzeb fî fıkhı'l-İmâmi'ş-Şâfiî.* Beyrut: ts.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmiʿu'l-beyân an teʾvîli âyi'l-Ḳurʾân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmiʿü'l-beyân an teʾvîli âyi'l-Ḳurʾân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.

Yaman, Ahmet - Çalış, Halit. *İslâm Hukuku.* Ankara: Bilay, 2018.

Zemahşerî, Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an hakâiki ğavamıdı't-tenzîl.* Beyrut: Dâru'l-Kitabi'lArabiyyi, 1407.

Zeydân, Abdulkerîm. *el-Medhalü lidirâseti'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2002.

Zeylaî, Fahreddîn Osmân b. Ali. *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Kâhire: el-Matbatu'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1313.

İSLAM HUKUKUNDA YARDIMA MUHTAÇ KİMSESİZ ÇOCUK (LAKÎT) VE HAKLARI

Abdulmuid AYKUL*

Giriş

Çocuk hakları, tüm çocukların doğuştan sahip oldukları ve devletlerin koruması altına aldığı temel haklardır. Bu haklar arasında, yaşama hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı, ayrımcılık yapılmama hakkı, adil yargılanma hakkı gibi haklar yer alır.[1] Çocuk hukuku ise çocukların korunması, bakımı, desteklenmesi ve haklarının savunulması gibi konuları ele alan bir hukuk dalıdır. Bu hukuk dalı, çocukların yasal haklarının korunması ve çıkarlarının gözetilmesi için yasal düzenlemeler yapar.[2] Modern anlamda çocuk hakları kavramının, XX. yüzyılın başlarında ortaya çıktığı ifade edilmektedir.[3] Elbette pek çok hukuk sisteminde çocuğun birey olması açısından haklarının varlığı kabul edilmekle birlikte müstakil olarak çocuk hakkı kavramının son yüzyılın bir ürünü olduğu hususu, konu üzerinde çalışma yapan araştırmacıların hemen hemen ortak kanaatini yansıtmaktadır. Ancak burada İslam hukukunun göz ardı edildiği söylenmelidir. Kur'ân-ı Kerim'de babaları bilinmeyen kimsesiz çocukların evlatlık yapılarak başka birisinin nüfusuna geçirilmesi (sürekli oğul yapılması) yasaklanmıştır. Bununla birlikte böyle çocukların evlatlık olarak alınmaması onların sahipsiz bırakıldığı anlamına elbette gelmez. Fıkıhta *kitâbu'l-lakît* başlığı altında yardıma muhtaç kimsesiz çocuk konusu ele alınmış, çocukların sosyal, ekonomik ve kişilik hakları ile ilgili pek çok hüküm ve hukuk normu oluşturulmuştur. Tarihin hemen hemen her döneminde kimsesizler bulunmakla birlikte hukuki olarak bunun İslam hukuk literatüründe *lâkit* başlığı altında incelenmesi ve

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, İslam Hukuku Anabilim Dalı, maykul8210@hotmail.com orcid.org/ 0000-0001-9012-6341

1 Jale Cesuroğlu vd., "Çocuk Hukuku ve Çocuk Haklarının Önemi Üzerine", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 7/28 (2023), 21.

2 Cesuroğlu vd., "Çocuk Hukuku ve Çocuk Haklarının Önemi Üzerine", 21.

3 Ebü'r-Recâ Necmüddîn Zâhidî, *el-Mücteba* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015), 16-323; Cesuroğlu vd., "Çocuk Hukuku ve Çocuk Haklarının Önemi Üzerine", 21.

ele alınması İslamın yardıma muhtaç kimsesiz çocukların bakım ve gözetimine verdiği önemi göstermektedir. Bu şekilde anne, baba ve hatta yakın akrabadan yoksun olarak bulunan çocukların gerek bakım ve gözetimi gerek eğitim ve terbiyesi ve gerekse de iaşe giderleri ile sosyal statülerine dair fürû fıkıhta doyurucu bilgilere rastlanmaktadır. Ayrıca doktrinde *ahkâmu's-sığâr* (çocuk hukuku) ile ilgili müstakil eserlerin[4] yazıldığı yetimlere özgü hukuk kurallarının oluşturulduğu bir kültürün modern dönemde ilahiyat alanı dışında yazılan akademik yazılarda pek görülmemesi açıkçası yadırganacak bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

İslam'da kimsesiz çocuklarla ilgili bu hukukî düzenlemeler sadece teoriden ibaret kalmayıp tarihteki çeşitli Müslüman devletler tarafından pratiğe de yansıtılmıştır. Önceleri kimsesiz çocukların bakımı, iaşesi, barınması, eğitim ve öğretimi, vakıflar ve hayırsever kişiler tarafından yapılırken Osmanlı'da özellikle Tanzimat'tan sonra daruşşafaka, ıslahhane ve darüleytamlar gibi müesseseler eliyle de yürütülmüştür. Ayrıca Osmanlılarda kimsesiz çocuklarla ilgili "tebenni" uygulaması da göze çarpmaktadır. Elimizdeki şer'iyye sicillerine göre cami avlusunda bulunan kimsesiz çocuklar, tebenni adı altında koruyucu ailelere verilmiş; çocukların yeme, içme, barınma ve eğitimi için kimsesiz çocuğu himaye etmek üzere bulan kimsenin günlük nafaka ücreti devlet hazinesi tarafından karşılanmıştır.[5] Bu uygulamada koruyucu ailenin çocuk üzerindeki himaye süresi ile ilgili "inde'z-zafer", "vakte'z-zafer", "lede'z-zafer", "vakt-i hâcet" "çocuğun rüşt çağına ulaştığı âna kadar", "iâneden müstağnî oluncaya kadar" gibi ifadelerle evlâtlık uygulaması belirli bir zamanla sınırlandırılmış, ayrıca evlâtlıklar "âhiret evlâtlığı, can evlâtlığı, manevî evlâtlık, oğulluk…" şeklinde adlandırılmışlardır.[6]

4 Bk. Ebü'l-Feth Mecdüddîn Muhammed b. Hüseyin b. Ahmed Üsrûşenî, *Câmi'u ahkâmi's-sığâr*, thk. Mahmûd Abdurrahman Abdülmün'im, Ebû Mus'ab Bedri (Kâhire: Dârü'l-Fadîle, 1994).

5 Bk. Ömer Düzbakar, "Kimsesiz Çocuklar ve Çocuk Haklarının Korunmasına İlişkin Bursa Şer'iyye Sicillerine Yansıyan Örnekler", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6 (Ocak 2004), 89.

6 Nesimi Yazıcı, "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bir Değerlendirme", *AÜİFD* XLVIII/1 (2007), 15; Ali Turan, "1815 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicili'ndeki Üç Kayıt Işığında Osmanlı Hukukunda Evlatlık ve Koruyucu Ailelik Üzerine Bir İnceleme", *II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri* 1 (13 Mayıs 2016), 106; Düzbakar, "Kimsesiz Çocuklar ve Çocuk Haklarının Korunmasına İlişkin Bursa Şer'iyye Sicillerine Yansıyan Örnekler", 88. İslamda evlatlık müessesesinin yasaklanması esasında sûni bir nesep bağının oluşmasının engellemesi amacına matuf olduğu söylenebilir. Önceki ailesi ile nesep bağının kesilerek sürekli evlat edinmenin yasak edildiği âyetin devamında, *"onlar sizlerin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır"* buyurularak kimsesiz çocukların kişinin çocuğu değil, din kardeşi olduğu vurgulanmıştır. İlgili ayetlerde ﴿ مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ وَمَا جَعَلَ أَزْوَاجَكُمُ اللَّائِي تُظَاهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَاتِكُمْ وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ ذَلِكُمْ قَوْلُكُمْ بِأَفْوَاهِكُمْ وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ ﴾ ﴿ ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا آبَاءَهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَمَوَالِيكُمْ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَلَكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً ﴾ **(***Allah bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır, annelerinize benzeterek haram olsun dediğiniz eşlerinizi anneleriniz kılmamış, evlâtlıklarınızı da gerçek oğullarınız yapmamıştır. Bunlar sizin kendi iddianızdır; hak ve hakikati Allah söyler, doğru yolu da O gösterir. Evlâtlıklarınızı babalarının soy adlarıyla anın. Bu Allah katında adalete daha uygun bir davranıştır. Eğer onların babalarını bilmiyorsanız o zaman kendileri sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır. Yanıldığınız hususta size günah yoktur, fakat bilinçli ve kasıtlı olarak yaptıklarınızdan sorumlusunuz. Allah çok bağışlayıcı ve ziyadesiyle esirgeyicidir.)* el-Ahzab 33/4-5.

Bakıma muhtaç kimsesiz çocuk, ebeveynlerini kaybetmiş veya herhangi bir sorun sonucunda ailesi parçalanmış, ekonomik, psikolojik veya sağlık gibi nedenlerden dolayı yaşamlarına ailesiyle birlikte devam edemeyen kişilerdir. Böyle durumda çocuğun bakımından ve korunmasından devlet sorumludur.[7] Kimsesiz çocuk; aileden mahrum, kendisine bakacak ve himaye edecek kimsesi olmayan çocuklardır. Bunun içerisine iki grup girer: Birincisi, yetim; ikincisi, sokağa terk edilmiş buluntu çocuklar. Bu ikincisine İslâm hukukunda lakît denir. Bu kategorilerdeki çocukların hepsi sosyal hizmetler tabiriyle korunmaya ve bakıma muhtaç çocuklardır.[8] Özellikle sanayi devrimi ve akabinde meydana gelen küresel çaplı savaşlar neticesinde, sahipsiz, anne-babası kaybolmuş veya yitirilmiş çocuklar toplumlarda büyük sorunlara sebebiyet vermiş, bakım, gözetim ve korunmaları için ayrı olarak kurumlar tesis edilerek topluma kazandırılmaya çalışılmıştır. Zira korunmaya muhtaç kimsesiz çocuklar bireysel değil toplumsal bir sorun olarak toplumlarda ortaya çıkmıştır.[9]

Hali hazırda ülkemizde kimsesiz çocukların bakım, korunması ve eğitimi Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. Bu çocuklar Çocuk Esirgeme yurtlarına yerleştirilerek koruması ve bakımı devlet tarafından sağlanır. Ancak duruma göre de evlat edindirilerek koruma altına da alınabilmektedirler.

I. Lakît Kavramı ve Mahiyeti

1. Lakîtin Tanımı

Yukarıda da ifade edildiği üzere kimsesiz çocuk aileden mahrum, kendisine bakacak ve himaye edecek kimsesi olmayan çocuklardır. Bunun içerisine iki grup girer: Birincisi; yetîm, ikincisi; sokağa terk edilmiş çocuklardır. Biz burada sokağa terkedilmiş çocuk kapsamına Lakîti de dahil ettiğimizden üzerinde esas duracağımız husus bu ikinci kısımdaki çocuklar olacaktır.

Lakît kelimesi, bulmak, yerden bir şeyi almak anlamındaki *lakt* kökünden türemiş olup bulunan şey/buluntu anlamındadır. Terim anlamı ise ailesinin açlık

7 Bk. Birsen Çeken, "Korunmaya Muhtaç Kimsesiz Çocuklar ve Hayalleri Üzerine Araştırma", *Ulakbilge* 45 (2020), 161. İslam hukukunda da "Velisi olmayanın velisi sultandır."«وَالسُّلْطَانُ وَلِيُّ مَنْ لَا وَلِيَّ لَهُ» (Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki (Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.), Nikah 15.) hadisine dayanılarak velisi olmayıp bakıma muhtaç kimselerin koruma ve gözetiminden devletin sorumlu olacağı ifade edilmiştir.Ebû Bekr Alâuddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukaha* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 3/352.

8 Salih Aybey, "Müftülüklere Gelen Evlilikle İlgili Sorunların Çözümünde Dini Danışmanlığın Rolü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/44 (Haziran 2016), 371.

9 Çeken, "Korunmaya Muhtaç Kimsesiz Çocuklar ve Hayalleri Üzerine Araştırma", 160.

korkusu, geçim sıkıntısı sebebiyle veya zina töhmetinden korktuğu için sokağa terk ettiği çocuğu ifade eder.[10] Geçimini sağlayacak kimsesi olmayan kaybolmuş çocuk;[11] köle olduğu yahut nesebi bilinmeyen sokağa veya cami avlusuna terkedilmiş olan gayr-i mümeyyiz çocuk diye de tanımlanır.[12] Mümeyyizin de lakît kapsamında olup olmayacağı tartışılmıştır. Şâfiîler ve Hanbelîler sokağa terkedilmiş mümeyyiz çocuğu lakît kapsamında değerlendirirken Hanefîler ve Mâlikîler dört yahut beş yaşına kadarki çocukları lakît olarak kabul ederler. [13]Mâlikîlerden İbn Rüşd (ö. 595/1198) lakît kavramını buluğ çağına ulaşmamış çocuk için kullanırken mümeyyiz olup olmama şartını aramaz. Ona göre mümeyyiz de olsa buluğ çağına ulaşmamış her buluntu çocuk, lakîttir.[14]

Lakît ve lukata aynı manalarda olmasına rağmen lakît buluntu insan için kullanılırken lukata diğer şeyler (eşya/mal) için kullanılır. Böyle bir çocuğu veya kaybolmuş malı bulan kimseye mültakit, bulma işlemine ise iltikat denilmektedir.[15] Lakît için doktrinde menbûz (sokağa bırakılmış), melkût (buluntu), mefkûd (kayıp) ve de'î (دعي) (evlatlık) terimleri de kullanılmaktadır.[16] Ancak bazı eserler menbûzu annesi tarafından sokağa bırakılan çocuk olarak tanımlamaktadır.[17]

Arapçada, annesi ölmüş kimseye *aciyy*, anne ve babası ölmüş kimseye *latim* ve babası ölmüş kimseye ise *yetim* adı verildiği ifade edilmektedir. Türkçede de babası ölmüş kimseye *yetim* denildiği gibi sadece annesi veya hem annesi hem de babası ölmüş kimseye *öksüz* de denilmektedir.[18] Şâfiîler Haşr sûresi yedinci âyeti gereği

---

10 Bk. Ebû Hafs Necmeddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed Nesefî, *Tılbetü't-talebe fi'l-ıstılahati'l-fikhiyye* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311), 92; Ebu'l-Hüseyn İbn Fâris, *Mu'cemi mekâyîsi'l-lüga*, thk. Abdusselam Muhammed Hârun (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), 5/262; Kâsım b. Abdillah Konevî, *Enîsü'l-fukahâ fî ta'rîfâti'l-elfâzi'l-metedâvileti beyne'l-fukahâ*, thk. Yahya Hasan Murad (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 67-68; Ebü'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsa el-Hüseynî Kefevî, *el-Külliyyât: mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lügaviyye*, thk. Adnan Derviş, Muhammed el-Mısri (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 799.

11 طِفْلٌ ضَائِعٌ لا كَافِلَ لَهُ Ebû Amr Cemâleddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr el-Kürdî İbnü'l-Hâcib, *Câmiü'l-ümmehât*, thk. Ebû Abdirrahmân el-Ehdar el-Ehdarî (el-Yemâme li't-tıbaâti ve'n-neşr ve't-tevzî´, 2000), 460.

12 Mansûr b. Yûnus b. Salahiddîn Buhûtî, *Keşşâfu'l-kınâ'an Metni'l-İknâ'* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 4/226.

13 Bk. Saffet Köse, "Lakît", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/68; Buhûtî, *Keşşâfu'l-kınâ'*, 4/226.

14 Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî İbn Rüşd (Hafîd), *Bidâyetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesıd* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2004), 4/93.

15 Köse, "Lakît", 27/68.

16 Konevî, *Enîsül'l-fukahâ*, 67; Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib fî şerhi Ravzi't-tâlib* (Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 2/495; Ebû Bekr Alaeddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed Hanefî Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'fî tertîbi'ş-şerâi'* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 6/197; Şemsüddin Muhammed b. Ahmed Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 3/597. 7

17 Konevî, *Enîsül'l-fukahâ*, 67.

18 Abdusselam Arı, "Yetim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/501.

fey ve ganimetin beşte birinin (humus) dağıtılacağı kimseler arasında zikredilen "yetimler/yetama" sözcüğü kapsamına veled-i zinayı, lian sonucunda reddedilen çocuğu ve lakîti de dahil etmişlerdir. Zira onlara göre mana itibariyle lakîtin de babası bilinmemektedir. Dolayısıyla lakît -manen- âyet kapsamına dahil edilmelidir.[19] Şâfiîler böyle kimselerin yetim kapsamına dahil edileceğini söyleyerek lakît ile yetim arasında eş anlamlılık kurmuşlardır.[20] Bir kısım Şâfiî hukukçusu ise bu kimseleri -humusun verilmesi bakımından- yetim kapsamına dahil etmelerine rağmen bunların yetim olarak isimlendirilemeyeceğini söylemektedir.[21] Ancak yetim ve lakît terimlerinin her ikisi de kimsesiz çocuk kapsamında değerlendirilebilirse de aralarında bir farktan söz edilir: Yetimin babası veya annesi ölmüştür. Lakîtte ise lakîtin anne veya babası hali hazırda olmasa da ileride bir gün ortaya çıkma ihtimali bulunmaktadır.[22]

Lakîtin sadece anne-babası değil velâyetini sahiplenecek bir akrabasının olup olmadığı dahi bilinmez. Bu açıdan bakıldığında lakîtin korunmaya olan ihtiyacı, yetimden daha fazladır. Lakît konusu pek çok meselede yetim ile ilişkilendirilmesine rağmen yetime göre çok daha özeldir. Zira yetimin bakım ve geçimini sağlayacak biyolojik aile fertleri bulunmasına rağmen lakît bunlardan yoksundur. Zira biyolojik olarak anne-babası bilinmediği gibi ailesi ve hatta millliyeti dahi çoğu zaman bilinmez. Bu itibarla yetim konusu daha çok mâlî açıdan ele alınıp incelenirken lakît konusu öncelikle insan hayatı açısından ele alınmış ve "**مَنْ قَتَلَ نَفْساً بِغَيْرِ نَفْسٍ اَوْ فَسَادٍ فِي الْاَرْضِ فَكَاَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعاً وَمَنْ اَحْيَاهَا فَكَاَنَّمَا اَحْيَا النَّاسَ جَمِيعاً**" *(Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur)*[23] âyeti ile ilişkilendirilmiştir.

Lakît terimi buluntu çocuk için kullanıldığından bulan kimsenin hukukta *mültakit* olarak kabul edilebilmesi için çocuğu bulması yeterli değildir. Zira aynı zamanda çocuğu sahiplenecek, koruyup gözetecek ve bakımını da üstleneceğinden, mültakitin bazı şartları haiz olması gerekmektedir. Çocuğu bulan kimsenin onu himayesine almada önceliğinin olabilmesi için akıllı, bâliğ, iyi ahlâklı ve çocuğu

19 Zekeriyyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib*, 3/88.

20 Zekeriyyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib*, 3/88.

21 Ebü'n-Necâ Şerefeddîn Mûsa b. Ahmed b. Mûsa Haccâvî, *el-İknâ' fî fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Abdüllatif Muhammed Mûsâ es-Sübkî (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.), 2/566; Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 4/148. Bazı Şâfiî hukukçuları ise lakîti, âyetin kapsamına dahil etmezler. Çünkü onlara göre lakîtin nafaka ve ihtiyaçları beytülmal tarafından zaten karşılanmaktadır. Dolayısıyla yetimler için tahsis edilen bir bütçe lakit için kullanılmamalısır. Süleyman b. Ömer b. Mansur el-Ezherî Cemel, *Hâşiyetü'l-Cemel alâ şerhi'l-Menhec* (Dârı'l-Fikr, ts.), 4/88; Süleyman b. Muhammed b. Ömer Büceyrimî, *Hâşiyetü Büceyrimî ale'l-şerhi'l-menhec (et-Tecrîd li nef'il abîd)* (Kâhire: Matbaatü'l-Halebî, 1950), 3/300.

22 Bk. Komisyon, "Lakît", *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyyetü'l-Kuveytiyye* (Dârı's-Selâsil-Kuveyt: Vizâretü'l-Evkāf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1427 1404), 45/254-255.

23 el-Mâide 5/32.

koruyabilecek güç ve imkâna sahip bir kimse olması gerekir. Böyle olmadığı takdirde hâkim çocuğu ondan alıp bu vasıfları taşıyan başka birine verir.[24] Doktrinde mültakitin mükellef, hür, Müslüman, reşit, zengin olup olmaması ile de tartışmalar bulunmaktadır.[25] Lakîti bulan iki kişi ise mültakitin Müslüman olanı gayr-i müslim olanına; zengin olanı fakir olanına; âdil olanı fâsık olanına; cömert olanı cimri olanına; mukim olanı yolcu olanına; şehirli olanı kırsalda yaşayanına; sağlıklı olanı engelli olanına tercih edileceği söylenmektedir.[26]Ancak mültakit hakkındaki bu tartışma ve ihtilaflar, çocuğun bulunduğu anda alınması ile ilgili olmayıp alındıktan sonraki süreçte himayenin devam edip etmeyeceği ile alakalıdır. Zira aşağıda da görüleceği üzere alınmadığı takdirde çocuğun ölmesi yahut zarar görme durumu olduğunda lakîtin alınması zorunluluk arz etmektedir. Böyle bir durumda çocuğu ister esir, ister fasık, isterse fakir olsun alması gereklidir.[27]

2.Lakîti Himaye Etmek Üzere Almanın Önemi

Fürû-ı fıkıh eserlerinde lakît konusu ele alınırken çeşitli âyet ve hadisler ile ilişkisi kurularak önemi hakkında değerlendirmelerde bulunulur. Söz konusu âyet ve hadisler İslam hukukçularının lakît konusuna yaklaşımını ve hassasiyetlerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. *Kitabu'l-lakît* başlığı altında kendisine en fazla atıf yapılan âyet yukarıda da zikri geçen "**مَنْ قَتَلَ نَفْساً بِغَيْرِ نَفْسٍ اَوْ فَسَادٍ فِي الْاَرْضِ فَكَاَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعاً وَمَنْ اَحْيَاهَا فَكَاَنَّمَا اَحْيَا النَّاسَ جَمِيعاً** *Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur*" âyetidir.[28] Bu âyet aynı zamanda lakîtin hükmü ile ilgili açıklamalarda da kullanılmaktadır. Buna göre mültakit lakîti alıp himaye etmekle tüm insanlığı yaşatmış gibidir.[29]

Lakîtin korunmasını ve himayesinin önemine dair zikri geçen âyetlerden bir diğeri de ﴿ **وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهٖ شَيْئاً وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَاناً وَبِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبٰى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالاً فَخُوراً** ﴾ (*Allah'a kulluk edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akraba-baya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip*

24 İbn Rüşd (Hafîd), *Bidâyetü'l-müctehid*, 4/93; Köse, "Lakît", 27/68.

25 Tartışmalar için bk. Ömer b. Muhammed Sübeyl, *Ahkâmu't-tıfli'l-lakît* (Riyad: Dârü'l-Fudayle, 2005), 76-84.

26 Sübeyl, *Ahkâmu't-tıfli'l-lakît*, 44-48.

27 Sübeyl, *Ahkâmu't-tıfli'l-lakît*, 83.

28 el-Mâide 5/32.

29 Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-eimme Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma´rife, 1993), 10/209; Ebü'l-Hasan Nureddîn Ali b. Sultân Muhammed Aliyyü'l-Kârî, *Fethü bâbi'l-inâye Şerhi'n-Nukâye* (Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1997), 3/89. Ebû-l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim el-Yemenî İmrânî, *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâmi'ş-Şâfîî*, thk. Kâsım Muhammed en-Nûrî (Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2000), 8/7.

duran kimseyi asla sevmez)[30] âyetidir. Özellikle XX. yüzyılda telif edilen bazı tefsir eserlerinde âyette zikri geçen *ibnü's-sebil*'in kapsamına lakîtin de dahil edileceği ve lakîtin korunması ve gözetilmesinin yetimden daha öncelikli olduğu ifade edilmiştir. Onlara göre lakîte ihsan edilmesi ve onun eğitilmesi bu âyet kapsamında değerlendirilmelidir. Zira böyle çocuklar terbiye ve ıslah edilmedikleri takdirde toplumda sebep olacakları mefsedet yaygınlaşacak ve böylelikle içerisinde yaşadıkları toplum çok daha fazla zarar görecektir.[31]

Mâide Sûre'sinin ikinci âyeti de lakît ile ilişkilendirilen bir diğer âyettir: ﴿وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَ اتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ *(İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın. Allah'tan korkun, çünkü Allah'ın cezası çetindir.)*[32] Bu ayetteki *"İyilikte yardımlaşın"* ifadesini müfessir ve hukukçular lakîtin korunup gözetilmesi ve bakımının üstlenilmesi şeklinde de yorumlamışlardır.[33]

﴿ وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي اٰدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلٰى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلاً﴾ *(Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.) âyeti de* lakît ile ilişkilendirilen bir başka âyettir.[34] Ademoğlunun keremli kılınması, buluntu çocuğun alınmasını ve korunup himaye edilmesini zorunlu kılar.

Lakîtin himaye edilmesinin Hz. Peygamberin «من لم يرحم صغيرنا ولم يوقر كبيرنا، فليس منا» "büyüklerimize saygı göstermeyen küçüklerimize merhamet etmeyen bizden değildir"[35] hadisinin kapsamına girdiği, böyle bir himayenin kişinin merhametine delalet ettiği de ifade edilmektedir. Hatta pek çok Hanefî eserinde kişide meydana gelen bu şefkat ve merhametin imandan sonra en faziletli amel olduğu söylenir.[36] Hanefîlerden Osman b. Ali Zeylaî (ö. 743/1343) de benzer bir değerlendirmede bulunarak buluntu çocuğun himaye edilmek üzere alınmasının tüm insanlığı kurtarmak

30 en-Nisâ 4/36.

31 Bu müfessirler İslam hukukunda sahipsiz çocukların ölüme terkedildiği ile ilgili bir iddiada bulunmazlar. Sadece devlet eliyle kurumsal bir müessesenin müslüman devletler tarafından oluşturulmadığından yakınmaktadırlar. Bk. Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîrü'l-Menâr* (el-Hey'etü'l-Mısriyye, 1990), 5/76-77.

32 el-Mâide 5/2.

33 Ebû 'Abbâs Şehâbeddîn Aḥmed b. İdrîs Karâfî, *ez-Zehîra*, thk. Muhammed Haccî, Said E´rab, Muhammed Bû Hubze (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 9/130; İmrânî, *el-Beyân*, 8/7; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed Cemmâîlî Makdîsî İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Kâhire: Mektebetü'l-Kâhire, ts.), 6/112.

34 Zâhidî, *el-Müctebâ*, 2/1090.

35 Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemî Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), el-Birr ve's-sıla 15.

36 Serahsî, *el-Mebsût*, 10/209.

ve ihya etmek olduğu ifade etmiş, buluntu çocuğun alınmasının şefkatin göstergesi olduğunu (izhâru'ş-şefka) ve çocuklara şefkatle yaklaşılmanın ise en faziletli amel olduğunu söylemiştir. Bu sebepten kimsesiz çocuğun ihrazını bir ganimet olarak değerlendirmiştir.[37]

3. Lakîti Himaye Etmek Üzere Almanın Hükmü

Bakıma ve korunmaya muhtaç kimsesiz çocuğun himaye edilmek üzere alınması (iltikat) her şeyden önce bir insanlık vazifesidir. Zira bu durumda ölümle yüz yüze gelmiş olan bir can kurtarılır. Fürû fıkıh eserlerinde iltikatın hükmü konusunda mezhepten mezhebe hatta bazen müelliften müellife dahi farklı değerlendirmelere rastlamakla birlikte farz-ı ayn, farz-ı kifâye, vacip, mendup ve müstehap kavramları etrafında tartışmaların yaşandığına şahitlik edilir. Bu tartışmaların odak noktası çocuğun alınmadığı takdirde çocuğa ne olacağıdır. Hanefîlerde umumiyetle iltikatın mendup olduğu söylenir. Ancak iltikatın mendup olması çocuğun alınmadığı takdirde ölmeyeceği bir durumunda olması şartına bağlanmıştır. Eğer alınmadığı takdirde çocuğun ölme veya büyük bir zararla karşı karşıya kalma durumu varsa bu takdirde hüküm farza dönüşmektedir.[38] Hanefîlerden Zâhidî (ö. 658/1260) iltikatın müstehap olduğunu söyledikten sonra himaye edilmek üzere alınmadığı takdirde çocuğun öleceği zann-ı galibinin bulunması durumunda iltikadın vacip olacağından bahseder.[39] Alauddîn es-Semerkandî de (ö. 539/1144) terkedilmesi çocuğun ölmesine sebebiyet vereceği ve çocuğu korumanın vacip olmasından dolayı iltikadın çocuğu bulan kimse açısından vacip olduğunu söylemektedir.[40] Mevsilî (ö. 683/1284) lakîtin sahrada, yırtıcı hayvanların bulunduğu bir yerde veya kuyuda olması durumunda alınmasının farz olduğunu söylerken farzın türü hakkında bir değerlendirmede bulunmaz. [41] Ancak vacip ve farz olacağına dair ifadeler ve devamındaki açıklamalardan bu vacip veya farz ile farz-ı kifâyenin kastedildiğini söyleyebiliriz. İbn Âbidîn de (ö. 1252/1836) şunu söyler: "Lakîtin alınmasının mendup olması onu bulduktan ve aldıktan sonra atılmasını haram kılmayı gerektirir. Çünkü iltikattan sonra onu korumak artık vâcip hale gelmiştir. Dolayısıyla mültakitin Lakîti aldıktan sonra bulduğu yere koyma hakkı yoktur." [42]

37 Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-Dekâik (Hâşiyetü'ş-Şelebî ile birlikte)* (Bulak-Kahire: Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313), 3/297.

38 Kâsânî, *Bedâi*, 6/198; Aliyyü'l-Kârî, *Fethü bâbi'l-inâye*, 3/89.

39 Zâhidî, *el-Müctebâ*, 2/1090.

40 Semerkandî, *Tuhfe*, 3/352.

41 Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsılî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr* (Kâhire: Matbaatü'l-Halebî, 1937), 3/29.

42 Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr: şerh-i Tenvîri'l-Ebsâr* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1992), 4/269.

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre lakîtin iltikadı, boğulan kimseyi kurtarmaya ve açlıktan ölmek üzere olan bir kimseye yemek yedirmeye kıyasla farz-ı kifâyedir. Çünkü lakîtin himaye edilmek üzere alınması, canın korunması (hıfzu'n-nüfûs) kapsamında değerlendirilir. Onlara göre iyilikte yardımlaşmayı emreden âyet ile bir kişiyi kurtarmanın tüm insanları kurtarmak olduğunu ifade eden âyet lakîtin iltikatının farz/vacip olduğuna delalet etmektedir.[43] Ayrıca Hacc sûresinin 77. âyetindeki ﴿ يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَ افْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴾ *(Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye kapanın, rabbinize ibadet edin, dünya ve âhiret için faydalı işler yapın ki kurtuluşa eresiniz)* وَ افْعَلُوا الْخَيْرَ ifadesi hayrın yapılmasını emretmektedir. Lakîtin iltikatının "hayr" olduğunda şüphe bulunmadığından lakîtin iltikadı da farzdır.[44] Ayrıca Tevbe sûresinin 71. âyetindeki ﴿ وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ ﴾ *(Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velîleridir)* ifadesi velinin velâyeti altındaki kimseleri (mevlâ bih) koruması gerektiğine delalet etmektedir ki bu da lakîti bulan mültakite yönelik bir emirdir.[45] Cumhura göre tüm bu deliller lakîtin iltikatının farz-ı kifâye olduğunu bazılarının yapmasıyla diğerlerinin üzerinden sakıt olacağını, toplumdaki hiçbir kimsenin çocuğu sahiplenmeyip terketmesi durumunda tüm toplumun günahkâr olacağını göstermektedir.[46]

Zâhirî mezhebinin ünlü hukukçusu İbn Hazm da (ö. 456/1064) *el-Muhalla* isimli eserinde lakîtin iltikatının bulan kimse açısından farz olduğunu söyler. Ona göre "*İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın.*" âyeti ile "*Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur."*[47] âyetleri çocuğun himaye edilmek üzere alınmasını zorunlu kılmaktadır. İbn Hazm, İslam üzere doğmuş günahsız küçük bir çocuğun açlık ve soğuktan veya yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanmış bir şekilde zayi olmasından daha büyük bir günahın olmayacağını söyler. Ona göre böyle bir sonucu doğuran ihmal, amden katl (kasten adam öldürme) olarak değerlendirilmelidir.[48]

Görüldüğü üzere lakîtin himaye edilmediği takdirde ölme tehlikesinin bulunması durumunda iltikatın hükmünün farz-ı kifâye olduğu konusunda hukukçular arasında bir ittifaktan bahsedilebilir.[49] Zira Hanefîlerin mendup hükmü böyle bir

43 Karâfî, *Zehîra*, 9/131; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Ebi'l-Kāsım el-Abderî el-Mevvâk, *et-Tâc ve'l-İklîl li Muhtasarı Halîl* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 8/53; Ebû İshâk Cemâleddîn İbrâhim b. Ali b. Yûsuf Şirâzî, *el-Mühezzeb fî fikhi'l-İmâm eş-Şâfiî* (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/312; İmrânî, *el-Beyân*, 8/7; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/112.

44 İmrânî, *el-Beyân*, 8/7.

45 İmrânî, *el-Beyân*, 8/7.

46 İmrânî, *el-Beyân*, 8/7.

47 el-Mâide 5/32.

48 Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *el-Muhallâ* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 7/132.

49 Konuya dair müstakil bir çalışması bulunan Muhammed es-Sübeyl iltikatın hükmü ile ilgili her bir

tehlikenin bulunmadığı zaman ile takyit edilmiştir. Diğer mezheplerde ise lakîtin iltikatı her halükârda farz-ı kifâyedir. Ancak İbn Hazm bunu aynî farz kapsamında değerlendirerek bulan herkesi doğrudan sorumlu tutmuş, almadıkları takdirde hepsinin günahkâr olacağını ifade etmiştir.

II. Lakîtin Hakları

İslam hukukunda diğer çocukların ne hakkı varsa aynı hakların lakîte de tanındığı ayrıca kendilerine özgü bazı başka hakların bulunduğu da söylenerek lakîte pozitif bir ayrımcılığın yapıldığı görülmektedir.[50] Biz bu başlık altında lakît haklarını genel itibariyle, kişi hakları, maddi veya ekonomik haklar ile sosyal haklar olmak üzere üç kategoride ele alacağız.

1. Lakîtin Kişilik Hakları

1.1. Yaşam Hakkı

Lakîtin en önemli kişilik hakkının yaşam hakkı olduğu söylenmelidir. Yukarıda da ifade edildiği üzere sokağa veya tenhaya bırakılmış sahipsiz ve yardıma muhtaç çocuğun koruma kastıyla alınmadığında ölme veya zarar görme tehlikesi bulunması durumunda çocuğun alınıp gözetim ve korumasının yapılması toplum için farz-ı kifâyedir. Toplumda hiçbir kimsenin böyle bir çocuğun bakımını üstlenmemesi durumunda o toplumun tamamı günahkâr olacaktır. Çocuğu bulan tek kişi ise ve almadığı takdirde çocuğun ölme tehlikesi varsa bu şahsın, çocuğu himaye etmek üzere almasının (iltikatı)) farz-ı ayn olduğu kabul edilir ki tüm bu sayılan hükümler sahipsiz çocuğun bakımı, gözetimi ve yaşama hakkının İslam hukuku tarafından önemsendiğini göstermektedir. Lakîtin ihyasının tüm insanlığın ihyasına denk olduğuna yönelik ilahi buyruk, lakîtin korunması ve himaye edilmesine verilen önemin göstergelerinden birisidir.

1.2. Hürriyet Hakkı

Kişilik haklarından bir diğeri buluntu çocuğun hür kabul edilmesidir. Öyle ki konu hakkında icmâın vukuundan bahsedilir.[51] Bu durum çoğunlukla İslam memle-

mezhebin görüşlerini ve delilleri tek tek ele alıp incelemiş farz-ı kifâye görüşünü tercih etmiştir. Bk. Sübeyl, *Ahkâmu't-tıfli'l-lakît*, 36.

50 Semerkandî, *Tuhfe*, 3/351.

51 İbrahim en-Nahaî'nin mültakitin dilerse lakîti köle edinebileceğine dair bir görüşünden bahsedilir. İbn Kudâme bu görüşün dikkate alınamayacak şaz bir görüş olduğunu ifade ettikten sonra şunları söyler: "Ademoğlunda asıl olan hürriyettir. Allah Adem'i ve zürriyetini hür olarak yarattı. Kölelik arızî bir sebepten kaynaklanır. Lakît hakkında bu arızî sebebin varlığı da bilinmediğine göre onun hakkında hüküm aslı üzerine kalır." Bk. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/112.

ketinin hürriyet yurdu olması ile açıklanır.[52] Burhaneddin el-Buhari lakîtin hürriyetini ülke ve asl olmak üzere iki ilkeye dayandırmaktadır. Ona göre lakît,

• İslam memleketinde bulunmuştur. Dârulislâm, dâru'l-ehrardır (özgür insanlar yurdudur).

• Ademoğlunda aslolanın hürriyettir.[53]

"Sıfat-ı ârızîde aslolan ademdir" kaidesinin bir gereği olarak da buluntu çocuğun hür olması gerekmektedir. Zira hürriyet asıl, kölelik ise ârızî bir durumdur. Hatta bulan kimse çocuğun kendisinin kölesi olduğunu iddia etse dahi, aksine bir delil olmadığı müddetçe lakîtin köleliğine hükmedilemez.[54] Aşağıda da ifade edileceği üzere lakîti bulan kimse onun kendi oğlu olduğunu iddia etse herhangi bir delil olmasa da lakîtin nesebi o kişi lehine kurulur. Nesebin sabit olup köleliğin sabit olmaması çocuğun lehine olan ve ona fayda sağlayan bir hakkın çocuk lehine kabulünü, aleyhine olan ve ona zarar veren bir sorumluluğun ise reddini gerektirmektedir. Bu hükmün bir sonucu olarak kendisine iftira edildiği zaman iftira eden kimseye hürlere uygulanan kazf haddi uygulanacaktır.[55]

1.3. Nesep Hakkı

Lakîtin bir diğer kişilik hakkı nesep hakkıdır. Nesep hakkı kişinin ailesi ile irtibatını sağlayan ve sıla-i rahmin üzerine kurulduğu en önemli haklardan birisidir. Esasında lakîtin nesebi belli değildir. Bir kimsenin, nesep bağını keserek bir çocuğu evlât edinmesi veya o çocuğun nesebini zayi etmesi câiz değildir. Ancak bulan kimse (mültakit), buluntu çocuğun (lakîtin) nesebinin kendisine ait olduğunu iddia ettiğinde bu iddiası Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî hukukçularca kabul edilir.[56] İddiasının kabul edilmesi lakît hakkında salt fayda veren bir işlem olması sebebiyledir.[57] Zira

52 Semerkandî, *Tuhfe*, 3/352.

53 Mahmûd b. Ahmed b. Abdilaziz Burhânüddîn (Burhânü'ş-şeria) el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-burhânî fi'l-fıkhi'n-Nu'mânî*, thk. Abdülkerim Sâmi el-Cündî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 5/425.

54 Ebu'l Hüseyin Ali b. Hüseyin b. Muḥammed es-Ṣuġdî, *en-Nütef fi'l-Fetâvâ* (ʿAmmân: Daru'l-Furḳan/ Daru'l-Mü'essese, 1984), 2/589.

55 Mevsılî, *el-İhtiyâr*, 3/30; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve ıstılahat-ı fıkhiyye kamusu* (İstanbul : İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1951), 7/234.

56 Mâlikîler ise herhangi bir beyyine olmaksızın salt iddia ile nesebin sabit olmayacağı kanaatindedir. Her iki görüş sahipleri de çocuğun nesep hakkının önemi açısından değerlendirmede bulunmuştur. Cumhur, çocuğun bir nesebe olan ihtiyacı açısından, Mâlikîler ise hak sahibi olmayan bir kimsenin nesep iddiasının çocuğun önceki nesebini zayi etme korkusu açısından bir değerlendirmede bulunmuştur. Ṣuġdî, *en-Nütef fi'l-Fetâvâ*, 2/589; Kâsânî, *Bedâi*, 6/198; Mevvâk, *et-Tâc ve'l-İklîl*, 8/56; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/123.

57 Ebû Zekeriyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref b. Nûrî Nevevî, *el-Mecmû'şerhi'l-mühezzeb (Sübkî ve Mutî'î'nin tekmilesi ile birlikte)* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 15/301; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/123. Hanefîler burada iki taraflı bir faydanın varlığından söz eder. Lakît açısından fayda, nesebinin sabit olmasıdır. Mültakit açısından fayda ise dünyevi ve uhrevi maslahatlarına yardımcı olacak bir çocuğun sahiplenilmesidir. Hanefîlere göre kimsenin zarar görmediği ve her iki tarafa fayda sağlayan bir dava, beyyineye ihtiyaç duymaz. Bk. Kâsânî, *Bedâi*, 6/199.

nesebinin belli olmaması toplumsal açıdan pek çok zararı ve meşakkati doğurabilmektedir. Ancak müddeinin baba olmaya müsait bir yaşta bulunması ve baba olabilecek bedeni olgunluğa sahip olması gerekir. Ayrıca mümeyyiz bir lakîtin bulunması durumunda nesep iddiası lakîtin tasdikine bağlıdır. Şâyet lakît bunu tasdik etmezse sırf iddia sebebiyle nesep sabit olmaz.[58] Hatta lakîti, köle bir kimse bulsa ve nesebinin kendisine ait olduğunu söylese nesebi sabit olmasına rağmen lakîtin hürriyeti sabit kalır. Zira nesep başka bir haktır; hürriyet başka bir haktır.[59] Lakît hakkında kendisine faydalı olacak hükümler kabul edilirken zararına olacak hükümler ancak ispat edilmeleri durumunda kabul edilebilir. Nesep hakkı lakîtin lehine olan bir durum iken kölelik lakît hakkında zararına olan bir durumdur.[60] Bu da İslamın lakîte verdiği değeri göstermesi bakımından önemlidir. Bundan dolayı buluntu çocuğu iki kişi bulsa birisi "Bu benim oğlumdur." dese, diğeri ise "Bu benim kölemdir." dese her biri kendisine göre delil ikame etse ve delilleri eşit olsa davada, oğulluk davası güden kişi lehine hüküm kurulur. Zira burada lakîtin lehine bir durum söz konudur.[61]

Gayr-i müslimlerin yaşadığı bir yerde bulunan kimsesiz çocuk hakkında gayr-i müslimin nesep iddiası mahkemece kabul edilir. Ayrıca bu iddia, çocuğun gayr-i müslim olmasını da gerektirir. Zira bölge ahalisinin hepsi böyledir.[62] Ancak Müslüman bir bölgede bulunan kimsesiz çocuk hakkındaki gayr-i müslimin nesep iddiası kıyasa göre reddedilmesi gerekirken istihsana göre kabul edilir.[63]

1.4. Din (Müslüman Kabul Edilme) Hakkı

Lakîtin bir diğer hakkı da din (Müslüman kabul edilme) hakkıdır. Çocuğun dininin belirlenmesi doğumdan ölüme, mirastan evlenmeye kadar İslam hukukunun pek çok alanında önemli etkileri bulunmaktadır. Çocuk ilk bulunduğunda nesebi gibi hangi din mensubu bir ailenin çocuğu olduğu da belirsizdir. Bu belirsizliğin bertaraf edilebilmesi için İslam hukukçuları birbirinden farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bazı hukukçular çocuğun bulunduğu yere itibar ederken, bazıları bulanın Müslüman olmasını, çocuğun Müslüman olması için yeterli kabul etmişlerdir. Diğer bir kısım hukukçu ise Müslüman bir ülkede sahipsiz çocuğu her kim bulursa bulsun çocuğun Müslüman olacağını söylemiştir.

58 Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 7/237.

59 Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 7/237.

60 Kâsânî, *Bedâi*, 6/199.

61 Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 7/238.

62 Mevsılî, *el-İhtiyâr*, 3/31.

63 Burada da "nesep" lakît için fayda veren bir haktır. Müslüman kabul edilmemesi ise onun zararına olduğundan nesebi sabit; dini de "İslam" olarak kabul edilir. Mevsılî, *el-İhtiyâr*, 3/31.

Hanefî fürû fıkıh eserlerinde tercih edilen görüş, lakîtin dininin belirlenmesinde, mültakitin kimliğine veya dinine göre değil lakîtin bulunduğu yere itibar edileceğidir. Müslüman beldelerin birinde bulunan çocuk, Müslüman kabul edilirken gayr-i müslim tebaanın yaşadığı bir yerde veya onların mabetlerinde bulunan çocuk o bölgenin dini üzere kabul edilir.[64] Ancak İmam Muhammed'den gelen bir rivâyete göre lakîtin dininin belirlenmesinde aslolan lakît değil, mültakittir. Lakît, mültakite tâbi olduğundan mültakitin dini ne ise lakîtin dini de o kabul edilir. Üçüncü bir görüşe göre ise lakîtin bulunduğu yer ve bulanın (mültakitin) dini her ne olursa olsun lakît Müslüman kabul edilir. Hatta bu son görüşe göre lakît bulunduğunda ölü ise veya bulunduktan sonra ölse cenazesi yıkanır; kefenlenir ve Müslüman mezarlığına defnedilir.[65] Tabi tüm bunlar herhangi bir delil veya beyyine bulunmadığı durumlar için geçerlidir. Şâyet lakîtin dininin bilinebileceği bir beyyine bulunursa bu takdirde o beyyine gereğince hüküm verilir.

Gayr-i müslimlerin yaşadığı bir yerde bulunan lakîti bulan kimse, lakîtin kendi oğlu olduğunu iddia ederse çocuğun nesebi sabit olur ve dini de çocuğu bulan mültakitin dini ile aynı kabul edilir.[66] Ancak zimmî bir kimse, bulunan çocuğun kendi oğlu olduğunu; Müslüman bir kimse de çocuğun kendi kölesi olduğunu iddia ederse nesep zimmîden yana kurulurken çocuk islam memleketinde bulunması hasebiyle Müslüman olarak kabul edilir.[67]

Lakîtin dini hususunda özetle şu durumlar ortaya çıkar:

1. Lakît Müslüman bir memlekette (sadece Müslümanların yaşadığı köy ve şehir gibi yerlerde) veya cami avlusu gibi Müslümanların mabedinde bulunmuşsa ve bulan da Müslüman ise lakîtin Müslüman kabul edileceği hususunda hukukçular arasında herhangi bir ihtilaf yoktur.

2. Lakît (Müslümanların hiç olmadığı) gayr-i müslim bir ülkede veya kilise ve havra gibi gayr-i müslimlerin mabetlerinde bulunmuşsa ve bulan da gayr-i müslim ise lakîtin dini, bulunan bölgenin veya bulan kişinin diniyle aynı kabul edilir.

3. Lakît gayr-i müslim bir ülkede Müslüman bir kimse tarafından bulunursa

4. Lakît Müslüman bir ülkede gayr-i müslim bir kimse tarafından bulunursa;

64 Ancak mezhep içinde bulana itibar edileceği yahut İslam cihetine göre hüküm verileceğine dair rivayetler de bulunmaktadır. Bu son duruma göre buluntu çocuğu ister gayr-i müslim bulsun ister Müslüman bulsun; kimsesiz çocuk ister gayr-i Müslimlerin yaşadığı yerde bulunsun ister Müslümanların yaşadığı yerde bulunsun her halükârda Müslüman olarak kabul edilmelidir. Bk. Semerkandî, *Tuhfe*, 3/354; Kâsânî, *Bedâi*, 6/198.

65 Burhânüddîn (Burhânü'ş-şeria) el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, 5/425.

66 Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, thk. İsmetullah İnayetullah Muhammed, Said Bektaş (Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010), 4/67.

67 Semerkandî, *Tuhfe*, 3/353; Kâsânî, *Bedâi*, 6/198.

Bu son iki durumda Hanefî mezhebinde birbirinden farklı görüşler olsa da tercih edilen görüş, lakîtin bulunduğu mekâna itibar edileceğidir. Üçüncü durumda lakît gayr-i müslim; ikinci durumda lakît Müslüman kabul edilir.[68]

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre de lakîtin dini hususunda bulunduğu mekâna itibar edileceği yönündedir.[69] İbn Hazm'a göre ise ne bulunan mekânın önemi ne de bulan kimsenin hangi din mensubu olmasının önemi vardır. İslam, insanın fıtratı olduğu için çocuk müslüman kabul edilir.[70]

2. Lakîtin Ekonomik Hakları

2.1. Nafaka Hakkı

İnsanın hayatî varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan ihtiyaçlarının hepsi nafaka kapsamına girmektedir. Bu itibarla hukukçuların genel kabulüne göre gıda, mesken, giyim, küçüklerin bakım giderleri, tedavi ve hastane masrafları nafaka kapsamında değerlendirilmektedir.[71]

Lakîtin yanında bulunan malın lakîte ait olacağı hususunda hukukçular arasında herhangi bir ihtilaf bulunmaz.[72] Lakîtin kendisine ait böyle bir malı olduğunda nafakasının bu maldan karşılanması gerekmektedir.[73] Ayrıca lakîtler için kurulmuş olan vakıflar varsa lakîtin nafakası öncelikli olarak buralardan karşılanacağı ifade edilmiştir. Lakîtin nafakası, sahipsiz çocuklar için kurulmuş vakıf malı veya kendi şahsi malı varken devlet hazinesinden veya mültakitin malından temin edilmez.[74] Çünkü nafakayı gerektirecek bir sebep ortada bulunmamaktadır.[75] Zira kendi malı varken beytülmalden harcama yapma zarureti yoktur. Hatta lakîtin malı varken de mültakit kendi malından harcama yapma zorunluluğu yoktur. Ancak mültakit kendi isteği ile lakîtin nafakasını ve eğitimini üstlenmişse bu, teberru sayılır.[76] Lakîtin na-

68 Sübeyl, *Ahkâmu't-tıfli'l-lakît*, 202-203.

69 Karâfî, *Zehîra*, 9/134; Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 2/313; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/112-113.

70 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/135.

71 Celal Erbay, "Nafaka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/284; Ömer b. İbrâhim b Muhammed Mısrî Sirâcüddîn İbn Nüceym, *en-Nehrü'l-fâik şerhü Kenzi'd-dekâik*, thk. Ahmed İzzü İnâye (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 3/270-271.

72 Kâsânî, *Bedâi*, 6/199.

73 Semerkandî, *Tuhfe*, 3/352; Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî İbn Cüzey, *el-Kavânînü'l-fıkhiyye* (Beyrut: Dârü'l-Kalem, ts.), 225; Mevvâk, *et-Tâc ve'l-İklîl*, 8/53; Ebû Zekeriyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref b. Nûrî Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, thk. Zeheyr eş-Şâvîş (Beyrut: el-Mektebü'l-islâmî, 1991), 5/425; Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/601-602; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/115.

74 Kâsânî, *Bedâi*, 6/199.

75 Nafakayı gerektirecek sebepler: Karabet, zevciyyet, mülkiyet ve velayet bk. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/115.

76 Serahsî, *el-Mebsût*, 10/210; Zeylaî, *Tebyîn*, 3/297; Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 2/313; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/115.

fakasını üstlenen mültakitin bu nafakayı idame ettirmede acze düşmesi durumunda devlet hazinesi çocuğun nafakasını kendi uhdesine alır.[77]

Mâlikîlere göre lakîtin nafakası beytülmalden karşılanamayacak durumda ise lakîtin nafakası öncelikli olarak mültakite aittir. Mültakit daha sonra bundan dolayı lakîte rücû edemez. Çünkü mültakit lakîti bulmakla onu himaye etmeyi üstlenmiştir. [78]Şâfiîlere göre ise çocuğun nafakası öncelikle buluntu çocuklar için vakfedilmiş veya kendisi lehine vasiyet edilmiş genel mallarından karşılanır. Şayet bu yoksa çocuğun kendi özel malından (elbisesine sarılmış olan parası veya kundağındaki altın ve gümüş gibi değerli madenlerden) karşılanır. Malı varsa, nafakası malından karşılanır. Mültakitin bu durumda nafaka sorumluluğu bulunmaz. Bulan kimse çocuğun malından hâkimden izin almaksızın onun lehine de olsa harcama yapamaz. Şâyet çocuğun genel ve özel bir malı yoksa Şâfiî mezhebinde iki görüş bulunur. Birinci görüşe göre devlet hazinesinden karşılanırken ikinci görüşe göre Müslümanlardan borç para alınarak bakımı üstlenilir.[79]

2.2. Mülkiyet Hakkı ve Lehine Yapılan Tasarruflar

Lakîtin malları, muttasıl (bitişik) ve munfasıl (ayrık) mal şeklinde iki kısımda değerlendirilir. Muttasıl malların lakîte ait olduğu umumiyetle kabul edilir.[80] Bu mal, aynî veya nakdî olabilir. Lakîtin kundağında yahut yanında bulunan eşyaları ile paraları lakîtin muttasıl malıdır. Ayrıca üzerinde olduğu hayvan, içerisinde bulunduğu çadır ve sahipsiz ev de Lakîtin muttasıl mallarındandır.[81] Munfasıl mallar ise uzak mallar ve yakın mallar olmak üzere iki kısımdır. Uzakta olan mallar, lakîtin kabul edilmez. Şâfiî ve Hanbelîler lakîtin yakınındaki malları lakîte ait görürken[82] Hanefî ve Mâlikîler bunları lukata hükmünde gördüklerinden mülkiyetini Lakîte ait kabul etmezler.[83]

77 Kâsânî, *Bedâi*, 6/198-199. Semerkandî, *Tuhfe*, 3/352.

78 Abdüsselâm b. Saîd Tenûhî Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1994), 3/408; Ebû Abdullah Muhammed İliş, *Minehü'l-celîl şerhü muhtasarı Halîl* (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1989), 8/246; Ebü'l-Berekât Aḥmed b. Muḥammed b. Aḥmed Adevî Derdîr, *eş-Şerhü'l-kebîr ʿalâ Muḫtaṣarı Ḫalîl (Desûkî Haşiyesi ile birlikte)* (Dâru'l-Fikr, ts.), 4/124.

79 Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/602-603.

80 Kâsânî, *Bedâi*, 6/198-199; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/116.

81 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/116; Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed ez-Zebîdî Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire* (Matbaatü'l-Hayriyye, 1322), 1/355; Mevvâk, *et-Tâc ve'l-İklîl*, 8/53; İmrânî, *el-Beyân*, 8/9.

82 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/116; Nevevî, *el-Mecmû'*, 15/89.

83 Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 1/355; Ebû Abdullah Muḥammed b. Muḥammed İbn Arefe, *el-Muhtasaru'l-fikhî*, thk. Hafiz Abdurrahman Muhammed Hayr (Dubâi: Mü'essesetü Ḫalef Aḥmed el-Ḫabtûr li'l-a'mâli'l-ḫayriyye, 2014), 10/9/79.

Mültakitin lakîtin malında tasarruf yetkisi ancak hâkimin izni ile mümkündür.[84] Mültakitin lakîtin malları üzerindeki tasarrufları mümeyyiz çocuğun tasarruflarına benzer. Nasıl ki mümeyyiz çocuk, tamamen lehine olan (mal varlığında artışa yol açan) tasarrufları kimseden izin almadan yapabiliyor; aleyhine olan (mal varlığında azalma meydana getiren) tasarrufları velisinin izni dahi olsa yapamıyorsa mültakit de sadaka vermek, hibe etmek başkasına vasiyyette bulunmak gibi lakîtin aleyhine olan tasarruflarda bulunamazken; sadaka ve hibeyi kabul etmek gibi tamamen lehine olan tasarrufları yapmaya yetkilidir. Zira bunda lakîtin salt menfaati ve somut yararı söz konusu olup bu durum lakîti herhangi bir borç altına sokmaz.[85]

2.3. İşlediği Suçların Tazmini ve Mirası

Her insan gibi lakît de suç işleyebilir. İşlemiş olduğu bu suç, had ve kısas cezası gerektiren bir suç olabileceği gibi tazir cezasını gerektiren bir suç da olabilir. Özellikle hayat hakkına ve vücut bütünlüğüne yönelik suçlarda kısasa hükmedilebileceği gibi duruma göre sanık diyet ile de yükümlü tutulabilmektedir. Kasten adam öldürme veya yaralama suçlarının muhakemesinde lakîte kısas cezası hükmedilmişse bu ceza, mağdur veya maktül yakınları tarafından affedilmediği müddetçe infaz edilecektir. Ancak hataen ve şibh-i amd şeklinde işlenmiş olan suçlar ile mağdur veya maktül yakınlarının bir bedel karşılığında kısas cezasından vazgeçtiği durumlarda lakîte yüklenen diyet, devlet hazinesi tarafından ödenecektir. Zira lakîtin bir âkilesi olmadığı gibi soy bağına dayalı bir velisi de bulunmamaktadır. Bu durumda "Velisi olmayanın velisi sultandır" hadisinden hareketle hukukçular lakîtin diyetinin devlet hazinesi tarafından karşılanacağı görüşündedir.[86]

Lakîtin velâyeti, nafakası ve işlediği suçların diyeti beytülmale ait olunca mirası da beytülmale ait kabul edilir. Fürû-ı fıkıh eserlerinde lakîtin âkilesinin beytülmal olması ile mirasının beytülmale ait olması "Bir şeyin nef'i zamanı mukabelesindedir. (el-harâc bi'd-daman)" ve "Mazarrat menfaat mukabelesindedir. (el-ğurmu bi'l-ğunmi)" şeklinde ifade edilen bir şeyin menfaatine sahip olanın o şeyin zararına da katlanmak zorunda olduğunu ifade eden iki prensiple ilişkilendirilmektedir. Zira bir fayda ve kazanç elde edilmek isteniyorsa zarar etme riskinin de üstlenilmesi

84 Alaeddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed Dımaşkî Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr fî şerhi tenvîri'l-ebsâr*, thk. Abdülmün'im Halil İbrahim (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 4/274.

85 Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merğinânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübtedi*, thk. Yusuf Talâl (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 4/385; Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâḥid es-Sivâsî İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr li'l-âcizi'l-fakîr* (Dârü'l-Fikr, ts.), 6/117; Mevsılî, *el-İhtiyâr*, 3/31. Bazı eserlerde lakîtin çalıştırılabileceğine yönelik ifadeler lakîtin bir mesleğe yönlendirmesi açısından düşünülmelidir.

86 Mevsılî, *el-İhtiyâr*, 3/30.

gerekir. Bundan dolayı hataen adam öldürmelerde ve müessir fiillerde diyet ve erşi beytülmal üstlenir. [87]

Lakîtin amden öldürülmesi durumunda velâyet sahibi olan devlet, kâtili kısas edebileceği gibi diyet üzerine sulh da yapabilir; ancak katili bedelsiz olarak affedemeyeceği konusunda icmânın vuku bulduğu ifade edilir. Çünkü burada Müslüman cemaatin hakkının iptali söz konudur.[88]

3. Lakîtin Sosyal Hakları

İslam hukukunda lakîtin diğer çocuklardan farklı olarak belli başlı sosyal hakları bulunmaktadır. Bunları şu başlıklar altında özetleyebiliriz.

3.1. Eğitim Hakkı

Eğitim hakkı ile öncelikle örgün ve dinî eğitim kastedilmektedir. Eğer çocuğun dinî ilimlerde veya pozitif bilimlerde istidatı yoksa yatkın olduğu bir mesleğe yönlendirilir. Bundan dolayı hukukçular çocuğun mesleği öğrenmesi için bir ustanın yanında çalıştırılmasında beis görmezler. Zira bu, onun ileriki yaşamında geçimi ve iaşesi için ihtiyaç duyacağı bir durumdur.[89] Siraceddin İbn Nüceym *en-Nehrü'l-fâik* isimli eserinde lakîtin eğitimi ile ilgili şunları söyler: "Yetim vasîsi hakkında söylenilenler mültakit hakkında da geçerlidir. Lakît öncelikli olarak ilme teşvik edilir ve yönlendirilir. Eğer ilme kabiliyeti yoksa o zaman lakît bir mesleğe yönlendirilerek bir sanat öğretilir."[90] Şâfiî mezhebi metinlerinde de mültakitin lakîti bir beldeden başka bir beldeye götürme ve ikametini oraya alma hakkının bulunup bulunmadığı ile ilgili bir ihtilaftan bahsedilir. Söz konusu ihtilafa göre lakîtin götürüleceği yerdeki eğitim ve öğretiminin hali hazırda bulunduğu yerdekine denk olması durumunda mültakitin böyle bir hakkının bulunacağı ifade edilmektedir.[91]

3.2. Evlilik Yardımı Hakkı

Bu yardım evlenen lakîte yapılacak olan maddi yardımı kapsamaktadır. Evlenecek olan lakîtin erkek olması durumunda mehri; kadın olması durumunda çeyizi

87 Bk. Kâsânî, *Bedâi*, 6/198-199; Mevsılî, *el-İhtiyâr*, 3/30. Semerkandî, *Tuhfe*, 3/352.

88 Mevsılî, *el-İhtiyâr*, 3/30.

89 Merğinânî, *el-Hidâye*, 2/416; Mevsılî, *el-İhtiyâr*, 3/31; Aliyyü'l-Kârî, *Fethü bâbi'l-inâye*, 3/92.

90 İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/274.

91 Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr fî fıkhi mezhebi'l-İmâmi'ş-Şâfiî :Şerhu muhtasari'l-Müzenî*, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcud (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 8/41. Ömer Nasuhi Bilmen de eğitimine zarar vereceğinden dolayı lakîtin bir beldeden başka bir beldeye nakledilmesinin doğru olmadığını söylemektedir. bk.Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 7/231.

devlet hazinesi tarafından karşılanmaktadır.[92] Hatta lakîtin nafakayı temin edemediği durumlarda karısının nafakasının da beytülmalden karşılanacağı ifade edilmektedir.[93]

3.3. Hastane Masrafları ve Tedavi Giderleri

Lakîtin nafaka yükümlülüğü kapsamında, hastalık ve tedavi giderlerinin devlet hazinesinden karşılanacağı söylenmektedir. [94] Bu da günümüz ifadesi ile lakîtin genel sağlık sigortası kapsamında değerlendirildiği bunun için lakîtten herhangi bir bedel/para talep edilmediğini göstermektedir.

4. Lakîtin Velâyeti

Velâyet fıkıhta "rızası olup olmadığına bakılmaksızın bir sözün başkası hakkında geçerli ve sonuç doğurucu kılınması" (tenfîz) demektir.[95] Lakîtin velâyetinin devlete mi yoksa himaye etmek üzere alan kimseye mi ait olduğu tartışılmıştır. Hanefî ve Şâfiîler mültakitin lakît üzerinde velâyeti gerektirici bir sebebi (karabet, milk zevciyyet gibi) bulunmadığından lakît üzerindeki velâyetin devlete ait olduğu görüşündedir. Bu görüşe göre mültakitin lakît üzerinde terbiye ve koruma dışında başkaca bir hakkı yoktur. Bunun bir sonucu olarak:

• Lakîti evlendirme yetkisi veli sıfatıyla devlete aittir. Mültakitin lakîti veli sıfatıyla evlendirme hakkı bulunmaz.[96]

• Mültakitin lakîti sünnet ettirme yetkisi bile yoktur. Sünnet ettirdiği takdirde çocuğa herhangi bir zararın verilmesi, tazmini doğruracaktır.[97]

• Hanefî mezhebinde genel kabul, lakît hakkında çalıştırılma yasağının bulunmasıdır.[98] Yukarıda da ifade edildiği üzere lakîtin çalıştırılması ancak bir meslek sahibi olması ve mesleğe yönlendirilmesi açısından tecviz edilebilir.

• Mültakitin lakîtin malında tasarrufta bulunması caiz değildir. Lakîtin lehine olmak üzere sadaka alabilir.[99]

---

92 Mevsılî, *el-İhtiyâr*, 3/31. Tabi bu durum lakîtin maddi durumunun elverişli olmaması ile mukayyettir. Şayet devlet evlendirmişse mehri de devlet hazinesince ödenecektir. Bk. Semerkandî, *Tuhfe*, 3/352.

93 İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/270.

94 İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/270.

95 H. Yunus Apaydın, "Velayet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/15.

96 Bu yetkinin mültakite verilmemesi lakîti koruma amaçlıdır.Mevsılî, *el-İhtiyâr*, 3/31; Ṣuġdî, *en-Nütef fi'l-Fetâvâ*, 2/588; Burhânüddîn (Burhânü'ş-şeria) el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, 5/426.

97 Velâyet hakkı olmadığı için mültakit çocuğun velayet sahibinin yapabileceği bir şeyi resen yaptığı takdirde çocuğa zarar verirse bu zararı tazmin etmek zorundadır.Mevsılî, *el-İhtiyâr*, 3/31. Üsrûşenî, *Ahkâmü's-sığâr*, 153.

98 Mevsılî, *el-İhtiyâr*, 3/31.

99 Ṣuġdî, *en-Nütef fi'l-Fetâvâ*, 2/588.

• Mültakitin Lakîti bulunduğu beldeden (şehirden) başka bir köyde (badiyede) ikamet ettirme hakkının olmadığı, bu hususa riayet edilmediğinde Lakîtin kendisinden alınacağı ifade edilmektedir. Nevevî'ye göre bunun iki gerekçesi vardır. Birincisi köyde yaşam çok daha çetindir. Orada dini ilimler ve meslek öğrenilmez. İkincisi ise başka bir belde de nesebinin zayi olma tehlikesi vardır.[100]

Hanbelîler ise velâyet yetkisini mültakite vermişlerdir. Onlar mültakitin lakît üzerindeki yetkisini, yetimin üzerindeki velinin yetkisi gibi görmüşlerdir. Dolayısıyla onlara göre mültakitin lakîtin hem şahsında hem de malında velâyet yetkisi bulunmaktadır.[101]

Sonuç

Yardıma muhtaç kimsesiz çocukların haklarını ele aldığımız bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır.

1. İslam hukukunda çocuk hakları ile ilgili müstakil eserlerin verilmesi ve yardıma muhtaç kimsesiz çocuklarla ilgili hukuk eserlerinde bölümlerin oluşturulması, konunun İslam hukukunda önemsendiğini göstermektedir. Zira hemen hemen tüm fıkıh eserlerinde lakîtin himaye edilmek üzere alınması, *"Bir canı öldüren tüm insanlığı öldürmüş bir canı yaşatan da tüm insanları yaşatmış gibi olur"* ilahi buyruğu ile ilişkilendirilmiştir.

2. Sokağa terkedilmiş çocuğun himaye edilmek üzere alınmasının farz olarak değerlendirilmesi ve alınmadığı takdirde toplumun tamamının günahkâr olacağı hatta bazı hukukçuların bu durumu kasten adam öldürme olarak değerlendirmesi lakîtin himaye edilmesine verilen önemin fıkıh/hukuk kitaplarındaki izdüşümüdür. İslam hukukunda kimsesiz çocuklara verilen önemi göstermesi bakımından mültakitin durumuna bakmak bile başlı başına yeterlidir. Kişinin mültakit sıfatını haiz olabilmesi için birtakım vasıflara sahip olması gerekmektedir. Özellikle Lakîtin birden çok kimse tarafından bulunması durumunda kimin alacağı hususundaki doktrindeki ifadeler kimsesiz çocuklara verilen önemi gösterir. Zengin olan fakir olana, cömert olan cimri olana, mukim olan yolcu olana, Müslüman olan gayr-i müslim olana tercih edilir. Tüm bu tercihlere etki eden ana husus, Lakîtin menfaati ve maslahatıdır. Lakît için faydalı olan her zaman tercih edilirken zararlı olan terkedilir.

3. Mültakitin lakît üzerinde salt faydasına olan tasarrufları geçerli kabul edilirken zararına olan tasarrufları geçersizdir. Bu itibarla mehrinin ve nafakasının devlet tarafından karşılanması, bir işte çalıştırılma yasağı ve eğitiminin sağlanması,

100 Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 5/422.

101 Şahıs üzerindeki yetki evlilik üzerinden yürütülürken mal üzerindeki yetki, mülkiyet üzerinden yürütülmüştür.

himaye etmek üzere olan kimsenin lakîti başka bir beldeye götürebilmesinin belli şartlarda mümkün olması gibi hususlar Lakîtin somut menfaaatinin bir gereği olarak düşünülür.

4. Hz. Peygamberin hadisleri ışığında lakîte yönelik hüsnü muamele, kişideki şefkat ve merhamet duygusundan kaynaklanacağı, bunun da imandan sonra en faziletli amel olacağı ifade edilerek lakîtin korunmasına azami önem gösterilir. Bu, sadece hukukî düzlemde ve teorik olarak değil aynı zamanda vakıflar ve hayırseverler tarafından pratiğe de yansıtılmış, XX. yüzyıldan sonra da müesseseleşme cihetine gidilerek İslamın bu güzel kurumu devlet eliyle devam ettirilmiştir.

Kaynakça

Aliyyü'l-Kârî, Ebü'l-Hasan Nureddîn Ali b. Sultân Muhammed. *Fethü bâbi'l-inâye Şerhi'n-Nukâye*. Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1997.

Apaydın, H. Yunus. "Velayet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/15-19. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Arı, Abdusselam. "Yetim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/501-503. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslamiyye ve ıstılahat-ı fıkhiyye kamusu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1951.

Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salahiddîn. *Keşşâfu'l-kınâ' an Metni'l-İknâ'*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Burhânüddîn (Burhânü'ş-şeria) el-Buhârî, Mahmûd b. Ahmed b. Abdilaziz. *el-Muhîtü'l-burhânî fi'l-fıkhi'n-Nu'mânî*. thk. Abdülkerim Sâmi el-Cündî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

Büceyrimî, Süleyman b. Muhammed b. Ömer. *Hâşiyetü Büceyrimî ale'l-şerhi'l-menhec (et-Tecrîd li nef'il abîd)*. Kâhire: Matbaatü'l-Halebî, 1950.

Cemel, Süleyman b. Ömer b. Mansur el-Ezherî. *Hâşiyetü'l-Cemel alâ şerhi'l-Menhec*. Dâru'l-Fikr, ts.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. thk. İsmetullah İnayetullah Muhammed, Said Bektaş. Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010.

Cesuroğlu, Jale vd. "Çocuk Hukuku ve Çocuk Haklarının Önemi Üzerine". *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 7/28 (2023), 16-27.

Çeken, Birsen. "Korunmaya Muhtaç Kimsesiz Çocuklar ve Hayalleri Üzerine Araştırma". *Ulakbilge* 45 (2020), 160-171.

Çelik, Yılmaz. "Asr-ı Saâdet'te Kimsesiz Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmetler". *İstem* 14/28 (2016), 369-388.

Derdîr, Ebü'l-Berekât Aḥmed b. Muḥammed b. Aḥmed Adevî. *eş-Şerhü'l-kebîr ʿalâ Muḫtaṣari Ḫalîl (Desûkî Haşiyesi ile birlikte)*. Dâru'l-Fikr, ts.

Düzbakar, Ömer. "Kimsesiz Çocuklar ve Çocuk Haklarının Korunmasına İlişkin Bursa Şer'iyye Sicillerine Yansıyan Örnekler". *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6 (Ocak 2004), 87-95.

Erbay, Celal. "Nafaka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/282-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Haccâvî, Ebü'n-Necâ Şerefeddîn Mûsa b. Ahmed b. Mûsa. *el-İknâ' fî fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Abdüllatif Muhammed Mûsâ es-Sübkî. Beyrut: Dârü'l-Ma´rife, ts.

Haddâd, Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed ez-Zebîdî. *el-Cevheretü'n-neyyire*. Matbaatü'l-Hayriyye, 1322.

Haskefî, Alaeddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed Dımaşkî. *ed-Dürrü'l-muhtâr fî şerhi tenvîri'l-ebsâr*. thk. Abdülmün'im Halil İbrahim. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

Hatîb eş-Şirbînî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-Minhâc*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr: şerh-i Tenvîri'l-Ebsâr*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2. Basım, 1992.

İbn Arefe, Ebû Abdullah Muḥammed b. Muḥammed. *el-Muhtasaru'l-fıkhî*. thk. Hafiz Abdurrahman Muhammed Hayr. Dubâi: Müʾessesetü Ḫalef Aḥmed el-Ḥabtûr li'l-aʻmâli'l-ḫayriyye, 2014.

İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî. *el-Kavânînü'l-fıkhiyye*. Beyrut: Dârü'l-Kalem, ts.

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn. *Mu'cemi mekâyîsi'l-lüga*. thk. Abdusselam Muhammed Hârun. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.

İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd. *el-Muhallâ*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed Cemmâîlî Makdîsî. *el-Muğnî*. Kâhire: Mektebetü'l-Kâhire, ts.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki. Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.

İbn Rüşd (Hafîd), Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesıd*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2004.

İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâleddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr el-Kürdî. *Câmiü'l-ümmehât*. thk. Ebû Abdirrahmân el-Ehdar el-Ehdarî. el-Yemâme li't-tıbaâti ve'n-neşr ve't-tevzî´, 2000.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâḥid es-Sivâsî. *Fethü'l-kadîr li'l-âcizi'l-fakîr*. Dârü'l-Fikr, ts.

İmrânî, Ebû-l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim el-Yemenî. *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâmi'ş-Şâfiî*. thk. Kâsım Muhammed en-Nûrî. 13 Cilt. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2000.

Karâfî, Ebû ʿAbbâs Şehâbeddîn Aḥmed b. İdrîs. *ez-Zehîra*. thk. Muhammed Haccî, Said E´rab, Muhammed Bû Hubze. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.

Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed Hanefî. *Bedâiü's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1986.

Kefevî, Ebü'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsa el-Hüseynî. *el-Külliyyât: mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lügaviyye*. thk. Adnan Derviş, Muhammed el-Mısri. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.

Komisyon. "Lakît". *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyyetü'l-Kuveytiyye*. Dâru's-Selâsil-Kuveyt: Vizâretü'l-Evkāf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1427 1404.

Konevî, Kâsım b. Abdillah. *Enîsü'l-fukahâ fî ta'rîfâti'l-elfâzi'l-metedâvileti beyne'l-fukahâ*. thk. Yahya Hasan Murad. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

Köse, Saffet. "Lakît". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/68-69. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. *el-Hâvi'l-kebîr fî fıkhi mezhebi'l-İmâmi'ş-Şâfiî :Şerhu muhtasari'l-Müzenî*. thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcud. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

Merğinânî, Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-. *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübtedi*. thk. Yusuf Talâl. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.

Mevsılî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. Kâhire: Matbaatü'l-Halebî, 1937.

Mevvâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Ebi'l-Kāsım el-Abderî el-. *et-Tâc ve'l-İklîl li Muhtasarı Halîl*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

Muhammed İliş, Ebû Abdullah. *Minehü'l-celîl şerhü muhtasarı Halîl*. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1989.

Nesefî, Ebû Hafs Necmeddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed. *Tılbetü't-talebe fi'l-ıstılahati'l-fıkhiyye*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref b. Nûrî. *el-Mecmû' şerhi'l-mühezzeb (Sübkî ve Mutî'î'nin tekmilesi ile birlikte)*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref b. Nûrî. *Ravzatü't-tâlibîn*. thk. Zeheyr eş-Şâvîş. Beyrut: el-Mektebü'l-islâmî, 3. Basım, 1991.

Reşid Rıza, Muhammed. *Tefsîrü'l-Menâr*. el-Hey'etü'l-Mısriyye, 1990.

Sahnûn, Abdüsselâm b. Saîd Tenûhî. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1994.

Semerkandî, Ebû Bekr Alâuddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-. *Tuhfetü'l-fukaha*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-eimme. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma´rife, 1993.

Sirâcüddîn İbn Nüceym, Ömer b. İbrâhim b Muhammed Mısrî. *en-Nehrü'l-fâik şerhü Kenzi'd-dekâik*. thk. Ahmed İzzü İnâye. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

Suğdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Muhammed. *en-Nütef fi'l-fetâvâ*. thk. Salâhuddîn en-Nâhî. Beyrut : Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1984.

Sübeyl, Ömer b. Muhammed. *Ahkâmu't-tıfli'l-lakît*. Riyad: Dârü'l-Fudayle, 2005.

Şirâzî, Ebû İshâk Cemâleddîn İbrâhim b. Ali b. Yûsuf. *el-Mühezzeb fî fıkhi'l-İmâm eş-Şâfiî*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemî. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

Turan, Ali. "1815 Numaralı Trabzon Şer'İye Sicili'ndeki Üç Kayıt Işığında Osmanlı Hukukunda Evlatlık ve Koruyucu Ailelik Üzerine Bir İnceleme". *II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri* 1 (13 Mayıs 2016), 87-114.

Üsrûşenî, Ebü'l-Feth Mecdüddîn Muhammed b. Hüseyin b. Ahmed. *Câmi'u ahkâmi's-sığâr*. thk. Mahmûd Abdurrahman Abdülmün'im, Ebû Mus'ab Bedri. Kâhire: Dârü'l-Fadîle, 1994.

Yazıcı, Nesimi. "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bir Değerlendirme". *AÜİFD* XLVIII/1 (2007), 1-46.

Zâhidî, Ebü'r-Recâ Necmüddîn. *el-Müctebâ*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015.

Zekeriyyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn. *Esne'l-metâlib fî şerhi Ravzi't-tâlib*. Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.

Zeylaî, Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen ez-. *Tebyînü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-Dekâik (Hâşiyetü'ş-Şelebî ile birlikte)*. Bulak-Kahire: Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313.

İSLAM HUKUKUNA GÖRE YETİMLERE KORUYUCU AİLE OLMAK

Ülfet GÖRGÜLÜ*

Giriş

Yetimlik ve yetimlerin himaye edilmeleri insanlık tarihinin kadim meselelerinden biridir. Toplumların ve hukuk sistemlerinin bu meseleyi kendi dinamikleri içinde ele aldığını ve yetimlerle ilgili çeşitli uygulamalara sahip olduklarını söylemek mümkündür.

İçine doğduğu dönemin şartları ve toplum yapısı itibariyle İslam'ın önünde bulduğu temel problemlerden birini yetimler ve dullar teşkil ediyordu. Bu itibarla nüzul sürecinde vahyin önemle üzerinde durduğu temalardan birinin yetim konusu olduğu görülmektedir. Önemine binaen bugüne kadar İslam'ın yetimlere bakışını ele alan çok sayıda bilimsel araştırma ve yayın ortaya konulmuş olsa da yetimlerin sayısının artarak devam ettiği bir dünyada, mevzunun farklı yönleriyle tekraren ele alınması hem akademinin hem sivil toplum faaliyetlerinin gündeminde tutulması gereklilik kesbetmektedir.

Bu çalışmada yetim kavramının üzerinde kısaca durulacak, İslam hukukunun temel referansları olan Kur'an ve Sünnet'in yetimlerin himayesine yönelik mesajları incelenecek, günümüzde koruyucu aile olarak adlandırılan uygulama fıkhi çerçevede değerlendirilip evlat edinme ile farkı ortaya konulacaktır.

1. Kavram Olarak Yetim

Sözlükte yetim kelimesi (çoğulu eytâm/yetâmâ), "tek başına olmak, yalnız kalmak" gibi anlam içeriğine sahip "yütm" kökünden türemiş olup yaygın kullanımıyla babasını kaybeden kimseyi ifade etmektedir.[1] Babanın, ailenin geçimini

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi. ulfet.gorgulu@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0003-1056-825X

1 Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab* (Beyrut: Dâru Sader, 3. Basım, 2004),

karşılama ve çocuğu koruyup eğitme sorumluluğu nedeniyle, yetim olma durumu özellikle onun kaybıyla irtibatlandırılmıştır.[2] Bunun yanı sıra Arap dil âlimlerinden İbn Fâris (ö. 395/1004) her yalnız kalan için yetim denilebileceğini kaydetmektedir.[3]

Ayet ve hadislerde evlilik çağına geldikten sonra da yetim kız ve kadınlar için bu kelimenin kullanılmış olması[4] göz önüne alındığında hangi yaşta olursa olsun babasız kalanlara lügaten yetim denilebildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in (sav) *"Buluğdan sonra yetimlik yoktur."*[5] hadisinden hareketle bu sıfat fukaha tarafından buluğ çağından önce, babasını yitirmiş olanlar için kullanılmıştır.[6]

Öte yandan ergenlik çağına ulaştığı halde rüştünü ispat edememiş olanlara[7] veya kazancını temin edeni ölmüş olup kendi geçimini sağlamaktan aciz kimselere[8] de yetim denilebilmektedir. Nitekim yetim kelimesinin özünde za'f anlamı barındırmasından hareketle Elmalılı (ö. 1942), buluğa erse de rüşte erişmeyenlere lügaten ve örfen yetim ismi verilebileceğini, dul kadınlara da "yetime" tabirinin kullanıldığını kaydetmektedir.[9]

Arap dilinde annesini kaybeden çocuk için dilimizdeki karşılığıyla öksüz anlamına gelen "aciy" ifadesi kullanılmakta hem anne hem babadan yoksun kalanlara ise "latîm" denilmektedir.[10] Bununla birlikte yetim kelimesinin yazılı metinlerde ve konuşma dilinde bahsi geçen durumların hepsini ifade etmek üzere kullanıldığı[11], bu nedenle tabir uygunsa şemsiye bir kavram olduğu söylenebilir. Fıkıh literatü-

---

15/308; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sıhah tâcu'l-luğa ve's-sıhâhu'l-arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafur Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm, 1407/1987), 5/2064; Râgıb el-İsfahânî, *Mu'cemu Müfredâti elfâzi'l-Kur'ân.* thk. Nedim Maraşlı (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 575.

2 Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1416/1996), 2/338.

3 Ahmed b. Fâris, *Mücmelü'l-luğa*, thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultan (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1406/1986), 941.

4 en-Nisâ 4/3, 127; Ebû Îsa Muhammed b. Îsa et-Tirmizî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Nikâh", 18.

5 Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Vesâyâ", 9.

6 Muhammed Emîn b. Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1386/1966), 6/771; Zekeriyyâ b. Muhammed el-Ensârî, *Esne'l-metâlib fî şerhi Ravzı't-tâlib* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 3/54; Mansûr b. Yûnus el-Buhûtî, *Keşşâfu'l-kınâ' an metni'l-İknâ'* (Riyad: Mektebetü'n-Nasri'l-Hadîse, ts.), 4/364.

7 Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî*, el-Câmiu's-Sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları), "Cihad ve Siyer", 137.

8 Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat,1935-1939), 8/5505; Ayrıca bkz. Cessâs, *Ahkâmu'l-Kurân*, 1/399.

9 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili,* 2/1280.

10 İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 13/203.

11 Abdüsselam Arı, "Yetim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 501-503.

ründe terkedilmiş, sahipsiz, himayeye muhtaç buluntu çocuk için ise "lakît" tabiri kullanılmaktadır.[12]

Öz olarak belirtmek gerekirse tek başına kalma, bakım ve himayeye muhtaç durumda olma anlamını içeren yetim isminin, ebeveynini yitirmiş çocuklar için hakikaten, ebeveyni hayatta olduğu halde çeşitli sebeplerle onların himayelerinden yoksun olanlar için ise mecazen kullanılabileceğini söyleyebiliriz.

2. Kur'an ve Sünnet'te Yetime Yaklaşım

Kur'an-ı Kerim'de yetim kavramına sıkça vurgu yapıldığı, yirmi iki ayette yetimlerin konu edildiği görülmektedir. Bu çerçevede yetimlere iyilikle davranılıp ikramda bulunulması[13], durumlarının düzeltilmesi[14], yetimlerin yedirilip içirilmesi[15], mal varlıklarının korunması[16] üzerinde ısrarla durulan hususlardır. Kur'an'da yetimlere iyilikle muamele etmenin, iman esasları ve namaz, zekât gibi temel ibadetlerle birlikte erdemli davranışlar arasında zikredildiği görülmekte, takvaya ancak bu şekilde erişileceği dikkate sunulmaktadır: *"İyilik, yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz değildir. Asıl iyilik Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitap ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve kölelere harcayan; namazı kılıp zekâtı veren; anlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getiren; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanlarında sabreden kimselerin davranışlarıdır. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte muttakiler bunlardır."*[17]

Kur'an'da yetimin itilip kakılması[18], hor görülüp kötü muameleye maruz bırakılması[19], mallarına zorla el konulması[20] en fazla olumsuzlanan davranış biçimleri arasında yer almaktadır. Kur'an *"Ölüp gittiklerinde arkalarında gücü yetmez çocuklar bırakıp onlar için endişe duyacak olanların başkalarının yetimleri hakkında da kalpleri titresin. Allah'tan sakınsınlar ve doğru söz söylesinler."*[21] buyurarak yetimleri kendi evladımız yerine koyup haklarına riayet hususunda Allah'tan korkmamızı hatırlatmaktadır. Hemen ardından da *"Yetimlerin mallarını zulmen yiyenler*

12 Alâuddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi'ş-şer'ai'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/198), 6/197; Ebû Zekeriyya Muhyiddin en-Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn*, thk. Züheyr eş-Şâviş (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1412/1991), 5/418; Buhûtî, *Keşşâfu'l-kınâ',* 4/226.

13 el-Bakara 2/83, 177, 215; en-Nisâ 4/8, 36; el-Enfâl 8/41; el-Haşr 59/7.

14 el-Bakara 2/220.

15 el-İnsân 76/8.

16 en-Nisâ 4/2, 6; el-En'âm 6/152; el-İsrâ 17/34; el-Kehf 18/82.

17 el-Bakara 2/177.

18 el-Mâûn 107/2.

19 en-Nisâ 4/3; el-Fecr 89/17.

20 en-Nisâ 4/10.

21 en-Nisâ 4/9.

karınlarına ancak ateş doldurmuş olurlar. Zaten cehenneme gireceklerdir."[22] ayetiyle yetimlere zulmün vebalinin büyüklüğüne dikkat çekmektedir.

Kur'an'ın yetimlerin mal varlıklarının korunması hususu üzerinde özellikle durması, nüzul sürecinde böyle bir sosyal problemin yaygınlığını ortaya koymaktadır. Cahiliyye döneminde süregelen kabile savaşlarında ölenlerin geride bıraktığı yetimlere vasîlik yapanlar, yetimlerin babalarından kalan mallarına el koyar, yetim kızlarla bu amaçla evlilik yapar ya da onları zorla evlendirip mehirlerini ellerinden alırlardı. Kur'an, getirdiği düzenlemelerle bu zulmü ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Konuyla ilgili olarak Nisâ suresinin bahsi geçen 10. ayeti nazil olduğunda özellikle himayelerinde yetimleri olan sahabiler onların haklarına yeterince riayet edememe ve mallarını koruyamama hususunda endişeye kapılmışlar, durumu Resûlullah'a arz etmeleri üzerine de Bakara suresinin 220. ayeti indirilmiştir.[23] Ayette *"...Sana yetimleri de soruyorlar. De ki: Onların durumlarını düzeltmek (sahipsiz bırakmaktan daha) hayırlıdır. Onlarla bir arada yaşarsanız onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah bozgunculuk yapanı da ıslah edeni de bilir..."* buyrularak yetimlere kötü niyetle yaklaşanlarla, onlara iyi niyetle sahip çıkanlar birbirinden ayrılmıştır.

Yetim hukukuna riayet büyük bir özen ve dikkat gerektirmekte olup bunun manevi sorumluluğu vahyin öğretisinde "sarp yokuşu tırmanma" metaforuyla anlatılmakta ve şöyle buyrulmaktadır: *"...ve ona iki yolu da göstermedik mi? Ancak o sarp yokuşu göze alamadı. Nedir o sarp yokuş bilir misin? Köle âzat etmek veya kıtlık gününde yakını olan bir yetimi yahut açlık içindeki bir yoksulu doyurmaktır. Sonra iman eden, birbirlerine sabrı tavsiye eden ve merhameti öğütleyenlerden olmaktır."*[24]

Allah Teâla Hz. Peygamber'e (sas) *"Seni yetim bulup barındırmadı mı?"*[25] buyurarak kendisini koruma altına aldığını hatırlatmakta, ardından *"O halde sakın yetimi hor görme!"*[26] ikazında bulunmaktadır. Dünyaya gözlerini bir yetim olarak açan Allah Resûlü de (sas) hayatı boyunca yetimlerin himaye edilmesi, ellerinden tutulup şefkatle yetiştirilmesi hususuna ayrı bir önem vermiştir. Yetim büyümüş olmanın ne anlama geldiğini her yönüyle bilen Hz. Peygamber (sas) gönlünü ve evini yetimlere her daim açık tutmuş, kalbinin katılığından müşteki olan bir sahabiye kalp yumuşaması için yetim başı okşamayı ve ihtiyaç sahiplerini yedirmeyi

22 en-Nisâ 4/10.

23 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kurân*, 2/12; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed b. Ahmed el-Hafnâvî (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1414/1994), 3/66; Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420/1999), 6/404.

24 el-Beled 90/14-15.

25 ed-Duhâ 93/6.

26 ed-Duhâ 93/9.

tavsiye etmiştir.[27] Affedilmeyecek bir günah işlememiş olmak kaydıyla, yetimlerin yiyecek, içecek gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasını üstlenen kimseyi Efendimiz cennetle müjdelemiştir.[28]

Amcası Ebû Tâlip'in oğlu Hz. Ca'fer (ö. 8/629) Mûte savaşında şehit olduğunda Resûlullah yetimleriyle özellikle ilgilenmiş, gönüllerini yapıp yüzlerini güldürmeye çalışmıştı. Ca'fer'in (ra) oğlu Abdullah, Efendimizin yanlarına gelip dualarla başını sıvazladığını, bunu üç kez tekrar ettiğini minnettarlıkla anlatır.[29]

Yetimlerin haklarına el uzatılmasından şiddetle sakındıran Hz. Peygamber (sas)[30], yetim malı yemeyi yedi büyük günah arasında zikretmiştir.[31] Buna karşılık yetime kol kanat gerip onu himayesine alanla (kâfilü'l-yetîm) kendisinin, yan yana olan iki parmak misali cennette bir arada olacakları müjdesini vermiştir.[32]

Rivayetlerde yetim başı okşamaya özellikle yer verilmiş olduğu, kişiye dokunduğu her saç teli sayısınca ecir verileceğinden, bu tutumun Allah katındaki mükâfatından bahsedildiği görülür.[33] İlgili metinlerde geçen «مَسْح رَأْسِ الْيَتِيمِ» "yetim başını meshetme" ifadesi yetimlere şefkat ve lütufla davranmadan kinaye olarak açıklanmıştır.[34] Fıkıh edebiyatında da cenazenin ardından yapılacak işlemlerden bahsedilirken, vefat edenin geride bıraktığı yetimlerine sahip çıkılıp ilgi gösterilmesinin önemine özellikle değinildiği görülmekte, bu bağlamda yetim başı okşamanın müstehap olduğu zikredilmektedir.[35]

Resûlullah Efendimizin yetimin kefili olmaya yönelik teşvikleri ve yetim hukukuna riayetle ilgili uyarıları dikkate alındığında sofrasında yetim olmadan yemek yemeyen Abdullah b. Ömer'in[36] (ö. 73/693), yetimlerin mal varlıklarını tükenip zayi olmaktan korumak için işletilmesi üzerinde önemle duran Hz. Ömer (ö. 23/644) ve

27 Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), 2/387.

28 Tirmizî, "Birr", 14.

29 Hâkim eş-Şehîd, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990), 1/528; Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 4/99.

30 Ebû Abdillah b. Yezid el-Kazvinî b. Mâce, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Edeb", 6.

31 Müslim, "İman", 145.

32 Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Talâk", 25.

33 İbn Hanbel, *Müsned*, 5/250; Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *Mekârimü'l-ahlâk* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1409/1989), 349.

34 Ali b. Muhammed el-Herevî, *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâti'l-mesâbîh* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/2002), 8/3115; Mahmûd b. Ahmed el-Kelvezânî, *et-Temhîd fî usûli'l-fikh*, thk. Müfid Muhammed Ebû Amşe, Muhammed b. Ali b. İbrahim (Cidde: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâu't-Turâsi'l-İslâmî, 1406/1985), 1/112.

35 Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Üm* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/318; Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 5/321.

36 Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî (Riyad: Mektebetü'l-Maârîf, 1419/1997), 72.

Hz. Âişe (ö. 58/678)[37] gibi öncü sahabilerin bu hassasiyetleri daha anlaşılır olmaktadır. İslam hukukunda da yetimlerin malının işletilerek çoğaltılması hususunun çeşitli vesilelerle ele alındığı görülür.[38]

İlgili ayet ve hadislerden hareketle Kur'an ve Sünnet'te yetimlerle ilgili düzenlemelerin, yetimlerin bir yandan maddi varlıklarının korunması diğer taraftan manevi varlıklarının, şahsiyetlerinin geliştirilmesi olmak üzere iki temel gayeyi gerçekleştirilmeye yönelik olduğunu söyleyebiliriz.

3. İslam Hukuku Açısından Yetimlere Koruyucu Aile Olmak

Kur'an ve Sünnet'te yetimlerin himayesine, ihtiyaçlarının karşılanmasına dair önemli uyarılara yer verilmesi yanında günümüzde koruyucu aile bakımı olarak adlandırılan[39] uygulamanın kökenini oluşturabilecek örneklerin mevcudiyeti de görülmektedir. Kur'an'ın, Hz. Musa'nın bebeklik döneminde Firavun'un eşi Hz. Asiye tarafından himaye edilmesine,[40] Hz. Zekeriyya'nın yetim doğan Hz. Meryem'i koruyup gözetmesine[41] ilişkin anlatılarının bu minvalde okunması mümkündür.

Bunun yanında hayata yetim olarak başlayan Hz. Peygamber'in (sas) önce dedesi Abdulmuttalip daha sonra amcası Ebû Talip tarafından himaye edilmesinin[42], yıllar sonra amcasının ekonomik açıdan sıkıntı yaşadığı dönemde de Efendimizin onun oğlu Hz. Ali'yi (ö. 40/661), diğer amcası Hz. Abbas'ın (ö. 32/653) ise yeğeni Hz. Ca'fer'i himayesine almasının[43] da akraba koruyucu aile modeline örneklik teşkil ettiği söylenebilir.

Aslında yetim bir çocuğun refahı ve yararı açısından aile ve akraba çevresinden uzak kalmaması esas olmalıdır. Yetimleri himayede sırasıyla aile, akraba, devlet ve topluma düşen sorumluluklar bulunmakta olup söz konusu sorumluluklar öncelikle yetimlerin yakınlarına aittir. İslam hukukunda yetimlerle ilgili yükümlülüklerin fukaha tarafından velâyet, vesâyet, hıdâne, lakît gibi kavramlar ekseninde

37 Ebû Abdillah Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Zekât", 6.

38 Örnek olarak bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, 4/148, 14, 37, 22/18-20; Zeynuddin İbn Nüceym, *el-Eşbah ve'n-nezâir* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999), 199.

39 "Çeşitli nedenlerle öz aileleri yanında bakımları bir süre için sağlanamayan çocukların kendi aile ortamlarında eğitim, bakım ve yetiştirilme sorumluluğunu kısa veya uzun süreli olarak, ücretli veya gönüllü statüde devlet denetiminde paylaşan, hissettikleri toplumsal sorumluluğu gösterebilen uygun aile ya da kişiler koruyucu aile olarak adlandırılmaktadır." Bkz. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Koruyucu Aile Nedir?", https://www.aile.gov.tr/sss/cocuk-hizmetleri-genel-mudurlugu/koruyucu-aile-hizmeti/ (Erişim: 23.10.2023)

40 el-Kasas 27/7-13.

41 Âl-i İmran, 3/37.

42 Muhammed b. İshak b. Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1999), 1/204.

43 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/281-282.

kapsamlı bir şekilde ele alındığı ve sınırlarının belirlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu cümleden olmak üzere, baba veya dedenin hayatta olmadığı durumlarda yetimin şahsi velâyetinin özellikle "bi nefsihî asabe"[44] olarak nitelendirilen erkek akrabaya intikal ettiği, mallarının gözetilmesinin ise daha önce baba ve dede tarafından tayin edilmemişse, yargının atayacağı vasî aracılığıyla deruhte edileceği kaydedilmiştir.[45] Öte yandan eşlerin boşanmasıyla yuvanın dağılması durumunda, ailenin bakıma muhtaç küçük çocukları "hidâne" olarak adlandırılan uygulama çerçevesinde annesinin bakımına tevdi edilmektedir. Sevgi, ilgi, anne şefkati ve sıcaklığına en fazla ihtiyaç duyduğu bu dönemde maslahat gereği çocuğun annesiyle beraber olması, şayet anne başkasıyla evlenir veya ölürse anneanne ve teyze gibi onun yerini tutabilecek bir yakınıyla kalması uygun görülmüştür.[46]

Akrabası olmayan, terkedilmiş ya da himayeye muhtaç çocuklara sahip çıkılması, beslenme ve barınma gibi maddi; sevgi, şefkat görme, terbiye, eğitim gibi manevi ihtiyaçlarının karşılanması fakihler tarafından farz-ı kifâye, diğer bir deyişle Müslümanların toplumsal sorumluluğu kapsamında değerlendirilmiştir. Eğer toplumda bu sorumluluğu hiç kimse üstlenmezse bu takdirde herkes vebal altına girmiş olmaktadır. Fıkhi terminolojide "lakît" olarak isimlendirilen bu çocukların velâyeti, *"Velisi olmayanın velisi devlet başkanıdır."*[47] hadisi uyarınca devletin yetkili birimlerine ait görülmüş, yetiştirilme masrafları devlet bütçesinden (beytülmal) karşılanmıştır. Bulan kimsenin lakîti himaye etmek istemesi durumunda ise hâkim kararı aranmıştır.[48]

Hz. Peygamber (sas) ve sahâbe döneminde yetimlere koruyucu aile olmanın pek çok örneğine rastlamak mümkündür. Bu şekilde yetimlerin hem barınma, beslenme gibi maddi ihtiyaçları karşılanmış hem eğitimleri üzerinde durulmuş hem de kendilerine gösterilen sevgi ve ilgi ile psikolojik anlamda destek sağlanmıştır. Yetimlerle bir arada yaşamadan (muhâlata) bahseden ayetten[49] de o dönemde ashabtan yetimleri evlerinde himaye edenlerin mevcudiyeti anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber (sas) *"Müslümanlar arasında en hayırlı ev, içinde kendisine iyi davranılan bir yetimin bulunduğu evdir."*[50] buyurarak bu hususta sahâbeyi teşvik ettiği gibi kendisi de

44 Bi nefsihî asabe, miras bırakanın arada kadın bulunmayan erkek yakınlarıdır.

45 Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 4/212-215.

46 Serahsî, *el-Mebsût*, 5/210-211.

47 Ebû Dâvûd, "Nikâh", 18-19.

48 Serahsî, *el-Mebsût*, 10/209-211; Hatîb Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meânî elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 3/597-598; Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî*, thk. Tâhâ ez-Zeynî vd. (Mısır: Mektebetü'l-Kâhire, 1968-69), 6/115.

49 el-Bakara 2/220.

50 İbn Mâce, "Edeb", 6.

"ebu'l-yetim" unvanıyla anılmış, evinde pek çok yetim himaye etmiştir. Örneğin Efendimiz, kendisiyle evlilik yaptığı Ümmü Seleme'nin (ö. 62/681) Uhud'da şehid olan önceki eşi Ebû Seleme'den (ö. 3/625) geriye kalan dört yetimine kol kanat germiş[51], bu kısmetli yavrular haneyi saadette yetişmişlerdir. Ensar'dan Amra bt. Abdurrahman (ö. 106/724)[52] ve Sumeyte[53] de Hz. Âişe'nin himayesinde ve Efendimizin evinde büyümüş yetimler arasında yer almaktadır.

Efendimizin önderliğinde sahâbenin yetimlere sahip çıkma hususunda adeta birbirleriyle yarıştıkları görülmektedir. Hz. Hamza'nın (ö. 3/625) Uhud'da şehid edilmesinin ardından kızı Ümâme'yi (ö. 65/685'ten sonra) himayelerine almak için Hz. Ali, Ca'fer b. Ebû Tâlip ve Zeyd b. Hârise'nin (ö. 8/629) ortaya koydukları çaba bunun güzel bir örneğini teşkil eder. Neticede Allah Resûlü (sas), Ümâme'nin teyzesi ile evli olması hasebiyle onu Hz. Ca'fer'in himayesine vermeyi uygun görmüştür.[54]

Yine Hz. Ali, kimsesiz bir çocuğu sahiplenen birisi huzuruna geldiğinde, yaptığı bu davranıştan dolayı kendisini taltif etmiş, bir yetimin yok olup gitmekten kurtulmasına ve hayata tutunmasına vesile olan bu şahsa gıptayla yaklaşmıştır.[55]

Bütün bu örnekler[56] yetimlere koruyucu aile olmanın önemini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte yetimi himaye ve mal varlığını koruma büyük bir mesuliyet olduğundan bu hususta gerekli hassasiyeti gösteremeyecek olanlar kendilerine de yetimlere de yazık etmemelidirler. Nitekim Hz. Peygamber'in (sas), bu ağır mesuliyeti taşıyamayacağını düşündüğünden sahâbi Ebû Zerr'i (ö. 32/653) yetimin malına velâyetten sakındırdığı aktarılır.[57]

Kur'an ve Sünnet örnekliğinde koruyucu aile uygulamasının önemine temastan sonra burada koruyucu aile ile evlat edinme arasındaki farkın ve uygulamada İslam hukuku açısından dikkat edilmesi gereken bazı hususların üzerinde durmak uygun olacaktır.

51 Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübra*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 8/72.

52 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübra*, 8/350.

53 Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb* (Hindistan: Matbaatu Dârireti'n-Nizâmiyye, 1326/1908), 12/432.

54 Buhârî, "Megâzî", 43.

55 Serahsî, *el-Mebsût*, 10/209.

56 Asr-ı saadetten daha detaylı uygulama örnekleri için bkz. Ayşe Esra Şahyar, "Hz. Peygamber Döneminde Yetim ve Kimsesiz Çocukların Himaye Edilmesi", *Koruyucu Aile Olmak*, Ed. Bedriye Yılmaz (Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 2018), 49-63.

57 Müslim, "İmâret", 17; Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Vesâyâ", 10.

4. Yetimleri Evlat Edinmek mi, Onlara Koruyucu Aile Olmak mı?

Cahiliyye toplumunda "tebennî/oğul edinme" tabiriyle ifade edilen uygulama, babası bilinsin ya da bilinmesin, kişinin başkasının çocuğunu "bu benim oğlumdur" diyerek nesebine dâhil etmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Araplarda sadece erkek çocuklar evlat edinildiğinden bu tabir kullanılmıştır.[58] Tebennî uygulaması nesep, evlenme, boşanma, miras, sıhrî hısımlık gibi konularda öz çocuk gibi sonuçlar doğururdu.[59]

Hz. Hatice (ö. 620), Hz. Peygamber (sas) ile evlenirken işlerinde yardımcı olmak üzere kendisine kölesi Zeyd'i vermiş, Resûlullah onu azad ederek evlat edinmişti. Zeyd (ra) çocukluğunda köle tacirleri tarafından ailesinden kaçırılıp satılmış, bir şekilde Hz. Hatice'ye kadar gelmişti. Yıllar sonra ailesi izini sürerek Mekke'ye onu almak üzere geldiklerinde Hz. Zeyd ailesinin yanına dönmeyip Efendimizle kalmayı tercih etmişti. Tebennî uygulaması *"...Allah evlatlıklarınızı öz oğullarınız yapmamıştır... Evlâtlıklarınızı babalarının soyadlarıyla anın. Bu Allah katında adalete en uygun olandır. Şayet babalarını bilmiyorsanız o zaman onlar sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır. Yanıldığınız hususlarda size günah yoktur ancak kasıtlı olarak yaptıklarınızdan sorumlusunuz. Allah gafur ve rahîmdir."*[60] ayetleriyle kaldırılmış, bundan sonra Hz. Zeyd de babasına nispetle Zeyd b. Hârise olarak anılmıştır.[61]

Kur'an, başkasının çocuğunu kendi nesebine ilhak etmeyi yasakladığı gibi Hz. Peygamber de (sas) kişinin, kendisini babasından başkasına nispet etmesinin haram olduğunu bildirmiştir.[62]

Günümüzde Medeni Kanun ile düzenlenmiş olan evlat edinme müessesesi,[63] ilgili madde gereğince evlat edinenle evlat edinilen arasında hısımlık ilişkisi doğmasını intaç eder. Çocuk, evlat edinen ailenin soyadını alır, mirasçısı olur ve onların velayeti altına girer. Koruyucu aile uygulaması ise çocuğun bakım, yetiştirilme ve eğitim sorumluluğunun üstlenilmesini içermekte olup çocuğun velâyeti biyolojik

58 Mehmet Akif Aydın, "Evlat Edinme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/527.

59 Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali* (İstanbul: Erkâm Yayınları, 1995), 299.

60 el-Ahzâb 33/4-5.

61 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/284.

62 Buhârî, "Menâkıb", 6.

63 MK m. 314: "Ana ve babaya ait olan haklar ve yükümlülükler evlat edinene geçer. Evlatlık, evlat edinenin mirasçısı olur. Evlatlık küçük ise evlat edinenin soyadını alır. Evlat edinen isterse çocuğa yeni bir ad verebilir. Ergin olan evlatlık, evlat edinilme sırasında dilerse evlat edinenin soyadını alabilir. Eşler tarafından birlikte evlat edinilen ve ayırt etme gücüne sahip olmayan küçüklerin nüfus kaydına ana ve baba adı olarak evlat edinen eşlerin adları yazılır."

ailesinde kalmaya devam eder.[64] Buna göre iki uygulama arasında doğurduğu sonuçlar açısından farklar bulunmaktadır.

İslam hukuku açısından, nesep, miras, evlilik engeli gibi hukuki sonuçlar doğuran evlat edinme uygulaması bahsi geçen ayet ve hadislere binaen meşru görülmemektedir.[65] Bununla birlikte ilgili hüküm, korunmaya muhtaç çocukların himaye edilmesine, öz evlat gibi sevgi ve şefkatle yetiştirilmelerine engel teşkil etmemektedir. İster evlat edinme ister koruyucu aile olarak adlandırılsın, yetim ve kimsesiz çocukların sahiplenilmesinde İslam hukuku açısından nesep, mahremiyet ve miras hususlarında dikkat edilmesi gereken kurallar bulunmaktadır. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür.

4.1. Nesebin Korunması

Nesep, bir kimsenin ana babasıyla soy bağını ifade etmekte olup İslam'da korunması hedeflenen ve zarûriyyât-ı hamse olarak ifade edilen temel değerlerden birini teşkil eder.[66] Her insanın kendi nesebini bilmesi en doğal hakkıdır. Bu itibarla himaye altına alınan çocuğun, hayatta olsalar da olmasalar da öz ailesini bilmesi sağlanmalıdır. Bunun yanında mahremiyet, evlilik, miras gibi bir takım hukuki sonuçlar doğurduğu için de nesebin korunması zaruridir. Nitekim Hz. Peygamber (sas), akrabalık ilişkilerinin devam ettirilebilmesinin nesebin bilinmesini gerekli kıldığına dikkat çekmiştir.[67] Bir yetime koruyucu aile olmak, onun soy bağı ilişkisini ortadan kaldırmayı gerektirmediği gibi bunu yapma hakkı da doğurmaz.

Nesebin korunmasına dikkat edilmek kaydıyla çocuğun himayesine girdiği aileyi anne-baba gibi görmesinde, onların da bu yavruyu evlat gibi kabul etmesinde elbette bir mahzur yoktur. Nitekim Hz. Peygamber (sas), babasının Uhud'da şehit düştüğünü duyup ağlamaya başlayan Beşîr'in, "Ben senin baban olayım, Âişe senin annen olsun istemez misin?"[68] diyerek hüznüne ortak olmuş, yetimin gönlünü yapmıştır.

4.2. Mahremiyete Riayet

Himaye edilen çocuk biyolojik olarak kişinin öz çocuğu gibi olmadığından ergenlik döneminden itibaren dinin mahremiyet ve örtünme ile ilgili sınırlarına riayet

64 T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Koruyucu Aile Hizmeti", https://www.aile.gov.tr/sss/cocuk-hizmetleri-genel-mudurlugu/koruyucu-aile-hizmeti/ (Erişim 07/09/2023)

65 Serahsî, *el-Mebsût*, 30/292; Kurtubî, *el-Câmî li akâmi'l-Kur'an*, 14/118.

66 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *el-Müstasfâ min 'ılmi'l-'usûl*, thk. Muhammed Abdüsselâm Abdüşşâfîî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993), 174.

67 Tirmizî, "Birr ve sıla", 49; İbn Hanbel, *Müsned,* 2/374.

68 Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* (Beyrut: 1412/1992), 1/302.

gerekli hale gelir. Aile ile çocuk arasında sevgiye dayalı oluşan kuvvetli duygusal bağ gönül yakınlığına yol açmakla birlikte hukuki anlamda hısımlık/karâbet meydana getirmez. Bu itibarla koruyucu aile ile bakımı üstlenilen çocuk arasında bir kan bağı veya süt hısımlığı bulunmuyorsa çocuğun ergenlik çağına erişmesinden sonra, aralarındaki muamelede mahremiyete ilişkin kuralların gözetilmesi gerekli olur.

Mahremiyet kaynaklı oluşabilecek sakıncanın bertaraf edilmesi adına erkek çocukların teyze, hala; kız çocukların ise dayı, amca gibi birinci dereceden yakınları tarafından himaye edilmeleri, diğer bir ifadeyle akraba koruyucu aile uygulaması bir tercih sebebi olarak düşünülebilir. Bu takdirde de buluğdan sonra kuzenlerle ilişkide mahremiyet ölçülerine dikkat edilecektir.[69] İzlenebilecek diğer bir yol da çocuk süt emme çağında yani 0-2 yaş aralığında ise onun emzirilmesidir. Bu durumda çocuk ve emziren kadın arasında süt hısımlığı oluşur[70] ve mahremiyetle ilgili doğabilecek sakıncalar ortadan kaldırılmış olur.

Burada şu hususa işaret etmekte yarar görmekteyiz. Aslında Kur'an ve Sünnet'in öğretileri aile içi ilişkilerde de belli düzeyde ebeveyn, öz evlat ve kardeşler arasında bireysel sınırlara ve mahremiyet kurallarına riayeti gerekli görmektedir. Ebeveynin odasına izin almaksızın girilmemesi gerektiğine,[71] kardeşlerin yataklarının ve farklı cinsteki kardeşlerin yedi yaş civarında odalarının ayrı olmasının[72] önemine dair uyarılar buna örnek verilebilir. Aile içinde bu sınırları gözetmeye çalışan kimselerin koruyucu aile olmaları halinde yuvaya dâhil olacak çocuğun buluğ çağına erişmesinden sonra birbirlerinin mahremiyetine riayet etmeleri sanıldığı kadar güç olmasa gerektir.

4.3. Miras Meselesi

Fıkıhta miras tahakkuku, miras bırakan kimse (mûris) ile mirasçısı (varis) arasındaki karâbetten kaynaklanmaktadır. Yetim veya kimsesiz bir çocuğa koruyucu aile olmak, onu evladı gibi görmek dinen teşvik edilen bir davranış olsa da öz evlat gibi kendisine miras bırakılması, diğer varislerin hukukunu ihlal anlamı taşıyacağından meşru görülmemiştir. Bununla birlikte kişinin, mal varlığından dilediği kadar bağışta

69 Kâşif Hamdi Okur, "Koruyucu Aile Uygulamasının Manevi Temelleri", *Koruyucu Aile Olmak*, ed. Bedriye Yılmaz (Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 2018), 25.

70 en-Nisa, 4/23; Buhârî, "Şehâdât", 7; Müslim, "Rada", 1; Serahsî, *el-Mebsût*, 5/136, 30/ 292; Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Mukni'* (Cidde: Mektebetü's-Suvâdî, 2000), 384; Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2008), 2/34.

71 en-Nûr 21/58-59.

72 Ebû Dâvûd, "Salât", 26.

bulunarak[73] veya malının üçte biri miktarını vasiyet ederek[74] himayesini üstlendiği yetimi maddi açıdan desteklemesi mümkündür.

Sonuç

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de ölüm, savaş ve doğal afetler gibi nedenlerle yetim kalanların, aileleri tarafından terk edilen ya da istismara uğrayan çocukların himaye edilmesi, kendilerine ve topluma kazandırılmaları büyük bir insanlık ödevi olarak önümüzde durmaktadır. Erdemli bireylerden oluşan sağlıklı bir toplum inşa etmenin yolunun sağlıklı nesiller yetiştirmekten geçtiği, bunun için de küçük yaşta verilecek değerler eğitiminin öneminin tartışılmaz olduğu bir gerçektir. Bugün dünya çapında çocukların refah ve korunmalarına yönelik ulusal ve uluslararası düzeyde pek çok düzenleme mevcut olsa da özellikle himayeye muhtaç çocuklarla ilgili sorunların giderilmesinde kurumsal tedbirler yanında bireysel sorumlulukların yerine getirilmesi büyük önem taşımaktadır. Sosyal devlet anlayışının gereği olarak yetim ve himayeye muhtaç çocuklar için yürütülen çocuk evleri ve sevgi evleri gibi hizmetlerin, toplumun bir ferdi olarak bizim bireysel sorumluluğumuzu ortadan kaldırmadığı bir gerçektir.

Kur'an'ın ifadesiyle göz aydınlığı ve hayatın en güzel süsü olan çocukların mümkünse kendi aile ve akrabaları arasında, alışkın oldukları bir ortamda hayatlarını idame ettirip yetişmeleri oldukça önemlidir. Bunun mümkün olmadığı hallerde ise yetimlere sıcak ve güvenli bir aile ortamı sunmak, onlara koruyucu aile olabilmek Allah katında ecir ve mükâfata vesile olacak hayırlı bir adım, aynı zamanda vicdani, ahlaki ve hukuki bir sorumluluktur. Kuşkusuz yetim bir yavruya kol kanat germek sabır, anlayış ve fedakârlık gerektirir. Aileler kendi çocuklarını bakıp yetiştirirken çeşitli güçlükler yaşadıkları gibi bir yetime koruyucu aile olduklarında da benzer zorluklarla karşılaşmaları mümkündür. Ancak bu hayırlı işe girişildiğinde Allah'ın rahmet ve yardımına da itimat edilmelidir. Kur'an'ın ifadesiyle *"Şüphesiz her zorluğun yanında bir kolaylık vardır."*[75] Hz. Peygamber'in (sas) yetimleri himaye edenlerle ilgili müjdelerinden hareketle söylenecek olursa, koruyucu aile olmak, evimizden cennete bir kapı açmaktır.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse her yetim elinden şefkatle tutulmayı, ilgi ile hayata hazırlanmayı, fiziksel, zihinsel ve duygusal yönden korunup desteklenmeyi, maddi olduğu kadar manevi ihtiyaçlarının karşılanmasını bekleyen ilahi bir emanettir.

73 Abdullah b. Mahmûd el-Mevsılî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Erkâm, ts.), 3/59; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid,* 2/314.

74 Mevsılî, *el-İhtiyâr,* 5/522; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid,* 2/321.

75 el-İnşirah 94/5.

Yetimlere sahip çıkmak kendilerine bir lütuf ve ikram olmanın ötesinde bizler için büyük bir mesuliyettir. Bu mesuliyeti önce müdrik olmak sonra da gücümüz nispetinde, imkânımız el verdiğince işin bir ucundan tutmak durumundayız. Her birimiz koruyucu aile olamasak da yetimlerimiz için yapabileceğimiz bir şeyler olduğunda kuşku yoktur. Allah Resûlü'nün (sas) Beyt-i Makdis'i ziyaret edip orada namaz kılmayı, bunun mümkün olmaması durumunda hiç olmazsa kandillerini aydınlatacak yağ göndermeyi tavsiye etmiş olmasından[76] ilham alarak belirtmek isteriz ki ülkemizde veya dünyanın herhangi bir köşesindeki bir yetimin yanına varamasak, başını okşayamasak da onun hayatını aydınlatacak bir hayra ortak olabilir, kalplerine bu şekilde dokunabiliriz.

76 Ebû Dâvûd, "Salât", 14.

Kaynakça

Arı, Abdüsselam. "Yetim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/501-503. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Aydın, Mehmet Akif. "Evlat Edinme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/527-529. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.

Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *el-Edebü'l-müfred*. thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî. Riyad: Mektebetü'l-Maârîf, 1419/1997.

Buhûtî, Mansûr b. Yûnus. *Keşşâfu'l-kınâ'an metni'l-İknâ'*. 6 cilt. Riyad: Mektebetü'n-Nasri'l-Hadîse, ts.

Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1416/1996.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sıhah tâcu'l-luğa ve's-sıhâhu'l-arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafur Attâr. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1407/1987.

Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle Aile İlmihali*. İstanbul: Erkâm Yayınları, 1995.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Ensârî, Zekeriyyâ b. Muhammed. *Esne'l-metâlib fî şerhi Ravzı't-tâlib*. 4 cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Müstasfâ min 'ılmi'l-'usûl*. thk. Muhammed Abdüsselâm Abdüşşâfiî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.

Hâkim eş-Şehîd. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.

Herevî, Ali b. Muhammed. *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâti'l-mesâbîh*. 9 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/2002.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1386/1966.

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed. *Mücmelü'l-luğa.* thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultan. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1406/1986.

İbn Hacer, Şihâbuddîn Ahmed b. Ali. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. 8 cilt. Beyrut: 1412/1992.

İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali. *Tehzîbü't-tehzîb*. 12 cilt. Hindistan: Matbaatu Dârireti'n-Nizâmiyye, 1326/1908.

İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed. *el-Müsned.* 6 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.

İbn Hişam, Muhammed b. İshak. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1999.

İbn Kudâme, Muvaffakuddîn. *el-Muğnî*. thk. Tâhâ ez-Zeynî vd. 10 cilt. Mısır: Mektebetü'l-Kâhire, 1968-69.

İbn Kudâme, Muvaffakuddîn. *el-Mukni'*. Cidde: Mektebetü's-Suvâdî, 2000.

İbn Mâce, Ebû Abdillah b. Yezid el-Kazvinî. *es-Sünen.* 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrem. *Lisânü'l-arab*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru Sader, 3. Basım, 2004.

İbn Nüceym, Zeynuddin b. İbrâhîm b. Muhammed. *el-Eşbah ve'n-nezâir*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999.

İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2008.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübra.* thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.

İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *Mu'cemu Müfredâti elfâzi'l-Kur'ân.* thk. Nedim Maraşlı. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd. *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi'ş-şer'ai'*. 7 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/198.

Kelvezânî, Mahmûd b. Ahmed. *et-Temhîd fî usûli'l-fikh*. thk. Müfid Muhammed Ebû Amşe, Muhammed b. Ali b. İbrahim. 4 cilt. Cidde: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâu't-Turâsi'l-İslâmî, 1406/1985.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed b. Ahmed el-Hafnâvî. 22 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1414/1994.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillah. *el-Muvatta'*. 2 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Mevsılî, Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr.* 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkâm, ts.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-Sahîh.* İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. 8 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref. *Ravdatu't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn*. thk. Züheyr eş-Şâviş. 12 cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1412/1991.

Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

Okur, Kâşif Hamdi. "Koruyucu Aile Uygulamasının Manevi Temelleri". *Koruyucu Aile Olmak*. ed. Bedriye Yılmaz. Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 2018.

Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Mefâtîhu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420/1999.

Serahsî, Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût.* 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Şâfiî, Muhammed b. İdris. *el-Üm*. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts..

Şahyar, Ayşe Esra. "Hz. Peygamber Döneminde Yetim ve Kimsesiz Çocukların Himaye Edilmesi". *Koruyucu Aile Olmak*. ed. Bedriye Yılmaz. 49-63. Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 2018.

Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meânî elfâzi'l-Minhâc*. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.

Taberânî, Süleyman b. Ahmed. *Mekârimü'l-ahlâk*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1409/1989.

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. "Koruyucu Aile Hizmeti". https://www.aile.gov.tr/sss/cocuk-hizmetleri-genel-mudurlugu/koruyucu-aile-hizmeti/ (Erişim: 07.09.2023)

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. "Koruyucu Aile Nedir?". https://www.aile.gov.tr/sss/cocuk-hizmetleri-genel-mudurlugu/koruyucu-aile-hizmeti/ (Erişim: 23.10.2023)

Tirmizî, Ebû Îsa Muhammed b. Îsa. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 9 cilt. İstanbul: Eser Neşriyat,1935-1939.

OSMANLI HUKUKUNDA YETİM

Ahmet EKŞİ[*]
Hüseyin OKUR[**]

Giriş

İslam, insanlara hayatın her alanını tanzim eden ölçüler belirlemiş ve bu çerçevede insanlar arasında sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı emretmiştir. İnsanoğlu yaşadığı sürece birbirine muhtaçtır. Muhtaç olanlar, muhtaç olmayanlar için ilahi bir emanettir. Allah Kur'an'da kimsesiz ve kol kanat gerilmesi gereken insanları sıralamış bunlar arasında da ilk sıralarda yetimleri zikretmiştir.

Dünya geneline yayılan savaşlar, iç çatışmalar, aile yapısındaki değişmeler, doğal afetler, hastalık ve salgınlar, kitlesel göç hareketleri, yoksulluk ve yoksunluklar, dünyadaki çocukların büyük bir kısmını korunmaya muhtaç hale getirmiştir. Korunmaya muhtaç durumdaki bu çocukların büyük bir kısmını ise yetimler oluşturmaktadır.

Fıkıhta yetim kavramı henüz bulûğ çağına ermeden babasını kaybeden çocuklar için kullanılır. Bir hadiste de bulûğ çağından sonra yetimliğin kalkacağı belirtilmiştir.[1] Çocuğun nafakasını temin etme, haklarını koruma ve onu yetiştirmede babanın daha çok rolü bulunduğundan yetimlik özellikle babaya bağlanmıştır. Ayrıca toplumun dezavantajlı üyeleri olmaları ve kendilerine sağlanacak desteğin sadece maddi olmaması sebebiyle, anne ve babasından her ikisini veya birini kaybeden çocukların yanı sıra anne babası hayatta olduğu halde onların desteğinden yoksun yahut nesebi bilinmeyen çocuklar da yetim gibi kabul edilmektedir.

Yetim kavramı Kur'ân'ın 22 ayetinde 23 defa yalın olarak yani herhangi bir sıfatla nitelendirilmeksizin zikredilmektedir. İslam'da çocuğun; fiziksel, psikolojik

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, aeksi72@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-3218-7837.

** Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, huseyin.okur@kocaeli.edu.tr, orcid.org/0000-0003-4285-7478

1 Ebû Dâvûd, "Vesâyâ" 9.

ve duygusal açıdan korunması, bakılması hakkıdır. Yetim kaldıklarında da bu hakları değişmez. Kur'an'da yetimlerin himayesine ve muhafazasına yönelik tavsiye ve emir niteliğinde çok sayıda hüküm bulunmaktadır. Bu konuda; yetimlere iyi davranılması, veli ve vasî tayin edilerek haklarının korunması, zekâttan pay ayrılması, onlara infakta bulunulması, yetimlerin ıslah edilmeleri için gayret sarf edilmesi, mallarına el konulmaması, kız- erkek fark etmeksizin yetimlerin aynı derecede değerlendirilmesi, miras dağıtılırken diğer yetim çocuklara da pay verilmesi hususunda inisiyatif alanı açılması, adil davranılması, savaş ganimetlerinden pay verilmesi, fethedilen yerlerin gelirlerinden fey adı altında yetimlere yardım edilmesi ve ikramda bulunulması önerilmiş olup bunun aksini yapanlar şiddetli bir dille eleştirilmiş, kimsesiz çocukların ihmal ve istismar yoluyla toplumdan soyutlanmamaları gerektiği önerilmiştir. Böylece hem onların hem de toplumun geleceğinin garanti altına alınması amaçlanmıştır.

İslam hukukunda yetimlerin himaye edilip yetiştirilmesi farz-ı kifâye olarak toplumun görevleri arasında sayılmıştır. Bu husus öncelikle mahremi olan yakın akrabaların sorumluluğundadır. Bunların yokluğunda veya sorumluluklarını yerine getirememeleri durumunda sorumluluğun diğer Müslümanlara geçtiği, devlet başkanının, velisi olmayanların velisi olduğu yolundaki genel kurala göre[2] bu vazifenin devlet tarafından veya devletin denetiminde aileler ya da kurumlar tarafından yerine getirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu itibarla yetimin bakımı ve yetiştirilmesinin gerektirdiği masraflar kendi malından, malı yoksa yakın akrabaları tarafından, onların da gücü yetmezse devletçe yahut belli vakıfların geliriyle karşılanır. Yetime miras, vasiyet ve vakıf gibi yollarla intikal eden mallar veli, vasî veya hâkim tarafından idare edilir.

Kurulduğu günden son güne kadar sosyal devlet yapısıyla hakimiyeti altındaki toprakları yöneten Osmanlı Devleti yetimlerin muhafazasına yönelik köklü politikalar geliştirmiştir. Osmanlı toplumunda önemli tarih vesikaları olan tereke defterlerinde önemli yer tutan yetim ve yetim hukuku, onlara ait mirasların belirlenmesiyle ilgili sayısız belge ve bilgi notlarıyla doludur. Osmanlı devlet mekanizmasının dışında oluşturulan vakıf ve benzeri yapılar da yetimi muhafaza için gayret sarf edildiğinin göstergeleridir. Osmanlı döneminde kurulan ve sayılarının 35 binin üzerinde olduğu varsayılan bu yapılarda yetim çocuklar önemli bir yer tutmaktadır.

1. Osmanlı Hukuku'nun Yapısı

Osmanlı, İslam hukuku ile Türk devletlerinin örfî-hukukî birikimlerini tevarüs ederek mezcetmiştir. Büyük oranda İslam hukukunu özgün yorumlamalarıyla uygula-

2 Tirmizî, "Nikâḥ" 15; Ebû Dâvûd, "Nikâḥ" 15.

mış ve yer yer ulü'l-emre verilen yetkileri geniş bir şekilde kullanarak kendine özgü bir hukuk sistemi oluşturmuştur. Örneğin aile, miras, eşya, borçlar, ticaret, yargılama hukuku gibi özel hukuku ilgilendiren alanlarda Osmanlı, İslam hukukunu tamamıyla uygulamıştır.[3] Devlet teşkilatının yapısını oluşturan vezaret, divan teşkilatı, kazaskerlik, mahkeme teşkilatı, vergi ve arazi sistemi de önceki Türk ve İslam devletlerinde uygulananlarla önemli benzerlikler taşımaktadır. Osmanlı hukuku alanında önemli araştırmaları olan Aydın, bu aynılık ve benzerliklerden hareketle Osmanlı hukuku yerine İslam hukuku teriminin kullanılabileceğini söyler.[4]

Osmanlılar İslam hukukunu uygularken zamanın gerektirdiği düzenlemeleri ve ilaveleri de yapmaktan geri durmamışlardır. Bunu yaparken İslam hukukunun; devletin oluşum şekli, siyasî, idari ve mali yapısı, kamu düzeninin sağlanması konusunda devlet başkanına tanıdığı yetkiden yararlanmışlardır.[5] Osmanlı yöneticileri de kendilerine tanınan bu yetkilere dayanarak yine İslam kamu hukukunun ilkeleri doğrultusunda devletin siyasi, idari, adli ve mali yapısı ve işleyişiyle ilgili olarak padişah fermanlarına dayanan özgün kurallar koymuşlardır. Oluşan bu hukuk müdevvenatı zamanla örfî hukuk olarak isimlendirilmiştir. Böylece İslam hukukçularının içtihatlarıyla teşekkül eden şerî hukuk ile padişah irade ve fermanlarıyla oluşan örfi hukuk, Osmanlı hukukunu oluşturmaktadır."[6]

Toplumun örf, âdet, tarih ve inanç gibi bütün kültürel unsurların kodlarını bünyesinde barındıran ve İslam hukukunun altı asırlık bir uygulamasından ibaret olan Osmanlı hukuku[7] için "şerî hukuk" nitelemesi, tamamen İslam hukukuna dayalı bir uygulamanın neticesidir.

Osmanlı hukuk nizamı ile İslam hukuku arasındaki uyumu, uygulamadaki farklılıkları en iyi şekilde ortaya koyacak olan en önemli kaynak şer'iyye sicilleridir. Bu mahkeme kayıtları sayesinde hem Osmanlı hukukunun kaynakları hem de İslam hukukunun son dört asrına ait Osmanlı uygulamaları bütün açıklığıyla ortaya çıkmaktadır.[8] Söz konusu uygulamalarda meydana gelen değişimleri, İslam hukukunun sorunlara yaklaşımını ve çözümlerini sicillere bakarak anlayabilmekteyiz.

3 Örnek Uygulamalar içim bk. Salih Şahin, *Osmanlı'da Şehir Yönetimi ve İstanbul'da Sosyal Hayat: İstanbul Mahkemesi 225 Nolu Sicil* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022), 83- 490.

4 Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 23.

5 Aydın, *Kadı Sicillerinde İstanbul* (İstanbul: İsam Yayınları, 2010), 25.

6 Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, 23-24.

7 Aydın, *Kadı Sicillerinde İstanbul*, 25.

8 Ahmet Akgündüz, "İslam Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iyye Mahkemeleri ve Şer'iyye Sicilleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14 (2009), 19.

Bu nedenle siciller; hukuk tarihi araştırmacıları için bir kaynak, Osmanlı hukuk sistemi için bir hafıza, İslam hukukunun Hanefî yorumu için bir uygulamadır. Osmanlı hukukunun önemli kaynaklarından biri de fetvalar ile çıkarılan ferman, kanunnâme ve nizamnâme gibi yasalardan oluşan mevzuattır. Yetimler söz konusu olunca bir diğer önemli kaynak da "Tereke Defterleri"dir.[9] Dolayısıyla bu çalışmada da olduğu gibi "Osmanlı hukukunda…" şeklinde başlayan her çalışmanın bir şekilde bu birikimi göz önünde bulundurması gerekmektedir.

2. Osmanlı'da Yetimlerin Haklarını Korumaya Yönelik Uygulamalar

Toplumun en korumasız varlığı çocuklar, çocuklar içerisinde de yetimlerdir. Başta doğal ölümler olmak üzere savaş ve tabii afetler yetimliğin en önemli nedenleri arasında sayılabilir. Doğal ölümler dışında diğer nedenleri azaltmak ve hatta ortadan kaldırmak insanın elinde olmasına rağmen bu tarihin hiçbir döneminde mümkün olmamıştır. Bu durumda yetimliğe yol açan sebepleri ortadan kaldırmak için yapılacak mücadelenin yanı sıra sosyal bir gerçeklik olan yetimlerle ilgili çalışmalar da yapmak gerekmektedir. İslam dininin ilkelerini ve tavsiyelerini şiar edinen Osmanlı Devleti, yetimler ve kimsesiz çocukların korunması için çeşitli hukukî tedbirler almıştır. Yetim veya kimsesiz çocuğa vasî tayin etmek, onların yetiştirilmesi için vakıflar kurmak veya vakfiyelere onlar lehine hükümler koymak bunlardan bazılarıdır.

Bir vakıf medeniyeti olan Osmanlı Devleti'nde bazı vakıfların kuruluş gayeleri arasında öksüz, yetim ve kimsesizlerin korunup yetiştirme ve terbiyesi yer almıştır. Örneğin, Fatih Sultan Mehmed'in Ayasofya Camisiyle ilgili kurduğu bir vakfa bağlı olarak caminin batı yönündeki kapısı yanında bina ettirdiği Daru't-Tâlim bunlardan biridir. Bu okulun kuruluş amacı vakfiyede: "*Eytâm bulunur ise talim-i eytâm, bulunmaz ise etfâl-i fukarâyı müslimîne talimi ikdâm eyleyip*…" cümlesiyle ifade edilmiştir.[10] Öte yandan vakıflar, yetimleri yanlarına alıp kendi evlerinde himaye eden ailelere yetimler için ayrılan bütçeden malî destek de sağlamıştır. Böylece çeşitli sebeplerle aile şefkatinden yoksun kalmış çocuklar, yanında kaldığı ailenin öz çocuklarıyla beraber bir aile yuvası sıcaklığı içerisinde barındırılmışlardır.[11]

Osmanlı toplumunda yetim ve kimsesiz çocuklar vakıfların yanı sıra özellikle Osmanlının son döneminde kurulan ıslahhaneler, Dâruşşafaka, Cemiyet-i İmdâdi-

9 Tereke defterlerinin çoğu toplumun himayeye en çok muhtaç kesimine yani yetimlere gösterilen hassasiyetin neticesinde kaleme alınmış sicil belgeleridir. Bk. Fatih Bozkurt, "Yetimi Kolla, Malını Koru! Tereke Defterleri ve Yetim Malları (1785-1875)", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 2/3 (Ocak-2012), 88.

10 Nesimi Yazıcı, "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bir Değerlendirme"*, AÜİFD* 48/1 (2007), 16.

11 Nazif Öztürk, "Türk Toplumunda Koruyucu Aile Sistemi", *I. Aile Şûrası Bildirileri* (Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1990), 305.

ye, Esirgeme Derneği, Dârü'l-Hayr-i Âlî, Himâye-i Etfâl Cemiyeti, Dârüleytâmlar ve Leylî Eytâm İbtidâî Mektebi gibi kurumlar tarafından korunmuştur. Bütün bu kurumsal faaliyetlerle beraber yetimler çoğunlukla yakın akrabadan olan veya hâkim tarafından atanan vasîler tarafından korunmuştur. Ayrıca yetimler bazı aileler tarafından beslemelik veya evlatlık olarak alınmak suretiyle de gözetilmiştir. Diğer taraftan zaman zaman yetimler icâr-i sağîr/sağîre olarak belli bir ücret karşılığında veya boğaz tokluğuna orta sınıf veya zengin ailelere hizmet etmek üzere onların yanlarında da kalmıştır. Bu çocuklar genellikle "besleme, ahretlik, manevî evlât" gibi isimlerle anılmıştır.[12]

Başta Şer'iyye sicilleri olmak üzere ilgili mevzuat incelendiğinde, Osmanlıların yetim ve genel olarak bakıma muhtaç çocuklarla ilgili ortaya koyduğu çaba ve bu gayretin sonucu olarak ortaya çıkan birçok uygulamaya rastlamak mümkündür. Çalışmanın sınırlılıklarını göz önünde bulundurularak söz konusu uygulamalar hukukî bakımdan incelenecektir.

2.1. Yetimin Hukuken Temsili

Şahısların eda ehliyetine sahip olmamaları veya eda ehliyetindeki eksiklikleri, onların haklarının korunması ve işlerinin yürütülmesi sorununu gündeme getirmiş ve buna bağlı olarak velâyet denilen hukuki temsil müessesesini ortaya çıkarmıştır. Başta küçükler olmak üzere tam ehliyetsizler ve eksik ehliyetliler üzerindeki hukuki temsil yetkisine velâyet, hukukun kendilerine velâyet hakkı verdiği kimselere velî denir. İslâm hukukunda doğumla birlikte küçükler üzerinde üç türlü velâyetin olacağı kabul edilir. Bunlar, doğrudan doğruya küçüğün şahsına bağlı hakların kullanımıyla ilgili velâyet, küçüğün mallarının koruma ve idaresine yönelik velâyet (vesâyet), üçüncüsü de küçüğün bedenen ve ruhen sağlıklı bir şekilde yetiştirilmesini, gözetilip eğitilmesini konu alan velâyet olup bu sonuncusu İslâm hukukunda hidâne terimiyle ifade edilir.[13]

2.1.1. Velâyet ve Vesâyet

İslam hukukunda şahsı ve malı üzerinde hukuki tasarrufta bulunma ehliyetine sahip olmayan kişi/çocuk ile sözü edilen tasarruflar açısından kendisini temsil edecek kişi arasındaki velayet ilişkisi, nesep bağına dayalı akrabalık, milk, velâ ve devlet başkanlığı yoluyla kurulabilmektedir. Bu nedenle çocuğun mallarının idaresi, nafakasının temini, şahsına bağlı hakların kullanımı ve geleceğini ilgilendiren köklü

12 Abdullah Karatay, "Türkiye'de Koruyucu Aile: Kökenleri, Gelişimi ve Bugünü", *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (2017), 393-394.

13 Ali Bardakoğlu, "Hidâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/467.

kararların alınması şeklinde özetlenebilecek yetkiler yani velâyet/vesâyet, babaya veya onun yerini tutan kişiye verilmiştir.[14] Baba, dede ve bunların tayin ettikleri veya nesep bağı yönünden velinin bulunmadığı durumlarda bu hak devlet başkanı adına hâkime intikal eder. Nitekim velisi olmayanların velisi olma sıfatıyla devlet başkanı,[15] bu yetkisini kullanarak sahipsiz bir çocuğa velî veya vasî tayin edebilir.

İslam hukukunun bu konudaki hükümlerine paralel olarak Osmanlılarda da babasının ölümü sırasında henüz doğmamış olanlar da dahil yetim çocuklara vasî tayin edilmiştir. Mesela 1866-1868 yılları arasında Şeyhülislamlık yapan Hacı Mehmed Refik Efendi'ye kimsesiz küçük bir kız çocuğun durumu hakkında sorulan bir soruya, "Kendisine bakacak herhangi bir kimsesi olmayan küçük çocuğa, malını korumak üzere hâkim bir vasî tayin edebilir."[16] şeklinde cevap vermiştir.

Babasının tayin ettiği biri yoksa vasî, yetimin dedesi, annesi, amcası olabileceği gibi, akrabalık bağı olmayan biri de olabilirdi. Burada önemli olan yetim çocuğun korunup kollanması, eğitim ve terbiyesinin verilmesi suretiyle ilerideki hayata en uygun biçimde hazırlanmasıdır. Ayrıca kendisine miras kalan mallarının korunmasıdır.[17] Babası tarafından vasî tayin edilmeyen bir yetime annesinin vasî olarak tayin edildiği kayıtlara şu şekilde geçmiştir:

> "Ölen Fazlullah'ın çocukları için eşi Gülizar bt. Abdullah'ın vasîye tayin edildiği Karye-i Başıbüyük'den bi-gayrı vasî fevt olan Fazlullah'ın yetim ve yetimesine kıbel-i şer'den hâtunu Gülizar bt. Abdullah vasîyye nasb olundu ki hızmet-i vesâyeti bî-kusûr edâ ede, kimesne mâni've müzâhim olmaya. Vaka'a't-tahrîr fî evâhiri Muharrem sene 958.Şuhûdü'l-hâl: Hüseyin b. Yusuf, Abdi b. Yusuf, İbrahim b. Hızır ve gayruhüm"[18]

İslam hukukunda küçüğe baba vasî tayin etmediği durumlarda bu hak doğrudan dedeye geçer. Ancak babanın tayin ettiği vasî ölmüş veya bu yetkisini bir şekilde kaybetmişse mahkeme vasî tayin edebilir. Böyle durumlarda ayrıca dedenin bu görevi kabul etmesi gerektiği kayıtlarda şu şekilde yer almaktadır:

> "Mahmiye-i Galata mahallâtından Câmi'-i Kebîr mahallesi sâkinlerinden olup, bundan akdem fevt olan Mustafa b. İsmail nâm kimesnenin sagīr oğlu Muharrem nâm yetime babasından intikāl eden hisse-i şer'iyyesini zabt ve

14 Bk. Alâuddin Ebu Bekr b. Mes'ud Kâsânî, *Bedâi'u's- Sanâi' fi Tertibi'ş-Şerai'* (Beyrut: Daru'l- kütübi'i-ilmiyye, 1986), 2/241.

15 Bk. Tirmizî, "Nikâh", 15; Ebu Dâvud, "Nikâh", 19.

16 Sinan Çuluk, Yılmaz Karaca, *Osmanlı Arşivi'nde Şeyhülislam Fetvaları,* (İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2015), 216

17 Bk. Bozkurt, "Yetimi Kolla, Malını Koru! Tereke Defterleri ve Yetim Malları (1785-1875)", 69-90.

18 Coşkun Yılmaz (ed.), *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil (956-963/1549-1556)* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010) 6/289, (Hüküm no. 719).

> hıfz için kıbel-i şer‘den vasî nasb olunan Mehmed b. İbrahim fevt olup, cânib-i şer‘den vasî lâzım olmağın işbu hâkim-i muvakki‘u’l-kitâb tûbâ leh[û] ve hüsnü-me’âb sagīr-i merkūmun emvâlini hıfz ve ahvâlini zabt için dedesi mezbûr İsmail’i vasî nasb edip, mezbûr İsmail dahi vesâyet-i merkūmeyi kabûl ve hizmet-i lâzımesini edâya ta‘ahhüd ve iltizâm ettikden sonra bu hurûf ber-sebîl-i temessük ketb ve terkīm olunup, yed-i tâlibe vaz‘ ve teslîm olundu ki lede’l-hâce ihticâc edene…”[19]

Babanın veya dedesinin vasî tayin etmediği durumlarda mahkeme yetimin amcasını[20] veya akrabasından birisini[21] ona vasî tayin etmiştir. Yetimin başka kimsesi olmadığı durumlarda ise ölenin azatlı kölesi vasî tayin edilmiştir.[22]

Tayin edilen vasîlerden, öncelikle yetim çocuğun korunup kollanması, eğitim ve terbiyesinin verilmesi istenirdi. Nitekim yetim oldukları için cahil bırakılan veya çalıştırıldıkları için okumalarına fırsat verilmeyen çocukların, temel eğitimi ve dini bilgileri öğrenmeleri için mahkeme söz konusu çocukların vasî, mürebbi veya çalışıyorlarsa ustaları tarafından mektebe gönderilmeleri zorunlu tutmuştur. Bazı yetimlerin cahil bırakıldığına dair mahkemeye ulaşan bir şikâyet üzerine hâkimin eğitim öğretimin önemine dair uzunca bir konuşmadan sonra verdiği karar şu şekilde kayıtlara geçmiştir:

> “… Anasız ve babasız yetîm çocuk olup da kimesnesizliği sebebiyle zarûrî bir usta yanında veyâhud bir kimesnenin terbiyesinde bulunur ise ustası ve gerek mürebbîsi olan adam bunu sırf san‘at öğrenmekliğe ve hizmete hasr etmeyerek günde iki def‘a mektebe gönderip mürâhik oluncaya kadar okutdurmak ve kezâlik el-hâletü hâzihî ustalarda bulunan çocuklar dahi bi-tıbkihâ bu nizâma dâhil olarak anası ve babası veyâhud velîsi olanlar ustadan alıp mektebe vermek ve kimsesiz olanlar dahi ustaları mektebe verip câhil kalmamasına dikkat etmek ve mekteb hocaları dahi mekteblerde bulunan çocukları güzelce okudup Kur’ân-ı azîmü’ş-şânı ta‘lîm akībinde her bir çocuğun hey’et ve isti‘dâdına göre tecvîd ve ilmihâl misilli risâleler okudarak şerâit-i İslâmiye ve akāyid-i dîniyelerini öğretmekliğe sa‘y ü ikdâm eylemek üzere ale’l-umûm tenbîh ve îkāz olunmasına…”[23]

---

19 Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 37 Numaralı Sicil (1022-1024/1613- 1615),* 37/129, (Hüküm no. 131).

20 Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil (953-955/1546-1549),* 5/77, (Hüküm no. 32).

21 Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (924-927/1518-1521),* 2/228, (Hüküm no. 440).

22 Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (999-1000/1590-1591),* 10/619, (Hüküm no. 1231).

23 Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil (1237-1246/1822-1831),* 88/174, (Hüküm no. 56).

Eğitim, öğretim ve terbiyesinin yanı sıra vasî, yetim çocuğun nafaka[24] dahil bütün ihtiyaçlarını[25] hatta çocuk ölürse cenaze giderlerini çocuğun malından karşılar. Eğer bu harcamaları vasî kendi malından yapmışsa harcadığı miktar kadar yetimin malından alabilir.[26] Söz konusu yetim malı olunca vasînin bütün bu harcamaları genellikle mahkeme kararıyla kayıt altına alınmıştır. Örneğin yetimin cenaze masraflarının kendi malından karşılandığı şu şekilde kayıtlara geçmiştir:

> "Vech-i tahrîr-i sicil budur ki Mehmed b. Mustafa meclis-i şer'a hâzır olup dedi ki, merhûm Mehmed Efendi'nin eytâm-ı Mustafa fevt olup techîz ve tekfîn için vâsi olan Mehmed b. İbrahim elinden beş filori aldım kabûl ve kabz ettim dedikde, mezbûr vâsi tasdîk edip sıhhat-ı ikrâr mukarrer olup bi't-taleb kayd-ı sicil olundu."[27]

Yetim malları daha çok vasî tarafından korunmakla birlikte[28] henüz vasî tayin edilmediği veya vasînin öldüğü ya da gerekli özeni göstermediği durumlarda ise söz konusu mallar emanete verilmek suretiyle de koruma altına alınmıştır.[29] Diğer taraftan vasî, yetim lehine olmak kaydıyla, yetim adına gayr-i menkul satın alabilir[30], yetimin malını satabilir[31], kiraya verebilir veya satışına izin verebilir[32], kendisi kullanabilir[33], bir başkasına borç verebilir[34] veya kendisi vasîsi olduğu yetimin malından

24 Günlük dört akçe olan yetimin nafakasının yarım akçe arttırılarak yine yetimin malından karşılanmasına dair karar için bk. Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 7 Numaralı Sicil (985- 986/1577-1578),* 33/102, (Hüküm no. 164).

25 Yetim çocuğun ihtiyaçlarının vasîsi tarafından söz konusu yetimin malından harcandığına dair bir kayıt için bk. Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (999-1000/1590-1591),* 10/322, (Hüküm no. 537).

26 Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (970-971/1562-1563),* 7/108, (Hüküm no. 93).

27 Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (970-971/1562-1563),* 7/251, (Hüküm no. 486).

28 Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (966-968/1558-1561),* 42/263, (Hüküm no. 538).

29 Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (1020-1053/1612-1643),* 23/402, (Hüküm no. 594).

30 Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil (981-1000/1573-1591),* 34/236, (Hüküm no. 357).

31 Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (970-971/1562-1563),* 7/389, (Hüküm no. 884).

32 Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Evkaf-ı Hümâyûn Mahkemesi 673 Numaralı Sicil (1300-1301/1883-1884),* 100/129, (Hüküm no. 83). Ancak henüz vasîsi olmayan yetimlerin mallarının kira işlemleri mahkeme tarafından yürütülmüştür. Örnek kayıt için bk. Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (966-968/1558-1561),* 42/1187, (Hüküm no: 350).

33 Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil (956-963/1549-1556),* 6/173, (Hüküm no. 352).

34 Eytâm mal sandıklarından verilen borçların senet ve kefil ile teminat altına alınmasına dair mahkeme kaydı için bk. Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 334 Numaralı Sicil (1280-1329/1863-1911),* 99/172, (Hüküm no. 165).

borç alabilir.[35] Başkaları tarafından özellikle de kendisiyle beraber vâris olan diğer varislerce gasp edilen veya hakkı olduğu halde verilmeyen yetime ait malları almak için vasî bizzat dava edebilir veya bu dava için vekil tayin edebilir.[36]

Yetimlerin haklarının kötüye kullanılmasının önüne geçmek ve denetlemek için zaman zaman mahkeme vasî üzerine nazır tayin etmiş,[37] yetkisini kötüye kullanan vasîler azledilmiş ve yerine yenileri tayin edilmiş,[38] yetkisi sona eren vasîden, üzerinde yetime ait bir hakkın kalmadığına dair mahkeme huzurunda ibra talep edilmiştir.[39] Ayrıca yetimin malını istismar edenler sürgün ve benzeri cezalara çarptırılmışlardır.[40]

2.1.2. Hidâne

Velâyet terimi hukuki temsili de içine alacak biçimde bir üst terim olarak kullanıldığında vesâyetin yanı sıra hidâne hak ve yükümlülüğünü de kapsar. Çocuğun büyütülmesi, bakımı ve gözetilmesi şeklinde gerçekleşen ve daha çok çocuğun küçüklük dönemini kapsayan hidâne hakkı, evlilik bağı devam ettiği sürece ana-baba tarafından ortaklaşa yerine getirilir. Babası ölen çocuğun hidâne hakkı anneye veya annenin yerini tutacak kadın yakınlara verilmiştir.[41] Bu kadınlardan hiçbirinin bulunmaması halinde görev sırasıyla baba, dede, erkek kardeş gibi yakınlara geçer. Çocuğun bakımını üstlenen kadın çocuğun annesi değilse, bu kadına ücret ödenmesi gerekir. Hıdâne ücreti varsa çocuğun kendi malından yoksa nafaka yükümlüsü akrabası tarafından ödenir. Çocuk kendi öz bakımını yapabilecek yaşa geldiğinde hidâne hakkı son bulur.

Diğer meselelerde olduğu gibi hıdâne meselesinde de Osmanlı dönemi uygulamalarının İslam hukukunun hükümlerine mutabık olduğu görülmektedir. Nitekim anneden yetim kalan bir kız çocuğu ninesine,[42] bir başka yetim ise halasına teslim

35 Yılmaz, İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (999-1000/1590-1591), 10/101, (Hüküm no. 19).

36 Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (930-936/1524-1530),* 3/198, (Hüküm no. 282).

37 Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (1005-1007/1596-1599),* 35/54, (Hüküm no. 15).

38 Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (1020-1053/1612-1643),* 23/266, (Hüküm no. 15).

39 Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil (981-1000/1573-1591),* 4/212, (Hüküm no. 310).

40 Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi 138 Numaralı Sicil (1129-1131/1717-1718),* 61/74, (Hüküm no. 40).

41 Bk. Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed Kâsânî, *Bedâiu's-sanâ'i fî tertîbi'ş-şerâ'i'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 4/41-42.

42 Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 32 Numaralı Sicil (1015-1016/1606-1607),* 36/118, (Hüküm no. 117).

edilmiş,[43] bir başka olayda hıdâne hakkını elinde bulunduran annenin başkasıyla evlenmesi nedeniyle çocuk annenin kız kardeşine teslim edilmiştir.[44] Yine kocası ölen bir başka kadın yabancı biriyle evlendiği için yetim çocuk mahkeme tarafından dedesine teslim edilmiştir.[45] Benzer bir durumda ise dedesi de olmayan çocuk amcasına teslim edilmiştir. Nitekim 1622-1644 yılları arasında aralıklarla Şeyhülislamlık yapmış olan Zekeriyazâde Yahya Efendi de babası ölen ve annesi gayrimüslim biriyle evlenen bir kız çocuğuyla ilgili sorulan soruya şöyle cevap vermiştir: "Babası vefat edip annesi yabancı birisiyle evlenen ve kendisine bakacak kimsesi olmayan küçük bir kız, yetiştirilmek üzere amcasına verilir."[46] Ancak yetim kızlar, ehl-i hevâ olan kişilere, öz kız kardeşi dahi olsa teslim edilmez.[47]

Hıdâne hakkını üstlenen kişi her kim olursa olsun çocuğun nafakasını öncelikle varsa çocuğun malından karşılar. Yoksa babasının mirasından karşılanmasını talep eder.[48] O da yoksa nafakayı, nafaka yükümlüsü akraba üstlenir.[49]

2.2. Yetimin Hukuken Temsilini Gerektirmeyen Durumlar

Yetimin mümeyyiz olması ve devlet korumasının olması gibi bazı durumlarda ayrıca bir temsil gereği duyulmamıştır. Örneğin mümeyyiz küçüğün sırf yararına olan iman ve ibadetlerin sahih görülmesi, diğer hukukî işlemler gibi velinin izin ve icazetine gerek duyulmamıştır.[50] Dolayısıyla mahkemeye intikal eden bu ve benzeri durumlarda hâkim velinin onayına gerek duymadan yetim çocuğun talebini tescil ettirmiştir. Nitekim mümeyyiz olan bir yetimin Müslüman olması şu şekilde kayıtlara geçmiştir:

> "İstanbul Samatya'da mütemekkin Derzi Nikola zimmînin şakirdi olmağla yanında mütemekkin olan Todori v. Hâlik Vasîl nâm mürhik mümeyyiz yetîm bi-hidâyetillahi te'âlâ cemî' edyân-ı bâtıladan teberrî ve lisân-ı fasîh ile ityân-ı kelimeteyn-i şehâdeteyn ederek Müslim olup bi't-taleb kendüye Mehmed tesmiye olunduğu İstanbul Mahkemesi'nden huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu."[51]

43 Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (1077/1666-1667),* 17/856, (Hüküm no. 1121).

44 Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (1102/1691),* 20/219, (Hüküm no. 248).

45 Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (1204-1207/1790-1793),* 81/588, Hüküm no. 919.

46 Sinan Çuluk, Yılmaz Karaca, *Osmanlı Arşivi'nde Şeyhülislam Fetvaları,* 35.

47 Ebüssuûd Efendi, *Şukka* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 2868), 81a.

48 Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 90 Numaralı Sicil (1090-1091/1679-1680),* 11/87, (Hüküm no. 31).

49 Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (940-942/1534-1536),* 4/342, (Hüküm no. 857).

50 Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Usûl*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1993), 2/342-344.

51 Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil (1236-1238/1821-1822),* 86/113,

2.3. Yetim ve Kimsesiz Çocukların Hâkim Tarafından Evlatlık Verilmesi

Yetim çocuklar, varsa akrabalarına yoksa hâkim tarafından evlatlık[52] verildiğinde, bu durumun ve bu çocuklar için takdir edilen nafakanın kim tarafından ne kadar ödeneceğine dair durumlar da mahkeme tarafından kayıt altına alınmıştır. Bu kayıtlar sayesinde hem yetimin gerçek nesebi ve malı hem de evlat edinenin çocuk üzerindeki nafaka alacakları koruma altına alınmıştır. Buna dair bir uygulama şu şekilde kayıtlara geçmiştir:

> "Hâkim, Ali b. Abdullah nâm sagīri tebennî ve terbiye maksadıyla, medîne-i Hazret-i Ebî Eyyûb-i Ensârî -radiye anhü'l-Bârî- mahallâtından Alaca mescid mahallesinde sâkin olan Mehmed b. Abdullah'a teslîm etti. Mezbûr Mehmed de tebennî ve terbiye maksadıyla sagīr-i merkūmu teslîm aldı. Hâkim-i mûmâ ileyh sonra sagīr-i mezbûrun nafakası için, yevmî râyicü'l-vakt beş akçe farz ve takdîr etti ve meblağ-ı mefrûz-i mezkûru sagīr-i merkūmun nafakasına sarf etmesine ve vakt-i hâcette istidâne edip sagīri taleb hakkı kime âid ise o kimesneye rücû' etmesine mesfûr Mehmed'e izin verdi."[53]

Bu belgede, hâkim tarafından evlatlık verilen çocuğun nafakası yine hâkim tarafından belirlenmiştir. Aynı zamanda evlatlık alana harcamaları için çocuğun gerçek akrabalarına rücu hakkı tanınmıştır. Bir diğer belgede ise yetim ve aynı zamanda kimsesiz çocuğun hâkim tarafından evlatlık verilmesi ve ayrıca malının idaresi için vasî tayin edilmesi yer almaktadır.[54]

2.4. İcar-i Sağir/Sağire

Çocukların emeğinin belli bir ücret karşılığında kiralanması anlamına gelen icar-i sağir/sağire Osmanlı döneminde yetimleri korumaya yönelik bir diğer uygulamadır. Bu uygulamayla fakir ve kimsesiz çocukların hem ekonomik ihtiyaçları giderilmiş hem de gerekli eğitim ve terbiyeleri en iyi şekilde verilmeye çalışılmıştır. Sicillerde icar-i sağir/sağire olarak geçen küçük çocukların kiralanması; sevap alma, yetim, kimsesiz ve fakirlere yardım etme ve onları koruma gibi tamamen dini duygulardan kaynaklanan bir uygulama olarak görülmektedir. Aileler arasında yapılan icar-i sağir sözleşmelerini mahkemelerin tescil etmesi,[55] bu uygulamaların tamamen

(Hüküm no. 77).

52 Osmanlılarda İslam hukukuna paralel olarak nesep bağı tesis eden, tek veya çift taraflı mirasçılık ilişkisi doğuran ve evlenme engeli oluşturacak tarzda bir evlatlık ilişkisi söz konusu olmamıştır. Daha geniş bilgi için bk. Ahmet Ekşi, Şer'iyye Sicilleri Örnekliğinde İslâm Hukuku Bakımından Evlat Edinme (Tebenni) (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 123.

53 Rıfat Günalan (ed.), *İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 03 Numaralı Sicil (1077/1666-1667),* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011), 458, (Hüküm no. 548).

54 Bk. Günalan, *İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 03 Numaralı Sicil (1077/1666-1667),* 401, (Hüküm no. 468).

55 Bu kayıtlardan birinde, İsmail Beşe bin Abdullah küçük kızı Zeynep'i günlük 6 pâre karşılığında Naile

insani amaçlı yapılan hukukî işlemler olduğunu, çocukların emeklerini sömürme aracı olmadığını gösterir.[56]

İcar-i sağir sözleşmelerinde nafaka dâhil olmak üzere çocuğun bütün masrafları onun emeğini kiralayana aittir. Kiralayan, icar ücretinin bir kısmını çocuğun nafaka giderleri için harcar, bir kısmını ise çocuk buluğa erip aileden ayrıldığı zaman kendisine teslim eder. Böylece çocuk bu parayı yapacağı evlilik ve kuracağı yeni hayat için harcar.[57]

2.5. Beslemelik

Türk toplumlarında öteden beri varlığı dikkat çeken bir diğer uygulama da "beslemelik"tir. Beslemeliğin esası, bir ailenin fakir ya da öksüz olan bir çocuğu yanına alıp ona bakması ve karşılığında da ondan ev hizmetlerinde yararlanmaya dayanmaktadır. Bu yönüyle beslemelik bir hukukî işlem neticesinde vücut bulmaktadır. Zira buna göre ailenin bakım borcuna karşılık beslemenin de icâre-i âdemide[58] olduğu gibi hizmet etme borcu yüklendiği bir fiili borç ilişkisi söz konusudur.[59]

Beslemeliğin yaygınlaşarak devam etmesinde en etkili faktörün 19. asırda köleliğe karşı geliştirilen olumsuz ve hatta yasaklayıcı tavır olduğu söylenebilir. Bir diğer önemli faktör ise Kırım ve Kafkaslardan getirilen yetim ve kimsesiz çocukların köleleştirilmeksizin barındırılması yönünde ortaya konulan iradedir. Diğer taraftan beslemeliğin, İslam'ın evlat edinme yerine nüfusuna geçirmeden kimsesizlere ve yetimlere sahip çıkıp besleme tavsiyesi ile ilişkili olduğunu söylemek de mümkündür.

3. Yetimlerle İlgili Yasal Düzenlemeler

Osmanlı Devleti yetimlerin haklarının korunması konusuna kuruluşundan itibaren özel bir önem vermiştir. Yukarıda bahsi geçen uygulamalar verilen bu önemi göstermektedir. Ancak zamanla mevcut uygulamalar yetersiz kalınca İstanbul ve taşrada, tereke ve yetim mallarının satışı ile ilgili şikâyetlerin artması üzerine birtakım tedbirler alınmıştır. Tanzimat öncesinde, yapılan şikâyetleri değerlendirmek amacıyla bir komisyon kurulmuştur. Şikâyet konuları, bir yüksek yasama organı olarak kabul edilen Meclîs-i Vâlâ Ahkâm-ı Adliyye'de müzakere edilmiş ve so-

Hatûn'a bi'l-velâye îcâr eylediği yer almaktadır. Bk. Taylan Yıldırım**,** *259 Numaralı Şer'iyye Sicili Defterine Göre Galata (Metin ve Değerlendirme*) (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 261.

56 Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1998), 80.

57 Kurt, *Osmanlı Ailesi,* 82.

58 İcâre-i âdemi: İnsan emeğinin kiralanmasıyla iş görme borcu doğuran icâre akdidir.

59 Murtaza Köse, "Mukayeseli Hukukta Evlat Edinme Problemi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2001), 291.

nucunda 1851 yılında Emvâl-i Eytâm Nezâreti ve bununla birlikte Eytâm Sandıkları kurulmuştur. Bunların işleyiş ve yönetimini konu alan "Eytâm Nizamnâmesi" çıkarılmıştır. Nizamnâme, altı maddeden oluşmaktadır. Bu maddelerde, doğrudan sandığın işleyişi ile ilgili bir madde bulunmamaktadır. Maddelerin hepsi, tereke yazımı ve alınacak tedbirlerle ilgilidir. Sadece altıncı maddede, eytâm müdürü ve bazı görevlilere terekelerden verilecek hisse ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.[60] Ayrıca miras taksimi sırasında yetim paralarını işletme yetkisi de 1851'de kurulan Emvâl-i Eytâm Nezâreti'ne verilmiştir.[61]

İstanbul'da Şeyhülislamlığa bağlı olarak kurulan Emvâl-i Eytâm Nezâreti'nin uhdesindeki eytâm sandıklarının çıkış noktası, vefat eden ebeveynden yetimlerine intikal eden malların zayi edilmeden sağlıklı bir şekilde muhafaza edilerek hukuki olarak malları üzerinde tasarruf etme ehliyetine sahip olduğu yaşa geldiğinde, sahibine ulaştırılması anlayış ve sorumluluğudur. Bu kurum, Osmanlı toplumunda önceleri ferdi olarak uygulama alanı bulmuş, sonraları kurumsal bir hüviyet kazanarak 19. yüzyılın ortalarından itibaren devlet eliyle yönetilen önemli bir fona dönüşmüştür. Fonun yönetimi ve işleyişi ise, muhtelif tarihlerde yapılan düzenlemeler çerçevesinde sağlanmıştır.[62] Bu düzenlemelerden ilki yukarıda bahsi geçen Emvâl-i Eytâm Nezâreti'nin işleyiş ve yönetimini konu alan ve Şeyhülislam ile Padişah'ın onayıyla çıkarılan "Eytâm Nizamnâmesidir." İlk nizamnâmeden sonra yetim mallarının işletimiyle ilgili başka nizamnâmeler, zeyl ve tadiller çıkarılmıştır. Bunların en kapsamlı olanı ise 1324/1906 senesinde "Umûm Emvâl-i Eytâmın Sûret-i İdâresi Hakkında Ta'dîlen Kaleme Alınan Nizamnâme" başlığıyla çıkarılmış olanıdır.[63] Daha sonraki yıllarda (1915, 1917 ve 1922) çıkarılan kararnâmelerle söz konusu Nizamnâme'nin bazı maddeleri değiştirilmiştir. Değişiklere rağmen yapılan yasal düzenlemelerin en kapsamlısı olan 1906 tarihli nizamnâmeye göre bu şubeye "beytülmâl" ibaresi eklenerek Emvâl-i Eytâm ve Beytülmâl Müdüriyeti oluşturulmuştur. Bu nizamnâmede yetimlerin gayr-i menkul mallarının idâresi, vasî ve velîlerin hesaplarının belirlenmesi, tereke işlemlerinin yapılması, varislerin hisselerinin ödenmesi, gâib olanların haklarının korunması ve taşradaki yetim sandıklarının hesaplarının kontrol edilmesi

60 Mehmet Çanlı, "Tarihî Süreç İçerisinde Eytam Sandıklarının Hukuki Mevzuatı ve Karşılaştığı Sorunlar (1851-1920)", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 9/3 (2020), 1303.

61 İlhami Yurdakul-Bilgin Aydın, "Şeyhülislamlık Kurumu'nun Tarihçesi, Kaynaklar ve İlgili Literatür", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23 (2017), 383.

62 Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları", *İstanbul Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (2006), 106.

63 1906'da çıkarılan Nizamnameyle ilgili olarak geniş bilgi için bk. Emine Raşide Ertür, Osmanlı Devleti'nde Yetim Mallarının İdaresiyle İlgili 1324 Tarihli Nizamnamenin Fıkıh İlmi Açısından Değerlendirilmesi, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

gibi işlemler müdürlüğün sorumlulukları arasında bulunmaktadır.[64] Bu düzenlemelerin yanı sıra özellikle yetim malının korunmasına yönelik proje ve tedbirleri içeren daha birçok yasal düzenleme yapılmıştır.[65]

4. Osmanlı Hukukunda Yetimlerle İlgili Çözümsüz Bırakılan Bir Mesele: Dede Yetimi Meselesi

Dede yetimi, ölenin erkek çocuklarıyla birlikte kendisinden önce ölmüş diğer çocuklarının oğlu veya kızı yani ölenin torununu ifade etmek için kullanılır. Bu durumun ortaya çıkmasının sebebi, miras paylaşımında esas alınan "kurb-i derece (yakınlık derecesi)" ve "yakın uzağı hacbeder (engeller)" ilkeleridir. Örneğin iki oğlu bulunan mûrisin bir oğlu kendisinden önce ölmüşse, onun çocuğu veya çocukları mirasçı olamamaktadır. Zira sağ olan amca, dedeye daha yakındır. Bir diğer sebep ise İslâm hukukunda bir kişinin vâris olabilmesi için murisin ölümü anında hayatta olma şartıdır. Dede yetiminin ortaya çıkmasında etkili olan ve öteden beri en çok eleştirilen bir diğer faktör de İslâm miras hukukunda halefiyet ilkesinin yani kız veya erkek evladın olmaması durumunda çocuklarının (torunların) onların yerini alması şeklindeki uygulamanın tam olarak[66] olmamasıdır.[67]

İslâm miras hukukunda Hanefilerin de içinde bulunduğu cumhura göre halefiyet kuralının uygulanmaması sebebiyle dede yetimi olarak isimlendirilen çocukların mağduriyetinin önüne geçilmesi için zorunlu vasiyet gibi başka çözüm yolları da gündeme getirilmiş olmakla birlikte Osmanlı uygulamasında da baba veya anaları dedelerinden önce ölen torunlara dede mirasından pay verilmemiş ve dede yetimi problemi çözümsüz kalmaya devam etmiştir.[68] Yetimlerin hukukunu korumaya yönelik pek çok uygulamayı hayata geçiren ve çıkardığı nizamnâmelerle bir çok yasal düzenlemeye imza atan Osmanlı hukukunun dede yetimi meselesini çözümsüz bırakmasında, baskın Hanefî yorumunun etkisi olsa gerekir.

64 Özcan, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himâyesi ve Eytâm Sandıkları", 114.

65 Yapılan düzenlemelerle ilgili geniş bilgi için bk. Furkan Şahin, *Eytam Sandıklarının Kuruluşu ve Konuyla İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

66 Bazı durumlarda uygulanabilmektedir. Örneğin hayatta başka oğlu yoksa ölenin tek kızıyla birlikte oğlunun kızı birlikte bulunurlarsa oğlun kızı 1/6. Bu durum halefiyetten ziyada miras paylaşımındaki başka kurallar (tekmilete'n-li's-sülüseyn) gereğidir. Zira ölenin iki kızı olsaydı oğlun kızı sakıt olacaktı.

67 Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, "İslâm Miras Hukukunda Halefiyet, Dede Yetimi ve Vacip Vasiyet", *Dini Araştırmalar 1/3* (Ocak-Nisan 1999), 156.

68 Abdüsselam Arı, "Vacip Vasiyet ve Halefiyet Bağlamında Dede Yetimi Problemi", *EKEV Akademi Dergisi* 12/34 (Kış 2008), 260.

Sonuç

İslam'da yetim hukuku, sadece toplumsal bir dayanışmanın sonuçlarına bağlanan bir olgu gibi görülmeyerek ciddi yaptırımlara bağlanmış bir alandır. Bu sebeple İslam'ın ilk yıllarından beri toplumun en zayıf halkası olan yetimlerin korunup gözetilmesi, ferdi inisiyatiflere bırakılmamış, toplumun ve devletin bir vazifesi olarak kabul edilmiştir. İslam'da yetim malının muhafazasında ihmalkâr davranılması, gerekli hassasiyetin gösterilmemesi ve hıyanet edilmesi şiddetli cezaları gerektiren suçlardan kabul edilmiştir. İslam'ın düsturları arasında yer alan yetimleri doyurmak, barındırmak ve işlerini düzenlemek Osmanlı Döneminde pek çok faaliyet yürütülürken dikkate alınmıştır. Konunun önemine binaen Osmanlı Devleti'nde yetimlerin haklarının korunması için önemli çalışmaları yapılmış ve kanunlarla desteklenmiştir. Devlet tarafından tanzim edilen kanunlarla yetimin hakları korunmuş, yetim vakıflarının denetlenmesi sağlanmış veli vasîlerin yetim malını istismarı ya da hıyaneti engellenmiştir. Hukukî yönden güvence altına alınmış olan yetim mallarının korunmasını temin etmek ve gereksiz yere kullanılmasını ya da telef edilmesini önlemek amacıyla fermanlar çıkartılmıştır. Alınan tedbirlerle yetim hakkının gözetilmediği, haksızlık sâdır olduğu anlaşıldığı takdirde devlet müdahalesini esirgememiştir. Bu gibi hukuki düzenlemeler yanında sosyal hizmet kapsamında kimsesiz çocuklar adına da pek çok müessese inşa edilmiş bu müesseselerle kimsesiz çocukların korunma, barınma, eğitim gibi haklarını korunması ve büyüyüp yetişinceye kadar hizmet almaları sağlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde yürütülen faaliyetler, günümüzde korunmaya muhtaç çocukların öncelikli olarak bakımı, korunması, eğitim hakkının sağlanması, meslek sahibi olabilmeleri için fırsatların tanınması bağlamında devam ettirilen sosyal hizmet uygulamalarına örnek teşkil etmektedir.

Kaynakça

Akgündüz, Ahmet. "İslam Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iyye Mahkemeleri ve Şer'iyye Sicilleri". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14 (2009), 13-48.

Arı, Addüsselam. "Vacip Vasiyet ve Halefiyet Bağlamında Dede Yetimi Problemi". *EKEV Akademi Dergisi* 12/34 (Kış 2008), 249-268.

Aydın, Mehmet Akif. *Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.

Aydın, Mehmet Akif. *Kadı Sicillerinde İstanbul*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.

Bardakoğlu, Ali. "Hidâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 17/467-471. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Bozkurt, Fatih. "Yetimi Kolla, Malını Koru! Tereke Defterleri ve Yetim Malları (1785-1875)". Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 2/3 (Ocak-2012), 69-90.

Çanlı, Mehmet. "Tarihî Süreç İçerisinde Eytam Sandıklarının Hukuki Mevzuatı ve Karşılaştığı Sorunlar (1851-1920)". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 9/3 (2020), 1301-1321.

Çuluk, Sinan-Karaca, Yılmaz (haz.). *Osmanlı Arşivi'nde Şeyhülislam Fetvaları.* İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2015.

Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, t.y.

Ebüssuûd Efendi. *Şukka.* İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 2868, 81a.

Ekşi, Ahmet. *Şer'iyye Sicilleri Örnekliğinde İslâm Hukuku Bakımından Evlat Edinme (Tbenni)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.

Ertür, Emine Raşide. *Osmanlı Devleti'nde Yetim Mallarının İdaresiyle İlgili 1324 Tarihli Nizamnâmenin Fıkıh İlmi Açısından Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin. "İslâm Miras Hukukunda Halefiyet, Dede Yetimi ve Vacip Vasiyet". *Dini Araştırmalar 1/3* (Ocak-Nisan 1999), 143-170.

Günalan, Rıfat (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 03 Numaralı Sicil.* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2011.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.

Karatay Abdullah. "Türkiye'de Koruyucu Aile: Kökenleri, Gelişimi ve Bugünü". *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (2017), 389-427.

Kâsânî, Alâuddin Ebu Bekr b. Mes'ud. *Bedâi'u's- Sanâi' fi Tertibi'ş-Şerai'*. 7 Cilt. Beyrut: Daru'l- kütübi'i-ilmiyye, 1986.

Köse, Murtaza. "Mukayeseli Hukukta Evlat Edinme Problemi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15. (2001), 267-306.

Kurt, Abdurrahman. *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi.* Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1998.

Özcan, Tahsin. "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları". *İstanbul Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2006), 103-121.

Öztürk, Nazif. "Türk Toplumunda Koruyucu Aile Sistemi". *I. Aile Şûrası Bildirileri.* Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1990.

Serahsî, Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *Usul.* thk. Ebu'l Vefa el-Afganî. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1993.

Şahin, Furkan. *Eytam Sandıklarının Kuruluşu ve Konuyla İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler.* Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Şahin, Salih. *Osmanlı'da Şehir Yönetimi ve İstanbul'da Sosyal Hayat: İstanbul Mahkemesi 225 Nolu Sicil (H. 1286-1287 / M. 1869-1870).* Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd). *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.

Yazıcı, Nesimi. *"Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bir Değerlendirme"*. *AÜİFD* 48/1 (2007), 1-46.

Yıldırım, Taylan. *259 Numaralı Şer'iyye Sicili Defterine Göre Galata (Metin ve Değerlendirme*). İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Yurdakul, İlhami-Aydın, Bilgin. "Şeyhülislamlık Kurumu'nun Tarihçesi, Kaynaklar ve İlgili Literatür". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23 (2017), 379-417.

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil (956-963/1549-1556)* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010) 6/289, (Hüküm no. 719).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (966-968/1558-1561),* 42/263, (Hüküm no. 538).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (970-971/1562-1563),* 7/389, (Hüküm no. 884).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (1077/1666-1667),* 17/856, (Hüküm no. 1121).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (1102/1691),* 20/219, (Hüküm no. 248).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (966-968/1558-1561),* 42/1187, (Hüküm no: 350).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Evkaf-ı Hümâyûn Mahkemesi 673 Numaralı Sicil (1300-1301/1883-1884),* 100/129, (Hüküm no. 83).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 90 Numaralı Sicil (1090-1091/1679-1680),* 11/87, (Hüküm no. 31).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi 138 Numaralı Sicil (1129-1131/1717-1718),* 61/74, (Hüküm no. 40).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil (981-1000/1573-1591),* 34/236, (Hüküm no. 357).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil (981-1000/1573-1591),* 4/212, (Hüküm no. 310).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (1005-1007/1596-1599),* 35/54, (Hüküm no. 15).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 32 Numaralı Sicil (1015-1016/1606-1607),* 36/118, (Hüküm no. 117).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 37 Numaralı Sicil (1022-1024/1613- 1615),* 37/129, (Hüküm no. 131).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 7 Numaralı Sicil (985- 986/1577-1578),* 33/102, (Hüküm no. 164).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (1020-1053/1612-1643),* 23/402, (Hüküm no. 594).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (1020-1053/1612-1643),* 23/266, (Hüküm no. 15).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 137 Numaralı Sicil (1236-1238/1821-1822),* 86/113, (Hüküm no. 77).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil (1237-1246/1822-1831),* 88/174, (Hüküm no. 56).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 334 Numaralı Sicil (1280-1329/1863-1911),* 99/172, (Hüküm no. 165).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil (953-955/1546-1549),* 5/77, (Hüküm no. 32).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil (956-963/1549-1556),* 6/173, (Hüküm no. 352).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (924-927/1518-1521),* 2/228, (Hüküm no. 440).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (970-971/1562-1563),* 7/108, (Hüküm no. 93).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (970-971/1562-1563),* 7/251, (Hüküm no. 486).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (930-936/1524-1530),* 3/198, (Hüküm no. 282).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (1204-1207/1790-1793),* 81/588, Hüküm no. 919.

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (999-1000/1590-1591),* 10/619, (Hüküm no. 1231).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (999-1000/1590-1591),* 10/322, (Hüküm no. 537).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (999-1000/1590-1591),* 10/101, (Hüküm no. 19).

Yılmaz, Coşkun (ed.). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (940-942/1534-1536),* 4/342, (Hüküm no. 857).

ASR-I SAADETTE YETİM

Adnan DEMİRCAN*

Giriş

Yetimlik olgusu, tarih boyunca insanlıkla birlikte var olagelmiştir. Bugün başta savaşlar olmak üzere birçok sebepten dolayı insanların bir kısmının yetim olarak hayata katılmak zorunda olduğu gibi yetimlik, geçmişte de yoğun bir şekilde karşılaşılan bir olguydu.

Tarihî anlatımlardan Hz. Peygamber'in yaşadığı dönem ve coğrafyada ölümün ve yetimliğin çok sık görüldüğünü biliyoruz. Hayatlarına dezavantajlı olarak devam etmek durumunda kalan yetimlerin durumunu düzeltmeye matuf pratik çözümler üretildiği ve yetimlerin büyük bir kırılma olmadan yaşamaya imkân sağlayan bir anlayışın şekillendiğini söylemek mümkündür. Ancak bunun da istismara ve haksız uygulamalara konu olduğu muhakkaktır. Kur'an'ın yetimlerin haklarına ilişkin uyarıları ve Hz. Peygamber'in tatbikatı, bir taraftan Cahiliye dönemindeki durumu ve sapmaları gösterirken diğer taraftan İslâm'ın yaklaşımının pratiği olarak önem arz etmektedir.

Yetimlik olgusunu, özellikle kendi işini idare edebilecek yaşta olmayan insanlar için kullanıyoruz. Nitekim kaynaklarda da yetimliğin rüşt yaşına kadar devam eden bir süreç olarak algılandığını görüyoruz. Yani ileri yaşlarda birisinin anne-babasının vefat etmiş olması bir yetimlik problemi olarak görülmemiştir.

1. Cahiliye Araplarında Yetim

Arap Yarımadasında hayat şartları oldukça ağırdı. Bir taraftan tabiatla diğer taraftan az olan kaynaklara sahip olmak için insanların birbirleriyle kavgaları sebebiyle insanoğlunun büyük mücadeleler içinde yaşamak zorunda olduğu bir coğrafyayı ve dönemi ele alıyoruz. Kabileler arasında meydana gelen ve kan davalarına dönüşerek

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, adnandemircan@gmail.com , orcid.org/0000-0002-9290-0780

yıllarca sürebilen savaşlar (Eyyâmü'l-Arab), doğal afetler, bulaşıcı hastalıklar, tedavi imkânlarının kısıtlı olması, uzun ve yıpratıcı yolculuklar gibi birçok etken insanın ölümüne sebep olan gelişmeler olarak zikredilebilir. Bugün basit tedavilerle ayakta geçirilen hastalıklar, o dönemde ölümcül olabiliyordu. Hakeza basit yaralanmalar tedavi edilemeyen ölümlere ve sakatlanmalara yol açıyordu. Tehlikelerin daha fazla olduğu bir zamanda bütün badireleri aşarak uzun yaşayabilen (muammer) insan sayısı çok olmamalıdır.

Yetimliğin yaygın olmasının sebeplerinden biri, ileri yaşta insanların evlilikler yapmasıdır. Özellikle kabile liderlerinin, önemli bir kısmı siyasî gerekçelere dayanan genç kadınlarla evlilikleri, onların vefatlarından sonra çocuklarının yetim kalmasına sebep olabilmektedir.

Zengin bir insanın kısa sürede yardıma muhtaç hale gelmesi karşılaşılabilecek bir durum olduğu gibi anne ve babanın kaybı sıklıkla görülen bir durumdu. Genellikle annenin vefatı, çocuğun bakımıyla babanın yükümlü olması sebebiyle büyük bir kırılma oluşturmazken; babanın vefatı, insanın hayatında köklü değişikliklere yol açardı. Bu durumda yetimin himaye edilmesi ve sosyal hayatının sağlıklı bir şekilde devam etmesi için velayet müessesesi devreye girerdi. Böylece çocuklar baba himayesinden mahrumiyetin sıkıntılarını bir nebze atlatmış olurdu.

Yetimlerin kız veya erkek olmaları arasında büyük bir fark yoksa da kadınların toplumdaki konumları açısından bakıldığında erkeklerin baskın olduğunu söylemek yanlış olmaz. Mağduriyet açısından kadınların durumunun daha kötü olduğu ifade edilmelidir.

Araplar, gelenekleri içinde yetimlerin koruma ve bakımını üstlenmelerini sağlayan bir sistem geliştirmişlerdir. Bu da velayet yoluyla olmaktadır. Evliliklerin çoğu kabile içinde ve akraba evlilikleri şeklinde gerçekleştiği için babanın ölümünün ardından kadın, kabile içinden biriyle ve çoğu zaman kocasının akrabasıyla tekrar evlendiğinde çocukları için bir hami de bulmuş olmaktadır. Böylece yetimler anne şefkatinden mahrum kalmadan hayatlarına devam edebilmektedir. Annenin başka kabileden birisiyle evlenmesi durumunda o, çocuklarını kocasının ailesine bırakmak zorunda kalabiliyordu. Çocukların annesinin, kabileden olmayan birisiyle evlenmesi durumunda çocukları bir başkasının himaye etmesi gerekir. Arapların "veli" dediği "hami", çocuklardan sorumlu olarak onlarla ilgilenir ve çocukların babalarından kalan malları varsa onların yönetimini üstlenirdi. Malın korunması ve çoğaltılması önem arz ederdi. Çocuklar mallarını yönetme kudretine sahip duruma gelince de malları kendilerine teslim edilirdi. Bunu istismar edenler ise söz konusu olabiliyordu.

Ancak genel olarak yetimleri korumaya matuf bir yaklaşımın olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Yetimlere karşı kötü muamelede bulunan insanların varlığını Mekke'de görüyoruz. "*Gördün mü dini yalan sayanı? İşte odur **yetimi** itip kakan ve yoksula yedirmeyi özendirmeyen! Vay haline o namaz kılanların ki, onlar namazlarının özünden uzaktırlar. Onlar halka gösteriş yaparlar. Hayra da engel olurlar.*"[2] Buradaki vurgu, himaye bulmuş olsalar da yetimlerin bazı insanların kötü muamelesine maruz kaldıklarını göstermektedir. Bunu engellemek üzere İslâm'ın ahlakî ve hukukî bir zemin oluşturduğunu görüyoruz.

2. Yetim Peygamber

Hz. Peygamber, doğmadan önce babası, altı yaşındayken de annesi vefat ettiği için hem yetim hem de öksüz olarak büyümüştür. Babasının vefatından sonra annesi evlenmemiş, velayetini dedesi üstlenmiştir. Allah Elçisi'nin dedesi tarafından değer verilen bir kişi olduğu ve onun için Kâbe'nin gölgesine serilen mindere Hz. Peygamber'in oturduğu anlatılır.[3]

Hz. Muhammed (s.a.s.) sekiz yaşındayken dedesi Abdülmuttalib, vefatına sebep olan hastalığı sırasında torununun velayetini oğlu Ebû Tâlib'in üstlenmesini istemiştir. Abdülmuttalib'in vefatından sonra Hz. Peygamber, Ebû Tâlib'in himayesi altında yetişmiştir. Ebû Tâlib'in seçilmesinde merhamet sahibi bir insan olmasının yanı sıra Hz. Peygamber'in babası Abdullah ile anne-baba bir kardeş olmasının etkisinden söz edilir.[4] Ebû Tâlib'in eşi Fâtıma bt. Esed'in Hz. Peygamber'in hayatında önemli bir yeri bulunmaktadır. Kocası Ebû Tâlib'in üstlendiği velayet vazifesine yardımcı olmak üzere elinden geleni yapmış ve Allah Elçisi'nin sevgi ve hürmetini kazanmıştır. O, Fâtıma bt. Esed'i "annemden sonra annem" diyerek kendisine karşı gösterdiği ilgiyi takdir etmiştir.[5] Onun benzer bir ifadeyi Ümmü Eymen için de kullandığını biliyoruz.[6]

Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'in yetim olarak himayesine ilişkin vurgusu ve bu korumanın ilahi destekle açıklanması da önemlidir: "*O seni **yetim** bulup barındırmadı mı? Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi? Ve seni yoksul bulup zengin etmedi mi? O halde sakın yetimi ezme! El açıp isteyeni de sakın boş çevirme!*"[7]

2 el-Maûn 107/4.

3 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 168.

4 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 179.

5 eṭ-Ṭaberânî, *el-Muʿcemu'l-Evsaṭ*, I, 67.

6 İbn Ebî Ḫaysẖeme, *et-Ṭârîẖu'l-Kebîr*, II, 790; el-Beğavî, *Muʿcemu'ṣ-Ṣaḥâbe*, I, 202.

7 ed-Duhâ 93/6-10.

3. Peygamber Günlerinde Yetimlik

Peygamber Efendimizin kendisi bir yetim olarak büyüdüğü gibi yaşadığı dönemde birçok yetim vardı. Ancak Müslümanların yetimlikle daha güçlü bir şekilde yüzleşmelerinin Medine döneminde gerçekleştiğini söylemek yanlış olmaz. Onların varlığına tahammül etmeyen müşriklerin baskıları ve bu sebeple vuku bulan savaşlarda şehit olan Müslümanların çocukları, himaye ihtiyacı duyulan yetimlerin sayısını ciddi manada artırmıştı. Bu çocukların sıkıntılarını azaltıp onları hayata katmanın önemi ortadadır.

Hz. Peygamber'in yetimlerin korunmasına ve haklarının gözetilmesine ilişkin aldığı birçok önlem vardır. Bunlar İslâm'ın genel ilkelerine ve ahlak anlayışına uygun olarak şekillenmiştir. Kur'an'ın merkezde olduğu bu anlayışın temel ilkelerini ayetler ve Hz. Peygamber'in telkinleri çerçevesinde belirlemek mümkündür.

Hz. Peygamber'in yetimlerin korunması ve haklarının gözetilmesi hususunda hatırlatmalarda bulunduğunu ve Müslümanları bu yönde teşvik ettiğini biliyoruz. O, yetimlerin himayesini tavsiye edip bunun mükâfata vesile olacağını çeşitli vesilelerle söylüyordu. Yetimin işiyle ilgilenen kişiyle cennette beraber olduğunu söylemesi bunlardandır.[8] Rivayetin bir versiyonunda Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Her kim yalnız Allah rızası için bir yetimin başını okşarsa elinin değdiği her saç teli hatırına sayısız sevap kazanır. Kim yetim kalmış bir kız veya erkek çocuğunu yanına alıp iyilik ve güzellikle bakarsa ben ve o cennette şu iki parmak gibi yan yanayız." O bu sözleri söylerken işaret parmağıyla orta parmağını gösteriyordu.[9] Başka bir rivayette Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu nakledilir: "Her kim Müslümanlar arasından bir yetimi götürüp yiyecek ve içeceğine onu ortak ederse Allah onu mutlaka cennete koyacaktır. Ancak affedilmeyecek bir günah işlenmiş ise o başka."[10]

Hz. Peygamber, "Müslümanlar hakkında evlerin en hayırlısı, içinde kendisine iyi bakılan bir yetimin bulunduğu evdir. Müslümanlar hakkında evlerin en kötüsü, içinde kendisine fenalık edilen bir yetimin bulunduğu evdir. Ben ve yetimin bakıcısı, cennette şu iki gibiyiz." buyurmaktadır. Hz. Peygamber bunu söylerken iki parmağını gösteriyordu.[11]

---

8 Mâlik, "Şa'r" 1 [hadis no: 3491/754]; İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-Reḳâ'ik*, 229; Buhârî, "Edeb" 24 [hadis no: 6005]; Müslim, "Zühd ve Rekâik" 42 [hadis no: 7578]; Ebû Dâvûd, "Edeb" 131 [hadis no: 5060/5150]; Tirmizî, "Birr ve Sıla" 14 [hadis no: 1918].

9 Ahmed b. Hanbel, V, 250 [hadis no: 22207].

10 Tirmizî, "Birr ve Sıla" 14 [hadis no: 1917].

11 Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, s. 61 [hadis no: 137].

Hz. Peygamber, yetimlerle özel olarak ilgilenir sorunlarını çözmeye çalışırdı. Akrabalarından yetim olanları ziyaret ettiğini ve onlara değer verdiğini hissettirdiğini biliyoruz.

Hz. Peygamber döneminde evlilik kurumu kadınlar açısından sosyal güvence olduğu gibi yetimlerin korunması için de önemli bir sığınaktı. Bir kadının kocası vefat ettiğinde ya da onu boşadığında çocuklarıyla ilgili velayet hakkına sahip değildi. Çocukların masraflarını karşılama ve onlara veli olma hakkı babanın ailesine aitti. Bu durumda kadının başka bir kişiyle evlenmesi, çocuklarıyla bağının kopmasına sebep oluyordu. Bunu engellemenin yollarından biri kadının, kocasının ailesi dışına çıkmadan yeni bir evlilik yapmasıydı. Böylece hem kendisi için sosyal güvence anlamına gelen evliliği gerçekleştirmiş hem de çocuklarından ayrılmamış olacaktı. Bu durum aynı zamanda yetimler için bir velayet mekanizması oluşturuyordu. Sözünü ettiğimiz anlayış, Cahiliye dönemi tatbikatının ıslahıyla iyi bir noktaya getirilmiştir.

Allah'ın çeşitli vesilelerle insanları iyiliğe ve salih amele yönlendirdiği emir ve tavsiyelerinde yer alan yetimlerin haklarıyla ilgili işaretler hem konunun önemini hem de bazı sorunların varlığını gösteriyor gibidir. Öte yandan Kur'an, yetimlerle ilgili bazı meselelerin doğrudan Hz. Peygamber'e sorulduğunu da anlatıyor: "*Dünya ve ahiret hakkında (düşünesiniz diye Allah size ayetlerini böyle açıklıyor). Sana* ***yetimleri*** *de soruyorlar. De ki: Onların durumlarını iyileştirmek hayırlı bir iştir. Onlarla içli dışlı olursanız zaten onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah düzelten ile bozanı bilir. Allah dileseydi sizi güçlüğe düşürürdü. Hiç şüphe yok ki Allah izzet ve hikmet sahibidir.*"[12]

İnfakla ilgili sorulara verilen cevapta da yetimlere vurgu söz konusudur: "*Sana ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Harcayacağınız mal, ana-baba, yakınlar,* ***yetimler****, yoksullar ve yolcular için olmalıdır. Hayır olarak ne yaparsanız muhakkak ki Allah onu bilir.*"[13]

Kadınlarla ilgili soruya da yetimlere karşı davranışa vurgu yapılması dikkat çekicidir: "*Senden kadınlar hakkında açıklama istiyorlar. De ki: Onlara ait hükmü, Allah ve kitapta size okunan ayetler açıklıyor; onlar için yazılanı kendilerine vermediğiniz, nikâhlamak da istemediğiniz* ***yetim*** *kadınlar hakkında, çaresiz çocuklar hakkında,* ***yetimlere*** *âdil davranmanız hususunda size okunup duran ayetler (açıklıyor). İyilik olarak ne yaparsanız şüphesiz Allah onu eksiksiz bilmektedir.*"[14]

12 el-Bakara 2/220.

13 el-Bakara 2/215.

14 en-Nisâ 4/127.

Davranışlarda derinliğe, halis niyete ve ahlakî zemine vurgu yapılması önemlidir: "*Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdemli kişi Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlara, **yetimlere**, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takva sahipleri bunlardır.*"[15]

Sosyal yardımlaşma ve dayanışma tavsiyelerinde yetimler de özellikle zikredilmektedir: "*Allah'a kulluk edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, **yetimlere**, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez.*"[16]

Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu nakledilir: "Dul ve miskinlerin ihtiyacına koşan kişi, Allah yolunda cihad eden ve gündüz oruç tutup, geceyi ibadetle geçiren gibidir."[17]

Bir taraftan yetimlere sahip çıkmak övülürken diğer taraftan da onlara karşı olumsuz davranışlar yerilmektedir: "*Onlar, kendileri (yemek) istedikleri halde yiyeceği yoksula, **yetime** ve esire ikram ederler.*"[18] Mekkî olan Fecr suresinde yer alan, "*Hayır hayır! Doğrusu siz **yetime** ikram etmiyorsunuz.*"[19] ayetinin müşriklerin tavrına yönelik bir eleştiri olduğu da unutulmamalıdır. Burada kastedilen kişinin kim olduğu hususunda müşriklerin ileri gelenlerinden birkaç kişinin adı zikredilmektedir.[20] Ancak burada önemli olan hususun bir davranış şekli olduğunu söylemek gerekir. Yine Mekkî olan Beled suresindeki eleştiriler de müşrik karakterine yöneliktir: "*Fakat o, sarp yolu göze alamadı. O sarp yol nedir, bilir misin? Köle azat etmektir. Veya bir kıtlık gününde yakını olan bir **yetimi** yahut aç açık bir yoksulu doyurmaktır.*"[21]

Yetimlere yardım edilmesi ve onlara destek vesileleri oluşturulması hususunda birçok tavsiye ile karşılaşıyoruz. Bunun toplumu eğitmeye ve onlara bilinç kazandırmaya matuf olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan ibadetlerde ve günlük konuşmalarda sık sık rastlanan bu ifadelerin konuyu Müslümanların gündeminde

15 el-Bakara 2/177.

16 en-Nisâ 4/36.

17 Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, 59 [hadis no: 131].

18 el-İnsan 76/8.

19 el-Fecr 89/17.

20 Muhatabın Utbe b. Rebîa, Ebû Huzeyfe b. Muğîre, Übey b. Halef veya Ümeyye b. Halef olduğuna dair rivayetler nakledilmektedir (el-Vâḥidî, *el-Vasîṭ*, IV, 483).

21 el-Beled 90/11-16.

tuttuğunu da söylemek mümkündür. Yetimler mirasçı olmasalar bile miras malından yararlandırılması tavsiye edilmektedir: "*(Vâris olmayan) yakınlar, **yetimler** ve yoksullar miras taksiminde hazır bulunurlarsa bundan, onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin.*"[22]

Abdullah b. Mesûd'un eşi Zeynep Hz. Peygamber'e, "Kocama ve (yakınlarımdan) himayem altında bulunan birkaç yetime verdiğim nafaka benim için sadaka yerine kifayet eder mi?" diye sordu. Hz. Peygamber, "Anılan nafakadan dolayı (veya anılan nafakayı veren kadın için) iki ecir vardır: Sadaka ecri ve akrabalık ecri." buyurdu.[23]

Abdullah b. Ömer, sofrasında bir yetim bulunmaksızın yemek yemezdi. Muhakkak sofrasında bir yetim bulunurdu.[24]

Yetimlerin hakları hukukî ve ekonomik boyutuyla gözetilmiştir. Bunlardan biri onlara ganimetten pay ayrılmış olmasıdır: "*Allah'a ve ayırım günü yani iki topluluğun karşılaştığı gün kulumuza indirdiğimize iman etmişseniz biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, peygambere, yakınlara, **yetimlere**, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Allah her şeye kadirdir.*"[25]

Feyde de yetimlerin hakkı bulunmaktadır: "*Allah'ın (başka) beldeler halkından alıp resulüne fey olarak verdikleri, Allah'a, peygambere, yakınlara, **yetimlere**, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir. Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının. Allah'a karşı saygısızlık etmekten sakının. Kuşkusuz Allah cezalandırmada çok çetindir.*"[26]

Yetimler, babalarını kaybettikten sonra kendilerine kalan mirasın yönetilmesi de önemli bir görevdir. Bu görevin Cahiliye döneminde istismar konusu olduğunu biliyoruz. Malların korunması gerektiği gibi yetimlerin çıkarı gözetilerek yönetilmesi de önem arz etmektedir. Yüce Allah, yetimlerin mallarını yiyen kişileri ahiret azabıyla tehdit etmektedir: "***Yetimlerin** mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir.*"[27]

Hz. Peygamber döneminde önemli meselelerden biri yetimlerin mallarının korunması ve yönetilmesidir. Kötü niyetli bazı insanların yetimlerin içine düştükleri

22 en-Nisâ 4/8.

23 İbn Mâce, "Zekât" 24 [hadis no: 1834].

24 Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, 60 [hadis no: 136].

25 el-Enfâl 8/41.

26 el-Haşr 59/7.

27 en-Nisâ 4/10.

durumu kendi çıkarlarına kullanma teşebbüsünde bulunmaları her zaman muhtemeldir.

"***Yetimlere*** *mallarını verin, temizi pis olanla değişmeyin, onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin; zira bu büyük bir günahtır.*"[28] ayetinin devamında evlilik yoluyla yetimlerin mallarını ele geçirme teşebbüsüne alternatif teklif edilmektedir: "***Yetimlerin*** *hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin; bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.*"[29]

Yetimlerin mallarını tüketmeden korunması ve kendi varlıklarını yönetecek duruma geldiklerinde mallarının kendilerine teslim edilmesi önemlidir: "*Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onların yeterli fikrî olgunluk düzeyine eriştiklerini tespit ederseniz hemen mallarını kendilerine verin, büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları israf ile ve tez elden yiyip tüketmeyin. Zengin olan (veli)* ***yetim*** *malına tenezzül etmesin, yoksul olan da kararınca yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun; hesap sorucu olarak da Allah yeter.*"[30] Hz. Âişe, bu ayetin yetimin malına nezarette bulunan, ona bakıp ıslah eden velinin, muhtaç olduğu vakit maldan yiyebileceği hakkında nazil olduğunu[31] ifade etmektedir.

Malın muhafazası, ahlakî değerlere sahip Müslümanın görevidir: "*Rüşdüne erinceye kadar* ***yetimin*** *malına, onun yararına olmadıkça el sürmeyin. Ahde vefa gösterin; çünkü ahid sorumluluk doğurur.*"[32]

Burada yetimin malından yenip yenmeyeceği hususu gündeme gelmektedir. Rivayete göre bir adam Hz. Peygamber'e giderek fakir olduğunu, yiyecek bir şeye sahip olmadığını ancak maddi durumu iyi olan bir yetiminin bulunduğunu ifade etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber, israf etmemek ve saçıp savurmamak kaydıyla yetimin malından yiyebileceğini söyledi.[33]

Doğal olarak muhtaç olan velinin durumu ile istismar kastıyla yetimin malına göz diken kişinin durumu aynı kategoride değerlendirilemez. Hz. Peygamber, yetim-

28 en-Nisâ 4/2.

29 en-Nisâ 4/3.

30 en-Nisâ 4/6.

31 Buhârî, "Büyû" 95 [hadis no: 2212]; "Tefsîr" (Nisâ) 2 [hadis no: 4575]; Müslim, "Tefsîr" 10 [hadis no: 7636], 11 [hadis no: 7637].

32 el-İsrâ 17/34.

33 İbn Mâce, "Vesâyâ" 9 [hadis no: 2718]; Ebû Dâvûd, "Vesâyâ" 8 [hadis no: 2859/2872]; Nesâî, "Vesâyâ" 11 [hadis no: 3668].

lerin mallarıyla ilgili hassasiyet gösterilmesini başka bir bağlamda da vurgulamaktadır: O, "Helak edici olan yedi şeyden çekinin." buyurunca bunların neler olduğu kendisine soruldu. O da şöyle dedi: "(1) Allah'a şirk koşmak, (2) sihir yapmak, (3) haklı bir sebep olmaksızın Allah'ın haram kıldığı bir cana kıymak, (4) faiz yemek, (5) yetim malı yemek, (6) düşmana hücum gününde kaçmak, (7) zinadan uzak hiçbir şeyden haberi olmayan Müslüman kadınlara zina iftirasında bulunmak."[34]

İbn Abbas'tan nakledildiğine göre En'âm suresinin 152. ayeti[35] ile Nisâ suresinin 10. ayeti[36] nazil olunca insanlar yetim malıyla ilgilenmekten uzak durmaya başladılar. Bu durum Müslümanlara ağır gelince durumu Hz. Peygamber'e arz ettiler. Bunun üzerine Bakara suresinin 220. Ayeti[37] nazil oldu.[38]

Yetimin malından kazanç sağlanması meşru yoldan olmalıdır. Hz. Peygamber, "Dikkat! Kim malı olan bir yetimin velisi olursa o malı ticarette değerlendirsin ve o malı zekâtın yiyip tüketmesine terk etmesin." buyurdu.[39] Hz. Ömer'in de "Yetimlerin mallarıyla ticaret yapın ki zekât onları yiyip bitirmesin." dediği nakledilir.[40]

Mâide suresinin 90. ayeti[41] nazil olunca Allah'ın Resûlü'ne, yetime ait bir miktar şarabın bulunduğu söylenerek bunun nasıl değerlendirileceği soruldu. Hz. Peygamber şarabın dökülmesini söyledi.[42] Böylece Müslümanların sahip oldukları haram bir mal olan şarapla ilgili hükümde yetimin durumunu istisna etmemiştir.

Velayet görevinin üstlenmesinde Hz. Peygamber'in kişilerin durumuna önem verdiğini görüyoruz. Bu sorumluluğu üstlenecek kişinin bunu yerine getirebilmesine mani bir kişiliğinin veya durumunun olmaması gerekir. Takdir edilmelidir ki her insan her sorumluluğu üstlenemez. Hz. Peygamber'in Ebû Zer el-Gıfârî'ye şöyle dediği rivayet edilir: "Ey Ebû Zer! Gerçekten ben seni zayıf görüyorum ve kendim

34 Ebû Dâvûd, Vesâyâ 10 [hadis no: 2861/2874]; Nesâî, Vesâyâ 12 [hadis no: 3671].

35 "*Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin. Ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız hakkında bile olsa, adaletli olun. Allah'a verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin. İşte düşünüp öğüt alasınız diye Allah size bunları emretti.*" (el-En'âm 6/152).

36 "*Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir.*" (en-Nisâ 4/10).

37 "*Dünya ve ahiret hakkında (düşünesiniz diye Allah size ayetlerini böyle açıklıyor). Sana yetimleri de soruyorlar. De ki: Onların durumlarını iyileştirmek hayırlı bir iştir. Onlarla içli dışlı olursanız zaten onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah düzelten ile bozanı bilir. Allah dileseydi sizi güçlüğe düşürürdü. Hiç şüphe yok ki Allah izzet ve hikmet sahibidir.*" (el-Bakara 2/220).

38 Nesâî, "Vesâyâ" 11 [hadis no: 3669].

39 Tirmizî, Zekât 15 [hadis no: 641].

40 Mâlik, "Zekât" 6 [hadis no: 863].

41 "*Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.*" (el-Mâide 5/90).

42 Dârimî, "Eşribe" 17 [hadis no: 2144]; Tirmizî, "Büyû" 37 [hadis no: 1263], 58 [hadis no: 1293] .

için arzu ettiğim şeyi senin için de arzu ediyorum. İki kişi üzerine (bile olsa) başkan olma ve yetim malına veli olma."[43]

Sonuç

Hz. Peygamber döneminin de gerçeklerinden biri olan yetimlik olgusuna temel yaklaşım, Cahiliye döneminden beri var olagelen alışkanlıkların ve kötü âdetlerin kaldırılarak veya ıslah edilerek yetimlerin himaye edilmesi ve topluma katılmalarının sağlanması merkezlidir. Onların himaye edilmeleri, varsa sahip oldukları malların kendilerine teslim edilecek yaşa gelinceye kadar muhafaza edilmesi, hatta ticaret yoluyla çoğaltılması önemli bir sorumluluktur. Kur'an-ı Kerim'de yetimlere nasıl davranılacağı hususunda karşılaştığımız birçok uyarı ve emir, hem Asr-ı Saadet dönemi toplumuna şekil vermekte hem de Müslümanlara bu konuda ahlak ve bilinç kazandırmaktadır. Bu sebeple yetimlerle ilgili uygulamalar, onları dezavantajlı gruplardan çıkarmaya ve sıkıntılarını hafifletmeye yönelik bir kültür oluşturmuştur.

43 Ebû Dâvud, "Vesâyâ" 4 [hadis no: 2855/2868]; Nesâî, "Vesâyâ" 10 [hadis no: 3667].

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, Ebû ʿAbdullâh Aḥmed b. Muḥammed b. Ḥanbel eş-Şeybânî (ö.241/856), *el-Müsned* (nşr.), I-VI, Müʾessesetü Ḳurṭuba, Kahire.

Beğavî, Ebû'l-Kâsım ʿAbdullâh b. Muḥammed (ö.317/929), *Muʿcemuʾṣ-Ṣaḥâbe* (nşr. Muḥammed ʿAvḍ el-Menḳûş, İbrâhîm İsmâʿîl el-Ḳâḍî), I-IV, Mibretu'l-Âl ve'l-Aṣḥâb, Kuveyt 1432/2011.

Buḫârî, Ebû ʿAbdullâh Muḥammed b. İsmâʿîl (ö.256/870), *el-Câmiʿu'l-Musnedu'ṣ-Ṣaḥîḥu'l-Muḫtaṣar* (nşr. Muḥammed Zuheyr en-Nâṣır), I-IX, Dâru Ṭavḳi'n-Necât, Beyrut 1422H.

Buḫârî, Ebû ʿAbdullâh Muḥammed b. İsmail b. İbrâhîm (ö.256/870), *el-Edebu'l-Mufred* (nşr. Muḥammed Fu'âd ʿAbdilbâḳî), Mektebetu'l-Maʿârif, Riyad 1419/1998.

Dârimî, Ebû Muḥammed ʿAbdullâh b. ʿAbdurraḥmân et-Temîmî (ö.255/869), *el-Müsned* (nşr. Heyet), I-III, Dâru't-Teʿṣîl, Kahire 1436/2015.

Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eşʿaṣ es-Sicistânî (ö.275/889), *Sünen-i Ebî Dâvûd* (nşr. ʿAdil Muḥammed, ʿAmmâr ʿAbbâs), I-VIII, Dâru't-Teʾṣîl, Kahire 1436/2015.

İbn Ebî Ḫaysẽme, Ebû Bekir Aḥmed b. Ebî Ḫaysẽme (ö.279/893), *et-Ṭârîḫu'l-Kebîr* (nşr. Ṣalâḥ b. Fetḥî), I-IV, el-Fârûḳu'l-Ḥadîṣe, Kahire 1427/2006.

İbn Hişâm, Ebû Muḥammed ʿAbdulmelik b. Hişâm el-Ḥimyerî (ö.213/829), *es-Sîretu'n-Nebeviyye* (nşr. Muṣṭafâ es-Saḳḳâ v.dğr.), I-II, Mektebetu Muṣṭafâ el-Bâbî'l-Ḥalebî, Mısır 1375/1955.

İbn Mâce, Ebû ʿAbdullâh Muḥammed b. Yezîd el-Ḳazvînî (ö.273/887), *es-Sünen* (nşr. Heyet), I-IV, Dâru't-Teʾṣîl, Kahire 1435/2015.

İbnu'l-Mubârek, Ebû ʿAbdurraḥmân ʿAbdullâh b. Mubârek et-Turkî (ö.181/798), *ez-Zühd ve'r-Reḳâʾiḳ l'ibni'l-Mubârek ve'z-Zuhd li Nuʿaym b. Ḥammâd* (nşr. Ḥabîburraḥmân el-ʾAʿẓamî), Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, Beyrut.

Mâlik b. Enes, Ebû ʿAbdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî (ö.179/796), *el-Muvaṭṭâ* (nşr. Muḥammed Muṣṭafâ el-ʾAʿẓamî), I-VIII, Müessesetu Zâyid b. Sulṭân, Ebû Ḍabî 1425/2004.

Müslim, Ebû'l-Ḥuseyn Muslim b. el-Ḥaccâc el-Ḳuşeyrî en-Nîsâbûrî (ö.261/875), *el-Müsnedu'ṣ-Ṣaḥîḥu'l-Muḫtaṣar bi Naḳli'l-ʿAdl ʿani'l-ʿAdl ilâ Resûlillâh* (nşr. Heyet), I-VII, Dâru't-Teʾṣîl, Kahire 1435/2014.

Nesâʾî, Ebû ʿAbdurraḥmân Aḥmed b. Şuʿayb el-Ḫurâsânî (ö.303/916), *es-Sünen-i Nesâʾî* (nşr. Heyet), I-VIII, Mektebetü't-Ticâriyye el-Kübrâ, Kahire 1348/1930.

Ṭaberânî, Ebû'l-Ḳâsım Suleymân b. Aḥmed eş-Şâmî (ö.360/971), *el-Muʿcemu'l-Evsaṭ* (nşr. Ṭâriḳ b. ʿİvaḍullâh b. Muḥammed, ʿAbdulmuḥsin b. İbrâhîm el-Ḥuseynî), I-X, Dâru'l-Ḥaremeyn, Kahire 1415H.

Tirmiẕî, Ebû ʿÎsâ Muḥammed b. ʿÎsâ (ö.279/893), *es-Sünen* (nşr. Heyet), I-V, Dâru't-Teʾṣîl, Kahire 1435/2015.

Vâḥidî, Ebû'l-Ḥasen ʿAlî b. Aḥmed b. Muḥammed b. ʿAlî en-Nîsâbûrî (ö.468/1076), *el-Vasîṭ fî Tefsîri'l-Ḳur'âni'l-Mecîd* (nşr. Hey'et), I-IV, Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, Beyrût 1415/1994.

İSLAM TARİHİNDE OSMANLI ÖNCESİ YETİMLERE YÖNELİK SOSYAL HİZMET UYGULAMALARI

Yılmaz ÇELİK*

Giriş

Sözlükte yalnız olmak, tek başına kalmak anlamındaki yütm kökünden türeyen yetîm kelimesi çeşitli nesnelerin tekliğini ifade eder. Istılâhî olarak ise; genel olarak büluğ çağına ermeden babalarını kaybetmiş, kendileri için çalışıp kazananı olmayan küçük çocuklar anlamındadır.[1] Bu durum büluğ çağı denilen ergenleşme dönemine kadar geçerlidir. Kişi için büluğa erdikten sonra yetîmlik yoktur.[2]

Günümüzde devlet tarafından himaye edilen çocuklar için "korunmaya ve bakıma muhtaç çocuk" tanımı kullanılmaktadır. Bu tanımda kastedilen; aileden mahrum, kendisine bakacak ve himaye edecek kimsesi olmayan çocuklardır. Bunun içine *yetîm* ve *kimsesiz/sokağa terkedilmiş* çocuklar girer. Bu kategorilerdeki çocukların hepsi sosyal hizmetler tabiriyle korunmaya ve bakıma muhtaç çocuklardır.[3] Çalışmamızda yetîmi merkeze almakla birlikte daha geniş bir kapsayıcılığı olan "korunmaya ve bakıma muhtaç çocuk" meselesine de yer yer değineceğiz.

* Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü İslam Tarihi Anabilim Dalı. yilmazcelik70@gmail.com Orcid: 0000-0002-5038-575X

1 el-İsfahânî, Râgıp, Ebû Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân (Kur'ân Kavramları Sözlüğü)*, çev. Abdulbaki Güneş-Mehmet Yolcu, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 1191; Hüseyin Ertuç, "İslâm'da Yetîmlerin Hukuki Statüsü". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2009), 129; Abdusselam Arı, "Yetîm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2013)*, 43/501.

2 San'ânî, Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî. *el-Musannef*, çev. Hüseyin Yıldız, (İstanbul: Ocak Yayınları, 2012) 7/630; Heysemî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman. *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*. çev. Heyet, (İstanbul: Ocak Yayınları, 2011), 7/419.

3 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu'nda "korunmaya muhtaç çocuk" kavramı şu şekilde tarif edilmiştir: "Korunmaya muhtaç çocuk kavramı, beden, ruh ve ahlak gelişimleri veya şahsi güvenlikleri tehlikede olup; 1. Ana veya babasız, ana ve babasız, 2. Ana veya babası veya her ikisi de belli olmayan, 3. Ana ve babası veya her ikisi tarafından terk edilen, 4. Ana veya babası tarafından ihmal edilip fuhuş, dilencilik, alkollü içkileri veya uyuşturucu maddeleri kullanma gibi her türlü sosyal tehlikelere ve kötü alışkanlıklara karşı savunmasız bırakılan ve başıboşluğa sürüklenen çocuğu ifade eder.", *Sosyal Hizmetler Kanunu*, 2828/24.5.1983.

Dünyada kimsesiz, korunmaya ve bakıma ihtiyacı olan çocuklar, yetîmler hep olmuştur. Tarih boyunca devletler, toplumlar ve hatta kabileler arası savaşlar eksik olmamış, bunun sonucunda on binlerce çocuk kimsesiz kalmıştır. Ayrıca, parçalanmış aile yapısı, üvey anne-babaların varlığı ve bunların bir kısmının çocuğa olumsuz yaklaşımı ile beraber aile içi şiddet, kalabalık aile yapısı, çocuk ihmal ve istismarı, ailede çocuğa karşı sevgi ve ilgi eksikliği de çocukların kimsesiz kalmalarına ve korunmaya muhtaç hale gelmelerine neden olan etkenler arasında sayılmaktadır. Başkalarının desteğine ihtiyaç duyulan çocukluk döneminde doğal âfet, trafik kazası, ciddi sağlık sorunu, ana-babadan birini ya da her ikisini kaybetme gibi beklenmeyen durumlar kişiyi bir ömür boyu etkileyebilmektedir. Bu ağır problemlerin birçoğu ailenin desteği ile atlatılabilmekte ya da en azından hafifletilebilmektedir. Ancak çocuğun ruhsal, fiziksel ve duygusal gelişiminde en önemli rolü olan anne-babadan birini ya da her ikisini kaybetmek, aşılması ve telafisi en zor problemdir. Çünkü çocuğun maddi ve manevî bütün ihtiyaçlarının karşılandığı ve gelişiminin sağlandığı en güvenilir ve en uygun ortam ailedir.

Korunmaya ihtiyacı olan çocuklara yönelik hizmetler incelendiğinde pek çok uygarlığın korunmaya ihtiyacı olan çocuklara yönelik hizmetler verdiği görülmektedir. Bu çocuklara verilen hizmetler farklı toplumlarda değişik yöntemlerle olmuş ve bu yöntemler bir değişim sürecinden geçmiştir. İlk dönemlerde gönüllüler tarafından verilen hizmetler, bu alanda profesyonel bakıma ihtiyaç duyulması ile kurumsallaşmaya başlamıştır.

Batı'da çocuklara yönelik ciddi sosyal hizmet uygulamaları çok geç tarihlerde başlamıştır. İngiltere'de korunmaya ihtiyacı olan çocuklara yönelik hizmetlerdeki gelişmeler I. Dünya Savaşı'ndan sonra hız kazanmıştır. Savaş yıllarından sonra korunmaya ihtiyacı olan çocuklar için verilen hizmetler düzensizdir. Bu çocukların sorumluluğu bölgesel ve merkezî hükümetler arasında paylaşılmakta, gönüllü topluluklar da sorumluluğun bir kısmına katkıda bulunmaktaydı. Koruma altına alınan çocukların aileleri yoksuldu ve bu dönemde yoksul ailelerin çocuklarına bakamayacağı inancı hakimdi. İngiliz Hükümeti, XVII. yüzyılda ortaya çıkan I. Elizabeth Yasası'nı 1930'da tekrar gözden geçirmiştir. Bu yasa; yetîm, zarar görmüş veya psikolojik rahatsızlığı olan ailelerin çocukları ile aileleri tarafından bakılmak istenmeyen çocukları da kapsamaktaydı.[4] Son yüzyıldaki uygulamalar da maalesef korunmaya muhtaç çocuklar için çözüm olamamış ve bugün dünyada milyonlarca çocuk aç, sefil ve her türlü tehlikeye açık durumda hayatını devam ettirmektedir.

4 E. Gökçearslan Çifci, "Türkiye'de ve Dünyada Korunmaya İhtiyacı Olan Çocuklara Yönelik Hizmetlerin Tarihsel Gelişimi". *Aile ve Toplum* 5/19 (2009), 57.

İslâm medeniyetinde ise yetîm ve kimsesiz çocuklara yönelik hizmetler çok daha kapsamlı olmuştur. Bu medeniyetin iki temel kaynağı olan Kur'ân'da ve Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarında, başta yetîm olmak üzere kimsesiz çocukların himayesine büyük önem verilmiştir. Sonraki tarihi süreç içerisinde İslâm devlet ve toplumlarında hiçbir çocuk korumasız, başkalarının istismarına açık halde bırakılmamıştır.

1. İslam Medeniyeti'nde Yetîmlere Yönelik Hizmetler

1.1. Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi

Kur'ân'da yetîmlerin hukukunu düzenleyen, onları himaye ve kişiliklerine saygıyı konu edinen 23 âyet[5] vardır. Bu âyetlerde, yetîmlerin korunup kollanması, mallarının israf edilmemesi, haksız yere yenilmemesi ve yetîm haklarına gereken özenin gösterilmesi emredilmektedir. Meselâ Nisâ Sûresi'nin 2. âyetinde yetîm malını haksız yere yemenin büyük günah olduğu vurgulanmakta, 6. âyetinde de yetîm mallarını idare edenlerin, eğer ihtiyaçları yoksa bunu karşılıksız yapmaları, ihtiyaç içinde olanların da bundan makul ölçüler içinde yararlanmaları tavsiye edilmektedir. Haşr Sûresi'nin 7. ve Enfâl Sûresi'nin 41. âyetlerinde ganîmet/fey'in harcanacağı yerler arasında yetîmler sayılmaktadır. Buhârî, Tefsir bölümünde, Nisâ Sûresi'nin 3. âyetinin nüzul sebebi hakkında Hz. Âişe'den naklen şu olaya yer vermektedir: "Bir adamın yanında, babası ölmüş bir kız vardı. Adam onunla evlendi. Kızın bir hurmalığı vardı. O adamın kız hakkında bir arzusu olmadığı halde sırf o hurmalık için kızı tutuyordu. Âyet bu konuda indi."[6] Nisâ Sûresi'nin 127. âyeti de bu olayın anlamını desteklemektedir. Kur'ân, yetîmin ve yetîm malının korumasını sağlam esaslara bağlamış, onları, para, mal ve şehvet hırsıyla dolu insan arzularının insafına terk etmemiştir.[7]

Çocuklar arasında desteğe muhtaç grupları oluşturan yetîm ve kimsesiz çocuklar, ileride toplum için birer problem olacakken, kendisi de bizzat yetîm olan Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu sağlam prensip ve uygulamalarla, topluma faydalı birer birey haline gelmişlerdir. İki zayıftan biri olan yetîmin –diğeri kadın- hakkından çok korktuğunu[8] belirten Hz. Peygamber, yetîme ve yetîm malının korunmasına karşı son derece hassas davranmıştır. Hz. Peygamber, yetîme kol kanat germenin

5 Meselâ bk. Kur'ân Yolu. Erişim 10 Eylül 2022. https://kuran.diyanet.gov.tr el-Bakara 2/83, 177, 215, 220; en-Nisâ 4/2-10, 36, 127; el-En'âm 6/15, 28; el-Enfâl 8/41; el-İsrâ 17/34; el-Kehf 18/82; el-Haşr 59/7; el-İnsân 76/8; el-Fecr 89/17; el-Beled 90/14, 15; ed-Duhâ 93/9; el-Mâûn 107/2.

6 Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî,* (Riyâd: Beytu'l-Efkâr, 1998), Tefsir, 73.

7 Çelik, Yılmaz, *İslam'da Sosyal Hizmetler*, (Konya: Çizgi Yayınevi, 2017), 137-138.

8 İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, (Beyrut, 1998), Edeb, 6, 10.

uhrevî faziletinden bahsederken şöyle buyurmaktadır: "Her kim Müslüman anne ve babadan yoksun kalmış bir yetîmi, kendisine ihtiyaç kalmayıncaya kadar yemeğine ve içeceğine ortak ederse o kişiye Cennet vâcib olur."[9] İçinde yetîm bulunup da ona orada güzel davranılan evi en hayırlı bir hâne, kötü davranılanı da en şerli hâne olarak niteleyen,[10] yetîme merhametli olana, onunla tatlı ve yumuşak konuşana, kıyamet gününde Allah'ın azab etmeyeceğini[11] belirten Hz. Peygamber, yetîme gösterilen olumlu veya olumsuz tavrın önemini vurgulamaktadır.

Hz. Peygamber döneminde korunmaya muhtaç çocukların desteklenmesi kimi zaman çocuğun yakınları tarafından kimi zaman da devletin görevlendirdiği aileler tarafından yapılmaktaydı. Hz. Peygamber, yetîmin bakımını devletin üstlenmesi gerektiğini, bugün koruyucu aile uygulamasına kaynaklık edecek özellikte olan şu tarihi sözüyle belirtmiştir: "Bir kimse arkasında zorda olan çoluk çocuk bırakırsa, onlara bakmak bize aittir. Kim arkasında mal bırakırsa varislerine aittir."[12] Aslında bugünkü ***koruyucu aile***[13] uygulamasına çok benzeyen uygulamalar İslâm'ın erken dönemlerinden itibaren uygulama sahasına girmiştir.

Hz. Peygamber, yetîmlere, tüzel kişilik olan devletin himayesinin gerekliliğini belirtirken, aynı zamanda özel şahısların da yetîmleri himaye etmesini teşvik etmiş, bunun sonucunda Müslümanlar, yetîmleri himaye konusunda adeta yarışmışlardır. Mesela, Es'ad b. Zürâre vefat ederken Kebşe, Habîbe ve Fâria adlı üç kızını Hz. Peygamber'e bıraktığı vasiyet etmiştir. Hz. Peygamber, bu yetîm çocukları himaye etmiş ve onların evlilikleriyle de bizzat ilgilenmiştir.[14] Hz. Peygamber, bir engelli

9 Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, 7/364-365.

10 İbn Mâce, Edeb, 6.

11 Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, 5/184.

12 Belâzurî, Ebû'l-Abbas Ahmet b.Yahyâ b. Câbir, *Fütûhu'l-Büldân*, trc. Mustafa Fayda, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 524; Ebû Ubeyd'in aktardığı bir rivâyette *"kim borç ve bakıma muhtaç çocuklar bırakarak ölürse bana haber verin, ben onların velisiyim"* şeklinde geçmektedir, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm. *Kitâbu'l –Emvâl*. çev. Cemaleddin Saylık, (İstanbul: Düşünce Yayınları, 1981), 269; bu ve benzer rivayetler için bk. Abdürrezzâk San'ânî, *Musannef*, 8/362-364.

13 ***Koruyucu aile***nin farklı tanımları olmakla birlikte en kapsamlı tanımlardan birisi şudur: "Öz ailesi tarafından bakılamayacak durumda olan ya da öz ailesi yanında kalması bedensel, ruhsal ve sosyal gelişimi bakımından sakıncalı olduğu kabul edilen, evlatlık verilmesinin olanaklı olmadığı ya da uygun görülmediği durumlarda, evlerinde kalacağı, öz ana babasının yerini alabilecek, ona her bakımdan sürekli ya da geçici, gönüllü ya da ücretli bakım ve eğitim sağlayabilecek aile" olarak tanımlanmaktadır. Ünal, Vehbi. "Dünden Bugüne Kültürümüzde Koruyucu Aile Hizmetleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 10/6 (2015), 882; Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın Koruyucu Aile Yönetmeliğine göre koruyucu aile şu şekilde tarif edilmektedir: "Belirlenen sürede, il veya ilçe müdürlükleri denetiminde, ödeme karşılığı ya da karşılıksız olarak çocuğun bakımını ve yetiştirilmesini üstlenen, aile ortamında yaşamını sağlayan, tercihen belirtilen eğitimlerden en az birini almış aileye denir."14 Aralık 2012 tarih ve 28497 sayılı Resmi Gazete. Koruyucu aile hakkında geniş bilgi için bk. Çelik, *İslâm'da Sosyal Hizmetler*, 144-153.

14 İbn Sa'd, Muhammed. *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer, I-XI, (Kâhire: Mektebetü'l-Hanci, 2001), 3/564.

(kekeme) olan ve babası Uhud Savaşında şehid düşünce yetîm duruma gelen Bişr b. Akrabe'ye himaye teklif etmiştir.[15]

Hz. Peygamber'i her konuda örnek alan sahabiler, kimsesiz çocukların himayesi konusunda da aynı tavrı göstermişlerdir. Bu konudaki örnekler çok fazla olduğundan birkaçını yazmak konuya açıklık getirmek için yeterli olacaktır. Hz. Âişe ve Abdullah b. Ömer'in himayelerinde yetîmler vardı ve onlar bu yetîmlerin mallarının zekâtını vermekteydiler.[16] Hz. Ömer'in de gözetiminde yetîmler bulunmaktaydı.[17] Abdullah b. Mes'ûd'un eşi Zeyneb'in himayesinde yetîm çocukları vardı. Bu hanım sahâbî zekâtını Hz. Peygamber'in onayıyla onlara veriyordu.[18] Ka'b b. Süleym el-Kurazî ve Rıfâa b. Kuraz el- Kurazî, Benî Kurayza olayında çocuk oldukları için idamdan kurtulmuşlardı.[19] Bu iki çocuk muhtemelen ashâbtan birilerinin himayesinde yaşamış olmalıdırlar. Nitekim aynı durumda olan Abdurrahman b. Zebir el-Kurazî'nin büyütülüp yetiştirilmek üzere bir sahâbînin himayesine verilmesi[20] buna örnek teşkil etmektedir. Hz. Peygamber'in Sâlih ismini taktığı sahâbînin evinde yetîmler bulunmaktaydı ve Sâlih kızını bu yetîmlerden biriyle evlendirmişti.[21] Mescid-i Nebevînin arsasının sahibi olan iki yetîm kardeş Muâz b. Afrâ'nın himayesinde idiler.[22] Hz. Ali, himayesinde yetîm olarak bulunan Ebû Râfi'in çocuklarının mallarının zekâtını veriyordu.[23] Ashâbtan İbnu'd-Dahdâh evinde yetîmlere bakıyor ve onları himaye ediyordu.[24] Abdullah b. Ebî Huzeyfe, Hz. Osman'ın evinde büyümüş bir yetîm olup evde bulunan diğer yetîmleri yöneten birisi idi.[25] Enes b. Mâlik'in anneannesi Müleyke evinde bir yetîmi himaye etmekteydi.[26] Ashâbtan olan Hanzale'nin himayesinde yetîm bulunuyordu.[27] Saîd b. el-Âs Hz.

15 Bk. İbn Abdilber, Yûsuf b. Abdullah en-Nemerî,. *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, tsh. Âdil Mürşid, (Amman, 2002), 87.

16 Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, 448*;* İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim el-Absî el-Kûfî , *el-Musannef,* çev. Yaşar Güngör-Yusuf Özbek, I-XVI, (İstanbul: Ocak Yayınları, 2010), 4/504, 516; Mâlik b. Enes. *el-Muvattâ'*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Beyrut, 1985), Zekât, 13; ayrıca Hz. Âişe'nin evindeki başka yetîmler, Mâlik b. Enes*, Muvattâ',* Zekât, 14.

17 Abdürrezzâk San'ânî*, Musannef,* 4/101-102; İbn Ebî Şeybe*, Musannef,* 4/504, 516.

18 İbn Ebî Şeybe*, Musannef,* 4/582; başka örnekler için 4/583.

19 Mehmet Efendioğlu, *Arap Olmayan Sahabîler*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2011), 208, 214.

20 Efendioğlu, *Arap Olmayan Sahabiler*, 198

21 Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, 7/468.

22 İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târîh*, çev. A. Ağırakca-M. B. Eryarsoy-Y. Apaydın, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1986), 2/109.

23 Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, 448; İbn Ebî Şeybe*, Musannef*, 4/504, 516.

24 Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, 5/174.

25 İbnü'l-Esîr*, el-Kâmil,* 3/190, 271-275.

26 Buhârî*,* Sıfatu's-Salât, 80.

27 Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, 5/174.

Ömer'in evinde ve himayesinde büyümüştür.[28] Hz. Peygamber, Uhud savaşında şehid olan Hz. Hamza'nın kızının himayesini, teyzesi Esmâ bt. Umeys'e (Cafer b. Ebî Tâlib'in eşi) vermiştir.[29] Bu alandaki örnekler, müstakil bir çalışmanın konusu olacak kadar fazladır.

Râşid Halifeler döneminde, yetîm ve kimsesiz çocukların hukuk, eğitim ve mali alanlarda desteklenmesine özen gösterilmiştir. Özellikle Hz. Ömer'in uygulamaları dikkat çekicidir. "Devlet başkanı, velisi olmayanın velisidir"[30] anlayışıyla hareket eden Hz. Ömer döneminde, yetîm ve kimsesiz çocuklar için bakım ve koruma önlemleri alınmıştır. Hz. Peygamber'in uygulamalarından yola çıkan Hz. Ömer, bu konuda önemli adımlar atmıştır. Hz. Ömer, kendisine buluntu bir çocuğu (lakît) getiren adama "Bu hürdür, velâyeti senin, nafakası ise bizim sorumluluğumuzda beytülmâlden karşılanacaktır."[31] demiştir. Böylece o, bu adama çocuğun sorumluluğunu vererek ve nafakasını da devlete yükleyerek Hz. Peygamber'in başlattığı önemli bir sosyal hizmet uygulamasını devam ettirmiştir. Buna benzeyen şu olay da çok ilginçtir: "Kimsesiz çocuk getirilince Ömer, ona yüz dirhem tahsis eder, ayrıca onun için yiyecek de tahsis eder, bu yiyeceği ona bakacak olan velisi her ay alırdı. Daha sonra da her yıl bu miktarı artırırdı. Ömer, bu çocuklar hakkında hayır tavsiye eder ve yiyeceklerini beytülmâlden karşılardı."[32] Yukarıdaki uygulamalar göz önüne alındığında, bugün uygulanan koruyucu aile sisteminin o dönemde uygulandığı açıkça görülmektedir.

Yetîm ve kimsesiz çocukların himaye ve desteklenmesi konusunda önemli uygulamalarda bulunan Hz. Ömer, yetîmlerin mallarının korunması konusuna da eğilmiştir. Öncelikle, kendi özel himayesinde bulunan yetîmlerin mallarını ticarette değerlendirmek için araştırmalarda bulunmuş ve çözümler üretmiştir.[33] Hz. Ömer ayrıca, halifeliği döneminde, zekât alımı sebebiyle azalmaması için veli ve vasîlerden, yetîm mallarının ticarette çalıştırılıp nemalandırılmasını istemiş ve şöyle demiştir: "Yetîmlerin mallarıyla ticaret yapın ki zekât onları yiyip bitirmesin."[34]

---

28 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* 3/112 (31. Yıl Olayları)

29 İbn Sa'd, *Tabakât,* 4/32.

30 Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, 7/488-490.

31 Abdürrezzâk San'ânî, *Musannef,* 7/611, 614; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, 7/157-158; *Muvattâ'*da geçen rivâyet şöyledir: Hz. Ömer, kendisine sokağa atılmış bir çocuk getiren adama "*çocuk hürdür, onun mirası sana aittir. Bakımı da devlete aittir*." demiştir. Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ'*, Akdiyye, 19; Hz. Ömer'in uygulama örnekleri için bk. Abdürrezzâk San'ânî, *Musannef,* 7/97-98; İbn Sa'd, *Tabakât,* 3/277-278; Buhârî, Şehâdât, 16; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân,* 517 vd.

32 Belâzurî, *Fütûh'l-Büldân*, 517.

33 Abdürrezzâk San'ânî, *Musannef,* 4/101-102.

34 Mâlik b. Enes. *Muvattâ',* Zekât, 12.

Burada Hitti'nin bir tespitine yer vermekte fayda vardır: "Râşid Halifeler ve Emevîler döneminde kadılar, hukukî ihtilafları çözmelerinin yanında vakıflar, yetîm ve acizlerin mallarını idare gibi işlere de bakmışlardır."[35] Bu tespite göre Hz. Ömer ve diğer halifeler, sosyal hizmete muhtaç dezavantajlı grupların desteklenmesi konusunda yargıya yetki ve sorumluluk vermişlerdir.

1.2. Emevîler ve Abbasiler

Dört Halife döneminin 661 yılında sona ermesiyle birlikte İslam devletinin yönetimini Ümeyyeoğulları ailesi ele geçirmiş ve yaklaşık doksan yıl boyunca devleti yönetmiştir. Emevî yönetimi ilk otuz yılında iktidar mücadeleleri, savaşlar, devlet otoritesinin sağlamlaştırılması ile uğraşmıştır. Dolayısıyla 6. Halife Velid b. Abdülmelik dönemine (705-715) kadar başta yetîmler olmak üzere fert ve topluma yönelik sosyal hizmet faaliyetlerine rastlamak oldukça güçtür. Bütün bunlara rağmen yetîmlere yönelik destekler yok değildir. Velid döneminde faaliyet gösteren küttablarda yetîm ve kimsesiz çocukların olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Savaşların oldukça fazla olduğu bir dönemde devletin yetîmlere destek olmadığını düşünmek imkansızdır. Ancak bu dönemde yetîmlere yönelik uygulamalar, Ömer b. Abdülaziz istisna edilirse, geçmişin devamından ibarettir.

Emevî halifelerinden Ömer b. Abdülaziz, toplumun en korumasız dezavantajlı grubu olan çocuklar konusunda hassas davranmış, malî, hukukî ve eğitim alanında çocuklara yönelik pek çok sosyal hizmet uygulamasında bulunmuştur. "*Devlet başkanı, velisi olmayanın velisidir.*"[36] anlayışıyla hareket eden Ömer b. Abdülaziz döneminde, yetîm ve kimsesiz çocuklar için bakım ve koruma önlemleri alınmıştır. Hz. Peygamber ve Hz. Ömer'in uygulamalarından yola çıkan Ömer b. Abdülaziz, bu konuda önemli adımlar atmıştır. Ömer b. Abdülaziz, kadılara, hukukî ihtilafları çözmelerinin yanında vakıfların, yetîm ve acizlerin mallarını idare gibi işlere de bakmaları görevini yüklemiş[37] ve bu konuda hassas davranmıştır. Nitekim, yetîm çocukların mallarına bakma görevini hâkimlere vermiştir. Dolayısıyla kadılar yetîmlerin kanuni velisi veya vasîsi olmaktaydılar. Kadılara verdiği bir başka görev de her bölgedeki yetîmlerin tespit edilip bunlara ait malların kayıt altına alınarak tescil edilmesi olmuştur.[38]

35 Philip K. Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Târihi*. çev. Salih Tuğ, I-II, (İstanbul: İFAV Yayınları, 1995), 2/356.

36 Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, 7/488-490.

37 Hitti, *İslâm Târihi*, 2/356.

38 Yılmaz Çelik,"Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz'in Sosyal Hizmet Uygulamaları" , *Dergiabant* 7/14 (2019), 626-627.

İslam dünyasında Emevîler'in yerine Abbasiler'in yönetime geçmesiyle yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönemle birlikte siyasi, askeri, iktisadi, sosyal ve kültürel açıdan büyük bir değişim meydana gelmiştir. Bu dönemde İslam dünyasında siyasi birlik parçalansa da kurulan her devlet, beylik, emirlik İslam medeniyetine önemli katkılarda bulunmuştur. Özellikle sosyal devlet anlayışı her dönemde Müslüman toplumların en hassas yönlerinden biri olmuştur. Daha önceki iktidarlarda olduğu gibi Abbasilerde de ***kadı***nın görevleri arasında yetîmleri, mecnunları ve henüz erginlik çağına ulaşmamış çocukları koruyup gözetmek, bunlara veli ve vasî tayin etmek, vakıflarla ilgilenmek vardı. Abbasi halifesi Ebu Cafer el-Mansur (754-775) görme engelliler, yetîmler, yaşlı kadınlar ve zihinsel özürlüler için ayrı ayrı evler inşa ettirmiştir.[39] Muhammed el-Mehdi (775-785) hastalara, yaşlılık sebebiyle çalışamayan yoksullara, kimsesizlere ve yetîmlere devlet hazinesinden tahsisat bağlamıştır.

Abbâsî Halifesi Müstansır-Billâh (ö. 640/1242) tarafından Bağdat'ta inşa ettirilen ve 631'de (1233) tamamlanan Müstansıriyye Medresesi bünyesinde yetîm çocuklar için bir mektep yer almaktaydı. Vakfiyeye göre dârülkur'ânda otuz yetîm çocuğa Kur'an dersi veren ve ayda 3 dinar maaş alan bir şeyhülkırâat ile 1 dinar 20 kırat maaş alan bir muîd bulunmaktaydı. Öğrencilerin günlük yiyeceği karşılanıyordu, ayrıca her birine aylık 13 kırat 1 habbe harçlık veriliyordu. Medrese halifenin yanı sıra emîr, vezir, kadı, fakih, sûfî ve şairlerin de katıldığı büyük bir törenle açılmış, halife müderris, fukaha ve muîdlere hil'at verilmişti.[40]

1.3. Müslüman Türkler

Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra toplumsal refahın yükselmesi konusunda Müslümanlardaki sosyal hizmet uygulamalarını geliştirme konusunda büyük gayret göstermişlerdir. Bunu yaparken İslamiyet'teki sadaka-i cariye düşüncesinin bir sonucu olarak fert ve topluma hizmet amacıyla birçok kurum inşa etmişlerdir. Bunu daha çok vakıf kurarak gerçekleştirmişlerdir. Erken dönem Müslüman Türk devletlerinden olan Karahanlılar'da bunların izlerini bulmak mümkündür. Mesela Batı Karahanlılar'ın kurucusu İbrâhim Tamgaç Han, 1066 yılında bir vakıf kurarak Semerkant'ta cami, medrese, meşhed, talebe yurdu ve hastaneden oluşan bir külliye inşa etmiştir.[41]

39 M. Mahfuz Söylemez, *Bilimin Yitik Şehri Cündişâpûr*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2003), 99; Taner Yıldırım-Ahmet Altungök, Abbasiler Döneminde İslam Tıbbı ve Toplum Sağlığı, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25/2 (2015), 274.

40 İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, çev. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), 13/274-275; Nebi Bozkurt, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12.Mayıs.2023); Sâmî es-Sakkâr, Nebi Bozkurt, "Müstansıriyye Medresesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13.Nisan.2023).

41 Ömer Soner Hunkan, "Tamgaç Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 16.Temmuz.2023).

Selçuklular döneminde sağlanan ekonomik canlılık sayesinde toplumsal refah artmış, sağlık, eğitim ve kültürde büyük gelişmeler meydana gelmiştir. Bunun sonucunda Selçuklular, yönettikleri coğrafyanın her tarafına camiler, okullar, medreseler, kervansaraylar, imaretler, darüşşifalar, suyolları, saraylar, köprüler, çeşmeler yaptırmışlardır. Selçuklular'dan itibaren eytamhâne ve ıslahhâneler kurularak yetîmlerin bakımı sağlanmaya çalışılmıştır. Eyyûbîler ve Memlükler döneminde yetîmler için özel mekteplerin açıldığı, vakıfların tahsis edildiği bilinmektedir.[42]

Erbil Atabeyi Muzafferüddin Gökbörü (1193-1232) kimsesiz ve bakıma muhtaç çocuklar için çocuk yetîmhanesi ile sokak çocuklarının kalabileceği bakımevi yaptırmıştır. Daha da önemlisi yaptırdığı bu yetîmhanede kalan kimsesiz çocukların her türlü ihtiyaçlarının giderilmesi için onlara sütanneler tayin etmiştir.[43] Kurmuş olduğu vakfın vakfiyesinde çocuklar için çocuk yetîmhanesi, sokak çocuklarının kalabileceği bakımevi kurulması şart koşulmuştur. Ayrıca sütanneye varıncaya kadar yetîmhanede kalan çocukların her türlü ihtiyacı karşılanmıştır.[44]

Yetîmlere yönelik faaliyetler konusunda 1284'te Kahire'de Memlük Sultanı Mansur el-Kalavun tarafından kurulan Kalavun Bimaristanı da önemlidir. Bu hastane Bağdat'taki Adudi Hastanesi (981) ve Şam'daki Nureddin Hastanesi'nden (1153) sonra en yenisi ve bu hastaneler arasında, İslam dünyasında o döneme kadar doğan hastanelerin en gelişmişidir. Bazı yönlerden modern bir hastane görüntüsü vermektedir. Bunlardan birisi ayrılıklı tedavi esasına dayanan bir hastane bünyesidir. Mesela ruh hastalarının özel bir metotla terapileri ve uykusuzluk sorunu çekenlerin özenli bir şekilde müzik yoluyla rehabilitasyonu, hastanede [pratik] tıp eğitimi, mükemmel organizasyonu, vakıf senedinde yer alan ve çok ilginç koşullarla vakıftan kaynaklanan yeterli finans garantisi ve son olarak binanın kendisi ve tefrişatı örnek olarak gösterilebilir. Tahmin edilmektedir ki kubbesiyle (muhtemelen 17. yüzyılda çökmüştür) ve haç formundaki yatay kesimi ile bu hastane, Avrupa'daki benzer hastanelere bir model teşkil etmiştir. Buranın Osmanlılar döneminde XVII. yüzyılda bile İslam dünyasının en ünlü hastane ve tıp merkezi olarak görev yaptığı bilinmektedir.[45] İşte bu kapsamlı kurumun bünyesinde medrese ve **yetîmler okulu** da yaptırılmıştır.[46]

42 Arı, "Yetîm", 43/501.

43 Haldun Eroğlu, "Muzafferüddin Kökbörü (1156-1232): Yetîmlere Sütanneler Tayin Eden Devlet Adamı". *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi* 46 (2003), 80-82.

44 Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti,* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993), 349.

45 Sezgin, Fuat, *İslam'da Bilim ve Teknik*, çev. Abdurrahman Aliy, (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2015), 5/51-52.

46 Bk. Makrîzî, Takiyüddin Ahmed b. Ali, *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitati ve'l-Âsâr*, I-III, (Kahire: Mektebetü Metbûlî, 1998), 3/479.

1295-1304 yılları arasında hüküm süren İlhanlı Hükümdarı Gazan Mahmut Han dönemine yönelik yapılan araştırmalarda, kimsesiz ve suça yönelen çocuklar için müesseseler açıldığı tespit edilmiştir. Tebriz yakınlarında kurulan müesseseler hakkında ayrıntılı bilgiler aktarılmaktadır. Bu müesseseler için vakıflar kurulduğu, ailelerin yanına yerleştirilen, başka bir ifadeyle koruyucu aile yanına verilen çocukların bakımı için para ödendiği, ayrıca kaldığı ailenin yanında, çocukların azarlanmaması ve kötü muamele görmemeleri amacıyla, kırdığı çanak çömlekler için, kırılmış eşya parası bile ödenmiş olduğu vakfın kayıtlarından anlaşılmaktadır.[47] Bunlardan ilki, yapımı 1304 yılında tamamlanan **Şenb-i Gazan Külliyesi Yetîmhanesi**, diğeri ise yapımı 1309 yılında tamamlanan **Rab-i Reşidi Külliyesi Yetîmhanesi'dir**. Bu yetîmhanelerde toplam 110 öksüz ve yetîme yiyecek ve barınak sağlanmasının yanı sıra Kur'an okuma ve yazma eğitiminin verildiği bilinmektedir.[48]

Anadolu Selçuklularının sonu ve Osmanlı'nın kuruluş yıllarına denk gelen 1 Şevval 721/24 Ekim 1321 tarihli Hattab bin Sahib Ahmed tarafından Sivas'ta kurulan vakfın vakfiyesinde yetîm çocukların günümüz tabiriyle koruyucu aileler tarafından yetiştirilmesini içeren bir şart bulunmaktadır. Vakfiyede şöyle denilmektedir: "Fukara yetîmlere bakmayı, talim ve terbiyelerini sağlamayı tekeffül eden ailelere, baktıkları çocukların sayısına ve zamanın icaplarına göre mütevellinin de hazır bulunacağı bir toplantıda ümeranın tayin ve tensip edeceği miktarların sarf olunması şart edilmektedir."[49]

Bu belge bize İslam medeniyetinde "koruyucu aile" sisteminin kurumsal anlamda da erken dönemde başladığını göstermektedir.

İslâm hukukunda, koruyucu ailenin uygulanma şekline önemli ölçüde ışık tutan *hidâne* uygulamasına değinmekte fayda vardır. Sözlükte *bir şeyi yanına almak, çocuğu kucağına almak ve beslemek* manasına gelen hidâne (hadâne), İslâm hukukunda küçüğün ve bu hükümde olan kimselerin gerektiği şekilde büyütülüp yetiştirilmesi, korunup gözetilmesi ve eğitilmesi amacıyla kanun koyucunun belli şahıslara tanıdığı hak, yetki ve sorumluluğu ifade etmektedir. Bu hak ve sorumluluğu üstlenen kimseye hâdın (hâdıne) denir.[50]

47 Çifci, "Türkiye'de ve Dünyada Korunmaya İhtiyacı Olan Çocuklara Yönelik Hizmetlerin Tarihsel Gelişimi", 54, 60; Ünal, "Dünden Bugüne Kültürümüzde Koruyucu Aile", 882.

48 Şule Bakkal, *Yetîmin ve Yetîmliğin Öyküsü Paralelinde Yetîmhane Yapılarının Mimari Gelişimine Kronolojik Bir Bakış* (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 10.

49 Nazif Öztürk, "Aile Vakıfları", *Türk Aile Ansiklopedisi*, (Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1991), 3/1035-1036.

50 Ali Bardakoğlu, "Hidâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 27/467; Mustafa Baktır, "İslâm Hukukunda Hıdâne", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (Aralık 1986), 262.

Hidâne, ailesi parçalanmış çocukların koruma ve bakımında, günümüz koruyucu aile uygulamasında rastlayamadığımız önemli ayrıntıları barındırmaktadır. İslâm hukukunda doğumla birlikte küçükler üzerinde üç türlü velâyetin olacağı kabul edilmiştir. Bunlar; doğrudan doğruya küçüğün şahsına bağlı hakların kullanımıyla ilgili velâyet, küçüğün mallarının koruma ve idaresine yönelik velâyet, üçüncüsü de küçüğün bedenen ve ruhen sağlıklı bir şekilde yetiştirilmesini, gözetilip eğitilmesini konu alan velâyet olup bu sonuncusu İslâm hukukunda hidâne terimiyle ifade edilmektedir. Bu sebeple İslâm hukuk doktrininde velâyet küçüğün bakım, gözetim ve terbiyesini de kapsayan daha üst bir kavramdır ve velâyetin bir türü olan kişi üzerindeki velâyet ile hidâne arasında yakın bir bağ, adeta iç içelik vardır.

Bu iki velâyet türü arasındaki fark veya çatışma, evlilik birliği devam ettiği sürece, anne ve baba küçüğün bakım ve gözetimini birlikte üstlendiklerinden fazla hissedilmez. Ancak evliliğin sona ermesi halinde velâyetin prensip olarak babaya veya diğer erkek akrabaya (asâbe) ait olması küçüğün bakım ve gözetimini sağlamada yetersiz kalabilmektedir. Bu yüzden velâyetin diğer bir türü olarak hidâne kavramı doğmuş ve bu aşamada anne ile ailenin diğer kadın üyeleri devreye sokularak küçüğün en iyi şekilde yetişmesi için adeta bir iş bölümüne, yetki ve sorumluluk paylaşımına gidilmiştir.[51] Bu paylaşımda hidâne görevi öncelikle anneye aittir ve annenin durumu müsait olduğu sürece bu görevi yerine getirmek zorundadır.[52] Nitekim Hz. Peygamber'in, boşanma durumlarında çocuğun anne bakımında hayatını devam ettirmesi gerektiği hakkındaki ifadeleri[53] hidâneye işaret etmektedir. Hidânede anne uygun değilse anneanne, teyze gibi anne tarafından çocuğa bakma ehliyeti olan kadın akrabalar devreye girer. Hz. Hamza'nın küçük kızının bakım sorumluluğunun teyzesi Esmâ bt. Umeys'e verilmesi buna örnektir. Ancak anne dışındaki bu akrabalar uygun olsalar bile bakıma zorlanamazlar. Bu durumda çocuğun babası veya baba tarafından akrabaları devreye girmektedir.

Erkek veya kadın olsun, hidâneyi üstlenecek kişi veya kişilerde aranan bazı şartlar vardır. Bu şartlar, genelde fiziksel, psikolojik, ruhsal yönden sağlıklı olma etrafında şekillenmektedir.[54]

Özetle; günümüz koruyucu aile uygulamasında ilk etapta eğer yakınları varsa çocuk onların korumasına verilmektedir. Fakat almak istemiyorlarsa devlet bu ko-

51 Bardakoğlu, "Hidâne", 27/467.

52 Baktır, "İslâm Hukukunda Hıdâne", 276.

53 Bk. Mâlik b. Enes, *Muvattâ'*, Vasîyye, 6; Abdürrezzâk San'ânî, *Musannef,* 7/95-96, 230; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, 7/597.

54 Ayrıntılı bilgi için bk. Baktır, "İslâm Hukukunda Hıdâne", 265-271; Bardakoğlu, "Hidâne", 27/467-468.

nuda onları zorlayamaz. İslâm hukukunda ise *hidâne* adı verilen uygulama devreye girmektedir.

İslâm hukukunda bu şartların belirlenmesi, kimsesiz, korunmaya ve bakıma muhtaç çocuğun yüksek yararının gözetildiğini ve bu çocukların haklarının en iyi şekilde korunduğunu göstermesi açısından önemlidir. Kimsesiz çocuğun en iyi şekilde yetiştirilmesi ve haklarının korunması ise sosyal hizmetlerin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Nitekim, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı kurulmadan önce kurumun adının "*Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu*" (SHÇEK) olması, bu açıdan önemli bir delildir.

İslâm ve özellikle Türk hukuk tarihinde kimsesiz çocukların koruma ve bakımı, zaman zaman koruyucu aile tarzında, bazen de hukukî sonuçlarından mahrum fiilî bir evlatlık şeklinde sınırlı olarak varlığını sürdürmüştür. Daha çok mahrem sayılabilen yakın akraba çerçevesinde yürütülen bu uygulamada evlat edinen, evlat edindiği kimsenin bakım yükümlülüğünü üstlenmektedir. Ancak bütün bu uygulamaların hukukî altyapısının oluşturulması gerekmektedir. Ayrıca bu hukukî altyapı oluşturulurken toplumun inançları göz ardı edilmemeli, özellikle mahremiyet, miras vb. konuların daha uygulanabilir şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Aksi halde birçok problemle karşılaşılması kaçınılmaz olacaktır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, günümüzde çocuk sahibi olamayan veya yetîm, kimsesiz bir çocuğun bakımını üstlenmek isteyen, ancak mahremiyet konusunda hassas olan aileler, 0-2 yaş çocuklarını alarak emzirme yöntemiyle bu konuyu aşabilirler. Unutulmamalıdır ki; hem Kur'ân'da hem de Hz. Peygamber'in hadislerinde, kimsesiz, yetîm kalan çocukların bakımı ve gözetimi, bunların topluma kazandırılması ve faydalı birer kişi haline getirilmesi teşvik edilmekte ve bunun uhrevî mükâfâtının büyük olacağı belirtilmektedirler.

Sonuç

Yetîmlik, tarih boyunca hemen bütün toplumların karşı karşıya oldukları bir realitedir. Bu realiteye karşı toplumlar ve devletler farklı refleksler göstermişlerdir. İslam medeniyetinin temeli olan Kur'an ve sünnette diğer toplum gruplarının olduğu gibi yetîmlerin de refahı ve huzuru için esaslar belirlenmiş ve uygulama modelleri ortaya konulmuştur. Hz. Peygamber'in örnek uygulamaları çerçevesinde ve diğer toplumlardan edinilen tecrübelerle İslam devletleri yetîmlere yönelik önemli hizmetler ortaya koymuşlardır. Özellikle Hz. Ömer ve Ömer b. Abdülaziz'in uygulamaları bu konuda örnek teşkil etmiştir.

Abbasiler döneminde Türkler'in İslamiyete dahil olmasıyla birlikte yetîmlerin bakım ve himayesi konusunda kurumsallaşma anlamında önemli bir mesafe katedilmiştir. Daha önce kurum bakımı olmadan devlet desteğiyle aileler tarafından yapılan hizmetler, ilerleyen dönemlerde kurumlar bazında devam etmiştir. Erbil Atabeyi Muzafferüddin Gökbörü (1193-1232) ve İlhanlı Hükümdarı Gazan Mahmut Han'ın uygulamaları örnek teşkil edecek hizmetlerdir. Osmanlı Devleti'nde yetîm hizmetleri kurumsal anlamda zirveye ulaşmıştır.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında İslam medeniyetinde yetîmlere yönelik şu uygulamalar hayata geçirilmiştir:

- Hz. Peygamber döneminden başlayarak koruyucu aile sitemi uygulanmış, evlatlık sistemi (tebenni) yasaklanmıştır.
- Kadılara, hukukî ihtilafları çözmelerinin yanında vakıfların, yetîm ve acizlerin mallarını idare gibi görevler yüklenmiştir.
- Vakıflar aracılığıyla kurumlar açılarak yetîmler himaye edilmiştir.

Kaynakça

Kur'ân Yolu. Erişim 10 Eylül 2022. https://kuran.diyanet.gov.tr

Arı, Abdusselam. "Yetîm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/501-503. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Bakkal, Şule, *Yetîmin ve Yetîmliğin Öyküsü Paralelinde Yetîmhane Yapılarının Mimari Gelişimine Kronolojik Bir Bakış*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Baktır, Mustafa. "İslâm Hukukunda Hıdâne". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (Aralık 1986), 259-289.

Bardakoğlu, Ali. "Hidâne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 27/467-471. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Belâzurî, Ebû'l-Abbas Ahmet b. Yahyâ b. Câbir. *Fütûhu'l-Büldân*. çev. Mustafa Fayda, İstanbul: Siyer Yayınlar, 2013.

Bozkurt, Nebi. "Medrese". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim* 12 Mayıs 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/medrese#1.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî.* Riyâd: Beytu'l-Efkâr, 1998.

Çelik, Yılmaz. *İslam'da Sosyal Hizmetler*. Konya: Çizgi Yayınevi, 2017.

Çelik, Yılmaz. "Râşid Halifeler Döneminde Askerî Sosyal Hizmetler". *Mütefekkir Dergisi* 4/8 (2017), 375-390.

Çelik, Yılmaz. "Velid b. Abdülmelik Döneminde Sosyal Hizmet Uygulamaları". *İSTEM İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 15/30 (2017), 355-369.

Çelik, Yılmaz, "Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz'in Sosyal Hizmet Uygulamaları". *Dergiabant* 7/14 (2019), 616-636.

Çifci, E. Gökçearslan. "Türkiye'de ve Dünyada Korunmaya İhtiyacı Olan Çocuklara Yönelik Hizmetlerin Tarihsel Gelişimi". *Aile ve Toplum* 5/19 (2009), 53-65.

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm. *Kitâbu'l –Emvâl*. çev. Cemaleddin Saylık, İstanbul: Düşünce Yayınları, 1981.

Efendioğlu, Mehmet. Arap Olmayan Sahabîler. İstanbul: İFAV Yayınları, 2011.

Ertuç, Hüseyin. "İslâm'da Yetîmlerin Hukuki Statüsü". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2009), 127-150.

Eroğlu, Haldun. "Muzafferüddin Kökbörü (1156-1232): Yetîmlere Sütanneler Tayin Eden Devlet Adamı". *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi* 46 (2003), 80-82.

Hasan İbrahim Hasan. *Siyasi, Dini, Kültürel ve Sosyal İslâm Târihi*. çev. İ. Yiğit-S. Gümüş, I-VI, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991.

Heysemî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman. *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*. çev. Heyet, İstanbul: Ocak Yayınları, 2011.

Hitti, Philip K. *Siyâsî ve Kültürel İslâm Târihi*. çev. Salih Tuğ, I-II, İstanbul: İFAV Yayınları, 1995.

Hunkan, Ömer Soner. "Tamgaç Han". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. https://islamansiklopedisi.org.tr/tamgac-han (16.07.2023).

İbn Abdilber, Yûsuf b. Abdullah en-Nemerî. *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*. tsh. Âdil Mürşid. Amman, 2002.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim el-Absî el-Kûfî , *el-Musannef,* çev. Yaşar Güngör-Yusuf Özbek, I-XVI, İstanbul: Ocak Yayınları, 2010.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. çev. Mehmet Keskin. I-XV, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî. *Sünen*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. I-VI, Beyrut, 1998.

İbn Sa'd, Muhammed. *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer, I-XI, Kâhire: Mektebetü'l-Hanci, 2001.

İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-Târîh*. çev. A. Ağırakca-M. B. Eryarsoy-Y. Apaydın. I-XII, İstanbul: Bahar Yayınları, 1986.

el-İsfahânî, Râgıp, Ebû Kâsım Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân (Kur'ân Kavramları Sözlüğü)*. çev. Abdulbaki Güneş-Mehmet Yolcu, İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.

Makrîzî, Takiyüddin Ahmed b. Ali. *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitati ve'l-Âsâr*. I-III, Kahire: Mektebetü Metbûlî, 1998.

Mâlik b. Enes. *el-Muvattâ'*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. I-II, Beyrut, 1985.

Öztürk, Nazif, "Aile Vakıfları". *Türk Aile Ansiklopedisi*. 3/1032-1042. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1991.

San'ânî, Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî. *el-Musannef*. çev. Hüseyin Yıldız, I-XII, İstanbul: Ocak Yayınları, 2012.

Es-Sakkâr, Sâmî-Nebi Bozkurt. "Müstansıriyye Medresesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Nisan 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/mustansiriyye-medresesi.

Sezgin, Fuat. *İslam'da Bilim ve Teknik*. çev. Abdurrahman Aliy, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2015.

Söylemez, M. Mahfuz. *Bilimin Yitik Şehri Cündişâpûr*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2003.

Yıldırım, Taner-Ahmet Altungök. "Abbasiler Döneminde İslam Tıbbı ve Toplum Sağlığı". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 25/2 (2015), 269-295.

Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993.

Ünal, Vehbi. "Dünden Bugüne Kültürümüzde Koruyucu Aile Hizmetleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 10/6 (2015), 875-900.

KLASİK OSMANLI DÖNEMİ VAKIF BELGELERİNDE YETİMLER

Nevzat ERKAN*

Giriş

Bulunduğu şartlar itibariyle yetimler, İslam tarihi boyunca ve onun son büyük devleti olan Osmanlı'da korunup gözetilmesi gereken zümre olarak görülmüştür.[1] Yetimlere yardım etme Kuranî bir emir ve nebevi bir davranış olması hasebiyle, Osmanlı toplumunda yetimler konusu en üst devlet kademesinden sıradan insanlara kadar herkesin ilgilendiği titizlik gerektiren hassas bir alan olmuştur.

Yetimler meselesi hassas bir konu olması dolayısıyla Osmanlı döneminde çeşitli araştırmalara konu olmuştur.[2] Çalışmaların ağırlığı 19. yüzyılda ortaya çıkan Darüleytam, Darülhayri Âli ve Darüşşafaka gibi kurumlar üzerinden olmuştur. Tanzimat sonrası ortaya çıkan yetimlerle ilgili kurumlar, müstakil çalışmalara konu olmuştur. Bazı çalışmalarda eytam sandıklarının yanı sıra klasik dönem vakfiyeleri üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışmalarda vakıfların yetimlerle ilgili hayır hizmetleri bağlamında değerlendirmeler yaptıkları görülmektedir.

* Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü İslam Tarihi Ana Bilim Dalı, nevzaterkan@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9170-8490.

1 Devletin hassasiyetini yansıtan belgelerde vakıf ve yetim malı konusunda dikkatli olmayan yöneticiler uyarılmaktadır. H. 993/M. 1583 tarihli Afyonkarahisar ve Kütahya beylerine gönderilen fermanda "*toprak kadılarının ihmali yüzünden mütevelliler emval-i vakfı ve vasîler mal-ı eytamı ekleylediklerinden bunların yerli yerinden hak üzere görülüp zimmete zuhur eden evkaf ve eytam malı tazmin ettirildikten sonra yerlerine mutemed mütevelli ve vasîler nasbolunduğu*" bilgisi yer almaktadır. (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi, BOA, [A.DVNSMHM.d], No. 55, 376. Yine Konuyla ilgili H.1001/M.1592 senesinde Bosna'da yeterli ilmi müktesebata sahip olmayan kadıların yerine konuya vakıf kişilerin görevlendirildiği mühimme kayıtlarında yer almıştır. BOA, A.DVNSMHM.d., No. 70, 208.

2 Konuyla ilgili en son olarak Mehmet Akif Berber, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Yetim Mallarının Korunması*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023) ve Necla Kızıldağ Palta'nın yapmış olduğu *XIX. Yüzyıl Üsküdar Örneğinde Yetimler (1850-1856)* (Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023) adlı doktora çalışması zikredilebilir. Her iki çalışmada yetimlerle ilgili başta eytam sandıkları ve tanzimat sonrası ortaya çıkan kurumlar ve konuyla ilgili literatür değerlendirilmiştir. bk. Berber, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Yetim Mallarının Korunması*, 9-17; Palta, *19. Yüzyıl Üsküdar Örneğinde Yetimler (1850-1856)* 33-75.

İslam medeniyetinin yüz akı kurumları olan vakıflar, yetimlerin varlıklarını devam ettirmede önemli bir görev üstlenmişlerdir. Osmanlı dönemi vakfiye kayıtlarında vakfın hayrat cihetini belirten hususlar o vakfın hangi amaca hizmet ettiğini tespit açısından bilgi vermektedir. Klasik dönemde bu konular bir tek konuya hasredilmeyip toplumun ve bölgenin ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. Mevkufun aleyh denilen bu kesim vakfın hizmetlerinden istifade eden tabakayı göstermektedir. Bu sebeple vakfiye kayıtlarında bazen doğrudan yetim kelimesi geçerken bazen ihtiyaç sahibi çocuklar ifadesi içerisinde zımnen yetimler bulunmaktadır.

1. Vakfiyelerde Yetimler

Vakıf literatüründe vakfedilen malların hangi amaçla kullanılacağını gösteren hukuki metinlere vakfiye denilmektedir. Bu metinlerde kurulan vakfın kurucusu, vakfedilen mallar, vakıf yönetimi, vakfın hizmet sahası, beddua kısmı ve tarihle sona ermektedir. Daha kuruluş yıllarından itibaren Osmanlı'da yetimler bir şekilde ihtiyaçları giderilmesi gereken zümre içinde yer almaya başlamıştır. Meseleye kronolojik açıdan baktığımızda 1321 yılında o dönem Osmanlı idaresine geçmemiş İlhanlı idaresi olan Sivas'ta kurulan eizze vakıflarından Darü'r-Râha vakfının vakfiyesinde hastalık, sel, deprem gibi afetler sonrası müzayaka içinde olan Müslümanların dul ve yetimlerine tahsis edildiği belirtilmektedir.[3]

Yetim kelimesi bazen vakfiyelerde geçmese de vakfın hayır hizmetlerinden istifade edenler arasında yetimlerin olduğunu görmekteyiz. Hoca Sadeddin Efendi Sultan II. Murad dönemini anlatırken Bursa'da yapmış olduğu camiinin yanında bulunan imarette dullar, yetimlerin karınları doymuş bir şekilde dua ede ede evlerine gittiklerini söylemektedir.[4] Buradan anlaşılan şu ki bazen vakfiye kayıtlarında zikredilmese de imaretler yetimleri de içine alan bir vakıf hayratı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra Ayasofya Camii ve diğer hayrat için hazırlatmış olduğu vakfiyede kalenderhâne için hazırlanan şartlardan sonra yer alan umumi şartlar kısmında, vâkıf olarak erkek veya kız olsun hem annesi hem de babası bulunmamak şartıyla hidâne şartından kurtuluncaya kadar ödenmesi şart koşulmuştur.[5] Yapılan işlemin de kadı sicillerine kaydedilmesi, konulan şartlar

3 Açıklamalar için bk. N. Yücel Mutlu, *Sivas'ta Dâru'r-Râha Vakfı ve Abdiağa Konağı : Rükneddîn Hattâb ve Âlâeddîn Ali Vakfiyeleri : Râhatoğulları ve Mütevellîzâdeler : Abdiağa Konağı: M. 1321'den başlayıp M. 2001'e uzanan bir sosyal tarih incelemesi* (Ankara: Önder Matbaacılık, 2009), 67.

4 Hoca Sadeddin Efendi, 1008/1599, *Tacü't-tevarih*; haz. İsmet Parmaksızoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992), 250-251.

5 Ahmed Akgündüz vd., *Üç devirde bir mabed Ayasofya*, fot. Aras Neftçi (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2005) 306.

arasında yer almaktadır. Ayasofya Camii'nin bitişiğinde inşa edilen dârütta'lîm için öncelikle yetim çocukların başta Kuran olmak üzere eğitim öğretim görmesi, eğer yetim bulunmazsa Müslüman fakir çocuklarına yer verilmesi vakıf şartı olarak yer almıştır. [6]

1502 senesinde Çandarlı Halil Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın hanımı Hundi Hatun, Bursa Ulu Camii'nin doğusunda bir dârütta'lîm inşa ettirmiştir. Burası için hazırlatmış olduğu vakfiyede yetimler ve fakir çocuklara Kuran ve namaz öğretilmesini şart koşmuştur. [7]

Yavuz Sultan Selim dönemi veziriazamı Pirî Mehmed Paşa'nın h.923/m.1517 tarihli vakfiye kaydında, İstanbul'daki cami, hangâh ve mescidin yanı sıra Karaman vilayetine bağlı Aksaray kasabasında bir sıbyan mektebi inşa ettirmiştir. Mektep fakir ve yetim çocuklarına yönelik vakfedilmiştir. Mehmed Paşa bu yerler için padişahın kendisine temlik ettiği Rumeli coğrafyasındaki yerleri akar olarak tayin etmiştir.[8]

H.945/M. 1538 senesinde Bursa'da Kemal Bey bin Abdulhay'ın bir mescid ve bir mekteb için oluşturduğu vakfın, çok sayıda gayrimenkulden ve yüz bin akçalık nakitten oluşan sermayesi bulunmaktadır. Nakdin işletilmesi ile elde edilen murabaha gelirinin ve gayri menkullerden elde edilen kira gelirlerinin bir kısmı ile, Bursa'da Nakkaş Ali mahallesindeki muallimhanenin çeşitli ihtiyaçları karşılanmaktadır. Vakfiye şartlarında on yetim çocuğa aylık on akçe verilmesi ve Ramazan Bayramı'nda altmışar akçelik elbise alınmasını şart koşması dikkat çekmektedir.[9]

Vakfiye kayıtlarının bir kısmı kadı sicillerinde de yer almaktadır. Balat mahkemesinde yer alan h.970/m.1563 tarihli bir kayda göre bugün Bulgaristan sınırları içinde yer alan Varna kazası Balçık kasabasından el-Hâc Mehmed b. Abdi, kasabada bir mescit inşa ettirmiştir. Bulûğa ermemiş fakir yetimler ve fakirlerin çocukları için Kuran talimi için bir yer yaptırmıştır. Bu vakıf hayratı için kasabada kendine ait ambarları ve değirmenleri, buraların masrafı için akar tayin etmiştir.[10] Vakfiye

6 Akgündüz vd., *Üç devirde bir mabed Ayasofya*, 303.

7 Kamil Kepecioğlu, *Bursa kütüğü : Diyet-Kallab*, haz: Hüseyin Algül vd. (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2009), 2/190.

8 Halit Eren (ed.), *Balkanlar'da Osmanlı vakıfları: vakfiyeler*, (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2012), 1/154.

9 Bursa Şeriye Sicili, no 40 vr. 267 akt. Cafer Çiftçi, *Osmanlı Devletinde Yetîmler İçin Oluşturulan Sosyal Güvenlik Yapısı*, Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları), 31/1, [Şinasi Tekin Hatıra Sayısı I = In Memoriam Şinasi Tekin I], 209.

10 *Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 970-971 / M. 1563)*, haz: Mehmet Akman, (İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011), 11/321. Aynı bilgi Vakfılar Genel Müdürlüğü arşivindeki vakfiye kayıtları içinde yer almaktadır. Bkz. Balkanlar'da Osmanlı vakıfları: vakfiyeler, ed. Halit Eren vd. (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2012), 1/47.

metninde "eytâmü'd-du'afâ' ve'l-mesâkîn" ifadesiyle yetimlerin ihtiyaç sahibi olanlarına vurgu yapılmıştır.

H.998/m.1590 senesinde Ümmü Gülsüm bnt. Mustafa Çelebi Süleymaniye Medresesi civarındaki evini vakfedip mütevelli şartlarını belirlemiştir. Vakfın gelirlerinden istifade edecekler arasında yetimler ve fakirler bulunmaktadır.[11]

H.1001/M.1592 senesinde Hazine-i âmire defterdarı Hasan Efendi kurmuş olduğu vakfı Galata kazası Kasımpaşa Kasabası Ebhemzade mahallesinde Bayezid vakfına bitişik yerde fakir çocukların eğitimi için bir muallimhane vakfetmiştir. Vakfiye kaydında şu ifadeler geçmektedir. "Zikr olunan rub'dan îd-i edhâda mezbûr mu'allimhânede dâimâ okuyan eytâmdan on beş yetim oğlana birer kaftan ve takye ve birer gömlek ve birer don ve papuş ve ön alınıp kifâyet mikdârı akçe harc oluna". Buradan anlaşılan bahsi geçen muallimhanede fakir öğrenciler içinde özellikle yetim olanlara bir ayrıcalık tanınmış Kurban Bayramı hasebiyle kıyafet alınarak yetimlerin sevindirilmesi istenmiştir. [12]

Sultan III. Murad döneminde kazaskerlik ve şeyhülislamlık makamında bulunan Bayramzâde Zekeriyyâ Efendi üst düzey idari görevlerde bulunmasının yanında ilmi yönden de temayüz etmiş bir şahsiyetti. Zekeriyyâ Efendiyi farklı kılan husus ise elde ettiği gelirlerle büyük bir vakıf kurması olmuştur. Vakfın hayrat kısmında on iki hücreli medrese, darülhadis, darülkurra ve sıbyan mektebi bulunmaktaydı. Vakfın akârâtı olarak evler, odalar, dükkanlar, bahçeler, kayıkhane ve bir değirmen vakfetmişti. Bunların yanında 200.000 akçeyi istiğlal ve istirbah olunması için vakfetmiştir. 1594 tarihli vakfiyesinde elde edilen gelirler için farklı hayır hizmetlerin yanı sıra sıbyan mektebinde muallim olan kimseye günlük beş akçe, yardımcısına üç akçe ve burada öğrenim gören muhtaç on yetim talebeye elbise, ayakkabı, gömlek ve pantolon alınmasını ve Kadir gecesinde yetimleri sevindirmek adına giydirilmesini kayda aldırmıştır. Zekeriya Efendi yetim sayısını on olarak verse de eğer vakfın durumu müsait olursa bu sayının artabileceğini vakıf şartları içinde zikretmiştir. [13]

Rumeli taraflarından Kareferya kazası Su Kuyusu Mahallesi sakinlerinden kadı Ebûbekir Efendi b. Bâli 1002/1594 senesinde 200.000 akçeyi vakfetti. İstirbah ve istiğlal yoluyla paranın işletilmesini vasiyet etti. Değişik hayır yerlerine harcan-

11 İstanbul Şer'iyye Sicilleri vakfiyeler kataloğu, haz. Bilgin Aydın vd. (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2015), 474.

12 *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil* (H.999-1000/ M.1590-1591), haz: Rıfat Günalan (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2015), 10/487.

13 *Rumeli Sadareti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil* (H. 1002-1003/M. 1594-1595), haz. Rasim Erol - Hüseyin Kılıç (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011), 12/45.

masını istediği paranın bir kısmını da Ramazan ayının son on gününde yedi yüz yirmi akçesini muhtaç olan yetim çocuklara elbise ve ayakkabı alınmasını şart koşmuştur.[14]

H.1024/m.1616 senesinde Hasancan Efendi'nin kızı ve Şeyhülislam Sadeddin Efendi'nin kız kardeşi olan Abide Hatun, Bursa'da Yeni Kaplıca yakınında bulunan bir pınarı, su kuyusunu ve iki havuzu bulunan köşklü bahçesini, emlak ve arazisini ve bir mushaf-ı şerifi vakfetmiştir. Vakfedilen gayri menkullerden elde edilen gelirlerin bir kısmı ile, her sene Ramazan Bayramı'nda yetim ve dullara melbisat için 4.000 akçe verilmesini şart eylemiştir.

H.1035/m.1626 senesinde İstanbul Çakırağa mahallesinde oturan Ayşe Hatun bnt. Sinan adlı hanım kendi malından dönemin parasıyla 120.000 akçeyi vakfetmiştir. Buradan istirbah ve istiğlal yoluyla elde edilen gelirlerin bir kısmını Sefer Ağa'nın Üsküdar Atik Valide Sultan Camii yanındaki muallimhanede okuyan yetim ve fakir çocuklar için Kadir Gecesi'nde iki bin akçelik kaftan alınmasını şart koşmuştur. [15]

H. 1072/M. 1661 senesinde Ahmed Ağa b. Abdülkerim adlı bir hayır sahibi Üsküdar'da muallimhane inşa ettirmiştir. Burada eğitim görecek çocukların zengin, fakir ve yetim olsun Kuranı Kerim, dini ilimler Arapça ve hüsn-i hat okutulmasının vasiyet eylemiştir. Mehmed Ağa b. Ali'yi mütevelli tayin ettiği vakfiyesi Ebûbekir Efendi b. Bâli'nde muallimhaneye ilaveten iki katlı bir binayı vakıf hayratı için dahil etmiştir. Buranın masraflarının karşılanması için 2500 esedi kuruşu para vakfı olarak kayıtlara geçirtmiştir. [16]

Mevlüt Çam Vakfılar Genel Müdürlüğü arşivindeki değişik vakfiyelerden hareketle çocuk ve yetimlerin vakfiyelerde yer alışını değerlendirmiştir. Örneğin 1615 tarihli vakfiyesinde Gelibolu'da Şeyh Mehmed Efendi yetim dul ve miskinden kırk kişiye aylık 15 akçe verilmesini şart koşmuştur. Kıbrıs Beylerbeyi Ahmet Paşa'nın hanımı Perizat Hatun Kuran öğrenen yetimler başta olmak üzere Müslüman çocuklar için senede iki bin akçelik giysi alınmasını vakfiye şartları arasına eklemiştir.[17]

H.1153/m.1740 tarihli bir kayıtta İstanbul Nahılbend el-Hâc Hasan mahallesi sakinlerinden İbrahim Efendi'nin para vakfı vakfiyesinde ilginç bilgiler bulunmaktadır. Tasavvufi yönü bulunan nakşi meşayihinden Dülgerzade Mustafa Efendi'ye intisap eden İbrahim Efendi, daha önce mevlid-i şerîf ve hatm-i şerîf ve kelâm-ı

14 Rumeli Sadareti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil, 12/143.

15 *Evkaf-ı Hümâyûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil* (H. 1016-1035 / M. 1608-1626), haz. Mehmet Akman vd. (İstanbul: İBB Kültür AŞ., 2019), 45/509.

16 *İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663),* cilt: 51, sayfa: 788.

17 Mevlüt Çam, "*Osmanlı Dönemi Vakfiyelerinde Yetimler ve Öğrenciler"*, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk,* ed. Osman Köse (Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2016), 2/785.

kadîm ve aşr-ı şerîf ve va'z-ı şerîf ve tabh-i âşûrâ ve zebh-i kurbân ve sebîl için 2000 kuruşluk para vakfı kurmuş, buna ilaveten dönemin parasıyla 5000 kuruş vakfeylemiştir. İlave olarak Kılıç Ali Paşa camii yanındaki evini de vakfetmiştir. Bu paradan elde edilen gelirle değişik şartların yanı sıra yetimler için şu ifadelere yer verilmiştir:

"*Mahmiye-i merkūmede Sofular mahallesinde Kanbur Mustafa Paşa Câmi'-i şerîfi derûnunda vâki' mezkûr Mustafa Paşa Vakfı olan mekteb-i şerîfin hocasına verile ve yevmî iki akçe vazîfe mekteb-i mezbûrede her kim halîfe olur ise ona verile onlar dahi mukābelesinde her gün ba'de'l-asr kendilerden ta'allüm eden ma'sûmlara üçer İhlâs-ı şerîf ve bir Fâtihati'l-kitâb kırâet ettirdip sevâbını bu abd-ı fakīrin rûhuna ihdâ eyleyeler ve mekteb-i mezbûrda fukarâ-i Müslimîn evlâdlarından ebeveyni olmayan yirmi nefer eytâm ola ve mekteb-i mezbûrda kitâbete kādir kimesne hoca olup zikr olunan eytâma ta'lîm-i hat eyleyip mukābelesinde yevmî bir akçe vazîfe verile ve galle-i mezkûreden mârrü'z-zikr eytâmlara îd-i Fıtır'dan on gün mukaddem her birine bir fes ve bir kapama ve bir çintiyân ve bir çift mest papuş iştirâ olunup verile galle-i mezkûreden senede on guruş ile mesbûku'z-zikr eytâmların teferrüclerine mütevellî yediyle pilav ve zerde tabh olunup it'âm oluna ve galle-i mezkûreden senede beş guruşluk kömür iştirâ olunup mekteb-i mezbûrda yakalar*."[18]

İbrahim Efendi daha önceki vakfiyelerde yer alan 10 yetim sayısını yirmiye çıkarmıştır. Kuran eğitiminin yanı sıra sanat erbabı olanlar için hüsn-i hat dersi alınmasını vasiyet etmiştir. Kurban Bayramı'ndan önce yetimlerin yüzünün güldürülmesi adına bir fes ve bir kapama (takım elbise) ve bir çintiyân (şalvar) ve bir çift mest papuş alınmasını şart koşmuştur. İbrahim Efendi yetimlerin piknik yapmaları için de teferrüç etmeleri için senelik on kuruş ayrılıp pilav ve zerde pişirilip yedirilmesini vakfiye şartlarına dahil etmiştir.

Yetimler ile ilgili 19. yüzyılda değişik kurumlar ortaya çıkmasına rağmen Osmanlı'nın son dönemine kadar vakfiye kayıtlarında zikredilmeye devam etmiştir. H.1326/m.1908 senesine ait bir vakfiye kaydında Şerife Şefika bnt. İsmail Paşa adlı hanım, 700 adet yüzlük mecidiye altınını vakfetmiş. Vakfedilen altınların istirbah edilerek elde edilen gelirlerden mütevelli ve diğer yakınlarına belli miktar verildikten sonra 12 yetim çocuğuna 100 kuruşluk elbise alınmasını şart koşmuştur. [19]

Vakfiye kayıtlarında yetimler için öne çıkan husus onların eğitim ve öğretimine verilen ehemmiyettir. Müstakil bir yetim mektebi olmasa da bir vakıf kurumu olarak açılan mekteblerin çoğunda bir yetim vurgusu bulunmaktadır.

18 *Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740),* haz. Sabri Atay - Salih Kahraman (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi; Kültür A.Ş., 2019), 69/628.

19 Kısmeti Askeriye ŞS, no. 1991 vr. 93ab; *İstanbul Şer'iyye Sicilleri vakfiyeler kataloğu*, s. 256.

2. Vakıf Muhasebe Kayıtlarında Yetimler

Yetimlerin korunup gözetlenmesi bakımından vakıf muhasebe kayıtlarında yer alan bilgiler dikkat çekmektedir. Bazen vakfiyesi bulunmayan veya vakfiye şartlarında göremediğimiz ifadeler buralarda karşımıza çıkmaktadır.

İslam medeniyetinde devamlılık açısından Memlükler döneminden kalma vakıf muhasebe kayıtlarında yetimler ile ilgili hususların bulunması dikkat çekmektedir. H.1001/m.1593 tarihli vakıf muhasebe defterinde Memlükler sultanlarından Kansu Gavri'nin Mısır'da yapmış olduğu medrese, tekke, sebil ve mektep vakıflarının gelir ve giderleri bulunmaktadır. Giderler arasında yetimler için elbise masraf kalemi de bulunmaktadır.[20]

Yetimler konusunda Cafer Çiftçi'nin verdiği bilgiye göre Bursa'da 953/1546 tarihli Veled-i Bazargan vakfının muhasebe kayıtlarında muallimhanede okuyan yetimler için günlük iki akçe tahsis edildiği yer almaktadır. Aynı şekilde h.991/m.1584 tarihli Hoca Ömer vakfının muhasebe kayıtlarında 972 akçeyi mektepte okuyan yetim çocuklara elbise alınması için tahsis ettiği zikredilmektedir. [21]

Arşiv kayıtlarında 16. Vakıf muhasebeleri verilirken belge özetlerinde eytam mektebi harçları şeklinde bir bilgi bulunmaktadır. Sultam II. Bayezid'in h.986/m.1579 ile h.992/m.1584 tarihleri arasındaki imaret evkafının muhasebe kayıtlarında eytam mektebi ifadesi yer almaktadır. Metnin orijinalinde "mekteb-i baha-i eytam" yani mekteblerde okuyan yetimler için harcanan para gösterilmektedir.[22]

H.986/M. 1579 tarihli Sultan II. Bayezid'in imaret evkafının muhasebe kaydında Kumburgaz, Büyükçekmece, Haramidere, Küçükçekmece, Azadlı, İmrahor, Mihalburgaz, Şeref Ağa, Zekeriyaburgaz, Uskumru, Yarıkburgaz, İncüğez, İdincik, Yenibahçe, Galatabağları, Dimetoka, Selanik'teki oda ve dükkanlar, Edirne'de meyve kapanı, İstanbul hasları gebran ispençesi ve diğer gelirler zikredildikten sonra masraflar kısmında eytam mektebinin elbise harçları zikredilmektedir. [23]

Benzer ifade Kudüs ve civarında birçok vakıf eseri bulunan Hürrem Sultanın h.1020/ m.1611 tarihli bir vakıf muhasebe defterinde yer almaktadır. Kudüs imaretinin masrafları, Trablus evkafından olan hanın tamir ve masrafları, Mekke ve Medine'deki imaretin masrafları ve Mısır'daki Mısır Kalesi mustahfızlarının hububat gelirleri yer almaktadır. Aynı defterde Mısır ve Ürdün'de bulunan eytam

20 BOA, *TS.MA.d,* No.1287.

21 Bursa Şeriyye Sicili no. A190 vr. 127a, no 124 vr.25a; Cafer Çiftçi, *"Osmanlı Devletinde Yetîmler İçin Oluşturulan Sosyal Güvenlik Yapısı",* Cambridge, 2007, 209.

22 BOA, TS.MA.d, no.3760.

23 BOA, TS.MA.d, no, 1586.

mektebinden bahsedilmektedir.[24] Muhtemelen bu mekteplerde bulunan yetimlere harcanan parayı göstermektedir.

İstanbul kadı sicilleri içerisinde Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi'nin tutmuş olduğu kayıtlar konumuz açısından ayrı bir önem arz etmektedir. Masraflar kısmında tamir ve tadilat ve görevlilerin maaşlarının yanı sıra yetimler gibi harcama kalemlerinin bulunması dikkat çekmektedir. h.1043/m.1633 tarihli Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinin önemli bürokratlarından Abdüsselam Bey'in kurmuş olduğu vakıf bu açıdan önem arz etmektedir.[25] Anadolu, Rumeli ve İstanbul'da değişik gelirleri bulunan vakfın masrafları arasında eytam mektebindeki talebeler için elbise masrafı 13.000 akçe tutarındadır.[26] h.1044/m.1634 senesinde İstanbul'da Müezzin Ahmed Çelebi vakfının yetimler için günlük dört akçe ve senelik 1440 akçe mevacib olarak kaydedilmiştir.[27]

İstanbul'da bulunan Sarı kethüda adıyla meşhur olmuş Mustafa Paşa'nın vakıf muhasebe kaydında fakir yetimler için günlük yirmi akçe tahsis edilmiştir.[28] Yine İstanbul'da Şehabeddin adlı hayırsever bir Müslümanın kurmuş olduğu vakıfta eytam-ı fukaraya iki senede toplam 420 akçe tahsis edilmiştir.[29]

3. Para Vakıfları Yetimlerin Vakıf Malları

Osmanlı uygulamasında Ebüssuûd Efendi'nin fetvasıyla yaygınlaşan para vakıfları ve bunların işletim sistemleri yetim mallarının eriyip yok olmasını önleyecek uygulamaları içermektedir.

Yetim malları bir nevi para vakfı gibi görülmüştür. Aradaki fark mütevellinin yerini vâsinin almasıdır.[30] Bu sebeple bazı sicil kayıtlarında "Muamele-i Vakf-ı Eytam" şeklinde yetim mallarının işletilmesiyle ilgili muhasebe bilgileri bulunmaktadır. Yani V. Manol'un Hasan Beğ eytam vakfından 100 akçe aldığı yer almaktadır.[31] Bu sicili değerlendiren Mehmet Akif Berber böyle bir vakfın olmadığını vasî işlemlerinde mal-ı yetim yerine vakf-ı eytam yazıldığını söylüyor.[32] Çalışmasına esas teşkil

24 BOA, TS.MA.d, no.3558.

25 Açıklamalar için bk. Emine Dingeç, "Abdüsselam Bey", *Kocaeli Ansiklopedisi*, ed. Haluk Selvi vd. (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2023), 1/23-24.

26 *Evkaf Muhasebesi 1 Numaralı Sicil (H. 1042-1044 / M. 1632-1635*), haz. Abdullah Sivridağ (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi ; Kültür A.Ş., 2019), 47/57.

27 *Evkaf Muhasebesi 1 Numaralı Sicil*, 47/62.

28 *Evkaf Muhasebesi 1 Numaralı Sicil*, 47/279.

29 Evkaf Muhasebesi 1 Numaralı Sicil, 47/351.

30 Tahsin Özcan, *Kanuni Dönemi Para Vakıfları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), 86.

31 Üsküdar ŞS, no. 98. Vr.9b.

32 Berber, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Yetim Mallarının Korunması*, 164.

eden sicilde Hasan Beğ adlı Müslümanın yetim vakfı olduğu zikredilmektedir. Bu manada yeniçeri orta sandıkları ve eytam sandıkları birer para vakfı gibi çalışıp yetimlerin paralarını işleterek erimesinin önüne geçmeye çalışmıştır.[33]

Yetim malları tarihi süreç içinde para vakıfları gibi muamele görmüştür. Paraya ihtiyacı olan insanlar yetimlere ait paraları kredi gibi kullanmışlardır. Bir örnek vermek gerekirse 18. Yüzyıl Üsküdar'ında Levandiri adlı bir gayrimüslim Hace Hatun Mahallesi sakinlerinden olup vefat eden Abdülbaki adlı Müslümanın yetimlerinin vasîsi olan Zeynep Hanım'dan evine karşılık 150 kuruş istiğlal yoluyla satın almıştır. Senelik 18,75 kuruş kira ile üç seneliğine kendi evini kiralamıştır.[34]

Birer para vakfı olarak varlığını devam ettiren yeniçeri ortaları para vakıfları vefat eden yeniçerilerin yetimleri için bir kaynak teşkil etmiştir. Örfi vergileri ödemeyenler için kurulan avarız vakıflarında zamanla vergi bağlamında anlamını yitirmesi burada elde edilen gelirlerin köy ve mahalle halkının değişik ihtiyaçlarının yanı sıra yetimlerin ihtiyaçlarını karşılamak için bir ödeneğin bulunduğu kayıtlarda yer almıştır.[35]

Son olarak değinilmesi gereken bir husus zemini başka bir vakfa ait gayrimenkullerin intikali meselesidir. Vakfiyelerde ve vakıfların muhasebe kayıtlarında yetimlere yönelik hayır tevcîhâtının yanında vakıf uygulamasının yetimlerin ebeveynlerinin tasarruf hakkı olduğu vakıf mülkleri, yetimler açısından hayatın idamesi açısından bir kolaylık sağlamaktaydı. Bu manada hem erkek hem de kız çocuklarına icareteynli vakıf mülkleri intikal etmekteydi.[36]

Sonuç

Bu çalışmada korunmaya muhtaç olan yetimlere Osmanlı toplumunda vakıflar kanalıyla yapılan hizmetler ele alınmıştır. Bunun için öncelikle vakıf kurucularının vakfiye şartlarında yetimler ile ilgili ifadelerin bulunması dikkat çekmektedir. Muallimhane ve mekteplerde ihtiyaç sahibi yetimlerin eğitim öğretim görmesi öncelikler arasında yer almıştır. Vakfiye şartlarında bu eğitim gören yetimlerin Ramazan ve Kurban Bayram'ında elbise alınarak sevindirilmesi ifadeleri hassas bir duygunun yansımasıdır.

33 Özcan, *Kanuni Dönemi Para Vakıfları*, 85-86.

34 Üsküdar ŞS, no.385 vr. 16a.

35 Mehmet İpşirli, "Avârız Vakfı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991) 4/109.

36 Örnekler için bk. Fatih Bozkurt, "Yetimi Kolla, Malını Koru! Tereke Defterleri ve Yetim Malları (1785-1875)", Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2/3, (Ocak 2012), 80-81.

Sicillerde ve bazı arşiv kayıtlarında bulunan vakıf muhasebe kayıtları yetimler konusunda nasıl harcama yapıldığını göstermiştir. Netice itibariyle coğrafyanın ve içinde bulunduğu toplumun şatlarına göre şekillenen vakıflarda muhtaç yetimlerin korunup gözetilmesi, giyim kuşamı ve eğitimi konusunda birçok kayıt yer almıştır. Toplumun korunmaya muhtaç olan kesimini toplum içinde rehabilite ederek toplu-ma kazandırmaya çalışan Osmanlılar 19. yüzyılının ikinci yarısından sonra ortaya çıkmaya başlayan kurumlar olmadan önce bu işleri vakıflar eliyle gerçekleştirmiştir.

Kaynakça

Akgündüz, Ahmed vd. *Üç devirde bir mabed Ayasofya*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2005.

Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 970-971 / M. 1563). haz: Mehmet Akman, İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.

Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740), haz. Sabri Atay - Salih Kahraman vd. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi; Kültür A.Ş., 2019.

Berber, Mehmet Akif. *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Yetim Mallarının Korunması*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

BOA, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. [A.DVNSMHM.d], No. 55, 70.

BOA, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. [*TS.MA.d,]* No.1287,1586,3558,3760.

Bozkurt, Fatih. "Yetimi Kolla, Malını Koru! Tereke Defterleri ve Yetim Malları (1785-1875)". Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 2/3, (Ocak 2012), 69-90.

BOA, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi, [MŞH.ŞSD, d. Bursa Şeriye Sicili] no .40

Çam, Mevlüt. "Osmanlı Dönemi Vakfiyelerinde Yetimler ve Öğrenciler". *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk*, ed. Osman Köse. Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.

Çiftçi, Cafer. "Osmanlı Devletinde Yetîmler İçin Oluşturulan Sosyal Güvenlik Yapısı". Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları, C., XXXI, Say., 1, [Şinasi Tekin Hatıra Sayısı I = In Memoriam Şinasi Tekin I] , s.207-217, Cambridge, 2007

Dingeç, Emine. "Abdüsselam Bey". *Kocaeli Ansiklopedisi*, ed. Haluk Selvi vd. 1/23-24. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2023.

Balkanlar'da Osmanlı vakıfları: vakfiyeler. ed. Halit Eren vd. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2012.

Evkaf-ı Hümâyûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626). haz. Mehmet Akman vd. İstanbul: İBB Kültür AŞ., 2019.

Evkaf Muhasebesi 1 Numaralı Sicil (H. 1042-1044 / M. 1632-1635). haz. Abdullah Sivridağ, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi; Kültür A.Ş., 2019.

Hoca Sadeddin. *Tacü't-tevarih*. haz. İsmet Parmaksızoğlu. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992.

İpşirli, Mehmet. "Avârız Vakfı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/109. Ankara: TDV Yayınları, 1991.

İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663), proje yönetmeni M. Akif Aydın vd., İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2019.

İstanbul Şer'iyye Sicilleri vakfiyeler kataloğu. haz. Bilgin Aydın vd. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2015.

İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, Kısmeti Askeriye Şer'iyye Sicilleri, no. 1991.

Kepecioğlu, Kamil. *Bursa kütüğü: Diyet-Kallab*. haz: H. Algül vd., Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2009.

Mutlu, N. Yücel. Sivas'ta Dâru'r-Râha Vakfı ve Abdiağa Konağı : Rükneddîn Hattâb ve *Âlâeddîn Ali Vakfiyeleri: Râhatoğulları ve Mütevellîzâdeler: Abdiağa Konağı: M. 1321'den başlayıp M. 2001'e uzanan bir sosyal tarih incelemesi*. Ankara: Önder Matbaacılık, 2009.

Özcan, Tahsin. Kanuni Dönemi Para Vakıfları. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.

Palta, Necla Kızıldağ, *XIX. Yüzyıl Üsküdar Örneğinde Yetimler (1850-1856)*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

Rumeli Sadareti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H. 1002-1003/M. 1594-1595). haz. Rasim Erol - Hüseyin Kılıç, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.

Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H.999-1000/ M.1590-1591). haz: Rıfat Günalan, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2015.

ŞER'İYYE SİCİLLERİ BAĞLAMINDA OSMANLI'DA YETİMLERİN KORUNMASINA YÖNELİK UYGULAMALAR: 1452 NOLU İZMİT ŞER'İYYE SİCİLİ ÖRNEĞİ

Bahattin TURGUT*

Giriş

"Yalnız olmak, tek başına yaşamak" anlamına gelen yetim, ıstılahî olarak "ergenlik yaşına gelmeden babasını kaybeden çocuk" demektir. Çoğulu "eytam"dır.[1] Annesini kaybeden çocuğa ise "öksüz" denilmektedir.[2] Osmanlı mahkemelerinde ve kamu kurumlarında yetim ve öksüz çocuklar için yazışmalarda "yetim" ve "eytam" kavramlarının kullanımı esas alınmıştır.[3] Şer'iyye sicillerinde yetim erkek çocuk "sağir" ve yetim kız çocuk ise "sağire" şeklinde ifade edilmiştir.[4]

İslam dininin yetimleri himayeye ve onların mallarını korumaya büyük önem verdiğini Kur'an'dan, Hz. Peygamberin tavsiyelerinden ve uygulamalarından öğrenmekteyiz. Kendisi de bir yetim olan Hz. Peygamber de yetimliği bizatihi yaşamış, yetimliğin zorluklarını tatmıştır. Bundan dolayı yetim haklarına büyük önem vermiştir.[5] Yetimlerin himaye edilip yetiştirilmesine ve mallarının korunup sonra da onlara teslim edilmesine her fırsatta dikkat çekmiştir.

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, bahattin.turgut@kocaeli.edu.tr, orcid.org/0000-0003-4289-1350.

1 Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem ibn Manzur el-Ifrıkî el-Mısrî, *Lisanu'l-Arab*, (Beyrut: Daru Sadr 2011), 12/645; İzzuddin Bahrululûm, *el-Yetîm fi'l-Kur'an ve's-Sünneh*, (Beyrut 1985), 11; Abdüsselam Arı, "Yetim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/ 501.

2 Türkçe'de yetim kelimesi ile babası ölmüş çocuk kastedilse de bazı yerlerde Arapça'da olduğu gibi daha geniş bir kullanımı ifade eder. Sadece annesini veya hem annesini hem de babasını yitiren çocuğa ise genellikle öksüz denilmektedir. Yetim ve öksüz hakkında daha geniş bilgi için bk. Arı, "Yetim", 43/ 501-503.

3 Osmanlı arşivinde bazı şehirlerde mevcut olan yetimler için özel defterler tutulmuştur. Mesela Filibe için bk. BOA, İSTM. MŞH DFT2.d., 3390 nolu *Filibe Eytam Defteri,*1-33.

4 *1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicil Defteri* (h.1220-1230, m. 1805-1815), *İSAM,* 49, 52, 62.

5 İbrahim Kâfi Dönmez, "Yetim", MEB İslam Ansiklopedisi, (Ankara: MEB Yayınları 1977), 13/402.

İslam tarihi boyunca İslam devletleri ve toplumları yetimleri himaye etmek maksadıyla çeşitli müesseseler kurmuşlardır. Bu hususta yetimlere karşı tedbirler almada, onları koruyup kollamada, onları himaye edici ve mallarını koruyucu müesseseler tesis etmede Osmanlı Devleti'nin örnek bir devlet olduğu söylenebilir.[6] Osmanlı'da yetimlerin korunup kollandığına dair bilgileri ihtiva eden çok sayıda belge ve bilgi arşivlerimizde mevcuttur. Yetimlerin himayesi ve mallarının korunmasına dair mahkemelerin aldığı tedbirler de önemli birer arşiv dokümanı niteliği taşıyan şer'iyye sicillerinde yer almaktadır.[7]

Şer'iyye Sicilleri bağlamında yetimlerin himayesi ve mallarının korunmasına dair gerçekleştirilen uygulamaların konu edildiği bu araştırmada ana kaynak olarak 1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili esas alınmıştır. Bu araştırma esnasında yetim haklarına dair memleketimizde gerçekleştirilen çalışmalar gözden geçirilmiş, onlardan istifade edilmeye çalışılmıştır. Tahsin Özcan'ın "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları"[8] başlıklı makalesi ile Fatih Bozkurt'un "Tereke Defterleri ve Yetim Malları (1785-1875)"[9] başlıklı makalesi istifade ettiğimiz çalışmaların başında gelmektedir.

1. 1452 Nolu İzmit Şer'iyye Sicili Bağlamında Yetimlerin Himayesi ve Mallarının Muhafaza Edilmesine Yönelik Tedbirler ve Uygulamalar

Araştırmamızın ana kaynağı olan 1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili, 1220-1230 (1805-1815) yılları arasını kapsamakta olup 76 hükümden ibarettir. Miras ile alakalı olan 18 hükmünden 17'si Müslümanların, 1'i ise gayrimüslimlerin terekesine dairdir. 18 miras davasından ikisi anne vefatı dolayısı ile kadının miras davası ile alakalıdır. Diğer 16 dava ise baba vefatı dolayısı ile erkeklerin miras davasına aittir. Söz konusu 1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili'nde yer alan tüm miras taksimatlarında yetimler de mirasçıdır. Bundan da XIX. yüzyıl başlarında İzmit toplumunda büyük oranda babaların genç yaşta vefat ettiklerini tespit edebiliyoruz. Babaların genç yaşta

6 Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (İstanbul 2006), 103.

7 Kadı sicilleri, kadı divanı, mahkeme kayıtları, sicillât-ı şer'iyye de denilen en yaygın kullanımıyla şer'iyye sicilleri denilen bu defterler kadı veya naibi tarafından tutulmakta olup çeşitli türden belgeleri içermekteydi. Osmanlı Devleti'nde merkezde ve taşrada her kesimden olan insanlar arasındaki hukûkî ilişkilere dair kayıtları, devletin merkezinden gelen ferman ve talimatları, vakfiyeleri, miras davalarını ve daha başka bazı önemli olayları kaydettikleri bu defterler Osmanlı yaşamının aile, toplum, ekonomi ve hukuk gibi birçok alanının tarihi için en önemli kaynaklardır. Osmanlı'da en eski şer'iyye sicili 1455 tarihli Bursa Şer'iyye sicilidir. Şer'iyye sicilleri ile ilgili geniş bilgi için bk. Yunus Uğur, "Şer'iyye Sicilleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/ 9.

8 Yetimlerin himayesi ve mallarının korunmasına dair Osmanlı dönemi uygulamaları ile ilgili geniş bilgi için bk. Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (İstanbul 2006), 103-121.

9 Tereke defterleri hakkında geniş bilgi için bk. Fatih Bozkurt, "Yetimi Kolla, Malını Koru! Tereke Defterleri ve Yetim Malları (1785-1875)", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (Ocak 2012), 69-90.

ölmesi yetimlerin ve dulların sayısını arttırmıştır. İzmit mahkemesine intikal eden miras davalarından vefat eden babaların genellikle esnaftan olduğu görülmektedir. Şehir kethüdası, bakkal, kömürcü, kasap, molla, altuncu gibi lakaplardan ticaret erbabından insanların vefatı sonucunda onların miras davasının İzmit mahkemesine intikal ettiği anlaşılmaktadır.

1-10 C 1230 (10-20.5.1815) tarihli 1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili'nde yer alan II. Mahmud'un (1808-1839) bir fermanı Padişahın yetimlerin mallarının korunmasına yönelik hassasiyetini göstermesi açısından önem taşımaktadır. "Adalet Emri" başlığı ile kayıt altına alınan ferman üst seviyedeki devlet yöneticilerine özellikle de Kocaeli, Hüdavendigar ve Eskişehir sancakları mutasarrıflarına adaleti ikame için çalışmalarına, alınacak harç miktarlarına dair uygulamalara ve yetimlerin haklarına riayet edilmesine dair önemli tembihleri içermektedir.[10] Buna göre yetimlerin mirasçı olduğu terekelerin titizlikle yazılıp muhafaza edilmesine, mahkemede yetim malını tahrir ve taksim ile görevli olanların birbirlerine kefil kılınarak bu görevi yürütmelerine, bundan dolayı usul dışı herhangi bir harç almamalarına dikkat çekilmektedir.

Söz konusu fermanda yetim hakları ile ilgili yanlış bir uygulama da dile getirilmiştir. Buna göre, bazı kadılar yetim için önce bir vasî tayin ediyor, birkaç ay sonra o vasîye bir iftira attırarak onun yerine bir başkasını vasî tayin edebiliyor. Bu vasî değiştirmelerin her defasında yetim malının yeniden yazılması söz konusu olunca yeniden harç tahsil edilmektedir. Böyle bir uygulamanın adilane bir uygulama olmadığı vurgulanmakta ve bu tür adaletsiz uygulamalardan uzak durmaları kadılardan istenmektedir. Ayrıca yetimler için vasî tayin edilenlerden mahkeme tarafından

10 "… ve vaki olan mevta-yı askeriyenin sağir ve sağiresi ve yahud ğaibse varisi olmayup tahriri icab etmeyen terekeyi bir türlü cebr ve tazyik ile tahrirden ve bizim ve resm-i kısmet namıyla nesne mutalebesinden mücanebet ve veresesi sağir veyahut ğaibte olup mucib-i tahrir olan müteveffanın terekesi tahrir ve terkim ve ba'de ihraci't-techiz ve't-tekfin, duyûn-ı müsbite ve sülüs-i vesayası var ise eda ve tenfiz ile her ne baki kalursa beyne'l-verese alâ mâ faraza'l-lahu teala tevzi ve taksim ettirülüp tereke-i bakiyeden ücret-i kassamiye maa katibiye ve huddamiye min haysü'l-mecmu' fukaha-yı 'izam hazretlerinin tayin buyurdukları ücretü'l-kassam rub'u'l-aşer ke'z-zekat bin guruşun yirmibeş guruştan mâ-adâ bir şey talep olunmaması ve nafaka ve vasî hüccetlerinden harç alınmaması ve terekelerden hükkâm taraflarından metâ' ve eşya iştira kılınmaması ve eytama ariyen intikal eden hane ve akardan defter-i kassam ve bedel namıyla tahrir ve idhal alunmayup vasîye devr-i şer'i ile idane olunması hususlarına dikkat olunmak ve vukuyafte olan mevtâ-yı müslimîn ve gerek merd-ganın muhallefatına taraf-ı şer'den kemaliyle itina olunarak mal-i eytamın telef ve serekadan vikayesi zımnında mahkeme katipleri ve çukadarları ve sairleri mal-ı eytama vaz'-ı yed ve zimem tahsiline müdahale etmeyüp ancak muhzırlar birbirlerine kefil olarak müteveffanın terekesi akçesini ahz-ü kabz ve zayiat zuhur ederse taleb ve tazmin ettirilmesi emr-i dikkat ve tereke tekmil ve tamamen tahsil olunmadıkça resm-i âdî ahzından ve terekeden katib ve muhzır ve sair hademe-i mahkeme caniblerinden meta ve eşya ve sair iştirasından müba'adet kılınmak babında … bi'd-defeât ısdar ve tisyar olunan evamir-i aliyyem sicillât-ı mehakimde mukayyed olup muceb-i muktezası üzre amel ve hareket olunmak…" …. "ve eytama nasb olunan vasîlerden dahi vesayet hücceti harcı namıyla yetimin malından terekenin vüs'atına göre üçyüz, beşyüz… binbeşyüz kuruş mikdarı akçe alındıktan sonra iki mâh geçer geçmez vasîyi bir töhmet ile azl idüp bir takım akçe alarak ahar vasî nasb ve vasî yedinde olan mal-ı yetimin senede bir defa hisabı rü'yet ve harc-ı muhasebe namıyla infaktan hariç akçe tahsil kılınmak misüllü nice nice hâlât-ı reviyye-i memnu'a ihdas olunmuş olduğu bu defa bi'l-ihbar tahkik-kerde-i şahanem olup … bu defaatle sadır olan evamir-i celile-i şahaneme münafi ve bi'l-vücûh rıza-yı mülükanemin muğayiri olduğuna binaen fîma ba'd her tarafta men' ile husus-ı mezbureye dikkat ve itina olunarak balâda mezkur nizamların harf be harf icrasına irade-i seniyyem taalluk edüp… işbu emr-i şerifim ısdar …" *1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicil Defteri (*1220-1230*),* 74a.

düzenlenen hüccetler için de herhangi bir harç talep edilmemesi emredilmektedir. Sultan II. Mahmud'un yayınladığı söz konusu fermanda en çok yetim haklarını korumaya yönelik prensipler üzerinde durduğu görülmektedir. Bu noktadan hareketle Osmanlı padişahlarının yetim haklarına önem verdikleri ve onlara her yönüyle koruma sağladıkları söylenebilir. Anadolu Kazaskerlerinin de Anadolu'ya tayin ettikleri kadılara talimat verirken onlardan yetimler konusunda hassas olmalarını, onların mallarını mahkeme kayıtlarına geçirip şeriatın hassasiyeti ile miras taksimini gerçekleştirmelerini istedikleri yine şer'iyye sicillerinde yer almaktadır.[11]

Şer'iyye sicilleri bağlamında yetimlerle ilgili kavramsal çerçeveye dair yaptığımız araştırmada velayet, vekalet, vesayet ve hidane terimlerinin öne çıktığı tespit edilmiştir. Velayet, âkil- bâliğ olan bir kimsenin ehliyeti noksan olan bir şahsı himaye etmeye ve onun malî işlerini yürütmeye yetkili olması demektir.[12] Şer'î velayet kapsamında yetim için babanın, dedenin (babanın babası), vasînin[13] ve hâkimin (kadı) velâyet hakkı vardır. Şer'î velâyet, evlendirme velayetini ve muâmelât işlemleri ile ilgili faaliyetleri de kapsamaktadır.[14] İslam hukukunda yetimler üzerinde üç türlü velayetten bahsedilebilir: Yetimin kendisinin himaye edilmesi ile ilgili velayet; yetimin malının muhafaza edilmesi ve gerektiğinde işletilmesi ile ilgili velayet; bir de yetimin hem bedenen hem de ruhen sağlıklı bir şekilde terbiye edilerek yetiştirilmesi ile ilgili velayettir. Bu sonuncusuna İslam hukukunda hidane denilmektedir.[15]

Velinin ölümünden önce velayete dair iş ve işlemleri yürütmek üzere yetkilendirdiği kimseye vekil denir. Bunun veli için bağlayıcı bir tarafı yoktur. Veli, vekil tayin ettiği kimseyi istediği zaman azledebilir. Bundan dolayı veli hayatta olduğu müddetçe vekilin veliye bağlı icraat yetkisi olsa da veliden kopuk bir şekilde ilerlemesi mümkün olmayan bir yetkidir. Velinin ölümünden sonrasında geçerli olmak üzere vekil tayin edilen kimseye ise "vasî" denilmektedir. Velinin ölümünden sonrası için kendisine vekil tayin ettiği kimseye "vasî-yi muhtar" denilmektedir. Vasî-yi muhtarın vekilliği velinin ölümünden sonra başlamaktadır. Velinin ölümünden sonrası için vekil tayin etmeyip, kadı (hakim) tarafından tayin edilen vekile ise "vasî-yi mansub" denilmektedir.[16] Vasînin yetki ve sorumluluklarına bakıldığında vasîliği kabul eden

11 *206 nolu Urfa Şer'iyye Sicil Defteri* (h.1282-1287 \m.1865-1870), 3

12 Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *İslam Hukuku: Çağdaş Yaklaşımlar*, Çev. Servet Armağan, (İstanbul: Timaş Yayınları, 1993), 2/ 577.

13 Vasî: Bir kimsenin, ölümünden sonra onun adına yapılmasını istediği şeyleri kendisinden talep ettiği kimse demektir. Bu konuda bilgi için bk. Mustafa Öz, "Vasî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/546-547. Ayrıca bilgi için bk. Ali Bardakoğlu, "Vesayet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 2013), 43/66-70.

14 Velayet konusunda geniş bilgi için bk. H. Yunus Apaydın, "Velâyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/ 18.

15 Ali Bardakoğlu, "Hidane", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları 1998), 17/ 468.

16 Vesayet konusunda geniş bilgi için bk. Ali Bardakoğlu, "Vesayet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklope-*

kimsenin aslında büyük bir sorumluluk altına girdiği söylenebilir. Sorumlu olduğu kadar yetimi ve malını koruyan bir kalkan görevi de yapmaktadır. Vasîler bu görev ve yetkilerini yerli yerinde kullanmadıkları takdirde yetimlerin himayelerinde güçlükler yaşanabilecektir. O takdirde yetimlerin sahip oldukları malların heder olması da muhtemeldir. Çocuk gibi korunup, kollanması ve yetiştirilmesi zor olan bir varlık başlı başına güçlükleri beraberinde taşımaktadır.

Yetim çocuğun malının heder olmaktan muhafaza edilmesinin yanı sıra idaneye verilerek ona ilave kazançlar getirecek icraatlar gerçekleştirilmesi de kolay bir iş değildir. Böylesine detaylı bir sorumluluk altına girmek bir yetim çocuğun annesi, dedesi, ninesi, amcası ve dayısı gibi birinci derecede bir akrabası için belki üstlenilebilir bir sorumluluktur. Fakat akraba olmayıp sırf toplumun güvenilir bir ferdi olduğu için bu görevi üstlenen kişi için bu sorumlulukların büyük zorluklar barındırdığında şüphe yoktur. Bu zorluklar sebebiyle vasî tayinlerinde ve vasî olmayı kabullenmede kan bağı olanların öne çıktığı görülmektedir. Vasî olmayı kabullenenlerin doğal olarak başında anneler gelmektedir. Ondan sonra dede, nine, amca ve dayı gibi akrabaların geldiğini belgeler ortaya koyar niteliktedir.[17]

Vasî olan kimse yetime miras yoluyla intikal eden malın tespitini mahkemeden talep edebilir, ifrazını sağlayabilir. Malı kalem kalem yazdırıp, liste haline getirip kıymet takdirinde bulunmasını kadıdan isteyebilir. Diğer mirasçıların malından ayırıp ahz u kabz etmek suretiyle teslim alabilir. Bütün bunlar vasînin yetki alanındadır. Bundan dolayı tereke taksimatına dair belgelerde vasîlerin talebi veya bilgisi dâhilinde işlemin gerçekleştiğine işaret edilir. Mesela, "Kahraman-zâde ehli kassam defteri" başlığı ile 1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicilinde yer alan 15 Muharrem 1225 (20.2.1810) tarihli bir tereke kaydında İzmit'in Hacı Hasan mahallesinden vefat eden Şerife Fatıma binti Mustafa'nın verasetinin tahrir ve taksimi, vasî nasb olunan Seyyid Osman Ağa ve büyük oğlu Seyyid Rüşdü'nün talep ve bilgisi dâhilinde gerçekleşmiştir. Bu durum şer'iyye sicilinde: " … sağir-i mezbure vasî nasb olunan dayısı Seyyid Osman Ağa ve mezbûr Seyyid Rüşdü ma'rifetleriyle tahrir ve taksim…" şeklinde ifade edilmiştir.[18] Bundan da mahkemenin vasî tayin ettiği kişiye hem sorumluluk hem de yetki verdiğini söylemek mümkündür.

Baba, yaşadığı müddetçe herhangi bir vasîye ihtiyaç duymayacak şekilde çocuklarının himayesi, terbiyesi ve geçimine dair sorumluluğu yerine getirmekle mükelleftir. Çocuklarının tartışmasız velisidir. Bu sorumluluğun hastalık ve benzeri sebeplerle yerine getirilememesi ihtimali doğunca bazı babaların ölmeden önce

disi, (İstanbul: TDV Yayınları 2013), 43/ 66-70.

17 Kadı tarafından vasî tayin edilen akrabalara dair bk. 1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili s. 34, 45, 64, 66.

18 1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili, s. 34.

işlerini yoluna koymak için (maraz-ı mevtte) çocukları için vasî (vasî-yi muhtar) tayin ettikleri şer'iyye sicillerinde yer almaktadır.[19]

İzmit özelinde 19. yüzyılın başlarında dikkat çekici vasî-yi muhtar örneklerine 1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili şahitlik etmektedir. 21 Safer 1229 (11.2.1814) tarihli bir sicil kaydına göre İzmit'in Karabaş mahallesinde vefat eden Hasan oğlu Osman Ağa'nın terekesi dava konusu olmuştur. Mirası, hanımı Fatıma bint Ömer ile yetim kızı Emine ve erkek kardeşi Mustafa arasında şer'i taksimat çerçevesinde paylaşılacaktır. Osman Ağa'nın vefatı sonrasında Uzun Mustafa Ağa b. Ahmed ismindeki bir şahıs Osman Ağa'nın vefat etmeden önce kendisini yetim kızı Emine için vasî tayin ettiğini iddia ederek miras taksimini mahkemeden talep etmiştir. Mahkeme, başlangıçta Uzun Mustafa Ağa'yı vasî-yi muhtar olarak muhatap almış, miras taksimi ile ilgili hukukî paylaşımı yapmıştır.[20] Fakat yaklaşık bir hafta sonra (27 Safer 1229/ 17.2.1814) tarihinde Serturnavî Mustafa Ağa b. Ahmed isminde biri mahkemeye başvurarak Molla Hasan oğlu Osman Ağa'nın vasî-yi muhtarı olduğunu iddia etmiştir. Bunun üzerine mahkeme ondan şahit getirmesini istemiştir. Işıksız Hacı Mustafa Ağa, Zûbâr Osman Ağa ve Me'abid Hızır Ağa ismindeki şahıslar müştekinin Molla Hasan oğlu Osman Ağa'nın vasî-yi muhtarı olduğuna şahitlik ederek gerçek vasînin tespit edilmesine yardımcı olmuşlardır.[21] Molla Hasanoğlu Ömer'in vasî-yi muhtarı olan Serturnavî Mustafa Ağa'nın ileriki yıllarda da yetim kız Emine'nin vasîliği görevini yerine getirdiği Şer'iyye sicilinde yer alan kayıtlardan anlaşılmaktadır.[22]

27 Ramazan 1229 (12.9.1814) tarihli bir sicil kaydında ise İzmit'in Karabaş mahallesinden vefat eden Kasap Halil Ağa b. Ali, geride hanımı Züleyha ile yetimleri Ali ile İsmail'i bırakmıştır. Kasap Halil'in yetimleri için Halil Bey b. Mehmed Emin'i vasî-yi muhtar tayin ettiği görülmektedir.[23] Son iki örnekte de vasî-yi muhtar seçilenlerin akrabadan olmadığı anlaşılmaktadır.

Şer'iyye sicillerinde yetim ve öksüzlerin konu edildiği tereke kayıtlarına[24] göz attığımızda büyük oranda baba vefatı dolayısı ile miras meselesinin mahkemeye konu olduğu görülmektedir. Anne vefatı dolayısı ile mahkemede dava konusu olan öksüz çocukların miras meselelerinin oranının düşük olduğu görülmüştür. Mesela 1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili'nde yer alan 18 miras davasından 16'si baba vefatı dolayısı

19 1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili, s. 45, 64, 66.

20 1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili, s. 45

21 1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili, s. 56.

22 1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili, s. 64.

23 1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili, s. 66.

24 Tereke kayıtları mahkemenin genel kayıtlarını ihtiva eden şer'iyye sicillerinde yer alır. Bazen bu kayıtlardan müteşekkil müstakil defterlere rastlanmaktadır. Bu tür defterler de şer'iyye sicili olmakla birlikte sadece tereke kayıtlarını ihtiva etmeleri sebebiyle "tereke defteri" denilmiştir. Tereke defterleri ile ilgili geniş bilgi için bk. Fatih Bozkurt, "Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2/22, (2013),193-223.

iledir. Sadece iki dava anne vefatı dolayısı ile mahkemeye intikal etmiştir. Bunda genellikle ailenin sahip olduğu servetin daha çok baba tarafından kazanılmasının ve sahiplenilmesinin etkisinin olduğu söylenebilir. Bununla birlikte mahkemeye intikal eden tüm bu davalarda küçük yaştaki yetim çocukların var olması babaların genç yaşta vefatını da göstermesi açısından anlamlıdır.

Tereke kayıtlarında daha çok vefat eden babalar dava konusu edilmekle birlikte az da olsa vefat eden annelerden geriye kalan öksüzler de dava konusu olmuşlardır. Annelerin ölümü ile öksüz kalan çocuklar doğal olarak babalarının velayeti altında olsalar da onların beslenmeye, bakıma, terbiye edilip büyütülmeye kısacası hidane hizmetine ihtiyaçları vardır.[25] Annenin vefatı durumunda öksüz kalan çocuğun velisi babasıdır. Bununla birlikte bazı istisnaî miras paylaşımında öksüz kalan çocuklar için babaların vasî tayin edildiğine de arşiv belgeleri şahitlik etmektedir. Babanın vasî tayin edilme sebebi vefat etmiş olan anneden geride kalan öksüz çocuklarına intikal eden miras malının mevcudiyetidir. Bu durumda ilgili mahkemeler vefat eden annelerin mallarının çocuklarına intikalinin sağlanması, onlar adına muhafaza edilip gerektiğinde işletilmesi hususlarında zaten velisi olan babasını vasî olarak tayin edebilmişlerdir. Babanın vasî tayin edilmesi ile mahkeme gerektiğinde ondan yetiminin malı ile ilgili tasarruflarına dair hesap sorabilecektir. Ancak şer'iyye sicilleri üzerinde yaptığımız incelemelerde babaların vasî olmaları dolayısı ile mahkemeye yetiminin malı ile ilgili bir muhasebe kaydı sunduğuna rastlanmamıştır. Bu da Osmanlı toplumunda özellikle de 19. yüzyıl başlarında İzmit şehrinde babaların öksüzlerinin mallarını onların lehine korumada hassas davrandıklarını göstermektedir.

Yetimlerin mallarını işleten baba dışındaki vasîlerin mahkemeye zaman zaman birer muhasebe raporu sunarak hesap verdiklerine şer'iyye sicilleri şahitlik etmektedir. Bu tür raporların genellikle büyük servetlere sahip yetimlerin mallarının işletilmesi sonucunda senelik veya bir buçuk senelik zaman aralıklarında gerçekleştiğini belirtmemiz gerekir.[26]

Yetimin yasal velisi olan babasının kadı tarafından vasî tayin edildiğine 21 Ramazan 1226 (9.10.1811) tarihli bir sicil kaydı şahitlik etmektedir. Söz konusu kayda göre İzmit Kadısı Mustafa Reşid, mahkemeye intikal eden "Altuncuoğlu kızının defteri"[27] başlığını taşıyan miras davasını yetimin lehine çözmeye çalışmıştır. İzmit'in tanınmış varlıklı bir ailesine mensup olduğu tereke kaydından anlaşılan Fatıma Hanım'dan geriye hayatta kalan kocası Halil b. Emin'in bir sipahi olduğu belirtilmiştir. Osmanlı mahkemelerinde terekeleri kayda geçirilen sivil aileler de belli bir oranda

25 Geniş bilgi için bk. Ali Bardakoğlu, "Hidane*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/ 467.

26 *1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili*, s. 43.

27 *1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili*, s. 43.

olmakla birlikte öncelikle vefat eden askerlerin terekelerinin kayıt altına alınması, miras taksimine tabi tutulması devletin bir politikası olarak öne çıkmaktadır. Bu örnekten de anlaşıldığı üzere asker olanların hanımlarının vefatında da benzer bir titizliğin gösterildiği anlaşılmaktadır. Vefat eden Fatıma'nın mal varlığı kalem kalem yazılarak ve kıymet takdir edilerek listelenmiştir. Listenin sonunda terekenin toplam değerinin 19307 (ondokuzbin üçyüzyedi) kuruş olduğu belirtilmiştir. Merhumenin borçları ve cenaze masrafları düşüldükten sonra geriye 18535 (onsekizbin beşyüzotuzbeş) kuruş kalmıştır. Geriye kalan tereke mirasçılar arasında paylaştırılmıştır. Buna göre Fatıma Hanım'dan geriye kocası Halil, annesi Hafize ve öksüz olarak küçük kızı Hasibe kalmıştır. Annesinin vefatı ile öksüz kalan Hasibe, babası ile yaşamaya devam etmek durumunda kalmıştır. Aslında Türk örfüne göre bu kıza zaten babası bakacaktır. Mahkeme bu küçük öksüz kız için babası ve hukuken velisi olan Halil Bey'i vasî tayin etmiştir. Bu durum kadı defterinde: "Sağire-i mezbûre Hasibe'ye babası mezbûr Halil Bey bâ hüccet-i şer'iyye vâsî nasb olunup…"[28] şeklinde ifade edilmiştir. Halil Bey'in mahkemece küçük kızı Hasibe için vâsî tayin olunduğuna dair bir belge (hüccet) de tanzim edilmiştir. Zaten doğal olarak kızının velisi olan Halil Bey, vâsîliğini de resmen üstlenince bu defa örneğine pek de rastlanmayan bir şekilde Halil Bey, öksüz kızı Hasibe'nin mal varlığından onun geçimi ve nafakası için günlük nafaka bedeli takdir edilmesini istemiştir. Mahkeme onun bu talebini ve takdir ettiği miktarı şer'iyye sicilinde şöyle belirtmiştir: "…ve talebiyle sağire-i mezbureye tarih-i kitaptan yevmî 60'şar para nafaka ve kisve bahâ farz ve takdir olunup hüccet-i şer'iyye virilüp harç ve sarf ve lede'l-hâce istidaneye ve inde'z-zafr sağirenin malına rucû'a babası mezbûr Halil Bey'e izin verilmiştir."[29] Kadı Mustafa Reşid, öksüz Hasibe'nin nafaka ve ihtiyaçları için günlük 60 para takdir etmiştir. Ayrıca vasî tayin olunan baba, bu küçük kızının malını onun lehine harcayabilecek ve ihtiyaç duyduğunda kızının malından borç alarak kendi ihtiyacını görebilecektir. Sonra kazandığında da kızının parasını iade edebilecektir.[30] Bundan da Osmanlı Devleti'nde yetimlere, öksüzlere karşı hassas davranıldığı, bir yetim çocuk için vâsî tayin edilen babası bile olsa ona anasından miras kalan malın korunmasına büyük özen gösterildiği anlaşılmaktadır.

Babanın vefatı durumunda yetim kalan çocuğun bakımı, terbiyesi, beslenmesi ve hayata hazırlanıp topluma faydalı bir nefer seviyesine getirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle babası vefat eden yetim için genellikle hayatta kalan anneler, doğal olarak çocukları için büyük fedakârlıklarda bulunmuşlardır. Geleneksel Türk toplumunda da himaye edici ve koruyucu olma rolü anneye aittir. Babanın vefatı

28 *1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili*, s. 43.

29 *1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili*, s. 43.

30 *1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili*, s. 43.

durumunda yetim kalan küçük çocuk için en sıcak yer şüphesiz ki anne kucağıdır. Annenin şefkati çocuk için hayatî önemdedir. Sosyal devlet olmanın gereğini adaletli bir şekilde yerine getirmek için çaba sarf eden Osmanlı mahkemeleri yetim kalan çocukların velayet ve vesayetini annelerine vermede öncelik tanımışlardır.

Osmanlı toplumunda yetimin himayesi daha çok hidane hizmetini veren anne, sütanne, dadı veya koruyucu aile ile mümkün olmuştur. Ancak bazen yetim kalan küçük çocuğun tüm hizmetlerinin hidane hizmeti veren tarafından karşılanması mümkün görülmediğinden mahkemenin hadinenin yanı sıra aynı yetim için ayrıca bir vasî de tayin ettiği şer'iyye sicillerinden tespit edilebilmektedir.[31]

Kendilerine büyük servetler miras olarak kalan yetim çocukların mallarının yönetiminin bazen hidane hizmeti veren anneler tarafından gerçekleştirilememesi belki de ayrıca bir vasînin mahkemece yetkilendirilmesini zaruri hale getirmiştir. Hadine tayin edilen kadınlar kısmi bir velayetle yetimlerin beslenme ve bakımı ile ilgilenirken çocuklarına vasî tayin edilen anneler ise tam velayet yetkilerine sahip olabilmişlerdir. Mesela, 27 Muharrem 1229 (19.1.1814) tarihli bir sicil kaydına göre, İzmit'in Veli Hace mahallesinden Barutçuoğlu Mehmet b. Osman vefat etmiştir. Terekesi, hanımı Şerife Hatice ile yetimleri Salih ve Osman'a kalmıştır. Vasî nasb olunan çocukların annesi Şerife Hatice, mirasın tespitini ve taksimini talep etmiştir. Mahkemenin tevzi ve taksimi ile hisseler tespit edilerek anneye teslim edilmiştir.[32]

21 Rebiulahir 1229 (12.4.1814) tarihli bir sicil kaydına göre ise İzmit'in Hacı Hasan mahallesi sakinlerinden olup vefat eden Salih Ağa'dan geriye hanımı Ayşe ile çocuk yaştaki oğlu Halil kalmıştır. Vasî tayin edilen anne Ayşe'nin talebiyle mahkeme tarafından müteveffa Salih Ağa'nın terekesi kayda geçirilmiş, yetim çocuk Halil'e ve vasî-yi mansube Ayşe'ye taksim edilmiştir. Vasî tayin edilen Ayşe, terekenin tespitini istemekle te'cil edilmiş bir hakkını da burada mahkemede tescil ettirerek elde etmek istemiştir. Bu da onun 4000 kuruş olarak kaydedilen mihridir.[33] Bu örnekte de görüldüğü üzere Osmanlı'da mahkemeler yetimlerin haklarının muhafazasına vesile olduğu gibi dul kadınların haklarını da korumaktan geri durmamışlardır. 4 Cemaziyelevvel 1230 (10.5.1815) tarihli bir sicil kaydına göre, İzmit'in Karabaş mahallesi sakinlerinden olan Zubar Osman Ağa b. Halil vefat edince hanımı Ümmü Gülsüm, yetim kızı Ayşe için vasî tayin edilmiştir. Vasîsi olan annesi miras tespitini ve taksimini mahkemeden istemiş, mahkeme de gereğini yapmıştır.[34] Bu örnekler Osmanlı döneminde mahkemeye intikal eden miras taksimi taleplerinin genellikle vasî ve veli durumunda olanların müracaatı üzerine gerçekleştiğini göstermekte-

31 *1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili*, s. 41.

32 *1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili*, s. 115.

33 *1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili*, s. 62.

34 *1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili*, s. 2

dir. Bu noktadan hareketle Osmanlı'da mirasın taksim edilmesine, dolayısı ile de yetimlerin himayesi ve mallarının korunmasına yönelik iş ve işlemlerin tümüyle mahkemelere intikal etmediği söylenebilir.

Yetimlerin ve dulların herhangi bir sömürüye maruz kalmamaları, mallarının gasp edilmemesi için şüphesiz ki mahkemelerce oluşturulan tereke kayıtları caydırıcı bir nitelik taşımıştır. Annenin vasî tayin edilmesinin mahkemenin verdiği bir belge (hüccet) ile ispatlı hale getirilmesi yetimin diğer yakınlarının yetim ve yetimin malı üzerinde tasarruflarını önleyici niteliktedir. Devletin desteğinin dul kalan kadının yetimleriyle bir arada yaşayıp mülklerini sahiplenmede ve geçimlerini bir bakıma kendi başlarına idame etmede de etkili olduğunda şüphe yoktur. 1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili'nde yer alan 20 Safer 1230 (1.2.1815) tarihli iki tereke kaydı da yetimlerle ilgilidir. Buna göre birinci kayıt Bakkal Seyyid Hacı Hafız Ali'nin vefatını konu edinmiştir. Hafız Ali'den geriye hanımı ve küçük çocukları kalmıştır. Bu davada anne çocukları için vasî tayin edilmiştir.[35] Yine aynı tarihli bir başka tereke kaydında ise Hafize hanımın kocasının vefatı ile yetim kalan iki kızı için vasî tayin edildiği görülmektedir.[36] Takdim edilen örneklerde de görüldüğü üzere Şer'iyye sicillerinde genellikle yetimi olan anneler bizzat kendileri vasî tayin edilmişlerdir.

Sosyal güvencesi olmayan genç bir anne, mahkeme aracılığı ile çocuklarını güvenli bir ortama emanet edebildiğinde yeniden bir evlilik yapabilecektir. Yetim olsalar da çocukların temyiz çağında olması bir bakıma artık öz annelerine ihtiyaç duymadan hayatın zaruretleri ile başa çıkabilecek seviyede olmaları, belki de müteveffa kocasının ailesinin çocuklara sahip çıkma talepleri dolayısıyla mahkemenin anneden başkasını vasî tayin ettiği de tespit edilen örnekler cümlesindendir. Aslında mahkemelerin yöredeki güvenilir insanların şahitliğine başvurarak vasî tayin ettiğini dikkatlerden uzak tutmamak gerekir. Sosyal ve kültürel birikimi yüksek, toplumda saygın kişilerin şahit seçilmesi ile o günün şartlarında yetimlere yönelik davaların adilane bir tarzda sonuçlandırılması amaçlanmıştır.

Fakihlerin büyük çoğunluğu hidâne hakkının anneden sonra anneanneye ait olduğu görüşündedir. Gerekçe olarak hadiste anneye, cins olarak da kadına öncelik verilmesinden hareket eder ve anneannenin bu bakımdan anne hükmünde olduğunu söylerler.[37] Bazen babanın vefatından dolayı ailenin dağılması, baba ile annenin zevciyet hukukuna son verilmesi ile de çocuğun adeta yetim muamelesine tabi tutulduğu yine şer'iyye sicillerinden tespit edilebilmektedir. Mesela, 27 Receb 1317 (1.12.1899) tarihli bir mahkeme kaydı, İzmit'in Saraylı köyünde böyle bir olayın yaşandığını ortaya koymaktadır. Buna göre Saraylı köyü sakinlerinden olan İbrahim kızı Ayşe İzmit

35 *1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili*, s. 63.

36 *1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili*, s. 63.

37 Bardakoğlu, "Hidane", 17/ 469.

mahkemesine başvurarak damadı Mustafa oğlu Koca Mehmet ile kızı Nuriye arasında bir boşanma hadisesinin gerçekleştiğini, fakat bu boşanan çiftin 5 yaşındaki "sülbiye sağira kızı" Ayşe'nin hidane hakkının ise sadece kendisinde olduğunu ifade etmiştir. Küçük kız Ayşe'nin de hazır bulundurulduğu mahkemedeki duruşmada: "… tahminen beş yaşında halen bi hakkı'l-hidane mücerred terbiyemde olan sülbiye sağira kızı işbu hazıraten bi'l-meclis-i şahanelerinin asla malı olmayıp, nafaka ve kisveye eşedd ihtiyaç ile muhtace olmağla sağire-i mezburenin nafaka ve kisvebahâ ve sair levazım-ı zaruriyesi için babası mezbur Mehmed üzerine kıbel-i şer'iden mikdar-ı kâfi meblağ nafaka farz ve takdir olunmak bi'l-hidane matlubumdur" diyerek mahkemenin nafaka takdir etmesini istemiştir: "…sağira-i mezburenin nafaka ve kisvebahası içün babası mezbur Mehmed üzerine işbu tarih-i vesikadan itibaren kıbel-i şer'iden bâ terazi-yi şehrî 30 kuruş nafaka farz ve takdir olunup…"[38] denilmek suretiyle İzmit Mahkemesi küçük kız Ayşe'nin aylık nafakası ve masrafları için 30 kuruş takdir etmiştir. Mahkeme ayrıca takdir edilen nafaka miktarının nasıl harcanacağını da şöyle izah etmiştir: "… meblağ-ı mefruz-u mezkuru sağire-i mezburenin nafaka ve kisvebaha ve sair levazım-ı zaruriyesi içün harc ve sarfa..."[39] denilmek suretiyle de takdir edilen nafakanın küçük Ayşe'nin anneannesi tarafından onun nafakasına, giyim-kuşamına ve diğer zaruri ihtiyaçlarına harcanabileceği belirtilmiştir. Böylece mahkemenin gerçekte olmayıp fiilen bir yetim gibi yaşamak zorunda kalan çocuklar için de hidane hizmetinin gerçekleştirilmesine dair önemli kararlar verdiği görülmektedir. Babanın eşini boşaması, çocuklarına karşı olan sorumluluğu da yitirmesi anlamına gelmediğinden küçük çocuğun hidane hizmeti baba tarafından görülemezse de bu hizmetlere bir miktar nafaka takdir edilerek çocuğun mağduriyet yaşamasının önüne geçilmiştir. Çocuğun annesinden sonra en iyi bakmaya ve terbiye edip büyütmeye layık yakını olan anneannesi de küçük yaşta olan torununa karşı onun bakımını üstlenme gibi bir özveride bulunmuştur.[40] Bu örnek olaydan hareketle yetimliğin sosyal açıdan bilindiğinden daha geniş bir yelpazesinin olduğunu söylemek mümkündür.

Dede, her ne kadar hukuken baba gibi velayet hakkına sahip ise de yetimin malının muhafaza edilmesi ve hesap sorulabilir olması için mahkeme tarafından uygun görüldüğü takdirde vasî tayin edilmiştir. Mesela, 27 Şaban 1230 (4.8.1815) tarihli bir kayıtta İzmit'in Karabaş mahallesinden vefat eden Mahzenci Hacı İsmail'den geriye hanımı Şerife Ayşe ile sülbî sağir oğulları Seyyid Latif ile Molla Mir Şerif için dedeleri Seyyid Mehmed b. Hasan vasî tayin edilmiştir. Dedenin bilgisi dâhilinde yetimlerin paylarına düşen mallar listelenmiş, fiyat takdiri yapılmıştır.[41]

38 *1455 nolu İzmit Şer'iyye Sicili*, s. 77.

39 *1455 nolu İzmit Şer'iyye Sicili*, s. 77.

40 *1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili*, s. 77.

41 *1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili*, s. 2

Yetim kalan küçüğün amcasının da bazen vasî tayin olunduğuna şer'iyye sicilleri şahitlik etmektedir. Mesela, 17 Şevval 1227 (24.10.1812) tarihli bir sicil kaydına göre, İzmit'in Veli Hâce mahallesinden vefat eden şehir kethüdası Seyyid Hac Mehmed Ağa'dan geriye kalan üç yetimi için amcaları Seyyid Reşid Ağa vasî tayin edilmiştir.[42]

Mahkeme kayıtlarında bazen dayının da yetim çocuk için vasî tayin olunduğuna şahit olunmaktadır. 15 M. 1225 (20.2.1810) tarihli İzmit mahkemesi kaydına göre, İzmit'in Hacı Hasan mahallesinde ikamet etmekte olan Şerife Fatıma binti Mustafa'nın vefatı ile biri yetişkin, diğeri küçük yaşta olan iki oğlu kalmıştır. Çocukların dayısı olan Seyyid Osman yetim çocuk Seyyid Mustafa için mahkeme tarafından vasî tayin edilmiştir.[43]

Yetim için hidane görevini üstlenen kadınlar, genellikle yetimin bakımı ve masrafı ile ilgili günlük nafakanın tespitini mahkemeden talep etmişlerdir. Sicillerde bu talebin karşılanması "nafaka ve kisvebaha"[44] şeklinde zikredilmiştir. Nafaka takdirinde yetimin günlük beslenmesi ve giyim kuşam harcamaları esas alınmıştır. Mahkeme, yetim için nafaka, giyim kuşam masrafı ve geçimi için günlük veya aylık gider miktarını takdir etmede yetime kalan miras durumunu da dikkate almıştır. Bu nedenle yetimler için takdir edilen nafaka vs. masrafları için standart bir miktardan bahsetmek mümkün değildir. [45]

Şayet yetimin maddi varlığı onun için mahkemece takdir edilen miktarı karşılamaya kifayet ederse nafaka ve masraflar yetimin kendi malından tahsil edilmiştir. Aksi takdirde babası, dedesi veya başka varlıklı akrabasından temin etme yoluna başvurulmuştur. Şayet buna da imkân yoksa yetimin nafaka masrafları yetimler için tahsisatlarda bulunan vakıfların bütçesinden karşılanmıştır.

2. Yetim Mallarının Korunması ve İşletilmesine Yönelik Uygulamalar

Hz. Peygamber yetim malının, onu himaye eden tarafından yetimin istikbali için işletilmesini, eriyip gitmesine ve tükenmesine izin verilmeksizin nemalandırılmasını istemiştir: "Dikkat edin! Kim malı olan bir yetimin velisi olursa, o malı yetim lehine ticarette değerlendirsin ve onu çoğalmadığı için zekâtın yiyip tüketmesine terk etmesin,"[46] buyurmuştur. Sahabe nesli, Hz. Peygamberin bu tavsiyesine kulak vermiş, bunu vazgeçilmez bir prensip olarak benimsemiştir. Hz. Ömer, yetim malının zekâtla

42 *1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili*, s. 103.

43 *1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili*, s. 34.

44 *1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili*, s. 41.

45 Nafaka konusunda geniş bilgi için bk. Celal Erbay, "Nafaka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/282-285.

46 Tirmizi, "Zekât", 15.

eriyip gitmemesi için ticarette çalıştırılmasını ısrarla tavsiye etmiştir.[47] Hz. Aişe de kendi himayesindeki yetim mallarını ticaret erbabına vererek yetim lehine işletilmesini sağlamıştır.[48] Osmanlı mahkemeleri de yetimlerin mallarının korunmasına, onların mallarının tüccara idaneye verilerek nemalandırılmasına dair bir takip sistemi geliştirmiştir. Yetimlere ait mallardan uygun olanlar, yürürlükte bulunan kanunlar çerçevesinde ve ilgili görevlilerin, genellikle mahkemelerin himaye ve gözetiminde, yetimin haklarını zayi etmeyecek bir şekilde piyasa fiyatıyla satışa sunularak nakde çevrilmekte ve yetimin vasîsi tarafından vadeli olarak idâneye verilmekte idi. Yani kredi olarak verilmek suretiyle gelir getirecek şekilde işletilmekteydi. Kefil, rehin veya hem kefil hem de rehin karşılığı yapılan idâne sonucunda belli oranlarda bir gelir elde edilmekteydi. Anapara muhafaza edilirken idâne sonucunda elde edilen gelir yetimin ihtiyaçlarına sarf edilmekteydi. Bu suretle hem ihtiyaçları karşılanan hem de ebeveyninden intikal eden malı muhafaza edilen yetimler, rüşt yaşına, yani hukukî ehliyete sahip oldukları yaşa geldiklerinde sahip oldukları mallarını teslim alarak kendileri için daha iyi bir hayat kurma imkânına da sahip olabilmekteydiler.[49] Yetim mallarının satışı bazen müzayede usulü ile gerçekleştirilmiştir. Gerçekten yetimlere ait malların idaneye verilmesi ile nemalandırılması uygulamasında öznenin ticaret erbabı olması yetim mallarının memleketin iktisadî hayatına önemli katkılar sağlamasına vesile olmuştur.

19. yüzyıl başlarında İzmit sosyal hayatına önemli derecede ışık tutan 1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili, İzmitli varlıklı bazı insanların vefat etmeden önce miraslarının sahipleri olacak yetimleri için güvendikleri kişileri vasî tayin ettiklerini göstermektedir. Vasî seçilen kişinin yetim için büyük servet teşkil eden miras malını işletebilecek veya yönetebilecek kapasitede güvenilir biri olması amaçlanmıştır. Vefat edenle vasî tayin edilen arasında vefat öncesi dostluk veya ticarî ortaklık gibi durumların olması mümkündür. Şer'iyye sicillerinde yer alan kayıtlara göre, yetim mallarını muhafaza ile yetkilendirilen vasîlerden mahkemeye belli tarih aralıklarında raporlar sunanlar olmuştur. Yetim mallarını işletme ile ilgili muhasebe raporu sunan vasîlerin vasî-yi muhtar oldukları tespit edilebilmektedir.

Vasî-yi muhtarlardan kimisinin yıllık rapor, kimisinin bir buçuk yıllık rapor halinde tüm kayıtları titizlikle ortaya koyarak, yetimin borçlarını, alacaklarını, gelirlerini, giderlerini, masraflarını tek tek kaydederek hesap vermeye çalıştığı görülmektedir. Mesela, bunlardan biri "Molla Hasanoğlu eytamının muhasebesi" başlığı ile mahkeme kayıtlarına geçen rapordur. Molla Hasanoğlu Ömer'in yetimi Emine'nin vasî-yi muhtarı olduğu daha önce şahitlerle mahkemede tescil edilen Mustafa Ağa, yetimin mallarının işletilmesi ile ilgili muhasebeyi bilirkişi durumundaki uzman

47 Muvatta, "Zekât", 6.

48 Ebû Dâvûd, "Vesâyâ", 9.

49 *206 nolu Urfa Şer'iyye Sicili*, s. 177.

kişilere önce tetkik ettirmiştir. Ondan sonra mahkemeye bir rapor şeklinde sunmuştur. İzmit mahkemesi de Mustafa Ağa'nın sunduğu 21 Şevval 1230 (26.9.1815) tarihli raporu kayıtlarına geçirmiştir: "Vasî-yi mezbûr Mustafa Ağa'nın 1229 senesi Rebiülevvelinden 1230 senesi Ramazan-ı şerifine gelince müteveffa-yı mezbûrun sağire kızı Emine'nin mâl-i mevrûdundan makbûzât ve masrûfâtının ma'rifet-i şer' ve bî-ğaraz müslimîn marifetleriyle ru'yet olunan muhasebesidir. 21 Şevval 1230".[50] Yetim çocuk Emine'nin malını işletmeye dair kayıtları büyük bir titizlikle tutan vasî Mustafa Ağa, gelirleri ve giderleri kayıt altına alarak elde kalan miktarı "sahha'l-bakî," şeklinde ifade ederek yetimin malından geriye kalan miktarını yazmıştır. Bir taraftan vasî olan kimsenin sorumluluğunun bir örneğini teşkil eden Mustafa Ağa'nın yetimin malını korumada gösterdiği titizlik, diğer yandan devletin en saygın kurumlarından olan mahkemelerde yer alan tarihî kayıtlar arasında yetim malının satır satır kayıtlara geçirilmesi çok anlamlıdır.

Vasîlerin bizatihi yetim mallarını kendi hesaplarına işlettiklerine de şer'iyye sicilleri şahitlik yapmaktadır. Yetim Emine'nin vasîsi Mustafa Ağa, bir defasında bizzat kendisi yetim Emine'nin malından borç alarak idane usulünde olduğu gibi nemalandırarak % 10 fazlasıyla ödeyeceğini taahhüt etmiştir: "İşbu onbin guruş sağirenin malından vasî Mustafa Ağa zimmetinde olup umurunda sarfla istihlak ve sağirenin malından 1230 senesi Ramazan-ı şerifinden senesi tamamına gelince müeccel ve mev'ûd üç adet pazubent saat semenlerinden 1000 kuruş ki cem'an 11.000 kuruş sağireye zimmetinde vâcibu'l-istirdadiye olduğunu ikrar ve i'tiraf idüp ve edasına bi'l-emr ve'l-kabul vasî-yi mezburun oğlu Osman Beşe dahi kefil-i vesayet olduğu kayd şud."[51] Adı geçen yetim Emine'nin vasîsi Mustafa Ağa, onun sahip olduğu 10.000 kuruşu bir yıllığına kredi olarak alarak % 10 yıllık nema uygulayarak yetim için kazanç sağlayacağını taahhüt etmiştir. Bu muamele dolayısı ile vasî Mustafa Ağa'ya oğlu Osman Beşe kefil olmuştur.

Muamele-i şer'iyye[52] ile işletilen yetim malları için önerilen nema oranlarının vasî için de geçerli olduğu görülmektedir. Bu işlemde belli bir vade ile kefil istenerek ve/veya rehin alınmak suretiyle idâne edilen para, vade sonunda yine başta kararlaştırılan bir orandaki nemayla birlikte geri alınmakta veya sadece neması tahsil edilerek işlem yenilenmektedir.[53] Burada da yetim mallarından esnafa, tüccara kredi sağlandığı gibi bizzat vasîler tarafından da gerektiğinde kendilerine emanet edilen yetim paralarının aynı sistemle kullanıldığı anlaşılmaktadır.

50 *1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili*, s. 64.

51 *1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili,* s. 64.

52 Muamele-i şer'iyye: Sembolik değere sahip bir malın önce vadeli işlemle satılıp, ardından daha düşük bedelle peşin olarak geri alınması işlemine denir. Geniş bilgi için bk. Bilal Aybakan, "Muamele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (*Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/ 317-319.

53 *1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicili*, s. 64.

Yetimlerin mallarının korunması için kadılar tarafından vasî tayin edilmesi ile yetimin himayesi hedeflendiği gibi yetimin malının da idare edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda yetimler için, onların mallarını idare edecek ve koruyacak güvenilir, dürüst ve adaletli kişilerin vasî seçilmesine özen gösterilmiştir. Osmanlı'da mahkemeler yetime ve malına karşı büyük bir sorumluluk altında olan vasînin yetimin malından, maddî zararı kesin olan harcamalarda bulunmasına fırsat tanımamıştır. Bundan dolayı kadılar genellikle miras bırakanın yakın akrabalarından birini nâzır tayin ederek yetimin malına zarar vermesi ihtimali olan tasarruflarda bulunmasına mani olunmasını hedeflemişlerdir.

Tayin edilen nazır, yetime ait malın kiraya verilmesi veya nakit parasının tüccara kredi olarak verilerek işletilmesi sonucunda elde edilen kârın yetimin ihtiyaçları için harcanıp harcanmadığını veya yetimin sermayesine katılıp katılmadığını denetleme yetkisi taşımaktadır. Nâzır, kadı tarafından verilen denetleme yetkisini kullanırken herhangi bir ücret talep etmemektedir. Bundan da nazırların yetimlerin mallarını korumak amacı ile gerçekleştirdikleri denetimler için herhangi bir maddi bedel almadıkları anlaşılmaktadır.[54]

Yetimin malının muhafazası ve ticarî uygulamalarla kazanca dönüştürülmesi rüşt çağına gelinceye kadar yetimin yeme, içme, giyinme, barınma, sağlık ve eğitim gibi masraflarının kendi malından karşılanmasını mümkün kılmakta idi. Yetim rüştüne erdiğinde ise kalan malları kendisine teslim edilerek hayatını varlıklı bir fert olarak toplum içinde yaşamasına vesile olunmaktaydı.

Osmanlı toplumunda mahkemelerin himayesinde yetimin malının kredi olarak tüccara verilmek suretiyle ticarî hayata kazandırılması veya gayrimenkul mallarının kiraya verilerek bir gelir kapısının aralanmış olması gibi çabalar tümüyle yetime rahat bir hayat yaşatılmasına yönelik olmuştur. Bu uygulamalarla, yetimlere ait nakdî varlıkların işletilmesi ile piyasa için de bir kredi arzının oluşturulması mümkün olmuştur.[55]

Sonuç

Şer'iyye sicilleri yetimlerin himayesi ve mallarının muhafazasına yönelik çok sayıda mahkeme kararını ihtiva etmektedir. Yetimlerin himayesi ve mallarının muhafaza edilmesine yönelik alınan tedbirleri ve toplumdaki uygulamaları ihtiva etmeleri sebebiyle şer'iyye sicillerinin birinci derecede kaynak oldukları anlaşılmaktadır. Kadıların mahkeme defterlerine işlediği yetimlerle ilgili tarihî kayıtlar, Osmanlı toplumunda yetimlere yetimliği unutturacak derecede onların anne şefkati ile yetiştirilmelerine özen

54 Çiğdem Gürsoy, "Osmanlı Devleti'nde Yetim Mallarının Sürdürülebilirliği Hakkında Bir Araştırma", *Belgi Dergisi 19/1,* (Kış 2020), 95.

55 Özcan, s. 107.

gösterildiğini göstermektedir. Osmanlı toplumunda yer etmiş olan bu yüksek insanî anlayış sebebiyle yetimlerin yetiştirilmeleri için hidane görevinin öncelikle yetimlerin öz annelerine verildiği görülmektedir. Anneleri olmayan öksüzlerin ise şefkatli bir sütanneye, dadıya, sıcak bir aile ortamına emanet edildiği tespit edilmiştir. Sütannelik ve dadılıkla görevlendirilecek anneler ve koruyucu aile ortamları toplumun güvenilir insanlarının şahitlikleri ve destekleri ile temin edilmiştir.

Babaların öksüzleri üzerindeki velayetlerine kısıtlama getirilmemekle birlikte annelerin vefatı ile terekenin öksüz lehine muhafaza edilmesi için mahkeme kayıtlarına geçirildiği ve öksüzün velisi olan babanın mahkeme kararıyla vasî tayin edildiği de genel bir uygulama olarak sicillerde yer almıştır. Yetimlerin himayesi ve mallarının muhafaza edilip idaneye verilmesi işlemlerini yürütmekle yetkilendirilen vasîlerin toplumun güvenilir insanlarından olmasına özen gösterilmiştir. Mahkemelerin vasî tayin ettiği kişileri soruşturma sonucunda belirlediği de kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Yetimlere kalan terekenin tespiti çoğunlukla vasî veya mirasçıların talebi ile gerçekleştirilmiştir. Mirasçılar arasında yetimlerin olması durumunda kâdıların, kassamların daha titiz davranarak miras taksimatını gerçekleştirdikleri görülmüştür. Mahkemeye intikal eden miras davasında hâkimin veya kassamın miras malını liste halinde kaydetmesi, fiyat takdirinde bulunması, yetimin hissesini belirlemesi, yetimin hissesine düşen malın gerektiğinde açık arttırma ile satışa sunularak nakde dönüştürülmesi, idaneye verilmesi için vasînin yetkilendirilmesi süreçlerinin cümlesi mahkemenin takibinde olup kadılar tarafından izlenmiştir.

Yetimlerin mallarının korunmasının toplumda iktisadî gelişmelere vesile olduğu söylenebilir. Gerçekten yetim mallarından ticaret erbabına sağlanan destekle bir taraftan yetim mallarının korunması ve nemalandırılması sağlanırken diğer taraftan ticaret erbabının idane usulü ile yetim mallarından elde ettiği kredi ile ticarî hayatında büyük dönüşümler gerçekleştirmiştir. Ebeveynlerinden yetimlere kalan servetler Osmanlı'da büyük sosyal ve iktisadî kurumların ortaya çıkmasına vesile olmuştur. "Darü'l-eytam", "Eytam sandıkları" ve "Eytam Bankası" gibi kurumlar bu sayede teşekkül etmiştir. Bu kurumların hayatiyetlerini sürdürmesi için de devlet çeşitli tedbirler almış, nizamnameler yayınlayarak hem yetimlerin haklarını korumayı amaçlamış hem de tarihe mal olan kurumların yaşaması temin edilmiştir.

Osmanlı mahkemelerinde kadıların yetimlerin himayesi ve mallarının muhafazası konusunda önemli kararlara imza attıklarını, ciddi tedbirler aldıklarını ve toplumda yetimlere karşı bir güven ve şefkat ortamını oluşturmaya çalıştıklarını şer'iyye sicilleri ortaya koymaktadır.

Kaynakça

1452 nolu İzmit Şer'iyye Sicil Defteri (h.1220-1230, m. 1805-1815), İSAM Kütüphanesi Kadı Sicilleri, Demirbaş no: 8376.

206 nolu Urfa Şer'iyye Sicil Defteri (h.1282-1287 \m.1865-1870), İSAM Kütüphanesi Demirbaş no: 206.

Apaydın, H. Yunus. "Velâyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/15-19. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Arı, Abdüsselam. "Yetim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/501-503. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Aybakan, Bilal. "Muamele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. *30/317-319.* Ankara*:* TDV Yayınları, 2020.

Bardakoğlu, Ali. "Hidane". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/467-471. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Bardakoğlu, Ali. "Vesayet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/66-70. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

BOA, İSTM. MŞH DFT2.d. *Filibe Eytam Defteri.*

Bozkurt, Fatih. "Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 11/22 (2013), 193-229.

Bozkurt, Fatih. "Yetimi Kolla, Malını Koru! Tereke Defterleri ve Yetim Malları (1785-1875)". *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 2/3 (Ocak 2012), 69-90.

Dönmez, İbrahim Kâfi. *"Yetim"*. MEB İslam Ansiklopedisi. 13/401-403. Ankara: MEB Yayınları 1986.

Erbay, Celal. "Nafaka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 32/282-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Gürsoy, Çiğdem. "Osmanlı Devleti'nde Yetim Mallarının Sürdürülebilirliği Hakkında Bir Araştırma". *Belgi Dergisi*. 2/19 (Kış 2020/1), 2082-2098.

İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem ibn Manzur el-Ifrıkî el-Mısrî. *Lisanu'l-Arab*. Dar-u Sadr, (Beyrut 2011).

İzzuddin Bahrululûm. *el-Yetîm fi'l-Kur'an ve's-sünneh*. Beyrut: Darü'z-Zehra 1985.

Özcan, Tahsin. " Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 14, (2006), 103-121.

Özcan, Tahsin. "Muhallefât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/405-406. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Uğur, Yunus. "Şer'iyye Sicilleri". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 39/8-11. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Yazıcı, Nesimi. "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bir Değerlendirme". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1 (2007), 1-46

Zerkâ, Mustafa Ahmed. *İslam Hukuku: Çağdaş Yaklaşımlar*. Tercüme: Servet Armağan. Timaş Yayınları, (İstanbul 1993).

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA KAFKAS CEPHESİ'NDE KİMSESİZ VE YETİM KALAN MÜSLÜMAN TÜRK ÇOCUKLARINA AZERBAYCAN TÜRKLERİNİN YARDIMLARI

Betül ASLAN*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesinde Osmanlı ordusunun Rus ordusu karşısında Sarıkamış harekâtında başarısız olması sonrasında Türk ordusunun değil hücum, savunma direnci dahi kalmamış, az sonra başlayacak Çanakkale Savaşları yüzünden, yeni kuvvetler de gönderilemeyince, artık Doğu Anadolu ve Karadeniz sahili Rus işgaline açılmıştı. Çok geçmeden Ruslar ileri harekete başlayarak, 16 Şubat 1916'da Erzurum'u ve daha sonra da Erzincan'ı işgal ettiler. Bir kısım Rus kuvvetleri Trabzon'u ele geçirirken, Van bölgesi de Rus işgaline düştü. Böylece Doğu Anadolu ve Karadeniz sahilinin önemli bir kısmı Ruslar tarafından işgal edildi.[1] Savaş ve işgal esnasında bölge ahalisi çok büyük zarar gördü, binlerce insan katledildi, binlerce çocuk yetim ve öksüz kaldı. Bir kısım bölge ahalisi Anadolu'nun içlerine göç etti, bir kısmı da Kafkasya'nın çeşitli bölgelerine kaçmak zorunda kaldı. Yollara düşen bu insanların birçoğu açlık, soğuk ve hastalıklardan ve Ermeni çetelerinin saldırılarından dolayı hayatlarını kaybettiler. Kaçamayarak işgal edilen bölgelerde kalan insanlar ise daha büyük felaketlere uğradılar. Hemen her işgal edilen bölgede Türk ahalisi, Rus idarecilerin yaptıkları baskı ve haksızlıkların yanı sıra, Ermenilerin yaptıkları tecavüz ve katliamlara maruz kaldılar.

Anadolu'da Türklerin yaşadığı bu felaketler çok geçmeden Rus Hükümetinin katı sansürüne rağmen özellikle Azerbaycan Türk basınının özverili çalışmalarıyla tüm çıplaklığı ile Azerbaycan kamuoyuna duyurulunca, Azerbaycan Türklerinde

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Bölümü, betula@atauni.edu.tr orcid.org/0000-0003-3681-7517

1 Rus işgalleri hakkında bk. *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi,* C. I-II, Genelkurmay Yay., Ankara, 1993.

büyük üzüntü, heyecan ve infial yarattı. Kardeşlerinin yaşadıkları bu felaketlere kayıtsız kalamayan Azerbaycan halkı bir taraftan bu katliam ve haksızlıkların durdurulması için hükümet nezdinde girişimlerde bulundular, diğer taraftan "Kardaş Kömeği" şiarıyla tarihte eşi benzeri görülmemiş bir yardım çalışması başlattılar.

Bu yardım çalışmaları iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Birinci aşaması Azerbaycan ve bütün Kafkasya'da yapılan faaliyetlerdir ki; Azerbaycan Türklerinin Kafkasya'ya göçen muhacirlere, savaş bölgelerinden toplanan Müslüman yetim çocuklara ve Rusya'ya esir düşen Türk askerlerine yaptığı yardımları içermektedir. İkinci aşaması ise bizzat savaş bölgelerine gidilerek Rus işgaline uğrayan Türk şehir ve kasabalarında gerçekleştirilen yardım çalışmalarıdır. Nitekim Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin temsilcileri Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar Rus işgali altındaki bölgelerde faaliyetlerini sürdüreceklerdir.

Rus işgali sebebiyle felakete uğrayan Türklerin durumu ile ilgili haberlerin basında yer alması ve savaş kaçkınlarının Kafkasya'nın çeşitli bölgelerine gelmeleriyle olayın ciddiyetini kavramaya başlayan Rusya'daki Müslüman aydınlar bu duruma kayıtsız kalamadılar ve durum 1914 Aralık ayında Petrograd'da yapılan "Bütün Rusya Müslüman Cemiyetleri İçtimâi"nda,[2] gündeme getirildi. Bu toplantıya Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi adına katılan Mirza Esadullayev, Müslümanların yaşadıkları felaketleri dile getirerek Türkiye serhaddine yakın olan yerlerden ahalinin savaş sebebiyle kaçmak zorunda kaldıklarını, bu Müslüman muhacirlerin durumlarının çok kötü olduğunu belirtmiş, cemiyetin tespitlerine göre halihazırda Maverâ-yı Kafkasya'da binlerce Müslüman ailesinin Türkiye sınırlarındaki yerlerde aç ve çıplak durumda bulunduklarını bildirmiştir.[3] Bu arada Bakü'de de felakete uğrayan Müslümanlar için yardım yapılmasına yönelik bazı girişimler başlatılmıştı.[4] Ancak hem bölgeye gelen hem de savaş bölgesinde kalan mağdurlara büyük ölçekte yardım yapabilmek için Çarlık Rusya Hükümetinden resmi izin alınması gerekliydi. Bu nedenle bir taraftan yardım toplama çalışmaları başlatılırken diğer taraftan da mağdur Müslümanlara yardım yapılabilmesi için Hükümet nezdinde girişimlerde bulunuldu. Özellikle Mehmed Yusuf Caferov'un Rus Hükümeti ve Devlet Duması nezdinde yaptığı müracaatlar sonucunda hükümetten resmi izin alındı.[5] Felakete

2 Betül Aslan, "Rusya Müslümanları Arasında Önemli Bir Dayanışma Örneği: Müslüman Cemiyetler İçtimaı(Yığını) (Petrograd- 6-10 Aralık 1914)„", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 4/32, 2004, 123-132.

3 Mehmed Emin Resulzade, "Dikkat Olunacak İki Mesele", *İkbal*, 22 Dekabır/Aralık 1914, No:820.

4 Betül Aslan, *I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine "Kardaş Kömeği (Yardımı)" ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi*, ATAM Yay., Ankara, 2000, 78-85.

5 Mehmed Yusuf Caferov, "Müslüman Harpzedelerine Yardım İşi ve Müslüman Vekilleri", *Kardaş Kömeği*, Bakü, 1917, 42; *İkdam*, 24 Fevral/Şubat 1915, No:54; Tadeusz Switochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920,* Türkçesi: Nuray Mert, İstanbul, 1988. s.115-116; Aslan, *Kardaş*

uğrayan Anadolu Türklerine yardımlar 1905'te Bakü'de kurulan ve o güne kadar Rusya'daki Müslümanlara yönelik önemli yardım faaliyetleri gerçekleştiren Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin öncülüğü ve koordinasyonu ile yapılacaktı.[6]

26 Ocak 1915'te, Bakü'de, Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriye Başkanı Mirza Esadullayev başkanlığında yapılan toplantı ile yardım faaliyetleri başlatıldı. Toplantıda bu işin Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi tarafından yürütüleceğini, yardım etmek isteyenlerin Cemiyet-i Hayriye'ye, makbuz karşılığında yardımlarını teslim edebilecekleri belirtilerek, doğrudan Cemiyetin başkanının kontrolü ve gözetimi altında çalışacak, özel bir yardım komitesi kurulması kararlaştırıldı. Mirza Esadullayev'in başkanlığında 9 kişiden oluşan "Harbzede Müslümanlara Muavenet Komitesi" seçildi.[7] Yardım işinin daha iyi organize etmek için Erivan, Kuba, Gence ve Şamahı'da "harpzede Müslümanlara" yardım etmek üzere bölge komiteleri ve alt komiteler oluşturuldu. Erivan Gubernatoru'ndan izin alındıktan sonra da Şubat 1915'te, Nahçivan Komitesi kuruldu ve bu komiteye Cafer Kuli Han Nahçevanski başkanlık etti.[8]

Oluşturulan komiteler vasıtasıyla Kafkasya'nın hemen her yerinde yardım toplama çalışmaları başlatıldı ve "*Harbzede Müslümanlara Muavenet Komitesi*" ilk toplantısında, ilk yardımları felaket bölgelerindeki Müslümanlara ulaştırmak üzere bir heyet oluşturdu.[9] Bu heyetin görevi, yardımları götürerek, dağıtılmasına nezaret etmekten başka, bölgedeki durumu araştırarak, ihtiyacın miktarını belirlemekti. Bunların verecekleri bilgiler doğrultusunda yardım hazırlıkları yapılacaktı. Nevruz Bayramı'nın yaklaşması üzerine Bakü Müslüman Cemiyeti Hayriyesi İdaresi de bir toplantı yaparak, Nevruz Bayramı münasebetiyle Cemiyet-i Hayriye binasında, büyük bir toplantı tertip etmeye ve bu toplantıda da harpzedeler yararına para toplamaya karar vermiş, bunu gazeteler vasıtasıyla Azerbaycan halkına bildirmişti.[10] Cemiyet,

Kömeği(Yardımı) ve Bakü Müslüman Cemiyeti Hayriyesi, 78-85.

6 Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi hakkında bakınız. Aslan, *Kardaş Kömeği(Yardımı) ve Bakü Müslüman Cemiyeti Hayriyesi.*

7 *Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Yeni Tarih Arşivi*, F.312, Op.1, D.155, L.20; *İkdam*, 27,28 Yanvar/Ocak 1915, No:30,31; Bakü, 30 Yanvar/Ocak 1915; Saida Talibova, *Kulturno-Prosvetitelskaya i Blagotvoritelnaya Deyatelnost Azerbaycanskoy Burjuazii, (Konets XIX-Naçale XXV), (Dissertatsiya na Soiskaniyeuçenoy Stepeni Kandidata İstoriçeskih navk)*, Bakü, 1994, 181.

8 *Bakü*, 19 Mart 1915.

9 *Taze Haber*, 31 Yanvar/Ocak 1915, No:9; Bakü, 30 Yanvar/Ocak 1915.
İki vagon çay, şeker, un ve giyim eşyalarından oluşan bu yardımı götürecek heyetin başkanlığına Ağabala Kuliyev getirilmişti. Heyet içerisinde Mirza Yusuf Hanov, Mehmet Hasan Hasanov, Doktor Vekilov ve Gence'den Safi Kurdski bulunmakta idi.

10 Azerbaycan Türkleri yaklaşmakta olan Nevruz Bayramını kendileri için bir "*imtihan günü*" olarak addetmekteydiler. Mehmed Emin Resulzâde ve İkdam gazetesi yazarlarından Hacı İbrahim Kasımov gibi birçok yazar Nevruz Bayramı'nın Azerbaycan halkı için bir imtihan zamanı olduğu üzerinde durarak Azerbaycan halkını yardıma davet etmişlerdi. (*İkdam*, 4 Mart 1915, No:62; Hacı İbrahim Kasımov, "Nevruz Bayramı", *İkdam*, 9 Mart 1915, No:65.)

Bakü şehir idaresine müracaat ederek, Kars, Ardahan vs. yerlerde felakete uğramış Müslümanlara Bakü'de bir günlük yardım toplamak için izin aldı. Bu izinden sonra 7 Mayıs'ı *"Kardaş Kömeği Günü"* ilan ederek, Bakü halkını yardıma davet etti ve hazırlıklara hemen başlanıldı.[11] Yüzlerce Azerbaycanlı kadın ve genç Cemiyet-i Hayriye'nin binasına gelerek, bu hazırlık çalışmalarına katıldılar. Nitekim bundan sonra, birçok şehirde "Kardaş Kömeği Günleri" tertip edilerek önemli miktarlarda yardım sağlanacaktır.[12] Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin öncülüğünde bütün Azerbaycan Türklerinin fert ve cemiyetler olarak, büyük bir heyecan ve istekle başlattıkları bu "Kardaş Kömeği" faaliyetinde, Kafkas Cephesi Savaşlarından zarar görmüş, zor durumda bulunan binlerce Müslüman-Türk harpzede ve kaçkına yardımda bulunuldu. Binlerce sahipsiz ve yetim çocuk sokaklardan, harabelerden toplanılarak, bunlar için açılan özel sığınacaklara yerleştirildiler. Yalnız sivil ahali değil, Kafkas Cephesi Savaşlarında Ruslara esir düşen Türk askeri esirleri de bu yardım çalışmasından nasibini aldı.[13] Bu çalışmada Azerbaycan Türklerinin Kafkas Cephesi Savaşlarından zarar gören ve sahipsiz kalan Türk/Müslüman çocuklarına yönelik yardım faaliyetleri ele alınacaktır.

1. Kafkas Cephesi Savaşlarında Kimsesiz ve Yetim Kalan Müslüman-Türk Çocukları İçin Yapılan Yardımlar

Kafkas Cephesinde savaştan zarar gören Müslümanlara yardım götürmek için Rus hükümetinden gerekli müsaadeyi alan Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi savaş bölgelerinde sahipsiz kalmış, yetim çocukları toplayarak, onları himayesine almayı en büyük vazife olarak telakki ediyordu. Bunun için öncelikle savaş mağduru çocukların sayısını ve durumunu tespit etmek gerekliydi. Savaş bölgesinde görevlendirdiği heyetlere bu amaçla çalışmalar yapmaları yönünde talimatlar verilmişti.

11 *İkdam*, 4, 8,9 Mart 1915, No:62, 64,65; Ali Fehmi, "Verin Zavallılara!", *İkdam*, 2 Fevral/Şubat 1915, No:35; *Taze Haber*, 7 Mart 1915, No:14; *Doğru Söz*, 7 Mayıs 1916, No:10.
Erivan bölgesinde yaşayan Türklerde Nevruz Bayramı'nı bir imtihan günü olarak görüyorlardı. Bölgenin önde gelenleri 14 Şubat'ta bir araya gelerek, bu yıl bayram etmenin münasebetsiz olacağını kararlaştırarak, evvelki yıllar gibi tantanalı bir şekilde bu bayramı geçirmekten vazgeçmişlerdi. Alınan karara göre, Mart'ın dokuzuncu günü herkes camiye gelerek, burada dua edildikten sonra, orada herkes bayram hazırlığı için harcayacağı parayı Kars, Ardahan, Sarıkamış harpzedelerine yardım için vereceklerdi.

12 *Kafkas Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin 1915'inci Yılı Olan Gelir Giderinin Sayısıdır*, Tiflis, 1916. 3; *Kaspi*, 10 Mart 1917; Talibova, Kulturno-Prosvetitelskaya i Blagotvoritelnaya Deyatelnost Azerbaydjanskoy Burjvazii, s.182. Karabağ, Nahçivan, Derbend, Dağıstan, Gökçay, Kumuk, Kürdemir vs. birçok yerden, hatta kasaba ve köylerden dahi Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'ne maddi yardımlar gönderildiği gibi, Kafkasya'nın dışında yaşayan Müslümanların da bazı yardımlarda bulunduğu görülmektedir. Cemiyet-i Hayriye'nin makbuz karşılığı kabul ettiği bu yardımlarla ilgili Azerbaycan gazetelerinde birçok haber bulunmaktadır. (*Açık Söz*, 24 Oktıyabır/Ekim 1917, No:596; *Sada-yı Kafkaz*, 8 Noyabır/Kasım 1915, No:132; *Sövkat*, 14 Dekabır/Aralık 1916, No:85; *Basiret*, 2 May/Mayıs 1915, No:45; *Doğru Söz*, 21 Yanvar/Ocak 1917, No:40).

13 Yardım çalışmaları ile ilgili detaylı bilgi için bakınız. Aslan, *"Kardaş Kömeği (Yardımı)" ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi*.

Ancak felaket çok büyük ve üzüntü vericiydi ve sadece durum tespiti yetmezdi, acil olarak harekete geçilmesi önemliydi. Sahipsiz çocukların belirlenmesi, toplanması, yerleştirilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması lazımdı.

Bu amaçla ilk olarak savaş bölgelerine göndermiş olduğu temsilciler vasıtasıyla, buralardan toplanarak Tiflis, Gence ve Bakü gibi şehirlere getirilecek olan ve savaş bölgesinden kendi gayretleriyle kaçmayı başararak Kafkasya'nın çeşitli şehirlerine gelmiş bulunan Müslüman kaçkınların yerleştirilmesi maksadıyla "sığınacaklar" açma çalışmalarına başlanıldı.[14]

Özellikle Azerbaycan Türk basını, Cemiyetin bu çalışmalarına oldukça büyük destek veriyordu. Anadolu halkının yaşadığı felaketleri Azerbaycan Türklerine duyurarak, onları zor duruma düşmüş kardeşlerine yardıma çağırıyor ve sahipsiz kalan Müslüman çocukları himaye etmenin inançları gereği de en büyük vazifeleri olduğunu belirtiyordu. Örneğin; 28 Ekim 1915 tarihli Sada-yı Kafkaz gazetesi şöyle yazıyordu:[15]

"*İslam'ın her şeyden artık (fazla) sevap gördüğü ve insanlardan talep ettiği şeylerden biri de yetimleri ve bikimseleri himaye etmek ve onların durumlarını iyileştirmektir. Bu barede Kars, Ardahan ve Acaristan'daki facialar Müslümanların boynuna ağır bir vazife getirmiştir ki; Müslümanları yüzler ve binler ile yetimlere, kimsesizlere hamî olmağa mecbur etmiştir*."

Son Haber gazetesinde de Kars ve Ardahan Müslümanlarının maruz kaldığı facialardan bahsedildikten sonra şunlar yazılıyordu:[16]

"*Ardahan ve Kars facialarını gazeteler tasvir ettikleri sıralarda o korkunç sahralarda sahipsiz kalan böyle çocukların olduğunu öğrendik. Bunlardan bir kısmının içeri Rusya'ya aparıldığını(götürüldüğünü) bildiğimiz gibi geride kalan kısmının da Bakü, Gence ve Tiflis'e getirileceklerini*, *talim ve terbiye edileceklerini de gazetelerden okuduk. Bugün dikkati nazarla bakılırsa görülür ki bu yetimlerin zararlarını tesviye edecek bir hal varsa, o da ancak onları kentlerden getirip Bakü ve Tiflis gibi şehirlerde terbiye etmekle, okutmaktır. O çocuklar büyüyüp, akılları söz kestikten sonra bilsinler, onlar yetim kalmamışlar, bir atalarını yitirmişlerse de millet gibi ölmez bir ata kazanmışlar. Analarından ayrı düşmüşlerse, millet gibi ananın şefkatli avuçlarına atılmışlar."*

14 Aslan, "*Kardaş Kömeği(Yardımı)" ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi,* 130-141.

15 *Sada-yı Kafkaz*, 28 Oktiyabır/Ekim 1915, No:104.

16 *Son Haber*, 11 İyul/Temmuz 1915, No:7.

Savaş bölgelerinden ilk yetim çocuklar Tiflis ve Bakü'ye ulaştığında henüz Cemiyet-i Hayriye'nin bunları barındıracak bir sığınacağı olmadığı gibi bu konuda da tam hazırlıklı değildi. Bu nedenle ilk gelen yetim çocuklar Azerbaycan'ın çeşitli şehirlerine gönderilerek, ailelere dağıtılmıştı. Bir kısmı da Cemiyet-i Hayriye'nin İsmailiye binasında barındırılmıştır ki bu durum dahi Azerbaycan halkını rahatsız etmiş ve bu konu Azerbaycan basınında da eleştirilmiştir.[17]

Kafkas Cephesinde savaştan zarar gören Müslümanlara yardım yapmak üzere Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin Baş Temsilciliği Tiflis'te kuruldu ve felaketzedelere yardım faaliyetleri bu merkezden yürütülmeye başlandı. Savaş bölgesine en yakın merkez olması hasebiyle en çok yetim çocuk Tiflis'te birikmişti. Bu nedenle Müslüman yetim çocuklar için ilk sığınacağın Tiflis'te açılmasına karar verildi. Cemiyetin Tiflis'te Anadolu'dan getirilen çocuklar için bir sığınacak açacağı haberi, Azerbaycan Türk halkı tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmış[18] ve basın aracılığı ile de halk, açılacak sığınacaklar için yardım yapmağa davet edilmişti. Basiret gazetesi şöyle yazıyordu:[19]

"*Tiflis'te Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi Kars, Ardahan harpzede yetimlerinin halini nazara alarak onlara mahsus 25 yataklık bir darüleytam teşkiline karar vermiş ve bu maksatla yeni darüleytam için menzil tutmuş. Bugünlerde resmi küşadı vaki olacaktır. Umum Müslümanların hemin darüleytama ve Cemiyet-i Hayriye'ye muavenet etmeleri birinci vazifeden olsa gerekir*."

Tiflis sığınacağı Eylül 1915 tarihinde açılmıştır.[20] Kafkas Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi tarafından da Tiflis'te Ağustos ayı içerisinde bir sığınacak açılarak, Kars, Ardahan vs. bölgelerde felakete uğrayan Müslümanların yetim kalmış çocuklarından bir kısmı buraya yerleştirilmişti. Kafkas Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi Tiflis'te yaşayan Müslümanlardan 1915 yılı içerisinde bu sığınacaklarda yetim çocukların masraflarına harcanmak üzere 20.747 manat toplamıştır. Yardım toplanmasında Tiflis Müftüsü'nün yaptığı çalışmalar takdire şayandır. 1915 yılı sonlarından itibaren bu sığınacağın her türlü giderleri Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi tarafından karşılanmaya başlanmıştır.[21]

17 *Sada-yı Kafkaz*, 12 İyul/ Temmuz 1915, No:36.

18 *Sada-yı Kafkaz*, 20 Avgust/Ağustos 1915, No:51.

19 *Basiret,* 8 Avgust/Ağustos 1915, No:56.

20 *Basiret*, 8 Avgust/Ağustos 1915, No:56; *Kafkas Müslüman Cemiyet-i Hayriyesinin 1915'inci Yılda Olan Gelir Giderinin Sayısıdır*, 4-5.

21 *Kafkas Müslüman Cemiyet-i Hayriyesinin 1915'inci Yılda Olan Gelir Giderinin Sayısıdır*, 4-5.

Bu arada Bakü'ye getirilen çocuklar için artık İsmailiye binası da yeterli olmuyordu.[22] Bu sebeple Cemiyetin 18 Ekim 1915 tarihinde yapılan İdare Heyeti toplantısında, Bakü'de bulunan ve geçici olarak cemiyetin binasında yerleştirilenler ve aile yanlarına verilenler de dahil olmak üzere bütün çocukları kendi himayesinde bulundurmak amacıyla harpzede çocuklar için bir sığınacak açılması ve ayrıca harpzede yetimlerden okul yaşına gelmiş olanların, okullara gönderilmesi kararlaştırıldı.[23]

Savaş bölgesinden Müslüman yetim çocuklar getirildikçe, Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi ihtiyaca göre Kafkasya'nın çeşitli şehirlerinde sığınacaklar açmaya devam etmiştir. Özellikle Bakü'de kendi sığınacağını açtıktan sonra önceden aileler yanına yerleştirilmiş çocukları da toplayarak himayesi altına almıştı. Cemiyet bu konuda çok titiz davranmış, mümkün olduğu ölçüde yetim çocukları şahıslar elinde bırakmamaya çalışmıştır. Bununla beraber özellikle sığınacağının bulunmadığı ve açma imkânına sahip olmadığı yerlerde, yapılacak bir ön araştırmadan sonra çocukların gönüllü ailelerin yanlarına verilmesini uygun görmüş, yetim çocukları gönüllü olarak almak isteyen Türk ailelerini her yönüyle araştırmak üzere bir komisyon kurulmasına karar vermiştir. Oluşturulacak bu komisyonun, aileler hakkında yapacağı araştırmaların sonucunda vereceği rapor üzerine, çocukların müracaatta bulunan aileye verilip verilmeyeceğine karar verilecektir.[24]

Cemiyetin açtığı bütün sığınacaklar Kafkas Cephesi kaçkınlarını yerleştirmek üzere Baş Temsilci'nin kontrol ve denetimi altında idi. Bu idare Kafkas Cephesi savaşlarında sahipsiz kalmış yetim çocukları için sığınacaklar açılmasını, düzenli bir şekilde belli esas ve kurallara göre yapılmasını sağlamak için bir talimatname de hazırlamıştı.[25] Bütün bu düzenlemelere rağmen yeni sığınacaklar açılması ve yetim çocukların yerleştirilmesi işinde pek çok zorluklarla karşılaşılıyordu. Cemiyet-i Hayriye'nin yeni sığınacaklar açmak için yaptığı müracaatlar, bürokratik nedenlerden dolayı bazen haftalarca cevapsız kalmaktaydı.[26] Fakat zaman geçtikçe çocukların sayısı artıyor, bunları mevcut sığınacaklarda barındırmak imkânsızlaşıyor ve yeni sığınacaklara ihtiyaç duyuluyordu.

Cemiyet-i Hayriye gerektiğinde yeni sığınacaklar açılması için Tiflis'te yerleşen "*Baş Salahiyetli Temsilcisi Dr. Hüsrev Paşa Bey Sultanov*"a tam yetki vermişti.[27] Sultanov, savaş bölgelerine gönderdiği temsilcilere, bölge halkına yardım etmelerinin

22 *Son Haber*, 11 İyul/Temmuz 1915, No:7.

23 *Açık Söz*, 20 Oktiyabır/Ekim 1915, No:15.

24 *Açık Söz*, 20 Oktiyabır/Ekim 1915, No:15.

25 *Azerb. Cum. YTA*, F.335, Op.1, D.1, L.4; *Azerb. Cum. YTA*, F.335, Op.1, D.2, L.60-61

26 *Azerb. Cum. YTA*, F.335, Op.1, D.1, L.54.

27 *Azerb. Cum. YTA*, F.335, Op.1, D.1, L.4.

yanı sıra bölgede sahipsiz kalmış çocukları toplamak görevini de vermiş, çocukların toplanması işi ile özel olarak ilgilenmesi için de Ruşen Bey Efendizâde'yi görevlendirmişti. Daha önce Tiflis ve diğer şehirlerde yetim evlerinin açılması işinde önemli çalışmalar yapan Ruşen Bey, Rus işgalindeki Müslüman ahalinin yoğun olarak bulunduğu bölgelere gelerek, köyleri, kasabaları, kışlaları, Hristiyan evlerini, kiliseleri tek tek dolaşarak buralarda bulunan sahipsiz çocukları toplamaya başlamıştır. Ruşen Bey, bin bir zorluklarla topladığı çocukları trenle Tiflis'e gönderiyor, Tiflis'ten de Cemiyetin belirlenen sığınacaklarına dağıtılıyorlardı.[28]

Yetim çocukların toplanması işinde birçok güçlüklerle karşılaşılmaktaydı. Savaş yüzünden çok zor durumda olan çocuklar hasta, aç, sahipsiz bir şekilde idiler. Bir kısım Müslüman çocuklar cephede Rus askerlerinin elinde bulunuyordu. Ermeniler tarafından da çeşitli sebeplerle alıkonulan Müslüman çocuklar vardı. Bunlar her türlü tehlike ile karşı karşıya idiler. Rus subayları bu çocukları, memleketlerine dönerken beraberlerinde götürmek istemelerinin yanı sıra, Ermeniler ve bazı Ruslar tarafından Müslüman Türk çocukları "*Haç Suyu çekilerek*" Hristiyanlaştırılıyor, böylece din ve milliyetleri unutturulmaya çalışılıyordu. Kiliselerde, evlerde saklanan bu çocuklar Cemiyet-i Hayriye temsilcilerine verilmek istenmiyordu.[29]

Çocukların yalnız toplanmasında değil, onların sevkiyatında da Cemiyet-i Hayriye temsilcilerine engeller çıkarılmaktaydı. Kars, Ardahan, Erzurum, Oltu, Kağızman, Iğdır, Van vs. yerlerden toplanan Müslüman yetim çocuklar Eçmiadzin ve Gümrü üzerinden trenle Tiflis'e gönderilmekte idiler. Ancak özellikle Eçmiadzin ve Gümrü'de İstasyon yetkilileri ve yerel yöneticiler vagon yokluğu vs. mazeretler göstererek, günlerce çocukların sevkiyatını engelliyorlar, bu yüzden çocuklar yollarda perişan bir hale düşüyorlardı. Bu durum hakkında birçok kez Dr. Sultanov, Kafkas Valiliğine müracaat ederek bilgi vermiş, bölge yöneticilerinin uyarılmasını sağlamıştır.[30] Fakat bütün uyarılara rağmen devamlı surette Cemiyet temsilcilerine güçlükler çıkarılmaya devam edilmiştir. Özellikle kış döneminde çocukların sevkiyat işi daha zor olmaktaydı. Bütün bunları göz önüne alan Cemiyet-i Hayriye, Müslüman yetim çocuklarının yoğun olduğu bölgelerde sığınacaklar açmayı kararlaştırmış ve

28 *Azerb. Cum. YTA*, F.335, Op.1, D.1, L.92; *Evrak-ı Nefise*, 28 Mayıs 1919, No:13.

29 Ruşen Bey Efendiyev tarafından Baş temsilci Dr. Sultanov'a gönderilen bir raporda; bir Rus vatandaşının bulduğu Müslüman bir yetim çocuğu alarak, Gürcü kilisesi rahibine götürdüğü ve ona "*Haç suyu çektirdiği*", belirtilerek, bunun üzerine kendisinin bölge "Naçalniki"ne müracaatla rahibin Müslüman çocuğa "*Haç suyu çekmeğe*" hakkı olmadığı, bunun için resmi bir şekilde sorgulanmasının gerektiği ve çocuğun onlardan alınarak Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi idaresine gönderilmesine emir verilmesini rica ettiğini bildirmiştir. (*Azerb. Cum. YTA*, F.335, Op.1, D.1, L.92)

30 *Azerb. Cum. YTA*, F.335, Op.1, D.1, L.67; F.335, Op.1, D.1, L.52; Hüsrev Paşabey Sultanov, "Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi Harpzedelere Yardım Şubesinin Faaliyeti", *Kardaş Kömeği*, Bakü, 1917, 48-49

Oltu, Kağızman, Ardahan, Iğdır, Hınıs vs. yerlerde sığınacaklar açarak, toplanan bir kısım yetim çocukları buralarda barındırma yoluna gitmiştir.

Cemiyet, savaş bölgelerinden sahipsiz kalmış Müslüman çocukların toplanması işinde daha verimli sonuçlar alabilmek için gerek resmî kurumlarla ve gerekse diğer milletlerin hayriye cemiyetleri, Rus Kızıl Haç Teşkilatı, Cephedeki Rus askeri makamları ile de irtibat kurmuş ve onlardan da bu konuda yararlanma yoluna gitmiş, ellerinde bulunan Müslüman çocukları Cemiyetin temsilcilerine teslim etmeleri isteğinde bulunmuştur. Özellikle bu konuda "*Umum Rusya Zemstva İttifakı*"[31] ile yazışmalar yaparak savaş bölgelerinde ellerine geçen Müslüman çocuklardan Cemiyeti haberdar etmeleri istenmiştir. Bunun üzerine bu teşkilat bölgelerde ellerine geçen çocuklar hakkında Cemiyete bilgi verdiği gibi çocukların Cemiyet-i Hayriye'nin sığınacaklarına gönderilmesi hususunda da yardımcı olmuştur.[32] Bu girişimler sonucunda cephelerdeki bazı askeri kıtaların, buldukları sahipsiz çocuklar ile ilgili olarak Cemiyet-i Hayriye ile iletişime geçtikleri görülmüştür. Mesela, Muhittinov imzası ile Cemiyete gönderilen bir yazıda şöyle deniliyordu:[33]

"*2. Türkistan Kolordusu, talihin hükmüne bırakılmış Türk yetim çocuklarının ağır vaziyetini müzakere ederek, beni size müracaat etmeye memur ettiler ki, bu yetim çocukları komiteniz himayesine alabilir mi? Eğer cevabınız olumlu olur ise ne kadar yetim çocuk alabilirsiniz? Bu konuda bilgi verin. Muhittinov"*

Bu amaçla Gürcü ve Ermeni Hayriye Cemiyetleri ve yardım komiteleri ile de temaslarda bulunulmuştur. Özellikle Ermeni Hayriye Cemiyet ve yardım komiteleri ile yazışmalar yapılarak, ellerinde bulunan Müslüman çocukların Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'ne teslim edilmesi istenmiş, aynı şekilde kendilerinin de buldukları Ermeni çocuklarını onlara teslim edecekleri belirtilmiştir. Bu girişimler sonucu Ermenilerin elinde bulunan birçok Müslüman Türk çocuğu Cemiyetin sığınacaklarına getirilebilmiştir.[34]

Cemiyet-i Hayriye'nin bu sebatlı ve fedakâr çalışmaları sonucu Kafkas Cephesi Savaşlarında mağdur düşmüş binlerce Müslüman-Türk çocuğu hastalıktan, açlıktan ve sahipsizlikten kurtarılarak, Cemiyetin sığınacaklarında Müslüman-Türk adetlerine göre yetiştirilmek imkânına kavuşurken, maalesef az sayıda da olsa Müslüman-Türk

31 Çarlık Rusya'sı zamanında, bölgelerde daha çok zengin ve ileri gelenler arasından seçimle oluşturulan yerel idarelerin birleşmesi ile meydana gelen teşkilat. (*Rusça-Azerbaycanca Lugat,* C.1, s.438). Zemstva İttifakının Kafkasya'da oluşturulması hakkında daha fazla bilgi için bakınız. (*İkbal,* 12 Dekabır/Aralık 1914, No:812).

32 *Azerb. Cum. YTA*, F.335, Op.1, D.1, L.92; F.335, Op.1, D.2, L21.

33 *Azerb. Cum. YTA*, F.335, Op.1, D.2, L.25.

34 *Azerb. Cum. YTA*, F.335, Op.1, D.1, L.47; F.335, Op.1, D.1, L.91; *Açık Söz*, 16 Mart 1916, No:134.

çocuklarının bazı Rus ve Ermeni şahıslar tarafından Rusya'nın içlerine kaçırılarak, izlerinin kaybettirildiği de anlaşılmaktadır.[35]

2. Sığınacaklarda Çocukların Bakımı ve İhtiyaçlarının Karşılanması

Elbette ki çocuklarının toplanması ve onlar için sığınacaklar açılması ile işler bitmiyordu. Çocukların ihtiyaçlarının karşılanması, onların en iyi şekilde bakılmaları, okul yaşına gelmiş olanların eğitimi vs. işlerde oldukça önemli meseleler idi. En başta da maddi anlamda büyük bir bütçe gerekli idi.1915 yılı sonlarına kadar Kafkas Cephesi Savaşlarından zarar görerek muhacir durumuna düşen Müslümanlara hiçbir devlet yardımı yapılmamıştı. Sığınacakların açılması, buradaki çocukların ihtiyaçları için harcanan paralar, Müslüman Hayriye Cemiyetlerinin kendi gayretleriyle topladıkları ve hayır sahibi kişilerin[36] yaptıkları yardımlardan oluşmaktaydı. Devlet Duması'ndaki Müslüman Milletvekilleri, Azerbaycan'ın önde gelen şahsiyetleri ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi temsilcilerinin özel gayretleriyle, Kafkas Cephesi Savaşlarında zarar gören Müslümanlara devlet yardımı yapılması ve bu yardımın da Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi vasıtasıyla yapılması sağlanmıştı. Ancak gün geçtikçe sığınacakların ve buralarda barındırılan çocukların sayısı ve masraflarının artması, kanuna göre verilmesi gereken paraların zamanında ve tam olarak ödenmemesi, ayrıca Rus Hükümetinin Petrograd, Moskova, Kiev, Odessa gibi yerlerde bulunan yetim sığınacaklarına, Maverâ-yı Kafkasya'da bulunan yetim sığınacaklarından daha fazla yardım yaparak çifte standart uygulaması gibi nedenlerle yine Müslüman yetim çocuklarının ihtiyacı daha çok Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi ve çeşitli vesilelerle topladığı yardımlardan karşılanıyordu.[37] Azerbaycan Türkleri seferber olarak harpzede yetim çocuklarına maddi ve manevi yardımlarını esirgemiyorlar, herkes elinden geldiğince yardım yapmaya gayret ediyordu.[38]

Cemiyet-i Hayriye'nin sığınacaklarına getirilen çocukların ilk olarak fotoğrafları çekilerek, haklarındaki bilgiler kayda geçiriliyordu. Bu bilgiler; çocuğun adını, anasının ve babasının kim olduğu, kaç kardeşinin bulunduğunu ve memleketinin neresi olduğunu kapsıyordu. Bundan maksat, daha sonra bu çocukları arayan

35 *Azerb. Cum. YTA,* F.335, Op.1, D.1, L.66; *Açık Söz*, 16 Mart 1916, No:134.
Kafkas Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin 1915 yılı faaliyetlerine ait yayınladığı kitapçıkta, bazı Rusların ellerine geçen Müslüman çocukları Cemiyet-i Hayriye'ye vermek istemeyerek, acele ile Hristiyanlaştırarak, Rusya'ya kaçırdıkları belirtilmektedir. (*Kafkas Müslüman Cemiyet-i Hayriyesinin 1915'inci Yılda Olan Gelir Giderinin Sayısıdır*, 5.)

36 Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin Tiflis'te bulunan Baş Temsilcisi Dr. Sultanov, Müslüman yetim çocuklar için yardımlar yapan hayır sahiplerine, gazetelere ilân vererek teşekkür etmeyi ve böylece halkı yardım yapmaya özendirmeyi ihmal etmiyordu. (*Azerb. Cum. YTA,* F.335, Op.1, D.2, L.56)

37 *Azerb. Cum. YTA*, F.335, Op.1, D.2, L.20; *Açık Söz*, 31 Mart 1916, No:147.

38 Hemen her gün Azerbaycan'da çıkan Türkçe gazetelerde yardım yapan kişilerin isimleri listeler halinde yayımlanmaktaydı. (*Basiret***,** 17 Yanvar/Ocak 1915, No:36; *İkdam,* 16 Yanvar/Ocak 1915, No:21.)

yakınlarının, çocukları rahatça bulup tanıyabilmeleri idi.[39] Ayrıca her sığınacaktaki çocukların listesi Tiflis'te bulunan Cemiyetin baş temsilcisi Dr. Sultanov'a gönderilmekte idi. Böylece Dr. Sultanov, bu yetim çocuklar için ne kadar devlet yardımı alacağını belirliyor, buna göre Kafkas cephesi kaçkınlarını yerleştirmek üzere Baş Temsilcilikten yardım talep ediyordu.[40]

Sığınacaklarda her şey kaide ve kurallara göre, belirli bir düzen içerisinde yürütülüyordu. Cemiyet, bu sığınacaklar için bir talimatname[41] de hazırlamıştı. Bu talimatnamede, Cemiyet tarafından çocuklar için açılacak sığınacakların ancak Müslümanların yaşadığı bölgelerde, cemiyet tarafından tayin olunmuş kişiler vasıtasıyla ve yalnız onun uygun bulması ile açılabileceği ilk hüküm olarak belirtilmişti.

Sığınacaklarda çalışanların ve barındırılan yetim çocukların sayısı, sığınacakların erzak ihtiyaçları ve problemleri 2-3 haftada bir defa baş sorumlu temsilci olan Dr. Sultanov'a bildirilecekti. Her sığınacağın bir sorumlu müdür veya müdiresi olacaktı. 50 çocuktan az olan küçük sığınacaklarda müdür, hesap işleriyle de ilgilenecekti. 60 çocuktan fazla olan sığınacaklarda ise hesap işleriyle ilgilenmesi için bir kişi daha çalıştırılabilirdi. Sığınacaklarda bulunan büyük yaşlı kızlar, sığınacağın mutfak işlerine yardımcı olabilirlerdi.

Sığınacaklarda çalışan öğretmenler Türk dilini iyi bilmeli, Türkçe okuyup yazabilmeliydiler. Ayrıca imkânlar dahilinde sığınacaklarda belirli sanatları çocuklara öğretmek için el işi öğretmeni, müzik öğretmeni vs. bulundurulabilirdi.

Sığınacaklarda çocukların sayısına bağlı olarak hamam ve çamaşırhane açılmalıdır. Sığınacaklarda, ilk günlerden çocuklara kendi yataklarını toplamak, odalarını temizlemek, basit eşyalarını dikmek gibi işleri öğretmek kuralı koyulmuştur ki; bir müddet sonra onlar kimsenin yardımı olmadan bu işleri kendi başlarına görebilsinler. Sığınacaklarda çocukların yemek ve yatak odaları ayrı olup, her çocuğun kendisine ait bir yatağı bulunmalıydı.

Okul yaşına gelen çocuklar, okullara gönderilmeli ve bunların masrafları için ayrı hesap tertip edilmelidir. Her dönemin sonunda sığınacağın müdürü, Baş Temsilci Dr. Sultanov'a, sığınacağın vaziyeti hakkında rapor vermeli, yapılan bütün harcamalar, 3 manattan fazla olanlar onu tasdik eden makbuzlarla birlikte ibraz edilmelidir.[42] Okul yaşına gelmiş her çocuğun sığınacağa en yakın okula gönderilmesi

39 Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Yeni Tarih Arşivinde Anadolu'dan toplanarak Cemiyet sığınacaklarında barındırılan Müslüman yetim çocuklarına ait pek çok listeler bulunmaktadır.

40 *Azerb. Cum. YTA*, F.335, Op.1, D.1, L.67.

41 Bu talimatnamenin tam metni için bakınız. *Azerb. Cum. YTA*, F.335, Op.1, D.1, L.60-61

42 *Açık Söz*, 29 Noyabır/Kasım 1915, No.48.

karar altına alınmıştı. Mesela, Tiflis'teki Kafkas Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin sığınacağında yerleşen okul yaşına gelmiş erkek çocuklar, Tiflis Müftüsünün okulunda okuyorlar, kızlara ise sığınacakta bir okul öğretmeni ve bir elişi öğretmeni ders veriyorlardı.[43] Bakü'deki sığınacaklarda bulunanların eğitim konusunda durumları daha iyiydi. Bakü'de bulunan birçok eğitim cemiyeti bu konuda Cemiyet-i Hayriye'ye yardımcı oluyorlardı.[44]

Sığınacaklarda harpzede yetim çocuklarına gerek maddi ve gerekse manevi yönden her türlü yardımın elden geldiğince en iyisi verilmeye çalışılıyordu. Vatanından, evinden, ana-babasından ayrı düşmüş bu çocukların yalnız yeme-içme ve bakımlarıyla ilgilenilmiyor, aynı zamanda da onların Türk-İslâm adetlerine göre yetiştirilmelerine özel önem veriliyordu.[45] Cemiyetin yetim sığınacaklarında çalışanların özellikle Müslüman olmasına dikkat ediliyor ve zorunlu kalınmadıkça Müslüman olmayanlar çalıştırılmıyorlardı.[46]

Cemiyet-i Hayriye'nin Bakü, Gence, Tiflis vs. yerlerdeki sığınacaklarını, buralarda yaşayan Müslüman-Türk hanımları devamlı olarak ziyaret ediyorlar, birçoğu vakitlerinin bir kısmını burada geçirerek, sevgi ve şefkat ile çocukları teselli edip, onlara acılarını unutturmaya çalışıyorlar ve çeşitli hediyeler getirerek onların gönüllerini almak için çabalıyorlardı.[47]

Yetim çocuklardan hasta olanlar, en yakın hastanede Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi hesabına tedavi ettirilirken, hastalıktan kurtulamayıp ölen çocuklar yine cemiyet tarafından İslâm dini esaslarına göre defnediliyorlardı.[48]

Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin harpzede Müslüman yetim çocuklar için açtığı bu sığınacaklarda yalnız çocuklar barındırılmıyor, zaman zaman savaş bölgesinden kaçarak buralara gelmiş muhacir Müslüman kadın ve yaşlı erkeklerde

43 *Kafkas Müslüman Cemiyet-i Hayriyesinin 1915'inci Yılda Olan Gelir Giderinin Sayısıdır*, 6.

44 *Açık Söz*, 5 Oktıyabır/Ekim 1915, No:3

45 *Açık Söz*, 29 Noyabır/Kasım 1915, No:48; 12 Yanvar/Ocak 1916, No:83.

46 *Açık Söz*, 29 Noyabır/Kasım 1915, No.48. Örneğin, Cemiyetin Bakü'deki sığınacağında çalışan Suna Hanım Ahundov bu görevinden istifa ettiğinde Cemiyet-i Hayriye gazetelere şu ilanı vermişti:
"*Harpzede yetim uşaklar için Cemiyet tarafından tesis olunan yurdun nazıresi Suna Hanım istifa verdiklerinden başka bir nazıreye ihtiyaç vardır. Nazırenin Müslüman olması şarttır. İsteyenler Cemiyet-i Hayriye idaresine müracaat edebilirler*."
Suna Hanım'ın yerine başka bir Müslüman kızı işe alınmıştır. Ancak bu kız Müslüman olmasına rağmen Türkçe bilmemektedir. Bu durum Bakü'de çıkan birçok gazetede eleştirilmiştir. Suna Hanım Türkçe bilen bir Müslüman kızı olduğundan çocukların terbiyesinin iyi yapıldığını ancak onun yerine Müslüman olsa da Türkçe bilmeyen bir hanımın tayin olunması maddi katkılarına rağmen, sığınacaktaki çocukları en muhtaç oldukları manevi yönden eksik bırakabileceği belirtilerek Türkçe bilmeyen birisinin bundan sonra işe alınmaması istenmiştir. (*Açık Söz,* 12 Yanvar/Ocak 1916, No.83)

47 *Açık Söz,* 1 Dekabır/Aralık 1915, No:50.

48 *Azerb. Cum. YTA*, F.335, Op.1, D.2, L.56; F.335, Op.1, D.2, L.91; Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.1, L.113

kalıyorlardı. Mesela Şuşa'daki sığınacakta çocuklardan başka 3 yaşlı erkek ve 14 kadın da bulunmaktaydı.[49]

Tiflis'teki bu sığınacağı daha sonra gezerek, gördüklerini Açık Söz gazetesinde kaleme alan Ahmet Cevat burasını "Muhabbet Evi" olarak adlandırmakta ve bu sığınacaktaki güzel havayı şöyle ifade etmektedir:[50]

"*Yetimler evinin içine girip, odalara baktığımda her yerde bir nizam ve temizlik görülür. Lakin insanı en çok mutlu eden şey; her bir kusurları örten samimi muhabbettir. Buraya birinci defa gelen adam bile her tarafı kaplayan muhabbetin tesirine duçar olur. Onun için buraya "Yetimler Evi" demektense "Muhabbet Evi" demek daha uygundur. Kim bilir bundan bir niçe ay evvel ana-babasının gözünün ışığı hesap olunan, gece yatakta, sabah uyandığında onu canından ziyade seven bir ananın okşamasına alışan ve sonra eller eline düşen bu küçük yavrular ne büyük acılar çekmişlerdir. Şimdi bunları ruhları açık, yüzleri güleç görmek ne büyük bahtiyarlık*."

Tiflis yetim sığınacağında gördüğü manzaradan oldukça etkilenen Ahmet Cevat, burada çalışan Cemiyet temsilcileri hakkında da şunları kaydetmekteydi:[51]

"*Cemiyet-i Hayriye Heyeti çoğu vakitlerini burada iş yaparak geçiriyorlar. Binaenaleyh bu da bütün millettaşlarını kendilerine minnettar bırakıyor. Müdire Fatma Hanım ise bütün hayatını buraya bağlamış. Gece gündüz çocuklarla beraber, kendine ait bir vakti yok. Her şeyi burada. Bütün analık şefkati, kadınlık muhabbetini bu zavallı yavrulara sarf ediyor ve buraya yine yetimler evi değil, muhabbet evi dedirtmeğe mecbur ediyor. Kendisini de bu öksüz çocuklara kurban etmekle "Yetimler Anası" ve gerçekten "Millet Kızı" demeğe mecbur bırakıyor."*

1916 yılında Bakü'de bulunan ve Cemiyet-i Hayriye tarafından burada harpzede yetimler için yapılan sığınacakları gezen Fahreddin Erdoğan da hatıralarında şunları yazmaktadır:[52]

"*Bakü'deki yetimhaneleri de gidip gezdim. 1000 kadar Erzurum cephesinden getirilen çocuk ve kadınlara burada bakılıyordu. Her on çocuğun bir hizmetçisi olup, her cuma günlerinde ayrı ayrı renkte elbiseler giydirilerek gezmeğe çıkartılıyordu. Okumak çağındakileri günde 4 saat okutturuyorlar. 4 saatte iplik fabrikasına götü-*

49 *Azerb. Cum. YTA*, F.335, Op.1, D.2, L.79.

50 Ahmet Cevat, "Tiflis'teki Yetimler Evi-Gördüklerim, Duyduklarım", *Açık Söz*, 12-13 Yanvar/Ocak 1916, No:83-84.

51 *Açık Söz,* 13 Yanvar/Ocak 1916, No:84.

52 Fahrettin Erdoğan, *Türk Ellerinde Hatıralarım, İstanbul, 1954.,* 125.

rülüp kutulara doldurulan iplik makaralarını kulplu sepetle, büyük sandığın yanına götürüyorlar ve büyüklerde sandığa dolduruyorlar."

3. Rus İşgalindeki Bölgelerde Sahipsiz Çocuklar İçin Yapılan Çalışmalar

Kars bölgesinde yetim ve kimsesiz çocukların sayısının çok fazla olması ve kışın bunları Tiflis, Bakü gibi yerlere göndermenin zorluğu göz önüne alınarak ve ayrıca yaşlıların ve kimsesiz kadınların da barındırılabileceği bir sığınacağın Kars'ta açılmasına karar verilmiş ve 250 yataklı bir sığınacak açılmıştır.[53] Bu sığınacağın bütün ihtiyaçları Cemiyet-i Hayriye'nin Tiflis'te oluşturduğu baş temsilciliği tarafından karşılanmış ve bu sığınacakta çocukların bakımlarının sağlanmasının yanı sıra, eğitim ve öğretimleri ile de ilgilenilmiştir. Cemiyet-i Hayriye Kars'tan sonra, Kars bölgesine bağlı birçok ilçede de sığınacaklar açmıştır. 1 Nisan-20 Eylül 1915 tarihleri arasında Cemiyet-i Hayriye tarafından Kars ve çevresinde bulunan 10 yaşın altında binlerce çocuğa sahip çıkılarak, bunların bir kısmı Kars bölgesinde açılan sığınacaklarda, bir kısmı ise başta Tiflis, Gence, Bakü olmak üzere Cemiyet-i Hayriye'nin Kafkasya'da açtığı diğer sığınacaklarda barındırılmış ve en iyi şekilde bakımları yapılmıştır.[54]

Ardahan ve çevresindeki çocukların durumu da gerçekten çok acıklı bir sahne oluşturuyordu.[55] Ardahan'da Rusların yaptığı kırgından sağ kalıp, sokaklarda sahipsiz kalan harabelerde barınan bu çocuklar ilk zamanlar Cemiyet-i Hayriye tarafından toplanarak, yine Cemiyetin bir temsilcisi vasıtasıyla Bakü, Gence ve Tiflis'teki Cemiyet sığınacaklarına gönderilerek bakımları sağlanıyordu.[56] Daha sonra Ardahan'da da bir sığınacak açan[57] Cemiyet-i Hayriye, bu sığınacakta yalnızca yetim çocukların değil bir kısım muhtaç kadın ve yaşlıların da barınması sağladı.[58]

Bölgede çok miktarda sahipsiz ve yetim çocuk bulunduğunu dikkate alan Cemiyet-i Hayriye Kağızman'da da 100 yetimi barındırabilecek bir sığınacak açmış ve bu sığınacağın müdürlüğüne Cemiyet-i Hayriye temsilcilerinden İdris Ahundzâde

53 *Azerb.Cum.YTA*, F.335, Op.1, D.2, L.5.

54 *Azerb.Cum.YTA,* F.1, Op, L, D.1497, L.3.

55 Bu tarihlerde Cemiyet-i Hayriye'nin yardım ekiplerinden birinde bulunan ve burada gördüğü manzarayı Azerbaycan'da çıkan "Basiret" gazetesinde kaleme alan, Ahmet Cevat Ahundzade, Ardahan'daki çocukların durumunu; "*Orada açlık o kadar şiddet eylemiştir ki biçare Müslüman balaları at pisliği aktarıp içinde olan arpaları çıkarıp onları kurutup onun ile geçinirler.*" cümleleriyle aktarıyordu. **(***Basiret,* 23 May/Mayıs 1915), No:46.

56 *Basiret,* 6 İyun/Haziran 1915, No:48.

57 *Azerb. Cum. YTA*, F.335, Op.2, D.2, L.4; Sultanov, "Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi Harpzedelere Yardım Şubesinin Faaliyeti", 48.

58 *Azer b. Cum. YTA*, F.335, Op.2, D.2, L.83.

getirilmiştir.[59] Kağızman bölgesinden toplanan Müslüman yetim çocuklarının önemli bir kısmı Kafkasya'da açılan Cemiyet-i Hayriye'nin sığınacaklarına götürülürken, bir kısmı da Kağızman'da açılan bu sığınacakta barındırılarak ihtiyaçları karşılanmıştır. Kağızman sığınacağında sadece Kağızman bölgesindeki yetim çocuklar değil, Cemiyet-i Hayriye'nin savaş bölgelerindeki yetim çocukları toplamakla görevlendirdiği Ruşen Bey Efendiyev'in çevre yerlerden toplayarak getirdiği yetim çocuklar da barındırılıyordu. Bu durum karşısında sığınacakta sıkışıklık oluyor, çocuklara istenilen hizmet verilemiyordu. Bu sıkışıklığın önüne geçilmesi için İdris Ahundzâde'nin Cemiyet-i Hayriye Merkezine yaptığı başvurular sonucunda Cemiyet-i Hayriye Kağızman'da ikinci bir sığınacak daha açtı.[60]

Cemiyet-i Hayriye'nin Anadolu'da çok yoğun bir şekilde yardımda bulunduğu yerlerden biri de Oltu'dur. Ruşen Bey Efendiyev ve Cemiyet-i Hayriye'nin Oltu'daki Vekili Mehmed Karagözof ve arkadaşlarının çalışmaları sonunda Oltu ve çevresinden çok sayıda çocuk toplanıp Tiflis, Gence, Suşa ve Bakü'deki sığınacaklara gönderilmiştir. Fakat bu sahipsiz çocukların sayısının oldukça fazla olması, ilk durak olan Tiflis'in bile kilometrelerce uzakta bulunması ve kış aylarında çocukların nakli esnasında çekilen zorlukları göz önüne alan Cemiyet-i Hayriye, Oltu'da bir sığınacak açmaya karar vermiş ve bu işle Kâzım G. Tagizâde, Çıldır Bölgesi temsilcisi T. Hüseyinof ve Dr. Samed Hacıyev'i görevlendirmişti.[61] Bunlar tarafından yapılan çalışmalar sonucunda, o günkü şartlara göre oldukça teşkilatlı ve donanımlı bir sığınacak meydana getirilmiş ve bu sığınacağın müdürlüğüne Dr. Samed Hacıyev tayin edilmiştir. Oltu ve çevresinde gerek Ruşen Efendiyev'in gerekse sığınacak çalışanlarının gayretleri sonucunda, yüzlerce sahipsiz çocuk felaketten kurtularak, sığınacaklara yerleştirilmiş ve en iyi şekilde bakımları yapılmıştır.

Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi temsilcileri Batum bölgesi ve çevre yerleri gezdiklerinde, çok fazla sahipsiz ve yetim çocuk olduğunu tespit etmişlerdi. Savaştan en fazla zararı gören bu çocuklar açlık, soğuk ve hastalıklardan dolayı ölüme mahkûm bir halde idiler. Bu durum üzerine Dr. Hüsrev Paşa Bey Sultanov, durumu merkeze bildirip, bölgede çocukları barındırmak için sığınacak açmak gerektiğini belirtmiştir. Bu istek olumlu karşılanmış ve bölgede Cemiyet-i Hayriye'nin ilk sığınacağı Batum'da açılmıştır. 150 Müslüman yetim çocuğun barındırılacağı bu sığınacaktaki her bir çocuk için aylık 20 manat ödenek ayrılmıştır. Ayrıca çok iyi şekilde teçhiz edilen bu sığınacaktaki çocukların eğitim işleriyle ilgilenmek üzere Cevat

59 *Azerb. Cum. YTA,* F.335, Op.1, D.2, L.101; *Kaspi,* 26 May/Mayıs 1917; Sultanov, "Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi Harpzedelere Yardım Şubesinin Faaliyeti", 48.

60 *Azerb. Cum. YTA*, F.335, Op.1, D.2, L.38,40.

61 *Azerb. Cum. YTA*, F.335, Op.1, D.2, L.81-82.

Ahundzâde görevlendirilmiştir.[62] İhtiyacın çok fazla olmasından dolayı Cemiyet-i Hayriye bölgede ve çevre yerlerde başka sığınacaklarda açmıştır. Batum'un Çakvi bölgesinde100 kişilik bir sığınacak açılmıştır ki, buraya Muş ve Hınıs bölgelerinden toplanarak getirilen yetim çocuklar da yerleştirilmiştir.[63] Ayrıca Ahıska'da da 100 yetim çocuğun barındırılacağı bir sığınacak açılmıştır.[64]

Trabzon'un Ruslar tarafından işgali ile Trabzon ve çevresindeki Müslüman ahalinin çok kötü duruma düşmesi üzerine, Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi bu bölgeye de yardım amacıyla temsilcilerini göndermiştir.[65] Trabzon'a gelen Cemiyet-i Hayriye Temsilcileri bölgede yaptıkları incelemeler sonucunda halkın çok ağır vaziyette olduğunu, sokaklarda, köşelerde çok sayıda sahipsiz ve yetim Müslüman çocuğun bulunduğunu görmüşlerdi. Bölgedeki temsilciler vakit geçirilmeden bu çocuklara sahip çıkılarak bunların Batum ve Tiflis'teki sığınacaklara götürülmesi,[66] ayrıca bölgede bir erzak ve tıp merkezinin acilen teşkil edilmesi ve hasta Müslüman kadınlar için kadın doktorların gönderilmesi hakkında bir rapor vermişlerdi.[67] Bu rapor üzerine Cemiyet-i Hayriye, halkın ihtiyaçlarını karşılamak ve onlara destek olmak üzere Trabzon'da bir şubesini açmaya karar verirken, sahipsiz Müslüman çocukları da bir an önce toplayarak Cemiyet Sığınacaklarına yerleştirmek için harekete geçmiştir. Trabzon'un işgalinden sonraki iki ay içerisinde Trabzon'dan 350 yetim Müslüman çocuk toplanarak Batum ve Tiflis'teki Cemiyetin sığınacaklarına yerleştirilmiş,[68] Rize ve çevresinde toplanan sahipsiz çocuk sayısı 250'yi geçmiştir.[69] Cemiyet-i Hayriye temsilcileri bir taraftan sahipsiz Müslüman çocukları toplama işiyle uğraşırken, diğer taraftan Rum ve Ermenilerin saldırılarına maruz kalan Trabzon'un Türk ahalisinin haklarını korumak ve onlara daha faydalı olmak amacıyla Cemiyetin bir şubesini de Trabzon'da açmışlardı.[70]

Hınıs'ta da gerek Ermenilerin katliamları sonucunda gerekse savaş sebebiyle ailesini kaybetmiş, sahipsiz kalmış birçok çocuk bulunmaktaydı. Cemiyet-i Hayriye temsilcileri, bu çocuklara sahip çıkarak, onları bölgede açmış oldukları sığınacaklara

62 *Azerb.Cum.YTA*, F.335, Op.1, D.1, L.103; F.335, Op.1, D.2, L.34; F.335, Op.1, D.1, L.108; F.335, Op.1, D.2, L.44.

63 *Azerb.Cum.YTA*, F.335, Op.1, D.2, L.2; *Açık Söz*, 10 Oktıbayır/Ekim 1917, No:578.

64 *Azerb.Cum.YTA*, F.335, Op.1, D.2, L.94; Sultanov, "Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi Harpzedelere Yardım Şubesinin Faaliyeti", 48.

65 Sultanov, "Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi Harpzedelere Yardım Şubesinin Faaliyeti", 48.

66 *Azerb.Cum.YTA*, F.335, Op.1, D.1, L.1.

67 *Azerb.Cum.YTA*, F.335, Op.1, D.1, L.8,9,10.

68 *Azerb.Cum.YTA,* F.335, Op.1, D.1, L.6,7.

69 *Azerb.Cum.YTA*, F.335, Op.1, D.1, L.8,9.

70 Aran, "Kardaş Kömeği", s.5. Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesinin Trabzon şubesi Trabzon'da Ortahisar'da Zanos Köprüsü yakınında bulunan bir binada açılmıştır (*Tasvir-i Efkâr***,** 7 Mayıs 1918, No:2447).

(özellikle Kağızman Sığınacağına) ve buralardan Tiflis ve Bakü'deki sığınacaklara göndererek bakım ve eğitimlerini sağlıyorlardı.[71] Fakat ilçe ve köylerinde sahipsiz çocukların yanı sıra ayrıca bakıma muhtaç çok sayıda kadın ve yaşlı kişilerin de bulunması itibariyle Cemiyet-i Hayriye Hınıs'ta bir de darülaceze açmıştır. Darülacezenin müdürlüğünü de Cemiyetin Hınıs şubesi sorumlusu olan Canik Efendi yürütmekteydi.[72]

Cemiyet-i Hayriye'nin işgal edilen bölgelerde bulunan yetim ve sahipsiz Müslüman çocukları toplamak üzere görevlendirdiği Ruşen Bey Efendiyev'in çalıştığı bölgelerden biri de İspir ve çevresi idi. İspir ve köylerinden toplanan çocuklar önceleri Tiflis ve Bakü'deki cemiyetin sığınacaklarına gönderilirken, daha sonra Cemiyet-i Hayriye'nin Oltu'da açılan sığınacağına götürülerek, yerleştirilmişlerdi. Ruşen Bey Efendiyev'in bu çalışmaları sayesinde yüzlerce çocuk ölümden kurtarılmıştır.[73]

Cemiyet-i Hayriye Sürmeli, Van, Erciş, Muş, Diyadin, Bayezid ve çevre yerlerde de Müslüman sahipsiz ve yetim çocukların toplanması ve onların yerleştirilmesi konusunda önemli faaliyetler gerçekleştirmiştir. Cemiyet, birçok yerde çocukların toplanması işinde başarılı çalışmalar yapan Ruşen Bey Efendiyev'i bu bölgeye göndererek, bu sorumluluğu ona vermişti.[74] Efendiyev ve emrindeki arkadaşları bölgeyi ve çevre yerleri gezerek, tespit ettikleri yetim çocuk, kadın ve yaşlı erkekleri toplayarak açlık, soğuk ve çeşitli tehlikelerden kurtarıyorlardı. Özellikle Sürmeli bölgesinin çevresinde bulunan Van, Muş, Erciş, Diyadin vs. yerlerden yüzlerce sahipsiz çocuk ve kadın toplanmıştı.[75] Ruşen Bey Efendiyev, bölgeden topladığı sahipsiz Müslüman çocukları ve bakıma muhtaç olan kadınları trenle Bakü, Gence ve özellikle de Tiflis'te bulunan Cemiyetin sığınacaklarına gönderiyordu.[76] Fakat bu işi yaparken büyük zorluklarla karşılıyordu. Şöyle ki; Efendiyev, Diyadin, Beyazıd, Van, Erciş, Muş ve çevrelerinden topladıkları sahipsiz Müslüman çocukları bir an önce yokluk içinde bulunan bu ortamdan kurtarmak için önce Iğdır'da topluyordu.[77] Burada çocuklar Cemiyetin şubesine ait olan binada kalıyor, sonra gruplar halinde Efendiyev tarafından Eçmiadzin istasyonuna getiriliyorlardı. Fakat bazen çocuklar günlerce buralarda bekletilebiliyordu. Çünkü Rus idari makamlarından Tiflis'e götürülecek

71 *Azerb.Cum.YTA,* F.335, Op.1 D.2, L.12,19.

72 *Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE),* Kls.475, D.441-1863, F.17.

73 *Azerb.Cum.YTA*, F.335, Op.1, D.1, L.92; F.335, Op.1, D.1, L.22; F.335, Op.1, D.2, L.103. İspir bölgesinden toplanarak Bakü'deki Cemiyet-i Hayriye sığınacağına getirilen çocukların bir kısmına ait liste ekte verilmiştir.

74 *Azerb.Cum.YTA*, F.335, Op.1, D.2, L.11.

75 *Evrak-ı Nefise*, 28 May/Mayıs 1919, No:3.

76 *Azerb.Cum.YTA*, F.335, Op.1, D.1, L.67.

77 *Azerb.Cum.YTA,* F.335, Op.1, D.1, L.72,73

her çocuk için ayrı bir izin belgesi alınması gerekiyordu.[78] Erivan Gubernatorü'nden alınması gereken bu belgelerin düzenlenmesi işi çok uzun sürebildiği gibi Eçmiadzin İstasyon Müdürü'nün Türklere karşı olan menfi tutumundan dolayı kısa zamanda çocukları taşıyacak vagonları bulmakta zorluk çekiliyordu.[79] İşte bütün bu sebeplerden dolayı bölgede daha çok sığınacaklar açılmasına karar verildi.[80]

İlk olarak, Erivan'da, Sultanov'un desteğiyle Erivan Cemiyet-i Hayriyesi tarafından Anadolu'dan kaçıp gelen Müslüman felaketzedeler ve sahipsiz çocuklar için bir sığınacak açılmıştı. Bu sığınacak ilk etapta 10 yaşından büyük çocukları kabul etmiş, daha küçük yaşta olanlar Bakü ve Tiflis'teki her türlü donanımı bulunan sığınacaklara gönderilmeleri sağlanmıştı.[81]

Cemiyet-i Hayriye ikinci olarak Iğdır'da bir sığınacak açmıştı. Bu sığınacak hem Iğdır'daki çocukların bakımı ve eğitimi ile ilgilenmiş hem de Muş, Diyadin, Beyazıd, Van ve Erciş gibi çevre yerlerden getirilen Müslüman çocuklardan bir kısmının yerleştirildiği bir kısmının da Tiflis ve Bakü'ye götürülene kadar bakımlarının sağlandığı, ihtiyaçlarının görüldüğü bir merkez halini almıştı.[82]

Cemiyet-i Hayriye bu bölgede çocukların toplanması ve sığınacakların açılması konusunda daha ayrı bir hassasiyet göstermişti. Çünkü, bölgede Ermenilerin de kendilerine ait sığınacakları bulunmakta ve bazen sahipsiz kalmış Müslüman çocuklar Ermeniler tarafından alınarak bu sığınacaklarda tutulmaktaydılar.[83] Bu nedenle Cemiyet-i Hayriye'nin bölgedeki temsilcileri, Ermeni komiteleri ve sığınacakları ile irtibata geçerek, bu şekilde ellerinde bulunan Müslüman çocukların kendilerine teslim edilmesini istemişlerdi. Fakat çoğu kez Ermenilerden olumlu bir cevap alamadıklarından durumu Cemiyet merkezine bildirerek bu konuda çalışmalar yapılmasını sağladılar. Mesela, Cemiyetin bölgedeki temsilcisi, Tiflis'te bulunan Dr. Sultanov'a çekmiş olduğu bir telgrafta, kendi bulunduğu yerdeki durumu şöyle anlatmaktaydı:[84]

"*...Size acele olarak bildiriyorum ki Eleşkirt ovasında Karakilise'den biraz ötede Eleşkirt denilen yer var. Burada Ermeni darüleytamında 30 Müslüman çocuğu bulunmaktadır. Çocuklar Ermeni çocukları ile birlikte yaşıyor. Onları acele buradan almak lâzımdır*."

78 *Azerb.Cum.YTA*, F.335, Op.1, D.1, L.61.
79 *Azerb.Cum.YTA,* F.335, Op.1, D.1, L.72,73
80 *Azerb.Cum.YTA*, F.335, Op.1, D.1, L.50.
81 *Azerb.Cum.YTA*, F.335, Op.1, D.1, L.104.
82 *Azerb.Cum.YTA,* F.335, Op.1, D.1, L.50.
83 *Açık Söz,* 16 Mart 1916, No:134.
84 *Azerb.Cum.YTA*, F.335, Op.1, D.1, L.47.

Yine Cemiyete bildirildiğine göre, Delican Ermeni darüleytamında 28 Müslüman çocuk,[85] Aleksandropol'daki (Gümrü) Ermeni darüleytamında ise 98 Müslüman çocuk bulunmaktaydı.[86]

Bu tür haberler Azerbaycan basınında da yer almış ve Azerbaycan Türk halkı arasında büyük tepki uyandırmıştı. Müslüman çocukların Ermeni çocuklarla aynı yerde tutulmaması, onların dinlerine ve geleneklerine göre yetiştirilmesinin derhal önüne geçilmesi ve bunun içinde kesin çözümler üretilmesi bekleniliyordu. Ayrıca Ermeniler tarafından çocukların iade edilmemesi veya verilme süresinin uzatılması hakkında da gerekli makamlara başvurularak çocukların hemen o Ermeni sığınacaklarından alınması isteniyor ve bu amaçla Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesine telgraflar yağdırılıyordu.[87] Bu gelişmeler üzerine Cemiyet-i Hayriye Baş Temsilciliği derhal Ermeni Merkez Komitesinin Aleksandropol'daki temsilciliği ile irtibat kurarak, onların elinde bulunan Müslüman çocukların Cemiyet-i Hayriye'ye teslim edilmesini, bundan sonra da ellerine geçecek Müslüman çocuklardan Müslüman Cemiyetinin haberdar edilmesini istedi. Ayrıca Cemiyet-i Hayriye, kendisi de buldukları Ermeni çocukları hakkında aynı şekilde davranacağını bildirdi.[88]

İşte gerek Azerbaycan Türk halkının bu konudaki tepkisi, gerekse Cemiyet-i Hayriye'nin girişimleri sonucu, Aleksandropol'daki 98 Müslüman çocuk Ermeni komitesi tarafından Ruşen Bey Efendiyev'e teslim edilmiş,[89] Eleşkirt'deki 30 çocuk Vekilov'un gönderdiği bir temsilci vasıtasıyla Ermeni sığınacağından alınarak Iğdır'a götürülmüş ve diğer yerlerdeki Müslüman çocuklar Cemiyet-i Hayriye temsilcilerine iade edilmiştir.[90]

Sonuç

Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi Kafkas Cephesi savaşlarında Anadolu'da felakete uğrayarak sahipsiz, sokaklarda kalan binlerce mağdur Müslüman-Türk çocuklarını barındırmak için Bakü'de 4, Gence'de 4, Tiflis'te 2, Şuşa, Şamahı, Nuha, Ahalsıh, Şeki, Erivan, Batum, Çakvi, Kantri'de birer yetim sığınacakları açtığı gibi savaş bölgesinde ve Rus işgalinde bulunan Kars, Kağızman, Ardahan, Oltu, Iğdır,[91]

85 *Açık Söz,* 16 Mart 1916, No:134.

86 *Azerb.Cum.YTA*, F.335, Op.1, D.1, L.79.

87 *Açık Söz,* 16 Mart 1916, No:134.

88 *Azerb.Cum.YTA*, F.335, Op.1, D.1, L.79.

89 *Azerb.Cum.YTA*, F.335, Op.1, D.1, L.79.

90 *Azerb.Cum.YTA*, F.335, Op.1, D.1, L.47.

91 Sultanov, "Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi Harpzedelere Yardım Şubesinin Faaliyeti", 48.

Hınıs[92] ve Gümgüm (Varto)[93] vs. ihtiyaç duyulan daha birçok yerlerde sığınacaklar oluşturmuştur. Bu sığınacaklar Cemiyet-i Hayriye'nin Kars, Batum, Tiflis, Erivan, Gence, Şuşa vs. bölgelerde savaştan zarar gören Müslümanlara yardım göstermek üzere oluşturduğu komite ve şubeleri tarafından açılmıştır. Ayrıca, Kafkas Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi tarafından da Tiflis'te bir yetim sığınacağı kurulmuştur. Ancak başka cemiyet ve komiteler tarafından açılan yetim sığınacaklarının ihtiyaç ve harcamaları da yine Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi tarafından karşılanmıştır.[94] Bu sığınacakların masraf ve giderleri büyük oranda Azerbaycan halkının bağışlarından oluşmuş ve yeterli olmasa da Rusya Devleti'nin ilgili kurumlarından da destek alınmıştır.

Azerbaycan Türklerinin Anadolu'nun Rus işgaline düşen bölgelerinde yapmış olduğu çalışmalar sonucunda binlerce savaş mağduru, sahipsiz kalmış çocuk sokaklardan toplanmış, açılan sığınacaklara yerleştirilmiş ve bu sığınacaklarda onların her türlü ihtiyacı karşılanmıştır. Böylece binlerce çocuğun hayatta kalması sağlandığı gibi onların eğitim ve öğretim almaları ve bir meslek sahibi olmaları için de çaba gösterilmiştir. Savaş sonrasında bu çocukların ailelerine kavuşabilmeleri için de onlarla ilgili tanıtıcı her türlü bilgiler özenle kayıtlara geçirilmiştir. Cemiyet-i Hayriye'nin gönüllü neferleri sayesinde yüzlerce Türk çocuğu Rus ve Ermenilerin ellerinden kurtarılmış, Hristiyanlaştırılmaları engellenmiş ayrıca bu çocukların Türk-İslam adet ve geleneklerine göre yetiştirilmeleri ve donatılmalarına da özel önem verilmiştir.

Bu çocuk sığınacaklarında hizmet eden görevliler seçilirken oldukça titiz davranılmış ve çalışanlar çocuklara hizmet etmeyi bir "*millet*" vazifesi telakki ederek büyük fedakârlık ve özveri ile görevlerini yerine getirmişlerdir. Örneğin Tiflis'teki sığınacağın müdiresi Fatma Hanım "*yetimler anası*", "*millet kızı*" gibi gönülden verilen unvanlarla adlandırılmıştır. Vatanından, evinden, ana-babasından ayrı düşmüş bu çocukların en çok ihtiyaç duydukları sevgi ve şefkati sadece sığınacaklarda hizmet edenler değil bu sığınacakların açıldıkları bölgede yaşayan Müslüman-Türk hanımları da ulvi bir görev telakki etmişlerdir. Onlar devamlı olarak sığınacakları ziyaret etmişler, birçoğu vakitlerinin büyük bir kısmını buralarda geçirmiş, sevgi ve şefkat ile çocukları teselli edip, onlara acılarını unutturmaya çalışmışlar ve çeşitli hediyeler getirerek onların gönüllerini almak için çaba göstermişlerdir. Nitekim Ahmet Cevat bu sığınacaklara "*Yetimler Evi*" demektense "*Muhabbet Evi*" demeyi daha uygun bulmuştur.

92 *ATASE*, Kl.475, D.441/1863, F.17.

93 *Azerb. Cum. YTA*, F.335, Op.1, D.2, L.9.

94 Aslan, *"Kardaş Kömeği(Yardımı)" ve Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi,* 176.

Kaynakça

I. Arşivler

Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Yeni Tarihi Arşivi (Azer. Cum. YTA)

Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.1, L.1.

Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.1, L.4.

Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.1, L.6,7.

Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.1, L.8,9,10.

Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.1, L.47.

Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.1, L.50.

Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.1, L.52.

Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.1, L.54.

Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.1, L.60.

Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.1, L.61.

Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.1, L.66.

Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.1, L.67.

Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.1, L.72,73

Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.1, L.79.

Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.1, L.91.

Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.1, L.92.

Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.1, L.103.

Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.1, L.104.

Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.1, L.113.

Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.1, L.108.

Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.2, L.2.

Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.2, D.2, L.4.

Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.2, L.5.

Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.2, L.9.

Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.2, L.11.

Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.2, L.12,19.

Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.2, L.20.

Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.2, L.21.
Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.1, L.22.
Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.2, L.25.
Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.2, L.34.
Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.2, L.38,40.
Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.2, L.44.
Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.2, L.56.
Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.2, L.79.
Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.2, L.81-82.
Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.2, D.2, L.83.
Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.2, L.91.
Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.2, L.94.
Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.2, L.101
Azerb. Cum. YTA, F.335, Op.1, D.2, L.103.
Azerb. Cum. YTA, F.312, Op.1, D.155, L.20.
Azerb. Cum. YTA, F.1, Op, L, D.1497, L.3.

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE)

ATASE, Kl.475, D.441/1863, F.17.

II. Süreli Yayınlar

A- Gazeteler

Açık Söz (Bakü)
Basiret (Bakü)
Bakü (Bakü)
Doğru Söz (Bakü)
Evrak-ı Nefise (Bakü)
İkbal (Bakü)
İkdam (Bakü)

Kardaş Kömeği (Bakü)

Kaspi (Bakü)

Son Haber (Bakü)

Sada-yı Kafkaz (Bakü)

Sövkat (Bakü)

Tasvir-i Efkâr

Taze Haber (Bakü)

Yeni İkbal (Bakü)

B- Dergiler

Ergenekon Yolu

Kardaş Kömeği

Kars İli

III. Telif Eserler

Ahmet Cevat, "Tiflis'teki Yetimler Evi-Gördüklerim, Duyduklarım", *Açık Söz,* 12-13 Yanvar/Ocak 1916, No:83-84.

Ali Fehmi, "Verin Zavallılara!", *İkdam*, 2 Fevral/Şubat 1915, No:35.

Aran, Mehmet Sadık, "Kardaş Kömeği", *Ergenekon Yolu*, S.1 (1 Temmuz 1951), s.1-7.

Aslan, Betül, *I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine "Kardaş Kömeği (Yardımı)" ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi*, ATAM Yay., Ankara, 2000.

Aslan, Betül, "Rusya Müslümanları Arasında Önemli Bir Dayanışma Örneği: Müslüman Cemiyetler İçtimaı(Yığını) (Petrograd- 6-10 Aralık 1914).", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 4/32, 2004, s.123-132.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı, C.I-IV, Genelkurmay Yay., Ankara, 1993.

Erdoğan, Fahrettin, *Türk Ellerinde Hatıralarım,* İstanbul, 1954.

Hacı İbrahim Kasımov, "Nevruz Bayramı", *İkdam*, 9 Mart 1915.

Hüsrev Paşabey Sultanof, "Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi Harpzedelere Yardım Şubesinin Faaliyeti", *Kardaş Kömeği*, Bakü, 1917, s.44-49.

Kafkas Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin 1915'inci Yılda Olan Gelir Giderinin Sayısıdır, Tiflis, 1916.

Kuzu, Mamaşlı M. (Fahrettin Kırzıoğlu), "Ardahan Sancağımızda Moskofların Kırgın ve Zulümleri", *Kars İli*, Özel Sayı:1, Ankara, Kars Turizm ve Tanıtma Derneği Yayınları:5, 1965, s.23-25.

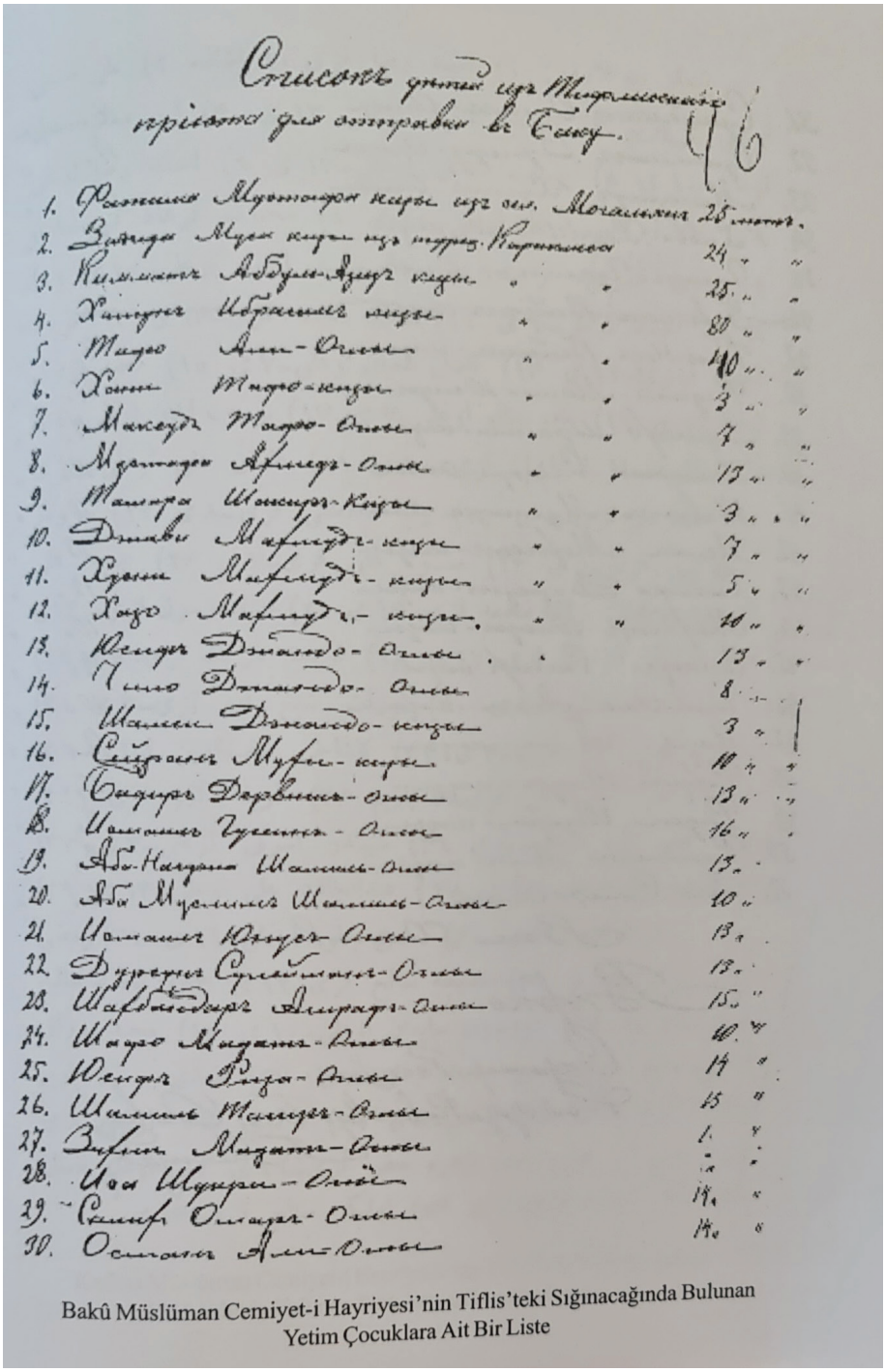
Mehmet Emin Resulzade, "Dikkat Olunacak İki Mesele", *İkbal,* 22 Dekabır/Aralık 1914, No:820.

Mehmet Yusuf Caferov, "Müslüman Harpzedelerine Yardım İşi ve Müslüman Vekilleri", *Kardaş Kömeği*, Bakü 1917, s.40-43.

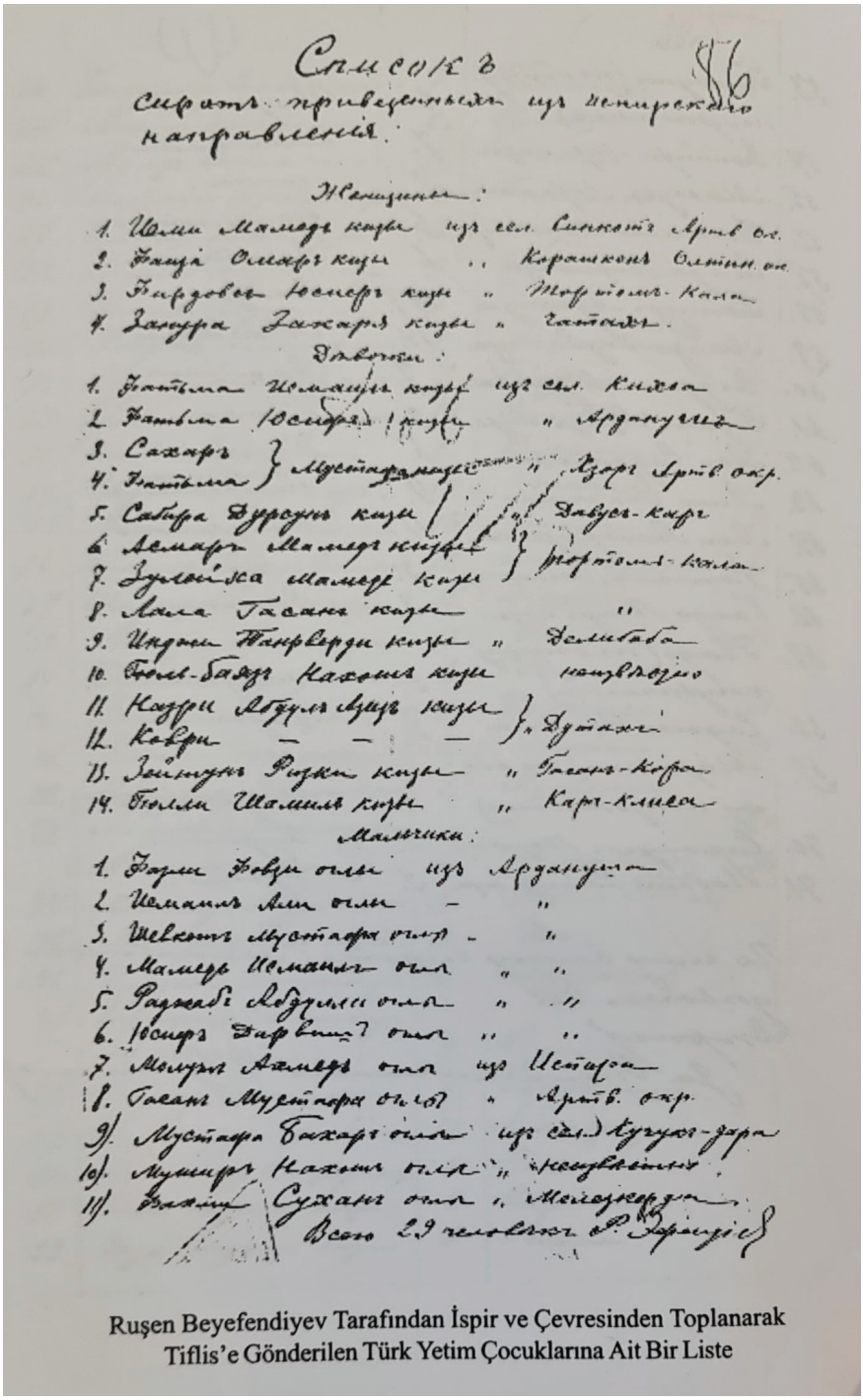
Ömer Faik Nemanzâde, "Çok Utandık", *Yeni İkbal*, 3 İyul/Temmuz 1915.

Swietochowski, Tadeusz, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, Türkçesi: Nuray Mert, İstanbul, 1988.

Talibova, Saide, *Kulturno-Prosvetitelskaya i Blagotvoritelnaya Deyatelnost Azerbaycanskoy Burjuazii, (Konets XIX-Naçale XXV),* (Dissertatsiya na Soiskaniyeuçenoy Stepeni Kandidata İstoriçeskih navk), Bakü, 1994.

Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin Tiflis'teki Sığınacağında Bulunan Yetim Çocuklara Ait Bir Liste

Ruşen Beyefendiyev Tarafından İspir ve Çevresinden Toplanarak Tiflis'e Gönderilen Türk Yetim Çocuklarına Ait Bir Liste

Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin Merkezi İsmailiye Binası

Bakü Yetimler Yurdunun Yatakhanesi

Tiflis Yetimler Yurdu

Kars'ta Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi Şubesinde Harpzede Müslümanlar Defterlere Kaydedilirken

ULUSLARARASI ÇOCUK HAKLARI SÖZLEŞMESİ BAKIMINDAN YETİM HAKLARI

Miray Azaklı KÖSE*

1. Genel Olarak

Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilmiştir.[1] Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi kabul edilmeden önce, çocuk haklarına ilişkin Milletler Cemiyeti'nin (eski adıyla Cemiyet-i Akvam) 29 Eylül 1924 tarihli Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi ve Birleşmiş Milletler'in 20 Kasım 1959 tarihli Çocuk Hakları Bildirisi kabul edilmiş olsa da bu belgeler taraf devletlerin hükümetleri tarafından kabul ve imza edilmelerine rağmen hukuksal yaptırımı olmayan bazı genel ilkelerin ilân edilmesinden başka bir anlam taşımamaktadırlar.[2] Diğer bir ifadeyle, söz konusu bildiriler teknik anlamda bir uluslararası sözleşme sayılmadığından hukuken de devletleri bağlayıcı gücü bulunmamaktadır. Bu bakımdan Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin kabulü taraf devletlere çocuk haklarının korunması bakımından hukuken bağlayıcı yükümlülükler getirmesi sebebiyle son derece önemlidir. Böylece çocuk hakları, uygulanıp uygulanmaması bütünüyle devletlerin takdir yetkisine bırakılan bazı genel ilkelerin ötesine geçerek, taraf devletlerin uymak zorunda olduğu bağlayıcı hükümlere dönüşmüştür.

Nitekim uluslararası sözleşmelerin Türk hukukunda sahip olduğu değer Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 90. maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir: "*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş Milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. ... Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası*

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi, E-posta: miray.kose@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9723-8618.

1 UN General Assembly, *Convention on the Rights of the Child*, 20 November 1989, United Nations, Treaty Series, vol. 1577, p. 3.

2 Ali Naim İnan, "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 44/1 (1995) 765.

andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır." Anayasa düzenlemesinden açıkça anlaşıldığı üzere kural olarak, hukukumuzda uluslararası sözleşmeler kanuna eşit değerde kabul edilmektedir. Öyle ki, uluslararası sözleşme temel hak ve özgürlüklere ilişkin ise kanuna aykırı düzenlemeler içermesi hâlinde kanundan da üstün kabul edilecektir.

Türkiye, Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni 14 Eylül 1990 tarihinde imzalamış ve Sözleşme Türkiye bakımından 4 Mayıs 1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[3] Böylece Türk hukukunun bir parçası haline gelen ve çocuklara ilişkin temel hak ve özgürlüklerin korunmasını düzenleyen Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi, Anayasamız uyarınca kanunlardan üstün kabul edilmektedir.

Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 41. maddesinde ise, Sözleşme'ye taraf devletin kanunlarında ya da taraf olduğu diğer uluslararası sözleşmelerde Sözleşme'de öngörülenden daha üstün koruma sağlayan ("*çocuk haklarının gerçekleştirilmesine daha çok yardımcı olan*") hükümler olması hâlinde bu hükümlerin Sözleşme'ye üstün kabul edileceği açıkça ifade edilmiştir. Böylece, Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin kendisi çocuğun yararının korunması amacıyla, en avantajlı ya da en çok korumayı sağlayan düzenlemenin üstün kabul edileceğini öngördüğünden Türk kanunlarında ya da Türkiye'nin taraf olduğu diğer uluslararası sözleşmelerde bu nitelikte hükümler bulunması hâlinde o kanun ya da sözleşme hükmünün uygulanması gerekir.

Belirtmek gerekir ki devletlerin yalnızca uluslararası insan hakları sözleşmelerine taraf olması tek başına yeterli olmamaktadır. Sözleşmelerde öngörülen hakların etkin bir biçimde uygulanması ve hayata geçirilebilmesi için ulusal hukukta ihtiyaç duyulan düzenlemelerin de yapılması gerekir.[4] Uluslararası hukukta çocuk haklarının korunmasına ilişkin temel düzenleme Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi olmakla birlikte; bunun yanı sıra hukukumuzda Anayasa, İş Kanunu, Çocuk Koruma Kanunu ve bazı özel kanunlarda da çocuklara ilişkin hükümler yer almaktadır.[5]

3 Anayasamız uyarınca bir uluslararası sözleşmeye taraf olunması için sözleşmenin imzalanması yeterli olmayıp birtakım iç hukuk işlemleri yapılmalıdır. Bu minvalde, Sözleşme'nin onaylanmasının uygun bulunduğuna ilişkin Kanun, 11 Aralık 1994 tarih ve 22138 sayılı Resmi Gazete'de; Sözleşme'nin onaylanmasına ilişkin Bakanlar Kurulu Kararı ise, 27 Ocak 1995 tarih ve 22184 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Onay belgeleri 4 Nisan 1995 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği'ne tevdi edilmiş ve Sözleşme Türkiye bakımından 4 Mayıs 1995 tarihinde uluslararası alanda yürürlüğe girmiştir. Türkiye Sözleşme'yi, Sözleşme'nin 17, 29 ve 30. maddeleri hükümlerini Anayasası ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Anlaşması hükümlerine ve ruhuna uygun olarak yorumlama hakkını saklı tutacağına ilişkin bir çekince ile birlikte kabul etmiştir.

4 Yusuf Aksar, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk II* (Ankara: Seçkin, 2021), 445.

5 Merve Hayran Polat, "Türk Hukukunda Çocuk ve Hakları", *Disiplinlerarası Yaklaşımla Çocuk Hakları*, haz. Erdem Hareket (Ankara: Pegem Akademi, 2020), 19-20.

2. Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde Yetim Hakları

Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 1. maddesine göre (kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç) on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır. Türkiye'de 2005 yılında yürürlüğe giren Çocuk Koruma Kanunu'nun 3. maddesinde çocuk, daha erken yaşta ergin olsa bile, on sekiz yaşını doldurmamış kişi olarak tanımlamış olup bu düzenleme ile Türkiye'de Çocuk Hakları Sözleşmesi'ndeki çocuk kavramından daha geniş bir tanım benimsenmiştir.[6]

Belirtmek gerekir ki konusu genel bir biçimde temel hak ve özgürlüklerin korunmasına ilişkin birçok uluslararası sözleşmede ırk, renk, cinsiyet, yaş, dini inanç, siyasi görüş gibi herhangi bir farklılık dikkate alınmaksızın "*herkes*"in ilgili sözleşmede yer alan haklardan yararlanacağı kabul edilmiştir. Bu bakımdan çocuklar, temel hak ve özgürlüklere ilişkin bu sözleşmeler tarafından da korunmaktadırlar. Bununla birlikte, çocuklar, çocuk olmaları sebebiyle özel olarak ve yetişkinlerden farklı bir biçimde korunmaya ihtiyaç duymaktadırlar. Bu nedenle her ne kadar çocuklar, temel hak ve özgürlüklere ilişkin pek çok uluslararası sözleşmenin kapsamına girse de Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi çocukların özel olarak korunması ihtiyacına cevap vermektedir.

"Yetim" kelimesi, Arapça *yütm* kökünden gelmektedir ve "tek kalma" anlamında kullanılan *yetem* kelimesinden türemiştir.[7] İslam hukukçuları ergenlik çağından önce babası ölen çocuğa yetim denileceği konusunda görüş birliği içerisindedirler.[8] Başlıca yetimlik durumları şunlardır: "*1. Anne veya babasını kaybetmiş çocuklar 2. Hem anne hem babasını kaybetmiş çocuklar 3. Anne veya babası ya da her ikisi de belli olmayan çocuklar 4. Anne veya babası ya da her ikisi tarafından terk edilen çocuklar.*"[9]

Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde, yukarıda belirtildiği üzere çocuk kavramı tanımlanmış olup, bu gibi özel durumları olan çocuklara ilişkin bir tanıma yer verilmemiştir. Bununla birlikte Sözleşme'de genel itibariyle çocukların korunmasını amaçlayan hükümlerin yanı sıra anne ve/veya babasını kaybetmiş ya da anne ve/veya babası tarafından terk edilmiş çocukların korunmasına ilişkin özel düzenlemelere de yer verilmiştir. Elbette bu gibi çocuklar yetim olup olmamalarından

6 Sevil Lale Kurt, "Çocuk Haklarına İlişkin Temel Uluslararası Belgeler ve Türkiye Uygulaması", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 16/38 (Ocak 2016), 107.

7 Mehmet Naim Boz, *İslam Hukukunda Yetim Hakları ve Yetime Karşı Sorumluluklar* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020) 11.

8 Boz, *İslam Hukukunda Yetim Hakları ve Yetime Karşı Sorumluluklar*, 11.

9 İHH, İslam'da Yetim Hakları ve Sorumluluklarımız, (Erişim, 1 Aralık 2023).

bağımsız olarak, Sözleşme'nin genel biçimde çocukları koruyan hükümlerinden de yararlanmaktadırlar.

Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin dili yer yer belirsiz; bu nedenle bazı hükümlerinin yorumlanması zor olmakla birlikte, Sözleşme çocuk haklarının korunması konusunda önemli evrensel standartlar ve bir haklar listesi sağlamaktadır.[10] Sözleşme'de yer alan haklar üç başlık altında toplanabilir: (1) *Sağlama*: Bir çocuğun beslenme, sağlık, eğitim gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması, (2) *Koruma*: Çocuğun fiziksel veya zihinsel istismar, savaşa dahil edilme gibi zararlı eylem ve uygulamalardan korunma hakkı, (3) *Katılma*: Çocuğun, kendi hayatını etkileyen kararların alınması süreçlerinde dinlenilme veya söz sahibi olma hakkı.[11]

2.1. Ayrımcılık Yasağı ve Çocuğun Üstün Yararının Korunması İlkesi

Uluslararası sözleşmeler, sözleşmenin ruhunu yansıtan ve sözleşmenin bütününe hâkim olan temel ilkelere genellikle başlangıç hükümlerinde yer vermektedirler. Bu bakımdan Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi, iki temel ilkeye dayanmaktadır: Sözleşmenin uygulanması bakımından ayrımcılık yasağı ve çocuğun üstün yararı ilkesi.

Sözleşme'ye taraf devletler kendi yetkileri altında bulunan her çocuğa, Sözleşme'de yazılı olan hakları ırk, renk, cinsiyet, dil, siyasal ya da başka düşünceler, ulusal, etnik ve sosyal köken, mülkiyet, engellilik gibi sebeplerle hiçbir ayrım gözetmeksizin tanımak zorundadır (md. 2). Diğer bir ifadeyle, çocuğun ya da anne veya babasının sahip olduğu herhangi bir özellik, onun Sözleşme'de yer alan haklardan mahrum bırakılmasına yol açamaz. Öyleyse çocuk yetim olması sebebiyle, Sözleşme'de yer alan haklardan diğer çocuklara nazaran daha az yararlanacak şekilde ayrımcılığa uğratılamaz. Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi, ayrımcılık yasağı ile çocukları sırf yaşlarının küçüklüğünden ötürü yetişkinlerin tasarrufuna tâbi bir nesne olmaktan çıkarıp onları birer özne hâline getirmektedir.[12] Sözleşme ile kat edilen en önemli aşama, önceki yaklaşımlardan farklı olarak çocuğun tek başına bir birey olarak ele alınmasıdır.[13]

10 Thomas Hammarberg, "The UN Convention on the Rights of the Child--And How to Make It Work", *Human Rights Quarterly*, 12/1 (February 1990), 102.

11 Hammarberg, "The UN Convention on the Rights of the Child", 100.

12 Kıvılcım Turanlı, *Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Çocuğun Ekonomik Sömürüden Korunma Hakkı*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 37.

13 Fahrünnisa Akbatu, "Çocuk Hakları Sözleşmesi Işığında Mültecilik ve Çocuklar", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 16/1-2 (1996), 10.

Çocuk hukukunda karşılaşılan tüm sorunlarda her zaman çocuğun yararına çözüm üretilmesine, çocuğun üstün yararı ilkesi denir.[14] Devletin bütün organları ve ayrıca kamusal ya da özel sosyal yardım kuruluşları tarafından yapılan ve çocukları ilgilendiren bütün faaliyetlerde çocuğun üstün yararı temel düşüncedir. Bu, şu anlama gelmektedir: Gerek devletin yasama organı çocukları etkileyebilecek yasal düzenlemeler yaparken; gerek mahkemeler soruşturma ya da kovuşturma sırasında çocuklara ilişkin işlemleri yaparken, gerek yürütme organı yürütmeye ilişkin tüm faaliyetlerinde çocuğun üstün yararının korunmasını dikkate almak zorundadır.

Çocuğun üstün yararı ilkesine Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin kabulü ve yürürlüğe girmesinden sonra birçok devletin ulusal hukuk düzenlemelerinde yer verilmiş; böylece ilke çocuk hukuku alanında tüm dünyayı etkisi altında almıştır.[15]

2.2. Çocuğun Kimliğinin Korunması

Çocuğun kimliğinin korunması tüm çocuklar bakımından önemli bir menfaat olmakla birlikte, anne ya da babasından ayrı kalarak yetim durumunda olan çocuklar bakımından özel önem arz etmektedir. Çünkü bu gibi çocuklar kimliklerini yitirmelerine ya da kültürel asimilasyona sebep olan olumsuzluklara karşı daha savunmasızdır. Bu noktada Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi taraf devletlere çocuğun kimliğinin korunmasına saygı gösterme yükümü getirmektedir: Devlet çocuğun kimliğini; vatandaşlığı, ismi ve aile bağları dahil, koruma hakkına saygı göstermek ve bu konuda yasa dışı müdahalelerde bulunmamak zorundadır (md. 8). Ayrıca çocuğa yol gösterilmesi ve çocuğun yönlendirilmesinde anne–babanın, yerel gelenekler öngörüyorsa uzak aile veya topluluk üyelerinin, yasal vasîlerinin veya çocuktan hukuken sorumlu öteki kişilerin sorumluluklarına, haklarına ve ödevlerine saygı gösterme yükümü altındadır (md. 5).

2.3. Yetimliğin Önlenmesi ve Bilgi Verme Yükümlülüğü

Yetimlik, mümkün olduğunca önlenmesi çocuğun yararına olan bir olgu olduğundan devletlere getirilen çeşitli yükümlülüklerle önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi de bu yönde hükümler içermektedir.

Yetkili makamlar kanunlar uyarınca ayrılığın çocuğun yüksek yararına olduğu yolunda karar vermedikçe, taraf devletler, çocuğun; anne babasından, onların rızası dışında ayrılmamasını sağlarlar (md. 9). Ancak, anne babası tarafından çocuğun

14 Cem Tuna, "Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde Çocuğu Tanınan Haklar", *Disiplinlerarası Yaklaşımla Çocuk Hakları*, haz. Erdem Hareket (Ankara: Pegem Akademi, 2020), 78.

15 Zeynep Hazar, "İnsan Hakları Çatışmalarının Çözümlenmesinde Çocuğun Üstün Yararı İlkesinin İşlevi: Türk Anayasa Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Bir Değerlendirme", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 26/2 (2022), 648.

kötü muameleye maruz bırakılması ya da ihmâl edilmesi durumlarında böyle bir ayrılık kararı verilebilecektir. Ayrılık kararı verildiği halde dahi çocuğun, yüksek yararına aykırı olmadıkça anne ve/veya babasıyla kişisel ilişki kurma ve görülme hakkı bulunmaktadır (md. 9).

Eğer çocuğun anne ve/veya babasından ayrılması, çocuğun, anne veya babasının tutuklanması, hapsi, sürgünü, sınır dışı edilmesi veya ölümü sonucunu doğuran herhangi benzer bir işlem sonucu olmuşsa, devlet, istek üzerine ve çocuğun esenliğine zarar vermemek koşulu ile; ana–babaya, çocuğa veya uygun olursa, ailenin bir başka üyesine, söz konusu aile bireyinin ya da bireylerinin bulunduğu yer hakkında gereken bilgiyi verecektir (md. 9). Diğer yandan devlete bu bilgi verilirken kişiler bakımından aleyhe hiçbir sonuç yaratmamasını sağlama yükümlülüğü getirilmiştir.

Ayrıca devletlerin, farklı ülkelerde bulunan aile üyelerinin bir araya gelmesi için (aile birleşmesi) bir ülkeye girme ya da ülkeyi terk etme konularındaki işlemlerde kolaylık sağlaması öngörülmüştür (md. 10).

2.4. Çocukların Yasa Dışı Yollarla Ülke Dışına Çıkarılmasının Önlenmesi

Yetimler, yasa dışı yollarla ülke dışına çıkarılma ve özellikle insan kaçakçılığı gibi uluslararası suçlara karşı da savunmasız konumdadır. Sözleşme'ye göre taraf devletler çocukların yasadışı yollarla ülke dışına çıkarılıp geri döndürülmemesi halleriyle mücadele için önlemler alırlar ve bu amaçla diğer devletlerle anlaşmalar akdederek iş birliğini teşvik ederler (md. 11).

2.5. Yetimlerin Korunmasına İlişkin Hükümler

2.5.1. Yetimlerin Korunması, Yardım ve Bakım Sağlanması

Devletler, geçici ve sürekli olarak aile çevresinden yoksun kalan veya kendi yararına olarak bu ortamda bırakılması kabul edilmeyen her çocuğa, özel koruma sağlama, yardım etme ve bakım verme yükümlülüğü altındadırlar (md. 20).

Sözleşme'ye göre bu tür bakım, bakıcı aile yanına verme, İslâm Hukuku'nda kefalet (kafalah), evlât edinme ya da gerekiyorsa çocuk bakımı amacı güden uygun kuruluşlara yerleştirmeyi biçiminde de olabilir (md.20). Çözümler düşünülürken, çocuğun yetiştirilmesinde sürekliliğin korunmasına ve çocuğun etnik, dinsel, kültürel ve dil kimliğine gereken saygı gösterilecektir.

2.5.2. Yetimlerin Evlat Edinilmesi

Yukarıda belirtildiği üzere devletin bakım sağlama yükümlülüğü çocuğun evlat edinilmesini sağlama biçiminde de yerine getirilebilir. Hukuk sistemlerinde

evlat edinme bulunan devletler çocuğun evlat edindirilmesinde Sözleşme'de yer alan kurallara uygun hareket edeceklerdir.

Buna göre çocuğun evlat edinilmesi ancak yetkili makam kararı ile olur ve bu makam kanunlara ve usulüne uygun olarak ve güvenilir tüm bilgilerin ışığında; çocuğun, anne babası, yakınları ve yasal vasîsine göre durumunu göz önüne alarak ve gereken durumlarda tüm ilgililerle yapılacak görüşme sonucu onların da evlât edinme konusundaki onaylarını alarak, kararını vermelidir (md. 21). Çocuğun kendi ülkesinde elverişli biçimde bakılması mümkün olmadığı veya evlât edinecek veya yanına yerleştirilecek aile bulunmadığı taktirde, ülkelerarası evlât edinme de mümkün kılınacaktır.

Bu noktada Sözleşme'nin önemli bir düzenlemesi göze çarpmaktadır. Sözleşme ülkelerarası evlat edinmeyi mümkün kılmakla birlikte, çocuğu evlatlık olarak yabancı bir devlete gönderen taraf devletin çocuğu gönderdiği devletteki durumu değerlendirmesi yükümlülüğü getirmektedir. Buna göre devlet başka bir ülkede evlât edinilmesi düşünülen çocuğun, kendi ülkesinde mevcut evlât edinme durumuyla eşdeğer olan güvence ve ölçülerden yararlanmasını sağlamalıdır (md 21). Benzer şekilde ülkelerarası evlât edinmede devletin, çocuğun insan kaçakçılığı ve insan ticareti mağduru olmasını engellemesi gerekir. Bu bakımdan devlete yerleştirmenin ilgililer bakımından yasa dışı para kazanma konusu olmaması için gereken bütün önlemleri alma yükümlülüğü getirilmiştir.

2.5.3. Yetim ve Mülteci Çocukların Korunması

Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde öngörülen ayrımcılık yasağı gereği, Sözleşme'ye taraf olan devletler kendi vatandaşı olan çocuklara tanıdıkları hakları aynı biçimde mülteci çocukların da dâhil olduğu yabancı çocuklara tanımak zorundadırlar.[16]

Mülteciler başlı başına uluslararası korumaya ihtiyaç duyan bireyler olduğundan münhasıran mültecilerin korunmasını amaçlayan 1951 Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi[17] ile belirli hukuki güvencelere kavuşturulmuştur. Bir kişinin hem çocuk hem mülteci olması ya da hem yetim durumunda bulunan bir çocuk hem de mülteci olması, o kişi bakımından oldukça dezavantajlı birden fazla durumun bir arada bulunduğu anlamına gelir.

16 Nuray Ekşi, "Mevzuat ve Antlaşmalar Kapsamında Çocukların Uluslararası Korunması", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 2016/7 (2016) 564.

17 UN General Assembly, *Convention Relating to the Status of Refugees*, 28 July 1951, United Nations, Treaty Series, vol. 189, p. 137.

Cenevre Sözleşmesi 1(A)2 maddesine göre mülteci: "ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen veya tabiiyeti yoksa önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen" kişidir.[18]

Çocukların mültecilik talepleri dört şekilde incelenmektedir: (1) Kitlesel akın halinde, göç ettikleri grupla beraber değerlendirmeye tabi tutulmak; (2) Beraberinde bulundukları yetişkin ile beraber, yetişkinin aile üyelerinden biri olarak değerlendirilmek; (3) Ayrı düştükleri aile üyeleri ile birleşme talebinde bulunmak; (4) Çocukların kendi iddialarını öne sürmesi ve mültecilik talebinde bulunması[19]

Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi taraf devletlere, ister tek başına olsun isterse ana–babası veya herhangi bir başka kimse ile birlikte bulunsun, mülteci statüsü kazanmaya çalışan ya da mülteci sayılan bir çocuğun, Sözleşmede ve insan haklarına ve insancıl hukuka ilişkin diğer sözleşmelerde tanınan hakları kullanması amacıyla koruma ve insani yardımdan yararlanması için gerekli bütün önlemleri alma yükümlülüğü getirmiştir (md. 22).

Bu nedenle, Taraf Devletler, bu durumda olan bir çocuğu korumak, ona yardım etmek, herhangi bir mülteci çocuğun ailesi ile yeniden bir araya gelebilmesi için ana–babası veya ailesinin başka üyeleri hakkında bilgi toplamak amacıyla Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kuruluşlarla uygun gördükleri ölçüde işbirliğinde bulunurlar (md. 22).

Bu noktada Sözleşme'nin başlangıç hükümlerinde yer alan genel ayrımcılık yasağından ayrı olarak yetimlerin ayrımcılığa uğratılması özel olarak da yasaklanmıştır. Buna göre: Herhangi bir nedenle ailesinden sürekli ya da geçici olarak ayrı düşmüş bir çocuğa Sözleşme'ye göre tanınan koruma, aynı esaslar içinde, ana–babası ya da ailesinin başkaca üyelerinden hiçbirisi bulunmayan çocuğa da tanınacaktır.

18 Türkiye, öne sürdüğü ve 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin de cevaz verdiği çekince gereği yalnızca Avrupa'da meydana gelen olaylar nedeniyle sığınma arayan kişilere mülteci statüsü tanımaktadır. Avrupa dışında meydana gelen olaylar nedeniyle ülkemize sığınan kişilere "şartlı mülteci" veya belirli koşullarda "ikincil koruma" statüsü tanınmaktadır. Kitlesel akın halinde ise "geçici koruma" statüsünün tanınması gündeme gelmektedir.

19 Akbatu, "Çocuk Hakları Sözleşmesi Işığında Mültecilik ve Çocuklar", 11.

2.6. Engelli Çocukların Özel Bakımdan Yararlanma Hakkı

Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne taraf devletler, engelli çocukların özel bakımdan yararlanma hakkını tanırlar ve kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde ve yapılan başvuru üzerine, engelli çocuğa ve onun bakımından sorumlu olanlara, uygun düşecek yardımın yapılmasını üstlenirler (md. 23).

Engelli çocuğa sağlanacak yardım, çocuğun ana–babasının ya da çocuğa bakanların mali durumları dikkate alınarak, olanaklar ölçüsünde ücretsiz sağlanır. Yardım, engelli çocuğun eğitim, tıbbi bakım ve rehabilitasyonunu içermektedir (md. 23).

2.7. Çocuğun Sosyal Güvenlikten Yararlanma Hakkı

Sözleşme'ye taraf devletler, her çocuğun, sosyal sigorta dahil, sosyal güvenlikten yararlanma hakkını tanır ve bu hakkın tam olarak sağlanması için ulusal hukuklarında gerekli önlemleri alırlar (md. 26). Sosyal Güvenlik, çocuğun ve çocuğun bakımından sorumlu olanların kaynakları ve koşulları göz önünde tutularak sağlanır.

2.8. Çocuğun Beslenmesi, Giyinmesi ve Barınması Konusunda Yardım

Sözleşme'de çocuğun temel gereksinimlerini sağlamak konusundaki sorumluluk öncelikle çocuğun anne ve babasına veya bakımını üstlenen kişilere verilmiştir: Çocuk için gerekli hayat şartlarının sağlanması sorumluluğu; imkânları ve mali güçleri çerçevesinde öncelikle çocuğun ana–babasına veya çocuğun bakımını üstlenen diğer kişilere düşer (md. 27). Ancak bu durum devletin çocuğun gelişimi ve temel hayat şartlarına sahip olması konusunda yükümlülük sahibi olmadığı anlamına gelmemektedir:

Taraf devletler, olanakları ölçüsünde, anne babaya ve çocuğun bakımını üstlenen diğer kişilere, çocuğun bu hakkının uygulanmasında yardımcı olmak amacıyla gereksinim olduğu takdirde özellikle beslenme, giyim ve barınma konularında maddi yardım ve destek programları uygularlar (md. 27). Ayrıca taraf devletler, ana–babası veya çocuğa karşı mali sorumluluğu bulunan diğer kişiler tarafından, çocuğun bakım giderlerinin karşılanmasını sağlamak amacıyla her türlü uygun önlemi alırlar.

2.9. Çocuğun Eğitim Hakkı

"İlköğretimin herkes için zorunlu ve parasız olması" ilkesi Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde açıkça zikredilmiş ve devletler açısından bir yükümlülük olarak öngörülmüştür (md. 28). Ayrıca ortaöğretim ve yüksek öğretimin de tüm çocuklara açık olması esası benimsenmiştir. Buna göre devletler ortaöğretimin tüm çocuklara açık olmasını sağlarlar ve gerekli durumlarda mali yardım yapılması ve

öğretimi parasız kılmak gibi uygun önlemleri alırlar ve yüksek öğretimi yetenekleri doğrultusunda herkese açık hale getirirler. Yine Sözleşme ile taraf devletlere uygun bütün araçları kullanarak, yüksek öğretimi yetenekleri doğrultusunda herkese açık hale getirme yükümlülüğü getirilmiştir.

Ayrıca Sözleşme, çocukların eğitim hakkının fırsat eşitliği temelinde gerçekleşmesi gerektiğini öngörmektedir. Çocuklar eğitim olanaklarına ailelerinin ekonomik durumları, yaşadıkları bölgeler, dinleri, ırkları gibi ayrımlara tâbi tutulmadan ulaşabiliyorlarsa ancak bu takdirde eşitlikten söz edilebilir.[20]

2.10. Azınlığa Mensup Çocukların Kültür, Din ve Dilinin Korunması

Soya, dine ya da dile dayalı azınlıkların ya da yerli halkların olduğu devletlerde, böyle bir azınlığa mensup olan ya da yerli halktan olan çocuk, ait olduğu azınlık topluluğunun diğer üyeleri ile birlikte kendi kültüründen yararlanma, kendi dinine inanma ve uygulama ve kendi dilini kullanma hakkından yoksun bırakılamaz (md. 30).

2.11. Çocukların Çalıştırılması

Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin doğrudan çalışan çocukları ilgilendiren iki temel düzenlemesi bulunmaktadır: Birincisi iş hukukunu yakından ilgilendiren 32. maddesi, diğeri ise sosyal güvenlik hukukuna ilişkin 26. maddesidir.[21] 26. maddeye yukarıda değinilmiştir. Sözleşme'nin 32. maddesine göre Sözleşme'ye taraf devletler, çocuğun ekonomik sömürüye ve her türlü tehlikeli işte ya da eğitimine zarar verecek ya da sağlığı veya bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlâksal ya da toplumsal gelişmesi için zararlı olabilecek nitelikte çalıştırılmasına karşı korunma hakkını kabul eder ve bunların uygulanması için yasal, idari, toplumsal ve eğitsel her önlemi alırlar. Bu amaçla çocukların işe kabulü için bir ya da birden çok asgari yaş sınırı tespit eder ve çalışmanın saat olarak süresi ve koşullarına ilişkin uygun düzenlemeleri yaparlar. Bu kurallara uymayanlar için ceza veya başka uygun yaptırımlar öngörürler.

Türk hukukunda asgari çalışma yaşı 4857 sayılı İş Kanunu'nda "Çalıştırma yaşı ve çocukları çalıştırma yasağı" başlıklı 71. maddede düzenlenmiştir. Buna göre "On beş yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılması yasaktır." Ancak, on dört yaşını doldurmuş ve zorunlu ilköğretim çağını tamamlamış olan çocukların hafif işlerde

20 Ahmet Ayar, "Çocuk Hakları Sözleşmesi Kapsamında Çocuğun Eğitim (Nitelikli Eğitim) Hakkına İlişkin Bir Değerlendirme", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2022/159 (2022), 343.

21 Tankut Centel, "Çocuk Hakları Sözleşmesi, Çalışan Çocuklar ve Türkiye", *Prof. Dr. M. Kemal Oğuzman'a Armağan,* (Ankara: İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Türk Milli Komitesi, 1997) 182.

çalıştırılabilecekleri öngörülmüştür. On dört yaşını doldurmamış çocuklar ise sanat, kültür ve reklam faaliyetlerinde yazılı sözleşme yapmak ve her bir faaliyet için ayrı izin almak şartıyla çalıştırılabilirler.

2.12. Çocuğun Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği Hakkı

İnsan haklarını düzenleyen birçok sözleşmede hiç kimsenin işkence ve kötü muameleye maruz bırakılamayacağı düzenlenmiştir. İşkence yasağı öyle temel bir normdur ki, örneğin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde herhangi bir istisnası bulunmayan ve olağanüstü hallerde devletler tarafından askıya alınamayacak bir yasak olarak düzenlenmiştir. Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi de benzer bir biçimde, hiçbir çocuğun, işkence veya diğer zalimce, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele ve cezaya tâbi tutulmayacağını düzenlemiştir. On sekiz yaşından küçük olanlara, işledikleri suçlar nedeniyle idam cezası verilemeyeceği gibi salıverilme koşulu bulunmayan ömür boyu hapis cezası da verilmeyecektir. (md. 37)

Sözleşme'ye göre bir çocuğun tutuklanması, alıkonulması veya hapsi yasa gereği olacak ve ancak en son başvurulacak bir önlem olarak düşünülüp, uygun olabilecek en kısa süre ile sınırlı tutulacaktır. Özgürlüğünden yoksun olan her çocuk, kendi yüksek yararı aksini gerektirmedikçe, özellikle yetişkinlerden ayrı tutulacak ve olağanüstü durumlar dışında ailesi ile yazışma ve görüşme yoluyla ilişki kurma hakkına sahip olacaktır. (md. 37)

Özgürlüğünden yoksun bırakılan her çocuk, özgürlüğünden yoksun bırakılmasının yasaya aykırılığını bir mahkeme veya diğer yetkili, bağımsız ve tarafsız makam önünde iddia etme ve böylesi bir işlemle ilgili olarak ivedi karar verilmesini isteme hakkına da sahip olacaktır. (md. 37)

2.13. Silahlı Çatışma Hallerinde Çocuğun Korunması

Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne taraf devletler, silahlı çatışma halinde kendilerine uygulanabilir olan uluslararası hukukun, çocukları da kapsayan insancıl kurallarına uymak ve uyulmasını sağlamakla yükümlüdür.

Taraf devletler, on beş yaşından küçüklerin çatışmalara doğrudan katılmaması için uygun olan bütün önlemleri alırlar ve özellikle on beş yaşına gelmemiş çocukları askere almaktan kaçınırlar. Taraf devletler, on beş ile on sekiz yaş arasındaki çocukların silah altına alınmaları gereken durumlarda, önceliği yaşça büyük olanlara vermek için çaba gösterirler. (md. 38)

Silahlı çatışmalarda sivil halkın korunmasına ilişkin uluslararası insani hukuk kuralları tarafından öngörülen yükümlülüklerine uygun olarak, taraf devletler, silahlı çatışmadan etkilenen çocuklara koruma ve bakım sağlamak amacıyla mümkün olan her türlü önlemi alırlar. (md. 38)

Sonuç

Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin kabulü ve yürürlüğe girmesi devletlere uluslararası alanda çocukların korunması konusunda bağlayıcı yükümlülükler getirmesi açısından hem tarihsel olarak hem de hukuken önemli bir merhaledir. İnsan hakları sözleşmeleri her ne kadar bazı denetim usulleri öngörse de öngörülen yükümlülüklerin hayata geçirilmesi için devletler uluslararası sözleşmeler ile yüklendikleri taahhütler ile uyumlu olarak ulusal hukuklarında ilgili düzenlemeleri yapmalı ve uygulamalıdır. Nitekim Türkiye'nin ulusal hukukunda Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin emredici normları ile uyumlu yasal düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir.

Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde yer alan haklar bir bütündür. Sözleşme'nin bazı maddelerinde doğrudan yetimlerin korunmasına yönelik hükümlere yer verilmiş ise de bütün çocukları koruma kapsamına alan diğer hükümlerden de yararlanmaktadırlar. Bu nedenle çalışmada, yalnızca doğrudan yetimlerin durumunu düzenleyen normlara değil, bunların yanı sıra bütün çocuklar açısından önemli gördüğümüz düzenlemelere yer verilmiştir.

Sözleşme çocukların yalnızca beslenme, barınma, eğitim gibi ilk planda akla gelen temel haklarını değil; çocuğun kimliğinin korunması, yetimliğin önlenmesi, aile birliğinin sağlanması, engelli veya mülteci çocukların durumu gibi konuları da düzenlemektedir. Sözleşme'de düzenlenen haklar devletlere "sağlama" yükümlülüğü getiren, "koruma" yükümlülüğü getiren ve çocukların karar alma süreçlerine "katılma" hakkına saygı gösterme yükümlülüğü getiren normlar olmak üzere üç başlık altında toplanabilir. Sözleşme'nin tamamına hâkim olan ilkeler ise ayrımcılık yasağı ve çocuğun üstün yararı ilkesidir. Buna göre devlet kendi vatandaşı olsun ya da olmasın yahut ailesi bulunsun ya da bulunmasın yetki alanında bulunan bütün çocuklara hiçbir ayrım gözetmeksizin Sözleşme'de öngörülen asgari standartları sağlamakla yükümlüdür. Ayrıca çocuğun üstün yararı ilkesi çocuk hukukunda karşılaşılan tüm sorunlarda her zaman çocuğun yararına çözüm üretilmesini öngördüğünden devletlere tüm eylem ve işlemlerinde öncelikle çocukların korunması konusunda ciddi bir yükümlülük yüklemektedir. Hem ayrımcılık yasağı hem de çocuğun üstün

yararı ilkesi, Sözleşme'nin ruhunu tam anlamıyla yansıtmakta ve çocuğun haklarının korunması açısından oldukça etkili bir araç işlevi görmektedir.

Kaynakça

Akbatu, Fahrünnisa. "Çocuk Hakları Sözleşmesi Işığında Mültecilik ve Çocuklar", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 16/1-2 (1996), 1-17.

Aksar, Yusuf. *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk II*. Ankara: Seçkin, 2021.

Ayar, Ahmet. "Çocuk Hakları Sözleşmesi Kapsamında Çocuğun Eğitim (Nitelikli Eğitim) Hakkına İlişkin Bir Değerlendirme", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2022/159 (2022), 337-362.

Boz, Mehmet Naim. *İslam Hukukunda Yetim Hakları ve Yetime Karşı Sorumluluklar*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Centel, Tankut "Çocuk Hakları Sözleşmesi, Çalışan Çocuklar ve Türkiye", *Prof. Dr. M. Kemal Oğuzman'a Armağan,* (Ankara: İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Türk Milli Komitesi, 1997) 181-192.

Ekşi, Nuray. "Mevzuat ve Antlaşmalar Kapsamında Çocukların Uluslararası Korunması", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 2016/7 (2016), 559-574.

Hammarberg, Thomas "The UN Convention on the Rights of the Child--And How to Make It Work", *Human Rights Quarterly*, 12/1 (February 1990), 97-105, https://doi.org/10.2307/762167

Hayran Polat, Merve. "Türk Hukukunda Çocuk ve Hakları". *Disiplinlerarası Yaklaşımla Çocuk Hakları*. haz. Erdem Hareket. 19-40. Ankara: Pegem Akademi, 2020.

Hazar, Zeynep. "İnsan Hakları Çatışmalarının Çözümlenmesinde Çocuğun Üstün Yararı İlkesinin İşlevi: Türk Anayasa Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Bir Değerlendirme", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 26/2 (2022), 647-684, https://doi.org/10.34246/ahbvuhfd.1116690

İHH, İnsani Yardım Vakfı. "İslam'da Yetim Hakları ve Sorumluluklarımız". Erişim 1 Aralık 2023. https://ihh.org.tr

İnan, Ali Naim. "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 44/1 (1995), 765-778, https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000699

Kurt, Sevil Lale. "Çocuk Haklarına İlişkin Temel Uluslararası Belgeler ve Türkiye Uygulaması", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 16/38 (Ocak 2016), 100-127, http://dx.doi.org/10.21560/spcd.28915

Tuna, Cem. "Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde Çocuğu Tanınan Haklar". *Disiplinlerarası Yaklaşımla Çocuk Hakları*. haz. Erdem Hareket. Ankara: Pegem Akademi, 2020, 75-98

Turanlı, Kıvılcım. *Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Çocuğun Ekonomik Sömürüden Korunma Hakkı*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

HİMAYE VE İSTİSMAR ARASINDA YETİMLERE YÖNELİK POLİTİKALAR

İhsan ÇAPCIOĞLU*

Giriş

Yetimlere yönelik politika ve uygulamalar, tarihin her döneminde toplumlar ve medeniyetler açısından dikkat, önem ve ihtimam gösterilmesi gereken konular arasında yer almıştır. Türk dünyası ve İslam coğrafyasında yetimlerin toplum içinde güvenilir birer insan olabilmelerine yönelik özel kurallar geliştirilmiş ve bu kurallar zaman içerisinde çeşitlilik gösterse de günümüze kadar uygulanagelmiştir. Bu çalışmada yetimlere yönelik çok çeşitli alanlar arasından yetimlerin yabancı etki ve algılardan korunması hususuna dikkat çekilecektir. Bilindiği gibi günümüz toplumlarının muzdarip olduğu en önemli hususlardan biri kamuoyunun yanlış bilgi ve yanıltıcı bilgiler ile yönlendirilmesine yönelik algı oluşturma çalışmalarıdır. Tarihsel süreçte de benzerlerine rastlanan bu çalışmalar incelenerek günümüze yönelik bazı sonuçlar çıkarılabileceği değerlendirilmektedir. Bu kapsamda yetimlere ilişkin muhtelif saiklerle yürütülmüş etki politikaları arasından; aidiyetsizleştirme, kimliksizleştirme, misyonerlik ve devşirilme gibi stratejiler incelemeye değerdir.

Himaye ve İstismar Arasında Yetimler

Yetimlerin yabancı aktörlerin etkisi altına alınıp yabancı öğreti, doktrin, dünya görüşü ve dini inançlarının çeşitli etki ajanları aracılığıyla yönlendirilmesi, dönüştürülmesi amacıyla algı stratejileri yürütülmesine yönelik en dikkat çekici örnekler, kimi misyonerlerce yürütülen çalışmalar arasında bulunabilir. Bu çerçevede, Beth Baron'un *Yetim Skandalı: Hristiyan Misyonerleri ve Müslüman Kardeşlerin Yükselişi* başlıklı çalışmasında aktardığı örneklere bakılabilir. Çalışmada Protestan misyonerleri ile Müslüman aktivistlerin 1930'lu yıllarda yaşanan ve toplumsal refah

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, ihsancapcioglu@yahoo.com orcid.org/0000-0003-4796-5232.

alanında Mısırlı Müslüman çocukların bedenleri ve ruhları üzerinde gerçekleşen mücadeleler ele alınmıştır. Kitap Müslümanların, Mısır toplumunun ve İslam'ın Protestanlar tarafından dönüştürülmesini nasıl karşıladığını incelemektedir. Bu dönemde Protestanlığa geçen Müslüman sayısı çok sınırlı olmasına rağmen, bu az sayıdaki örnek, din değiştirenlerin aile bağlarını koparmış ve Mısır toplumunda bozucu bir etkiye yol açmıştır.[1]

Araştırma, yetimlere yönelik politikalarla bir toplumda ailenin ve toplum düzeninin nasıl bozulabileceğine ilişkin dikkat çekici örnekler sunmaktadır. Osmanlı-Mısır hükümeti, devlet müdahalesi ve misyoner kurumlara izin vermek suretiyle toplumsal refahı artırmayı hedeflemiş olsa da Britanya sömürge politikası devlet müdahalesini akamete uğratmış; bunun üzerine yetimlerin himaye edilmesi konusundaki boşluğu misyonerler doldurmuştur. Mısırlılar maliyet fazlalığı gerekçesiyle açmış oldukları az sayıdaki yetimhanenin sayısını artırmak yerine yabancı yetimhaneleri desteklemiş ve böylece yabancılara ait yetimhaneler güç kazanarak zamanla bu alanda tekel oluşturmuştur.[2]

Öte yandan Osmanlı Devleti, gayrimüslim vatandaşlarının dini hürriyetlerini sağlamak amacıyla hukuki işlerinde bu kişilerin bağlı oldukları din kurumlarına bazı yetkiler verse de denetimi elden bırakmamıştır. Yetim hakları ve yetim malları hususunda gayrimüslim dahi olsa yetimlerin kendi dini kurumlarının yanı sıra devlet tarafından gözetildikleri ve korundukları örnekler dikkate değerdir. Öyle ki gayrimüslim din kurumları tarafından hakları gasp edilen yetimlerin haklarının korunması için fermanlar yayınlandığı görülmektedir. Sözgelimi bir fermanda Rum yetimlerinin haklarının keşişhanelerde kaybolduğu belirtilerek, bunun önlenmesi için kilise hesaplarının incelenmesi ve gerekli tedbirlerin alınması talep edilmektedir.[3]

Ekonomik gücü olan yabancı dernek, vakıf veya kurumların ülke içinde çocuklar ve gençlere yönelik faaliyetlerinin arka planındaki amaç, strateji veya proje, çoğu zaman saf iyilik, hayır veya insani yardım hissiyatları olmayabilmektedir. Yetimhanelerde yetiştirilecek çocukların yabancı etki ajanlarının dinî, siyasi ve ideolojik istismar ve kullanımlarına karşı korumasız kalmamaları için önleyici tedbirler alınması hususu da çoğu zaman gereklilikler arasında yer almıştır. Sözgelimi Osmanlı Devleti döneminde Diyarbakır vilayeti dâhilinde yabancılarca işletilen yetimhanelere

1 Inger Marie Okkenhaug, "Christian Missions in the Middle East and the Ottoman Balkans: Education, Reform, and Failed Conversions, 1819-1967", *Journal of Middle East Studies* 47 (2015), 593-604.

2 Okkenhaug, "Christian Missions in the Middle East and the Ottoman Balkans: Education, Reform, and Failed Conversions, 1819-1967", 593-604.

3 Saadet Tekin, "Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Azınlıkların Yetimlerle İlgili Çalışmalarından Bazı Örnekler ve Devletin Bu Konuya Yaklaşımı", *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXXIII/1, 2018, 185.

ilişkin olarak; bölgedeki misyoner ve fesatçıların çalışmalarının ahalinin kafasını karıştırdığı belirlenmiş, yetimhanelerde eğitime önem verilmesi, ders kitaplarının korumacı anlayışla düzenlenmesi ve fesatçılar ile misyonerlerin yıkıcı faaliyetlerinin önlenmesi amaçlanmıştır.[4]

Yetimler konu edilerek gizli gündemler peşinde koşan etki ajanlarının varlıklarını Osmanlı Devleti arşivleri incelendiğinde de görebilmekteyiz. Bu durum gayrimüslimlerin ayrılıkçı faaliyetlerinin zirveye çıktığı 20. yüzyıl başlarında daha da belirgindir. Yetimlere yönelik çalışmalar yapmak üzere İrlanda'dan gelen ve Rumeli vilayetinde çeşitli bölgelerde çalışmalar yapan bir şahıs hakkında yapılan tahkikat neticesinde yetimlerden ziyade siyasi amacı olduğu ve bu amaç doğrultusunda çalıştığı tespit edilmiştir.[5] Bütün çabalara rağmen Balkanlar'da kimsesiz çocukların siyasi faaliyetler için paravan olarak kullanılmış oldukları tespiti ise dikkate değerdir.

Osmanlı devlet idaresinin, yönetimi altında bulunan gayrimüslimlere yönelik politikalarında çağının çok ötesinde müsamahakâr bir anlayışla hareket ettiğini yetimhanelere yönelik politikalarında da görebilmekteyiz. Sözgelimi Yanya vilayeti Behram Paşa Mahallesi'nde Yorgi İstavro isimli bir kişinin vakfettiği mallarla kurulan bir gayrimüslim yetimhanesine yönelik vasiyeti doğrultusunda oluşturulan nizamnamede Hristiyan din adamına en üst düzeyde yetkiler verilebildiği görülmektedir. Söz konusu nizamnamenin yedinci maddesi "Metropolit yetimhanenin idaresinde mütemadiyen söz sahibi olacak, ne zaman münasip görürse idare heyetine katılacak ve başkan yardımcısı olduğu halde toplantıya başkanlık yapacaktır."[6] hükmünü içermektedir. Bu ifadeler din özgürlüğünün Osmanlı Devleti'ndeki boyutunu göstermesi bakımından tarihsel bir vesika niteliğindedir.

Yetimlerin korunmasına ilişkin devlet idaresinin güçlü strateji ve politikalarının bulunması hem gelecek nesillerin korunmasına hem de vatandaşların devlete olan inanç ve bağlılıklarına ciddi katkılarda bulunmaktadır. Sözgelimi İstiklal Harbi sırasında yetimlerin korunması amacıyla kurulmuş olan Darüleytam ve Himaye-i Etfal Cemiyeti sayesinde cephede savaşan askerlerimizin manevi dirençlerinin arttığı gözlenmiştir. Bu cemiyetin çalışmalarıyla güç bulan subayların cepheden gönderdikleri mektuplarında "yavrularımızı düşünen bir cemiyet vardır, ölsek de çocuklarımız bakılacaktır." ifadeleriyle memnuniyetlerini beyan ettikleri kaydedilmiştir.[7]

4 Tekin, "Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Azınlıkların Yetimlerle İlgili Çalışmalarından Bazı Örnekler ve Devletin Bu Konuya Yaklaşımı", 189.

5 Tekin, "Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Azınlıkların Yetimlerle İlgili Çalışmalarından Bazı Örnekler ve Devletin Bu Konuya Yaklaşımı", 191-199.

6 Tekin, "Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Azınlıkların Yetimlerle İlgili Çalışmalarından Bazı Örnekler ve Devletin Bu Konuya Yaklaşımı", 192.

7 Veysi Akın, "TBMM' de Bir Milletvekili Dr. Fuat Umay: Öksüz ve Yetimlere Adanmış Bir Ömür", *Yeni*

Kaybedilen vatan topraklarında Müslüman yetimlerin perişan ve içler acısı hallerine dair çok sayıda örnek bulunmaktadır. Bu tarihi vakaların çoğunun sessizlik perdesi arkasında çok da dillendirilmeden kalplere hüzünle gömülmeleri yaygın uygulama örneği olarak toplumsal hafızada taşınmıştır. Müslüman yetimlere uygulanan mezalimin muhtemelen en insafsızca örneklerinden biri de gurbette yakalandıkları hastalıklardan ötürü güvenerek şifa aramak üzere başvurdukları hastanelerde ölüme terk edilmeleri veya ölümlerine sebebiyet veren muameleye tabi tutulmalarıdır. Sözgelimi kaybedilen Kırım topraklarında uygulanan Müslüman soykırımı sonrası hayatını koruyabilen çocuklardan biri olan Otar köylü Seyfeddin, hayatta kalabilmesini, sıtma sebebiyle gitmiş olduğu hastanede hastalara öldürücü iğne yapıldığını önceden öğrenip, bu iğnenin yapılmaması için hemşirelerle yaptığı mücadeleye borçludur.[8]

Bu istismar örneklerinin yanında Osmanlı topraklarında yetimler "yakın akrabaların gözetimi, koruyucu aile uygulaması, hayırseverlerin ve devlet kurumlarının desteği, evlat edindirme politikaları ile rüşt çağına gelene kadar maddi-manevi korunmuşlardır."[9] Buradan hareketle Osmanlı döneminde yetimlere ilişkin politikaların medeni bir şekilde yürütüldüğü belirtilmelidir. Benzer biçimde atasözlerimiz incelendiğinde; yetim ve kimsesiz çocuklara sahip çıkan merhametli kimseler için "öksüz anası", "öksüz babası" ya da "öksüzler babası/anası" ve "oğlun gibi ever, kızın gibi gelin et" ifadelerinin kullanılması, öksüz çocuğu kendi evladı gibi görme algısını yansıtmaktadır.[10] Yetimlerin toplum tarafından sahiplenilmesi, yetimliklerinin hissettirilmemesi, bir toplumun daha güçlü ve medeni olmasını sağlayabilecektir. Önceleri vakıflar yoluyla korunagelen yetim malları, Emvâl-i Eytâm İdaresi ile düzene ve kurallara bağlanmış, bu idare ve ilgili kurumlar yalnızca Müslüman yetimler ile ilgilenmemiş aynı zamanda, "Allah'ın Müslüman devletlere emaneti" olarak kabul edilen, semavi dinlere mensup yetimler de bu kurumlardan fazlasıyla istifade etmiştir.[11] Günümüzde en medeni, en gelişmiş algısıyla tanıtılan ülkelerden birinde yetim çocukların AIDS ilacı için denek olarak kullanıldığı[12] örnekler düşünüldüğünde, ecdadımızın yetimlere bakış açılarının ne kadar nitelikli olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Türkiye, (2020), 181.

8 İ. Otar, "Rusların Kırım Türkleri ve Yetimlerine Karşı Muameleleri", *Türk Kültürü* 485-486 (2002), 350.

9 Çiğdem Gürsoy, "Osmanlı Devleti'nde Yetim Mallarının Sürdürülebılırlığı Hakkında Bir Araştırma", *Belgi Dergisi*, 2/19 (2020), 2082-2098.

10 Okan Celal Güngör, "Türkçede Öksüz ve Yetim Çocuklarla Ilgılı Sözler", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 5/1 (2016), 156-170.

11 Mustafa Murat Öntuğ – Serkan Erdoğan, "Osmanlı Taşrasında Yetim Olmak: Nevşehir Örneği (1874-1926)", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2023), 360-384.

12 Antony Barnett, "UK firm tried HIV drug on orphans", *Guardian*, 2004, https://www.theguardian.com/world/2004/apr/04/usa.highereducation

İsveç kökenli Selam misyonunun 15 yaşındaki yetim bir kız olan Turkiyye Hassan'ın misyoner yetimhanesinden din değiştirerek Hristiyan olması için yapılan baskı ve dayaktan kaçması haberlerinin Mısır çapında yankı uyandırması, Müslüman Kardeşler teşkilatının müdahale ederek onu koruma altına alması ulusal medyada konunun yankı uyandırıp Müslüman aktivistlerin eleştirileri sonrası hükümetin Müslüman yetimleri misyoner yetimhanelerinden ayırmasına yol açmış ve Müslümanlar arasında konuyla ilgili yeni yorumların geliştirilmesine sebep olmuştur.[13]

Türkiye coğrafyasındaki Protestan misyonerlerin Müslüman yetimlerle ilgilenmeleri 1830 yılında ilk kız okulunu açmalarıyla başlamış, Sultan Abdülmecid döneminde 21'e yükselen okul sayısı, Sultan Abdülaziz döneminde 35'e ve bu okullarla mücadele etmeye çalışan Sultan II. Abdülhamid döneminde ise 60'a ulaşmıştır.[14] 1860'lı yılların başlarında Amerikalı misyonerlerin Diyarbakır'da açtıkları 6 okulun yanı sıra ilerleyen yıllarda kız ve erkek çocuklarına yönelik yetimhaneler kurmaları kayıtlarda yer almaktadır. 1898 yılında Almanların Diyarbakır'da 70 çocuk için açtıkları yetimhanenin Osmanlı Devleti makamlarınca tespit edilip kapatılması sonrası misyonerlerin çalışmaları büyükelçiliklerince desteklenmek suretiyle devam ettirilmiştir. Dönemin Diyarbakır Valisi Mehmed Halid Bey'in bildirdiğine göre misyonerlik faaliyeti gösteren ve *İngiliz olduğu halde kendisini Alman olarak tanıtan P. Bähnisch'in "hılâf-ı usul" çocuk toplamaya devam ettiği ve "hükûmetin tebligat-ı resmiyesini adem ve ıska ile gönderilen polisi tard ve tahkir etmek gibi serkeşâne harekete girişmiş ve yanına bir-iki müfsit alıp râm-ı iğfâline düşürdüğü çocukları anne-babalarına göstermemek ve tebdil-i mezhep ettirmek"* gibi hareketlerde bulunduğu hususu,[15] yetimlerin misyonerlerce istismarına örnek olarak sunulabilir.

Öte yandan Osmanlı Devleti bünyesinde iken Kudüs'te yetimhane ve okullar kurarak yaklaşık 70 yıl rahatça faaliyet gösteren Alman misyonerlerin, Kudüs'ün işgali sonrası, aynı dinden olan İngilizler tarafından Mısır'daki esir kampına gönderilmeleri de dikkate değer bir husustur.[16] Ayrıca Müslümanları Hristiyanlığa döndüremeyeceklerini bilen bazı Hıristiyan misyonerlerin, Müslüman ülkelerde yıkıcı faaliyetler yürütmek amacıyla kendileri koyu birer Hristiyan oldukları halde dinsizlik

13 Okkenhaug, "Christian Missions in the Middle East and the Ottoman Balkans: Education, Reform, and Failed Conversions, 1819-1967", 593-604.

14 Şamil Mutlu, "Beyrut Vilayetinde Amerikan Misyoner Okulları ve Suriye Protestan Koleji", *Tarih Dergisi* 46 (2007), 107-128.

15 Muttalip Şimşek, "Kaiserswerther Diyakonezleri'nin Kudüs'teki Faaliyetleri ve Talitha Kumi Okulu", *Journal of Islamic Jerusalem Studies* 19/3 (2019), 267-292.

16 Şimşek, "Kaiserswerther Diyakonezleri'nin Kudüs'teki Faaliyetleri ve Talitha Kumi Okulu", 267-292.

propagandası yaptıkları, İslam'ı yeterince iyi bilmeyen insanları ateist olmaya ikna ettikleri hususu[17] da konuyla ilgili araştırmalarda yer alan tespitlerdendir.

Yakın zamanda modern dünyanın tam ortasında Bosna Hersek'te yaşanan etnik temizlik ve katliamlar sonrası Müslüman yetimlerin Hristiyan aileler tarafından evlat edinilmelerine yönelik hükümet politikaları da dikkatlerden kaçmamıştır. Sırpların tecavüz kampları olarak adlandırılan yerlerde sistematik tecavüze uğrayan Müslüman kadınlar, tecavüz sonucu edindikleri bebekleri benimseyememiş, bunun üzerine Müslüman yetimlerin Britanyalı ailelerce evlat edinilmelerini hızlandırmak için Britanya hükümeti çalışmalar başlatmıştır.[18] Öte yandan ülkemizde savaşlardan kaçan yetimlere savaş zamanlarında bile iyi muamelede bulunulduğu görülecektir. Sözgelimi işgale ve katliamlara uğrayan Doğu Anadolu'da savaşın ağır tesirlerinden en çok etkilenerek sahipsiz kalmış çocukların, anne ve babalarından mahrum ve perişan halde sokaklarda yaşamak zorunda kaldığını gören Kazım Karabekir Paşa, bu yürek burkan görüntülere kayıtsız kalmamış ve Doğu'nun her yanından yardıma muhtaç ve kimsesiz çocukları Erzurum'da toplatarak himayesi altına almış; onlar için dünyada eşi benzeri görülmemiş himaye ve eğitim merkezleri kurulmasını sağlamıştır.[19]

Günümüzde ise Suriye kökenli sığınmacılar için kurulan Suriyeli Yetim Yaşam Merkezlerinde barınma, gıda, eğitim, sağlık, mesleki eğitim başta olmak üzere tüm ihtiyaçlarının bütünleşik olarak verildiği, araştırmacılar tarafından tespit edilmiştir.[20] Ayrıca dünyanın çeşitli bölgelerinde yetim çocukların istismar edilmesini önlemek için hayatlarını adayan Müslüman sivil toplum kuruluşu gönüllüleri bulunmaktadır. Sözgelimi Filipinler ordusu ile Moro İslami Kurtuluş Cephesi arasında 2012'de ateşkes sağlanmasının ardından ülkede binlerce sahipsiz çocuk sokaklarda yaşarken, bölge liderleri organ mafyasının, uyuşturucu kaçakçılarının ve fuhuş çetelerinin hedefi halindeki bu yetimlere sahip çıkması için destek istemiş ve bu doğrultuda 1450 yetimin eğitim öğretim dâhil tüm ihtiyaçlarını karşılayan sivil toplum gönüllüleri harekete geçmiştir.[21] Bugün artan çatışma ve savaşlar, salgın hastalıklar ve doğal

17 Şaban Kuzgun, "Hristiyan Misyonerlerinin Türk-İslam Ülkelerindeki Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1999), 331-338.

18 John Arlidge, "Bosnia adoptions could force UK babies to back of queue: The Government wants to speed adoption by British couples of the unwanted babies of Bosnian Muslim women raped by Serb fighters", *Independent*, 1993, https://www.independent.co.uk/news/bosnia-adoptions-could-force-uk-babies-to-back-of-queue-the-government-wants-to-speed-adoption-by-british-couples-of-the-unwanted-babies-of-bosnian-muslim-women-raped-by-serb-fighters-john-arlidge-reports-1476537.html

19 Derya Keser, "Kazım Karabekir Paşa'nın Yetim Çocukları Himayesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 3/5 (2020), 15-37.

20 Mehmet Duruel, "Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Suriyeli Yetim Yaşam Merkezleri: Hatay İli Örneği", *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/4 (2017), 150-160.

21 Ömer Faruk Madanoğlu, "Türk yardım gönüllüsü Bangsamoro Özerk Bölgesi'nde yetim çocukların

afetler, yetimlere yönelik politika geliştirmenin önemini daha da artırmaktadır. Bu kapsamda İslam İşbirliği Teşkilatı'nın her yılın Ramazan ayının 15. gününü yetimler günü ilan etmesi[22] ve üye ülkelerde çeşitli faaliyetler ile yetimlere yönelik farkındalık çalışması yapması dikkat çekici bir çalışma örneği olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Dünyanın yetim haritası değerlendirildiğinde sokaklarda yaşayan ve her türlü riske karşı savunmasız durumda olan çocukların sayısının yaklaşık 400 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Sayıları bilinmeyen sosyal yetimler ise anne babaları hayatta olmasına rağmen temel ihtiyaçlarını karşılamaktan yoksundur. Dünya genelinde 1 milyardan fazla çocuk, beslenme veya temiz su gibi temel ihtiyaçlarını gidere mekte, bu çocukların 356 milyonunun aşırı yoksulluk içinde yaşadığı tahmin edilmektedir. Çocuk yoksulluğunun Covid-19 salgınıyla birlikte yaklaşık 100 milyon kişi arttığı bilinmektedir. Bahsi geçen krizlerin ve yoksulluk sorununa bağlı olarak 79 milyonu ağır işlerde olmak üzere, 160 milyondan fazla çocuğun "çocuk işçi" olarak çalıştırıldığı bilinmekte, gerçekte ise bu sayının çok daha fazla olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca UNICEF'in raporuna göre dünya genelinde 240 milyon engelli çocuk, temel hizmetlere erişim bakımından akranlarıyla eşit haklara sahip değildir ve çeşitli istismarlara maruz kalmaktadır.

Bugün itibariyle dünyada 426 milyon çocuk, başka bir ifadeyle her beş çocuktan biri, çatışmaların yaşandığı ülkelerde, yaklaşık 1 milyar çocuk ise iklim değişikliğine bağlı kriz bölgelerinde yaşam mücadelesi vermektedir. Siyasi ve askeri kriz, kuraklık, su kıtlığı, yoksulluk gibi sebepler yüzünden yerlerinden edilen 82.4 milyon mültecinin 35 milyonu çocuktur. Krizler, milyonlarca çocuğu yetim bırakmakta ya da temel ihtiyaçları karşılanamayan bu çocukları sosyal yetim durumuna düşürmektedir. Bu çocuklar için başta organ mafyaları, istismar çeteleri, misyoner örgütler olmak üzere binlerce art niyetli kuruluş aktif olarak faaliyet göstermektedir. Hem dünya genelinde hem ülkemizde yetimler çoğu zaman kültürel ve dini olarak ayrı bir öneme sahip olan dezavantajlı grup kategorisinde kabul edilmektedir. Bununla birlikte ulusal ve küresel boyutta yetimlere maddi ve manevi destek veren kuruluşların, bu konudaki istatistik ve akademik çalışmaların yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu bağlamda genel olarak dünyanın özelde ise Müslümanların yetim çalışmalarına daha fazla önem vermeleri, maddi ve manevi her türlü deste-

'Ömer babası' oldu", *Anadolu Ajansı,* 2023, https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/insan-hikayeleri/turk-yardim-gonullusu-bangsamoro-ozerk-bolgesinde-yetim-cocuklarin-omer-babasi-oldu/1815825

22 OIC, "On Orphan's Day in the Islamic World: the OIC Renews its Call to Promote Awareness of Orphans' Issues and Needs", *Organisation of Islamic Cooperation*, 2022, https://oic-oci.org/topic/?t_id=34922&t_ref=23677&lan=en

ği daha organize ve sürekli şekilde yapılandırmaları büyük önem arz etmektedir. Bireysel çalışmalar ya da yardım kuruluşları tarafından gerçekleştirilen faaliyetler, yetim çocukların yaralarını bir ölçüde sarıyor olsa da bütün dünya devletlerinin bir araya gelerek bu insani krize ortak tepkiler göstermesi ve ortak politikalar üretmesi gerçekçi bir çözüm arayışını başlatacak, çok daha etkin ve işlevsel politikalar üretilmesini sağlayacaktır.

Kaynakça

Akın, Veysi. "TBMM' de Bir Milletvekili Dr. Fuat Umay: Öksüz ve Yetimlere Adanmış Bir Ömür", *Yeni Türkiye* (2020), 179-188.

Arlidge, John. "Bosnia adoptions could force UK babies to back of queue: The Government wants to speed adoption by British couples of the unwanted babies of Bosnian Muslim women raped by Serb fighters", *Independent*, 1993, https://www.independent.co.uk/news/bosnia-adoptions-could-force-uk-babies-to-back-of-queue-the-government-wants-to-speed-adoption-by-british-couples-of-the-unwanted-babies-of-bosnian-muslim-women-raped-by-serb-fighters-john-arlidge-reports-1476537.html

Barnett, Antony. "UK firm tried HIV drug on orphans", *Guardian*, 2004, https://www.theguardian.com/world/2004/apr/04/usa.highereducation

Duruel, Mehmet. "Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Suriyeli Yetim Yaşam Merkezleri: Hatay İli Örneği", *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/4 (2017), 150-160.

Güngör, Okan Celal. "Türkçede Öksüz ve Yetim Çocuklarla İlgili Sözler", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi,* 5/1 (2016), 156-170.

Gürsoy, Çiğdem. "Osmanlı Devleti'nde Yetim Mallarının Sürdürülebilirliği Hakkında Bir Araştırma", *Belgi Dergisi*, 2/19 (2020), 2082-2098.

Keser, Derya. "Kazım Karabekir Paşa'nın Yetim Çocukları Himayesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/5 (2020), 15-37.

Kuzgun, Şaban. "Hristiyan Misyonerlerinin Türk-İslam Ülkelerindeki Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi*, 4 (1999), 331-338.

Madanoğlu, Ömer Faruk. "Türk yardım gönüllüsü Bangsamoro Özerk Bölgesi'nde yetim çocukların 'Ömer babası' oldu", *Anadolu Ajansı,* 2023, https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/insan-hikayeleri/turk-yardim-gonullusu-bangsamoro-ozerk-bolgesinde-yetim-cocuklarin-omer-babasi-oldu/1815825

Mutlu, Şamil. "Beyrut Vilayetinde Amerikan Misyoner Okulları ve Suriye Protestan Koleji", *Tarih Dergisi*, 46 (2007), 107-128.

OIC, "On Orphan's Day in the Islamic World: the OIC Renews its Call to Promote Awareness of Orphans' Issues and Needs", *Organisation of Islamic Cooperation*, 2022, https://oic-oci.org/topic/?t_id=34922&t_ref=23677&lan=en

Okkenhaug, Inger Marie. "Christian Missions in the Middle East and the Ottoman Balkans: Education, Reform, and Failed Conversions, 1819-1967", *Journal of Middle East Studies*, 47 (2015), 593-604.

Otar, İ. “Rusların Kırım Türkleri ve Yetimlerine Karşı Muameleleri”, *Türk Kültürü* (2002), 485-486.

Öntuğ, Mustafa Murat - Erdoğan, Serkan. “Osmanlı Taşrasında Yetim Olmak: Nevşehir Örneği (1874-1926)”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30 (2023), 360-384.

Şimşek, Muttalip. “Kaiserswerther Diyakonezleri’nin Kudüs’teki Faaliyetleri ve Talitha Kumi Okulu”, *Journal of Islamicjerusalem Studies*, 19/3 (2019), 267-292.

Tekin, Saadet. “Osmanlı’nın Son Dönemlerinde Azınlıkların Yetimlerle İlgili Çalışmalarından Bazı Örnekler ve Devletin Bu Konuya Yaklaşımı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXXIII/1, 2018, 183-203.

ACİL VE AFET DURUMLARINDA ÇOCUK KORUMA POLİTİKALARI

Yunus YEŞİL[*]
Beyda Nur KAYA[**]

Giriş

Acil durum, insanların canlarının, sağlıklarının ve mallarının günler, aylar ya da yıllar sürebilen bir tehdidin altında olduğu durumu tanımlamaktadır.[1] Bu gibi durumlar genel olarak zaman kaybetmeden hemen önlem alınması gereken ani ve öngörülmeyen felaketler olarak nitelendirilir. Etkisi oldukça şiddetli olan acil durumlar yerel kaynakların yetersizliğinden dolayı ulusal ve uluslararası anlamda yardımın da talep edilmesi gereken durumlar olarak bilinmektedir.[2] Acil durumlar birçok farklı şekilde meydana gelebilmektedir ve temel olarak üç ana kategoride değerlendirilir. Kuraklık, deprem, sel, kasırga, heyelan, volkanik patlamalar gibi doğal olayların sebebiyet verdiği doğal afetler; savaşlar, siyasi çatışmalar, sınır anlaşmazlıkları gibi çatışmalar; yangın, ciddi hasarlar gibi öngörülemeyen büyük kazalar örnek olarak verilebilir.[3] Spesifik olarak afet ise bir acil durum örneği olarak insan, doğa ya da teknoloji kaynaklı olaylar neticesinde insanların fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplara maruz kalması ve bu sebeple günlük yaşam fonksiyonlarının sekteye uğraması

* Yeryüzü Çocukları Derneği Araştırma Birimi Üyesi, İbn Haldun Üniversitesi Psikoloji & Sosyoloji Lisans Öğrencisi, yunus.yesil@stu.ihu.edu.tr.

** Yeryüzü Çocukları Derneği Araştırma Birimi Üyesi, 29 Mayıs Üniversitesi Psikoloji Lisans Öğrencisi, kayabn19@29mayıs.edu.tr.

1 Hamed Seddinghi vd., "Child abuse in natural disasters and conflicts: A systematic review" *Trauma, Violence & Abuse*, 22/1 (2021), 176.

2 Vos, Femke vd., *Annual Disaster Statistical Review.* Centre for Research on the Epidemiology of Disasters (CRED), 2008, 3.

3 Zahid Javaid vd., "Child protection in disaster management in South Asia: A case study of Pakistan", *South Asian Studies*, 26/1; UNICEF, United Nations. International Children's Emergency Fund. Emergency field handbook: A guide for UNICEF staff. (United Nations, 2005), 192.

olarak nitelendirilir. Afet durumlarında, afetten etkilenen insanların tek başlarına bu sürecin üstesinden gelebilecek kapasitede kaynak ve güce erişimleri olmamaktadır.[4]

Yukarıda da tanımlandığı gibi afet ve acil durumlar ekonomik, siyasi, toplumsal ve psikolojik birçok sorunu beraberinde getirmektedir. İnsanlar bu kriz anlarından ciddi şekilde etkilenmektedir. Afet durumlarından en çok etkilenen ve savunmasız kalanlar da şüphesiz çocuklardır.[5] Yapılan çalışmalar göstermektedir ki çocukların akut ve kronik travmatik olaylara karşı psikolojik ve fizyolojik dayanıklılıkları oldukça düşüktür.[6] UNICEF'in (UNICEF,12 Eylül 2023) bildirdiği gibi çocuklar barınma, giyecek, yiyecek, sağlık, güvenlik, temizlik gibi en temel ihtiyaçlarında ebeveynlerine veyahut bakıcılarına muhtaç durumdadırlar. Bu durum afet durumlarından etkilenen çocukların sayısını da arttırmaktadır. Bilindiği gibi beşeri, doğal ve teknolojik gelişmeler neticesinde dünya üzerinde her yıl meydana gelen afetler neticesinde milyonlarca çocuk bu tehlikeyle karşı karşıyadır.[7] Tahminlere göre dünya üzerinde afetlerden dolayı her yıl 175 milyondan fazla çocuk risk altında yaşamaktadır.[8] Çocukların risk altında olmasının günlük yaşamda onları koruyan sosyal yapıların afet ve acil durumlarda zarar görmesi neticesinde geliştiği söylenebilir. Bu sosyal yapıların olumsuz etkilenmesi, çocukların temel ihtiyaçlarından mahrum kalması başta olmak üzere şiddete ve istismara açık olmasına da sebebiyet vermektedir.[9]

Çocuk Koruma Politikaları Nedir?

Afet ve acil durumlarda çocukların savunmasız ve kırılgan olması, bir takım politikaların zorunluluğuna işaret etmektedir. Bu gibi durumlarda çocukların yoksunluk, şiddet, istismar gibi durumlardan korunması adına çocuk koruma politikalarının geliştirilmesi elzemdir. Bu bağlamda çocuk koruma politikaları çocukların acil ve afet durumları başta olmak üzere karşılaşabilecekleri olumsuz durumlar neticesinde meydana gelen istismarı, ihmali, şiddeti ve sömürüyü önlemek ve çeşitli tedbirler

4 Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü, "Afet" (13 Eylül 2023); UNDRR, United Nations International Strategy for Disaster Reduction. Terminology on disaster risk reduction. (New York, NY: United Nations, 2009), 23.

5 United Nations International Children's Emergency Fund/ unicef.org (UNICEF) "Protecting children in humanitarian action" (12 Eylül 2023).

6 Eitan Schwarz - Bruce D Perry, ""The post-traumatic response in children and adolescents". Psychiatric Clinics, 17/2 (1994**),** 311-312; World Healt Organization (WHO), *Manual for the health care of children in humanitarian emergencies* (İspanya: WHO Press, 2008), 79.

7 Seddinghi vd., "Child abuse in natural disasters and conflicts: A systematic review", 176-177.

8 Betty S. Lai, vd., "Understanding the impacts of natural disasters on children". *Society for Research in Child Development, Child Evidence Brief*, 8 (2020), 1-2.

9 Peterman, Amber vd.,"Pandemics and violence against women and children". Washington, DC: Center for Global Development, 528 / (2020), 1-43; Seddinghi, "Child abuse in natural disasters and conflicts: A systematic review", 176-177.

geliştirerek müdahale süreçlerinde etkin rol oynamak olarak tanımlanır.[10] Çocuk koruma politikaları ulusal ve uluslararası bağlamda geliştirilen çeşitli sözleşmeler ile güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Bu noktada, 20 Kasım 1989 tarihinde yürürlüğe giren BM Çocuk Hakları Sözleşmesinde konuya dair çeşitli maddeler bulunmaktadır. Bu maddeler şu şekildedir: Anne -babadan şiddet ya da istismar gören çocukların aileden uzaklaştırılması (9. Madde), sınır ötesi aile birleşimi (10. Madde), çocukların yasadışı yollarla ülkeden çıkarılıp geri döndürülmesine müdahale (11. Madde), özel hayatın, itibarın ve onurun korunması (16. Madde), bedensel veya zihinsel saldırı, şiddet veya suistimal, ihmalkâr muamele, ırza geçme dahil her türlü istismar ve kötü davranışa karşı korunması (19. Madde), aile çevresinden yoksun kalan çocuklara devlet tarafından alternatif bakım sunulması (20. Madde), çeşitli durumlar neticesinde risk altında olan çocukların evlat edinilme süreçleri (21. Madde), mülteci çocuklara acil durumlarda gerekli hakların tanınması ve onların koruma politikalarından faydalanması (22. Madde), zihinsel yada bedensel özürlü çocukların korunması (23. Madde), çocukların sağlığı için zararlı uygulamaların kaldırılması (24. Madde), alternatif bakım hizmetlerinin düzenli olarak kontrol edilmesi (25. Madde), çocukların ekonomik olarak sömürülmesine karşı korunması (32. Madde), cinsel sömürüye ve cinsel suistimale karşı koruma (34. Madde), çocukların kaçırılmaları, satılmaları veya fuhuşa zorlanmalarının önlenmesi (35. Madde), çocukların her türlü sömürüye karşı korunması (36. Madde), çocuklar için adaletin sağlanması ve işkence veya diğer muamelelerden korunması (37. Madde), çatışmalarda çocukların hak ve hürriyetlerinin korunması (38. Madde), ihmal, çatışma, şiddet, sömürü gibi durumlara maruz kalan çocukların yeniden iyileşmesi ve hayata entegre olmasının sağlanması (39. Madde) ve mevcut yasaları ihlal edilen çocuklara uygun şekillerde yaklaşılması (40. Madde).

Çocuk Koruma Politikalarında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Çocuk koruma politikalarının uygulanması ve geliştirilmesi farklı sektörlerin işbirliği içerisinde gerçekleşen bir süreçtir. Devletlerin kendi kurumları, yerel ve uluslararası sivil toplum kuruluşları ile senkronize faaliyetleri sonucunda etkin bir çocuk koruma politikası izlencesi oluşturulabilir. Bu noktada, kurumsal olarak yapılan çalışmaların yanı sıra önemli noktalardan biri çocukların kendilerini ilgilendiren bu sürece dair bizatihi dahil olmasını da kapsamaktadır. Çocukların ihtiyaç ve isteklerinin gözetildiği yakın bir işbirliği sürecin daha sağlıklı ve hedef odaklı ilerlemesine olanak sağlayacaktır. Çocuk koruma politikalarının temel amacı, acil ve

10 Save the Children, *Child Protection in Emergencies: Priorities, Principles and Practices* (Sweden: The International Save the Children Alliance, 2007)

afet durumlarında çocukları olası istismar, ihmal, şiddet gibi olumsuz durumlardan korumak olduğu kadar koruma politikalarının devamını sağlayacak tüm aktörlerin, kurum ve kuruluşların güçlendirilmesi ve sürekliliğinin de sağlanması olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda çocuk koruma politikalarını tehlikeye atacak zararlı uygulamalar, adalet eksikliği, güç dengesizliği, güvensizlik gibi olumsuz faktörlerin elimine edilmesi elzemdir.[11]

Yukarıda da bahsedildiği gibi devletler, bünyelerinde barındırdığı çeşitli kurumlar vasıtasıyla çocuk koruma politikalarının gerçekleştirilmesinde etkin rol üstlenmektedir. Fakat, afet ve acil durumlarında devlet kurumları saha içerisinde yerel ve uluslararası aktörlere de ihtiyaç duyarak kapsamlı ve bütüncül bir süreç yürütmektedirler. Bu noktada, kurumlar arası koordinasyonun sağlanması çocuk koruma politikalarının daha sağlıklı ilerlemesi bakımından oldukça önem arz etmektedir. İnsan hakları standartlarının gözetildiği, sahada ve arka planda görev yapan personellerin iyi eğitildiği ve çocukların dahil olduğu bir süreç ile çocuk koruma politikaları gerçekleştirilmektedir. Bu sürecin etkin, sürdürülebilir ve çocukların yararına ilerleyebilmesi için devletlerin iyi bir takip mekanizması yürütmesi elzemdir. Bu takip sürecinin şeffaf ilerleyebilmesi için ulusal ve uluslararası kuruluşların da bu sürece aktif katılımı oldukça önemlidir. Böylelikle devletlerin yetersiz kaldığı durumlarda bu kuruluşlar sayesinde çocuk koruma politikaları aktif olarak ilerleyebilir. Bu bağlamda, dünya çapında birçok kurum hükümetler ile işbirliği içerisinde çocuk koruma politikaları sürecine aktif olarak dahil olmaktadır. Örneğin UNICEF (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu) 150'den fazla ülkede acil ve afet durumları neticesinde oluşan şiddet, istismar, ihmal ve sömürü ortamından etkilenen çocukları korumak için faaliyetler göstermektedir. Bu faaliyetler, çocuklara karşı uygulanan şiddetin sonlandırılması ile acil ve afet durumlarından etkilenen çocuklara ruh sağlığı hizmeti ve psikososyal destek eğitimi çerçevesinde gerçekleşmektedir. Temel amacı çocukların kriz koşullarında dahi doğumdan ergenliğe kadar hayati hak ve hizmetlere ulaşımlarının sağlanması olan UNICEF, çalışmalarını faaliyet gösterilen ülkelerin hükümetleri, yerel sivil toplum kuruluşları ve diğer toplulukları ile koordineli şekilde gerçekleştirmektedir.[12]

11 Save the Children, *Child Protection in Emergencies: Priorities, Principles and Practices*, 7-8.

12 UNICEF, United Nations International Children's Emergency Fund. *Child Protection* (Newyork: United Nations, 2023).

Çocuk Koruma Politikaları Nasıl Yürütülüyor?

Çocuk koruma politikalarının etkin bir şekilde uygulanabilmesi için belirli ilkelerin takip edilmesi gerekmektedir. Her ne kadar acil ve afet durumunun etkenlerine bağlı olarak bölgeden bölgeye çeşitlilik gösterse de genel olarak ilkelerin bu gibi durumlarda ortak olduğu söylenebilir. Öncelikle, acil ve afet durumunda, çocukların içinde bulundukları risklerin değerlendirilmesi ve analizi yapılmalıdır. Bu noktada, çocukların karşılaşabileceği şiddet, istismar, ihmal, sömürü, aileden ayrılma, hastalık gibi potansiyel risklerin spesifik olarak tanımlanması gerekmektedir. Bir sonraki adım ise acil ve afet durumlarının gerçekleştiği bölgelerde koordinasyonun sağlanmasıdır. Özellikle, afet durumlarının meydana gelmesi ile bölgede birçok kurum ve kuruluş faaliyet göstermeye başlamaktadır. Bu durum, sistematik bir şekilde ilerlemediği takdirde çocuk koruma politikalarının etkin bir şekilde uygulanmaması anlamına gelmektedir. Aynı zamanda kapsamlı müdahale sürecini de sekteye uğratmaktadır. Bu sebeple, devlet kurumları ile sivil toplum kuruluşları ve diğer topluluklar arasında bir koordinasyon sağlanması sürecin daha sağlıklı ilerlemesine olanak sağlayacaktır.[13]

Değerlendirme ve koordinasyon sürecinden sonra atılması gereken adım afet ve acil durumlardan etkilenen çocukların tespit ve kayıt sürecidir. Özellikle, risk altındaki veyahut birincil dereceden bakıcılarından ayrı kalan çocukların tespit edilmesi oldukça önemlidir. Tespit edilen bu çocukların sistematik bir mekanizma dahilinde kaydettirilerek çocuk koruma politikalarından faydalanmaları sağlanmalıdır.[14] Daha sonra ise, çocukların risk ve tehlikeden uzaklaştırılarak oluşturulan çocuk dostu alanlarda güvenli bir şekilde temel bakımları yapılmalı ve psikososyal gelişimleri desteklenmelidir. Bu noktada, çocuk dostu alanların ve psikososyal sürecin uzman kişiler tarafından yürütülmesi ve denetlenmesi oldukça önemlidir.[15] Ek olarak, acil ve afet durumlarında aile bireylerinden ayrı düşen çocukların bir koruma politikası olarak aile üyeleri ile yeniden bir araya gelmesi gerçekleştirilmelidir. Çocuk dostu ve güvenli alanlarda gerekli hizmetlerden yararlanan çocuklar uygun bir süreç izlenerek aile üyeleri ile yeniden bir araya getirilmelidir.[16]

---

13 Patrick O'Leary vd., **"**Child protection in humanitarian emergencies", *Vulnerable Children and the Law: International evidence for improving child welfare, child protection and children's rights*, (2012), 45-46.

14 Katharine Fortin, "To be or not to be?: Legal Identity in Crisis in Non-international Armed Conflicts", *Human Rights Quarterly*, 43/1 (2021), 33**.**

15 Ruth Nzisa Mutua, *Child Friendly Spaces As A Tool For Child Protection In Emergencies-A Case Study Of Kakuma Refugee Camp, Turkana County (* Kenya: Naiorobi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014; Sri Yuliani vd., **"**The participation of Forum Anak Surakarta in developing children-friendly public spaces into a smoke-free area". *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, (2022), 36.

16 Murli Desai, "Children in Emergency Situations and Secondary Prevention", *A Rights-Based Preventative Approach for Psychosocial Well-Being in Childhood* (2010), 298-299.

Özellikle çatışma yaşanan bölgelerde, çocukların silahlı gruplardan korunması ciddi önem arz etmektedir. Koruma politikaları, çocukların silahlı gruplar arasında meydana gelebilecek bir çatışmadan uzak tutulması ve onların bu silahlı gruplara dahil olmalarını engellemeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, savunuculuk, gruplar arası müzakere ve çocuk askerlerin çatışma ortamından uzaklaştırılarak güveni bir alana yerleştirmeleri yapılabilecek çalışmalardandır.[17] Tüm bunların yanı sıra, acil ve afet durumlarından etkilenen çocukların psikososyal gelişimleri sekteye uğramaktadır. Özellikle, travmatik olaylara maruz kalan çocukların, bu süreci kolayca atlatabilmeleri için uzman ruh sağlığı çalışanlarından profesyonel destek almaları sağlanmalıdır. Bu sayede çocuklar normal günlük yaşam pratiklerine kolaylıkla dönebilirler.[18] Koruma politikalarında bir sonraki adım ise çocukların eğitim haklarının tekrardan uygun bir şekilde tesis edilmesidir. Acil ve afet durumlarında zarar görmemiş okullar ya da geçici eğitim alanları vasıtasıyla çocukların günlük yaşam pratiklerine dönüşleri sağlanabilir. Bu sayede, çocuklar afet ve acil durumların getirisi olarak kesinti hissi yaşamadan hayatlarının normalliğini ve sürekliliğini yaşamaya devam ederler.[19]

Çocuk koruma politikaları geliştirirken çocuk merkezli bir sürecin takip edilmesi oldukça önemlidir. Çocukların kendi ihtiyaç ve isteklerini rahatlıkla ifade edebildikleri bir mekanizma kurularak onlara alan ayrılmalıdır. Bu sayede başta istismar, hak ihlali ve şiddet olmak üzere birçok olumsuz durumu çocukların kendi beyanları etrafında gün yüzüne çıkarmak ve önlem almak gerekir.[20] Tüm bu faaliyetler gerçekleştirilirken, aktif olarak görev alan personellerin alanında profesyonel, eğitimli ve donanımlı olması şarttır. Bu kişilerin özellikle çocuk koruma ilkeleri ve uygulamalarına vakıf olmaları sağlanmalıdır.[21] Bunun yanı sıra, çocuk koruma politikalarında savunuculuk ve farkındalık oldukça önemlidir. Kurum ve kuruluşlar, afet ve acil durumlarda çocuk korumanın önemine dair bilinçlendirme çalışmaları yaparak bu konunun gündemde olmasını sağlamalıdırlar.[22]

17 United Nations (UN), *Impact of armed conflict on children* (New York: United Nations, 1996).

18 Robert Henley, "Helping children overcome disaster trauma through post-emergency psychosocial sports programs*", Boezingenstrasse: Swiss Academy for Development,* (2005), 6.

19 Alastair Ager vd., **"**Child protection assessment in humanitarian emergencies: Case studies from Georgia, Gaza, Haiti and Yemen", *Child abuse & neglect*, 35/12 (2011), 1046.

20 Tarja Pöso, "Combattin g child abuse in Finland: From family to child-centered orientation". *Child protection systems. International trends and orientations*, (2011), 112.

21 Georgiana Ann Philips vd., "Capacity building for emergency care: Training the first emergency specialists in Myanmar". *Emergency Medicine Australasia*, 26/6 (2014), 619.

22 Jackie Kirk, Education in Emergencies: The Gender Implications - Advocacy Brief, (UNESCO, 2006**),** 1-2.

Çocuk koruma politikalarının etkin şekilde ilerlemesi ve geliştirilmesi için bir izleme ve değerlendirme süreci takip edilmelidir. Herhangi bir aksama durumunda hızlı bir şekilde müdahale edilebilmesi ve düzenlemelerin yapılabilmesi için bu oldukça elzem bir durumdur. Tüm bu adımlar takip edilirken sürecin yasal prosedürlere uygunluğu da sağlanmalıdır. Özellikle çocuk haklarının korunması ve geliştirilmesi için yasal yükümlülükleri yerine getirmek oldukça önemli bir adımdır. Son olarak, yapılan çalışmalarda devlet kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının entegre şekilde çalışarak çocuk koruma politikalarını yürütmeleri gerekmektedir. Bu noktada veri toplama ve raporlama süreçleri ile çocuk koruma politikalarının yürütülmesi daha sistemli ve kapsamlı bir şekilde gerçekleşebilir.[23]

Türkiye'de Çocuk Koruma Politikaları

Türkiye'de çocukların en sık karşılaştığı kriz durumları olarak savaş ve doğal afetler gösterilebilir. Türkiye doğrudan bir savaş bölgesinde olmamasına rağmen sınır komşusu Suriye'de yaşanan iç savaş sebebiyle birçok savaş mağdurunu barındırır. UNICEF'in 2021 yılı verilerine göre Türkiye'de 1 milyon 771 bin 353 mülteci çocuk bulunmaktadır.[24] Türkiye'nin Güney illerini ve Suriye sınırını etkileyen 6 Şubat depreminden ise yaklaşık 4.8 milyon çocuk psikolojik, fiziksel ve sosyal olarak afetten etkilenmiş durumdadır.[25] Bu sayılara karşın Türkiye'de çocuk merkezli afet yönetiminden söz etmek mümkün gözükmemektedir. Özellikle 1999 Marmara depremleri ve 6 Şubat Kahramanmaraş depremlerinden sonra gözlemlenmiştir ki, felaketin büyüklüğü, önleyici çalışmaların ve koordinasyonun eksikliği gibi etmenler dolayısıyla çocukların psikolojik ve sosyal ihtiyaçları başta olmak üzere birçok araçlara erişimi ikincil hak olarak görülmektedir.[26] Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın UNICEF ile ortaklaşa hazırladığı "Afet ve Acil Durumlarda Psikososyal Destek Hizmetleri Saha Çalışanları İçin El Rehberi" adlı kitapçığında Çocuk Koruma Temel İlkeleri Bölümü'nde belirtilen başlıca yasal araçlar şunlardır: Uluslararası İnsancıl Hukuk (1949 Cenevre Sözleşmeleri ve bunlara ait 1977 tarihli iki ek protokol), 1989 tarihli İnsan Hakları Hukuku (Çocuk Hakları Sözleşmesi (ÇHS), 2008 tarihli Engelli Hakları Sözleşmesi (EHS), Uluslararası Mülteci Hukuku, BM Güvenlik Konseyi Kararları ve Ulusal Mevzuat. Buna göre yasal araçlara bağlı kalarak uygulanması

23 Caroline Hamilton, "Child Protection in Complex Emergencies", *Protection of Children During Armed Political Conflict: A Multidisciplinary Perspective*. ed. Charles W. Greenbaum vd. (United Kingdom: Intersentia, 2006), 290-291.

24 United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF), *Dünya çapında yaklaşık 37 milyon çocuk yerinden edildi. Bu, şimdiye kadar kaydedilen en yüksek sayı* (17 Haziran 2022).

25 Demirören Haber Ajansı (DHA), "4.8 milyon çocuk depremden etkilendi" (11 Eylül 2023).

26 Ömer Yavuz- Sefa Mızrak, "Acil durumlarda okul çağındaki çocukların eğitimi: Türkiye'deki Suriyeli mülteciler örneği", *Göç Dergisi*, 3/2 (2016), 175.

gereken temel koruma ilkeleri ise çocukların fiziksel şiddetten ya da istismardan, cinsel ve cinsiyete dayalı şiddetten, psikososyal tehlikelerden, ayrı düşme, dışlanma ve ayrımcılık riskine karşı korunmasıdır.[27] Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın 6 Şubat depremi sonrası yaptığı ilk açıklamalarda süreci titizlikle yürüttüklerini belirtmesine karşın kayıp çocuklar ve medyada depremzede çocukların görüntülerinin paylaşılması gibi meseleler ilk göze çarpan hak ihlalleridir.[28]

Ayrıca dikkat çeken bir diğer nokta çocuklar için hem kurtarma ve koruma hem de rehabilitasyon gibi etkileri sayesinde onların gelişimi için benzersiz bir rol üstlenen eğitim faaliyetlerinin kriz bölgelerinde terk edilmek zorunda olunmasıdır. Buna göre 6 Şubat Depreminden sonra on ilde eğitime ara verilmiş, bazı illerde eğitimin 13 Mart'tan itibaren devam edileceği belirtilirken depremden doğrudan etkilenen iller olan Kahramanmaraş ve Hatay'da ise eğitim 27 Mart 2023 tarihine ertelenmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı Tarafından kurulan "Depremden Etkilenen Öğrencileri Takip ve İzleme Grubu" bölgedeki ihtiyaçları gidermek adına adımlar atmıştır.[29] Bununla birlikte kamplarda kurulan eğitim çadırları ile eğitime devam edilmeye çalışılmıştır. Bölgede oluşan boşlukları gidermeye yardımcı olmak adına aktörlerden biri de sivil toplum kuruluşlarıdır. Acil durumlarda eğitimin, çocukların sosyal dayanışma gibi toplumsal duygularının gelişimine ve çocukların psikolojik dirençliliğine katkıda bulunması sivil toplum kuruluşlarının da psikososyal destek faaliyetlerinde eğitimi kullanmasına olanak sağlar.[30] Geçmişteki araştırmalara göre eğitimin çocuklar için en temel üç faydası vardır: çocukların geleceğe ümitle bakmalarını sağlar, zorluklarla baş etme konusunda önemli bir psikososyal destektir ve toplumun yeniden yapılandırılmasına araçtır.[31]

Türkiye'deki acil durumlarda çocukların korunmasına yönelik sosyal politikalara bakıldığında en temel nokta, olağanüstü durumlar ve olağan durumlar arasındaki uygulamaların hemen hemen aynı çerçevede yürütülmesidir. Buna göre Türkiye'deki çocuk bakım ve koruma sistemlerinin geliştirilmesi ve yönetilmesi Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na ait bir görevdir. Acil durumlar söz konusu olduğunda ise yine Çocuk Hakları Sözleşmesi, Çocuk Koruma Kanunu'nun geçerliliğinin devam ettiğini belirtmek gerekir. Acil durumlarda çocuk koruma politikalarının

27 Çetin Serkan Uğur, *Türkiye'de Çocuk Koruma Politikaları: Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetinin Rolü* (Ankara: Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Uzmanlık Tezi, 2018), 50-53.

28 Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı/ aile.gov.tr, "E- bülten 2023 Şubat" (11 Eylül 2023)

29 Fetiye Erbil, "Türkiye'de Krizler, Afetler ve Çocuk", *Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi* 4/2 (2023), 362.

30 Rüveyda Çal. "Savaş veya Doğal Afet Sonrasında Çocuk veya Ergenlere Uygulanan Okul Bazlı Müdahalelerin Ruh Sağlığı Semptomlarına Etkililiği Üzerine Bir Sistematik Derleme", *Talim*, 3/1 (2019), 75-76.

31 Ömer Yavuz- Sefa Mızrak, "Acil durumlarda okul çağındaki çocukların eğitimi: Türkiye'deki Suriyeli mülteciler örneği", *Göç Dergisi*, 3/2 (2016), 181.

olağan durumlardaki haliyle uygulanması, çocuğun ”yüksek yararının” korunması ve sürdürülebilir bir sonuç sağlanması için kıymetlidir. Devletin öncelikli olarak kriz bölgesinde bulunması ve vatandaşı koruma sorumluluğunu almasına ilişkin Van depreminde izlenen, önleme müdahale ve izleme aşamalarını içeren çalışmalarda bulunması, acil durumlarda çocukların korunmasında sosyal politika anlayışına örnektir. 1999 depremi sonrası bakanlıkların yetki alanının artırılması, Van depremi ile Türkiye'de ilk defa psikososyal destek için sahada psikolog, sosyolog ve sosyal hizmet uzmanının bulunması; bunların denetlenmesi ve koordine edilmesi için AFAD gibi merkezler kurması dikkat çekici örneklerdir.

Küreselleşme ve neo-liberal politikaların etkileri ile birlikte sosyal devletin sınırlanması, acil durumlarda müdahale etmek için ”sivil” kuruluşların varlığını güçlendirmiştir. Sivil toplum kuruluşları yalnızca müdahale kısmında değil, kamuda hedeflenen politikaları etkileme konusunda da güçlü bir aktör haline gelmiştir.[32] Sivil toplum kuruluşlarının çocuk koruma anlamında sosyal politikalarda söz sahibi olmasını etkileyen en önemli yöntemleri ise farkındalık oluşturma, Kamu-STK işbirlikleri ile projeler yürütme ve savunuculuktur. Türkiye'deki çocuk korumaya ilişkin sivil toplum kuruluşlarının sosyal politikalarında bilinçlendirmeye yönelik faaliyetler önleme çalışmalarına örnektir. STK'ların müdahale ve iyileştirme çalışmalarında ise dezavantajlı gruplara hizmet etmeye öncelik verdiği gözlemlenebilir. Buna bağlı olarak çocukların farklı yaş gruplarına yönelik gelişimini destekleyecek sosyal faaliyetler gerçekleştirmeleri, çocukların savunmasız bir grup olarak gördüğü psikolojik zararı en aza indirgeme çabası olarak görülebilir. Müdahale çalışmalarından sonra ise raporlama ve eksiklikleri belirleme kısmında da yine STK'ların desteği göze çarpmaktadır.[33]

Çocuk Koruma Politikalarında Sivil Toplum Kuruluşların Önemi: Yeryüzü Çocukları Derneği Örneği

Doğal ve beşeri temelli afet durumlarında çocuklar en savunmasız bireyler arasındadır. Özellikle, fiziksel, ruhsal ve uzun vadeli gelişimlerinin negatif etkilenebileceği bu afet durumları, ciddi anlamda çocukların temel haklarını da ihlal etmektedir. Şiddet, cinsel istismar, yoksunluk, ötekileştirme gibi olumsuz durumlar afet ve acil durumlarında çocukların sıklıkla karşılaştığı olgulardır.[34] Bu bağlamda, afet ve acil

32 Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV), *Türkiye'de Sivil Toplum: Bir Değişim Süreci Uluslarası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu* (İstanbul: TÜSEV Yayınları, 2006), 39 / 21-22.

33 Duygu Şavur, *Türkiye'de Acil Durumlarda Çocuk Koruma Sisteminin Değerlendirilmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 87-90.

34 Alastair Ager vd., “Child protection assessment in humanitarian emergencies: Case studies from Georgia, Gaza, Haiti and Yemen”, *Child abuse & neglect*, 35/12 (2011), 1046.

durumlarda çocukların sağlıklı gelişimi ve büyümesi için gerekli olabilecek temel kaynaklara erişim sıkıntısı olabilmektedir.[35] Temel kaynaklara erişim, çocuklarla alakalı normal vakitlerde çalışmalar yapan kurumlar ve toplumsal yapının zarar görmesi anlamına da gelmektedir.[36] Bu nedenle, çocukların korunma, gelişim ve refah ihtiyaçlarının ele alınması, afet ve çatışma durumlarında insani müdahalelerin önemli bir bileşeni haline gelmektedir.[37]

Afet ve acil durumlarda çocuk koruma politikaları oldukça önem arz etmektedir. Çocukların kriz anında meydana gelebilecek kaos ve karmaşadan etkilenmemesi adına bu politikaların devlet ve STK işbirliği içerisinde uygulanması gerekmektedir. 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan vahim deprem neticesinde bu durumun vahameti gözler önüne serilmiştir. Depremin getirdiği acı, şiddet, belirsizlik gibi olgular çocukların da etkilenmesine sebebiyet vermiştir. Bu noktada, Yeryüzü Çocukları Derneği depremin ilk gününden itibaren sahada ve arka planda yapmış olduğu çalışmalar ile çocuk koruma politikalarına ciddi katkıda bulunmuştur. YEÇED'in bir STK olarak çocuk koruma politikalarını Kayıp Çocuklar ve Bilinçlendirme Çalışmaları iki ana başlığı ile sürdürmüştür.

Kayıp çocuklar meselesi afet durumlarında gündemde olan bir olgudur. Acil ve afet durumlarının getirmiş olduğu kaos nedeniyle kaybolan ya da çocuk ticareti sebebiyle kaçırılan çocuklar olabilmektedir. Bu sebeple devlet kurumları ile işbirliği içerisinde STK'lar mikro düzeyde çalışmalar yürütmektedir.[38] YEÇED Afet Çocuk Koruma alt birimi tarafından Kayıp Çocuk İhbar Formu oluşturularak, formun deprem bölgesinde yaygınlaştırılması sağlanmıştır. Bölge dinamiğinin farkında olan YEÇED, bu formu çok dilli bir formatta hazırlamıştır. Böylelikle anadili Türkçe olmayıp Türkçe konuşma-yazma becerisi yeterli olmayan vatandaşlar ve özellikle Suriyeli göçmenler bu hizmetten faydalanmaktadır. Yapılan bu çalışma ile YEÇED bir ay gibi kısa bir sürede 178 kayıp çocuk ihbarı alarak, sistemin işlevselliğini ortaya koymuştur. Alınan bu ihbarlar, Ankara Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile paylaşılarak sürecin devlet eliyle yürütülmesi için adım atılmıştır. Her ne kadar devlet sürece dahil olsa da YEÇED bünyesinde oluşturulan takip mekanizması ile

35 Alexa Hepburn, "Getting closer at a distance: Theory and the contingencies of practice", *Theory & Psychology*, 16/3 (2006), 327.

36 Alastair Ager vd., "Child protection assessment in humanitarian emergencies: Case studies from Georgia, Gaza, Haiti and Yemen". *Child abuse & neglect*, 35/12 (2011), 1046.

37 Judith A. Cohen vd., "Interventions for Children and Adolescents Following Disasters", *Interventions following mass violence and disasters: Strategies for mental health practice,* ed. Peter A. Ritchie vd. (Washington: The Guilford Press, 2006), 227.

38 Fahri Çakı, "Afet Yönetiminde Sivil Toplum ve Güven Algıları", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)*, 6/12 (2020), 16-17.

kayıp ihbarlar hakkında çalışmalar sürdürülmüştür. Bunun neticesinde 11 çocuk sağ olarak tespit edilirken 40 çocuğun ise vefat ettiği bildirilmiştir.

Çocuk koruma politikalarında ikinci önemli nokta "Bilinçlendirme Çalışmaları"dır. YEÇED gerek kendi bünyesindeki gönüllülere gerekse çadır kentlerde kalan çocuklara mahremiyet eğitimi vererek onları acil ve afet durumlarında kendilerini koruyabilmelerine olanak sağlamaktadır. Aynı zamanda bu sayede bölgede faaliyet gösteren yetkililer ve gönüllülerin de süreç boyunca hassas olmalarına zemin hazırlamaktadır. Bilinçlendirme çalışmaları dört alt alanda yapılmaktadır. Bu alanlar sosyal medya çalışması, mahremiyet eğitimi, ihmal ve istismara yönelik stratejik planlama ve kadına şiddet olarak listelenebilir. Sosyal medya çalışmaları bağlamında özellikle çocuklara yönelik yapılan bilinçli ve bilinçsiz yanlış tabir ve tutumların önüne geçilmesi ve daha uygun içerikler ile kamuoyunun bilgilendirilmesi sağlanmıştır. Mahremiyet eğitimi noktasında ise, depremden etkilenen bölgelerdeki çadır kentlerde yapılan psikososyal eğitim ile depremden etkilenen çocuklara mahremiyet ve sınır kavramları aşılanmıştır. Böylelikle, kriz anlarında çocukların kendilerini koruyabilme yetileri geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bilinçlendirme çalışmalarında önemli olan noktalardan bir diğeri de ihmal ve istismar süreçlerinin takibi ve yönlendirilmesi ile alakalıdır. YEÇED bu noktada ihmal ve istismara yönelik stratejik planlama vasıtasıyla çocukların başına gelebilecek olumsuz olayları önleme veyahut riski azaltma üzerine odaklanarak çocuk koruma politikalarına destekte bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, bu sürecin temel bir diğer unsuru hali hazırda yaşanan olayların takibinin yapılması ve gerekli devlet kurumları ve STK'lar ile işbirliği içinde yönlendirilmesi şeklindedir.

YEÇED gerek deprem öncesi gerekse deprem sonrası gönüllü potansiyelini kullanarak sürecin başından itibaren aktif rol almaktadır. Özellikle acil durum sürecinde bölge dinamiklerinin de farkında olarak çeşitli faaliyetler geliştirdi. YEÇED bünyesinde Türkçe, Kürtçe ve Arapça bilen gönüller vasıtasıyla depremden etkilenen herkese ulaşmak için seferberlik gösterdi. Afet ve acil durumların bir getirisi olarak belli bir grubun ötekileştirilmesi ya da görmezden gelinmesi söz konusu olabilmektedir. 6 Şubat depremi sonrası sahada faaliyet gösteren YEÇED gönüllülerinin bildirdiği gibi çadır kentler bazında dahi bu ayrım kendini gösterebilmektedir. Bu durum çocuk koruma politikalarını da olumsuz etkileyebilmektedir. Bu sebeple kapsayıcı bir yaklaşım benimseyen YEÇED, farklı etnik arka plana sahip çocuklara da erişerek bu politikaların tam anlamıyla işlemesi için çaba göstermiştir.

Sonuç

Afet ve acil durumlarda en savunmasız ve yardıma muhtaç kişiler olarak çocukların, çocuk koruma politikaları vasıtasıyla korunması ve karşılaştıkları olumsuzlukları etkin müdahale edilmesi gerekmektedir. Başta hükümetler olmak üzere UNICEF, Save the Children gibi uluslararası kuruluşlar ile Yeryüzü Çocukları Derneği gibi yerel sivil toplum kuruluşlarıyla bu politikaların uygulanması ve takibinin yapılması önemlidir. Saha içerisinde sağlanacak koordinasyon ile yapılan değerlendirme ve analiz süreçleri vasıtasıyla zor durumda olan çocukların tespiti yapılarak etkili bir koruma süreci güdülmektedir. Tüm bunların yanı sıra, çocukların da çocuk koruma politikaları sürecinde etkili olduğu bir anlayışın benimsenmesi daha kapsamlı bir çalışma ortaya çıkarmaktadır. Spesifik olarak, 6 Şubat 2023'te yaşanan deprem neticesinde yapılan çalışmalara bakıldığında Türkiye bağlamında mahremiyet, kültürel farklılıklar ve göçmen çocuk konuları, koruma politikalarında önemli yer edinmektedir. Bu sebeple, yapılacak olan çalışmalarda bu unsurların göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Kaynakça

Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü. 13 Eylül 2023. https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu

Ager, Alastair vd., ”Child protection assessment in humanitarian emergencies: Case studies from Georgia, Gaza, Haiti and Yemen”. *Child abuse & neglect*, 35/12 (2011), 1045-1052.

ASHB, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, aile.gov.tr. “E- bülten 2023 Şubat”, Erişim 11 Eylül 2023. https://www.aile.gov.tr/yayinlar/bultenler/e-bulten/e-bulten-2023-subat/

Anderson, Allison vd., ”The right to education for children in emergencies”. *Journal of International Humanitarian Legal Studies*, 2/1 (2011), 84-126.

BMÇHS, Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme. ABD: Birleşmiş Milletler, 1989.10 Eylül 2023, unicef.org/turkiye/ çocuk-haklarına-dair-sözleşme

Çal, Rüveyda. “Savaş veya Doğal Afet Sonrasında Çocuk veya Ergenlere Uygulanan Okul Bazlı Müdahalelerin Ruh Sağlığı Semptomlarına Etkililiği Üzerine Bir Sistematik Derleme”. *Talim*, 3/1 (2019), 71-102

DHA, Demirören Haber Ajansı. “4.8 milyon çocuk depremden etkilendi”. 11 Eylül 2023. https://www.dha.com.tr/video/4-8-milyon-cocuk-depremden-etkilendi-video-2245234

Desai, Murli. ”Children in Emergency Situations and Secondary Prevention”. *A Rights-Based Preventative Approach for Psychosocial Well-Being in Childhood* (2010), 295-308.

Erbil, Fetiye. ”Türkiye‘de Krizler, Afetler ve Çocuk”. *Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi* 4/2 (2023), 357–372. https://doi.org/10.47613/reflektif.2023.110

Çakı, Fahri. ”Afet Yönetiminde Sivil Toplum ve Güven Algıları”. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)*, 6/12 (2020), 1-45.

Fortin, Katharine. ”To be or not to be?: Legal Identity in Crisis in Non-international Armed Conflicts”. *Human Rights Quarterly*, 43/1 (2021), 29-69.

Hamilton, Caroline. ”Child Protection in Complex Emergencies”. *Protection of Children During Armed Political Conflict: A Multidisciplinary Perspective*. ed. Charles W. Greenbaum vd. 269 – 310, United Kingdom : Intersentia, 2006.

Henley, Robert. ”Helping children overcome disaster trauma through post-emergency psychosocial sports programs*”. Boezingenstrasse: Swiss Academy for Development,* (2005). 1-32.

Hepburn, Alexa. “Getting closer at a distance: Theory and the contingencies of practice”. *Theory & Psychology*, 16/3 2006, 327-342.

Javaid, Zahid vd., ”Child protection in disaster management in South Asia: A case study of Pakistan”. S*outh Asian Studies*, 26/1 (2020).

Judith A. Cohen vd., “Interventions for Children and Adolescents Following Disasters”, *Interventions following mass violence and disasters: Strategies for mental health practice,* ed. Peter A. Ritchie vd. 227-256. Washington: The Guilford Press, 2006.

Lai, Betty S. vd., ”Understanding the impacts of natural disasters on children”. *Society for Research in Child Development, Child Evidence Brief,* 8 / (2020). Mutua, Ruth Nzisa. *Child Friendly Spaces As A Tool For Child Protection In Emergencies-A Case Study Of Kakuma Refugee Camp, Turkana County.* Kenya: Naiorobi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

O‘Leary, Patrick vd., ”Child protection in humanitarian emergencies”. *Vulnerable Children and the Law: International evidence for improving child welfare, child protection and children‘s rights*, (2012), 41-58.

Peterman, Amber vd.,”Pandemics and violence against women and children”. Washington, DC: Center for Global Development, 528 / (2020), 1-43.

Phillips, Georgiana Ann vd., ”Capacity building for emergency care: Training the first emergency specialists in Myanmar”. *Emergency Medicine Australasia*, 26/6 (2014), 618-626.

Pösö, Tarja. ”Combattin g child abuse in Finland: From family to child-centered orientation”. *Child protection systems. International trends and orientations*, (2011), 112-130.

Save the Children. *Child Protection in Emergencies: Priorities, Principles and Practices*. Sweden: The International Save the Children Alliance, 2007.

Schwarz, Eitan - Perry, Bruce D. “”The post-traumatic response in children and adolescents”. *Psychiatric Clinics*, 17/2 (1994), 311-326.

Seddighi, Hamed vd., ”Child abuse in natural disasters and conflicts: A systematic review”. *Trauma, Violence, & Abuse*, 22/1 (2021), 176-185.

Şavur, Duygu. *Türkiye‘de Acil Durumlarda Çocuk Koruma Sisteminin Değerlendirilmesi.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

TÜSEV, Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı. *Türkiye’de Sivil Toplum: Bir Değişim Süreci Uluslarası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu.* İstanbul: TÜSEV Yayınları, 39, 2006.tusev.org.tr/userfiles/image/Uluslararasi%20STEP%20Turkiye%20Ulke%20Raporu.pdf

United Nations International Strategy for Disaster Reduction. *Terminology on disaster risk reduction.* New York, NY: United Nations, 2009.

UNICEF, United Nations. *International Children's Emergency Fund. Emergency field handbook: A guide for UNICEF staff.* United Nations, 2005.

UNICEF, United Nations International Children's Emergency Fund. *Child Protection*. Newyork: United Nations, 2023.

UNICEF, United Nations International Children's Emergency Fund. *Dünya çapında yaklaşık 37 milyon çocuk yerinden edildi. Bu, şimdiye kadar kaydedilen en yüksek sayı (*17 Haziran 2022). https://www.unicef.org/turkiye/en/press-releases/nearly-37-million-children-displaced-worldwide-highest-number-ever-recorded

UNICEF, unicef.org. "Protecting children in humanitarian action". 12 Eylül 2023. unicef.org/protection/protecting-children-in-humanitarian-action

UNESCO, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. *Education in Emergencies: The Gender Implications - Advocacy Brief*. Thailand: UNESCO, Bangkok, 2006.

UN, United Nations, *Impact of armed conflict on children.* New York: United Nations, 1996. https://www.onlinelibrary.iihl.org/wp-content/uploads/2021/04/Machel-Report-Impact-Armed-Conflict-Children-EN.pdf

WHO, World Health Organization. *Manual for the health care of children in humanitarian emergencies*. İspanya: WHO Press, 2008. https://www.who.int/publications/i/item/9789241596879

Vos, Femke vd., *Annual Disaster Statistical Review.* Centre for Research on the Epidemiology of Disasters (CRED), 2008, 1-33.

Yavuz, Ömer - Mızrak, Sefa. "Acil durumlarda okul çağındaki çocukların eğitimi: Türkiye'deki Suriyeli mülteciler örneği". *Göç Dergisi*, 3/2 (2016), 175-199.

Yuliani, Sri vd. "The participation of Forum Anak Surakarta in developing children-friendly public spaces into a smoke-free area". *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 2022.

MİSYONER KURULUŞLARIN MÜSLÜMAN ÜLKELERDE YETİMLER ÜZERİNDEKİ ÇALIŞMALARI

Ahmet Faruk GÖKSÜN*

Giriş

Dünya tarihi sürekli olarak savaşa, kaosa ve insani drama şahit olmuştur. Başta İslam dünyası olmak üzere dünyanın dört bir yanında zulüm, şiddet, savaş ve iç çatışmalar bulunmaktadır. Bunların hepsi arkasında yaralılar, sakatlar, bakıma muhtaç dul ve yetimler bırakmaktadır. Tahmini istatistiklere göre günümüzde yüz elli milyondan daha fazla yetim çocuk bulunmaktadır. Bu sayı dünya üzerinde yer alan birçok ülkenin nüfusundan fazladır. Yetimlere sahip ülkelerin genelde sömürge altında, işgal altında, kaos ya da maddi/siyasi düzensizlik içinde olması yetimlerin durumunu daha ciddi bir krize dönüştürmektedir. Yetimlerin daha iyi koşullarda yaşaması ve standartlarının yükselmesi için dünya üzerinde birçok vakıf, dernek ve sivil toplum kuruluşu faaliyet göstermektedir. Ancak bu kuruluşlardan bir kısmının yetimlere yönelik faaliyetlerinde farklı ajandalar bulunmaktadır. Birçok misyoner kuruluş da genelde yardım özelde ise yetim çalışmalarını, Hristiyanlığa davetin bir metodu olarak kabul etmekte ve faaliyetlerini bu doğrultuda yürütmektedir.

Toplumun en zayıf halkalarından biri olan yetimler ve kimsesiz çocuklar misyoner kuruluşların hedef listesinin üst sıralarında yer almaktadır. Hem kolay nüfuz edilebilmeleri hem de üzerlerinden uzun vadeli projeler yapılabilmesi yetim ve kimsesiz çocukları bu kuruluşların radarına sokmaktadır. Misyonerlerin bütün dünyayı Hristiyanlaştırma hedeflerinin bulunduğu aşikardır ve bu hedef onlar tarafından da gizlenmemektedir. Nitekim Papa II. Jean Paul, ikinci bin yılın sonlarında yayınladığı mesajında "Nasıl ki birinci bin yılda haç Avrupa topraklarına, ikinci bin yılda Amerika ve Afrika topraklarına ekildiyse, üçüncü Hristiyan bin yılında da bu geniş

* Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi. ahmetfarukgoksun@gmail.com , orcid.org/0000-0003-0107-0492

ve hayati kıtada (Asya) büyük bir iman hasadının biçilmesi için dua edebiliriz."[2] diyerek iki binli yıllarda Asya kıtasının Hristiyanlaştırılması için çabalayacaklarını belirtmiştir. Ayrıca bu mesaj Asya kıtası içerisinde kalan Orta Doğu, Orta Asya ya da Uzak Doğu'da yer alan Müslüman ülkelerin de bu misyoner faaliyetlerin hedef alanı içerisinde olacağını göstermektedir. Tabii bu durum önceden mezkûr ülkelerde misyonerlik faaliyetlerinin yapılmadığı anlamına gelmemektedir. Başta Osmanlı coğrafyası olmak üzere bu bölgedeki Müslüman halklar üzerinde misyoner faaliyetlerin uzun süredir devam ettiği ve günümüzde de yüzlerce misyoner kuruluşun bu topraklarda çalışma yaptığı bilinmektedir.

Misyoner kuruluşlar günümüzde başta Afrika ülkeleri olmak üzere dünyanın birçok noktasında faaliyetlerine devam etmektedir. Bu faaliyetlerin önemli bir bölümü ise yetimler ve kimsesiz çocuklar üzerinden yürütülmektedir. Müslüman STK'ların yetim çalışmaları ile karşılaştırıldığında misyoner kuruluşların ne denli büyük imkanlara sahip oldukları ve ne kadar çok yetim ile ilgilendikleri anlaşılacaktır. Ülkemizde yetim sponsorluğunun başını çeken İHH İnsani Yardım Vakfı 2023 yılı rakamlarına göre yaklaşık yüz kırk bin yetime sponsor olurken diğer önemli bir kuruluş olan Yetim Vakfı'nın sponsor olduğu yetim sayısı on bir bin dolaylarındadır. Türkiye dışındaki İslami STK'lar için de durum farklı değildir. İngiltere merkezli Islamic Relief seksen beş bin, Muslim Hands ise on bir bin yetim çocuğa sponsorluk yapmaktadır. Bunun yanında Compassion isimli misyoner kuruluş iki milyondan fazla, World Vision isimli kuruluş ise üç milyondan fazla çocuğun sponsorluğunu üstlenmiş durumdadır. World Vision'un yıllık hizmet götürdüğü çocuk sayısı ise on altı milyon civarındadır. Bu rakamlara bakıldığında tek bir misyoner kuruluşun bile İslami STK'ların tamamından fazla yetime sponsor olduğu görülmektedir. Bu durum meselenin vahametini ortaya koyduğu gibi üzerimize düşen sorumluluğun ne kadar büyük olduğunu da göstermektedir.

Biz bu çalışmada misyoner kuruluşların Müslüman ülkelerdeki yetimler üzerinde yürüttükleri faaliyetlere bir nebze ışık tutmak istiyoruz.

1. Misyonerliğin Tanımı

Misyon kelimesi Fransızca mission kelimesinden dilimize geçmiş olup sözlükte görev, amaç gibi anlamlara gelmektedir.[3] Misyoner kelimesi de Fransızca missionnaire kelimesinden dilimize geçmiştir ve bir dini, özellikle Hristiyanlığı yaymakla görevli kimse anlamında kullanılmaktadır.[4] Dini literatürde ise "Hristiyan

2 *The Holy See*, "Post-Synodal Apostolıc Exhortatıon" (Erişim 27 Temmuz 2023).

3 *Güncel Türkçe Sözlük*, "Misyon" (Erişim 01 Ağustos 2023).

4 *Güncel Türkçe Sözlük*, "Misyoner" (Erişim 01 Ağustos 2023).

kiliselerinin Hristiyan olmayan ülkelerde bu dini yaymak için kurdukları müesseselere misyon ve bu müesseselerde görev yapan kimselere misyoner" denilmektedir.[5]

1.1. Misyonerliğin Ortaya Çıkışı

Hristiyanlığa davet çalışmalarının Hz. İsa ve Havariler döneminden itibaren başladığı malumdur. Ancak saf davet çalışması ile bugünkü organize misyonerlik faaliyeti aynı değildir. Bugünkü anlamıyla misyonerliğin örnek aldığı isim olarak Pavlus'u ve öğrencilerini kabul etmek mümkündür.[6] Nitekim Pavlus birçok araştırmacı tarafından Hristiyan tarihindeki en önemli ve en büyük misyoner olarak kabul edilmektedir. Bundan dolayı onun tavır ve davranışları geçmişten itibaren misyonerlerin başvuru ve ilham kaynağı olmuştur.[7] Onun Korintlilere yazdığı mektupta geçen "Yahudiler'i kazanmak için Yahudiler'e Yahudi gibi davrandım. Kendim Kutsal Yasa'nın denetimi altında olmadığım halde, Yasa altında olanları kazanmak için onlara Yasa altındaymışım gibi davrandım. Tanrı'nın Yasası'na sahip olmayan biri değilim, Mesih'in Yasası altındayım. Buna karşın, Yasa'ya sahip olmayanları kazanmak için Yasa'ya sahip değilmişim gibi davrandım. Güçsüzleri kazanmak için onlarla güçsüz oldum. Ne yapıp edip bazılarını kurtarmak için herkesle her şey oldum."[8] ifadeleri misyonerlerin hayat tarzını özetlemektedir.

Misyonerler yaptıkları işe ulvi bir boyut kazandırmak için kutsal kitaplarından farklı referanslar kullanmıştır. Matta İncili'nde geçen "İsa yanlarına gelip kendilerine şunları söyledi: 'Gökte ve yeryüzünde bütün yetki bana verildi. Bu nedenle gidin, bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin; onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla vaftiz edin; size buyurduğum her şeye uymayı onlara öğretin.'"[9] ifadesi bu konuda en sık atıf yapılanlardan biridir. Diğer bir ifade ise Markos İncili'nde geçmektedir: "İsa onlara şöyle buyurdu: "Dünyanın her yanına gidin, Müjde'yi bütün yaratılışa duyurun. İman edip vaftiz olan kurtulacak, iman etmeyen ise hüküm giyecek."[10]

Hz. İsa ve Havariler ile başlayan tebliğ faaliyeti, Hristiyanlığı tahrif eden Pavlus ve öğrencileri ile yöntem değiştirerek insanların ne olursa olsun Hristiyan yapılması anlayışına sahip misyonerliğe evrilmiştir. Günümüzde ise çok farklı yöntemler kullanan ve emperyalist devletler ile benzer ajandalara sahip bir kurum ola-

5 İskender Oymak, *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 9.

6 Şaban Kuzgun, "Misyonerlik ve Hıristiyan Misyonerliğinin Doğuşu", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1983), 67.

7 Şinasi Gündüz, *Misyonerlik* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 33.

8 *Kitâb-ı Mukaddes* (Erişim 31 Temmuz 2023), Korintliler 9:20.

9 *Kitâb-ı Mukaddes* (Erişim 31 Temmuz 2023), Matta 28:18-20.

10 *Kitâb-ı Mukaddes* (Erişim 31 Temmuz 2023), Markos 16:15-16.

rak dünyanın birçok noktasında faaliyet göstermektedir. Misyonerlik yekpare bir yapı olmayıp içinde Ortodoks, Katolik ya da Protestanlık gibi mezhep tabanlı farklı grupları barındırmaktadır. Bunlara ek olarak daha farklı ekoller ve grupları da ihtiva eder. Misyoner gruplar hedef ülkelerde genelde uyum içinde çalışsalar da Ruanda'da yaşanan katliamda olduğu gibi, farklı kiliseler farklı grupları destekleyerek şiddet olaylarında ayrı saflarda da yer alabilmiştir.[11]

1.2. Misyonerlik ve Tebliğ

Hristiyanlığı yayma amacı taşıyan misyonerlik ile İslam'a davet amacı taşıyan tebliğin aynı olduğu düşünülebilir. Bu ikisi benzer yönleri bulunmakla birlikte başta amaç ve yöntem olmak üzere birçok açıdan farklılaşmaktadır. İslami tebliğde amaç doğruların ilan edilerek insanlara duyurulması iken misyonerlikte amaç sıradan bir tebliğ değil, bu işin piri sayılacak Pavlus'un da belirttiği gibi "ne yapıp edip insanların Hristiyanlığa kazandırılması" faaliyetidir.[12]

Abdurrahman Küçük'ün belirttiği farkları şöyle özetlemek mümkündür: Tebliğ gönüllüdür ve bir kurum altında yapılmaz. Tebliğde baskı, hile ve zorlama olmadığı gibi sevgi ve şefkat söz konusudur. Tebliğde devletlerin siyasi kuruluşları ya da istihbarat birimleri işin içinde değildir ve siyasi ya da ideolojik bir gaye öne çıkmamaktadır. Herhangi bir art niyet taşımayan tebliğde hastalık, afet, deprem ve yoksulluk gibi insanların zor durumlarından faydalanma düşüncesi yoktur.[13]

Misyonerlik ise kurumsal ve amaçlı bir organizasyondur. Duruma göre taktik değiştirir ve muhatabının zaaflarından faydalanır. Deprem, afet, yoksulluk vb. afet durumları misyonerlerce beklenen ortamlardır. Siyasi ajandası olan misyonerler desteklendikleri devletlerin "öncü gücü" ve istihbarat elemanı olarak da vazife yaparlar.[14]

Tebliğ ve misyonerlik arasındaki fark Müslüman ve Hristiyan hakimiyetinde kalan milletlerin din değiştirmesi üzerinden de görülebilir. Nitekim Müslümanların hakim olduğu bölgelerde zorla Müslümanlaştırma çalışmalarının olmadığı görülmektedir. Sadece Balkan coğrafyası bile bu konuda örnek olarak yeterlidir. Amerika'nın Hristiyanlar tarafından işgali üzerinden iki asır geçmeden bütün kıtadaki inançların

11 Papa Francis de 2017 yılında Ruanda Cumhurbaşkanı Paul Kagame'yi ağırlarken Ruanda katliamında kilisenin rolü için özür dilemiştir. BBC, "Rwandan genocide: Pope Francis asks forgiveness for Church failings" (Erişim 01 Ağustos 2023).

12 Şinasi Gündüz, "Misyonerlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/193-199.

13 Abdurrahman Küçük, "Misyonerlik Nedir? (Misyonerlik ile Tebliğ Arasındaki Fark)", *Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye'de Misyonerlik Sempozyumu*, ed. Asife Ünal (Ankara: Türkiye Dinler Tarihçileri Derneği, 2005), 31-32.

14 Küçük, "Misyonerlik Nedir? (Misyonerlik ile Tebliğ Arasındaki Fark)", 32.

yok edilmesi ve yerli halkın hızla Hristiyanlaştırılması bu konuda önemli bir örnektir. Benzer durumları Avustralya, Yeni Zelenda ve Afrika'nın bazı ülkelerinde de görmek mümkündür.[15]

1.3. Misyonerlik ile Bağlantılı Bazı Kavramlar

1.3.1. Oryantalizm

Kısaca doğubilimi olarak tanımlanabilecek oryantalizm/şarkiyatçılık, bu alan üzerine çalışan en yetkin isimlerden biri olan Edward Said tarafından şu şekilde tarif edilmektedir: "İster özel ister genel yönleriyle uğraşsın -antropolog, sosyolog, tarihçi ya da filolog olması fark etmez- Şark hakkında yazan, ders veren ya da Şark'ı araştıran kişi Şarkiyatçıdır, yaptığı iş de Şarkiyatçılıktır."[16]

Oryantalizm her ne kadar sırf ilmi/akademik açıdan doğuyu araştıran bir bilim gibi görülse de birçok kimseye göre oryantalistlerin farklı ajandaları bulunmaktadır. Örneğin Bryan S. Turner oryantalizmi "Hristiyan Batı medeniyetinin İslam medeniyeti üzerine hakim olma gayesiyle doğunun din, dil, tarihi ve kültürü vb. bütün alanları üzerine derin araştırma yapan bir akademik akım" olarak tanımlamaktadır.[17] Kimilerine göre ise oryantalizm, misyonerliğin bilgi ihtiyacını karşılamaktadır. Misyonerler hedeflerindeki bölgeye yönelik oryantalistler tarafından yapılmış çalışmaları dikkatle incelemekte ve o bölgeye yönelik planlarını bu bilgiler ışığında yapmaktadır. Bunun yanı sıra oryantalist misyonerlerin varlığı ve birçok misyonerin oryantalist müesseselerde yetiştirilmesi,[18] misyonerlik ile oryantalizm arasındaki sıkı bağı göstermesi açısından önemlidir.

1.3.2. Emperyalizm

Emperyalizm ile oryantalizm arasında sıkı bir ilişki olduğu sıklıkla dillendirilmektedir. Hatta bazı yazarlar tarafından oryantalizm, emperyalizmin keşif kolu olarak nitelenmektedir.[19] Aynı şekilde misyonerlik ile emperyalizm arasında da sıkı bir ilişki olduğu görülmektedir. Nitekim misyonerlik her ne kadar sırf dini bir faaliyet olarak görünse de uzun süredir sömürgeci devletler tarafından siyasi amaçlar için kullanılmaktadır. Misyoner kuruluşların amacı sadece gittikleri yerdeki insanları Hristiyan yapmak değildir. Bilakis o insanları zihnen, kalben, dinen, manen ve mad-

15 Ömer Faruk Harman, "Genel Olarak Misyonerlik", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri* (İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 2005), 32-33.

16 Edward W. Said, *Şarkiyatçılık Batının Şark Anlayışları*, çev. Berna Yıldırım (İstanbul: Metis Yayınları, 2017), 12.

17 Bryan S. Turner, "Orientalism, Islam and Capitalism", *Social Compass* 25/3-4 (1978), 371-394.

18 Bk. Bayram Ali Çetinkaya, "Misyonerlerin Epistemolojik Kaynağı Olarak Oryantalizm", *Journal of Islamic Research* 20/4 (2007), 406-412.

19 Necdet Sevinç, *Osmanlı'dan Günümüze Misyoner Faaliyetler* (İstanbul: Milenyum Yayınları, 2002), 23.

deten misyonerleri gönderen ve himaye eden ülkeye bağlamaktır.[20] İslâm ülkelerine yönelik yoğun misyonerlik faaliyetlerinin Batılı milletlerin sömürge faaliyetlerine paralel biçimde ortaya çıkması misyonerlik ile sömürgecilik arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından önemlidir.

Emperyalist devletler misyonerleri yerli işbirlikçiler bulmak için de kullandı. Bu sayede azınlıklar ile irtibat kuruldu ve ayrılıkçı faaliyetlerde bulunmaları için desteklendiler. Azınlıklardan seçilen kimselere misyoner okullarından eğitim verilerek onların bulundukları ülkelerde ihtilalci olmaları sağlandı.

Sömürgecilik ve misyonerlik arasındaki ilişki tek yönlü değil bilakis çift taraflıdır. Sömürge yöneticileri misyonerlere yardım ederek işlerini kolaylaştırdı ve onların güvenliklerini sağladı. Özellikle Afrika kıtasında misyonerlerin sömürge güçlerinden bağımsız olarak çalışmalarını yürütmelerini sağlayacak ekonomik kaynaklara sahip olmaları imkânsızdı. Bu nedenle bazı faaliyetleri yürütmeleri için sömürge güçleriyle iş birliği yapmaları gerekiyordu.[21] Bu karşılıklı ilişkide bazılarının ifadesiyle misyonerler âdeta emperyalizmin aktif ajanları olarak çalışmışlardır.[22]

Öke'nin Arminius Vambery'den aktardığı "Önce papaz (misyonerler), sonra tacirler ve nihayet asker…"[23] sözü aslında misyonerlik ve emperyalizm arasındaki ilişkiyi çok güzel özetlemektedir.

1.3.3. Dinler Arası Diyalog

Misyonerlik ile ilişkili diğer bir kavram ise dinler arası diyalog kavramıdır. Görünüşte uzlaşma üzerine kurulu olan diyalog fikrine Hristiyanların yaklaşımı misyoner bir bakış açısıyladır. Bunu söyleyen ise bizzat kendileridir. II. Vatikan Konsili'nin iki numaralı kararında dinler arası diyalog doğrudan misyonerlik olarak tanımlanmaktadır.[24] Ayrıca Papa Il. John Paul: "Dinlerarası diyalog, Kilise'nin bütün insanları Kilise'ye döndürme amaçlı misyonun bir parçasıdır."[25] Diyerek bu durumu açıkça ifade etmektedir. Diyalogun hedefinin misyonerlik olduğunu söyleyenler sadece bu isimlerle sınırlı değildir. Birçok farklı isim benzer düşünceyi

20 Bayram Küçükoğlu, *Türk Dünyasında Misyonerlik Faaliyetleri- Dünü, Bugünü ve Yarını* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005), 32.

21 Erdal Aksoy, "Afrika'da Misyonerlik Çalışmaları ve Sömürgecilik", Akdeniz *Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi* 1/1 (2019), 51.

22 Gündüz, "Misyonerlik", 30/193-199.

23 Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu 1914–1923* (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2012), 217.

24 Bk. Austin Flannery (ed.), *Vatican Council II: The Conciliar and Postconciliar Documents* (Dublin: Costello Publishing Company, 1981), 457-469, 849.

25 The Holy See, John Paul II, "Redemptorıs Missio", Madde 55 (Erişim 28 Temmuz 2023).

vurgulamaktadır.[26] Hatta bazı misyonerler, misyonerlik gayesi taşımayan diyalog anlayışını eleştirmekte ve doğru diyalogun yanlış yolda bulunan kişilerin imana çağrılması olduğunu söyleyerek diyalogun açık ve doğru hedefinin bu olması gerektiğini belirtmektedir.[27] Bu başlığı Küçük'ün Taylor'dan aktardığı şu alıntı ile bitirelim: "Müslümanlar arasındaki misyonerlik çalışmaları diyaloğun önemini ortaya koymuştur. Burada söz konusu diyalog misyonerliğe bir alternatif değil bizzat şartlara uygun misyonerliktir."[28]

2. Misyonerlerin Hedef Kitleleri

Misyonerler çalışma yapacakları bölgeleri ve kitleleri önceden belirlemekte, onlar hakkında araştırmalar yaparak bölge hakkında bilgi sahibi olmaktadırlar. Bu sayede hedef kitlelerin zaaf noktalarını tespit ederek bu insanlara nasıl yaklaşacaklarını belirlemektedirler. Misyonerlerin hedef kitle seçerken özellikle zor durumdaki insanları tercih ettikleri bilinmektedir. Bu başlık altında misyonerlerin kimleri ve neden hedef seçtiğine dair kısa bilgiler verilecektir.[29]

2.1. Azınlık Gruplar

Ülke içinde dini ya da etnik açıdan azınlıkta olan gruplar misyonerlerin hedeflerinin başında gelmektedir. Özellikle emperyalist hedefler için çok kullanışlı olan bu gruplar için özel okullar açılmakta ve bağlı oldukları ülke ile olan bağlarının kopartılması için yoğun çalışmalar yürütülmektedir. Osmanlı'nın son dönemlerinde azınlıkların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde açılan misyoner okulları ve bu azınlıkların sonrasında Osmanlı'ya karşı yürüttükleri isyan faaliyetleri buna örnek olarak gösterilebilir.[30] Erdem'in konu ile alakalı tebliğini bitirirken misyoner faaliyetlerin sonucu olarak kullandığı "Azınlık unsurlar Türklere karşı ayaklandırılmış ve bağımsızlık mücadeleleri başlatılmıştır."[31] İfadesi bahsettiğimiz durumu güzelce özetlemektedir.

---

26 Bu konuda farklı kimselerin görüşleri için bk. Mehmet Bayrakdar, "Dinlerarası Diyalog ve Misyonerlik", *Journal of Islamic Research* 20/4 (2007), 392-393.

27 Gündüz, "Misyonerlik", 30/193-199.

28 Abdurrahman Küçük, "Misyonerlik ve Türkiye", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 49.

29 İlir Rruga, "Osmanlı İdaresinde Arnavutluk'ta Görülen Kripto (Gizli) Hıristiyanlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/2 (Aralık 2020), 1260.

30 Osmanlı Devleti'ni yıkmak ve parçalamak isteyen Emperyalist devletler ile iş birliği yapan gayr-i müslimler, yabancıların misyoner okullarına eleman ve siyasi gayelerine destek vermişlerdir. Remzi Kılıç, "Osmanlı Türkiyesi'nde Azınlık okulları (XIX. Yüzyıl)", *Türk Kültürü* (1999), 151-159. Ayrıca konu hakkında bilgi almak için bk. Yunus Emre Uçan, *Osmanlı Devleti'nde İngiliz Misyoner Okulları* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Doktora Tezi, 2015), 18-228.

31 Mustafa Erdem, "Türkiye'de Azınlıklara Yönelik Misyoner Faaliyetleri", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri* (İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 2005), 271.

2.2. Afetzedeler

Deprem, yangın, sel vb. doğal afetlerden etkilenmiş yardıma muhtaç insanlar emperyalistlerin diğer bir hedef kitlesini oluşturmaktadır. Bu insanların zor durumlarından faydalanılmakta ve en zayıf hallerinde onlara yardım edilerek sempati toplanmaya çalışılmaktadırlar. Bunun binlerce farklı örneği olmakla birlikte en yakın örneği 6 Şubat 2023'te yaşadığımız Kahramanmaraş depremi sonrası depremzedelere yapılan yardımlara iliştirilen notlar ve broşürler olmuştur.[32] 99 depreminde benzer hadiselerin yaşandığı aktarılırken Endonezya'da gerçekleşen tsunaminin de misyonerlik faaliyetleri açısından bir fırsat olarak görüldüğü belirtilmektedir.[33] Bunun örneklerini çoğaltmak mümkündür.

2.3. Mülteciler

Savaş, kıtlık, iç kargaşa vb. sebepler ile ülkelerini terk etmek zorunda kalan mülteciler misyonerlik faaliyetleri için hedef olmaktadır. Ülkesinden ayrılmış ve yardıma muhtaç bu kimseler kendilerine uzatılan yardım elini kabul etmek zorunda kalmaktadır. Bu durumu fırsat bilen misyoner kuruluşlar mültecilere yardım ederken kendi propagandalarını yapmaktadır. Özellikle göç sırasında ailelerini kaybeden küçük çocuklar hedef alınmaktadır.[34] Bunun yanı sıra mülteci kampları da misyonerlerin çalışması için uygun bir ortam sunmaktadır. Bunun bir örneği Bangladeş'te yer alan ve Arakanlı Müslümanların bulunduğu mülteci kampıdır.[35]

2.4. Ekonomik, Siyasal ve Politik Anlamda Sıkıntı Çeken Ülke Halkları

Misyonerler hedef ülke seçerken hem ülke olarak hem halk olarak maddi sıkıntı içerisinde olan, aynı zamanda politik ve siyasal kargaşa içerisindeki ülkeleri tercih etmektedirler. Nitekim bu ülkelerde daha kolay faaliyet yürütebilmekte ve daha etkili sonuçlar alabilmektedirler.[36] Misyonerliğin Afrika kıtasında bu kadar yaygın ve başarılı olma sebeplerinden birisi de budur. Aynı şekilde Suriye gibi savaş ve kaosun hüküm sürdüğü ülkelerde misyonerlik faaliyetlerinin artması bu sebepledir. Savaş, iç çatışma ve kaos insanları çaresiz bırakıp yardıma muhtaç hale getirdiği için bu bölgeler misyonerlerin radarına girmektedir.

32 Yeni Akit, "İngiliz misyonerler depremi fırsat bildi: Kahramanmaraş'ta ortaya çıktılar!" (Erişim 01 Ağustos 2023).; Milli Gazete, "Misyonerler, deprem bölgesinde dur durak bilmiyor" (Erişim 01 Ağustos 2023).

33 Tuba Kozan, *Türkiye'de Misyonerlerin Hedef Kitleleri ve Faaliyetleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 110-111.

34 Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Hatice, Sezgin. "Avrupa'da Kayıp Refakatsiz Mülteci Çocuklar", Araştırma 104, *İNSAMER*, 2019, 1-5.

35 Nur Uddin, "Müslüman Beldelerinde Hıristiyan Misyonerlik Faaliyetleri ve Oryantalizmden Faydalanma Bağlamında Bengal Bölgesi Örneği", Academic *Platform Journal of Islamic Research* 6/1 (Nisan 2022), 116.

36 Şinasi Gündüz, "Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri* (İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 2005), 348.

2.5. Hristiyan Geçmişe Sahip Olanlar

Gerek ülke gerek halk olarak Hristiyan geçmişe sahip olanlar misyonerler tarafından potansiyel hedef olarak görülmektedir.[37] Bu kimselerin tarihi geçmişlerine atıf yapılarak onlarla iletişim kurulmaya çalışılmaktadır. Aynı şekilde Hristiyan tarihi için önemli olan ancak şu an Hristiyan olmayan bölgeler üzerine yoğunlaşılmaktadır. Türkiye özelinde baktığımızda İstanbul, Kapadokya, İznik ve Efes gibi bölgeler buna örnek olarak zikredilebilir.[38] Bu durumun diğer bir somut örneği Arnavutluk'taki kripto Hristiyanlardır. Onlar, Arnavut Müslümanlara atalarının da böyle olduğunu söylemektedir. Osmanlı'nın onları zorla Müslüman yaptığını savunmakta ve eski Arnavutların aslında samimi birer Hristiyan olmakla birlikte imanlarını gizlemek zorunda olduklarını söyleyerek Müslüman Arnavutları psikolojik olarak Hristiyanlaştırmaya çalışmaktadırlar.[39] Bu yöntemi özellikle ismen Müslüman olan ancak inancı hakkında fazla bilgisi bulunmayan Müslümanlar üzerinde kullanmaktadırlar.

2.6. Yetim ve Kimsesiz Çocuklar

Misyonerlik faaliyetlerden en çok etkilenen ve üzerlerinde uzun vadeli plan yapılması mümkün olan kitle ise çalışmamızın da konusunu oluşturan yetim ve kimsesiz çocuklardır. Bakım ve himayeden mahrum bu çocuklara temas etmek ve onların bakımlarını üstlenmek daha kolaydır. Henüz çocuk yaşlarında oldukları için kendilerine farklı bir şeyin empoze edilmesi de kolaylaşmaktadır. Ufak yaşlarda ilgilenilmeye başlanan çocuklar ilerleyen zamanlarda misyonerlerin ajandalarına uygun faaliyetlerde kullanılabilmektedir. Misyonerler bu çocuklara ulaşabilmek için özel kuruluşlar kurmakta ve fon oluşturmaktadırlar.[40] Bu konudaki en elverişli yollardan birisi ise yetimhaneler açmaktır. Nitekim Batılı misyoner teşkilatları tarafından kurulan yetimhanelere alınan çocuklar, buralarda ekonomik yoksunlukları istismar edilerek dinlerini değiştirmeleri için çeşitli operasyonlara maruz kalmaktadır.[41]

3. Misyonerlerin Yöntemleri

Misyonerlik ve tebliğ farkında bahsettiğimiz üzere misyonerlikte amaç insanların ne pahasına olursa olsun Hristiyan yapılmasıdır. Bu yolda Pavlus'un belirttiği üzere "olmadığın gibi görünmek" mümkündür. Başka bir deyişle hedefe giden yolda

37 Şinasi Gündüz, "Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerler", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II* 1, (2002), 14.

38 Mehmet Aydın, "Misyonerlik Faaliyetleri ve Türkiye", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 18-19.

39 Rruga, "Osmanlı İdaresinde Arnavutluk'ta Görülen Kripto (Gizli) Hıristiyanlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme", 1260.

40 Kozan, *Türkiye'de Misyonerlerin Hedef Kitleleri ve Faaliyetleri*, 110-114.

41 Cansu Nar, "2020 Yetim Raporu", Araştırma 116, *İNSAMER* (Mayıs 2020), 4.

her türlü yöntem mubahtır. Nitekim misyonerlerin çok farklı kimlikler altında bu faaliyetlerini yürüttükleri görülmektedir. Bu başlık altında misyonerlerin genelde bütün insanlar özelde ise yetim ve kimsesiz çocuklara yönelik misyonerlik faaliyetleri yaparken ne tür araçları kullandıklarından bahsetmeye çalışacağız.

3.1. Eğitim/Okul Açma

Misyonerlerin hedef kitlelerinin başında gelen çocuklara ulaşmanın ve onu yavaş yavaş işlemenin en temel yolu, okul açarak onları kendi müfredatları üzerinden eğitime tabi tutmaktır. Haydaroğlu'nun aktardığına göre 1904 yılında Osmanlı toprakları üzerinde sadece Amerikan misyonerlerin 465 okulu bulunmaktadır. Osmanlı coğrafyasında ise iki bine yaklaşık misyoner okulu bulunmaktadır. 1984 yılında sadece Elazığ'da bulunan Protestan misyonerlere ait okul sayısı seksen üçtür.[42] Bu okullar açılırken genelde sıkıntılı bölgelerin ya da azınlıkların yoğunlukta olduğu yerlerin seçilmesi ise misyonerlerin farklı ajandalarının olduğunu göstermesi açısından önemlidir.[43] Misyonerler günümüzde de bu yöntemi kullanmaya devam etmektedir. Bir Afrika ülkesi olan Liberya'daki yedi üniversiteden altı tanesinin misyoner kuruluşlara ait olması durumun ciddiyetini göstermesi açısından önemlidir.

Misyonerlerin eğitim faaliyetleri sadece bulundukları ülkeye okul açmakla sınırlı kalmamaktadır. Başarılı buldukları öğrencileri Batı'daki kendi okullarına götürmeleri[44] ya da eğitim bursu vererek onların bu okullara gitmelerini sağlamaları da kullanılan bir yöntemdir.[45] Sadece İngiliz misyonerlerin 1874 yılı itibariyle Beyrut, Şam ve Lübnan'da 26 okulu ve burs verdiği 1806 öğrencisi bulunmaktadır.[46] Gerek geçmişte gerek günümüzde bu tür örneklerin sayısını çoğaltmak mümkündür. Bu başlığı Tarsus Amerikan Lisesi'nde uzun yıllar İngilizce öğretmenliği yapmış bir öğretmenin sözleri ile bitirelim: "Bu okulların Türkiye'ye hiçbir katkısı olmamıştır. Onlar vermek için değil, almak için yani iyi beyinleri çalmak için açılmışlardır. Misyonerler bu okullar sayesinde kendilerine bir durak yeri açıp, yeni bir haçlı kültür seferini özelikle Hristiyanlık ve ABD'nin yararlarına olacak biçimde yürüt-

42 İlknur Polat Haydaroğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar Neden Sorun Oldu?", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 72.

43 Osmanlı'da Ermenilerin yaşadığı Maraş gibi bölgelerdeki misyoner okulları yoğunluğu buna örnek olarak gösterilebilir. Konu ile alakalı bilgi için bk. Harun Şahin, "Maraş Sancağı'nda Yabancı Okullar (1862-1908)" *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23/1, (2022).

44 Amerikan Board Şirketi özellikle Ermeni azınlığın içerisinden seçtikleri gençleri açtıkları okullardan mezun ettikten sonra ABD'ye göndermiş ve onların birer misyoner olarak yetişmelerini sağlamıştır. Lakin sonraki dönemde Türkiye'ye dönmeyen bu gençler, bugün ABD'de yaşayan Ermeni diasporasının çekirdeğini oluşturmuştur. Kozan, *Türkiye'de Misyonerlerin Hedef Kitleleri ve Faaliyetleri*, 48-49.

45 Sadece merkezi Roma'da bulunan Papalık Aziz Peter Cemiyeti seksen binden fazla öğrenciye burs vermektedir. Bkz. Gazi Erdem, "Misyonerlik ve Misyonerlerin Çalışma Metotları", *Diyanet İlmi Dergi* 38/2 (2002), 35.

46 Uçan, *Osmanlı Devleti'nde İngiliz Misyoner Okulları*, 177.

mektedirler."[47] Misyonerlerin o dönemki ajandalarının bugün hala devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

3.2. Sağlık Kuruluşları

Misyonerlerin sıklıkla kullandığı diğer bir yöntem ise muhtaç bölgelere sağlık kuruluşu açmak ya da doktor göndermektir. Bölgede başka hastane bulunmamasından ya da maddi açıdan sıkıntıda olduklarından dolayı mecburen buraya gelen hastalarla tedavi esnasında samimi diyaloglar kurulmakta ve onlara Hristiyanlık anlatılmaktadır.[48] Misyonerler bu hastaneler vasıtasıyla bir nevi hastanelere müracaat eden çaresizlerin düştükleri maddi ve manevi zayıflıklarından faydalanmışlardır.[49] 1985 yılı verilerine göre Katolik Kilisesi tarafından açılan hastane sayısının altı bin beş yüz olması[50] konu hakkında sayı vermesi açısından yeterlidir.

3.3. Kilise Açma

Misyonerlerce başvurulan diğer bir yöntem ise gerekli gereksiz demeden bolca kilise açmaktır. Bu kiliseler sadece ibadet amaçlı kullanılmamakta, gerektiğinde eğitim, sağlık, yetim çalışmaları ya da yardım faaliyetlerinin dağıtılması için kullanılmaktadır. Birçok misyoner kuruluş yetim çalışmalarında kiliseler ile iş birliği halinde çalışmaktadır.[51] Yardım çalışmalarında bölgeye gelen kuruluşun yardımlarının kilisede dağıtılacağı ilan edilmekte ve bu şekilde insanların kiliseye aşina olması sağlanmaktadır. Sonraki aşamalarda ise bu insanların kiliseye kazandırılması için faaliyetler yürütülmektedir. Müslümanların çoğunlukta olduğu bazı Afrika ülkelerinde camiden çok kilisenin bulunması kilisenin bu noktadaki işlevini göstermektedir. Benzer bir durum Balkan ülkeleri için de geçerlidir.

3.4. Yardım Faaliyetleri

Misyoner kuruluşlar tarafından muhtaç insanlara yapılan insani yardımlar misyonerlik faaliyetlerine kılıf olarak kullanılmaktadır. Yapılan bu yardımlara Hristiyanlığı anlatan yazı ve broşürler eklenmekte, bazen ise dağıtılan İncillerin içerisine maddi yardımlar koyulmaktadır. Bazen ise bir önceki başlıkta belirtildiği üzere kiliseler yardım faaliyetleri için bir üs olarak kullanılmakta ve muhtaç kimselerin

47 Serdar Ay, *Misyonerlik ve Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri* (Niğde: Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 71.

48 Nasuh Günay - Necip Ziyayi, "Afganistan'da Misyonerlik Faaliyetleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2005), 92.

49 Uçan, *Osmanlı Devleti'nde İngiliz Misyoner Okulları*, 276.

50 Kozan, *Türkiye'de Misyonerlerin Hedef Kitleleri ve Faaliyetleri*, 17.

51 Sevgi Altundal Hajdari, "Tarihi Süreç İçerisinde Misyonerlik ve Misyonerlerin Yetim Faaliyetleri", *İNSAMER* 2016, 26.

bu yardıma olan ihtiyacı istismar edilerek onların kiliseye gelmeleri ve oraya aşina olmaları sağlanmaktadır.

3.5. Evlat Edinme

Misyoner kuruluşlar, afet ya da savaş mağduru ülkelerdeki mağdur çocukları evlat edinmek için çok ciddi faaliyetler göstermektedir. Bu şekilde Müslüman çocuklar Hristiyan ailelere evlat edindirilmekte ve onların Hristiyanlaştırılması sağlanmaktadır. Haven of Hope International gibi kendisini bu işe adamış misyoner kuruluşların yanında World Without Orphans gibi misyoner kuruluşlar ya da Christian Alliance for Orphans gibi büyük çatı kuruluşlar da faaliyetleri arasında evlat edindirmeye yer vermektedir.

3.6. Yetim Sponsorlukları ve Yetimhaneler

Misyoner kuruluşlar yetimler üzerine çok ciddi eğilmekte ve yetim faaliyetlerini önemsemektedirler. Ulaşılması kolay olan ve arkasında bir hamisi bulunmayan yetim çocuklar misyonerlerin ağına çok daha rahat düşmekte ve onların Hristiyanlaştırılması daha kolay olmaktadır. Yazının girişinde yer verilen bilgilerde göründüğü üzere misyoner kuruluşların yetim sponsorluğu da çok ciddi boyutlardadır.

Misyonerlerin yetimlere bu kadar ilgi göstermesi yeni bir durum değildir. Bu durum tarih boyunca misyonerler tarafından kullanılmıştır. Örneğin Amerikan Board 1898'de Anadolu'da 4000 civarında yetim çocuğa baktıklarını belirtmiştir.[52] 1985 yılı verilerine göre ise Katolik Kilisesi'nin açtığı yetimhane sayısı altı bin iki yüzü bulmaktadır.[53] Günümüzde de başta Afrika olmak üzere dünyanın birçok yerinde yüzlerce yetimhane misyonerlere hizmet vermeye devam etmektedir. Bu sayede ailesi Müslüman olan çocuklar Hristiyanlaştırılmakta, hatta ilerleyen süreçlerde misyoner olarak kullanılmaktadır. Bunun bir örneği Cezayir'de gerçekleşmiştir. Beyaz Babalar (Peres Blancs) Cezayir'de salgın hastalıklar sonucu ailelerini kaybeden Müslüman çocukları yetimhanelere almış ve buradaki eğitimleri esnasında Hristiyanlaşmalardır. Eğitimlerini tamamlayan çocuklar memleketlerine geri gönderilerek bizzat kendi toplumlarını Hristiyanlaştırma hedefinde etkili bir araç olarak kullanılmışlardır.[54]

3.7. Basılı Neşriyat ve Web Siteleri

Misyonerler Hristiyanlığı yaymak için basım yayın faaliyetlerini iyi kullanmaktadırlar. Kendilerine ait birçok yayınevleri bulunmakta ve buralardan başta

52 Uçan, *Osmanlı Devleti'nde İngiliz Misyoner Okulları*, 23.

53 Erdem, "Misyonerlik ve Misyonerlerin Çalışma Metotları", 36.

54 Aksoy, "Afrika'da Misyonerlik Çalışmaları ve Sömürgecilik", 49.

çocuklara yönelik olmak üzere farklı kesimlere yönelik neşriyat yapılmaktadır.[55] Aynı şekilde ücretsiz olarak İncil dağıtımında bulundukları malumdur. Hatta sadece dağıtım yapmakla kalınmamakta ayrıca istekte bulunan kimselerin adreslerine dahi postalanmaktadır.[56]

Dünyanın birçok dilinde kurulmuş misyonerlik siteleri bulunmaktadır. Hristiyanlık ile alakalı araştırma yaptığınızda ya da bir konuyu aradığınızda karşınıza bu sitelerden bolca çıkmaktadır. Her türlü bilgiye ulaşmanın kolaylaştığı bu çağda misyonerlik faaliyetleri bu siteler üzerinden evlere rahatlıkla girebilmekte ve çocukların kafasını karıştırabilmektedir.

3.8. Misyon Gezileri

Misyonerlik bir meslek olarak görülmemelidir. Evet bu işe hayatını adamış insanlar bulunmaktadır. Ancak bunun yanında süreli olarak misyon faaliyetinde bulunanlar vardır. Bu sayede az da olsa misyoner olarak çalışma ve Hristiyanlığa hizmet etme fırsatı elde etmiş olmaktadırlar.[57] Bunlar tarafından yapılan faaliyetlerden birisi ise kısa süreli misyon gezileridir. Bu geziler genelde önceden açılmış bir misyoner yetimhanesine ya da misyoner kuruluşun irtibatta olduğu bölgedeki yardım dağıtımına katılmak şeklinde olmaktadır. Gittikleri yerlerde kısa süreli de olsa misyonerlik faaliyetlerine katılmaktadırlar. Bu geziler kimi zaman ücretli kimi zaman da ücretsizdir.[58]

3.9. Farklı Yöntemler

Misyonerler, faaliyetleri esnasında daha farklı araçlar da kullanmaktadır. Ayrı bir başlıkta zikretmediğimiz bu araçları kültür evleri, dil kursları, dostluk evleri, turizm acenteleri, danışmanlık büroları, çocuk kreşleri, yaşlıları ziyaret programları, kulüpler vb. şeklinde sıralamak mümkündür.[59]

4. Yetimler Üzerine Çalışma Yapan Misyoner Kuruluşlar

Misyonerler kimi zaman açıktan kimi zaman farklı kimlikler altında dünyanın farklı bölgelerinde misyonerlik faaliyetlerine devam etmektedir. Sayıları tahmin edilenden fazla olan bu misyoner kuruluşlarının hepsinin saptanması ve burada zik-

55 Örneğin Ankara'da bulunan misyoner yayınevleri için bk. Erdem Zengül, *Ankara'daki Protestan Misyonerliği* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 66-68.

56 Örnek olarak bk. Kutsal Kitap, Ücretsiz İncil, (Erişim 02 Ağustos 2023).

57 Süleyman Turan, "Yeni Misyon Trendi: Kısa Süreli Misyonerlik", *Milel ve Nihal* 7/1 (2010), 138.

58 Kısa süreli misyon gezileri hakkında detaylı için bk.: https://www.cru.org/us/en/opportunities/mission-trips.html, https://missionguide.global/, https://www.missiondiscovery.org/ (Erişim 02 Ağustos 2023).

59 Gündüz, "Misyonerlik", 30/193-199.

redilmesi mümkün değildir. Biz burada faaliyetlerini özellikle yetimler ve kimsesiz çocuklar üzerine yoğunlaştıran bazı misyoner kuruluşları zikrederek onlar hakkında kısa bilgiler vereceğiz.

4.1. Australian Christian Churches (ACCI)

Avustralya kökenli bir Hristiyan misyoner kuruluş olan hareket kendisini şöyle tanımlamaktadır: "Bizler, toplumları ve ulusları dönüştürmek için çalışan Avustralyalı Hristiyanlardan oluşan bir hareketiz." Başka faaliyetleri de olmakla birlikte kuruluşun çalışmaları yetimler ve çocuklar üzerine yoğunlaşmaktadır. ACCI; Kamboçya, Hindistan, Kenya, Lesotho, Myanmar, Nepal, Filipinler, Güney Afrika, Sri Lanka, Tayland, Uganda ve Vietnam olmak üzere toplam on iki ülkede faaliyet göstermektedir. Çocuk hakları, çocukların korunması ve çocukların gelişiminin desteklenmesi en temel çalışma alanlarıdır.[60]

Bu kuruluş tarafından desteklenen aileleri korumayı görev edinmiş bir kuruluş daha vardır. Kinnected isimli bu kuruluş, yetimhanelerde kalan çocukların aile ortamı içerisinde yetiştirilmelerini sağlamaya çalışmaktadır.[61]

4.2. Compassion

Compassion (Merhamet), Kore Savaşı sonrası çocukların durumunu gören Amerikalı bir evanjelist tarafından başlatılan bir hareketin sonucudur. Bu misyoner kuruluş yerel kiliseler ile iş birliği yapmakta ve dünya çapında 29 ülkede sekiz binden fazla Evanjelik kilise ile çalışmaktadır. Ayrıca on dört tane küresel ortak ofis tarafından desteklenmektedir. Afrika, Asya, Karayipler, Orta ve Güney Amerika'da faaliyet göstermektedir. Yaklaşık 1,6 milyon destekçisi bulunan Compassion 2,3 milyon çocuk ve genç ile ilgilenmektedir. Kuruluşun çocuk sponsorluğu yanında bebeklerin hayatta kalması, gençlik gelişimi ve sağlık, afet yardımı, temiz su vb. kritik yardımlar için farklı faaliyetleri vardır.[62]

Compassion'un Küresel Ortaklık İttifakı (GPA) isimli on iki üyeden oluşan ittifakı, içlerinde ABD, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerin olduğu 17 ülke tarafından desteklenmektedir. GPA bir kuruluş değil, birden fazla kuruluşun ortak bir amacı gerçekleştirme aracıdır.

60 Australian Christian Churches, https://www.accirelief.org.au/ (Erişim 05 Ağustos 2023).

61 Kinnected, https://www.kinnected.org.au/ (Erişim 05 Ağustos 2023).

62 Compassion, https://www.compassion.com/ (Erişim 07 Ağustos 2023).

4.3. Christian Alliance for Orphans (CAFO)

Yetimler için Hristiyan İttifakı ismi taşıyan bu kuruluş yetimler üzerinde misyonerlik çalışmaları yapan kuruluşların en büyüklerindendir. Kuruluşun sitesinde kendileri şöyle tanıtılmaktadır: "CAFO 225'ten fazla saygın kuruluşu ve küresel bir kilise ağını bir araya getirmektedir. Etkili yetim bakımı, ailelerin korunması, evlat edinme ve koruyucu ailelik konularında Hristiyanlara ilham veren ve onları donatan ortak girişimlerde birlikte çalışıyoruz. Her ülkedeki yerel kilisenin, kendi aralarındaki savunmasız çocukların ihtiyaçlarına birincil cevap olarak bilinmesi için çalışıyoruz."[63]

Şu an için iki yüz altmışa yakın kurumun üye olduğu bu ittifak 2004'te 38 kişi ile başladığı zirve toplantılarına 2022 yılında elliye yakın ülkeden iki binden fazla kişinin katılımıyla devam etmektedir. Bu konuda farkındalık amacıyla düzenlenen "Yetim Pazarı"[64] ise 2009 yılında iki ülkede kutlanmışken 2020 yılında bu sayı yüz yirminin üzerine çıkmıştır. Kuruluşun temel fonksiyonu yardım yapmak değil, bu konuda çalışan kuruluşlar arasında koordinasyon ve iş birliği sağlamaktır.

4.4. God's Kids

2002 yılında Dion Quinn tarafından kurulan Gods Kids (Tanrı'nın Çocukları) isimli bu misyoner kuruluş kendi amacını şöyle açıklamaktadır: "[Amacımız] Her yetimin, İsa'nın onları sevdiğini ve ihtiyaçlarıyla ilgilendiğini bilmesi. God's Kids, dünyanın dört bir yanındaki yetimhaneler için bakım ve hesap verebilirlik standartlarını yükselterek Mesih'in yetimlere olan sevgisini göstermeye çalışmaktadır. God's Kids Network aracılığıyla dünyanın dört bir yanındaki yetimhanelerin yetimlerin ruhsal, duygusal ve fiziksel ihtiyaçlarını karşılamalarına yardımcı olmak için kurulmuştur."[65]

4.5. Kids Alive International

Kuruluş kendisini şu kelimeler ile tanımlamaktadır: "100 yılı aşkın süredir misyonumuz değişmedi: Yetimlere ve risk altındaki çocuklara Hristiyan bakımı sağlamak. Ailelere inanıyoruz, bu yüzden onları güçlendirmek için çalışıyoruz; ancak bir çocuğun kendi evi artık güvenli bir seçenek olmadığında, onlara sevgi dolu, aile tarzı evlerde bakıyoruz."

ABD menşeli olan bu kuruluş Dominik Cumhuriyeti, Guatemala, Haiti, Kenya, Lübnan, Tayvan ve Zambiya'da faaliyet göstermektedir. Kuruluşun sitesi üze-

63 Christian Alliance for Orphans, https://cafo.org/ (Erişim 04 Ağustos 2023).

64 Yetimler konusunda farkındalık kazandırılmak amacıyla Kasım ayının ikinci pazar günü kutlanılan bir etkinliktir.

65 God's Kids, https://www.godskids.org/ (Erişim 04 Ağustos 2023).

rinden hangi ülkede ne faaliyetleri yapıldığı ve bunlardan kaç kişinin faydalandığı bilgisine erişilebilmektedir.[66]

4.6. Haven of Hope International

Yetimler için Hristiyan İttifakı (CAFO) üyesi olan Haven of Hope International (Uluslararası Umudun Cenneti) merkezine yetim ve yetimhane faaliyetlerini alan Florida merkezli bir kuruluştur. "Dünyadaki yetimler bir ulus olsaydı dünyanın dokuzuncu büyük ülkesi olurdu." diyen kuruluş her üç dakikada bir, bir çocuğun bakım dışı kaldığına vurgu yapmaktadır. 153 milyon yetimin bulunduğunu ancak bunların yüzde doksan dokuzunun evlat edinilmeyeceğini belirterek faaliyetlerini evlat edinilmemiş çocuklar üzerine yoğunlaştırmaktadır.[67]

4.7. Orphan Outreach

Orphan Outreach (Yetimlere Sosyal Yardım), Teksas Amerika merkezli bir kuruluş olup kendini şu şekilde tanıtmaktadır: "Orphan Outreach'ın misyonu, yetim ve savunmasız çocuklar üzerinde önemli, uzun vadeli bir etkiye sahip olarak İsa Mesih'i yüceltmek ve her çocuğu kendi toplumlarında tatmin edici, bağımsız bir Hristiyan yaşamı için donatmaktır." Faaliyet bölgeleri arasında Rusya, Ukrayna, ABD, Kenya, Hindistan, Nepal, Guatemala, Honduras ve Letonya bulunmaktadır. Kurumun sitesi üzerinden yıllık faaliyet raporlarına ulaşmak mümkündür.[68]

4.8. Save the Children

Save the Children (Çocukları Kurtarın), çocuklar üzerinde çalışma yapan en büyük kuruluşlardandır. 25.000 çalışana sahip olan kuruluş kendi ifadesiyle her yıl 116 ülkede on milyonlarca çocuğa ulaşmaktadır. Bu ülkelerin içinde Türkiye'nin yanında Irak, Suriye, Mısır, Lübnan, Filistin, Yemen, Sudan, Afganistan, Pakistan vb. birçok İslam ülkesi yer almaktadır. Kuruluşun ortaya çıkışı 1919 yılında Eglantyne Jebb önderliğinde gerçekleşmiştir. İngiltere kökenli kuruluş sağlık, gıda, barınma gibi faaliyetlerin yanında eğitim öğretim ve çocuk korumaya ağırlık vermektedir. Ayrıca çocuk haklarının korunması bağlamında uluslararası çapta çalışmalar yapmaktadır.[69]

4.9. SOS Children's Villages

SOS Çocuk Köyleri II Dünya Savaşı sonrası kimsesiz kalan çocuklar için 1949 yılında Avusturya'da Societas Socialis (SOS) adıyla kurulmuş, bir yıl sonra

66 Kids Alive International, https://www.kidsalive.org/ (Erişim 04 Ağustos 2023).

67 Haven of Hope International, https://havenofhopeintl.org/ (Erişim 04 Ağustos 2023).

68 Orphan Outreach, https://orphanoutreach.org/ (Erişim 04 Ağustos 2023).

69 Save the Children, https://www.savethechildren.net/ (Erişim 05 Ağustos 2023).

ise adı SOS Çocuk Köyleri olarak değiştirilmiştir. Günümüzde 559 çocuk köyüne sahipliği yapan kuruluşun ayrıca gençlik programları, aile güçlendirme programları, sosyal merkezler vb. faaliyetleri vardır. Çocuk köylerinin üç yüzden fazlası Afrika ve Asya kıtalarında yer almaktadır. Bu köylerde altı ile sekiz kız ve erkek çocuk bir arada yaşamakta ve başlarında bir anne bulunmaktadır. Çocuk köyü annesi, yalnız yaşayan 30 – 45 yaşları arasında bekâr ve çocuksuz olan kişilerden seçilmektedir.[70]

SOS çocuk köyleri bu konudaki en büyük organizasyona ev sahipliği yapan kuruluştur. 2022 yılında 138 ülke ve bölgede çalışma yapan kurumun yıllık harcaması 1,6 milyar eurodur. 2022 yılında 4.4 milyon bağışçı sayısına ulaşmıştır. Kuruluşun önleme, koruma ve savunma olacak şekilde üç prensibi vardır. Ailelerin dağılması önlenmeye çalışılmakta, aile bulunmadığı zaman çocuğun yararına olacak şekilde bakım ve korunması sağlanmakta, ebeveyn bakımı bulunmayan çocukların durumlarının iyileştirilmesi için politikalar üretilmektedir.[71]

4.10. World Orphans

World Orphans (Dünya Yetimleri), kilise ortaklığı yoluyla, toplumlardaki savunmasız ailelere ve çocuklara destek sağlamak için yerel kiliselerle birlikte hareket amacı taşıyan bir misyoner kuruluştur. ABD merkezli kuruluş Etiyopya, Guatemala, Haiti, Hindistan, Irak, Kenya, Nikaragua, Güney Afrika ve Uganda olmak üzere toplam dokuz ülkede faaliyet göstermektedir. Ana faaliyeti yetimler olmakla birlikte mülteciler, hastalar ve kadın eğitimi ile de ilgilenilmektedir.[72]

World Orphans'ın ailelerin korunması ve çocukların yetimhanelerden uzak tutulması amacıyla el yapımı ürünleri sattığı "Dünya Yetimler Pazarı" bulunmaktadır. Bu pazar sayesinde World Orphans'ın hedeflerinden biri olan ailelerin bir arada kalması ve güçlenmesi amaçlanmaktadır.[73]

4.11. World Vision

Çocuklarla ilgilenen dünyadaki en büyük misyoner kuruluşlardan biri olan World Vision (Dünya Vizyonu) 1950 yılında kurulmuştur. Vizyonlarını "Her çocuğun İsa'nın vaat ettiği yaşamı tüm doluluğuyla deneyimlediği bir dünyayı dört gözle bekliyoruz. Korundukları, bakıldıkları ve Tanrı'nın olmalarını istediği her şey olmaları için fırsatlar verildiği yer." şeklinde açıklayan kuruluş içlerinde Türkiye'nin

70 SOS Çocuk Köyleri hakkında daha fazla bilgi almak için bk. Fikret Yaman, "Yapay Bir Çocuk Koruma Modeli Olarak SOS Çocuk Köyleri ve Türkiye'deki Uygulamaları", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 19/45 (2019).

71 SOS Children's Villages, https://www.sos-childrensvillages.org/ (Erişim 07 Ağustos 2023).

72 Word Orphans, https://worldorphans.org/ (Erişim 04 Ağustos 2023).

73 Bk. World Orphans Market, https://worldorphansmarket.com/ (Erişim 07 Ağustos 2023).

de bulunduğu yaklaşık yüz ülkede faaliyet göstermektedir. Otuz beş bin çalışana sahip kuruluşun sponsor sayısı 2,2 milyon, düzenli olarak sponsor olduğu çocuk sayısı 3,2 milyondur. 2022 yılı yıllık raporuna göre sponsorluk faaliyetlerinden faydalanan çocuk sayısı on altı milyondan fazladır. Kuruluşun 2022 yılı bütçesi ise 3,25 milyar dolardır.

Çocuk sponsorluğu dışında temiz suya kavuşturduğu insan sayısı 3 milyon, acil durumlarda yardım götürdüğü insan sayısı 30 milyondur. Yine kendi ifadelerine göre World Vision küresel olarak insani yardıma muhtaç her 5 kişiden 1'ine yardım sağlamıştır. Kuruluşun ayrıca sağlık, eğitim, insani yardım vb. faaliyetleri bulunmaktadır.[74]

4.12. World Without Orphans

World Without Orphans (Yetimsiz Bir Dünya) sloganıyla ortaya çıkan kuruluş, amacını "World Without Orphans olarak, her çocuğun güvenli ve sevgi dolu bir ailede bakıldığı, Cennetteki Babalarını tanıdığı ve Tanrı vergisi potansiyellerine ulaştığı bir dünyanın peşindeyiz." şeklinde belirtmektedir.

2010 yılında Ukrayna'da aynı ismi taşıyan bir kuruluş olarak ortaya çıkan World Without Orphans şu an farklı kıtalarda otuz sekiz ülkede faaliyet göstermektedir. Bu ülkelerde zamanla aynı ismi taşıyan özerk kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Afrika'da Botsvana, Burundi, Etiyopya, Gana, Kenya, Malavi, Ruanda, Güney Afrika, Uganda ve Zambiya'da; Orta Asya'da Kırgızistan'da, Avrupa'da Romanya, Ukrayna ve Birleşik Krallık'ta; Latin Amerika'da Brezilya ve Paraguay'da, Güney Asya'da Bangladeş, Hindistan, Nepal ve Sri Lanka'da, Güneydoğu Asya'da Filipinler ve Tayland'da World Without Orphans şubeleri bulunmaktadır.[75]

Yetimler üzerine çalışma yapan kuruluşlar bu kadar ile sınırlı değildir. Ancak biz yer kısıtı dolayısıyla bu kadarını zikretmekle iktifa ediyoruz.

5. İslam Dünyasında Misyonerlik Çalışmaları

Bu başlık altında İslam dünyasının farklı bölgelerinde yapılan misyonerlik çalışmalarını bölge ya da ülke bazlı olarak özet şeklinde vermeye çalışacağız.

5.1. Afrika

Afrika, misyonerlerin en aktif ve en başarılı oldukları bölgedir. Yirminci yüz yılda Afrika'nın nüfusu 3,7 kat artmışken kıtadaki Hristiyan nüfusunun 38 kat art-

74 World Vision, https://www.wvi.org/ (Erişim 07 Ağustos 2023).

75 World Without Orphans, https://worldwithoutorphans.org/ (Erişim 04 Ağustos 2023).

mış olması bu durumu açıkça göstermektedir.[76] Misyonerlerin Afrika'daki yakın bir başarısı olarak Güney Sudan'ın Sudan'dan ayrılması verilebilir. Büyükelçi Aşan'ın şu sözü bu durumu ortaya koymaktadır: "Güney Sudan kabilelerinin, ülkenin resmi dili İngilizce, çoğunluğun inancı Hristiyanlık olacak kadar disiplinli dönüşümü, bölgedeki kilise misyonerlik faaliyetlerinin sabırlı kazanımıdır."[77]

Afrika'nın siyasi açıdan istikrarsız ve maddi açıdan sıkıntı içerisinde bulunması, devletlerin her türlü yardım faaliyetini kabul etmesi ve bu konuda denetimsizliğin olmasına sebebiyet vermiştir. Kıtada çok fazla misyoner yetimhane olmasının sebeplerinden birisi de budur. Yukarıda zikrettiğimiz misyoner kuruluşların faaliyet alanlarına bakıldığında hepsinin faaliyet alanı içerisinde Afrika ülkelerinin bulunduğu, hatta bazılarının sırf Afrika ülkelerinde faaliyet göstermek üzere kurulduğu görülecektir.[78] Afrika'da bulunan yetim sayısının elli iki milyon olduğu düşünüldüğünde misyonerlerin bu faaliyetlerini neden Afrika özelinde yoğunlaştırdığı daha iyi anlaşılmaktadır. Afrika'daki her bir ülke özelinde misyonerlik faaliyetlerinden bahsetmek bu çalışmanın boyutlarını aşacaktır. Burada örnek olması amacıyla birkaç Afrika ülkesinden bahsedilecektir.

5.1.1. Kenya

Afrika kıtasında misyonerlerin en etkin olduğu ülkelerden birisi Kenya'dır. Kenya Kurucu Devlet Başkanı Jomo Kenyatta'nın "Batılılar Kenya'ya geldiklerinde ellerinde İncil vardı, bizim elimizde topraklarımız vardı. Batılılar bize gözlerimizi kapayarak dua etmeyi öğrettiler. Biz gözümüzü açtığımızda, bizim elimizde İncil vardı. Batılıların elinde ise bizim topraklarımız vardı."[79] sözü Kenya'da misyoner faaliyetlerin ne kadar etkin olduğunu göstermektedir.

Kırk yedi milyon nüfusa sahip ülkede üç buçuk milyondan fazla yetim vardır. Bunlardan yedi yüz bine yakını hem anne hem babasını kaybetmiştir.[80] Ülkedeki yetim çokluğunun yanında siyasi istikrarsızlık, AIDS benzeri hastalıklar ve salgınlar, iç çatışmalar ve maddi sıkıntılar misyonerlerin işlerini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca ülkede komşu ülkelerden gelen yarım milyona yakın mülteci bulunmaktadır ve bunların yarısına yakını çocuktur. Ülkede çok sayıda misyoner kuruluş yetimler ve çocuklar

76 Erdem, "Misyonerlik ve Misyonerlerin Çalışma Metotları", 33.

77 Hasan Sevilir Aşan, "Sudan-Güney Sudan Bölünmesinde Rol Oynayan Unsurlar", *Avrasya İncelemeleri Merkezi* 32 (2020), 3.

78 Örnek olarak bk. African Orphan Outreach (Kenya), East African Mission Orphanage (Kenya), Helping Children World Wide (Sierra Lione), Jesus Refuge Orphanage Mission South Africa (Güney Afrika), Missions for Orphans (Kenya), Open Heart Orphanage Mınıstry (Uganda), Orphans Africa (Tanzanya).

79 Kenya Kurucu Devlet Başkanı Jomo Kenyatta (ö. 1978).

80 World Without Orphans, "Kenya Without Orphans" (Erişim 11 Ağustos 2023).

üzerinde faaliyet göstermektedir. World Without Orphans, Orphan Outreach, World Vision, SOS Children Villages, Save the Children gibi yetimler üzerinde faaliyet gösteren büyük misyoner kuruluşlar bulunduğu gibi African Orphan Outreach, East African Mission Orphanage ve Helping Missions for Orphans gibi Kenya özelinde kurulmuş misyoner kuruluşlar da bulunmaktadır.

5.1.2. Liberya

Kara kıtada misyonerlerin en etkin olduğu ülkelerden biri Liberya'dır. Ülkedeki en iyi okullar, hastaneler, radyo istasyonları vb. misyoner Hristiyanlara aittir. Sağlık hizmetlerinin çoğunluğu misyonerler eliyle yürütülmektedir. Liberya Ulusal İslam Konseyi Başkanı Kafumba Konneh'in zikrettiğine göre, misyoner kuruluşların ülke genelinde sahip olduğu kilise üniversiteleri ve onlarca hastaneye karşılık Müslümanların tek bir üniversite ve hastaneleri bulunmamaktadır.[81] Ülkedeki yedi üniversiteden altı tanesinin misyonerlere ait olması durumu özetlemektedir.

2005 yılındaki bir rapora göre ülkede yüz seksen binden fazla yetim olduğu tahmin edilmektedir.[82] Ebola nedeniyle ölümlerin çok olduğu ülkede çocuk ölümleri de çok fazladır. 1989 ve 1999 yıllarında başlayan iki iç savaş binlerce çocuğun yetim kalmasına yol açmıştır. 2006 yılında Liberya hükümeti mevcut 108 yetimhaneden 69 tanesinin gerekli kriterleri karşılamadıklarını için kapatılması kararı vermiştir.[83] Save the Children, Serving Orphans Worldwide, SOS Children Villages gibi büyük misyoner kuruluşlar ülkedeki çocuklar ve yetimler üzerinden faaliyet yürütmektedir.

5.1.3. Uganda

Dünyanın en genç nüfuslu ülkelerinden biri olan Uganda'da kırk beş milyonluk nüfusun yaklaşık yarısından fazlasını çocuklar oluşturmaktadır.[84] Ayrıca Uganda kendi zor şartlarına ek olarak yüzde altmışı çocuklardan oluşan yaklaşık bir buçuk milyon mülteciye ev sahipliği yapmaktadır. Uganda'da halen AIDS ya da şiddet nedeniyle yetim kalmış 3,5 milyon çocuk olduğu tahmin edilmektedir. Bu çocukların büyük bir kısmı kötü koşullardaki altı yüzü aşkın yetimhanede kalmaktadır. Ülkede sadece World Vision isimli kuruluşun faaliyet gösterdiği bölge sayısı ellidir. Bunun yanında World Without Orphans, Save the Children, Serving Orphans Worldwide, SOS Children Villages gibi kurumlar ülkedeki çocuklar üze-

81 Özgür Kavak, "Liberya Müslümanları", *İNSAMER* 2014, 7-26.

82 Better Care Network, "Situational Analysis of Orphans and Children Made Vulnerable By Hiv/Aids in Liberia" (Erişim 11 Ağustos 2023).

83 Relief Web, "Liberia: Two out of three orphanages are illegal and will be closed, says govt" (Erişim 11 Ağustos 2023).

84 Better Care Network, "Uganda" (Erişim 11 Ağustos 2023).

rinden misyonerlik faaliyeti yapmaktadır. 2021 yılındaki bir habere göre Uganda hükümeti ülkedeki yetimhanelerin ülkenin imajını bozduğu ve yardıma muhtaç gibi gösterdiği gerekçesiyle yasaklamak istemiştir.[85] Hükümetin bu kararını ne derece uyguladığı ise bilinmemektedir.

5.1.4. Tanzanya

63 milyon nüfuslu ülkedeki yetim sayısı bir milyon yedi yüz bin civarındadır. Bu yetimlerin yirmi beş bine yakını ise ülkenin farklı yerlerindeki yetimhanelerde yaşamaktadır.[86] Bu çocuklardan büyük bir kısmı HIV virüsü sebebiyle yetim kalmıştır. Yetim kalan çocuklar kaçakçılık tehlikesine maruz kalmaktadır.

Başbakan Kassim Majaliwa'ya göre ülke genelinde en az 140 yetimhanede yirmi dört binden fazla çocuğa bakılmaktadır.[87] Ülkedeki yetim sayısına oranla bu rakam çok düşük kalmaktadır. Ülkede devlete ait yetimhanelerin dışında özel kuruluşlara ait yetimhaneler de bulunmaktadır. Bunların bir kısmı ülkede faaliyet gösteren World Vision, Save the Children, Serving Orphans Worldwide ve SOS Children Villages gibi misyoner kuruluşlara aittir.

5.1.5. Sierra Lione

Afrika'da misyonerlerin en etkin olduğu ülkelerden birisi de Sierra Lione'dir. Sekiz milyona yakın nüfusa sahip ülkenin yüzde kırka yakını çocuktur. 3,6 milyon çocuk nüfusun bir milyondan fazlası ise beş yaşın altındadır. Ülkedeki kötü sağlık koşulları dolayısıyla her sekiz çocuktan biri beş yaşına gelmeden ölmektedir.[88] Bu kadar fazla çocuk nüfusun olması ve ülkenin içinde olduğu kötü ekonomik ve sağlık şartları, misyoner kuruluşların çocuklar üzerinde faaliyetlerini kolaylaştırmakta ve sayılarının artmasını sağlamaktadır. Örneğin SOS Çocuk Köyleri 1974 yılından itibaren ülkededir. World Vision ülkedeki iç savaş dolayısıyla 1996 yılından beri ülkede faaliyet gösterirken Save the Children ise ülkedeki iç savaşa tepki olarak 1999 yılında Sierra Lione'de faaliyet göstermeye başlamıştır. World Vision'un ülkede direkt olarak ulaştığı çocuk sayısı dokuz yüz bine ulaşmaktadır. Bunların yanında irili ufaklı birçok misyoner kuruluş Sierra Lione ile yakından ilgilenmekte ve ülkede çalışmalar yürütmektedir.

85 Love Uganda Foundation, "Banning of Orphanages in Uganda" (Erişim 11 Ağustos 2023).

86 Widows and Orphans Development Foundation, "The situation of orphans" (Erişim 11 Ağustos 2023).

87 The Citizen, "Tanzania has over 24,000 children living in orphanages says PM" (Erişim 11 Ağustos 2023).

88 The World's Children's Prize, "How are Sierra Leone's children?" (Erişim 11 Ekim 2023).

5.2. Ortadoğu

Ortadoğu misyonerlerin en fazla ilgi gösterdiği bölgeler arasında yer almaktadır. Bölgedeki savaş, iç savaş ve kaos gibi durumlar misyonerlerin buralardaki faaliyetlerinin artmasına, aynı zamanda da kolaylaşmasına sebep olmaktadır. Misyonerlerin işlerini zorlaştıran bir durum ise yetim çocuklara akrabaları tarafından sahip çıkılması ve dolayısıyla yetimhane olgusunun yaygınlaşmamış olmasıdır.

5.2.1. Suriye

2021 yılı bilgilerine göre dokuz milyon çocuğun bulunduğu ülkedeki yetim sayısı bir milyonu aşmaktadır.[89] On yılı aşkın süredir savaşın hâkim olduğu Suriye, yakın dönemde misyonerlerin bu bölgede en aktif olduğu ülkedir. Özellikle yetim ve mülteci çocuklar konusunda çalışma yapan bazı kuruluşlar yetim ailelerini yurt dışına götürmek için çalışmalar yürütmektedir. Kendi imkanları ile Batı ülkelerine gelen Suriyeli göçmenler de bu çalışmalardan paylarını almaktadır. Ülkesini terk ettikten sonra bu faaliyetler sayesinde Hristiyan olan çok sayıda Suriyeli bulunmaktadır.[90]

Suriyeli mülteciler üzerinde faaliyet gösteren Salesian misyonerler Suriye'deki merkezlerine ek olarak Türkiye, Lübnan, Mısır ve Avrupa'daki Suriyeli mültecilere yardım yapmaktadır.[91] Bu kuruluşlar sadece yardım faaliyeti yapmakla kalmamaktadır. Suriye'de çalışma yapan Christian Aid kuruluşunun sitesinde yayınladığı bilgilere göre Suriye'de binlerce kişi Hristiyanlaştırılmıştır. Evanjelik Hristiyanlık yılda yüzde 4,2 gibi hızlı bir oranda artarak yüzde 2,6 olan küresel ortalamanın üzerine çıkmıştır.[92] 6 Şubat 2023 depremi sonrası Suriye'de yaşanan büyük insani dram misyoner yardım kuruluşlarının Suriye'deki faaliyetlerinin artmasına yol açmıştır. Suriye'de zikredilenlerin yanında faaliyet gösteren onlarca misyoner kuruluş bulunmaktadır.

5.2.2. Irak

Irak'ın 2003 yılında ABD tarafından işgale maruz kalması ile ülke gerek maddi gerek siyasi olarak büyük bir kaosun içine girmiştir. Ülkede yetim sayısı arttığı gibi hayat koşulları da zorlaşmıştır. Irak'ta uzun süreli çatışmalardan etkilenen üç milyon kişinin bir milyonundan fazlasını çocuklar oluşturmaktadır. Bölgede ortaya çıkan farklı örgütler ise ülkenin durumunu daha da kötüleştirmektedir. 2014 yılında kurulan The Refuge Initiative Suriye ve Kuzey Irak'ta IŞID ilerleyişinden dolayı

89 *Yetim Vakfı*, "Suriye" (Erişim 08 Ağustos 2023).

90 *Omusa*, "Many Syrians are meeting Christ after having to flee their homeland due to war and conflict" (Erişim 08 Ağustos 2023).

91 *Salesian Missions*, "Syria" (Erişim 08 Ağustos 2023).

92 *Christian Aid*, "Partner with Local Missionaries in Syria" (Erişim 08 Ağustos 2023).

sıkıntı yaşayan mültecilere yönelik çalışmalar yapmaktadır. Mültecilerin barınma probleminin giderilmesi için köyler kurularak ev verilmektedir. Ayrıca bölgedeki mültecilere sağlık hizmeti sunulmaktadır.[93] World Orphans ise Irak'ta eğitim, mesleki eğitim ve sağlık faaliyetlerinde bulunmaktadır.[94] World Vision ve Save the Childiren gibi büyük misyoner kuruluşlar da Irak'ta çocuklar ve yetimler üzerinde faaliyet göstermektedir. Irak'ta yapılan misyonerlik faaliyetlerinin bir kısmı özellikle ülkede azınlık konumunda olan Kürt ve Yezidi vatandaşlar üzerinden yapılmaktadır.

5.2.3. Lübnan

Lübnan kişi başına en çok mülteci düşen ülkedir. Kendisi ekonomik ve siyasi sıkıntı içinde olan ülkenin bir de mültecilere ev sahipliği yapması işini zorlaştırmaktadır. Burada da misyoner kuruluşlar çalışmaktadır. Örneğin Lübnan'da yaklaşık yetmiş beş yıldır faaliyet gösteren Kids Alive International orada eğitim, ev, mülteci merkezleri, sağlık merkezleri gibi faaliyetlerde bulunmaktadır.[95] Lübnan'da yaşayan Suriyeli mülteciler ve mülteci kampları ülkedeki misyoner kuruluşların faaliyetlerinin ciddi bir kısmını oluşturmaktadır.[96]

Lübnan'da faaliyet gösteren ve hatta Lübnan için özel olarak kurulmuş olan Kanada merkezli bir kuruluş daha bulunmaktadır. Heart of Lebanon isimli bu kuruluş misyonunu şu şekilde açıklamaktadır: "Heart for Lebanon, amacının İncil'de açıkça tanımlandığına inanmaktadır: 'Gidin ve öğrenciler yetiştirin.' (Matta 28:18-20)"[97] Ayrıca Lübnan'da komşusu olduğu ülkelere göre daha fazla Hristiyan nüfusun olması misyonerlerin buradaki çalışmalarını kolaylaştırmakta ve artırmaktadır.

5.2.4. Filistin

Filistin, Hristiyanlığın doğum yeri olan Kudüs ve çevresine ev sahipliği yapması dolayısıyla misyonerler için önemli bir ülkedir. Tarihi süreçte dahi misyoner kurumların rekabetine sahne olan Filistin'de günümüzde de misyonerlik çalışmaları yapılmaktadır. Filistin özelinde kurulan Palestine Missionary Baptist Church of Jesus Christ isimli misyoner kuruluşun hedef kitlelerinden birisi de çocuklardır. Çocuklara yönelik festival, kurs, kamp vb. düzenlenmektedir.[98] Filistin'e yönelik kurulmuş diğer bir misyoner kuruluş ise ABD menşeli ve Presbiteryen Kilisesi'ne

93 Detaylı bilgi için bkz. The Refuge Initiative, (Erişim 08 Ağustos 2023).

94 World Orphans, Iraq, (Erişim 08 Ağustos 2023).

95 Kids Alive International, Lebanon, (Erişim 08 Ağustos 2023).

96 *Mission East*, "Lebanon and Syria" (Erişim 08 Ağustos 2023).

97 Heart of Lebanon, https://heartforlebanon.org/vision-and-mission/ (Erişim 08 Ağustos 2023).

98 Palestine Missionary Baptist Church of Jesus Christ, https://pmbcjc.org/youth (Erişim 08 Ağustos 2023).

bağlı olup The Israel/Palestine Mission Network ismini taşımaktadır.[99] Ayrıca Filistin'de Refah bölgesinde içerisinde yetmiş beş yetimin bakım gördüğü SOS Çocuk Köyü bulunduğu bilinmektedir.[100] Ülkede bunların dışında faaliyet gösteren misyoner kuruluşlar da bulunmaktadır.

Ortadoğu'da bu ülkelerin dışında İran, Ürdün ve Yemen gibi ülkelerde de misyonerlik faaliyetleri bulunmaktadır. Buralardaki çalışmalar görece daha az olduklarından ve yer kısıtımızdan dolayı bunlara yer verilmeyecektir.

5.3. Balkanlar

Balkanlardaki Müslümanlar geçmişte Hristiyan olan bir bölgede yaşadıkları için misyoner kuruluşların hedef kitleleri arasındadır.[101] Bölgede Osmanlı hakimiyetinin sona ermesi akabinde hamisiz kalan Müslümanlar birçok yerde devlet tarafından baskıya maruz kalmışlardır. Balkan Savaşları ile başlayan süreç sonrasında bölgedeki Müslümanlar azınlık konumuna düşmüştür. 11 Eylül sonrası oluşan İslam karşıtı hava kullanılarak bölge insanı Hristiyanlaştırılmaya çalışılmaktadır.

5.3.1. Arnavutluk

Soğuk Savaş sonrası yüzünü Batı'ya dönen Arnavutluk misyoner kuruluşların hedefi olmuştur. Ülkede ihtiyaçtan fazla kilise inşa edilmektedir. Yüzde yetmişi Müslüman nüfusa sahip İşkodra'daki kilise sayısının mescid sayısından fazla olması bu absürtlüğü göstermektedir.[102] Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın 2006 yılında Arnavutluk'ta din özgürlüğü hakkında hazırladığı bir rapora göre, ülkede 3,6 milyon vatandaş, 245 kurum, grup, vakıf ve dinî örgüt bulunmaktadır. Tiran Adliyesi'ne kayıtlı bu 245 kurumdan 34'ü Müslümanların, 189'u ise Hristiyanlarındır.[103] Bu durum ülkedeki kilise yayılmacılığını göstermektedir. Enver Hoca döneminde uzun yıllar İslam'dan uzak kalan halkın cehaleti ise misyonerlerin işini kolaylaştırmaktadır.

Özgüven'in aktardığına göre Arnavutluk'ta Katolik organizasyonlar, yetimhaneler kurmaktadır. Söz konusu yetimhanelerde, özellikle savaş sırasında Sırp ve Hırvat askerler tarafından tecavüze uğrayan Boşnak kadınların doğurmak zorunda kaldıkları çocuklar bulunmaktadır.[104] SOS Çocuk Köyleri'ne ait yetimhanelerin bu-

99 The Israel/Palestine Mission Network, https://www.theipmn.org/ (Erişim 08 Ağustos 2023).

100 Hajdari, "Tarihi Süreç İçerisinde Misyonerlik ve Misyonerlerin Yetim Faaliyetleri", 36.

101 Bölgedeki yirmiden fazla misyoner kuruluş ve faaliyetleri için bk. Turan Can, "Balkanlar'da Misyonerlik", altayli.net, (Erişim 09 Ağustos 2023).

102 Can, "Balkanlar'da Misyonerlik".

103 İHH, "Balkanlarda Misyonerlik Kurumu" (Erişim 09 Ağustos 2023).

104 Türkiye Gazetesi, "İspanyol misyonerler Bosna'yı kuşattı" (Erişim 09 Ağustos 2023).

lunduğu[105] ülkede ortaokulu bitiren yetimleri liseye devam etmeleri için kendi yetimhanelerine alan kuruluşlar bulunmaktadır.[106] Arnavutluk özelinde farklı bir durumdan daha bahsetmek gerekir. İlir Rruga'nın çalışmalarında belirttiğine göre Arnavutluk'ta Osmanlı döneminden beri kripto Hristiyanlar bulunmaktadır. Müslüman görünümlü bu kripto Hristiyanlar misyonerlik faaliyetlerinde ciddi anlamda görev almaktadır. Ülkedeki on iki misyoner merkezinde görev alan yedi bine yakın Katolik'in Müslüman isimler alarak ve kendi inançlarını gizleyerek topluma karışması durumun vahametini göstermektedir.[107] Hatta bu kriptolar, Arnavut Müslümanlara atalarının birer kripto Hristiyan olduğunu ve zorla Müslümanlaştırıldıklarını söyleyerek onları din değiştirmeye davet etmektedir.[108]

5.3.2. Bosna Hersek

Batı'nın iki yüzlülüğünü en iyi gördüğümüz örneklerden biri Bosna Hersek'tir. Sırplar ile olan savaşları sırasında uluslararası güçler oraya konuşlanmış, ancak Bosna halkını katliamdan koruyamayan bu güçler yanlarında birçok misyoner kuruluşu da beraberinde getirmiştir. Bosna-Hersek'teki savaşa kadar bölgede 5 ayrı Protestan misyoner teşkilatına bağlı 28 cemaat bulunmaktaydı. Savaş veya savaş sonu dönemde bu sayı artmıştır.[109]

Savaş sonrası yardım amacı ile gelen kuruluşlar burada misyoner faaliyetler yürütmüşlerdir. Örneğin İspanyollar her sene belli miktarda Bosnalı çocuğu İspanya'ya götürmekte, orada bir aileye teslim edilerek kiliseye götürülmesi ve domuz eti yemesi vb. sağlanmaktadır. Geri döndüklerinde ise Hristiyan aileler bu çocuklarla sürekli görüşmeye devam etmektedir.[110] Shining Light Ministries isimli misyoner teşkilat ise Bosna-Hersek, Kosova ve Kuzey Makedonya merkezli çalışmalarda bulunmaktadır. Kuruluş, yetim çocuklara yardım, dinî seminerler, çeşitli eğitim faaliyetleri, muhtaç insanlara yiyecek, giyecek ve malzeme yardımı yoluyla Hristiyanlığı bu ülkelerde daha fazla yaymayı amaçlamaktadır.[111] Uluslararası bir misyoner örgüt olan World Vision da sitesindeki bilgilere göre hem Bosna'da hem Arnavutluk'ta

105 SOS Children Villages, https://www.sos-childrensvillages.org/where-we-help/europe/albania/tirana (Erişim 09 Ağustos 2023).

106 Hajdari, "Tarihi Süreç İçerisinde Misyonerlik ve Misyonerlerin Yetim Faaliyetleri", 38.

107 Rruga, "Osmanlı İdaresinde Arnavutluk'ta Görülen Kripto (Gizli) Hıristiyanlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme", 1242.

108 Rruga, "Osmanlı İdaresinde Arnavutluk'ta Görülen Kripto (Gizli) Hıristiyanlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme", 1260.

109 Can, "Balkanlar'da Misyonerlik", altayli.net.

110 Türkiye Gazetesi, "İspanyol misyonerler Bosna'yı kuşattı".

111 Mücahit Yaz, "Balkanlar'da Protestan Misyonerliği, (Amerikan Board Örneği)", *Hafıza Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/5 (2023), 29

çocuklar üzerinde faaliyet göstermektedir. Saraybosna'da SOS Çocuk Köyü olduğu da bilinmektedir.

5.3.3. Kosova

Kosova, Sırp egemenliğinden kurtulduktan sonra ABD etkisine girmiş, bu durum başta Amerikalı kuruluşlar olmak üzere birçok misyoner kuruluşun insani yardım için bölgeye gelmesine sebebiyet vermiştir. BM Kosova Misyonu İdaresi raporunda, Kosova'da 71 misyoner kuruluşun yer aldığı belirtilse de bu sayının çok daha fazla olduğu tahmin edilmektedir.[112] Kosova'da çalışan en eski misyoner kuruluşlardan biri, yerel bir misyoner kuruluş olan The Mother Teresa Charitable Society'dir. Bu kuruluş doksan yılından beri ülkede öğrencilere burs vermek, mültecilere yardım yapmak, sağlık yardımında bulunmak vb. gibi faaliyetler üzerinden Hristiyanlık propagandası yapmaktadır.[113] Arnavutluk'ta olduğu gibi burada da kilise inşası üzerinden Hristiyan görünürlüğü artırılmaktadır. Çoğunluğu Müslüman olan ülkenin başkenti Priştina'da maddi külfetini İtalya'nın üstlendiği Rahibe Teresa Katolik Katedrali ve Kültür Merkezi inşa edilmiştir. Aynı ülkede Müslümanlar için hazırlanmış bir cami projesinin ise yıllardır bekletildiği bilinmektedir.[114]

Balkanlar'da zikredilen ülkeler dışında Kuzey Makedonya,[115] Yunanistan ve Bulgaristan'da[116] da ciddi misyonerlik faaliyetleri yapılmaktadır. Coğrafyanın savaştan çıkmış olması insani yardım kisvesi altında faaliyet yapılmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca bölgedeki Müslümanların arkalarında devlet desteği bulamaması onları misyoner etkisine açık hale getirmektedir.

5.4. Asya

Dünya nüfusunun yarıdan fazlasına ev sahipliği yapan Asya kıtası geçmiş dönemlerden beri misyonerlerin faaliyet alanı içerisinde kalmaktadır. Tarihte çoğunluğu Müslüman olan bir nüfusa sahip Filipinler'in İspanyol işgali akabinde bölgeye yaşanan yoğun misyoner akımı ile Hristiyanlaşması bunun en güzel örneklerindendir. Bu büyük kıta Endonezya, Pakistan, Bangladeş gibi İslam dünyasının en kalabalık ülkelerini kapsamasının yanında Hindistan gibi ülkelerde yaşayan büyük nüfuslu

112 Milli Gazete, "Balkanlarda Misyonerlik Tehlikesi" (Erişim 09 Ağustos 2023).

113 Can, "Balkanlar'da Misyonerlik", altayli.net.

114 Hajdari, "Tarihi Süreç İçerisinde Misyonerlik ve Misyonerlerin Yetim Faaliyetleri" 38.

115 "Yüzlerce misyoner kuruluşu Kuzey Makedonya'daki Müslümanları Hıristiyanlaştırmaya yönelik çok çeşitli faaliyetler yürütmektedir. Başta esmerler olmak üzere hemen bütün Türk, Arnavut ve diğer Müslüman etnik gruplar misyoner teşkilatlarının hedefi halindedir." Mehmet Dalkılıç, "Kuzey Makedonya Müslümanlarının Günümüzde En Yaygın Sorunları ve Çözüm Önerileri", *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/1 (2019), 81.

116 Bulgaristan'daki misyonerlik faaliyetleri için bk. Can, "Balkanlar'da Misyonerlik", altayli.net.

Müslüman azınlıklara da ev sahipliği yapmaktadır. Bu büyük Müslüman nüfus, özellikle fakir ve kaos içindeki ülkelerde yaşayanlar, misyonerlerin yoğun ilgisine mazhar olmaktadır.

5.4.1. Afganistan

Afganistan; Sovyet işgali, ABD işgali ve iç kaoslar sebebiyle kırk yılı aşkın süredir tam olarak istikrara kavuşamamış bir ülkedir. Bu durum ülkede ciddi bir fakirlik, işsizlik ve güvenliğin olmayışı problemini beraberinde getirmiştir. Bu ortamı fırsat bilen misyonerler özellikle ABD işgali sonrası ülkede faaliyetlerini artırmıştır. Yardım kuruluşları, sağlık kuruluşları, yabancı dil kursları gibi farklı yöntemlerle çalışan misyonerlerin ayrıca kilise evleri bulunmaktadır. İnternet ve medya da misyoner yayınlar için kullanılmaktadır.[117]

World Orphanage Foundation, Afganistan'daki yetimhanelere yönelik 2012 yılı raporunda ülkede yetmiş yedi yetimhane bulunduğunu ve bunların kötü koşullarda olduğunu belirtmiştir.[118] Bunlardan biri olan misyoner Rahip Teresa Vakfı'na ait yetimhane 2006 yılında kurulmuştur.[119]

Taliban'ın Afganistan'ın hakimiyetini ele geçirmesi ile durum değişmiş olması mümkündür. Nitekim Taliban'ın bir önceki döneminde misyoner faaliyetlere izin vermediği bilinmekteydi. Hatta bu dönemde bazı misyonerler Taliban güçlerince tutuklanmış ve sınır dışı edilmiştir.[120] 2021 yılında Taliban'ın tekrar Afganistan hakimiyetini ele geçirmesiyle Rahibe Terasa vakfına bağlı bir rahip ve beş rahibe yanlarına on dört tane engelli çocuğu alarak Roma'ya gitmişlerdir.[121] Aynı şekilde İtalyan bir misyoner de Taliban'ın gelişinden sonra ülkeden kaçmıştır.[122] Afganistan'da kırk yıldan fazladır faaliyette bulunan Save the Children kuruluşu da Taliban'ın gelişi ile faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır.[123] Bu tip haberlerin çokluğu, Taliban'ın gelişi ile ülkedeki misyoner oranın ciddi anlamda düştüğünü göstermektedir. Ancak Taliban'ın önceki döneminde olduğu gibi misyonerler, yardım ya da sağlık kuruluşu gibi farklı kisveler altında faaliyet göstermekten geri durmayacaktır.

117 Günay - Ziyayi, "Afganistan'da Misyonerlik Faaliyetleri", 89-99.

118 World Orphanage Foundation, "Feasibility Study Report on the Orphanage Centers" (Erişim 09 Ağustos 2023).

119 Asian News, "Sisters of Mother Teresa in Kabul" (Erişim 09 Ağustos 2023).

120 Günay - Ziyayi, "Afganistan'da Misyonerlik Faaliyetleri", 88.

121 Catholic News Agency, "Missionaries of Charity and 14 disabled children from Kabul arrive at Rome airport" (Erişim 09 Ağustos 2023).

122 UCA News, "Prayers in Italy for abandoned Catholic mission in Afghanistan" (Erişim 09 Ağustos 2023).

123 Save the Children, "Afghanistan" (Erişim 09 Ağustos 2023).

5.4.2. Bangladeş

Dünyanın nüfus yoğunluğu en fazla ülkesi olan Bangladeş'te altmış milyondan fazla çocuk yaşamaktadır. Bu çocukların büyük bir kısmı ebeveyninden birini kaybetmiş ve çalışmak zorundadır. Her yıl 5 yaşın altında 170.000'den fazla çocuk yetersiz beslenme, hastalık ve yoksulluk nedeniyle ölmektedir.[124]

Ülkedeki bu aşırı çocuk nüfusu, ekonomik sıkıntı, doğal afetler ve bunlara ek olarak Myanmar gibi ülkelerden gelen Arakanlı mülteciler ülkedeki misyonerlerin faaliyetlerini kolaylaştırmaktadır. Ülkede World Vision, Save the Children ve World Without Orphans gibi büyük misyoner kuruluşlar çocuklar üzerinde çalışmalar yapmaktadır. Ülkede ellinci yılını kutlayan World Without Orphans, 2022 yılında Bangladeş hakkında elli sekiz sayfalık yıllık rapor yayınlamıştır. Rapora göre altmış iki bin çocuk, çocuk koruma programından faydalanmış, 2976 genç, gençlik programına katılmıştır. Kuruluşun farklı faaliyetler sayesinde ulaştığı toplam çocuk sayısı ise üç milyona yakındır.[125] Save the Children ise ülkede elli üç yıldır faaliyette olup diğer çalışmalarının yanında çocuk koruma, sponsorluk, çocuk hakları ve çocuk yoksulluğu gibi alanlarda faaliyet göstermektedir.[126]

Nur Uddin, Bengal bölgesindeki misyoner faaliyetleri incelediği çalışmasında bölgede faaliyet gösteren yirmi misyoner kuruluşun ismini vermektedir. Eğitim konusunda ciddi çalışmalar yapan misyonerlerin ülkede bin beş yüze yakın eğitim kurumu bulunmaktadır. Bunlardan bin iki yüz tanesinin ana okulu, iki yüzünün de ilkokul olması misyonerlerin hedef kitlesinin çocuklar olduğunu göstermektedir. Bölgede bulunan Müslüman Arakanlı mülteciler de misyonerlerin yoğunlaştığı diğer bir gruptur. [127]

5.4.3. Endonezya

Endonezya 275 milyona yakın nüfusuyla dünyanın en kalabalık Müslüman ülkesidir. On yedi binden fazla adadan oluşan ülkede üç yüzden fazla etnik grup ve daha da fazla dil bulunmaktadır. Ülkedeki toplam yetim sayısının ise yaklaşık dört buçuk milyon olduğu tahmin edilmektedir. Save the Children ve UNICEF ortaklığında 2007 yılında yayınlanan bir rapora göre, yaklaşık yarım milyon Endonezyalı çocuk, yüzde 99'u özel ve birçoğu Hristiyan inanç temelli olan 8.000 kurumdaki yetimhanelerde yaşamaktadır. Raporda dikkat çeken ise yetimhanelerde yaşayan bu

124 World Without Orphans, "Bangladesh Wıthout Orphans" (Erişim 09 Ağustos 2023).

125 World Vision, "Annual Report 2022" (Erişim 09 Ağustos 2023).

126 Save the Children, "What We Do" (Erişim 09 Ağustos 2023).

127 Nur Uddin, "Müslüman Beldelerinde Hıristiyan Misyonerlik Faaliyetleri ve Oryantalizmden Faydalanma Bağlamında Bengal Bölgesi Örneği", 113-117.

çocukların yüzde doksanından fazlasının bir ya da iki ebeveyne sahip olmasıdır.[128] Ailelerin, çocuklarının bakım ve eğitim giderlerini sağlamakta zorlanması bu duruma yol açmaktadır. Diğer bir sebep ise yoksulluk sebebiyle yurt dışına çalışmaya gidenlerin çocuklarını bu kurumlara bırakmasıdır.[129]

Endonezya misyoner faaliyetlerin en başarılı olduğu ülkeler arasında zikredilmektedir.[130] Sık sık doğal afetlerin meydana geldiği ülkede bu durum misyonerler tarafından kullanılmaktadır. Örneğin ABD merkezli misyoner örgüt World Help, Endonezya'dan 300 kadar "tsunami öksüzünü" Cakarta'daki bir Hristiyan çocuk esirgeme kurumuna götürdüğünü açıklamıştır. Örgütün internet sitesinde yapılan açıklamada, Müslüman çocukların burada Hristiyanlık prensiplerine göre yetiştirilmesinin amaçlandığı belirtilmiştir.[131] Günümüzde Sisters of Charity, World Blessing Foundation, Save the Children, World Vision, Kinship United, HEART Ministries Inc. gibi kuruluşlar Endonezya'da çocuklar ve yetimler üzerinde yetimhaneler, kilise evleri, gençlik programları, okul açma vb. çalışmalar ile misyonerlik faaliyetlerine devam etmektedir.

5.5. Orta Asya

Orta Asya ülkeleri uzun yıllar Sovyet işgali altında kalmış ve bu durum onların dinden uzaklaşmasına sebebiyet vermiştir. Sovyetlerin bu topraklardan çekilmesiyle misyonerlere geniş bir alan açılmıştır. Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde bağımsızlık sonrası yıllar içinde din değiştirip Hristiyan olan Müslümanların sayısı hızla artmakta ve yüz binlerle ifade edilmektedir. Çoğunluğu Kazak Türkleri olmak üzere bu sayı içinde Özbek, Tatar, Uygur, Kırgız Türkleri ve Donganlar vardır.[132] Bölgede birçok farklı misyoner kuruluş faaliyet göstermektedir.[133]

Bölgedeki yerel halk ve özellikle Hristiyan Türkler bu faaliyetlerde sıkça kullanılmıştır. Örneğin Kırgızistan'daki Alman asıllı Hristiyanlar bir müddet Almanya'ya götürülüp burada misyoner okullarında eğitim aldıktan sonra tekrar ülkeye getirilmişlerdir. Bir benzeri ise Gagavuz Türkleri üzerinden yapılmıştır.[134] Ülkedeki

128 Save the Children, "The quality of care in childcare institutions in Indonesia" (Erişim 09 Ağustos 2023).

129 Hajdari, "Tarihi Süreç İçerisinde Misyonerlik ve Misyonerlerin Yetim Faaliyetleri", 41.

130 Endonezya'da misyonerlik çalışmaları hakkında detaylı bilgi için bk. Mohammad Muafi Himam, *Christian Mission in Post-Independence Indonesia* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 2018).

131 Kozan, *Türkiye'de Misyonerlerin Hedef Kitleleri ve Faaliyetleri*, 111.

132 Sabri Hizmetli, "Orta Asya'da Misyonerlik Faaliyetleri ve Zararlı Dinî Akımlar", *Orta Asya'da İslam*, ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı (Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2012), 1493.

133 Bu kuruluşlardan bir kısmı için bk. Küçükoğlu, *Türk Dünyasında Misyonerlik Faaliyetleri- Dünü, Bugünü ve Yarını*, 220-224.

134 Küçükoğlu, *Türk Dünyasında Misyonerlik Faaliyetleri- Dünü, Bugünü ve Yarını*, 219.

misyoner faaliyetler genelde maddi sıkıntısı olan ya da dini açıdan boşlukta olan genç erkek ve kızları hedef almaktadır.[135] Bölge ülkelerinde yetim çocukların sayısının çok olmaması ve yetimlerin yetimhaneye verilmek yerinde akrabaları tarafından bakılması, misyoner kuruluşların yetimler üzerinde faaliyet göstermesini zorlaştırmaktadır. Örneğin Kazakistan'da bulunan beş milyon çocuğun yaklaşık 26.000 tanesi yetimdir. Bu yetim çocukların %78'i Kazak ailelerin vesayeti altında ve koruyucu aile yanında iken sadece %21'i yetimhanelerdedir.[136] Aynı şekilde Tacikistan ve Özbekistan'da da yetim çocukların aileler tarafından bakımı önemli görülmektedir. Bölgenin en fakir ülkelerinden Kırgızistan'da ise devlet istatistik kurumuna göre yetim sayısı sadece beş bin dört yüzdür. [137] Ancak ülkedeki ciddi yoksulluk çocukların birçok şeye erişimini kısıtlamaktadır. UNICEF'in raporuna göre ülkede 2,1 milyon çocuk olup bunların yaklaşık dokuz yüz bin tanesi yoksulluk içinde yaşamaktadır.[138]

Sonuç olarak baktığımızda bölgedeki ülkeler ciddi bir misyonerlik faaliyetine maruz kalsa da -Kırgızistan dışında- yetimler üzerindeki misyonerlik çalışmaları o kadar yoğun değildir. Kırgızistan'da World Without Orphans ve SOS Çocuk Köyleri bulunsa da genel olarak Orta Asya'da World Vision, Save the Children, World Orphans gibi yetimler üzerinde çalışma yapan büyük misyoner kuruluşlar faaliyet göstermemektedir.

Sonuç ve Tavsiyeler

Misyonerlik anlayışı Hristiyanlığın ilk yıllarında bir dinî davet metodu olarak ortaya çıkmış, ancak tarihi süreçte köklü bir değişim geçirmiştir. Günümüzde misyonerler çok daha organize bir hareket durumundadır ve İslam'daki tebliğ anlayışından oldukça farklı bir anlayışa sahiptir. Farklı fraksiyon ve görüşlere sahip misyonerler ve kuruluşları dünyanın her köşesinde faaliyet göstermeye devam etmektedir. Tarih boyunca oryantalistler ve sömürgecilerin hedef ve ajandaları kesişmiştir. Bu iki grup da ekonomik ve akademik anlamda birbirlerine yol göstererek yardımcı olmuşlardır. Mevcut duruma baktığımızda misyoner kuruluşların genelde işgal ya da sömürü altında olan bölgelerde yoğun bir biçimde çalışması, ancak dinden hızla uzaklaşan Batı toplumlarında aynı yoğunlukta faaliyet göstermemesi durumu bizim için aşikar kılmaktadır. Günümüzde bakıldığında dinler arası diyalog kurumunun da misyonerler ile benzer amaçlar için çalıştığı görülmektedir.

135 Mustafa Erdem, "Misyonerlik ve Kırgızistan'da Misyoner Faaliyetler", *Dini Araştırmalar* 1/3 (1999), 32-33.

136 The Astana Times, "Number of children in Kazakh orphanages decreases 40% in five years" (Erişim 11 Ağustos 2023).

137 Kabar, "There were 5.4 thousand orphans in Kyrgyzstan in 2021" (Erişim 11 Ağustos 2023).

138 UNICEF, "Children in Kyrgyzstan" (Erişim 11 Ağustos 2023).

Çok farklı hedef kitlesine sahip olan misyonerlerin bu amaca ulaşmak için kullandıkları çeşitli yöntemler bulunmaktadır. Misyonerlerin hedef aldığı en önemli kitle korumasız yetimler ve kimsesiz çocuklardır. Bu çocukların maddi yardıma ihtiyaç duymaları, genelde arkalarında aile desteğinin olmaması ve dış etkilere açık olması onları misyonerler için kolay hedef haline getirmektedir. Yetim ve kimsesiz çocuklara bir fikri dayatmanın kolay olması ve onları uzun vadede kendi amaçları için kullanabilme fikri misyonerlerin bu grup üzerindeki çalışmalarını yoğunlaştırmalarına sebebiyet vermektedir. Ekonomik ve siyasi açıdan zorda olan devletlerin çocuklar ile ilgilenmedeki zayıflıkları misyonerlerin işlerini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca misyonerlik faaliyetlerinin eğitim, sağlık, insani yardım gibi yöntem aracılığıyla yürütülmesi onlara bir nevi koruma sağlamaktadır.

Bugün Afrika, Asya, Ortadoğu ve Balkanlar'daki Müslüman toplumların yoğun bir şekilde misyonerlik faaliyetlerine maruz kaldığı görülmektedir. İslam dünyasındaki savaşlar, çatışmalar, istikrarsızlık, ekonomik sıkıntılar ve fiili sömürü, Müslüman toplulukları ve özellikle gençleri misyoner kuruluşlarının açık hedefi haline getirmiştir. İnsani yardım amacıyla yapılan misyoner faaliyetler, yetiştirilen çocukların daha sonra kendi toplumuna karşı hasmane bir tutum alması, doğduğu toplumdan ayrışması ve yabancılaşmasıyla neticelenmektedir. Bu durum misyonerlerin yalnız dini veya insani amaçlarla değil, pek çok durumda politik amaçlarla hareket ettiğini göstermektedir.

Genelde bütün Müslümanlar özelde ise çocuklar ve yetimler üzerindeki misyonerlik çalışmaları bütün bir İslam âleminin problemidir ve çözümü için gerek fert gerek kurum gerekse de devlet bazında herkes tarafından çaba gösterilmelidir.

- Yetimliğin en büyük sebebi süregelen savaş ve çatışmalardır. Bundan dolayı İslam dünyası bir araya gelerek bu coğrafyada çocukların yetim kalmalarına sebebiyet veren savaş ve iç çatışmaları engellemeye çalışmalıdır.
- İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) gibi çatı kuruluşlar bünyesinde yetim bakım ve koruma birimlerinin acilen kurulması gereklidir.
- Yetimhaneler yararına vakıfların kurulması ve bunların gelirlerinin yetimler için tahsis edilmesi gereklidir. Nitekim birçok Müslüman yetimhane maddi sıkıntılar dolayısıyla misyoner kuruluşlardan destek almak zorunda kalmaktadır.
- Sivil toplum kuruluşları ile devlet kurumların yetim koruma projeleri üzerindeki iş birliğinin acil olarak geliştirilmesi hayati önem taşımaktadır.
- Burada sivil toplum ve idarecilere düşen İslam'ın sunduğu alternatifleri kullanmak ve geliştirmektir. İslam hukukundaki velayet sistemi yetim çocuklara

akrabaları tarafından bakılmasını öngörmektedir. İslam ülkelerinde velayet hükümlerinin daha fazla uygulanır olması çocukların yetimhaneye gitmesini azaltacak, bu durum ise misyonerlerin faaliyet alanını daraltacaktır.

- Müslümanların üzerine düşen yetim çocuğun bakımını aile içinde üstlenerek onların yetimhaneye düşmesinin önüne geçmektir. Bu durum çocuğu misyoner tehlikelere karşı koruduğu gibi aynı zamanda onun aile sıcaklığı içerisinde ve kendi kültürü ile yetişmesine de katkı sağlayacaktır.

- Fakir İslam ülkelerin kalkınmalarına destek verilerek onların misyonerler kuruluşlara olan bağımlılığı azaltılmalıdır. Bu bağlamda sadece ekonomik anlamda değil sağlık ve eğitim gibi alanlarda da İslam ülkeleri arasında yardımlaşmanın artırılması gerekmektedir.

- İslam ülkelerindeki yetimhanelerin durumu ve faaliyetlerini denetleme mekanizmaların arttırılması gerekmekte ve misyoner kuruluşların faaliyetlerini farklı kisveler altında yapması engellenmelidir. Zira bu tip kuruluşların genelde devlet kurumlarındaki denetim eksikliğinden faydalandığı bilinmektedir.

- Misyonerler tarafından kendi yetimhane ve eğitim kurumlarında yetiştirilen çocuklar Batı bakış açısı ile ve kendi toplumlarına yabancı olarak yetiştirilmektedir. Bu durum ülkeler için bir milli güvenlik meselesi sayılacak kadar ciddi bir durumdur. Ülkelerin, bu kurumların müfredatlarını ciddi anlamda kontrol etmesi gereklidir. Misyonerlerin çocuklara ulaşmadaki diğer bir yolu ise onları evlat edinerek kendi inanç ve anlayışları doğrultusunda yetiştirmektir. Devletlerin bu konuda sıkı bir prosedür takip etmesi gereklidir. Nitekim afet bölgelerinden birçok çocuk Batılı ailelere evlatlık olarak verilmektedir. Özel olarak evlatlık üzerine yoğunlaşan misyoner kuruluşlar bulunmaktadır.

- Misyoner kuruluşlar ve faaliyet alanları yeteri kadar bilinmemektedir. Hangi bölgede ve ne tür faaliyetler gösterdikleri, hangi alanlara yoğunlaştıkları, kimleri kendileri için hedef kitle olarak belirledikleri vb. faaliyetleri iyi tespit edilmelidir. Bunlara yönelik alınacak tedbirler için mezkûr hususların bilinmesi elzemdir. Bunu yapmak için İslam ülkeleri tarafından özel araştırma birimleri kurulmalıdır.

- Yetim sponsorluk programlarında yalnız devlet ya da kurumlar ile yetinilmemeli, her Müslüman elini taşın altına koymalıdır. Bu bağlamda herkes gücü yettiğince -önce yakın çevresinden başlayarak- yetimlere sponsor olmalı ve çevresini bu konuda bilinçlendirmelidir. Nitekim bu yetimlerin sorumluluğu ümmetin omuzlarındadır ve bu ümmetin her ferdi kendi imkânı nispetinde onlardan sorumludur.

Kaynakça

Aksoy, Erdal. "Afrika'da Misyonerlik Çalışmaları ve Sömürgecilik". Akdeniz *Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi* 1/1 (2019), 11-22.

Asian News. "Sisters of Mother Teresa in Kabul". Erişim 09 Ağustos 2023. https://www.asianews.it/news-en/Sisters-of-Mother-Teresa-in-Kabul-6197.html

Ay, Serdar. *Misyonerlik ve Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*. Niğde: Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Aydın, Mehmet. "Misyonerlik Faaliyetleri ve Türkiye". *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

Bayrakdar, Mehmet. "Dinlerarası Diyalog ve Misyonerlik". *Journal of Islamic Research* 20/4 (2007), 391-398.

BBC, "Rwandan genocide: Pope Francis asks forgiveness for Church failings". Erişim 01 Ağustos 2023. https://www.bbc.com/news/world-africa-39331338

Better Care Network. "Uganda". Erişim 11 Ağustos 2023. https://bettercarenetwork.org/regions-countries/africa/eastern-africa/uganda#parental-survivorship

Better Care Network. "Situational Analysis of Orphans and Children Made Vulnerable By Hiv/Aids in Liberia". Erişim 11 Ağustos 2023. https://bettercarenetwork.org/sites/default/files/attachments/Situation%20Analysis%20of%20Orphans%20%26%20Children%20in%20Liberia.pdf

Can, Turan. altayli.net, "Balkanlar'da Misyonerlik". Erişim 09 Ağustos 2023. https://www.altayli.net/balkanlarda-misyonerlik.html

Catholic News Agency, "Missionaries of Charity and 14 disabled children from Kabul arrive at Rome airport". Erişim 09 Ağustos 2023. https://www.catholicnewsagency.com/news/248779/missionaries-of-charity-and-14-disabled-children-from-afghanistan-arrive-at-rome-airport

Christian Aid, "Partner with Local Missionaries in Syria". Erişim 08 Ağustos 2023. https://www.christianaid.org/syria/

Çetinkaya, Bayram Ali. "Misyonerlerin Epistemolojik Kaynağı Olarak Oryantalizm". *Journal of Islamic Research* 20/4 (2007), 399-420.

Dalkılıç, Mehmet. "Kuzey Makedonya Müslümanlarının Günümüzde En Yaygın Sorunları ve Çözüm Önerileri". *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/1 (2019), 64-84.

Erdem, Gazi. "Misyonerlik ve Misyonerlerin Çalışma Metotları". *Diyanet İlmi Dergi* 38/2 (2002), 29-54.

Erdem, Mustafa. "Misyonerlik ve Kırgızistan'da Misyoner Faaliyetler". *Dini Araştırmalar* 1/3 (1999), 5-42.

Erdem, Mustafa. "Türkiye'de Azınlıklara Yönelik Misyoner Faaliyetleri". *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 2005.

Flannery, Austin (ed.). *Vatican Council II: The Conciliar and Postconciliar Documents*. Dublin: Costello Publishing Company, 1981.

Günay, Nasuh; Ziyayi, Necip. "Afganistan'da Misyonerlik Faaliyetleri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2005), 83-106.

Gündüz, Şinasi. *Misyonerlik*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.

Gündüz, Şinasi. "Misyonerlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/193-199. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Gündüz, Şinasi. "Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 2005.

Gündüz, Şinasi. "Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerler". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II* 1 (2002), 1-21.

Hajdari, Sevgi Altundal. "Tarihi Süreç İçerisinde Misyonerlik ve Misyonerlerin Yetim Faaliyetleri". *İNSAMER* 2016.

Harman, Ömer Faruk. "Genel Olarak Misyonerlik". *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 2005.

Haydaroğlu, İlknur Polat. "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar Neden Sorun Oldu?". *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

Himam, Mohammad Muafi. *Christian Mission in Post-Independence Indonesia*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Hizmetli, Sabri. "Orta Asya'da Misyonerlik Faaliyetleri ve Zararlı Dinî Akımlar". *Orta Asya'da İslam*. ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı. Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2012.

İHH. "Balkanlarda Misyonerlik Kurumu". Erişim 09 Ağustos 2023 https://ihh.org.tr/haber/balkanlarda-misyonerlik-kurumu-737

Kabar, "There were 5.4 thousand orphans in Kyrgyzstan in 2021". Erişim 11 Ağustos 2023. http://en.kabar.kg/news/there-were-5.4-thousand-orphans-in-kyrgyzstan-in-2021/

Kavak, Özgür. "Liberya Müslümanları". *İNSAMER* 2014.

Kılıç, Remzi. "Osmanlı Türkiyesi'nde Azınlık okulları (XIX. Yüzyıl)". *Türk Kültürü* (1999), 151-159.

Kitâb-ı Mukaddes. Erişim 31 Temmuz 2023. https://kutsalkitap.info.tr/

Kozan, Tuba. *Türkiye'de Misyonerlerin Hedef Kitleleri ve Faaliyetleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Kuzgun, Şaban. "Misyonerlik ve Hıristiyan Misyonerliğinin Doğuşu". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1983), 59-82.

Küçük, Abdurrahman "Misyonerlik Nedir? (Misyonerlik ile Tebliğ Arasındaki Fark)", *Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye'de Misyonerlik Sempozyumu*. ed. Asife Ünal. Ankara: Türkiye Dinler Tarihçileri Derneği, 2005, 19-33.

Küçük, Abdurrahman. "Misyonerlik ve Türkiye". *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

Küçükoğlu, Bayram. *Türk Dünyasında Misyonerlik Faaliyetleri- Dünü, Bugünü ve Yarını*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005.

Love Uganda Foundation. "Banning of Orphanages in Uganda". Erişim 11 Ağustos 2023. https://loveugandafoundation.org/banning-of-orphanages-in-uganda/

Milli Gazete. "Balkanlarda Misyonerlik Tehlikesi". Erişim 09 Ağustos 2023. https://www.milligazete.com.tr/haber/1195897/balkanlarda-misyonerlik-tehlikesi

Mission East. "Lebanon and Syria". Erişim 08 Ağustos 2023. https://missioneast.org/en/countries/lebanon-and-syria

Nar, Cansu. "2020 Yetim Raporu" Araştırma 116, *İNSAMER* Mayıs 2020.

Omusa, "Many Syrians are meeting Christ after having to flee their homeland due to war and conflict". Erişim 08 Ağustos 2023. https://www.omusa.org/continents/syria/

Öke, Mim Kemal. *Ermeni Sorunu 1914–1923*. İstanbul: İrfan Yayımcılık, 2012.

Relief Web. "Liberia: Two out of three orphanages are illegal and will be closed, says govt". Erişim 11 Ağustos 2023. https://reliefweb.int/report/liberia/liberia-two-out-three-orphanages-are-illegal-and-will-be-closed-says-govt

Rruga, İlir. "Osmanlı İdaresinde Arnavutluk'ta Görülen Kripto (Gizli) Hıristiyanlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/2 (Aralık 2020), 1237- 1268.

S. Turner, Bryan. Orientalism, Islam and Capitalism. *Social Compass* 25 (3–4) (1978), 371–394. https://doi.org/10.1177/003776867802500305

Said, Edward W.. *Şarkiyatçılık Batının Şark Anlayışları*. çev. Berna Yıldırım. İstanbul: Metis Yayınları, 2017.

Salesian Missions, "Syria". Erişim 08 Ağustos 2023. https://salesianmissions.org/salesian_country/syria/

Save the Children, "Afghanistan". Erişim 09 Ağustos 2023. https://www.savethechildren.net/what-we-do/emergencies/afghanistan?_gl=1*17jmyab*_ga*MTQ0MDY3MzQzMC4xNjkxNTAwNDA2*_ga_646SWQJ0VB*MTY5MTYwMzM4OC40LjAuMTY5MTYwMzM4OC42MC4wLjA.

Save the Children. "The quality of care in childcare institutions in Indonesia". Erişim 09 Ağustos 2023. https://resourcecentre.savethechildren.net/document/someone-matters-quality-care-childcare-institutions-indonesia/

Save the Children. "What We Do". Erişim 09 Ağustos 2023. https://bangladesh.savethechildren.net/what-we-do

Sevinç, Necdet. *Osmanlı'dan Günümüze Misyoner Faaliyetler*. İstanbul: Milenyum Yayınları, 2002.

Sezgin, Hatice, "Avrupa'da Kayıp Refakatsiz Mülteci Çocuklar". Araştırma 104. *İNSAMER,* 2019.

Şahin, Harun. "Maraş Sancağı'nda Yabancı Okullar (1862-1908)". *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23/1, (2022).

The Astana Times. "Number of children in Kazakh orphanages decreases 40% in five years". Erişim 11 Ağustos 2023. https://astanatimes.com/2018/07/number-of-children-in-kazakh-orphanages-decreases-40-in-five-years/#:~:text=Of%20Kazakhstan's%20five%20million%20children,percent%20are%20raised%20in%20orphanages.

The Citizen. "Tanzania has over 24,000 children living in orphanages says PM". Erişim 11 Ağustos 2023. https://www.thecitizen.co.tz/tanzania/news/national/tanzania-has-over-24-000-children-living-in-orphanages-says-pm-2682754

The Holy See. John Paul II. "Redemptorıs Missio". Erişim 28 Temmuz 2023. https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_07121990_redemptoris-missio.html

The Holy See. "Post-Synodal Apostolıc Exhortatıon Ecclesia In Asia". Erişim 27 Temmuz 2023. https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/apost_exhortations/documents/hf_jp-ii_exh_06111999_ecclesia-in-asia.html

The World's Children's Prize. "How are Sierra Leone's children?". Erişim 10 Ekim 2023. https://worldschildrensprize.org/sierraleone

Turan, Süleyman. "Yeni Misyon Trendi: Kısa Süreli Misyonerlik". *Milel ve Nihal* 7/1 (2010), 137-161.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri, *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim 01 Ağustos 2023 https://sozluk.gov.tr/

Türkiye Gazetesi. "İspanyol misyonerler Bosna'yı kuşattı". Erişim 09 Ağustos 2023. https://www.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/ispanyol-misyonerler-bosnayi-kusatti-46739

UCA News, "Prayers in Italy for abandoned Catholic mission in Afghanistan". Erişim 09 Ağustos 2023. https://www.ucanews.com/news/prayers-in-italy-for-abandoned-catholic-mission-in-afghanistan/95478

Uçan, Yunus Emre. *Osmanlı Devleti'nde İngiliz Misyoner Okulları*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Doktora Tezi, 2015.

Uddin, Nur. "Müslüman Beldelerinde Hıristiyan Misyonerlik Faaliyetleri ve Oryantalizmden Faydalanma Bağlamında Bengal Bölgesi Örneği". Academic Platform Journal of Islamic Research. 6/1 (Nisan 2022). 106-127.

UNICEF. "Children in Kyrgyzstan". Erişim 11 Ağustos 2023. https://www.unicef.org/kyrgyzstan/children-kyrgyzstan

Widows and Orphans Development Foundation. "The situation of orphans". Erişim 11 Ağustos 2023. https://www.wodf.org/orphans#:~:text=%2D%20In%20

Tanzania%2C%20there%20are%20about,different%20parts%20of%20the%20country.

World Orphanage Foundation. “Feasibility Study Report on the Orphanage Centers”. Erişim 09 Ağustos 2023. https://www.worldorphanage.org/afghanistan

World Without Orphans. “Bangladesh Wıthout Orphans”. Erişim 09 Ağustos 2023. https://worldwithoutorphans.org/about/south-asia/country/people_organization/13955

World Without Orphans. “Kenya Without Orphans”. Erişim 11 Ağustos 2023. https://worldwithoutorphans.org/movements/country-movements/people_organization/13958

World Vision. “Annual Report 2022”. Erişim 09 Ağustos 2023. https://www.wvi.org/sites/default/files/2023-01/Annual%20Report%202022_2.pdf

Yaman, Fikret. “Yapay Bir Çocuk Koruma Modeli Olarak SOS Çocuk Köyleri ve Türkiye’deki Uygulamaları”. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 19/45 (2019), 935-962.

Yaz, Mücahit. “Balkanlar’da Protestan Misyonerliği. (Amerikan Board Örneği)”. *Hafıza Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1/5 (2023), 19-34.

Yetim Vakfı, “Suriye”. Erişim 08 Ağustos 2023. https://yetimvakfi.org.tr/suriye-tr-7240.html#:~:text=Son%20verilere%20g%C3%B6re%20%C3%BClkede%20yakla%C5%9F%C4%B1k,undan%20fazlas%C4%B1%20yetim%20ve%20%C3%B6ks%C3%BCzd%C3%BCr.

Zengül, Erdem. *Ankara’daki Protestan Misyonerliği*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

ÇOCUK İHMAL VE İSTİSMARININ ÖNLENMESİNDE AİLE TERAPİSİNİN İŞLEVİ

Fatih KILIÇARSLAN*

Giriş

Ülkemizde hızlı bir toplumsal değişim yaşanmaktadır. Her değişim, beraberinde kimlik ve kişilik çatışmasını getirir. Günümüzde kendine yabancılaşmış birey, kimlik ve kişilik erozyonuna uğramış bunalımlı bir insandır. Bireylerin gelişim, kişilik ve uyum sorunları beraberinde sosyal sorunlara neden olur. Sosyal sorunlar toplumsal/kültürel çatışma ve sosyal çözülmeye yol açarak refah düzeyi yüksek bir toplum içinde giderek artan problemli kişiler üretmektedir. Böylece toplumsal yapımızda kendi kendine gelişmekte olduğu "modern alt kültür kavramı" bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Modern alt kültür, toplumun genel ve çoğunluktaki kültürel değerlerinden farklı uçta çatışmalı, öfkeli, yabancılaşmış ve yozlaşmış bir kültürü ifade eder. Farklı değerlerden ziyade değerlerden yoksunluğu belirtir ve günümüzde giderek büyümektedir. Madde ve uyuşturucu bağımlılığı, şiddet, fuhuş, anti-sosyal davranışlar ve kural tanımazlık gibi özellikleriyle giderek yaygınlaşan bir modern alt kültür özellikleri oluşturur. (Kılıçarslan, 2010) İç göçle birlikte oluşan yeni şehir merkezleri barınma, eğitim, sağlık ve işsizlik sorunları aile kurumunu olumsuz etkilemiştir. Üretim araçlarındaki farklılaşma ve karı-koca arasındaki rol paylaşımı değişmesine paralel olarak, aile içi çatışmalar artmış ve bu durum beraberinde boşanmalara yol açmıştır.

Aile Yaşam Döngüsü

Bireyler, çocukluktan itibaren yaşlılık dönemlerine kadar aile içi ilişkilerinde, fiziksel durumlarında ve ruhsal süreçlerinde çeşitli aşamalardan geçerler. İnsanın yaşam evresinin çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılıktan oluşması gibi ailelerinde

* Sosyal Hizmet Uzmanı, Aile Danışmanı. fkilicarslan34@gmail.com

yaşamları çeşitli dönemlerden meydana gelir. Bu değişimler aile içi ilişkilerinde gözlemlenebildiği gibi aile dışı ilişkilerinde de kendini gösterir. Böylece her ailenin yaşamının, ilişkilerinin ve iletişiminin evreleri vardır.

Ailedeki yaşam süreci beraberinde değişimi de getirirken bu değişim bireylerin duygu, düşünce ve davranış düzeyinin de etkilenmesine yol açmaktadır. Evreler, bireylerin yeni ilişki süreçleriyle karşı karşıya kalmasına yol açmakla birlikte uyum sorununun, yeni tutum ve davranış becerileri geliştirmeleri ya da değişimi yönetememeleri durumunda ise çatışma ve krizin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Ailenin içinden geçtiği bu evreler, aile yaşam döngüsü olarak kavramsallaştırılmıştır. Aile yaşam döngüsü aileyi zaman içinde değişen bir sistem olarak kurgular ve ailenin bu değişim süreci içinde geçirdiği evreleri tanımlar. (Goldenber & Goldenberg, 1990)

Aile yaşam döngüsü, profesyonel uzman ve danışmanlar için aile içi sorunların belirlenmesinde, müdahale tekniklerinin ve yararlı yaklaşımların planlanmasında faydalı bir kuramdır. Aile ve çiftlerle çalışan profesyoneller, aile üyelerinin ilişkilerinde yaşanan sorunlarla çalışırken aile içi iletişimde çatışmaya neden olan faktörlerin belirlenmesinde ailenin yaşam evrelerinden yararlanırlar.

Aile İçi İletişim Çatışmaları

Aile içi ilişkilerde uyum ve iş birliği sorunları, sevgiyi, saygıyı ortadan kaldırmakta ve iletişim çatışmalarına yol açmaktadır. Üretim araçlarında farklılaşma kadın ve koca arasındaki rol paylaşımını değiştirmiş, ilişkilerde yaşanan çatışmalar yönetilmediği için krize dönüşerek aileler parçalanmıştır. Boşanmalar çocuğun ruhsal gelişimini olumsuz etkiler. Çocukta uyum ve davranış sorunlarına çocukların temel ihtiyaçlarının karşılanmaması, gerekli ilgi sevgi ve şefkat gösterilmemesi, duygusal ve fiziksel şiddete neden olur. Çatışma, yapısı gereği her iki tarafa zarar vermektedir. Çocukların duygusal ve fiziksel örselenmesine yol açmaktadır.

Aile bireylerinin sosyal işlevselliğini ve yaşam kalitesini bozan ihmal ve istismar, sonuçları itibariyle bireyde kalıcı etkiler oluşturmaktadır. Yeterli iletişim donanımına sahip olmayan, öfkesini kontrol edemeyen ve dürtüsel hareket eden aile bireyinin kendisinden daha zayıf diğer aile bireylerine uyguladığı her türlü fiziksel, psikolojik, sosyal, ekonomik, cinsel baskı ve zorlama aile içi ihmal ve istismar olarak tanımlanmaktadır. Göç sonucu kent nüfuslarının kontrolsüz bir şekilde artması, sosyal sorunların aile yapısında çözülmeler meydana getirmesi, işsizlik ve yoksulluk gibi etkenlerin psikolojik uyumu bozması gibi nedenlerle aile içi ihmal ve istismar olaylarında artış gözlenmektedir.

Çocuğa Yönelik İhmal ve İstismar

Çocuğun gelişim süreci bedensel, ruhsal ve sosyal değişimi içerir. Çocukların yetişmesinde anne ve babanın tutumları önemli rol oynar. Anne ve baba tutumu çocuğun gelişiminin yönünü belirler. Anne ve baba, çocuklarının farklılık çabalarını, kimlik arayışını korkuyla, endişeyle karşılayabilir ve kendi olumsuz duygularını çocuklarına baskı olarak yansıtabilir. Ebeveynler müdahale edici yaklaşımlarıyla çocuğun kendi olma ve kendini tanıma çabasını zorlaştırır. Çocuk üzerinde stres faktörü oluşturur. İlgisiz, sevgisiz, kayıtsız yetiştirilen çocuk gelişim döneminde uyum ve davranış sorunları gösterir.

İhmal ve İstismar Nasıl Oluşur?

Evliliğin ilk döneminden itibaren karı-koca iletişim çatışmaları ve uyum sorunları yaşıyorlarsa, ortaya çıkan problemler çocukta stres faktörüne yol açar. Anne ve babanın otoriter-baskıcı, koruyucu-bağımlı tutumları, çocuğun özgüvenin gelişiminde ve benlik saygısının oluşumunda aksaklık meydana getirir. Kendine güvenmeyen, benlik saygısı gelişmemiş çocuk bağımlı ilişkilere açık olabileceği gibi, kişilik patolojisi içerisindeki bireyler tarafından ihmal ve istismar gösterilmeye açık hale gelir.

Aile içi ilişkilerde yeterli düzeyde mesafenin olmaması nedeniyle çocuk, sınırlarını belirlemede güçlük çeker ve kararlı tutum sergileyemez. Sınırlarını zorlayan kişilere hayır diyemez. Çocuğun duygusal, sözel, cinsel istismarı ve çocuğa yönelik şiddet sağlıksız aile ilişkilerinde ortaya çıkar. Sağlıksız aile gerek eşler gerekse anne, baba ve çocuk, ilişkilerde bireysel farklılıklara ve sınırlara önem vermezler. Çocuğu gelişim sürecinde tanımaya ve anlamaya özen göstermezler. Çocukları özerk bir varlık görmek yerine nesneleştirerek kişilik ve duygusal gelişimlerini zedelerler. Çocuğun korkutulması, tehdit edilmesi, aşağılanması, reddedilmesi, sevilmemesi, küçük yaşta çalıştırılmaya başlanması, gösterilen sevgi ve ilginin tutarsızlığı, ihtiyacı olan duygusal ilgi ve yakınlığın gösterilmemesi duygusal istismar ve ihmal olarak tanımlanmaktadır. İstismar, çocuğun güvenliğine, esenliğine, onuruna ve gelişimine zarar verebilecek veya zarar vermesi muhtemel olan kasıtlı bir kötü muamele eylemidir. İstismar, her türlü fiziksel, cinsel, psikolojik veya duygusal kötü muameleyi içerir.

Bilimsel verilere göre istismarların geneli çocuğa en yakın kişilerden gelmektedir. Çocuğun istismara maruz kaldığı fark edilmezse, hayatının ilerleyen dönemlerinde çok ciddi problemlerle karşılaşacağı belirtiliyor.

"Çocuk istismarı" bir ruhsal bozukluk, sapkınlık olarak tanımlanıyor. Bu sapkınlığı eğitim düzeyi yüksek veya düşük tüm toplum kesimlerinde görmek maalesef mümkün.

İstismarcı kişiliğin özellikleri

İstismar eğilimi gösteren kişilerin geçmişte ve çocukluk döneminde istismara maruz kaldığını, dolayısıyla istismarın öğrenilen bir davranış olduğunu görüyoruz. Kişilik, duygusal sosyalleşme sürecinde sorun yaşayan yeterli düzeyde sağlıklı ilişki kuramayan, çocukluk döneminde bir başka kişi tarafında istismar edilmiş kişi kendisinden daha güçsüz, otorite ve baskı kurabileceği cinsel fantezilerini kolayca yerine getirebileceği küçük çocuklar üzerinde istismar uygulama eğiliminde olabilir.

İstismar eğilimi olan kişi benlik saygısı gelişmediği gibi, kişilik bölünmeleri yaşar. Algı, muhakeme ve değerlendirme yetisini kaybetmiştir. Çocukları hazlarının nesnesi olarak algılarlar. Yetişkin partnerlerle eşit düzeyde sağlıklı ilişki kurabilme becerisine sahip olmadıkları için çocuklarla kolay ilişki kurabilecekleri yanılgısına düşerler. Çocuğun ilgi ve sevgi ihtiyacını kendi duygusal ve cinsel arzularını karşılamada kullanırlar. Böylece kendi eksik, tamamlanmamış sevgi ihtiyaçlarını karşılama ve ego bütünlüğünü oluşturma çabası vardır. Çocukluğunda istismar edilerek parçalanan ego, yetişkinlik döneminde istismar uygulayarak yeniden inşa edilir. Çocukluğunda travmatize edildikleri için öğrendikleri yöntemle kendi benliği ve bütünlüğünü bir başka çocuğu travmatize ederek tamamlama çabası içerisine girerler. Çocuklar kendisini istismarın sorumlusu olarak görerek derin suçluluk ve utanç duygusu yaşayabilir. Dışlanmaktan ve ceza verilmesinden, ilgi ve sevgiyi kaybetmekten korkabilir. İstismara maruz kalmış çocuk travmaya maruz kalarak örtülü depresyon geçirebilir.

İstismarın çocuk gelişime olumsuz etkileri

Çocuk içe kapanabileceği gibi aşırı hareketlilik içinde davranış sorunları yaşar. Kaygılı tepkiler içerisinde öfke patlamaları, duygusal iniş ve çıkışlar, günlük yaşam aktivitelerinde uyumsuzluklar gösterir. Yalnız kalmaktan korkarlar, gece tek kalma korkusu nedeniyle odasının kapılarının açık bırakılması ve lambasının yakılmasını talep edebilir. Okula gitmek istemeyebilecekleri gibi, derslerine düzenli girmeyebilir, ders başarısında belirgin düşükler yaşayabilir. Bedeninde morarma, çürükler görülebilir. Jestlerinde, mimiklerinde ve yüz ifadelerinde donukluk dikkat çeker. Ağlanacak duruma güler, gülünecek duruma ağlayabilirler.

Çocukluk Travmasının Kalıcı Etkileri

Hollanda'da 2 bini aşkın yetişkinle sürdürülen dokuz yıllık bir araştırma, çocukluk çağında maruz kalınan kötü muamelenin, hayatın ilerleyen dönemlerinde daha düşük kaliteli ilişkiler kurulmasıyla bağlantılı olduğunu ortaya koyuyor**.**

Araştırmacılar, araştırmanın birinci, ikinci, dördüncü ve altıncı yıllarında, katılımcıları depresyon ve anksiyete bağlamında değerlendirmeden geçirdi. Dördüncü yılda, çocukluk çağında maruz kalınan kötü muamelelerin varlığı da ele alındı. Dokuzuncu yılda, katılımcıların ilişkilerinin kalitesiyle birlikte bağlanma tarzlarını değerlendirdiler.

Araştırmacılar, çocukluk çağında kötü muameleye maruz kaldığını dile getiren kimi insanların keyifsiz bir ruh hali ve diğer depresif belirtileri geliştirebileceğini, daha bağımlı ve güvensiz bir hale gelebileceğini, daha fazla 'ilgi meraklısı' olarak algılanabileceğini, ilişkilerinde daha çok sorun yaşayabileceğini ve bunun da ilerleyen süreçte ilişkilerinin kalitesini olumsuz yönde etkileyebileceğini gösteriyor**.** (Carly Casella, Gazete Duvar, 2021)

Bir Sistem Olarak Aile

Aile, içinde bulunduğu sosyo-kültürel çevreden beslenen yapısıyla açık bir sistemdir. Çevresinden kendisine aktarılanlardan uygun olanları kabul eder, benimser ve dinamik yapısı nedeniyle de çevresini etkiler. Sistem yaklaşımı açısından aile; çevresiyle ve birbirleriyle ilişki ve etkileşim içinde bulunan parçaların oluşturduğu dinamik bir bütün olarak değerlendirilmektedir. Yani toplum içinde yaşayan aile, kendi üyeleri ve dışındaki büyük sistemle karşılıklı bağlılıkları sayesinde bir bütün olarak ayakta kalır. Anne, baba, çocuk gibi alt sistemlerden oluşan her ailenin bir işlevi, amacı vardır ve aile bu amaç etrafında şekillenir. Ancak dış sistemlerden aktarılan olumsuz değerler ya da iç dinamiklerden kaynaklanan işlevsizlikler nedeniyle ailede uyum sorunları ortaya çıkmaktadır (Mavili Aktaş, 2004, s. 37).

Sistem yaklaşımında aileyle ilgili dört temel unsurun varlığından söz edilmektedir: Aile yapısı, etkileşim, yaşam döngüsü ve aile fonksiyonları. Ailenin yapısal ve fonksiyonel özelliklerinin yapılandırılmış ve esnek olması, aile üyeleri arasındaki uyumu arttıran etkiye sahiptir. Katı ve düzensiz bir yapılanma içinde olan ailelerin problemle karşılaşma olasılıkları daha yüksektir. Katı ailelerde roller sert biçimde belirlenir ve aile üyeleri gücü elinde bulunduran otorite figürü tarafından yönetilir. Kuralların belirlenmesinde aile üyelerinin görüşlerine başvurulmaz. Düzensiz ailelerde ise kuralların belirgin olmaması sık sık tartışmalara yol açar ve kararların çok azı ailede onay görür. Esnek ve yapılandırılmış ailelerde, kurallar karşılıklı görüş

alış-verişi yapılarak belirlenir ve problemler demokratik bir tarzda tartışılır. Güç tarafsız ve dikkatli bir şekilde kullanılır. Çocukların istekleri ve ihtiyaçları dikkate alınır, anlayışa dayalı disiplin yöntemi uygulanır (Nazlı, 2001, s. 32).

Bir mikrosistem olarak ailenin yaşam döngüsünün evresini ve tüm aile üyelerinin bireysel gelişim evrelerini bilmek önem taşır. Sistemdeki her üyenin diğerlerini ve diğerlerinin de onu etkilemesi anlamına gelen *döngüsellik ilkesi* açısından aileye bakıldığında sorunun bireylerden değil, kişiler arasındaki ilişkilerden kaynaklandığı görülür. Dolayısıyla sorun veya belirti aile, yaşam döngüsündeki geçiş dönemlerine gereken uyarlamayı yapamadığında ortaya çıkar. Bu değişimlere evlilik, çocuk sahibi olma, boşanma, ölüm, göç, okul veya iş değişikliği, hastalık, kaza gibi örnekler verilebilir. Bu gibi değişiklikler yeni kurallar veya aile yapısı ile ilgili yeni anlaşmaları gerektirebilir (Tüzer & Göka, 2002, s. 113).

Aile içi roller ve ilişkilerde değişimin yaşandığı, her dönemin kendine özgü iletişim biçimi ve çatışmalarının olduğu, evliliğin başlamasından eşlerin ölümüne kadar geçen aşamalı gelişim süreci *aile yaşam döngüsü (family life cycle)* olarak adlandırmaktadır. Döngünün her aşamasında aile çeşitli sorunlarla yüz yüze gelir ve yeni beceriler elde ederek gelişir. Ailenin bu yeni durumlara uyum sağlayamadığı dönemlerde kriz yaşanır (Carr, 2006, s. 5).

Zastrow ve Kirst Ashman (2007) geleneksel aile yaşam döngüsünü altı ana aşama halinde sınıflandırılarak kavramsallaştırmıştır. Her aşama aile üyeleri arasındaki ilişkiler ve bireysel statü değişiklikleri açısından duygusal geçişlerle gerçekleşmektedir. İstisnai durumlar dışında genel olarak her aile, aşağıda belirtilen genel aşamalardan geçerek değerlerini bir sonraki kuşaklara aktarmak suretiyle ömrünü tamamlamaktadır:

1. Erkek ve kadının içinde doğup büyüdüğü aileden ayrılarak bağımsız bir birliktelik olan kendi ailesini oluşturmaya hazırlanması,

2. Evlenme sonucu çift yaşamına geçiş ve bireyselliğe karşı yeni bir kimlik oluşturulması,

3. Çocukların dünyaya gelmesi ve yetiştirilmesi,

4. Bağımsızlık mücadelesi veren ergen çocukların sorunlarıyla uğraşma,

5. Çocukların aile dışında yeni ilişkiler kurması, orta yaş krizi ve yaşın ilerlemesiyle birlikte sağlık sorunlarıyla başa çıkmaya çalışma,

6. Yaşlılığa uyum sağlamaya çalışma ve ölüme hazırlanma (Zastrow & Kirst Ashman, 2007, s. 141).

Aile sisteminin bir diğer özelliği de dinamik etkileşim süreci içinde bir dengeye (homeostasis) sahip olmasıdır. Ailede istikrar aslında değişimden kaynaklanmaktadır. Özellikle hızlı değişimler yaşadığımız günümüzde, aileler kurallarını ve ilişkilerini yeniden düzenleyerek değişime uyum sağlamaya çalışmaktadırlar (Goldenberg & Goldenberg, 2008, s. 84). Her sistemde olduğu gibi aile de kendi kendini düzenleme eğilimi içindedir ve değişimler çoğu zaman dirençle karşılaşır. Dolayısıyla aile içinde sorunlu bir bireyi aileden soyutlayarak değiştirmeye çalıştığınızda, aile içi ilişki örüntüleri değişmeyeceğinden bireyin yeniden eski haline dönmesi kaçınılmaz olur. (Murdock, 2012, s. 408).

Aile ve Evlilik Terapileri

Aile terapisinin amacı, özel bir grup oluşturan aile üyelerinin her birinin ruhsal sağlıklarını düzenlemek ve heyecansal bozukluklarını iyileştirmek ve aile sisteminin işlerliğini sağlamaktır. Aile tedavisi, aile gruplarının tedavisidir. Tedavi, ailelerin işleyiş biçimi, aile üyelerinin birbirleriyle ilişkileri ve iletişimini ele alır. Aile tedavileri yaklaşım biçimleri ve temel aldıkları noktaların neler olduğuna göre farklılıklar gösterir.(Kerimoğlu, 1996) “Aile terapisi” , terapistle birlikte anne, baba ve çocukların ve ailedeki diğer kişilerin katıldığı grupça yapılan bir psikoterapi yaklaşımıdır. Aile üyelerinden bir veya birkaçının tutum ve davranışlarının aile düzenlerini, ilişkilerini, geçimini bozacak ölçülere vardığı durumlarda, danışma ve terapi amacı ile yapılmaktadır (Özgüven, 2000) “Aile terapisi” , terapistle birlikte anne, baba, çocuklar ve ailedeki diğer kişilerin katıldığı grupça yapılan bir psikoterapi yaklaşımıdır. Aile üyelerinden bir veya birkaçının tutum ve davranışlarının aile düzenlerini, ilişkilerini ve geçimini bozacak ölçülere vardığı durumlarda, danışma ve terapi amacı ile yapılmaktadır. Aile terapisi, kapsam ve niteliği bakımından grup terapisi ve çocuk terapisi gibi diğer modern psikoterapi dallarına göre, onlardan farklı bir yöntemdir.(Kerimoğlu, 1996) Ackerman “aile terapisi”ni, eşlerden her birinin belirli hatalarını kapsaması, ailenin doğal bir grup olarak, aile üyelerinin ilişkileri ve sorumlulukları ile bir “sistem” oluşturması gibi nitelikler ile “bireysel terapiden ve rastlantısal olarak bireylerin bir araya getirildiği “grup terapisinden” farklı ve daha avantajlı yaklaşım olduğu belirtilmektedir.(Ackerman,1966)

Aile ve Evlilik Terapisinde Amaçlar

Günümüzde aile ve evlilik terapisi alanında çok sayıda ekol vardır. Tümünü ortak kılan nokta, aile (ya da ailenin bir alt birimi, örneğin eşler ya da anne-çocuk) ile birey arasındaki ilişkileri ele almalarıdır. Terapistler, aile üyelerini bir araya getirip onların ortak meselelerini belirlemelerini, sorunlarını sıralamalarını ve çözümleri

için iş birliği yaparak çalışmalarını sağlamaya çalışırlar. Aile terapilerindeki ekollerin tümü bazı amaçlarda ortaktırlar.

Nathan Ackerman evlilik terapisinin amaçlarını şu şekilde tarif etmiştir: Evlilik ile ilgili bozukluklarının terapisinin amaçları emosyonel sıkıntıyı ve yetersizliği azaltmak ve eşlerin her ikisinin birlikte ve bireysel olarak iyilik hallerini desteklemektir. Genel bir yol olarak, terapist sorun çözmeye yönelik ortak kaynakları güçlendirerek patojenik olanların yerine uygun denetim ve savunmaların geçmesini sağlayarak, hem emosyonel sarsıntının parçalayıcı etkilerine karşı bağışıklığı hem de ilişkilerin övücülüğünü arttırarak ilişkinin ve eşlerden her birinin büyümesini destekleyerek bu amaçlara doğru hareket eder.

Terapötik görevin bir bölümü evlilik içindeki her bir eşin kendi kişiliğinin psikodinamik yapısını anlamak için sorumluluk almaya ikna etmektir. Davranışlarının kişinin kendi yaşamındaki, diğer eşin yaşamındaki ve etrafındaki diğer insanların yaşamındaki etkilerinin sorumluluğu vurgulanır; ki bu çoğu zaman evlilik ile ilgili anlaşmazlığa yol açan sorunların derinlemesine anlaşılmasıyla sonuçlanır.

Evlilik terapisi hiçbir evliliğin devamı güvencesini vermediği gibi bazı durumlarda eşlere bitirilmesi gereken sürdürülemez bir birliktelik içinde olduklarını gösterebilir. Bu durumlarda çift zor olan ayrılma ve boşanma süreci ile çalışmak için terapistlerle görüşmeye devam edebilir. Buna boşanma terapisi denmiştir.

Pratikte kadınların ekonomik durumlarının iyi olması boşanmayı daha kolay dillendirmelerine yol açmıştır. Çocuk sayısının azlığı veya hiç çocuk olmaması da boşanma konusunun daha kolay gündeme gelmesini sağlamıştır. (Akdemir, A. Karaoğlan, A. Karakaş, G, 2006).

Sonuç ve Değerlendirme

Ülkemizde aile ve evlilik terapisi uygulamaları yeni gelişmekte olup, ailenin tedavi sürecine katılmasıyla uygulanan tedavi programlarında verimliliği artmaktadır.

Aile terapisi bireysel terapilerden farklı olarak aile sisteminin bütününe müdahale etmeyi ön gören yaklaşımı nedeniyle son yıllarda daha çok tercih edilir hale gelmiştir. Kentleşme ve modernleşme sonucu aile yapısında meydana gelen değişim, geleneksel dayanışma mekanizmalarının etkisini azaltmış ve aileler dışarıdan müdahalelere ihtiyaç hissetmeye başlamışlardır. Toplumun refah düzeyinin yükselmesi, demokrasi ve özgürlük anlayışındaki değişimlerin aile içi ilişkilere yansıması gibi nedenlerle aileler daha açık sistemlere dönüşmektedir. Dinamik yapısı gereği sürekli değişen aile içi dengeleri istikrara kavuşturma adına, tüm üyelerinin katılımının sağlanacağı aile oturumlarında aile içi iletişim örüntüleri, rol dağılımları, kurallar, sorumluluklar ve güç dengeleri terapötik açıdan değerlendirilerek işlevselleştirilir.

Aile terapi süreçlerinde, aile içi ilişkilerde meydana gelen eşler arası iletişim kalıpları, eşlerin birbirlerine yaklaşımları terapistlerle birlikte değerlendirilir. Çiftlerin uygun tutum, davranışlar belirlemesinde, iç görü ve farkındalıklarının arttırılması ile eşlerin tedavi sürece katılımını sağlayarak ailenin tedavi gücü harekete geçirilmektedir. Aile içi ilişkiler ve eşler arası roller yeniden yapılandırılır. Aile bireylerinin kişilik özeliklerinde değişim yönetilerek aile yaşam evresinde eşler arası rollerinin uyumuna yardım edilir. Terapi sürecine her bir aile üyesinin terapiye katılımını sağlanarak açık, etkin, şeffaf iletişim ve etkileşim ortamı oluşur. Her bir üye sürece katılarak duygularını ve düşüncelerini güvenle ortaya koyar.

Aile terapisinde amaç, terapötik sürece her bir aile üyesinin aktif katılımını sağlamak, aile üyelerinin her birinin bütün içindeki yeri, rol ve fonksiyonlarını değerlendirmek, çözüm için kaynaklarını harekete geçirmektir. Ayrıca aile üyelerinin ayrı ayrı farklılıklarının ortaya çıkmasına yönelik müdahalelinin yanı sıra farklılıklarının çatışmaya dönüştürmeden nasıl çözüm kaynağı olacağının belirlenmesini sağlamaktır. Amaçlanan hedeflere ulaştığı, değişimin gerçekleştiğine inandığı, her bir üyenin kendi iyi ve güvenli hissettiği bir süreçte aile terapisi sonlandırılır. (Kılıçarslan, F, 2007).

İstismarın yol açtığı travmaların tedavisinde çocuğun klinik değerlendirmesi yanı sıra aile terapilerinde psikoloji sağıltımı *terapiler yoluyla aileye, çocuğu ile sağlıklı iletişimi konusunda destek olunur. Çocuğun topluma uyumunu sağlamaya, davranış sorunlarının çözümüne yönelik ailenin tedavi edici rolü harekete geçirilir.*

Aile terapilerinde ebeveynlerin çocuğu anlamaya çalışan yaklaşımları geliştirilir. Çocuğun kendi duygularını ifade edebilmesine yardımcı olunur.

Terapilerde ebeveynlerin çocuklarıyla kuracağı güvenli ilişki, çocuklarının kendi sorunlarıyla baş edebilmesinde en etkili yaklaşımı oluşturacaktır. Yaşanılan travmanın etkisiyle korku, kaygı ve endişeyle yaklaşan aileler çocuklarını kontrol altına alma ve denetim kurma yolunu seçebilirler. Bu yaklaşım çocuk üzerinde baskıyı arttırabilir. Aile terapileriyle çocuklarına destek olmak isteyen ebeveynler, karşılıklı diyalog geliştirerek çocuklarının seviyesine uygun yaklaşımlarla çocuğu kendi duygularını ortaya koymasına yardımcı olur böylece çocuk karşı karşıya kaldığı tehlikeleri ebeveynleri ile paylaşabilir ve ebeveynlerde çocuğun sorunlarını çözme fırsatı elde edebilirler.

Çocuğa yönelik ihmal ve istismarın önlenmesinde ailelere yaşam döngülerinde eğitim, danışmalık ve terapi hizmetlerine önem verilmeli, aile kurumunu oluşturan üyeler desteklenmelidir. Aile danışma ve toplum merkezleri yaygınlaştırılmalıdır.

Kaynakça

Ackerman, N.W. (1966) "Expanding Theory and Practice in family Therapy". Family Service Ascociation of America, New York Akdemir,

A. Karaoğlan, A. Karakaş, G. (2006). "Çift Terapisi". Psychiatry in Türkiye, Volume 8- Number 2

Carr, A. (2006). *Family Therapy: Concepts Process and Practice.* England, Chichester: John Wiley & Sons.

Kerimoğlu, Efser, (1996). Aile Tedavileri. Ankara Üniversitesi Çocuk Psikiyatrisi Bilim Dalı Yayınları, Ankara

Kılıçarslan, F. (2007). "Madde Bağımlısı Ergenlerde Aile Terapileri ve Bir Olgu Sunumu" Bağımlılık Dergisi; Cilt 8, Sayı 1.

Kılıçarslan F, (2010). "Çocuk ve Aile Sorunlarının Terapi ile Tedavisi". Nobel Yayıncılık, Ankara

Goldenberg J; Goldenberg.H (1990) The Expanded Family Life Cycle , 3rd ed. BOSTON; Allyn and Bacon

Özgüven, İ. E, (2000). "Evlilik ve Aile Terapisi". PDREM Yayınları, Ankara

Mavili Aktaş, A. (2013). "Ben ve Ailem". Konya: Atlas Akademi.

Murdock, N. (2012). "Psikolojik Danışma ve Psikoterapi Kuramları". (F. Akkoyun, Çev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Nazlı, S. (2001). "Aile Danışmanlığı". Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Tüzer, V., & Göka, E. (2002). Aile Terapisinin Klinik Psikiyatriye Katkısı. Yeni Symposium, 40(3), 111-117.

World Health Organization. (2013). Global and Regional Estimates of Violence Against Women: Prevalence and Health Effects of İntimate Partner Violence and Non-partner Sexual Violence. Geneva, Switzerland: WHO Document Production Services.

KORUNMAYA MUHTAÇ ÇOCUKLARIN HİMAYESİ*

Yaprak KADAĞAN**

Ahmet EKŞİ***

Giriş

Gerek fıkıh kitaplarında gerekse çocuk gelişimi ve eğitimine yer veren bazı eserlerde, gelişim safhaları ve bazen de cinsiyetleri dikkate alınarak farklı tanımlamalar yapılsa da genel itibariyle çocuk, "henüz bulûğ çağına ermemiş insan"a denir.[1] İslâm hukukunda ise doğumla başlayan ve ergenlik çağına kadar devam eden döneme "çocukluk", bu dönemi yaşayan kimseye de "çocuk" denir.[2] Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 1. maddesine göre "daha erken reşit olma durumu hariç on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır."[3] Türkiye'de 2005 yılında yürürlüğe giren Çocuk Koruma Kanunu'nun 3/a maddesinde "çocuk, daha erken yaşta ergin olsa bile, on sekiz yaşını doldurmamış kişi" olarak tanımlamıştır.[4]

Çocukları diğer bireylerden ayıran en önemli özellik, hayatlarını başkalarının desteğine bağlı olarak sürdürmeleridir. Bu yönüyle çocuklar toplumun en zayıf halkasını oluşturur. Çocukların bu durumu onların daima bir başkası/başkaları tarafından himaye edilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu zorunlu ihtiyacı çoğunlukla anne baba deruhte eder. Ancak her çocuk bu imkâna sahip olmayabilir. Yetimlik, kimsesizlik,

* Bu çalışma, Doç. Dr. Ahmet Ekşi danışmanlığında Yaprak Kadağan tarafından yürütücülüğü yapılan "2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı" 2023/1 dönemi içerisinde desteklenen 1919B012305903 nolu proje kapsamında yapılmıştır.

** Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Lisans Öğrencisi, yaprakkadagan04@gmail.com, orcid.org/ 0009-0001-8074-7838.

*** Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, aeksi72@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-3218-7837.

1 Hayati Hökelekli, "Çocuk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/359.

2 Mehmet Akif Aydın, "Çocuk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/ 361.

3 Convention on the Rights of the Child text, https://www.unicef.org/child-rights-convention/convention-text (Erişm: 5 Mayıs 2024).

4 Çocuk Koruma Kanunun, https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5395.pdf (Erişm: 5 Mayıs 2024).

terk edilmişlik gibi bazı durumlar çocukları ailelerinden dolayısıyla koruyucularından yoksun bırakabilir. Toplumun dezavantajlı grubu içerisinde yer alan bu çocukların yetişkinler gibi kendini koruyamaması, ihtiyaçlarını karşılayamaması onları muhtaç duruma düşürebilmektedir. Bu durumdaki çocuklar genellikle "korunmaya muhtaç çocuk" olarak ifade edilir. Ayrıca ebeveyni hayata olduğu halde çocuğun birtakım haklardan yoksun bırakılması, gelişiminin engellenmesi ve istismar edilmesi de çocukları korumaya muhtaç hale getirebilmektedir. Sosyal bir sorun olan bu durum için tarihin her döneminde toplumlar, inançlarından, örf adetlerinden ve kültürlerinden referansla çözüm üretmeye çalışmışlardır. Hangi sebeple olursa olsun bu durumda olan çocukların himayesi öncelikle kendi yakın çevresinden beklenmektedir. Bunun imkânsız olduğu durumlarda yabancı bireylerin, sivil toplum kuruluşlarının özellikle vakıfların ve nihayetinde devletin himayesi devreye girmiştir. Zira İslâm'a göre böylesine himayeye muhtaç çocuklara bakmak, onları beslemek, büyütmek, sevap kazandırmanın yanı sıra şerefli bir insanlık ödevi olarak görülmüştür. Nitekim Kurân'da çaresiz kimselere sahip çıkılması yetimlerin himaye edilmesi istenmekte yetimi itip kakan ve yoksulu gözetmeyen kimseler kınanmaktadır.[5] "*Geriye eli ermez, gücü yetmez çocuklar bıraktıkları takdirde (halleri ne olur) diye korkacak olanlar (yetimlere haksızlık etmekten) korkup titresinler; Allah'tan sakınsınlar ve doğru söz söylesinler*."[6] ayeti ise korunmaya muhtaç çocuklarla alakalı yaklaşımı ortaya koyarken bizi de empatiye davet etmektedir. Zira ayet-i kerime adeta bize şu gerçeği ifade etmektedir: O himayeye muhtaç olan çocuk, sizin çocuğunuz da olabilirdi. Siz bugün varsınız ama yarın olmayabilirsiniz. Dolayısıyla onlara bakış açınızda kendinizi, kendi çocuğunuzu gözünüzün önüne getirin ve o şekilde hareket edin. Peygamberimiz (s.a.v.) de, "*Yetimi, koruması altına alan kimse ile ben, şu iki parmağın yan yan olması gibi cennette beraber olacağız*."[7] buyurmuştur. Bu ve benzeri ayet ve hadislerde de vurgulandığı gibi İslâm dini korunmaya muhtaç çocuklara toplum içerisinde büyük önem atfetmiş ve bu çocukların himaye edilmesini de şerefli bir vazife olarak görmüştür.

Çalışmamızda öncelikle "korunmaya muhtaç çocuk" tabiri ele alınacak ardından çocukları korunmaya muhtaç durum düşüren hususlar incelenecektir. Son olarak da geçmişte ve günümüzde, söz konusu çocukların himayesi için ortaya konulan çabalar ve geliştirilen uygulamalar değerlendirilecektir. Yaptığımız bu çalışmaya "2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı" 2023/1 dönemi kapsamında destekleyen TÜBİTAK'a teşekkür ediyoruz.

5 el-Mâûn 107/2-3.

6 en-Nisâ 4/9.

7 Buhârî, "Edeb" 24; Müslim, "Zühd" 42.

1. Kavramsal Çerçeve

Geçmişten bugüne çocuklar toplumun en savunmasız ve korunmaya muhtaç bireyleri olarak görülmüştür. Bu sebeple çocuklar toplumun en zayıf halkalarından birini oluşturmakta ve bu zayıf halkanın yerine göre aile, toplum veya devlet tarafından korunması gereği duyulmuştur. Yaş, cinsiyet, maddi gelir vb. ayrım yapılmaksızın her çocuk korunmalıdır; ancak her çocuk "korunmaya muhtaç çocuk" olarak tanımlanan toplumun dezavantajlı grubu içerisinde yer almayabilir.

Bir çocuğu himaye edecek kimselerin olmaması, yetişkin bir birey gibi kendi ihtiyaçlarını karşılayamaması onu korumasız ve muhtaç duruma düşürebilmektedir. Ayrıca çocuğu himaye edecek kimseler bulunsa dahi çocuğun birtakım haklardan yoksun bırakılması, gelişiminin engellenmesi veya istismar edilmesi de çocukları korumaya muhtaç hale getirebilmektedir.

2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu'nun 3/b-1-4. maddesinde yapılan tanıma göre korunmaya muhtaç çocuk; "Beden, ruh ve ahlâk gelişimleri veya kişisel güvenlikleri tehlikede olup; ana veya babasız, ana ve babasız, ana veya babası veya her ikisi de belli olmayan; ana veya babası veya her ikisi tarafından terk edilen; ana veya babası tarafından ihmal edilip fuhuş, dilencilik, alkollü içkileri veya uyuşturucu maddeleri kullanma gibi her türlü sosyal tehlikelere ve kötü alışkanlıklara karşı savunmasız ve başıboşluğa sürüklenen çocuklardır."[8] Çocuk Koruma Kanunun 3/a-1 maddesinde ise korunma ihtiyacı olan çocuk, "Bedensel, zihinsel, ahlaki, sosyal ve duygusal gelişimi ile kişisel güvenliği tehlikede olan, ihmal veya istismar edilen ya da suç mağduru çocuktur."[9] şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanıma göre bütün yönleriyle gelişmesi için gerekli şartların yeteri derecede bulunmadığı çocuklar, korunmaya muhtaç çocuklardır. Geçmişte daha çok 'kimsesiz ve yoksul çocuklar' ifadesi tercih edilirken daha sonra kimsesiz ve yoksul olmayan çocukların da korunmaya ihtiyacı olabileceği düşünülerek bu kavram yerini daha kapsamlı olan "korunmaya muhtaç çocuk" kavramına bırakmıştır.[10]

İslâm dini literatüründe korunmaya muhtaç çocuklar, genellikle yetim prototipiyle ifade edilmektedir. Yetim, genellikle babası veya annesi ya da ebeveyni ölmüş çocuk anlamına gelmektedir. Ancak himayeye ve desteğe muhtaç olması hasebiyle yalnız başına kalan çocuklar için de mecazen yetim tabiri kullanılmaktadır. Bu kullanım, himaye edilmeye muhtaç olan herkesi kapsamaktadır. Bu anlamda şu

8 Sosyal Hizmetler Kanunu, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2828&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5 (Erişm: 5 Mayıs 2024).

9 Çocuk Koruma Kanunun, https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5395.pdf (Erişm: 5 Mayıs 2024).

10 Nesrin G. Koşar, *Sosyal Hizmetlerde Aile ve Çocuk Refahı Alanı* (Ankara: MN Ofset, 1992), 43.

dört grup çocuğun yetim olarak nitelendirilebileceğini dolayısıyla korumaya muhtaç olduklarını söyler. Bunlar; "annesiz veya babasız çocuklar, hem annesiz hem babasız olan çocuklar, anne veya babası ya da her ikisi de belli olmayan çocuklar ve anne veya babası ya da her ikisi tarafından terk edilen (lakît) çocuklardır."[11] Bu tanımlar incelendiğinde korunmaya muhtaç çocuk tabirinin; kimsesiz, yetim, yoksul, istismara uğramış veya istismara açık, ihmal edilmiş ve gelişimine engel olunan bütün çocukları kapsadığı görülmektedir.

2. Korunmaya Muhtaç Çocuk Sorununu Ortaya Çıkaran Sebepler

Çocuklar zihinsel ve fiziksel yapıları gereği toplumun diğer bireylerinden daha savunmasızlardır. Bu sebeple çocuklar kendilerini kişisel ve çevresel faktörlerden koruyamamaktadırlar. Çocuğun kendini koruyamaması ve savunamaması da çocuğun gelişimini engellemekte hatta hayatını ve sağlığını tehlikeye sokabilmektedir. Bir çocuğun "korunmaya muhtaç çocuk" grubuna dâhil edilmesi ve bu grubun ortaya çıkmasına sebep olan hususlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür.

2.1. Çocuğun Ebeveyninin Vefat Etmesi veya Terk Edilmesi

Çocukların ihtiyaçlarını karşılaması beklenen ve onları himaye altında tutması gereken ilk kişiler ebeveyndir. Ancak her zaman arzu edilen ve ideal olan bu durumlar gerçekleşmeyebilir. Çocuğun anne ve babasının vefat etmiş olması ya da terk edilmiş olması çocuğun korunmaya muhtaç duruma düşmesine sebep olan temel faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gerçekten hareketle İslâm dini, anne ve babasını kaybetmiş çocukların, en az anne ve baba sahibi çocuklar kadar himaye edilmesi üzerinde durmuş ve onlara yardım edilerek sahip çıkılmasını tavsiye etmiştir. Bir ayette bu tavsiyelerden biri şu şekilde yer almaktadır: "*Bir de sana yetimleri soruyorlar. De ki: "Onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar)sanız (sakıncası yok). (Onlar da) sizin kardeşlerinizdir. Allah bozguncuyu yapıcı olandan ayırır. Allah dileseydi sizi zora sokardı. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[12] Kimsesiz veya korunmaya muhtaç çocukların korunup gözetilmesi, onların bir aile içerisinde diğer çocuklardan ayırt edilmeksizin barındırılması hadis-i şeriflerde teşvik edilmiştir. Nitekim Peygamberimiz (s.a.v.) bir hadislerinde şöyle buyurmuştur: "*Müslümanlar arasında en hayırlı ev, içerisinde yetim olan ve yetime de iyi muamele yapılan evdir."*[13] Bir başka hadisinde ise şöyle buyurmuştur: *"Kim Müslümanlar arasında bir yetimi (evine alıp)*

11 Vecdi Akyüz, *İslâm'da Yetim Hakları ve Sorumluluklarımız* (İstanbul: Gümüş Ofset, 2010), 6.

12 el-Bakara 2/220.

13 İbn Mâce, "Edeb" 6.

kendi yediğinden yedirir, kendi içtiğinden içirirse affı kabil olmayan bir günah (yani şirk) işlemediği takdirde Allah onu mutlaka cennetine kor."[14] Yetime bakılması ve gözetilmesi ona en güzel bir biçimde yardım edilmesi gerektiği hususunda daha birçok ayet ve hadis mevcuttur.

İslâm Hukukuna göre de çocuğun en çok bakım ve korumaya ihtiyaç duyduğu hayatının ilk dönemlerindeki bakımı, öncelikle anneye babaya aittir. Hidane kavramıyla ifade edilen söz konusu bakımdan maksat çocuğu beslemek, korumak, gözetmek ve eğitmektir. Anne babanın olmadığı veya hidane şartlarını taşımadığı durumlarda bakım hak ve sorumluluğu sırasıyla çocuğun kadın cihetinden olan akrabalarına sonra sırasıyla baba tarafından kadın akrabalara intikal eder. Bu kimselerden herhangi biri yoksa hidane hak ve sorumluluğu çocuğun erkek cihetinden nikah düşmeyen yakınlarına geçer. Hidane hakkını haiz ayrı derecede iki yakının bulunması halinde hakim; güç, ahlak, yaş gibi çocuğun yararına olan vasıfları göz önüne alarak birisini tercih eder. Şartlara uymayan veya söz konusu şartlara haiz iken sonradan bunları kaybeden şahıstan çocuk alınır ve bir sonraki yakınına verilir. Hidane süresi çocuğun buna olan ihtiyacına bağlıdır.[15]

Bir kimsenin çocuğun bakım ve terbiyesiyle ilgili sorumlulukları yerine getirebilmesi için yalnızca yukarıda zikredilen kimselerden olması yeterli görülmemiştir. Bunun yanında akıl baliğ olması, çocuk için tehlike arz edebilecek herhangi bir rahatsızlığının olmaması ve ahlaki bakımdan güvenilir bir kimse olması gerekmektedir. Bunlar kadın ve erkeklerde bulunması gereken ortak özelliklerdir. Bunun yanında çocuğa bakacak olan erkeğin Müslüman olması, çocuk kız ise mahremi olması, kadının da çocuğa mahrem olmayan bir kimseyle evli olamaması gerekir. Bütün bu vasıflar belirlenirken çocuk merkeze alınarak onun korunması, en iyi şekilde yetiştirilmesi ve terbiyesinin göz önünde bulundurulduğu yani çocuğun yararı dikkate alındığı dikkat çekmektedir.

2.2. Ebeveynin Yetersizliği

Çocuğu himaye etmede önceliğe sahip olan ebeveynin ayın zamanda çocuklarının beslenme, barınma, eğitim gibi ihtiyaçlarını da en iyi şekilde karşılamaları beklenir. Söz konusu ihtiyaçların karşılanmaması/karşılanamaması durumunda çocuğun gelişimini engelleyen sorunlar ortaya çıkabilmektedir.

14 Tirmîzî, "Birr" 14.

15 H. Ahmet Özdemir, "Hz. Peygamber Devrinde Yetim ve Kimsesiz Çocuklar Meselesi", *Çocuk Sorunları ve İslâm Sempozyumu*, yay. haz. Ahmet İshak Demir (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 825-826.

Çocuğun bakımı, terbiyesi, mal varlığının idaresi, gerektiğinde evlendirilmesi ebeveyne ait hak ve sorumluluklardandır. Özellikle babaya çocuğu görüp gözetme kendi imkân ve kabiliyetlerinin gerektirdiği genel eğitim ve öğretimi ile dini terbiyesini sağlama, başkasından ona gelebilecek ve onun başkalarına verebileceği zararlara karşı tedbir alma, normal yaşama giderlerini karşılama gibi görevler yüklenmiştir.[16]

İslâm Hukukuna göre çocuğun maddi ihtiyaçlarını giderme yükümlülüğü öncelikle babaya aittir. Baba çalışarak çocuğa bakmak ve ihtiyaçlarını karşılamak mecburiyetindedir. Mesuliyet babadan meşru bir şekilde düştüğü takdirde, örneğin baba düşkün hale gelirse, çocuğun nafakası baba cihetinden, yoksa anne cihetinden mahrem akrabaları, bunlar da yoksa en nihayetinde beytülmalden yani devlet tarafından karşılanır. Ancak Müslümanlar kurdukları vakıflarla yetim veya yardıma muhtaç çocukların ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle bu yükü devletin sırtından alarak topluma yüklemiştir. Bu kurumlar bugünkü sosyal hizmetler kuruluşlarının da temelini oluşturmaktadır.[17] Yapılan bütün bu çalışmalarla çocuğun hiçbir şekilde mağdur edilmemesi hedeflenmiştir.

Hz. Peygamber bir hadis-i şerifte "*Velisi olmayanın velisi devlet başkanıdır.*"[18] buyurarak, kimsesiz ve bakıma muhtaç çocukların himayesinden devleti sorumlu tutmuştur. "Çocuğun topluma kazandırılarak faydalı hale getirilmesi, maddi ve manevi yeteneklerinin geliştirilmesi için gerekli eğitimi alabilmesini sağlayacak müesseselerin kurulması, bunların her türlü ihtiyacının temin edilmesi de devletin görevleri arasındadır. İslâm küçüklerin korunup gözetilmesi ve gelişmişlik düzeylerin yükseltilmesi için gerekli olan bütün masrafların devlet hazinesinden karşılanmasını istemiş, ekonomik durumu iyi olan müminleri de bu çocukların yetiştirilmesinde faydalı bireyler haline getirilmeleri hususunda teşvik etmiştir."[19]

2.3. Kötü Alışkanlıklara Maruz Kalma

Aile, insanın, içinde huzur ve sükûnete kavuşacağı bir ortam, insanı günah ve haramlardan koruyan bir sığınak, nesillerin sağlıklı bir şekilde devam etmesini sağlayan en önemli mekanizmadır.[20] Çocukluk insan hayatının şekillendiği gelişimsel dönemlerden biridir ve bu dönemin sağlıklı olabilmesi için çocukların bu mekanizma

16 Vecdi Akyüz, "Ana-Baba", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/102.

17 Süleyman Emre Zorlu, "Günümüz ve İslâm Hukukunda Çocuk Hakları Karşılaştırmalı Bir İnceleme" *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 21/2 (2013), 155.

18 İbn Mâce, "Nikâh" 15.

19 Yunus Emre Arslan, *İslâm Hukuku Açısından Kimsesiz Çocuklar* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 53.

20 Arslan, *İslâm Hukuku Açısından Kimsesiz Çocuklar*, 55.

içinde yani ailelerinin yanında yetişmesi esas olarak kabul edilmiştir. Ancak çocukların fiziksel ve ruhsal gelişimleri açısından ailelerinin yanında kalmalarının sakıncalı olduğu zamanlar da bulunabilmektedir.[21] Nitekim çocukların modellemeye çalıştığı ebeveynin kötü alışkanlıklarının olması, çocuğu da bu alışkanlıklara teşvik etmekte ve çocuğun yaşam alanını bozmaktadır. Bunun yanı sıra çocuğun kötü alışkanlıkları kendisinin de kazanmış olması mümkün olabilmektedir. Ailenin çocuğu kötü alışkanlıklardan koruyamaması ya da engel olmaması çocuğun sağlığına, psikolojisine hatta hayatını kaybetmesine neden olabilmektedir.

Çevresinde olup bitenleri fayda ve zarar açısından değerlendirebilecek ehliyete sahip olmayan çocuklar, çeşitli sebeplerle yetişkinlere göre zararlı maddeleri kullanma tehlikesine daha fazla maruz kalırlar. Diğer taraftan cezai ehliyetleri olmadığı için madde satıcılarının daha çok çocukları tercih ettikleri görülmektedir. Çocukların bu ve benzeri tehlikelere maruz kalmasının en önemli sebeplerinden biri, başta ailesi ve akrabaları olmak üzere çocuğu söz konusu tehlikelere karşı himaye edecek kişilerin veya ilgili kurumların ihmalidir.[22]

2.4. Hastalık

Her çocuk sağlıklı bir şekilde dünyaya gelmemektedir ya da daha sonra sağlığı bozulabilmektedir. Sağlık sorunları olan çocukların bakımını da ilk olarak aile üstlenmektedir. Çocuğun fiziksel ya da psikolojik bir rahatsızlığının bulunması aileyi hem maddi hem de manevi anlamda zora düşürebilmektedir. Bu sorumluluğu üstlenmek istemeyen ya da sorunla başa çıkamayan aileler de çocuğu terk edebilmekte veyahut da kurumlara verebilmektedir.

İslâm, insanın çevresindeki varlıklara karşı olumlu davranışlar sergilemesini, iyilik ve güzelliklerle hareket etmesini emretmektedir. Dolayısıyla bu vasıflara sahip olan bir insanın, karşı tarafa ilgisiz kalması, yardımlaşma ve iyilik yapma duygusundan uzak kalması, bencil ve menfaatperest olması düşünülemez. Hz. Peygamber, engelli/engelsiz ayırımı yapmadan insanlara insanca yaklaşılmasını istemektedir. İyilik yapma bilincine sahip olan kişi, sadece engellilere değil, yoksul, yetim ve muhtaç olan herkesin yardımına koşacak, iyilik ve yardım etmekten haz duyacaktır. Bu hazzı ona "*Bir insan, kardeşine yardım ettiği sürece Allah da ona yardım eder…*"[23] nebevî düsturu tattıracaktır. "Burada sözü edilen yardım çok çeşitli olabilir. Örneğin,

21 Ergün Yazıcı, "Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Çocuk Evleri", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/18 (2012), 500.

22 Muhammed Arif Abdulnazar, *İslâm Hukukunda Çocuk İstismarını Önleyici Tedbirler* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 17.

23 Müslim, "Zikir" 38.

maddi ve parasal bir yardım olabileceği gibi, moral verme, teselli etme gibi manevi bir yardım da olabilir. İnsana insanlarla iyi geçinmenin yolunu ve yöntemini öğreten bu tür hadisler, insanda iyilikseverlik ve yardımseverlik duygularını aşılamaya yönelik bir bilinç oluşturmaktadır. Bu bilince sahip olanlar, mazlum ve mağdur insanlara yardım etmeyi ibadet telakki ederler."[24]

İslâm'ın, fiziksel ve psikolojik rahatsızlıkları olan bireylere yapılan maddi manevi her iyiliği ibadet olarak addetmesi toplumdaki dezavantajlı çocukların ve ailelerinin hayatlarını kolaylaştırması açısından önem arz etmektedir. Bu çocuklar ve aileler için yapılabilecek her yardım çocuğun gelişiminin daha sağlıklı bir şekilde ilerleyebilmesine olanak sağlamaktadır.

2.5. İstismar

İstismar, "smr" fiilinden türemiş olup, bir şeyden elde edilen her türlü fayda, yararlanma, meyvesini toplama[25], birinin iyi niyetini kötüye kullanma, sömürme anlamlarına gelir. Bu anlamda çocuk istismarı, çocuktan sadece olumsuz anlamda faydalanmayı değil olumlu anlamda faydalanmayı da içerir. Ancak zamanla kelime anlam daralmasına uğrayarak sadece olumsuz anlamda kullanılagelmiştir. Günümüzde istismar denildiğinde ise çoğunlukla cinsel istismar kastedilmektedir.

Dünya Sağlık Örgütünün 1999'daki Çocuk İstismarını Önleme Toplantısı Raporunda, çocuk istismarı ve ihmali, "çocuktan sorumlu olan kişilerin kendilerine duyulan güveni ya da fiziksel güçlerini kullanarak çocuğun gelişimine, sağlığına ya da yaşamına zarar veren veya zarar vermekle sonuçlanabilecek davranışlarda bulunması[26] olarak tanımlanmıştır.

Genel anlamıyla çocuk istismarı "18 yaşın altındaki çocuğun, onun bakım, gözetim ve sorumluluğunu üstlenen kişi ya da kurumlar tarafından, çocuğun gelişimini herhangi bir şekilde zedeleyici biçimde fiziksel, cinsel, ekonomik ve duygusal bakımdan zarara uğratılmasıdır."[27]

24 Saffet Sancaklı, "Hz. Peygamberin Engellilere Bakış Açısının Tespiti", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/2 (2006), 54.

25 İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sıhah tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attar (Beyrut: Dâru'l-İ'lm, 1407/1987), "smr", 2/605-606.

26 Report of the Consultation on Child Abuse Prevention, https://iris.who.int/handle/10665/65900 (Erişim 7 Mayıs 2024), 15.

27 Sema Öztürk, *Çocuklarda Duygusal İstismar* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 9.

2.5.1. Fiziksel İstismar

Anne-baba, bakımı üstlenen kişi veya herhangi bir yetişkin tarafından çocuğun bedenine verilen fiziki zarar ve örseleyici davranıştır. Fiziksel istismar, kazayla olmayan kasıtlı olarak yapılan eylemleri içerir.[28] Çocuğun bedeninde morarmalar, kırık, çıkık, dişlerde çürüme veya kırılma, kafaya alınan darbeler sonucu oluşan travmalar başlıca en yaygın belirtilerdendir.

Hz. Peygamber (s.a.v) çocuklara karşı her zaman yumuşak ve anlayışlı tavırlar sergilemiştir. Onunla on yıl birlikte yaşayan Enes b. Malik şöyle demiştir: "Resûlullah'a (s.a.v.) on sene hizmet ettim. Vallahi bana bir kez olsun *'Öf!*' bile demedi. Herhangi bir şeyden dolayı, '*Niçin böyle yaptın*?' demediği gibi, '*Şöyle yapsaydın ya*!' da demedi."[29] Çocuklara merhametli davranmayı, onları güzelce terbiye ederek yetiştirmeyi tavsiye eden Peygamberimiz (s.a.v.) bu öğütleriyle[30] çocuğu fiziksel şiddete karşı korumayı hedeflediğini söyleyebiliriz.

2.5.2. Duygusal İstismar

Çocukların sosyal ortama uyum sağlayabilmesi, insanlarla sağlıklı ilişkiler kurabilmesi sadece ailesinin maddi ihtiyaçlarını karşılamasıyla sınırlı kalmaz. Çocuğa sağlam bir karakter kazandırılması ve ruh sağlığının korunması da aileye düşen önemli vazifelerdendir. Bu bakımda çocuğun en temel ihtiyacı sevgi ve ilgidir.[31]

İslâm'da çocuğun ilgi ve sevgi ihtiyacı, ruhsal gelişiminde oynanacak roller gerek ayetler gerek hadislerde geçen hükümler ve örneklerle güvence altına almıştır. Hz. Nuh ve Hz. Lokman'ın çocuklarına karşı kullandıkları "*Yavrucuğum*…"[32] sevgi dolu hitabıyla ve Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'e *"... 'Yavrucuğum' dedi, 'Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm; düşün bakalım sen bu işe ne diyeceksin?'...*"[33] ifadesiyle çocuğu muhatap alarak ona verdiği değeri ortaya koymuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.) de yetimin başını okşayan kişinin, elinin değdiği her saç teline karşılık sevap alacağına[34] dikkat çekerek kalbinin yumuşamasını isteyen kişiye de yetimin başını okşamasını tavsiye etmiştir.[35] Diğer taraftan Peygamberimiz içinde yetime kötü mu-

28 Betül Pelendecioğlu - Sefa Bulut, "Çocuğa Yönelik Aile İçi Fiziksel İstismar", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Dergisi* 9/1 (2009), 51

29 Buhârî, "Edeb" 39; Müslim, "Fedâil" 51.

30 Bk. Buhârî, "Edeb" 18; Müslim, "Fedâil" 65; Ebû Dâvûd, "Edeb" 120-121.

31 Cemil Liv, "İslâm Hukuku Açısından Çocuk İhmal ve İstismarı", *Darulhadis İslâmi Araştırmalar Dergisi* (Aralık 2021), 21.

32 Hûd 11/42; Lokmân, 31/13, 16, 17.

33 es-Saffât 37/102.

34 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999), 36/476.

35 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/21.

amelede bulunan evi, en hayırsız ev olarak nitelemiştir.[36] Ayrıca "*Allah'tan korkun ve çocuklarınız arasında adaleti gözetin."*[37] buyurarak ebeveynin çocuklara karşı sevgi, şefkat ve ilgide de adaletli olmasını öğütlemiştir.

2.5.3. Cinsel İstismar

Cinsel istismar, bir yetişkinin cinsel doyum sağlamak amacıyla zorla veya ikna ederek bir çocuğu kullanmasıdır. Cinsel istismarın mutlaka şiddet içermesi gerekmez, çocuğun rızasının olup olmadığına da bakılmaz.[38] İslâm dini hayasızlığı, zinayı, zinaya sebebiyet verecek tutum ve davranışları yasaklamış[39]; getirdiği mahremiyet ilkeleriyle[40] ve ağır müeyyidelerle[41] bütün bu kötülüklerin önüne geçilmesini hedeflemiştir. Böylece başta çocuklar olmak üzere bütün bir toplumu korumayı hedeflemiştir.

Diğer taraftan İslâm, çocukların yanında kötü konuşmayı, uygun olmayan resimlerin gösterilmesini ve görüntülerin izletilmesini, bedenleri hakkında konuşulmasını yasaklayarak çocukları cinsel istismara karşı korumayı hedeflemiştir. Ayrıca küçük yaştan itibaren çocuklara gerekli mahremiyet eğitimin verilmesini emretmesi[42] de bu amacı gerçekleştirmeye yöneliktir.

2.5.4. Ekonomik İstismar

Çocuğun ekonomik istismarı, çocuğun erken yaşlarda kazanç sağlaması amacıyla bedensel ve ruhsal gelişimine uygun olmayan yerlerde ve işlerde çalıştırılması, kazancının kullanılması durumudur.[43] Çocuğun ebeveyn tarafından bir gelir kaynağı olarak görülmesi ve çocuğun sahip olduğu hakları gasp etmesiyle birlikte çocuğun gelişimi engellenebilmektedir. Çocuğun ekonomik açıdan istismarı diyebileceğimiz bu gibi durumlarda İslâm din, çocuğun para kazanmak için çalıştırılmasını prensip olarak kabul etmez.

Ekonomik istismar bakımından çocuklar en fazla madde bağımlıları ve satıcılarının tehdidi altındadırlar. Zira buluğ çağına ermemiş bir çocuk madde kullanımı tercihinde bulunup bulunmama ehliyetine sahip değildir. Bu durumu fırsata çeviren

36 İbn Mâce, Sünen-i İbn Mâce, "Edeb" 6.

37 Buhârî, "Hibe" 12-13; "Şehâdât" 9; Müslim, "Hibât" 13.

38 Liv, "İslâm Hukuku Açısından Çocuk İhmal ve İstismarı", 11.

39 İlgili ayetler için bk. en-Nahl 16/90; en-Nûr 24/30-31.

40 Bk. en-Nûr 24/30-31.

41 Bk. en-Nûr 24/2.

42 Bk. en-Nûr 24/58.

43 İbrahim Canan, "Çocuk İstismarını Önlemede İslâm'ın Bir Tedbiri: Çocuğun Kazancının Ebeveyne Haram Olması Meselesi", *Çocuk Sorunları ve İslâm Sempozyumu* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 168.

madde satıcıları küçük çocukların cezai ehliyeti olmadığı için genelde onlara satış yaptırmaktadırlar. Çocukların satıcı olarak kullanılmalarının ve bizzat madde kullanımına maruz kalmalarının bir sebebi de sebebi aileleri tarafından ihmal edilmeleridir. Bu sebeple de madde kullanan çocukların istismara maruz kaldıkları söylenebilir.[44]

Çocuğun nafakasını temin etme, ona güvenli bir yaşam alanı oluşturma, eğitimiyle ilgili masrafları karşılama ailenin yükümlülüğündedir. Şayet aile bunu yerine getiremeyecek durumdaysa bu sorumluluğu devlet üstlenir. Öte yandan İslâm Hukuku'nda çocuğun henüz anne karnındayken mirastaki payı muhafaza edilmiş, lehine yapılan vasiyet ve vakıf geçerli sayılmıştır.[45] Çocukların malları muhafaza altına alınmıştır. "*Rüştüne erinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin…"*[46] ayeti gereği çocuğun velisi çocuğun ihtiyaçlarını karşılamak dışında onun malıyla ilgili bir tasarrufta bulunamaz. *"Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş doldurmuş olurlar..."*[47] ayeti velilere ciddi bir uyarıda bulunmaktadır. İslâm hukukunun çocukların malını korumak için aldığı bu tedbirler ve malı üzerinde zararlı olan her türlü davranışa getirdiği yasak, çocukların mallarının istismar edilmesini engellemeye yöneliktir.[48] Aynı şekilde yetim oldukları için cahil bırakılan veya çalıştırıldıkları için okumalarına fırsat verilmeyen çocukların, temel eğitimi ve dini bilgileri öğrenmeleri için Osmanlı Döneminde mahkeme söz konusu çocukların vasî, mürebbi veya çalışıyorlarsa ustaları tarafından mektebe gönderilmelerinin zorunlu tutulması hem eğitim hem de ekonomik açıdan çocuğun istismarını önlemeye yönelik alınmış yasal bir tedbir olarak önem arz etmektedir.[49]

Netice itibariyle "çocuğun fiziksel ve cinsel istismarla bedeni zarara, ekonomik istismar ile maddi zarara maruz kalması hususunda ciddi tedbirler alan İslâm, aynı zamanda çocukların hayatında derin yaralar açacak psikolojik travmaların ve duygusal çöküntülerin önüne set koymaya çalışmıştır. Bu bağlamda aile içinde çocuklar arasında adaletsizlik, kin, nefret, düşmanlık gibi olumsuzlukların oluşmasına neden olan davranışları da engelleyici tedbirler almıştır."[50]

44 Abdulnazar, *İslâm Hukukunda Çocuk İstismarını Önleyici Tedbirler*, 17

45 Abdulnazar*, İslâm Hukukunda Çocuk İstismarını Önleyici Tedbirler*, 52.

46 el-En'âm 6/152.

47 en-Nisâ 4/10.

48 Liv, "İslâm Hukuku Açısından Çocuk İhmal ve İstismarı", 21.

49 İlgili mahkeme kaydı için bk. Coşkun Yılmaz, *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil (1237-1246/1822-1831),* 88/174, (Hüküm no. 56).

50 Liv, "İslâm Hukuku Açısından Çocuk İhmal ve İstismarı", 25.

2.6. Kitlesel Sorunlar

Gelir dağılımındaki adaletsizlikler, yoksulluk, işsizlik, kırsal ve kentsel kesimler arasındaki eşitsizlikler, savaş, göç, salgın ve doğal afetler gibi tüm kitleyi etkileyen krizler çocukların ebeveynlerini, yaşam alanlarını, maddi ve manevi imkânlarını kaybetmelerine neden olmaktadır.

Gelişmişlik düzeyi, gelir dağılımı, nüfus, kentleşme, imkânlara ulaşma kolaylığı gibi bölgeden bölgeye farklılık gösteren durumlar sebebiyle özellikle kırsal kesimlerde yaşayan ve yaşıtlarıyla aynı imkâna sahip olmayan çocuklar gelişimlerini aynı düzeyde tamamlayamamaktadırlar. Her çocuğun gelişiminin aynı olmaması, temel ihtiyaçlarının bile karşılanamaması çocukların sağlıklı bir şekilde gelişmelerini engellemekte hatta hayatlarını kaybetmesine neden olmaktadır. Bu ve benzeri durumlarda çocukların öncelikle ebeveyni tarafından korunması beklenir. Ebeveyninden yoksun olan çocuklara ise akrabalarının sahip çıkıp kol kanat germesi, bu da imkansız ise devletin bu çocukları koruma altına alması gerekir. Kurân-ı Kerîm'in yetimlerle ilgili öğütleri ve Peygamberimiz'in (s.a.v.) uygulamaları da bunu teşvik etmektedir.

3. İslâm Hukukunda Çocukların Himayesine Yönelik Uygulamalar

Ölüm, savaş ve doğal afetler gibi nedenlerle yetim kalanların, aileleri tarafından terk edilen ya da istismara uğrayan çocukların himaye edilmesi, kendilerine ve topluma kazandırılmaları bugün olduğu gibi tarihte de insanların karşı karşıya kaldıkları en önemli problemlerden biridir. Zira hayatını tek başına devam ettirme hususunda yetersiz kalan çocuklar, aynı zamanda olumsuzluklardan etkilenme hususunda toplumun en zayıf halkasını oluştururlar. Bu sebeple daima başkaları tarafından himaye edilmeye ve desteklenmeye muhtaçtırlar. Öncelikle şunu ifade etmekte fayda vardır. Çocuğun, kendi anne babası yanında gördüğü şefkat ve merhameti, başkalarının yanında göremeyeceği gibi hiçbir anne baba kendi öz evladında tattığı anne babalık duygusunu başka bir çocukta tadamaz. Bu nedenle arzu edilen ve olması gereken her çocuğun kendi anne babası yanında yetişmesidir. Ancak bu durum her zaman gerçekleşmeyebilir. Çünkü her çocuk sıcak bir aile yuvasında büyüme şansına sahip olmayabilir. İşte çeşitli nedenlerle bir aileden yoksun kalmış kimsesiz, yetim ve korumaya muhtaç olan çocukları sıcak bir aile ortamında koruma, kollama ve hayata hazırlama gibi ulvi gayeler, çeşitli uygulamaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

3.1. Akraba Himaye Modeli

Ebeveyninden yoksun çocukların himayesini öncelikle akrabalarının deruhte etmeleri beklenir. Bu uygulamanın kökenini oluşturabilecek referanslara Kur'ân ve sünnette rastlamak mümkündür. Hz. Musa'nın bebeklik döneminde Firavun'un eşi Hz. Asiye tarafından himaye edilmesi,[51] Hz. Zekeriyya'nın yetim doğan Hz. Meryem'i koruyup gözetmesi[52] bu uygulamaya temel teşkil eden başlıca örnekler olarak zikredilebilir. Diğer taraftan hayata yetim olarak başlayan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) önce dedesi Abdulmuttalip daha sonra amcası Ebû Talip tarafından himaye edilmesinin[53], yıllar sonra amcasının ekonomik açıdan sıkıntı yaşadığı dönemde de Efendimizin onun oğlu Hz. Ali'yi (ö. 40/661), diğer amcası Hz. Abbas'ın (ö. 32/653) ise yeğeni Hz. Ca'fer'i himayesine almasının[54] da akraba himaye modeline örneklik teşkil ettiği söylenebilir. Yetim bağlamında düşündüğümüzde şu ayaeti kerime bu modele meşruiyet zemini oluşturabileceği kanaatindeyiz. *"... Sana bir de yetimlerden soruyorlar. De ki: Onlar hakkında yapacağınız bir ıslah, işlerine karışmamaktan daha hayırlıdır. Eğer onlara karışırsanız (onlarla bir arada yaşarsanız), onlar sizin kardeşlerinizdir..."* Bu ayette geçen "*Eğer onlara karışırsanız"* ifadesini "birlikte aynı çatı altında yaşama ve aynı mekânı paylaşma" şeklinde yorumlayan müfessirler vardır.[55] Örneğin Elmalılı söz konusu ayetin bu kısmını şöyle yorumlamıştır: "Ve eğer siz onlardan kaçınmaz da onlara karışırsanız, onları yanlarınıza alır, onlarla birlikte yaşar, onlarla birlik olur, onları evlendirmek suretiyle içinize alır, işlerine bakarsanız, onlar sizin (dinde) kardeşlerinizdir."[56] *"Müslümanlar arasında en hayırlı ev, içinde kendisine iyi davranılan bir yetimin bulunduğu evdir. Müslümanlar arasında en kötü ev ise içinde kendisine kötü davranılan bir yetimin bulunduğu evdir."*[57] hadis-i şerifi ise genel anlamda yetimlere iyi davranma anlamının yanı sıra onlarla bir arada yaşamaya teşvik anlamı da içermektedir. Neticede bütün bu ve benzeri naslarda kimsesiz ve yetim çocukların, öz evlat gibi aile içerisinde bakılmasının önemine işaret edildiği söylenebilir.[58]

51 el-Kasas 27/7-13.

52 Âl-i İmrân 3/37.

53 Muhammed b. İshak b. Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1999), 1/204.

54 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/281-282.

55 Bk. Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vucühi't-te'vil,* thk. ve talik ve dirase Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz; şarik fî tahkik Fethi Abdurrahman Ahmed Hicazi (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1998), 1/431; Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn Fahreddin Râzî, *et-Tefsirü'l-kebir: Mefatihü'l-gayb* (y.y.: Dârü'l-fikr, 1981), 6/55.

56 Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili,* sdl. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, (İstanbul: Azim Dağıtım, ts.), 2/93.

57 İbn Mâce, "Edeb" 6.

58 Abdurrahman Kurt, "İslâm'ın Koruyucu Aileye Bakışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (1994), 178.

Aşağıda yer alan modellerden farklı olarak akraba himaye modelinde, ebeveyn kadar olmasa da çocuklar ihtiyaç duyduğu şefkat, merhamet, ilgi ve alakayı akrabalarının yanında daha fazla göreceklerdir. Ayrıca diğer modellerde çocuğun nesep, mal, mahremiyet, miras ve nafaka gibi ihlal edilen hakları bu modelde korunmuş olacak veya söz konusu hakların ihlali en az seviyeye indirilmiş olacaktır.

3.2. Velayet

Toplumun en savunmasız kesimini oluşturan çocuklar, ebeveyn ölümleri, terk etme/edilme (aileyi teşkil eden üyelerden herhangi birisi; anne, baba ya da çocuk), boşanma gibi nedenlere bağlı olarak başkalarının himayesine ihtiyaç duyabilirler. Bu gibi durumlarda onların bakım ve gözetimleri kanuni temsilcileri yani velileri ya da vasileri tarafından yerine getirilir. Nitekim yetim veya öksüz çocuklar, çeşitli nedenlerle yuvasını terk ederek sokakları yaşam alanı olarak seçen çocuklar ve evlatlıklarla çeşitli nedenlerle devletin ya da özel kurumların himayesi altında yaşamlarını sürdürmek zorunda kalan çocukların her biri kendi açılarından velâyet ya da vesâyet hükümlerine tabi olarak hayatlarını devam ettirmek durumunda kalmaktadırlar.[59] Diğer taraftan bir ailede anne babasıyla birlikte yaşayan temyiz gücüne sahip olmayan çocuklar ile akıl hastaları ve temyiz kudreti olduğu halde eda ehliyeti noksan olanların da veliye ihtiyacı vardır. Nitekim Gazalî (ö. 505/1111), neslin korunması bağlamında çocuğun eğitimi, büyütülmesi, beslenmesi, onun için yiyecek ve giyecek temin edilmesini sağlayacak bir veli tayin etmenin zarûrî, yaşları küçük olan kız ve erkek çocuğun ileride yapacakları evlilik akdi için bir veli tayininin ise hâcî maslahatlardan olduğunu belirtir.[60]

3.3. Süt Evlatlığı

Evlenmek ve çocuk sahibi olmak insan için fıtrî bir ihtiyaçtır. Bu nedenle kadın olsun erkek olsun belli bir yaşa gelince evlenmek ve çocuk sahibi olmak ister. Ancak bazı çiftler isteseler de çocuk sahibi olamayınca bu ihtiyaçlarını gidermek için arayış içine girerler. Diğer taraftan toplumda yetim, öksüz ve terkedilme gibi nedenlerle birçok sahipsiz çocuk aile yuvası sıcaklığından uzak büyümektedir. Toplumlar böyle durumlarda bu iki tarafı birleştirmeye yönelik çeşitli çözüm yolları bulmuştur. Bunlardan biri de süt emzirme yoluyla süt evladı edinmedir. Şöyle ki evli bir kadın başkasının iki yaşını geçmemiş çocuğunu emzirirse kendisi o çocuğun süt annesi, kocası ise süt babası olur. Böylece süt emen çocuk da süt evlat olmuş olur.

59 Şevket Topal, "Korumaya Muhtaç Çocukların Bakımı ve Gözetimi Açısından İslâm Hukukunda Velâyet ve Vesayet Yetkisi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 6/3 (2006),* 260.

60 Ebu Hamid HuccetülİslâmMuhammed b. Muhammed Gazzalî, *el-Müstasfa: min ilmi'l-usûl,* thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî, (Beyrut: Dâru'n-nefâis, 2011), 1/479.

İslâm dini süt emme yoluyla kurulan akrabalığı sadece mahremiyet bakımından öz akrabalık gibi saymıştır. Böylece çocuğun mahremiyeti ihlal edilmeden ve diğer hakları da korunarak söz konusu çocuklar sıcak bir aile ortamında şefkatle ve merhametle bakılıp büyütülme imkanına kavuşmuş olurlar.

3.4. Velâ

Velâ, köle iken hürriyetine kavuşan, İslâm'ı yeni kabul eden veya buluntu çocuk olduğu için nesebi bilinmeyen belli nitelikteki kişilerin bazı haklardan istifade etmeleri için sağlanan hukukî bir statüdür.[61] Yardımlaşma ve dayanışma amacıyla yapılan bu anlaşmada herhangi bir nesep bağı inşa edilmediği için anlaşma sadece ilgili taraflara bir takım hak ve yükümlülükler sağlar, onların ölümüyle bu haklar varislerine intikal etmez.[62] Bu uygulama özellikle buluntu çocukların himayesi bakımından önem arz etmektedir.

3.5. Lakît

Bakımını sağlamaktan aciz kalma veya zina töhmetinden kaçınma gibi sebeplerle bir yerde bırakılmış veya kaybolmuş; fakat anne babası veya birinin kölesi olduğu bilinmeyen kimsesiz çocuğa lakît denir.[63] Yetim ve kimsesiz çocuklarda olduğu gibi lakîtin velisi, *"Velisi olmayanın velisi sultandır."*[64] hadisi gereği devlet başkanıdır. Bu nedenle çocuğu korumak, eğitmek, nafakasını temin etmek ve varsa malından tasarrufta bulunma devlet başkanını yetkilendirdiği hâkime aittir. Diğer taraftan bir kimse iyi niyetle sahipsiz çocuğa (lakit) şefkat ve merhametle yardım eder onun geçimini sağlarsa buna engel olunmaz. Zira lakîti bulan, onu bakım ve gözetimine almaya diğer kimselere göre daha çok hak sahibidir. Ancak çocuğun nesebini üzerine geçirerek evlât edinmesi veya nesebini zayi etmesi câiz olmaz. Burada amaç, kimsesiz olan bu çocuğun haklarının korunması ve topluma kazandırılması olduğundan bulan kimsenin çocuğa bakıp onu gözetecek ve yetiştirecek ehliyette olması gerekir. Değilse ondan alınıp ehil olan bir başkasına verilir.[65] Lakît ile onu yanına alan kişi arasında mahremiyet ve evlilik engeli oluşmaz. Aynı zamanda bakımını üstlenen kişiyle çocuk arasında tevarüs cari olmaz. Ancak bu maksatlarla sahipsiz çocuğu evlatlık alan hayattayken başkalarının hakkını ihlal etmeden ona

61 Şükrü Özen, "Velâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/12.

62 Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâîlî Makdisî İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1968), 6/427.

63 Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *el-Mebsut* (Beyrut: Daru'l-Marife, 1993), 10/209.

64 Tirmizî, "Nikâḥ" 15; Ebû Dâvûd, "Nikâḥ" 19; İbn Mâce, "Nikâḥ" 15.

65 Saffet Köse, "Lakît", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/68.

hibede bulunabilir, malının üçte birini geçmemek kaydıyla çocuğun lehine vasiyet edebilir.[66]

3.6. Evlat Edinme

Evlat edinme "kişinin, nesebi (soyu) belli olsun veya olmasın, başkasına ait olan bir çocuğu, kendi çocuğu olarak kabul etmesidir."[67] Evlat edinmeyi meşru gören sistemler, evlatlığı; nesep bakımından, evlenme yasağı, miras intikali ve mahremiyet gibi konularda öz çocuk gibi kabul ederler. İlk bakışta evlat edinenlere çocuksuzluk özlemini giderme, evlatlığa da sıcak bir yuva kazandırması bakımından olumlu bir izlenim verse de, evlat edinme aslında birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Kitap, sünnet ve ulemanın ittifakı ile yasaklanan evlat edinme uygulamasının diğer hukuk sistemlerinde uygulandığı hâliyle evlat edinene nafaka sorumluluğu yüklenmekte, evlatlık kendi nesebinden koparılmakta ve aralarında oluşturulan sunî soy bağıyla tevarüs cari olmakta ve böylece haksız kazanç söz konusu olmaktadır. Öte yandan Allah'ın koymuş olduğu haram-helal sınırları aşılarak mahremiyet kuralları ihlal edilmektedir. Bu yönüyle evlat edinme zararı faydasından daha çok olan bir uygulama olması hasebiyle İslâm hukukunca meşru bir himaye sistemi olarak görülmemiştir.[68]

3.7. Örfî Uygulamalar

Himayeye muhtaç çocukların korunması noktasında İslâm'ın temel ilkelerini kendilerine referans alan Türk milleti tarih boyunca başta vakıflar olmak üzere beslemelik, ahiret kardeşliği manevi evlatlık ve koruyucu ailelik gibi birçok alternatif uygulama geliştirmiştir. Bir vakıf medeniyeti olan Osmanlı Devleti'nde bazı vakıfların kuruluş gayeleri arasında öksüz, yetim ve kimsesizlerin korunup yetiştirme ve terbiyesi yer almıştır. Örneğin, Fatih Sultan Mehmed'in Ayasofya Camisiyle ilgili kurduğu bir vakfa bağlı olarak caminin batı yönündeki kapısı yanında bina ettirdiği Daru't-Tâlim bunlardan biridir. Bu okulun kuruluş amacı vakfiyede: "*Eytâm bulunur ise talim-i eytâm, bulunmaz ise etfâl-i fukarâyı müslimîne talimi ikdâm eyleyip…*" cümlesiyle ifade edilmiştir.[69] Öte yandan vakıflar, yetimleri yanlarına alıp kendi evlerinde himaye eden ailelere yetimler için ayrılan bütçeden malî destek de sağlamıştır. Böylece çeşitli sebeplerle aile şefkatinden yoksun kalmış çocuklar,

66 Muhammed b. İbrahim b. Abdüllatif Âli eş-Şeyh, *Fetevâ ve Resâil*, thk. Muhammed b. Abdurrahmmen b. Kasım (Mekke: Matbaatü'l-Hükûme, 1399), 9/20.

67 Mehmet Akif Aydın, "Evlat Edinme*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/527.

68 Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Ahmet Ekşi, *Şer'iyye Sicilleri Örnekliğinde İslâm Hukuku Bakımından Evlat Edinme* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019).

69 Nesimi Yazıcı, "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bir Değerlendirme"*, AÜİFD* 48/1 (2007), 16.

yanında kaldığı ailenin öz çocuklarıyla beraber bir aile yuvası sıcaklığı içerisinde barındırılmışlardır.[70] Yetim ve kimsesiz çocuklar vakıfların yanı sıra özellikle Osmanlının son döneminde kurulan ıslahhaneler, Dâruşşafaka, Cemiyet-i İmdâdiye, Esirgeme Derneği, Dârü'l-Hayr-i Âlî, Himâye-i Etfâl Cemiyeti, Dârüleytâmlar ve Leylî Eytâm İbtidâî Mektebi gibi kurumlar tarafından korunmuştur. Bütün bu kurumsal faaliyetlerle beraber yetimler çoğunlukla yakın akrabadan olan veya hâkim tarafından atanan vasîler tarafından himaye edilmiştir. Ayrıca yetimler bazı aileler tarafından beslemelik veya evlatlık olarak alınmak suretiyle de gözetilmiştir. Diğer taraftan zaman zaman yetimler icâr-i sağîr/sağîre olarak belli bir ücret karşılığında veya boğaz tokluğuna orta sınıf veya zengin ailelere hizmet etmek üzere onların yanlarında da kalmıştır. Bu çocuklar genellikle "besleme, ahretlik, manevî evlât" gibi isimlerle anılmıştır.[71]

Kimsesiz çocukların himayesine yönelik alternatif uygulamalar hususunda en dikkat çekici husus, hukukî yönü ağır basan velâ, lakît ve süt akrabalığından ziyade örfî yönü ağır basan beslemeliğin, ahiret kardeşliğinin, manevî evlatlığın ve koruyucu aile sisteminin daha yaygın olmasıdır. Bu durum, çocukların himayesinde gönüllülüğün ve ahlakî sorumluluğun esas olduğunu gösterir.

4. Türkiye'deki Mevcut Uygulamalar

Toplumdaki dezavantajlı gruplar birçok yönden diğer bireylerle eşit imkânlara sahip olamamakta hatta temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamamaktadır. Devlet bu dezavantajlı grupların ihtiyaçlarını karşılama, onların haklarını gözeterek diğer bireylerle eşit statüye gelebilme imkânı sunma ve onları topluma yararlı bireyler olarak yetiştirme görevini Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığını aracılığıyla sürdürmektedir. Her toplum kendi dinî ve kültürel geleneklerine göre korunmaya muhtaç hale gelmiş çocukların bakımı için çeşitli koruma tedbirlerini ürettiği gibi ülkemizde de söz konusu bakanlık eliyle koruyucu aile, kurum bakımı ve evlat edinme gibi modeller geliştirilerek uygulamaya konulmuştur.

4.1. Koruyucu Aile

Halihazırda ülkemizde, korunmaya muhtaç çocuklar için en çok teşvik edilen ve tercih edilen bakım şekli, koruyucu aile sistemidir. Koruyucu aile, çeşitli nedenlerle öz ailesi yanında bakımları bir süre için sağlanamayan çocukların, kendi aile ortamlarında eğitim, bakım ve yetiştirilme sorumluluğunu kısa veya uzun sü-

70 Nazif Öztürk, "Türk Toplumunda Koruyucu Aile Sistemi", *I. Aile Şûrası Bildirileri* (Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1990), 305.

71 Abdullah Karatay, "Türkiye'de Koruyucu Aile: Kökenleri, Gelişimi ve Bugünü", *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (2017), 393-394.

reli olarak, ücretli veya gönüllü statüde devlet denetiminde paylaşan, hissettikleri toplumsal sorumluluğu gösterebilen uygun aile ya da kişilerdir.[72] Bu uygulamalarla devletler aile yuvasından uzak yetişen çocuklara gerçek aile ortamına benzer bir ortam sağlamayı hedeflemektedirler. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı böyle bir tercihte bulunmasını şöyle açıklamaktadır:

"Çocukların sağlıklı gelişebilmeleri için kendilerini koruyacak, sevecek, destekleyecek, güven sağlayacak, sosyal ve maddi gereksinimlerini karşılayabilecek sıcak bir aile ortamına ihtiyaçları vardır. Çocukların yeterli sevgi alabildikleri, gereksinimlerinin düzenli olarak karşılandığı sıcak aile ortamında yetiştirildiklerinde sağlıklı bireyler olabildikleri bilimsel olarak kanıtlanmıştır. Kuşkusuz anne-babalar da çocuklarını en iyi şekilde yetiştirmek için çaba harcarlar. Ancak yaşam her zaman düşünüldüğü gibi olmayabilir. Bazı aileler zihinsel, bedensel, ya da psikolojik sorunları veya ekonomik yetersizlikleri, boşanma, ölüm gibi sosyal sorunları nedeniyle bütünlüklerini devam ettiremeyip, çocuklarının gereksinimini karşılayamaz hale gelebilmektedirler. Böyle durumlarda, çocuklara yardım edebilmenin en iyi yolu, öz ailesinin koşulları iyileşinceye kadar başka bir ailenin yanında bakımlarının sağlanmasıdır. Bu nedenle, tüm dünyada korunmaya muhtaç çocuklar için en çok tercih edilen bakım şekli, ülkemizde de olduğu gibi koruyucu aile bakımıdır."[73]

Koruyucu Aile hizmeti, bu işlevleri ve uygulama politikaları açısından çocuğun hem fiziksel hem de psikolojik açıdan ihmal ve istismar edilmemesi açısından etkili bir hizmet modeli olma özelliğini korumaya devam etmektedir.

4.2. Kurum Bakımı

Çocuklara kurum bakımı vererek koruma altına alma "Türkiye'de sosyal hizmetler, kamu kuruluşları ve gönüllü özel kuruluşlar tarafından yerine getirilmektedir. 2818 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu'nun 3. maddesinin f bendinde sayılan bu kuruluşlar şunlardır:

- Çocuk yuvası,
- Yetiştirme yurdu,
- Kreş ile gündüz bakımevi
- Çocuk destek merkezi,
- Çocuk evi
- Çocuk evleri sitesi

72 https://www.aile.gov.tr/sss/cocuk-hizmetleri-genel-mudurlugu/koruyucu-aile-hizmeti/# (Erişim: 5 Mayıs 2024).

73 https://aile.gov.tr/koruyucuaile (Erişim: 5 Mayıs 2024).

- Ev tipi sosyal hizmet birimi
- Sosyal hizmet merkezi

Bu kuruluşların amacı korunmaya muhtaç çocukları tespit etmek, çocuğun gelişimi ve özelliklerinin değerlendirilmesi sonucunda barınabileceği güvenli bir yer tahsis etmek, temel ihtiyaçlarını karşılamak, gelişimini göz önüne alarak bakımını üstlenmek, gerekli eğitimleri vererek çocukta var olan kapasiteyi ortaya çıkarmak ve topluma kazandırmaktır.

4.3. Evlat Edinme

Himaye etmenin ötesinde soyunu devam ettirme, mirasını bırakma, yalnızlığını giderme gibi daha başka sebeplerle başvurulan evlat edinme modeliyle kurulan hısımlık, evlat edinene evlatlık üzerinde velayet hakkı verirken onu bakma sorumluluğunu da yüklemektedir.[74] Bu hısımlık aynı zamanda evlat edinen ile evlatlığın veya bunlardan biri ile diğerinin altsoyu ve eşi arasında evlenme yasağı meydana getirir.[75] Ayrıca evlatlık ve altsoyu, evlat edinene kan hısımı gibi mirasçı olurlar. Evlatlığın kendi ailesindeki mirasçılığı da devam eder. Evlat edinen ve hısımları, evlatlığa mirasçı olmazlar.[76] Türk Hukuku evlat edinene, evlatlığın malını yönetme ve onun mallarından yararlanma yetkisi de vermiştir. Evlat edinen bu yetkiye dayanarak çocuğun mallarından tasarruf edebilir veya çocuğun mallarının faiz, kira ve temettü gibi gelirlerini toplayıp bunları harcayabilir.[77]

Türk hukukunda evlatlıkla ilgili bütün bu düzenlemelerin arkasındaki en önemli sâiklerden biri de korunmaya muhtaç çocukların içinde anne ve babasının ya da sadece babasının kayıt ile belli olmadığı durumlarda çocuğun nesepsiz/soysuz ya da nesebi bozuk gibi nitelemelere maruz kalmasının önüne geçmektir. Zira nesepsiz/soysuz ya da nesebi bozuk gibi tanımlarla karşılık bulan kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocuklar, toplum tarafından ve hatta kurum kayıtları ile maruz kaldıkları bu etiketleri bir ömür taşımaya mahkûm bırakılmaktadır.[78]

74 *Türk Medeni Kanunu (TMK),* https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4721&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5*TMK,* (Erişim: 5 Mayıs 2024), m. 314.

75 *TMK,* m. 129/3.

76 *TMK,* m. 500.

77 Ahmet Türkeri, *Türk Medenî Hukukunda Evlat Edinmenin Hukukî Sonuçları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 131.

78 Cem Baygın, "Kan Bağına Dayanan Soybağı", *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6/1-4 (2002), 256.

Sonuç

Çocuklar fiziksel ve zihinsel yaratılışları gereği toplum içerisindeki en korunmasız grubu oluşturmaktadırlar. Çocukları gelişimleri, temel bakımları ve ihtiyaçları açısından sınıflandırdığımızda karşımıza dezavantajlı bir grup olarak "korunmaya muhtaç çocuklar" grubu çıkmaktadır. Bu çocuklar, kimsesiz, yetim, yoksul, istismara uğramış veya istismara açık, ihmal edilmiş ve gelişimlerine engel olan herhangi bir faktörün bulunması sonucunda bu gruba dâhil edilmektedir.

Çocukların savunmasız olmaları kendilerini koruyamamalarına neden olmaktadır. Bu sebeple çocuklar daima bir yetişkin/yetişkinler, kurum/kuruluşlar ya da devlet tarafından korunmalıdırlar.

Çocukları korunmaya muhtaç duruma düşüren birtakım hususlar bulunmaktadır. Bu hususlar; çocuğun ebeveynlerinin vefat etmiş olması, çocuğun terk edilmiş olması, çocuğu himaye edecek kişilerin imkânlarının bulunmaması, çocuğun kötü alışkanlıklarının bulunması veyahut da bunlara maruz bırakılması, çocuğun fiziksel ya da psikolojik rahatsızlıklarının bulunması, çocuğun fiziksel, duygusal, cinsel veya ekonomik istismara uğraması/uğramaya açık olması, ülke gelirinin dağılımı, yoksulluk, savaş, salgın, doğal afet gibi kitlesel sorunları yaşaması şeklinde sıralanabilir.

İslâm'ın çocukların hakları ve bakımlarına verdiği önem hem Kur'ân-ı Kerîm'de hem de hadislerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Peygamber Efendimiz bizzat uygulamalarıyla korunmaya muhtaç çocuklar konusunda en güzel örnekliği ortaya koymuştur. İslâm hukuku açısından anne ve babasını veya bunlardan birini kaybeden çocukların öncelikle yakın akrabaları tarafından himaye edilmesi beklenmekle birlikte bazen yakın akrabanın yokluğu veya olsalar bile bakmak istememeleri bu çocukların korunması, bakılıp büyütülmesi için farklı alternatifleri gündeme getirmiştir. Bu alternatifler evlat edinme, ahret kardeşliği, manevi kardeşlik, süt kardeşliği gibi tedbirlerle topluma yüklenmiştir. Bunlardan hiçbiri yoksa bu sorumluluğu devlet üstlenerek çocuk himaye edilir.

Kimsesiz çocukların himayesine yönelik alternatif uygulamalar hususunda en dikkat çekici husus, hukukî yönü ağır basan velâ, lakît ve süt akrabalığından ziyade örfî yönü ağır basan beslemeliğin, ahiret kardeşliğinin, manevî evlatlığın ve koruyucu aile sisteminin daha yaygın olmasıdır. Bu durum, çocukların himayesinde gönüllülüğün ve ahlakî sorumluluğun esas olduğunu gösterir. Bütün bu olumlu taraflarının yanı sıra söz konusu uygulamalarda, çocuğun nesebi, malı, miras, nafaka ve mahremiyet gibi haklarının ihlale açık olduğu da bir gerçektir. Ancak bunların yerine ikame edilecek "Akraba Himaye Modeli"yle hem bu ihlaller ortadan kalkmış

ya da en aza inmiş olacak hem de çocuklar için gerçek ailesine en yakın şartlar oluşturulmuş olacaktır. Bu model aynı zamanda ayet ve hadislerin akrabalara yüklediği sorumluluğu yerine getirme fırsatı da vermiş olacaktır.

Bu çalışmayla ulaşılan en somut netice ise şu olmuştur: Yetimler de dahil başta korunmaya muhtaç çocuklar olmak üzere öncelikle bütün çocukların kendi anne babası yanında bakımı temel bir politika olarak kabul edilmelidir. Uygulamada bu politikaya bağlı kalınabilmesi için öz ailenin desteklenmesi önemlidir. Ancak çocuğun öz ailesi yanında bakımı mümkün olmadığında veya uygun görülmediğinde akrabanın himayesi öncelenmelidir. Bütün bunların imkansızlığı söz konusu olduğu durumlarda alternatif olarak diğer aile yanında koruma bakım seçenekleri değerlendirilmelidir.

Kaynakça

Abdulnazar, Muhammed Arif. *İslâm Hukukunda Çocuk İstismarını Önleyici Tedbirler.* Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Akyüz, Vecdi. "Ana-Baba". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 3/101-103. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Akyüz, Vecdi. *İslâm'da Yetim Hakları ve Sorumluluklarımız.* İstanbul: Gümüş Ofset, 2010.

Arslan, Yunus Emre. *İslâm Hukuku Açısından Kimsesiz Çocuklar.* Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Aydın, Mehmet Akif. "Çocuk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 8/ 361-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Aydın, Mehmet Akif. "Evlat Edinme*". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 11/527-529. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Baygın, Cem. "Kan Bağına Dayanan Soybağı". *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi* 6/1-4 (2002), 255-264.

Canan, İbrahim. "Çocuk İstismarını Önlemede İslâm'ın Bir Tedbiri: Çocuğun Kazancının Ebeveyne Haram Olması Meselesi". *Çocuk Sorunları ve İslâm Sempozyumu.* İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, 161-182.

Cevherî, İsmâil b. Hammâd. es-Sıhah tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabiyye. 6 Cilt. thk. Ahmed Abdulgafûr 'Itâr. Beyrut: Dâru'l-İ'lm, 1407/1987.

Ekşi, Ahmet. *Şer'iyye Sicilleri Örnekliğinde İslâm Hukuku Bakımından Evlat Edinme.* İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.

Gazzalî, Ebu Hamid HuccetülİslâmMuhammed b. Muhammed. *el-Müstasfa: min ilmi'l-usûl.* 2 Cilt. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî. Beyrut: Dâru'n-nefâis, 2011.

Hökelekli, Hayati. "Çocuk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 8/355-359. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

İbn Hişam, Muhammed b. İshak. *es-Sîretü'n-nebeviyye.* 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1999.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâîlî Makdisî. *el-Muğnî.* 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1968.

Karatay, Abdullah. "Türkiye'de Koruyucu Aile: Kökenleri, Gelişimi ve Bugünü". *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (2017), 389-427.

Koşar, Nesrin G. *Sosyal Hizmetlerde Aile ve Çocuk Refahı Alanı.* Ankara: MN Ofset, 1992.

Köse, Saffet. "Lakît", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 27/68-69. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Kurt, Abdurrahman. "İslâm'ın Koruyucu aileye Bakışı". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 6/6 (1994), 177-186.

Liv, Cemil. "İslâm Hukuku Açısından Çocuk İhmal ve İstismarı". *Darulhadis İslâmi Araştırmalar Dergisi* (Aralık 2021), 50-82.

Özdemir, H. Ahmet. "Hz. Peygamber Devrinde Yetim ve Kimsesiz Çocuklar Meselesi". *Çocuk Sorunları ve İslâm Sempozyumu.* yay. haz. Ahmet İshak Demir. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, 811-828.

Özen, Şükrü. "Velâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 43/11-15. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Öztürk, Nazif. "Türk Toplumunda Koruyucu Aile Sistemi". *I. Aile Şûrası Bildirileri.* Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1990, 207-305.

Öztürk, Sema. *Çocuklarda Duygusal İstismar.* Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Pelendecioğlu, Betül - Bulut, Sefa. "Çocuğa Yönelik Aile İçi Fiziksel İstismar". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Dergisi* 9/1 (2009), 49-62.

Râzî, Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn Fahreddin. *et-Tefsirü'l-kebir: Mefatihü'l-gayb.* 32 cilt. y.y.: Dârü'l-fikr, 1981.

Sancaklı, Saffet. "Hz. Peygamberin Engellilere Bakış Açısının Tespiti". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6/2 (2006), 37-72.

Serahsî, Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *el-Mebsut.* 30 Cilt. Beyrut: Daru'l-Marife, 1993.

Şeyh, Muhammed b. İbrahim b. Abdüllatif Âli. *Fetevâ ve Resâil*. 13 Cilt, thk. Muhammed b. Abdurrahmmen b. Kasım. Mekke: Matbaatü'l-Hükûme, 1399.

Topal, Şevket. "Korumaya Muhtaç Çocukların Bakımı ve Gözetimi Açısından İslâm Hukukunda Velâyet ve Vesayet Yetkisi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/3, (2006), 249-273.

Türkeri, Ahmet. *Türk Medenî Hukukunda Evlat Edinmenin Hukukî Sonuçları.* Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Yazıcı, Ergün. "Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Çocuk Evleri". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/18 (2012), 499-525.

Yazıcı, Nesimi. "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bir Değerlendirme". *AÜİFD* 48/1 (2007), 1-46.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kurân Dili.* 10 Cilt, sdl. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel. İstanbul: Azim Dağıtım, ts.

Yılmaz, Coşkun. *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil (1237-1246/1822-1831),* 88/174, (Hüküm no. 56).

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fî vucühi't-te'vil.* 6 cilt, thk. ve talik ve dirase Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz; şarik fî tahkik Fethi Abdurrahman Ahmed Hicazi. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1998.

Zorlu, Süleyman Emre. "Günümüz ve İslâm Hukukunda Çocuk Hakları Karşılaştırmalı Bir İnceleme" *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 21/2 (2013), 125-160.

Web Kaynakları

Convention on the Rights of the Child text. https://www.unicef.org/child-rights-convention/convention-text (Erişm: 5 Mayıs 2024).

Çocuk Koruma Kanunun. https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5395.pdf (Erişm: 5 Mayıs 2024).

https://www.aile.gov.tr/sss/cocuk-hizmetleri-genel-mudurlugu/koruyucu-aile-hizmeti/# (Erişim: 5 Mayıs 2024).

https://aile.gov.tr/koruyucuaile (Erişim: 5 Mayıs 2024).

Report of the Consultation on Child Abuse Prevention. https://iris.who.int/handle/10665/65900 (Erişim 7 Mayıs 2024).

Sosyal Hizmetler Kanunu. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2828&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5 (Erişm: 5 Mayıs 2024).

Türk Medeni Kanunu (TMK). https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4721&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5*TMK*. Erişim: 5 Mayıs 2024.

SAVAŞ MAĞDURU YETİMLER VE SOSYAL HİZMET

Yusuf GENÇ[*]
Cengizhan AYNACI[**]

Giriş

"Yetim", Arapça kökenli bir kelimedir ve babası ölmüş olan çocuk anlamına gelmektedir.[1] Zaman içerisinde kültürel bir mana da kazanan bu kavram, genellikle anne ya da babasından birini ya da her ikisini kaybetmiş ve buluğ çağına ermemiş çocuğu tanımlamak için kullanılmıştır.[2] UNICEF'e göre dünyada yetim sayısı 150 milyondan fazladır ve yaklaşık 10 bin çocuk her gün çeşitli gerekçelerle yetim kalmaktadır. Kaynakların geçerlik ve güvenirliğinin objektif ol(a)madığı düşünüldüğünde bu sayıların daha da fazla olabileceğini söylemek mümkündür.[3]

Yetimliği ortaya çıkaran pek çok neden bulunmaktadır. Ebeveynlerin vefatı, yoksulluk, doğal afetler, hastalıklar, evlatlık verilme, savaşlar/çatışmalar ve göçler küçük çocukları erken yaşta yetim bırakabilmektedir. Hiç şüphesiz bu nedenler arasında savaşlar ve iç çatışmalar önemli bir yerde durmaktadır. Zira savaşlar ve iç çatışmalar, taraflara psikolojik, sosyal, ekonomik ve politik boyutlarda zarar veren aksiyonlardır. Günümüzde de savaşların sıkça görüldüğü Suriye, Irak, Mısır, Filistin, Afganistan, Doğu Türkistan, Somali, Nijerya vb. ülkelerin sıcak çatışma bölgesi olduğu ve bu coğrafyalardaki ölümler sonucunda milyonlarca çocuğun yetim kaldığı bilinmektedir.

Savaş sonucunda yetim kalan çocuklar birçok tehlike ve tehditle karşılaşmaktadır. Her şeyden önce ebeveynini kaybetmek bir çocuk için güvenliğini, fiziksel,

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, ygenc@sakarya.edu.tr, 0000-0001-6580-0883

** Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, cengizhanaynaci@sakarya.edu.tr, 0000-0001-6536-6642

1 Türk Dil Kurumu Sözlükleri (TDK), "Yetim", (Erişim: 9 Şubat 2024)

2 Cansu Nar, *2021 Yetim Raporu.* (İNSAMER, 2021), 1.

3 Yetim Vakfı, "Dünya Yetim Çocuklar Raporu 2022", (Erişim: 9 Şubat 2024).

psiko-sosyal ve benlik sağlığı ile gelişimini etkilemektedir. Bu süreç sırasında korumasız kalan yetimler ağır işlerde çalıştırılma, çocuk askerliği, organ kaçakçılığı, fuhşa zorlanma, alınma-satılma gibi tehlikelerle karşı karşıya kalabilmektedirler. Günümüzde otuzdan fazla ülkede 300 binden fazla çocuğun asker olarak kullanıldığı ve 18 yaşından küçük 200 milyonun üzerinde çocuk işçi (bunların nerdeyse yarısı tehlikeli işlerde çalıştırılmakta) olduğu bilinmektedir. Bu çocukların önemli bir bölümünün ise yetimlerden oluştuğu tahmin edilmektedir.[4] Savaşın çocukları yetim bırakması gerçeğiyle birlikte bir de yetimliğin riskleriyle karşı karşıya kalmak zorunda kalan çocuklar içinde psikolojik yıkım, kapanma, yalnızlık, güvensizlik, öfke, saldırganlık, intihar gibi ciddi problemlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre 19 yaşının altında intihara bağlı ölümlerin 2002 yılından beri arttığı görülmüştür. Buna göre 15-24 yaş arası her 100 bin gencin 13'ü intihar ederek yaşamlarına son vermektedir.[5] Rakamların ciddiyetinin farkına varıldığında özellikle çocuklar gibi hassas bir sosyal grubun savaş döneminde yaşadığı travmaların ciddiye alınması ve bunlar için çeşitli plan ve programların yapılması elzem görülmektedir.

Savaşların oluşumları doğrudan yetişkinlerin eliyle gerçekleştirildiği için savaşların çocuk haklarını ihlal ettiği ya da çocuğun ihmal ve istismarına neden olduğu yorumu yapılabilir. Sosyal hizmetin savaş mağduru çocuklarla kesişim noktası tam burada ortaya çıkmaktadır.[6] Her şeyden önce sosyal hizmet bir insan hakları mesleğidir ve insan haklarının ihlal edildiği bir durumda sosyal hizmet o olayın doğal muhatabıdır. Savaşların da insanların en temel haklarından olan yaşama, barınma, güvenlik ve özgürlük gibi haklarını ihlal ediyor olması savaştan etkilenen insanları sosyal hizmetin müracaatçıları haline getirmektedir. Ayrıca savaşın etkilenenleri olan çocuklar, kadınlar, yaşlılar, engelliler, göçmenler vb. gibi sosyal grupların her biri sosyal hizmet mesleğinin müstakil çalışma alanlarıdır.

Savaşlar geçmişten günümüze her dönemde görülen olaylar olduğu için savaştan etkilenen sosyal gruplara yapılan yardımlar ve uygulamalar da içerisinde bulunan toplumun karakteristiklerine göre şekillenmiştir. Özellikle çocuklar bu sürecin en masum ve korunma ihtiyacı en yüksek sosyal grupları olması nedeniyle özel bir yerde durmaktadırlar. Bu sebeple savaş mağduru (yetim) çocuklar için neler yapıl-

4 UNICEF, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu, *"Çocuk Hakları ve Gazetecilik Uygulamaları Hak Temelli Perspektif*. (Ankara: UNICEF Türkiye Ofisi, 2007), 69; ILO, Uluslararası Çalışma Örgütü. "Child Labour", (Erişim: 9 Şubat 2024).

5 Pınar Harmancı, "Dünyadaki ve Türkiye'deki İntihar Vakalarının Sosyo-demografik Özellikler Açısından İncelenmesi", *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi* (2015), 4.

6 Oğuzhan Çavuşoğlu-Hüseyin Zahid Kara. "Sosyal Hizmet Uygulaması ve Etik", *Sosyal Hizmet Uzmanının Uygulama Kılavuzu: Bütüncül Bir Rehber*, ed. Hüseyin Zahid Kara. (Konya: Eğitim Yayınevi, 2021), 1/10.

dığının ortaya koyulması gelecekte olası bir durumda nelerin de yapılabileceğinin planlanması açısından önemli görülmektedir.

Bu çalışmada savaş mağduru yetim çocukların sosyal hizmet ihtiyaçlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada öncelikle yetim kelimesinin kavramsal çerçevesi ve yetimliği ortaya çıkaran nedenler üzerinde durulmuştur. Ardından bir yetim kalma gerekçesi olarak savaşlar ve savaşların insan, özellikle yetimlerin, hayatında ortaya çıkardığı zorluklara değinilmiştir. Bununla birlikte geçmişten günümüze yetimlere yönelik yapılan plan ve programlara değinilerek yetimlerin sosyal hizmet ihtiyaçları sıralanmış ve bu ihtiyaçların nasıl giderilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

1. Yetimlik Kavramı ve Yetimliğin Nedenleri

Yetim kelimesi zikredildiğinde akla ilk olarak "babası vefat etmiş kız ya da erkek çocuğu" gelmektedir. Bununla birlikte kavramın çerçevesini tayin etmek açısından öncelikle; *"Yetimlik kavramına kimler dâhildir?* ve *"Yetim deyince akla kimler gelmelidir?"* sorularını cevaplamak önemli görülmektedir. Halk arasında da bilinen haliyle yetim buluğ çağından önce babasını kaybetmiş erkek çocuk için kullanılırken aynı durumda olan kız çocuklarına ise öksüz denmiştir. Bununla birlikte yetim ifadesi "kocasından/eşinden yalnız kalan kadınlar" için de kullanılmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in "Sizi iki zayıfın hakkından sakındırıyorum: Yetim ve kadın." hadisinde ise yetim ifadesinin zayıf manasında kullanıldığı görülmektedir.[7]

Hz. Peygamber'in; "Buluğ çağına ulaştıktan sonra yetimlik kalkar."[8] hadisinden yola çıkarak yetimliğin buluğ çağına kadar sürdüğü yorumu yapılabilir. Bununla birlikte buluğ çağından önce babasını kaybetmiş, evlenme çağına gelmiş fakat henüz evlenmemiş olan bekâr kızlar için de mecazî olarak yetim ifadesinin kullanıldığı bilinmektedir.[9] Hadisler ışığında hem genel hem de kültürel anlamda yetim kavramı zikredildiğinde "babasını kaybetmiş kız ya da erkek çocuğu" anlaşılabileceği gibi "eşini kaybetmiş kadınlar" da anlaşılabilmektedir.

Yetimliğin ebeveyn kaybıyla ortaya çıkması yetimliğin yalnızca bir boyutunu oluşturmaktadır. Bununla birlikte yetimliği ortaya çıkaran pek çok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler kimi durumlarda eş zamanlı olarak ortaya çıktığında çocukları çok daha sarsıcı durumlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Fiziksel, duygusal ve sosyal iyilik halinde etkili olan yetimlik durumu ve duygusunu ortaya çıkaran faktörler şu şekilde sıralanabilir:

7 Hâkim, Müstedrek, Beyrut, 1411/1990, I, 131, no. 211.

8 Ebû Dâvûd, "Vesâyâ", 6.

9 Ebû Dâvûd, "Nikâh" 23, 25; Tirmizî, "Nikâh" 18; Nesâî, "Nikâh" 31, 36.

Doğal Sebeplere Bağlı Ebeveyn Kaybı: Dünya üzerinde binlerce çocuk çeşitli sebeplerle anne ve babasını kaybetmesi neticesinde yetim kalmaktadır. Bu gerekçeler arasında trafik kazaları, hastalıklar, cinayetler, iş kazaları vb. nedenler sayılabilir. Kimi zaman aniden kimi zaman ise sürece bağlı olarak ölüm duygusuyla karşılaşmaları çocukları sosyo-ekonomik veya psikolojik problemlerle karşı karşıya getirmektedir. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren artış gösteren evlilik dışı doğumlar ve/ya ebeveynin doğum sonrasında çocuğuna bakmak istememesi ve çocuğun terk edilmesi gibi nedenler çocukların yetim kamasına neden olmaktadır.[10]

OECD tarafından açıklanan Aile Veri Tabanı raporunda Amerika ve Avrupa kıtalarında evlilik dışı doğum oranlarının %50'nin üzerine çıktığı vurgulanırken ABD ve İngiltere'de her beş bebekten ikisi (%40,2), Almanya'da her üç bebekten birisi (%35), Hollanda'da yaklaşık her iki bebek (%48,7) evlilik dışı doğumla dünyaya gelmiştir. Bununla birlikte Hollanda (%48,7), Belçika (%52, 3), Fransa (%56, 7) Meksika (64, 9) ve Şili (71, 1) gibi ülkelerde oranlar %50'nin üzerindedir. Araştırmalar bu çocukların fiziksel ve psiko-sosyal açıdan dezavantajlarla büyüdüğünü ortaya koymuştur.[11] Türkiye'de ise evlilik dışı dünyaya gelen bebek oranı Avrupa ve Amerika kıtasının oldukça gerisinde ve %2,9 oranında seyrederken toplumsal değişmeyle birlikte zayıflayan aile bağları evlilik dışı doğumlar konusunda tedbir alınması gereken unsurlar olarak göze çarpmaktadır.[12]

Savaş veya Çatışmalar: Günümüzde 500 milyona yakın sayıda çocuğun istikrasız, tehlikeli ve yaşamlarını tehdit eden koşullarla karşı karşıya kalmak suretiyle silah sesleri ve bombalar içerisinde yaşadığı, savaş aktörleri tarafından alıkonulduğu, taciz, tecavüz ve kötü muameleye maruz kaldığı bilinmektedir.[13] Özellikle Ekim 2023'te Gazze'de başlayan savaş sürecinde ve savaşın 100. gününde 10 binden fazla çocuğun öldüğü, binlercesinin yaralandığı, sakat kaldığı ve enkaz altında kalarak kaybolduğu belirtilmiştir.[14] Birçok ülkede süren savaşlar, çatışmalar ve bu aksiyonların ortaya çıkardığı hastalıklar ve kıtlık gibi gerekçeler sonucunda her gün 10 bin çocuk ebeveynlerini kaybetmekte ve öksüz/yetim kalmaktadır. Bu sayı yıl bazlı düşünüldüğünde her yıl 3,5 milyon çocuğun savaş ve çatışmalar nedeniyle öksüz ya da yetim kaldığı anlaşılmaktadır.[15] Ayrıca geçtiğimiz on yıldan bu yana

10 Ayşe Hümeyra Kutluoğlu Karayel, *Savaş Mağduru Yetimler* (İNSAMER 2019).

11 Doğru Haber, "Batı medeniyetlerinde gayrimeşru nesiller yetişiyor" (Erişim: 02.08.2017)

12 Zehra Yıldız, "Avrupa'da evlilik dışı doğan bebeklerin sayısı artıyor", *Euronews* (Erişim: 16.04.2018)

13 Save the Children, "Stop the War on Children", (Erişim: 04.07.2019)

14 Euronews, "Save the Children: Gazze'de 100. gününü dolduracak savaşta 10 binden fazla çocuk öldürüldü", (Erişim: 12.01.2024)

15 Uğur Çil, "Dünya genelinde öksüz ve yetim çocukların sayısı 140 milyon", *Anadolu Ajansı,* (Erişim: 06.04.2017).

2 milyon çocuk silahlı çatışmalarda ölmüş ve bu sayının yarısından fazlası yetim kalmıştır. Çocukların içerisinde ağır yaralanan ve çatışmalara bağlı olarak engelli olan çocukların sayısı ise 6 milyondan fazladır. Savaşlar aynı zamanda insanların göç etmesine neden olduğundan dünya üzerinde 15 milyon çocuğun mülteci olduğu ve bu çocukların yarısından fazlasının göç sürecinde ağır travmalar yaşadığı bilinmektedir. [16]

Türkiye'nin de doğal muhatabı olduğu ve savaş süreci boyunca milyonlarca insanı ağırlamasına neden olan Suriye Savaşında 2019 yılı itibariyle yaklaşık 30 bin çocuk yaşamını yitirmiş ve yaklaşık 5 bini ise tutuklanmıştır. Tutuklanan çocukların ne durumda olduğuna ilişkin herhangi bir bilgi bulunmazken 176 çocuk bu tutuklamalar sırasında tutuklandıkları yerde yaşamını yitirmiştir.[17] Bununla birlikte savaş ve çatışma süreçlerinde rakip devletlerce döşenip ardından temizlenmeyen mayınların patlaması sonucu 8 bin ila 10 bin arası çocuk her yıl ölmekte ya da engelli hale gelmektedir. [18]

Doğal Afetler: Deprem, sel, çığ, tsunami ve kuralık gibi doğal afetler bir yandan gerçekleştiği coğrafyada toplumları derin şekilde etkilerken bir yandan da aile üyelerinin yaşamlarını yitirmeleri sonucunda çocukların yetim kalmasına neden olmaktadır. Doğal afetlere hazırlıklı olmamak, altyapı imkânlarının yetersizliği ya da yanlış imar neticesinde yapılanan şehirleşme faaliyetleri de doğal afetlerin daha sarsıcı şekilde insan hayatlarını etkilemesine sebep olmaktadır. Örneğin altyapı hizmetlerinin yetersiz olduğu ya da hiç olmadığı Asya ve Afrika ülkelerinde doğal afetten kaynaklı ölüm sayıları oldukça fazladır. Hint Okyanusu'nda 2004 yılında gerçekleşen ve Açe'yi vuran tsunami sonucunda 200 binin üzerinde insan yaşamını yitirmiştir.[19] Ölen kişiler içerisinde 4 binin üzerinde çocuk hem annesini hem babasını, 10 bine yakın çocuk ise bir ebeveynini yitirerek yetim kalmıştır.[20] Türkiye'de de 6 Şubat 2023 tarihinde Hatay, Kahramanmaraş, Adıyaman başta olmak üzere 11 ilde gerçekleşen deprem toplamda 50 binin üzerinde kişinin ölümüyle sonuçlanırken 3 bin 500 çocuğun yetim kaldığı belirtilmiştir. [21]

Hastalıklar: Ölümcül kronik ve/ya bulaşıcı hastalıklar dünya üzerinde milyonlarca insanın mücadele ettiği ve kişileri ölümle götüren etkenlerin başında gel-

16 HASUDER, Halk Sağlığı Uzmanları Derneği. "Çocuklar ve Travma", (Erişim: 9 Şubat 2024).

17 İNSAMER, İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, "Suriye'de Çocuk Olmak", (Erişim: 9 Şubat 2024).

18 Kutluoğlu Karayel, *Savaş Mağduru Yetimler,* 4.

19 CNN, "Tsunami of 2004 Fast Facts", (Erişim: 09.12.2022).

20 NCBI, National Center for Biotechnology Information, "The Impact of Parental Death on Child Well-being: Evidence From the Indian Ocean Tsunami", (Erişim: 9 Şubat 2024).

21 Berza Şimşek, "6 Şubat depremlerinin birinci yılı: Kayıplarla ilgili neler biliniyor, aileler yakınlarını nasıl arıyor?" *BBC News Türkçe*, (Erişim: 06.02.2024); AZE Haber Ajansı, "Deprem 3 bin 500 çocuğu yetim bıraktı!" (Erişim: 17.07.2023).

mektedir. Sosyo-ekonomik olarak gelişmemiş bölgelerde bu durum daha sarsıcı şekilde hissedilmekte ve bir kısım insanlar tıbbi yetersizlikler, düzenli beslenememe ve hijyen problemlerinden dolayı yaşamını yitirmektedir. Özellikle Afrika'da yaygın olarak görülen AIDS, ebola ve sıtma gibi hastalıklar yaş fark etmeksizin her yıl birçok insanın yaşamına mal olmaktadır.

Günümüzde bir çocuk nerdeyse her yarım dakikada bir anne veya babasını AIDS sebebiyle kaybetmektedir.[22] Bu verilerden hareketle dünya üzerinde 13 milyondan fazla çocuğun AIDS gerekçesiyle yetim kaldığı görülmektedir. Ayrıca gebelik ve doğum sürecinde oluşan komplikasyonlara bağlı anne ölümleri de çocukların yetim kalmasında önemli role sahiptir. Her yıl yarım milyondan fazla bebek, annesi doğum sürecinde hayatını kaybettiği için yetim olarak dünyaya gelmektedir.[23] Bir diğer hastalık ise 2019 yılından itibaren küresel bir salgın haline gelen COVID-19'dur. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), 2020 ve 2021'de görülen yaklaşık 15 milyon can kaybının Covid-19 ile doğrudan veya dolaylı bağlantısı olduğunu belirtmiştir. Bu sayının içerisinde herhangi bir çocuğun ebeveyni olan kişiler de bulunması muhtemel olduğundan ciddi sayıda bir çocuk popülasyonunun COVID-19 sürecinde yetim kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır.[24]

Evlatlık Verilme: Günümüzde ekonomik problemler, evlilik dışı ilişkiler sonucu istenmeyen gebelik, genç yaşta ebeveyn olma durumu neticesinde çocuk sahibi olmak istememek, sosyal baskılar gibi birçok nedenden ötürü kendi çocuğunu bir başka kişiye ya da kuruma bırakan ebeveyn sayısı oldukça fazladır. Birleşmiş Milletlere göre yetimhanelerde yaşayan çocuk sayısı net olarak ifade edilmese bile 3 milyondan fazla çocuğun bu kurumlarda kalmakta olduğu bilinmektedir.[25] Özellikle Avrupa coğrafyasında yetimlere yönelik var olan kurum ve kuruluşlar da istenmeyen gebelik ve doğum sonrasında ebeveynlerin çocuklarını bıraktıkları merkezler olarak dikkat çekmektedir.

"Babyklappe" (bebek penceresi, bebek kutusu ya da bebek sepeti) hastanelerin ya da ilgili kurumların dış bölümlerinde kutuya benzeyen bir boşluğun içerisine bebeğin getirilip bırakılması ve ardından ilgili personelin bebeği farklı bir bölmeden alarak kuruma yerleştirmesini içeren uygulamadır. BM Çocuk Hakları komitesi bu

22 Lifeline Children's Services. "How Many Orphans Are There?" (Erişim: 09 Şubat 2024)

23 Dilara Aydın, "Çoğu Virüs Salgını Neden Özellikle Asya veya Afrika'da Ortaya Çıkıyor?" (Erişim: 18.07.2022).

24 BBC News Türkçe, "Covid: Dünya Sağlık Örgütü'ne göre Covid-19 ölümleri resmi verilerden 2-3 kat fazla olabilir" (Erişim: 21.05.2021).

25 Learning English, "Number of Orphans Drops in Countries Around the World" (Erişim: 01.01.2018).

uygulamanın Avrupa'da oldukça yaygın olduğunu ve en yüksek sayının 60'ı aşkın kutuyla Almanya'da olduğunu açıklamıştır.[26]

Babyklappe uygulaması annelerin bebeklerini teslim etmeleri için son adım olarak görülse de çoğu durumda çocukların gizli bir doğumda tek başına doğduğu anlamına gelmektedir. Bu noktada herkese insan hakları dersi veren Avrupa ülkelerinin böylesine bir uygulamayı nasıl meşrulaştırdığı sorusunun sorulması önemlidir. Ailenin ve özellikle annenin güçlendirilmesinin teşvik edileceği yerde annelere çocuklarını doğrudan terk etme fırsatının verilmesi, öncelikle insan hakları daha sonra ise sosyal politikalar konularında tartışılması gereken birçok şeyin olduğunu ortaya koymaktadır.

2. Savaşlar ve Sonuçları

Savaş kelimesi çağrışım itibariyle zihinde kötü izlenimler bırakan, soğuk ve itici bir muhtevaya sahiptir. Savaş, bir yandan artık makul eylemlerin işe yaramaması ve yapılacak bir şey kalmaması sonucunda "başlangıçların sonu" şeklinde addedilebilecek bir özelliğe sahipken diğer yandan doğuracağı etkiler itibariyle "sonun başlangıcı" olarak nitelendirilebilecek kompleks bir kavramdır.[27]

Savaşlar gerçekleştiği coğrafyalardaki her sosyal grubu farklı şekillerde etkilerler. Çocuklar savaşlarda tam edilgen pozisyonda bulunan ve psiko-sosyal boyutlarıyla savaşlardan en çok etkilenen kesimlerin başında gelmektedir. Yaşları itibariyle savaşların nedenleri ve sonuçlarını tam olarak idrak edemeyen çocuklar savaşların kaotik sürecini derin şekilde yaşamaktadırlar. Savaşların süresi ve etkileri ne kadar uzun olursa çocukların bu süreçlerden etkilenmeleri ve travma düzeyleri de o kadar artar. Çalışmada savaşların çocuklara olan etkilerine geçilmeden önce genel etkilerinin sıralanması ardından da müstakil olarak çocuklar üzerindeki etkilerinin sıralanması makul görülmektedir.

İnsan Hakları İhlalleri: Savaşların en belirgin etkisi insan haklarının ihlal edilmesidir. Bu durum birkaç farklı yönden ele alınabilir. Her şeyden önce savaşlar insanların ölümüne neden olan olaylar olduğu için bir kişinin ölümü yaşama hakkının elinden alınması anlamıyla yorumlanabilir. Bununla birlikte savaşan tarafların haricindeki insanların hiçbir etkisi olmadığı halde savaş sürecinde öldürülmeleri doğrudan yaşama haklarının ihlali anlamına gelmektedir. Savaşın doğası gereği

26 Lisa Purrio, "Babyklappe: Wie sie funktioniert und wie es für die Babys weitergeht", (Erişim: 18.06.2022)

27 Yusuf Genç – Cengizhan Aynacı, "Savaşın Yıkamadıkları: Engelli Göçmenler ve Sosyal Hizmet, *Göçmen Refahı Disiplinlerarası Bakış*. ed. Dilara Ustabaşı Gündüz (Konya: Eğitim Yayınevi, 2022) 1/58.

insan haklarının ve hukukun üstünlüğü gibi kavramların zayıflaması tarafların keyfi uygulamalarına zemin hazırlamaktadır.

Savaşlar sırasında sivil nüfusun hedef alınması ve saldırıların kamusal alanlara yapılması, savaş sırasında tutsakların işkencelere tabi tutulması, toplu katliamlar, soykırımlar, yargısız infazlar, kayıplar insan haklarının bariz örneklerini oluşturmaktadırlar. Örneğin 7 Ekim 2023 tarihinden bu yana İsrail Silahlı Kuvvetleri tarafından Gazze'ye yapılan saldırılar savaşın insan hakları ihlallerinin en açık örneklerini oluşturmaktadırlar. Hastanelerin, okulların ve diğer kamusal alanların bombalandığı, çocuklar, kadınların ve yaşlıların öldürüldüğü bu eylemler kitlesel soykırımın güncel örnekleri olarak dikkat çekmektedir.

Politik Değişimler: Savaşlar, siyasi rejimleri ve güç dengelerini değiştirebilir. Özellikle yıkıcı olarak adlandırılabilecek iç savaşlar ve devrimler sonucunda (Örnek: 1979 İran Devrimi) mevcut siyasi rejimlerinin çökmesi ve değişmesi söz konusudur. Bu durumda siyasi liderler görevlerinden alınabilir, başka ülkelere gönderilebilir ya da ülke içerisinde alınacak kararlar neticesinde akıbetleri belirlenebilir. Yeni liderlerin iktidara gelmesi, ülkenin politik yönelimini önemli ölçüde etkilerken kurulacak yeni siyasi partiler ülke siyasetinin yönünü ve düşünce temsilini şekillendirebilir. Diğer yandan savaşlarla birlikte ulusal kimlik duyguları güçlenirken milliyetçilik ve toplumsal bağlarda güçlenme yaşanabilir. Bu durum, ulusal birlik ve bütünlüğü vurgulayan politikaların öne çıkmasına yol açabilir.

Ekonomik Zararlar: Savaşlar içerdiği plan ve programlar gereği kendi ekonomileri olan olaylardır. Bununla birlikte başladığı andan itibaren altyapı, endüstriyel tesisler ve tarım arazileri gibi alanlar üzerinde büyük tahribatlara neden olur, su ve gıda kıtlığını ortaya çıkarır. Bu durum her şeyden önce üretim kayıplarına neden olurken beslenme güvenliği tehlikeye girer, ekonomik büyüme zayıflar ve üretkenlik azalır. Tarımsal alanların tahribatı gıda üretiminde düşüşlere ve kıtlıklara kapı aralarken işletmelerin kapanması istihdamın zayıflamasına ve işsizliğin büyümesine neden olur. Ekonomik istikrarsızlık paranın değerinin düşmesini, yabancı yatırımların azalmasını, maliyetli savunma harcamalarını ve ticaret engellerini ortaya çıkarırken ortaya çıkacak ekonomik izolasyon uluslararası ticareti engellemektedir.

Sosyal Doku Zedelenmesi ve Kültürel Değişim: Savaşların sosyal dokuyu zedeleme ve kültürel değişim gibi toplumsal etkileri vardır. Savaş sonrası göçlerle toplumlar arasında kültürel etkileşim artıyor ya da kültürler arası alışveriş teşvik ediliyor gibi gözükse de bu durum göç eden kitlelerin gittikleri yerlerde kültür karmaşası yaşamasına ve yeni zorluklarla karşılaşmasına neden olmaktadır. Kültürel

uyumun gecikmesi, kültürel kimliğin zayıflaması veya kaybı, kültürel dönüşüm gibi kişileri miraslarından uzaklaştıracak gelişmeler savaşın muhataplarının karşılaştığı problemlerdir. Bununla birlikte savaştan çıkarılacak dersler kültürün korunması için direnç oluşturabilir, savaş sonrası ortaya çıkacak eserler toplumlarda kültürel belleği şekillendirebilir ve toplumsal dönüşüme katkıda bulunabilir. Bu doğrultuda göçmenler diasporik kimliklerini koruma eğilimi gösterebilir ve kültürlerini yeniden inşa edebilirler.[28]

Travma ve Psikolojik Etkiler: Savaşların meskenlere, otoritelere veya somut şeylere olan etkisiyle birlikte bir de katılımcıların ve sivillerin üzerinde soyut ve derin psikolojik etkileri söz konusudur. Bu etkiler bir süre sonra başka etkileri ortaya çıkardığı gibi kişilerin görünmeyen ruhsal problemleri bir süre sonra somut hale gelebilir ve kendinden başka diğer insanları da etkileyebilir. Travma sonrası stres bozukluğu, savaş sürecinde ve/veya sonrasında kâbuslar, anksiyete, duygusal uyuşukluk ve tetikte olma semptomlarıyla belirgin hale gelir.

Savaşın travmatik deneyimleri, bireylerde depresyon ve anksiyete gibi ruh sağlığı sorunlarını artırabilir, bu süreçte yaşanan kayıplar psikolojik olarak aşırı stresli bir ortam oluşturabilir. İntihar riskleri kişilerin umutsuzluk duygularının artmasının bir sonucu olarak ortaya çıkarken savaş mağdurlarının toplumsal dışlanma ve damgalanma endişeleri bu umutsuzluğun pekişmesi için tetikleyici bir unsur olarak ortaya çıkabilir. Savaş esnasında görülen tecavüz, işkence veya diğer şiddet türleri gibi damgalayıcı eylemlerin paylaşılamaması kişilerin hayata dair beklentilerini azaltmaktadır. Diğer insanlarla kurulan ilişkilerin zayıflığı, çekingenlik, uyum sağlayamama, öfke, şiddete yönelim gibi duygular ve eylemler kişilerin savaşlar neticesinde psikolojik olarak yıpranmışlıklarının tezahürleri olarak yorumlanabilir.

Savaş gibi travmatik ve küresel bir problemin etkileri elbette her insana farklı şekillerde yansıyabilir. Yaşlılar, engelliler, kadınlar ve çocuklar gibi hassas gruplar savaşlardan derin şekilde etkilenen sosyal gruplardır. Çocukların bu süreçte şiddeti, ölümleri ve ardından gelen zorlukları tecrübe etmesi travma sonrası stres bozukluğu, anksiyete, depresyon ve davranışsal sorunlar gibi psikolojik sorunlara yol açabilir. Bununla birlikte bu çalışmanın da odak noktası olan "yetimlik" durumu savaşların çocuklar açısından en yıkıcı sonuçlarından biri olarak düşünülebilir. Savaşların ölümle sonuçlanmasının psikolojik etkileri hali hazırda ciddi bir problemken çocukların

28 Oya Hacer Adıgüzel- Cengizhan Aynacı. "Dijital Diasporalar ve Diasporik Kimlik İnşasında Yeni Medyanın Rolü", *Dijital İletişimi Anlamak*, ed. Yusuf Adıgüzel, Mustafa Bostancı (Konya: Palet Yayınları, 2023), 1/155.

ebeveynlerini kaybetmelerinden dolayı yaşayacağı problemler onları problemler sarmalının içine sürüklemektedir.

Göçler: Göçler bir yerleşim biriminden ya da siyasî sınırı olan toprak parçasından bir diğerine doğru, fert, grup veya kitle hâlinde gerçekleşen insan hareketlilikleridir. Gerek yapısal (coğrafi şartlar, ekonomik yetersizlikler, işsizlik, iç çatışmalar, savaşlar vb.) gerekse bireysel (eğitim, sağlık, sosyal refah vb.) pek çok nedeni ve psiko-sosyal, ekonomik, hukuki ve kültürel pek çok sonucu olan göçlerin savaşlarla buluştuğu nokta; savaşların insanları zorunlu bir göçe itmesidir.

Savaşların toprak parçalarını tahrip etmesi o bölgedeki insanların yaşamlarını doğrudan tehdit ettiği için fert, grup ya da kitleler yaşamlarını sürdürebilmek için farklı topraklara göç etmektedirler. Bu duruma 2011 yılında ortaya çıkan Suriye İç Savaşı neticesinde hayatları tehlikeye giren kişilerin farklı ülkelere hareket etmesi örnek gösterilebilir. Zorunlu göçler savaş bölgelerinden daha güvenli bölgelere bir geçiş eylemidir. Ayrıca savaş sürecinde takip edilen güzergâhlar bir süre sonra "rota" kimliği kazanarak diğer insanlara da referans oluşturur. Bu durum ilk bakışta olumlu bir durum gibi gözükse de rotaların geçiş noktalarında oluşan yoğunluk bir süre sonra insanların kendi içerisinde iç çatışmalar yaşamalarına neden olabilir. Göçmen krizleri savaş sonrası göçler neticesinde problem olarak tanımlanan bir diğer konudur. Göçmenler, savaşın şiddetinden kaçmak için komşu ülkelere veya daha uzak ülkelere sığınma arayışındadır. Bu durum, sığınmacı akınlarının yoğun olduğu bölgelerdeki ülkelerin sınırlı kaynaklarını tüketebilir ve ülke içi huzursuzlukları doğurabilir.

Her ne kadar olumsuz gibi görünen özellikleri ön plana çıkarılsa da farklı kültürlerden ve toplumlardan gelen insanların bulunduğu yerlerde toplumsal ve kültürel etkileşimin artması savaş sonrası göçlerde güçlendirici etkiler arasında sayılabilir. Bu durum, göçmenlerin yeni yerleşim yerlerindeki toplumları ve kültürleri etkilemesine ve aynı zamanda kendilerinin de yeni kültürel unsurlarla tanışmasına yardımcı olabilir. Ayrıca göçmenlerin göç ettikleri yerlerde iş gücü piyasalarına katılmaları iktisadi büyümeye olumlu katkı sunabilir. Ancak diğer durumlarda, göçmenlerin yerleştiği bölgelerde ekonomik kaynakların baskı altına girmesi ve işsizlik gibi sorunların artması da mümkündür. Ayrıca göçmenlerin istihdama yoğun katılımı bir süre sonra göç ettikleri ülkelerdeki vatandaşlar arasında huzursuzluk oluşturabilir.

Bahse konu olan ve daha sayılabilecek pek çok sonucuyla birlikte savaşlar kişi, grup ya da kitleleri yaşadıkları yerlerden göç etmeye zorlayan olaylardır. Bunun sonucunda savaş ve göç, birbiriyle sık sıkıya bağlantılı olan karmaşık iki olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Savaşların en çok etkilenenleri olarak yorumlanabi-

len çocuklar bu süreçte hem kendi maruz kaldıkları hem de ailelerinin yaşadıkları durumlardan ötürü farklı yaşamlar sürmek zorunda kalabilmektedirler. Savaş sonrası yetim kalan çocuklar genellikle çeşitli sebeplerden dolayı aileleriyle bağlarını kaybetmiş, aileleri tarafından terk edilmiş ya da aile üyeleri savaş sonucunda ölmüş çocukları tanımlamaktadır.

3. Savaş Mağduru Yetimlerin Yaşadığı Zorluklar

Bir önceki başlıkta yetimlik kavramı ve yetimliği ortaya çıkaran nedenler sıralanmıştır. Bu çalışmanın odak noktası savaş sonucunda ortaya çıkan yetimlik olduğu için çerçevenin dışına çıkmamak adına yetimlerin yaşadığı zorluklar savaş mağduriyetinin ortaya çıkardığı zorluklar ekseninde incelenecektir. Bunun haricinde elbette farklı nedenlerle ortaya çıkan yetimlik durumlarında da çocukların psiko-sosyal gelişimlerini etkileyecek pek çok zorluk bulunmaktadır. Savaş mağduru yetimlerin savaş sürecinde en sık karşılaştığı problemleri güvenlik, sağlık, psikolojik, sosyal, ekonomik ve eğitim başlıklarıyla ele almak mümkündür:

Güvenlik Problemleri: Güvenlik problemleri savaş bölgelerinde insanların karşılaştığı en önemli problemdir. Zira savaşın en somut hali insanların güvenliğini tehdit ediyor olmasıdır. Çatışmalar, bombardımanlar ve çeşitli askeri müdahaleler kişilerin can güvenliğini doğrudan tehlikeye atmaktadır. Bu sebeple milyonlarca çocuk, kadın, yaşlı, engelli türlü tehlikeleri aşarak daha güvenli bölgelere göç etmek durumunda kalmaktadır. Sadece Suriye İç Savaşı sırasında 10 milyondan fazla insan yerinden edilmiş, bunların yarısından fazlası ise ülkelerini terk etmek zorunda kalmıştır. Özellikle Türkiye bu insanların 3 milyondan fazlasını misafir etmekle birlikte Lübnan, Irak, Mısır, Ürdün gibi ülkeler Suriyelilerin en fazla göç ettikleri ülkeler olmuşlardır.[29]

Savaşın kaotik iklimi bir yandan insanların hayatları için endişelerini artırırken diğer yandan sahipsiz çocuklar ve kadınlar insan akışlarının olduğu bölgelerdeki karışıklık insan tacirlerinin, organ mafyalarının ve kötü niyetli oluşumların hedefi haline gelmektedir. Her yıl 1 milyonun üzerinde çocuk insan ticaretinin mağduru olmaktadır.[30] Bu çocukların bir bölümünü hiç şüphesiz yetimler oluşturmaktadır. Suç örgütleri kaçırdıkları çocukları satmak, dilendirmek ve evlatlık vermek gibi eylemleri gerçekleştirmektedirler. Son beş yıl içerisinde Avrupa'ya göç eden ve büyük bölümü yetim olan 10 bin çocuktan haber alınamaması ciddi soru işaretlerini beraberinde getirmektedir.[31]

29 Kutluoğlu Karayel, *Savaş Mağduru Yetimler,* 8.

30 UNICEF, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu, 21.

31 The Guardian. "10,000 refugee children are missing, says Europol", (Erişim: 30.01.2016)

Özellikle kız çocuklarının fuhuş eylemlerine zorlanması, eş işleri için kaçırılıp satılması, bununla birlikte cinsiyet fark etmeksizin çocukların çocuk asker olarak ya da illegal diğer faaliyetlere zorlanması birçok raporun konusu olmuştur. Suriye'de 3 binden fazla çocuğun zorla silah altına alınması, Kolombiya'da binlerce yetimin çocuk asker olmaya zorlanması bu iddiayı güçlendirmektedir.[32] [33]Ayrıca 18 yaşından önce yetimhanelerde kalan yetimlerin 18 yaşından sonraki yaşamları da oldukça trajik deneyimlere sahne olmuştur. Rusya'da gerçekleştirilen bir araştırmada 18 yaşını tamamladıktan sonra kurum dışına çıkan çocuklarla iki yıl sonra yapılan görüşmelerde bazılarının işsiz bazılarının ise evsiz şekilde yaşadıkları belirlenmiştir. Bu çocukların içerisinde suça karışanlar, fuhşa sürüklenenler de olmakla birlikte ciddi bir sayıda çocuğun en az bir kere intihara kalkıştığı görülmüştür.[34]

Sağlık Problemleri: Çocukların savaş ortamlarını tecrübe etmeleri başta fiziksel, psikolojik ve sosyal sağlıkları üzerinde olumsuz etkiye sahiptir. Başka korku ve kaygının ortaya çıkardığı belirsiz yaşam iklimi ebeveynlerini kaybeden çocuklarda depresyon, anksiyete, intihar düşüncesi, öfke ve saldırganlık, konuşamama, kekeleme, uyku ve yeme bozuklukları gibi problemlere neden olabilmektedir. Savaş esnasında hastane ve benzeri sağlık kurumlarının bombalanması, sağlık personellerinin de savaşın mağdurları olması, malzeme tedarikinde yaşanan aksaklıklar çocukların savaş sürecinde sağlık hizmetlerini almalarının önüne geçmektedir.

Savaşın sağlıksız ortamı hassas gruplar olan çocuk, yaşlı, engelli ve kadınların bu olumsuzluklarla sıklıkla karşılaşmalarına neden olmaktadır. Bu süreçte çocuklarda; sağlıksız beslenme, büyüme ve gelişme gerilikleri, kansızlık, ishal, sıtma, solunum yolu enfeksiyonları, yaralanma gibi hastalıklar ortaya çıkabilmektedir. Kadınlarda; cinsel yolla bulaşan enfeksiyonlar, riskli ya da istenmeyen gebelikler, düşük yapma, erken doğum, doğum komplikasyonları gibi hususi olumsuzluklar ortaya çıkarken yalnızlık, kimsesizlik, depresyon, engelli duruma düşme gibi problemler hemen herkesin karşılaştığı problemler olarak göze çarpmaktadır.[35]

Engellilik savaş döneminde insanların maruz kaldığı özel bir durumdur. Savaş esnasında kullanılan kimyasal silahlar kişileri engelli duruma düşürmekte ya da engelli bireyler savaştan sonra göç etmek zorunda kaldıkları için çifte mağduriyetin özneleri haline gelmektedirler.[36] Bugün sayıları net olarak bilinmese de savaş sebe-

32 WWO, World Without Orphans. "Colombia without Orphans", (Erişim: 17.02.2017)

33 İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, İNSAMER, "Suriye'de Çocuk Olmak", (Erişim: 30.11.2021)

34 Kutluoğlu Karayel, *Savaş Mağduru Yetimler,* 15.

35 Kutluoğlu Karayel, "Savaşın Engellileri: Engelli Yaşama Mahkûm Edilen Suriyeliler", *İNSAMER,* (Erişim: 9 Şubat 2024).

36 Fatmanur Alsancak- İhsan Kutlu. "Çifte mağduriyetin özneleri olarak engelli mültecilere ilişkin bir

biyle engelli duruma düşen on binlerce yetim çocuğun olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin 2014 yılında Çin'de yayınlanan bir raporda ülkedeki engelli yetim sayısının her yıl 30 bin ila 50 bin civarında arttığı belirtilmiştir.[37]

Kimyasal silahlar çocukları yalnızca bir engel durumuna hapsetmemekte içerdiği kimyasal maddeler nedeniyle yeni doğan çocukların da fiziksel ya da zihinsel engelle doğmasına neden olmaktadır. Afganistan'da 1980'li yıllarda 300 bin civarında olan engelli çocuk sayısının 2000'li yıllara gelindiğinde savaşta kullanılan silahlar nedeniyle 800 binin üzerine çıktığı görülmüştür.[38] İsrail saldırıları nedeniyle yaşam savaşı veren çocukların her beşten ikisinden fazlasının (%42) da birden fazla engelinin olduğu açıklanmıştır.[39] Bununla birlikte kimyasal silahların AIDS ve HIV virüslerinin yayılmasına neden olduğu, bu virüslerin anneden bebeğe geçmesi neticesinde çocukların hayatlarını tehdit etmesi söz konusudur. Özellikle Afrika kıtasından onlarca ülkede ve yüzbinlerce çocuğun ebeveynlerinin taşıdığı virüsler nedeniyle yetim kaldığı bilinmektedir.[40]

Psiko-Sosyal Problemler ve Yeni Riskler: Savaş sonucu yetim kalmak hali hazırda ciddi bir problemken bunun yanında savaşın kendisiyle de mücadele etmek yetimleri daha da kırılgan bir hale getirmektedir. Türkiye'nin de tecrübe ettiği bir durum olması bakımından göçmen yetimlerin savaş sürecinde stres, depresyon, anksiyete, travma sonrası stres bozukluğu, madde kullanımı, suç işleme, intihara teşebbüs, tükenmişlik, hiperaktivite, değersizlik ve yalnızlık gibi problemleri yaşadıkları bilinmektedir. Savaş sürecinde anne kaybı çocuklarda sevgi ve güven eksikliği, maddi-manevi ihtiyaçların karşılanamaması gibi olumsuzlukları ortaya çıkarırken baba kaybı ise sevgi, saygı, sorumluluk, sosyallik, özgüven ve zorluklarla mücadele gibi konularda yetersizlikleri ortaya çıkarabilir. Yetimlerin yaşadığı psiko-sosyal problemleri ve bunların doğurabileceği yeni risk faktörlerini alt başlıklar altında incelemek meselenin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır:

Sevgi Yoksunluğu: Sevmek ve sevilme insanın en tabi ihtiyaçlarından biridir. Maslow'un da ihtiyaçlar hiyerarşisinin sosyal ihtiyaçlar basamağında yer alan sevgi, kabul görme ve aidiyet ihtiyaçlarını ebeveynlerinden karşılayan çocukların ilerleyen

inceleme", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi.* 15/2, 595.

37 Hayley DeLuca, "Who is an orphan?", *One Track National,* (Erişim: 9 Şubat 2024).

38 M. Siddieq Noorzoy, "Afghanistan's Children: The Tragic Victims of 30 Years of War", *Middle East Institute* (Erişim: 9 Şubat 2024).

39 UNICEF Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu. "Children in the State of Palestine", (Erişim: 9 Şubat 2024).

40 Hafize Zehra Kavak, "Dünyada Yetim Gerçeği", *İNSAMER,* (Erişim: 11 Şubat 2024); WWO, World Without Orphans. "Kenya without Orphans", (Erişim: 12 Şubat 2024); WWO, World Without Orphans. "Ethiopia without Orphans", (Erişim: 12 Şubat 2024); UNICEF, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu, 93.

dönemlerde psiko-sosyal açıdan kendilerini geliştirmesi ve gerçekleştirmesi daha olasıdır. Bu ihtiyaçları karşılanmayan yetimlerin ise hayatlarının bir döneminde bu ihtiyaçları için farklı yollara başvurması ve kendileri için yanlış kararlar almaları söz konusu olabilir. Özellikle kız çocuklarının annelerinden ziyade babalarıyla daha güçlü ilişkilerinin olduğu bilinmektedir.[41][42] Ebeveyn sevgisinden yoksun büyümüş çocuklarda kızların kendilerinden daha büyük erkeklerle, erkeklerin ise kendinden daha büyük kadınlarla birbirini tamamlamaya çalışması ve sevgi ihtiyaçlarını gidermesi problemi ortaya çıkabilir.

Yaşam Becerilerinde Eksiklik: Bir insanın hayatta kalma becerilerini öğrendiği ilk kurum ailedir. Özellikle çocuklar hayata dair teorik ve pratik bilgileri ebeveynlerini gözlemleyerek ve onları taklit ederek geliştirir. Yetimlerin kendilerine rol model alacakları ebeveynleri bulunmadığı için olmak ya da benzemek isteyecekleri bir yetişkinden mahrumdurlar. Bu durum çocukların en temelde sevme, sevilme, kabul görme, onaylanma gibi temel insani ihtiyaçlarını karşılayamamalarına neden olurken çocukların hem akademik hem de sosyal gelişimlerini olumsuz etkilemektedir. Yetim büyüyen çocukların yetim büyümeyen çocuklara oranla daha fazla çekingen, özgüveni düşük ve içe kapanık olması son derece olasıdır.

Suç İşleme: Savaşı bizzat yaşayan ve savaş sonucu ebeveynlerini kaybeden çocukların duygularının hassaslaşması bu durumu öfke ile dışarı vurmalarına neden olabilmektedir. Yalnızlık, kimsesizlik, terk edilmişlik gibi duygular çocukların içlerinde öfkenin birikmesine sebep olabilir ve bu öfkeyi çevrelerine yansıtmalarını beraberinde getirebilir. Saldırganlık sonucu kavgaya karışma, adam yaralama, hırsızlık, anti sosyal davranışlar gibi şiddet eylemleri kural tanımamalarına, otoritelere başkaldırmalarına ve toplumla uyuşamamalarına neden olabilir, bu olumsuzluklar da çocukları suça yönlendirebilir.[43]

Madde Kullanımı: Çocuklarda ilk madde kullanım yaşı son yıllarda 15'in altına düşmüştür. Özellikle aile içi ilişkileri güçsüz, çevresiyle problemler yaşayan, tek ebeveynli ya da ebeveynlerinden yoksun olan yetim çocukların düzenli bir hayatlarının ol(a)madığı ön görüsünden hareketle maddeyle tanışma ve bağımlı olma konusunda bu çocukların daha dezavantajlı olabileceği yorumu yapılabilir. Özellikle sigara, alkol ve uyuşturucu kullanımında ebeveynlerinden birisi ya da her ikisi ol-

41 Cengizhan Aynacı- İhsan Kutlu. "Ergenlikte Ebeveyn İlişkileri ve Davranış Problemleri Üzerine Nicel Bir Araştırma", *Turkish Studies Social Sciences*, 17/6, 1100.

42 Judith G. Smetana – Jenny Yau – Shirley Hanson (1991). Conflict Resolution in Families with Adolescents, *Journal of Research on Adolescence,* 1/2, 203.

43 Edward Kruk, "Father Absence, Father Deficit, Father Hunger", (Erişim: 11 Şubat 2024).

mayan çocukların bu ürünleri tüketme oranları ebeveynleri olan ve onlarla yaşayan çocuklara göre daha yüksektir.[44]

Yetimlerin kurumlarda yaşadığı düşünüldüğünde ise kurum personellerinin çocuklarla arasında duygusal bir bağ olmaması ve yalnızca işlerini yapıyor olmaları, kurumların da çocukları tam manasıyla denetlemelerine izin vermemektedir. Ayrıca kurumlardan kaçan çocukların doğrudan sokakla muhatap haline geleceği ve sokakların da madde kullanımı ve suç davranışlarıyla yakın ilişkili sosyal alanlar olduğu bilinmektedir. Bu durumda denetimden bağımsız yaşayan yetimlerde sokakla tanışma ve madde kullanımının onlar açısından ciddi riskler barındırdığı söylenebilir.

Cinsellikle İlgili Problemler: Ebeveynleriyle büyüyen çocuklarla yetim büyüyenler arasında psiko-sosyal ve fiziksel boyutlarıyla gelişimsel dönemler farklı şekilde deneyimlenmektedir. Bu farklılıklar en temelde ilgili boyutlar hakkında bilgi sahibi olmakla ya da çocuğun ilk çocukluk dönemlerinde nasıl yetiştirildiğiyle de ilgilidir. Yetimler ebeveynlerinden yoksun olarak büyüdükleri için cinsellik konusundaki bilgilerinin oldukça sınırlı olduğu yorumu yapılabilir.

Anne babadan görül (e)meyen sevgi bir süre sonra bu sevgiyi başka kişilerde arama ve erken yaşta cinsel deneyimle kendisini gösterebilir. Bu durum kimi zaman çocukların başkaları tarafından istismar edilmesiyle de sonuçlanabilir. Baba figürünün olmaması kız çocuğu, anne figürünün olmaması ise erkek çocuğu için erken yaşta flörtleşme, cinsel yakınlık, erken yaşta evlilik, erken yaşta anne baba olma gibi durumlar ortaya çıkartabilir. Tam tersi şekilde yetimlik döneminde görülmeyen sevgi ve bağlılık karşı cinslere güven duymama, yakınlık gösterememe ve cinsel kimlikle ilgili kafa karışıklıklarına neden olabilir.

4. Savaş Mağduru Yetimlerde Sosyal Hizmet İhtiyaçları

Sosyal hizmet; özünde insanların güçlendirilmesini, özgürleşmesini, sosyal değişim, gelişim ve bütünleşmeyi vurgulayan bir meslektir. Sosyal hizmet insan hakları, sosyal adalet, kolektif sorumluluk gibi ilkeleri merkeze alarak müracaatçıların iyilik halinin geliştirilmeyi ve toplumların refah seviyesini artırmayı amaçlamaktadır.[45] Sosyal hizmet savaş mağduru yetimlerin savaş sürecindeki ihtiyaçlarının karşılanması ve haklarının teslim edilmesi konusunda etkin bir rol ve işleve sahip bir sosyal politika unsuru olarak görev yapmaktadır. Amaç ve hedefleri göz önünde bulundurulduğunda sosyal hizmetin zor koşullar altında yaşam mücadelesi veren

44 Jan Pryor-Bryan Rodgers, Children inchanging families lifes after parental separation, (London: Blackwell Publishing, 2001, 56-57.

45 Uluslararası Sosyal Hizmet Federasyonu (IFSW), "Sosyal hizmet nedir?", (Erişim: 12 Şubat 2024).

savaş mağduru yetimlerle çalışması elzem görünmektedir. En temelde savaş mağduru yetimlerin sosyal hizmet ihtiyaçları şu başlıklar altında sıralanabilir:

Temel İhtiyaçlar: Savaş mağduru yetimlerin temel ihtiyaçları yaşama, beslenme, barınma ve giyinme gibi boyutlarıyla ele alınabilir. Öncelikle ifade edilmesi gerekir ki savaşın olduğu yerde temel hak ve hürriyetlerin ihlal edildiği açık bir gerçektir. Bununla birlikte savaşı yaşamış ve yetim duruma düşmüş çocuklarda yaşama, beslenme, barınma ve giyim gibi temel ihtiyaçlar konusunda zorluklar yaşandığı görülmekte ve özellikle savaş sonrası zorunlu göç sürecinde bu ihtiyaçların karşılanamadığı bilinmektedir. Mares vd.[46] göç sonrası geçici barınma merkezinde kalan çocukların sağlık ve barınma koşullarının oldukça yetersiz olduğunu ve bunun bir insan hakkı ihlali olduğunun altını çizerken Demirbaş ve Bekaroğlu[47] göç sonrasındaki barınma koşullarının çocukların hastalanmasına neden olduğunu belirtmişlerdir.

Psiko-sosyal İhtiyaçlar: Savaş mağduru yetimlerin travma, yalnızlık, içe kapanma ve depresyon gibi zorluklar yaşamaları her şeyden önce psiko-sosyal ve danışmanlık destek hizmetlerine ihtiyaç duydukları anlamına gelmektedir. Savaşı yaşamak, savaş sırasında ebeveynlerini kaybetmek ve göç etmek zorunda kalmak gibi zorluklar çocukların psikolo-sosyal ihtiyaçlarının artmasına neden olmaktadır.[48] Çocukların iyilik hallerinin gelişmesi sosyal ilişkiler geliştirmelerine, topluma katılmalarına, toplumdan kabul görmelerine ve sağlıklı aile/arkadaşlık ilişkileri kurmalarına bağlıdır. Bu nedenle sosyal hizmet uygulamaları kapsamında savaş mağduru yetimlerin ihtiyaçlarının belirlenmesi, müdahalelerin hazırlanması ve uygulaması, problemlerin çözümü için kritik öneme sahiptir.

Dil ve Kültürel Uyum: Savaş sonrası göç etmek zorunda kalan çocuklar gittikleri ülkelerin dillerini bilmediği takdirde kendilerini ifade etme ve adaptasyon konularında ciddi zorlanmalar yaşayabilmektedirler. Sosyal çevreye uyum ile dil yeterlilikleri arasındaki pozitif yönlü korelasyon bu süreçte savaş mağduru yetimlerin dil ve kültürel uyum açısından desteklenmesini zorunlu kılmaktadır.[49] Bazı durumlarda savaşın ve göçün zorlu şartları neticesinde çocukların dil öğrenme ve okula gitme motivasyonları düşük olsa da bu durum çocukların yaşamları için kritik bir

46 Sarah Mares vd. "Seeking Refuge, Losing Hope: Parents and Children in Immigration Detention", *Australian Psychiatry*, 10/2 (2002), 91-96.

47 Hatice Demirbaş – Ece Bekaroğlu, "Evden Uzakta Olmak: Sığınmacıların/Mültecilerin Psikolojik Sorunları ve Alınacak Önlemler", *Kriz Dergisi,* 21/1 (2013), 11-24.

48 Kenneth E Miller – Andrew Rasmussen, "The Mental Health Of Civilians Displaced By Armed Conflict: An Ecological Model Of Refugee Distress. *Epidemiology and Psychiatric Sciences,* 26/2 (2017), 129-138.

49 Kostantina Martzoukou - Samuel Burnett, "Exploring The Everyday Life Information Needs And The Socio-cultural Adaptation Barriers Of Syrian Refugees in Scotland", *Journal of Documentation,* 74/5 (2018), 1104-1132.

öneme sahiptir. Sosyal hizmetin çevresi içinde birey anlayışının bir yansıması olarak problemler kadar çözümlerin de toplumun içerisinde aranmasına vurgu yapmaktadır. Çocukların topluma katılımları ve adapte edilmeleri yeni bir dil öğrenmeleri ve hâkim kültüre yakınlık göstermesiyle mümkün hale gelecektir.

Bakım İhtiyacı ve İstismardan Korunma: Savaşın hem fiziksel hem de psiko-sosyal açıdan yaralanmalara sebep olması ortaya çıkan rahatsızlıkların bakımını gerektirmektedir. Kişiye özel ihtiyaç odaklı bakım hizmet modelleri sosyal hizmetin önemli bileşenlerinden biri olup problemlerin en doğru çözümüne de fırsat tanımaktadır. Bakım konusunu "evde bakım" ve "kurum bakımı" daha sonra ise "tıbbi", "sosyal" ve "manevi" bakım olmak üzere üçayaklı bir hizmet modeline oturtmak gerekmektedir.[50] Çocukların her birinin farklı zorluklar yaşadığı düşünüldüğünde hangi çocuğun hangi bakım modeline daha fazla ihtiyaç duyduğunun belirlenmesi sosyal hizmet müdahalesinin de başarılı bir sonuç vermesi açısından önemlidir. Bununla birlikte Türkiye'de bakım konusundaki yetersizlikler ve plansızlıklar dikkat çekmektedir.

Günümüzde ülkede bakım parası alan kişilere ödenen bakım ücretlerinin kaynağının meşruiyeti tartışma konusudur. Bu yüzden bakım sigortası uygulamasının zorunlu hale gelmesi ve bakıma ihtiyaç duyulan hale gelindiğinde bu hizmetin sosyal güvenlik ağından, bakım sigortası tarafından finanse edilmesinin sağlanması büyük önem ve aciliyet teşkil etmektedir. Mevcut bakım parası uygulaması, bakım sigortası uygulanmayan ülkelere ciddi bir ekonomik yük getirmektedir. Modern ve gelişmiş devletler bu tür hizmetler için sosyal güvenlik ağlarını kullanmaktadırlar.

İhmal ve istismar durumu ise savaş mağduru yetimlerin ihtiyaç duydukları bakım hizmetlerinin yetersiz olduğu durumlarda ortaya çıkabilmektedir. Göç ettikleri bölgeleri tanımamalarından ötürü istismar risklerinin artması yeni olumsuzlukları beraberinde getirebilmektedir. Bu nedenle hem yetimler hem de (varsa) yakınları için rehberlik ve danışmanlık hizmetlerine ihtiyaç vardır. Başta bakım hizmetleri ve içerikleri ardından ise yerleştikleri bölgelerdeki kurumlar ve sosyal alanlar kişilere tanıtılmalı ve riskli ortamlardan uzak durmaları konusunda eğitimler verilmelidir.

Toplumsal Bilinç ve Destek: Savaş sonrası zorunlu göç eden bireylerin en yoğun yaşadıkları duygulardan biri göç ettikleri toplum tarafından kabul görmedir. Göç ettikleri yerde kabul ve destek görmek, savaşın izlerinin silinmesi ve zorluklarının aşılması açısından önemlidir. Göç alan toplumun savaş mağduru kişilere – özellikle çocuklara ve yetimlere – anlayışla yaklaşması ve insanlık bilinciyle hareket etmeleri

50 Genç – Aynacı. "Savaşın Yıkamadıkları: Engelli Göçmenler ve Sosyal Hizmet, 1/67.

kişilerin mağduriyetlerini hafifletecektir. Her şeyden önce savaşın bir insan hakkı ihlali olması neticesinde insan haklarına duyarlı her ferdin ilk önce savaşı lanetlemesi ve zarar görenlerin yanında durması bu süreçte savaş mağdurlarının motivasyonunu artıracaktır. Irk, etnisite, din, ten rengi vb. değişkenlerden bağımsız olarak savaş mağdurlarının "insan" olarak kabul edilmesi toplumsal bilincin oluşmasına ve toplumsal desteğin artmasına imkân tanıyacaktır.

Pozitif Ayrımcılık ve Öncelik Tanıma: İlk başta olumsuz çağrışımlara neden olsa da özellikle savaş mağduru kişiler söz konusu olduğunda uygulamaların suiistimal edilmeden hayata geçirilmesi mümkündür. Bu durum savaş mağduru kişilerin – özellikle çocukların/yetimlerin – tekrardan kendi potansiyellerini fark etmeleri ve topluma kazandırılmaları açısından kıymetlidir. Yetimlerin sosyal hizmet ihtiyaçlarının daha erişilebilir ve kolay olması ya da sunulan desteklerin var olandan biraz daha fazla olması savaşın izlerinin silinmesi ve yetimlerin yeniden kazanılması açısından makul karşılanabilir. Burada kastedilen diğer müracaatçıların dışarda tutulması veya kaynaklara erişiminin sınırlandırılması değildir. Var olan hizmetlerin/yardımların savaş mağdurları ya da özellikle çocuklar ve yetimler için ayrılacak müstakil bir paket içeriklerinin olması süreci daha uygulanabilir hale getirecektir.

Yetim Ailesinin ve/veya Yakınlarının Bütünlüğünün Korunması: Savaşlar her ne kadar çocukların yetim kalmalarına neden olsa da yetim çocukların yaşayan aile üyelerinin (ebeveynlerden birisi, abi, abla, kardeş vb.) ya da akraba/tanıdık gibi sosyal çevresi içerisinde yaşaması kurum bakımına alınarak devlet eliyle yetiştirilmesinden daha iyidir. Zira en kötü aile en iyi kurumdan daha iyidir. Bu cümleyle kastedilen elbette çocuğunu ihmal ya da istismar eden aileler/yakınlar değildir. Vurgulanmak istenen aile ortamının ve yuva sıcaklığının yetimler için kurumlardan daha faydalı olmalarıdır. Yetimin sosyal çevresinden ayrılmaması için yakın çevrenin (gerekirse) sosyo-ekonomik olarak desteklenmesi ve yetim çocuğun psiko-sosyal gelişiminin tanıdığı kişiler ve sosyal alanlar etrafında sağlanması daha makul görülmektedir.

Yerel Yönetim ve STK'ların Desteği: Savaş mağduru yetimlere yönelik sosyal hizmetlerin her birinin kamudan beklenmesi toplumsal kaynakların adaletli dağılımı konusunda soru işaretleri oluşturmaktadır. Bu sebeple yerel yönetim ve STK'ların bu konuda sorumluluk alması gerekmektedir. Savaş mağduru kişilere erişim noktasında yerelliğin gücü ve STK'ların bağımsızlığının avantajı kullanılarak yetimlere hizmet götürmek, onları toplumla kaynaştırmak, dayanışmayı ve yardımlaşmayı artırmak daha kolay hale gelecek ve aynı zamanda devletin yükünü hafifletecektir.

Sonuç

Bu çalışmada savaş mağduru yetim çocukların sosyal hizmet ihtiyaçlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada öncelikle yetim kelimesinin kavramsal çerçevesi ve yetimliği ortaya çıkaran nedenler üzerinde durulmuştur. Ardından bir yetim kalma gerekçesi olarak savaşlar ve savaşların insan –özellikle yetimlerin– hayatında ortaya çıkardığı zorluklara değinilmiştir. Bununla birlikte geçmişten günümüze yetimlere yönelik yapılan plan ve programlara değinilerek yetimlerin sosyal hizmet ihtiyaçları sıralanmış ve bu ihtiyaçların nasıl giderilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

Arapça kökenli bir kavram olan yetim öncelerde babası ölmüş çocukları tanımlamak için kullanılırken sosyo-kültürel bir anlam da kazanması sonucu anne ve babasından birini ya da her ikisini kaybetmiş çocukları tanımlamak için kullanılmıştır. Günümüzde milyonlarca çocuk çeşitli gerekçelerle yetim kalmakta ve bu çocukların yaşadıkları zorluklar neticesinde çeşitli psiko-sosyal ihtiyaçları ortaya çıkmaktadır.

Şüphesiz ki çocukların yetim kalmasına neden olan en kaotik neden savaşlar ve iç çatışmalardır. Savaşlar insanlık kadar eski olgular olsa da ortaya çıkardığı sonuçlar itibariyle olaylarla ilgisi olmayan milyonlarca mağdur insan ortaya çıkarmaktadır. Bu sürecin en hassas gruplarından biri olan çocuklar da savaşlar neticesinde yetim duruma düşmektedir. Savaşın kendisi çocuklar için oldukça travmatik olmasının yanında yetimlik durumunun ortaya çıkması, ebeveynlerden ve aileden kopuş, savaş sonrası zorunlu göç, göç süreci ve ardında yaşanan zorluklar çocukların psiko-sosyal ihtiyaçlarını artırmakta ve kendileri hakkında tedbirler alınmasını gerekli kılmaktadır.

Akademik bir disiplin ve uygulamalı bir meslek olan sosyal hizmet sahip olduğu bilgi, beceri ve değer temelleriyle birey, grup ve toplumların güçlendirilmesini sağlayarak sosyal refahın temini için plan ve programlar yürütür. Dezavantajlı bir grup olmaları sebebiyle savaş mağduru çocuklar/yetimler sosyal hizmetin müracaatçı gruplarından biridir. Savaş mağduru yetimler savaş süreci esnasından temel (yaşama, barınma, beslenme, giyim vb.), psiko-sosyal, sağlık, bakım ve eğitim gibi alanlarda zorluk yaşamakta ve profesyonel müdahale programlarına ihtiyaç duymaktadır.

Savaş mağduru yetimlerin sosyal hizmet ihtiyaçlarının giderilmesi için öncelikle temel ihtiyaçlarını karşılayacakları alanlar tesis edilmeli, çocukların güvenlik ve barınma ihtiyaçlarını karşılayacak çocuk dostu mekânlar inşa edilmelidir. Bu tesislerde sağlık ve hijyen ihtiyaçları karşılanmalı, tetkik ve malzeme tedarikleri yapılmalıdır. Ailenin hayatta kalan üyeleri bir arada tutulmalı ve aile bütünlüğü

korunmalı, aileyi destekleyici psiko-sosyal, ekonomik, rehberlik ve danışmanlık hizmetleri aktif hale getirilmelidir. Çocukların eğitim hizmetlerinin aksamaması için eğitim ihtiyacı olan çocukların tespit edilmesi, savaş bölgelerinde okulların inşa edilmesi, okul inşası mümkün değilse çocukların yakın bölgelerde eğitimlerine devam etmesi sağlanmalıdır. Bu sayede çocuklar savaşın travmatik ikliminden daha hızlı uzaklaşacaklardır.

Savaşla birlikte gelen zorunlu göç neticesinde çocukların yaşadıkları dil, kültür ve uyum zorlukları için göç edilen ülke vatandaşlarının toplumsal bilinci artırılarak mağduriyet yaşayan çocukların sahiplenilmesi sağlanmalı ve başta çocuklar olmak üzere savaş mağduru olan her bireye değer odaklı yaklaşılmalıdır. Özel durumlarda yetimlere sağlanacak pozitif ayrımcılık yetimlerin hizmet erişimlerini kolaylaştıracaktır. Bu süreçte merkezi yönetim kadar yerel yönetim ve STK'ların desteği de savaş mağduru yetimlerin sosyal hizmet ihtiyaçlarının belirlenmesinde ve karşılanmasında bütünleştirici güç olacaktır.

Kaynakça

1- Adıgüzel, Oya Hacer – Aynacı, Cengizhan. "Dijital Diasporalar ve Diasporik Kimlik İnşasında Yeni Medyanın Rolü." *Dijital İletişimi Anlamak*. ed. Yusuf Adıgüzel, Mustafa Bostancı. 146-163. Konya: Palet Yayınları, 1. Basım, 2023.

2- Alsancak, Fatma- Kutlu, İhsan. "Çifte Mağduriyetin Özneleri Olarak Engelli Mültecilere İlişkin Bir İnceleme", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi.* 15/2 (2020), 590-598. https://doi.org/10.48145/gopsbad.772049

3- Aydın, Dilara. "Çoğu Virüs Salgını Neden Özellikle Asya veya Afrika'da Ortaya Çıkıyor?" (18.07.2022).1. https://www.webtekno.com/asya-afrika-hastalik-h125845.html

4- Aynacı, Cengizhan – Kutlu, İhsan. "Ergenlikte Ebeveyn İlişkileri ve Davranış Problemleri Üzerine Nicel Bir Araştırma. Turkish Studies Social Sciences, 17/6 (2022), 1093-1108.

5- AZE Haber Ajansı, "Deprem 3 bin 500 çocuğu yetim bıraktı!" (17.07.2023). https://gazetedurum.com.tr/gundem/deprem-3-bin-500-cocugu-yetim-birakti-29837

6- BBC News Türkçe, "Covid: Dünya Sağlık Örgütü'ne göre Covid-19 ölümleri resmi verilerden 2-3 kat fazla olabilir" (21.05.2021). https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57199825

7- CNN, "Tsunami of 2004 Fast Facts", (09.12.2022). 1. https://edition.cnn.com/2013/08/23/world/tsunami-of-2004-fast-facts/index.html

8- Çavuşoğlu, Oğuzhan – Kara, Hüseyin Zahid. "Sosyal Hizmet Uygulaması ve Etik", Sosyal Hizmet Uzmanının Uygulama Kılavuzu: Bütüncül Bir Rehber, ed. Hüseyin Zahid Kara. 1/9-27. Konya: Eğitim Yayınevi, 1. Basım. 2021.

9- Çil, Uğur. "Dünya genelinde öksüz ve yetim çocukların sayısı 140 milyon", *Anadolu Ajansı,* (06.04.2017). https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunya-genelinde-oksuz-ve-yetim-cocuklarin-sayisi-140-milyon/790353

10- Demirbaş, Hatice – Bekaroğlu, Ece. "Evden Uzakta Olmak: Sığınmacıların/Mültecilerin Psikolojik Sorunları ve Alınacak Önlemler". *Kriz Dergisi,* 21/1 (2013), 11-24, https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000334

11- Doğru Haber. "Batı medeniyetlerinde gayrimeşru nesiller yetişiyor", (02.08.2017).1. https://dogru- haber.com.tr/haber/257053-bati-medeni-yetlerinde-gayri-mesru-nesiller-yetisiyor/

12- Euronews. "Save the Children: Gazze'de 100. gününü dolduracak savaşta 10 binden fazla çocuk öldürüldü". (12.01.2024). 1. https://tr.euronews.

com/2024/01/12/save-the-children-gazzede-100-gununu-dolduracak-savasta-10-binden-fazla-cocuk-olduruldu

13- G. Smetana, Judith – Yau, Jenny – Hanson, Shirley. Conflict Resolution in Families with Adolescents, *Journal of Research on Adolescence,* 1/2 (1991), 189-206.

14- Genç, Yusuf –Aynacı, Cengizhan. "Savaşın Yıkamadıkları: Engelli Göçmenler ve Sosyal Hizmet." *Göçmen Refahı Disiplinlerarası Bakış*. ed. Dilara Ustabaşı Gündüz. 57-77. Konya: Eğitim Yayınevi, 1. Basım, 2022.

15- Hâkim. *Müstedrek*. Beyrut, 1411/1990.

16- Harmancı, Pınar. "Dünyadaki ve Türkiye'deki İntihar Vakalarının Sosyo-demografik Özellikler Açısından İncelenmesi", *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 1*(1), 1-15.

17- HASUDER, Halk Sağlığı Uzmanları Derneği. "Çocuklar ve Travma", Erişim 9 Şubat 2024. https://hasuder.org/

18- Hayley, DeLuca. "Who is an orphan?". *Track International.* Erişim 12 Şubat 2024. http:// onetrackinternational.org/who-is-an-orphan/

19- ILO, "Child Labour", https://www.ilo.org/global/topics/child-labour/lang--en/index.htm (29.03.2021).

20- İNSAMER, İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi. "Suriye'de Çocuk Olmak", Erişim 12 Şubat 2024. https://www.insamer.com/tr/suriyede-cocuk-olmak_2025.html

21- Kavak, Hafize Zehra. *Dünyada Yetim Gerçeği,* Erişim 12 Şubat 2024. https://insamer.com/tr/dunyada-ye- tim-gercegi_124.html

22- Kruk, Edward. "Father Absence, Father Deficit, Father Hunger", https://www.psychologytoday.com/us/blog/co-parenting-after-divorce/201205/father-absence-father-deficit-father-hunger

23- Kurtoğlu Karayel, Ayşe Hümeyra, Savaş Mağduru Yetimler, İNSAMER, 2019. https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/rapor-savas-magduru-yetimler.pdf

24- Kutluoğlu Karayel, Ayşe Hümeyra. "Savaşın Engellileri: Engelli Yaşama Mahkûm Edilen Suriyeliler", *İNSAMER,* Erişim 12 Şubat 2024. https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/rapor-savasin-engellileri-engelli-yasama mahkum-edilen-suriyeliler.pdf

25- Learning English, "Number of Orphans Drops in Countries Around the World" Erişim 12 Şubat 2024. https://learningenglish.voanews.com/a/number-of-orphans-drops-in-countries-around-the-world/4174571.html

26- Lifeline Children's Services. "How Many Orphans Are There?" Erişim 09 Şubat 2024. https://www.isnadsistemi.org/guide/isnad2/isnad-dipnotlu/25-internet-sitesi/

27- Mares, Sarah vd. "Seeking Refuge, Losing Hope: Parents and Children in Immigration Detention". *Australian Psychiatry,* 10/2 (2002), 91-96. https://doi.org/10.1046/j.1440- 1665.2002.00414.x

28- Martzoukou, Kostantina –Burnett, Samuel. "Exploring The Everyday Life Information Needs And The Socio-cultural Adaptation Barriers Of Syrian Refugees in Scotland. *Journal of Documentation,* 74/5 (2018), 1104-1132. http://dx.doi.org/10.1108/JD-10-2017-0142

29- Miller, Kenneth E – Rasmussen, Andrew. "The Mental Health Of Civilians Displaced By Armed Conflict: An Ecological Model Of Refugee Distress. *Epidemiology and Psychiatric Sciences,* 26/2 (2017), 129-138. https://doi.org/10.1017/s2045796016000172

30- Nar, Cansu. *Yetim Raporu.* İNSAMER, 2021. https://www.insamer.com/tr/2021-yetim-raporu_3922.html

31- NCBI, National Center for Biotechnology Information, "The Impact of Parental Death on Child Well-being: Evidence From the Indian Ocean Tsunami", https://www.ncbi.nlm.nih.gov/

32- Noorzoy, M. Siddieq. "Afghanistan's Children". *Middle East Institute.* Erişim 12 Şubat 2024. https://www.mei.edu/publications/afghanistans-children-tragic-victims-30-years-war

33- Pryor, Jan – Rodgers, Bryan. *Children inchanging families lifes after parental separation,* (London: Blackwell Publishing, 2001), 56-57.

34- Purrio, Lisa. "Babyklappe: Wie sie funktioniert und wie es für die Babys weitergeht" (18.06.2022).1. https://www.familie.de/baby/letzter-ausweg-babyklappe-wie-sie-funktioniert-und-was-mit-dem-baby-dort-passiert/

35- Save the Children. "Stop the War on Children", Erişim 12 Şubat 2024. https://www.savethechildren.org/con-%20tent/dam/usa/reports/ed-cp/stop-the-war-%20on-children-2019.pdf

36- Şimşek, Berza. "6 Şubat depremlerinin birinci yılı: Kayıplarla ilgili neler biliniyor, aileler yakınlarını nasıl arıyor?" *BBC News Türkçe,* (06.02.2024). https://www.bbc.com/turkce/articles/c3gdx9e6lk2o

37- *The Guardian.* "10,000 refugee children are missing, says Europol", (30.01.2016). https://www.theguardian.com/world/2016/jan/30/fears-for-missing-child-refugees

38- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. Erişim 9 Şubat 2024. https://sozluk.gov.tr/

39- Uluslararası Sosyal Hizmet Federasyonu (IFSW). "Sosyal hizmet nedir?". Erişim 12 Şubat 2024. https://www.ifsw.org/sosyal-hizmet-nedir/

40- UNICEF, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu. *"Çocuk Hakları ve Gazetecilik Uygulamaları Hak Temelli Perspektif*. Ankara: UNICEF Türkiye Ofisi, 2007.

41- UNICEF, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu. *Çocuk Hakları ve Gazetecilik Uygulamaları Hak Temelli Perspektif*. Ankara: UNICEF Türkiye Ofisi, 2007.

42- UNICEF, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu. *Çocuk Hakları ve Gazetecilik Uygulamaları Hak Temelli Perspektif*. Ankara: UNICEF Türkiye Ofisi, 2007.

43- UNICEF. Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu. *Children in the State of Palestine,* 2018, https://www.unicef.org/sop/media/341/file

44- WWO, World Without Orphans. "Colombia without Orphans", (17.02.2017). https://worldwithoutorphans.org/movements/country-movements/people_organization/13959

45- WWO, World Without Orphans. "Ethiopia without Orphans", (Erişim 12 Şubat 2024). htt- ps://www.worldwithoutorphans.org/move- ments/country-movements/people_orga- nization/13963

46- WWO, World Without Orphans. "Kenya without Orphans", (Erişim 12 Şubat 2024). https:// www.worldwithoutorphans.org/move- ments/country-movements/people_or- ganization/13958

47- Yetim Vakfı. *Dünya Yetim Çocuklar Raporu 2022*. https://yetimvakfi.org.tr/dunya-yetim-cocuklar-raporu-2022-tr-7481.html

48- Yıldız, Zehra. "Avrupa'da evlilik dışı doğan bebeklerin sayısı artıyor". *Euronews.* (16.04.2018). 1. http://tr.euro- news.com/2018/04/16/avrupa-da-evlilik-d-s-dogan-bebeklerin-say-s-art-yor

SOSYAL YETİM: MODERNİZMİN ÇOCUKLARI

Cansu NAR*

İş, okul, alışveriş merkezleri, sosyal medya ve çeşitli bağımlılık faktörleri ile zayıflayan toplumsal bağların güçlendirilmesi; çocuk-aile-toplum bütünlüğün sağlanması amacıyla hazırlanan bu çalışmada günümüz çocuklarının problemleri incelenmiştir. Toplumsal değişim sürecinde aile yapısında meydana gelen kırılmalara mercek tutarak çocuk sosyolojisi perspektifinde sosyal yetim olgusu tartışılacaktır. Çalışmada modernizmin dezavantajlarından biri olan sosyal yetim kavramı; tanımlar, aile ve kimlik olgusundaki değişimler, bu eksende bireysel algı ve davranış farklılıkları, istatistiki veriler, sonuç ve öneri ile sonlandırılacaktır.

Aile, bireylerin akrabalık bağıyla kurduğu, ekonomik, toplumsal ve psikolojik yönden gereksinimlerini karşılayan, bireylerin sağlıklı bir biçimde topluma katılma ve uyum sağlama sürecinde görevli olan toplumsal bir kurum olarak ifade edilebilir. Le Play'ın ifadesiyle aile toplumun temel yapı taşıdır. Toplumun çekirdeği olan aile evrensel bir birim ve anlam taşırken bulunduğu toprak parçasının tarihine, kültürüne, değerlerine ve toplumsal değişim sürecine göre şahsına münhasır nitelikler taşır.[1]

Aile'nin mahiyetini belirleyen şey bireylerin bilinç düzeyi ve eylemleridir. Bireylerin toplumsal değerlere bağlılığı, kültürü, aile hikayesi, toplumsal değişim süreçlerinin üzerindeki etkisi ve tepkilerini içeren bilinçli tercihleridir. Ailenin "Aynı kökene mensup ya da aralarında akrabalık ilişkileriyle örülü kişilerin tamamı" [2] anlamı ile "Aynı amaç etrafında anlaşma kuran ve birlikte çalışan kişilerin tümü"[3] anlamı arasındaki fark işaret edinilen noktadır.

Tercihleri anlamak için insanı anlamak gerekir. Bir devleti var eden sahip olduğu toplum, toplumu oluşturan en küçük birim aile, aileyi var edense bireylerdir.

* Sosyolog, Sosyologlar Derneği (SOSYODER), cansunar.1@gamil.com orcid.org/0009-0001-8444-1393

1 Hatipler, "Modernizmden Postmodernizme Aile", 579

2 Türk Dil Kurumu, "Aile" (Erişim 14 Eylül 2023).

3 TDK, "Aile".

Birbirleri arasında neden ve sonuç ilişkisi bulunan, değişen, tarihsel kırılımlarla zaman içerisindeki seyrini devam ettiren veya sonlanan bu yapının niteliği insana bir alın yazısı çizmektedir. Olumlu veya olumsuz değerlendirilemeyecek alın yazısının yönünü değiştirense bireyin öz farkındalığı ve tercihlerdir. Özetle bireyin özdeşleştiği/özdeşleştirildiği "kimlik" ile yaptığı tercihler aynı zamanda içinde barındığı ailenin/toplumun da kaderini tayin etmektedir.

Dünyayı etkisi altına alan küreselleşme, modern dönem sonrası kimlik algısını da değişikliğe uğratarak, kimliğin sınırları aşan akışkanlığa sahip bir karaktere dönüşmesine, zamansız ve mekansız bir uzamın parçası olarak evrim geçirmesine yol açmıştır. Bu doğrultuda kolektif kimlikler tahribata uğrayarak alt kimlik, üst kimlik ya da çok kültürlülük gibi farklı kavramlar öne çıkmış ve bu kavramlarla farklılıkların bir aradalığı öne çıkmıştır. Özellikle iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesiyle birlikte yeni çağın kamusal alanı olarak nitelendirilen internetin sağladığı imkanlar 'sanal kimlik' kavramını ortaya çıkarmıştır. Diğer bir ifadeyle yamalı bohça gibi kimlik artık parçalı bir yapıda ve online görünmezlikle istediği biçime bürünebilen akışkan, her an değişebilir ve yeniden inşa edilebilir durumdadır. Küreselleşme ve postmodernlik tartışmalarında ise; aslında kuralsızlık ve belirlenememezliğin geçerli olarak kabul edildiği düzende, moderniteye ait tüm düşünce ve değer sistemi kabul edilmeyerek kutsallık atfedilen her şey tekrar sorgulanmıştır.

Modernizm hareketleriyle başlayan bireysel ve toplumsal kimlik problemlerin en önemli sonuçlarından biri sosyal yetimlik olgusudur. Batı çocuk sosyolojisi literatüründe yeni sayılabilecek bu kavram henüz Türkçe akademik kaynakların yalnızca birkaçında yer almaktadır. Türkiye'de çocuk konusu; çocuk sağlığı, biyolojik yetim/öksüz çocuk, çocuk yoksulluğu, çocuk suçluluğu, çocuk istismarı gibi ayrı başlıklar halinde sağlık, din, eğitim ve psikoloji perspektifinde incelenmiştir. Ancak sosyolojik perspektifte bütüncül olarak Türkiyeli bir çocuğun iktisadi, siyasi ve toplumsal modernleşme sürecindeki durumu, yaşadığı problemler, problemlerin kaynakları, çocuğun üzerindeki etkileri, gelecek kuşaklara aktarımı ve çözümü gibi değerlendirmeler eksik kalmıştır. Söz konusu çalışma işaret edilen minvalde, modernleşme sürecindeki "Türkiyeli çocuğun" karşılaştığı problemler, içinde bulunduğu riskler, çözümü için yapılabilecek çalışmalar hakkında bilgi vermek, katkıda bulunmak amacıyla oluşturulmuştur.

Modern Evrede Kimlik ve Ailenin Değişimi

Modern zamanın ailesini anlamak ve problemlerine çözüm bulmak için köklü toplumsal değişimlerin yaşandığı 18. yüzyıldan günümüze kadar geçen sürece

kısaca değinmek gerekmektedir. Dünya ölçeğinde aile kavramında yaşanan köklü değişimler Sanayi Devrimi ile başlamıştır. Ekonomi tabanlı değişimle yalnızca erkek bireylerin değil, Batı'da ikinci sınıf insan olarak görünen kadın ve çocukların da iş gücüne ihtiyaç duyulmuş, çalışması zorunlu hale getirilmiştir. İnşa edilen kapitalist sistemle, "ev" den çıkarılan kadın ve çocukların önemli bir çoğunluğu çok uzun, zorlu çalışma saatleri nedeniyle geri dönememiştir. Aile bireylerinin kısıtlı zaman diliminde bir araya gelmesi veya çoğunun geri dönememesi (fabrika şartlarına bağlı hastalık ve ölümler) nedeniyle ekonomik tabanlı başlayan devrim sosyal anlamda da bir devrime yani bir kırılmaya neden olmuştur.

Geleneksel dönemde maddi ve manevi normlarının üretim merkezi olan, çıktılarıyla bireylerin sağlıklı bir biçimde sosyalizasyon sürecine katıldığı diğer bir anlamda benzer amaçlar etrafında anlaşan ve birlikte çalışan bireylerin toplamı olan aile olgusu, modernizme evrilirken sahip olduklarını yitirerek aynı kökten gelen ya da aralarında akrabalık ilişkileri bulunan kişilerim tamamına dönüşmüştür.

"Modern öncesi dönemde kimlik, ait olunan toplumsal gruplarla (aile, klan, soy gibi) özdeşleştirilmiştir. Bilimsel bilgi, özgürlük ve özerkliğin öncü nosyonları olarak sayılan modernizmle birlikteyse; kimlik bağlamında 'bireysellik' kutsallaştırılmış, toplumsal yaşantının merkezine bireyin kendisi alınmıştır. Modern yaşamın dayatmalarıyla toplumsal iş bölümünün ve rollerin giderek arttığı modern toplumlarda kimlik çoklu ve hareketli bir yapıya bürünmüştür."[4]

Modernizmin feodaliteden devraldığı aile kurumunda büyük değişimler yaşanmıştır.[5] Süreç içerisinde parçalanan ailede hem kavramsal hem niceliksel hem de niteliksel değişimler meydana gelmiştir. Geniş ailelerin niceliksel olarak azalması ve akrabalık ilişkilerinin zayıflamasıyla çekirdek ailelerde niceliksel yönden artış; tek tip aile deseni dışında, içinde "yalnızlığın" ifade edildiği yeni aile modellerinin doğuşu (1970'lerin sonlarından itibaren); gayri resmi ilişkiler ve evlilik dışı doğumların niceliksel artışı; değişen ekonomik koşullar ekseninde evlilik-aile beklentilerinin de değişmesi ve buna bağlı olarak kadınların ekonomik anlamda bağımsızlığının[6] artışı verilebilecek örneklerden bazılarıdır. Bu değişimler beraberinde bireyin kimlik oluşumunda da çözülmelere yol açmıştır.

Modernizm, bireylerin ayrı birer özne olduğu fikrinden hareketle, ev içi paylaşım, birliktelik ve aile sorumluluğu olmak üzere aile kavramını nitelendiren bu özellikleri ortadan kaldırmıştır. Bu yeni düzende bir taraftan aile bireylerine, birey-

4 Karaduman, "Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü", 2896.

5 Hatipler, "Modernizmden Postmodernizme Aile", 583.

6 Hatipler, "Modernizmden Postmodernizme Aile", 583.

sel ekonomik gücün konforunu sağlarken diğer taraftan ölçüsüz bir öznelleşmenin sonucu olarak bireyleri psikolojik bunalımı çözme çabasıyla baş başa bırakmıştır. Hane halkı içerisindeki çelişkili ilişki biçimi ve eş/ebeveyn olma sorumluluğundan kaçınma durumu aile bağlarını zayıflatmıştır. Böylelikle artan boşanmalar, partner yaşamlar, yalnızlığın tercih edilmesi ve anne-babanın huzurevlerine bırakılması gibi durumlar zayıflayan aile bağlarının örneği olarak gün yüzüne çıkmıştır.

"İnsan tabiatında bulanan toplulukla var olma itkisi modern zamanda aile bağlarına tutunmak değil modernizmin araçlarına sığınmak şeklinde gerçekleşmiştir. Olumlu ve hürriyeti hissettiren modernist değişimler totalde ailenin bütünlüğünü yapı bozumuna uğratarak aile bağlarını zayıflatmış ve aile kurumunu güçsüzleştirmiştir"[7]

Modernizme ve postmodernizme geçiş süreçlerinde her iktisadi teori ve hamle, felsefi akımlar bireyin kişilik, toplum, devlet algısında değişimler meydana getirmiştir. Liberalizm, kapitalizm, komünizm, hedonizm, carpe diem, feminizm, gibi akımlar karşısında insan bağıntısız bir özge olmak kutsanmış, aile eski moda bir yapı olarak gericilik unsuru sayılmıştır.

Modernizmin salt kötücül yeni bir yaşam modeli olmadığını da ifade etmek gerekir. Sosyal norm ve değerlerini muhafaza eden, bireylerini bu niteliklerle sosyalizasyon sürecinde destekleyen 'modern aile'nin varlığını sağlıklı bir biçimde sürdürebildiği sosyal bilimciler tarafından örneklendirilmiştir.

Postmodern Evrede Ailenin Değişimi ve Kimlik Bunalımı

"Postmodernizm evreyi yaşayan gelişmiş ülkelerin ailesinde; çözülen aile, parçalanmış aile ve tamamlanmamış aile tasnifi tanımları bulunmaktadır. Postmodernizmin çözülen ailesi; sadece karı ve kocadan meydana gelen bir aile modelidir. Bu ailede eşlerin birbirleriyle sıkı bir ilişkisi ve birbirlerine karşı sorumluluk ve bağlayıcılıkları yoktur. Bu ailede ilişkiler gevşek bir bağa sahiptir. Bunların yanında postmodernizmin sıra dışı aile modelleri olarak; bir çiftin evli olmadan cinsel bir ilişki formunda aynı çatı altında yaşaması olan birlikte yaşama, kadınların evliliklerini çocuk yapmadan sürdürme istekleri üzerine kurulu olan gönüllü çocuksuz aile ve sosyal bir sapma olarak görülen aynı cinslerin evliliği olan eşcinsel evlilik sayılabilir."[8]

"Moderniteden postmoderniteye geçişle birlikte, kimlik bağlamında ulus ve sınıf gibi bütünlükçü kavramlar terk edilmiş, bunların yerini tikel kimlikler (cinsi-

7 Nihat Nirun, *Sistematik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1994), 27.

8 Hatipler, "Modernizmden Postmodernizme Aile", 584.

yet, ırk, etnisite gibi) almıştır. Parçalanmışlık, bölünmüşlük, farklılık, çoğulculuk, çeşitlilik ve özgünlük yüceltilen değerler olmuştur. Kimlik kavramı bu bağlamda farklılıklar ve benzerlikler ekseninde inşa edilen ve istenildiği zaman da terk edilen bir yapı halini almıştır. Postmodern kimlik inşasının temel öğeleri imaj ve görünüştür. Yaşam stillerinin ve kimlik yapılarının tüketim odaklı inşa edildiği postmodern dönemde, kimlikler değişken, hemen içselleştirilecek ve kolayca terk edilebilecek şekilde biçimlenmektedir. Postmodernitenin özü, kimlik algısında da kendini göstermektedir.[9]"

Özetle geleneksel dönem sonrası süreç içerisinde aileyi bir arada tutan "ev" in mahremiyeti yitirilmiş, paylaşılan zaman giderek azalmış, ailenin işlevleri modern hayatın mühim araçları olarak görülen okul, fabrika ve işyerleri, oyun ve eğlence alanları, sosyal medyaya devredilerek rutin yaşam alanları haline gelmiştir.[10] Giddens'ın tabiriyle modernizm ev mahremiyetini yıkmıştır. Yıkılış içinde bulunduğumuz zaman dilimi farklı bireysel ve toplumsal problemlere neden olmuş, bir kısmına da gebe kalmıştır. Sınırları belirsizleşen, evi yıkılan 'aile'den yeni ve henüz Türkiye'de farkında olunamayan, çözümü için toplumun tüm enstrümanlarının birlikte çalışması gerektiği toplumsal bir problem doğurmuştur: Sosyal yetim.

Çocuk Sosyolojisi Konjonktüründe Sosyal Yetim

Sosyolojinin alt disiplinlerinden biri olan çocuk sosyolojisi araştırmalarına yeni bir kavram eklenmiştir: "Sosyal yetim". Sosyal yetim, modernizm eşliğinde doğan sosyal sorunların sebep olduğu yeni bir çocukluk deneyimi kavramıdır. Sosyal yetim kavramını detaylandırmadan önce çocuk sosyolojisinin konu yelpazesi hakkında bilgi vermek gerekmektedir.

Bebeklik ve yetişkinlik arasında bulunan geçici bir dönemi belirten çocukluk, insan hayatının zamansallığına işaret eder. Çocuklar, bir yaşam evresi olarak geçirdikleri çocukluk döneminde fiziksel, sosyal, bilişsel, gelişimsel olarak birtakım ortak özellikleri paylaşmakla birlikte esasen bireysel sosyal aktörlerdir.

Sosyal aktör olan çocuklar, tarihsel akış içerisinde farklı tanımlamalar ve toplumsal konumlandırmalarla edilgen bir varlık olarak ele alınmıştır. Küçük sosyal aktörlerin aile içerisinde ebeveynleriyle, sokakta arkadaşlarıyla, okulda öğretmenleriyle, toplumsal kaynaşma alanları olan ortak mekanlarda yaşadıkları/yaşayacakları problemler göz ardı edilmiştir. Evrensel bir yaşama hakkına sahip olan "çocuk", zaman çizgisinde yetişkinlik dönemine doğrusal bir ilerleme kaydetmesi gerekirken

9 Karaduman, "Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü", 2897.

10 Hatipler, "Modernizmden Postmodernizme Aile", 582.

edilgen bireyler olarak ele alınmış ve göz ardı edilerek zikzaklı, çokça boşlukları olan ve kimileri için ani kesintilerle biten anomik bir evreye dönüşmüştür.

Çocukların yaşadığı problemlerinin kaynağının sorgulanması ve bu problemleri kavramsallaştırma çabaları, 21.yüzyıl çocuk sosyolojisinin üzerinde dikkatle durduğu bir tartışma alanıdır. Çocukları çepeçevre saran küresel problemlerin, farklı çocukluk deneyimlerinin yaşanmasına neden olduğu görünmektedir.

Çocuk sosyolojisinin incelediği konular arasında çocuğun hayatını olumsuz etkileyen ve büyümemiş bir yetişkin olarak var olmasına neden olan problem kaynakları bulunmaktadır. Örneğin; yoksulluk, hastalık, eğitimsizlik, fiziksel ihmal, boşanma, tek ebeveynlik/üvey ebveynlik, evlilik dışı ilişkiler, erken yaşta hamilelik, erken yaşta anne baba olma, fiziksel/cinsel istismar, madde kullanımı, savaş ve göçmenlik, ırkçılık, suç vb. konular çocuk merkezli olarak ele alınmaktadır.

Günümüz dünyasının sorunları sosyal bilimcileri, insan yaşamının ilk dönemi olan çocukluğu, çeşitli sınıflandırmalara ayırma, tanımlama, inceleme ve çözüm üretme nesnesi olarak incelemesine neden olmuştur.

"Yoksul çocuklar, kimsesiz çocuklar, sokak çocukları, sokakta çalışan çocuklar, işçi çocuklar, çocuk anneler ve çocuk babalar, göçmen çocuklar, çocuk askerler, çocuk fahişeler, şiddete maruz kalmış çocuklar ve ihmal edilmiş çocuklar farklı sosyal problemleri ve bu problemler üzerinden farklı çocukluk deneyimlerini yaşayan çocukları örneklendirmektedir.[11]

Prout'a göre yoksul çocuklar arasında görülen yüksek ölüm oranları, hastalığa yakalanma, ihmal ve fiziksel istismar, evsizlik, erken yaşta hamilelik, sigara kullanımı, zihinsel hastalıklar ve intihar girişimleri, aile yapılarının parçalanması esas olarak yoksulluğun etkileridir.[12]

Çocuklar arasında sosyal eşitsizliği derinleştiren ve bu derinlik içerisinde milyonlarca çocuğun kaybolmasına sebep olan en temel etken merkez ülkelerin küresel sermaye ve pazar arayışları olmaktadır. Ekonomik sömürü çocukları yoksullaştırmaya devam ederken aynı zamanda başka şeylerin de üretim nesnesi haline getirmeye devam etmektedir. Üretim nesnesi olarak çocukların savunmasızlığı ve yönlendirilebilmesi kötü niyetli oluşumların iştahını artırmaktadır. Söz konusu çocukların yaşadığı yoksulluk üzerine kimsesiz/ihmal edilen grup içerisinde olmaları onları

11 Demir Gürdal, "Sosyolojinin İhmal Edilen Kategorisi Çocuklar Üzerinden Çocukluk Sosyolojisine ve Sosyolojiye Bakmak", 13.

12 Demir Gürdal, "Sosyolojinin İhmal Edilen Kategorisi Çocuklar Üzerinden Çocukluk Sosyolojisine ve Sosyolojiye Bakmak", 13.

kolay ulaşılabilir hale getirmektedir. Bu perspektiften incelendiğinde 21. yüzyılın çocukluk tanımlarının ortak noktası çocuk yoksulluğu sorunu olduğu söylenebilir.

Sosyolog ve sosyal hizmet uzmanlarının yaptığı saha çalışmaları sonuçlarının göstermiş olduğu üzere, çocukların maruz kaldığı cinsel istismar/tecavüz vakalarının, halkın kronik yoksulluk yaşayan tabakasında yoğunluk gösterdiği tespit edilmiştir. Afrika ve Asya kıtalarının kronik yoksulluk yaşayan, savaş ve iç çatışmanın devam ettiği ülkelerinde "çocuk fahişeliği" olarak ifade edilen çocuk cinsel sömürüsü acilen çözülmesi gereken ciddi bir problemdir. Özellikle pandemi döneminde çocuk pornosu izleme/indirme istatistiklerinde artış olduğu gözlemlenmiştir.

Ayrıca bu sorunun yalnızca Afrika ve Asya ülkeleri ile sınırlı olmadığını da aktarmak gerekmektedir. Söz konusu çocuk pornosu sorunu, internet aracılığıyla bulunduğu bölgeden tüm dünyaya servis edilerek kontrol altına alınamaz küresel bir problem haline gelmiştir. BM, UNICEF raporlarında belirtildiği üzere yoksul çocuklarda cinsel yolla bulaşan hastalıklarda artış meydana gelmiş, kasti olarak uyuşturucu ve alkol bağımlısı yapılarak ticaret unsuru olarak kullanılmıştır.

Çocukların yaşamak durumunda kaldığı sorunlar esasında bağlı bulundukları yetişkinlerin dünyasında, bizzat yetişkinler tarafından üretilen ve yetişkinlerin de yaşadığı sosyal problemlerdir. Yetişkinlerin yaşam dünyasında üretilen eylem biçimlerinin nesnesine dönüştüklerini, yoksulluk, göçmenlik, eşitsizlik, eğitimsizlik, cinsiyet ayrımcılığı, fiziksel/cinsel şiddet gibi çok sayıda problemle kendisini çevreleyen dünyada yaşamak zorunda olduklarını göstermektedir.

Yetişkinler tarafından üretilen sorunlar, çocukların yaşamlarını doğrudan etkileyebilmekte ve ikircikli bir dünyada var olma çabasına sevk etmektedir. Öyle ki çocuklar tek dünyada değil, akranlarıyla etkileşime geçerek ürettikleri çocuk dünyasında ve çocukların kendi yaşam alanlarını çevreleyen yetişkinler dünyası içerisinde bulunmaktadır. Çocuklar denkliği bulunmayan iki farklı yaşam dünyasının istekleri arasında sıkışarak denge sağlamaya çalışmaktadır. Yeni çocukluk sosyolojisi ise çocuk ve yetişkin dünyasını birbirleriyle eşit konumda ilişkide bulunan iki dünya olarak ele almaktadır. Geçmiş döneme göre çocuklar, daha belirgin ve görünürlük kazanmakla birlikte çocukların dünyası yetişkinler dünyası tarafından sarmalanmış, bu nedenle yetişkinlerin dünyasında gerçekleşen her olumsuz durum çocukların yaşam dünyasına yansımaktadır.

Sosyal Yetimlik

"Çocukluk dönemi, bireylerin bebeklik ve ergenlik sürecini ifade etmektedir. Ebeveynlerin vazifesi, çocuğunun fizyolojik ve psikososyal ihtiyaçlarını karşılayarak çocuğunu yaşama hazırlıklı hale getirmek ve sağlıklı bir birey olarak yetiştirmektir. Bu bağlamda insan yaşamının dönüm noktasını oluşturan çocukluk dönemini anne ve/veya babanın koruyucu ortamından biyolojik ve psikolojik olarak mahrum geçiren her çocuk yetim sayılmaktadır."[13]

Günümüzde yaşanan sosyal ve ekonomik problemler, yeni yetimlik tanımlarını ortaya çıkarmaktadır. Toplumun en kırılgan kesimine yönelik gerekli tedbirler alınmazsa bu sorunun boyutlarının çok daha yıkıcı bir duruma dönüşmesi kaçınılmaz hale gelebilir. Zaman zaman çeşitli biçimlerde ifade edilse de bütün kültürlerin üzerinde mutabık olduğu, genellikle anne/babasını veya her iki ebeveynini kaybetmiş ve henüz buluğ çağına girmemiş çocuklar yetim olarak tanımlanmaktadır. Türkiye'deki yaygın kullanıma göre yalnızca babası vefat eden çocuğa *yetim* denilirken, annesi vefat eden çocuğa ise *öksüz* denilmektedir. Aşina olduğumuz bu yetim tanımlarının dışında, günümüz çocuklarının karşılaştığı sorunlar üzerinden tanımlanan yeni ve farklı bir kavram uzmanlar tarafından aktarılmıştır. Ebeveynlerin her ikisi de yaşamasına rağmen çocuklarına karşı ebeveynlik görevlerini yerine getirmemeleri ile oluşan *sosyal yetimlik,*[14] diğer bir ifadeyle *hükmi yetimlik* bulunmaktadır."[15] Sosyal yetim olarak adlandırılan çocukların bir ailesi ve sosyal çevresi vardır. Dışarıdan bakıldığında çocuğun gündelik hayatı normal akışında gibi görünür, toplum içinde yaşarlar ama görünmezdirler. Özetle kayboluşu ailesi ve çevresi tarafından fark edilmeyen görünmez çocuklardır.

Sosyal yetimler nerede yaşar sorusunun cevabında en çok paya sahip olan kısım sosyal hizmetler kurumudur. Sonraki sıralama ise şöyle devam eder: Komşu abla/abide, aile evinde ekranın başında veya ekran içinde bulunmaktadır. Herhangi bir suçun mağduru/ faili olanlar ise sokakta, köprü altlarında, cezaevlerinde ve nerede olduğunu bilmediği karanlık hücrelerde yaşamaktadır.

2019 yılı öncesi araştırmalar dünya genelinde yetimhanelerde yaşayan 2,7 milyon çocuktan %90'ının sosyal yetim olduğunu ortaya koymaktadır. Rakamlarla ifade edildiğinde tüm dünyadaki yetimhanelerde yaşayan çocukların %80-%90'ının sosyal yetim olduğu görülmektedir. Oranın yüksek çıkmasının sebebi ailelerin yaşadıkları bazı sorunlardan dolayı çocuklarını yetimhanelere yerleştirmenin akla gelen

13 Cansu Nar, *2021 Yetim Raporu* (İNSAMER, 2021), 1.

14 Academic Accelarator , "*Social Orphan*" (Erişim 14 Eylül 2023).

15 Nar, *2021 Yetim Raporu,*1.

ilk ve güvenilir tek çözüm yolu (!) olarak görülmesidir.[16] Aşağıdaki harita bu durumu açık bir şekilde yansıtmaktadır. Yüzdelik oranın ilk üç sırasında Çek Cumhuriyeti, Bulgaristan ve Moldova yer almaktadır.[17] Türkiye ise 2019 yılında %60'lık bir oran göstermiştir. Diğer ülkelerden daha düşük bir dilimde yer alsa da "çocuk" bağlamında; çocuğun toplumda bulunduğu tarihsel konum, milli, dini, kültürel değerler ve çocuk çalışmaları düşünüldüğünde oldukça yüksek bir orandır.

Sosyal yetimliğin nedenleri incelendiğinde temel etkenin madde ve alkol bağımlığı olduğu aktarılmıştır.[18] Ailevi problemler, anne babanın bilinçsizliği, evlilik dışı doğumlar, küçük yaşta veya istenmeyen gebelik,[19] psikolojik problemler, aile içi şiddet, ebeveynlerde fiziksel ve zihinsel yetersizlik, yoksulluk, ağır/fazla mesai koşulları, aileden uzakta çalışma, ev dışı sosyalleşme, internet ve sosyal medya, oyun bağımlılığı, kumar gibi faktörler aile ortamını bozmakla beraber çocuğun yalnız kalmasına da neden olmaktadır. Diğer bir ifadeyle ebeveyn dikkatinin çocuk dışında bir şey ile meşgul olması, çocuğu ihmal etmesi adeta yetim/kimsesiz bırakmasıdır. Dikkat edildiğinde aileyi parçalayan her etmenin sosyal yetimliğin de sebebi olduğu fark edilecektir.

Sosyal yetimliği resmetmek gerekirse Z kuşağı gencinin gelecek toplum hayatına izdüşümü olarak aktarabiliriz. Bu noktada artı bir parantez açmamız gerekir. Türkiye'de farklı söylemlere maruz kalarak yanlış anlaşılan aynı zamanda da kullanı-

16 A. Hümeyra Kutluoğlu Karayel, "Sosyal Yetimlik", *İNSAMER* (Erişim 14 Eylül 2023).

17 Global Child Advocates, "Every child needs the love of family" (Erişim 14 Eylül 2023).

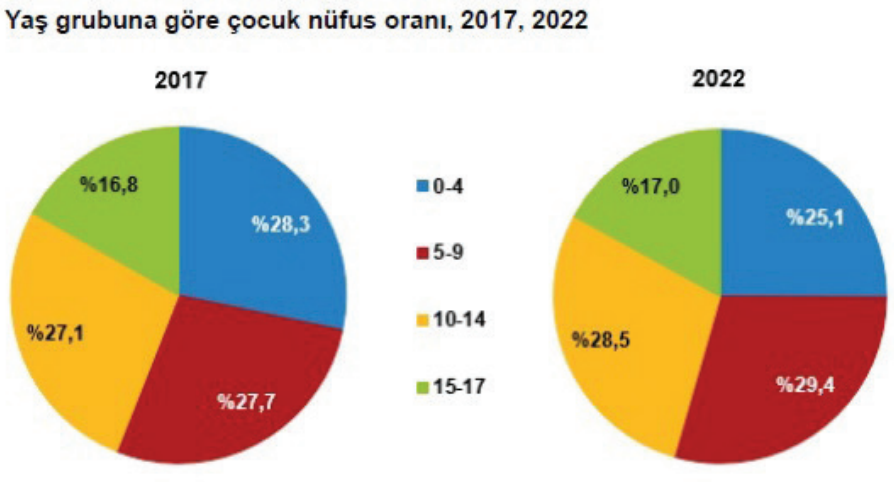
18 Academic Accelarator "*Social Orphan*" (Erişim 14 Eylül 2023).

19 Children of Grace, *"Who is an Orphan?"* (Erişim: 14 Eylül 2023).

mı popüler olan ”Z Kuşağı” kavramı esasen kaybedilen/kaybetmek üzere olduğumuz nesli tanımlamaktadır. Çocuklarımızı tehdit eden faktörler, içinde bulunduğu riskler, çıktılarının bireye ve toplum hayatına yansıma biçimleri hakkında bilgi vermektedir. Özetle toplum tarafından fark edilmeyen, var olan fakat tanımlanamayan bir problemin varlığına işaret etmektedir. Bu perspektiften bakıldığında sosyal yetimliği bir sonraki kuşağın “kaybolan” nesli olarak tanımlamakta mümkün görünmektedir.

İstatistiklerle Türkiye

TÜİK sonuçlarına göre 2022 yıl sonu itibarıyla, Türkiye’nin toplam nüfusu 85 milyon 279 bin 553 olduğu tespit edilmiş, toplam nüfus içerisinde çocukların 22 milyon 578 bin 378’ini oluşturduğu kaydedilmiştir. Çocuk nüfusunun yetişkin nüfusa oranı %26,5’tir. Çocuk nüfusun %51,3’ünü erkek çocuklar, %48,7’sini kız çocuklar oluşturmuştur. 2022 yılı Türkiye nüfusunun %26,5’unu çocuk nüfus oluşturduğu yetkililerce aktarılmıştır.[20]

2022 yılında 22 milyon 578 bin 378 çocuk nüfusun içerisinde babası vefat etmiş çocuk sayısının 266 bin 532, annesi vefat etmiş çocuk sayısının 81 bin 420, hem annesi hem babası vefat etmiş çocuk sayısının ise 4 bin 219 olduğu görüldü. 2022 yılı için biyolojik yetim sayısı 352 bin 171 çocuk olduğu aktarılmıştır.[21]

Bununla birlikte Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının verilerine göre 2022 yılında Türkiye genelinde kuruluş bakımı altında bulunan çocuk sayısının 14 bin 141 olduğu görüldü. Aktarılan veri yalnızca 2022 yılı koruma altına alınan çocukları

20 Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *İstatistiklerle Çocuk, 2022* (18 Nisan 2023).

21 TÜİK, *İstatistiklerle Çocuk,2022* (18 Nisan 2023), 1.

ifade etmektedir. 2022 yılına kadar koruma altına alınan ve halen kurum bakımında olan toplam çocuk nüfusunu vermemektedir. Mevcut koruyucu aile sayısı 7 bin 439, koruyucu aile yanında bakımı sağlanan çocuk sayısı ise 9 bin 11; evlat edindirilen çocuk sayısı 2022 yılında 556 olduğu bildirilmiştir.[22]

Çocuğun kimlik oluşumunda temel yapı taşı olan ailenin; çocuğun sevilme, saygı duyulma, korunma ve desteklenme ihtiyacını karşılamaması diğer bir ifadeyle çeşitli ihmal durumlarını yaşaması, hayatın başlangıcında olan çocuk için psikolojik anlamda ciddi zarar gördüğü araştırmalarla tespit edilmiştir.[23] Psikolojik, fiziksel ve sosyal şiddet içinde büyüyen çocuk, geçmişin etkisinde hayatı algılayan, gündelik işlerini sürdürmeye ve sosyalleşmeye çalışan bireylere dönüşerek travmaların etkisinde bir ömür sürebilir. Sosyal yetim olarak adlandırılan çocuğun fark edilmemesi, rehabilite edilmemesi, sağlıklı bir biçimde sosyalizasyon sürecine entegre edilememesiyle hayatı kısır döngüye girebilir. Artık bir yetişkin olan kişi, travmalarını sonraki kuşaklara aktararak yaşama devam etmesine neden olabilir. Sosyal yetimlerin biyolojik yetimlikle benzer fakat bazı noktalarda daha travmatik sonuçlar yaşadığı aktarılmıştır.[24]

Akranlarından gözle görülebilir bir farkı bulunmayan ancak yakın gözlemle fark edilebilecek sosyal yetimlerin desteklenebilmesi için bireysel ve toplumsal çalışmalar yapılmalıdır. Üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları iyileştirici projeler tasarlayıp hayata geçirmeli, bu projelerin devamlılığı sağlanmalı, sahaya inilmeli ve çıktıları takip edilmelidir. Çocukların içinde bulunduğu döngüyü kırmak amacıyla yapılan çalışmalara resmi kurumlarca ekonomik destek verilmesi gerekmektedir.

Sosyal Yetimleri Bekleyen Tehlikeler

Aidiyet, sevilme, değer görme, saygı beslenme, hijyen kısaca fiziksel ve psikolojik ihtiyacını ebeveynlerinden karşılayamayan sosyal yetimin çeşitli suç örgütleriyle tanışarak suçun faili ya da mağduru olma, akademik başarıda düşme, sosyal dışlanma, akran zorbalığı, kaybolma, sokakta yaşama, yaralanma, sonradan fiziksel engel, anomik akımlarla özdeşlik kurup etkisi altında kalma riski çok yüksektir.

1. Çocuk Suçluluğu Riski

"Çocuk suçluluğu, 18 yaşını tamamlamamış kişilerin suç işlemesi şeklinde tanımlanabilir. Türkiye gibi birçok ülkede suçlu çocuk yerine, suça sürüklenen çocuk ifadesi kullanılmaktadır. Bu yaklaşım biçimi suça sürüklenen çocukların,

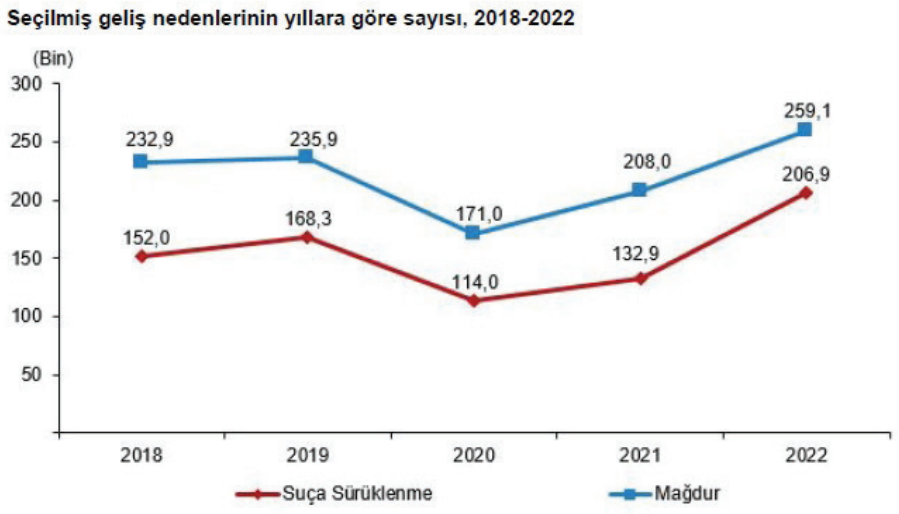
22 TÜİK, *İstatistiklerle Çocuk,2022* (18 Nisan 2023), 7.

23 Nar, *2021 Yetim Raporu,* 4.

24 Kutluoğlu Karayel, "Sosyal Yetimlik".

suça çekilmeyle birlikte mağdur çocuklar olduğunu da ifade etmektedir. Çocukların suça sürüklenme nedenlerini araştıran çalışmalarda; çocukların suça eğilim göstermelerinde yaş, cinsiyet, doğum sırası, düşük gelir, düşük eğitim seviyesine sahip ebeveynler, aile içi ilişkiler, kitle iletişim araçları, parçalanmış aile yapısı, ailede geçmişe yönelik sabıka kaydı, aile içi şiddet, ailenin kalabalık olması, göç, alkol ve uyuşturucu madde bağımlılığı ve suçlu arkadaş çevresi gibi değişkenlerin etkili olduğunu göstermektedir. Nedenler arasında özellikle ailevi faktörler çocukların suça sürüklenmesinde ağırlıktadır."[25]

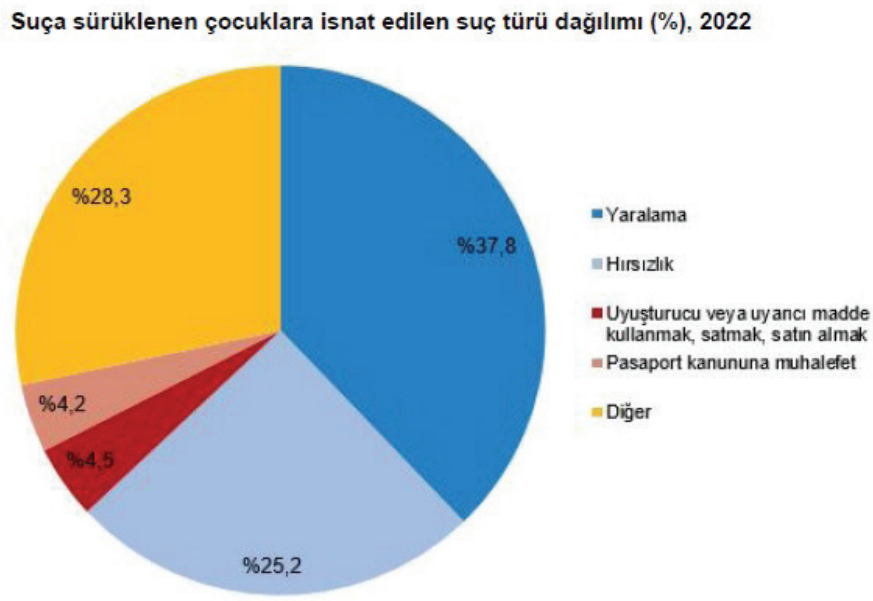
"Türkiye geneli çocuk ceza evlerinde 2011-2020 yılları arasında, 12-18 yaş arası suça sürüklenen 86211 çocuk tespit edilerek bir araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda ortaya çıkan bulgularda; erkek ve kız çocukları karşılaştırıldığında erkek çocuklarının kız çocuklarına göre daha fazla suça sürüklendiği ve suça sürüklenen çocukların sayılarında son yıllarda bir artış olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada suça sürüklenen çocukların suçu gerçekleştirdiği il ve bölge bazında dağılımları incelendiğinde, en fazla İstanbul ilinde çocukların suça sürüklendiği ve Marmara Bölgesi'nin çocuk suçluluğunda ilk sırada olduğu görülmüştür. Diğer taraftan çocukların suç çeşitlerine ve suç tasniflerine bakıldığında en çok işlenen suç çeşidinin hırsızlık olduğu ve malvarlığına karşı işlenen suçların birinci sırada yer aldığı saptanmıştır."[26]

25 Zeynep Şentürk Dızman, *"Türkiye'de Suça Sürüklenen Çocukların Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi"*, *International Journal of Eurasia Social Sciences* , 14/53, 1153.

26 Zeynep Şentürk Dızman, *"Türkiye'de Suça Sürüklenen Çocukların Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi"*, 1165.

TÜİK 2022 yılı güvenlik birimlerine gelen veya getirilen çocukların karıştığı olay sayısı 601 bin 754 olmuştur. Güvenlik birimlerine gelen veya getirilen çocukların karıştığı olay sayısı 2022 yılında 2021 yılına göre %20,5 oranında artarak 601 bin 754 olmuştur. Bu olaylarda çocukların 259 bin 106'sı mağdur olarak, 206 bin 853'ü suça sürüklenme sebebiyle (kanunlarda suç olarak tanımlanan bir fiili işlediği iddiasıyla), 100 bin 490'ı bilgisine başvurma amacıyla, 16 bin 499'u kayıp (hakkında kayıp müracaatı yapılıp daha sonra bulunan) olması sebebiyle, 12 bin 684'ü kabahat işlediği iddiasıyla, 6 bin 122'si ise bu nedenlerin dışında kalan diğer nedenlerden dolayı güvenlik birimlerine gelmiş veya getirilmiştir.[27]

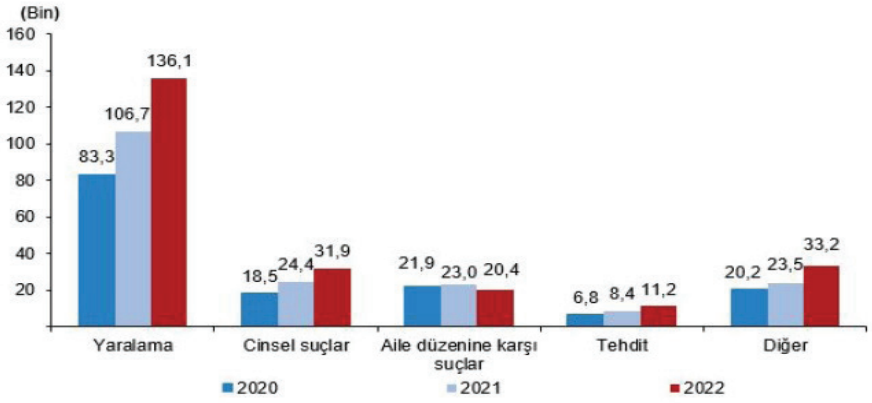

2011-2020 yılları arasında yapılan araştırmada hırsızlık suçu birinci sıradayken 2022 yılında birinci sıraya %37,8 ile yaralama yükselmiştir. İkinci sıraya %25,2 ile hırsızlık; üçüncü sıraya %28,3 ile diğer suçlar; dördüncü sıraya %4,5 ile uyuşturucu veya uyarıcı madde kullanmak, satmak ve/veya satın almak; son sıraya %4,2 ile pasaport kanununa muhalefet yerleşmiştir.[28]

27 Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Güvenlik Birimine Gelen veya Getirilen Çocuk İstatistikleri, 2022* (2 Ağustos 2023), 1.

28 TÜİK, *Güvenlik Birimine Gelen veya Getirilen Çocuk İstatistikleri, 2022,* 1.

Suç mağduru çocukların mağduriyet nedenlerine göre karıştığı olay sayısı, 2020-2022

Güvenlik birimlerine gelen veya getirilen çocukların %43,1'ini mağdur çocuklar oluşturmuştur. Güvenlik birimlerine mağdur olarak gelen 259 bin 106 çocuğun %89,8'ini suç mağduru, %10,1'ini takibi gereken olay mağduru çocuklar oluşturmuştur. Güvenlik birimlerine suç mağduru olarak gelen veya getirilen 232 bin 739 çocuğun %58,5'i yaralama, %13,7'si cinsel suçlar, %8,7'si aile düzenine karşı suçlar, %4,8'i tehdit, %14,3'ü bu nedenlerin dışında kalan diğer nedenlerden dolayı mağdur olmuştur.[29]

Yaralama oranındaki artış, cinsel suçlarda görünürlük belirginleşmiştir. Tablo incelendiğinde yaralama mağduru çocuk sayısı her yıl düzenli olarak 20 puan, cinsel suçlar ise ortalama 6 puanlık artış göstermiştir. Artışta sonraki başlıklarda da ifade edileceği gibi sosyal medya oldukça etkindir. Sosyal medyanın kız/erkek akran gruplarının güç ispatlama, imaj oluşturma, lider olma amacıyla yayınladıkları şiddet görüntüleri ne yazık ki bir grup çocuk için özendirici diğer bir grup çocuk içinse şiddete maruz kalma riskini artırmaktadır.

Araştırmalara göre psikolojik olarak ihmal edilen çocukların en çok istismara maruz kaldığı, istismar mağduru olduğu aktarılmıştır. Cinsel suçlarda artış ilk bakışta az bir oran olarak görülebilir fakat bu sadece emniyete yansıyan orandır. Kulaktan kulağa yayılma, şantaj ve tehditle mağdurun birden fazla kişinin taciz/tecavüzüne maruz kaldığı hem araştırmalar hem de emniyete yansıyan ifadelerde ortaya çıkmıştır. Mağdur artık bilinir olduğunda yani resmileştiğinde aile ve çocuğun dışlanma, failin tehdidi, yanlış kültürel kodlama, mağdurun toplumsal bakış ve söylemle baş

29 TÜİK, *Güvenlik Birimine Gelen veya Getirilen Çocuk İstatistikleri, 2022,* 5.

edememe korkusu, söylemeye cesaret edememesiyle birçok cinsel suçun kayda geçmediği tahmin edilmektedir.

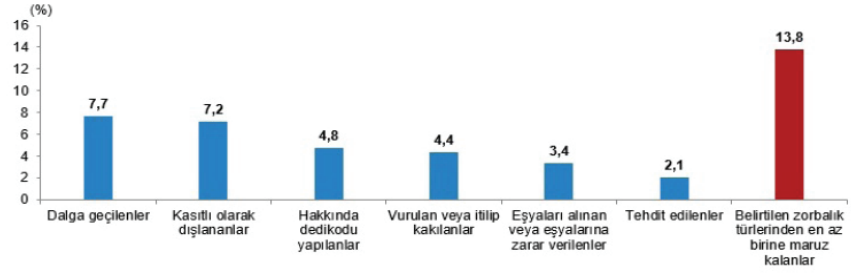
2. Zorbalık ve İstismar Riski

Kişiliğin ve karakterin oluşma döneminde çocukların karşılaştıkları problemlerde rehberin (ebeveyn) bulunmayışı daha yüksek nabızlı problemlere sebep olmaktadır. Modern zamanın götürüsü dediğimiz ailenin parçalanma süreci devam etmektedir. Yeni nesil akımlar ve sosyal medya etkisiyle suça bulaşma, suçun faili ve mağduru olma oranı artmıştır.

Sosyal medya, fenomenler, influencerlarla lüks yaşamın metalarına kolay erişim, bedeli ödenmeden maddi her imkana kavuşma, meta ve onun aracılığıyla getirdiği hazza ulaşmak popülize edilmiştir. Her yaş grubuna hitap edebilecek düzeyde inşa edilen sanal dünya, bireylerin dünyasından hedefe ulaşmak için insani değerler, toplumsal normlar, dini ilkeler çıkarılarak tüm yolların mubah kılındığı bir algı üretmiştir. Kimliğin inşasında yerini terk eden aile görevlerini modernizmin araçlarına ve yeni ebeveyni olan ekrana bırakmıştır.

Son yıllarda çocuk ve genç popülasyonunda artış görülen psikolojik rahatsızlıklar, güvenlik birimlerine yansıyan suç oranı, zorbalık, sanal şiddet, genç intiharları çocukların aile şefkati ve kontrolü dışında olmasından kaynaklandığı uzmanlarca belirtilmiştir. Bu noktada 'ev' dışındaki etkenlerin haricinde ebeveyn sorumluluğu ve aile olma bilincinde bir zayıflama olduğu görülmektedir.

Zorbalık türlerine göre diğer çocuklar tarafından zorbalığa uğrayan 6-17 yaş grubundaki çocukların oranı, 2022

Kaynak: TÜİK, Türkiye Çocuk Araştırması, 2022

Türkiye çocuk araştırması 2022 verilerine göre 6-17 yaş grubu okul çağı çocuklarında zorbalık türlerinden en az birine maruz kalan oran 13,8 olmuştur.[30] Tabloda verilen zorbalık türlerine bakıldığında çocuklar arasında psikolojik şiddetin ağırlıkta olduğu görülmektedir.

30 TÜİK, *İstatistiklerle Çocuk,2022,* 6.

Akran zorbalığı bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de son yıllarda artış göstermiştir. Okul öncesi dönemde başlayan zorbalık ergenlik çağına gelindiğinde en önemli problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Güç gösterisi, gruplaşma, psikolojik ve fiziksel şiddet, siber şiddet aile ilgisinden mahrum olan çocuğu tamamen yalnızlaştırmaktadır. Mağdur ve fail her çocuk sosyal yetimdir gibi kesin bir bilgi verilemeyeceği gibi içinde bulundukları aile niteliği ve negatif sosyal ortamın bu duruma müsait bir zemin oluşturduğunu belirtmek doğru olacaktır. Kötü niyetli kişilerin/oluşumların ilk hedefinde ihmal edilen çocuk grubunun bulunduğu göz önüne alındığında geleceğimiz olan çocukları kolektif bir organizasyonla desteklememiz elzemdir.

Şiddet derece derece artış gösteren olumsuz bir duygudur. Eyleme dönüştüğü evre en tehlikelisidir. Psikolojik şiddetten sonraki aşama fiziksel şiddettir. Fiziksel şiddetin son adımı ise cinsel şiddettir. Cinsel şiddet yetişkinden çocuğa yöneldiği gibi akranlar arasında da gerçekleşmektedir.

"Covid-19 pandemisi nedeniyle temel ihtiyaçların (alışveriş, sosyalleşme) çoğunlukla internet üzerinden yapılması, bütün eğitim basamaklarında eğitimin online gerçekleştirilmesi, sosyal medya platformlarında fenomen olma gibi teşviklerle sanal olana artan bağımlılık, çocuk çevrimiçi istismarı ve pedofili sorunlarını artıran en önemli etkenlerdir."[31]

"Araştırmalar, ebeveyn ihmali sebebiyle dünyada her yıl yaklaşık 200 milyon çocuğun cinsel şiddet mağduru olduğunu ortaya koymaktadır.[32] İnternet İzleme Vakfı'nın (IWF) 2015 ve 2016 yıllarında dünya genelinde yaptığı bir araştırma, çocuk istismarına yönelik pornografik içerikli fotoğraf ve video gibi materyallerin çoğaltılması, indirilmesi ve paylaşılmasında Avrupa'nın merkez konumda olduğunu göstermiştir. 2015 yılında çocuk istismarı içerikli web sayfalarının tıklanma oranları Avrupa'da yaklaşık %41, Kuzey Amerika'da %57 civarında iken 2016 yılında aynı oranlar Avrupa'da %60, Kuzey Amerika'da %37 olmuştur. Bu tür yayınlara artan bir talebin olduğunu vurgulayan çocuk koruma örgütleri, yapılan çalışmaların ve çıkarılan yasaların çocuğun cinsel istismarını önlemeye yetmediğini belirtmektedir. Avrupa'da bu türden yasa dışı içeriği en çok bulunduran ülke Hollanda'dır. Avrupa'da kullanılan 34.212 web sayfasında Rusya ve Türkiye kaynaklı istismar unsurları bulunduğu saptamıştır."[33]

31 Nar, *2021 Yetim Raporu,*6.

32 Nar, *2021 Yetim Raporu,*5.

33 British Broadcasting Corporation News (BBC News), "Europe becomes 'hub' for child sexual abuse content", (Erişim: 3 Nisan 2017).

Çocuk istismarına sebep olan diğer bir faktör de LGBT faaliyetleridir. İstanbul Sözleşmesiyle Türkiye'de ciddi bir görünürlük kazandırılan LGBT faaliyetlerinin, arayışta olan ve henüz kimlik gelişimini tamamlamamış çocuk ve ergen grubu üzerinde ciddi bir etkisi olduğu "Onur Yürüyüşü" protestolarında da gözlemlenmiştir. Bu noktada çocuk istismarına LGBT+Çocuk İstismarına ayrı bir parantez açmak gerekmektedir.

Batı'da özellikle LGBTQ Families ve LGBTQ Child üzerine yapılan çalışmaların sektörel bir yönlendirme ve siyasi haklarla güçlendirildiği görülmektedir. ABD'de popülerleştirilen ve "ABD'nin geleceği" olarak diğer çocuklara/ailelere tanıtılan Noella McMaher ve Desmond Napoles isimli erkek çocukları sorunun en çarpıcı örneğidir. Henüz 2 yaşındayken kız olduğunu söyleyen erkek çocukları, ailelerinin yönlendirilmesiyle kız çocuğu gibi yetiştirilmiş ve aşamalı olarak kız cinsiyetine geçmek için çeşitli ilaçlar kullanmışlardır. Çocukları üzerinden her yıl milyon dolarlık kazanç sağlayan Noella ve Desmond'un aileleri Batı değer ve ahlaki ilkelerine göre "beklenen" aile olarak dünyaya servis edilmektedir. Batı'da yapılan propagandaların Türkiye'deki ailelere/bireylere yansımasını Onur Yürüyüşü protestolarında omuzlarda taşınan çocuklardan anlaşılmaktadır. LGBT'li çocuğa sahip ebeveynlerden oluşan destekleme dernekleri de göz önüne alındığında Türkiye'de çocuk istismarı için kolektif bir örgütlenmeyle karşı karşıya olduğumuz sonucunu çıkarabiliriz. Henüz gelişimini tamamlamamış, psikolojik ve bedensel karmaşa içinde, hayatta kendini konumlandıramayan, ailesi tarafından insani/kültürel/milli değerlerce desteklenmeyen çocuklarımızın farklı olmak amacıyla bu gibi norm dışı akımlara kapılma olasılığı yüksektir.

Son birkaç yılda +18 sosyal medya içerikleri, televizyon, basın ve yayın aracılığıyla kadın/kız çocuğuna olan ilgiden yetişkin/çocuk erkek bedenine kayma olmuştur. Moda, kişisel bakım, aksesuar, yaşam tarzı, cinsiyet değiştirmek üzere olan ve değiştirmiş olan sosyal medya fenomenleri ile erkek bedeni de metalaştırılmıştır. Bu durum erkek çocuklarını da fark edilmesi güç bir tehlikeye atmıştır. Çalışmada aktardığımız istatistiki verilere dayanarak erkek kız tüm akran grupları arasında cinsel ilgi, cinsel şiddet ve zorbalıkta artış olduğu net olarak ifade edilebilir.

"Araştırmalar, cinsiyet ayrımı olmaksızın her çocuğun bir şekilde istismara maruz kaldığını göstermektedir. Çocuk istismarı üzerine yapılan bazı çalışmalar, 0-18 yaş arasındaki her iki cinsiyetten çocukların da pedofillerin hedefinde olduğunu belirtmektedir. Filmler, reklamlar, dergiler ve yasa dışı faaliyetler olmak üzere sektörleşen çocuğun cinsel istismarı konusu, sebep ve sonuçları itibarıyla insanlık

sorununa işaret etmektedir. Bu durum mağdur ve fail arasında bir sorun olmasıyla birlikte toplumsal bir anomali hâlini de belirten, acil müdahale edilmesi ve tedbir alınması gereken evrensel bir sorundur."[34]

3. Sokak Çocukluğu Riski

"Küresel bir toplumsal fenomen olarak "sokak çocukları", bütün dünyada büyük kentlerin, hatta çoğu şehirlerin en önemli sorunlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocukların sokakta, şiddet, kaçırılma, istismar, yaralanma, öldürülme, fuhuş, suça zorlanma, madde bağımlılığı, bulaşıcı ve ölümcül hastalıklara yakalanma gibi sorunlarla karşılaşabilmelerine sebep olan "sokak çocukluğu" olgusunun ortaya çıkmasında etkili olan pek çok faktör arasında, fakirlik, istismar, medya, hızlı toplumsal değişme, göç, modernleşme vs. dikkati çekmektedir.[35]"

Evin mahremiyetinin çökmesi ailenin sınırlarının da yok olması anlamını taşımaktadır. Mahremiyet sınırlarının yok olması; kontrol edilebilir alan olan mahalle, sokak ve avlu arasındaki 'ev'in önlenemez alanlara açılmasına işaret eder. Aile fertlerinin ev halkıyla az, ev dışıyla ise daha çok zaman geçirmesini ifade etmektedir.

Sokak çocukları; ailesiyle zorla ya da kendi isteğiyle bağlarını koparmış, ailesiyle ilişkisi olmayan, 24 saatini sokakta geçiren çocuklardır. Aile desteğinden yoksun olan sokak çocuklarının aile, okul ve toplumla olan ilişkileri neredeyse tamamen kopmuştur. Sokak çocukları, sokak çetelerine bulaşmış, uyuşturucu ve uçucu madde bağımlısı olup dilencilik, yankesicilik, gasp, hırsızlık vb. yollarla ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır. Karşılaştıkları insanlara çeşitli suç aletleri veya bizzat bedenleriyle saldırarak sonucu ölüme varan boyutlarda insanlara zarar verebilen çocuklardır.

"Sokak çocukluğunun nedenleri; ailede huzursuzluk, çözülme, parçalanma ve boşanma; işsizlik; sosyal değişim ve yabancılaşma; köyden kente göçle birlikte kente ayak uyduramama, çocukların ortada kalması, kentte okul hayatına alışamama vs., yani çeşitli uyum sorunları; yoksulluk; evde sevgisizlik, istismar, baskı, şiddet, dayak ve çatışma; anne-babasızlık; ihmal ve ilgisizlik; cinsel taciz, macera isteği; yurtta kendini güvende hissetmeme, ilişki biçimlerinden rahatsız olma gibi durumlar; okulda başarısızlık; evin fiziki yetersizliği, örneğin darlığı; çocuğun sokakta çalışıp, para kazanmasına teşvik edici kültürel değerler; eğitimsizlik; anne-babanın aile bilincinden yoksun olması; arkadaş grubu; kendini kanıtlama isteği; medyadan

34 Cansu Nar, "Küresel Hastalık: Çocuk İstismarı", İNSAMER (Erişim: 14 Eylül 2023).

35 Ejder Okumuş, "Sokak Çocukları"nın Sosyolojisi -Diyarbakır Örneği", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9/1, 11.

etkilenme; sokağın cazibesi; devlet ve yetişkin yardımlarının çocuğu sokağa teşvik etmesi gibi nedenler zikredilebilir."[36]

"Aile ortamında özellikle dayak ve cinsel istismarı yaşayan bir çocuk için sokak, tüm tehlikelerine rağmen 'kaçış' aracı olarak çekici hale gelmektedir. Bazı durumlarda çocukların kısa süreli evden kaçışı ailesi için 'benimle ilgilenin' mesajını içermektedir. Bu mesaj, ailesi için bir çağrıyı ifade etmekle birlikte ailesi tarafından çağrılara cevap alamayan çocuk, çözümü evden uzaklaşarak aileyi cezalandırmada bulabilmektedir. Sokak yaşamı, çocukları, sokak yaşamının gerçeği olarak şiddet, fiziksel yahut cinsel istismara maruz kalmaya, uyuşturucuyla tanışıp çeşitli suçlara yönelmeye davet etmektedir."[37]

"Sokakta yaşayan çocuk sayısı ise tam olarak tespit edilememekle birlikte Birleşmiş Milletler, dünyada 150 milyon kadar sokak çocuğunun bulunduğunu tahmin ediyor. Ancak net sayı resmi makamlarca da bilinemiyor.[38]

Sosyal Yetim Olgusunda Engelli Çocuğun istismarı

"Çocuk istismarı, anne-baba, aile üyeleri, bakıcı gibi çocuğun yakın çevresi veya herhangi bir yetişkin tarafından çocuğa yöneltilen, uzmanlar ve toplum tarafından uygunsuz olarak kabul edilen ve çocuğa zarar veren her türlü davranışları kapsar. Çocuklar, fiziksel, duygusal-sosyal ve cinsel istismar olmak üzere farklı şekillerde istismara uğrayabilirler. İstismar tüm çocuklara yönelik olmakla birlikte engelli çocukların özellikle de zihinsel engelli çocukların daha sık maruz kaldığı söylenebilir. Bu sebeple zihin engelli çocuğa sahip aileler çocuklarını koruyabilmeleri için çocuğa yönelik cinsel istismar konusunda uyanık olmaları, istismara işaret eden belirtileri bilmeleri, böyle bir olayın çocukta bırakacağı tahribatların farkında olmaları gerekmektedir."[39]

"Sosyal yetimler olarak adlandırılan çocuk grubunun içerisinde en dezavantajlı grup engelli çocuklardır, birçok tehlikeyle karşı karşıyadır. Ailenin bilinçsizliği, istenmeyen çocuk olması, ebeveynlerin ve toplumun yanlış kültürel ve dini algılamaları nedeniyle engelli çocukların uğrayabileceği ayrımcılık ve dışlanma, onları şiddet, ihmal ve istismara daha açık hâle getirmektedir. Araştırmalar engelli çocukların fi-

36 Ejder Okumuş, *"Sokak Çocukları"nın Sosyolojisi -Diyarbakır Örneği",* 14.

37 Sadık Güneş- A. Rasim Kalaycı, Sokakta Yaşayan/Çalışan Çocuklar Tespitler ve Çözüm Önerileri, (Ankara:Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2004), 6-7. Okumuş, "Sokak Çocukları"nın Sosyolojisi -Diyarbakır Örneği"*,* 9/1, 14
Ejder Okumuş, *"Sokak Çocukları"nın Sosyolojisi -Diyarbakır Örneği",* 14.

38 Their World (TW), "Street Children", (Erişim14 Eylül 2023).

39 Sunay Yıldırım Doğru, "Zihinsel Engelli Çocuklarda Cinsel İstismar", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6/2, 81.

ziksel ve cinsel istismara uğrama risklerinin yaşıtlarına göre dört veya beş kat daha fazla olduğunu göstermiştir. Engelli çocuklara yönelik şiddetin engellenebilmesi için engelli çocukların hayat kalitesini yükseltecek sağlık, eğitim ve rehabilitasyon temelli programlar yapılması gerekmektedir. Aynı zamanda bahsedilen bu sorunun ciddiyetinin toplumun tüm kesimlerince kavranması gerekmektedir.[40]"

"Ulusal stratejiler; engelli kimsesiz/korunmasız çocuklara sağlanan haklara ve korunmalarına yönelik ölçülebilir sonuçlara odaklanarak belirlenmelidir. Rehabilitasyon çalışmaları sırasında toplumla birlikte hareket edilmesi, çocuklar için kalıcı etki oluşturacaktır ve dolayısıyla bu durum toplumsal dışlanma ve şiddet vakalarının azalmasına katkıda bulunacaktır."[41]

Sosyal dezavantajın yoğun olduğu, gerekli rehabilitasyon ve eğitim olanaklarının mevcut olmadığı bölgelerde, kimsesiz/korunmasız engelli çocuklar yeterli sağlık, eğitim ve beslenme desteği görmemekte ve toplumsal dışlanmaya maruz kalmaktadır. Tüm bu olumsuzluklar çocukların yaşadığı travmanın etkisini daha da artırmaktadır. Toplumsal dışlanmanın bir diğer boyutunda yerel ve batıl inançlar bulunmaktadır. Özellikle bazı az gelişmiş toplumlarda engelli çocukların öldürülme, şiddet görme ve istismara uğrama riskleri yüksektir.

Sonuç ve Öneri

Dünya tarihinde endüstrileşme hareketleri, ekonomik kalkınma, teknolojik gelişme, bilimsel ilerleme sağlayarak pozitif bilimlerde ciddi bir sıçrama yaşanmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte sosyolojik bağlamda bazı problemlerin de başlangıcı olmuştur. Geleneksel dönemin toplumundaki sosyal iş birliği modernleşme basamaklarında giderek zayıflamış post modern evrede ise tamamen kopmuştur. Süreç içerisinde aile kavramında niceliksel bir daralma ve niteliksel bir zayıflama meydan gelmiştir. Sınırları giderek belirsizleşen 'ev'in özel hayatı kamusallaşmış, bireyleri adeta bilye gibi dağılmıştır. Koparılan bağlardan arta kalan, sosyal yetim olarak adlandırılan günümüz çocukları ise varoluş çabasını birçok tehlikenin kucağında vermektedir. Sosyal yetimlerin tümünün olumsuz şartlarda yaşadığı ifade edilemeyeceği gibi birçoğunun toplumsal normlar içerisinde nitelikli bir hayat yaşadığını söylemek de doğru olmayacaktır.

Sosyal yetimlik olgusunun nedenleri ve sonuçları incelendiğinde siyasi, sosyal, dinî faktörlü arka planı olan, bütüncül bir çalışma gerektiren ve tüm toplumu ilgilendiren görünmez bir problem olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda belirtilmelidir

40 Cansu Nar, *2020 Yetim Raporu,* (İNSAMER, 2020), 14.

41 Nar, *2020 Yetim Raporu*, 14.

ki problemler yumağının sonucu olarak ortaya çıkan sosyal yetimlik olgusuyla ilgilenmenin yeterli olamayacağı, bu sonuca götüren esas sebeplerin de tespit edilerek çözümlenmesi gerektiğine dikkat çekilmesi gerekir.

Sosyal yetimliğin engellenmesi aile bağlarının güçlendirilmesiyle mümkündür. Çocuklarımızı korumak için öncelikle ailemizi korumamız gerekmektedir. Modern hayatın götürüsü olan aile kavramının parçalamasını önlemek toplumun bireyleri olarak her birimizin asli görevi olmalıdır. Geleneksel aile dinamiklerinden modern aile dinamiklerine evirildiğimiz zaman diliminde "ailemizi" korumak için bireyleri toplumsal norm ve değerlerimiz temelinde zamanın ihtiyacına, anlayışına, gerekliliklerine göre yeniden yapılandırmamız gerekmektedir.

Kamu kurumlarının projeleri incelendiğinde aile okulu, anne- baba okulu, evlilik okulu gibi çalışmalar emsal teşkil etmektedir. Ancak bu tür programlara katılan bireylerin belirli bir bilinç düzeyine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle çocukların bakımsız, çocuk istismarı ve suçluluğunun yüksek olduğu dezavantajlı bölgelere ağırlık verilmesi gerekmektedir. Ebeveyn/aile olma hakkında farkındalığı olmayan, çocuk bakımı ve psikolojik ihtiyaçlarının karşılanması için bilgi ve motivasyonu bulunmayan aileler tespit edilerek uzun süreli projeler üretilmelidir.

Resmî kurumlar ve sivil toplum iş birliğinde bilinçlendirme/destekleme çalışmaları gerçekleştirilerek bireylerin hassasiyetlerinin bu konuda artırılması gerekmektedir. Bu anlamda nitelikli ve olumlu geri dönüşler alınan aile danışmanlığı projesi ülke genelinde devam ettirilerek yaygınlaştırılmalıdır. Anne/baba okulu, çocuk, genç, bağımlı manevi destek merkezlerinin dezavantajlı bölgelerde çoğaltılarak hizmete erişimin kolaylaştırılması sosyal yetim grubunda olan çocukların bir suçun faili veya mağduru olma riskini büyük ölçüde engelleyecektir.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı koruması altına alınan çocukların içinde yaşadığı koşullarının iyileştirilmesi için nitelikli çalışmalar devam etmektedir. Vizyonu ve misyonu çocukları tehlikelerden korumak olan tüm resmi ve sivil kurumların gerekli çalışmaları hakkıyla gerçekleştirmesi önemlidir. Zira ilerleyen dönemlerde toplumsal anomi etkeni olabilecek potansiyeldeki grupların zamanında belirlenip rehabilite edilmesi hem aile olgusunun hem ülkemizin geleceği için kritik önemdedir. Kısacası bütün çocukların sağlıklı bir çevrede yetişmesi ve iyi eğitim alması doğal hakkıdır. Toplumların refahı ve kalkınması için çocukların fiziki ve psikolojik olarak korunması büyük öneme sahiptir.

Küresel kültürün etkisinde dejenere olan, kendine ve içine bulunduğu topluma yabancılaşan, ego ve haz güdüsünde sanal bir yaşama hazırlanan modernizmin nesli

için kimlik çalışmaları ciddi öneme sahiptir. Çocuklarımızın fizyolojik ve psikolojik olarak sağlıklı, olumlu bir sosyal benlik ile toplumsallaşma sürecine dahil edilebilmesi için toplumsal norm ve değerlerle bezenmiş kimlik gelişimi çalışmalarına ihtiyaç bulunmaktadır. Eğitim sisteminde, çocuk ve ergen gruplarıyla gerçekleştirilen projelerde yerli, toplumsal ve bireysel kimlikliğin oluşuma katkıda bulunulmalı, yetişkinler çeşitli araçlarla bilgilendirilmelidir. Bu noktada sivil toplum kuruluşlarının önemine değinmek gerekir.

Türkiye'de sosyal amaç doğrultusunda gösterdiği yüksek verimlilik, esnek yapıları[42] örgütlenme dinamikleri sayesinde birçok STK'nın sosyal sorumluluk, çocuk refahı, anne destek projelerinde etkinliği gözlemlenmektedir. Çocuk endeksli çalışmalar yürüten STK'ların toplumu bilinçlendirme ve çocuk koruma alanındaki katkıları yadsınamaz. Bu nedenle resmi ve sivil toplum kuruluşları işbirliğinde önlenebilir sosyal yetimlik çalışmaları yapılmalıdır. Birliktelik sayesinde kamu kurumları üzerindeki iktisadi ve insan emeği yükü azalırken STK'lar aracılığıyla bireyler arasında bütünlük sağlanarak toplumsal sağlığa katkıda bulunulacaktır. Ülkece var olan yüksek potansiyelde genç enerjimizi kaybetmemek, milli varlığımızı ve birliğimizi korumak için toplumun tüm enstrümanlarıyla birlikte hareket edilmesi gerekmektedir.

42 Süleyman Özdemir-Halis Basel-Hasan Şenocak,"Sivil Toplum Kuruluşları (STK)'nın Artan Önemi ve Üsküdar'da Faaliyet Gösteren Bazı STK'lar Üzerine Bir Araştırma", *Journal of Social Policy Conferences* 0/56 (2009), 153.

Kaynakça

Academic Accelarator. Erişim 14 Eylül 2023. https://academic-accelerator.com/encyclopedia/social-orphan

BBC News, British Broadcasting Corporation News. "Europe becomes 'hub' for child sexual abuse content". Erişim 3 Nisan 2017. https://www.bbc.com/news/technology-39456093

COG, Children of Grace. "Who is an Orphan?". Erişim 14 Eylül 2023. https://childrenofgrace.com/who-is-an-orphan

Demir Gürdal , Ayça. "Sosyolojinin İhmal Edilen Kategorisi Çocuklar Üzerinden Çocukluk Sosyolojisine ve Sosyolojiye Bakmak". *İş ,Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi,* 15/4 (Ekim 2013), 1-26. https://doi.org/10.4026/1303-2860.2013.0234.x

Global Child Advocates, *"Every child needs the love of family"*. Erişim 14 Eylül 2023)https://globalchildadvocates.org/orphans

Güneş, Sadık-Kalaycı, A. Rasim. *Sokakta Yaşayan/Çalışan Çocuklar: Tespitler ve Çözüm Önerileri*. Ankara: Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü. 2004

Hatipler, Mustafa. "Modernizmden Postmodernizme Aile". *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi,* 6/4 (Nisan 2023), 574–590. https://doi.org/10.26677/TR1010.2023.1219

Karaduman, Sibel. "Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü". *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi* 17/5, (Haziran 2010), 2886 – 2899. https://doi.org/10.26677/TR1010.2023.1219

Kutluoğlu Karayel, A. Hümeyra. "Sosyal Yetimlik". *İNSAMER*. Erişim 14 Eylül 2023. https://www.insamer.com/tr/sosyal-yetimlik_2154.html

Nar, Cansu. *2021 Yetim Raporu.* İNSAMER, 2021. https://www.insamer.com/tr/2021-yetim-raporu_3922.html

Nar, Cansu. "Küresel Hastalık: Çocuk İstismarı". *İNSAMER.* Erişim 14 Eylül 2023. https://www.insamer.com/tr/kuresel-hastalik-cocuk-istismari_3305.html

Nirun, Nihat. *Sistematik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür.* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Sayı:73, 1994.

Okumuş, Ejder "Sokak Çocukları"nın Sosyolojisi -Diyarbakır Örneği". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9/1, (Haziran 2010), 2886 – 2899. https://dergipark.org.tr/tr/pub/jyasar/issue/19129/202992

Süleyman Özdemir-Halis Basel-Hasan Şenocak,"Sivil Toplum Kuruluşları (STK)'nın Artan Önemi ve Üsküdar'da Faaliyet Gösteren Bazı STK'lar Üzerine Bir

Araştırma". *Journal of Social Policy Conferences* 0/56 (2009). 151-234. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/886/9847

Şentürk Dızman, Zeynep. "Türkiye'de Suça Sürüklenen Çocukların Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi". *International Journal of Eurasia Social Sciences* 14/53, (Eylül 2023), 1153-1169. http://dx.doi.org/10.35826/ijoess.3351

(TÜİK), Türkiye İstatistik Kurumu. İstatistiklerle Çocuk,2022 (18 Nisan 2023). https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0statistiklerle-%C3%87ocuk-2022-49674&dil=1#:~:text=T%C3%9C%C4%B0K%20Kurumsal&text=Adrese%20Dayal%C4%B1%20N%C3%BCfus%20Kay%C4%B1t%20Sistemi,7'sini%20k%C4%B1z%20%C3%A7ocuklar%20olu%C5%9Fturdu.

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. *Güvenlik Birimine Gelen veya Getirilen Çocuk İstatistikler* (2 Ağustos 2023). https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Guvenlik-Birimine-Gelen-veya-Getirilen-Cocuk-Istatistikleri-2022-49662#:~:text=T%C3%9C%C4%B0K%20Kurumsal&text=G%C3%BCvenlik%20birimlerine%20gelen%20veya%20getirilen%20%C3%A7ocuklar%C4%B1n%20kar%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20olay%20say%C4%B1s%C4%B1%202022,artarak%20601%20bin%20754%20oldu.

Türk Dil Kurumu. Erişim 14 Eylül 2023. https://sozluk.gov.tr/

(TW), Their world " Street Children". Erişim14 Eylül 2023. https://theirworld.org/resources/street-children/

Yıldırım Doğru, Sunay. "Zihinsel Engelli Çocuklarda Cinsel İstismar". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6/2, (Mart 2016), 1-12. https://dergipark.org.tr/tr/pub/aibuefd/issue/1490/18011

TÜRK TOPLUMUNDA YETİMLERE DAİR GELENEK VE GÖRENEKLERİN DÖNÜŞÜMÜ

Nuran KIZMAZ ÖZTÜRK*

Giriş

Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu UNICEF'in 2022 yılında paylaştığı rapora göre dünyada yaklaşık olarak yetim çocuk sayısı 153 milyondan fazladır ve her gün 10 bine yakın çocuk yetim kalmaktadır. Covid-19 başta olmak üzere salgınlar, öncelikli olarak soykırıma maruz kalan Filistin'de olmak üzere dünya üzerinde farklı bölgelerde devam eden savaşlar, iklim felaketleri, 6 Şubat Maraş depremleri gibi doğal veya yapay afetler sebebiyle 10 milyonca çocuk yetim kalmıştır.

Sosyal yetim olarak sayabileceğimiz milyonlarca çocuk bu krizlere bağlı olarak yoksulluk, yerinden edilme, yetersiz beslenme, temel hizmetlere erişim yetersizliği gibi sorunlar yaşamaktadırlar. Sosyal yetimler anne babası hayatta olmasına rağmen temel ihtiyaçlarını karşılayamayan yetimlerdir.[1] Bunlara ek olarak yaklaşık olarak 79 milyonu ağır işlerde çalışmak üzere toplamda 160 milyon çocuk işçi olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca UNICEF'in raporuna göre toplamda 240 milyon engelli çocuk olduğu tahmin edilmektedir. Tün bunların neticesinde çatışma, siyasi veya askeri kriz, kuraklık, su kıtlığı, yoksulluk sebebi ile milyonlarca yetim veya temel ihtiyaçlarını karşılayamayan çocuk sosyal yetim durumuna düşmektedir.[2]

Yetimliği oluşturan sebepler; savaşlar çatışmalar işgaller, yoksulluk ve doğal afetler olarak sıralanabilir.[3] Örneğin Suriye krizinde milyonlarca Suriyeli çocuk komşu ülkelere sığınmıştır.[4] Afganistan'da otuz beş yıla yakın süren savaş sebe-

* Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, nurankizmaz@bayburt.edu.tr, orcid.org/0000-0003-3913-8501

1 Yetim Vakfı, *Dünya Yetim Çocukları Raporu* (İstanbul: Yetim Vakfı, 2022), 7.

2 Yetim Vakfı, *Dünya Yetim Çocukları Raporu*, 5.

3 Mehmet Naim Boz, *İslam Hukukunda Yetim Hakları ve Yetime Karşı Sorumluluklar* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 13.

4 UNICEF, *Türkiye'de Geçici Koruma Altında Olan Suriyeli Çocuklara Yönelik Eğitim Müdahalesi Raporu*

biyle UNICEF'in raporuna göre dört yüz binin üzerinde sakat yetim çocuk olduğu belirtilmektedir.[5] Bu örnekler Nijerya, Irak, Filistin, Yemen, Patani ve Myanmar olarak uzayıp gitmektedir.

Tarihin hiçbir döneminde yetimler yaşamın olumsuzluklardan bu yüzyıldaki kadar etkilenmemişlerdir. Geçmiş zamanlarda ülkeler arasındaki savaşlar meydanlarda yapılırdı. Çocuklar bu savaşlara dâhil edilmezlerdi. Ortaya çıkan savaş sonucuna göre çocuk, şehit yetimi ya da gazi çocuğu olarak etkilenirlerdi. Ancak yaşadığımız yüzyıla gelindiğinde kapitalizm ve sosyalizmin çıkarları uğruna attıkları bombalarla çocuklar bir taraftan ölürken, bir taraftan da savaşta ölen babaları nedeniyle yetim kalmaktadırlar. [6]

Günümüzün bu acı tablosunda özellikle modern dünyada artan bireysellik, küreselleşme ve kentleşme/şehirleşme üçgeninde dönüşen aile ve çocukluk çağı bağlamında ebeveyn kaybı çocuğun toplumsallaşmasına etki etmektedir. Türkiye'de değişen ve dönüşen toplumsal yapı içerisinde yetimlerin ele alınması ve çalışılması geleceğe dair bir adım olarak büyük önem arz etmektedir.

1. Türkiye'de Yetimlik Kurumu

Sözlükte "yalnız olmak, tek başına kalmak" anlamındaki **yütm** kökünden türeyen **yetîm** kelimesi çeşitli nesnelerin tekliğini ifade eder. Yetim kelimesi Arapçada babasız olmak, tek kalmak gibi anlamlara gelir. Terim anlamı ile yetim ergenliğe ulaşmadan önce babasını kaybeden çocuğa denilmektedir. Babası sağ olsa dahi babanın bakım ve himayesinden mahrum olan çocuklar da bir yönüyle yetimlik yaşar. Yalnızlık, sahipsizlik, acizlik ve bakıma muhtaç olmak gibi yetimlerin maruz kaldığı durumları yaşayan buluğ çağına erişmemiş çocuklar da yetim olarak adlandırılabilir.[7] Öksüz kelimesi ise annesi vefat eden veya hem annesi hem babası vefat etmiş olan ergenlik çağına yetişmemiş olan çocuklar için kullanılır. Yetimlik ergenlik çağına kadar devam eder. İslam Hukuku'na göre buluğ çağına ermiş olan birey artık yetim olarak nitelendirilmez. Araştırmamızda yukarıda bahsettiğimiz sosyal yetim ve toplum yetimleri olarak niteleyebileceğimiz modern toplumun gereksinimleri çerçevesinde yeterli kaynağa erişemeyen ve geleceğini toplumsal açıdan inşa etme olanakları bulunmayan çocuklar da bu yetim kavramına dahil edilmiştir. Bunlara

(Ankara: UNICEF, 2022), 14.

5 Siddieq Noorzoy, *Afghanistan's Children: The Tragic Victims of 30 Years of War* (Washington DC: Middle East Institute, 20 Nisân 2012), 5.

6 Boz, *İslam Hukukunda Yetim Hakları ve Yetime Karşı Sorumluluklar*, 15.

7 Ali Can, "Kur'an'a Göre Yetimlerin Himayesi"*, Diyanet İlmi Dergi*, 52/3 (Eylül, 2016), 130-132.

ek olarak bir de toplum yetimi[8] diyebileceğimiz sokak çocukları mevcuttur. Günümüzde sokak çocukları, savaş çocukları ve şehit çocukları gibi tabirler de bu toplum yetimliğini ifade eder.

Yetimlerin toplumsal statüsü, toplum içerisindeki konumu ve durumuna bakacak olursak toplumda özellikle terör, savaş, deprem gibi çeşitli afetler, boşanmalar, evladın reddi, hamiliğini kabul etmememe gibi durumlar, sosyal yardımlaşma ve dayanışma ile aşılabilecek durumlardır.

Yetimler toplumsal yapının içerisinde bir olgudur. Bu çerçevede yetimler her zaman gözetilmiş ve korunmuştur. Toplum içerisinde babanın himayesinin kalkması durumu olarak niteleyeceğimiz yetimlik ile akalı toplum ve bireylere bir takım sorumluluklar düşmektedir. Bunlar dini, ahlaki veya toplumsal kaygıların harekete geçirdiği sorumluluklar olabilmektedir. Birey bunların birinden veya tamamından etkilenerek bir davranış geliştirebilir. Tarih içinde de toplumlarda yetime yardım ve himaye noktasında çeşitli kurum ve kuruluşlar oluşturulmuş ve toplumda bir statü kazanmaları için gereken her şey gözetilmiştir. Günümüzde de bu kurulan vakıf veya yardım hareketlerinin benzerleri görülmektedir. Bunlara ek olarak toplum içerisinde bölgeden bölgeye değişen gelenek ve görenekler de zaman içerisinde oluşmuştur. Bu gelenekler, değişen topluma ayak uydurabilmesi için gereken yeni ihtiyaçlara binaen güncellenerek günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir.

Anne ve baba figürleri aile içerisinde çocuğun ruhsal fiziksel ve duygusal gelişiminde çok büyük etkiye sahiptir. Babanın yokluğu veya eksikliği durumu bireyde bir takım eksikliklere sebep olabilmektedir. Maddi ve manevi olarak desteklenmeye ihtiyacı olan birey aynı zamanda toplum tarafından da desteklenmelidir. Psiko-sosyal düzlemde destek gören birey akıl beden ve ruh üçgeninde sağlıklı bir şekilde gelişimini tamamlayarak buluğ çağına erişebilir. Böylece toplumsal bütünleşme açısından entegre olarak sosyal hayatta aktif bir rol alabilir.[9]

Sosyal yardımlaşma yetimlere yardıma sebep olduğu gibi dini emirler de bireyleri harekete geçirebilmektedir. Böylece toplumda düzen ve istikrarın gereksinimlerini sağlayan birer kollektif şuur oluşmaktadır. Örneğin İslamiyet, cahiliye döneminde hakir ve hor görülerek malları gasp edilen, zorla evlendirilen veya evlendirilmeyerek mallarına el koyulan yetimlere sahip çıkarak onları kollamayı, mallarını muhafaza etmeyi teşvik etmiştir. Bu bağlamda Müslüman toplumlarda yetimler ile alakalı oldukça ayrıntılı ve ince düşünülmüş gelenekler gelişmiştir.

8 Havva Sula*, Toplum Yetimleri: Sokak Çocukları*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 13.

9 Can, "Kur'an'a Göre Yetimlerin Himayesi", 130-132.

Bu konuda bireyin toplum ile alakalı sorumlulukları çerçevesinde yetimlerin sorumlulukları eklektik ve karşılıklı bir gerekliliktir. Toplumsal yapı içerisinde bireyin çocukluk döneminde pozitif bir gelişim göstermesi yoksul ve ihtiyaç sahibi olan veya yetim olan çocuklar için toplumun bütünlük ve dayanışma halimde olması ile mümkündür. Toplumsal yapı içerisinde uyumlu bir birey olarak topluma kazandırılan çocuk aynı zamanda toplumsal bütünlüğü sağlamada oldukça önemlidir.

Toplumlar kendi sürdürülebilirlikleri açısından çocukların kendilerini geliştirmesine fırsat sunmalıdır. Toplumun geleceği için güvenli bir yaşam ortamı, beslenme, sağlık ve eğitim gibi konularda yardıma muhtaç çocuklara imkan sağlanmalıdır. Çocuk için ilk olarak aile kurumu bu ortamı sağlamalıdır. Daha sonra en önemli kurum geleceğe hazırlamak için eğitimdir.[10]

Sosyo-ekonomik ve kültürel değişiklikler çocuğun yaşadığı ve yetiştiği çevreyi olumlu ve olumsuz yönde etkilemektedir. Bu minvalde olumsuz etkilerden korunmak için çocuğa terbiye vermek, iyi ve kötüyü öğretmek şarttır. Zira iyi bir eğitim almaz ise kötü alışkanlıklar edinerek toplumda düzeni tehdit edecek bir yola gidebilir.[11]

Aile yuvasının yakınlığı, sevgisi ve anne babanın şefkat ve sıcak ilgisinden yoksun kalan çocukların, şahsiyet gelişimi bozukluklarına maruz kalmaları, topluma uyum sağlayamamaları ve gelişme açısından birtakım eksiklikleri üzerlerinde barındırmaları kaçınılmazdır. Bu eksiklikleri üzerinde barındıran çocukların ileriki yaşamında; birtakım sapma davranışlarda (ferdi/adi suç, yaygın suç/terör, hırsızlık, uyuşturucu madde kullanımı vs.) bulunması ve ömrü boyunca başka insanlara "yük olması" kaçınılmazdır.

Türk toplumunda yardımlaşma ile alakalı gelenekler ve kurumsallaşmaların bakiyesinde İslamî düsturlar büyük bir paya sahiptir. İslamiyet'in etkisi ile toplumsal dayanışma müthiş bir hayırseverlik olarak temerküz etmiştir. Türk toplumunda ve İslam toplumlarında yetimler her zaman müstesna bir yere sahip olmuştur. Çeşitli ayet ve hadislerde yetimlerin hakkı gözetilmiş ve yardıma teşvik edilmiştir. Toplum içerisinde yetim, öksüzlere olduğu gibi miskin ve düşkünlere de yardım esas olmuştur.

İslamiyet toplumsal düzen içinde sosyal adaleti ayrıntıları ile ortaya koymuştur. İslamiyet önce aile fertlerinin ve akrabaların daha sonra toplumun çocuğa sahip çıkmasını ister. Babanın vefatı durumunda otomatik olarak çocuk baba tarafının

10 Mahmut Bilen - Cüneyt Özdemir, "Çocuk Yoksulluğunu Önlemeye Yönelik Bir Sivil Toplum Girişimi: İHH Yetimleri Destekleme Programı", *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 8/2(2022), 247-250.

11 Ali Acar, Yetimlerin Sosyal Güvenliği, *Diyanet İlmi Dergi* 29/4 (Aralık 1993), 81-84.

himayesi altına girmektedir. Büyük babası çocuğun fiziki sosyal ve eğitim açısından sorumluluğunu almaktadır.[12]

İslam toplumlarında yetimlere ve onların hak ve hukuklarına her zaman ihtimam gösterilmiştir. Hem Kur'an'da hem de hadisler ile onların mallarını koruma, haklarına riayet edilmesi, korunması ve gözetilmesi ile alakalı birçok emir mevcuttur. Toplum içerisinde zayıf ve korunmaya muhtaç olan kesime el uzatılarak yardımlar yapılmaktadır. Bunların en önemlileri koruyacak bir hamisi bulunmayan ve maddi olarak da sıkıntı çekme ihtimali yüksek olan yetimlerdir. Gerek gelenek ve görenekle gerekse de kurumsallaşmış yapılar ile yetimler kollanarak toplumda ezilmeleri engellenmiş, kol kanat gerilerek topluma kazandırılmalarına yardımcı olunmuştur.

Din toplumsal düzlemde toplumsal bütünleşme ve dayanışmayı arttıracak çeşitli kurallar getirerek toplumda istikrarı sağlar. Toplumsal yapı içerisinde hak ve hukukları tehlike altında olan yetimlerin korunması için kesin ve sert bir dille emirler buyurularak bu zayıf halkanın hukuku muhafaza edilmiştir. Ayet ve hadislerden örnekler verecek olursak:

Hadis-i şerifte ; "yetim ve kadın, bu iki zayıf hakkında Allah'tan korkunuz."[13]

"*Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz, yoksulu yedirmeye birbirinizi teşvik etmiyorsunuz. Haram helal demeden miras yiyorsunuz. Malı aşırı biçimde seviyorsunuz*."[14]

"*Allah'a kulluk edin, o'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, yakınlara, yetimlere, düşkünlere, yakın komsuya, uzak komsuya, yanınızdaki arkadaşa, yolcuya ve elinizin altında bulunan kimselere iyilik edin. Allah, kendini beğenip öğünenleri elbette sevmez*."[15]

"*Öyleyse yetime kahretme, isteyene gelince, sakın onu geri çevirme ve her zaman Rab'inin nimetlerini an*![16]

"*…Bilin ki, ele geçirdiğiniz ganimetin beşte biri Allah'ın, Peygamber'in ve yakınlarının, yetimlerin, düşkünlerin ve yolcularındır. Allah her şeye Kadir'dir*."[17] Diğer kutsal kitaplarda da yetimin hakkı korunmuş ve himayesini emretmiştir.[18]

12 Fruma Zachs- Gülay Yılmaz, *Children And Childhood İn The Ottoman Empire* (Edinburg:Edinburg Universty Press, 2021), 222.

13 Hakim, Müstedrek, I, no.212.

14 el-Fecr, 89/17-20.

15 en-Nisa, 4/36.

16 ed-Duha, 93/0-11.

17 el-Enfal, 8/41.

18 Bk. Mezmurlar, 146/9. Süleymanın Özdeyişleri, c. XXIII, 10.

Yukarıdaki ayet ve hadislerden de anlaşıldığı üzere kuvvetle uyarılmış bir konu olan yetimler için İslâm yetime özel bir statü belirlemiş, onu merhamet ve şefkat üzere büyütmeyi, malını özenle korumayı teşvik etmiştir. Yaşama, gelişme, korunma haklarının güvence altına alınmasını kesin hükümlerle beyan etmiştir.[19]

İslâm dini tüm şartlarda, yetim kaldığı zamandan ergenlik çağına ulaşıncaya kadar yetimleri, hayat hakkı başta olmak üzere tüm yönleriyle koruma altına alınması gereken bir zümre olarak kabul etmiştir. Bu amacın gerçekleşmesinin kişi ve kurumların insafına bırakılmayacak derecede önemli olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda uyulması gereken yetimlerin hak ve hukukunu beyan edilmesi yönünde hareket etmiştir. [20]

Tarih boyunca İslam devletleri nass ile bu kadar korunmuş olan yetimler konusunda özen göstermişlerdir. Osmanlı'da vakıf ve yetim malları hukukî açıdan koruma altına alınmıştır.[21] Bu hukukî tedbirlerin yanı sıra uygulanabilir ve etkin ekonomik düzenlemeler yapılmıştır.[22] Osmanlı devleti aynı zamanda bunlara ek olarak yetimlerin toplum içerisinde yaşamlarını devam ettirebilmeleri için sosyal ekonomik yardımlar ile çeşitli vakıflar oluşturmuştur.[23] Dâruşşafaka (1872), Daruleytamlar (1915) ve Islahhâneler (1868), Hilal-i Ahmer bu vakıflara örnek olarak verilebilir. Öylece vakıflar aracılığıyla kimsesizler, dullar, yetimler, sakatlar ve yoksullara yapılacak yardımlar ferdi olmaktan çıkarılarak kurumsallaştırılmıştır.[24] Osmanlı'da sadece Müslümanların değil aynı zamanda gayr-ı Müslümlerin yetimlerinin de bakımı, okutulmaları yani kısaca toplum içindeki sosyal yaşamları garanti altına alınmıştır.[25]

Osmanlı'da çocukların başıboş bırakılmaması, korunmaları ve yetiştirilmeleri esastı. Çocuk yetimse, mülkünü idare edebilecek, böylece onu ilerideki hayatında güçsüz olmasını önleyecek bir vasî tayin edilirdi. Çocukla ilgili belirli hak, yetki ve sorumluluk sahibi yetkiliye İslam Hukuku'nda hâdin (hâdine) denilmektedir. Osmanlı'da evlat edinme de onların iyileştirilmesi için bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna ek olarak besleme/manevi evlat dediğimiz zengin ailelerin yanına hizmet karşılığında bakılmak üzere verilen yoksul/yetim çocuklar da bu

19 Boz, *İslam Hukukunda Yetim Hakları ve Yetime Karşı Sorumluluklar*, 85.

20 Boz, *İslam Hukukunda Yetim Hakları ve Yetime Karşı Sorumluluklar*, 70.

21 İbrahim Kâfi Dönmez, "Yetim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), XIII/ 401-403.

22 Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2006), 102-121.

23 Ahmet Eryüksel," Osmanlı Devletinde Dul ve Yetimler", *Şarkiyat Mecmuası*, 8 (1998) 332-344.

24 Sebahattin Zaim*, Çalışma Ekonomisi*, (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1986), 87.

25 Bk. "Tahriren fi evûil-i şehr-i recebi'!- ferd, sene 1257 (19.8.1841)." (akt) Eryüksel, "Osmanlı Devletinde Dul ve Yetimler".

kapsam içindedir. Müslüman-Türk toplumu içerisinde vakıflar ile bu uygulamaların kurumsallaşmasına doğru gidilmiştir:

"Müslüman - Türk insanının engin şefkat ve merhamet duygusu ile İslâm dininin inananları mutlak kardeş yapan prensiplerinin kaynaşmasının en güzel ürünleri olarak "menâfii ibâdullaha ait olmak üzere" kurulan vakıflarımız içerisinde, doğrudan olduğu kadar, dolaylı olarak da yetimleri hedef alan çok sayıda örnek bulunmaktadır."[26] Osmanlıda kalıcı çözümler arayışı ile Midhat Paşa ıslahhaneleri kurmuştur.

Edebiyatta atasözlerimiz, masallar, deyimler ve şiirlerimizde de yetim kavramı kullanılarak yetime karşı duyarlılık ön plana çıkarılmıştır. Örneğin; "yetim hakkı yedi taşı deler geçer.", "yetim malı ateşten gömlektir." gibi atasözleri yine yetimleri korumaya, sevip saymaya teşvik etmektedir. Osmanlıda Süleyman Çelebi'nin "Mevlid" isimli eseri ile yetimlerin incisi olarak anlatılan peygamberimizin sevgisinin yanı sıra yetim motifinin zihinlerde oluşmasına katkı sağlamıştır:[27]

"Budur ol dürr-i yetim kim dünyada

Bulmadı hiç kimse buna kıymet

Buni seven bulısar Hak'tan yarın

Rahmeti vü rif'ati vü re'feti"[28]

2. Türkiye'de Yetimler ile Alakalı Gelenek ve Görenekler

Cumhuriyetten sonra ilk sosyal sosyal hizmet kurumu olan Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti öksüz, kimsesiz ve yetim çocukları himaye etmiştir. Cumhuriyetten sonra "korunmaya muhtaç çocuklar" olarak tanımlanan ifadenin içinde yetimler de bulunmaktadır. Sosyal hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu'nda muhtaç çocuklar; beden, ruh ve ahlaki gelişmeleri tehlikede olup anne ve babasız, anne ve babası belli olmayan, anne ve babası tarafından terk edilen, anne ve babası tarafından ihmal edilip, fuhşa, dilenciliğe, alkollü içeceklere ve uyuşturucu maddeler kullanmaya ve serseriliğe sürüklenme tehlikesine maruz kalan çocuklar olarak tanımlanmaktadır.[29] Burada maddi manevi korunma ihtiyacı kastedilmektedir. Zira her çocuğun barınma yeme-içme gibi maddi ihtiyaçların yanı sıra sevgi, alaka, güven, huzur gibi

26 Nesimi Yazıcı, "Osmanlı'da Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2007), 1-46.

27 Nurdan Şafak- Haşim Şahin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kimsesiz Çocuk Olmak ve Islahhaneler (1863-1903*), (İstanbul: Dem Yayınları, 2012), 135-138.

28 Süleyman Çelebi*, Mevlid (Vesiletü'n-Necat*), haz. Necla Olcay (İstanbul: Dergah Yayınları, 1980), 89-90.

29 Hasan Şenocak, "Korunmaya Muhtaç Çocuklara Sağlanan Bakım Yöntemleri", *Journal of Social Policy Conferences* 51 (2010), 176-180.

manevi ihtiyaçları vardır.[30] Manevi olarak boşlukta olan çocukların suça bulaşma ihtimalleri daha yüksektir. Bu da toplumsal düzeni sağlama noktasında sorunlar doğurabilmektedir. Bu sebeple korunmaya muhtaç olarak tanımlanan kavramın içinde yer alan yetimlere devlet eliyle İslami geleneklerden beslenerek oluşturulmuş sosyal hizmetler yoluyla yardım eli uzatılmaktadır.

Cumhuriyetten sonra Osmanlı devletindeki kurumların bir kısmı ayakta kalmıştır. Bir kısmı ise sosyal hizmet kurumları ile devletin denetiminde planlı olarak yapılmıştır. Yetiştirme yurtları, koruyucu aileler, bakım yuvaları ile yetim ve korunmaya muhtaç çocuklara koruma ve eğitim hizmeti sağlayarak maddi ve manevi yönden hizmeti esas tutmuştur.

Ülkemizde, hakkında korunma kararı alınmış korumaya muhtaç çocuklara yönelik hizmetler, 1983 yılında çıkarılan 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu hükümlerine göre yürütülmektedir.[31] Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nun denetimi altında olan çocuk yuvaları ve yetiştirme yurtları, öksüz ve yetim kalan çocukların büyük bir kısmına hizmet vermeyi amaçlamıştır. Çocuk yuvası ve yetiştirme yurdu biçimindeki oluşumların, insanların toplumsallaşması ve bireysel gelişimini sağlamasından dolayı, "tampon kurum" olarak nitelendirilmesi mümkündür. Marshall, toplumsallaşma-toplumsal bütünleşme kavramını şöyle ele alır; gerek toplumun norm ve değerlerini içselleştirerek, gerekse toplumsal rolleri (işçi, arkadaş, yurttaş vb.) yerine getirmeyi öğrenerek, toplum üyeleri haline gelmeyi öğrenme sürecidir. Toplumsallaşmada, birinci derecede önde olan kurum aile olmalıdır. Bunu okul, iletişim aracı, çevre gibi unsurlar takip etmelidir.[32]

Anne, baba ya da hem anne ve babanın ölmesi sonucu korunmaya muhtaç olan çocukların topluma kazandırılması yönünde farklı teknikler kullanılmaktadır. Bunlar; kurum bakımı, grup evleri, koruyucu evleri, evlat edinme ve çocuklara kendi aileleri/ yakın akrabaları yanında hizmet sağlanması biçiminde sıralanabilir.[33]

Çocuğun bakımı öz ailesi veya akrabaları ile yürütülemiyorsa devlet tarafından toplumsal düzlemde bu prensiplerin uygulamaları;

30 Esra Dikici, *Kuranda Yetim Kavramı ve Osmanlı Devletinde Yetim* Kurumları (Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2019), 37.

31 Şenocak, "Korunmaya Muhtaç Çocuklara Sağlanan Bakım Yöntemleri", 176-180.

32 M. Cengiz Yıldız, "Öksüz ve Yetimlerin Toplumsal Bütünleşme Problemi: Diyarbakır Yetiştirme Yurdu Uygulaması", *Savaş Çocukları: Öksüzler ve Yetimler [Uluslararası] Sempozyumu*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, 31 Ekim-01 Kasım 2002), 1-32.

33 Yıldız, "Öksüz ve Yetimlerin Toplumsal Bütünleşme Problemi", 1-3.

1.Yatılı ev veya koruyucu aile: Özellikle başlarda çiftçi ailelerin yanına para ödenerek yerleştirilen çocuklardır.[34] Tanım olarak, çocuğa ailesinin bakamadığı veya evlatlık olarak verilmesinin mümkün ya da uygun olmadığı durumlarda, devletin sağlayacağı destek ile çocuğun bir ailenin yanına yerleştirilmesidir.[35]

2. Evlatlık olarak almak : Çocuğun gelişiminde ailenin rolünün olmadığı durumlarda bu görevi üstlenecek, fizyolojik, psikolojik bakımını sağlayacak bir aile evlat edinebilmektedir. Hukuki olarak, özellikle haklar ve sorumluluklar açısından koruyucu aile ile evlatlık farklı bir uygulamadır.[36]

3. Kurum bakımı: Bakıma muhtaç bir çocuğun bir ailesinin olmadığı veya fonksiyonunu yerine getiremediği durumlarda resmi veya özel kurumlarca verilen hizmettir.[37] (çocuk yuvaları, yetiştirme yurtları vb.)

Burada kanunun temel felsefesi, çocuğun bakımını öz ailesi için olabildiği kadar mümkün kılmaktır. Bu mümkün değilse eğer çocuk için aileye en yakın tecrübi büyümenin ve gelişmenin gerçekleşeceği koruyucu aile seçeneğidir. Koruyucu ailenin fayda görmediği durumlarda ise kurum bakımı seçeneğine başvurulmaktadır.[38]

Yetimlere karşı devlet veya vasînin sorumlulukları şu şekilde sıralanabilir;

a) Sosyal hakları: Sosyal çevresinde neyi yapıp yapmayacağı konusunda rol model olunması gerekmektedir. Kötü alışkanlıklardan ve kötü arkadaşlıklardan kendisini muhafaza etmesi için rehber olunması gerekmektedir. Hızla değişen yaşam koşullarına alışmak ve modern hayata uyum sağlayacak beceriler üzerine çocuğun geliştirilmesi de yetimin vasî ve velisinin sorumluluğundadır.

b) Barınma hakkı: Bir yetimin ilk karşılaşacağı problem barınma ve onu hayata hazırlayacak sıcak bir aile ortamıdır. Bu yuva ortamının sağlanması için yetimhane fikri ortaya çıkmıştır.

c) Eğitim hakkı: Her çocuk gibi yetimin de değerler eğitimi, mahremiyet eğitimi ve zorunlu eğitim alması gerekmektedir. Eğitim, kişi üzerinde maddî ve mânevî değerlerin oluşumunun en büyük faktörüdür. Eğitim, her çocukta olduğu gibi yetimin de duygu, düşünce, görgü ve inançlarını etkilemektedir.

---

34 A. Feriedlander Walter, *Sosyal Hizmet Refahın Başlangıcı*, çev. Resan Taşçıoğlu (Ankara: S.S.Y.B. Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü, 1966), 28.

35 Hasan Şenocak, "Korunmaya Muhtaç Çocuklara Sağlanan Bakım Yöntemleri", 176-180.

36 Ahmet Şamil Gürer- Abdullah Bay, *Osmanlı Toplumunda Beslemelik Kurumu*, (Ankara: Tarcan Matbaacılık, 2013), 23.

37 Nesrin Güran, "Çocuklar İçin Kurum Bakımı ve Sosyal Hizmetler", *Prof. Dr. İbrahim Yasa'ya Armağan*, (Ankara: AÜ. SBF Yay, Ayrı Basım, 1983), 15.

38 Hasan Şenocak, "Korunmaya Muhtaç Çocuklara Sağlanan Bakım Yöntemleri", 180-185.

d) Sağlık ve tedavi hakkı: Her insan için olduğu gibi yetim çocuklar için de sağlıklı bir insan olmak ve hasta olduğunda sağlık hizmeti alabilmek temel insani bir haktır.

e) Mülkiyet hakkı: Yetim çocukların anne veya babasından kalan mallarının harcanmaması ve muhafazası gerekmektedir.

f) Evlendirilmesi: Hamisi olmayan yetimlerin evlilik süreçlerinin desteklenmesi ve yardımcı olunması gerekmektedir. Ailenin kutsal kabul edildiği Türk toplumunda neslin devamı ve toplumun huzurunun muhafazası için evlilik en önemli kurumlardan biri olarak kabul edilmektedir. İslam dininde de yetimler çoğunlukla velisi aracılığıyla evlendirilir, damat veya gelin olacak yetim adayların evliliklerinin gerçekleşmesi aşamasında yapılan işler ve talepler hususunda velinin izleyeceği yol belirleyici faktördür. [39]

Türkiye'de yetimler ile alakalı bir çok gelenek bulunmaktadır. Bu gelenekler bölgeden bölgeye değişmekle birlikte özünde yetim bir çocuğun hayatını kolaylaştırmak ve güvence altına almak üzerine hassas bir terazide gelişmiş gelenekler olduğunu görmekteyiz. Bu geleneklere örnek verecek olursak en başta mübarek olarak kabul edilen Ramazan ayında iftar sofralarında yetimlere yer vermek ve hanelerine kumanya almak şeklinde görülmektedir. Ramazan ayının sonunda ise verilmesi gereken fitre ve sadakalar bu yetim kişinin evine ulaştırılmaktadır. Aynı zamanda bayramlarda baştan ayağa yetimlerin giydirilmesi önemli gelenekler arasında zikredilebilir:

"*Bizim memleketimizde zekat/ sadaka öncelik olarak yetime verilir. Maraş'ta akraba da sadaka verilecek yer gibidir*." (KK2)

"*Pek farklı gelenek bulunmuyor fakat fitre ve zekatta muhakkak öncelik verilir. Aileden yetimler var, babam neredeyse bizim kadar evlatları yerine koymuştur her zaman. Babalarının yokluğunu hissetmesinler diye hayatlarının her aşamalarında yanlarındaydık*." (KK3)

"*Fitre ve zekatlar mutlaka onlara verilir.*" (KK12)

"*Bizim İzmir'de bir grup var yetimlere yardım eden, sahip çıkan. Kiraları ve faturaları ödeniyor. Cumartesi günleri belirlediğimiz yetim aileleri ziyaret ediliyor. Ramazanlarda iftarlık hazırlayıp evlerine iftara gidenler var. Bayramlarda kıyafet alınarak baştan aşağıya giydirilir yetimler*." (KK14)

39 Boz, *İslam Hukukunda Yetim Hakları ve Yetime Karşı Sorumluluklar*, 64.

"*Kilis'te yerel bir derneğimiz var. 100'e yakın aileye yardım yapılıyor. Kıyafet, giyim, yemek ve nakit yardımı düzenli olarak yapılmaya çalışıyor*."(KK4)

Bir başka önemli gelenek ise kız isteme, evlenme ve düğün aşamalarında yetimin yanında olmak, destek ve dayanak olmak amacıyla yardım toplanılmasıdır. Özel günlerinde dayanışma içerisinde olmak toplumsal sorumluluk olarak kabul edilmektedir:

"*Memleketimizde (Bingöl) evlenen yetim kızların tüm çeyizi köydeki insanlar tarafından imece usulü yapılır. Tüm kadınlar toplanarak çeyizin tüm gereksinimlerini hazırlar, elleriyle örer dikerler*." (KK11)

"*Karadeniz'in her bölgesinde şahidim evlenen kızın çeyizini düzerler. Bir yetim evlenirken mutlaka gitmeye ve para hediye vermeye, kârlı sağlamaya gayret eder insanlar. Evlenip çoluk çocuğa karıştıklarında da yaşlılar anneannelik, babaannelik yapmaya çalışırlar. Hırka örer torunlarıymış gibi*." (KK15)

"*Çocuğun aile gereksiniminden hemen sonra gelen ve geleceğinin yapı taşlarını sağlam oluşturmasına yatırım yapacak olan kurum eğitimdir. Türkiye'de yetim birinin eğitim masraflarını yüklenmek oldukça yaygın bir gelenektir*." (KK3, KK8)

Bu gelenekler, toplumun sosyal yardımlaşma ve dayanışma anlayışını yansıtarak yetimlere destek olma kültürünü sürdürmeye yöneliktir. Yetimlere yönelik yardımlar toplumda sosyal adalet ve toplumsal sorumluluk anlayışını yansıtmaktadır. Yardımlaşmanın en büyük toplumsal yansıması toplumsal bütünleşmeyi ve dayanışmayı sağlamasıdır. Yetimlerin eğitim, sağlık, sosyal ve ekonomik olarak desteklenmesi ve şartlarının iyileştirilmesi toplumsal dayanışmanın bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Maddi alanların yanında manevi destek de sağlanmaya çalışılmaktadır:

"*Yetim çocuk kimin yanında kalıyorsa ona yardım edilir. Manevi yardım olarak okula yardım etme veya okumayı öğretme de vardır Erzurum'da. Örneğin Kur'an'ı öğretme, güzel ahlakı öğrenmede vs. yardımcı olunur. Bizde çoluk çocuk denk olursa onlara katma, çocuklar denk olunca misafir etme de vardır. Böylece arkadaşlık kurarlar toplumda dışlanmalarına engel olur*." (KK6)

"*Amcam ve yengem öldü, çocukları ortaokul ve lise çağındalardı. Amcam kızları yanına aldı kendi kızları ile büyüttü. Oğlanlara babam ile diğer amcam göz kulak oldular, iş kurmalarına yardımcı oldular. Şuan elhamdülillah hepsi hayatlarına devam ediyor*." (KK15)

Yetim bir çocuğun bulunduğu hanede yemek yememek veya yük olmamak da Türk toplumunda gelişmiş incelikli geleneklerden biridir:

"*Diyarbakır'da amcam vefat etmişti, yetimlerin evinde yemek yenmezmiş dediler. Çok şaşırmıştım. İlginç ama incelikli bir gelenek*." (KK9)

"*Yetimin gönlü olmaz hakkı geçebilir düşüncesi vardır bizde. Van'da benim büyüdüğüm köyde hep pozitif ayrımcılık yapılırdı. Öncelik her zaman yetim çocuklarındı. Bir de evlerinde yetim olan ailelere Perşembe günleri yemek gönderilirdi*." (KK10)

"*Şanlıurfa'da bizim Arap aşiretler eskiden yetim olan evde nikah kıyılana kadar bir şey yemezdi. Bu evde yetim var diyerek kötü manada değil tabi*." (KK7)

Bazı bölgelerde bu geleneğin yanlış anlaşıldığı da yapılan mülakatlarda ortaya çıkmıştır:

"*Bir komşumuz babam vefat ettikten sonra bize gelmişti. Çay kahve ikramımızı almamış, kabul etmemişti. Israr edince anlattı. Ayette yetim malı yemeyin diye geçiyor diye yetim olan evin hiçbir şeyini yemiyorlarmış. Ayetin manası öyle değil diye izah edene kadar çok zorlanmıştık.*" (KK9)

Türk toplumunda yetim bireylere öncelikle öz ailesinin bakması, bu mümkün değilse de akrabalarının himaye etmesi geleneği mevcuttur:

"*Siirt'te yetime baba tarafının sahip çıkması gelenektir. Öncelik amcadadır. Çocuğu himayesi altına alır*." (KK13)

"*Karadeniz'de genelleme yapamasam da benim gördüğüm bir aile büyüğü sahip çıkar büyüyene kadar. Yasa ile aile büyükleri, amcalar vs. paylaşırlar yetim ve öksüzse. Tabi hala bazı yörelerde mal dağılmasın diye kadının kayını ile evlendirilmesi diye bir durum da var. Bunu kabul etmeyen kadın çocuğunu bırakmaya zorlanır. Maalesef Rize'de köyümüzde çok eskilerde böyle bir hadise olmuştu*." (KK15)

"*Dedem yetim olarak büyümüş nenesi sağlığında bakmış sonra dayım bakmış. Yakınları sahip çıkmış. Dedem derdi ki beni diğer oğullarından ayırt etmezdi. Hanımı sevgiyle büyüttü besledi beni. Yetim olunca en yakını sahip çıkar*." (KK20)

Kötü şart ve koşullarda, kriz zamanlarında yetimler gözetilerek muhafaza edilmeye çalışılmıştır:

"*Çaykara'da toplamda bakıma muhtaç iki tane çocuk vardı. Çocuk çoluk hiç kimse yoktu. Evlenmemişler mal mülk yoktu. Biri vefat etti diğeri felç geçirdi. Annem*

onu aldı eve getirdi. Muşamba serdi altına. Köyde o şekilde sert muşambalar olurdu. Tam 2.5 yıl yedirdi içirdi, altını aldı. Bez sabun bile yoktu. Kullanır kullanmaz sobaya atardı. Toplumda yetimlere ve muhtaçlara karşı böyle bir fedakarlık var." (KK17)

"*Bizim babamların Bayburt'ta bir kiracı vardı. Dul bir kadın ve yetimleri var. 8-10 yıl yıllık kiracımız. Yıllardır aynı ücreti veriyor. Bu zamanda kimse kimseye yapmaz inanın. Çok ciddi manada sahip çıkıyor toplum gerçekten*." (KK18)

"*Bayburt'ta Ermeniler Türk askeri gelince sürülmüşler. Köyden bir teyze bir tane yetim ermeni çocuğu saklamış, o çocuğa bakıp büyütmüş. İsmi de Mustafa idi çok dindar bir insandı. Nesli devam ediyor o da yetim sayılır. Saklayıp bakmış büyütmüş. Sürekli Allah Allah diyor. Çokça dindardı*." (KK20)

3- Sonuç Yerine

Dijitalleşen Dünyada Değişen Yetimlik Kavramı: Toplum Yetiminden Sanal Yetimliğe

Dünya tarihi boyunca üzerinde hassasiyetle düşünülen kesimlerin başında yetimler gelmektedir. Dezavantajlı grubun içinde bulunan yetimlerim korunması, bakımı, yetiştirilip topluma kazandırılması sosyo-politik açıdan önemli bir konudur. Bu açıdan yetim çocuklara miras bırakılmış varlıkların korunması veya işletilmesi, hak ve hukukunun muhafaza edilmesi ve problemlerinin çözülmesinde vakıflar önemli rol oynamaktadır.[40]

Vakıf en temel ifadesi ile belirli bir malın kamu yararına veya hayra yönelik hizmetler için aracı olarak kullanılması adına vakfedilmesine denir.[41] Toplumun iktisadi yaşamı içerisine nüfuz etmiş bir birim olarak toplumda önemli roller üstlenmiştir.[42] Toplumun her kesimine yönelik sosyo-ekonomik sebeplerle kurulmuş olan vakıflardan en önemlisi kimsesiz yetim çocuklar, yaşlılar, engelliler, köleler gibi toplumun dezavantajlı gruplarına yönelik kurulan vakıflardır.[43]

İslam medeniyetleri temelde vakıf medeniyetleridir. Kur'an'da vakıf fikrini meşrulaştıracak ve zemin hazırlayacak emirler bulunmaktadır. Bu minvalde İslam toplumlarında yardımlaşma ve dayanışma bağlamında vakıflar sosyo-kültürel ve ekonomik kurumlardır. Vakıfların kurulum amaçları ve hizmetlerinden en önemli-

40 İzzettin As, *Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Dar'ul Eytam*, (Ankara: Nobel Yayınları, Ekim,2022), 131.

41 As, *Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Dar'ul Eytam*, 101.

42 Ahmet Tabakoğlu, Osmanlı Döneminde İstanbul'un İaşesi", (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ., 2014), 364.

43 Mehmet Sait Doğan, "Vakıf Medeniyetimize Sosyal Siyaset ve Sosyoloji Açısından Bir Yaklaşım", *Sosyoloji Konferansları,* (2011), 14-15.

lerinden biri de yetimlerdir. Yetimlere aylık bağlamak, onları korumak gözetmek, mallarını muhafaza etmek , eğitimlerinden evlenmelerine kadar her aşamada destek olmak amacıyla hizmet etmektedirler.[44]

İyilik, hayır işlemek, sadaka ve zekat İslam toplumlarının yapılaşması ve kurumsallaşmasında kilit rol oynamaktadır. Bu kodlar içerisinde sadakanın önemi büyüktür. Dayanışma ve yardımlaşma duygusu ile hareket etmelerini emreden hükümler ve tavsiyeler toplumsal yapıya etki etmiştir. Sosyal yardımlaşma ve sosyal hizmet uygulamalarının ferdîlikten çıkıp kurumsallığa dönüşmesine aracılık etmiştir. [45] İslam toplumlarında sosyal yapıyı sağlamlaştırmada, devletin yetişemediği alanlarda sosyal dengeyi sağlamada ve yaraları sarmada etkin rol oynar.[46]

Türk toplumunda İslam'ın etkisi ile gelenek ve göreneklerinde yetimlere sahip çıkmak ve yardım eli uzatmak çok önemlidir. Bir haksızlığa uğramamaları, mallarının ve canlarının korunması üzerinden Cahiliye döneminden bu güne gelişmiş olan kültürel doneler günümüzde çok daha zarif gelenekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gelenekler bölgeden bölgeye değişmek ile birlikte genelde Allah korkusu, Kur'an-ı Kerîm'e riayet ve hadislere hassasiyet gösterilerek gerçekleştirilmektedir.

"*Avrupa'da yetim kavramı yok. Kişilerin kendi evlatlarının kendisine bakmasını özgürlüklerine müdahale gibi görüyorlar. Onların hayatı onların, benim hayatım benim diyorlar. O tarz bir zihin yapısı var, muhtaç olsa bile baktırmıyorlar. İslam dünyasında bizi Avrupa'dan ayıran özellik; bizde devlet yardımı olsa bile toplum kol kanat geriyor. Her şeye rağmen ciddi yardım ediliyor şahsiyet olarak da sahip çıkıyor. Almanya'da bu zihniyet yok ki devlette böyle bir kalem olsun devlet der ki ne alaka ben bakarım, bu kod yok çünkü. Bu Türklük devletin mesela refakatçi uygulaması da yok bakan para alır diye bir uygulama da yok. Kültürdür bu mesela Suriyeliye yardım eder. Kültür kodu kanunlara bile girmiştir*." (KK17)

Osmanlı'da ve diğer Müslüman ülkelerinde vakıf sistemi oldukça gelişmişti. Özellikle Osmanlı Devleti vakıf cenneti olarak adlandırılıyordu. Vakıflar sosyo-ekonomik açıdan servetin adil bir şekilde yeniden dağıtımını sağlayan bir aracı rolünü üstlenmişti. Toplumsal hayatta vakıfların başta sosyal yaşam olmak üzere birçok alanda düzenleyici ve dengeleyici nitelikte etkisi bulunmaktaydı. Vakıflar aracılığıyla

44 Mehmet Akgül, "Sosyo-Kültürel Bir Kurum Olarak Vakıf ve Sosyal Dayanışma", *Diyanet İlim Dergi*, 31/1 (Mart 1995), 103- 110.

45 As, *Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Dar'ul Eytam*, 102.

46 Sula*, Toplum Yetimleri: Sokak Çocukları*, 13.

yaşam ve ticaret merkezleri kurulmuştur. Osmanlının son dönem şehirleşmesi de vakıfların etkisi ile olmuştur.[47]

Modern zamanda ekonomik olarak gelişmemiş ülkeler gelişmiş ülkelere göre yetimler için birçok dezavantaja sahiptir. Gelişmiş ülkelerde sosyal güvenlik tarafından sağlanan imkanları ve fonksiyonları az gelişmiş ülkelerde sivil inisiyatifler yüklenmektedir. Bu bağlamda "İHH Yetimleri Destekleme Programı" gibi programlar ile dünyanın yoksul coğrafyalarında, savaş veya doğal afetler gibi olağan dışı hadiselerin yaşandığı bölgelerdeki çocukları korumaya yönelik adımlar atmaktadır.[48] Önemli yetim koruma projeleri bu şeklide sıralanabilir:

1- İHH Yetim Koruma Projesi
2- İyilikhane Çocuk Derneği
3- Cansuyu
4- Aziz Mahmut Hüdayi Vakfı
5- Türkiye Diyanet Vakfı
6- Kızılay

Yine bu bağlamda kurumlar, yardımlaşma dernekleri ve vakıflar eliyle de Türkiye ve Dünya'daki yetimlere sahip çıkma, yardım etme ve muhafaza etmek adına yapılan etkinliklere maddi manevi destek verilmektedir. Günümüzde toplumunlar dinî kurumların yanı sıra seküler kurumlar veya vakıflar eliyle de yetimlere yardımlar ulaştırmaktadırlar. Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu'nun yanında Kızılay, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu (BM, UNİCEF, AB vd.) ve vakıflar sıralanabilir. Dünya üzerindeki önemli vakıflar ise;

1- Yetimler İçin Hristiyan İttifakı (Christian Alliance For Orphans -CAFO)
2- Çocuk Köyleri (SOS Children/ Her Çocuk İçin Sevgi Dolu Bir Yuva)
3- Yetimsiz Bir Dünya (Word Witout Orphans)
4- Dünya (Word Vision)
5- Merhamet (Comprassion) olarak sıralanabilir.

Sanayi Devrimi ile hızlanan modernleşme sonucunda dünyadaki dezavantajlı kişilerin sağlık, eğitim, beslenme ve barınma gibi temel insani haklara erişmesinde yaşanan sorunların çözümüne odaklanan yaklaşım, tarihi oldukça eskiye dayanmasına rağmen çeşitli sebeplerle kısıtlı bir nitelikte gerçekleştirilmiştir.[49] XX. yüzyılda

47 As, *Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Dar'ul Eytam*, 131.

48 Mahmut Bilen - Cüneyt Özdemir, "Çocuk Yoksulluğunu Önlemeye Yönelik Bir Sivil Toplum Girişimi: İHH Yetimleri Destekleme Programı", 247-290.

49 Ercan Küçükoba, "Refah Devleti Bağlamında Sosyal Politika, Sosyal Hizmetin Tarihi Gelişimi ve Türkiye" *Toplumsal Politika Dergisi* 3/2 (2022), 164-176.

ise çocuk, toplumun geleceğini belirleyen en önemli insan kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Bu yüzyıl aynı zamanda, filozofların, eğitimcilerin, psikologların ve hukukçuların çocukları incelemeleri, onların gelişimleri ve hakları konusunda fikirler ileri sürmeleri dolayısıyla "çocuk yüzyılı" olarak da adlandırılmıştır.[50]

Toplumun bir bireyi olup, ancak diğer bireylerden farklı olarak özel ilgi, alaka ve korunmayı gerektiren yetimlerin günümüzde süper güç sayılan devletler tarafından yeterli ölçüde, gerekli düzeyde korunup kollandıklarını söylemek biraz zordur. Devletler sosyal, toplumsal ve ekonomik yapılarını olumsuz yönde etkileyen milyonlarca yetimle yüzleşince yeni yeni tedbirler almaya başladılar.[51]

Bütün bunların neticesinde değişen ve dönüşen toplumuzda da modernleşme ve dijitalleşmenin de etkisi ile vakıfların ve yardım derneklerinin online kampanyalarına giderek daha büyük bir ilginin olduğu görülmektedir. Günümüz Türkiye'sinde başta "İHH Yetimleri Destekleme Programı" ve UNİCEF olmak üzere vakıfların online yetim sahiplendirme ve bakımlarını yüklenme oranları gün geçtikçe artmaktadır.[52]

"*Babamlar hissettirmeden maddi manevi yardımlar yaparlardı. Annem okul müdürüne yakınlardan, eş dosttan para toplayarak okul müdürüne verirdi, o da dağıtırdı. İhtiyaç duyulan dönemlerde anneannem kıyafet ve maddi yardım yaparmış. Eskiler bu konuda daha düşünceli imiş, birbirlerinden haberleri varmış. Biz şimdi ancak kurumlar aracılığıyla yapabiliyoruz. Biraz da dönem gereği tabi*." (KK16)

Dijitalleşme ile online olarak yürütülen bu yardım kampanyaları bir yönden sanal diğer yönden daha güvenilir bir imkan sağlamaktadır. Böylece internet üzerinden yetimlere yardım etmek, geleneksel yardımlaşma anlayışını modern teknoloji ile birleştirir. Temelde daha dinamik bir yardımlaşma kültürünü doğurmaktadır. Online platformalar yardımlaşma anlayışını güçlendirerek daha geniş ve kapsamlı destek sağlama potansiyeline sahiptir. İnternetin araçsallık açısında yetimlere yardımlaşma üzerine sağlayabileceği avantajlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Ulaşılabilirlik ve hız
2. Küresel katılım
3. Şeffaflık
4. Farkındalık
5. Online bağış kampanyaları

50 Tunca Özgişi, "Bir Siyasi İmge Olarak Çocuk ve Savaşlar: I. Dünya Savaşı Örneği", *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8/11 (Fall 2013), 294-312.

51 Boz, *İslam Hukukunda Yetim Hakları ve Yetime Karşı Sorumluluklar*, 25.

52 Mahmut Bilen - Cüneyt Özdemir, "Çocuk Yoksulluğunu Önlemeye Yönelik Bir Sivil Toplum Girişimi: İHH Yetimleri Destekleme Programı", 247-290.

Kaynakça

Acar, Ali. "Yetimlerin Sosyal Güvenliği". *Diyanet İlmi Dergi* 29/4 (Aralık 1993), 81-90.

Akgül, Mehmet. "Sosyo-Kültürel Bir Kurum Olarak Vakıf ve Sosyal Dayanışma". *Diyanet İlim Dergi*, 31/1 (Mart 1995), 103- 110.

As, İzzettin. *Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Dar'ul Eytam*. Ankara: Nobel Yayınları, Ekim, 2022.

Bilen, Mahmut – Özdemir, Cüneyt. "Çocuk Yoksulluğunu Önlemeye Yönelik Bir Sivil Toplum Girişimi: İHH Yetimleri Destekleme Programı". *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 8/2 (2022), 247-290.

Boz, Mehmet Naim. *İslam Hukukunda Yetim Hakları ve Yetime Karşı Sorumluluklar*. Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Can, Ali. "Kur'an'a Göre Yetimlerin Himayesi*". Diyanet İlmi Dergisi*, 52/3 (Eylül, 2016), 130-163.

Çelebi, Süleyman*. Mevlid (Vesiletü'n-Necat*). haz. Necla Olcay. İstanbul: Dergah Yayınları, 1980.

Dikici, Esra. "*Kuranda Yetim Kavramı ve Osmanlı Devletinde Yetim Kurumları*". Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Doğan, Mehmet Sait. "Vakıf Medeniyetimize Sosyal Siyaset ve Sosyoloji Açısından Bir Yaklaşım". *Sosyoloji Konferansları* (2011), 14-15.

Dönmez, İbrahim Kâfi. "Yetim". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 13/401-403. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Eryüksel, Ahmet. "Osmanlı Devletinde Dul ve Yetimler". *Şarkiyat Mecmuası*, 8 (1998) 331-344.

Güran, Nesrin. "Çocuklar İçin Kurum Bakımı ve Sosyal Hizmetler" Prof. Dr. İbrahim Yasa'ya Armağan. Ankara: AÜ. SBF Yay, Ayrı Basım, 1983.

Gürer, Ahmet Şamil-Bay, Abdullah. *Osmanlı Toplumunda Beslemelik Kurumu*. Ankara: Tarcan Matbaacılık, 2013.

Küçükoba, Ercan. "Refah Devleti Bağlamında Sosyal Politika. Sosyal Hizmetin Tarihi Gelişimi ve Türkiye". *Toplumsal Politika Dergisi* 3/2 (2022), 164-176.

Noorzoy, Siddieq. *Afghanistan's Children: The Tragic Victims of 30 Years of War*. Washington DC: Middle East Institute, 20 Nisan 2012.

Özcan, Tahsin. "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2006), 102-121.

Özgişi, Tunca. "Bir Siyasi İmge Olarak Çocuk ve Savaşlar: I. Dünya Savaşı Örneği". *International Periodical For the Languages. Literature and History of Turkish or Turkic* 8/11 (Fall 2013), 294-312.

Sula, Havva. *Toplum Yetimleri: Sokak Çocukları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.

Şafak, Nurdan-Şahin, Haşim. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kimsesiz Çocuk Olmak ve Islahhaneler (1863-1903*). İstanbul: Dem Yayınları, 2012.

Şenocak, Hasan. "Korunmaya Muhtaç Çocuklara Sağlanan Bakım Yöntemleri". *Journal of Social Policy Conferences* 51 (2010), 176-228.

Tabakoğlu, Ahmet. "Osmanlı Döneminde İstanbul'un İaşesi". İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ., 2014.

UNICEF. *Türkiye'de Geçici Koruma Altında Olan Suriyeli Çocuklara Yönelik Eğitim Müdahalesi Raporu*. Ankara: UNICEF, 2022.

Walter, A. Feriedlander. *Sosyal Hizmet Refahın Başlangıcı*. (Çev. Resan Taşçıoğlu), Ankara: S.S.Y.B. Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü, 1966.

Yazıcı, Nesimi. "Osmanlı'da Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2007), 1-46.

Yetim Vakfı. *Dünya Yetim Çocukları Raporu*. İstanbul: Yetim Vakfı Yayınları, 2022.

Yıldız, M. Cengiz. "Öksüz ve Yetimlerin Toplumsal Bütünleşme Problemi: Diyarbakır Yetiştirme Yurdu Uygulaması". *Savaş Çocukları: Öksüzler ve Yetimler [Uluslararası] Sempozyumu*. (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, 31 Ekim-01 Kasım 2002).

Zachs, Fruma -Yılmaz, Gülay. *Children And Childhood İn The Ottoman Empire*. Edinburg:Edinburg Universty Press, 2021.

Zaim, Sebahattin. *Çalışma Ekonomisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1986.

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDEN HAREKETLE DUYGU VE DÜŞÜNCE DÜNYAMIZDA YETİM

Ali CANÇELİK*

Giriş

Sanatkârlar, İslâm medeniyet tasavvurunun en seçkin temsilcileri olarak görülmüştür. Topluma hâkim olan hayat tarzından etkilenerek gördüklerini estetik bir hüviyette ortaya koymuştur. Bunu yaparken çok güçlü bir duygusallık ile yapmakta ve imkân ve kabiliyet ölçüsünde muhatabını da kendisini saran atmosfere veya boyuta dahil edebilmektedir.[1]

Türk şiirinde duygu ve düşünce kodlarını aramak aslında Türk milletinin bu konudaki hassasiyetlerini ortaya çıkarmak demektir. Zira klasik şiirimizin usta şairleri kendi toplumunu çok iyi gözlemlemiş ve iyisiyle kötüsüyle hayata hâkim olan duygu ve düşünceleri bir ayna gibi şiirlerinde yansıtmışlardır.

Bu çalışmada yetim geçen beyitleri taradık, onlar arasında seçim yaptık ve şerh etmeye çalıştık. Seçim yaparken benzer manayı veren şiirleri de aldık. Ancak olabildiğince farklı şairlerin şiirlerine de yer vermeye ve nüansları göstermeye çalıştık.

Yetim kelimesini kavramsal olarak geniş bir bölümde inceleme gereği duymadık; çünkü farklı çalışmalarda üzerinde tespit ve değerlendirme yapıldığını gördük. Biz sadece hatırlatmak kabilinden kelime manasını vermekle iktifa ettik.

Sözlükte ve Şiirlerde Yetim

Yetim kelimesi sözlükte, yalnızlık, teklik ve yegâne nesne ve kişi manasına gelmektedir. İnsanlar için babası olmayana hayvanlar için ise annesi olmayanlara

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ali.cancelik@kocaeli.edu.tr ORCID: 0000-0002-6058-826X

1 Geniş bilgi için bk. Sadettin Ökten, *Mihrapta Asılı Kandil* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2023).

kullanılmaktadır.[2] Aynı kelimeden "el-yetm", "el-yetem" gibi türeyen diğer kalıplar hüzün, kusur gibi manalar ihtiva etmektedir.[3] Her hâlükârda yetim kelimesi bir noksanlığı, hüznü, yalnızlığı ifade etmektedir.

Öksüz manasında da kullanılan yetim,[4] klasik şairlerimizde de öksüz manasında karşımıza çıkmaktadır ki aşağıdaki beyitlerde görülmektedir:

"Bir Hayâlî-zâde benden vardur ey Şâh-ı Kerîm
Anası Hak rahmetinde kendi kalmışdur yetîm
Dergehün deryâ senün zâtun güneş rûşen bu kim
Ka'r-ı deryâda güneşden nûr alur dürr-i yetîm"
(Hayâlî Dîvânı, mukatta'ât, 5)[5]

İkinci mısrada, annesinin Hak rahmetinde olduğu ve kendisinin de yetim kaldığı ifade edilmiştir.

Dinî Metinlere İşaret Eden Beyitler

Bu başlık altında yetim malı yemenin haram oluşuna işaret eden beyitlere yer verilmiştir. Bazıları doğrudan ayet iktibası bazısı ise cürmün şiddetine işaret eden benzetmeler içermektedir.

Bunlardan biri Zâtî'nin (öl. 953/1546) aşağıdaki şu beytidir:

"Çün dehân ü kadd ü zülfin ol dür-i yek-dânenün
Gördi vâ'ız okıdı "Lâ-takrabû mâle'l-yetîm""
(Zâtî Dîvânı, g. 994/2.)[6]

Beyitte vaiz, inci tanesi gibi olan güzelin ağız, boyun ve saçını gördüğü zaman "Lâ-takrebû mâle'l-yetîm" ayetini okumaktadır. Burada güzelliğin cazibesiyle birlikte saflığı ve kirli niyetle dokunulmayacağı da ifade edilmektedir.

Beyitte iktibas edilen "Lâ-takrebû mâle'l-yetîm" ifadesi İsra suresi 34. âyet-i kerimede şu şekilde geçmektedir: "*Rüşdüne erinceye kadar yetimin malına, onun yararına olmadıkça el sürmeyin. Ahde vefa gösterin; çünkü ahid sorumluluk doğurur*."[7]

2 Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît KÂMÛSU'L-MUHÎT TERCÜMESİ*, haz. Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 6/5263.

3 Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, 6/5264.

4 Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-i Osmanî*, haz. Recep Toparlı (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2000), 880; Mehmed b. Mustafâ el-Vânî, *Vankulu Lügati*, haz. Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 2/2194.

5 Ali Nihad Tarlan, *Hayâlî Bey Dîvânı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1945), 445.

6 Ali Nihad Tarlan, *Zâtî Dîvânı (Gazeller Kısmı)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970), 2/498.

7 *Kurân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012), 284.

Bazı şairlerimiz yetim malı yemektense şarap içmeyi yeğlemek görüşündedirler:

"Yetîm malını Şeyhî helâl bilmekden
Yeğ ol ki mu'terif olup mey-i harâm içeler"
(Şeyhî Dîvânı, g. LXXVII/7.)[8]

Ey Şeyhî! Yetim malını helal bilmektense itiraf ederek haram olan içkiyi içmeleri daha iyidir.

Haramın günah olması bir yana açıktan açığa yapılması daha da günahtır zira Allah'ın bağışlamasını hiçe saymaktır. Şeyhî'nin beytindeki "muterif olup" ifadesi buna işaret olarak kabul edilirse yetim malı yemenin âşikar bir günahtan ve Allah'ın mağfiretinden yüz çevirmekten daha beter olduğu söylenebilir.

"Kadıyâ bildük ki olmaz mey halâl
Niteki mâl-i yetîm olmaz mübâh"
(Karamanlı Aynî Dîvânı, g. 96/5.)[9]

Ey kadı! Yetim malının mübah olmayacağı gibi şarabın da helal olmadığını bildik.

Karamanlı Aynî de kadıya seslenir ve şarabın helal olmadığını yetim malı yemenin mübah olmadığını bildiği kadar bildiğini söylemektedir.

Yetimliğin Değerine Dair

Bu başlık altında dürr (inci) kelimesinin en değerlisini ifade etmek için *yetim*i kullanan beyitleri görmekteyiz. Özellikle Peygamber Efendimiz aleyhisselatü vesselâmın değerini anlatırken de dürr-i yetîm terkibi kullanılmaktadır: "O bütük şehdane incidir ki sedefte yalnız mütekevvin ola. Cenâb-ı seyyid-i kâinat ve dürrü'1-kalâde-i silsile-i mümkinât aleyhi efdalü's-salâvât ve ecmelü't-teslimât taraf-ı eşreflerine işaret olur."[10]

Dürr-i Yetim

"Yek-dânesin cihân sadefinde güher bigi
İy bî-bedel yetîm anuŋ içün dinür saŋa"
(Şeyhî Dîvânı, k. V/18.)[11]

8 Halit Biltekin, *Şeyhî Dîvânı* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 129.

9 Ahmet Mermer, *Karamanlı Aynî Dîvânı* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2020), 326.

10 Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2000), 190.

11 Biltekin, *Şeyhî Dîvânı*, 29.

Ey paha biçilemeyen yetim! Sen dünya sadefinde cevher gibisin. Bu yüzden sana yetim denilmektedir.

Fuzûlî, aşağıdaki beyitte Efendimiz hakkında övgüde bulunmaktadır:

"Oldı bâzâr-ı cihân revnaḳı bir dürr-i yetîm

Ki degül iki cihân ḥâṣılı ol dürre bahâ"

(Fuzûlî Dîvânı, g. 5/3.)

Dünya pazarının parlaklığını sağlayan şey, bir parlak inci oldu. Öyle bir incidir ki iki dünyanın mahsulü o inciye bedel olmaz.

"Bir sadefdür dü-nîm iki cihân

Oldı dürr-i yetîmi ol sultân"

(Azmîzâde Hâletî Dîvânı, mes. 3/6)[12]

İki dünya iki yarımdan oluşan bir sadeftir. Bu sadefin dürr-i yetimi ise o Sultan (Hz. Peygamber Efendimiz) oldu.

"Çeşmüm ne 'aceb dökse le'âlî-i nazîmüm

Bir sencileyin kalsa gerek dürr-i yetîmüm"

(Bosnalı Âsım Dîvânı, g. 275/1.)[13]

Gözüm sıra sıra dizilmiş incilerimi dökse buna şaşılmaz, bunca incinin arasında ola ki bir tek senin gibi parlak incim kalır.

"Dürr-i yetîm-i 'âlem-i 'aşḳım Emîrî ben

Bâzâr-ı mâ-sivâda bulunmaz behâ bana"

(Ali Emîrî Dîvânı, g. 81/6)[14]

Ey Emîrî! Ben aşk âleminin tek ve en büyük incisiyim. Mâsivâ pazarında bana bir değer biçilemez.

Ali Emîrî, kendisini dürr-i yetim olarak görmektedir ama bu inci, aşk âleminin özel bir incisidir. Bu özelliği vurgulamak için yetim sıfatını kullanmaktadır. Bu ise ona Cenâb-ı Hakk'tan bir ihsandır[15] zira aşk sadece Maşuk'tan gelir.

12 Azmizâde Hâletî, *Azmizâde Hâletî Dîvânı*, haz. Bayram Ali Kaya (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 55.

13 Bosnalı Âsım, *Bosnalı Âsım Dîvânı*, haz. Orhan Kurtoğlu (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 302.

14 Sadık Yazar - Mustafa Uğurlu Arslan, *Ali Emîrî Dîvânı* (Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020), 572.

15 Safer el-Muhibbî el-Cerrâhî, *Istılahatı-ı Sofiyye fi Vatan-ı Asliyye Tasavvuf Terimleri*, haz. Derya Çakır Baş (İstanbul: Kırkkandil Yayınevi, 2013), 29.

"Bahr-ı vücûd içinde bulınmaz aŋa bedel

'Âlem tamâm olsa sadef bir dür-i yetîm"

(Adlî Dîvânı, g. 96/2)[16]

Varlık denizi içinde ona bedel bulunmaz. Âlem baştan sona sadef olsa dürr-i yetîm birdir.

"Kıl Ahmedî sözine kulaklaruŋı sadef

Kim her sözi ki nazm ider ol dürridür yetîm"

(Ahmedî Dîvânı, k. LVII/23.)[17]

Ey sadef! Ahmedî sözüne kulak ver. Sözü her kim dizerse o dürr-i yetimdir.

Sözün en güzel şekilde tertip edilmesi neticesinde çok değerli hâle geleceği ve bunu yapanın en güzeline sahip olacağı ifade edilmiştir. Bu ise yetîm sıfatıyla dile getirilmiştir.

"Çün dürr-i yetîm oldı yine naẓm-ı Muḥibbî

Cânâ anı dak gûşuŋa yek-dâne salınsun"

(Muhibbî Dîvânı, g. 191/5.)[18]

Muhibbî'nin nazmı yine dürr-i yetîm (en güzel inci) olduğu için ey sevgili onu kulağına tak ki o benzersiz inci kulaklarında salınsın.

"Âb-ı rûy-ı mâ'-i râkiddir hemîşe hâr u has

Gûş-ı mâhîde yetîmim gevher-i yektâ-sıfat"

(Bursalı İffet Dîvânı, g. 16/2.)[19]

Durgun suyun yüzündeki daima çalı çırpı olur. Ben ise denizin kulağında benzersiz bir mücevher gibi yetimim.

"Ol dürr-i yetîmem sadef-i kevnde zîrâ

Lü'lü-yi girân-mâye olur hayli nevâdir"

(Ahmed Yârî Dîvânı, k. 44/5.)[20]

16 Yavuz Bayram, *Adlî Dîvânı (Dîvân-ı Sultân Bâyezîd-i Sânî)* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 134.

17 Yaşar Akdoğan, *Ahmedî Dîvânı* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, ty), 143.

18 Orhan Yavuz, *Muhibbî Dîvânı Kendi Hattıyla* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 251.

19 Mehmet Aslan, *Bursalı İffet Dîvânı* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 29.

20 Nurgül Karayazı, *Ahmed Yârî Dîvânı* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 469.

Kâinat sadefinde öyle bir yetim inciyim ki bahası ağır inci çok nadir olur.

"Özini nisbet itmez eşk-i merdüm-zâdeme Emrî

Bilür dürr-i yetîm öksüzlügin pâkîze-gevherdür"

(Emrî Dîvânı, g. 157/5.)[21]

Ey Emrî! Dürr-i yetim öksüzlüğünün saf bir cevher olduğunu bildiği için kendisini gözyaşıma benzetmek istemez.

Yetimin Sahibi ve Sığınağı Hz. Peygamber

"'Âşıka rahm it garîbündür yetimündür senün

Yâ Resûlallâh kapuna geldi pür âh u enîn"

(Âşık Çelebi Dîvânı, k. 11/75.)[22]

Ya Resulallah, Âşık Çelebi'ye merhamet et zira o senin garibindir ve yetimindir. Âh ve inlemelerle kapına geldi.

"Ol yetîm-i bî-kesim ben ki be-'avn-i Muṣṭafâ

Ṣadme-i eşkimle 'arşullâhı lerzân eylerim"

(Ali Emîrî Dîvânı, g. 678/2)[23]

Ben öyle bir kimsesiz yetimim ki Hz. Peygamber Efendimiz'in yardımıyla gözyaşımın darbesiyle arşullahı titretirim.

Ali Emîrî, yetimin âhını o kadar tesirli görür ki o âh ettiği zaman bütün mahlûkat titremektedir. Zira arş kelimesinin bir manası da Allah'tan başka bütün varlıklara işaret etmektedir.[24]

Yetimliğin Halet-i Ruhiyesi ve Şairlerin Yetim Benzetmeleri

Filibeli Vecdî, Sultân Selim'in hocası merhûm 'Atâu'llâh Efendi'ye (öl. 11 Safer 979/5 Temmuz 1571) arz ettiği kasidede ruh hâlini şu şekilde ifade eder:

Derdmendüm devâ ricâ iderin
İlletüm var şifâ ricâ iderin

Baŋa senden irişmese çâre
Kalurum tâ ölince bî-çâre

21 Mehmet A. Yekta Saraç, *Emrî Dîvânı* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, ty), 91.

22 Âşık Çelebi, *Âşık Çelebi Dîvânı*, haz. Filiz Kılıç (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, ty), 48.

23 Yazar - Arslan, *Ali Emîrî Dîvânı*, 929.

24 Yusuf Şevki Yavuz, "Arş", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991), 406.

Bir yetîmüm pederden ayrıldum
Şefkat it gör nelerden ayrıldum

Sâhil-i bahr-i gamda âvâre
Sadef oldı baŋa hazef-pâre

Şiddet-i rûzgâr-ı nâ-hemvâr
Keşti-yi sabruma komadı karâr

Mülk-i ‘ukbâya rıhlet itdi peder
Aglayu kaldı derd ile mâder

Dagılup gitdi hep sıgâr u kibâr
Leyse fi’d-dâri gayrünâ deyyâr

Ben de kaldum bu künc-i mihnetde
Dâr-ı gurbet dîyâr-ı kürbetde

Elde mâlum u dilde kâlüm yok
Gam ile hüzn ile melâlüm çok

Giryeden gözlerümde kalmadı nem
Beni aglatma yokdurur kimsem

Sıgayup dest-i lutf ile başumı
Âstîn-i keremle sil yaşumı

Bend-i gamda koma halâs eyle
Lutf-ı ‘âm eyle ‘abd-ı hâs eyle”
(Filibeli Vecdî Dîvânı, k. 4/4-15.)[25]

Yahya Nazîm (öl. 1139/1727) aşağıdaki beytinde yetim kimsenin ne kadar maddî varlık içinde olursa olsun, baba kucağıyla anne eteğinin ne demek olduğunu bilemeyeceğin söylemektedir. Onlara sağlanacak imkânlar ne olursa olsun ana ile babanın yerini dolduramayacaktır:

25 Hasan Kavruk - Bahir Selçuk, *Filibeli Vecdî Dîvânı* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2009), 74.

"Ḳatre-i nîsân sadefde dürr-i nâ-yâb olsa da
Bilmez âğûş-ı pederle dâmen-i mâder yetîm"
(Yahya Nazîm Dîvânı, g. 492/3.)[26]

Nisan yağmuru, sadefde saf inci olsa da baba kucağıyla anne eteğini bilmez.

Aşağıdaki beyitlerde Azmîzâde Hâletî, kendi yetimliğinden bahsetmekte ve yetimliğin verdiği tecrübeyle yetimlerin hâlet-i ruhiyelerine ışık tutmaktadır:

"'Aceb mi hâk-i mezellet olursa cây-gehüm
Budur yetîm olanun hâli gevher olsa eger"
(Azmizâde Hâletî Dîvânı, k. 28/39.)[27]

Yerimin mezellet toprağı olmasında tuhaf bir durum yok yetim olan cevher de olsa hâli budur.

"Mesîh'i görse eger yok bunuŋ babası diyü
Zamâne halkı kelâmına itmeye bâver"
(Azmizâde Hâletî Dîvânı, k. 28/41)[28]

Zamane halkı Hz. İsâ'yı görse bunun babası yok diyerek O'nun sözüne inanmaz.

Âsaf'ın (öl. 1320/1903) şu mısraı bize yetim veya öksüz insanın ruh hâlini daha bariz göstermektedir. Öksüz zahiren gülse de onun gülmesi içten gelen bir gülme değildir. O bir yanılgıdır. Dolayısıyla yetim ve öksüzün daimî ruh hâli hüzün ve ağıt üzerinedir:

Öksüz güler mi hiç meger sehv edip güle[29]

"Gözüm ağlar o sîm-endâma karşu
Yetîm oglan gibi bayrama karşu"
(Necâti Beg Dîvânı, g. 438/1.)[30]

Yetim çocuğun bayram zamanı ağladığı gibi gözüm o gümüş endamlı sevgiliye bakıp ağlar.

"Ben kulun bî-kes muhakkar şöyle kalmışken yetîm
Mihnet ü endûh ile ağlar gezerdim serseri"
(Nedim Dîvânı, k. 4/46.)[31]

26 Mustafa Sefa Çakır, *Yahyâ Nazîm Dîvânı* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2020), 660.

27 Azmizâde Hâletî, *Azmizâde Hâletî Dîvânı*, 141.

28 Azmizâde Hâletî, *Azmizâde Hâletî Dîvânı*, 141.

29 Sebahat Deniz, "Klasik Türk Şiirinde Yetim", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 11 (2004), 91.

30 Ali Nihad Tarlan, *Necâti Beg Dîvânı* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1997), 412.

31 Muhsin Macit, *Nedim Dîvânı* (İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 40.

Ben kulun kimsesiz ve hor görülmüş bir şekilde şöyle yetim gibi kalmışken dert ve keder ile ağlar ve serseri serseri gezerdim.

"Ger dilersen ki ire pâye-i Mecnûna elün
Ey yetîm-eşk yüri dâmen-i ṣaḥrâya düşüp"
(Celîlî Dîvânı, g. 38/6.)[32]

Ey yetim göz yaşı eğer Mecnun makamına erişmek istersen çölün eteklerine düşüp yürü.

"Ey gözüm yaşı ṭutam kim kevkeb-i seyyâresin
Çün yetîm-i ʻışḳsın üftâdesin âvâresin"
(Celîlî Dîvânı, g. 317/1.)[33]

Ey gözümün yaşı farz edeyim ki sen bir gezgin yıldızsın; zira aşk yetimisin, tutkunsun ve âvâresin.

"Ben yetîmi göricek gurbetde dökdi kanlu yaş
Çok yaşasun dîdeler müşfik bana mâder gibi"
(Cenâbî Dîvânı, g. 361/2.)[34]

Ben yetimi gurbette kanlı yaşlar dökerken gördüğü zaman bana anne gibi müşfik olan gözler yaşasın!

"Benem o dürr-i yetîm-i sevâhil-i gurbet
Gözüm yaşı n'ola cûş itdürürse deryâyı"
(Ahmed Yârî Dîvânı, k. 26/50.)[35]

O gurbet sahillerinin dürr-i yetimi benim. Gözümün yaşı deryayı coşturursa buna şaşılmaz.

"Tıfl-ı eşk-i çeşmüme rahm it ki merdüm-zâdedür
Gerçi kim gözden bıragılmış yetîm üftâdedür"
(Emrî Dîvânı, g. 108/1.)[36]

Gerçi gözden bırakılmış yetim düşkün olsa da gözyaşı, çocuğuma merhamet et ki o insanoğludur.

32 Şevkiye Kazan Nas, *Celîlî Dîvânı* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 70.

33 Nas, *Celîlî Dîvânı*, 222.

34 Beyhan Kesik, *Cenâbî Dîvânı* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 258.

35 Karayazı, *Ahmed Yârî Dîvânı*, 411.

36 Saraç, *Emrî Dîvânı*, 66.

"Yir öpdiler şükûfeyi görüp benefşeler
Hak bu ki pîr önine yetîmâne geldiler"
(Revânî Dîvânı, surnâme V/5.)[37]

Menekşeler şükûfeyi görüp yer öptüler. Doğrusu pir önüne yetim gibi geldiler.

"Ne var 'ayn-i 'inâyetle nazar kılsan güzel şâhum
Yetîm-i eşküme kim yoluna her-dem olur sâyil"
(Sehâbî Dîvânı, 239/2.)[38]

Güzel şahım, her an yoluna akan gözyaşı yetimime inayet gözünle nazar kılsan ne olurdu.

"Bir dürr-i yetîmem sadef-i bahr-ı 'anâda
Ârâm-gehüm oldı dirîgâ bün-i deryâ"
(Süheylî Dîvânı, k. 163/80.)[39]

Meşakket denizinin sadefinde bir dürr-i yetimim. Ne yazık ki deryanın dibi dinlenme yerim oldu.

"Nevâsız dönmezem bâb-ı keremden ey nevâ-peymâ
Yetîmem bî-nevâyam sâilem miskîn-terem zîrâ"
(Nigârî Dîvânı, g. 9/1.)[40]

Ey nasip taksim eden sultan! Cömertlik kapından nasipsiz dönmem. Zira yetimim, nasipsizim, dilenciyim ve çok yoksulum.

"Bu revâ mı ki pedersiz kalayım böyle yetîm
Ne musâhib ne muvâfık ne refîk ü ne nedîm"
(Osman Nevres Dîvânı, k.2-8/8.)[41]

Böyle babasız yetim kalmak reva mıdır? Ne dost ne kafadar ne yoldaş ne sırdaş var.

"Ey niçe dürri ṣadefden ayırup ḳıldı yetîm
Ey niçe göz yaşın itdi baḥr ü ummân ayrılıḳ"
(Usûlî Dîvânı, g. 63/3.)[42]

37 Ziya Avşar, *Revânî Dîvânı* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, ty), 30.

38 Cemal Bayak, *Sehâbî Dîvânı* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, ty), 126.

39 M. Esat Harmancı, *Süeylî Dîvânı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2007), 163.

40 A. Azmi Bilgin, *Nigârî Dîvânı* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 18.

41 Bayram Ali Kaya, *Osman Nevres Dîvânı* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2020), 51.

42 Mustafa İsen, *Usûlî Dîvânı* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020), 213.

Ayrılık nasıl da inciyi sadeften ayırıp yetim bıraktı; göz yaşını deniz ve okyanus etti.

"Çeşm-i bîmârun firâkıyle dil ü cân hastadur
İki öksüzdür yatur gam-hânede tîmârsuz"[43]
(Figânî Dîvânı, t2/2.)

Hasta gözün ayrılığıyla gönül ve can hastadır. Gam evinde tedavisiz yatan iki öksüzdür.

Hammâmizâde İhsan'a ait aşağıdaki mısralar da yetimin duygu dünyasına ışık tutmaktadır. Boynun bükülmesi, ümit fidanı dökülmesi, canına rahat olmaması, semanın hep karanlık olması, yuvasının perişan olması, suretinde bir güzel bakıştan nişan olmaması ve eli koynunda kalması gibi birçok özellik hâlet-i ruhiyesini ifade etmektedir. Bu kelime ve kelime grupları aşağıda geçen başlıklardaki gibi belirtilmiştir:

Neden yâr ağlayıp agyâr güldü
Yetîm oldum bugün boynum büküldü
Solup gül-nahl-i ümmîdim döküldü
Yetîm oldum bugün boynum büküldü

Nihândır dîdeden ârâm-ı cânım
Karanlıklarla meşhûn âsumânım
Perîşân oldu hayfâ âşiyânım
Yetîm oldum bugün boynum büküldü

Nişan yok nazra-pîrâ sûretinden
Haber gelmez mi bilmem cennetinden
Elim koynumda kaldım hasretinden
Yetîm oldum bugün boynum büküldü

Bu muhrik derde dermân ağlamaz mı
Tesellî-cûy-ı efgân ağlamaz mı
Boyun bükmez mi hicrân ağlamaz mı
Yetîm oldum bugün boynum büküldü
3 Teşrinievvel 13432/1913
(Hammâmizâde İhsan Dîvânı, şarkılar, 1)[44]

43 Deniz, "Klasik Türk Şiirinde Yetim", 105.

44 Mustafa İsen - Rıdvan Canım, *Hammâmîzâde İhsân Dîvânı* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2019), 90.

Yetimin Âhı

"Berk-ı cân-te'sîrdir sûz-ı derûnından hazer
Kül ider eczâ-yı kevni nâle itse ger yetîm"
(Yahya Nazîm Dîvânı, g. 492/4.)[45]

Eğer yetim inlerse kâinatın her zerresini kül eder; zira bu, derunundan gelen ateş cana tesir eden şimşektir.

"Gerçi bir dürr-i yetîmem sâhil-i gurbetde lîk
Hor bakma mevc-i çeşm-i eşk-bârumdan sakın"
(Ahmed Yârî Dîvânı, g. 513/2.)[46]

Gerçi gurbet sahilinde tek inci isem de gözyaşı saçan gözümün dalgalarından sakın ve bana hor bakma.

"Bir yetîm-i bî-kesim uğratma ye'se gönlümü
Olmasın tâ nâlesinden 'arş-ı Raḥmân muẓṭarib"
(Ali Emîrî Dîvânı, g. 261/4)[47]

Kimsesiz bir yetimim gönlümü karamsarlığa sokma ki gönlümün inlemesinden Rahman'ın arşı muzdarip olmasın.

Halkın Yetimi Sahiplenmesi

"Dolâb-ı çeşmüm ile yetîm-i sirişküme
Reşk eylese 'aceb midür etfâl-i 'ıyd-gâh"
(Nev'î Dîvânı, g. 417/4.)[48]

Bayram yeri çocuklarının benim göz dolabımla oynayan gözyaşı yetimlerimi kıskanmasına şaşılmaz.

"Ki bir kül öksüzi olup düşübdür hâlk ocağına
Cihânda bulamayup başın sokacak bir ocag ateş"
(Tâcizâde Câfer Çelebi Dîvânı, k. 24/21.)[49]

Dünyada başını sokacak bir ocak bulamayınca bir kül öksüzü olup halk ocağına düşmüştür.

45 Çakır, *Yahyâ Nazîm Dîvânı*, 660.

46 Karayazı, *Ahmed Yârî Dîvânı*, 775.

47 Yazar - Arslan, *Ali Emîrî Dîvânı*, 678.

48 Mehmet Çavuşoğlu - Mehmet A. Tanyeri, *Nev'î Dîvânı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981), 201.

49 İsmail E. Erünsal, *The Life and Works of Tâci-zâde Ca'fer Çelebi, With a Critical Edition of His Dîvân* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 131.

Burada anasını ve babasını kaybetmek manasındaki "kül öksüzü"[50] deyimi de kullanan Cafer Çelebi, anne ve babasını kaybedenin nasıl bir ateşe düştüğünü ifade etmektedir. Kalacak yeri olmayanların sığındığı yerlerden biri de hamamlardaki külhan adındaki yerlerdir. Beyitte bir yandan başını sokacak yeri olmayanların hamam külhanında kalmak mecburiyetinde olduğunu ifade ederken diğer yandan halkın ocağına da sığındığını ifade etmektedir. Halk kendi ocağını yetim ve öksüze açmıştır.

Vakıf Çalışmalarının En Büyük Motivasyonu Olarak Yetimler

Gönlü Kırık Olanlarla Olmak

Pîr-i Türkistan olarak bilinen Hoca Ahmet Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet* adlı eserinde ilk hikmetlerinde yola neden çıktığını izah eder ve çokça yetimlere vurgu yapar. Yetimlerle, gönlü kırıklarla olmanın ne büyük bir ehemmiyet arz ettiğini mısralarda geçen ulvî haller ve duygularla birlikte anılmasında görülmektedir:

Sözü söyledim her kim olsa cemâle tâlib
Canı cana bağlayıp damarı ekleyip
Garip, yetim, fakirlerin gönlünü okşayıp
Gönlü kırık olmayanlardan kaçtım ben işte.

Garip, fakir, yetimleri Resûl sordu,
O gece Mi'râca çıkıp Hak cemâlini gördü,
Geri gelip indiğinde fakirlerin hâlini sordu,
Gariplerin izini arayıp indim ben işte.

Akıllı isen gariplerıŋ gönlünü avla
Mustafa gibi ili gezip yetim ara
Dünyaya tapan soysuzlardan yüzünü çevir
Yüz çevirerek derya olup taştım ben işe.

Garip, fakir, yetimleri sevindiresin
Parçalayıp aziz canıŋı kurban eyleyesin
Yiyecek bulsaŋ canın ile misafir
Hak'tan işitip bu sözleri dedim ben işte.

50 Ömer Asım Aksoy - Dehri Dilçin, *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2019), 4/2769.

Garip, fakir, yetimleri kim sorar
Razı olur o kulundan Allah
Ey habersiz, sen bir sebep, kendisi saklar
Hak Mustafa öğüdünü işitip dedim ben işte.
(Hikmet, 1.)

Rasul önüne bir yetim gelmiştir
Garip ve müptelayım deyip söylemiştir
Rahm eyledi Rasul onun hâline
Dileğini verdi onuŋ eline.
Rasul dedi ona: "Ben de yetimim;
Yetimlikte gariplikte yetişmişim."
Muhammed dediler: "Her kim yetimdir,
Biliniz o benim has ümmetimdir."
Yetimi görseniz incitmeyiniz.
Garibi görseniz dağ etmeyiniz."
(Hikmet, 36.)

Geceleri yatıp uyumaz tilâvetli Muhammed,
Garip ile yetime mürüvvetli[51] Muhammed.

Miskin Ahmed kuluna kitâbetli Muhammed
Yetim, fakir, garibe sehâvetli Muhammed.
(Hikmet, 40.)

"Hayır ve cömertlik eyleyenler, yetim gönlünü alanlar,
Çehâr-yârlar yoldaşı, Kevser dudağında gördüm."
(Hikmet, 41.)

Ali Emîrî Efendi (öl. 1924), Diyarbakır ve Sivas vilayetlerinin ıslahatlarından sorumlu Ser-Komiseri Abidin Paşa'ya şöyle demektedir:

"Fakîre luṭf u iḥsân ağniyâya iltifât eyle
Hele bî-kes yetîmânı ferâmûş eyleme kat'â"
(Ali Emiri Dîvânı, k. 33/45.)[52]

51 İyilik ve ihsanda bulunma, cömertlik, lutufkârlık.

52 Yazar - Arslan, *Ali Emîrî Dîvânı*, 336.

Fakire lütuf ve ihsanlarda bulun, zenginlere iltifat eyle ama kimsesiz yetimleri asla ve asla unutma.

Bu beyite göre bir şehrin ıslah olabilmesinin en önemli unsurlarından biri yetim ve kimsesizlerin elinden tutmak ve onlara kol kanat germekten geçmektedir.

"Olmada dâim yetîm u bî-kese
Luṭf u iḥsân-ı şehinşâhı beşîr"
(Ali Emiri Dîvânı, k. 26/21.)[53]

Şahlar şahının ihsan ve lütfu daima yetim ve kimsesizlere müjde olmaktadır.)

Bu beyiti Nur Paşa'ya yazdığı kasidede görmekteyiz. Öyle bir ihsan ve lütuf salmaktadır ki çağına, yetimler ve kimsesizler kendilerini mahrum hissetmemektedirler. Allah'ın şefkat ve merhamet kanatları yetim gözeten kulları aracılığıyla onların kalbine huzur vermektedir.

İnsanı ayakta tutan en önemli güç: Yetime bakma iradesi

"'Adem diyârına çokdan revân olurdum ben
Yetîm-i eşküm eğer almasaydı dâmânum"
(Nev'î Dîvânı, g. 308/3.)[54]

Eğer gözyaşı olan yetimim eteğime tutunmasaydı ben çoktan yokluk diyarına yürürdüm.

Nev'î (öl. 1007/1599), bu beyitiyle yetim veya öksüz sahibi bir insanın yaşamaya tutunmakta en büyük motivasyon kaynağının yetim olduğunu ifade etmektedir.

Yetim bakmak herkesin işi değildir

"Ser-be-ser salmış idi sâye-i fazl u ihsân
Şeh-per-i 'âtıfeti hayl-i yetîmân üzre
Ağlaŋ ey hayl-i yetîmân u garîban ağlaŋ
Yâd idüp ni'met-i Sultânı fırâvân ağlaŋ"
(Bâkî Dîvânı, mers. I/7-8.)[55]

Cömertlik kanatları nice yetim üzerine baştan başa fazilet ve ihsan gölgelerini salmıştı. Ağlayın ey yetimler ve garipler ağlayın. Sultanın nimetlerini yad edip çokça ağlayın.

Bâkî'nin Sultan Süleyman için yazdığı mersiyede özelliklerinden bahsettiği görülür. Bunlardan "âtıfet" kelimesi önemlidir. Bu kelime bir menfaat karşılığında

53 Yazar - Arslan, *Ali Emîrî Dîvânı*, 433.

54 Çavuşoğlu - Tanyeri, *Nev'î Dîvânı*, 414.

55 Sebahat Küçük, *Bâkî Dîvânı* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2019), 83.

değil tamamen kişinin ihtiyacını karşılamaya matuf, karşılıksız, şefkatten gelen bir cömertliktir.[56]

"Begüm merdümlik it kendü ciger-gûşeŋ gibi besle
Yaşum tıfl-ı yetîmüŋdür ki dâmânuŋda kalmışdur"
(Bâkî Dîvânı, g. 165/3.)[57]

Beyim, insanlık et ve kendi ciğerpâren evladın gibi besle. Yaşım eteklerine kapanmış bir yetim evladındır.

Bâkî'nin (öl. 1008/1600) beytinde iki husus dikkatimizi çekmektedir. Birisi yetimi, evladı gibi beslemesini istediği kişi bir beğdir. Cömertlik beğliğe mahsustur. İkincisi ise yetimi besleyen kişinin kendi ciğerpâresi evladı gibi beslemesi gerekmektedir.

Hayâlî Bey (öl. 964/1557) ise Kanunî Sultan Süleyman'ın adaletini övdüğü şu beytinde sütanne ile ilgili durumu, yetim kalan kuzuyu bir kaplanın emzirmesi tasviri içinde işlemiştir:

"Adlüŋ eyyâmında ger ey şîr-dil kalsa yetîm
Emzirür etfâlini mîşüŋ peleng-i kûhsâr"
(Hayâlî Bey Dîvânı, k. 17)[58]

Ey Arslan yürekli Sultan! Senin adalet günlerinde eğer biz kuzu yetim kalsa dağların kaplanı emzirir.

Kanunî Sultan Süleyman'ın adaletinin methedildiği bu beyitte bir kuzu yetim kalsa büyük bir özveri ve kahramanlıkla yani hiçbir acziyete düşmeden dağların kaplanları o yetim kuzuyu emzireceklerdir. Bir kuzu, kaplana av iken burada tam aksi düşünülmüş ve onu besleyen bir hâmiye dönüşmüştür.

"Gördükçe bir yetîme ile bir faḳîr ḳadın
Kalbim eder kemâl-i te'essürle ihtizâz"
(Ali Emiri Dîvânı, müfred, 12.)[59]

Bir yetim kız ile bir fakir kadın gördüğüm zaman kalbim hüzne boğulup titrer.

"Nihâyetsiz olan bahrüŋ o bir dürr-i yetîmidür
Anuŋ ḳıymetin ol bildi ki ğark ola bu deryaya"
(Fenâyî Cennet Efendi Dîvânı, g. 79/4.)[60]

56 İlhan Ayverdi, *Asırlar Boyu Tarihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı, 2010), 82.

57 Küçük, *Bâkî Dîvânı*, 204.

58 Tarlan, *Hayâlî Bey Dîvânı*, 94.

59 Yazar - Arslan, *Ali Emîrî Dîvânı*, 1239.

60 Alim Yıldız, *Fenâyî Cennet Efendi Dîvânı* (Sivas: yy., 2010), 256.

O sonsuz denizin bir dürr-i yetimidir. Onun kıymetini ancak bu deryaya dalanlar bilir.

Yetimin değerini sadece onların dünyasına girebilenler bilir şeklinde anlayabileceğimiz bu beyitte büyük ve parlak incilerin büyük denizlerde olacağını ve onu da sadece o denizlere dalabilenlerin bileceğini ifade etmektedir. Bu cevher sahibi yetimlere ulaşabilmenin de bir yolu olarak onların kalmanın gerekliliğini göstermektedir.

"Gözün yaşını 'arz eyle yüri şeh âsitânına
Senün gibi yetîm içün durupdur lutf u ihsânı"
(Revânî Dîvânı, k. 33/30.)[61]

Şahın âsitânesine git ve gözünün yaşını arz eyle. Senin gibi yetim için onda lütuf ve ihsan vardır.

Yetime ulaşmak bizim vazifemizdir.

"Yetîm ü bî-kesân-ı 'âlemi taṭyîb içün eyler
Dem-â-dem cust u cû her kûşe-i pinhân u vîrânı"
(Ali Emîrî Dîvânı, k. 35/45.)[62]

Dünyadaki kimsesiz ve yetimleri iyileştirmek için hiç ara vermeden her gizli saklı kalmış ve viran olmuş yerleri araştırmaktadır.

Rumeli Beylerbeyliği yapmış ve Diyarbakır'a tayin olunmuş Âbidin Bey'e yazdığı kasidesinde yetim ve kimsesizleri bulmak ve onları her yönden iyi hâle getirmek için gizli saklı bütün viraneleri aradığını belirmektedir.

Yetimi terbiye ile en değerli hâle getirmek

"Sadef ki eyledi dürr-i yetîmi perverde
O terbiyet ile lü'lü-yi şâhvâr oldı"
(Ahmed Yârî Dîvânı, g. 775/2.)[63]
Sadef dürr-i yetimi besledi. O terbiye ile bir iri inci oldu.

"Olsaydı ben yetîme nazar şehr-yârdan
Çok nesne zâhir eyler idi kilk-i dürr-feşân"
(Azmizâde Hâletî Dîvânı, k. 16/30.)[64]

Ben yetime sultandan bir nazar/himâye olsaydı inci saçan bu kalem çok değerli ürünler ortaya koyardı.

61 Avşar, *Revânî Dîvânı*, 111.

62 Yazar - Arslan, *Ali Emîrî Dîvânı*, 344.

63 Karayazı, *Ahmed Yârî Dîvânı*, 911.

64 Azmizâde Hâletî, *Azmizâde Hâletî Dîvânı*, 116.

"Yetîmündür çıkarma genc-i lutfundan Hudâvendâ
Zamâne kılmasun zâyi' meded ol dürr-i galtânı"
(Azmîzâde Hâletî Dîvânı, k. 1/35)[65]

Ey Sultanım! Lütuf hazinenden çıkarma, senin yetimindir. Meded et ki zamane halkı o parlak inciyi zayi etmesin.

Yetimin Sevinci

"Şöyle şâd olur gönül ğam hil'atiden kim gören
Bir yetîm oğlan libâs-ı dil-güşâ giymiş sanur"
(Hayretî Dîvânı, g. 170/6.)[66]

Gönül, bir gam hilatinden öyle bir sevinir ki gören bir yetim oğlanın gönül açan bir elbise giydiğini sanır.

Hayretî (öl. 941/1534), içinde bulunduğu gam keder hâlini bir hilate yani sultandan verilen bir ödüle benzetmiş ve onunla çok mutlu olduğunu ifade etmiştir. Gam elbisesinden duyduğu sevinci ise kendisine çok güzel bir kıyafet verilen yetimin sevincine benzetmiştir.

Yetimin Beklentisi

"Ḥayretî redd olına lâyıḳ mıdur
Bir yetîmüŋ bir faḳîrüŋdür senüŋ"
(Hayretî Dîvânı, g. 291/5.)[67]
Senin bir yetimin, bir fakirin olan Hayretî'nin reddedilmesi lâyık mıdır?

Yetimlere İlgide Ölçü

"Tıfl-ı dil-i yetîmi dü-dest-i kabûl ile
Alsa n'olur hızânesine dâye-i neşât"
(Bosnalı Sâbit Dîvânı, g. 182/4.)[68]
Neşe dadısı, yetim gönül çocuğunu iki eliyle kabul edip bağrına bassa ne olur?

"Eşküm yetîmi yüz bulıcak başdan aşdılar
Kanlu mıyam ki böyle girîbânum aldılar"
(Hayretî Dîvânı, g. 179/8.)[69]

65 Azmizâde Hâletî, *Azmizâde Hâletî Dîvânı*, 86.

66 Ferhat Musluoğlu, *Hayretî Dîvânı (Tenkitli Metin-Dil İçi Çeviri)* (Çanakkale: Paradigma Akademi, 2022), 357.

67 Musluoğlu, *Hayretî Dîvânı (Tenkitli Metin-Dil İçi Çeviri)*, 469.

68 Turgut Karacan, *Sâbit Dîvânı* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1991), 441.

69 Musluoğlu, *Hayretî Dîvânı (Tenkitli Metin-Dil İçi Çeviri)*, 364.

Gözyaşı yetimim yüz bulunca başıma çıktılar. Eli kanlı mıyım ki böyle yakama yapıştılar.

Yetimlerin Maruz Kaldığı Durumlar

İtilip Kakılması; Hor ve Hakir Görülmesi

Kendi hâlini hakîr olarak tanımlayan Ali Emîrî, bunu yaparken yetim benzetmesi yapmıştır. Şairler kendi hâllerine benzeyen misaller arasından en güçlü olanı seçerler. İfade gücünü artırmak ve hâlinin hissedilmesini sağlamak için Ali Emîrî de hakîrliğini yetimliğe benzetmiştir:

"Kimse ṣormaz ḥâlimi ey bî-nevâlar melce'i
Ol yetîmim ki ḥaḳîrim yâ ḥabîb-i Kibriyâ"
(Ali Emîrî Dîvânı, g. 22/8)[70]

Ey sessizlerin sığınağı! Kimse halimi sormaz. Ey Allah'ın Sevgilisi, hakir görülmüş bir yetimim.

Bir yandan hakîr görülmesini ifade ederken diğer yandan Hz. Peygamber Efendimiz aleyhisselâtü vesselama sığındığını görmekteyiz. Bu da göstermektedir ki yetimin hor hakir görülmesi karşısında bu zillete düşenler karşılarında Efendimiz'i göreceklerdir. Çünkü hor hakir görülen yetimlerin sığınağı doğrudan Efendimiz aleyhisselâtü vesselam'dır. Bizim olumlu ya da olumsuz tavır ve davranışlarımızda muhatabımız da Efendimiz olmaktadır.

"Tıfl-ı eşküm hayli demdür ayaguŋ toprağıdur
Rahm kıl kim ayağa düşmiş yetîmümdür benüm"
(Hayâlî Bey Dîvânı, g. 6/6.)[71]

Gözyaşı çocuğum ne zamandır ayağının toprağıdır. Merhamet et ki ayağa düşmüş yetimimdir benim.

Yalnızlık, Yoksulluk ve Gidecek Yeri Olmama

"Yetîmler gibi şâhâ iki gözüm bebeği
Mahâlleŋ içre oturmuş türâb ile oynar"
(Necâti Beg Dîvânı, g. 163/3.)[72]

Ey Şah! İki gözüm bebeği mahallende yetimler gibi oturmuş toprak ile oynar.

70 Yazar - Arslan, *Ali Emîrî Dîvânı*, 536.

71 Tarlan, *Hayâlî Bey Dîvânı*, 273.

72 Tarlan, *Necâti Beg Dîvânı*, 246.

"Sürmedir gerd-i yetimi gerçi çeşm-i gevhere
Âb olur dil hâk-bâz-ı iftikâr oldukça ben"
(Şeyh Gâlib Dîvânı, g. 271/3.)[73]

Gerçi yetim toprağı cevher göze sürme ise de ben yoksulluk toprağında oynadıkça gönül su olur.

"Gerd-i reh içre kaldı hattuŋ gamıyla yaşum
Tıfl-ı yetîme benzer yatur gubâr içinde"
(Emrî Dîvânı, g. 487/4.)[74]

Yüzündeki ayva tüylerine ayrı kalmanın verdiği kederle gözyaşım yolun toprağı içinde kaldı. Bu haliyle toprakta yatan yetim çocuğa benzer.

"Gam atam oldı derd anam yine hecriŋde yek-sânem
Esirge bu yalınızun bugün atanuŋ ananuŋ"
(Necâti Beg Dîvânı, k. 13/7.)[75]

Ey sevgili yine senin hasretinle gam atam, dert anam oldu. Atasının ve anasının bu yalnız yetimini esirge.

Kaynaklara göre Necâtî Beğ, küçük yaşta yetim kalmış ve devşirme olarak Edirne'de yaşlı bir Müslüman kadın tarafından evlât edinilip büyütülmüştür.[76] Bu sebeple yetimliğin nasıl bir hâl olduğunu en iyi şekilde kendi tecrübesi üzerinden ifade etmiştir. Himâyeden mahrum bir insanın sürekli dert ve kederle yoğrulmuş şekilde himâye arayışı içinde olduğu görülmektedir.

"Hâk-i belâda kalmaya yâ Rab yetîmdür
Yahyâ benüm o hâk ile yeksân olan yaşum"
(Şeyhülislâm Yahya Dîvânı, g. 251/5.)[77]

Yâ Rabbi! Ben Yahya kulunun yerle bir olan gözyaşım bela toprağında kalmasın zira yetimdir.

"Yoḳ durur ḫûnîn ciger bağrı delük devründe hîç
Nâfe vu dürdür eger var ise miskîn u yetîm"
(Tâcî-zâde Cafer Çelebi, k. 29/15.)[78]

73 Naci Okcu, *Şeyh Gâlib Dîvânı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011), 518.

74 Saraç, *Emrî Dîvânı*, 257.

75 Tarlan, *Necâti Beg Dîvânı*, 55.

76 Tarlan, *Necâti Beg Dîvânı*, XV.

77 Hasan Kavruk, *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı Tenkitli Metin* (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 2001), 276.

78 İsmail E. Erünsal, *Tâcî-zâde Cafer Çelebi Dîvânı* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 278.

Senin devrinde ciğeri kanlı ve bağrı delik hiç kimse yoktur. Eğer miskin ve yetim varsa da onlar nâfe[79] *ve incidir.*

"Ol yetîm-i bî-kes-i ye'sim bana tâ ṭıfl iken
Dâye-i endûhun âgûşında gam oldu gıdâ"
(Ali Emîrî Dîvânı, g. 44/4)[80]

Öyle kimsesiz karamsar bir yetimim ki daha çocukken keder dadısının kucağında gıdam gam oldu.

"Yetîm-i dil 'aceb mi yaṣdanursa işigin yâruŋ
Nic'itsün kimsesi yoḳdur ṭayanur âsitânına"
(Mesîhî Dîvânı, g. 216/3.)[81]

Gönül yetimi yârin eşiğine yaslanırsa tuhaf mı? Nasıl etsin! Kimsesi olmadığından yârin âsitanına dayanır.

"Yaşlarum kûyında hem sâyildür ey dil hem yetîm
Hod yetîme kahr yok men' itmek olmaz sâyili"
(Münîrî Dîvânı, g. 298/4.)[82]

Ey gönül! Yaşlarım mahallinde hem dilencidir hem yetimdir. Yetimin kendisine kahretmek, dilenciyi de menetmek olmaz.

"Nedîm-i rûhumu sordukça çağlayanlardan
Harâbelerde yetîmâne ağlayan buldum"
(Hammâmîzâde İhsan Dîvânı, g. 96/8.)[83]

Ruhumun dostunu çağlayanlardan sordukça harabelerde yetim bir şekilde ağlar vaziyette buldum.

Sonuç

Klasik Türk Şiirinden yetim ve hallerine dair çeşitli örnekler derlediğimiz çalışmamızda görülmektedir ki; Türk duygu ve düşüncesinde yetimlik ve yetimler, sosyal ve siyasal bir konudan ziyade duygusal ve vicdânî bir mesele olarak ele alınmıştır. Bu sonucumuzu destekleyen temel gerekçe yetim konusunda şairlerimizin merhamete ve vicdana dayalı yaklaşımıdır. Bir yetimi kendi sistemine çıkar sağlamak için yetiştirmekten ve onu çıkarları için kullanmaktan öte onun ızdırabını hafiflet-

79 Nâfe: "Misk ahûsu denen bir ceylan türünün göbeğindeki, içi misk denilen güzel koku ile dolu kese." Ayverdi, *Asırlar Boyu Tarihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 907.

80 Yazar - Arslan, *Ali Emîrî Dîvânı*, 550.

81 Mine Mengi, *Mesîhî Dîvânı* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2014), 251.

82 Ersen Ersoy, *II. Bâyezid Devri Şairlerinden Münîrî Hayatı, Eserleri ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin)* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, ts.), 502.

83 İsen - Canım, *Hammâmîzâde İhsân Dîvânı*, 204.

meye; cevherini ortaya çıkarmaya, kabiliyetlerini işlemeye ve hem kendisine hem de topluma faydalı bir insan olmasına katkı sağlamaya yönelik bir niyet ve anlayış vardır. Siyasî yetkisi olanlara da bu konuda telkinde bulunurlar ve onların iyi bir insan olup olmadıklarının bir nevi sağlaması olarak düşünürler.

Çalışmamızın sonucunda şu çıkarımlar öne çıkmaktadır:

1. Türk-İslâm düşüncesinde yetimlere yönelik yaklaşımın temelinde vahiy vardır. Âyet ve hadis iktibaslarını da içeren birçok şiir, yetimlere yönelik himaye ve terbiyeye işaret etmektedir.

2. Yetimler, Hz. Peygamber'in has ümmetinden bilinmişlerdir. Bu konu şiirlerde de karşımıza çıkmaktadır.

3. Yetimlerin değeri, Efendimiz aleyhisselatü vesselâmın değerini ifade için kullanıldığı terkiplerde de görülmektedir. Efendimiz klasik Türk şiirimizde "dürr-i yetim" olarak geçmektedir.

4. Yetimlere yapılan iyilikler ve kötülüklerde muhatabımız doğrudan Hz. Peygamber aleyhisselatü vesselâm olmaktadır. Yetimlerin sığınağı ve velisi O'dur.

5. Yetimlere ulaşmak ve onların terbiyesiyle ilgilenmek hem devlet kademesinde olanların hem de her insanın vazifesidir. Türk toplumu bu konuda şiirlere yansıdığı kadarıyla kendi ocağını açmıştır. Yetim konusunda hassasiyet sahibidir. Bununla birlikte onların hor ve hakir görüldüğü zamanlar da olmaktadır. Hor ve hakir görülmesi konusunda şair yetimin tarafındadır. Kendi yoksunluklarında ve acılarında kendisini yetim gibi görmektedir.

6. Yetimlerin mahrumiyetleri ve yalnızlıkları bitmez bir çiledir. Daha çok toprakta oynayan çocuk benzetmesi ile karşımıza çıkar. Ne arkadaşları ne de oyuncakları vardır. Toprakta yatmak ve toprakta oynamak onların tek tesellisidir.

7. Yetimle ilgilenmek, herkesin yapacağı iş değildir. Yüce gönüllülük, güzel ahlak ve cömertlik ister.

8. Yetimin âhı her şeyin üstündedir, kâinatta her şeyi titretir. Yetimin âhını almak en büyük cezadır.

9. Yetimlerin maruz kaldığı zorluklar ifadeye sığmayacak derecede derin ve şiddetlidir. Her ne kadar onlara bakılıp terbiye edilse, meslek sahibi olmalarına yardımcı olunsa da anne ve babasızlıktan dolayı onlarda açılan yara asla kapanmayacaktır.

10. Yetimlerle ilgilenmek insanın en büyük motivasyonudur. Vicdanî olarak da hayata tutunma olarak da yetimlere yapılan hayır ve hasenat çalışması insanı diri tutmakta ve hayata bağlamaktadır.

Kaynakça

Ahmet Vefik Paşa. *Lehce-i Osmanî*. haz. Recep Toparlı. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2000.

Akdoğan, Yaşar. *Ahmedî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, ty.

Aksoy, Ömer Asım - Dilçin, Dehri. *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*. 8 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu, 4. Basım, 2019.

Aslan, Mehmet. *Bursalı İffet Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.

Âşık Çelebi. *Âşık Çelebi Dîvânı*. haz. Filiz Kılıç. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, ty.

Avşar, Ziya. *Revânî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, ty.

Ayverdi, İlhan. *Asırlar Boyu Tarihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı, 1. Basım, 2010.

Azmizâde Hâletî. *Azmizâde Hâletî Dîvânı*. haz. Bayram Ali Kaya. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.

Bayak, Cemal. *Sehâbî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, ty.

Bayram, Yavuz. *Adlî Dîvânı (Dîvân-ı Sultân Bâyezîd-i Sânî)*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.

Bilgin, A. Azmi. *Nigârî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.

Biltekin, Halit. *Şeyhî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.

Bosnalı Âsım. *Bosnalı Âsım Dîvânı*. haz. Orhan Kurtoğlu. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.

Çakır, Mustafa Sefa. *Yahyâ Nazîm Dîvânı*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2020.

Çavuşoğlu, Mehmet - Tanyeri, Mehmet A. *Nev'î Dîvânı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981.

Deniz, Sebahat. "Klasik Türk Şiirinde Yetim". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 11 (2004), 87-100.

Ersoy, Ersen. *II. Bâyezid Devri Şairlerinden Münîrî Hayatı, Eserleri ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, ty.

Erünsal, İsmail E. *Tâcî-zâde Cafer Çelebi Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.

Erünsal, İsmail E. *The Life and Works of Tâci-zâde Ca'fer Çelebi, With a Critical Edition of His Dîvân*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1983.

Harmancı, M. Esat. *Süeylî Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.

İsen, Mustafa. *Usûlî Dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.

İsen, Mustafa - Canım, Rıdvan. *Hammâmîzâde İhsân Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2019.

Karacan, Turgut. *Sâbit Dîvânı*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1991.

Kurân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 26. Basım, 2012.

Karayazı, Nurgül. *Ahmed Yârî Dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.

Kavruk, Hasan. *Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı Tenkitli Metin*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 2001.

Kavruk, Hasan - Selçuk, Bahir. *Filibeli Vecdî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2009.

Kaya, Bayram Ali. *Osman Nevres Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2020.

Kesik, Beyhan. *Cenâbî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.

Küçük, Sebahat. *Bâkî Dîvânı*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 4. Basım, 2019.

Macit, Muhsin. *Nedim Dîvânı*. İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 1. Basım, 2017.

Mehmed b. Mustafâ el-Vânî. *Vankulu Lügati*. haz. Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2014.

Mengi, Mine. *Mesîhî Dîvânı*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2. Basım, 2014.

Mermer, Ahmet. *Karamanlı Aynî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2020.

Musluoğlu, Ferhat. *Hayretî Dîvânı (Tenkitli Metin-Dil İçi Çeviri)*. Çanakkale: Paradigma Akademi, 2022.

Mütercim Âsım Efendi. *Burhân-ı Katı*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2000.

Mütercim Âsım Efendi. *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît KÂMÛSU'L-MUHÎT TERCÜMESİ*. haz. Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2014.

Nas, Şevkiye Kazan. *Celîlî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.

Okcu, Naci. *Şeyh Gâlib Dîvânı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.

Ökten, Sadettin. *Mihrapta Asılı Kandil*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2023.

Safer el-Muhibbî el-Cerrâhî. *Istılahatı-ı Sofiyye fî Vatan-ı Asliyye Tasavvuf Terimleri*. haz. Derya Çakır Baş. İstanbul: Kırkkandil Yayınevi, 2. Basım, 2013.

Saraç, Mehmet A. Yekta. *Emrî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, ty.

Tarlan, Ali Nihad. *Hayâlî Bey Dîvânı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1945.

Tarlan, Ali Nihad. *Necâti Beg Dîvânı*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1997.

Tarlan, Ali Nihad. *Zâtî Dîvânı (Gazeller Kısmı)*. II Cilt. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.

Yavuz, Orhan. *Muhibbî Dîvânı Kendi Hattıyla*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2014.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Arş". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 3/406-409. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991. https://islamansiklopedisi.org.tr/ars--kelam

Yazar, Sadık - Arslan, Mustafa Uğurlu. *Ali Emîrî Dîvânı*. Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.

Yıldız, Alim. *Fenâyî Cennet Efendi Dîvânı*. Sivas: yy., 2010.

TÜRK MÛSİKÎSİ'NDE YETÎM

İhsan Şen*

Giriş

Uzmanlar tarafından varlığı insanoğlunun yaratılışına kadar götürülen mûsikî, insan hayatının her alanında yer almış, doğumdan ölüme birçok sosyokültürel hadiseye ve merâsime eşlik etmiştir. Bu sosyokültürel merâsimlerin her birinin konu ve içeriğinin farklılığına göre Türk Mûsikîsi form değiştirmiş ve çeşitliliğini artırmıştır. Türkler de şüphesiz İslâmiyet'le birlikte kendi kültürel değerlerini dinlerine entegre etmeye çalışmışlar hem dini hem de kültürel birikim sentezinden Türk-İslâm Medeniyeti'nin bir parçası olan Türk Mûsikîsi ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu mûsikî tarih boyunca tekamülünü devam ettirmiş ve yeryüzü milletlerinin müzikal birikimleri içerisinde kendisine çok önemli bir yer edinmiştir. Nitekim Sadettin Nüzhet Ergun, Türkler'in İslâmiyet'i kabulünden sonra mûsikî alanında ileriye giderek Arap ve Acemleri de etkileyecek seviyeye geldiklerini ve İslâm Medeniyeti içerisindeki en mükemmel Şark Mûsikîsi eserlerini ortaya koyduklarını ifade etmektedir.[1] Özellikle İslâmiyet'in Türklerin hayatına girmesi ile dini formların Türk Mûsikîsi formlarına dahil olması Türk Mûsikîsi formlarının genişlemesini de beraberinde getir miştir. Bu formların kullanım alanı, kapsamı ve içeriğinin çok zengin olması dolayısıyla bu çalışmada Türk-İslâm kültür tarihi içerisinde özellikle Osmanlı döneminde Türk Mûsikîsi eğitiminde yetîmlerin durumu ve Türk Din Mûsikîsi formlarından ilahi ve yetîm ilişkisi üzerine bir değerlendirme yapılacak olup yetîm içerikli bestelenmiş ilahilerin nota örneklerine yer vermekle yetinilecektir.

Türk Mûsikîsi Formları ve Türk Mûsikîsi Eğitimi'nde Yetîm

Türk mûsikîsi çok geniş bir yelpazede değerlendirilebilecek zengin formlara sahip olmakla beraber tarihsellik itibari ile de bir o kadar derin köklere sahiptir.

* Dr. Öğr. Üy., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk Din Mûsikisi Anabilim Dalı, ihsan.sen@kocaeli.edu.tr, orcid.org/0000-0003-0495-148X

1 Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi* (İstanbul: Vadi Yayınları, 2017), 26.

Selçuklu ve Osmanlı başta olmak üzere Türk tarihinin çeşitli dönemlerinde oluşan form ve içerik zenginliği sosyal hayatın da hemen her hücresine nüfuz etmiştir. Türk Mûsikîsi, kaynaklarda genel olarak üç ana başlık altında ele alınmaktadır. Bunlar Geleneksel Halk Müziği, Geleneksel Sanat Müziği ve Türk Din Mûsikîsi'dir. Geleneksel Halk Müziği türleri türkü, müstezad, zeybek, maya, bozlak, gurbet, barak, hoyrat, divan, güvende takımı, barana takımı, müzikli öykü olarak değerlendirilirken geleneksel sanat müziği türleri şarkı, aranağme, gazel, taksim, peşrev, medhal, saz eseri, semâi, beste, kâr, kâr-ı natık ve fasıl olarak şekillenmektedir.[2] Türk Din Mûsikîsi formları ise üç ana başlık altında ele alınmaktadır. Bunlar cami mûsikîsi formları, tekke mûsikîsi formları, cami ve tekkelerde ortak kullanılan formlardır. Cami mûsikîsi formları Kur'an-ı Kerim, ezan, kâmet, salâ, tekbir, salât-ı ümmiye, telbiye, cumhur müezzinliği, mahfel sürmesi, Cuma hutbesi ve gülbankı, tardiyye, terâvih tertibi, temcid ve münacaat, tesbih, istiğfar, mevlid, Muhammediye, ta'rif, ferâciye, mîrâciye, regaibiyye iken Tekke Mûsikîsi formları ism-i Celâl, durak, mersiye, nefes, deyiş, Mevlevî ayini, savt, salât-ı kemâliye, nevbe, gülbank olarak değerlendirilmektedir. Ortak formlar ise na't, kasîde, tevşih, ilâhi ve şuğul'dür.[3]

Türk Mûsikîsi'nin başta Allah ve Peygamber, diğer din büyükleri, mecazi ve maddi aşk, ayrılık, hüzün, ölüm, doğum, düğün, mübarek gün ve geceler, kahramanlık gibi birçok konuyu ele alan formları arasında yetîm konusunun da işlendiği görülmektedir. "Yalnız olmak", "tek kalmak" gibi manalara gelen *yetîm* kelimesi babası ölmüş büyük küçük kimseler için kullanılmakla beraber fıkıhta buluğ çağına ermemiş ve babası vefat etmiş kimseler için kullanılmaktadır.[4] Yetîmler kültürümüzde de her zaman şefkate muhtaç ve duygusal yönü hassas kişiler olarak anlaşılmış ve ona göre davranılması gerektiği düşünülmüştür. Bu duygusal durumdan hareketle müzikteki duygu ile doğal bir iletişimin meydana geldiği tahmin edilmektedir. Yaşamış olduğu kaybın acısını dindirmek veya dillendirmek için müzik adeta yetîmler için bir ilaç vazifesi görebilir. Nitekim müziğin birçok tedavide kullanıldığı da malumdur.[5] Konfüçyüs "İyi müzik insanlara sakinlik, erdem, sevgi, neşe ve sevinç duyguları verir. Kalplerini iyileştirir, insanlar arasında dostluklar kurar, acılarını dağıtır." demektedir.[6] Aslında Konfüçyüs burada tam da yetîm kalbinin ihtiyacı olan şeyleri anlatmaktadır. Martin Luther'in ifadesi ile bir şekilde mutsuz olan yetîm kişinin merhemi, kalbini tazeleyen, coşturan ve kalbine güç veren unsurdur müzik.[7] Diğer

2 Onur Akdoğu, *Türk Müziği'nde Türler ve Biçimler* (İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 1996), 148-271.

3 Ahmet Hakkı Turabi (ed.), *Türk Din Mûsikîsi El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2021), 4-5.

4 Abdüsselam Arı, "Yetîm", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11 Ağustos 2023).

5 Müzikle tedavi hususunda örnek ve detaylı malumât için bk. Ahmet Hakkı Turabi, *Gevrekzâde Müzikle Tedavi ve Amasya Dârüşşifâ Örneği* (Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2015).

6 Koral Çalgan, *Müzikle İlgili Özdeyişler* (Ankara: Sun Yayınevi, 2017), 11.

7 Çalgan, *Müzikle İlgili Özdeyişler*, 12.

taraftan müzikteki makamsal yapıların insanlar üzerindeki duygusal çağrışımları[8] da yetîmlerin kendi duygularını ifade etmede önemli bir araç olabilir. Bu konuda Friedrich Vısher'in "Hiçbir şekil, hiçbir sözcük kalbin derinliklerini müzik kadar iyi ifade edemez." görüşü de konuyu destekler mahiyettedir.[9]

Konservatuvarların kurulma hikayesinde de benzer bir durum söz konusudur. *Koruma, muhafaza* etme gibi manalara gelen konservatuvar kelimesi aslında kimsesiz çocukların müzik etrafında birleştirilerek kötü alışkanlıklardan ve yollardan korunması gayesi ile kurulmuştur. Yani bu sayede yetîm çocukların hem duygu ve düşüncelerinin doğru yönlendirilmesi hem de eğitilmedikleri taktirde sosyal hayata verebilecekleri muhtemel zararların önlenmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda Avrupa'da ilk konservatuvar on altıncı yüzyılda Napoli'de "San Maria di Loreto" adıyla kurulmuş olan müzik okulu olmuştur. Burada da kimsesiz, yetîm çocukların koruyup kollanması, sokaklardan kurtarılması ve topluma kazandırılması amaçlanmıştır. Ailesi olmayan ve zamanının büyük kısmını müzik öğrenmek ve icra etmek üzere değerlendiren bu çocukların sosyal hayat içerisinde düğünlerde, cenazelerde, eğlence mekânları gibi benzeri yerlerde aktif rol almaları hem onlar için hem de çevreleri için çok faydalı olmuştur.[10]

Bu durum şüphesiz birçok toplumda makes bulmuş, her millet kendi kültür potasında bu konuyu değerlendirmiş ve buna çözüm yöntemleri geliştirmeye çalışmıştır. Osmanlıda da yetîmler toplumun özel olarak ilgilenilmesi gereken bir parçası olarak değerlendirilmiş ve bu konuda birçok müessese kurulmuştur. Bu bağlamda bazı Osmanlı padişahları da gerekli hassasiyeti göstermiş ve bu kurumsal yapıların oluşturulmasına ön ayak olmuşlardır. Bunlara Dârüleytam, Darüşşafaka, Dârülaceze ve Enderûn Mektebi gibi en öne çıkan kurumsal yapılar örnek olarak verilebilir.[11] Bu kurumsal yapılar içerisinde hem yetîmler evi, yetîmler yurdu olarak hem de mûsikî eğitimi verilen bir mekân olarak nitelendirilebilecek kuruluşlardan biri Darüleytamlardır. Dârüleytamlar 25 Kasım 1914 tarihinde Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey'in teklifi ile kurulmuştur.[12] Balkan savaşları sonrasında yetîm kalan çocukların iaşe, barınma ve eğitim gibi ihtiyaçlarının karşılanması üzerine kurulmuş olan dârüleytamlar dönemin çok önemli bir eksikliğini gidermeye çalışmıştır. Dârüleytamların kuruluş gerekçesi şöyle ifade edilmektedir:

8 Savaş Barkçin, *40 Makam 40 Anlam* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 61-320.

9 Çalgan, *Müzikle İlgili Özdeyişler*, 11.

10 Erhan Özden, *Osmanlı Maârifi'nde Mûsikî* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 97.

11 Özden, *Osmanlı Maârifi'nde Mûsikî*, 97.

12 Hidayet Yavuz Nuhoğlu, "Dârüleytam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 11 Ocak 2023).

"Savaşın başlaması münasebeti ile silah altına alınıp vazifeyi ifa ederken şehadet rütbesine vâsıl olan ya da çeşitli marazalardan ölen fertlerin merhamete muhtaç olan yetîmlerin tahsil ve terbiyeleri niyetiyle il ve kaza merkezlerinde birer Dârüleytam meydana getirme ve tesisi ne gibi faydalar doğuracağı…"[13]

Asıl amacın yetîmlerin korunup kollanması olduğu düşünülen Darüleytamlarda aynı zamanda çocuklara demircilik, marangozluk, duvarcılık gibi çeşitli zanaat dalları da öğretilmiştir.[14] Bu durumu Maarif Nâzırı Ahmet Şükrü Bey Mebusan Meclisi'nde şöyle izah etmektedir: "Muhacirlerin kurmuş oldukları yapılar bu eytamları yalnız yedirip içiriyor, ölümden kurtarıyordu. Halbuki biz hem ölümden kurtarıyoruz hem de kendilerine âti için bir hayat veriyoruz; yani onları ilimle, san'atla teçhiz ediyoruz." Bu izahattan sonra Ahmet Şükrü Bey o dönemin İstanbul'unda yetîmleri ücretsiz barındıracak, onlara bir sanat veya meslek öğretecek bir tek müessesenin de bulunmadığını üzüntü ile dile getirmiştir.[15]

Darüleytamlarda yukarıda ifade edilen bütün bu eğitimlerin yanı sıra önemli ölçüde mûsikî dersleri de verilmiştir. Hatta verilen bu mûsikî derslerinin iptidailerde ve rüştiyelerde bile mevcut olmadığı zikredilmektedir. Tam bir konservatuvar eğitimi olmamakla birlikte yoğun bir sanat eğitiminden gayenin şüphesiz yetîm çocukların sosyal hayatta daha başarılı bireyler olmalarına katkı sağlamak olduğu daha önce de ifade edilmişti. Bu eğitim müfredatının iyi neticeler verdiğini söylemek mümkündür. Nitekim buralardan yetişen önemli mûsikîşinasların varlığı da bunu desteklemektedir. Özellikle bahriye zabiti Sabri Bey ve İsmail Zühdü Bey'i de Darüleytamlardan yetişen müzik adamlarına örnek olarak vermek mümkündür.[16] Ancak her işlevsel kurumun kaçınılmaz akıbeti Darüleytamlarda da görülmüştür. Darüleytamlar 1918 Mondros mütarekesinden sonra kapanma sürecine girmiş ve öğrenciler Şehir Yatı Mektebi'ne sevk edilmiştir. Şehir Yatı Mektebi'nin de kapanması ile kalan kabiliyetli çocuklar Dârüşşafaka'ya verilmiş ve Dârüleytamlar İstanbul'da mevcudiyetini maalesef kaybetmiştir.[17] Anadoluda ise Dârüleytamlar, Ankara hükümetinin *Darüleytamlar Talimatnamesi* ile varlığını belediyeler ve maarif vekaleti marifeti ile değişik adlarla günümüze kadar sürdürebilmiştir.[18]

13 Havanur Şahin, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Darüleytam Umum Müdüriyeti 1914-1927* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 17.

14 Arif Kolay- Şefik Memiş, "Müslüman Yetîmlere Sahip Çıkan İlk Kapsamlı Eğitim Projesi: Validebağı Kız Sınâi Dârüleytamı", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Bilnet Matbaacılık, 2016), 3/129.

15 Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* (İstanbul: Eser Matbaası Yayınları, 1977), 3-4/1551-1552.

16 Özden, *Osmanlı Maârifi'nde Mûsikî*, 95-97.

17 Nuhoğlu, "Dârüleytam".

18 Salih Özkan, "Türkiye'de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytamı", *Türkiyat Araştırmalar Dergisi* 0/19 (Aralık 2006), 219-220.

İlk olarak 1864 yılında Cem'iyyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye derneği tarafından kimsesiz, yetîm çocukların barınması ve eğitimi maksadı ile kurulmuş[19] olan Dârüşşafakalar da mûsikî eğitiminin verildiği mekanlar arasındadır. Günümüze kadar varlığını çeşitli isimlerle sürdürmüş olan ve Türk Mûsikîsinin ayrı ders olarak okutulduğu ilk lise dengi okul olan Dârüşşafakalar özellikle Hoca Zekâi Dede'nin (1825-1897) 1876 yılından itibaren verdiği musiki dersleri ile ayrı bir anlam kazanmıştır. Dârüşşafaka mektebinin ilk fahri musiki hocası olarak 1876'da göreve başlayan Hoca Zekâi Dede 1883 yılından itibaren vazifesini asaleten vefat edene kadar sürdürmüştür.[20] Zekâi Dede'nin vefatından sonra ise yerine oğlu Ahmet Irsoy (1869-1943) geçmiş vefatına kadar bu görevi devam ettirmiştir. 1924 yılında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat kanununa kadar dersler devam etmiş ancak Cumhuriyet sonrasında Dârüşşufakadan Türk mûsikîsi dersleri kaldırılmıştır.[21]

Düşkünler evi manasına gelen Darülaceze de yetîm çocuklara birçok eğitimin yanında mûsikî eğitiminin de verildiği kurumsal yapılardır. Dârülacezelerin asıl kurucusu II. Abdülhamid Han'dır. 30 Mart 1890 tarihinde bir irade ile sokaklarda kalan kimsesiz, dilencilik yapan kadın ve çocukların toplanmasını ve kalacak yer ayarlanıp eğitim ve bakımlarının yapılmasını istemiş ve nihayetinde de bu müessese kurulmuştur. Daha sonra buraya alınan kadın ve erkekler çeşitli meslek dallarında sanatlarını icra etmek için eğitim almışlar ve üretime katkı sağlamışlardır. Bu sanat eğitimleri içerisinde mûsikîyi de değerlendirmemiz mümkün olmuştur.[22] Özellikle İstanbul konservatuvarı müdürü Ziya Bey Darülacezenin bir bölümünü mûsikîye ayırmış ve 13-16 yaşlarındaki 50 öğrencinin mûsikî eğitimi almasını sağlamıştır. Bu gençlere nazariyat, kompozisyon, lisan ve enstrüman dersleri verilmiştir.[23] Ayrıca Darülacezede ilk kez Dahiliye Nazırı Memduh Paşa tarafından bir muzıka takımı kurulması kararlaştırılmıştır.[24] Ancak nihayetinde Darülacezeler eski işlevselliğini kaybetmiş, gelir kaynaklarından mahrum kalmış ve hayırseverlerin yardımı ile varlığını devam ettirme durumuna gelmiştir.[25]

Saray ve mabeyn karşılığında kullanılan Enderûn,[26] I. Murad tarafından 1363'te kurulmuş, Fatih ve II. Bayezid tarafından önemli bir eğitim kurumu haline

19 Halis Ayhan - Hakkı Maviş, "Dârüşşafaka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Aralık 2023).

20 Cem Behar, *Musikiden Müziğe Osmanlı/Türk Müziği: Gelenek ve Modernlik* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 94-95.

21 Özden, *Osmanlı Maârifî'nde Mûsikî*, 108.

22 Hidayet Yavuz Nuhoğlu, "Dârülaceze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 10 Eylül 2023).

23 Özden, *Osmanlı Maârifî'nde Mûsikî*, 97.

24 İmdad Özen, *II. Meşrutiyet'e Kadar Islahhâneler ve Dârülaceze* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 36.

25 Nuhoğlu, "Dârülaceze".

26 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi,

getirilmiştir. Esasında idari ve askeri kadroların yetiştirilmesi üzerine yetîm çocuklarında içerisinde olduğu toplumun çeşitli katmanlarından meydana getirilmiş olan Enderûn, birçok bölümden müteşekkildir. Ancak bunlar arasında özellikle mûsikî eğitimi alan seferli koğuşu IV. Murat tarafından meydana getirilmiştir.[27] Bu koğuşun ilk dönemlerdeki vazifesi Enderûn'da bulunanların çamaşırlarının yıkanması, temizlik konuları iken daha sonra sanatsal çalışmaların yapıldığı ve çeşitli meslek dallarında insan yetiştirmek amaçlı bir kurum haline geldiği görülmektedir.[28] Burada verilen mûsikî eğitimi genelde dışarıdan davet edilen hocalar vasıtası ile sürdürülmüş, özellikle seferli koğuşu tarafından çeşitli doğu sazlarının icrası, bestekârlık, padişah ve vâlide sultanlar için müzikal faaliyetlerin yürütülmesi şeklinde görülmüştür.[29] II. Murat döneminden itibaren ise Enderûn mektebinde mûsikî derslerinin okutulduğu bilinmektedir. İslâm dünyasının her köşesinden yetîm çocuklar buraya gelerek ve burada eğitim alarak imtiyaz elde etmişlerdir.[30] Ata binicilik, atıcılık ve cirit gibi birçok eğitimin yanı sıra hanendelik hususunda da eğitim alan Enderun mektebi mensupları arasından çok önemli mûsikîşinasların yetiştiği bilinmektedir.[31] Kurulduğu dönemden itibaren imparatorluk sarayının musiki öğretim merkezi olan Enderun II. Mahmud tarafından ortadan kaldırılmıştır.[32]

Netice itibarıyla kültür tarihimiz boyunca birçok yönetici döneminde yetîm çocuklar hem iaşe, barınma ve eğitim noktasında ihmal edilmemiş hem de çeşitli zanaat dallarının yanında mûsikî eğitiminden de istifade etmişlerdir. Dolayısıyla yetîm çocuklar bu sayede kendilerine daha iyi bir gelecek ve hayat kurma hayallerini gerçekleştirebilecek eğitim altyapısından mahrum kalmamışlardır.

Türk Din Mûsikîsi Formlarından İlahi ve Yetîm İlişkisi

Yetîm konusunu ele alan şüphesiz birçok Türk Mûsikîsi formu mevcuttur. Aytaç Ergen tarafından hazırlanan Notam programında yapılan ön taramada özellikle ilahi, şarkı, türkü gibi formlarda yetîm konusunu ele alan eserlere rastlanmıştır. Bu eserlerin bestelendiği formlar arasında en çok dikkat çeken ilahi formu olmuştur. Bu nedenle Türk Din Mûsikîsi'nin cami ve tekke ortak formlarından olan ilahi formu ile yetîm ilişkisi özelinde değerlendirme yapmanın daha uygun olacağı düşünülmektedir.

1983), 1/533.

27 Mehmet İpşirli, "Enderûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 10 Eylül 2023).

28 İlber Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat* (İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2008), 105.

29 Necdet Sakaoğlu, "Enderûn", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 1993), 3/172-174.

30 Cinuçen Tanrıkorur, *Osmanlı Dönemi Türk Mûsikîsi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011), 30.

31 Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* (İstanbul: Eser Matbaası Yayınları, 1977), 1-2/14-17.

32 Tanrıkorur, *Osmanlı Dönemi Türk Mûsikîsi*, 30.

Sözlük anlamı itibarıyla "Allah'a ait" demek olan *ilâhi,* ilk defa Evliya Çelebi'nin eserlerinde "bestelenmiş dini tasavvufi şiir" anlamında kullanılmıştır. Türk edebiyatında ise nazım şekilleri belirginleşmeden önce dini içeriğe sahip olan her türdeki şiire ilahi denmiştir. Ancak sonraki süreçlerde tasavvufi konuları işleyen ve Türk Mûsikîsi'nin makam ve kuralları çerçevesinde bestelenen şiirlere de ilahi denmiştir.[33] Kazım Uz tarafından ise "Cenâb-ı Hakkı zikr ve tesbih eden güfteler" ilahi olarak tanımlanmıştır.[34] Konu itibarıyla özellikle Allah ve Peygamber sevgisi etrafında şekillendiği bilinen ilahiler zaman içerisinde çok daha farklı konuları ele alan güftelerden seçilerek bestelenmiş ve zengin bir içeriğe sahip olmuştur. Halil Can bu genişlemeyi hicri ayların mûsikîsi şeklinde zikretmiş bunu da dini mûsikî formlarının on iki hicri ay ile olan ilişkisi üzerinden ele almıştır.[35] Bekir Sıtkı Sezgin de dini mûsikî ders notlarında ilahi formunu "güfteleri dini mevzulardan seçilmiş olan sözlü eserler" olarak tanımlamakta ve şu şekilde gruplandırmaya tabi tutmaktadır: Zâhidâne güftelerle yapılan ilahiler, tasavvufi güfteler, münacaat olarak yapılanlar, din ve maneviyat tavsiye edici güftelerle yapılanlar, Peygamber Efendimizi methüsenâ eden na't güfteli ilahiler, Peygamber Efendimizin doğumu ile ilgili ilahiler, Mi'raç, Hac, Kâbe, Kurban ilahileri, Ramazan ilahileri, tavsiye verici ve öğüt verici güftelerle yapılan ilahiler, bayram ve yol ilahileri.[36] Onur Akdoğu tarafından yapılan taksimde de dinsel aylarla ilgili olan ilahiler ve sözel içerikle ilgili ilahiler başta olmak üzere şöyle bir sınıflandırmaya gidilmiştir. Dinsel aylarla ilgili ilahiler**:** Muharrem, Safer, Rebiülevvel-Rebiülâhir, Cemâziyelevvel-Cemaziyelâhir, Recep, Şaban, Ramazan, Şevval-Zilkade-Zilhicce. Sözel içerikle ilgili ilahiler: Hamdiye, Mi'rac ilahisi, tevşih, tesbih ilahisi, Kelime-i Tevhid ilahisi.[37]

İlahi formunun tanımlanması ve içeriğinin tarif edilmesi hususunda Suphi Ezgi ise Ruşen Efendi'nin vakfetmiş olduğu mecmuada dini eserlerin üzerine meydan ilahisi, cumhur ilahisi diye serlevhaların bulunmasından hareketle dini eserlerin genel adının ilahi olduğunu ifade etmiştir.[38] Ekrem Karadeniz ilahi kapsamı içerisinde Allah, Peygamber ve din adamlarının meziyetlerine dair yazılan şeyleri değerlendirirken,[39] İsmail Hakkı Özkan ilahiyi dini-tasavvufi duyguların ele alındığı şiirlerin bestelenmesinden oluşan bir tür olarak tanımlamaktadır.[40]

33 Turabi, *Türk Din Mûsikîsi El Kitabı*, 157-158.

34 Kazım Uz, *Talim-i Mûsikî Yahut Mûsikî Istılahâtı* (Konstantıniyye: Ebuzziya Matbaası, 1310), 9.

35 Halil Can, "Dini Mûsikî", 19.

36 Bekir Sıtkı Sezgin, "Dini Mûsikî", 13.

37 Akdoğu, *Türk Müziği'nde Türler ve Biçimler*, 324.

38 Suphi Ezgi, *Nazarî, Amelî Türk Mûsikîsi* (İstanbul: Bankalar Basımevi, ts.), 3/56.

39 M. Ekrem Karadeniz, *Türk Mûsikîsinin Nazariye ve Esasları* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 166.

40 İsmail Hakkı Özkan, *Türk Mûsikîsi Nazariyâtı ve Usûlleri Kudüm Velveleleri* (İstanbul: Ötüken Yayınları,

Bütün bu tanım ve tariflerden hareketle ilahi formunun çok zengin bir içeriğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle yapılan bestelerin içeriğinden hareketle bu formun konu kapsamı tekrar değerlendirilebilir. Dolayısıyla bu nokta-i nazardan ilahi formunun konuları arasında dolaylı olarak yetîm mevzusunun da varlığı söz konusu olabilir. Nitekim Notam programında yetîm konusunu ele alan ve besteli örnekleri bulunan ilahilere bakılacak olursa ilahi formunun ana temalarından olan Peygamber Efendimizin yetîm olması dolayısıyla bu konunun Efendimiz üzerinden ele alındığı görülür. Bu konuyu örneklendiren Arif Nihat Asya'nın na'tından;

Ey yetîmler yetîmi
Ey garipler garibi
Düşkünlerin kanadıydın
Yoksulların sahibi
Nerde kaldın ey Resül
Nerde kaldın ey Nebi
Hatice'nin goncası
Aişe'nin gülüydün
Ümmetin göz bebeği
Göklerin resülüydün
Konsun yine pervazlara güvercinler
Hû Hû'lara karışsın aminler
Mübarek akşamdır gelin ey
Fatiha'lar Yasin'ler

Mısraları ile başlayan bölüm Hakan Alvan tarafından hicaz makamında ve düyek usulünde bestelenmiştir.[41] Burada Peygamber Efendimizin yetîm olmasına yapılan vurgu ve kendisi gibi olanları anlama noktasındaki diğerkamlığının konu edilmesi kıymeti haizdir. Güftenin ilahi formunda ve hicaz makamında bestelenmesi tabii ki bir tercih meselesidir. Ancak yakan aşk ateşini, duyulan özlemi ve kavuran şefkat arayışını en güzel ifade eden makamlarımızdan[42] olması hicaz makamının tercih edilmesini sağlamış olabilir. Yetîm kalbi de yanıktır, sığınabileceği bir liman arayışındadır ve bu duyguları çok iyi bildiği için başka yetîmleri de en iyi o anlama makamındadır. Dolayısıyla Peygamber Efendimizin burada yetîmlerin halini anlayabilen ve onların gönüllerini teskin edebilen donanımına ve güzelliğine dair bir hasret terennüm edilmektedir.[43]

2006), 102.

41 Eserin notası çalışmanın yetîm konulu ilahiler başlığı altında yer almaktadır.

42 Barkçin, *40 Makam 40 Anlam*, 289-290.

43 Peygamber Efendimiz'in yetîm çocuklara karşı şefkati çok fazla idi. Bir bayram sabahı yetîm bir çocukla

Bir diğer örnek eserde de yine ilahi formunun ana temalarından olan Ramazan ayı ve faziletleri ele alınırken bu ayın ruhuna uygun olarak da yetîmlerin daha fazla gözetilmesi hususuna değinilmektedir.

Yetîmleri şâd eyle fukarâyı yâd eyle
Âlemde bir âd eyle mâh-ı Ramazan'dır bu

Memdû-hi İlahi'dir mü'minler penâhidir
Şer'i şerîf râhidir mâh-ı Ramazan'dır bu

Lutfî nice nâdimdir bu ümmete hâdimdir
Rahmet ede Mevlâ'sı mah-ı Ramazan'dır bu

Mısraları ile başlayan eser Mehmet Kemiksiz tarafından ısfahan makamında ve sofyan usulünde bestelenmiştir.[44] İlahi formunun tanımları ve tarifleri arasında hicri ayların da konu edildiği ifade edilmişti. Buradaki ana tema Ramazan ayıdır. Ramazan ayı dini mûsikî geleneğinde özellikle hem gelirken hem de giderken ilahilere konu olur. Bu eser de Ramazan ayını karşılama babında icra edilen eserlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Ancak Ramazan ayının birçok konuyu da beraberinde getirdiği malumdur. Bunlardan birisi de fukaranın gözetilmesi ve yetîmlere sahip çıkılmasıdır. Bu eserin güftesinde yer alan yetîmleri *şâd eyle* ifadesi ile yetîmleri sevindirmeye teşvik edilmekte ve aslında Ramazan ayının ruhuna uygun olan davranış tavsiye edilmektedir. Eserin neden ısfahan makamında bestelendiğine dair bir değerlendirme yapmak gerekirse ısfahan makamının uhrevî duyguları çağrıştıran bir makam olduğu ifade edilmektedir.[45] Bunun yanı sıra hicrî aylar içerisinde maneviyatı en yüksek olan ay da Ramazan ayı olarak bilinmektedir. Buradan hareketle Ramazan ayının uhrevi yönünün uhrevi tarafı ağır olan bir makamla izah edildiğini söylemek mümkün gözükmektedir.

Bir başka örnek eserimizde ise Peygamber Efendimiz için kullanılan *dürr-i yetîm* (eşi bulunmayan iri taneli inci)[46] ifadesi geçmektedir. Yetîmler içerisinde bu ifadeyi en çok hak eden Peygamber Efendimiz olmakla birlikte burada ilahi formunun ana temalarından olan din büyüklerinden bahis içerisinde bu ifadenin kullanıldığı görülmektedir.

arasında geçen muhabbet, Efendimiz'in kendisinin ve Hz. Aişe'nin çocuğa anne-baba olma teklif etmesi ve çocuğun bu durumdan memnuniyetine dair hikâye herkes tarafından malumdur. Bu çocuğun adı Beşîr b. Akrebe'dir. Bu hikâyenin anlatıldığı "Haracen Nebi Sallellahu Aleyhi Veselleme, yevmel 'îdi li ecli salâti'l 'îd" mısraları ile başlayan bir güfte de yine Türk Din Mûsikîsi'nde Kaside formunda icra edilmektedir.

44 Eserin notası çalışmanın yetîm konulu ilahiler başlığı altında yer almaktadır.

45 Barkçin, *40 Makam 40 Anlam*, 245.

46 Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, 1/486.

Bahr-i tevhidde bulan dürr-i yetîm
Şeyh Hasen'dir Şeyh Hasen'dir Şeyh Hasen
Hem olan hulku hasen, tab'ı kerîm
Şeyh Hasen'dir, Şeyh Hasendir, Şeyh Hasen

Şeyh Hasen mürşîd idi bil bî-güman
Bende olmuştu ona halk-ı cihan
Mazhar olan cezbe-i Hakk'a her an
Şeyh Hasen'dir, Şeyh Hasen'dir, Şeyh Hasen

Zikr ü fikr etmiş idi ol pîşesin
Zikr-i Hak etmiş idi endişesin
Hem kıran âr ile nâmûs şîşesin
Şeyh Hasen'dir, Şeyh Hasen'dir, Şeyh Hasen

Hazret-i Ümmi Sinan'dır ceddi bil
DERVİŞ AHMED bende ol ez-cân ü dil
Mürşidin kimdir diyene söylegil
Şeyh Hasen'dir, Şeyh Hasen'dir, Şeyh Hasen

Mısraları ile ifadesini bulan ve yazarı anonim olan bu şiir de hem segâh makamında ve nim evsat usulünde hem de saba makamında ve sofyan usulünde bestelenmiştir.[47] Bu eserin de ana konusu ilahi formunun tanım ve tariflerinde geçmekte olan tarikat büyükleri ve mürşitlerdir. Burada Şeyh Hasen ismi ile maruf olan mürşidden bahsedilirken aslında Peygamber Efendimiz için kullanılan *dürr-i yetîm* ifadesine de atıfta bulunulmaktadır. Eserin hem segâh hem de saba makamında bestelendiği görülmektedir. Özellikle segâh makamında yapılan besteden hareketle bu makamın verdiği sonsuzluktan kopuş nedeniyle meydana gelen özlem ve uhrevîlik hissiyatı[48] adeta güftedeki mürid-mürşid ilişkisinin götüreceği asıl sonsuzluk aleminin yaratıcısı olan Allah'ın eşsiz ve nihayetsizliğine işaret etmektedir. Susmayı, sükûneti ve huzuru ifade etmekte olan saba makamında[49] yapılan bestede de ise güftedeki konu edilen mürşide karşı müritlerinin suskunluğu ve itaatinin makamın hissiyatı ile bütünleştiğini sezinlemek mümkün.

Konuyu hitama erdirirken yetîm konusunu içeren ve bestesine ulaşılabilen ilahi örneklerinden birkaç tanesinin notasını da arz etmek isteriz:

47 Eserlerin notaları çalışmanın yetîm konulu ilahiler başlığı altında yer almaktadır.

48 Barkçin, *40 Makam 40 Anlam*, 302-303.

49 Barkçin, *40 Makam 40 Anlam*, 122-123.

Yetîm Konulu İlahi Örnekleri

ISFAHAN RAMAZAN İLAHİ

Yetimleri Şâd Eyle

Usûl: Sofyan

Güfte: Alvarlı Efe Hz.
Beste: Mehmet Kemiksiz

Yetimleri şâd eyle fukarâyı yâd eyle
Âlemde bir âd eyle mâh-ı Ramazandır bu

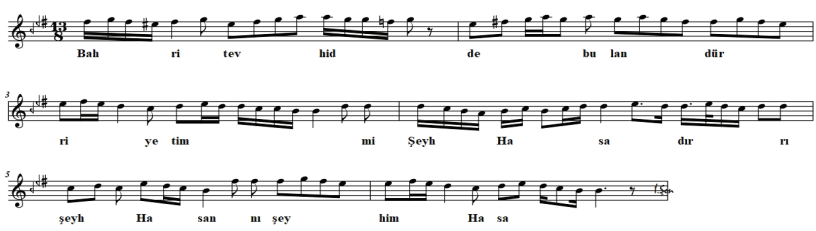
Memdû-hi İlâhi'dir mü'minler penâhidir
Şer'i şerîf râhidir mâh-ı Ramazandır bu

Lütfi nice nâdimdir bu ümmete hâdimdir
Rahmet ede Mevlâ'sı mâh-ı Ramazandır bu

SEGÂH
(Cumhur İlahi)

Usûl: Nim Evsat

Güfte: ?
Beste: ?

Bahr-i tevhidde bulan dürr-i yetîm
Şeyh Hasen'dir Şeyh Hasen'dir Şeyh Hasen
Hem olan bu hulku hasen, tab'ı kerîm
Şeyh Hasen'dir Şeyh Hasen'dir Şeyh Hasen

Şeyh Hasen mürşid idi bil bî-gûman
Bende olmuştu ona halk-ı cihan
Mazhar olan cezbe-i Hakk'a her an
Şeyh Hasen'dir Şeyh Hasen'dir Şeyh Hasen

Zikr ü fikr etmiş idi ol pîşesin
Zikr-i Hak etmiş idi endîşesin
Hem kıran âr ile nâmus şîşesin
Şeyh Hasen'dir Şeyh Hasen'dir Şeyh Hasen

Hazret-i Ümmî Sinan'dır ceddi bil
DERVİŞ AHMED bende ol ez-câu ü dil
Mürşidin kimdir diyene söylegil
Şeyh Hasen'dir Şeyh Hasen'dir Şeyh Hasen

Sabâ İlahi

Usûl: Sofyan

Güfte: ?
Beste: ?

Sonuç

Türk mûsikîsi zengin içerik ve formları ile adeta hayatın her alanına nüfuz etmiş, eğitim ve öğretimi sürecinde her insana hitap edebilecek bir noktada olmuştur. Dolayısıyla bu geniş ölçek içerisinde imkânı olmayan, desteğe muhtaç olan yetîmler de devletin katkıları ile mûsikî eğitimi alabilmişlerdir. Bu çalışma ile özellikle Türk Mûsikîsi eğitiminde yetîmlerin de unutulmadığı Dârüleytam, Dârüşşafaka, Dârülaceze ve Enderûn gibi kurumsal yapıların mevcudiyeti ile gerekli koşullara onlara destek sağlandığı görülmektedir. Özellikle Osmanlı padişahlarının bu noktada hassas olmaları ve irade ortaya koymaları yetîmlerin bu müesseselerden istifade etmelerinde etkili olmuştur. Ayrıca bu çalışma ile özellikle besteli Türk Din Mûsikîsi formlarından yetîm konusuna en çok vurgu yapan formun ilahi olduğu tespit edilmiştir. İlahi formu ile yetîm kavramı arasında Peygamber Efendimiz, hicri ayların mahiyeti ve din büyükleri gibi ana temalar üzerinden bir ilişki kurulmuş olduğu ve yetîm konusunun bu formun ele aldığı hususlar arasına girdiği, dolayısıyla ilahi formunun tarihten gelen içeriksel zenginliğinin ve anlam genişlemesinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda hem ilahi formunun ilahi olan her şeyi kapsayabileceği bir şekilde düşünülmesi hem de günümüzde yetîm çocukların korunup kollanacağı ve aynı zamanda ilim ve sanat eğitimlerinin de ihmal edilmeyeceği kurumsal yapıların tarihte de günümüzde de çok önem arz ettiği zikredilmelidir. Bugün yetîmlere yönelik kurumsal yapılarda verilen ilmi ve sanatsal eğimin tarihten gelen zenginlikleri ile ne ölçüde devam ettiği ve dönemin şartlarına göre nasıl yenilikler içerisinde girildiği ve günümüz şartlarında hangi yeniliklerin yapılması gerektiği de ayrı bir çalışma konusudur.

Kaynakça

Akdoğu, Onur. *Türk Müziği'nde Türler ve Biçimler*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 1996.

Arı, Abdüsselam. "Yetîm". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. https://islamansiklopedisi.org.tr/yetim, Erişim 11 Ağustos 2023.

Ayhan, Halis - Maviş, Hakkı. "Dârüşşafaka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. https://islamansiklopedisi.org.tr/darussafaka, Erişim 01 Aralık 2023.

Barkçin, Savaş. *40 Makam 40 Anlam*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2. Basım, 2021.

Behar, Cem. *Musikiden Müziğe Osmanlı/Türk Müziği: Gelenek ve Modernlik*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Basım, 2008.

Can, Halil. "Dini Musiki", 1974.

Çalgan, Koral. *Müzikle İlgili Özdeyişler*. Ankara: Sun Yayınevi, 2017.

Ergin, Osman. *Türkiye Maarif Tarihi*. 5 Cilt. İstanbul: Eser Matbaası Yayınları, 1977.

Ergun, Sadettin Nüzhet. *Türk Mûsikîsi Antolojisi*. İstanbul: Vadi Yayınları, 2. Basım, 2017.

Ezgi, Suphi. *Nazarî, Amelî Türk Mûsikîsi*. 5 Cilt. İstanbul: Bankalar Basımevi, ts.

İpşirli, Mehmet. "Enderûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. http://islamansiklopedisi.org.tr/Dârülaceze, Erişim 10 Eylül 2023

Karadeniz, M. Ekrem. *Türk Mûsikîsinin Nazariye ve Esasları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.

Kolay, Arif - Memiş, Şefik. "Müslüman Yetimlere Sahip Çıkan İlk Kapsamlı Eğitim Projesi: Validebağı Kız Sınâi Dârüleytamı". *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX*. ed. Coşkun Yılmaz. C. 3. İstanbul: Bilnet Matbaacılık, 2016.

Nuhoğlu, Hidayet Yavuz. "Dârülaceze". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. http://islamansiklopedisi.org.tr/Dârülaceze, Erişim 10 Eylül 2023.

Nuhoğlu, Hidayet Yavuz. "Dârüleytam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. islamansiklopedisi.org.tr/darüleytam, Erişim 12 Eylül 2023.

Ortaylı, İlber. *Osmanlı Sarayında Hayat*. İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2008.

Özden, Erhan. *Osmanlı Maârifi'nde Mûsikî*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2020.

Özen, İmdad. *II. Meşrutiyet'e Kadar Islahhâneler ve Dârülaceze*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2000.

Özkan, İsmail Hakkı. *Türk Mûsikîsi Nazariyâtı ve Usûlleri Kudüm Velveleleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 8. Basım, 2006.

Özkan, Salih. "Türkiye'de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytamı". *Türkiyat Araştırmalar Dergisi* 0/19 (Aralık 2006), 211-229.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*. 3 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 3. Basım, 1983.

Sakaoğlu, Necdet. "Enderûn". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C. 3. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 1993.

Sezgin, Bekir Sıtkı. "Dini Mûsikî", ts.

Şahin, Havanur. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Darüleytam Umum Müdüriyeti 1914-1927*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Tanrıkorur, Cinuçen. *Osmanlı Dönemi Türk Mûsikîsi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Basım, 2011.

Turabi, Ahmet Hakkı. *Gevrekzâde Müzikle Tedavi ve Amasya Dârüşşifâ Örneği*. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2015.

Turabi, Ahmet Hakkı (ed.). *Türk Din Mûsikîsi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 7. Basım, 2021.

Uz, Kazım. *Talim-i Mûsikî Yahut Mûsikî Istılahâtı*. Konstantıniyye: Ebuzziya Matbaası.

ÇOCUK HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ TARAFINDAN EBEVEYN KAYBI YAŞAMIŞ ÇOCUKLARA SUNULAN HİZMETLER

Sürüye KUTAN*
İbrahim Kürşat ERGÜT**

Giriş

Günümüz şartlarında bilimsel ve teknolojik gelişmeler sonucu insanların ortalama yaşam süresi uzamış olsa da doğal afet, kazalar, savaş, göç, hastalık ve iklim değişikliği gibi olayların yıkıcı etkileriyle her yıl binlerce çocuk ebeveynini kaybetmektedir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı "*toplumun her bir ferdine ulaşarak etkin sosyal hizmet sunumuyla ülkemizin sosyal kalkınmasında öncü kurum olmak"* vizyonuyla dezavantajlı durumdaki bütün çocuklara hizmetler sunmakta; çocuğun refahını artırmak ve iyilik halini desteklemek, çocukların anne baba yoksunluğu, ekonomik, psikolojik ve sosyal zorluklardan kaynaklanan sorunlarla baş edebilmesi amacıyla çeşitli mekanizmaları hayata geçirmektedir.

Ebeveyn kaybı yaşamış çocuklar kayıp ve yas sürecinde çok yönlü desteğe ihtiyaç duyabilmektedir. Çocukların ebeveyn kaybı sonrası yaşamlarında ortaya çıkan değişikliklere uyum sağlaması, duygusal ve sosyal açıdan yeniden yapılanması süreci her çocukta aynı olmamaktadır. Özellikle baba yokluğu çocuğun akademik performansının düşmesi, öfke, kaygı, depresyon gibi psikolojik ve duygusal sorunları ortaya çıkarabilmektedir (Demirel, 2021). Ebeveyn kaybı yaşayan çocuğun aile üyeleri ile ilişkisi ve bağlılığı, yaşanılan olumsuzlukların üstesinden gelme ve yeni şartlara uyum sağlama konusunda önemlidir (Özbay ve Aydoğan, 2019). Bu bağlamda, hayatta kalan ebeveyni veya yakın akrabası yanında bakımı sağlanan çocuklardan sosyal çevreden yeterli desteği göremeyen, ekonomik yoksunluk yaşayan,

* Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Aile ve Sosyal Hizmetler Uzmanı, suruye.kutan@aile.gov.tr, ORCID: https://orcid.org/0009-0006-1625-3039

** Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Öksüz, Yetim ve Gündüz Hizmetleri Daire Başkanı, kursat.ergut@aile.gov.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2942-0442

profesyonel desteğe ihtiyaç duyan ve bu desteğe erişimde güçlük çeken çocuklara devlet eliyle bu desteklerin sunulması gerekmektedir.

Tarihsel sürece bakıldığında gerek Türk kültüründe gerekse İslam medeniyetinde çocukların toplumda önemli bir yere sahip olduğu, çocukların korunması ve iyi yetiştirilmesi konusunda devletin ve toplumun sorumluluk aldığı görülmektedir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de çocuklara yönelik sunulan sosyal hizmetlerde öncelik verilen kırılgan gruplardan birinin ebeveyn kaybı yaşamış çocuklar olduğu görülmektedir. Nitekim 2828 sayılı Sosyal Hizmet Kanununda korunmaya ihtiyacı olan çocuk öncelikli olarak "*ana ve babasız, ana veya babasız*" olarak ele alınmıştır (Resmî Gazete, 1983). Bu bağlamda, ülkemizde çocuklara yönelik sunulan hizmetlerin her geçen gün geliştirildiği, ihtiyaç ve sorun alanlarına uygun olarak politika ve stratejilerin revize edildiği ve hizmet modelleri ile uygulamaların çeşitlendirildiğini söylemek mümkündür.

Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğünün Görevleri

Günümüzde çocuk hizmetleri alanında yapılan çalışmalarda görev ve sorumluluklar 2011 yılında kurulan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından yerine getirilmektedir. Bakanlık, 2018 – 2020 yılları arasında Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı adıyla, 2021 yılından itibaren de Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı adıyla çalışmalarını yürütmektedir (Sarı, Ergüt ve Çeber, 2021). Bakanlık birimlerinden Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğünün görevleri 10.09.2020 tarihli ve 26 sayılı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevlerine Dair Yönergede "*çocuklara yönelik koruyucu, önleyici, eğitici, geliştirici, rehberlik edici ve piskososyal destek sağlayıcı sosyal hizmet faaliyetlerini yürütmek ve koordine etmek"* olarak belirlenmiştir. Bu görev doğrultusunda, koruyucu ve önleyici hizmetler, aile odaklı hizmetler ve kurum bakımı hizmetleri alanında çalışmalar yürütülmektedir.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının çocuk koruma alanında temel hizmet politikaları koruyucu önleyici yaklaşım ile aile odaklı yaklaşım ekseninde hayata geçirilmektedir. Çocuğun üstün yararı ilkesi doğrultusunda, öncelikle koruyucu ve önleyici hizmetler aracılığı ile risk oluşmadan çocuğun korunmasının sağlanması, aile yanında desteklenmesi, ailenin ve çocuğun yaşam şartlarının iyileştirilmesi için gereken çalışmaların yapılması hedeflenmektedir. Bunun mümkün olmadığı durumlarda ise kurumsal bakım ile çocuğun korunması sağlanmaktadır (ASHB, 2022).

Koruyucu ve önleyici hizmetler kapsamında; Çocuklar Güvende Ekipleri ile sokakta ve okulda risk altında olduğu değerlendirilen çocuklara yönelik tespit ve müdahale çalışmaları, risk altında bulunan çocukların izlenmesi, kırsal bölgelerdeki

çocuklar için koruyucu ve önleyici çalışmalar, çocuklar için uygun içerikli kitap listelerinin oluşturulması, okul destek projesi, Özel Kreş ve Gündüz Bakımevleri ve Özel Çocuk Kulüpleri çalışmaları, ebeveyn kaybı yaşamış çocuklara yönelik çalışmalar ve çocuk haklarına ilişkin faaliyetler başta olmak üzere çalışmalar yürütülmektedir (ASHB, 2022).

Aile odaklı hizmetlerden sosyal ve ekonomik destek (SED) hizmeti ile gençlerin ve ailelerin ekonomik, psikolojik ve sosyal sorunlarının önlenmesi, sorunlarını çözme becerisi kazanması ile hayat standartlarının yükseltilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca, koruyucu ve önleyici bir sosyal hizmet modeli olan Sosyal ve Ekonomik Destek hizmetiyle, çocuk ve gençler aile bütünlüğü içinde korunmakta ve sağlıklı gelişimleri desteklenmektedir. SED hizmeti bu özelliği itibarıyla Bakanlığımızın öncelikli bir politika alanı olmuştur.

Aile odaklı hizmetlerden koruyucu aile hizmeti ile korunma ihtiyacı olan çocukların korunmalarını gerektiren süre içerisinde aile ortamında yetiştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmaların kapsamı; çocuğun durumuna en uygun koruyucu aile seçimini, koruyucu ailenin eğitimini, sorumluluklarını ve izleme süreçlerini kapsamaktadır (Resmi Gazete, 2012). Bunun yanında, çocuğun aile yanında yetiştirilmesini sağlamak amacıyla evlat edindirme hizmeti aracılığıyla evlat edinmek isteyen aileler ile evlat edindirmeye uygun olan çocuklara yönelik iş ve işlemler yürütülmektedir.

Koruyucu önleyici ve aile odaklı hizmet modellerinin korunma ihtiyacı olan çocuğun ihtiyaçlarına çözüm sunamadığı durumda, son çare olarak çocuğun kuruluş bakımına alınması söz konusudur. Çocuk bakım kuruluşları *"korunma ihtiyacı olan çocukların bakım ve barınma ihtiyacının karşılandığı ev tipi sosyal hizmet birimlerinden olan çocuk evlerinin bağlı olduğu çocuk evleri koordinasyon merkezleri ile aynı yerleşkede bulunan birden fazla ev tipi sosyal hizmet biriminden oluşan ve çocukların psikososyal ihtiyacına veya suça sürüklenme durumuna göre ihtisaslaştırılan çocuk evleri sitelerinden"* oluşmaktadır (Resmî Gazete, 2022).

Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen çalışmalarda, çocuğun üstün yararı esasıyla risk altında bulunan çocuklar başta olmak üzere bütün çocukların refahı ve iyilik hali temel politika hedefi olmuştur. Öte yandan, son yıllarda artan doğal afetler, salgın hastalıklar, sosyal krizler neticesinde ebeveyn kaybı yaşamış çocuklara yönelik çalışmaların daha kapsamlı ele alınması gerektiği, ebeveyn kaybının kırılganlığı artırdığı ve bu çocuklara yönelik kayıp sürecinden başlayarak sistemli bir programın hayata geçirilmesinin önemi anlaşılmıştır. Bu

doğrultuda, Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü bünyesinde ebeveyn kaybı yaşamış çocuklar özelinde çalışmalar hayat geçirilmiştir.

Ülkemizde Ebeveyn Kaybı Yaşamış Çocuklara İlişkin Veriler

Ülkemizde Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre; 2022 yılında ülkemizde 22 milyon 578 bin 378 çocuk bulunmaktadır. Çocuk nüfusun içerisinde toplam 352.171 çocuğun anne ve/veya baba kaybı yaşadığı tespit edilmiştir. Bu çocuklardan; 266.532 çocuğun babası, 81.420 çocuğun annesi, 4.219 çocuğun ise annesi ve babası vefat etmiştir (TÜİK, 2022).

Öksüz, Yetim ve Gündüz Hizmetleri Daire Başkanlığının Görevleri

Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü bünyesinde 10.09.2020 tarihli ve 26 sayılı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevlerine Dair Yönerge ile Öksüz, Yetim ve Gündüz Hizmetleri Daire Başkanlığı kurularak ebeveyn kaybı yaşamış çocuklara yönelik çalışma alanları belirlenmiştir. İlgili Yönergede yer alan görevler aşağıda yer almaktadır (ASHB, 2020):

- Yetim ve/veya öksüz çocuklar konusunda toplumsal duyarlılığı ve dayanışmayı güçlendirici ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyet, çalıştay, proje, kongre ve kampanyalar düzenlemek, kurum ve kuruluşlar, gönüllü kuruluşlar ile gerçek ve tüzel kişiler ile işbirliği yapmak.
- Çeşitli sebeplerden dolayı ebeveynlerinden birinin ya da her ikisini de kaybetmiş, anne ve/veya babası olmayan ancak bakım ve korunma altında bulunmayan çocuklara yönelik hizmet standartlarını ve programlarını geliştirmek ve uygulanmasını sağlamak,
- Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü ve Türkiye İstatistik Kurumu verileri doğrultusunda tespiti yapılan yetim ve/veya öksüz çocukların durumunu inceleyerek risk ve ihtiyaçlarını belirlemeye yönelik çalışmaları yürütmek.
- Yetim ve/veya öksüz çocuklara yönelik psikososyal destek, sosyal hizmet uygulamaları ve sosyal yardım uygulamalarını geliştirmek ve uygulanmasını sağlamak.
- Ulusal ve uluslararası düzeyde yetim ve/veya öksüz çocukların haklarının korunmasına yönelik çalışmalar yapmak.
- Ulusal ve uluslararası düzeyde yetim ve/veya öksüz çocuklara yönelik politika ve strateji oluşturmak, geliştirmek, koordine etmek, uygulanmasını izlemek ve değerlendirmek.

• Yetim ve/veya öksüz çocukların aile veya akrabaları yanında yaşamlarını sürdürmelerine destekleyecek ve teşvik edecek mekanizmalar kurmak.

• Ulusal ve uluslararası düzeyde yetim ve/veya öksüz çocuklara yönelik araştırmalar yapmak.

Öksüz, Yetim ve Gündüz Hizmetleri Daire Başkanlığınca Yürütülen ve Planlanan Çalışmalar

Aile ve Sosyal Hizmetler (ASH) İl Müdürlükleri Bünyesinde Oluşturulan Öksüz Yetim Hizmetleri Birimleri

Öksüz, Yetim ve Gündüz Hizmetleri Daire Başkanlığı koordinesinde 81 ASH İl Müdürlükleri bünyesinde Öksüz Yetim Hizmetleri Birimleri oluşturulmuş; her birimde iki personel bu alandaki çalışmaların il ve ilçe genelinde yürütülmesini planlamak, koordine etmek ve verileri Genel Müdürlüğe raporlamak üzere görevlendirilmiştir. ASH İl Müdürlükleri ile Sosyal Hizmet Merkezi Müdürlüklerinde çalışmalara destek vermek üzere görevlendirilen personel tarafından ebeveyn kaybı yaşamış çocuklara ve ailelerine hane ziyareti yapılarak, çocuğun ve ailenin ihtiyaçları, mevcut durumda yararlanılan sosyal hizmet modelleri ile aileye sunulması planlanan hizmetler değerlendirilmektedir.

Öksüz Yetim Hizmetleri Birimleri Tarafından Yapılan Hane Ziyaretleri

Ebeveyn kaybı yaşamış çocukların tamamına ulaşmak, bu çocukların ihtiyaçlarını tespit etmek, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından sunulan hizmet modellerinden yararlanabilecek olanları uygun hizmet modellerine yönlendirmek amacıyla; ebeveyn kaybı yaşamış çocuklara ve ailelerine/bakım veren bireylere yönelik hane ziyareti yapılmaktadır. Ziyaretler sonucunda; çocuğun ve ailenin/bakım veren bireylerin ihtiyaçlarına uygun Bakanlığın hizmet modellerine yönlendirmenin yanı sıra, rehberlik, danışmanlık, İŞKUR'a yönlendirme, hukuk birimlerince hukuki destek sağlanmaktadır.

Öksüz Yetim Hizmet Birimlerinde Görevli Personele Yönelik Çevrimiçi Toplantıları

Öksüz ve Yetim Hizmet Birimleri tarafından ebeveyn kaybı yaşamış çocuklara yönelik gerçekleştirilen hane ziyaretleri ile 6 Şubat depremi sonrası yürütülen çalışmaların değerlendirilmesi, İl Müdürlükleri tarafından yapılan çalışmalardan iyi uygulama örnekleri ve projelerin paylaşılması, sunulan hizmetlerin etkinliğinin artırılmasına yönelik önerilerin görüşülmesi amacıyla 2023 yılı Eylül ayında çevrimiçi değerlendirme toplantıları gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, 14 toplantı

yapılmış, her toplantıda ASH İl Müdürlükleri yapılan çalışmalara ilişkin detaylı sunum gerçekleştirmiştir. Toplantılar sonucunda, sahada yaşanan sorun alanlarına ilişkin değerlendirmeler, iyi uygulama örnekleri ve çözüm önerileri görüşülerek 2024 yılı hizmet planlamasına zemin oluşturulmuştur.

Ulusal ve Uluslararası Programlara Katılım

Öksüz, Yetim ve Gündüz Hizmetleri Daire Başkanlığınca ulusal ve uluslararası alanda yetim konulu çalışmalara katılım sağlanmaktadır. Bu kapsamda;

22 Ocak 2022 tarihinde SESRIC tarafından düzenlenen *"Protecting and Advancing Children's Rights Including the Ones with Disabilities"* konulu eğitim atölyesine *"The Role of Daytime Services in Child Protection System"* başlıklı sunum ile katılım sağlanarak Bakanlığımızın Öksüz Yetim Hizmet Birimleri çalışmaları hakkında bilgi verilmiştir.

19-20 Kasım 2022 tarihlerinde düzenlenen Uluslararası Yetim ve Kimsesiz Çocuklar Sempozyumuna Öksüz, Yetim ve Gündüz Hizmetleri Daire Başkanlığınca *"Ulusal ve Uluslararası Hukukta Çocuk Hakları"* başlıklı sunumla katılım sağlamıştır.

20-22 Ekim 2023 tarihlerinde Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, İHH İnsani Yardım Vakfı, Kocaeli Milli Eğitim Müdürlüğü ve Kocaeli İl Müftülüğü işbirliğinde gerçekleştirilen "Yetim" Temalı III. Uluslararası İslam Kültür ve Medeniyeti Sempozyumuna katılım sağlanmış, *"Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğünün Yetimlere Yönelik Çalışmaları"* konusunda sunum yapılmıştır.

Öksüz Yetim Hizmet Biriminde Görevli Personele Yönelik Hizmet İçi Eğitim Düzenlenmesi

Ebeveyn kaybı yaşamış, yas sürecinde olan çocuklara yönelik nitelikli hizmet sunulması, bu çocuklara bakım veren bireylere yönelik ebeveynlik becerileri, çocukla ve ergenle iletişim, psikolojik sağlamlık gibi konularda destek sağlanması amacıyla Öksüz Yetim Hizmet Biriminde görevli personele yönelik eğitim düzenlenmesi planlanmaktadır.

Aile Bilgi Sistemi (ABS) Ebeveyn Kaybı Yaşamış Çocuk Modülü Yazılımının Hazırlanması

Ebeveyn kaybı yaşamış çocukların tespiti sürecinde zorluklar yaşanması ve çocuklara ilişkin takibin daha etkin sağlanması amacıyla ABS bünyesinde Ebeveyn Kaybı Yaşamış Çocuk Modülünün oluşturulması planlanmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Son yıllarda ülkemizi doğrudan etkileyen salgın, doğal ve insan kaynaklı afetler, kaza gibi felaketlerin yaşanması nedeniyle, ebeveyn kaybı yaşayan çocuklar sosyal hizmetlerin güncel bir konusu olmaya devam edeceği açıktır. Toplumun ve devletin ortaklaşa hareket etmesi gereken bu hassas konuda hem farkındalığın artırılması, hem de işbirliği alanlarının net bir şekilde belirlenerek hareket edilmesi hayati önem taşımaktadır.

Ebeveyn kaybı yaşamış çocuklar özelinde sunulacak hizmetler değerlendirildiğinde; yas ve kayıp sürecinde çocukların desteklenmesi, ebeveyn kaybı sonrası yapılması gereken işlemler ve hukuksal süreçle ilgili rehberlik hizmeti sunulması, çocuğun ve çocuğa bakım veren bireylerin sunulan hizmetlere ilişkin bilgilendirilmesi başlıca çalışma alanları olmalıdır.

Bunun yanında, çocuk alanında yapılan çalışmalarda ebeveyn kaybı yaşamış çocuklara ilişkin hizmetlerin ve uygulamaların geliştirilmesi, özellikle çocuk ile birlikte çocuğun bakımını üstlenen aile üyelerinin desteklenmesi ve bu süreçte çocuğun yakından takip edilmesi önemlidir. Ayrıca, ebeveyn kaybı yaşamış çocuklara yönelik politika ve stratejilerin oluşturulmasında kurumlar arası koordinasyonun sağlanması, çocukların bütüncül gelişiminin desteklenmesi noktasında çocukla çalışan personelin kayıp ve yas sürecindeki çocuklara ilişkin dinamikler çerçevesinde hizmet sunması konusunda farkındalığın artırılması ilerleyen dönemde çalışılması önerilen konular arasında görülmektedir.

Kaynakça

ASHB. (2020). Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevlerine Dair Yönerge. 23.11.2023 tarihinde *https://www.aile.gov.tr/media/58350/cocuk-hizmetleri-genel-mudurlugu-teskilat-ve-gorevlerine-dair-yonerge.pdf* adresinden erişim sağlanmıştır.

ASHB. (2022). Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı 2022 Yılı Faaliyet Raporu. 23.11.2023 tarihinde *https://aile.gov.tr/media/142242/ashb_faaliyet_raporu_22092023.pdf* adresinden erişim sağlanmıştır.

Demirel, Y. (2021). Baba Yokluğunun Ergenler Üzerindeki Olumsuz Etkileri. Journal of Social and Humanities Sciences Research,8(66), 413-424

Özbay, Y., & Aydoğan, D. (2019). Varlığında Çocuk, Yokluğunda Yetişkin Olmak: Baba Kaybı, Kardeş İlişkileri ve Aile Yılmazlığı. Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 21 (2), 126-143

Resmî Gazete (1983). Sosyal Hizmet Kanunu. 23.11.2023 tarihinde https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2828&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5 adresinden erişim sağlanmıştır.

Resmî Gazete (2012). Koruyucu Aile Yönetmeliği. 11.12.2023 tarihinde https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=16840&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5 adresinden erişim sağlanmıştır.

Sarı, K. S., Ergüt, İ. K. ve Ünlü Çeber, Ç. (2021). Türkiye'de Çocuk Hizmetlerinin Tarihsel Süreci. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çocuk Politikaları Serisi, 1(4):1-46.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). İstatistiklerle Çocuk. 23.11.2023 tarihinde https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0statistiklerle-%C3%87ocuk-2022-49674&dil=1#:~:text=T%C3%9C%C4%B0K%20Kurumsal&text=Adrese%20Dayal%C4%B1%20N%C3%BCfus%20Kay%C4%B1t%20Sistemi,7'sini%20k%C4%B1z%20%C3%A7ocuklar%20olu%C5%9Fturdu adresinden erişim sağlanmıştır.

İHH SÜRDÜRÜLEBİLİR YETİM ÇALIŞMALARI: KORUMA, KALKINDIRMA VE İYİLEŞTİRME

Reşat BAŞER*

Giriş

İnsanlık var olduğu sürece insanların maddi ve manevi ihtiyaçları var olmuştur ve var olacaktır. İhtiyaçların insanlık var olduğu sürece kıyamete dek devam edeceğini, bizim de imkanlar nispetinde ihtiyaçların karşılanması hususunda mükellef olduğumuzu biliyoruz. Tarihsel süreçte gerek savaşlar gerek afetler gerekse salgın hastalıklar sebebiyle ihtiyaçları daha da artan insanoğlu neredeyse tükenme noktasına gelmiştir. Günümüzde tüm dünya ölçeğinde ve özellikle Müslüman coğrafyalarda olan sosyoekonomik sorunlardan şüphesiz en çok çocuklar olumsuz etkilenmektedir. Olumsuz koşullardaki zor yaşam şartlarında çocukların temel gereksinimleri karşılanamamakta, sağlıklı bireyler olarak yetişebilmelerinin önünde engeller bulunmaktadır.

Yoksulluğun getirdiği zorlukların yanı sıra savaşlar, doğal afetler, salgın hastalıklar, kazalar gibi çeşitli nedenlerle bir aileye sahip olamayan, öz ailesi yanında yetişme imkânına sahip olamayan, ailesinden ayrılmak zorunda kalan veya ebeveyn kaybı yaşayan çocuklar için yaşam daha da zorlaşmaktadır.

Birleşmiş Milletler verilerine göre dünyada 150 milyondan fazla yetim ve öksüz çocuk vardır. Ancak dünyada resmi istatistiklere yansımayan milyonlarca yetim veya kimsesiz çocuğun olduğunu gösteren pek çok kanıt olduğu düşünülünce bu sayının gerçekte çok daha fazla olduğuna kuşku yoktur. Ailesini kaybetmiş, sahipsiz ve korumasız kalmış yetimlerin çoğunluğu savaş ve kriz bölgelerinde yaşamaktadır. **İnsan kaçakçılığı, çocuk işçiliği, organ mafyalığı tehditlerden bazılarıdır. Kötü amaçlı kuruluşlar ise sahipsiz kalan milyonlarca yetim çocuğa ulaşıp onları kendi çıkarları için kullanmaktadırlar.**

* İHH Genel Başkan Yardımcısı, Yetim Çalışmaları Sorumlusu.

Sözlükte "yalnız olmak, tek başına kalmak" anlamındaki "yütm" kökünden türeyen "yetîm" kelimesi çeşitli nesnelerin tekliğini ifade etmektedir.[1] İslam fıkhına göre ise ergenlik çağına gelmeden babasını kaybeden kız veya erkek çocuk yetim tanımına girmektedir.

Kur'an-ı Kerim toplumda dayanışmanın güçlenmesi için özellikle bazı grupların haklarının korunmasına vurgu yapmaktadır. Adaletli bir dünya için hakları en başta gözetilmesi gereken bu gruplar içinde; yoksullar, yolda kalmışlar, yakın akrabalar, komşular, muhtaçlar hemen sıralanabilir. Bu gruplar arasında özellikle vurgulanan bir grup ise yetimlerdir. Yetim kavramını baba kaybıyla birlikte genel olarak maddi imkânların azalması olarak anlıyoruz ancak bununla sınırlı değildir.

Ebeveynlerinden her ikisini veya birini çeşitli nedenlerden dolayı kaybeden ve onlarsız büyümek zorunda kalan çocuklar, kimlik oluşturma sürecinde birçok zorlukla karşılaşmakta; psikolojik, sosyal ve bilişsel gelişimleri bu durumdan son derece olumsuz etkilenmektedir.

"Müslüman toplum, yükümlülüğünün bir gereği olarak bu konularla ilgili sivil toplum örgütleri kurmakla yükümlüdür. Bu örgütler aracılığı ile toplum olarak yetime karşı vazifelerini yerine getirir. Nitekim tarih boyunca bu anlamda kurulmuş birçok kurum ve kuruluş olduğu görülmektedir."[2]

Toplumsal yapımızı tarihsel olarak incelediğimizde birçok vakıf ve dernek aracılığıyla çocukların korunduğunu, ihtiyaçlarının giderildiğini ve öncelendiğini görmekteyiz. İnsanlık ailesi var olmasından bu yana, içinde barındırdığı mağdur, korunmaya muhtaç bireyleri hep koruya geldiğini, gerekli hallerde müesseseler oluşturduğunu söyleyebiliriz. Ancak İslam ile beraber yetimin hukukunun korunmasının ve ayakları üzerinde duruncaya kadar ki sürecinin bir çerçeveye kavuştuğunu ve müesseseleştiğini görmekteyiz. Öyle ki henüz doğmamış yetimin hakkı garanti altına alınarak rüşt çağına kadar, iktisadi, sosyal ve duygusal bakımdan korunmaya alınmıştır.

İHH İnsani Yardım Vakfı misyonunu gerçekleştirirken tüm dünyada öncelik sırasına göre; savaş ve savaşın etkisinin sürdüğü bölgelerde, afet bölgelerinde, yoksulluk olan ülke ve bölgelerde faaliyet yürütmektedir. Bu bölgelerde çalışma yaparken de kurulduğu günden itibaren yetim çalışmalarına öncelik vermiştir.

1 Abdüsselam Arı, "Yetim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Aralık 2023).

2 Ahmet Hamdi Yıldırım, "İslam'da Yetim Hukuku ve Yetimin Himayesinde Fert ve Toplumun Sorumlulukları", *Yetim ve Kimsesiz Çocuklar Sempozyumu* (İstanbul: Yetim Vakfı Yayınları, 2023).

İHH olarak bizler yetimlere büyüyüp kendi ayakları üzerinde duruncaya kadar destek olmak ve kendi topraklarında, kültürlerinden kopmadan, yakınlarının yanında kimseye muhtaç olmadan yaşayabilmeleri için 1992'den bu yana projeler üretiyor; onların eğitim, sağlık, gıda, kıyafet ve barınma ihtiyaçlarını karşılamak için durmaksızın çalışıyoruz. Ebeveynlerini kaybetmiş ve akrabaları yanında yaşamaları mümkün olmayan yetimler için kendilerini aile ortamında hissedecekleri yetimhaneler inşa ediyoruz. Vakıf olarak yetim çalışmalarında çocuğa öncelikle güvenli bir barınma imkânı sunarak beslenme ihtiyacını sağlamaya çalışıyoruz.

Çocukların ebeveyn kaybı sonrası yaşamış olduğu olumsuz durumları olabildiğince aza indirgemek, onları korumak ve özellikle iyileştirmek için çalışmalar yapmak birçok açıdan önemlidir. İyileştirme; mevcut maddi ve manevi durumunu imkanlar nispetinde destekleyerek daha iyiye taşımaktır. Psikososyal destek çalışmaları ile olumsuz etkileri en aza indirmek, yıl içerisinde düzenli gıda, kıyafet ve nakit desteklerde bulunmak iyileştirme çalışmalarına yönelik uygulama örneklerindendir.

Çocuklarla birlikte yetim annelerine de destek sağlayarak ailenin güçlenmesi için çalışmaktayız. İHH İnsani Yardım Vakfı olarak yetime ve yetim annelerine yönelik farkındalık kazandıracak ve kalkınmayı hedefleyen projeler yapmaktayız.

Yardım etmeyle beraber alma-verme dengesini de sağlamaya çalışıyoruz. Sürekli alan konumunda olmak ve başkalarına muhtaç olarak yaşamak insan tabiatını tembelleştirmeye alıştırabilmekte, insan zihnini de yoksullaştırabilmektedir. Çocuklar ve aileler tabi ki yardımları almalılar ancak pasif olma konumundan aktif olma konumuna da geçmeleri gerekmektedir. Bu nedenle çocuklara sorumluluklar verilmeli, annelerin sosyalleşmesine katkı sağlayacak çalışmalar yapılmalıdır. Kendi ayakları üzerinde durmalarına ne kadar katkı sağlarsak bu muhtaçlığın azalmasında fark oluşturur. Her zaman yanlarında olamayacağımız gerçeğini kabul ederek balık tutmayı öğretmeye gayret etmekteyiz.

İHH olarak yetim çalışmalarımızı iki başlıkta aktarmaya gayret edeceğiz. Bunlardan biri İHH Yetim Çalışmaları diğeri ise Yetime Destek Çalışmaları'dır.

1. İHH Yetim Çalışmaları

İHH İnsani Yardım Vakfı; bölge, din, dil, ırk ve mezhep ayrımı yapmaksızın dünyanın herhangi bir yerinde sıkıntıya düşmüş, felakete uğramış, zulüm görmüş, aç ve açıkta kalmış; savaş, doğal afet gibi sebeplerle mağdur olmuş, yaralanmış; evsiz ve yurtsuz tüm insanlara insani yardım ulaştırmak ve bu insanların temel hak ve hürriyetlerinin ihlal edilmesini önlemek üzere 1992 yılından bu yana çalışmaktadır.

İHH, kuruluş amacı ve faaliyetleri gereği hak temelli sivil toplum kuruluşlarından biridir. Kurulduğu günden bu yana dünyanın altı kıtasında ve 123 ülkede insani yardım, insani diplomasi, hak savunuculuğu, arama kurtarma, acil yardım, sağlık, eğitim ve krizlerin çözümü, yaralarının sarılması konularında çalışmalar yapar, bu çalışmaları yaparken bölge, din, dil, ırk, yaş, cinsiyet veya mezhep farkı gözetmez. İhtiyacın olduğu her yeri kendisine faaliyet alanı olarak belirlemiş olan İHH, bu misyonunu gerçekleştirirken tüm dünyada; savaş ve savaşın etkisinin sürdüğü bölgeleri, afet bölgelerini ve yoksulluk olan ülke ve bölgelerdeki yetimleri öncelemektedir.

1.1. Yetim Odaklı Çalışmamızın Amacı

• Yaşamını tek başına idame ettirmeye gücü yetmeyen yetimlere kendi ayakları üzerinde duracak yeterliliğe ulaşıncaya kadar destek olmak, eğitimlerini sağlamak ve onları aile şefkati ile hayata hazırlamak.

• Bütün çocuklar gibi yetim çocukların da temel hak ve hürriyetlerinin ihlal edilmemesine yönelik çalışmalarda bulunmak.

• Maddi ihtiyaçlarının yanı sıra manevi ihtiyaçlarının da karşılandığı güvenli ortamlar hazırlamak.

• Savaş, işgal, doğal afet vb. sebeplerle toplumsal düzenin sarsıldığı bölgelerde yetişmiş insan unsurunun artırılmasına destek olmak ve böylece toplumsal huzurun tesisine katkıda bulunmak.

1.2. Yetim Çalışmalarına Özel Birim İhdası

Yapılan araştırmalara göre dünyada her beş çocuktan birisi savaş, çatışma ve felaketlerin yaşandığı coğrafyalarda bulunmaktadır. Doğal afetler ve savaş nedeniyle yerinden edilen 80 milyonu aşkın mültecinin yarısına yakınını çocuklar oluşturmaktadır. Her 10 çocuktan biri çocuk işçi olarak çalıştırılmakta ve yoksullukla birlikte bu oran artmaktadır. Doğu Türkistan'da 2 milyondan fazla çocuk "melek evi", yetimhane, çocuk bakım merkezi ve yatılı okul adı altında çocuk toplama kamplarında yaşamaktadır. Arakan'daki çocuklar tam 40 yıldır kimliksiz ve vatansızdır. 2017 sonrası Bangladeş'e sığınan Rohingyalı sayısı yaklaşık 1 milyon civarında olup bu nüfusun yarısından fazlası çocuktur. Çocuklar kamplarda ilkokuldan sonra eğitim hayatına devam edememektedir ve bu çocuklar suç örgütlerinin tehdidi altındadır. Afganistan'da 10 milyon, Yemen'de 12 milyon çocuk acil insani yardıma muhtaç durumdadır. Suriye'de 2011 yılında başlayan savaş sonrasında 1 milyondan fazla

çocuğun yetim kaldığı tahmin edilmektedir. Filistin'de son 10 yılda binlerce çocuk şehit edilmiş veya yetim kalmıştır.[3]

Ülkemizde ise ADNKS (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi) ile yapılan araştırma sonuçlarına göre 2022 yılında 22 milyon 578 bin 378 çocuk nüfusun içerisinde babası vefat etmiş çocuk sayısının 266 bin 532, annesi vefat etmiş çocuk sayısının 81 bin 420, hem annesi hem babası vefat etmiş çocuk sayısının ise 4 bin 219 olduğu bildirilmektedir.[4]

Vakfımız bu gerçeklikten hareketle yetimler alanında özel bir birim kurarak faaliyetlerini yürütmektedir. Yurt içinde 81 ilde gönüllü/görevliler ile yetimlere ve ailelerine yönelik çalışmalar devam etmektedir. Yurt dışında İHH temsilcilikleri ve yetmişten fazla partner kurum aracılığıyla yetimler desteklenmektedir. Müstakil dernek ve vakıflarla proje ortaklığı yapılarak çalışmalar güçlendirilmektedir. İHH yetim çalışmalarına destek veren şuan yetmiş binden fazla sponsorumuz bulunmaktadır.

İHH Yetim alanında çalışma yapmak isteyen diğer kurum, kuruluş ve yapılara destek, danışmanlık ve müşavirlik hizmeti vermektedir. Dünyada yetim gerçeğinin bitmeyeceği ve ne kadar yetime destek verilirse o kadar çocuğun hayatının desteklenneceği bilinciyle; bu alanda çalışma yapmak isteyen tüm kurumlarla bilgi ve tecrübe paylaşımını aktarmaktadır.

Vakfımız yetim çalışmaları konusunda veri oluşturmak ve yapılan çalışmaların örneklik teşkil etmesi için yetim başlıklı rapor, dergi, kitap, kitapçık gibi birçok çalışma hazırlamış ve internet sitesi üzerinden erişime açmıştır.[5] Farkındalık oluşturmak için televizyon, radyo programlarına katılmış ve sosyal medya çalışmaları hazırlamıştır.

2. Yetime Destek Çalışmaları

İHH'nın destek kapsamına aldığı yetim çocuk; Türkiye'de ve dünyada savaş, işgal, doğal afet, kronik yoksulluk, hastalık, kaza vb. sebeplerle babasını veya anne babasını kaybetmiş olan ve bir yakını yanında veya yetimhanede barınan çocuktur.

Vakfın kuruluşundan itibaren sürdürdüğü yetim çalışmalarına Ramazan, Kurban ve Yetim Dayanışma Günleri'nde eğitim, sağlık, sosyal yardım vb. projeleriyle **dönemsel** ve Yetim Sponsorluk Destek Sistemi ile düzenli yardımlar olmak üzere iki ayrı kategoride devam etmektedir.

3 Hüsamettin Orhan, "Kavramsal Açıdan Yetimlik", *Yetim ve Kimsesiz Çocuklar Sempozyumu* (İstanbul: Yetim Vakfı Yayınları, 2023).

4 TÜİK, İstatistiklerle Çocuk, (Erişim 17 Aralık 2023).

5 İHH, "Yayın", (Erişim Şubat 2024).

Bölge, din, dil, ırk, yaş, cinsiyet veya mezhep farkı gözetmeden ihtiyaç sahibi yetimlerin gıda, sağlık, barınma, eğitim, kıyafet gibi temel ihtiyaçlarına destek olmak, geleceğe güvenle hazırlanmalarını sağlamak için geliştirdiğimiz dört sistem var. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

* Yetim Sponsorluk Sistemi
* Yetim Eğitim Sponsorluğu
* Proje Sponsorluğu
* Yetim Yardım Fonu

Yetim Sponsorluk Sistemi

Yetimlerin maddi olarak desteklenmesini ve ihtiyaçlarının düzenli şekilde karşılanmasını amaçlayan sponsorluk sistemiyle; yetimler ile onlara yardımda bulunmak isteyenler arasında aracı oluyoruz. Her ay düzenli olarak yapılan bağışlarla yetimlerin eğitim, sağlık, barınma, gıda ve kıyafet ihtiyaçlarının karşılanmasına destek oluyoruz. Bu destek 18 yaşına kadar devam etmektedir. 18 yaşından sonra üniversite eğitimine devam eden gençler üniversite bursu ile desteklenmektedir. 2005 yılında 100 yetim destekçisi ve 500 yetimle çalışma başlamıştır. Bugüne kadar 574 bin yetime destek sağlanmak için ulaşılmıştır. 2023 yılı Aralık ayı itibarıyla 136 binden fazla yetime sponsorluk sistemiyle destek olmaya devam etmektedir.

İHH İnsani yardım vakfının desteklediği yetim sponsorluk verileri internet sayfasında yer almakta ve düzenli olarak güncellenmektedir. [6]

Bugüne kadar 390 bin sponsor yetim çalışmalarına destek vermiştir. Şu an 78 bin aktif sponsor bulunmaktadır. Daha fazla yetime yardım etmek, onların ve ailelerinin hayatını iyileştirmeye yönelik çalışmalara devam ediyoruz.

Yetim sponsoru olan bağışçılarımız gönüllü hesabı oluşturarak internet sayfası ve İHH mobil uygulaması üzerinden desteklediği yetimin bilgilerini ve bağışlarını görebilmektedir.[7]

Yetim Eğitim Sponsorluğu

Vakfımız yoksullukla mücadele ve nitelikli insan yetiştirilmesi maksadıyla her seviyede eğitim ve öğretim faaliyetine katkıda bulunmayı amaç edinmiştir. Çalışmalarının temelinde de eğitim bilinciyle hareket etmek vardır. Yetim Eğitim Sponsorluğu ile 18 yaşını dolduran yetimlerin meslek sahibi oluncaya kadar eğitimlerine devam etmelerine destek olunmaktadır. Bu sayede eğitimini tamamlama

6 İHH, "Dünyada Yetimlerimiz" (Erişim Şubat 2024).

7 İHH, Bağışçı Hesabı" (Erişim Şubat 2024).

imkanına kavuşan yetimler ailelerine, çevrelerine ve ülkelerine katkı sağlayabilmektedir. Kişinin kalkınmasıyla ailenin, ailenin kalkınmasıyla da toplumun kalkınacağı bilinciyle desteklemeye devam edilmektedir.

Proje Sponsorluğu

Proje Sponsorluğu; yetimhane, ev, okul inşası veya tadilatları, eğitim malzemelerinin karşılanması veya sağlık hizmetleri gibi proje bazlı çalışmaların sponsorluğunu kapsamaktadır. Bunların yanı sıra yetim aileleri için meslek edindirme kursları, dükkân açılışları, balıkçı teknesi ve sağmal hayvan yardımı gibi gelir temini projeleriyle de yetim ailelerine destek oluyoruz. Proje sponsoru olmak isteyen hayırseverlerin yardımlarıyla yeni bir yetimhane inşa edebiliyor veya yalnızca kütüphane, yatakhane, mutfak gibi birimlerini yaptırabiliyoruz yahut 12 ülkedeki 42 yetimhanemizden birinin yıllık işletim masraflarını karşılayabiliyoruz. Gerçekleştirdiğimiz projelerle her yıl 1 milyondan fazla yetimin hayatına dokunuyoruz.

Yetim Yardım Fonu

Yetim ve proje sponsorlukları dışında yetimler yararına yapılan her türlü yardımı Yetim Yardım Fonu'na dâhil ediyoruz. Burada biriken yardımlarla yetimhane tadilatları, sağlık hizmetleri, yetimlere yönelik sosyal etkinlikler ve bayramlık kıyafet hediyesi gibi projeler gerçekleştiriyoruz.

İHH olarak çalışmalarımızı gerçekleştirirken yetim kalmış çocuklar ve aileleri, sahipsiz kalmış çocuklar, kadınlar, engelliler öncelik olarak gelmektedir. Savaş, doğal afet veya yoksulluk nedeniyle bir bölgede çalışma yapılırken öncelik verilen grupların barınma ihtiyacı giderilerek korunmaya alınır, sonra diğer temel ihtiyaçlar temin edilmeye çalışılır.

Vakıf olarak yetim destek çalışmalarımızı temelde sekiz bölümde sıralayabiliriz:

2.1. Gıda Güvencesi ve Geçim Kaynakları

Kriz bölgelerinde dezavantajlı konumda olan kişi ve ailelerin gıdaya ulaşımda son sıralarda yer aldığı bilinmektedir. Hatta ulaşamamaktadırlar. Paylaşımı esas alan kurumumuz bu tespitten hareketle dağıtım planlamalarını yapmaktadır. Diğer taraftan düzenli hale gelen bu bölgelerde yine bu dezavantajlı kişi ve ailelerin orta ve uzun vadede bir başkasına muhtaç olmayacak şekilde geçimliğini sağlayıcı projeler uygulamaya çalışmaktadır.

İHH İnsani Yardım Vakfı gıda güvencesi çalışmalarında öncelik yetimlere verilmektedir. Belli aralıklarla gıda temini için kurban payı, adak kurban payı, Ramazan kumanyası, iftar programları, genel gıda yardımları ve nakdi yardım çalışmaları gerçekleştirilmektedir. Yapılan çalışmalar sadece yetime değil ailesine de destek olmakta ve geçimlerini kolaylaştırmaktadır. Vakfımızın inşa ederek himayesine aldığı 42 yetimhanede de sürekli olarak gıda temini sağlanmaktadır.

2.2. Barınma

Yetimlerin güvenli bir barınma yerinin olması temel ihtiyaçların arasında yer almaktadır. İhtiyaç sahibi yetimler ve aileleri için konut inşası, kira desteği, çadır kurulumu, hayata geçirilmiş projelerin bakım-onarımı ve fatura ödemeleri barınma ihtiyacına destek çalışmalarımız arasında yer almaktadır. Özellikle savaş ve afet durumlarında barınma ihtiyacı karşılanmaya çalışılırken yetimler öncelenmiştir. Örneğin; Suriye savaşında yetim kalanların ailelerine özel konteyner kentler, briket kentler, köyler inşa edilmiştir.

Ülkemizde yaşanan afet çalışmalarında da vakfımız yetim aileleri önceleyerek çadır, konteyner ve kalıcı konut desteği sağlamıştır. 2011 yılında meydana gelen Van depreminden sonra onlarca yetim aileye kalıcı konut teslim edilmiştir. Böylece yetim ailelerin barınma güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır.

2.3. Gıda Dışı Yardımlar

Yetimlerin ve ailelerinin acil ihtiyaçları karşılandıktan sonra kıyafet, battaniye, yakacak, kömür, soba, ev eşyası, bayramlık gibi ihtiyaçları karşılanmaktadır. Yetim olup destek verdiğimiz evlenme çağına gelen gençlere çeyiz ve ev eşyası desteği sağlanmaktadır. Ülkemizde ve yurt dışında desteklediğimiz yetimlere Ramazan ve Kurban dönemlerinde bayramlık hediye projeleri gerçekleştirilmektedir.

2.4. Sağlık

İHH, kuruluşundan bu yana gerçekleştirdiği yetim çalışmalarında kalıcı çözümler ve iyileşmeler yapmak için sağlık çalışmalarına önem vermektedir. Yetimlerimizin sağlık durumları her zaman öncelenmektedir. Sağlık yardımı projelerimiz arasında hastane, klinik, sağlık ocağı, rehabilitasyon merkezi inşası ve onarımı; mobil klinik ve kan merkezi kurulumu, tıbbi araç-gereç ve ilaç yardımı, sağlık taraması, aşı kampanyası, muayene, tedavi ve ameliyatlar ile toplu sünnet programları gibi başlıklar yer almaktadır.

2.5. Eğitim

İHH'nın yetim çalışmalarının temeli eğitim odaklıdır. Eğitimsiz her bireyin yardıma muhtaç olacağı düşüncesiyle hareket edip; yoksulluğu en aza indirmek için eğitim çalışmalarına önem verilmektedir. Yetimlere verilen sponsorluk desteğinin şartlarından biri de eğitimine devam etmesidir. Yetimin kendi ayakları üzerinde durup yaşamını idame ettirebilecek duruma gelene kadar eğitim desteği devam etmektedir. Eğitimlerini tamamlayıp meslek sahibi olan yetimler kendi hayatlarını kurtarmakla beraber ailelerine de destek olmaktadırlar.

İHH, bireyin kalkınmasıyla ailenin, ailenin kalkınmasıyla da toplumun kalkınacağı bilinciyle hareket etmektedir. Ve bu kalkınmayı toplumun en hassas ve güçsüz grubu olarak görülen yetimler ve ihtiyaç sahibi çocukları önceleyerek hayata geçirmektedir. Örneğin; Nijer'de faaliyet gösteren eğitim kompleksinde yetim ve ihtiyaç sahibi gençler için marangozluk atölyesi, Somali'de Tarım Okulu açılmıştır. Hatay Reyhanlı'da bulunan Eğitim Kampüsü'müzde 25 farklı ülkeden yetim, öksüz ve ihtiyaç sahibi öğrenciler eğitim görmektedir.

Eğitim alanındaki projelerimiz arasında okul, yurt inşası, okul/yurt tadilatı, bilgisayar ve kimya laboratuvarı kurulumu, spor salonu kurulumu, eğitim araç-gereçleri desteği, meslek edindirme kursları düzenlenmesi, burs desteği, okul ulaşım desteği, kitap-dergi basımı ve dağıtımı yer almaktadır.

Eğitim Bursu ile 18 yaşından sonra yetimlerin meslek sahibi oluncaya kadar eğitimlerine devam etmelerine destek oluyoruz. Böylece eğitimini tamamlama imkânına kavuşan yetimler ailelerine, çevrelerine ve ülkelerine katkı sağlayabiliyor. Üniversite ya da mesleki eğitime devam eden gençler öncelikle kendi ülkelerinde veya yakın ülkelerde okumaktadırlar. Bunlardan ülkemizdeki üniversite kontenjanlarına yerleşebilmeyi hak kazananları burada desteklemeye devam etmekteyiz.

2.6. Gelir Temini ve Erken İyileştirme

Yoksulluğu azaltmak ve insanın onuruna yaraşır bir yaşama katkıda bulunmak amacıyla düzenli gelir teminini sağlayan çalışmalar yürütülmektedir. Gelir temini ve erken iyileştirme projeleri ile yetim ailelerinin hayatını kolaylaştırıp kendi ayakları üzerinde durmalarını sağlamak amaçlanmaktadır. Bu çalışmalar neticesinde kendi gelirini temin edip; yardım alan konumdan yardım eden konumuna gelen ailelerimizin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu ailelerimiz çevrelerine de motivasyon kaynağı olup örneklik teşkil etmektedirler.

Örneğin yıllar önce ihtiyaçlı bir bölgede yetim ailemize dikiş makinesi hediye edilmişti. Böylece gelir temin edip ihtiyaçlarını karşılamışlardı. Birkaç sene sonra ise ihtiyacı olan yetimlere yardım edecek duruma gelmişlerdi.

"Nijer'de yetim annelerini ziyaret etmiştik. O annelerden biri de üç yıl önce dikiş makinesi hediye ettiğimiz Selamu ablaydı. Bize, dikiş makinesinden sonra hayatının nasıl değiştiğini anlattı: "Eşim beş yıl önce hastalıktan dolayı vefat etti. Üç çocuğumla bir başıma kaldım. Evin ihtiyaçları fazlaydı. Kardeşlerimden para istemek zorunda kalıyordum. İHH, 2018'de bana bir dikiş makinesi hediye etti. Şimdi evimin ve çocuklarımın ihtiyacını kendim karşılıyorum. Üç yıl içinde işim büyüdü ve dört tane daha dikiş makinesi aldım. Benim gibi başka yetim annelerine ve öğrencilere dikiş nakış öğretiyorum. Aldığım siparişleri birlikte yapıyoruz. Öğrenciler, onlara iş verdiğim için bana anne diyorlar. İşlerim düzelmişti ancak bu sırada ablam vefat etti. Yeğenlerimden bir tanesini de yanıma aldım ve artık benimle yaşıyor. Dikiş makinesi sayesinde ablamın çocuğuna da bakabiliyorum. (Nijer/2021)"[8]

2.7. Sosyal Destek

Yetim çocukların toplumla bütünleşmesi, kaynaştırılması ve sağlıklı çevre edinmeleri maksatlı birçok farklı etkinlikler düzenlenmektedir. Bu maksatla yetim çocukların hem eğlenip hem de kendini geliştirebileceği piknik programlarından karne şenliklerine, Ramazan iftarlarından bilgi yarışmalarına ve fidan dikme etkinliklerine kadar birçok organizasyon gerçekleştirilmektedir. Bunlar dışında dünyadaki yetim gerçeğine dikkat çekmek için farkındalık programları, konferans, seminer, sempozyum, kamuoyu açıklamaları düzenlenmektedir.

2.8. Psikososyal Destek

Psikososyal destek çalışmalarımızla yetimlerin ve ailelerinin yaşadıkları travma ve duygusal yoksunluklarla baş edebilmelerini ve sosyal hayattan uzaklaşmamalarını önlemek hedeflenmektedir. Psikososyal destek çalışmalarımız arasında bireysel ve grup halinde düzenlenen psikolojik destek çalışmaları, kişisel gelişim ve bilinçlendirme gibi çeşitli programlar yer almaktadır. Bu destek çalışmalarının yetimlere ve annelere kazandırdığı en büyük işlev hayatlarında geliştirici ve tamamlayıcı destek sağlamasıdır.

3. Yetimhane Çalışmaları

Yetimhanelerin temel amacı, yaşamını tek başına idame ettirmeye gücü yetmeyen yetimlere, kendi ayakları üzerinde duracak yeterliliğe ulaşıncaya kadar destek olmak, eğitimlerini sağlamak ve onları aile şefkati ile hayata hazırlamaktır.

8 İHH, "Yetim Tanıtım Kitapçığı" (Erişim Şubat 2024).

Barınma özelliğinden ziyade stratejik öneme sahip olan yetimhaneler; yetimlerin eğitim, sağlık, sosyal ve siyasi sorunlarına çözüm üretmektedir. Dünyanın her yerinde farklı işlevleri olan yetimhaneler öncelikle güvenli alan ve barınma merkezleri görevini icra etmektedirler.

İHH'nın destek verdiği yetimhanelerinde çocukların kendi topraklarından, kültürlerinden kopmadan; eğitim, sağlık, barınma, gıda, kıyafet vb. temel ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenmektedir. Ayrıca bu yetimhanelerde kalan çocukların hem duygusal, zihinsel ve sosyal yönlerden hem de manevi ve ahlaki değerler yönünden sağlıklı bireyler olarak yetişmeleri için gerekli destek sağlanmaktadır.

Vakfımız ilk yetimhane çalışmasını 2003 yılında Pakistan'da hayata geçirmiştir. Afganistanlı mülteci yetim kız çocuklarına hizmet vermek üzere kurulan ilk yetimhane olan MSAL (Muhammadan School of Advanced Learning) Yetimhanesi'nden bu yana onlarca yetimhane açılmış olup açılmaya da devam etmektedir. Yetimhanelerin ilk misafirlerinin bir kısmı üniversite mezunu olup bir kısmı eğitimlerine devam etmektedir. Ayrıca yetimhanelerde yetişen çocuklardan bir kısmı yetiştikleri yetimhanede görev alarak, yeni gelen kardeşlerine rehberlik etmektedir. Yetimhaneye gelen çocukların uyum ve gelişim süreçlerine ciddi anlamda katkı sağlanmaktadır.

Yetimhanelerin bulundukları ülke ve bölgelere göre şartlarının iyileştirilmesi ve yetim öğrencilerin barınma, sağlık, gıda ve eğitim imkânlarındaki standartların yükseltilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaca uygun bir şekilde yıl içerisinde çeşitli proje ve çalışmalar yapılmaktadır.

Yetimhanelerin bulunduğu ülkelerdeki siyasal, ekonomik ve sosyal dinamiklere göre eğitim planlamaları yapılarak mezun öğrencilere yönelik akademik ve mesleki alanlarda yönlendirmeler yapılmaktadır. [9]

Yetimhane Çalışmalarıyla Hedeflenenler:

• Çocukların hem bedenen hem de ruhen sağlıklı ve donanımlı bir şekilde yetiştirilmesi.

• Yaşadıkları travmalardan dolayı oluşan psikolojik sorunların rehabilite edilmesi.

• Sosyal beceriler kazandırılarak özgüvenlerinin geliştirilmesine ve hayata daha güvenle katılmalarına destek olunması.

• Barınma, eğitim, sağlık, gıda, kıyafet vb. her türlü ihtiyaçlarının sıcak bir ortamda karşılanması.

9 Detaylı bilgi için bk. İHH, "Yetimhaneler", (Erişim Şubat 2024).

• Misyonerlik faaliyetleri, suç örgütleri vb. oluşumlara karşı korunarak güvenli ortamların sağlanması.

4. Yetim Farkındalık Çalışmaları

Yetimlerin gündeme gelmesi, çocukların hayatlarına temas edecek çok yönlü projelerle yetim çalışmalarının ve yetim konusunda farkındalığın arttırılmasına katkı sağlanması hedefiyle yıl içerisinde çeşitli farkındalık çalışmaları yapmaktayız.

4.1. Yetim Dayanışma Günleri

Yetim Dayanışma Günleri, Vakfımız tarafından yetimlik gerçeğine dikkat çekmek, yardımlaşma duygusunu güçlendirmek ve yardımların kalıcı çözümlere dönüşmesini sağlamak amacıyla 2011 yılından bu yana her yıl düzenleniyor. Yetim Dayanışma Günleri organizasyonuyla Türkiye'den yola çıkan gönüllü ekiplerimizle dünyanın dört bir yanındaki yetimleri ziyaret ediyor, yardımlar yapıyor, yetimhaneler açıyor, çalışmaları yerinde denetliyor, yetimleri sevindirip ihtiyaçlarını karşılıyoruz. Ayrıca yetim aileleri için meslek edindirme kursları, sağmal hayvan yardımı, dükkân açılışları gibi gelir temini ve erken iyileştirme projelerini hayata geçirerek kimseye muhtaç olmadan kendi ayakları üzerinde durmalarına katkı sağlıyoruz.

Gerçekleştirilen projeler arasında;

• Yetim ailelerine ev eşyası alımı

• Yetimhanelerin tadilat masraflarının karşılanması

• Meslek edindirme kursları ile yetim ailelerine mesleki eğitim kursları

• Yetim ailelerine dükkân açılması, balıkçı teknesi, dikiş makinesi veya yetiştirebilecekleri hayvan alımı

• Sağlık taramalarının yapılması

• Maddi durumu iyi olmayanların evlendirilmesi

• Kırtasiye ve kitap ihtiyaçlarının giderilmesi

• Piknik, uçurtma şenlikleri gibi eğlence programları düzenlenmesi gibi yüzlerce faaliyet bulunmaktadır.

Yıllar içerisinde gerçekleştirdiğimiz projeler ile birçok başarı hikâyesine de şahitlik etme imkânımız olmuştur. Bunlar arasında verebileceğimiz en güzel örneklerden birisi Tayland'ın Patani bölgesinde anne babası ve 2 küçük çocuğu ile yaşayan yetim annemiz Aseeyah'nin hikâyesidir. 6 yıl önce Yetim Dayanışma

Günleri kapsamında bölgeyi ziyaret eden ekibimizle birlikte gerçekleştirdiğimiz Bakkal Dükkânı Projesi kapsamında halihazırda evinin girişinde kırık ahşap raflarda bulunan az miktarda ürünü satıp bir yandan yaptığı tatlıları satarak geçim sağlamaya çalışan yetim annemize yeni raflar yaptırıp dükkanını ürünlerle doldurmuştuk. Bir süre sonra işleri iyi gitmeye başlayınca annemiz önce dükkânını büyütmüş. Gelen siparişleri yürüyerek dağıtan annemiz siparişlere yetişebilmek için bakkaldan elde ettiği gelir ile birlikte kendine bir motor almış ve uzak çevreye de hizmet vermeye başlamıştır. Bir süre sonra o da yeterli gelmeyince motor yerine araba alarak daha fazla ürünü daha uzak mesafelere götürme imkânı bulmuştur. Şu anda ise hedefi bölgenin en büyük marketi haline gelmektir. Başta ufak bir destek gibi görünen proje ile annenin azmi birleşince işin ne derece ilerletilebileceğinin somut bir örneğini bu proje ile görebiliyoruz.

Bir başka başarı hikâyemiz de Etiyopya'dan. Yaklaşık 9 yıl önce bir yetim annemize verdiğimiz süt ineğinin toplamda 10 yavrusu olmuş, 10 yavrudan 5'ini satıp şu anda yaşadığı araziyi satın alıp üzerine bir ev yaptırmıştır. Evin bahçesine yaptırdığı kuyudan da su ihtiyacını gidermektedir. İnekten sabah 6, akşam 6 günde toplam 12 litre süt alabilmektedir. Sütün 8 litresini satıp kalanını kendi ailesi için kullanıyor. Bu sayede kimseye muhtaç olmadan ailesinin tüm ihtiyaçlarını yıllardır karşılayabiliyor.

4.2. 15 Ramazan Dünya Yetimler Günü

İHH İnsani Yardım Vakfı'nın yetim gerçeğine dünya kamuoyunun dikkatini çekmek ve yetim çocuklar için daha fazla duyarlılık oluşturmak için 2013 yılında İslam İşbirliği Teşkilatı'na teklif etmesiyle her Ramazan ayının 15. günü Dünya Yetimler Günü olarak kabul edildi. Her yıl Dünya Yetimler Günü'nde korumasız kalan çocukları dünya gündemine taşıyarak onların hayatını değiştirecek projelerin gerçekleşmesine vesile oluyoruz.

Her yıl Dünya Yetimler Günü'nde iftar programları, hediye dağıtımları, bayramlık dağıtımları, gezi organizasyonları, piknikler, oyun alanları kurulumu, çocuk buluşmaları gibi çeşitli etkinlikler icra edilmektedir.

4.3. İyilikte Yarışan Sınıflar Projesi

Vakfımız ve Milli Eğitim Bakanlığı paydaşlığında 2012-2013 Eğitim Öğretim Dönemi'nden beri yürüttüğümüz İyilikte Yarışan Sınıflar Projesi ile öğrencilerin kardeşlerine destek olmalarını hedeflemektedir. Her yıl 1 milyondan fazla öğrencimiz önemli bir sosyal sorumluluk projesinin içinde yer alarak iyilikte yarışmaya devam

etmektedir. Eğitim Bir-Sen'in paydaş olarak katılmasıyla proje daha fazla okul ve öğrenciye ulaşarak etkisini artırmıştır.

İyilikte Yarışan Sınıflar Projesi çocuklarımızı küçük yaşlardan itibaren bilinçli, yardımsever ve erdemli insanlar olarak yetiştirebilmeyi esas almaktadır. Bu proje; savaş, doğal afet, yoksulluk, hastalık, kaza vb. sebeplerle Türkiye veya dünyanın bir başka ülkesinde anne/babasını kaybetmiş olan çocuklarımızın eğitim, sağlık, gıda, giyecek ve barınma gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması için ülkemizdeki okul öncesi, ilkokul, ortaokul, lise ve özel okullardaki öğrencilerimizin gönüllü katkılarıyla gerçekleşmektedir.

İyilikte Yarışan Sınıflar Projesi'nin Hedefleri

• Dünya üzerinde zor şartlar altında yaşayan yetimlere destek olarak onları geleceğe hazırlayabilmek.

• Çocuklarımıza küçük yaşlardan itibaren yardım etme bilinci kazandırarak onların yardımsever ve erdemli insanlar olarak yetişmelerine katkı sağlamak.

• Çocuklarımızın zihinsel ve duygusal gelişimlerine katkıda bulunmak.

• Çocuklarımıza iyiliğin vazgeçilmez bir değer olduğu bilincini kazandırmak.

• Çocuklarımızın iyiliği yüreğinde yaşayabilen, zor şartlar altındaki insanlarla empati kurabilen, ihtiyaç sahipleriyle yakınlık geliştirebilen bireyler olarak yetişmelerine katkı sağlamak.

Bu proje ile asıl hedeflenen ise; çocuklarımızın huzurlu, güvenli, sağlıklı ortamlarda yaşarken; Türkiye'de ve dünyanın herhangi bir bölgesinde zorluklar içerisinde yaşam mücadelesi veren başka bir yaşıtıyla paylaşma ve yardımlaşma bilincinde olması ve bir empati geliştirebilmesini sağlamaktır. Bilinçli yapılan yardımlar çocukların kişisel/duygusal gelişimine ciddi bir katkı sağlamaktadır.

Proje nasıl uygulanmaktadır?

Her sınıf/okul idarecilerinin bilgisi dâhilinde öğretmenleri aracılığıyla İHH'ya yetim sponsoru olmak için başvuruda bulunur. Sınıf/okul destekleyeceği yetimin bölgesini İHH'nın Yetim Sponsorluk Sistemi kapsamındaki ülkelerden uygun olanı seçerek kendisi tayin edebilir. Sınıf içerisinde aylık 800 TL'lik bağış proje kumbaraları ile toplanır ve İHH aracılığıyla yetim kardeşine ulaştırılır. Sponsorluk başlatıldıktan sonra sınıf/okul ile eşleştirilen yetimin/yetimlerin ülkesi, adı, yaşı, aile durumu gibi bilgileri ve fotoğrafını içeren "Yetim Bilgi Formu" iletilir.[10]

10 İHH, "İyilikte Yarışan Sınıflar", (Erişim Şubat 2024).

10 yılı aşkın süredir devam eden İyilikte Yarışan Sınıflar Projesi'yle okullarımızda 100 bine yakın yetim desteklenmiş, 70 binden fazla sınıf/okul projeye katılım sağlamıştır. 20 bine yakın okula/kuruma yetim ataması yapılmış ve 5 milyondan fazla öğrenci proje hakkında bilgilendirilmiştir. Proje ile 2023 yılı sonunda yüzbinlerce öğrencimiz Türkiye'de ve dünyanın çeşitli ülkelerindeki 6 binden fazla yetim kardeşine sahip çıkmış ve temel ihtiyaçlarının karşılanmasında yardımcı olmuştur.

4.4. Yetimler Gençlere Emanet Projesi

Yetimler Gençlere Emanet Projesi, Gençlik ve Spor Bakanlığı'na bağlı Gençlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü ile işbirliği çerçevesinde yürütülen, bakanlık bünyesindeki Gençlik Merkezleri, Yüksek Öğrenim ve Kredi Yurtlar Kurumu ve Genç Ofisler'den yararlanan bütün gençlerin katılabildiği bir projedir. Bu proje aracılığıyla, merkezlerdeki gençler harçlıklarından topladıkları aylık 800TL'yi yetim kalmış bir çocuğa göndererek onun eğitim, sağlık, gıda, kıyafet ve barınma ihtiyaçlarına destek olmaktadır.

Yetimler Gençlere Emanet Projesi ile güzel bir gelecek düşleyen gençlerimizle ihtiyaç sahibi yetim çocuklarımızı buluşturuyoruz. Proje ile yetim çocuklarla ilgili duyarlılık oluşturmak, bir yetimin elinden tutmak ve paylaşma kültürünü yaygınlaştırarak toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Gönüllülük esasınca uygulanan bu proje kapsamında gençler dünyanın herhangi bir yerindeki yetim kardeşlerine yardım eli uzatabilecektir.

Sonuç

Dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan krizlerden en çok etkilenen kesim yeryüzünün masum bireyleri olan çocuklardır. Dünyada savaş, işgal, doğal afet, kronik yoksulluk, hastalık vb. sebeplerle çok sayıda çocuk ailesini kaybetmekte, sahipsiz, korumasız ve yetim kalmaktadır.

Ebeveynlerinden her ikisini veya birini çeşitli nedenlerden dolayı kaybeden ve onlarsız büyümek zorunda kalan çocuklar, kimlik oluşturma sürecinde birçok zorlukla karşılaşmakta; psikolojik, sosyal ve bilişsel gelişimleri bu durumdan olumsuz etkilenmektedir.

Yaşadığımız dünyada doğal afetlerin yanı sıra savaşlardan göçlere, yoksulluktan salgın hastalıklara kadar insan eliyle de üretilmiş pek çok sorun vardır. Bu sorunların ilk temas ettiği ve zarar verdiği topluluk ise çocuklardır. Zorlayıcı sorunlarla tek başına kalan çocuklar için maddi manevi her şeyin daha da kötüleştiği

açıktır. Çocuklar yetişkinlerin onlara izin verdiği ve şartları sağladığı kadar çocuk olabilmektedirler.

Yetim kalan çocuk, özellikle onu kötü alışkanlıklardan, kötü arkadaşlardan, kötü ortamlardan koruyacak, uzak tutacak en büyük destekten yoksun olandır. Yapılan araştırmalarda ebeveyn kaybı yaşamış çocukların baba yoksunluğu nedeniyle duygusallık, çaresizlik ve psikolojik rahatsızlık gibi sorunlarla karşılaştığı ortaya çıkmıştır.[11]

İslam fıkıhçıları, yetimleri himaye edip yetiştirmeyi farz-ı kifâye olarak kademeli biçimde toplumun görevleri arasında saymıştır.[12] Bir yerde yönetimsel boşluk olması halinde yetimin bulunduğu beldedeki Müslümanlar sorumlu olur. Anne ve babaları Müslüman olsun olmasın, yetim çocuklara sahip çıkılması, ihtiyaçlarının karşılanması ve kötü niyetli kişilerden korunması gerekmektedir.

Dini anlayışlar ya da siyasi görüşler nedeniyle farklı adlandırılsa da bir çocuğun korunmaya ihtiyaç duyması, tüm dünyada kaygı uyandıran ve sorumluluk üstlenilmesini zorunlu kılan bir olgudur. Devletlerin tarih boyunca yaptığı katkılar bilinse de korunmaya ihtiyacı olan çocuklarla ilgili alternatif modeller zaman içinde hayata geçirilir olmuş ve bakım kavramı dönüşmüştür. Bu dönüşümün neticesinde ortaya çıkan önemli bir alternatif de STK'lar olmuştur.[13]

Bugünün çocukları yarının toplumunu yönetecek bireylerdir. Bu sebepledir ki, çocukların sağlam ve sağlıklı bir şekilde yetiştirilmeleri toplumun geleceğini oluşturacaktır. Özellikle de toplum içinde sahipsiz kalmış olan yetimler ile ilgilenmek pek çok açıdan toplumun yararınadır. Bu yüzden İslam genelde bütün çocukların, özelde ise yetimlerin eğitimine, maddi ve manevi gelişimine büyük ehemmiyet vermiştir. Unutmamak gerekir ki, merhamete muhtaç bir yetimken âlemlere rahmet bir peygamber olarak gönderilen Muhammed Mustafa'nın (sallallâhü aleyhi ve sellem) ümmeti olmak büyük bir sorumluluğu da beraberinde getirmektedir.[14] Toplumların gelecekleri çocuklar üzerine inşa edilir. Bu yüzden çocukların sağlıklı gelişimi için gayret gösterilmesi gerekmektedir. Bir toplumun varlığını sürdürebilmesi ve kalkınması çocuklarına ve gençlerine vermiş olduğu önemle ve imkânlarla doğru orantılıdır.

11 Mehmet Naim Boz, *İslâm Hukukunda Yetim Hakları ve Yetime Karşı Sorumluluklar* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tez, 2020).

12 Arı, "Yetim".

13 Küsmez, Burak, "Korunma İhtiyacı Olan Çocuklar İçin Kurumsal ve Alternatif Hizmet Modelleri: Bir Değerlendirme", *International Journal of Social And Humanities Sciences* 4/3, (2020).

14 Ahmet Hamdi Yıldırım, "İslam'da Yetim Hukuku ve Yetimin Himayesinde Fert ve Toplumun Sorumlulukları", *Yetim ve Kimsesiz Çocuklar Sempozyumu* (İstanbul: Yetim Vakfı Yayınları, 2023).

Birey bazlı yapılabilecek destekleyici çalışmaların yanında, toplum boyutunda sürdürülebilir ve uygulanabilir önlemler almak, yasa koyucu boyutunda da devam eden refah düzeylerini koruyan düzenlemeleri sağlamak önemlidir. Çünkü psikolojik ve biyolojik olarak alması gereken ilgiyi, şefkati ve eğitimi göremeyen çocuklar, her şeyden önce toplum bazında istismara uğramış sayılır, haklarından mahrum kalmış olurlar. Buna ek olarak, ihmal edilen bu çocuklar gelecekte hem kendilerine hem toplumlarına ve evrensel düzeyde dünya kamuoyuna karşı görevlerini yerine getiremeyen kişiler olarak önemli bir sosyal sorun alanı oluşturabilirler.[15]

Toplum olarak ihtiyaç sahibi çocuklara ve özellikle yetimlere karşı hassasiyetimiz nedeniyle bireysel desteklerimiz oldukça fazladır. Ancak bireysel düzeyden ziyade sivil toplum kuruluşlarına çok daha fazla sorumluluk düşmektedir.

Bugün dünya üzerindeki siyasi ve sosyal gelişmelere bakıldığında, dünyanın insanlık için arzu edilen iyilik ikliminin bir hayli uzağında olduğu görülmektedir. Devletlerin yetim ve kimsesiz çocuklarla ilgili ortaya koyduğu sosyal politikalar ise maalesef mevcut ihtiyaca cevap verememekte ve her geçen dakika yetim ve kimsesiz çocukların sayısı artmaktadır. Özellikle dünya yetim nüfusunun önemli bir kesiminin az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde ve İslam coğrafyalarında yaşadığını görmekteyiz. İHH olarak bizler, yetimlerin kendi topraklarında, kültürlerinden kopmadan, yakınlarının yanında kimseye muhtaç olmadan yaşayabilmesi için 1992'den bu yana projeler üreterek onların eğitim, sağlık, gıda, kıyafet ve barınma ihtiyaçlarını karşılamak için durmaksızın çalışıyoruz.

Vakfımız çalışma yaptığı coğrafyalarda kalıcı çözümler üretebilmeyi ve kalıcı projeler hayata geçirmeyi önceleyen, temel insan hakları prensiplerine ve ilkelerine bağlı kalarak insan haklarını yeniden yorumlamaya, korumaya ve hızla değişen dünyada insan hakları konusundaki olumlu ve olumsuz gelişmeleri anlamaya dair faaliyetlerde bulunmaktadır.

Aile ortamı çocukların sosyal deneyimlerini kazandığı ilk yerdir. Çocukların gelişiminde ailenin yol gösterici rolü olduğu için mümkün olduğunca aileyle vakit geçirmeli ve aile ortamında yetişmelidir. Vakfımızın önceliği de yetim çocukları ailesinin yanında desteklemektir. Yetimin varsa ailesi yoksa akrabaları yanında kalmasını sağlayacak imkanları güçlendirmeye çalışmaktadır. Ailesi ve veya akrabaları bulunmayan çocuklara yetimhanede barınma imkanı sunulmaktadır. Savaş ve afet gibi durumlarda da ailenin bulunması için aracılık etmektedir.

15 Esin Tüccar, "Yetim ve Yetim Annelerinin Güçlendirilmesinde Kurumların ve Toplumun Sorumlulukları", *Yetim ve Kimsesiz Çocuklar Sempozyumu* (İstanbul: Yetim Vakfı Yayınları, 2023).

Anne ve babasını veya ebeveynlerinden sadece birini kaybetmiş çocuklar; psikolojik, ekonomik ve sosyal alanda zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu çocuklar üzerindeki olumsuzlukları kaldırmak amacıyla hem devlet hem de sivil toplum aracılığıyla çalışmalar yapılması gerekmektedir.

Toplum olarak bireysel bir şekilde veya sivil toplum aracılığıyla yetimleri önceliğimiz ve destek olduğumuz aşikârdır. Ancak maddi ihtiyaçların insanlık var olduğu sürece devam edeceğini göz önünde bulundurarak özellikle tek seferlik yardımdan ziyade ailelere iş imkânı sağlayan, gelir temini eden projelere ağırlık vermekteyiz.

Kısaca bizler yardım etmeyi, ihtiyaç sahibini gözetmeyi biliyoruz. Ancak ihtiyaç sahibi bir çocuğun karnını doyururken zihnini, kalbini de doyurmalı ve dışarıdan maruz kalacağı kötülüklerden korumalıyız. Çocukların ihtiyaçlarını giderirken aynı zamanda kendi ayakları üzerinde durmasını sağlayacak çözüm önerileri getirebilmeliyiz. Koruma, kalkındırma ve iyileştirmeye yönelik sürdürülebilir çalışmalar gerçekleştirmeliyiz. Her zaman yanlarında olamayacağımız gerçeğini kabul ederek kalıcı çözümler üretmeliyiz. Diğer vakıf ve derneklerle ortak çalışmalar yapmalı, yetim çalışmalarında farkındalığı ve toplumsal bilinci artırmalıyız.

Vakfımız bu doğrultuda çeşitli projelere sahiptir. Yetimlerin ileriye dönük yaşantılarını idame ettirmeleri adına üniversite eğitim imkanı oluşturarak onları yönlendirmektedir. Mezun olan gençlerimiz kolay iş imkanına ulaşmaktadır. Bunun yanında akademik çalışmaları sürdüren gençler de bulunmaktadır. Üniversite okuma imkanı ve istidadı olmayan gençlere dönük olarak ise meslek edindirme imkanları oluşturulmaktadır. Bu sayede hem kendi geçimlerini hem de bakmakla mükellef olduğu aile fertlerini kısa sürede rahata kavuşturmaktadırlar. Bir diğer proje ise ticari kabiliyeti olan gençlere ve yetim ailelerine bakkal, manav, biçki-dikiş, süt üretimi yapacak sağmal inek/keçi/koyun ve yumurta tavukçuluğu gibi sürdürülebilir iş imkanları oluşturmaktadır.

Vakfımız yetim çalışmalarının örneklik teşkil etmesi için yetim başlıklı rapor, dergi, kitap, kitapçık gibi birçok çalışma hazırlamakta ve kamuoyu ile paylaşıma açmaktadır. Farkındalık oluşturmak için televizyon ve radyo programlarına katılmakta ve sosyal medya çalışmaları hazırlamaktadır.

Medya çalışmalarında, dizilerde, filmlerde yetim kavramının uygun bir üslupla işlenmesi gündemde kalmasına fayda sağlayacaktır.

Yetim alanında çalışma yapan resmi ve özel kurum ve kuruluşlar işbirliğine açık olmalıdır. Vakfımız bu konuda öncü olarak yetim farkındalığını ulusal ve uluslararası ölçeğe taşıma amacıyla iş birliği çalışmalarına önem vermektedir.

Toplum önderleri olan milletvekilleri, belediye başkanları, muhtarlar, öğretmenler, imamlar vs. yetim konusunda daha fazla hassasiyet göstererek bu konuda çalışmalarını artırmalıdır. Çocuklarımıza ve gençlerimize sosyal sorumluluk projeleri yapılarak farkındalıkları artırılmalıdır. Özellikle 15 Ramazan Dünya Yetimler Günü'nde ortak gündem oluşturarak organizasyonlar düzenlenmelidir. Düzenlenen organizasyonlarla çocuklarımıza ve gençlerimize sorumluluk verilerek duyarlılıkları artırılmasına destek olunmalıdır. Çünkü;

Yetim Gülerse Dünya Güler

Kaynakça

Arı, Abdüsselam. "Yetim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15 Aralık 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/yetim

Boz. Mehmet Naim. *İslâm Hukukunda Yetim Hakları ve Yetime Karşı Sorumluluklar*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2020.

İHH. "Dünyada Yetimlerimiz". Erişim Şubat 2024 https://ihh.org.tr/dunyada-yetimlerimiz

İHH. "İyilikte Yarışan Sınıflar". Erişim Şubat 2024. https://ihh.org.tr/iyilikte-yarisan-siniflar

İHH. "Bağışçı". Erişim Şubat 2024. https://ihh.org.tr/login?redirect=/profile/volunteer

İHH. "Yayın". Erişim Şubat 2024. https://ihh.org.tr/yayin

İHH. "Yetim Tanıtım Kitapçığı". Erişim Şubat 2024. https://ihh.org.tr/yayin/detay/yetim-tanitim-kitapcigi-web-2021

İHH. "Yetimhaneler". Erişim Şubat 2024. https://ihh.org.tr/yetimhaneler

Küsmez, Burak. "Korunma İhtiyacı Olan Çocuklar İçin Kurumsal ve Alternatif Hizmet Modelleri: Bir Değerlendirme". *International Journal of Social And Humanities Sciences*, 4/3 2020.

Orhan, Hüsamettin. "Kavramsal Açıdan Yetimlik". *Yetim ve Kimsesiz Çocuklar Sempozyumu*. İstanbul: Yetim Vakfı Yayınları, 2023.

Tüccar, Esin. "Yetim ve Yetim Annelerinin Güçlendirilmesinde Kurumların ve Toplumun Sorumlulukları". *Yetim ve Kimsesiz Çocuklar Sempozyumu*. İstanbul: Yetim Vakfı Yayınları, 2023.

TÜİK, "İstatistiklerle Çocuk". Erişim 17 Aralık 2023. https://data.tuik.gov.tr/BultenIndex?p=Istatistiklerle-Cocuk-2022-49674

Yıldırım, Ahmet Hamdi. "İslam'da Yetim Hukuku ve Yetimin Himayesinde Fert ve Toplumun Sorumlulukları". *Yetim ve Kimsesiz Çocuklar Sempozyumu*. İstanbul: Yetim Vakfı Yayınları, 2023.

OKULLARDA YARDIMLAŞMA BİLİNCİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARIN ÖĞRENCİLER ÜZERİNDE ETKİSİ: "İYİLİKTE YARIŞAN SINIFLAR PROJESİ" ÖRNEĞİ

Yusuf BİLGİN*

Giriş

İyilikte Yarışan Sınıflar Projesi 2013'te İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı'nın (İHH), Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) ile başlattığı projedir. Projeye ilerleyen yıllarda Diyanet İşleri Başkanlığı ve Eğitim Bir Sen de destek vermiştir. Proje MEB'in bir sivil toplum kuruluşuyla yürüttüğü en uzun soluklu projelerden biridir.

İyilikte Yarışan Sınıflar Projesi çocuklarımızı küçük yaşlardan itibaren bilinçli, yardımsever ve erdemli insanlar olarak yetiştirebilmeyi esas almaktadır. Bu proje; savaş, doğal afet, yoksulluk, hastalık, kaza vb. sebeplerle Türkiye veya dünyanın bir başka ülkesinde anne/babasını kaybetmiş olan çocuklarımızın eğitim, sağlık, gıda, giyecek ve barınma gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması için ülkemizdeki okul öncesi, ilkokul, ortaokul, lise, özel okuldaki öğrencilerimizin gönüllü katkılarıyla kardeşlerine destek olmalarını hedeflemektedir.

Bu proje ile asıl hedeflenen ise; çocuklarımızın huzurlu, güvenli, sağlıklı ortamlarda yaşarken; Türkiye'de ve dünyanın herhangi bir bölgesinde zorluklar içerisinde yaşam mücadelesi veren başka bir yaşıtıyla paylaşma ve yardımlaşma bilincinde olması ve bir empati geliştirebilmesini sağlamaktır. Bilinçli yapılan yardımlar çocukların kişisel/duygusal gelişimine ciddi bir katkı sağlamaktadır.

Proje şu şekilde uygulanmaktadır: Her sınıf/okul idarecilerinin bilgisi dâhilinde öğretmenleri aracılığıyla İHH'ya yetim sponsoru olmak için başvuruda bulunur. Sınıf/okul destekleyeceği yetimin bölgesini İHH'nın Yetim Sponsorluk

* İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü, /ybilgin73@hotmail.com orcid.org/0009-0001-0578-6677

Sistemi kapsamındaki ülkelerden uygun olanı seçerek kendisi tayin edebilir. 2023 yılı itibariyle sınıf içerisinde aylık 400 TL'lik bağış proje kumbaraları ile toplanır ve İHH aracılığıyla yetim kardeşine ulaştırılır. Sponsorluk başlatıldıktan sonra sınıf/okul ile eşleştirilen yetimin/yetimlerin ülkesi, adı, yaşı, aile durumu gibi bilgileri ve fotoğrafını içeren "Yetim Bilgi Formu" iletilir.

Milli Eğitim Bakanlığı paydaşlığında 2012-2013 Eğitim Öğretim Dönemi'nden beri yürüttüğümüz İyilikte Yarışan Sınıflar Projesi ile öğrenciler iyilikte yarışmaya devam etmekte ve her yıl 1 milyondan fazla öğrencimiz önemli bir sosyal sorumluluk projesinin içinde yer almaktadır.

Bugüne kadar projenin denetimi, yerinde gözlem ve raporlanması maksadıyla bakanlığımızın çeşitli kademelerinde görev alan öğretmen, müdür, ilçe ve il müdürleri projenin uygulandığı ülke ve bölgelere giderek yetim, öksüz ve barınmaya muhtaç çocukların kaldıkları yurtları ve eğitimlerine devam ettikleri okulları ziyaret etmiş; buraları fiziki şartlarından müfredatlarına kadar incelemiştir. Ziyaretler sonrasında alınan görüş ve tavsiyeler gerek sözlü gerekse yazılı olarak hem ilgili ülke ve bölgelerdeki kurum yetkililerine hem de İHH İnsani Yardım Vakfı yetkililerine iletilmiştir. Bu irtibat ve etkileşim, ülke ve bölgelerdeki yetimhane ve okul yetkililerinin ülkemizi ziyaretleri sırasında da devam ettirilmiştir. Bu sayede bir tecrübe paylaşımı sağlanmıştır. Bu noktada gidilen ülke ve bölgelerde uygulanan özgün yöntem ve metotlardan da istifade edildiğini belirtmek gerekir. Bu da yukarıda bahsettiğimiz kurumlarımızdan giden yetkili ve görevlilerimizin geri dönüş raporlarından anlaşılmaktadır.

İHH'nın destek verdiği yetimhane, okul, vakıf/dernek yetkilileri, yine İHH tarafından ülkemize davet edilerek çalıştaylar ve sempozyumlar düzenlenmektedir. Bu çalışmalarda eğitim-öğretim, etkili yönetim, barınma alanlarının fiziki standartları ve öğrencilerin gelecek planlaması gibi konu başlıkları ele alınmaktadır. Bu toplantılara MEB'den ve diğer bakanlıklardan katılan uzman ve yetkililer, görüş ve önerileriyle projeye katkı sunmaktadır.

Ülkemiz, dost ve kardeş ülkeler tarafından birçok alanda ilgiyle takip edilmektedir. Eğitim alanında da görülen bu ilgi, müfredattan planlamaya, fiziki yapıdan akademik gelişmişliğe kadar çok yönlüdür. Ülkemizin lise ve üniversite seviyesinde misafir öğrencilerin cazibe merkezi haline gelmiş olmasını da bu minvalde değerlendirebiliriz.

10 yıldır devam eden İyilikte Yarışan Sınıflar Projesi'yle okullarımızda 100 bine yakın yetim desteklenmiş, 70 binden fazla sınıf projeye katılım sağlamıştır.

20 bine yakın okula/kuruma yetim ataması yapılmış ve 5 milyondan fazla öğrenci proje hakkında bilgilendirilmiştir. Şu an Türkiye'de İyilikte Yarışan Sınıflar Projesi ile yaklaşık 3 bin okulda 7 bine yakın yetim desteklenmektedir.

İyilikte Yarışan Sınıflar Projesi'nin etkilerini değerlendirmek amacıyla projeye katkı sunan okullardaki öğretmen ve öğrenciler arasında bir araştırma yaptık. Bu araştırmanın detayları aşağıda yer almaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, İyilikte Yarışan Sınıflar Projesi'nin öğrenciler tarafından nasıl algılandığını incelemek; merhamet ve yardımlaşma gibi değerlerin güçlendirilmesine yönelik çalışmaların öğrenciler üzerindeki etkisini görmek; ayrıca öğrencilerin görüşlerini ve projeye yükledikleri anlamı kavramak amacıyla yapılmıştır. Çalışma, 2022-2023 eğitim-öğretim döneminde İstanbul ilinde seçilen ortaokul ve liselerde gerçekleştirilmiştir.

İlk aşamadaki amaç, öğrencilerin İyilikte Yarışan Sınıflar Projesi kapsamında öne çıkan merhamet ve yardımseverlik hakkındaki düşüncelerini incelemektir.

Yöntem

Araştırma için, seçilmiş okullarda öğrenci ve öğretmenlerle yapılan nitel görüşmelere dayalı araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu yapılırken, farklı okullardan bu kampanyaya katılmış öğrenci ve öğretmenler ile derinlemesine yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Bu inceleme için öğrencilere aşağıdaki yedi soru sorulmuştur.

1. "Yetim" ve "yetim çocuk" kavramlarını daha önce duymuş muydunuz? Bu kavramlar hakkında ne biliyorsunuz?
2. Mahallenizde veya okulunuzda yetim arkadaşınız var mı?
3. Yetimlere yardım yapıyor muydunuz?
4. İyilikte Yarışan Sınıflar Projesi'ni ilk ne zaman duydunuz? Duyunca ne düşündünüz?
5. Bu projeye katıldıktan sonra neler hissettiniz? Hangi olumlu yönlerinizin geliştiğini düşünüyorsunuz?
6. Bu projeye destek verdikten sonra yetimler konusunda daha duyarlı olduğunuzu düşünüyor musunuz?
7. **Okuldan mezun olduktan sonra da yetimlere yardım etmeyi düşünüyor musunuz? İmkânınız olsa yapar mısınız?**

İkinci aşama, eğitimcilerle yapılan nitel görüşmelerden oluşmaktadır. Amaç, kampanyanın öğrencilerde meydana getirdiği dönüşümle ilgili olarak eğitimcilerin gözlem ve görüşlerini öğrenmektir. Bu inceleme için eğitimcilere aşağıdaki sekiz soru sorulmuştur.

1. İyilikte Yarışan Sınıflar Projesi'ni ne zaman duyup gönüllü oldunuz?
2. Projeyi çocuklara anlattığınızda ne tepki aldınız?
3. Proje öncesinde çocukların infak duyguları ve yetim konusundaki duyarlılıkları üzerine ne söylersiniz?
4. Proje öncesi ile karşılaştırdığınızda sonrasında bir fark oldu mu? Olduysa bu fark olumlu mu yoksa olumsuz mu? Olumlu/olumsuz bu farkı açıklayabilir misiniz?
5. Çocukların yetimler ve infak konusundaki görüşlerinde bir değişim olduğunu söyleyebilir misiniz? Olduysa nasıl?
6. Böyle bir proje olmasaydı ne olurdu; yetimlerle yardımlaşma konusunu sadece sözel olarak anlatmanız yeterli etkiyi yaratır mıydı?
7. Bir eğitimci gözüyle projeye katılım öncesi ve sonrasını düşündüğünüzde öğrencilerinizin daha yardımsever olduğunu veya bu proje sayesinde yardımseverlik duygularının geliştiğini söyleyebilir misiniz?
8. Bu projeye katılan sınıf öğrencilerinin tutum ve davranışlarında belirgin bir iyileşme gözlemlediniz mi?

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma iki aşama halinde gerçekleştirilmiştir: Birinci aşamada kampanyaya katılmış olan öğrencilere yönelik hazırlanan anket ve bu ankette yer alan sorular cevaplandırılmıştır. İkinci aşama ise projede gönüllü olarak yer alan öğretmenlerle nitel görüşmeler yapılmıştır. Derinlemesine yapılan mülakatlara dayalı nitel görüşmeler sonrasında öğrencilerden alınan veriler ile öğretmenlerden alınan veriler bir araya getirilmiş ve birbirini destekleyen yanlarının yanı sıra, farklı görülen unsurlar analiz edilmiştir.

Bulgular ve Tespitler

Araştırma sırasında odak grubu oluşturan öğrencilere yöneltilen sorular, öğrencilerin çoğunun "yetim", "yetim çocuk" kavramlarından haberdar olduğunu göstermiştir. Ayrıca pek çok öğrencinin bir yetim arkadaşı, tanıdığı veya komşusu olduğu da anlaşılmaktadır. Öğrencilerin birçoğunun yetimlere yardım etmeye, onlar için ellerinden geleni yapmaya istekli oldukları, çalışmanın çıktıları arasındadır. Araştırmaya katılan öğrenciler İyilikte Yarışan Sınıflar Projesi'ni ilk defa ilkokulda

duyduklarını belirtmiştir. Projenin kendilerine birçok katkısı olduğunu, bireysel ve toplumsal değerlerinin gelişmesinde etkili olduğunu ve kendilerini **daha iyi ve daha mutlu hissettiklerini** söylemişlerdir. Mesela ankete katılan bir öğrenci, "*Güzel, iyi hissettim. Mutlu oldum. Daha çok yardım etmek istedim. Benim de İHH'da yetim kardeşim oldu. Yetim kardeşlerimiz için kumbaram var. Sadaka atıyorum, birikince kardeşlerimize gönderiyorum.*" demiştir. Projenin olumlu etkilerinden biri de çocuklarımıza **paylaşma ve yardımlaşma** gibi değerleri aşılaması olduğu gözlenmiştir. Araştırma sonucu bizlere İyilikte Yarışan Sınıflar Projesi'ne katılan öğrencilerin **duyarlılıklarının** arttığını, yetimlere yardım etme konusunda çabaladıklarını göstermiştir. Projeye katılan pek çok öğrenci, paylaşmanın kendilerini iyi hissettirdiğini, hatta ileriki yaşlarında imkânları arttıkça daha da fazla yardım etmeye çalışacaklarını belirtmiştir. Bir öğrenci "*Onlara para verirsek giysi, oyuncak ve yiyecek alabilirler. Öyle olunca mutlu oluyorum.*" diyerek aslında İyilikte Yarışan Sınıflar Projesi'yle yetim kardeşleri için bir şeyler yapabilmenin, onlara yardımcı olabilmenin ve bir kardeşini sevindirebilmenin kendisinde yarattığı **mutluluk halini** ifade etmiştir. Bu araştırma sürecinde öğrencilerin vermiş olduğu cevaplar, yetimlere yönelik bu projenin öğrencilerde istek, heves, sorumluluk bilinci, merhamet, yardımseverlik gibi birçok değeri uyandırdığını ortaya koymuştur. Sadece içinde bulundukları zaman dilimi için değil, en önemlisi gelecek yıllar için **merhametli bir toplum yetiştirmek** adına bir zemin oluşturduğunu gösteren önemli çıktılar gözlenmiştir.

Araştırmanın ikinci aşamasını oluşturan öğretmenlere yönelik anket sonuçları, bazı öğretmenlerin İyilikte Yarışan Sınıflar Projesi'ni yıllar önce duyduğunu bazılarının ise çalıştıkları okullar vesilesiyle duyduğunu göstermiştir. Öğretmenler projeyi öğrencilere anlattıklarında oldukça **olumlu dönüşler** aldıklarını ifade etmiştir. Öğrenciler yardıma ihtiyacı olanlara yardım edebilmenin **kendilerini mutlu hissettirdiğini**, yetim kardeşleri için **üzüldüklerini/acıma duygusu hissettiklerini** fakat bu kampanya sayesinde **sevindiklerini/çare bulduklarını** öğretmenlerine belirtmiştir. Ayrıca pek çok öğretmen, kampanyanın duyurulmasından sonra öğrencilerin ihtiyaç sahiplerine, yetimlere, muhtaç ve mağdurlara **nasıl yardım edebilirim** düşüncesi içine girdiğini söylemiştir. Bir öğretmen "*Güzel bir bakış açısı kazandılar. Bencillik etmek yerine tanımadıkları, görmedikleri yardıma ihtiyaç duyan kişileri düşünüp onlar için çabaladılar.*" demiştir. Dolayısıyla bu kampanya ile öğrencilerin **yetime bakışının olumlu yönde geliştiği** ve **duyarlılıklarının** arttığı öğretmenler tarafından ifade edilmiştir. Hatta bazı öğretmenler öğrencilerde **merhamet** duygusundaki artışla birlikte; **akademik başarıda artış, görev ve sorumluluk bilincinde artış, sınıf ve okulda sorumlu davranma, daha çok empati kurma, şiddet eğiliminde**

ve akran zorbalığında azalma vb. etkilerin de gözlemlediğini söylemiştir. Bu proje öncesi ve sonrası ile ilgili değerlendirmede öğretmenler öğrencilerin yetimler konusundaki **farkındalıklarının arttığını**, harçlıklarını yetim kardeşleriyle **paylaşmayı öğrendiklerini** belirtmiştir. Konuyla alakalı olarak bir öğretmenin "*Daha duyarlı davrandıklarını ve arkadaşlarına karşı hal ve hareketlerinde daha olumlu olduklarını gözlemliyorum.*" sözleri, aslında projenin sadece yetimler için değil öğrenciler için de son derece olumlu etkileri olduğunu göstermektedir. Ayrıca öğrencilerin okul içerisinde projeye destek olacak farklı yan faaliyetler düzenledikleri de gözlemlenmiştir. Kendisiyle görüşülen bir öğretmen şunları söylemiştir: "*Bu kampanya ile öğrencilerin duyarlılıkları arttı. Düzenli olarak cuma sadakası toplayıp yetim kardeşlerimize destek olmaya çalışmamız, yetimler için kermesler düzenlememiz diğer öğrencilerimizin de farkındalığını artırdı. Örneğin cuma günü sadaka için para getirmeyi unutanlar, çoğu zaman sonraki günlerde kendi harçlıklarından bir bölümünü sadaka kumbaramıza atıyor.*" Diğer bir öğretmeninin kampanyayla ilgili "*Böyle bir kampanya olmasaydı farkındalık düzeyleri bu kadar artmazdı. Sözel olarak anlatmak, eylemdeki etkiyi bırakmazdı.*" sözleri de öğrencilerin farkındalıklarının artmasının en önemli nedeninin bu proje olduğunu göstermiştir.

Öğretmenlerin değerlendirme ve gözlemleri, projeye katılan gençlerimizin merhamet duygularının söylemden eyleme geçtiğini ortaya koymuştur. Araştırmamızın sonucunda ulaşmış olduğumuz bulgular yukarıdaki gibidir.

Bununla beraber, İHH İnsani Yardım Vakfı'nın çocuklar için iyilik kapılarından birini aralamayı ve nerede olursa olsun iyilik yapmayı vazgeçilmezleri haline getirmeyi amaçlayan İyilikte Yarışan Sınıflar Projesi için yaptığı Blob Ağacı uygulamasının çıktılarından bazıları da şu şekildedir:

• Öğrencilerde, özellikle bilgi ve farkındalık düzeyinde yetim kavramı, ailenin değeri, yardımlaşmanın önemi konularında dikkate değer gelişmeler olduğu gözlemlenmiştir.

• Bu proje sayesinde dünyanın farklı yerlerindeki yetim çocukların ülkelerindeki yaşam şartları konusunda bilgi sahibi oldukları; onların yaşam şartlarını anlamaya çalışırken kendi yaşam şartlarının değerini fark ettikleri görülmüştür. Mesela bir öğrenci, "*Bu projeye dahil olmasaydık, yetimin ne olduğunu bu kadar bilemezdik. Daha duyarsız olurduk. Arkadaşlarımıza bu kadar önem vermezdik. Ailemizin değerini daha iyi anladık.*" diyerek aslında projenin katılan öğrenciler üzerindeki olumlu etkilerinin ne kadar geniş olduğunu göstermiştir.

• Bu proje öğrencilerde; **kolektif bir bilinç geliştirmesi**, **paylaşmanın/yardımlaşmanın ve iyi insan olmanın mutluluğunu hissettirmesi, sorumluluk sahibi, özverili ve diğerkâm olmayı öğretmesi, ailenin değerini fark ettirmesi, empati ve kişisel muhasebe yeteneğini geliştirmesi ve öğretmen-öğrenci ilişkisine farklı bir boyut kazandırması** gibi önemli değişimlere sebep olmuştur.

• Öğrencilerin günlük davranışlarında değişimler gözlenmiştir. Bir öğretmenin "*Özgüvenleri yükseldi. Bir müddet sonra kendi akranlarının belirli davranışlarını beğenmemeye, eleştirmeye başladıklarını gördük. Kendisiyle diğer akranı arasında bir fark koyabiliyor. Çünkü kendisi bir yetime ulaşabiliyor. Onun için üzülüyor, onun için kendi harçlığından ayırıyor. Kimlik gelişimi de tamamlanma aşamasında olduğu için bu önemli. Arayışların olduğu, deneme yanılmaların olduğu, atakların olduğu bir dönemde bu proje tam da hayatın içerisinden onlara temas edebiliyor*." sözleri, öğrencilerde gözlenen değişimleri özetlemektedir.

• Pek çok öğretmen öğrencilerin bakış açısının genişlemesi ve değişmesiyle sınıf içi huzurun arttığını, akranlar arası iletişimin geliştiğini, ayrıca öğrencilerin aileleriyle olan iletişiminin de pozitif anlamda değiştiğini söylemiştir. Burada belirtilen sonuçlarla ilgili öğretmenlerin aşağıdaki ifadeleri örnek gösterilebilir: "*Belirli maddi yeterliliği olmayınca çocuklar kendilerini mutsuz hissedebiliyor ya da belirli arkadaş grupları içinde kısılıp kalabiliyor. Ama bu projeye dahil olmak, başka bir dünyanın da olduğunu ve bir dünya insanın acı çektiğini, kendisinin belki çok kıymetini bilmediği aile ortamına her çocuğun sahip olmadığını fark etmesini sağlıyor. Bu tarz* ***merhamet projeleri*** *gençlerin olaylara daha ciddi ve sorumlu bakmalarına vesile oluyor. Son 20-25 yıldır özellikle İstanbul'da şu tablo ile çok karşılaşıyoruz. Çocuk 12 yaşında ama sorumluluk yaşı 8-6. Böyle geriden takip ediyor. Çünkü aileler çok korumuş. Gerçek hayatla da tanışma imkânları sınırlı. Bu proje onların gerçek hayatla temas etmelerini sağlıyor. Farkında olmadıkları başka hayatlar olduğunu gösteriyor.*" "*Öncelikle yetimin ne olduğunu öğrendiler. Yetim ne hocam, diyenler oldu mesela bu projeyi duyduklarında. Kimisi biliyor, kimisi bilmiyor. Yetimin ne olduğunu öğrendikten sonra toplumumuzda da yetimler olduğunu, onlara da destek olmamız gerektiğini fark ettiler. Bu duyarlılığı kazandılar. Yetime sadece maddi olarak değil, manevi olarak da destek olunması gerektiğini öğrendiler. Bu önemli. Buradan yola çıkarak ihtiyaç sahibi diğer insanlara da yardım etmek gerektiğini kavramaya başladılar bu proje sayesinde.*"

Değerlendirme

Medeniyetimiz olan İslam, önce kişiyi inşa eder, inşa edilmiş kişiden hareketle de toplumu inşa eder. İnsan toplumsal bir varlıktır; dolayısıyla insanın topluma karşı görev ve sorumlulukları vardır. Bu sorumluluklar insan-Allah, insan-insan, insan-toplum ve insan-çevre olarak belirlenmektedir. Sevgi, kardeşlik, dostluk, iyilik ve ikram, kötülükleri önleme, hak bilinci ve hakka saygı, insanı değerli bilme ve değer verme, her insanın yaratılışta eşit olduğu bilinci ve ötekileştirmeme, paylaşma, şahsiyet ve onurun korunması, insanın insana ve topluma karşı sorumluluklarından bazılarıdır.

Merhametli olmayı küçük yaşta uygulayarak öğrenen insan, hayatının her evresinde buna uygun davranır; bununla ilgili herhangi bir yorgunluk ve bıkkınlık hissetmez. Tam aksine yaptığı her iyilik onu mutlu eder ve faydalı olduğunu gördükçe daha fazla fayda üretmeye gayret eder. Böylece, büyük İslam alimi Gazzâlî'nin dediği gibi, merhametli davranmak ve iyilik yapmak bir meleke halini alır.

Bir yetimi destekleyen ortaokul ve lise öğrencisi gençlerimizin çoğunun üniversite eğitimleri sırasında veya sonrasında da benzer duyarlılıklar gösterecekleri ve her zaman hayırsever ve merhametli bireyler olarak topluma ve insanlığa faydalı işler yapmaya gayret edecekleri beklenebilir. Bu amaçla sivil toplum örgütleri ve gönüllü teşekküllerde çalışarak, bu tür hayır kurumlarının çeşitli kademelerinde aktif görev almaları çok daha kolay olmaktadır. Dolayısıyla küçüklükte kazanılan merhamet ve diğerkâmlık duygularının, bireylerin hayatlarının her aşamasında bu tür merhamet projelerinin desteklenmesi ve toplumsal yardım çalışmalarında yol gösterici olmayı sürdürecektir. Nitekim bu çalışmaya konu olan projeye katılan gençlerimizin çalışmaları, çevrelerinde de yardımlaşma ve dayanışma konusundaki farkındalığı arttırmaktadır. Bu da sadece bireylerin değil, genel anlamda tüm toplum ve insanlık adına büyük bir kazanıma dönüşmektedir. Zira iyilik ve merhamet kişiden aileye, aileden akrabaya, akrabadan komşuya yayılarak toplumun tamamını saran bir ortam yaratmaktadır.

"*Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz!*" (Âl-i İmrân, 92) ayetinde zikredilen bu hedef, İslam medeniyetinin vakıflar dahil birçok kurumsal yapının ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Zira insanın fıtratında var olan iyi olma ve iyilik yapma duygusuyla girişilen işler zamanla kurumsallaşarak müesseseleşmiştir. Bu kurumların ilk numunelerini de Hz. Muhammed'den (sav.) öğrenmiş bulunmaktayız. İyilikte hedef olarak konan vakıf kültürü günümüze kadar ulaşmıştır. Bu hedef, kişinin kazancından ihtiyacından fazla olan miktarı/malı insanların, hayvanların ve hatta çevrenin ıslahına kullanılmak üzere terk etmesi yani

vakfetmesidir. Bizim medeniyetimize mahsus insana yardım etme duygusunun tecessüm etmiş yapıları olan vakıflar, insani yardım dernekleri ve teşekkülleri, merhamet kültürüyle yetiştirdiğimiz bu gençlerimiz sayesinde gelişerek ve çoğalarak varlıklarını devam ettirecektir. Dolayısıyla bu ve benzeri çalışmalardaki amaçlardan biri de merhamet medeniyetimizin emektarlarını yetiştirmek olduğundan İyilikte Yarışan Sınıflar Projesi gibi iyilik projelerinin sürdürülmesi büyük önem arz etmektedir. Zira bir nevi merhamet eğitimi niteliğinde olan bu ve benzeri projeler, insanların birbirine karşı saygılı, sorumlu ve diğerkâm olmalarına vesile olmaktadır. Muhakkak ki özünde iyilik ve merhamet olan gençlerimizin bu duygu ve ahlakla geleceğe ilerlemesi, toplumumuz ve insanlık için son derece kıymetlidir.

Merhametten kaynaklanan yardımlaşma duygusu, ahlaki bir haslettir. Kökü ahlaka dayanır. Ahlak ise söylemden ziyade eylemdir. Bilginin uygulanmasıyla varlığını ortaya koyan bir niteliğe sahiptir. Bu ve benzeri ahlaki umdeler çocukluktan itibaren aşılanması gereken değerlerdir. Bazı güzel karakterler, küçüklükte kazandırılmadığı taktirde ilerleyen yaşlarda benimsetilmesi çok daha zor hatta imkânsız hale gelebilir. Çocuklarımıza, gençlerimize bu ahlaki özellikleri kazandırırsak toplumumuzu ahlaki seviyesinin yükselmesi ve erdemli bir toplum haline gelmesi çok daha kolay olacaktır. Onları birbiriyle çekişmeyen, kavga etmeyen, komşusuyla belli bir hukuk içerisinde geçinen, büyüğüne hürmetkâr, küçüğünü koruyan, bulunduğu toplumu muhafaza eden ve geliştiren bir gönül zenginliğine ulaştırabiliriz. Biz eğitimciler bu umudu beslemeliyiz, yaşatmalıyız ve ileriye taşımalıyız. Gençlerimizi yetiştirirken gerekli ve etkili bütün verileri kullanmalıyız. İnanç ve medeniyetimize mahsus değerlerimizden güç alarak gençlerimizi donatmalıyız.

Gazzâlî, eğitimin ilk amacı olarak ahlakın güzelleştirilmesini savunur ve anne, baba ve öğretmenlerin kendilerine Allah'ın emaneti olarak verilen çocukları eğitmekle yükümlü olduklarını söyler. Çocukları anne babaya verilmiş ilahi bir emanet olarak kabul eden Gazzâlî, eğitimin öncelikle ailede başladığını çünkü bir çocuğun ailedeki kişisel eğitiminin onun ruhuna ve bedenine yönelik olduğunu belirtir. Gazzâlî, çocuklara fazilet, adalet, sevgi, acıma, iyilik ve şecaat gibi değerlerin kazandırılmasını öncelik olarak görür. Bu maksatla da önce anne ve babanın bu değerleri çocuğa göstermesi gerektiğini söyler. Hasılı ebeveynler çocuklara bu değerleri kazandırmak için onlara sevgisini belli edecek davranışlarda bulunmalıdır (Durakoğlu, 2014).

Gazzâlî'ye göre, aileyle birlikte ahlaklanma kurumu olarak nitelendirilen diğer bir kurum okuldur; o öğretmenlerin anne ve baba kadar etkili olduğunu düşünür

(Bayrakdar, 2008). Ancak aile ve okulun birlikte ortak değerleri vermesi koşuluyla genç dimağların güçlü karaktere sahip olmaları mümkündür. Ailede farklı, okulda farklı değerlerin aşılanmaya çalışılması, yetişen nesil açısından ciddi bir dezavantaj olabilmektedir.

Gazzâlî, iyi ahlakı "hüsnü'l-huluk" kötü ahlakı ise "sûü'l-huluk" olarak tanımlar. Ona göre güzel ahlak, insanın temel duygularının değerler yoluyla uygun bir şekilde dengelenmesiyle ortaya çıkar. Eğer insan bu temel değerlerden yoksun bırakılırsa kötü ahlaklı olur. Gazzâlî, güzel ahlakı hayatın her anında etkisini gösteren değerler sistemi içinde düşünür ve insanın güzel ahlak sahibi olmasının en önemli aracının eğitim olduğuna inanır. Ona göre eğitim, insanı temel duygularının aşırılıklarından kurtarmanın tek yoldur (Durakoğlu, 2014).

Medeniyetimiz insan-insan ilişkisinde; ademiyet, insan onurunun varlığı ve korunmasının gerekliliği, merhamet ve îsâr gibi temel değerlerden bahsetmektedir. *Ademiyet*, kelime manası itibarıyla "insanlık, beşeriyet, insana yakışır şekilde davranma, yokluk" (Kubbealtı Lugatı-Ademiyet) anlamlarına gelmektedir. *İnsan onurunun varlığı ve korunmasının gerekliliği*, kaynaklardaki anlatımlarda insanın dinine, mezhep ve meşrebine, ailevi kökenine, ırkına, rengine ve diline, toplumsal konumuna, yaşam tarzına ve cinsiyetine bakılarak ayrımcılığa tabi tutulamayacağını, ötekileştirilemeyeceğini, yadırganıp yargılanamayacağını tam aksine herkesin canının, malının, ırzının/namusunun, akıl sağlığının ve inancının muhafaza edilmesi ve emniyet altına alınması gerektiğini söyler (Çakmak ve ark. 2021). Bu ilkeler bize muhatabımız olan her insanın değerli, saygın, hürmete layık, yaratılışta eşit, muhataplık olarak denk ve Allah'ın kıymet verdiği, ruhundan üflediği (Secde, 7, 8, 9) bir yaratılışa sahip olduğu bilincinde olmamızı öğütler.

Her insan onurlu, izzetli ve şerefli olarak yaratılmıştır (Tin, 4). Bu nitelikler bizzat yüce Allah tarafından insana verilmiştir; dolayısıyla hepimiz insanın yaratılışından kaynaklanan üstünlük özelliğini bilmek, kabul etmek ve korumakla sorumlu olduğumuzu idrak etmeliyiz. Medeniyetimiz/İslam, statüye dayanan üstünlük anlayışını reddeder ve takvayı esas alır. Ayette Allah katındaki asıl üstünlüğün takva olduğu bildirilmektedir (Hucurât, 13). Buna göre bütün insanlar Allah katında yaratılış olarak eşittir. Ademiyet ve insanın onurlu, izzetli ve şerefli olduğunu kabul eden akıl ve kalp, muhatabı olan insana merhameti kolaylıkla gösterir; aksi bir tutum imkân dâhilinde değildir.

Sözlükte "acımak, şefkat göstermek" anlamına gelen *merhamet*, Allah'tan gelen bir duygudur. İnsan kendi türü ve diğer yaratılmışlara merhamet etmeyi bu

duygudan hareketle ortaya koyar (Çağrıcı, 1-20). Gazzâlî ve Fahreddin er-Râzî'ye göre, merhametten asıl maksat muhtaç olan kişinin sıkıntılarının giderilmesi ve rahata erdirilmesidir. Yoksa merhamet, kişinin yaptığı yardım sebebiyle vicdanını rahatlatması değildir. Yani bir ihtiyaç sahibine yardım eden kişi, bu yardımı hissettiği acıma duygusundan kurtulmak için yapıyorsa bu kişi merhametli sayılmaz, yardım da yapmış sayılmaz; çünkü asıl amaç, ihtiyaç sahibini rahata erdirmektir (Gazzâlî, 39; Fahreddin er-Râzî, 119).

Gazzâlî; merhametle aynı manaya gelen Allah'ın "er-Rahman" isminin kula yansımasını "Allah'ın gaflete dalmış kullarına dahi merhametle muamele etmek, şiddete başvurmadan, yumuşak bir üslûpla vaaz ve nasihat ederek onları gafletten kurtarmak, isyankârlara eziyet etmek yerine merhamet nazarıyla bakmak" şeklinde ifade etmiştir. "er-Rahmet" isminin yansımasını da "kişinin gücü yettiğince malıyla, mevki ve itibarıyla muhtaç durumdaki her insanın imdadına yetişmek, çevresinde ve memleketinde yetişebildiği her fakirin ihtiyacını karşılamak, bunlara gücü yetmiyorsa onun için dua edip üzüntüsünü izhar ederek sıkıntı ve ihtiyacına ortak olduğunu kendisine hissettirmek" şeklinde açıklamıştır (*el-Maḳṣadü'l-esnâ*, 39-40).

İslam medeniyeti insanın insana merhametli olmasını daha bir üst seviyeye çıkarmak suretiyle yüksek bir hedef koymaktadır. O da *îsâr* hasletidir. Yani kişinin kendi ihtiyacı olduğu halde muhatabını/kardeşini öncelemesidir. Bu da duygu ve düşünce değil eylemdir. Bunun en güzel örneğini Medineli Müslümanların Mekke'den göçüp gelenlere muamelesinde görürüz. Onlar tarlalarını, bahçelerini, evlerini, hayvanlarını kısaca tüm imkânlarını bölüşmüşlerdir (Haşr, 9; Sahihi Buhari 4889; Sahihi Müslim 2054). Site devletlerinin hüküm sürdüğü bir zaman diliminde başka bir devletten gelenlere eşit vatandaşlık hakkı tanımışlardır. Hatta şunu da iddia edebiliriz; eşit vatandaşlık değil pozitif ayrımcılık yapmışlardır. Îsâr anlayışı, muhatabı kendinden daha fazla düşünme ve önceleme fikrini ve hissiyatını taşıdığı için bu anlayışın insan-insan, insan-toplum ve toplum-toplum ilişkilerinde huzur ve barışın zeminini teşkil eden temel bir anlayış olduğunu söyleyebiliriz. Huzurun, mutluluğun, iyiliğin ve merhametin kaynağı olan duygulardan biri de muhatabı üstün tutma kavrayışıdır ki, îsârın kelime manalarından biri de "bir şeyi veya bir kimseyi diğerine üstün tutma"dır (Çağrıcı 1-20).

Biz çocuklarımızı ahlakın bu dört temeli üzerine yetiştirebilirsek hem kendimize hem de toplumumuza büyük bir iyilik yapmış oluruz. Zira iyi hasletlere sahip insanlardan oluşan bir toplum iyilik üretir. Bu hasletlerle yetiştirilen gençler arasında akran zorbalığı, duygusal istismar, fiziksel şiddet gibi olumsuzluklardan bahsedil-

mez. Kıskançlık, haset, dedikodu, gıybet, yalan ve iftira gibi kötü fiiller gençlerin zihninde ve vicdanında yer bulmaz. Ayrıca yukarıda bahsedilen niteliklerle büyüyen gençler sokağın kötülüklerinden de korunur.

İyilikte Yarışan Sınıflar Projesi'ne katılan öğrenciler yapılan bilgilendirme sunumları ve geri dönüş raporlamaları sayesinde dünyada kaç ülkede ve kaç bin yetime merhamet elinin uzatıldığını; kendi ülkeleri dışında ülkeler, kendi toplumları dışında toplumlar, kendi mağdur ve muhtaçları dışında mağdur ve muhtaçlar olduğunu öğrenmektedir. Bu bilgiler gençlerin duyarlılığını artırarak çevrelerini, yakınlarında olan biteni görmelerini sağlamakta; yaptıkları yardımlar ve gösterdikleri duyarlılık ayrı bir mutluluk ve özgüven inşa etmelerine sebep olmakta ve sahip oldukları önemli bir yönlerini keşfetmelerine fırsat vermektedir.

Ayrıca uzak coğrafyaların insanlarıyla duygusal ve fiziksel irtibat kurmayı erken yaşlarda başaran birey/genç, bu sayede ileride atılacağı farklı ufuklar için zihinsel ve duygusal bir zemine sahip olur. Sivil toplum bilinci edinerek elde ettiği kazanımlarını ileride içinde yer alacağı özel sektör ve kamu kurumlarına da yansıtabilir ve bu sayede yüksek bir farkındalıkla hayatına devam edebilir; olaylar karşında daha bütüncül bir kavrayış ve anlayış sergileyebilir. Çocuklarımıza okulda kazandıracağımız bu bakış açısı/bu yeti, aynı zamanda ülkemizi ileriye taşıyacak vizyoner toplumun temelini de teşkil edecektir.

Türkiye'de İHH'nın düzenli olarak desteklediği yetim sayısı 80 ilde 14 bine yakındır. İyilikte Yarışan Sınıflar Projesi'nin başlamasıyla ulaşılan yetim sayısı hem dünyada hem de Türkiye'de önemli ölçüde artmıştır. Türkiye'de projeye dahil edilen yetim sayısının artışında öğretmen ve idarecilerin okullarındaki yetimleri de vakfa yönlendirmesi etkili olmuştur. Okullarımızdaki yöneticiler, idareciler ve öğretmenler, bu proje sayesinde okullarında, sınıflarında bulunan yetimlerin bir kez daha farkına varmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Etkilenen ve etkileyen yönüyle insan sosyal bir varlıktır. İnsan dışındaki her canlı doğar doğmaz hayata tutunabilirken insanın belli bir yaşa kadar bir yetişkine bağlı olarak yaşama zorunluluğu vardır. Çünkü insan doğuştan bir başkasına muhtaç yaratılmıştır (Hucurât, 13). Bu muhtaçlığın duygusal temeli şefkat ve merhamete dayanır. İnsanı hayata bağlayan da bu iki fıtri ve ilahi duygudur. Bu duygu ile insan aileyi, toplumu, çevreyi imar eder; hukuku oluşturur; toplumsal mekanizmalar kurup geliştirerek ülkeler ve devletler inşa eder. Daha rahat bir yaşama erişmek için

tekniği ve teknolojiyi geliştirir; konforlu yaşam alanları oluşturur. Estetik ve mimari kaygıyla şaheserler inşa eder.

İnsan, yaratılışı itibarıyla toplumsal bir varlık olduğundan bütün bu saydıklarımızı ve sayamadıklarımızı yaparak, planlayarak medeniyeti oluşturur; hatta oluşturmakla da kalmaz, geliştirerek devam ettirir. Ancak insan, merhametten uzak olur ya da uzaklaştırılırsa bu güzel duygulardan koparak kötülük ve zulme dalar; şiddeti tırmandırır. Tarihi süreçten bakılınca insan kendine ve çevresine en büyük kıyımı, zulmü, merhametsizlik ve hoşgörüsüzlüğü ve dolayısıyla katliamı yapmış demektir. Bu yönüyle de "eşrefu'l-mahluk" (en şerefli) olarak yaratılan insan, hayvandan daha aşağı konuma düşmüştür (A'râf, 179).

Şefkat ve merhameti yaşatmak niyetiyle öğretmenlerin, velilerin, yöneticilerin eğitimde tek enstrümanın tanımlı müfredat olmadığını bilmeleri bu yönüyle büyük önem arz etmektedir. Buna matuf resmi ve özel vakıf ve derneklerin çalışma sistemleri, faaliyet alanları öğrenilmeli, öğrencilerimize de küçük yaşlarından itibaren merhametli olmaları öğretilip uygulatılarak belletilmelidir. Çünkü bu kurumlar aynı zamanda birer merhamet eğitim merkezleridir. Aile kurumundan sonra gelen okul, öğrenciler için merhamet ve yardımlaşma gibi değerlerin öğretildiği daha da önemlisi bu değerlerin kazandırıldığı ikinci kurumdur.

Toplumda cari olan muhtaç, mağdur, yardım, destek, yetim gibi kavramların öğrencilere küçük yaşlardan itibaren öğretilmesi; yine aynı öğrencilerin ihtiyaç sahiplerinin yerinde tespitinden müracaat evrakı hazırlanmasına, yardım kolisi teslimine kadar, gereken ve gerçekleşen fiili yardımlara tanıklık etmesi ve destek olması, öğreticilik anlamında önemli bir kazanım olacaktır. "*Kim bir Müslümanın sıkıntısını giderirse Allah da kıyamette onun sıkıntılarından birini giderir*" (Buhari, "Mezalim", 3). Buradan hareketle öğrencinin duyarlılığı, bilinci ve hassasiyeti gelişerek devam edecektir. Bu minvalde değerlendirildiğinde birlik ve beraberliğin pekişerek anlam kazandığı okul ortamında, bir duyarlılık ve sorumluluk yelpazesi oluşturulmuş olacaktır. Neslimizin, geleceğimizin ve en önemlisi medeniyetimizin bekası buna bağlıdır.

Böylece öğrenci, çevresini bu anlamda tanır, mağdur ve yoksulu fark eder. Bu kişilere yardım etmek için resmi, özel kurum ve kuruluşlar olduğunu, onların büyük bir gayret ve fedakârlıkla çalıştığını gördüğünde onun da duyarlılığı artar. Bu da sorumluluk duygusunun gelişmesine vesile olur. Nihayetinde bu etki, çocuklarımızın değer ve ilkeler çerçevesinde anlamlı bir hayat anlayışına sahip olmasını

sağlayacaktır. Bu bireysel gelişim ve artan farkındalığın olumlu etkileri, yukarıda özellikle anket sonuçlarının değerlendirilmesinde verilmiştir.

Bu noktada öğretmenlere de büyük sorumluluk düşmektedir. Duyarlı, sorumlu ve **hedef odaklı bireyler** yetiştirmek isteyen her öğretmen, öğrencilerine yardımsever ve merhametli olmanın önemini vurgulayan çalışmalar yaptırmalı; bu tür çalışmalara destek vermeli ve verdirmeli; davranışlarıyla öğrencilerine örnek olmalıdır. Muhtaç kişi ve aileleri öğrencileriyle birlikte ziyaret etmelidir. Böylece öğrenciler hem ailelerinin, arkadaşlarının, komşularının imkânları konusunda farkındalık kazanacak hem de kendi yaşamları dışında **başka yaşamlardan** haberdar olacaktır. Dolayısıyla bu farkındalık minimal ölçekte dahi olsa onların **bencillikten kurtulmalarının** ilk adımı olacaktır.

Nihayetinde tanımak yakın tanımayı, yakın tanıma dinlemeyi, dinleme paylaşmayı getirir. Bunu yakın ve dar çevresinde öğrenen ve uygulayan öğrenci yardımı, yardımseverliği geniş kapsamda öğrenir ve yaşar. Bu da eğitimin bir parçasıdır. Eğitimciler olarak öğrencilerimize **merhamet bilincini** kazandırdığımızda onlarda sorumluluk bilincinin gelişmesine de katkı sağlamış oluruz. Umulur ki, Milli Eğitim Bakanlığımız bu amaca yönelik projeleri geliştirip daha fazla sahiplenerek devam ettirebilsin.

Bu çalışmamızın ortaya koyduğu çıktılar çerçevesinde tespit ettiğimiz bazı önerileri şu şekilde sıralanabilir:

- Gençlerimizin eğitimi sadece okullara ve müfredata sıkıştırılmamalı, sosyal sorumluluk projeleriyle gençlerimiz geleceğe hazırlanmalı.
- Merhametli olma küçük yaşlardan itibaren öğretilip tatbik ettirilmeli.
- Bu tür projeler anaokulundan liseye kadar devam ettirilmeli.
- Üniversite düzeyinde ders olarak okutulmalı ve üniversitelerle ortaklaşa projeler yapılmalı.
- Merhamet ve yardımlaşma aileden başlayarak akraba, komşu, okul ve toplumun geneline yayılmalı.
- Merhamet ve yardımlaşmayı bilgiden bilinç düzeyine taşımanın yolları bulunup uygulanmalı.
- Aileler ve eğitimciler çocuklara/gençlere insani değerleri derinlikli bir şekilde öğretip uygulatacak bilince ve donanıma sahip olmak için çalışmalı.
- Aileler, yardımlaşma ve dayanışmaya yönelik çalışmalara katılarak çocuklarına örnek olmalı.

• Çocuklarda bencillik ve ihtiras gibi olumsuz duyguların gelişmesine meydan verilmemeli; evde, okulda, sosyal hayatta bununla ilgili gerekli hassasiyet gösterilmeli.

• Ebeveynler, öğretmenler ve diğer büyükler çocuklara nefis ve irade eğitimi konusunda örneklik teşkil etmek zorunda olduklarını unutmamalı, buna uygun hareket etmeli.

• Tüm sendikalar, İyilikte Yarışan Sınıflar Projesi ve benzeri merhamet projelerine dahil edilmeli.

• Her sene yeni eğitim-öğretim yılı başlamadan MEB'in yönlendirmesiyle okullarda düzenlenen seminerlerde projenin tanıtımı yapılmalı.

• İlçe millî eğitim müdürlüklerinde İyilikte Yarışan Sınıflar Projesi ile ilgili komisyon oluşturulmalı ve her okuldan bir temsilcinin bu komisyona üye olması sağlanmalı.

• Okullarda projeye yönelik kamu spotları hazırlanmalı.

• Bakanlık nezdinde yürütülen bu çalışmaların çıktıları, yıl sonu itibarıyla geri dönüş ve değerlendirme raporlarıyla üst mercilere sunulmalı.

• Yetimlerin hayatını konu alan kısa film çalışmaları hazırlanmalı/yaygınlaştırılmalı.

• Üniversitelerde gönüllülük ve iş birlikleri konusunda sivil toplum perspektifini yansıtan dersler okutulmalı.

• Gönüllülükle alakalı kanuni düzenlemeler yapılmalı.

• Kamuda ve özel sektörde çalışan personel ve memurların yılın belli haftalarında sivil toplum kuruluşlarının yürüttüğü sosyal sorumluluk projelerinde gönüllülük kapsamında görev almaları sağlanmalı.

• Belediye ve muhtarlıklarda toplumsal duyarlılığın, komşuluğun, yardımlaşmanın anlatıldığı ve yaşatıldığı program ve etkinlikler düzenlenmeli.

• Diyanet İşleri Başkanlığı, yılın belli hafta ve günlerinde yardımlaşmaya dair hutbe okutup vaazlar vermeli, etkinlikler düzenlemeli.

• Sinema sektörü, yapımlarında yardımlaşma, dayanışma ve merhametli olma konularına vurgu yapmalı.

• TRT ve özel yayın kurumları gerek kamu spotu olarak gerekse programlarında yukarıdaki başlıklara yer vermeli; yardımlaşma ve dayanışmanın önemine vurgu yapan özel programlar ihdas etmeli.

Kaynakça

Bayrakdar, M. (2008). *İslam felsefesine giriş*. Ankara: Beyaz Kule Yeni Çizgi Yayınları.

Çağrıcı, M. "Îsâr". *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. https://islamansiklopedisi.org.tr/isar--digerkamlik

_____. "Merhamet". *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* https://islamansiklopedisi.org.tr/merhamet

Çakmak, E. ve ark. (2021). *İslam Kültür ve Medeniyeti.* https://dogm.eba.gov.tr/panel/upload/kitap/ikm/ikm.pdf

Durakoğlu, A. (2014). *Gazâli'de Ahlak Eğitimi*. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/76883

Fahreddin er-Râzî. *Levâmiʿu'l-beyyinât*. Kahire 1323, s. 116-127.

_____. *Mefâtîḥu'l-ġayb.* I, 166-171; XXXI, s. 184-187.

Gazzâlî, *el-Maḳṣadü'l-esnâ.* Kahire 1322, s. 39-40.

İlmihal II

https://webdosya.diyanet.gov.tr/DiyanetAnasayfa/UserFiles/DiniBilgiler/ilmihal_cilt_2.pdf

Kubbealti Lugati - Ademiyet Kelimesi Anlamı, Ademiyet Nedir? http://www.lugatim.com/s/ademiyet#:~:text=1.,her%20kula%20nas%C3%AEb%20(%E2%80%A6)

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YETİM ÇALIŞMALARI

İzani TURAN*

Giriş

Vakıf medeniyeti ve geleneğinin günümüzde en sağlam halkalarından birini teşkil eden Türkiye Diyanet Vakfı, kurulduğu 13 Mart 1975 tarihinden bu yana geçmişten aldığı hayır ve iyilik geleneğini günümüze taşımakta, başta ülkemiz olmak üzere 149 ülkede ihtiyaç sahiplerine milletimizin yardım elini gece gündüz demeden uzatmaktadır. Toplumsal barış ve huzuru, toplumun dini, sosyal ve kültürel gelişimine yönelik her faaliyeti önemseyen Türkiye Diyanet Vakfı, yeryüzünde iyiliğin egemen olması amaç ve gayesiyle ülkemizde ve yedi kıtada insanlığın hizmetinde bir vakıf olma hedefi ile hareket etmektedir. Bugün dünyanın dört bir yanında savaşlar, doğal afetler, hastalıklar ve çeşitli nedenlerden dolayı anne- babasını kaybetmiş milyonlarca yetim ve öksüz çocuk bulunuyor. Ailesini kaybetmesinden dolayı maddi ve manevi eksikliğinin yanında bir de organ mafyası, insan kaçakçılığı, çocuk işçiliği, madde bağımlılığı, fuhuş ve dilenci şebekeleri, suç örgütleri gibi insana kasteden çeşitli karanlık odakların karşısında savunmasız kalan bu çocuklar, kendilerine uzanacak bir yardım eline, şefkat ve korunmaya ihtiyaç duymaktadırlar.

Yüce dinimiz İslam, yetime sahip çıkmayı, onları koruyup gözetmeyi, onlara adaletle davranmayı emreder. Yetime bakmak, iyiliği dünyada yeniden egemen kılmak için atılan en büyük adımlardan biridir. Allah Resûlü (s.a.v) "Ben ve yetime kefil olan (kol kanat geren) kimse cennette böyle (yan yana) olacağız." buyurmuş ve aralarını hafifçe ayırarak işaret parmağıyla orta parmağını göstermişti. (Buhari, "Talak" 25.)

* Türkiye Diyanet Vakfı Genel Müdürü.

Yetimin sahibi Allah'tır. Allah bu sahip çıkmayı -imtihan gereği- kulları aracılığıyla gerçekleştirmeyi murat etmiş ve bu doğrultuda tüm inananları yönlendirmektedir.

Vakfımızın yetim çalışmaları kuruluşumuzun ilk anından günümüze kadar sürmüştür. Ramazan, kurban, eğitim ve su kuyusu gibi yardım kampanyalarımızda hep yetimi önceledik. Yetimlerimizin bu dünyada anne şefkatinden, baba merhametinden yoksun olduğunun farkında olarak tüm yardım faaliyetlerimizde önemli bir hassasiyet gösterdik. 2021 yılında ise "Yetim Projemizi" hayata geçirerek yurt içinde ve yurt dışındaki yetimlerin himayesini kurumsal olarak üstlenmeye başladık ve bağışçılarımızı da yetimlerimize destek olmaya davet ettik. Yetimleri desteklemek Vakfımızın stratejik planda stratejik hedefleri arasındadır.

Türkiye Diyanet Vakfı olarak "Unutursan Yetim Kalır" temasıyla yürüttüğümüz yetim faaliyetlerimizi 6 kategoride sürdürmekteyiz. Yurt içinde ve yurt dışındaki ihtiyaç sahibi yetimlerin barınma, eğitim ve gıda gibi ihtiyaçlarının karşılanması için ise 6 kategoride bağış almaktayız. Uzun yıllardır yetim çalışmaları yapan Vakfımız 12 Şubat 2021 tarihinde aldığı karar ile yetim çalışmalarını bir çatı altında toplamış ve faaliyetlerini artırarak devam ettirmiştir.

Allah'ın emaneti yetimlerimize kol kanat gerip onları geleceğe hazırlayabilmek için yetim kampanyamız kapsamında ülkemizdeki ve dünyadaki yetimlere hayırsever milletimizin emanetleriyle destek olmaya devam ediyoruz. Vakfımızın Genel Merkezinin himaye ettiği yetim sayısı bugün ülkemizde 606, yurt dışında 947'dir. Şubelerimiz ise 2 bin 833 yetime destek vermektedir. Toplamda 4 bin 386 yetime desteklerimiz sürmektedir**.** Yetimlerimize aylık 600 TL destekte bulunuyoruz. Maddi yardımlarımızın yanında yıl içerisinde kırtasiye ve kıyafet yardımı gibi destekleri de ulaştırıyoruz. Ramazan ayı vesilesiyle bu sene deprem bölgelerindeki yetimlerimize bir kereye mahsus 1.250 TL maddi destek de verdik.

1. Yurt İçi Yetim Çalışmaları

Ülkemizde yürüttüğümüz yetim faaliyetlerimizde yetimlerimizin ve ailelerin hemen hemen tüm ihtiyaçlarını karşılıyoruz. Eğitimden barınmaya, gıdadan sağlık alanına kadar hem maddi hem de manevi alanda desteklerimiz sürüyor. Hayırseverlerimizin destekleriyle her alanda yetimlerimizin yanında yer almaya ve eksikliklerini elimizden geldiğince tamamlamaya çalışıyoruz. Bu anlamda yurt içinde 3 alanda yetim himaye faaliyetlerimiz bulunmaktadır. Ülkemizde toplam 3 bin 439 yetimin iaşe ve ibate ihtiyacını karşılıyoruz. Yukarıda da ifade edildiği üzere aslında Türkiye Diyanet Vakfı kurulduğu günden beri yetimlere yardım ulaştırmaya devam ediyor.

Ramazan yardımları, kurban yardımları, eğitim yardımları, su kuyusu ve vakıf çeşmesi, Kur'an-ı Kerim hediyesi ve daha niceleriyle bu yardımlar yapılıyordu. Bugüne kadar milyonlarca yetime yardım ulaştırdık; ancak 2021 yılından sonra yetim faaliyetlerimizi daha kurumsal ve daha sistematik yürütmeye; bir kereye mahsus yardımlarla değil devamlı yardımlarla ihtiyaçlarını karşılamaya başladık. Tabi ki burada Vakfımızın en büyük gayelerinden biri Diyanet İşleri Başkanlığı'mızla eş güdümlü hareket ederek milli ve manevi değerlere bağlı, vatanına ve milletine yararlı nesiller yetiştirmektir. Bu amaçla yetimlerimizin eğitim hayatına büyük ehemmiyet veriyor ve okul öncesi eğitimden başlayarak bütün eğitim yaşantısında destek oluyoruz. Yetimlerimiz kendi ayakları üzerinde durana kadar bu faaliyetlerimize aralıksız devam ediyoruz.

1.1. Genel Merkez Himayesindeki Yetimler

Bu kategoride yer alan yetimlerimiz genel merkez teşkilatımız tarafından takip edilerek ihtiyaçları karşılanıyor. 20 ilde genel merkezimizin himayesinde 606 yetim bulunuyor. Yetimlerimize her ay 600 TL yardım yapıyoruz. Bunun yanında eğitim, sağlık ve psikolojik alanlarda da desteğimizi esirgemiyoruz.

1.2. Şubelerimizin Himaye Ettiği Yetimler

Genel merkezimizin himayesinde olan yetimlerimizin dışında Vakfımızın şubelerinin destek verdiği yetimler de bulunmaktadır. İl ve ilçe şubelerimiz hayırseverlerimizin destekleriyle 2 bin 833 yetimi himaye ediyor. 5 il ve 11 ilçede himaye ettiğimiz yetimlerimizin tüm ihtiyaçlarını hem genel merkez üzerinden hem de şubelerimiz üzerinden karşılamaya gayret gösteriyoruz.

1.3 Yetim Etkinlik ve Sosyal Destek Projeleri

Vakfımızın Kadın, Aile ve Gençlik Müdürlüğü tarafından yürütülen bu proje kapsamında yetimlerimize yönelik gerçekleştirdiğimiz etkinlikler ve sosyal projelerle, onların sosyal hayatta zorluk çekmeden adapte olmalarını amaçlıyoruz.

Ramazan ayı döneminde;

Vakfımızın himayesindeki yetimlere, Ramazan ayının önem ve bereketini hatırlatmak amacıyla "Evimin Süsü Ramazan" isimli hediye paketi hazırlanarak teslim edilmiştir.

S.no	YIL	PROJE	DESTEKLENEN İL SAYISI	DESTEKLENEN YETİM SAYISI
1	2021	Unutursan Yetim Kalır - Evimin Süsü Ramazan	15	225
2	2022	Unutursan Yetim Kalır - Evimin Süsü Ramazan	15	455
3	2023	Unutursan Yetim Kalır - Gıda Kartı-Giyim Kartı	13	395
TOPLAM		**3 Yıl**		**1.075**

Kurban Bayramı döneminde;

Vakfımızın himayesinde bulunan yetimlere Kurban Bayramı'nda manevi destek sağlamak ve bayram sevincini yaşatmak amacıyla ev ziyaretleri yapılmıştır. Ziyaret esnasında ailelere hediye edilmek üzere paket hazırlanmıştır. Bu ziyaretlere vakfımızın Kadın/Gençlik Kolları sorumlusu, bir vaize, manevi danışman, gönüllüler arasında varsa psikolog, sağlıkçı vb. kişiler katılmıştır.

S.no	YIL	PROJE	DESTEKLENEN İL SAYISI	DESTEKLENEN YETİM SAYISI
1	2021	Unutursan Yetim Kalır - Kurban Bayramı Sevinci	15	450
2	2022	Unutursan Yetim Kalır - Kurban Bayramı Sevinci	20	605
TOPLAM		**2 Yıl**		**1055**

‘’Unutursan Yetim Kalır” 2023 Ramazan Yetim Raporu

“Unutursan Yetim Kalır” projesi kapsamında Türkiye Diyanet Vakfı himayesinde yurt içinde 13 ilde yardıma muhtaç durumda bulunan 395 yetim çocuğa Ramazan sevinci yaşatmak ve manevi destekte bulunmak amacıyla ev ziyaretleri yapılmış ve ziyaretler esnasında 500 TL'lik gıda kartı, 500'lik giyim kartı ve Ramazan çantası hazırlanarak hediye edilmiştir. Ayrıca 6 Şubat Kahramanmaraş depreminden etkilenen 7 ilimizde bulunan 210 yetim çocuğun hesaplarına 1.250 TL'lik nakdi yardım yapılmıştır.

Bu ziyaretler, Kadın/ Gençlik Kolları sorumlusu, bir ADRB görevlisi, varsa bir Manevi Danışman, Psikolog ile gönüllüler tarafından yapılmaktadır.

Ayrıca her sene eğitim-öğretim dönemi başlamadan önce "Unutursan Yetim Kalır" kampanyamız kapsamında yetim öğrencilerimize içerisinde kırtasiye malzemelerin yer aldığı çantalarla eğitim seti ulaştırıyoruz. 2023 yılında bu yardımımızı kampanyaya dönüştürerek ülkemizde 5.200 yetim öğrenciye çanta ve kırtasiye malzemelerinden oluşan eğitime destek seti ulaştırdık.

Hayırseverlerimizin destekleriyle yurt içinde himaye ettiğimiz yetimlerimize yardımlarımızı sürdürürken eğitimli, ahlaklı, erdemli ve milli değerlerine bağlı nesillerin yetişmesi için de tüm imkanlarımızı seferber ediyoruz.

"Unutursan Yetim Kalır" kampanyamız kapsamında ülkemizde anasınıfı (4-6 yaş), ilkokul, ortaokul ve lisede eğitim gören yetim öğrencilerimize, içerisinde kırtasiye malzemelerinin bulunduğu eğitim seti yardımında bulunuyoruz. Eğitim setleri yetimlerimizin eğitim seviyesine göre hazırlanarak ulaştırılmaktadır.

S.no	YIL	PROJE	DESTEKLENEN İL SAYISI	DESTEKLENEN YETİM SAYISI
1	2021	Unutursan Yetim Kalır - Eğitime Destek Paketi	15	450
2	2022	Unutursan Yetim Kalır - Eğitime Destek Paketi	20	1252
3	2023	Unutursan Yetim Kalır - Eğitime Destek Paketi (Depremzede öğrencilere kırtasiye yardım)	13	395
4	2023	Unutursan Yetim Kalır- Eğitime Destek Paketi	22	5.200
TOPLAM		**3 Yıl**		**7.297**

2.Yurt Dışı Yetim Çalışmaları

Vakfımız, yurt içi yetim çalışmalarının yanında yurt dışında da savaşlar, afetler ve hastalıklar nedeniyle annesini ve babasını kaybetmiş yetimlere yönelik çok sayıda faaliyet yürütmektedir. Ailesini kaybederek hem maddi hem de manevi bir eksikliğin içine sürüklenen çocukların elinden tutan Vakfımız, yetimhane inşaları, himaye faaliyetleri, eğitim desteği ve barınma desteği gibi pek çok alandaki yardımlarıyla çocukların çeşitli suç örgütleri tarafından istismar edilmelerini engellemeyi ve tehlikeli karalık odaklar karşısında savunmasız bırakılmamalarını amaçlamaktadır. Bu amaçla birçok ülkede kurduğumuz ve çalışmalarımıza devam ettiğimiz yetimhanelerle yetimlerimizin daha güvenli bir gelecek inşa etmelerine katkı sağlıyoruz. Yetimlerin eğitim hayatına dair de projeleri hayata geçiriyoruz. Özellikle yetimlerin

yoğun olduğu Suriye gibi savaş ve kriz bölgelerinde yetim okulları inşa ediyor ve temel ihtiyaçlarının yanında eğitim ve öğretim hayatlarına da katkı sağlıyoruz.

2023 Ocak ayı itibariyle Yetim Himaye sistemi kapsamında **9 ülkeden 996** yetim aylık 21$ ile desteklenmektedir.

S.no	ÜLKELER	DESTEKLENEN YETİM SAYISI
1	AFGANİSTAN	150
2	ARNAVUTLUK	26
3	BANGLADEŞ	100
4	FİLİSTİN	100
5	KAMERUN	50
6	LÜBNAN	100
7	MORİTANYA	30
8	SURİYE	300
9	YEMEN	140
TOPLAM		**996**

İç savaşın başladığı ilk günden itibaren savaş mağduru ailelere barınmadan gıdaya, eğitimden giyecek ve yakacağa kadar hayata dokunan her alanda yardım ulaştıran vakfımız, Suriye İdlib'de kurduğu kamplarda da yetimlere sahip çıkmaktadır.

İdlib'in Beytüsselam Köyü'nde 108 anne ve 335 yetim; Zemzem Kampı'nda 80 anne ve 185 yetim; Hz. Ayşe Kampı'nda 85 anne ve 125 yetim ve İman Kampı'nda 125 anne ve 490 yetim olmak üzere toplam 1135 yetime destek veriyoruz. Eğitim, sosyal faaliyetler, barınma, ısınma ve gıda başta olmak üzere ihtiyaç duyulan her alanda yetimleri destekliyoruz. Kendilerine uzanan -küçük de olsa- bu yardım eli sayesinde yetimlerimiz hayata umutla bakabilmektedir. Ebeveynlerini kaybetmiş bu yavrularımıza belki anne şefkati ve baba sevgisi veremiyoruz; ama yaşadıkları acıları bir nebze olsun hafifletip hayata tutunmalarını sağlıyoruz.

2.1. Yetimhane İnşa ve Destek Projeleri

Yetim bir Peygamberin ümmeti olarak, Allah'ın emaneti yetimlere eğitimden barınmaya, giyimden gıdaya kadar her alanda destek veriyoruz. Yüce dinimiz İslam yetime sahip çıkmayı, onları koruyup gözetmeyi, onlara adaletle davranmayı emredi-

yor. Yetime merhamet göstermek ve ihtiyaçlarını karşılamak, iyiliği dünyaya yeniden egemen kılmak için atılan en büyük adımlardan birisidir. Bu doğrultuda yetimlerimizin geleceğe umutla bakmalarını hayırseverlerimizin destekleriyle sağlıyoruz. Bu kapsamda Afganistan, Tanzanya ve Zimbabve'de süren yetimhane çalışmalarımızla yetimlerimizin tüm ihtiyaçlarını karşılamayı hedefliyoruz.

Yetimhane inşaatı, yetimhane tefrişatı ve inşaat planlaması olmak üzere toplamda 3 ülkede yetimhane faaliyeti yürütülmektedir.

S.no	ÜLKELER	PROJE MAHİYETİ	PROJE AŞAMASI	KAPASİTE
1	AFGANİSTAN	SIFIRDAN İNŞA	AÇILDI	50
2	TANZANYA	TEFRİŞAT – YÖNETİM GİDERİ	SÜREKLİ	60
3	ZİMBABVE	SIFIRDAN İNŞA	İNŞA AŞAMASINDA	80
TOPLAM		3		190

2.2. Yurt Dışı Yetim Eğitim ve Barınma Desteği

Hayırseverlerimizin destekleriyle daha önceden belirlediğimiz ülkelerde yetim öğrencilerin barınma ve eğitim ihtiyaçlarına da cevap veriyoruz. Özellikle Suriye'de Fatih, İbadurrahman ve Hacı Teysir anaokullarında yetimlerimize maddi ve manevi destek oluyoruz. Aynı şekilde Somali'de yetimlerimizin eğitim ve barınma ihtiyaçları vakfımız tarafından düzenli olarak karşılanmaktadır. Somali'de 84 yetim öğrencimiz aylık 100 $ ile eğitim ve barınma yönünden desteklenmektedir.

S.no	ÜLKELER	DESTEKLENEN YETİM SAYISI
1	SOMALİ	84
TOPLAM		**84**

YETİM REHABİLİTASYON ÇALIŞMALARI: PAKİSTAN ÖRNEĞİ

Nadeem Ahmed KHAN*

Pakistan'da Yetim sayısı 4,5 Milyondan fazla, bu Birleşmiş Milletler tarafından verilen rakam. Pakistan, Keşmir dışında beş farklı eyalete sahiptir ve beşi de farklı kültür ve çeşitliliğe sahiptir. Pakistan'ın karşı karşıya olduğu başlıca zorluklar şunlardır:

- Yoksulluk,
- Bilgisizlik,
- 250 Milyondan fazla olan aşırı Nüfus,
- Terörizm,
- Doğal afetler ve sınır çatışmalarımızı ve diğer iç meselelerimizi etkileyen Keşmir ve Afganistan çatışmaları nedeniyle ülke içinde yerinden edilmiş kişilerdir. (IDP'ler).

Şimdi bir vaka çalışması olarak Khubiab Vakfı organizasyonunu ele alacağız. On bir okulumuz var ve 2000'den fazla yetim bizimle birlikte, sadece barınmakla kalmıyorlar, aynı zamanda örgün eğitimlerini, sporlarını, İslami ve diğer faaliyetlerini de sürdürüyorlar,

Khubiab Vakfı Okullarında eğitim almak için dışarıdan gelen 4000'den fazla öğrencimiz var. Khubaib Vakfı 1999 yılında "*Geniş Çapta İhtiyaç Sahibi İnsanlığa Hizmet"* misyonuyla kurulmuştur. Temel hedefimiz yetim bakımı ve onları topluma saygın bireyler olarak hazırlamak, aynı zamanda yeni yetimler için kaliteli eğitim vermeye devam etmek. Bu amaçla, Pakistan genelinde yetim çocuklar için son teknolojiye sahip yurt tesisleri ve eğitim kurumları sağlıyoruz.

* Pakistan Khubaib Vakfı Başkanı.

Ayrıca yararlanıcılarımız için gıda, sağlık hizmetleri, psikolojik danışmanlık, eğlence faaliyetleri, mesleki eğitim ve İslami eğitim sağlıyoruz.

Pakistan'ın farklı bölgelerinden gelen çocuklarımız var. Karşılaştığımız ilk zorluk, yetim öğrencilerin **yoksul bir geçmişten** geliyor olması. İkinci zorluk ise **farklı kültürlerden** geliyor olmaları. Üçüncüsü, **terörizm, göç** ve diğer birçok **sosyo-ekonomik sorunlar.**

Bu nedenle, bu son 23 yılda bir ekip geliştirdik, izlediğimiz stratejiyi şu şekildedir: Eğitimimizin üç menteşesi vardır.

Birincisi fiziksel uygunluk, yani yetimin sağlık sorunu nedeniyle fiziksel olarak çok formda olmaları gerekiyor.

İkincisi psikolojik ve ruhsal sorun

Üçüncüsü ise akademik mükemmelliktir.

Sadece akademik alanda çalışmıyoruz, çünkü çocuklar farklı geçmişlerden geliyorlar ve onları disipline etmek zorundayız. Bazı fiziksel programlara ihtiyacımız var. Khubaib Vakfı'nda **tekvandoyu** amiral gemisi olarak tanıttık. Tekvandoda 20 yıl içinde sadece Pakistan'da değil, yurtdışında da çok güçlü bir konuma ulaştık. Tekvando bireye zindelik kazandırır, kendini geliştirmesini sağlar, yoksulluktan, cehaletten ve göçten etkilenen herhangi bir çocuk, fiziksel zindeliği öğrendiğinde onlara güven duygusu verir. Son 10 yıldan bu yana Pakistan'da farklı sınıf ve kategorilerde en fazla sayıda tekvandocuya ve şampiyona sahibiz. Elhamdülillah, biz Pakistan'da şampiyonuz ve bu çocuklar disiplin, özgüven ve tavır konusunda en iyiler.

Yetimlerin rehabilitasyonu için deneyimlediğimiz en iyi araç tekvando. Farklı dövüş sanatları var ama biz tekvandoyu seçtik ve detaylı araştırmalardan sonra tekvandoda özellikle yetimlerde kişilik üzerinde çok iyi bir rehabilitasyon etkisi olduğunu gördük.

Dolayısıyla eğitimimizin ilk kısmı fiziksel zindeliktir. Yetimin rehabilitasyon sürecinin ikinci kısmı ise kişiliği oluşturmak için **manevi zindeliktir**. Manevi ve psikolojik zindelik.

İslami çalışmalardan eksiksiz bir programımız var, farklı kamplarımız, İslam eğitimimiz var. Onları İslami eğitim ve uygulama konusunda yarıştırıyoruz ve daha sonra motive ediyoruz, bu şekilde öğrencilerimiz kıraatte bölgenin en iyisidir.

Keşmir'de ve diğer bölgelerde öğrencilerimiz Kur'an-ı Kerim (Kıraat), İslam Tarihi ve Fıkıh konularında bilgi alanında önde geliyorlar. Öğrencilerimize İslam

tarihini de öğretiyoruz ve onlara atalarımızın rol modelliğini veriyoruz. Bu şekilde motivasyon kazanıyorlar, hatta Ertuğrul ve Osman Gazi dizisini izliyorlar ve büyük ilham alıyorlar. Onlara İslam'ın başarı hikayesini anlatıyoruz ve Kaligrafi (İslam Sanatı ve Kültürü) eğitimini veriyoruz. Böylece psikolojik ve sosyal olarak İslam'a bağlanıyorlar ve bu rehabilitasyon eğitimi onlara çok iyi bir kişilik kazandırıyor.

Rehabilitasyon bölümünün üçüncü kısmı **akademiktir.** Hükümetin akademik planlarını uyguluyoruz. Planlarımız Pakistan Eğitim Bakanlığı'yla uyumludur. Bu şekilde diğer okullarla rekabet ediyoruz. Khubaib Vakfı'nda binden fazla öğrenci okuyor veya üniversitelerini tamamladı. Türk üniversitelerinde 100'den fazla yetim öğrenci eğitimine devam ediyor. Öğrencilerimiz tıp mezunu, bilişim mezunu ve hayatın diğer alanlarında Elhamdülillah ulus inşasına hizmet ediyor ve ailelerini daha onurlu ve gururlu bir şekilde destekliyorlar.

Sağlık, yetimlerin rehabilitasyonu için bir diğer önemli faktördür. Onların fiziksel, zihinsel ve duygusal refahını etkiler. Yetim çocuklarımız yetersiz beslenme, enfeksiyonlar, yaralanmalar, sakatlıklar, psikolojik travma vb. gibi çeşitli sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kaldı. Onlara düzenli tıbbi kontroller, aşılar, tedaviler, ilaçlar vb. sağladık. Ayrıca yas, kayıp, stres, anksiyete, depresyon vb. durumlarla başa çıkabilmeleri için onlara danışmanlık ve terapi sağladık. Ayrıca el yıkama, diş fırçalama, temiz su içme gibi sağlık ve hijyen uygulamaları konusunda da onlara bilgiler verdik.

Çalışmamı, çalışmalarımızda bize ilham veren Kur'an-ı Kerim'den bir ayet aktararak bitirmek istiyorum: **"*Onlar, kendileri (yemek) istedikleri halde yiyeceği yoksula, yetime ve esire ikram ederler*." (İnsan, 76/8)**

Bu ayet bize yetimlere hizmet etmenin sadece insani bir görev değil, aynı zamanda manevi bir erdem olduğunu hatırlatmaktadır. Ayrıca bize yetimlerin acıma ya da hayırseverlik nesneleri değil, haysiyet ve saygı özneleri olduğunu hatırlatır. Onlar bir yük ya da sorun değil, bir nimet ve fırsattır. Onlar bizim yalnızca yararlanıcılarımız değil, aynı zamanda ortaklarımızdır.

Eğitimimizin özü fiziksel, psikolojik, ruhsal ve aynı zamanda akademik başarıdır ve başarı öykülerimizin birçok örneği vardır. Khubaib Vakfı'nın her öğrencisi bir örnek vaka çalışmasıdır. Çabalarımız sayesinde yetim çocuklarımızın tüm potansiyellerini gerçekleştirmelerine ve hayallerine ulaşmalarına yardımcı olabileceğimizi umuyoruz.

Umuyoruz ki çabalarımızla ülkemizin sosyal kalkınmasına ve ekonomik refahına katkıda bulunabiliriz. Umuyoruz ki çabalarımızla Yüce Allah'ın rızasını kazanabiliriz.

SAVAŞ VE ÇATIŞMA BÖLGELERİNDE YETİM ÇALIŞMALARI: SURİYE ÖRNEĞİ

Muhammed Veysi Tunç*

Giriş

Savaş ve çatışmalar, insanlık tarihi kadar kadim bir olgudur. Bu olgu, savaş ve çatışmanın olduğu ülkeden başlayarak komşulara yayılan hatta hiçbir coğrafi ve dinsel bağlantı ile kültürel benzerliği olmayan ülkeleri kapsayan bir etkiye neden olmaktadır. Geçmişten günümüze savaş ve çatışmalar daha fazla insanı etkilemekte ve daha farklı coğrafyalarda görülmektedir.

Bu araştırma ile İHH İnsani Yardım Vakfının Suriye'de gerçekleştirilen yetim çalışmalarını incelemek ve Türkiye'nin Hatay ili Reyhanlı ilçesinde bulunan eğitim kampüsünde savaş ve çatışma bölgelerinden gelen yetim öğrencilerin eğitim-öğretim süreçlerini değerlendirmek amaçlanmıştır.

Savaş ve çatışma bölgelerinde yetim çalışmaları: Suriye örneği araştırma konusu iki ana bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde savaş ve çatışma kavramları incelenmiştir. Savaş ve çatışma bölgeleri ve yetimlerin durumlarıyla ilgili bilgi verilmiştir. İHH İnsani Yardım Vakfı'yla ilgili bilgi verilmiş, vakfın yetimlere yönelik çalışma yaptığı alanlar ve amaçlarının neler olduğu açıklanmıştır.

İkinci bölümde, İHH İnsani Yardım Vakfı'nın Suriye'de yetimlere yönelik 2015-2022 yılları arasında farklı alanlarda gerçekleştirilen çalışmaları irdelenmiştir. Reyhanlı Eğitim Kampüsü ve Uluslararası Ebu Ubeyde Anadolu İmam Hatip Lisesindeki yetim, öksüz ve ihtiyaç sahibi öğrencilerin eğitim öğretim süreçleri tahlil edilmiştir. Araştırma, önerilerin de yer aldığı sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

Araştırma savaş ve çatışma bölgelerinde yetim çalışması yapan kurum ve kuruluşlara veri oluşturması, farklı bakış açıları sunması ile yetim öğrencilerin

* Muhammed Veysi Tunç, Uluslararası Ebu Ubeyde Anadolu İmam Hatip Lisesi, veysi_tunc@hotmail.com ORCİD 0000-0003-4557-6014

eğitimine yönelik uygulamaların modellenmesi veya tecrübe aktarımı sağlaması bakımından önemlidir.

1. Savaş ve Çatışma Bölgelerinde Yetim Çalışmaları

Bu bölümde savaş ve çatışma kavramlarının tanımları yapılmış, savaşların türlerinden bahsedilmiş, savaş ve çatışmanın farklarına değinilmiştir. Savaş ve çatışma bölgelerinde yetimlerin durumlarıyla ilgili bilgi verilmiştir. İHH İnsani Yardım Vakfı'yla ilgili açıklama yapılmış; vakfın yetim çalışmaları amaç ve alan bakımından izah edilmiştir.

1.1. Savaş ve Çatışma

Savaş; devletlerin diplomatik ilişkilerini keserek giriştikleri silahlı mücadele, harp, cenk, cidal, bir şeyi ortadan kaldırmak, yok etmek amacıyla girişilen mücadele veya birden daha fazla devlete karşı savaş durumuna geçmek[1] olarak ifade edilmektedir. Dünyanın kuruluşu kadar eski denilebilecek savaş kavramı en basit şekilde iki tarafın kendi çıkarları farklı şekillerde çatışmaları olarak tanımlanabilir. Savaşlar kullanılan silahlara, amaçlara, taraflara ve gerçekleştiği yerlere göre farklı şekillerde adlandırılır. Bunlar nükleer savaş, kimyasal savaş, iç savaş, sıcak savaş, soğuk savaş, dini savaş, dünya savaşı, gerilla savaşı, biyolojik savaş olarak isimlendirilebilir.[2]

Çatışma; değer, statü, güç ve kaynaklar üzerinde hak iddia etmek ve ele geçirmek için rakiplerini etkisiz hale getirme, yaralama veya ortadan kaldırma mücadelesi olarak açıklanmıştır.[3] Savaş kasıtlı olarak başlatılmış, ülkeler arasında yaygın ve uzun süreli devam eden silahlı çatışmalar iken çatışma, tarafların kendi çıkarları ve ihtiyaçları için tehdit olarak gördüğü taraflar arasında uyuşmazlıktır.

1.2. Savaş ve Çatışma Bölgelerinde Yetim

Herkes için çok zorlu olan savaş koşulları, yetim ve kimsesiz çocuklar için çok daha dayanılmazdır. Yetimler savaş ortamının tehlikelerine maruz kalmakta, temel gereksinimlere erişim konusunda ciddi sorunlar yaşamaktadırlar. Hastalık, açlık, engellilik, kaçırılma gibi sorunlarla mücadele eden çocuklar, savaş koşullarında her çeşit istismara açık hâle gelmektedir.[4] Savaş mağduru yetimler sağlık, güvenlik,

1 Şükrü Halûk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011), "Savaş", 2043.

2 Ali Bilgin Varlık, ''Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım'', *Avrasya Terim Dergisi* 1/2 (Ağustos 2013), 114-129.

3 Adnan Benk (ed.), *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi* (İstanbul: Interpress, 1986), 5/ 2592

4 Cansu Nar, *2021 Yetim Raporu* (İNSAMER, 2021), 12.

psikolojik, sosyal, ekonomik ve eğitim başta olmak üzere zorluklarla karşı karşıya kalmaktadırlar.[5]

7 milyarı aşan dünya nüfusunun 2,2 milyarını oluşturan çocuk nüfusunun 143 ila 210 milyonu yetimdir. Asya, Afrika, Latin Amerika ve Ortadoğu bölgeleri yetim sayısının en yoğun olduğu coğrafyaların başında gelmektedir.[6] Günümüzde yetimliğe yol açan ve yetim sayısını arttıran nedenlerin başında savaşlar ve iç çatışmalar gelmektedir. Özellikle yetim sayılarının çok yüksek olduğu Suriye, Filistin, Afganistan, Irak, Doğu Türkistan, Somali, Mali, Sudan, Orta Afrika Cumhuriyeti, Mısır, Kenya, Nijerya, Yemen, Myanmar ve Cezayir gibi ülkelerde çatışma veya savaşların yaşandığı görülmektedir. Bu ülkelerdeki yetim sayıları, neredeyse tüm dünyadaki yetimlerin üçte birine tekabül etmektedir.[7] Savaş ve çatışmalar nedeniyle yerinden edilen çocukların sayısı 19 milyona yükselmiştir.[8] Bu durum mülteci çocuklar sorununa yol açmaktadır.

1.3. Yetim Çalışmaları

Bu başlık kapsamında İHH İnsani Yardım Vakfı tanımlanacak, yetim çalışması yapmasının amaçları ve yetimlere yönelik hangi alanlarda faaliyet gerçekleştirileceğine değinilecektir. Zira Suriye Örneği konusu incelenirken vakfın yetim çalışma alanları ve amaçlarına göre çıkarımlarda bulunulacaktır.

''İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı (İHH) 1995 yılında resmî olarak kurulmuş ve insani yardım kapsamında yerel ve uluslararası ölçekte çalışmalar yapan, kâr amacı gütmeyen, varlığını ulusal ve uluslararası mevzuatlara dayandıran Türkiye merkezli bağımsız bir sivil toplum kuruluşudur. İHH, kuruluş amacı ve faaliyetleri gereği hak temelli sivil toplum kuruluşlarından biridir. Kurulduğu günden bu yana dünyanın altı kıtasında ve 123 ülkede insani yardım, insani diplomasi, hak savunuculuğu, arama kurtarma, acil yardım, sağlık, eğitim ve krizlerin çözümü, yaralarının sarılması konularında çalışmalar yapar, bu çalışmaları yaparken bölge, din, dil, ırk, yaş, cinsiyet veya mezhep farkı gözetmez. İhtiyacın olduğu her yeri kendisine faaliyet alanı olarak belirlemiş olan İHH, bu misyonunu gerçekleştirirken tüm dünyada; savaş ve savaşın etkisinin sürdüğü bölgeleri, afet bölgelerini ve yoksulluk olan ülke ve bölgeleri öncelemektedir.''[9] şeklinde tanımlanmakta ve tanıtılmaktadır.

5 Ayşe Hümeyra Kutluoğlu Karayel, *Savaş Mağduru Yetimler*, (İstanbul: İNSAMER, 2019), 7.

6 H. Zehra Kavak, *Dünyada Yetim Gerçeği* (İstanbul: İNSAMER, 2014), 1.

7 Nar, *2021 Yetim Raporu*, 8.

8 Nar*, 2021 Yetim Raporu*, 14.

9 İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı (İHH), "Biz Kimiz?" (Erişim 17 Aralık 2023).

İHH İnsani Yardım Vakfı, yetim çalışması yapmasının amaçlarını şöyle ifade etmektedir:

a) Yaşamını tek başına idame ettirmeye gücü yetmeyen yetimlere kendi ayakları üzerinde duracak yeterliliğe ulaşıncaya kadar destek olmak, eğitimlerini sağlamak ve onları aile şefkati ile hayata hazırlamak.

b) Bütün çocuklar gibi yetim çocukların da temel hak ve hürriyetlerinin korunmasına yönelik çalışmalarda bulunmak.

c) Çocuklara maddi ihtiyaçları yanı sıra manevi ihtiyaçlarının da karşılandığı güvenli ortamlar hazırlamak.

d) Savaş, işgal, doğal afet vb. sebeplerle toplumsal düzenin sarsıldığı bölgelerde yetişmiş insan unsurunun artırılmasına destek olmak ve böylece toplumsal huzurun tesisine katkı sağlamak.

İHH İnsani Yardım Vakfı'nın yetim çalışma alanları: eğitim, sağlık, barınma, gıda ve giyecek[10] olarak belirlenmiştir. Yetimlerin temel ihtiyaçları yetim sponsorluk sistemi, yetim eğitim sponsorluğu, proje sponsorluğu ve yetim yardım fonuyla[11] karşılanmaya çalışılmaktadır. İHH İnsani Yardım Vakfı yetim çocukları sürekli ve dönemsel yardımlarla desteklemektedir.

Dönemsel yardımlar: "İhtiyaç bölgelerinde üç, dört, altı ay veya bir yıl gibi belirli zaman dilimlerinde toplu yapılan yardımlar; Ramazan, Kurban ve Yetim Dayanışma Günleri'nde yapılan yardımlar; eğitim, sağlık, gıda, barınma vb. projeler için yapılan yardımlar dönemsel yardımlar kategorisi içerisinde yer almaktadır."[12]

Sürekli yardımlar: "Yetim Sponsorluk Destek Sistemi ile yapılan yardımlardır. Bu sistemle yetimlerin eğitim, sağlık, gıda ve barınma giderlerinin önemli bir kısmı destekçiler tarafından her ay düzenli olarak karşılanmaktadır."[13]

2. Suriye Örneği

Mart 2011'de Suriye halkının barışçıl gösterilerine karşı rejimin katliamlarıyla başlayan çatışmaların yayılması ile 600 bini aşkın insan hayatını kaybetti. BM verilerine göre 6,1 milyon insan yaşadığı yeri terk edip Suriye içlerinde göç etmek zorunda kaldı. Ayrıca 3,6 milyon kişi ülkemizde olmak üzere 6,8 milyon insan bölgedeki başka ülkelere sığındı. Halen 13 milyon kişi insani yardıma ihtiyaç duyuyor.

10 İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı (İHH), *Yetim Faaliyet Raporu 2021* (İstanbul: İHH, 2021), 36.

11 İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı (İHH), *Yetim Faaliyet Raporu 2022* (İstanbul: İHH, 2022), 6.

12 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2021*, 36.

13 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2021*, 37.

UNICEF verilerine göre ülke içinde ve dışında 7,5 milyon çocuk yardıma ihtiyaç duymaktadır.[14] Bu insani krizden ötürü birçok kurum ve kuruluş Suriye'de yardım çalışması yapmak durumunda kalmıştır. İHH İnsani Yardım Vakfı da savaşın ilk yıllarından itibaren yardım faaliyetlerini farklı alanlarda gerçekleştirmiştir.

2.1. Suriye Yetim Çalışmaları

İHH İnsani Yardım Vakfı'nın savaş ve çatışma bölgesi olan Suriye'de yetimlere yönelik 2015-2022 yılları arasında gerçekleştirdiği çalışmalar incelenecektir. İHH İnsani Yardım Vakfı'nın yetim çalışma alanları olan barınma, sağlık, gıda, giyecek ve eğitim başlığı ile yetim sponsorluğu bağlamında 2015-2022 yıllarında yayımladığı yetim faaliyet raporları tahlil edilerek Suriye örneği yetim çalışmaları değerlendirilecektir.

a. Barınma Çalışma Alanı

Barınma alanındaki çalışmalar kapsamında; yetimhanelerin desteklenmesi, yetimlerin barındığı kamp ve çadır kentlere yardım, yetim okulları ve anaokullara destek verilmesi, fırınlara destek verilmesi, yetimhanelerin yıllık masrafının karşılanması, yetimhanelere gıda ve temizlik malzemesi yardımı, yetimhane inşası, ev tadilatı, konut inşası, kira desteği, çadır kurulumu, hayata geçirilmiş projelerin bakım-onarımı ve fatura ödemeleri gibi çalışmalar yapılmaktadır.

Tablo 1: Barınma Çalışma Alanı Tablosu

Yıl	Yardım Periyodu	Faaliyet	Yararlanan Yetim Sayısı
2015	Düzenli Yardım[15]	Yetimhanelerin Hizmete Açılması ve Desteklenmesi, Yetimlerin Barındığı Kamp ve Çadır Kentlere Yardım, Yetim Okulları ve Anaokullara Destek Verilmesi, Fırınlara Destek Verilmesi[16]	22360[17]
2016	Düzenli Yardım[18]	Yetimhanelerin Yıllık Masrafının Karşılanması[19]	175[20]

14 İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı (İHH), *Suriye Faaliyet Raporu 2011- 2022* (İstanbul: İHH, 2022), 2.

15 İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı (İHH), *Yetim Faaliyet Raporu 2015* (İstanbul: İHH, 2015), 17.

16 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2015*, 43-44.

17 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2015*, 43-44.

18 İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı (İHH), *Yetim Faaliyet Raporu 2016* (İstanbul: İHH, 2016), 17.

19 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu* 2016, 21.

20 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2016*, 21.

2017	Düzenli Yardım[21]	Yetimhanelere Gıda ve Temizlik Malzemesi Yardımı, Yetimhanelerin Yıllık Masrafının Karşılanması, Yetimhane İnşası[22]	1309[23]
2018	Düzenli Yardım[24]	Belirtilmemiş[25]	Belirtilmemiş[26]
2019	Belirtilmemiş	Kira Desteği, Ev Tadilatı[27]	10[28]
2020	Belirtilmemiş	Kira Desteği, Ev Tadilatı[29]	4695[30]
2021	Belirtilmemiş	Kira Desteği, Ev Tadilatı[31]	1769[32]
2022	Belirtilmemiş	Konut İnşası, Kira Desteği, Çadır Kurulumu, Bakım Onarım, Fatura Ödemeleri[33]	233[34]

Tablodan anlaşıldığı üzere yetimhane eksenli olan barınma yardımlarının 2019 yılından itibaren kira desteği ve ev tadilatı şekline dönüştüğü anlaşılmaktadır. Yetimlerin savaşın ilk yıllarında yetimhanelerde barındığı daha sonra yetimlerin aile veya akrabalarının yanında desteklendiği veya ev tadilatlarının yapıldığı görülmektedir. Barınma alanında yıllara ve yararlanan yetim sayısına göre en az yardımın 2019 yılında 10 yetim ailesine; en fazla 2015 yılında 22360 yetime ulaştığı belirtilmiştir. Bu bağlamda İHH İnsani Yardım Vakfı'nın yetim çalışmalarının "çocuklara maddi ihtiyaçları yanı sıra manevi ihtiyaçlarının da karşılandığı güvenli ortamlar hazırlamak" amacıyla uyumlu olduğu düşünülmektedir.

b. Sağlık Çalışma Alanı

Sağlık alanındaki çalışmalar kapsamında; sağlık taraması, temizlik kiti dağıtımı, psikolojik destek hizmeti, sağlık malzemesi temini, tedavi masraflarının karşılanması, hastane, klinik, sağlık ocağı, rehabilitasyon merkezi inşası ve onarımı, mobil klinik ve kan merkezi kurulumu, tıbbı araç gereç ve ilaç yardımı, sağlık taraması, aşı kampanyası, muayene, tedavi ameliyatlar ve toplu sünnet programları gerçekleştirilmiştir.

21 İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı (İHH), *Yetim Faaliyet Raporu 2017* (İstanbul: İHH, 2017), 23.
22 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2017*, 58.
23 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2017*, 58.
24 İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı (İHH), *Yetim Faaliyet Raporu 2018* (İstanbul: İHH, 2018), 27.
25 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2018*.
26 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2018*.
27 İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı (İHH), *Yetim Faaliyet Raporu 2019* (İstanbul: İHH, 2019), 35.
28 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2019*, 35.
29 İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı (İHH), *Yetim Faaliyet Raporu 2020* (İstanbul: İHH, 2020), 21.
30 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2020*, 21.
31 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2021*, 27.
32 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2021*, 27.
33 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2022*, 20.
34 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2022*, 21.

Tablo 2: Sağlık Çalışma Alanı

Yıl	Yardım Periyodu	Faaliyet	Yararlanan Yetim Sayısı
2015	Düzenli Yardım[35]	Sağlık Taraması, Hijyen Kiti Dağıtımı, Psikolojik Destek Hizmeti[36]	5961[37]
2016	Düzenli Yardım[38]	Sağlık Taraması, Temizlik Kiti Dağıtımı, Psikolojik Destek Hizmeti, Sağlık Malzemesi Temini, Tedavi Masraflarının Karşılanması[39]	680[40]
2017	Düzenli Yardım[41]	Temizlik Kiti Dağıtımı, Tedavi masraflarının Karşılanması, Sağlık Taraması, Sağlık Malzemesi Temini, Psikolojik Destek Hizmeti[42]	18930[43]
2018	Düzenli Yardım[44]	Hijyen Kiti Dağıtımı[45]	2126[46]
2019	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş[47]	2006[48]
2020	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş[49]	Belirtilmemiş[50]
2021	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş [51]	10510[52]
2022	Belirtilmemiş	Hastane, Klinik, Sağlık Ocağı, Rehabilitasyon Merkezi İnşası ve Onarımı, Mobil Klinik ve Kan Merkezi Kurulumu, Tıbbı Araç Gereç ve İlaç Yardımı, Sağlık Taraması, Aşı Kampanyası, Muayene, Tedavi Ameliyatlar ve Toplu Sünnet Programları[53]	24321[54]

Tablodaki faaliyet alanları incelendiğinde sağlık yardımlarının çeşitli olduğu görülmektedir. Savaş ve çatışmanın etkisiyle sağlık alanlarının inşası, sağlık taraması, sağlık malzemelerinin karşılanması, bireysel veya toplumsal sağlık hizmetlerine

35 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2015*, 17.
36 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2015*, 42.
37 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2015*, 42.
38 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2016*, 17.
39 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2016*, 41.
40 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2016*, 41.
41 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2017*, 23.
42 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2017*, 58.
43 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2017*, 58.
44 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2018*, 27.
45 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2018*, 66.
46 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2018*, 66.
47 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2019*, 35.
48 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2019*, 35.
49 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2020*, 20.
50 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2020*, 20.
51 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2021*, 26.
52 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2021*, 26,
53 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2022*, 22.
54 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2022*, 23.

kadar farklı faaliyetlerde bulunulmuştur. Sağlık alanında yıllara ve yararlanan yetim sayısına göre en az yardımın 2016 yılında 680 yetime; en fazla 2022 yılında 24321 yetime ulaştığı belirtilmiştir. Ayrıca faaliyet raporlarının bazılarında sağlık alanıyla ilgili yardımların periyodu, faaliyet ve yararlanan yetim sayısına değinilmediği tespit edilmiştir. Bu kapsamda yapılan çalışmaların İHH İnsani Yardım Vakfı'nın yetim çalışmalarının ''bütün çocuklar gibi yetim çocukların da temel hak ve hürriyetlerinin korunmasına yönelik çalışmalarda bulunmak'' amacına uygun olduğu görülmektedir.

c. Gıda Çalışma Alanı

Gıda alanındaki çalışmalar kapsamında; kurban eti dağıtımı, iftar ve sahur yemeği dağıtımı, ekmek dağıtımı, bebek maması yardımı, ramazan kumanyası ve genel gıda yardımlarının yapıldığı belirlenmiştir.

Tablo 3: Gıda Çalışma Alanı

Yıl	Yardım Periyodu	Faaliyet	Yararlanan Yetim Sayısı
2015	Düzenli Yardım[55]	Gıda Kolisi, Çocuk Bisküvi Kutsusu Yardımı, Paket Süt Dağıtımı, Hazır Yemek Yardımı, İftar Paketi Dağıtımı, Kurban Eti Dağıtımı, Un Dağıtımı, Bulgur Dağıtımı [56]	48792[57]
2016	Düzenli Yardım[58]	Kurban Eti Dağıtımı, İftar ve Sahur Yemeği Dağıtımı, Ekmek Dağıtımı, Süt Dağıtımı, Hurma Dağıtımı, Bisküvi Dağıtımı, Gıda Yardımı, Bebek Maması Yardımı[59]	60570[60]
2017	Düzenli Yardım[61]	Kurban Eti Dağıtımı, Temiz İçme Suyu Dağıtımı, Ekmek Dağıtımı, Gıda Yardımı[62]	51590[63]
2018	Düzenli Yardım[64]	Kurban Eti Dağıtımı, Bisküvi Dağıtımı, Ekmek Dağıtımı, Süt Dağıtımı, Çocuk Gıda Paketi, Gıda Dağıtımı[65]	601770[66]
2019	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş[67]	2699[68]

55 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2015*, 17.
56 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2015*, 41.
57 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2015*, 41.
58 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2016*, 17.
59 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2016*, 41.
60 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2016*, 41.
61 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2017*, 23.
62 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2017*, 57.
63 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2017*, 57.
64 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2018*, 27.
65 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2018*, 66.
66 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2018*, 66.
67 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2019*, 32.
68 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2019*, 32.

2020	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş[69]	93757[70]
2021	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş [71]	23188[72]
2022	Belirtilmemiş	Kurban Payı, Ramazan Kumanyası, İftar, Genel Gıda Yardımları, Nakdi Yardım[73]	53632[74]

Gıda alanında yıllara ve yararlanan yetim sayısına göre en az yardımın 2019 yılında 2699 en fazla 2018 yılında 6011770 yetime ulaştığı belirtilmiştir. Ayrıca faaliyet raporlarının bazılarında gıda alanıyla ilgili yardımların periyodu ve faaliyete değinilmediği tespit edilmiştir. Bu kapsamda yapılan çalışmaların İHH İnsani Yardım Vakfı'nın yetim çalışmalarının ‘’bütün çocuklar gibi yetim çocukların da temel hak ve hürriyetlerinin korunmasına yönelik çalışmalarda bulunmak'' amacına uygun olduğu görülmektedir.

d. Giyecek Çalışma Alanı

Giyecek alanındaki çalışmalar, kıyafet yardımı ve bayramlık kıyafet hediye edilmesi olarak isimlendirilmiştir.

Tablo 4: Giyecek Çalışma Alanı

Yıl	Yardım Periyodu	Faaliyet	Yararlanan Yetim Sayısı
2015	Düzenli Yardım[75]	Kıyafet Yardımı [76]	22263[77]
2016	Düzenli Yardım[78]	Kıyafet Yardımı, Bayramlık Kıyafet Hediye Edilmesi [79]	42000[80]
2017	Düzenli Yardım[81]	Kıyafet Yardımı, Bayramlık Kıyafet Hediye Edilmesi [82]	45650[83]

69 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2020*, 18.
70 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2020*, 18.
71 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2021*, 22.
72 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2021*, 22.
73 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2022*, 18.
74 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2022*, 19.
75 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2015*, 17.
76 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2015*, 41.
77 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2015*, 41.
78 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2016*, 17.
79 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2016*, 41.
80 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2016*, 41.
81 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2017*, 23.
82 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2017*, 57.
83 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2017*, 57.

2018	Düzenli Yardım[84]	Bayramlık Kıyafet Hediye Edilmesi, Çocuğa Kıyafet Dağıtımı[85]	35579[86]
2019	Belirtilmemiş	Bayramlık Çalışması[87]	19650[88]
2020	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş[89]	Belirtilmemiş[90]
2021	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş [91]	Belirtilmemiş[92]
2022	Belirtilmemiş	Bayramlık Çalışması[93]	3070[94]

Tablodaki faaliyet alanları incelendiğinde giyecek yardımlarının genelde bayramlık yardımlar şeklinde olduğu görülmektedir. Giyecek alanında yıllara ve yararlanan yetim sayısına göre en az yardımın 2022 yılında 3070 yetime; en fazla 2017 yılında 45650 yetime ulaştığı belirtilmiştir. Ayrıca faaliyet raporlarının bazılarında giyecek alanıyla ilgili yardımların periyodu, faaliyet ve yararlanan yetim sayısına değinilmediği tespit edilmiştir.

e. Eğitim Çalışma Alanı:

Eğitim alanındaki çalışmalar; okul çantası dağıtımı, kırtasiye dağıtımı, dil ve değerler eğitiminin verilmesi, derslik inşası, yaz kursları, kütüphane kurulumu, yetimlerin yıllık eğitim masraflarının karşılanması, takviye ders uygulaması, temel dini eğitim, kırtasiye yardımı, yaz kursları, laboratuvar ve spor salonu kurulumu, eğitim araç gereç desteği, meslek edindirme kurslarının düzenlenmesi, kitap dergi basımı ve dağıtımı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5: Eğitim Çalışma Alanı

Yıl		**Faaliyet**	**Yararlanan Yetim Sayısı**
2015	Düzenli Yardım[95]	Okul Çantası Dağıtımı, Kırtasiye Dağıtımı, Dil ve Değerler Eğitiminin Verilmesi, Derslik İnşası, Meslek Edindirme Kursları [96]	19331[97]

84 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2018*, 27.
85 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2018*, 66.
86 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2018*, 66.
87 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2019*, 33.
88 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2019*, 33.
89 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2020*.
90 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2020.*
91 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2021*.
92 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2021*.
93 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2022*, 30.
94 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2022*, 31.
95 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2015*, 17.
96 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2015*, 41-42.
97 İHH*, Yetim Faaliyet Raporu 2015*, 41-42.

2016	Düzenli Yardım[98]	Temel Dini Eğitim, Kırtasiye Yardımı, Değereler Eğitimi Kapsamında Kitap Dağıtımı, Yaz Kursları, Mesleki Beceri Kursları, Kütüphane Kurulumu, Yetimlerin Yıllık Eğitim Masraflarının Karşılanması, Takviye Ders Uygulaması, Derslik İnşası[99]	1780[100]
2017	Düzenli Yardım[101]	Okul Üniforma Desteği, Yaz Kursları, Mesleki Beceri Kursları, Üniversiteli Yetim Öğrencilere Burs Desteği, Kur'an-ı Kerim Hediye Edilmesi, Temel Dini Eğitim Desteği, Derslik İnşası, Okullarda Tamirat Tadilat Yapılması ve Tefrişat Temini[102]	10769[103]
2018	Düzenli Yardım[104]	Kırtasiye ve Çanta Dağıtımı[105]	8489[106]
2019	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş[107]	6098[108]
2020	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş[109]	150[110]
2021	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş [111]	25008[112]
2022	Belirtilmemiş	Okul Yurt İnşası ve Tadilatı, Bilgisayar ve Kimya Laboratuvarı, Spor Salonu Kurulumu, Eğitim Araç Gereç Desteği, Meslek Edindirme Kurslarının Düzenlenmesi, Kitap Dergi Basımı ve Dağıtımı[113]	3976[114]

Tablodaki faaliyet alanları incelendiğinde eğitim yardımlarının farklı başlıklardan oluştuğu görülmektedir. Eğitim kurumlarının inşası, eğitsel malzeme temini, eğitimin niteliğini artırmaya yönelik farklı çalışıma alanlarına yönelik faaliyetlerde bulunulmuştur.

Eğitim alanında yıllara ve yararlanan yetim sayısına göre en az yardımın 2020 yılında 150 yetime; en fazla 2021 yılında 25008 yetime ulaştığı belirtilmiştir. Ayrıca faaliyet raporlarının bazılarında eğitim alanıyla ilgili yardımların periyodu

98 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2016*, 17.
99 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2016*, 41.
100 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2016*, 41.
101 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2017,* 23.
102 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2017*, 57.
103 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2017*, 57.
104 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2018*, 27.
105 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2018*, 66.
106 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2018*, 66.
107 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2019*, 34.
108 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2019*, 34.
109 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2020*, 19.
110 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2020*, 19.
111 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2021*, 24.
112 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2021*, 24.
113 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2022*, 24.
114 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2022*, 25.

ve faaliyete değinilmediği tespit edilmiştir. Bu kapsamda İHH İnsani Yardım Vakfı'nın yetim çalışmalarının ''bütün çocuklar gibi yetim çocukların da temel hak ve hürriyetlerinin korunmasına yönelik çalışmalarda bulunmak'' ve ''eğitimlerini sağlamak'' amaçlarına uygun olduğu görülmektedir.

Yetim Sponsorluğu

Bir kişi, aile, kurum, arkadaş grubu, sınıf veya okulun bir yetime sponsor olarak -aylık ödenen tutar yıllara göre değişebilmektedir- sponsoru olduğu yetimin eğitim, sağlık, gıda, kıyafet ve barınma ihtiyaçlarına önemli bir katkı sağlayabildiği sistemdir.

Tablo 6: Suriye'deki Yetimlerin Yıllara Göre Sponsorluk Sistemindeki Dağılımı

Yıllar	Yardım Periyodu	Yetim Sayısı
2015	Düzenli Yardım	4894[115]
2016	Düzenli Yardım	8865[116]
2017	Düzenli Yardım	9583[117]
2018	Düzenli Yardım	9969[118]
2019	Düzenli Yardım	11191[119]
2020	Düzenli Yardım	16591[120]
2021	Düzenli Yardım	24463[121]
2022	Düzenli Yardım	28332[122]

Tabloda görüldüğü üzere yetim sponsorluğuyla desteklenen yetim sayısında sürekli bir artış olmuştur. Düzenli bir yardım şekli olan yetim sponsorluğuyla yetim çocukların ihtiyaçlarının karşılanması amaçlanmaktadır.

2.2. Reyhanlı Eğitim Kampüsü

İHH İnsani Yardım Vakfı ve Katar RAF ile yapılan ortak çalışma sonucu 15 Ramazan Dünya Yetimler Günü'ne tekabül eden 2 Temmuz 2015 tarihinde Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde yetim çocuklar için geliştirilen projenin temelleri atıldı. Savaşın yetim bıraktığı çocuklar için kurulan Reyhanlı Eğitim Kampüsü 2 yıl süren inşa

115 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2015*, 8.
116 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2015*, 8.
117 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2015*, 12.
118 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2015*, 15.
119 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2015,* 29.
120 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2015,* 16.
121 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2015*, 20.
122 İHH, *Yetim Faaliyet Raporu 2015,* 10.

çalışmasının ardından 18 Mayıs 2017'de açıldı. 990 yetim çocuğun barınabileceği merkez yaklaşık 100 dönüm arazi üzerine kuruldu.[123]

Kampüste okullar, cami, anaokulu, oyun alanları, konferans salonu, kapalı spor salonu, rehberlik ve etüt merkezi, revir binası, bilim ve sanat atölyeleri, misafirhane, hayvan barınağı, ekim-dikim amaçlı tarlalar, mesire alanı ve zeytinlik bulunuyor.[124]

Reyhanlı Eğitim Kampüsü savaşın yetim bıraktığı çocuklar için kurulmuş olan dünyanın en büyük çocuk yaşam merkezi unvanını taşıdığı[125] belirtilmiştir. İHH İnsani Yardım Vakfı, yurt içi ve farklı ülkelerde destek olduğu yetim ve ihtiyaç sahibi öğrencilere bu kampüste eğitim ve barınma hizmeti sunmaktadır. Ayrıca yetim öğrencilerin anaokul, ilköğretim ve ortaöğretimlerini sürdürebilecekleri eğitim kurumları hizmet vermektedir. Kampüste sunulan bütün hizmetler ücretsizdir. Kampüsün kız ve erkek öğrencilerin eğitim öğretim görebileceği şekilde tasarlanması da ayırt edici bir başka özelliğidir.

Reyhanlı Eğitim Kampüsü'nde eğitim, gelişim, rehberlik ve kariyer planlamanın bir arada sunulduğu bütünsel eğitim modeli uygulanmaktadır.[126] Bu doğrultuda öğrencilerin akademik, sosyal, fiziksel, manevi ve mesleki yönlerini geliştirecek eğitim modelinin hayata geçirilmesi amacıyla okulların yanı sıra ihtiyaç duyulan gelişim merkezleri ve atölyeler de faaliyete başlamıştır.[127] Reyhanlı Eğitim Kampüsünde Uluslararası Ebu Ubeyde Anadolu İmam Hatip Lisesi yer almaktadır. Yetim, öksüz ve ihtiyaç sahibi öğrencilerin öğrenim gördükleri ortaokul ve lise, bu okul müdürlüğü bünyesinde bulunmaktadır.

Uluslararası Ebu Ubeyde Anadolu İmam Hatip Lisesi

Okul, 2017 yılında Recep Tayyip Erdoğan Geçici Eğitim Merkezi[128] olarak açıldı. 2018 yılında özel program ve proje uygulayan okul olarak belirlenerek Reyhanlı Ebu Ubeyde Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde dezavantajlı gruplar kapsamında ''Suriyeli Yetim Çocukların Eğitimine yönelik proje uygulanacaktır.''[129] şeklinde ifade edilmiştir. 2020 yılında okul bünyesinde musiki programı ile geleneksel ve

123 İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı (İHH), *Suriye Faaliyet Raporu 2012 - 2019*, (İstanbul: İHH, 2019), 26-27.

124 İHH, *Suriye Faaliyet Raporu 2011-2022*, 38.

125 RAF-İHH Çocuk Yaşam Merkezi (İstanbul: İHH, 2017), 5.

126 Reyhanlı Eğitim Kampüsü (İstanbul: İHH, 2018), 6.

127 Reyhanlı Eğitim Kampüsü, 10.

128 T.C. Hatay Valiliği, 14.09.2018 ve 16370796 sayılı kararı.

129 Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), Personel Genel Müdürlüğü, 02.04.2019 tarih 6715285 sayılı makam onayı.

çağdaş görsel sanatlar programının uygulanmasına onay verildi.[130] 2021 yılında yurt dışından getirilecek yabancı uyruklu öğrencilerin öğrenim göreceği Uluslararası Anadolu İmam Hatip Lisesi ve Türk öğrencilere yönelik 9. sınıflarından başlayarak fen ve sosyal bilimler programlarının açılmasına izin verilmiştir.[131] İhtiyaç ve şartlara göre okul ve projede, nitelik ve nicelik bakımından çeşitli değişimler görülmektedir.

Tablo 7: Tarihsel Süreç ve Uygulanan Programlar

Yıl	Programlar	Okul Adı
2017-2018	Geçici Eğitim Merkezi	Recep Tayyip Erdoğan Geçici Eğitim Merkezi
2018-2020	Suriyeli Yetim Çocukların Eğitimine Yönelik Proje/Anadolu İmam Hatip Lisesi Programı	Ebu Ubeyde Anadolu İmam Hatip Lisesi
2020-2021	Anadolu İmam Hatip Lisesi Programı/Musikî Programı/Geleneksel ve Çağdaş Görsel Sanatlar Programı	Ebu Ubeyde Anadolu İmam Hatip Lisesi
2021-2022-2023	Uluslararası Anadolu İmam Hatip Lisesi Programı/Fen ve Sosyal Bilimler	Uluslararası Ebu Ubeyde Anadolu İmam Hatip Lisesi

Uluslararası Ebu Ubeyde Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde; lisan ve etüt merkezi, mekatronik, görsel sanatlar, hafızlık kursu ve spor kulübü gibi çeşitli merkez ve atölyelerde eğitim öğretim çalışması gerçekleştirilmektedir.

Okulun özellikleri şunlardır:

a) MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü ve İHH İnsani Yardım Vakfı arasında yapılan protokoller ile çalışmalar yürütülmektedir.

b) Ülkemizde yetim, öksüz ve ihtiyaç sahibi öğrencilerin eğitim öğretim gördüğü devlet okuludur. Okula kabul sınav ve mülakat ile yapılmaktadır.

c) Dil eğitimine yönelik çalışmalar Yunus Emre Enstitüsü ile yapılan protokol kapsamında yürütülmektedir.

d) Ülkemiz ve 25 farklı ülkeden yetim, öksüz ve ihtiyaç sahibi öğrencilerin mahallinde gerçekleştirilen sınav ve mülakat ile kabul edildiği kurumdur.

e) Lise ve ortaokul kademeleri bulunan pansiyonlu bir okuldur.

f) Okul bünyesinde özel program ve projeler ile atölye çalışmaları gerçekleştirilmektedir. Böylece öğrencilerin ilgi, istidat, kabiliyet ve kariyer hedeflerine göre yetişmeleri sağlanmaktadır.

g) Okuldaki çalışmalar, farklı zümreler tarafından oluşturulan okula özgü akademik takvim ve yıllık faaliyet planına göre yapılmaktadır.

130 Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 13.07.2020 tarih 9323672 sayılı yazısı.

131 Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), 15.03.2021 tarihli ve 22410062 sayılı makam onayı.

ğ) Savaş ve çatışma mağduru öğrencilere rehberlik, danışmalık ve manevi eğitim verilmektedir.

h) Mezun öğrencilerin yükseköğretime yerleşmeleri ve mezuniyet sonrası takip süreçleri rehberlik ve kariyer birimi tarafından yürütülmektedir.

i) Öğretmen, öğrenci ve veli buluşmalarıyla istişare süreci gerçekleştirilmektedir.

ı) Uygulama gerektiren dersler spor salonu, uygulama mescidi, atölyeler vb. eğitim öğretim ortamlarında işlenmektedir.

j) Öğrencilerin gelişim süreçleri yıllara göre takip edilmekte, raporlanmakta hayata uyum sağlamaları konusunda çalışmalar yapılmaktadır.

k) Eğitim dili Türkçe olmakla birlikte Arapça ve İngilizce kursları düzenlenmektedir.

l) Sunulan hizmetler ücretsizdir. Öğrenciler tam burslu bir şekilde okutulmaktadır.

Sonuç

İHH İnsani Yardım Vakfı'nın 2015-2022 yıllarındaki yetim faaliyet raporlarının incelenmesi, farklı zaman ve bölgelerde gerçekleştirilen saha araştırmaları neticesinde vakfın yetim alanları ve amaçlarına uygun ve uyumlu olarak Suriye'de yetimlere yönelik yardım faaliyetlerinin yürütüldüğü tespit edilmiştir. Faaliyet raporlarının yayımlanması; çalışmaların geliştirilmesine imkân sağlaması, gelişim veya değişimin izlenebilmesi, tecrübe aktarımına vesile olması, şeffaf bir anlayışın tesis edilmesi bakımından önemlidir. Bu doğrultuda yetimlere yönelik çalışma yapan kurum veya kuruluşların yetimlere yönelik çalışmalarını rapor şeklinde yayımlamaları önem arz etmektedir.

Savaş ve çatışma bölgesi olan Suriye'de yürütülen yetim çalışmalarının barınma, gıda, giyecek, sağlık ve eğitim alanlarında yapıldığı yıllara göre niceliksel değişimler görülmekle birlikte yetimlere yönelik çok boyutlu desteğin sağlandığı anlaşılmaktadır. Barınma alanında yetimhanede sunulan desteğin zamanla farklı alternatiflere dönüştüğü görülmüştür. Sağlık ve gıda alanıyla ilgili farklı içeriklerde yardımların yapıldığı; giyecek alanındaki faaliyetlerin genelde bayramlık elbise yardımı şeklinde olduğu belirlenmiştir. Eğitim alanında destek hizmetleri kapsamındaki çalışmalar ile eğitim öğretimin niteliğine dair uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Sadece 2022 yılı yetim faaliyet raporunda yer verilen gelir temini ve erken iyileştirme alanına yönelik çalışmaların uzun yıllardır savaş ve çatışma bölgesi olan Suriye'de

artırılması gerektiği düşünülmektedir. Yetim çocuklara yönelik yapılan projelerle birlikte yetim annesi veya aileye yönelik projeler de gerçekleştirilmelidir.

Savaş ve çatışma bölgesinde yetimlere yönelik faaliyet yürüten gönüllülerle bilgilendirme toplantıları yapılmalı, görevlilere hizmet içi eğitim kursları düzenlenmelidir. Yetimin ailesi ve özel hayatıyla ilgili soru veya sorgulamalar ile yardımların yanlış dağıtım şekilleri çocuğun psikolojik ve toplumsal gelişim sürecini olumsuz etkilemektedir. Bu ve benzeri durumlar, yetim çocuğun kişiliğinde bozulmalara neden olmaktadır. Bu bağlamda yetim ile bağışçı arasındaki iletişim veya etkileşime dikkat edilmelidir.

Savaş ve çatışma bölgesinde çalışan personellerin dil bilmesi, o ülkenin kültürünü tanıması, ilgi, yetenek ve eğitimine uygun işlerde istihdam edilmesi yetimlere yönelik gerçekleştirilen çalışmaların kalitesi ve kalıcılığını sağlayabilir. Ayrıca savaş ve çatışma bölgesindeki personellerin uzun yıllar bu bölgelerde çalışmaları fiziksel ve psikolojik sorunlara yol açabilir. Bu bölgelerde çalışan kurum ve kuruluşların istihdam imkânları ve planlamalarında bu durumları göz önünde bulundurmaları gerekir.

Dünya üzerindeki savaş ve çatışma bölgeleri ile İHH İnsani Yardım Vakfı'nın çalışma yürüttüğü ülke veya bölgelerin paralellik gösterdiği belirlenmiştir. Vakıf, savaş ve çatışma bölgelerinde yetim çocuklara destek olduğu gibi Reyhanlı Eğitim Kampüsü'nde bu ülke ve bölgelerden gelen yetimlere bütünsel eğitim ve çok boyutlu hizmet sunmaktadır. İHH İnsani Yardım Vakfı'nın yurt içi ve yurt dışından getirdiği öğrencilerin bu kampüste öğrenim görüyor olmaları önemli bir çabanın olduğu ve çalışmanın yapıldığını göstermektedir. Ulusal ve uluslararası alanda eğitime destek olunduğu anlaşılmaktadır.

Yetimlere yönelik projelerde devlet kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının birlikte çalışmaları projelerin kalıcılığı, kapasitesi ve kapsayıcılığını artırmaktadır. Bu bakımdan yetimlere yönelik hizmetlerde iş birliği ve koordinasyon önemlidir.

Yetimlerin hayata hazırlanması, meslek sahibi olması ve toplumsal uyumu açısından eğitim desteğine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bakımdan yurt içi ve yurt dışından gelen yetim ve öksüz öğrencilere Uluslararası Ebu Ubeyde Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde eğitim öğretim verilmektedir. MEB ve İHH İnsani Yardım Vakfı'nın paydaş olarak yürüttüğü bu özel ve kendine özgü eğitim çalışmasının farklı okul türlerinde ve farklı şehirlerde de uygulanmasının faydalı olacağı öngörülmektedir. Dezavantajlı öğrencilere tam burslu eğitim imkân ve fırsatının sunulması önemlidir. Nihayetinde yetim öğrencilerin eğitimiyle ilgili farklı seçenekler veya kurumlar oluşturulmalı; ilgi, kabiliyet ve kariyer hedeflerine göre yetişmeleri sağlanmalıdır.

Kaynakça

Akalın, Şükrü Halûk vd. *Türkçe Sözlük.* Ankara: Türk Dil Kurumu, 11. Basım, 2011.

Benk, Adnan (ed.). *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi.* İstanbul: Interpress, 1986.

İHH, İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı. İHH, "Biz Kimiz?" Erişim 17 Aralık 2023. https://ihh.org.tr/biz-kimiz

İHH, İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı. *Suriye Faaliyet Raporu 2012-2019*. İstanbul: İHH, 2019. https://ihh.org.tr/public/publish/0/139/suriye-raporu-2012---2019-web.pdf

İHH, İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı. *Suriye Faaliyet Raporu 2011-2021*. İstanbul: İHH, 2019. https://ihh.org.tr/public/publish/0/169/suriye-faaliyet-raporu-2011-2022---tek.pdf

İHH, İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı. *Yayınlarımız.* Erişim 12 Aralık 2023. https://ihh.org.tr/public/publish/0/49/raf-ihh-cocuk-yasam-merkezi.pdf

İHH, İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı. *Yetim Faaliyet Raporu 2015*. İstanbul: İHH, 2015. https://ihh.org.tr/public/publish/0/8/2015-yetim-faaliyet-raporu.pdf

İHH, İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı. *Yetim Faaliyet Raporu 2016*. İstanbul: İHH, 2016. https://ihh.org.tr/public/publish/0/108/ydg-faaliyet-raporu-2016.pdf

İHH, İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı. *Yetim Faaliyet Raporu 2017*. İstanbul: İHH, 2017. https://ihh.org.tr/public/publish/0/117/ydg-faaliyet-raporu-2017.pdf

İHH, İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı. *Yetim Faaliyet Raporu 2018*. İstanbul: İHH, 2018.

İHH, İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı. *Yetim Faaliyet Raporu 2019*. İstanbul: İHH, 2019. https://ihh.org.tr/public/publish/0/140/2019-yetim-faaliyet-raporu.pdf

İHH, İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı. *Yetim Faaliyet Raporu 2020*. İstanbul: İHH, 2020. https://ihh.org.tr/public/publish/0/136/insamer-2020-_-yetim-raporu-200423-n.pdf

İHH, İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı. *Yetim Faaliyet Raporu 2021*. İstanbul: İHH, 2021. https://ihh.org.tr/public/publish/0/170/yetim-faaliyet-raporu.pdf

İHH, İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı. *Yetim Faaliyet Raporu 2022*. İstanbul: İHH, 2022. https://ihh.org.tr/public/publish/0/177/yetim-faaliyet-raporu-2022---310723-web.pdf

Karayel, Ayşe Hümeyra Kutluoğlu. , *Savaş Mağduru Yetimler.* İNSAMER, 2019. https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/rapor-savas-magduru-yetimler.pdf Kavak, H. Zehra. *Dünyada Yetim Gerçeği.* İNSAMER, 2014. https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/rapor-dunyada-yetim-gercegi.pdf

MEB, 15.03.2021 tarihli ve 22410062 sayılı makam onayı.

MEB, Millî Eğitim Bakanlığı, Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 13.07.2020 tarih 9323672 sayılı yazısı.

MEB, Millî Eğitim Bakanlığı, Personel Genel Müdürlüğü, 02.04.2019 tarih 6715285 sayılı makam onayı.

Nar, Cansu. *2021 Yetim Raporu.* İNSAMER, *2021*. https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/rapor-2021-yetim-raporu.pdf

T.C. Hatay Valiliği, 14.09.2018 ve 16370796 sayılı kararı.

Varlık, Ali Bilgin. ‘‘Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım’’. *Avrasya Terim Dergisi,* 1/2 (Ağustos 2013), 114-129.

Yeryüzü Okulları, *Reyhanlı Eğitim Kampüs*. Erişim 20 Aralık 2023. https://yeryuzuokullari.org/katalog-tl/mobile/index.html

BALKANLAR'DA YETİMLİK VE YETİM ÇALIŞMALARI ARNAVUTLUK ÖRNEĞİ

Korab KAJA*

Balkanlar'da Yetimler

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla birlikte İslam devletlerinin ve Balkanlar'daki Müslümanların yetim kaldığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve komünist sistemin ortaya çıkmasıyla birlikte bu devletler varlıklarını tehlikeye sokan çok ciddi sonuçlarla karşı karşıya kaldılar. Farklı İslami bölgeler asimile edildi ve İslami kimliklerini kaybettiler.

Balkanlar

Balkan bölgesi, Avrupa'nın güneyinde yer alan bir coğrafi bölge olup kültürel ve etnik açıdan en fakir ve en bölünmüş bölgelerden biridir. Balkanlar tarih boyunca sürekli savaş ve çatışmaların yaşandığı bir bölge olmuştur. 20. yüzyılda şiddetli iç savaşlar yaşandı ve bunların en ünlüsü 1992-1995 yılları arasında gerçekleşen Bosna Savaşı oldu. Dolayısıyla "Balkanlaşma" terimini dağıtım, bölünme ve çatışmayla eşanlamlı hale getirdi. Balkanlar; Arnavutluk, Bosna, Kosova, Makedonya ve Sırbistan olmak üzere 10 ülkeden oluşuyor ve Türkiye'de olduğu gibi bu ülkelerde de Müslümanlar yaşıyor.

Osmanlı'dan sonra Balkanlar'da Yetimler

Balkan toplumları, yani Arnavutlar ve Boşnaklar aile ilişkilerinin güçlü olduğu ve günümüzde de hala güçlü durmaya devam eden muhafazakar toplumlardır. Yetimlere her zaman çok özel bir yer verilmesinde İslam dini ve halkların geleneklerinin etkisi olmuş ve Balkanlar'ın Müslüman nüfusu için çok zor yıllar geçmesine rağmen yetim çocuklara yardım ve bakım eksik edilmemiştir.

* Miresia Vakfı Müdürü / Arnavutluk

Sürekli devam eden savaşların ardından Balkanlar'da devletlerin oluşmasıyla yetim çocuklara hizmetin kurumsallaşması gerçekleşti. Aynı zamanda, 1917 yılında dönemin Tiran müftüsü ve Belediye Başkanı tarafından Tiran'da yaptırılan ilk yetimhanenin açılışı da yapılmıştı. İtalyan işgali sırasında birçok yetimhane vardı fakat bunların aracılığıyla İtalyan faşist ideolojisi yayılmaya çalışılmaktaydı.

Komünist Sistem Döneminde Yetimler (1994-1990)

Acı gerçek şu ki komünist sistemde yetim çocuklara çok önem verilmişti. Yetim çocuklara eğitim, barınma ve istihdam konularında birçok avantaj sağlanmıştı. Pek çok şehirde yetimhaneler kurulmuştu ve bu barınaklar komünist sistemin çocuklara komünist ideolojiyi aşılamak için yoğunlaştığı yerlerdi. Komünizm dönemindeki büyük yoksulluk, yetim çocuğu olan birçok aileyi, onları yerleşim bölgeleri dışındaki yetimhanelere veya yatılı okullara göndermeye mecbur bırakmıştı. Komünist sistem döneminde yetimlere karşı toplumun ilgisi az, devletin ilgisi büyüktü diyebiliriz. Yetim çocuklara bakımın sağlanamaması; toplumda dini motivasyonun olmayışı, dinin yasaklanması ve ekonomik koşulların bir sonucuydu.

90'lı Yıllardan Sonra Balkanlar'da Yetimler

90'lı yıllar Balkanlar'da büyük siyasi değişimleri beraberinde getirdi. Yugoslavya'nın parçalanması, etnik ve dini ayrımlara dayalı yeni devletlerin oluşması ve bunun gibi olaylar, en çok Müslüman Bosnalı ve Arnavutları etkileyen büyük sıkıntılara sebep oldu.

Bosna ve Kosova'daki savaş ve Makedonya'daki Arnavutların haklarına yönelik çabalar, bu ülkelerdeki yetim çocukların sayısında büyük bir artışa neden oldu. Bosna istatistiklerine göre Bosna savaşı sırasında yaklaşık 200.000 kişi öldürülmüş, 2 milyonun üzerinde Boşnak topraklarından sürülmüştür.

Kosova savaşı sırasında yaklaşık 9.000 kişi öldürüldü ve 900.000'den fazla Arnavut sınır dışı edildi. Komünizmin çöküşünü takip eden büyük siyasi ve ekonomik değişimler ölümlerde büyük bir artışa neden oldu ve bunun sonucunda Balkanlar'da yetim çocukların sayısı da büyük oranda arttı.

Hastalıkların yayılması, Avrupa'ya göçün hayati riski (çünkü 2010 yılına kadar Avrupa'nın kapıları Balkan halklarına kapalıydı), ekonomik koşullar nedeniyle kazaların, kan davalarının ve aile içinde çeşitli suçların artması Balkanlar'da her geçen gün artan ve yetim çocukların sayısını korkunç bir şekilde artıran sosyal sorunlardır.

İstatistiklere göre Arnavutluk'ta 30.000'e yakın yetim çocuk bulunuyor. 90'lı yıllardan sonra komünist sistemin aksine, çocuklar büyük zorluklarla karşı karşıya kaldılar ve devletin onların dert ve sorunlarına olan ilgisi maalesef ki çok az oldu. Yetim çocukların haklarını koruyan çeşitli dernekler sürekli olarak Arnavut Devleti'nden bu çocuklara sürekli yardım ve destek sağlayacak karar ve projelerin hayata geçirilmesini talep etmektedir.

Olumlu devlet girişimleri var ama şimdiye kadar, bunlar hiçbir zaman sonuçlandırılmadı. Balkanlar'da yaşanan büyük değişimler, dine izin verilmesi, insani ve dinî derneklerin faaliyetleri yetim çocukların yanında bulunulması için büyük bir fırsat oldu.

1992-1993 yıllarında Balkanlar'da yetim çocuklara yapılan yardım ve katkıların ana ağırlığını taşıyan çeşitli insani ve dinî vakıfların büyük bir taahhüdü başladı.

İslam ülkelerinden, Türkiye'den, Kuveyt'ten, Suudi Arabistan'dan, Katar'dan, Birleşik Arap Emirlikleri'nden çeşitli dernekler, bu ülkelerdeki Müslüman nüfusun zor günlerine büyük katkı sağladı. Ayrıca Avrupa ve Amerika'daki çeşitli Hıristiyan dernekleri de yetim çocukların bakımıyla ilgileniyor. İslami derneklerin Müslüman bölgelerdeki yetim çocuklara odaklandığını söyleyebiliriz. Hıristiyan dernekleri çoğunlukla ana faaliyetlerini Müslüman bölgelerde yürütüyor ve yardımın yanı sıra dini faaliyetler de yürütüyorlar.

Bu Yıllarda Yetimlerin Karşılaştığı Zorluklar

Ekonomik Zorluklar

Balkanlar'da çocukların yaşamını etkileyen ekonomik zorluklar bulunmaktadır. İşsizlik ve yoksulluk hâlâ önemli sorunlardır ve bunların çocukların refahı üzerinde doğrudan etkileri vardır. Bu çocukların parlak bir geleceğe sahip olabilmeleri için çalışma alanında eşit fırsatlara ve becerilerinin geliştirilmesine ihtiyaçları vardır.

Şu anda kaynaklarımızı ve becerilerimizi Balkanlar'daki çocuklara yardım etmek için kullanmalıyız. Daha iyi bir yaşam fırsatına sahip olmalarını ve topluma dahil olduklarını hissetmelerini sağlamak için çalışmalıyız. Onlara hak ettikleri parlak bir geleceğin inşasında yardımcı olmak istiyoruz. İnsani yardım kuruluşları, İslam ülkelerinden ortaklarıyla iş birliği yaparak yetim çocuklara yardım konusunda çok büyük katkılar vermiş ve vermeye de devam etmektedir. Komünizmin çöküşünden sonraki zorlu yıllarda bu yardımlar, yetim çocukların ailelerinin yaşadığı zorlukların aşılmasında belirleyici rol oynamış ve birçok durumda bu yardımlar aile geçimini sağlamanın tek yolu olmuştur.

Kalkınma projelerinin hayata geçirilmesi, hayvan bağışı ya da aileye gelir sağlayan iş araçları bu aileler için olumlu etki yaratan projelerdir. Arnavutluk'ta Hristiyan vakıfları da projeleriyle varlığını sürdürmektedir.

Eğitim

Eğitim başka bir büyük zorluktur. Bölge bu yönde ilerleme kaydetmiş olsa da okul altyapısına ve tüm çocuklara eşit eğitim fırsatlarının sağlanmasına yönelik hâlâ büyük yatırımlara ihtiyaç vardır. Kaynak eksikliği ve yoksulluğun etkisi eğitimlerinin önündeki temel engellerdir.

Bu doğrultuda Hıristiyan dernekleri, proje ve stratejilerine yetim çocukları özümsemek ve yönlendirmek için büyük alanlar ve fırsatlar sunmuştur. Yüzlerce yetim çocuğun eğitim aldığı büyük yeterlilik merkezlerinden, seçkin okullardan ve üniversitelerden bahsetmeye değer. Ayrıca yetim bir çocuk için oldukça cazip olan tanınmış Batı üniversitesi bursları birçok yetenekli yetimin ilgisini çekmiştir. Bu gençlere okulu bitirdikten sonra Batı'da ve devlet kurumlarında büyük istihdam fırsatları, Batı'nın yetim çocuklara katkısının daha büyük olduğunu göstermektedir. Ayrıca, birçok öğrencinin farklı branşlarda öğrenimini tamamladığı İslam ülkelerinde, İslami vakıflar da burslarla olumlu denemeler yapmıştır.

Nüfus Dağılımı

Balkanlar'daki yetim çocuklar için başka bir zorluk, geçmiş savaşlardan ve nüfus dağılımından kaynaklanır. Pek çok aile yıkılmış, çocuklar annesiz babasız kalmış, bunlar da bakım eksikliğine ve yetişkinlere gerekli imkanların sağlanması zorunluluğuna yol açmıştır.

Konuşmamın sonunda yetim çocuklara yardım edebilmeyi bize nasip eden Yüce Allah'a şükrediyoruz. Tüm zorluklara rağmen, elhamdülillah, insani yardım kuruluşları, İslam ülkelerindeki ortak derneklerle iş birliği yaparak yetim çocuklara hayatın en zor anlarında yardım ve destek sağlamak için büyük bir iş başardı. Çeşitli hayır kurumlarının verdiği parasal değerin yetim çocuklar üzerinde sadece maddi değil manevi açıdan da çok büyük etkisi olduğuna inanıyoruz. Kendisi de yetim olan ve sürekli olarak yetim çocuklara sahip çıkmamızı emreden bir Peygamber'in (s.a.v.) izinden giden bu ümmet, hiçbir zaman yetimleri unutmayacak, cömert ve şefkatli takipçileri olacaktır. Rahman olan Allah'ın yetim çocukları koruyup gözettiğinden eminiz.

Ama bizim de gelecekte daha vizyoner ve ileri görüşlü olup, yetim çocuklar ve ailelerine hizmet edecek rekabetçi projeler hayata geçirmemiz gerek.

YURTDIŞI YETİM ÇALIŞMALARI: BATI ÖRNEĞİ

Durmuş Aydın[*]

Giriş

Bugün dünyada, 8 milyonu yetimhanelerde ve geriye kalanları yakın akrabalarının yanında hayatlarına devam eden 140 milyondan fazla yetim yaşamaktadır.[2] Yetim veya terk edilmiş çocukların gayri resmi olarak akrabalarının yanında bakımı ve evlat edinme yoluyla bakımı konusunda uzun bir tarihsel tecrübe ve alışılagelmiş uygulamalar bulunmaktadır. Yetim çocuklarla ilgilenmeye yönelik "yetimhane" veya farklı türde "hükümet destekli koruyucu bakım" sistemlerinin yasal temelde yaygınlık kazanması modern dönemle birlikte ortaya çıkan bir ihtiyaç olmuştur. Modernleşmeyle birlikte gelen toplumsal dönüşümler, akrabaların birbirinden uzak coğrafyalara dağılması ve ebeveynlik algısındaki değişim kurumsal bakım modellerinin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Zaman içinde farklı bakım sistemlerine duyulan güven, sosyal ve politik faktörlerin yanı sıra çocuk gelişimine ilişkin değişen bakış açılarından da etkilenmiştir.

Her kültürde olduğu gibi Batı'da da tarihin ilk dönemlerinden itibaren yetim çocukların evlat edinilmesine dair birçok örnek uygulama bulunmaktadır. Resmi olmayan koruyuculuk ve bakım, aile üyesi olarak muamele gören çocuklardan hizmetçi olarak muamele gören çocuklara kadar değişkenlik göstermiştir. Bununla birlikte, çocuklarına bakamayacaklarını hisseden ebeveynler için, tarihin büyük bölümünde koruyucu aile ve evlat edinme en azından kurtarıcı bir çözüm olarak kabul görmüştür. Zaman zaman, özellikle de ekonomik sıkıntı dönemlerinde, terk edilen bebeklerin sayısı, gayrı resmi bakım sistemleri aracılığıyla kendilerine bakılan bebeklerin sayısını geçmiştir.

* Dr., İHH İnsani Yardım Vakfı Genel Sekreteri, durmusaydin@yahoo.com.

2 USAID, "Rethinking Orphan Care: An Introduction to Family Care", *Faith to Action Initiative* (2018), 5.

Yetimlerin Korunması ve Bakımına Dair Tarihsel Arka Plan

Yetimhaneler ilk kez 14. ve 15. yüzyılda İtalya'da şehirlerde terk edilen bebeklerin sayısının giderek artmasına tepki olarak kuruldu.[3] Başından beri, bu kurumsal ortamlara yerleştirilen çocukların çoğu gerçek anlamda yetim değildi; ebeveynlerinden biri veya her ikisi de hayattaydı. Bu ilk yetimhaneler, yıllık %20 ile %40 arasında değişen ve bazı salgın hastalıklar sırasında neredeyse %100'e ulaşan çok yüksek belgelenmiş ölüm oranlarına sahipti.[4] Bakıma muhtaç çocukların kalabalık şekilde tutulduğu bu tür mekanlardaki kitlesel ölümlere ilave olarak, evlerde salgın hastalıklar nedeniyle ya da anne sütü bulunamadığı için pek çok bebek hayatta kalamamıştır.

Modern dönemlere gelindiğinde Batı ülkelerinde yetim korunması ve bakımı ile ilgili çalışmalar genel olarak "çocuk koruma" kavramının altında ele alınmaya başlamış ve bu da Batı'da yetimlere yönelik koruma çalışmalarının kapsamını genişletmiştir. Korunmaya muhtaç tüm çocukları kapsayacak şekilde genişlettiği için, sadece çocuğun korunmasının ötesinde istismar, şiddet, çocuk işçiler, çocuklara yönelik politikalar gibi çeşitli konuları da ilgilendiren geniş bir içerik kazanmıştır. Bunun yanı sıra, çocuk koruma tabirinin kimi ülkelerde gençlerin istihdamına ilişkin mevzuat gibi genel koruyucu tedbirleri dahi kapsayacak duruma dönüşmüştür.[5]

Avrupa'daki ülkelerde yoksul ve terk edilmiş çocukların bakımı 16. yüzyıldan itibaren kilise tarafından, sonrasında ise hayırsever aristokrat aileler aracılığı ile sağlanmaya çalışılmıştır. Batı'da en azından yoksulluğun yol açtığı olumsuzlukları azaltmak anlamında, korunmaya muhtaç çocukların korunmasına dair ilk örneklerden biri Edward Rudolf tarafından 1881 yılında İngiltere Kilisesi desteği ile kurulan *Children's Society* olmuştur.[6] Yine aynı dönemde İngiltere'de çocukların istismardan korunması ve destek hizmetlerinin sağlanması amacıyla *Ulusal Çocuklara Zulüm Önleme Derneği* (NSPCC) kurulmuştur.[7] Derneğin çabalarıyla 1889 yılında Çocuklara Yönelik Zulmü Önleme ve Çocukların Korunması Yasası kabul edilmiş, bu sayede çocukların bakımı ve korunması konusunda devletin aile üzerinde müdahale alanı açılmıştır.[8]

3 Sarah Hrdy, *Mother nature: Maternal instincts and how they shape the human species* (New York: Ballantine Books, 1999).

4 Richard Trexler. "The Foundlings of Florence, 1395–1455", *History of Childhood Quarterly* 1/2 (1973), 259-284.

5 Ralph Hetherington, "Issues in European Child Protection Research", *European Journal of Social Work* 1/1 (1998), 71-82.

6 The Children's Society, "Our History" (Erişim 27 Eylül 2023).

7 NSPCC, "Our Organisation and Structure" (Erişim 26 Eylül 2023).

8 UK Public General Acts (UKPGA), The Prevention of Cruelty to, and better Protection of Children Act 44 (26 Ağustos 1889).

Sovyetler Birliği'nin etkisiyle özellikle Avrupa'nın doğusundaki ülkelerde iş gücünü artıracak doğum yanlısı politikalar teşvik edildiği için bakılabileceğin ötesinde çocuk sayısı nedeniyle 20. yüzyılın ilk yarısı, çocukların bakım ve korunması açısından en kötü dönem olarak nitelenmiştir. Ancak Sovyet sonrası dönemde yapılan birtakım reform çalışmaları ve yasal düzenlemeler sayesinde durumun telafi edilmesi için çaba gösterilmiş ve Avrupa kıtasındaki durum eşitlenmeye çalışılmıştır.[9]

Almanya'da yoksul ve kimsesiz gençlere ve çocuklara yardım etmek amacıyla kurulan ilk oluşum 1900'lü yıllara dayanmaktadır. Yetimler Konseyi (*Gemeindewaisenräte*) adıyla kurulan yapı, 1924 yılında Gençlik Refah Yasası (*Reichsgesetz für Jugendwohlfahrt*) olarak isim ve yapı değişikliğine uğramış ve Polis Teşkilatı'nın bir kolu haline getirilmiştir. 1933 yılında Nazilerin kontrolüne geçen idare, İkinci Dünya Savaşı sonrası savaş yetimlerini koruma altına almıştır.[10] Almanya ile yakın dönemde 1939 yılında Fransız Çocuk Koruma Yasası (*Code de l'action sociale et des familles*) sayesinde Fransa'da çocukları korumak için bir yasal çerçeve belirlenmiş; bu yönergede çocuk refahı, istismar veya ihmal durumlarında müdahale ve ihtiyacı olan çocuklara destek için alınacak önlemler ana hatlarıyla belirtilmiştir.[11]

Aslında, çocukların korunmasına ilişkin ilk Fransız yasası 1912 yılında "Yetimhaneler Yasası" olarak yürürlüğe girmişti. Yetimhanelerin kurulmasını ve işletilmesini düzenleyerek, ebeveyn bakımından yoksun çocukların refahını sağlamaya çalıştıysa da Birinci Dünya Savaşı yılları bu konuda hazırlıkları yavaşlatmıştı. Savaşın yol açtığı büyük yıkım sürerken, 1917 yılında Kızılhaç tarafından ABD'ye Fransa'daki yetimlere ve dul kadınlara yardımedilmesine dair çağrı yapılmıştır. 1918 yılında Amerikan ordusunun her bir birimi bir Fransız yetimini evlat edinmiştir.[12]

Batı'daki yetim bakım sürecinin gelişimi ile ilgili örneklerden biri dönemin önemli devletlerinden biri olan Macaristan İmparatorluğu'ndaki düzenlemelerdir. Bu bağlamda 1898 yılından itibaren Macar monarşisi resmi olarak yetimlerin bakımıyla ilgilenmeye başlamıştı.[13] Ancak ülkenin çözülme sürecine girdiği Birinci Dünya Savaşı ile sosyoekonomik dengelerin çöküşü, en fazla yetim çocukları etkilemiştir. Bu dönemde herhangi bir yasal mevzuat olmaksızın, yetimlerin bakımı çoğunlukla

9 Roxana Anghel vd., "The challenge of reforming child protection in EasternEurope: The cases of Hungary and Romania", *Psychosocial Intervention* 22/3 (2013), 239-249.

10 Mustafa Uyanık, "Alman Gençlik Dairesi ve Çocukların Koruma Altına Alınması Uygulamalarına Yönelik Eleştiriler", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 8/16 (2018), 123-140.

11 Legifrance, "Code de l'action sociale et des familles" (Erişim 13 Eylül 2023).

12 American National Red Cross, "Each Unit of Our Army Abroad May Adopt and Care for a French Orphan", *The Red Cross Bulletin II* 23 (1918), 8.

13 Miriam Laclavíková - Adriana Švecová, "Legıslative Efforts On Child Protection In Slovakia In The First Half Of The 20th Century", *Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie, t. XII* 1 (2019), 131-142.

akrabaları, belediyeler ve ilçe meclisleri denilen yerel yönetimler tarafından üstlenilmiştir. Bazı dönemlerde ihtiyaç içindeki çocukların sayısı büyük rakamlara ulaşınca, yardım dernekleri kurularak telafi edilmeye çalışılmıştır. Bu örnekler bağlamında *Beyaz Haç Derneği Yetimhanesi* (White Cross Association Provincial Orphanage) ve *Başkent Kurtuluş Evi* (Assocation of the Capital City for House of Salvation) öne çıkan kuruluşlar olmuştur.[14] Birinci Dünya Savaşı'nın en yıkıcı tahribat yaptığı ülkelerden biri olan Macaristan'da 8 Mart 1917 tarihinde *Ulusal Askeri Refah Dairesi* kurulmuş ve savaş yetimleriyle bu kurum ilgilenmiştir.[15]

Kıta Avrupa'sındaki gelişmelerle paralel olarak İngiltere'de Birinci Dünya Savaşı'nın ardından savaş yetimlerinin ihtiyaçları göz önüne alınarak 1919 yılında Eglantyne Jebb tarafından *Save the Children* kurulmuştur. Hükümet kurumları ve sivil toplum sayesinde savaş arası dönem Britanya'sında kurumsallaşma adına ciddi adımlar atılmış ve binlerce yetime sahip çıkılmıştır. 1940 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın gölgesi altında yaşayan çocuklar için bu durumla baş edebilmelerini kolaylaştırmak adına İngiltere'nin büyük kentlerinde sığınaklarda çocuklara oyun merkezleri oluşturulmuştur. Yine 1942 yılında esir çocukların yaşadıkları zulmü ve hak ihlallerini ortaya koymak amacıyla *Children in Bondage* başlıklı rapor yayınlanmıştır.[16]

1923 yılında Belçika'da Uluslararası Çocukları Koruma Birliği kurulmuş ve 1924 yılında Milletler Cemiyeti, Save the Children'ın kurucusu Eglantyne Jebb tarafından hazırlanan *Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi*'ni kabul etmiştir. Çocuk haklarının uluslararası alanda tanınmasını sağlayan bildirge yetim çocukların gelişimi için şu konuları içermektedir: Çocukların gelişimleri için araçlar; ihtiyaç zamanlarında özel yardım, yardım için öncelik; ekonomik özgürlük, sömürüden korunma, sosyal bilinç ve görevbilinci aşılayan bir yetiştirme.[17]

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşamları ve gelecekleri risk altında olan çocuklara ve gençlere yardım etme amacıyla 1946 yılında Birleşmiş Milletler Uluslararası Çocuk Acil Durum Fonu (UNICEF) kurulmuştur.[18] Yetimlerin korunmasını da içeren Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi önce 1948 yılında, daha sonra 1959 yılında geliştirilmiştir. Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi, günümüzdeki Çocuk Hakları

14 Ingrid Kušniráková, "Institutional Care for Orphaned Children in the Kingdom of Hungary (From Private Charity to a State System)", *Romanian Journal of Population Studies* 15/2 (2019), 39-61.

15 Friederike Kind-Kovács, "The heroes' children: Rescuing the Great War's orphans", *Journal of Modern European History* 19/2 (2021), 183-205.

16 Save the Children, "100 Years for Children" (Erişim 19 Eylül 2023).

17 Save the Children, "100 Years for Children".

18 UNICEF, "75 Years of UNICEF" (Erişim 11 Eylül 2023).

Sözleşmesi'nin temelini oluşturmaktadır. 1959 yılında ise çocuk hakları yönünden genişletilen sözleşme kapsamında 12 maddelik "Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi" (*Declaration of the Rights of the Child*) hazırlanmıştır. 1989 yılında BM Çocuk Hakları Sözleşmesi BM Genel Kurulu tarafından kabul edilmiş ve 1990 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşme kapsamında ayrım gösterilmeksizin tüm çocukların bakıma ve yardıma hakkı olduğu belirtilmiş; koruyucu aile yanına yerleştirme ve evlat edinmeye dair evrensel kurallar getirilmiştir.

Modern dönem öncesinde Avrupa'nın tüm ülkelerinde yetimhanelerin sayısı artarken, 19. yüzyılın başından itibaren Kuzey Amerika ve Avrupa'da kurumsal bakımdan uzaklaşma tartışmaları başlamıştır. O tarihe kadar tüm Batı kentlerinde terk edilmiş, yetim veya öksüz kalmış çocuklar genellikle komşularının yanına veya şehirdeki imarethanelere yerleştirilmiş veya sözleşmeli olarak çıraklık eğitimine verilmişti. 1800'lü yıllarda artan kentleşmeye, Amerikan İç Savaşı'na ve çok sayıda kolera, tüberküloz, sarıhumma ve grip salgınlarına yanıt olarak, bu kez dini örgütler ve hayır kurumları yetimhaneler kurmaya başladı.[19] Hem açılan yeni yetimhanelerin hem de bakılan çocukların sayısındaki artış 1900'lerin başlarına kadar devam etti.[20]

Sonraki birkaç yüzyıl boyunca İtalya'da ve daha sonra İngiltere, Rusya ve diğer ülkelerde yetimhanelerin sayısı artmaya devam etse de Amerika Birleşik Devletleri'nde kurumsal bakımın nihai olarak azalmasına katkıda bulunan önemli bir olay, 1909'da Başkan Roosevelt'in izniyle düzenlenen ilk *Beyaz Saray Çocuklar Konferansı*'ydı. Ülkenin dört bir yanından çocuk refahı uzmanları bir araya geldi ve bugün de yürürlükte olan çeşitli politikalar üzerinde anlaşmaya vardı. Bunlar içinde şu başlıklar dikkat çekmiştir:

(1) Çocuklar kendi aileleri tarafından büyütülmelidir;

(2) Çocuklar aile ortamından uzaklaştığında veya yetim olduğunda, onların bakıldığı ortamların mümkün olduğunca başka ailelerin evleri olması veya ailelere benzemesi gerekir;

(3) Hiçbir çocuk yalnızca yoksulluk nedeniyle ebeveyn bakımından alınmamalıdır.[21]

1935 tarihli Sosyal Güvenlik Yasası gibi daha sonraki yasalar, çocuk refahı konularını ele almak için eyaletlere federal fon sağlanmasına izin verdi. Ancak

19 Matthew Crenson, *Building the invisible orphanage: A prehistory of the American welfare system* (Cambridge: Harvard University Press, 1998).

20 Eve Smith, "Bring back the orphanages? What policymakers of today can learn from the past", *Child Welfare* 74/1 (1995), 115-142.

21 Crenson, *A prehistory of the American welfare system.*

bu tür federal politikaların benimsenmesi ve yetimhanelere karşı yapılan sayısız tartışma, Amerika Birleşik Devletleri'nde kurumsal bakımın derhal sona ermesine yol açmadı. Bu politikalar kurumlarda sürekli bir düşüşe yol açtı, öyle ki 1970'lerde yetimhaneler neredeyse ortadan kalkmıştı. 1980'lerin sonlarında ve 1990'ların başlarında, birçok büyük kentsel çocuk refahı sistemi, kokaine maruz kalan yeni doğanların akını nedeniyle bunalıma girdiğinde kısa bir yeniden canlanma yaşandı. Bazı yerlerde, çocukların aniden devlet koruması altına alınmasıyla başa çıkabilmek için kurumlar yeniden icat edildi.[22] Bunların çoğu daha sonra kapatılmış olsa da sayıları az olmasına rağmen birçok eyalette, küçük çocuklar için bile hâlâ vardiyalı çalışanlarla bir tür grup bakımı olmaya devam etmiştir.

20. yüzyıl boyunca hükümet ve kilise destekli koruyucu bakım yalnızca Kuzey Amerika'da değil, Avrupa'da da artış göstermiştir. Bununla beraber, eş zamanlı olarak 20. yüzyılın ortalarında kurumsal yetiştirmenin zararlarını vurgulayan bir dizi çalışma da başlamıştı.[23] Bu çalışmalar sayesinde, Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa'da kurumsal bakımdan uzaklaşma süreci ivme kazanırken Sovyet bloğu ve Çin gibi ülkeler bu tecrübelerden yoksunluk nedeniyle kurumsal bakım dışı modeller konusundaki tartışmalar çok zayıf kalmış ve alternatif sistemler çok fazla gelişmemiştir. Dahası, komünist ideoloji kurumsal yetiştirmeyi kendi istediği insan modelini üretme konusunda bir fırsat olarak görmekle kalmadı, aynı zamanda bazı durumlarda da teşvik etti.[24]

Yurtdışı Yetim Çalışmalarında Batı Örneği

Yukarıda bahsi geçen nedenlerle, şu anda Doğu Avrupa, Asya, Orta ve Güney Amerika, Afrika ve Orta Doğu'da küçük çocuklara yönelik kurumsal bakım Batı'dakinden çok daha yaygındır. Batı Avrupa'da nispeten az sayıda yetimhane bulunmasına rağmen, diğer ülkelerin yanı sıra Portekiz, Fransa ve Belçika'da da hala kurumlar varlığını sürdürmektedir.[25]

Bu anlamda, Batılı ülkelerde yetim bakımı konusunda en tartışmalı konu kurumsal bakım sisteminin avantaj ve dezavantajları üzerine yapılmaktadır. Yapılan bilimsel araştırmalar göstermiştir ki, psiko-sosyal gelişim bakımından sürekli ku-

22 Brenda Jones Harden, "Congregate care for infants and toddlers: Shedding new light on an old question", *Infant Mental Health Journal* 23/5 (2002), 476-495.

23 William Goldfarb, "Effects of psychological deprivation in infancy and subsequent stimulation", *The American Journal of Psychiatry* 102/1 (1945), 18-33.

24 Gail Kligman, *The politics of duplicity: Controlling reproduction in Ceaucsescu's Romania* (Berkeley: University of California Press, 1998).

25 Kevin Browne vd., "Overuse of institutional care for children in Europe?", *British Medical Journal* 332/7539 (2006), 485-487.

rumsal bakıma verilen çocukların %17'si bakıcılarına güvenli bağlanma gösterirken, koruyucu aileye verilen çocukların %49'u bu durumdadır.[26] Dolayısıyla, kurumsal bakımın ardından yeni bakıcılara bağlanma becerisinde etkileyici bir iyileşme olduğu görülmektedir. Koruyucu aile grubundaki güvenli çocukların oranı (%49), evlat edinilen çocukların %47'sinin güvenli bir şekilde bağlandığı meta-analitik sonuçla uyumlu çıkmıştır. Kurumda kalan çocuklarla karşılaştırıldığında, sosyalleşme ve diğer insanlarla kolayca etkileşime geçebilme melekeleri konusunda bu fark etkileyicidir.[27]

Sosyal davranış, çocukların tanıdık olmayan yetişkinlere karşı suskun olmamalarını, yabancılara yaklaşma ve onlarla etkileşime geçme istekliliğini ve alışılmadık ortamlarda bağlanma figürleriyle yakınlığını ifade etmektedir. Anne-baba gözetiminden mahrum kalmış çocuğun fiziki ve ruhi gelişiminde hayati önem taşıyan bu unsur kurumsal bakım modellerinde çok sınırlı bir başarı göstermektedir.[28]

Batılı ülkelerde özellikle kiliseler ve bunlara bağlı dini cemaatler yetimler konusunda büyük hassasiyet göstermektedir. Bu anlamda özellikle ABD'de bugün yetimlerin neredeyse tamamına yakını kiliseler tarafından barındırılmakta ve yetiştirilmektedir.[29]

Batılı ülkelerde yaygın biçimde yetim çocukların bakımına ilişkin beş bakım ortamı bulunmaktadır: Akraba bakımı, koruyucu bakım, diğer aile temelli veya aile benzeri bakım yerleştirme biçimleri, yatılı bakım ve çocuklar için denetimli bağımsız yaşam düzenlemeleri.[30]

Amerika Birleşik Devletleri'nde Hristiyan evlat edinme hareketleri ve kiliseler, yetimler başta olmak üzere savunmasız çocuklarla ilgilenme konusunda oldukça başarılı örnekler sergilemektedir. İngiltere ve Ukrayna gibi diğer Batı ülkelerinde kiliseler, koruyucu bakım sağlamak için yerel yönetimlerle iş birliği yapmaktadır.

Batı'da geçmiş yüzyıllık süreç içinde ortaya çıkan tecrübe göstermiştir ki, yetimhaneler yetimler ve diğer savunmasız çocuklara yönelik iyi niyete rağmen, artık

26 Anna T. Smyke vd., "Placement in foster care enhances quality of attachment among young institutionalized children", *Child Development* 81/1 (2010), 212-223.

27 Linda Van den Dries vd., "Fostering security? A meta-analysis of attachment in adopted children", *Children and Youth Services Review* 31/3 (2009), 410-421.

28 Charles H. Zeanah vd., "The Bucharest Early Intervention Core Group. Attachment in institutionalized and community children in Romania", *Child Development* 76/5 (2005), 1015-1028.

29 Samuel L. Perry, *Growing God's Family Global Orphan Care Movement and the Limits of Avengelical Activism* (New York: New York University Press, 2017), 231.

30 Kanthamanee Ladaphongphatthana, "Holistic Orphan Care: A Call for Change in Caring for Orphans and Vulnerable Children", *Transformation: An International Journal of Hollistic Mission Studies* 38/1 (2018), 78-92.

uygunsuz bir çocuk bakımı aracı olarak görülmektedir. Bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri'nde büyük yetimhaneler süreç içinde ya kapatıldı ya da yukarıda işaret edildiği gibi 1980'lerde kendiliğinden tamamen ortadan kayboldu. Bunun yerine, koruyucu bakım gibi aile temelli alternatif bakım teşvik edilmektedir. Kusurlarına rağmen, koruyucu aile birçok Batı ülkesinde ebeveyn bakımı olmayan çocuklara yönelik temel bakım biçimi olmayı başarmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yetimhaneleri yeniden canlandırmaya yönelik hareket ve Almanya'daki yatılı bakımın istisnai bir örneği göz önüne alındığında bile, bu kurumsal bakımın sınırlamaları göz ardı edilemez.[31]

Avrupa'da yetim bakımı, sahiplenilmesi ve standardı konusunda doğu ile batı ülkeleri arasında ciddi farklar bulunmaktadır. AB'nin genel eğilimi yetimhane tarzındaki bir sistemi terk ederek yetimlerin koruyucu aileler veya topluluklar eliyle yetiştirilmesi şeklindedir. Yapılan incelemeler kurumsal yetim barındırma programlarının yaygın olduğu doğu Avrupa ülkelerinde yetimlerin yeniden topluma adapte edilmesinde ve yoksulluğun giderilmesinde ciddi sorunlar olduğunu göstermektedir. AB'nin bakıma muhtaç tüm çocuklar için kullandığı genel fonu (European Structural and Investment Funds=ESIF) yetimlerin bakımı konusunda da en önemli kaynağı oluşturmaktadır. Bu konudaki en önemli adımlardan biri, söz konusu fonların artık yetimhane türü barınma merkezleri inşa edilmesini önleyen düzenlemeler olmuştur.[32]

Gerek ABD'de olsun gerekse AB genelinde olsun yerel kiliseler; kolaylaştırıcı, müttefik veya savunucu olarak, yetimlerin bakımı konusunda daha fazla alternatif rol üstlenmektedir. Avrupa'da kıta geneline bakıldığında bugün Avrupa Birliği ülkelerinde yetim ya da sosyal yetim olsun, sahipsiz çocukların edindirilmesi veya bakıcı aileler eliyle büyütülmesi konusunda düzenlemeler bulunmaktadır. Ancak bir ailenin kaç çocuğu edinebileceği konusunda üye ülkelerin yarısında yasal düzenlemeler bulunmaktadır. Fransa ve Hırvatistan'da bir aile en fazla 3 çocuk edinebilirken, Finlandiya'da bu rakam 4'ü bulmaktadır. Almanya ve Romanya gibi ülkelerde ise bir sayı kısıtlamasından ziyade ailenin durumuna göre her bir olay ayrı olarak ele alınmakta ve değerlendirilmektedir. Ancak AB ülkelerindeki yaygın uygulama, yerel otoritelerin kendi kriterlerine göre karar alması şeklindedir.[33]

2021 yılında çocukların AB'de ve dünya çapında mümkün olan en iyi yaşama sahip olmalarını sağlamak için AB Çocuk Hakları Stratejisi ve Avrupa Çocuk Garantisi yayınlandı. Üye devletler her iki belgedeki talimatları uygulamaya davet

31 Ladaphongphatthana, "Holistic Orphan Care: A Call for Change in Caring for Orphans and Vulnerable Children", 78-92.

32 Jana Hainsworth, "Why it is crucial to end orphanage-style care systems in Europe", *Euractiv* (23 Aralık 2016).

33 European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), "Standards on Foster Care" (Erişim 24 Ekim 2023).

edildi. Mevcut çalışma, alternatif bakıma ilişkin strateji ve garantinin uygulanmasında nasıl ilerleme kaydedileceğine ilişkin kanıtları analiz etmekte ve göstermektedir. Uluslararası literatüre dayalı olarak literatür taraması yapılmıştır. Akrabalık bakımı, özel vasilik ve koruyucu bakım gibi belirli hizmetlerin kurumsallaştırılması ve güçlendirilmesi, yani işgücünün uzmanlaştırılması ve akraba bakıcıları ve potansiyel özel vasiler için eğitimin teşvik edilmesi savunulmaktadır. Sonuç olarak, alternatif bakıma ihtiyaç duyan çocuklara yönelik önlemlerin gözden geçirilmesi ve izlenmesinin yanı sıra alternatif bakım sisteminin çeşitli hizmetlerinden elde edilen verilerin entegre edilmesi ve yayınlanması önerilmektedir.[34]

Alternatif bakım kavramları dünya çapında farklılık gösterebilmekte ve ayrıca alternatif bakım tipolojilerinin çeşitliliği genel tanımlara tam olarak karşılık gelmemektedir. Çocuklar, ebeveyn bakımından yoksun kaldıklarında veya böyle olma riskiyle karşı karşıya kaldıklarında alternatif bakıma tabii tutulurlar. 2009 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Çocuklara Alternatif Bakım Yönergeleri geliştirdi: "Çocuğun kendi ailesinin, uygun destek olsa bile, çocuğa yeterli bakımı sağlayamaması veya bakımını terk etmesi ya da feragat etmesi durumunda devlet, yetkili yerel makamlar ve usulüne uygun olarak yetkilendirilmiş sivil toplum kuruluşları aracılığıyla veya bunlar aracılığıyla çocuğun haklarını korumaktan ve uygun alternatif bakımı sağlamaktan sorumludur."[35]

Alternatif bakımın sağlandığı ortamla ilgili olarak, Çocuklara Alternatif Bakım Kılavuzu, aile ve toplum temelli bakımın önceliğini kabul etmektedir. Aile temelli bakımda, bakım sağlayıcısı mevcut bir ailedir, örneğin: (i) akrabalık bakımı - çocuğun geniş ailesi veya aileye yakın ve çocuğun tanıdığı başka bir bakıcı içinde; (ii) koruyucu bakım – akredite çiftler veya bireyler tarafından kendi evlerinde; (iii) diğer aile temelli bakım. Diğer aile temelli bakımın, bir ailenin koruyucu bakımla aynı bakım rolünü oynadığı ancak koruyucu bakım hizmeti kapsamında işlev görmediği ortamları içerdiğini belirtmektedir. Uzun vadeli alternatif bakıma ihtiyaç duyan çocukların koruyucusu gibi davranan aileler, diğer aile temelli bakımın örnekleridir. Bugün gelişmiş Batılı ülkelerin çoğunda tamamlayıcı bir şekilde toplum temelli bakım, çocuğun diğer insanlarla birlikte yaşaması ve toplumun çocuğun iyileşme sürecine dahil olması fikrini ifade eder. Bir aile ortamında büyümenin çocuğun yaşamı üzerindeki etkileri yaygın olarak kabul edilmektedir. Bu etkiler, aidiyet duygusu,

34 Bárbara Mourão Sacur - Elisete Diogo, "The EU Strategy on the Rights of the Child and the European Child Guarantee-Evidence-Based Recommendations for Alternative Care", *Children* 8/12 (2021), 1181.

35 Birleşmiş Milletler (BM), "Guidelines for the Alternative Care of Children", *Resolution* A/RES/64/142 (2009).

aile modeli, uzun vadeli ilişkiler ve bağlanma, eğitimsel başarı elde etme olasılığı ve emek desteğinin yanı sıra sosyal yaşam üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Bugün Batı'da yetimhane temelli yatılı bakımla ilgili çeşitli endişeler sürekli olarak dillendirilmektedir. Çocukların yurtta kaldıkları süre boyunca gelişimi üzerine yapılan araştırmalar, onların fiziksel büyümelerinin yanı sıra zihinsel ve sosyo-duygusal gelişim ve davranışlarının da önemli ölçüde geciktiğini göstermektedir. Bakıcıların ve vardiyaların tutarsız olduğu, bakıcı başına düşen çocuk sayısının fazla olduğu bir gerçektir. Bu nedenle, profesyonellerin azalan eğitim ve yeterliliğine bağlı olarak bakımın kalitesi düşüktür. Pek çok savunucu ve aktivist için, bu tür yerlerin devam eden varlığı, çocuk haklarının büyük ölçüde ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir.

Kurum dışılaştırma, çocuklar için kurumsal bakımın, kurumlardan ayrılan çocuklarla sınırlı olmamak üzere, toplumdaki aile veya aile benzeri bir ortamda bakımla değiştirilmesi sürecidir. Bugün Batılı ülkelerde kurum dışılaştırma politikası iki geniş alana odaklanmaktadır: (a) çocukların ailelerinden ayrılmasını önlemek için aile destek tedbirlerinin geliştirilmesi; (b) çocukları kurumlardan uzaklaştırmak için aile temelli bakım yerleştirmelerinin geliştirilmesi ve gelecekte 'alternatif bakım' yerleştirmelerine ihtiyaç duyacak çocuklara seçenekler sunmak.

Avrupa çapında bir milyondan fazla çocuk bakım altında büyüyor ve yüz binlercesi kurumsal bakıma mahkûm ediliyor; bu, duyarsızlaşma, katı rutinler, kapalı kapılar ve herhangi bir sıcaklık, sevgi veya şefkat eksikliği ile karakterize edilen bir tür yatılı bakım türünü ifade etmektedir. Bu çocukların önemli bir bölümünün bir ya da her iki ebeveyni de hayatta bulunmaktadır. Şayet bu hassas durumdaki aileleri destekleyecek doğru hizmetler mevcut olsaydı, ayrılmaları önlenebilirdi. Çocuklar, kurum veya yetimhane olarak bilinen tesislerde bazı durumlarda sayıları yüzleri bulan kalabalık bir topluluk olarak barındırılmaktadır. Bu büyük çocuk grupları, çalışan personel tarafından denetlenmekte, damgalanmakta, izole edilmekte ve kendi ebeveynleri ve aileleriyle bağlantı kurmaları veya onlarla yeniden bağlantı kurmaları sağlıklı olmaktan çıkmaktadır.

Bu sorunlara ilave olarak engellilik, cinsiyet ve yaş temelinde ayrılması, çocukların kimlik ve aileye ve topluluğa ait olma duygularını daha da aşındırıyor. Kurumlardaki bebekler, kimse gelmediği için ağlamanın bir anlamı olmadığını çok çabuk öğreniyorlar. Kurumsal bakım istisnasız çocuklara zarar vermektedir. Çocukların fiziksel, bilişsel ve duygusal gelişimi ciddi şekilde zarar görmekte ve kurumsal bakımda büyüyen çocukların beyinlerinde yapısal ve işlevsel değişiklikler

olduğunu gösteren açık kanıtlar bulunmaktadır. Çoğunun akademik başarısı düşük ve birçoğu bakım sisteminden ayrıldıklarında insan ticareti, sömürü, işsizlik, evsizlik ve depresyonun kurbanı olmaktadır. Kurumsal bakımdan ayrılanların çoğu kısa bir süre sonra bekar ebeveyn haline gelmekte ve bu kez kendi çocukları için kurumsal bakıma muhtaç duruma düşmektedirler.[36]

Avrupa'nın tüm ülkeleri ile ilgili yayınlanan bir rapor, hemen her ülkenin ortak olduğu sorun alanlarını sıralarken yetimlerin fakirlik, sosyal dışlanmışlık ve suiistimal olarak üç ana risk yaşadıklarını sıralamaktadır. Bunlara ilave olarak Doğu Avrupa ülkelerinde gelişmişlik farkından kaynaklı sorunlara dikkat çekerken, Batı Avrupa ülkelerinde ise sosyal yetimlikten kaynaklı gelişim bozuklukları öne çıkmaktadır.[37]

Pandemi sonrasında yaşanan ekonomik daralmalar ve sosyoekonomik dönüşümler nedeniyle insani yardıma muhtaç çocukların oranı %20 oranında artış göstermiştir. Avrupa ülkelerine varan sığınmacı çocukların %71'i ailesi veya hangi bir refakatçisi olmayan "sosyal yetim" çocuklardan oluşmaktadır. Bu anlamda BM Mülteciler Yüksek Komiserliği dünya çapında bu durumda olan çocukların sayısını 153 bin olarak tahmin etmektedir.[38]

Covid-19 pandemisi sürecinde ebeveynlerin birini kaybeden ve yetim kalan çocukların sayısı 10 milyonu bulmaktadır. Bu nedenle Batıda özellikle krizlerden en çok etkilenen ülkeler başta olmak üzere sivil inisiyatifleri desteklenmesi konusunda kilise merkezli yerel yapılanmalar kurulması teşvik edilmektedir. Bu çerçevede her ülke için bir sorumlu atanması ardından o ülkedeki yetimlerin karşılaştığı sorunları çözmek üzere ekipler oluşturulması hedeflenmektedir.[39]

Stockholm Deklarasyonu adıyla yüzlerce aydın ve uzmanın katkısıyla hazırlanan tavsiye kararları, yetim çocukların bakımı konusunda kurumsal yaklaşım yerine aile yaklaşımını önermektedir. AB'nin bakım konusunda bu yeni yaklaşımı 16 Avrupa ülkesinde kurumsal bakım modelinden vazgeçilme sürecini hızlandırmıştır. Koruyucu aile modeli, Avrupa ülkelerinde yaşayan yüz binlerce yetim ya da sosyal yetim için en işlevsel çözüm haline gelmiştir.[40]

---

36 Opening Doors for Europe's Children, "Strengthening families. Ending Institutional Care" (Erişim 30 Ağustos 2023).

37 Ally Dunhill, "Invisible Children: Eurochild 2022 Report on Children in Need Across Europe", *Eurochild* (2023).

38 SOS Children's Villages, *International Annual Report 2022* (Avusturya: SOS Children Villages, 2022), 8.

39 World Without Orphans (WWO), *Europe Annual Report 2022* (2022).

40 Daniela Reimer, "Better Quality in Foster Care in Europe – How can it be achieved?", *Thematic Discussion Paper EU Commission Peer Review on Foster Care* (2021), 1-29.

Sonuç

Bu çalışma, Batılı ülkelerde, kurumsal bakım sistemlerinin avantajlarını ve dezavantajlarını inceleyerek, bilimsel araştırmaların kurumsal bakımın çocukların psiko-sosyal gelişimi üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Batı'da yetimhane temelli bakımın dezavantajlarına dikkat çekmekte, bu tür kurumların çocukların fiziksel, bilişsel ve duygusal gelişimini olumsuz etkilediği, ayrıca sosyal bağları ve kimlik duygusunu zayıflattığını ifade etmektedir. Alternatif bakımın, özellikle aile temelli bakımın önemine vurgu yapılarak, Batılı ülkelerdeki kurumsal bakım sistemlerinin düzenlenmesi ve çocukların aile ortamında büyümesinin desteklenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu bağlamda, özellikle koruyucu aile modelinin, çocukların güvenli bağlanma ve sosyal beceriler kazanma konularında daha başarılı olduğu vurgulanmaktadır. Çalışmada ayrıca, kiliselerin ve sivil toplum kuruluşlarının yetimlere yönelik rolü vurgulanmış, özellikle kiliselerin çocuk bakımı konusundaki hassasiyetine de değinilmiştir.

Batılı ülkelerde yetim bakımı ve yetimlere yönelik çalışmalar konusundaki gelişmeler, bu konudaki kurumsal modellerden aile temelli alternatiflere doğru değişen bir yaklaşım olduğunu göstermektedir. Yetimlere dair uygulanacak politikalarda, yetimlerin sıklıkla karşılaştığı yoksulluk, akran zorbalığı ve sosyal dışlanma gibi zorluklar ve COVID-19 salgını gibi krizlerin etkisi göz ardı edilmemelidir. Buna ek olarak, uluslararası iş birliğinin önemi, yerel girişimlerin rolü ve bakıcılara yönelik uzmanlık eğitimi ve desteğinin gerekliliğinin de altı çizilmelidir. Ayrıca, Stockholm Bildirgesi'nin ve birçok Avrupa ülkesinde kurumsal bakımdan aile temelli bakıma geçişin, yetimlerin ve korunmasız çocukların ihtiyaçlarının karşılanmasında ileriye doğru umut verici bir adım olarak öneminin vurgulanması ve bu yöndeki adımların devam etmesinin gerekliliği de açıktır.

Sonuç olarak, Stockholm Deklarasyonu'nun öne çıkan tavsiye kararlarına atıfla, kurumsal bakım yerine aile temelli bakımın teşvik edilmesi gerektiği görülmektedir. Çalışma bu kapsamda, çocukların daha sağlıklı gelişimine ve topluma daha iyi entegre olmalarına yardımcı olacak alternatif bakım yöntemlerine odaklanılması gerektiği sonucuna varmaktadır.

Kaynakça

American National Red Cross. "Each Unit of Our Army Abroad May Adopt and Care for a French Orphan". *The Red Cross Bulletin II* 23 (1918), 8.

Anghel, Roxana vd. "The challenge of reforming child protection in EasternEurope: The cases of Hungary and Romania". *Psychosocial Intervention* 22/3 (2013), 239-249.

BM, Birleşmiş Milletler. "Guidelines for the Alternative Care of Children". *Resolution* A/RES/64/142 (2009). http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol%20=%20A/RES/64/142

Browne, Kevin vd. "Overuse of institutional care for children in Europe?". *British Medical Journal* 332/7539 (2006), 485-487.

Crenson, Matthew. *Building the invisible orphanage: A prehistory of the American welfare system.* Cambridge: Harvard University Press, 1998.

Dunhill, Ally. "Invisible Children: Eurochild 2022 Report on Children in Need Across Europe". *Eurochild* (2023). https://bettercarenetwork.org/sites/default/files/2023-02/invisible-children-eurochild-2022-report-on-children-in-need-across-europe.pdf

FRA, European Union Agency for Fundamental Rights. "Standards on Foster Care". Erişim 24 Ekim 2023. http://fra.europa.eu/en/content/standards-foster-care#

Goldfarb, William. "Effects of psychological deprivation in infancy and subsequent stimulation". *The American Journal of Psychiatry* 102/1 (1945), 18-33.

Hainsworth, Jana. "Why it is crucial to end orphanage-style care systems in Europe". *Euractiv* (23 Aralık 2016). https://www.euractiv.com/section/social-europe-jobs/opinion/why-it-is-crucial-to-end-orphanage-style-care-systems-in-europe/

Harden, Brenda Jones. "Congregate care for infants and toddlers: Shedding new light on an old question". *Infant Mental Health Journal* 23/5 (2002), 476-495. https://doi.org/10.1002/imhj.10029

Hetherington, Ralph. "Issues in European child protection research". *European Journal of Social Work* 1/1 (1998), 71-82.

Hrdy, Sarah. *Mother nature: Maternal instincts and how they shape the human species.* New York: Ballantine Books, 1999.

Kind-Kovács, Friederike. "The heroes' children: Rescuing the Great War's orphans". *Journal of Modern EuropeanHistory* 19/2 (2021), 183-205. https://doi.org/10.1177/1611894421992688

Kligman, Gail. *The politics of duplicity: Controlling reproduction in Ceaucsescu's Romania.* Berkeley: University of California Press, 1998.

Kušniráková, Ingrid. "Institutional Care for Orphaned Children in the Kingdom of Hungary (From Private Charity to a State System)". *Romanian Journal of Population Studies* 15/2 (2019), 39-61.

Laclavíková, Miriam - Švecová, Adriana. "Legislative Efforts On Child Protection In Slovakia In The First Half Of The 20th Century". *Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie, t. XII* 1 (2019), 131-142.

Ladaphongphatthana, Kanthamanee. "Holistic Orphan Care: A Call for Change in Caring for Orphans and Vulnerable Children". *Transformation: An International Journal of Hollistic Mission Studies* 38/1 (2018), 78-92. https://doi.org/10.1177/0265378820983

Legifrance. "Code de l'action sociale et des familles". Erişim 13 Eylül 2023. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006074069

NSPCC. "Our organisation and structure". Erişim 26 Eylül 2023. https://www.nspcc.org.uk/about-us/organisation-structure/

Opening Doors for Europe's Children. "Strengthening families. Ending Institutional Care". Erişim 30 Ağustos 2023. https://www.openingdoors.eu/institutional-care-in-europe/

Perry, Samuel L. *Growing God's Family Global Orphan Care Movement and the Limits of Avengelical Activism.* New York: New York University Press, 2017.

Reimer, Daniela. "Better Quality in Foster Care in Europe – How can it be achieved?". *Thematic Discussion Paper EU Commission Peer Review on Foster Care* (2021), 1-29.

Sacur, Bárbara Mourão - Diogo, Elisete. "The EU Strategy on the Rights of the Child and the European Child Guarantee - Evidence-Based Recommendations for Alternative Care". *Children* 8/12 (2021), 1181. https://doi.org/10.3390/children8121181

Save the Children. "100 Years for Children". Erişim 19 Eylül 2023. https://www.savethechildren.net/about-us/100-years-children

Smith, Eve. "Bring back the orphanages? What policymakers of today can learn from the past". *Child Welfare* 74/1 (1995), 115-142.

Smyke, Anna T. vd. "Placement in foster care enhances quality of attachment among young institutionalized children". *Child Development* 81/1 (2010), 212-223. https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2009.01390.x

SOS Children's Villages. *International Annual Report 2022.* Avusturya: SOS Children Villages, 2022.

The Children's Society. "Our History". Erişim 27 Eylül 2023. https://www.childrenssociety.org.uk/about-us/our-history

Trexler, Richard. "The foundlings of Florence, 1395–1455". *History of Childhood Quarterly* 1/2 (1973), 259-284.

UKPGA, UK Public General Acts. The Prevention of Cruelty to, and better Protection of Children Act 44 (26 Ağustos 1889). https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1889/44/pdfs/ukpga_18890044_en.pdf

UNICEF. "75 Years of UNICEF". Erişim 11 Eylül 2023. https://www.unicef.org/about-us/75-years-unicef

USAID. "Rethinking Orphan Care: An Introduction to Family Care". *Faith to Action Initiative* (2018), 5.

Uyanık, Mustafa. "Alman Gençlik Dairesi ve Çocukların Koruma Altına Alınması Uygulamalarına Yönelik Eleştiriler". *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 8/16 (2018), 123-140.

Van den Dries, Linda vd. "Fostering security? A meta-analysis of attachment in adopted children". *Children and Youth Services Review* 31/3 (2009), 410-421. https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2008.09.008

WWO, World Without Orphans. *Europe Annual Report 2022*. 2022. https://europe.withoutorphans.org/_service/445604/download/id/892007/name/WWO+Europe+Annual+Report+2022.pdf

Zeanah, Charles H. vd. "The Bucharest Early Intervention Core Group. Attachment in institutionalized and community children in Romania". *Child Development* 76/5 (2005), 1015-1028. https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2005.00894.x

KORUYUCU AİLELERDE EBEVEYN STRESİ VE PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ARASINDAKİ İLİŞKİLER: UMUT VE PSİKOLOJİK SAĞLAMLIĞIN ARACILIK ROLÜ

Fazilet YAVUZ BİRBEN[*]
Osman HATUN[**]
Ahmet Emin BAYSAL[***]

Giriş

İçine doğduğu aileden yoksun büyümek zorunda kalan çocukların yaşadığı olumsuz deneyimler, vicdanı sızlatan bir olgu olarak, insanlık tarihi boyunca dile getirilen üzerine romanlar, öyküler yazılan, filmler çekilen, araştırmalar yapılan bir durumdur. Ne yazık ki bazı çocuklar ebeveyn olmaya gerek yaş gerek ekonomik durum ve en önemlisi de psikolojik olarak hazır olmayan ailelerde doğmakta, ilerleyen süreçte ihmal edilmekte veya istismara maruz kalabilmektedir. Çocuğun ihmal ve istismara maruz kaldığının öğrenilmesi halinde devlet kurumları ailenin rızası dışında da olsa çocuğu koruma altına alabilmekte, çoğu durumda ise çocuğuna bakamayacağını belirten ebeveynler, kendi talepleriyle çocuğun bakımını devlete teslim etmektedir. Böyle durumlarda devlet kurumlarının çocuğun bakım ve eğitimi için sorumluluk alması gerekli hale gelmektedir ki bu aynı zamanda sosyal devlet olmanın bir gereğidir. Devlet bu ihtiyacı gidermek için, halk arasındaki yaygın isimleriyle yetimhane ya da yetiştirme yurtları denilen kışla tipi bakımla biyolojik ailesi yanında büyüme imkânı olmayan çocukların bakımını üstlenmektedir. 2017 yılından itibaren bu kışla tipi kuruluşlar tamamen çocuk evlerine dönüştürülmüştür, yaygın bilinen çocuk yuvası ve yetiştirme yurtları artık kalmamıştır.

[*] Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, fazilet.birben@izu.edu.tr
[**] Dr. Öğretim Üyesi, Sinop Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, osmanhatun@sinop.edu.tr
[***] Uz. Sosyal Çalışmacı, İstanbul Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü, Koruyucu Aile ve Evlat Edinme Şube Müdürü, ahmet.baysal@aile.gov.tr

Yapılan pek çok araştırma, aileden yoksun büyümenin çocuk üzerinde olumsuz etkileri olduğunu ortaya koymaktadır (Abukan, 2009). Bu olumsuz etkileri bertaraf etmek için aile içinde büyümeye en yakın model olan çocuk evleri modeli geliştirilmiştir. Bu model, yurt tipi bakıma kıyasla bir ev ortamında büyüme, az sayıda kadar kişiyle bir arada yaşama, yemekhane yerine mutfağı, yatakhane yerine bir akranıyla paylaştığı odaya sahip olma, toplumsal kuralları öğrenebilme (apartman, mahalle kültürü vb.) birçok avantaja sahiptir. Bunula birlikte çocuk evi modeli, çocukların aile mefhumundan, anne, baba, akraba gibi değerlerden yoksun olarak büyümesine, her gün başka bir bakım elemanıyla yaşayarak çelişkili çocuk yetiştirme tutumlarına ya da kültürel normlara maruz kalması gibi dezavantajlar yaşamasını önleyememektedir. Koruma altında yaşayan çocuklardan hukuki olarak uygun durumda olanlar evlat edinmeye talip ailelere yerleştirildiğinde, bir aileye kavuşmakta, kurum bakımında yaşanan dezavantajlardan kurtulabilmektedir. Ancak çoğunlukla koruma altındaki çocuklar evlat edinmeye uygun durumda değildir. Evlat edinmeye uygun olmayan çocukların aile ortamında büyüyebilmesi için son şans koruyucu aile modelidir. Koruyucu aile modelinde çocuk hukuki olarak devlet korumasında kalmakta ancak koruyucu aile olmaya gönüllü olan ve yapılan incelemeler sonucunda uygun bulunan bir aileyle birlikte yaşamaktadır.

Koruyucu aile olmak, toplum tarafından kabul gören, takdir edilen ve hatta koruyucu aile olmayanlar tarafından özenilen bir durum olarak görülmektedir. Toplumsal olarak zamanlar ve kültürlerden bağımsız şekilde değer gören bu durumun günlük hayatta bu işe talip olma anlamında bu denli bir karşılığı yoktur.

Koruyucu aile olabilmek, sadece ailenin tercih etmesiyle gerçekleşemez. Çocuğun da aileye uygunluğu ve yaşına göre de onayının yanısıra öncelikle kurumdaki profesyonel sosyal çalışmacıların aileyi sosyal açıdan incelemesi, değerlendirmesi ve ailenin koruyucu aile olmaya uygun olduğunu rapor etmesi gerekir. Özbesler (2018), bu inceleme sürecinde ailenin çocuğun ihtiyaçlarını karşılamaya, gelişimi ve yetiştirilmesi açısından uygun bir ortam ve motivasyona sahip olma gibi konuları içerdiğini belirtmiştir. Buehler ve arkadaşları (2006), koruyucu ailelerin başarılı olabilmesi için, güvenli bir ortam, sürekliliği olan bakım, ihtiyaçları giderebilme, belirsizlikleri yönetebilme, iş birliği yapabilme gibi birçok özelliğe sahip olması gerektiğini belirtmişlerdir.

Koruyucu aile olan ebeveynlerin ne gibi özelliklere sahip olduğunun incelenmesi, hem uygun koruyucu aileyi bularak, çocukların kuruma dönüşünü önlemek hem de koruyucu ailelerle yapılacak olası psikoeğitim çalışmalarında güçlendirilecek

yanları belirlemek açısından önemli bir konudur. Bu bağlamda ebeveynlik stresi, umut, psikolojik sağlamlık ve psikolojik iyi oluş, koruyucu ailelerin yaşadıkları deneyimler açısından önemli olan ve birbiriyle bağlantılı faktörlerdir. Koruyucu aileler, koruyucu aile bakımındaki çocukların karşılaştığı travmatik deneyimler ve olumsuz olaylar nedeniyle genellikle birçok zorluklarla karşılaşır (Adkins vd., 2021). Bu zorluklar ebeveynlik stresinin artmasını etkileyebilir çünkü koruyucu ailelerin, koruyucusu oldukları çocukların sosyal-duygusal gelişimini ve ruh sağlığı sorunlarını ele almaları ve aşmaları gerekebilir (Adkins ve ark., 2021). Bakım yükünün yüksek olması ve koruyucu aile çocuklarının yaşadığı çeşitli ruh sağlığı zorlukları, ebeveynlik stresini daha da artırabilir (Murray vd., 2010). Bununla birlikte, araştırmalar umut ve psikolojik sağlamlığın koruyucu ebeveynlerin psikolojik refahı için koruyucu faktörler olarak hizmet edebileceğini göstermektedir. Olumlu beklentiler ve eylemlilik ile karakterize edilen umut, psikolojik iyi oluş ve psikolojik uyum ile ilişkilendirilmiştir (Li vd., 2020). Öte yandan, psikolojik sağlamlık, uyum sağlama ve zorluklardan geri dönme yeteneğini ifade eder ve yapılan bir çalışmada, psikolojik sağlamlığın umut ile psikolojik sağlık ve öznel iyi oluş arasındaki ilişkiye aracılık ettiği bulunmuştur (Yıldırım - Arslan, 2020).

Ayrıca, aile psikolojik sağlamlığı kavramı, koruyucu aileleri anlamak ve desteklemek için faydalı bir çerçeve sunmaktadır. Aile dayanıklılığı, ailelerin krizlerin ve kalıcı streslerin üstesinden gelmesini sağlayan süreçleri ifade eder (Walsh, 1996). Koruyucu ailelerde bu temel süreçleri belirleyip güçlendirerek ebeveynlerin karşılaştıkları zorlukların üstesinden gelme becerileri artırılabilir ve genel iyi oluş düzeyleri desteklenebilir.

Koruyucu ailelerde ebeveynlik stresi, umut, psikolojik sağlamlık ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkinin karmaşık ve çok yönlü olduğunu belirtmek önemlidir. Sevilen bir çocuğun alınması ve yerleştirme öncesi risk faktörleri gibi çeşitli faktörler de koruyucu ailelerde ebeveynlik stresini ve psikolojik iyi olma halini etkileyebilir (Newquist vd., 2020; Nadeem vd., 2016). Bu nedenle, bu faktörlerin kapsamlı bir şekilde anlaşılması, koruyucu ailelerin desteklenmesi ve hem koruyucu aileler hem de koruma altına alınan çocuklar için olumlu sonuçların teşvik edilmesi açısından çok önemlidir. Dolayısıyla bu çalışmanın temel amacı koruyucu ailelerde ebeveyn stresi, umut, psikolojik sağlamlık ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Ayrıca ebeveyn stresi ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkinin açıklanmasında umut ve psikolojik sağlamlığın rolü de incelenmiştir. Alanyazın incelendiğinde koruyucu ailelerde ebeveyn stresi, umut, psikolojik sağlamlık ve psikolojik iyi oluş değişkenlerinin incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın

alanyazındaki önemli bir boşluğu dolduracağı söylenebilir. Ayrıca umut ve psikolojik sağlamlık gibi koruyucu faktörlerinin önemini vurgulayan bu çalışma, koruyucu ailelerde ebeveynlik stresini azaltma ve psikolojik iyi oluş düzeylerini arttırmayı hedefleyen önleyici ve koruyucu programları destekleyici katkılar sunabilir. Bu çalışmada araştırmanın temel amacı doğrultusunda aşağıdaki hipotezler test edilmiştir:

Ebeveynlik stresi sürekli umut ile negatif yönde ilişkilidir (H_1).
Ebeveynlik stresi psikolojik sağlamlık ile negatif yönde ilişkilidir(H_2).
Umut psikolojik sağlamlıkla pozitif yönde ilişkilidir (H_3).
Psikolojik sağlamlık psikolojik iyi oluş ile pozitif yönde ilişkilidir (H_4).
Umut ve psikolojik sağlamlık, ebeveynlik stresi ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiye aracılık etmektedir (H_5).

Yöntem

Katılımcılar

Bu araştırmanın katılımcıları koruyucu aile statüsünde olan ve amaçlı örnekleme yolu ile belirlenen 197 bireyden oluşmaktadır. Yaşları 24 ile 70 arasında değişen ($\bar{x}$ = 48.13, ss = 7.98) katılımcıların 165'i (%83.76) kadın ve 32'si (%16.24) erkektir. Katılımcıların koruyucu ailelik deneyimleri 1 ile 20 yıl arasında değişmektedir. Katılımcıların koruyucu ailelik yaptığı çocuk sayısı incelendiğinde; 172 (%87.31) katılımcı bir çocuğa, 21 (%10.66) katılımcı iki çocuğa, 3 (%1.52) katılımcı üç çocuğa ve 1 (% 0.51) katılımcı ise 4 çocuğa koruyucu ailelik yapmaktadır. Son olarak katılımcıların 63'ünün (%31.98) biyolojik çocuğu varken, 134'ünün (%68.02) ise biyolojik çocuğu bulunmamaktadır. Katılımcıların demografik verilerine ilişkin bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. *Katılımcıların Demografik Özellikleri*

Değişken	Grup	N ($\bar{x}$, sd)	% (ranj)
Yaş		48.13 ± 7.98	24—70
Ebeveyn	Kadın	165	83.76
	Erkek	32	16.24
Koruyucu ailelik deneyimi		5.24± 3.84	1—20
Koruyu ailesi olduğunuz çocuk sayısı?	1	172	87.31
	2	21	10.66
	3	3	1.52
	4	1	0.51
Biyolojik çocuğunuz var mı?	Evet	63	31.98
	Hayır	134	68.02

Veri Toplama Araçları

Anne-Baba Stres Ölçeği (ABSÖ)

Katılımcıların ebeveynlik stresini değerlendirmek için Özmen ve Özmen (2012) tarafından geliştirilen ABSÖ kullanılmıştır. Ölçek 16 madde ve tek boyuttan oluşmakta ve 4'lü Likert tipine (1= her zaman, 4 = hiçbir zaman) göre puanlanmaktadır. Ölçekten alınan puanın yüksekliği, yüksek ebeveynlik stresine işaret etmektedir. Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonucunda ölçeğin kabul edilebilir uyum değerlerine sahip olduğu görülmüştür (X^2/sd=2.43, GFI= .93, CFI= .90, RMSEA= .05, RMS= .04). Ölçeğin Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .85 olarak hesaplanmıştır (Özmen - Özmen, 2012). Bu çalışmada ise ölçeğin güvenirlik değerlerinin iyi düzeyde olduğu görülmüştür (α = .86, ω = .86).

Sürekli Umut Ölçeği (SUÖ)

Katılımcıların umut düzeylerini (dispositional hope) değerlendirmek için Snyder ve arkadaşları (1991) tarafından geliştirilen ve Türkçeye Tarhan ve Bacanlı (2015) tarafından uyarlanan SUÖ kullanılmıştır. 12 maddelik (4 madde dolgu maddesidir) ve 2 faktörlü (alternatif yollar düşüncesi, eyleyici düşünce) ölçek, "kesinlikle yanlış" (1) ile "kesinlikle doğru" (8) arasında değişen 8'li Likert tipine göre puanlanmaktadır. Ölçekten alınan yüksek puanlar daha yüksek bir umut düzeyine işaret etmektedir. Ölçeğin Türk örnekleminde geçerliliği (GFI = .96, RMR = .08, NNFI =.94, RFI = .90, CFI = .96, RMSEA = .077) ve güvenilirliği (α = .86) iyi düzeyde bulunmuştur (Tarhan - Bacanlı, 2015). Bu çalışmada da SUÖ'nin güvenilirlik katsayısı iyi düzeydedir (α = .83, ω = .84).

Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği (KPSÖ)

Katılımcıların psikolojik sağlamlık düzeyleri (resilience), Smith ve arkadaşları (2008) tarafından geliştirilen ve Türkçe'ye Doğan (2015) tarafından uyarlanan KPSÖ ile ölçülmüştür. Tek boyut ve 6 maddeden oluşan ölçek, 5'li Likert tipine göre puanlanmaktadır (1= hiç uygun değil, 5 = tamamen uygun). Ölçekten alınabilecek toplam puanın yüksek olması yüksek psikolojik sağlamlık düzeyini göstermektedir. KPSÖ, iyi düzeyde iç tutarlılık güvenirlik katsayısına (α=.83) ve yapı geçerliğine sahiptir (RMSEA = .05, SRMR = .03, NFI = .99, CFI = .99, IFI = .99, RFI = .97, GFI = .99). Bu çalışmada ise ölçeğin güvenirlik katsayıları kabul edilebilir düzeydedir (α = .78, ω = .78).

Psikolojik İyi Oluş Ölçeği (PİOÖ)

Katılımcıların psikolojik iyi oluş (psychological well-being) düzeylerini değerlendirmek için Diener ve arkadaşları (2010) tarafından geliştirilen ve Türkçeye Telef (2013) tarafından uyarlanan PİOÖ kullanılmıştır. Ölçek, 8 madde ve tek boyuttan oluşmakta 7'li Likert tipinde yanıtlanmaktadır (1 = kesinlikle katılmıyorum, 7 = kesinlikle katılıyorum). Ölçekten alınabilecek toplam puanın yüksek olması yüksek düzeyde psikolojik iyi oluşu göstermektedir. Ölçeğin uyum indeksleri (RMSEA= 0.08, SRMR= 0.04, GFI= 0.96, NFI= 0.94, RFI= 0.92, CFI= 0.95 ve IFI= 0.95) ve iç tutarlık güvenirlik katsayısı (α = .80) iyi düzeydedir (Telef, 2013). Bu çalışmada ise ölçeğin iç tutarlık güvenirlik kat sayısı (α = .87, ω = .88).

Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri toplanmadan önce, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı İstanbul Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü Koruyucu Aile Birimi ile iletişime geçilmiş ve çalışmanın amaçları hakkında kurum bilgilendirilmiştir. Daha sonra, İnternet üzerinden Google Formlar uygulaması aracılığıyla hazırlanan çevrimiçi veri toplama formu linki, koruyucu ailelerin oluşturduğu WhatsApp gruplarında paylaşılmıştır. Araştırmaya katılım için halen en az bir çocuğa koruyucu ailelik yapma ve gönüllük şartı aranmıştır. Tüm katılımcıların bilgilendirilmiş onamları alınmıştır. Bilgilendirilmiş onamda araştırmanın amacı, kişisel bilgilerin gizli kalacağı ve verilerin yalnızca araştırma için kullanılacağı, katılımcıların istediği anda çalışmayı sonlandırabilecekleri ve çalışmaya katılım için gönüllülük şartı gibi bilgilere yer verilmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizi için öncelikle değişkenlerin betimsel istatistikleri ve iç tutarlık katsayıları hesaplanmıştır. Normallik varsayımı için değişkenlerin skewness ve kurtosis değerleri hesaplanmıştır. Veri setindeki ± 3 aralığındaki çarpıklık (skewness) ve ± 10 aralığındaki basıklık (kurtosis) değerlerinin, normal bir dağılım için kabul edilebilir olduğu belirtilmektedir (Browne - Cudeck, 1993; Kline, 2015). Değişkenlerin güvenirliği için ise Cronbach's alpha (α) ve McDonald's omega (ω) katsayıları hesaplanmıştır.

Araştırmanın değişkenlerinin cinsiyete göre ne düzeyde farklılaştığını tespit etmek için bağımsız gruplar t testi kullanılmıştır. Anne-baba stresi, umut, psikolojik sağlamlık ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiler için Pearson momentler çarpım korelasyon analizi yapılmıştır. Daha anne-baba stresi ve psikolojik iyi oluş arasın-

daki ilişkinin açıklanmasında umut ve psikolojik sağlamlığın aracılık (mediator) rolü PROCESS macro (Model 6) ile analiz edilmiştir (Hayes, 2018). Analizlerde kovaryans değişkenler olarak cinsiyet kontrol edilmiştir. Test edilen hipotez modeldeki değişkenlere ait doğrudan (direct) ve dolaylı (indirect) etkilerin anlamlı olup olmadıklarını belirlemek amacıyla %95 güven aralığı seçilerek 5.000 yeniden örnekleme yoluyla bootstrap analizi (Bootstrapping analysis) yapılmıştır. Bootstrap analizinde güven aralıkları sıfırı içermediğinde dolaylı ve doğrudan etkilerin anlamlı olduğu varsayılmaktadır (Hayes, 2018; Preacher - Hayes, 2008). Veriler, IBM SPSS (IBM Corp., 2016) ve Jasp programları ile analiz edilmiştir.

Bulgular

Betimsel Analizler

Araştırmanın temel değişkenlerine ilişkin betimsel istatistikler Tablo 2'de sunulmuştur. Ön analizler sonucunda değişkenlerin çarpıklık (skewness) değerlerinin -1.46 ile 0.91 arasında ve basıklık (kurtosis) değerlerinin ise -0.14 ile 8.06 arasındadır. Bu değerlerden hareketle değişkenlerin normal bir dağılıma sahip olduğu söylenebilir (Browne - Cudeck, 1993; Kline, 2015). Değişkenlerin Cronbach's α iç tutarlık katsayıları .78 ile .87 arasında ve McDonald's ω katsayılarının ise .78 ile .88 arasında değişmektedir. Dolayısıyla değişkenlerin iç tutarlılık güvenirlik katsayılarının iyi düzeydedir (Tabachnick - Fidell, 2013).

Korelasyon analizi sonuçları ebeveyn stresinin umut ($r = -.34$, $p < .01$), psikolojik sağlamlık ($r = -.37$, $p < .01$) ve psikolojik iyi oluş ile ($r = -.44$, $p < .01$) negatif yönde ve anlamlı düzeyde ilişkili olduğunu göstermiştir. Ayrıca umut değişkeni puanları, psikolojik sağlamlık ($r = .480$, $p < .001$) ve psikolojik iyi oluş ile ($r = .734$, $p < .001$) pozitif yönde ve anlamlı düzeyde ilişkilidir. Son olarak, psikolojik sağlamlık puanları da psikolojik iyi oluş ile ($r = .481$, $p < .001$) pozitif yönde ve anlamlı düzeyde ilişkilidir.

Tablo 2. *Değişkenlerin Betimsel İstatistikleri, Korelasyon ve Güvenirlik Değerleri*

Değişkenler	$\bar{x}$	ss	Çarpıklık.	Basıklık.	α	ω	1	2	3
1. ABS	24.25	5.47	0.91	0.52	.857	.860	—		
2. SU	56.64	6.41	-1.46	3.47	.833	.837	-.343**	—	
3. PS	23.22	4.09	-0.25	-0.14	.775	.781	-.368**	.480***	—
4. PİO	50.36	5.21	-1.91	8.06	.872	.875	-.443**	.734***	.481***

Not. ABS = anne-baba stres, SU = sürekli umut, PİO= psikolojik iyi oluş, $\bar{x}$ = aritmetik ortalama, ss = standart sapma, α = Cronbach's alpha, ω = McDonald's omega, * p < .05, ** p < .01, *** p < .001

Katılımcıların anne-baba stresi, umut, psikolojik sağlamlık ve psikolojik iyi oluş puanlarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan bağımsız grup t testi sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur. Analiz sonuçlarına göre, anne-baba stresi (t= -0.61, p > .05), umut (t= -0.14, p > .05) ve psikolojik sağlamlık (t= -0.51, p > .05) puanlarında grupların (kadın, erkek) aritmetik ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır. Ancak psikolojik iyi oluş (t= 2.05, p < .05) puanlarında kadınlar lehine grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur. Yani kadınların psikolojik iyi oluş düzeylerinin daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 3. *Cinsiyet Değişkenine Göre Anne-baba Stresi, Umut, Psikolojik Sağlamlık ve Psikolojik İyi Oluş Puanları*

Variables	Kadın (N=165)		Erkek (N=32)				
	M	SD	M	SD	t	df	Cohen's d
Anne-baba Stresi	23.92	5.46	24.56	5.64	-0.61	195	-.117
Umut	56.61	6.53	56.78	5.91	-0.14	195	-.026
Psikolojik Sağlamlık	23.16	3.98	23.56	4.68	-0.51	195	-.099
Psikolojik İyi Oluş	50.70	5.10	48.66	5.22	**2.05***	195	.395

Not. * p < .05

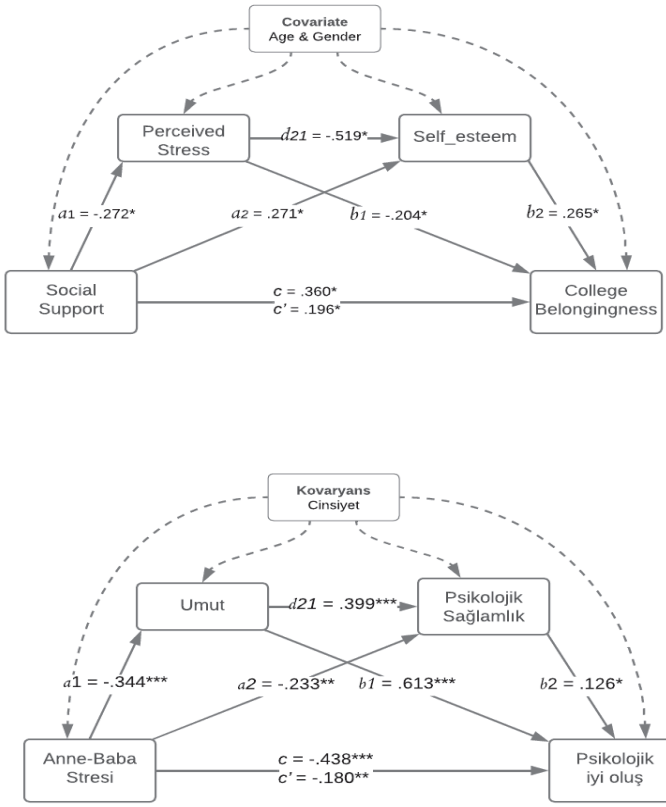
Aracılık Modeli

Anne-baba stresi ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkinin açıklanmasında umut ve psikolojik sağlamlığın rolü aracılık (mediational) analizi ile incelenmiştir ve sonuçlar Şekil 1 ve Tablo 4'te sunulmuştur.

Analiz sonuçlarına göre anne-baba stres puanları umut (β = -.344, p < .001), psikolojik sağlamlık (β = -.233, p < .01) puanlarını pozitif yönde ve anlamlı düzeyde yordamaktadır. Sonuçlar anne-baba stres puanlarının psikolojik iyi oluş üzerindeki toplam (β = -.438, p < .001) ve doğrudan etkisinin (β = -.180, p < .01) de anlamlı olduğunu göstermiştir. Ayrıca umut puanları, psikolojik sağlamlık (β = .399, p < .001) ve psikolojik iyi oluşu (β = .613 p < .001); ve son olarak psikolojik sağlamlık ise psikolojik iyi oluşu (β = .126, p < .05) pozitif yönde ve anlamlı düzeyde yorda-

mıştır. Anne-baba stresi, umut ve psikolojik sağlamlık değişkenleri psikolojik iyi oluş puanlarındaki varyansın % 61'ini açıklamaktadır.

Şekil 1. *Anne-Baba Stresi ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkide Umut ve Psikolojik Sağlamlığın Aracı Rolüne İlişkin Standardize Değerler*

Bootstrap analiz sonuçları, cinsiyet değişkeni kontrol edildiğinde, test edilen hipotez modeldeki değişkenlere ait doğrudan ve dolaylı etkilerin de anlamlı olduğunu göstermiştir (Tablo 4). Aracılık analiz sonuçlarına göre, anne-baba stresi ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkinin açıklanmasında umut ve psikolojik sağlamlığın aracılık rolü anlamlıdır. Diğer bir ifadeyle, anne-baba stres düzeyinin umut ve psikolojik sağlamlık aracılığı ile psikolojik iyi oluş puanları üzerindeki dolaylı etkileri (indirect effect) anlamlıdır. Standartlaştırılmamış doğrudan ve dolaylı etkiler (unstandardized direct and indirect effects) ve psikolojik iyi oluşu yordayan % 95 yanlılık-düzeltmeli güven aralığı değerleri Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. *Standardize Edilmemiş Doğrudan ve Dolaylı Etkilere İlişkin Bootstrap Analizi Sonuçları*

								%95 GA	
Yollar							Katsayı	AL	ÜL
Doğrudan etkiler									
ABS	→	Umut	→				-.403***	-.559	-.247
ABS	→	PS	→				-.174**	-.270	-.078
ABS	→	PİO	→				-.171**	-.264	-.078
Umut	→	PS	→				.254***	.173	.336
Umut	→	PİO	→				.497***	.414	.681
PS	→	PİO	→				.161*	.027	.294
Dolaylı etkiler									
ABS	→	Umut	→	PİO			-.201	-.370	-.073
ABS	→	PS	→	PİO			-.028	-.059	-.003
ABS	→	Umut	→	PS	→	PİO	-.017	-.041	-.001

Note. ABS = anne-baba stresi, PS = psikolojik sağlamlık, PİO = psikolojik iyi oluş, GA= güven aralığı, AL = alt sınır, ÜL = üst limit, * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada, koruyucu aile olan ebeveynlerin ebeveynlik stresleri ile psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişkide umut ve psikolojik sağlamlığın aracılık rolleri incelenmiş, elde edilen sonuçlar, ebeveynlik stresinin umut, psikolojik sağlamlık ve psikolojik iyi oluş değişkenleri ile anlamlı düzeyde ve negatif yönde ilişkili olduğunu göstermiştir. Ayrıca umut, psikolojik sağlamlık ve psikolojik iyi oluş değişkenleri birbirleri ile pozitif yönde ve anlamlı düzeyde ilişkilidir. Analiz sonuçları ebeveyn stresi ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide umut ve psikolojik sağlamlığın aracılık rolünün anlamlı olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlar, umut ve psikolojik sağlamlığın, ebeveynlik stresinin psikolojik iyi oluş üzerindeki olumsuz etkisini hafiflettiğini göstermektedir. Ebeveyn olmanın stresini ortaya koyan birçok araştırma olmakla birlikte, McKeough, Bear, Jones, Thompson, Kelly ve Campbell'in yaptığı çalışmada (2017), koruyucu ebeveyn olmanın kendine has ebeveynlik stres yükü olduğu belirtilmiştir. Benzer bir şekilde, Bergsund, Wentzel-Larsen ve Jacobsen (2020) ise 60 koruyucu ve 42 biyolojik aile ile yaptığı çalışma sonucunda ailelerin ebeveynlik

stresini karşılaştırmış, koruyucu ailelerin daha fazla stres deneyimlediği bulgusunu rapor etmişlerdir.

İmiroğlu, Demir ve Murat (2021), bireylerin psikolojik iyi oluş düzeylerini yordamada bilişsel esneklik, bilinçli farkındalık ve umut değişkenlerinin rolünü inceledikleri çalışmada, psikolojik iyi oluş ile bilişsel esneklik, bilinçli farkındalık, umut arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler tespit etmişler, regresyon analizi sonucunda umut ve bilinçli farkındalığın psikolojik iyi oluşun anlamlı yordayıcıları olduğu sonucunu elde etmişlerdir. Kanbur ve Mazıoğlu (2021) ise psikolojik iyi oluşun iş becerikliliği üzerindeki etkisini incelemiş, iki değişken arasında pozitif anlamlı ilişki tespit etmiştir.

Yapılan bir araştırmada koruyucu ailelerle görüşme yapılarak "Sizce daha iyi koruyucu ebeveyn olmak için neye ihtiyacınız var? sorusu sorulmuş, gelen cevaplarda temel olarak kişilik özelliklerine vurgu yapıldığı, stresle başa çıkma ve empatik özelliklerin belirtildiği sonucu elde edilmiştir (Brown - Colder, 2000).

Yapılan uygulamalarda koruyucu aile olan ailelerin birçok zorlukla karşılaşarak (çocuktaki uyum sorunları, evdeki çocuklarla yaşanan kıskançlık sorunları, ailenin yeterince hazır olmaması vb.) çocuklar kurum bakımına geri döndürülebilmektedir (Karataş, 2007). Bu dönüşlerin olmaması ailenin olası durumlara hazırlanabilecekleri eğitimlerden geçmeleriyle mümkündür. Bu araştırmanın sonuçlarına dayanılarak, eğitimlerde ebeveynlik streslerini kontrol edebilmeleri ve psikolojik iyi oluşlarını koruyarak koruyucu ailelik sorumluluğuna devam edebilmeleri için umutlu düşünebilme konusunda geliştirilmeleri ve psikolojik sağlamlık konusunda farkındalık kazanmaları önerilebilir. Böylece hizmetin kalitesi koruyucu aileliği sürdürmeyi başaran ailelerin sahip olduğu nitelikler açısından artacak ve geri dönüşler azaltacaktır.

Sonuç olarak bu araştırmada, koruyucu ailelerin umut düzeylerinin ve psikolojik sağlamlıklarının anne babaların ebeveynlik stresini azaltırken psikolojik iyi oluş düzeylerini de desteklediği ortaya konulmuştur. Stresin psikolojik iyi oluşu azalttığına yönelik bulgular alanyazında mevcut olsa da ebeveynlik stresinin psikolojik iyi oluşu etkilemesindeki aracı değişkenleri ortaya koyan ve bunu özellikle koruyucu aile örnekleminde inceleyen bir araştırmaya rastlanılmadığından dolayı, bu sonuçların alanyazına ve daha sağlıklı koruyucu aile ilişki geliştirmeyi ve desteklemeyi hedefleyen uygulamalara katkı sunacağı umulmaktadır.

Kaynakça

Abukan, Bilge. "Çocukluk Çağı Travmalarının Koruyucu Aile İçinde Sağaltımı Üzerine Bir Değerlendirme". *Toplum ve Sosyal Hizmet,* 31/1 (2020), 241-260.

Adkins, Tina vd. "Family minds: a randomized controlled trial of a group intervention to improve foster parents' reflective functioning". *Development and Psychopathology, 347/*3 (2021), 1177-1191. https://doi.org/10.1017/s095457942000214x

Bergsund, Hans B. vd. "Parenting stress in long-term foster carers: A longitudinal study". *Child & Family Social Work, 25* (2020), 53-62.

Brown, Jason - Colder, Peter "Concept mapping the needs of foster parents". *Child Welfare*, (2000), 729-746.

Browne, Michael W. - Robert Cudeck. "Alternative ways of assessing model fit". *Testing structural equation models. ed.* K. A. Bollen- J. S. Long, 111–135. Beverly Hills, CA: Sage, 1993

Buehler, C. vd. "The potential for successful family foster care: Conceptualizing competency domains for foster parents". *Child Welfare*, 85/3 (2006), 523-558.

Diener, Ed., vd. "New well-being measures: Short scales to assess flourishing and positive and negative feelings". *Social Indicators Research, 97* (2010), 143–156.

Dogan, Tayfun. "Adaptation of the Brief Resilience Scale into Turkish: A validity and reliability study". *The Journal of Happiness & Well-Being, 3/*1 (2015), 93–102.

Hayes, Andrew. F. *Introduction to mediation, moderation, and conditional process Analysis: A Regression-Based Approach*. Guilford Press, 2018

İmiroğlu, Ayşegül vd. "Psikolojik İyi Oluşun Yordayıcıları Olarak Bilişsel Esneklik, Bilinçli Farkındalık ve Umut". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *20/*80 (2021), 2037-2057.

Kanbur, Ebgin - Mazıoğlu, Volkan. "Psikolojik iyi oluşun iş becerikliliği üzerine etkisi". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, *10/*2 (2021), 1839-1857.

Karataş, Kasım. "Türkiye'de çocuk koruma sistemi ve koruyucu aile uygulamaları üzerine bir değerlendirme". *Toplum ve sosyal Hizmet*, *18/*2 (2007), 7-20.

Kline, Rex B. *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford publications, 2015.

McKeough, Anne vd. "Foster carer stress and satisfaction: An investigation of organisational, psychological and placement factors". *Children and Youth Services Review,* 76 (2017), 10-19.

Murray, Lyn, vd. "Foster carer perceptions of support and training in the context of high burden of care". *Child & Family Social Work,* 16/2 (2010), 149-158. https://doi.org/10.1111/j.1365-2206.2010.00722.x

Nadeem, Erum vd. "Long-term effects of pre-placement risk factors on children's psychological symptoms and parenting stress among families adopting children from foster care". *Journal of Emotional and Behavioral Disorders,* 25/2 (2016), 67-81. https://doi.org/10.1177/1063426615621050

Newquist, Jennifer, vd. "Processing the removal and managing the moves or removals of foster children: a qualitative exploration of foster parents' experiences". *Child and Adolescent Social Work Journal,* 37/5 (2020), 537-545. https://doi.org/10.1007/s10560-020-00652-w

Özbesler, Cengiz. *Koruyucu Aile Olmak İçinde Koruyucu Aile Bakımı ve Korunmaya Muhtaç Çocuklar*. Ankara: TDV Yayınları, 2018

Özmen, Suna Kaymak - Özmen, Ahmet "Anne baba stres ölçeğinin geliştirilmesi". *Milli Eğitim Dergisi*, 42/196 (2012), 20-35.

Preacher, Kristopher J. - Hayes, Andrew F. "Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect efects in multiple mediator models". *Behavior Research Methods,* 40/3 (2008), 879–889. https://doi.org/10.3758/BRM.40.3.879

Smith, Bruce W. vd. "The Brief Resilience Scale: Assessing the ability to bounce back". *International Journal of Behavioural Medicine,* 15/3 (2008), 194–200. https:// doi. org/ 10. 1080/ 10705 5008022229 72

Snyder, Charles. R. vd. "The will and ways: Development and validation of an individual-differences measure of hope". *Journal of Personality and Social Psychology,* 60/4 (1991), 570- 585

Tabachnick, Barbara G. - Fidell, Linda S. *Using multivariate statistics* (6th ed.). Boston, MA: Pearson, 2013

Tarhan, Sinem - Bacanlı, Hasan "Sürekli Umut Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması". *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3/1 (2015), 1-14.

Telef, Bülent Baki "Psikolojik İyi Oluş Ölçeği (PİOO): Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması". *Hacettepe Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28/3 (2013), 374-384.

Walsh, Froma "The concept of family resilience: crisis and challenge". *Family Process*, 35/3 (1996), 261-281. https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.1996.00261.x

Yıldırım, Murat - Arslan, Gökmen "Exploring the associations between resilience, dispositional hope, preventive behaviours, subjective well-being, and psychological health among adults during early stage of covid-19". *Current Psychology*, 41/8 (2022), 5712-5722. https://doi.org/10.1007/s12144-020-01177-2

YETİM ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ VE REHABİLİTASYONU

Merve ÖZDENLER*

Giriş

Dünya genelinde milyonlarca çocuk, ailelerini kaybetmiş, terk edilmiş veya zorlu yaşam koşulları nedeniyle yetim kalmış durumdadır. Tarih boyunca da sosyal ve ekonomik koşullar yeni yetimlik tanımları ortaya çıkarmıştır. Yetim mana olarak "yalnız olmak, tek başına kalmak" anlamına gelen **yütm** kökünden türemiş olup çeşitli nesnelerin tekliğini ifade etmektedir.[1] Kültürler arasında farklı şekillerde ifade edilse de genellikle anne veya babasını ya da her iki ebeveynini kaybetmiş ve henüz ergenlik çağına girmemiş çocuklar, yetim olarak kabul edilmektedir. Türkçe'de ise sadece babasını kaybetmiş çocuğa "yetim," annesini kaybetmiş çocuğa ise "öksüz" denir. Ayrıca, ebeveynlerden en az birinin hayatta olmasına rağmen, bu ebeveynlerin çocuklarına karşı sorumluluklarını yerine getirmediği durumlar da sosyal yetimlik olarak adlandırılmaktadır.

Çocukluk dönemi, sadece fiziksel büyüme dönemi değil aynı zamanda psikolojik ve sosyolojik gelişimin yoğun yaşandığı bir süreçtir. Bu dönemdeki koşullar, bir bireyin sadece kendi geleceğini değil, aynı zamanda toplumun genel ruh sağlığını da şekillendirmektedir. 7,7 milyar dünya nüfusunun tahmini 2,2 milyarlık bir kesimi çocuklardan oluşmaktadır. Ne yazık ki bu çocuklar her gün savaşlar, salgın hastalıklar, doğal afetler gibi çeşitli sebeplerle korumasız ve yardıma muhtaç bir durumda bulunmaktadır. Anne veya babalarından birini veya her ikisini de yitirmiş olan 0-18 yaş arası tüm çocukların yetim olarak kabul edildiği varsayıldığında, dünya genelinde her gün 10.000 çocuk yetim kalmaktadır. Toplam yetim sayısının ise 140 milyonun üzerinde olduğu öngörülmektedir. Bu çocuklardan 61 milyonu Asya, 52 milyonu Afrika, 10 milyonu Latin Amerika, 7,3 milyonu ise Doğu Avrupa ve Orta

* Klinik Psikolog & Yeryüzü Çocukları Derneği Başkan Yardımcısı, merveozdenler@yeced.org

1 Abdüsselam Arı, "Yetim", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/yetim (10.09.2023).

Asya bölgelerinde yaşamaktadır. Bu rakamların içinde, yaklaşık 15,1 milyon çocuğun her iki ebeveynini kaybetmiş olduğu bildirilmektedir (UNICEF, 2021).

Gelişmiş veya gelişmekte olan Balkan, Doğu Avrupa ve Orta Asya bölgelerindeki ülkelerde, aileleri tarafından terk edilen veya anne-baba sevgisinden mahrum kalan çocukların sorunları ön plana çıkmaktadır. Bu sorunlara yol açan nedenler incelendiğinde, evlilik dışı ilişkilerin ve boşanmaların yaygınlaşması ile tek ebeveynli çocukların sayısında kritik bir artışın etkili olduğu görülmüştür. Günümüzde sokak çocukları, çocuk işçiler ve istismara uğrayan çocukların sayısının yüksek olması bu çocukların da yetim gibi ilgi ve himayeye ihtiyaç duyduklarını göstermektedir.[2]

Yukarıdaki istatistiklerin gösterdiği üzere, yetim çocuklar küresel bir konu olarak dikkate alınmalıdır. Yetim çocukların geleceğini şekillendirmek ve ellerinden tutmak ise hem bireylerin hem de toplumlarının en önemli sorumluluklarından biridir. Bu makalede, yetimlerin eğitimi ve rehabilitasyonu konusunu ele alacak ve yetim çocukların yaşamlarını iyileştirmek için birey, aile, kurum ve toplum kapsamında neler yapabileceğimizi inceleyeceğiz.

1. Yetim Çocukların Karşı Karşıya Olduğu Riskler

Doğal nedenlerden veya insan eliyle yaşanan krizler sonucunda ebeveynlerini kaybeden çocuklar, sahipsiz ve savunmasız bir durumda kalarak suistimale açık ve kötü niyetli insanların hedefi haline gelmektedir. Dünya genelindeki yetim çocukların karşılaştığı riskli durumlar incelendiğinde:

● Her yıl savaşta, göç yollarında veya riskli bölgelerde milyonlarca çocuk kaçırılmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün raporuna göre dünya genelinde 40,3 milyon kişi insan ticareti mağdurudur ve bunların ¼'ü (%28'i) çocuklardan oluşmaktadır. Dünya genelinde insan ticaretine maruz kalan tahmini çocuk sayısı ise 5,5 milyondur. Bu çocuklar şiddet, sömürü ve istismara maruz kalmakta; çalışmaya, evlenmeye, fuhuş ve dilencilik yapmaya zorlanmaktadır.[3]

● BM Uyuşturucu ve Suç Ofisi'nin raporuna göre, Afrika ve Orta Doğu'da insan ticaretine maruz kalanların %62'sini çocuklar oluşturmaktadır. Diğer bölgesel rakamlar ise Güney Asya, Doğu Asya ve Pasifik'te %36, Amerika'da %31 ve Avrupa ve Orta Asya'da %18'dir.[4]

2 United Nation International Children's Emergency Fund (UNICEF), "*At home or in a home? Formal Care and adoption of children in eastern europe and central asia*", (Moldova: UNICEF, 2010), 5-7.

3 International Labour Organization (ILO), " *Global Estimates of Modern Slavery Forced Labour and Forced Marriage*" (Geneva: ILO, 2022), 4-7.

4 United Nations Office for Drugs and Crime (UNODC), "*UNODC Annual Report 2014*" (Viyana: UNODC, 2014), 6-8.

● Etiyopya, Kamboçya, Somali, Çad, Afganistan, Çin, Filipinler gibi gelişmekte olan ülkelerden çocuklar kaçırılmakta ve Amerika ve Avrupa ülkelerine yasal olmayan yollarla gönderilmekte ve çocuk pazarlarında satılmaktadır. [5]

● Refakatsiz göçmen ve mülteci çocuk sayısı 2010-2016 yılları arasında 80 ülkede beş kat artış göstererek 300.000 çocuğa ulaşmıştır.[6]

● Dünya genelinde her yıl yaklaşık 8 milyon çocuğun kayıp olduğu bildirilmektedir. Ülkemizde ise TÜİK raporuna göre, hakkında kayıp ihbarı bulunan 16 bin 499 çocuk olduğu açıklandı. Ayrıca başka bir raporda, 2012-2019 yılları arasında 100.000'den fazla kayıp çocuk olduğunu açıklamıştır. [7]

● Dünya genelinde yaklaşık 300.000 çocuk savaştırılmakta, 218 milyon çocuk işçiden 73 milyonu zorla ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmakta, diğer bir deyişte köleleştirilmektedir. [8]

● Save the Children'ın istatistiklerine göre, 449 milyondan fazla çocuk savaş ve çatışmanın olduğu bölgelerde yaşamaktadır. 2021'de çatışmalardan etkilenen çocuk sayısı önceki yıllara göre 9 kat artarak, dünyadaki çocukların 3'te 2'sini yani 1,6 milyar çocuğu etkilemiştir. Bu çocukların 23.982'si ağır çocuk hakları ihlallerine maruz kalmıştır.[9]

● Savaş ve işgal altında olan bölgelerde yetim nüfusu giderek artmaktadır. Günümüzde, Doğu Türkistan, Suriye, Nijerya, Irak, Somali, Mali, Sudan, Filistin, Afganistan, Orta Afrika Cumhuriyeti, Arakan ve Patani'de yaşanan çatışmalar nedeniyle bu bölgelerdeki yetim sayısı oldukça yüksektir. İnsan eli dışında, doğal olaylara dayalı yaşanan krizler, Güney Asya'daki tsunami faciası, Türkiye'de, Haiti'de ve Pakistan'da yaşanan depremler, Doğu Afrika'daki kuraklık gibi doğal afetler binlerce çocuğun yetim kalmasıyla sonuçlanmıştır. Ülkemizde yaşanan 6 Şubat depreminin ardından 3 bin 500 çocuk ebeveynlerinden birini ya da her ikisini kaybetmiştir.

5 United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF), "Şiddet nedeniyle yerinden edilen 19 milyon çocuk" (10 Eylül 2023).

6 United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF), "*Harrowing Journeys: Children and youth on the move across the Mediterranean Sea, at risk of trafficking and exploitation*" (Newyork: UNICEF,2017), 6.

7 Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), "*Güvenlik Birimine gelen ya da getirilen çocuk istatistikleri"* (02 Ağustos 2023), 1.

8 United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF), "*Çocuk Hakları ve Gazetecilik Uygulamaları Hak Temelli Perspektif*" (Ankara: UNICEF Türkiye Ülke Ofisi, 2007), 69.

9 Save the Children (SC), "Annual Report 2021" (Washington DC, Save the Children, 2021).

● Az gelişmiş ülkelerin ortak özelliğine bakıldığında, yetim nüfusun fazla olduğu görülmüştür. Bu ülkelerin nüfuslarının yaklaşık yarısı yoksulluk sınırı altında hayatını sürdürmekte ve bu durum en çok çocukların yaşam hakkını tehdit etmektedir.

● Yetim çocukların karşılaştığı en önemli problemlerden biri de toplumdan ayrışma ve izolasyondur**.** Bu durum bazen çocukların kayıplarından ötürü yaşadıkları psikolojik buhran nedeniyle bazen de koruma adı altında toplumdan ayrıştıran bakım verenleri nedeniyle gerçekleşir. Yetim çocuklara çevreleri tarafından yapılan farklı muameleler çocukların içe kapanmalarına neden olabilmektedir.[10]

● Ülkesinde yaşanan savaş ve kriz durumu nedeniyle zorunlu olarak göç etmek, göç yolunda kaçırılma veya yurt dışında evlat edindirme uygulamaları çocukların yetim kalmasına yol açan nedenlerdendir. Özellikle mülteci durumundaki yetim veya korumasız çocuklar istismar, dışlanma, inancı veya etnik kimliği nedeniyle ayrımcılığa maruz kalabilmektedir.

● Eğitim konusu yetim ve korumasız durumdaki çocuklar için en sorunlu alanlardan biridir. Bugün pek çok araştırma, ebeveyn yokluğu ile akademik başarı arasında doğrudan ilişki olduğunu net bir şekilde göstermektedir. Yapılan çalışmalar, tek ebeveynli veya kimsesiz çocukların eğitim başarısının ebeveynleri yanında büyüyen çocuklara göre daha düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Buna bir de savaş ortamında yetimlik durumu eklendiğinde, bu çocukların hem eğitim sistemine katılımlarının hem de eğitim başarılarının büyük oranda düştüğü görülmektedir. Bugün dünya genelinde düzenli olarak okula gidemeyen ve eğitim alamayan çocuk sayısı 263 milyondur.[11]

● Eğitime erişimin düşmesi toplumu ve sonraki nesilleri direkt olarak etkilemektedir. Örneğin okul çağındaki çocuk sayısının yaklaşık 11 milyon olduğu düşünülen Suriye'de 8 milyon çocuktan 3 milyonu eğitim hakkına erişememektedir.[12] Benzer şekilde, Afganistan'da çocukların %42'si ve Somali'de %49'u okula gidememektedir. Eğitim hakkına erişemeyen çocukların çoğunluğunun yetim olduğu belirtilmektedir.[13]

10 Cansu Nar, *2021 Yetim Raporu* (İNSAMER, 2021), 4.

11 Global Education Monitoring Report Team (GEM Report), *Leaving No One Behind: How Far On The Way To Universal Primary And Secondary Education*? (Kanada, UNESCO, 2016), 10.

12 İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER), *Suriye'de Çocuk Olmak* (30.11.2019).

13 Nar, *2021 Yetim Raporu*, 2-5;7-8;10-13.

2. Yetim Çocukların Psikolojisi

Ebeveynlerin kaybının acısının yanı sıra yukarıda bahsi geçen çocukların maruz kaldığı tehlikeler, onların maddi manevi yaşadıkları sıkıntıları daha da derinleştirmektedir. Çocukların gelecekte sağlıklı bir hayat sürebilmelerinde duygusal, davranışsal ve sosyal gelişimleri büyük rol oynar. Bu beceri gelişimleri ise ebeveynleriyle kurdukları ilişkiye dayanır. Ebeveynlerden biri veya her ikisinin yokluğunda, çocuklar bu kaybı telafi etmekte zorlanabilir ve bu durum hayatlarında kalıcı olumsuz sonuçlara yol açabilir.

Yetim kelimesinin anlamında yalnızca ebeveynin, özellikle de babanın, vefat durumu bir sorun değildir; asıl sorun çocuğun ebeveyn kaybı sonucunda sahipsiz ve muhtaç duruma düşmesi ile bakım alma ve himaye desteğini kaybetmesidir.[14] Bu hal insan yaşamında büyük bir stres ve yas süreci yaşatabilir. Çocukların yaşamındaki en önemli yere sahip olan anne ve/veya babanın kaybı sevgi objesinin yitirilmesi anlamına gelerek duygusal sorunlara yol açabilir. Yetim çocukların yaşayabileceği sosyal, duygusal ve davranışsal sorunlar; yaş, duygusal yakınlık, kültür, ölüm koşulları ve sosyal destek kaynaklarına göre çeşitlilik göstermektedir. Çocukların yaşayacağı zorluklar şunlar olabilir:

• Çocuklar duygusal olarak kendilerini; aşırı mutsuz, korkulu, endişeli, suçlu, terk edilmiş, uyumsuz, tehdit altında, sevilmeyen, özlem ve boşluk içinde hissedebilir.

• Çocuklarda davranışsal olarak; öfke nöbetleri, ağlama krizleri, alt ıslatma, aşırı yeme, iştahsızlık, uyku problemleri, kabus görme, uyumsuzluk, depresyon şiddet ve gerileme davranışları görülebilir.

• Bunlara bağlı olarak olumsuz duygu ve düşüncelerden uzaklaşamayan çocuklarda zaman içinde aşırılık davranışları görülebilir ve risklere karşı daha savunmasız olabilirler. Bu davranışlar çoğunlukla yalnızlaşma, izolasyon, şiddete ve suça eğilim, bağımlılık yapan madde ve davranışlarla temas ve intihar girişimi gibi riskli durumlardır. Bu davranışları gösteren çocukların okul devamsızlığı yüksek olurken okul başarısının düştüğü gözlemlenmektedir. Hetherington ve arkadaşlarının ebeveyn kaybı ve akademik başarı ilişkisini araştırdıkları çalışmalarında, tek ebeveynli çocukların akademik olarak daha geride olduğu bulunmuştur.[15]

Bu riskli durumların varlığına rağmen, dünya tarihinde birçok örnek vardır ki bu zorluklara karşın başarılı liderler, bilim insanları ve topluma önemli katkılarda

14 Cemal Ağırman, "Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşısorumlulukları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/3 (2007), 13-17.

15 Semiha Feyzioğlu – Ceren Kuşçuoğlu, "Tek Ebeveynli Aileler", *Aile ve Toplum Eğitim, Kültür ve Araştırma Dergisi* 7/26 (2011), 103.

bulunan sağlıklı bireyler yetişmiştir. Çocukların içinde bulundukları zorlu süreçten olabildiğince az zararla çıkabilmesi, riskli durumlardan korunabilmesi, ihtiyaç duydukları bakım ve desteği alabilmesi için rehabilitasyon çalışmaları oldukça mühimdir.

3. Yetim Çocukların Eğitimi ve Rehabilitasyonu

Yetim çocukların rehabilitasyonu, onların fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan kapsamlı bir süreçtir. Bu süreç, çocukların sağlıklı bir şekilde büyümelerini, eğitim alarak geleceğe hazırlanmalarını ve topluma entegre olmalarını hedeflemektedir. Yetim çocukların rehabilitasyonunda aşağıdaki faktörler önemlidir:

3.1. Aile Desteği: Mümkünse, yetim çocukların biyolojik aileleriyle bir araya gelmeleri ve aile bağlarının korunması veya yeniden kurulması teşvik edilmelidir. Örneğin, çocuğun yakınları aile içi destek programlarına ve danışmanlık hizmetlerine başvurarak destek alabilirler.

3.2. Eğitim ve Mesleki Gelişim: Yetim çocukların eğitim haklarına sahip çıkılması gerekmektedir. Okula erişimleri sağlanmalı ve eğitimleri boyunca maddi, manevi desteklenmeli ve rehberlik edilmelidir. Ayrıca, ilgi alanlarına yönelik mesleki eğitim fırsatları sunularak gelecekte kendi ayakları üzerinde durmaları teşvik edilmelidir. Örneğin, çocukların başarılı olduğu alanları bulması için ailesi ve öğretmenleri işbirliği içinde olmalı, çocuğun kendisi için hedefler belirlemesine destek olunmalıdır.

3.3. Sağlık ve Beslenme: Yetim çocukların fiziksel sağlığı gözetilmeli, düzenli sağlık kontrolleri sağlanmalı ve gerekli tıbbi yardım sağlanmalıdır. Çocukların uyku, spor ve beslenme düzenlerinin hem fizyolojik hem de psikolojik sağlıkları üzerindeki etkisi büyüktür.

3.4. Psikososyal Destek: Yetim çocuklar, kayıpları ve geçmiş deneyimleri nedeniyle psikososyal destek ihtiyacı duyabilirler. Psikologlar, danışmanlar ve sosyal hizmet uzmanları gibi profesyoneller tarafından destek sağlanarak duygusal iyilik halleri desteklenmelidir. Çocukların duygu ve davranışlarındaki değişimleri gözlemleyebilmek için aile içerisindeki iletişim ve ilişkiler sıcak tutulmalıdır.

3.5. Toplumsal Entegrasyon: Yetim çocukların topluma entegre olmaları teşvik edilmelidir. Örneğin spor, sanat, kültürel etkinlikler gibi sosyal faaliyetlere katılımı desteklenerek çocukların sosyal ve duygusal becerileri geliştirilmelidir.

3.6. Koruyucu Aile veya Evlat Edinme: Bir çocuğun iki ebeveyninin ve yakın akrabalarının yokluğu durumunda eğer biyolojik aileye dönüş mümkün değilse, çocukların evlat edinilme süreçleri ele alınabilir. Bu, çocuklara aile ortamı sağlayarak onların daha sağlıklı bir yaşam sürdürmelerini destekler.

3.7. Hukuki Koruma: Yetim çocukların haklarının korunması ve hukuki süreçlerde desteklenmeleri gerekmektedir. Çocukların ayrımcılığa uğramadan eşit haklara sahip olmaları sağlanmalıdır.

Rehabilitasyon süreci, çocuğun yaşına, ihtiyaçlarına ve kültürel bağlamına göre farklılık göstermektedir. Her çocuğun bireysel gereksinimleri dikkate alınarak kişiselleştirilmiş bir yaklaşım benimsenmelidir.

4. Tarihsel Süreç

Yetimlerin eğitimi ve rehabilitasyonunun tarihsel süreci incelendiğinde hem eski çağlarda hem de modern çağ ve öncesinde, yetim ve bakıma muhtaç çocuklar için devlet ve sivil toplumun sorumluluk bilinciyle bazı uygulamalar geliştirdiği gözlemlenmiştir. Bu uygulamaların zaman içinde değişime uğradığı görülmektedir. Antik çağlarda, koruma ihtiyacı olan çocuklar için gönüllülük esasının rol oynadığı görülürken, modern dönemlerde bu görev hem devlet politikaları hem de sivil toplum kuruluşlarının profesyonel bir misyona dönüştüğü şekilde gelişmiştir.

Tarih boyunca koruma ihtiyacı olan çocuklara yönelik en eski eğitim ve rehabilitasyon hizmetlerinin M.S. 3 ve 4. asra kadar geriye gittiği düşünülmektedir.[16] Toplumların kültürel ve dönemsel özelliklerine, sosyal yapısına ve düşünsel yaklaşımlarına göre farklılık göstermiştir. Özellikle de İslam tarihinde yetim çocukların hakları Kur'an ve hadislerle gelen hükümlerce korumaya alınmıştır. Bu doğrultuda, İslam'da yetim çocukların eğitimi ve rehabilitasyonu büyük bir önem taşımaktadır. İslamiyetle beraber gelişen yetim çocukların haklarını detayları olarak açıklamadan evvel dünyanın geçirdiği tarihsel süreci incelemekte fayda vardır. Bu kapsamda, tarihsel açıdan İslam Medeniyetleri dışındaki toplumların yetim çocukların eğitimi ve rehabilitasyonuna dair süreçleri incelenecek olursa, üç ana döneme ayrılabilir:

4.1. Antik ve Ortaçağ Dönemi

• Antik çağlarda, yetim veya bakıma muhtaç çocukların bakımı ve eğitimi genellikle aile, akrabalar veya toplum tarafından gönüllülük esasıyla üstlenilirdi. Bu dönemde, Roma İmparatorluğu'nda "büyük aile" konsepti ve Yunan'da eğitim sistemleri gibi bazı benzer uygulamalar vardı.

16 Alfred Kadushin, *Child Welfare Services* (New York: The Macmillan Company, 1970), 122-128.

• Ortaçağda, kiliseler ve manastırlar sıkça yetim çocukların bakımını üstlendi. Bu kurumlar, yetimhaneler ve eğitim tesisleri olarak hizmet verdi.

• Ancak, bu dönemde bakım ve eğitim koşulları genellikle zorlayıcıydı ve çocukların haklarına yeterince sahip çıkılmıyordu. Bu durum da çocukların çalıştırılması ve istismara uğraması ile sonuçlanıyordu.

4.2. Modern Dönem

• 18. ve 19. yüzyıllarda, Batı dünyasında sanayi devrimi ve toplumsal değişiklikler, yetim çocukların yaşam koşullarını etkilemiştir. İşçi sınıfının yoksulluğu ve işçi çocuklarının çalışma koşulları, sosyal reformların gündeme gelmesine neden olmuştur.

• Bu dönemde, çocuk haklarına daha fazla önem verilmeye ihtiyacı doğmuştur. İlk çocuk koruma yasaları ve eğitim reformları ortaya çıkmış; devletler ve sivil toplum kuruluşları, yetim çocuklar için eğitim ve bakım hizmetleri sağlamaya yönelik adımlar atmıştır.

4.3. Modern Dönemden Günümüze

• 20. yüzyılda, çocuk hakları evrensel olarak kabul edildi. 1924'te Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi ile 1959'da Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi gibi uluslararası belgeler bu hakları güvence altına almak için yayınlandı. Ayrıca Dünya Savaşları sonrasında savaşın etkileriyle başa çıkmak, yetim ve terk edilmiş çocuklara yardım etmek amacıyla 1946 yılında UNICEF (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu), 1919 yılında Birleşik Krallık'ta Save the Children, 1950 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde World Vision, 1949 yılında Avustralya'da SOS Çocuk Köyleri kurulmuştur.

• Günümüzde, yetim çocuklar için daha iyi bakım ve eğitim koşulları oluşturulması için birçok ülke ve sivil toplum kuruluşları çaba göstermektedir. Çocukların aile yanında veya koruyucu ailelerde büyütülmesi, eğitim hakkının korunması ve psikososyal destek alması öncelikli hedefler arasında olsa da dünya genelinde yetimhaneler giderek yaygınlaşmaktadır. Romanya, Moğolistan, Uganda ve Güney Asya ülkelerinde yetimhane sayılarının yüksek olduğu görülmektedir. Dinin ve aile kültürünün ön plana çıktığı toplumlarda veya gelişmiş ülkelerin bazılarında yetimhaneler yerine aile tabanlı bakım modeli tercih edilmektedir. Bu model, çocukların aileleri veya koruyucu ailelerle birlikte yaşamasını teşvik etmektedir.

Özetle bu hizmetler, tarih içinde üç ayrı evreden geçerek günümüzdeki yaklaşımlara ulaşmıştır. İlk aşamada, korunmaya muhtaç çocuklar büyük gruplar halinde

bakım görmüşlerdir. Ancak bu yaklaşımın verimsizliği ve çocuklara zarar verdiğinin farkına varılması, ikinci aşamada koruyucu aile hizmetlerinin geliştirilmesini ve çocukların daha küçük gruplarda bakım almasını gerektirmiştir. Son evrede ise çocukların en iyi gelişimi kendi aileleri ve akrabaları yanında sağlayabilecekleri düşüncesi yaygınlaşmıştır. Bu nedenle, çocuklara, hayatta olan yakınları yanındayken dışarıdan bakım hizmeti alma uygulamaları başlamıştır.[17]

Genel olarak, tarih boyunca yetim çocukların eğitimi ve rehabilitasyonu, toplumsal bilinç ve insan hakları geliştikçe ilerlemiştir. Günümüzde ise geçmişe kıyasla kağıt üzerinde çocuk haklarına yönelik daha sistemli bir yaklaşım benimsendiği görülürken, hala tüm dünya genelinde milyonlarca çocuğun hakkı tüm hukuki, siyasi ve sosyal düzenlemelere rağmen tüm dünyanın gözleri önünde ihlal edilmekte, çocuklar öksüz ve yetim bırakılmaktadır.

1.4. İslamiyet'te Yetim Çocukların Yeri

İslam tarihi yakından incelendiğinde yetim çocukların eğitimi ve rehabilitasyonunun büyük bir önem taşıdığı önce hadis ve ayetlerden, ardından İslam medeniyetlerinin yaşantısından okunmaktadır. İslam, yetimlere özel bir muamelede bulunur ve onların haklarını korur. İslam'ın temel kaynakları olan Kur'an ve hadislerde, yetimlere yardım etmek, onları ve haklarını korumak konusunda birçok öğreti bulunmaktadır. İslamiyet'te yetim çocukların eğitimi ve rehabilitasyonuna dair bazı önemli başlıklar şu şekilde gruplandırılabilir:

1.4.1. Kuran'da Yetimler: Yetim kavramı Kur'an'da 22 ayette 23 defa zikredilmektedir.[18] Kur'an'da, yetim çocukların korunması (Duhâ 6, 9; Mâûn 2), onların beslenmesi ve yardım edilmesi (Bakara 83; Nisâ 36; İnsan 8; Fecr 17; Beled 15), yetim mallarının korunması (En'âm 152; İsrâ 34; Nisâ 2, 6, 10; Kehf 82), maddi ihtiyaçlarının karşılanması (Bakara 177, 215; Nisâ 8; Enfal 41; Haşr 7), yetim kızlara adil davranılması (Nisâ 3, 127) ve onların durumlarının düzeltilmesi (Bakara 220) gibi bir dizi konuya vurgu yapılır.

Kur'an ayetleri, indiriliş zamanlarına göre Mekkî ve Medenî ayetler olarak sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırma, yetimlerle ilgili ayetler için de geçerlidir. Mekkî ayetler, temel ahlaki prensipler çerçevesinde yetimlere yardım etmeyi ve onlara kötü davranmamayı vurgularken Medenî ayetler ise, yetimlerin korunması konusunda daha ayrıntılı hükümleri içerir. Özellikle maddi haksızlıklara karşı net

17 Elif Gökçearslan Çiftçi, "Türkiye'de ve Dünyada Korunmaya İhtiyacı Olan Çocuklara Yönelik Hizmetlerin Tarihsel Gelişimi*", Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 19 (2009), 57.

18 Esra Dikici, *Kur`ân`da yetim kavramı ve Osmanlı Devleti`nde yetim kurumları (Bir Kur`ân kavramının kurumsallaşması.* (Karabük: Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Fakütesi, Yüksek lisans tezi, 2019**),** 19.

kurallar getirir ve genel olarak korunmaya ihtiyaç duyan çocuklara bakım ve himaye çağrılarını kapsar.

1.1.2 Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Örnekliği: Hz. Muhammed (s.a.v.), yetimlerin korunması ve eğitilmesi konusunda bizzat örnek teşkil eden bir davranış modeli sergilemiştir. Kendisi de yetim olarak büyümüş ve yetimlere özel ilgi göstermiştir. Hz. Peygamber, yetimlere yardım edenlere büyük mükâfatlar vaat etmiş ve onları koruyup gözetenlerin cennette kendisiyle yan yana olacaklarını bildirmiştir. Bu müjdeler, günümüzde de birçok kişi ve kuruluşun yetim hizmetleri konusundaki ana ilkesi olmuştur. Aynı zamanda, devlete ait malların yönetildiği Beytülmâl'in harcama kalemleri arasında yetimlere ve miskinlere de yer verilmesi Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir dönemlerinde başlatılmıştır. Bu uygulama Hz. Ömer döneminde kurulan divan teşkilatıyla daha kurumsal bir yapıya dönüştürülerek yetimlere yönelik hizmetlerin devlet tarafından yürütülmesini sağlamıştır. İslam toplumunda, Hz. Muhammed'in (s.a.v) örnekliği yetim çocuklara karşı merhamet ve yardımseverlik duygularının güçlenmesindeki en büyük aracı olmuştur.

1.1.3. Sadaka ve Zekat: İslam'da sadaka ve zekat vermek, yetimler dahil olmak üzere ihtiyaç sahiplerine yardım etmek için özel bir yoldur. İslam, insani sorumluluklara 'ibadet' kavramını dahil ederek ayrı bir anlam kazandırır. Kamusal ve toplumsal sorumlulukların yanı sıra, zenginlere zorunlu ve gönüllü sorumluluklar olan 'zekât' ve 'sadaka' gibi yükümlülükler de getirir. Sadaka ve zekat, toplumun fakir ve ihtiyaç sahibi bireylerine yardım etmek için kullanılır ve yetimler bu yardım alanları arasındadır. [19]

1.1.4. Eğitim: İslamiyet'te yetimlerin eğitimi büyük bir öneme sahiptir. Yetimlerin okuma yazma öğrenmeleri teşvik edilir ve İslam'a uygun bir şekilde yetiştirilmeleri önemsenir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) devlet başkanı olarak yetim veya kimsesiz çocukları ihmal etmemiş, Suffe adı verilen kimsesizlerin barındığı ve derslerin yapıldığı bir yerde çocuklarla ilgilenmiş ve rehberlik etmiştir. Bu uygulamadan çocuklar korumasız kaldığında, devletin yetimlere sahip çıkması gerektiği de anlaşılmaktadır.

1.1.5. Koruyucu Aileler: Asr-ı Saâdet döneminde, yetim çocukların bakımı bazen aile üyeleri tarafından üstlenilirken, bazen de devlet tarafından atanmış aileler tarafından sağlanırdı. Hz. Peygamber (s.a.v.), kimsesiz kalmış çocukların bakımının devletin sorumluluğunda olduğunu şu önemli sözüyle belirtmiştir: "Bir kişi, geride zor durumda olan çocuklar bırakırsa, onların bakımı bizim sorumluluğumuz altın-

19 Ağırman, "Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları", 16.

dadır. Kimse mal bırakırsa, mirasçılarına aittir."[20] Resulullah'ın (s.a.v.) bu sözleri bugün koruyucu aile modeline kaynaklık etmektedir.

Hadislerden yola çıkarak, İslam toplumunda biyolojik ailesi hayatta olmayan yetimlerin koruyucu ailelerde veya akrabalarının yanında büyütülmesi teşvik edilmektedir. Bu, yetimlerin aile ortamında sevgi ve ilgi görmelerini sağlamak amacıyla tercih edilmektedir.

1.1.6. Toplumsal Sorumluluk: İslam toplumunda yetimlerin bakımı ve eğitimi sadece bireylerin değil, toplumun genel sorumluluğu olarak kabul edilir. Toplumun her kesimi, yetimlere yardım etmekle yükümlüdür. Sözlü ve yazılı edebiyatımıza baktığımızda, yetimlerin haklarını korumanın, topluma entegrasyonun ve onları sevgi vermenin önemini açıklayan birçok deyişle karşılaşırız.

"Yetim hakkı yedi taşı deler geçer."[21]

"Yetim malı ateşten gömlektir."[22]

Şeyh Sâdî "Bostan" isimli kitabında yetime merhameti öğütlemiştir: *"Gölgeni, lütuf ve himayeni babası ölmüş yetimin başına sal. Onun sefalet tozlarını silk, toprağını kazı, temizle!"*[23]

"Bir yetimin başının önüne eğildiğini, boynunu büktüğünü gördün mü, kendi çocuğunun yüzüne sakın öpücük kondurma."[24]

Özetle, Kur'ân ayetleri ve Resullullah'ın (s.a.v.) hadislerinde yetimlerle alakalı yaşanabilecek tüm durumlar için açıklama getirilmiştir. En temelde Allah Teala bireylere yalnızca insan oldukları için değer vermektedir. İnsanları ırkı, dili, fizyolojisi, sosyokültürel ve ekonomik durumlarından bağımsız, her bir kişiyi aynı değere layık görmektedir.[25] Bu nedenle yetimler önce insan olmalarından daha sonra ise yetimlik durumlarından aile, devlet ve toplum tarafından değeri haizdir. Bu bağlamda, yetim çocukların eğitimi ve rehabilitasyonu, İslam'ın temel öğretileri ve Peygamberimiz'in (s.a.v) örnekliği doğrultusunda şekillenmiştir. İslam toplumları, bu öğretilere uygun

20 Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Kitâbu'l-Emvâl İlk Dönem Ekonomi Yönetimi, çev. Cemaleddin Saylık (İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 263

21 Asiye Mevhibe Coşar, "Türk Söz Varlığında Öksüz ve Yetim Kavramları", çev. Aylin Koç, *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, ed. Emine Gürsoy Naskali (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2003), 234.

22 Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü, "*Türk Atasözleri ve Deyimleri*" (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1992), 156.

23 Dikici, *Kur`ân`da yetim kavramı ve Osmanlı Devleti`nde yetim kurumları (Bir Kur`ân kavramının kurumsallaşması),* 70.

24 Dikici, Kur`ân`da yetim kavramı ve Osmanlı Devleti`nde yetim kurumları (Bir Kur`ân kavramının kurumsallaşması),71.

25 İbrahim Sarıçam, *Hz. Peygamber'in Çağımıza Mesajları* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 92.

olarak yetim çocukların haklarına saygı göstermek, onlara merhametle yaklaşmak ve onların ihtiyaçlarını karşılamaya özen göstermekle mükelleftir.

4. Yetim Çocuklara Karşı Sorumluluklar

Her çocuğun sağlıklı bir aile ortamında yetişmesinin önemi büyüktür. Barınma, yeme-içme, giyim gibi maddi ihtiyaçların yanı sıra sevgi, alaka, güven ve huzur gibi manevî ihtiyaçlar her insanın özünde barınmaktadır. Kimsesi bulunmayan çocukların anne baba sevgisinden yoksun yetişmesi ve haklarının göz ardı edilmesi durumlarından uzak tutulması gayesiyle öncelikle yetim yakınına, ardından devlete ve tüm insanlığa görev düşmektedir. Sonuç itibariyle kimsesiz kalan her yetim topluma emanettir.

Türk Medeni Kanunu'na göre ise yetim kalan çocuğa sahip çıkma sorumluluğu aşağıdaki sıraya göre ilerlemektedir:

5.1. Biyolojik Ebeveynler: Türk hukukuna göre, ebeveynlerin vefat etmesi durumunda öncelikli sorumluluk biyolojik anne ve baba üzerindedir. Bir ebeveynin hayatta olması durumunda, çocuğa sahip çıkma sorumluluğu bu ebeveynin üzerindedir.

5.2. Vasiyet Edilen Kişiler: Ebeveynlerin vefat etmeleri durumunda vasiyetname ile belirlenen kişiler çocuğa sahip çıkma sorumluluğunu taşıyabilir. Ebeveynler, vasiyetname aracılığıyla çocuğun bakımını ve eğitimini belirledikleri kişilere emanet edebilirler.

5.3. Yakın Akrabalar: Biyolojik anne ve babanın vefat etmesi veya çocuğa sahip çıkamayacak durumda olması durumunda, çocuğun anne ve baba tarafından gelen yakın akrabaları (dede, babaanne, amca, teyze gibi) çocuğa bakma sorumluluğunu üstlenebilir.

5.4. Koruyucu Aile veya Aile Yanında Bakım: Eğer biyolojik aile veya yakın akrabalar çocuğa sahip çıkma yeteneğine sahip değilse veya çocuğun çıkarları gerektiriyorsa, çocuğun koruyucu aile veya aile yanında bakım sürecine dahil edilmesi düşünülebilir.

5.5. Devlet Kurumları ve Vakıflar: Eğer yukarıdaki seçenekler mümkün değilse veya çocuğun güvenliği tehlikede ise, Türk hukuku çocuğun devlet kurumları veya çocuk hizmetleri vakıfları gibi resmi kuruluşlar tarafından bakılmasına karar verebilir.

Yetim çocuğa sahip çıkma süreci, çocuğun en iyi çıkarlarını gözeterek ve çocuğun sağlık, eğitim, güvenlik ve refahını koruma amacıyla belirlenir. Hukuki süreçte, çocuğun hakları ve çıkarları dikkate alınır ve en uygun çözüm aranır.

Yetim çocuklara karşı sorumlu olmayı gerektiren durumlara İslam'ın perspektifinden baktığımızda ilk sırada *insan olmak* gelmektedir. İnsan olmak, kendiliğinden yetimlere karşı sorumlu olmayı gerektirir. İnsan, herhangi bir özel nitelik veya pozisyona ihtiyaç duymadan, ilk olarak akrabalarına, ardından aile bağı olmaksızın çevresindeki yetimlere ve daha da geniş bir perspektifle dünya genelindeki tüm yetimlerin sorunlarına duyarlı olmalıdır. İnsan, kendisini korumaya muhtaç olan insanlara karşı duyarsız kalamaz. Eğer duyarsız kalıyorsa, bu fıtratının bozulduğunun bir göstergesidir. Yetimlere kötü davranmak, onları hor görmek insanlık değerlerine aykırı bir davranıştır. İslam, insanlar arasındaki ilişkileri insan onuruna yakışır bir şekilde düzenler. Allah, insana özel bir değer ve saygı göstermiş, insanı diğer yaratıklardan üstün kılmıştır. Bu nedenle insan onurunu zedeleme eğiliminde olan her türlü genel algı ve davranış, toplumun inançları ne olursa olsun insanlık suçu olarak kabul edilebilir. Örneğin, Allah Teala'nın, bolluk içinde olan insanları yetimlere yardım etmeyip onları hor gören, insanca davranmayan, sorumluluklarını yerine getirmeyen ve haksız yollarla mirası tüketen Mekke müşrik toplumunu ekonomik olarak sınaması buna delil olarak gösterilebilir.[26]

İkinci olarak *baba ya da anne olmak,* doğal olarak büyük bir sorumluluğu beraberinde getirir. Babalar, eşinden ayrılma, ölüm veya benzeri sebeplerle tek ebeveyn kaldığında daha fazla sorumluluk yüklenerek çocuk ile ilgilenmeye devam eder. Ancak annelerin tek ebeveyn kaldığı ve yeniden evlilik yaptığı durumlarda çocukların ilgisiz kalma veya terk edilme gibi durumlarla karşı karşıya gelerek mağduriyet yaşama olasılığı daha yüksektir.

Üçüncü olarak yetimlerin korunması ve bakımının sorumluluğu *akrabalara* düşer. Bu hem doğal bir gereklilik hem de dini, hukuki, sosyal ve etik bir sorumluluktur. Eğer akrabalardan biri yetim, kimsesiz veya yardıma muhtaç hale gelirse, öncelikle akrabalık ilişkisi gereği ona sahip çıkılmalıdır. Aile bağları, bu sorumluluğu doğal olarak yükler.

Dördüncü olarak bir *dine mensub olmak* insanlara yetimlere sahip çıkma sorumluluğu yüklemektedir. Aynı inanca sahip olsun veya olmasın, yetimlere yardım etmek, birçok ilahi dinde teşvik edilmiştir. Bu, imanın insanlara yüklediği, Allah'ın ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) bildirdiği ve gösterdiği sorumluluklardır. Bu sorumluluk,

26 Ağırman, "Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları", 13.

"Allah'a ve O'nun elçisine iman ettim" diyen herkesi kapsar. Yetimlerin durumu ne olursa olsun, burada belirleyici etken, imanın varlığıdır.

Beşinci olarak, *zenginlik* insanlara ve topluma çeşitli sorumlulukları yükler. İslam, bu sorumluluklara 'ibadet' değeri vererek farklı bir boyut katar. Toplumun genel refahını ve sosyal sorumluluğunu yerine getirmenin yanı sıra, zenginler için 'zekat' ve 'sadaka' gibi zorunlu ve gönüllü sorumluluklar da getirir. Bu nedenle her Müslüman, zekatını ve sadakasını dağıtacağı yerleri düşünürken yetimler ve kimsesizleri göz önünde bulundurmalıdır.

Son olarak, yetim çocuklar devletler, sivil toplum kuruluşları ve toplumun çabası ile desteklenmelidir. Bu bağlamda, yetim veya korumasız durumdaki çocuklar için toplumun oynaması gereken rol oldukça önemlidir. Çünkü bir çocuğun anne veya baba figürlerine sahip olmadığı durumda, ilk başvurduğu ve model aldığı kişiler genellikle akrabaları, arkadaşları, komşuları, öğretmenleri ve çevrelerindeki diğer insanlardır. Bu nedenle toplumun, anne ve babası olmayan çocuklara karşı sorumlulukları vardır. Eğer yetimler, toplumun bir parçası olduğunu hissederse, özgüveni artar, iletişim becerileri gelişir ve yakınında destek bulup onlardan örnek alabilirse, travmatik deneyimlerin üstesinden daha kolaylıkla gelebilir. Diğer bir taraftan yetim kalan çocuklara kimse sahip çıkmadığında psikolojik olarak son derece olumsuz etkilenirken gelecekte de toplumdan uzaklaşmış, pasif, saldırgan, yıkıcı bir nesil yetişmesine neden olabilir.

Özetle, topluma sağlıklı ve yararlı bireyler kazandırabilmek her toplumun başlıca görevi olmalıdır. İşte böylesine kutsal bir görevin yerine getirilmesinde rol alacak ailelerin yetiştireceği çocukların beraberinde aile ortamından mahrum çocuklar da her toplumda bulunmaktadır.

6. Yetim Çocukların Eğitimi ve Rehabilitasyonu YEÇED Örneği

Birçok sivil toplum kuruluşu, öksüz, yetim ve kimsesiz çocukları korumak amacıyla çeşitli faaliyetler göstermektedir. Öksüzlerin ve yetimlerin bir dizi ihtiyacını karşılamaya katkı sağlayan bu kuruluşlar insani yardım, koruma ve eğitim gibi çeşitli programlar uygulamaktadır.

2016 yılından beri hakları risk altında olan çocuklar için faaliyet gösteren STK'lardan biri olan Yeryüzü Çocukları Derneği (YEÇED) savaş, göç, doğal afet gibi krizlerden etkilenen çocukları sosyal yardımlarla desteklemektedir. Sosyal yardımların yanı sıra çocukların kendi ayakları üzerinde durabilmeleri ve psikolojik iyi oluşlarının artması amacıyla eğitim ve psikososyal destek çalışmaları da

yürütmektedir. YEÇED'in ilgilendiği çocuklar arasında baba kaybı ve/veya maddi yetersizliklerden dolayı çalışmak zorunda kalan çocuk işçiler; Suriye'deki savaş nedeniyle göç eden mülteci çocuklar; 6 Şubat Türkiye depreminde aile üyelerini kaybetmiş çocuklar gibi birçok öksüz, yetim veya kimsesiz çocuk bulunmaktadır. YEÇED, çocuklara kriz sırasında veya hemen sonrasında temas eden bir STK olarak sosyal yardım çalışmaları ile paralel olarak eğitim ve rehabilitasyon çalışmalarını yürütmektedir. Bu çalışmaları, 4-17 yaş arasındaki tüm çocuklara hitap eden "Çocuk Dostu Alanlar" içerisinde gerçekleştirmektedir. Çocuk Dostu Alan, çocukların ırkı, dili ve dini fark etmeksizin tüm çocukların kendini güvende ve kabul edilmiş hissettiği fiziksel ve duygusal olarak güvenli alanlar anlamına gelmektedir. Çocuk Dostu Alanlar ile çocuklara oyun oynayabilecekleri, sosyalleşebilecekleri ve öğrenme süreçlerine devam edebilecekleri akademik çalışmalara katılabilecekleri güvenli bir ortam sunmak amaçlanmaktadır.

YEÇED, kriz durumları sonrasında uzun vadeli ve yapılandırılmış faaliyetler tercih etmektedir. Süreklilik sağlayan çalışmalar, çocuklara düzenli olarak bir desteğin sağlanması, çocukların gündelik rutinlere kavuşması ve hayatın olağan akışını takip edebilmelerini sağlamaktadır. Düzenli ve sürdürülebilir çalışmalar ile çocukların psikososyal gelişimleri devamlı olarak desteklenmekle birlikte, eğitim çalışmaları ile de öğrenme sürecinde yaşanan kesintilerinin önüne geçilmektedir Ayrıca, kuruluşundan bu yana kayıp, travma ve yas ile mücadele eden çocuklarla ilgili çalışan YEÇED, tecrübelerinden yola çıkarak kültüre ve öğrenme stillerine duyarlı etkinlikler geliştirmektedir. Bu etkinlikler, çocukların travma sonrası başa çıkma kapasitelerini geliştirmek ve günlük hayatlarına sağlıklı ve kolaylaştırılmış bir yolla dönmelerini desteklemek için tasarlanmıştır.

Faaliyetler psikoloji, psikolojik danışmanlık ve rehberlik, sosyal hizmet, öğretmenlik gibi bölüm öğrencisi ve mezunu olan profesyoneller veya eğitimini tamamlamış kolaylaştırıcılar tarafından uygulanmaktadır. Her bir personel ve kolaylaştırıcı hedef kitlesi kapsamında YEÇED Psikososyal Destek ve Eğitim Birimi tarafından düzenlenen eğitim, oryantasyon ve süpervizyon süreçlerinden geçmektedir. Ayrıca YEÇED, çalıştığı bölgelerin kültürüne ve değerlerine oldukça önem vermektedir. Bu nedenle çalışmaya başlayacağı bölgelerde ihtiyaç analizi sırasında belirlediği çocuk, ebeveyn, meslek uzmanı, yerel otorite gibi yerel birimleri planlama, uygulama ve değerlendirme sürecine dahil etmektedir.

7. Yeryüzü Çocukları Derneği 6 Şubat Deprem Yanıtı

YEÇED, depremin ilk haftasından itibaren sosyal yardım ihtiyaç analizi ve psikososyal destek çalışmalarının uygulama alanlarını incelemek üzere saha çalışmalarını yürüttü. Depremden etkilenen hemen hemen tüm illerde yapılan araştırma sonrasında çocuk ve ailelerin temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 434.639 gıda desteği, 44.000 sıcak yemek, 75.950 su, 14.973 bebek bakım malzemesi, 62.382 kadın hijyen malzemesi, 8.016 çocuk hijyen malzemesi, 162.636 çocuklar için ikramlık, 17.451 giyim malzemesi, 18.250 oyuncak, 28.000 kitap ve kırtasiye malzemesi ve 8.600 akıl oyununu bölgeye sosyal yardım olarak gönderildi. Ramazan ve Kurban Bayramı süresince 5 il ve 10 bölgede 11.080 çocuğa bayramlık kıyafet, 2500 çocuğa bayram çantası ve 8.000 çocuğa oyuncak dağıtımı yapılmış, 8.000 çocuk için şenlikler düzenlenmiştir. Çocukların eğitimi ve rehabilitasyonu için ise, 4 ilde 10 Çocuk Dostu Alan kurulmuştur. Bu kapsamda 1.000 çocuğa 700 saat akademik destek; 5.000 çocuğa 2000 saat psikososyal destek verilmiştir.

8. Çocuk Dostu Alan Projesi Etki Yorumlanması

Uygulayıcı ve faydalanıcıların değerlendirmeleri incelendiğinde, deprem bölgesinde yürütülen faaliyetlerin en büyük çıktısının, materyal imkanları ve içerik niteliğinden bağımsız olarak, düzenli ve samimi bir şekilde çocuk ve ailelerin yanında olmaktan kaynaklandığı belirlenmiştir.

"Meğer benim Türkiye'nin her yerinden içecek suyum, yiyecek ekmeğim, arkadaşım varmış"

Süleyman (41), Veli, Gaziantep

"Deprem olduğunda ilk sizin çadırınızı gördüm, üzerinden üç ay geçti herkes gitti yine sizin çadırınıza geliyorum."

Fatma (16), Kahramanmaraş, Lise Öğrencisi

"Herkes gelip gidiyor, siz henüz gitmediniz. Hiç gitmeyin."

Furkan (12), Adıyaman, Ortaokul Öğrencisi

Etkinliklerin yaş, öğrenme stilleri ve kültürel çeşitliliğe göre düzenlenmesi ise çalışmaları etkili kılan diğer bir husus olarak değerlendirilmiştir. YEÇED, çalıştığı bölgelerde konuşulan dilleri bilen kolaylaştırıcılar yönlendirir. Sahaya giden kolaylaştırıcılar ilk olarak ihtiyaçları yerel halk ile görüşerek belirler. Uygulamalara başlamadan evvel hassasiyetleri anlamaya ve kültürel alışkanlıkları tanımaya

çalışır. Bu değerlendirmeler sonucunda uygulamaların biçim ve içeriğinde revizeler yapılır.

Bu duruma örnek olarak Adıyamanlı Roman Selahattin (6) verilebilir. Selahattin, Adıyaman'da kurduğumuz Çocuk Dostu Alan'a ilk gelmeye başladığında akranlarıyla iletişim ve ilişkide problemler yaşayan, kültürel alışkanlıkları nedeniyle dışlanan ve sıklıkla şiddete başvuran bir çocuktu. Deprem öncesinde de ayrımcılığa ve dışlanmaya maruz kalan Roman çocukları Çocuk Dostu Alan'da akranları gibi eşit katılımcı yapabilmek için hem grup içerisinde hem de ayrı çalışmalara devam edildi. İçeriklere kaynaştırma veya alışkanlık kazandırmaya yönelik pratik ipuçları eklenerek revize edildi. Bir ayın sonunda Selahattin kuralları öğrenmiş, yeni olumlu alışkanlıklar geliştirmeye başlamıştı. Oyun grubuna ilk defa kendini açtığında enkaz altından kurtarılma hikayesini anlattı. Bu alanda ilk defa gördüğü oyuncaklara duyduğu merakı, arkadaş ve öğretmenlerine olan sevgisinden bahsetti. Böylece istikrarlı bir çalışmanın ardından Çocuk Dostu Alan, Selahattin ve akranları için aynı anda güvenli ve destekleyici bir mekan halini alabildi.

Sonuç

Bugün dünya genelinde savaşlar, ekonomik yetersizlikler, doğal afetler ve salgın hastalıklar gibi sebeplerle yetimlerin oranı giderek artmaktadır. Son yüzyılda, dünyadaki tüm çocukların haklarını koruma amacıyla imzalanan çocuk hakları sözleşmeleri ve hukuki düzenlemeler sadece imza sahibi gelişmiş ülkelerde yaşayan çocukları kapsamaktadır. Doğu Türkistan, Arakan ve Suriye'deki hakları ihlal edilen çocuklara aynı ilgi gösterilmemektedir. Birçok devlet, çocukların haklarını yayınladıkları bildirgelerinde belirtmiş, ancak bu hakları fiili uygulamaya geçirmemiştir. Bugün hala devam eden savaşlar, maddi ve siyasi kazançlar uğruna yapılan olaylar, bu bölgelerde yaşayan çocukların yaşamlarını tehlikeye atmayı sürdürmektedir.

Eğitim, kriz bölgelerinde açlık, yoksulluk ve yoğun stresle mücadele eden çocukların yaşadığı bölgelerde kurtarıcı bir rol oynamaktadır. Geleceğin nesli olan bu çocukların hem nitelikli bir şekilde yetişmeleri hem de çocuk işçiliği, istismar, çocuk evlilikleri vb. risklerden korunmaları için okullar koruyucu rol üstlenmektedir. Ancak eğitim fırsatlarına erişemeyen çocukların arasında yüksek oranda yetim ve kimsesiz çocuklar yer almaktadır. Benzer olarak, yetim ve kimsesiz çocukların sağlıklı bir psikoloji ile büyümesi için iyi aile ortamına sahip olması gerekmektedir. Aksi takdirde çocuklarda sosyal, duygusal ve davranışsal sorunlar baş gösterebilir, kendilerini izole ederek toplumdan uzaklaşabilir ve riskli kişi ve davranışlarla temas edebilirler. Bu nedenle, çocuklar sadece maddi olarak desteklenmemeli, birey ve

toplum, yetim çocukların rehabilitasyonunda toplum aktif rol oynamalıdır. Yetim çocuklara dair toplumsal farkındalığı artıracak çalışmaların özellikle korumasız çocukların maruz kaldığı tehlikelerin de ortadan kaldırılması gerektiğini vurgulaması önemlidir. Özetle, bu çocukları hayata kazandırmak için etkili çözümler bulunması tüm insanlığın sorumluluğundadır.

Sonuç olarak, yetim ve kimsesiz çocuklar için en etkili uygulamanın, Kur'an ve sünnette şekillendirildiği gibi olduğunu, gelişmiş ülkelerin bu ilkeleri standardize ettiğini ve teorik olarak sadık kaldığını görmekteyiz. Dünya genelinde, yetim ve kimsesiz çocukların haklarının korunması, topluma proaktif bir şekilde katılmaları ve kendi ayakları üzerinde durabilmeleri için devlet ile sivil toplumun işbirliği yapması gerekmektedir. Her bireyin, yetim çocukların himayesi konusunda sorumluluk taşıması; devletin ise bu alandaki politikaları iyileştirerek sunulan imkanları artırmasının en doğru yaklaşım olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

Arı, Abdüsselam. "Yetim". *TDV İslam Ansiklopedisi.* https://islamansiklopedisi.org.tr/yetim (10.09.2023).

Ağırman, Cemal. "Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7/3 (2007), 9-30. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/52448

Coşan, Asiye Mevhibe. Türk Söz Varlığında 'Öksüz' ve 'Yetim' Kavramları",çev. Aylin Koç. *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, ed. Emine Gürsoy Naskali vd. 295-308. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2003.

Dikici, Esra. *Kur`ân`da Yetim Kavramı ve Osmanlı Devleti`nde Yetim Kurumları (Bir Kur`ân Kavramının Kurumsallaşması).* Karabük: Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Fakütesi,Yüksek lisans tezi, 2019**.**

Feyzioğlu, Semiha – Kuşçuoğlu, Ceren. "Tek Ebeveynli Aileler". *Aile ve Toplum Eğitim, Kültür ve Araştırma Dergisi.* 7/26 (2011), 97-109. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/198025

GEM Report, Global Education Monitoring Report. *Leaving no one behind: How far on the way to universal primary and secondary education?*. Kanada: UNESCO, 2016. *https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245238*

Gökçearslan Çiftçi, Elif. "Türkiye'de ve Dünyada Korunmaya İhtiyacı Olan Çocuklara Yönelik Hizmetlerin Tarihsel Gelişimi*", Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 19 (2009), 53-66. https://dergipark.org.tr/tr/pub/spcd/issue/21119/227478#article_cite

ILO, International Labour Organization. *Global Estimates of Modern Slavery Forced Labour and Forced Marriage*. Geneva: ILO, 2022. https://www.unodc.org/documents/AnnualReport2014/Annual_Report_2014_WEB.pdf

İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER), *Suriye'de Çocuk Olmak* (30.11.2019). https://www.insamer.com/tr/suriyede-cocuk-olmak_2025.html

Kadushin, Alfred*. Child Welfare Services.* New York: The Macmillan Company, 6. Basım,1970.

Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü, "*Türk Atasözleri ve Deyimleri*". Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1992.

Nar, Cansu. *2021 Yetim Raporu* (İNSAMER, 2021). https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/rapor-2021-yetim-raporu.pdf

Sarıçam, İbrahim. "*Hz.Peygamber'in Çağımıza Mesajları"*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Sellâm, Ebû Ubeyd Kâsım b. *Kitâbu'l-Emvâl İlk Dönem Ekonomi Yönetimi*. çev. Cemaleddin Saylık. İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

SC, Save the Children. *Annual Report 202*1. Washington DC, Save the Children, 2021. https://www.savethechildren.org/content/dam/usa/reports/annual-report/annual-report/2021-annual-report/2021-annual-report-results-for-children.pdf

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. *Güvenlik Birimine gelen ya da getirilen çocuk istatistikleri.* (02 Ağustos 2023). https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Guvenlik-Birimine-Gelen-veya-Getirilen-Cocuk-Istatistikleri-2022-49662

UNICEF, United Nation International Children's Emergency Fund. *At home or in a home? Formal Care and adoption of children in eastern europe and central asia*. Moldova: UNICEF,2010.https://www.socialserviceworkforce.org/system/files/resource/files/At%20Home%20or%20In%20a%20Home%20%20Formal%20care%20and%20adoption%20of%20children%20in%20Eastern%20Europe%20and%20Central%20Asia.pdf

UNICEF, United Nations International Children's Emergency Fund. "Şiddet nedeniyle yerinden edilen 19 milyon çocuk". 10 Eylül 2023. https://www.unicefturk.org/yazi/19milyoncocuk

UNICEF, United Nations International Children's Emergency Fund. *Harrowing Journeys: Children and youth on the move across the Mediterranean Sea, at risk of trafficking and exploitation.* Newyork: UNICEF,2017. https://www.unicef.org/media/49046/file/Harrowing_Journeys_Children_and_youth_on_the_move_across_the_Mediterranean-ENG.pdf

UNICEF, United Nations International Children's Emergency Fund. *Çocuk Hakları ve Gazetecilik Uygulamaları Hak Temelli Perspektif*. Ankara: UNICEF Türkiye Ülke Ofisi, 2007. https://www.unicef.org/turkiye/media/3966/file/%C3%87OCUK%20HAKLARI%20VE%20GAZETEC%C4%B0L%C4%B0K%20UYGULAMALARI%20HAK%20TEMELL%C4%B0%20PERSPEKT%C4%B0F.pdf

UNODC, United Nations Office for Drugs and Crime. *UNODC Annual Report 2014*. Viyana: UNODC, 2014. https://www.unodc.org/documents/Annual-Report2014/Annual_Report_2014_WEB.pdf

YARDIMLAŞMA VE ÖZGECİLİK BAĞLAMINDA YETİME YÖNELİK DİNİ TUTUMLAR

Emine AS DERE*

Giriş

Günümüzde, dünyada yaklaşık iki buçuk milyar çocuk bulunmaktadır. Bu çocukların yüz elli üç milyondan fazlası yetimdir. Savaş, göç, salgın vs. sebeplerle her yıl çok sayıda çocuk yetim kalmaktadır. Her gün on bine yakın çocuk ebeveyn kaybı yaşamaktadır. Sokaklarda yaşayan her türlü tehlike ile karşı karşıya kalma riski bulunan çocuk sayısının ise yaklaşık dört yüz milyon olduğu öngörülmektedir. Çocuklar maddi yetersizlikten ötürü çocuk işçi olarak çalışabilmektedir. Yetmiş dokuz milyonu ağır işlerde olmak üzere yüz altmış milyon çocuk bu şekilde çalışmaktadır. İslam Birliği Teşkilatı tarafından önemine dikkat çekmek için 15 Ramazan dünya yetimler günü olarak kabul görmüştür.[1]

Yardımlaşma ve özgecilik birçok çalışma ile psikolojinin konusu olmuştur. Din psikolojisinde yapılan araştırmalarda da yaş, cinsiyet, ekonomik durum, eğitim durumu, meslek gibi değişkenler üzerinden incelenmiştir. Zekatın, infak, îsâr ve İslam ekonomisinin incelendiği,[2] yardımseverliğin dinî bir tutum olarak incelendiği,[3] infakın psikolojik iyi olma hali ve dindarlıkla incelendiği[4] çalışmalar mevcuttur.

* Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi, Konya, Türkiye,emineasdere@hotmail.com ORCID: 0000-0003-0537-6472.

1 Murat Yılmaz, *Dünya Yetim Çocuklar Raporu 2022*, (Yetim Vakfı, 2022).

2 Harun Çağlayan, "İslam Kardeşliğinin Zirve Noktası: Îsâr", "*Kutlu Doğum Haftası 'Hazreti Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku' Sempozyumu*", ed. Altan Çap - Ömer Çetinkaya (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012); Ahmet Efe, "İslami Perspektifte Ekonomi Psikolojisi", *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi* 4/1 (2019); Yunus Ekin, "Dünyevileşmeye Bir Çözüm Olarak İnfak Anlayışı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2002); Ayhan Kaya, "Teorik ve Pratik Açıdan İnfak ve Îsâr Ahlâkı". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (Haziran 2013); Abdullah Yıldız, "İslâm Ahlâkı Açısından İnfak, İsraf ve İstidraç Kavram Örgüsü", *Sosyal Bilimler Dergisi* 38 (Haziran 2019); Asad Zaman, "Özgün İslami Finansal Kurumlar İnşa Etmek", çev. Mustafa Kenan Erkan, *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 1/2 (2015).

3 Melih Demirkol, "Dinî Bir Tutum Olarak Yardımseverlik*". Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2019).

4 Emine As Dere, *Prososyal Davranışlar Bağlamında Yardım ve İnfak Etmenin Dindarlık ve Psikolojik İyi Olma Hali ile İlişkisi* (Mardin: Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

Çalışmamızda diğer çalışmalardan farklı olarak yetime yardım nitel bir yöntemle incelenmiştir. Bu konuda daha önce din psikolojisinde çalışılan bir araştırmaya rastlanmamıştır. Araştırmamızda yetime yönelik dinî tutumlar özgecilik ve yardımlaşma bağlamında incelenmiştir. Dinî tutumlar; zihinsel, duygusal ve davranışsal unsurları barındırmaktadır. Yetime yardım etme bilinci zihnî, yardım ederken duyulan sevgi, merhamet ve empati gibi hissiyatlar duygusal, yardıma yönelik faaliyetler ise davranışsal boyutu oluşturmaktadır. Yetime yönelik yardımlar doğrudan ya da STK'lar aracılığı ile yapılabilmektedir. Araştırmamızda STK'lar aracılığı ile yetime yardım eden kişilerle görüşülmüş, yardım eden kişilerin yaşadığı dinî tutum süreçlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Yardımlaşma ve Özgecilik

Günlük hayatta toplumda düzenli işleyişi sağlama adına bir dayanışma vardır. Kişi, zor olmasına rağmen temel ihtiyaçlarını bir şekilde yerine getirebilse de hem zaman hem de efor açısından bir başkası tarafından desteğe ihtiyaç duyar. Toplumdaki nizami işleyişi sağlamak için herkes birbiri ile dayanışma ve yardımlaşma içine girer. Bununla beraber herkesin eşit şartlara sahip olması mümkün değildir. Bazı insanlar diğerlerine göre daha güç bir şekilde yaşamını idame ettirir. Bu durumda güçlü olanın güçsüz olana el uzatması gerekir, bu da yardımlaşma ile mümkün olabilir.

Yardımlaşma; prososyal (toplum yanlısı) davranışlarla beraber ele alınan bir kavramdır. Prososyal davranış yardım davranışını, yardım davranışı özgeciliği (diğerkâmlığı), diğerkâmlık ise; kendi ihtiyacı varken dahi karşıdakini öncelemek olan îsârı içine alır.[5] Dolayısıyla yardımlaşma kavramı hem karşılıklı olabilen hem de karşılıksız olabilen daha genel bir kavramdır.

Özgecilik ise başkalarını kendinden önce düşünmeyi kapsayan, kendi sağlayacağı faydaya rağmen bir başkasının yararını gözetecek davranışta bulunmaktır. Kişiye bir bedel ödetse ya da zarar verecek olsa da başkasının faydasını önceleyecek davranışları yerine getirmedir.[6] Özgeciliğin İngilizce karşılığı "altruism"dir. Özgecilik, literatürde eş anlamlı olarak kullanılan diğerkâmlık kavramıyla da sıklıkla yer bulur.

Özgecilik; kişinin duygusal empatik süreçlerle yola çıkıp, yapılan empatiyi hayata geçirip rol üstlenerek, kendini başkasına yardım edecek güçte bulmasıyla olur. Kendine değer verenlerde daha fazla görülebilmektedir.[7]

5 Sevde Düzgüner, "Pro-Sosyal Davranışlarda Diğerkâmlığın (Özgecilik) Tanımı ve Konumu", *Bilimname* 2019/40 (2019), 360.

6 *Prof. Dr. Sirel Karakaş Psikoloji Sözlüğü*, "Altruism, Özgecilik, Diğerkamlık" (Erişim 4 Eylül 2023).

7 Engin Karadağ – Işıl Mutafçılar, "Prososyal Davranış Ekseninde Özgecilik Üzerine Teorik Bir Çözümle-

Özgeci bir eğilimde, ego gücü de etkilidir. Ego gücü; sosyal ipuçlarını yakalayabilen, kendini diğerinin yerine koyabilen ve en önemlisi bilişsel ve duyuşsal yeteneklere sahip olan kişilerde oluşur.[8] Kültürel yapı da yardım etme davranışını etkilemektedir. Kültürel yapı oldukça karmaşıktır. Kişilere yardım etmede motivasyon sağlar ve yardımı daha anlamlı hale getirir.[9]

Özgecilik, prososyal davranış ile çok sayıda araştırmada incelenmiştir.[10] Özgecilik; cinsiyet, eğitim düzeyi, meslek grupları, tüketim alışkanlıkları gibi değişkenlerle sosyal bilimlerin konusu olmuştur.[11]

Özgecilik, merhamet, empati gibi olumlu süreçlerden sonra gelişebildiği gibi, olumsuz durumlarla başa çıkma ile ilişkili de olabilir. Instagram kullanıcıları ile yapılan bir araştırmada orta ve ileri düzey instagram kullanıcılarının olumsuz duygu ve sorunlardan uzaklaşarak daha fazla minnettarlık geliştirdiğini, daha özgeci hissettiğini, bunun sonucunda da daha fazla bağışta bulunduğu tespit edilmiştir. Hem şükran duygusunun gelişmesi hem de olumsuz duygulardan uzaklaşma isteği özgecilikle ilişkilendirilebilir.[12]

Kişilerin bencil veya yardımsever davranışları gördüğünde bunlardan hangisinden etkileneceği, kendilerinin de bunu uygulayıp uygulamayacağı konusu incelenmiştir. Bundan dolayı kitap ve parasını düşüren kadınların rol aldığı sosyal bir deney yapılmıştır. Katılımcıların yardım eden kişiyi gördükten sonra yardım etme olasılıkları artmıştır. Bencil olan davranışların daha fazla taklit edileceği düşünülse de bu çalışmada iyi ve yardımsever davranışların daha fazla taklit edildiği görülmüştür.[13]

---

me", *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 8 (2009), 54-57.

8 Alyce Horzelenberg Oosterhuis*, Altruism the İnterface of Religion and Psychology*, (Edmonton: University of Alberta, Department of Educational Psychology, Doktora Tezi, 1984), 205.

9 Jen-Chieh Ting, *Helping behavior in social contexts: A case study of the Tzu-Chi Association in Taiwan*, (Madison: University of Wisconsin-Madison, Sociology, Doktora Tezi, 1997) 399.

10 Düzgüner, "Pro-Sosyal Davranışlarda Diğerkâmlığın (Özgecilik) Tanımı ve Konumu", 349-371; Jonathan L. Freedman vd., "Özgecilik ve Olumlu Sosyal Davranış", çev. Ali Dönmez, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi 20/1 (1987), 117-142; Karadağ - Mutafçılar, "Prososyal Davranış Ekseninde Özgecilik Üzerine Teorik Bir Çözümleme", 41-69.

11 Meltem Keleş - Yasemin Özkan, "Çevreci Sivil Toplum Kuruluşu Çalışanlarının Sosyal Sorumluluk ve Özgecilik Tutumlarının İncelenmesi Ankara İli Örneği", *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/1 (2018), 127-160; Işıl Mutafçılar, *Özgecilik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Öğretmen Özgeciliği Üzerine Bir Araştırma* (İstanbul: Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008), 208; Zeynep Sağır, "Özgecilik ve Dini Tutum: Farklı Meslek Grupları Üzerine Nicel Bir Araştırma", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2020), 285-319; Fikret Yaman, "Tüketici Davranışı Olarak Özgeciliğin İncelenmesi", *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 5/1 (Haziran 2013), 79-92.

12 Monica Mendini vd., "The Potential Positive Effects of Time Spent on Instagram on Consumers' Gratitude, Altruism, and Willingness to Donate", *Journal of Business Research* 143 (Ocak 2022), 22-23.

13 Jerry M. Burger vd., "The Power of One: The Relative İnfluence of Helpful and Selfish Models", *Social Influence* 10/2 (2015), 77.

Din, prososyal davranışları oluşturmada etkili olabilir. Muhtaç durumda olan kişilere ve müntesiplerine yardım İslamiyet, Hristiyanlık, Yahudilik, Budizm, Hinduizm gibi dinlerde ortak olan toplumsal eğilimlerdir. İnsanlar uyumu ve fedakarlığı öne çıkaran dinlerinin getirdiği semboller, normlar ve uygulamalardan etkilenirler. İnananların inanmayanlara nazaran prososyal davranışları oluşturma konusunda daha yüksek puana sahip olduğu görülmüştür.[14] Dindarlığın özgeciliğe olumlu katkıda bulunduğu tespit edilmiştir.[15]

Dinî Tutum

Tutum, insanın herhangi bir nesneyle ilişkili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli olarak ortaya koymasıdır. Tutum; zihnî, duygu ve davranış olmak üzere üç ögeden oluşur. Zihnî öge, kişinin tutumunun bilgi ve inançla ilgili olan tarafıdır. Duygu ögesi, söz konusu olan nesne ile ilgili kişinin sevip sevmemesi gibi ya devamlılığı ya da uzaklaşmayı sağladığı ögedir. Davranış ögesi ise, nesneyle ilişkili farklı türden davranışlara hazır olma eğilimidir. Tutumu oluşturan ögeler birbiri ile uyumlu ise güçlü tutumlar söz konusudur. Zayıf tutumlarda, bilhassa davranış ögesi çok zayıf görülebilmektedir.[16]

Dinî tutum, bireyin dinle alakalı duygu, düşünce ve davranışlarını tayin etmesidir. Tutumlar gözle doğrudan görülemese de davranışlarda gözlemlemek mümkündür. Ezan sesinden rahatsız olan birinin olumsuz bir dinî tutumunun olduğu söylenebilir. Bireyin dine yönelik inançları zihin, sevip sevmemesi duygu, olumlu ya da olumsuz fiilleri davranış ögesini oluşturarak dinî tutumunu gösterir. Her insanın dinî tutumunun gücü aynı değildir. Örneğin her iki kişide de zihnî ögeler yani inanç düzeyi aynı olsa, duygu ve davranış ögelerinin kendilerinde farklı güçte olmasından dolayı biri namazı düzenli, hiç zorlanmadan kılarken diğeri kılamayabilir.[17]

Özgecilik ile dinî tutum arasındaki ilişki din psikolojisinde bazı araştırmalarda yer bulmuştur. Konu ile ilgili bir araştırmada dinî tutum ile özgeciliğin ilişkisi pozitif ve anlamlı düzeyde bulunmuştur. Diğerkâmlık ve fedakarlık ile ilişkili olan mesleklerin araştırıldığı bu araştırmada; AFAD çalışanları, okul öncesi öğretmenleri, din görevlileri ve hemşireler özgecilik puanına göre sıralanmıştır. Dinî tutum

14 Vassilis Saroglou, "Din, Maneviyat ve Diğerkamlık", çev. Meryem Şahin, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/7 (Ekim 2015), 131.

15 Masoumeh Zarghi - Mustafa Bolghan-Abadi, "The Altruism Trait: The Role of Religiousness", *Journal of Religion and Health* 60 (Nisan 2021), 684-691.

16 Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003), 146-147.

17 Peker, Din Psikolojisi 147.

düzeylerine göre ise; din görevlileri, AFAD çalışanları, okul öncesi öğretmenleri ve hemşireler yer almıştır.[18]

Yetime Yönelik Dinî Tutumlar

Her çocuk fıtraten korunmaya ihtiyaç duyar. İnsan yavrusu diğer canlılardan farklı olarak daha uzun bir süre bakıma ihtiyaç duyar. Bazı çocuklar hayat şartları ve himaye edilme konusunda diğerlerine göre daha dezavantajlı gruptadır. Özellikle ebeveyn kaybı yaşayan çocuklar, zorlukların üstesinden gelme hususunda yalnızdır. Bu çocukların maddi olarak destek alması gerektiği kadar, manevi anlamda da destek alması gereklidir. Ebeveyn kaybı psikolojik açıdan çocuklarda derin yaralar bırakmaktadır. Çalışmamızda kullanılan yetim kavramı, kimsesiz çocuklar, korunmaya muhtaç çocuklar, ebeveyn kaybı yaşayan çocuklar anlamında kullanılmıştır. Esasen çocuğun bakımından, ihtiyaçlarından İslam dini açısından baba sorumlu olduğu için, babanın kaybı durumunda çocuğun zor durumda kalacağı aşikardır.

Yetim, "Yalnız olmak, tek başına kalmak" manasında olan yütm kökünden türemiştir. Babası vefat etmiş olan çocuğa yetim denir. Babasını kaybeden her yaştan kişiler için yetim kelimesi kullanılsa da İslam hukukunda bu kelime ile buluğ çağına henüz ulaşmamış çocuklar kastedilmektedir.

Kur'an-ı Kerimde, zekat, sadaka ve infakla ilgili çok sayıda ayet bulunmaktadır. Kur'an'da 22 ayetin bilhassa yetim ile ilgili olması manidardır. Nisa suresinin 2. ayetinde "*Yetimlere mallarını verin. Temizi pis olanla (helâli haramla) değişmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katıp yemeyin. Çünkü bu, büyük bir günahtır.*" ve 10. ayetinde "*Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurasıya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir."* buyrulmaktadır.[19] Bu ayetler yetimin malına el konulması, kendi tasarrufunda kullanılması, haksızca el konulması konusunda şiddetli bir şekilde uyarılmış, yetim malının ateş yemek kadar yakıcı olacağı belirtilerek menedilmiştir. Yetim malı yemenin basit bir hata olmayıp hassasiyetle davranılması gerektiği göz önüne serilmiştir.

Kendisi de yetim olan Hz. Peygamber empati içinde gerek sözleriyle gerek davranışlarıyla yetimi himaye edip, etrafındakileri de buna teşvik etmişti. Yetim hakkındaki çok sayıdaki hadislerden bazıları şöyledir: "Ben ve yetimi himaye eden

18 Sağır, "Özgecilik ve Dini Tutum: Farklı Meslek Grupları Üzerine Nicel Bir Araştırma", 303-307.

19 Kur'ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş -Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), en-Nisâ 4/2.

kimse cennette şöylece beraber bulunacağız, buyurdu ve işaret parmağı ile orta parmağını, aralarını biraz aralayarak, gösterdi."[20]

Yetimin barındığı, yaşadığı yer ile psikososyal iyilik hali ve psikosomatik rahatsızlıkların ilişkisine yönelik bir araştırma yapılmıştır. Buna göre yetimi, yaşadığı yerin etkilediği anlamlı düzeyde belirlenmiştir. Yetimhane kurumlarında yaşayan çocukların kurum dışında bakım alan çocuklara göre daha çok duygusal sorunlar, hiperaktivite sorunları yaşadığı, düşük düzeyde prososyal davranışlara sahip olduğu tespit edilmiştir. Yetimin yaşadığı yer ile iyi oluş hali birbiri ile bağlantılıdır.[21]

Anne-baba sevgisinden ve bakımından mahrum olan kimsesiz çocukların ev ortamında bakılmasına yönelik bir proje geliştirilmiştir. Anne yerine bakıcı annelerle 200'e yakın çocuğa ev ortamında bakım sunulmuştur. Yürütülen proje kapsamında yurttan eve yerleştirilen yetim çocukların zeka seviyelerine bakıldığında yüzde yirmi oranında bir artış görülmüştür.[22]

Gündelik hayatta durumlara nasıl tepkiler verileceğini, nasıl davranışlar sergilenmesi gerektiğini çocuklar ebeveynlerinden görerek uygularlar. Erkek çocukları özellikle babalarını rol model alarak taklit edip onay almaya çalışırlar. Tek ebeveynle büyüyen çocuk, annesinin yoğun çalışmasının dezavantajını yaşayabilir. Evde bir babanın var olması çocuğun suç tekrarını önlemeye rehberlik edebilir. Babasız olarak büyüyen çocuklar suça, uyuşturucu ve çetelere bulaşmaya meyilli olabilirler. Babasız evde büyüyen çocukların bilişsel, duygusal ve bağlanma sorunlarını yaşama olasılığının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca madde bağımlılığı ve akademik başarısızlığı oluşabilir.[23] Babasız olup bununla beraber büyükanne ya da büyükbabası ile yaşayan çocukların da bilişsel ve bilişsel olmayan becerileri açısından olumsuz etkilendikleri saptanmıştır.[24]

Çocukluk çağında ebeveynsiz büyüyen bireylerin yetişkinlik çağında düşük; eğitim, mesleki statü ve maddi gelir edinebildikleri görülmüştür.[25] Anne ve babası boşanmış olan çocukların, babası ölmüş olan çocuklara kıyasla eğitim seviyeleri,

20 İmâm Nevevî, *Riyâzü's Sâlihîn*, nşr. Yaşar Kandemir vd. (İstanbul: Erkam Yayınları, 2011), 2/294-296.

21 Beneyam LakeYimer, "Psychosocial well-being of child orphans: The influence of current living place", *Journal of Psychology in Africa* 32/3 (2022), 282.

22 Nevzat Tarhan, "Prof. Dr. Nevzat Tarhan: "Yurttan Evlere Yerleştirilen Çocukların Zekası Yüzde 20 Arttı." (Erişim 12 Ağustos 2023).

23 Flory Louis Perone Seidel, *The proclivity of juvenile crime in fatherless homes: An urban perspective* (Tucson: Arizona Global Campus Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022), 73-74.

24 Jonas Radl vd., "Does Living in a Fatherless Household Compromise Educational Success? A Comparative Study of Cognitive and Non-cognitive Skills", *European Journal of Population* 33/2 (Mart 2017), 217.

25 Paul R. Amato – Bruce Keith, "Separation from a Parent during Childhood and Adult Socioeconomic Attainment", *Social Forces* 70/1 (Eylül 1991), 195-200.

mesleki başarıları ve yetişkinlik dönemindeki mutluluklarının daha düşük olduğu tespit edilmiştir.[26]

Yöntem

Araştırmada fenomenolojik (olgubilim) deseni kullanılmıştır. STK vasıtası ile yetime yardım eden katılımcılarla mülakat tekniği uygulanarak veriler toplanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Yetime yardım süreci inceleme altına alınmak istendiğinden, daha deruni bilgiler elde etmek, yetime yardım fenomeni üzerine inceleme yapmak ve özüne inebilmek, yetime yönelik dinî tutumların; düşünce, duygu ve davranış boyutunu ortaya koyabilmek amacıyla nitel araştırma tercih edilmiş, bu yöntem ve desen seçilmiştir.

Verilerin Analizi

Çalışmanın örneklemini Konya, İstanbul ve Şanlıurfa'da yaşayan STK'lar aracılığıyla yetime yardım eden kişiler oluşturmaktadır. Katılımcılara sorular hazırlandıktan sonra alanda uzman iki din psikolojisi uzmanına da danışılmıştır. Daha sonrasında bir kişiye uygulanmış, düzenlemelerle birlikte son hali ile beş kişiye yöneltilmiştir. Katılımcılara yarı-yapılandırılmış sekiz soru yöneltilerek, soruların cevapları ses kaydı ve not alınarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Katılımcılara ait demografik değişkenler aşağıda verilmiştir. Katılımcıların ismi verilmeden, cinsiyetleri kısaltma yapılarak numaralandırılmıştır.

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Tablo 1. *Katılımcılara Ait Demografik Özellikler*

Katılımcı Kısaltmaları	CİNSİYET	YAŞ	MEDENİ DURUM	EĞİTİM DURUMU	MESLEK	GELİR DURUMU
K1K	Kadın	33	Evli	Doktora	Öğretim Üyesi	Çok
K2K	Kadın	24	Bekar	Lisans	Psikolog	Orta
K3E	Erkek	57	Evli	Doktora	Öğretim Üyesi	Çok
K4E	Erkek	38	Evli	Doktora	Doktor	Çok
K5E	Erkek	41	Evli	Lisans	Öğretmen	Orta

26 Timothy J. Biblarz – Greg Gottainer, "Family Structure and Children's Success: A Comparison of Widowed and Divorced Single-Mother Families", *Journal of Marriage and Family* 62/2 (Mayıs 2000), 544.

Yetime Yönelik Dinî Tutumlarla İlgili Bulgular

Zihinsel Unsurlar

Kişi, sahip olduğu bilgiler nispetince dinî tutumlar geliştirebilir. Bir konuda bilgiye sahip olunmuş ise dinî tutum geliştirebilir.[27] Yetime yönelik dinî tutumlar göz önüne alındığında yetim hakkında bilgi edinme, yetime yardım konusunda dinî literatürde çokça yer alan ayet ve hadisler hakkında bilgi sahibi olma, yetimi himaye konusundaki bilinç düzeyi zihinsel unsurların kapsamına girmektedir.

Araştırmamızda katılımcılara yetime yardım tutumunda yaşadıkları zihinsel süreçlerle ilgili beş soru sorulmuştur. "*Yardım ederken seküler kurumları mı yoksa dini kurumları mı tercih ediyorsunuz*?" sorusu ile katılımcıların yardım yöneliminde dinî kurumlara ne kadar güvendiği, tercih ederken bu kurumların bir önceliğe sahip olup olmadığı araştırılmıştır.

"*Dini kurumları tercih ediyorum. Daha güvenilir buluyorum*" (K3E).

"*…Dini olan kurum daha merhametli ve parayı yanlış şeyler için kullanmayacak gibi geliyor bana. O yüzden de dini baz alan kurumların yaptıkları yardımı daha çok benimsediğimi düşünüyorum. Onun dışında yardım ettiğim kurumlardan bir tanesinin dinle hiçbir alakası yok. Eğer benim içime siniyorsa dini olan ya da olmayan hiç fark etmez. Eğer sinmiyorsa gider bakarım, ara ara katılırım, görürüm, gitmediğim zaman da yardım yaparım.*" (K2K)

"*Ben uzun süre UNİCEF'i tercih etmiştim UNİCEF daha hızlı ulaşmıştı bana. Sonra İHH'dan bir arkadaşımla tanıştım bana UNICEF'in aslında vadettiği şekilde yetimlere yardımcı olmadığını söyledi. Şu an UNİCEF'e arada sırada yardım yapıyorum ama sürekli yardımım sadece İHH'da var. Arkadaşım, İHH gibi bir grup dururken işte müminler birbirini desteklemeli falan dedi, UNICEF'e mani olalım manasında değil ama oraya veriyorsanız buraya da verin gibi şeyler demişlerdi, bu da beni etkiledi tabii.*" (K1K).

"*Dini referansları olan bir kuruluşa yardım ediyorum. Yani bunun altında yatan en önemli neden tabii ki güven meselesi… İnsanın kendine daha çok yakın olan camiaya güvenmesinden ötürü. Biraz daha hani dini hassasiyetleri olan, bunu sadece dünyalık olarak değil de ahireti de düşünerek yapan kurumları tercih etmenin doğru olduğunu düşünüyorum. Yaklaşık 10 yıldır da bu STK aracılığıyla yetim çocuklarımıza yardım etmeye çalışıyorum*." (K4E)

Yardımlaşma kendiliğinden, aniden, spontane gelişebileceği gibi, kendiliğinden olmaksızın belirli bir düşünme payı ile de gerçekleşebilir. Bir vakıf için para toplama gibi kendiliğinden olmayan yardım etme davranışında dinî inanç ve

27 Hasan Arslan, "Dinî Tutumların Oluşum, Gelişim ve Değişimi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Mart 2009), 91.

değerler etkili olabilir.[28] Bu anlamda K4E'ye herhangi bir seküler kuruma yardım yapıp yapmadığı sorulduğunda ani, acil yardımlarda seküler de olsa yardım ettiğini belirtmiştir:

"*Biliyorsunuz telefon mesajları falan geliyor bazı vakıflardan, bazı kurumlardan; özellikle dünyayı ve ülkemizi ilgilendiren zamanlarda afet, orman yangını gibi durumlarda, özel anlarda. Bu tür durumlarda tabii ki o anlardaki ruh halime dayanarak, tam bir ayrım yapmadım. Fakat düzenli bir yardımı dediğim gibi dini referansları olan bir STK aracılığıyla yapmayı tercih ediyorum. Biraz daha kurumsal olmasını tercih ediyorum...*" cevabı alınmıştır.

K4E'ye yardımları sadece para ile mi yaptığı bunun için bizzat gidip gitmediği sorulunca mesleğinin yoğunluğundan gidemediğini, yetime yardım fonu üzerinden nakdi yardım yaptığını aktarmaktadır.

Katılımcılarımızdan biri ise (K5E), hem yetimlere bir STK aracılığı ile yardım yapmakta, hem de evinde bir yetimi bizzat sahiplenerek, bakımını üstlenmektedir. Katılımcıya koruyucu ailesi olduğu yetimi nasıl bulduğunu sorduğumuzda; kendisi de bir çalışanı olduğu Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın, koruyucu aile tanıtımını yaptığını, o güne dek bunu duymuş olmadığını, toplantıda duyunca o an bunu çok isteyip, eşiyle paylaşıp karar verdiğini anlatmıştır. Sorumuza; "*Çok ayrım yapmıyorum aslında. AHBAP'a da veriyorum İHH'ya da eğer güven veriyorsa yardımın doğru kişilere gideceğini biliyorsam yardım ediyorum*" cevabını vermiştir.

İkinci olarak "Yetime yardım ederken dikkat ettiğiniz etkenler/durumlar nelerdir?" sorusunu katılımcılara yönelttiğimizde benzer beklentilerin olduğunu görmekteyiz. Tüm katılımcılar incitmemeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir.

"*Kalp kırmamaya çok dikkat ediyorum, yetim birisinin etrafında mesela ailemden çok fazla bahsetmem, yardım yaptığımın hissedilir olmasını istemem, karşımdaki kişi çok anlamasın, gururuna dokunmasın…*" (K1K).

"*...O'na yapılmış bir yardım gibi değil de bunun bir sorumluk olarak algılanmasını isterim. Bir de zekatta biliyorsunuz malınızı temizlemiş oluyorsunuz. Bir nevi yetime yardım ederken de mantığında bu var, hani onun başına kalkmamak lazım. Sonuçta, Allah hepimizi birimize muhtaç olarak yaratmış, muhtaç durumdaki bir kardeşime yapmam gerekeni yapmış hissi ile yapıyorum…*"(K4E)

28 Peter L. Benson vd., "Intrapersonal Correlates of Nonspontaneous Helping Behavior", *Journal of Social Psychology* 110/1 (Temmuz 1980), 89.

"*Benim dinî inancım olduğu için, bir kere Peygamber Efendimiz de yetimdi. Sanki onun çocukluğu varmış gibi, o yetim çocuğun başını okşamak lazım. Üstten bakmamak lazım… Kıyafetlerimi ona göre seçiyorum. Aşırı abartılı şeyleri giymekten kaçıyorum, daha gündelik ve sade kıyafetlerle oraya gitmeyi tercih ediyorum. Ben tamamen sizin için geldim, yardım ediyorum şeklinde oluyor. Onlarla göz teması kuruyorum. Onlarla konuşunca onların boyuna iniyorum dizlerimin üzerine çökerek. Onların ellerinden tutup oyunlar oynatıyorum. Hediyeyi verirken de al biz sana aldık değil, bu hediyeyi senin için hazırladık, bizim gönlümüzden sana geldi, bir hayalini gerçekleştirdik diye veriyoruz. Yani amacımız bir şov yapmak değil orada. O çocukla aynı seviyeye inebilmek, aileyle iletişimi düzenli, güzel kurabilmek önemli. Alçakgönüllü, merhametli olabilmeye, o çocuğu orada üzmeyip, ezmemeye, o çocuğu orada olduğu gibi kabul ettiğimizi göstermeye dikkat ederim. O çocuk o gün bana orada sarılabiliyorsa demek ki bir bağ kurabilmişizdir ama ağlayıp kaçıyorsa ben orada hiçbir işe yaramamışım demektir*." (K2K)

"*Özel olarak yetime yardımı tercih etme sebebiniz nedir? Size göre dini inancınızın yardım etmenizde etkisi var mıdır, varsa nelerdir?*" sorusunu yönelttiğimizde, katılımcıların cevaplarından inançları doğrultusunda, düşünce - davranış paralelinde hareket ettiklerini görmekteyiz. Katılımcıların hepsi de dinî inancın, ayet ve hadislerin etkili olduğunu belirtmişlerdir.

"*…Burada peygamber efendimizin hayatı, yetimlerle ilgili sözleri, Kur'an'da da bunlarla ilgili ayetler var. Onların hakkını yemeyin, yardımda bulunun gibi… Anneleri onları ne kadar koruyabilir. Orada baba yok yani evin çatısı yok sanki. O yüzden orada o çocuklara yardım etmek, benim için şöyle, sanki ben onları bir yağmurdan koruyorum. Daha doğrusu biz onları koruyoruz. Bir şekilde onlara çatı olmaya çalışıyoruz ve daha güçlü hissetmelerine vesile oluyoruz. O çocukların gerçekten o güce ihtiyaçları var. Çünkü evin reisi, babası o rolde yok. O rolü biz ne kadar doldurabilirsek o kadar mutlu oluyorum. Şöyle bir empati kuruyorum, benim babam olmasaydı nasıl bir yaşam sürerdim acaba? Maddi olarak ve manevi olarak, o boşluk olabilirdi. Maddi olarak özellikle başkasına el açmak ne kadar zor. Baban zaten seni canından gördüğü için her türlü yardımı yapar ya da annen bunu bir yerde sağlayabiliyor ama ya annen baban yoksa? Kim sana yardım edecek, kim empati kuracak, kim seni canından görecek, o eli kime açacaksın, ya o eli kırarlarsa… Bunlar çok zor şeyler… O yüzden ben o kişiye öyle bakıyorum o savunmasız, desteksiz, çatısı olmayan, içine yağmur giren bir ev gibi. Onu koruyabilmek istiyorum. Onlara yardım edince sanki dinen ben de korunmuş gibi hissediyorum. O gün daha da mutlu olduğumu, Allah katında daha çok sevildiğimi hissediyorum*." (K2K)

Katılımcıların, yardım ettiklerinde kendilerini Allah'ın adaletini sağlamada aracı olarak tanımladıkları görülmektedir.

"*...Allah yardım ediyor ve ben kendimi elçi olarak görüyorum. Allah'ın adaleti olarak görüyorum yani tabiri caizse bir aracı gibi. Hani teraziye eşya dolar orada işte poşete koyar insanlara verirsiniz bu kadar. Yani bir emanetçi gibi ama tamamen dinî hassasiyetlerim üzerinden. Manevi olarak da bana gerçekten çok iyi hissettirdiğini düşünüyorum.*" *(K1K)*

"Hadisler ve ayetlerde yer aldığı için yaparım." (K5E)

"*...Benim için ilk sırada kesinlikle dinî düşüncelerim geliyor. Çünkü az önce de bahsettiğim gibi gerek Kuran-ı Kerim'de olsun gerek hadislerde defalarca çok geçiyor. Sarp yokuş derken hemen sonrasında yetime yardımın gelmesi beni çok etkilemiştir. Zaten bizim kitabımızın, bizim dinimizin, bizim Peygamberimizin, en çok da adaletsizliği ortadan kaldırmak için geldiğini düşünüyorum. Bu adaletsiz düzende biliyorsunuz en çok mazlumlar ezilir. Biliyorsunuz Peygamberimize inananlar da Mekke döneminde mazlumlar olmuştur. Yetimler de bu mazlumlar sıralamasında muhtemelen ilk sırada yer aldığı için dinimiz onlara ayrı bir yer ayırmıştır. En başta dini duygularım ve dini inanışımdan dolayı, ikinci sırada mazlum, mağdur, kimsesiz, düşkün olmaları, empati duyup onlara yardım etme isteğimi arttırmıştır*." (K4E)

"*Yardımın size sevap kazandırdığını düşünüyor musunuz*?" sorusuna bazı katılımcılar sevaptan daha ötesini düşündüklerini ifade etmişlerdir.

"*Sevap ve günah konusundaki düşüncelerim benim biraz farklı ama kesinlikle iyi insan olabilmek çabası içerisinde dinin gerçekten toplumsal hayatı çok güzel düzenlendiğini düşünüyorum…*" (K1K)

"*Düşünüyorum evet ama sadece onun için de değil, Allah rızası için. İnsanlar bazen bize bir hac sevabı kazanıyorsunuz da diyorlar.*" (K5E)

"*Evet, düşünüyorum. Çünkü dediğim gibi Kuran-ı Kerim'de, Peygamberimizin hadislerinde buyurduklarından hareketle, ahirette bana sevap olarak geri döneceğine kesinlikle inanıyorum*." (K4E)

"*Kesinlikle sevap kazandırdığını düşünüyorum. En önemlisi Peygamberimizin rol model olarak bizzat anne babasının olmayışı bizim için en büyük örnek. Demek ki O da desteğe ihtiyacı olan bir çocukmuş. Her ne kadar peygamber olsa da korunmaya ihtiyacı varmış ve o da hayatı boyunca böyle çocukları korumuş, merhamet etmiş. Tabii ki her şey karşılık değil, fakat ruhsal iyiliği de burada tatmin etmiş oluyorum*." (K2K)

"*Sadaka vermeniz durumunda kaza, bela vs. korunacağınıza inanıyor musunuz*?" sorusu katılımcılara yöneltildiğinde olumlu cevaplar alınmıştır. Bazı katılımcılar bizzat sadakanın olumlu etkisini hayatlarında gördüklerini, tecrübe ettiklerini, karşılığını aldıklarını ifade etmektedirler:

"*Başımıza gelen kötü bir şeyden sonra muhakkak böyle yetim ya da yardıma gerçekten muhtaç olan birisine sadaka çıkarmak yolunda ailemizin böyle bir geleneği var. Hatta annem bunu eskiden yumurta şeklinde verirdi, sonra ekmek, sonra böyle bütün tavuk, hani maddi olarak alım gücü neyse ona göre hep yükseldiğini gördüm. Sadakanın ciddi manada bir şeylere mani ne olduğunu düşünüyorum…*" (K1K)

"*İnanıyoruz sadaka belayı def eder, buna inancımız tam.*" (K5E)

"*Tabii ki yüzde yüz buna inanıyorum, hatta bazen üst üste olumsuz olaylar yaşayınca hemen sadaka veriyorum. Bu beni çok etkiliyor. Bu hep söylenir üst üste bir şey yaşayınca ya sen bir sadaka ver diye. Bir olay beni teğet geçince herkes diyor ki verilmiş sadakan varmış…*" (K2K)

K2K'ya sadaka vermenin etkisi ile ilgili bir şey yaşayıp yaşamadığı sorulduğunda ise şu cevabı vermiştir.

"*Şimdi ben size üniversitedeki bir hikayemi anlatayım. Maddi olarak sıkışık bir dönemdeydim. Bir çizme almam gerekiyordu, kış ayıydı ve İstanbul'da okuyordum, çizmemi almıştım, geldi. Sonra internette Afrika'daki yetim çocuklar için bir kuyu açılıyordu, onu gördüm. Ne kadar güzel bir şey dedim. Hatta isimleri yazılı bir şekilde yolluyorlardı, yani çok güvenilir bir dernekti, yorumları da okumuştum. Ama hesabımda da o kadar para yoktu. Tamam tabii ki hepsini ben açtırmıyorum, belli bir miktar verecektim. Ama ne yapsam diye çok düşündüm. Sonra internetten o çizmeyi aldığım için, iade hakkım da vardı. Ben de gidip o çizmeyi iade ettim ve oradan bana gelen parayı oraya yatırdım. Daha sonrasında böyle bir ay geçti, hiç beklemediğim bir yerden bana bir para geldi. Sanki hani o cebimden verdiğim şey misliyle bana geri geldi. Orada bir ödül gibi bir ferahlığa ulaştım. Bu para bana bereketli geldi... Ben zorluk yaşamadığım dönemlerde nasıl yaşıyorsam, öyle yaşamaya başladım diyebilirim. O yüzden buna inanıyorum ben, hiçbir şeyin karşılıksız kalmayacağına…*"

"*İnanıyorum. Yani bununla ilgili hadisler var sadaka ömrü uzatır diye. Kader dediğimizde aslında cüzi irade ve külli irade dediğimiz bir şey var. Allah Teala zaten zamanla sınırlı olmadığı için, ebedi planda her şeyi bilen, her şeye hâkim, her şeyin zamanını bilen, benim de ne yapacağım bilen, benim sadaka vereceğimi de bilen, vermeyeceğimi de bilen ve bunun da kaderimi nasıl iyi veya kötü etkileyeceğini bilen*

olduğu için. Aslında değiştirebileceğimiz kısımları olduğunu düşünüyorum. Cüzi irademle ben bunu yaparken, zaten Allah benim bu sadakayı verip vermeyeceğimi de biliyor, ona göre planı devreye sokuyor. Aslında bir nevi teşvik oluyor bana sorarsanız. Sadaka bize de iyi gelen bir şey. Aslında olayın böyle bir boyutu da var. Ben hekim olduğum için bu kısmını da biliyorum. Sadaka vermenin insanın içinde insanı huzura kavuşturan hormonların seviyesini arttırdığını da biliyorum, iyi geldiğini de biliyorum. Bununla ilgili yapılan çalışmalar da var. Zaten bize iyi geldiği için ve herkesin de işin bu yönünü bilmeyeceği için aslında bize bir teşvik var. Bire on sevap verilir gibi tabirlerde biraz da bu var. Kendi tecrübelerim de var ayrıca. Musibet zamanında yaptığın bazı sadakaların ya da kestiğim bir kurbanın o musibeti bıçak gibi kestiğini yaşadım, tecrübe ettim. Bu da çok güzel bir şey, en azından inandığım bir şeyi tecrübe etmem imanımı daha da kuvvetlendiren bir şey." (K4E)

"*Yetime yardım hikayem biraz farklı. Bayağı dindar birisi 'ileride evlilik gibi bir müesseseye atılmak istiyorsan Yusuf'un için yani Hazreti Yusuf'u kastederek bir sadaka vermen lazım. Hz. Yusuf gibi sen temizlen o temizlensin Züleyha gibi kaderiniz birbirinizi bulsun. Sen Züleyha, O Yusuf, öyle temizlenin ki birbirinizi bulun o şekilde' demişti. Böyle kelimelerle yola çıkarak beni teşvik etmişti. Gerçekten de 2017 yılında eşimle tanıştım yani olmuştu.*" (K1K)

Duygusal Unsurlar

Yardım eden kişi psikolojik olarak yardım edilene göre daha farklı bir takım duygusal süreçler de yaşar. Kişi yardım ettiğinde hem kendi mutlu olur hem karşıdakinin mutlu olmasına vesile olmaktadır. Ayrıca vazifesini yerine getirdiği için birtakım tatminkar duygular hissetmektedir. Yardımı alan kişi ise verilen değerden dolayı kendini daha değerli bulacak, başarı ve özgüveni de dolaylı yoldan artacaktır.[29]

Katılımcılara duygusal unsurları anlayabilmek için "*Yetime yardım etmek size ne hissettiriyor*?" sorusu yöneltilmiştir:

"*Valla tarifsiz bir duygu ya*…-gülüyor- *ancak bunu yaşamak lazım, bir yetime dokunabilmek tarifsiz bir duygu*". (K5E)

"*Manevi yönü beni mutlu ediyordu. Çünkü o bir çift gözün içinin gülmesi, yani o çocuğu maskeleyin, sadece o gözünden bile mutluluğu hissedebilirsiniz. Dokunmaları, sarılmaları… Hepimizin küçükken bir hayali vardı. Ama belki de gerçekleşmedi, gerçekleştiren yoktu bir noktada, o öyle kalıyordu… Ama o çocuklar ona bu yaşta kavuşunca, sanki ben ona kavuşmuşum gibi, benim içimdeki boşluk doluyor gibi geliyor bana. Bir yandan ona yardım ediyorum bir yandan kendime*

29 Abdulmuttalip Baycar, "Dini ve Sosyolojik Boyutlarıyla Dayanışma-Yardımlaşma Olgusu", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/39 (Haziran 2019), 202.

yardım ediyorum gibi geliyor. Mutlu da oluyorum mutlu da ediyorum. Eve girince, yatınca, ben bugün bir işe yaradım diyorum, bir şeyler yaptım insanlara yardım ettim. Birinin kalbine ve gönlüne dokunabilmek çok önemli. Ona dokununca kendi gönlüne, kendi çocukluğuna dokunuyorsun. Ben kendi çocukluğumla empati yapmış oluyorum. Kendi çocukluğumu mutlu etmiş gibi oluyorum." (K2K)

"*…Hem parayla, maddi destekle, bedensel olarak, hem de manevi olarak onların mutluluklarına veya hüzünlerine eşlik ettiğimde kendimi çok iyi hissediyorum, çok mutlu oluyorum o anda. Önceki motivasyonum tabii ki dinî değerlerim. Sonuçta ben bu dünyanın imtihan dünyası olduğuna inanıyorum. Ödül kapısının bir aracı olduğunu düşünüyorum, sevap gibi bakıyorum. Tabi sadece bir karşılık, çıkar gibi değil ama sonuçta insanın biraz da ödül ve ceza üzerine kurulu bir hayatı var. Onun motivasyonuyla Allah-u Teala'yı daha çok nasıl razı edebilirim, efendimizi daha çok nasıl mutlu edebilirim saiki ile davranıyorum yetime yardım ederken. Bu motivasyonla kendimi çok huzurlu ve mutlu hissediyorum. Hani güzel bir şey başarmış olmanın hissini, en düşkün insana faydalı olabilmenin huzurunu yaşıyorum açıkçası*." (K4E)

K4E'ye kendini yetim çocuğun yerine koyup koymadığı sorulduğunda ise:

"*Evet oluyor bazen. Hani oruç tutarken Ramazan ayında, hepimiz aç kalıp aç insanların empatisini yapmamız için, bu ibadet gönderilmiş. Kendi çocuklarına insan bakınca, Allah korusun çocuklarının da bazen bu şartta olabileceğini düşünüyor. İnsan kendinin de bu şekilde büyümüş olabileceğini düşünüyor gerek maddi gerek manevi zorluklar içerisinde. Zaten insanda bence yardım duygusunu oluşturan en önemli faktörlerden birisinin empati olduğunu düşünüyorum. Onların yerine kendimizi koyduğumuz zaman, o da gerçekten ayrı bir motivasyon kaynağı oluyor.*" cevabını vermiştir.

Davranışsal Unsurlar

Kişi bir nesneye olumsuz bir tutum içinde ise aleyhinde davranışlar sergileme eğiliminde, tersine olumlu bir tutuma sahip ise ona yardım etmeye, olumlu davranışlar sergileme eğiliminde olur. Düşünce, duygu ve davranışların hepsi ancak güçlü tutumlarda bir arada olur**.** Kişinin inancı doğrultusunda yaptığı ibadetler davranışsal unsurlara girer.[30]

K2K'ya yardım etme şekli sorulduğunda bizzat fiilen yardım ettiğini anlatmıştır.

30 M. Naci Kula, "Bedensel Engellilere Yönelik Tutumlar ile Dini Tutumlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma", *İslami Araştırmalar Dergisi* 19/3 (2006), 512.

"*Gönüllü olarak kurulmuş bir kuruluş vardı. Burada genç insanlar yetim ailelere başta olmak üzere yardımda bulunuyorlardı, çocuklara ve yetim annelere. Biz maddi ve manevi destek oluyorduk onlara. Mesela bu kuruluşlarda, bir hafta sonu gibi herkesin ortak olarak müsait olabileceği bir zamanı belirliyoruz. Önceliğimiz de yetim olması çocukların, çünkü onların daha çok desteğe ihtiyacı olduklarını düşünüyoruz grupça. Çocuk bazlı hareket ediyoruz daha çok. Köy gibi yerlere gidiyoruz, herkesin yetişemeyeceği yerlere gitmeyi seçiyoruz. Oradaki öğretmenlerle iletişime geçerek okullarına gidiyoruz. Öğretmenlere pazar günü geleceğiz, çocukları toplayın isterseniz diyoruz. Biz burada insanların verdikleri paralarla gidip onlara ayakkabı, oyuncak vs. alıyoruz. Öğretmene diyoruz ki, bir öğrenci belirleyin; ihtiyacı olan bir öğrenci olsun, yetim olsun, eğer böyle biri varsa öncelikli olarak bunun hayalini gerçekleştirelim. Özellikle birkaç tane çocuğu böyle seçiyoruz. O da diyor ki mesela, tamam seçtim. Çocuk hayalini yazıyor, hatta videosunu çocuğun çekip bize atıyor. Benim her zaman hayalini kurduğum bisiklet vardı diyor ya da bir ayakkabı vardı hayalimde diyor ya da bayramlık üst diyor. Biz de gidip fiyat araştırması yapıp şeffaf çalışıyorduk. Ben kendim de para koyup yardım yapıyordum bizzat. Başkaları da para koyuyordu. Daha sonra o çocuk için yeteri kadar nakit para oluşturduktan sonra biz gidip bununla istediği şeyi alıp faturalandırıyorduk. Daha sonra o çocuğun hayalini gerçekleştirmek üzere pazar günü, o köye, bir servisle gidiyorduk. Bunun manevi yönü şöyleydi mesela bir palyaço oluyordu bizler palyaço kılığına girebiliyorduk. Bir tane spiderman oluyordu. Paten kaymayı bilen birileri oluyordu, pamuk şeker makinası götürüyorduk. Pamuk şeker yapıyorduk. Ardından* çocuklar *zaten bizi görür görmez coşup mutlu oluyorlardı. Onların o gülüşünü görmek bile bizim için çok güzel ve yeterli oluyordu. Biz gidip orada o çocuklara özel gösteriler düzenliyorduk. Onlarla oyun oynuyorduk. Belki de hayatlarında çocuklar ilk defa bir palyaço görüyordu. Zaten hepsi ilk defa görüyordu böyle şaşkın şaşkın bakıyorlardı. Onlara bu imkanları götürmek bile manevi doyuma bizi ulaştırıyordu. Ardından o belirlediğimiz çocuğu diğerleri dağıldıktan sonra, öğretmen hazırlıyordu. Hani çocukların hepsine alma imkanımız olmadığı için, çünkü onlar da isteyebilir ama o kadar gücümüz yoktu. O çocuğa orda hediyesini veriyorduk ve o da hayaline kavuşuyordu. Her hafta düzenlediğimiz bir diğer bir etkinlik de şöyle oldu. Bizim bir öğretmen arkadaşımız vardı. Bu gruba da geliyordu, STK'ya. Bu öğretmen yine yoksul bir bölgede çalışıyordu ve Suriyeli öğrenciler vardı orada. Babası ölmüş çocuklar, annesi çalışamayan, çocuklar çalışıyordu. Mesela evinin fotoğrafını çekmiştik. Evin halini görseniz yıkık dökük, düşünün ki buzdolabı çalışmıyor. Çünkü içine konacak hiçbir şey yok. Onu tabak çanaklarını koymak için kullanmışlar. Biz de onların ihtiyaçlarını listeledik ne lazımsa, o çocukların hallerini gördük, onlara*

bir ihtiyaç kolisi oluşturduk, fiyat araştırması yaparak o ve onlar gibi 15-20 aileye koli yapıp götürdük ve videolarını da çektik. Çünkü yardım eden başka kişiler de vardı benim gibi. İçinde bulunduğum yardım faaliyetleri de var dışardan yaptırmış olduğum yardımlar da var." (K2K)

"*Yapmış olduğunuz yardımın yerine ulaşıp ulaşmadığı ile ilgileniyor musunuz*?" sorusuna genel olarak ilgilendiklerini, takip ettiklerini belirtmişlerdir. "*İsterseniz size adresi veriyorlar*" cevabından sonra, gidip görüp görmediklerini sondaj soru olarak sorulduğunda, "*Afrika'da diye görme imkanım olmadı*" cevabı alınmıştır.

"*…İHH yetim ekibinin içerisinde arkadaşım olduğu için bana gerçekten bununla ilgili teminat vermesini istemiştim. Verdiğim parayla Diyanet ya da işte oradaki insanların masrafı ödenmesin, ben o yetime gitmesini istiyorum paramın diye bayağı bir üzerine düşmüştüm. Hatta her yıl yenilediğinde bunu tekrar tekrar bunu belirtiyorum ki en azından benim sözüm o yönde olsun. Eğer onlar yanlış yapsalar bile benim niyetim ortada olsun*".

Gidip görüp görmediği sorulduğunda ise katılımcı, "*Sudan'da zaten gidemem yok ama resmi sürekli geliyor her yıl yeniden aynı kişinin resmi geliyor bana.*" (K1K)

"*Tabii ki ilgileniyorum. İlk başta güvenim yoksa bizzat ben gidip bakıyorum. Başıma böyle bir olay geldi. Video atacaklar ya bana hani kanıt niteliğinde, o video bana bir süre atılmadı. Ben bir hafta peşine düştüm aradım, neden atılmadığını sordum. Eksiklerin olup tamamlayacaklarını söylediler. Daha sonra 5-6 gün geçince bana attılar videoyu ve içim rahat etti, yerine ulaşmış gerçekten dedim. Eğer bana ulaşmazsa ve ben bunu görmezsem ben bir daha da oraya yardım ve destek sağlamam.*" (K2K)

"*Evet. AHBAP derneği gibi İHH gibi denetimler sonucu şeffafiyetle hizmet verdiklerini görüyoruz. Bakıyoruz yapılan yardımlar gerçekten iletiliyor mu diye. Yakın çevreye mi dağıtıyorlar, elimden geldiğince dikkat etmeye çalışıyorum*". (K5E)

Bizzat gidip gördünüz mü diye sorulduğunda, AHBAP'ta bizzat gönüllü olarak da çalıştığını, gidip gördüğünü hem kendi yardımlarını hem başkalarının yardımlarını elleriyle ailelere teslim ettiğini ifade etmiştir. Peki bu yardımlardan sonra etrafınızdakileri de teşvik ettiniz mi diye ayrı bir soru yöneltildiğinde ise,

"*Söylüyoruz bak şurada bir aile var muhtaç diye. Tabii bu dernekten aldığımız bilgiye göre yani o şekilde yönlendirme yapıyoruz.*" (K5E)

"*İlk soruda konuştuğumuz gibi, yardımın aracısına çok dikkat ederim. Seküler veya dini kurumdan ziyade buna dikkat etmemiz gerekiyor. Sonuçta işin içinde insan var, hata da yanlış da olabilir, para konusu hassas bir konu. Sadece ben*

göndermiyorum ki, benim gibi bir sürü insan gönderiyor. Bu havuzu düşünün, bu havuzun nasıl yönetildiğini. Tabi ki bence hepimizin takip etmesi gerekiyor. Bence İslami camianın en büyük eksiklerinden biri de bu, sorgulamak, irdelemek, sonunu görmeye çalışmak. Biz başkalarına fazla güveniyoruz. Ben verim de benim yerime o yapsın gibi düşünüyoruz. Bence bu yanlış bir şey, ben de bazen bunu yapıyorum, ama sorgulamamız gerekiyor. Yetim yardımı yaptığım STK ile yardıma katılmak benim için mümkün değil. Yardım gönderdiğim kişiler yurtdışında yaşıyor. O yüzden benim gidip yurtdışında acaba bu oraya mı gitti diye takip etmem gerçekten çok zor. Buna zamanım da yok." (K4E)

Hangi ülkeden kaç yetime yardım edildiği sorulduğunda ise:

"*Bir tane Suriye bir tane de Filistin diye hatırlıyorum. Oradaki yetimhanelerdeki çocuklara yapıyorum. Bir referans numarası veriliyor. Arada bu yetimler bizimle de fotoğrafları paylaşılıyor, büyüdüklerini görebiliyoruz, bunlar insanı motive eden bir şey. Onlar ortalama bir yetimin aylık giderlerini hesaplıyorlar, o ülkenin ekonomik şartlarına göre. Biz de ona göre yardımımızı yapıyoruz. Bir şekilde güvenmek zorundayız bu kurumlara, bu yardımın ulaşıp ulaşmadığı ile ilgili. Yoksa dediğim gibi pratikte bunu yerinde gözlemlemek hem çok mümkün değil hem de aslında mantıklı da değil. Çünkü ben o yetimin cebine direkt koyarsam o parayı, o yetim çocuğun kendisi de harcamayı bilmiyor. 10 yaşında bir çocuk yetimhanede kalıyor. Birileri onun yemeğini, eşyalarını, giyim ihtiyaçlarını alıyor, alışveriş yapıyor. Büyük birilerinin himayesinde olması gerekli. Bir de maalesef gerek ülkemizde gerek başka yerlerde duyduğumuz yanlış şeylerden, uygulamalardan dolayı bu paraların gittiği kaynakların gittiği noktalarla ilgili şüpheler uyandı insanlarda, ben de o insanlardan biriyim. O yüzden bu saatten sonra o yetim yardım fonu dışında elimden geldiğince yardımın gittiği yerleri görmeye çalışıyorum. Kurban kesince olabildiğince kesim anında orada olmaya çalışıyorum. Dağıtabilirsem ben yapmaya çalışıyorum olabildiği kadarıyla veya çok bire bir yakın olduğum insanlara, birebir tanıdığım insanlara yardım yapıyorum. Çok güvendiğim insanların aracı olduğu yerlere yapmaya çalışıyorum birebir olarak vakıftan ziyade. O yüzden bu konunun benim ve İslam alemi için çok önemli olduğunu düşünüyorum. Bu konuda bir şekilde denge ve denetleme mekanizması da kurmuş oluyoruz aslında. Bu kurumlarımıza laf atmak için söylemiyorum aslında ama sonuçta denetlenmeyen yerlerde sorunlar daha çok çıkabilir. Ama ben yardımın ulaşıp ulaşmadığını sorguladığım zaman o kurumlar da kendi içlerindeki bozuk işlerin denetlemesini biraz daha ciddiyetle yaparlar. Kısacası şeffaflık iyi bir şeydir diye düşünüyorum.*" (K4E)

Yetimin zengin ya da fakir olmasının yardım ederken K4E'yi etkileyip etkilemediği sorulduğunda ise:

"*Mümkün olduğu kadar kimin daha çok ihtiyacı varsa, onun ihtiyacını karşılamak isterim. Her yetimin ihtiyacı belki de farklıdır. Sizin de sorduğunuz gibi, zengin yetimin belki daha çok sosyal ve duygusal ihtiyaçları vardır. Açıkçası ben kendi mesleğim gereği, yoğun bir iş hayatım olduğu için, buna çok zaman ayıramıyorum. Olabildiğince, ben de kendi açımdan en azından maddi olarak yardımda bulunabileceğini düşünüyorum. Bunun için daha çok maddi imkansızlık içinde olan, daha çok ihtiyacı olan yetime yardım etmeyi tabi ki daha çok tercih ederim*."

Son olarak, "*Maddi kazanç durumunuz az mı orta mı çok mudur, maddi kazancınız daha fazla olsaydı daha çok yardım eder miydiniz?*" sorusunu sorduğumuzda katılımcılar bu konuda istekli ve şevkli olduğunu ifade ettiler.

"*Çok. Bazen daha fazla yapmam gerektiğini düşünüyorum. Mesela özellikle yetimlere karşı çok hassas oluyorum. Daha fazla olsa daha çok yardım ederdim.*" (K3E)

"*Çok. Eşimle böyle bir hayalim var. İleride bunun vakıf ile değil de bizim elimizle yürüyen bir şekilde olmasını isterim. İsim olarak değil ama. Daha büyük şekilde yardımlar yapmak için böyle girişimlerimiz de var. Şunu şurada çalışalım buradan gelen buraya gitsin şeklinde.*" (K1K)

"*Hani derler ya kırkta biri değil de kırkta otuz dokuzunu vermek isterdim inşallah. Ama şu da bir gerçek yani, insan her maddiyata göre bir yardım yapabilir, bu bir bahane değil bence. Bin kazanırsın yüz verirsin, on bin kazanırsın bin verirsin orada oran olarak aynı şeydir. Ayrıca sadece maddi olarak değil de gülmek bile sadaka, ilmin zekatını vermek bile bir sadaka. Bu şekilde düşünmek lazım. Yani inşallah Allah verir, biz de dağıtırız.*" (K5E)

"*Allah'a şükür orta görünüyorum. Yani aslında dinen söylenen yardımın miktarının çok da önemli olmadığı. Allah'ın hiçbirimizin yardımına ihtiyacı yok aslında. Allah istese hiç kimse aç da kalmaz, kimse hasta da olmaz, karnı doyar. Allah bizi birbirimize muhtaç yaratmış. Aslında, Allah bizim amelimizin ihlaslı olup olmadığına bakıyor. Şeytan bize vesvese veriyor, ya çocuk çoluk çocuğuna, sana yetmezse ya düşkün durumda kalırsan diye. Özellikle bazı ekonomik sıkıntılardan dolayı, ülkemizin son dönemlerde içinde yaşadığı durumlardan dolayı insan korkup çekiniyor yani. Ya çok mu yapıyorum, çok yardım yapsam bir şey olur mu, ben de muhtaç olur muyum diye düşünüyor insan. Yoksa benim maddi durumum daha çok olsa daha çok yardım edeceğime inanıyorum… Bizim bütün malını infak eden Hazreti Ebu Bekirlerimiz var, Allah onlardan razı olsun. Abdurrahman bin Avf'ımız*

var. Bunları örnek almamız gerekiyor. Hazreti Osmanlarımız var. İçimizdeki İslami düşüncenin de böyle yerleşmesini isterdim. Daha çok keyif etmek için değil de daha çok zekat vermek için kazanalım. Tabii ki insanın kendisinin de çocukların da hakkı var, yaşadığın yöreye, zamana göre ortalama bir şekilde yaşamak çok doğal bir şey. Çok da nefsimizi öldürmemek kaydıyla, on kazanıp bir vereceğime yirmi kazanıp iki vermek isterim. İnşallah bu olursa bunu da yapabileceğime de inanıyorum." (K4E)

K4E'ye yardım için teşvik edilip edilmediği sorulduğunda ise

"*STK'ların reklamları olsun, yetim fonu, 'yetime yardım etmek ister misiniz?' tarzında sloganları olan, büyük puntolu bir reklamı bile beni teşvik ediyor, heyecanlandırıyor açıkçası heveslendiriyor öyle söyleyeyim. Birebir bir arkadaşım bana işte şöyle bir yetim var, gel yardım edelim demedi. Ben de kimseye söylemedim açıkçası şimdiye kadar. Ama sağa sola, arkadaşlara, etrafıma bu yetim fonları hakkında bahsetmişimdir muhtemelen. Eşime, yakınlarıma bahsetmişimdir bu anlamda. Zaten etrafımızdaki inançlı insanların hepsinin de yetimlerle ilgili ayet ve hadislerden haberdar oldukları için belki de tabii ki yine de söylemek gerekir*." cevabını vermiştir.

K2K'nın yanıtı "*Az ile orta arası. Tabii ki ederdim, orantılı bir şey bana göre. Mesela şu an, üç ayda bir yardım ediyorsam, o zaman ayda bir yardım ederdim.*" şeklinde olmuştur. Kendisine teşvik edici faktörler sorulduğunda ise:

"*Tabii ki hem dini yapımızdan dolayı herhalde ailemden dolayı, ailemdeki herkes yardım ediyor. Ailemizde zaten zekat bilinci ile büyüyoruz. Herhalde sosyal medyanın da etkisi oluyor diye düşünüyorum. Orada dernekleri görüyoruz, bu derneklerde çalışanlar videolar paylaşıyorlar ya. Oradan görüp, ben oradan da etkileniyorum. Ben yardım edince yanımdakiler de yardım etmek istiyor. İyilik bulaşıcı bir şey diyorlar ya, onun gibi*" yanıtını vermiştir.

K5E'ye bakımını üstlendiği yetim çocukla ilgili "*Çocuğun anne babası tam olarak nerde, yaşıyorlar mı, çocuğu aldığınızda etrafınızdan, yakın çevre ve akrabalarınızdan olumlu ve olumsuz ne gibi tepkiler aldınız*" sorusu yöneltildi.

"*Parçalanmış bir aile, babası ortada yok, annesi madde bağımlısı. Evet, ne diye bakıyorsunuz, çok çocuk bakmak istiyorsanız siz çocuk yapın, başka çocuklarınız da var zaten, gibi şeyler oldu tabi. Onlar zamanla çocuğu görünce, bizim ailenin üyesi olduğunu fark edince değiştiler. Öyle diyenler şimdi iyi bir iş yaptınız diyorlar. Hatta bu işi yapmak isteyen, bizden cesaret alıp gidip başvuran kişiler oldu. Gerçekten iyi bir şey yapmışsınız, iyi bir cesaret dediler. Yabancılar tarafından ilk sorulan soru çocuğunuz yok mu, oldu. Anlatıyorum onlara işte bunlar korunmaya muhtaç zaten devletimiz her imkanı veriyor ama bunların bir aile ortamında olması çok önemli aile ortamında büyümesi gerekiyor, onun için şiddetle tavsiye ediyorum*"

"*Peki bu çocuk mesela ilk geldiğinde size kaç yaşındaydı, almadan önce ve aldıktan sonra çocukta değişiklik gözlemlediniz mi*" diye soruldu

"*6 aylık, aile sevgisi görünce iyi oldu. İlk aldığımızda o kadar küçüktü ki, altı aylık olduğuna inanamadık. Hiç gelişmemişti, sağlık sorunları da vardı. Yuvadan çıkınca genelde öyle bir şey oluyormuş, yuvada çocuklar sağlık sorunları çekiyormuş. Sağlık sorunları var, Allah'a şükür yine de iyi. Yürümede ve gözlerde biraz sıkıntıları var ama yine de eskiye göre çok çok iyi. En azından işte ne bileyim aile ortamı, anne baba kardeş dayı amca böyle şeyler var yani. Zaten ayda bir genel kontrol ediyorlar bakanlıktan. Onlar da onu görüyor, yani çocuğun gelişiminin çok iyi olduğunu söylüyorlar*."

Sonuç

Katılımcılar yetime yönelik dinî tutumlarını; zihnî, duygusal ve davranışsal anlamda ifade etmişlerdir. Genel anlamda dinin özgecilik ve yardımlaşmayı teşvik ettiğini, yetime yardımı desteklediğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda dinî tutumlardan inanç ve bilgi kazanımıyla yetime yardım bilinci zihnî olarak geliştirilmiş, empati, merhamet, sevgi gibi değerlerle duygusal süreçte hissiyatlar oluşturulmuş, yardım davranışı ile de davranışsal boyutta tezahürler meydana gelmiştir.

Bulgularımıza göre yetime yardımın dinî literatürde oldukça teşvik edici olması, katılımcılar üzerinde etkili bir rol oynamaktadır. Katılımcılar yardımın ulaşıp ulaşmadığı konusunda oldukça titiz davranmışlardır. Bu bağlamda katılımcılar yardım ettikleri kurumun, şeffaf ve güvenilir olması gerektiğini belirtmişlerdir.

Katılımcılar, sadece kendileri yardım etmekle kalmamış, etrafındakileri de teşvik etmişlerdir. Yetime yardım ederken incitmemeye, gurur kırmamaya özen göstermişlerdir. Katılımcıların hassasiyetle hareket ettikleri görülmektedir. Kendilerini adaleti sağlamada bir aracı olarak görmüşlerdir. Yaptıkları yardımın bizzat hayatlarında olumlu etki oluşturduğuna güçlü bir şekilde inanmaktadırlar. Daha çok para ve imkan olduğunda paralel olarak yardımlarının da artacağını belirtmektedirler.

Çalışmamızda, katılımcıların yardım ederken motivasyon aracı olarak empatik süreçler yaşadıklarını görebilmekteyiz. Katılımcılar yetime yardım ederken; mutlu ettikçe, mutlu olduklarını vurgulamışlardır. Yetime yardımdan oldukça olumlu manevi bir haz aldıklarını belirtmişlerdir. Bu anlamda yetime yardım etmenin, yardımseverleri mutlu ettiği, ruhsal açıdan olumlu bir katkı sağladığı söylenebilir.

Kaynakça

Amato, Paul R. – Keith, Bruce. "Separation from a Parent during Childhood and Adult Socioeconomic Attainment". *Social Forces* 70/1 (Eylül 1991), 187–206. https://doi.org/10.2307/2580068

Arı, Abdüsselam. "Yetim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 11 Eylül 2013. https://islamansiklopedisi.org.tr/yetim

Arslan, Hasan. "Dinî Tutumların Oluşum, Gelişim ve Değişimi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Mart 2009), 77-96.

As Dere, Emine. *Prososyal Davranışlar Bağlamında Yardım ve İnfak Etmenin Dindarlık ve Psikolojik İyi Olma Hali ile İlişkisi* Mardin: Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Baycar, Abdulmuttalip. "Dini ve Sosyolojik Boyutlarıyla Dayanışma-Yardımlaşma Olgusu". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/39 (Haziran 2019), 199-225. https://doi.org/10.17335/sakaifd.522007

Benson Peter L. vd., "Intrapersonal Correlates of Nonspontaneous Helping Behavior", *Journal of Social Psychology* 110/1 (Temmuz 1980), 87-95. https://doi.org/10.1080/00224545.1980.

Biblarz, Timothy J. – Gottainer, Greg. "Family Structure and Children's Success: A Comparison of Widowed and Divorced Single-Mother Families". *Journal of Marriage and Family* 62/2 (Mayıs 2000), 533-548.

Burger, Jerry M. vd. "The Power of One: The Relative İnfluence of Helpful and Selfish Models". *Social Influence* 10/2 (2015), 77-84. https://doi.org/10.1080/15534510.2014.926291

Çağlayan, Harun. "İslam Kardeşliğinin Zirve Noktası: Îsâr". *Kutlu Doğum Haftası "Hazreti Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku" Sempozyumu*. ed. Altan Çap - Ömer Çetinkaya. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012.

Demirkol, Melih. "Dinî Bir Tutum Olarak Yardımseverlik*". Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2019), 211-232. https://doi.org/10.5281/zenodo.3594044

Düzgüner, Sevde. "Pro-Sosyal Davranışlarda Diğerkâmlığın (Özgecilik) Tanımı ve Konumu". *Bilimname* 2019/40 (2019), 349-371. https://doi.org/10.28949/bilimname.595847

Efe, Ahmet. "İslami Perspektifte Ekonomi Psikolojisi". *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi* 4/1 (2019), 131-152. https://doi.org/10.24013/jomelips.477382

Ekin, Yunus. "Dünyevileşmeye Bir Çözüm Olarak İnfak Anlayışı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/6 (2002), 77-104.

Freedman Jonathan L. vd. "Özgecilik ve Olumlu Sosyal Davranış". çev. Ali Dönmez. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi 20/1 (1987), 117-142. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000001073

Karadağ, Engin – Mutafçılar, Işıl. "Prososyal Davranış Ekseninde Özgecilik Üzerine Teorik Bir Çözümleme". *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 8 (2009), 41-69.

Keleş, Meltem – Özkan, Yasemin. "Çevreci Sivil Toplum Kuruluşu Çalışanlarının Sosyal Sorumluluk ve Özgecilik Tutumlarının İncelenmesi Ankara İli Örneği". *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/1 (2018), 127-160. https://doi.org/10.30561/sinopusd.414080

Kula, M. Naci. "Bedensel Engellilere Yönelik Tutumlar ile Dini Tutumlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. *İslami Araştırmalar Dergisi* 19/3 (2006), 511-524.

Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 17. Basım, 2009.

Mutafçılar, Işıl. Özgecilik kavramının tarihsel gelişimi ve öğretmen özgeciliği üzerine bir araştırma. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Mendini, Monica vd."The potential positive effects of time spent on Instagram on consumers' gratitude, altruism, and willingness to donate". *Journal of Business Research* 143 (Ocak 2022), 16-26. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.01.046.

Nevevî, İmâm. *Riyâzü's Sâlihîn*. nşr. Yaşar Kandemir vd. 2. Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2011.

Nevzat Tarhan. "Prof. Dr. Nevzat Tarhan: "Yurttan Evlere Yerleştirilen Çocukların Zekası Yüzde 20 Arttı". Erişim 12 Ağustos 2023. https://www.nevzattarhan.com/prof-dr-nevzat-tarhan-yurttan-evlere-yerlestirilen-cocuklarin-zekasi-yuzde-20-artti.html

Oosterhuis, Alyce Horzelenberg. Altruism the İnterface of Religion and Psychology. Edmonton: University of Alberta, Department of Educational Psychology, Doktora Tezi, 1984.

https://doi.org/10.7939/R3PV6BJ9M

Parrett, Matt. "Gender differences in altruism and the price of altruism: evidence from restaurant tips". *Applied Economics Letters* 30/8 (Şubat, 2023), 1097-1100. https://doi.org/10.1080/13504851.2022.2036678

Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi.* İstanbul: Çamlıca Yayınları, 1. Basım, 2003.

Perone Seidel, Flory Louis. *The proclivity of juvenile crime in fatherless homes: An urban perspective.* Tucson: Arizona Global Campus Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022. https://www.proquest.com/dissertations-theses/proclivity-juvenile-crime-fatherless-homes-urban/docview/2628794018/se-2 adresinden erişildi.

Prof. Dr. Sirel Karakaş Psikoloji Sözlüğü. Erişim 4 Eylül 2023. https://www.psikolojisozlugu.com/altruism-ozgecilik

Radl, Jonas vd. "Does Living in a Fatherless Household Compromise Educational Success? A Comparative Study of Cognitive and Non-cognitive Skills". *European Journal of Population* 33/2 (Mart 2017), 217-242. doi:10.1007/s10680-017-9414-8

Sağır, Zeynep. "Özgecilik ve Dini Tutum: Farklı Meslek Grupları Üzerine Nicel Bir Araştırma". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (Eylül 2020), 285-319. http://doi.org/10.5281/zenodo.4021459

Saroglou, Vassilis. "Din, Maneviyat ve Diğerkamlık". çev. Meryem Şahin. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/7 (Ekim 2015), 113-145.

Sibel Karakaş. (t.y.). Prof. Dr. Sirel Karakaş Psikoloji Sözlüğü. 12 Aralık 2022 tarihinde https://www.psikolojisozlugu.com/altruism-ozgecilik adresinden erişildi.

Ting, Jen-Chieh. *Helping behavior in social contexts: A case study of the Tzu-Chi Association in Taiwan*. Madison: University of Wisconsin-Madison, Sociology, Doktora Tezi, 1997.

Yaman, Fikret. "Tüketici Davranışı Olarak Özgeciliğin İncelenmesi". *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Haziran 2013), 79-92.

Yıldız, Abdullah. "İslâm Ahlâkı Açısından İnfak, İsraf ve İstidraç Kavram Örgüsü". *Sosyal Bilimler Dergisi* 38 (Haziran 2019), 86-109. doi:10.16990/sobider.5093

Yılmaz, Murat. *Dünya Yetim Çocuklar Raporu 2022*. Yetim Vakfı, 2022 *https://yetimvakfi.org.tr/dunya-yetim-cocuklar-raporu-2022-tr-7481.html*.

Yimer, Beneyam Lake. "Psychosocial well-being of child orphans: The influence of current living place", *Journal of Psychology in Africa* 32/3 (2022), 282-287. https://doi.org/10.1080/14330237.2021.2018159

Zaman, Asad. "Özgün İslami Finansal Kurumlar İnşa Etmek". çev. Mustafa Kenan Erkan. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 1/2 (2015), 171-194.

Zarghi, Masoumeh - Bolghan-Abadi, Mustafa. "The Altruism Trait: The Role of Religiousness". *Journal of Religion and Health* 60 (Nisan 2021), 684–691.

KAHRAMANMARAŞ MERKEZLİ DEPREM BÖLGESİNDE YETİM TESPİT MODÜLLEME ÇALIŞMASI

Feyruz TEKDEMİR*

Giriş

1. Yetim Olgusu ve Ebeveyn Kaybının Çocuklar Üzerindeki Etkisi

Çocukluk; insanın bebeklik ve ergenlik dönemlerini içeren, diğer dönemlere nazaran daha hızlı büyüme ve gelişmenin olduğu süreci ifade etmektedir. Özellikle 0-8 yaş aralığını kapsayan erken çocukluk dönemi gelişimde kritik dönemlerden biridir. Bu dönem çocuğun yaşamının ilerleyen yıllarında öğrenme yaşantıları, refahı ve üretkenliği için temel oluşturmaktadır (UNICEF, 2003).

Yaşamın bu en kritik döneminde ebeveyn(ler)i hayatta olmayan çocuk yetim olarak adlandırılır (Nar, 2019). Türk Dil Kurumu güncel sözlüğünde yetim kavramı babası hayatta olmayan, babasız çocuklar için kullanılan bir kavram olarak açıklanmaktadır (TDK, 2023). Arapçada ise yetim kelimesi *yütm* kökünden türemiştir ve yalnız olmak, tek başına kalmak anlamına gelmektedir. Halk arasında yaygın olan anlamı bakımından küçük, büyük babasını kaybeden herkese yetim denilmekle birlikte fıkhî açıdan buluğ çağına ermeden babasını kaybeden çocuklara denir (TDV İslam Ansiklopedisi, 2023).

Ebeveynlerin çocuğun hem fizyolojik temel gereksinimlerini hem de psikososyal ihtiyaçlarını karşılama ve onu hayata hazırlayarak sağlıklı bir birey olarak yetiştirme rolleri üstlendiği bu kritik dönemde hayatta olmamaları çocuklar için kuşkusuz en stresli yaşam olaylarından biri olarak kabul edilmektedir. Ebeveyn çocuk için "güvenli üs", birincil bakım veren ve bağlanılan kişi niteliği taşımaktadır (Bowlby, 2008). Bu nitelikleri taşıyan ebeveynin kaybı çocuk için oldukça travmatik bir durumdur. Kayıp sonrası süreçte çocuklar bir taraftan ölüm olayını anlamlandırmaya

* İHH İnsani Yardım Vakfı, Sosyal Hizmet Uzmanı, feyruzz.tekdemir@gmail.com, ORCID: 0009-0005-5696-0486.

çalışırken, diğer taraftan da anne ya da babanın kaybını kabullenmeye ve değişen yaşam şartlarına uyum sağlamaya çalışmaktadırlar (Attepe, 2010). İki yaş altında iken kayıp yaşayan çocuklarda bağlanma sorunları ve ciddi duygusal, bilişsel ve diğer gelişimsel sorunlar görülebilir. Bu çocuklar anksiyete bozuklukları, depresyon, sosyal geri çekilme ve ayrılık fobileri için risk altındadır (Kıvılcım ve Doğan, 2014). Aynı zamanda, kaybı takip eden yıllarda çeşitli ruh sağlığı sorunları yönünden risk altında olmaktadır (Luecken, 2008). Özellikle ebeveynin ölümü, kaza, intihar ya da ani şekilde meydana gelmişse bu risk çok daha fazladır (Brent vd., 2009).

2. Afet Olgusu ve Çocuklar Üzerindeki Etkisi

Yetimliğe yol açan en yaygın sebeplerden biri kuşkusuz doğal afetlerdir. Son 20 yılda meydana gelen doğal afetlerde 750.000'e yakın insan hayatını kaybetmiş, bunun sonucunda da yüz binlerce çocuk yetim veya korumasız kalmıştır (Nar, 2019). Ülkemizde ise merkez üssü Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesi olan 7,6 ve 7,7'lik iki ayrı depremin vurduğu 11 şehirde birçok çocuğun anne ve babasız kaldığı belirtilmektedir.

Tüm zorlayıcı süreçlerde olduğu gibi çocuklar, afetlerden etkilenen gruplar arasında en savunmasız ve en kırılgan olan gruptur (Rezayat vd., 2020). Deprem süreci çocukları çok farklı şekillerde etkileyebilir. Deprem anında çocuklar aileleri ile bir arada olmayabilirler, kurtarma çalışmaları esnasında ailelerinden uzak sağlık merkezlerine götürülebilirler, aile üyelerini ve yakınlarını kaybedebilirler. Bunların yanı sıra sadece aile değil çevrelerindeki destekleyici ve koruyucu tüm mekanizmalarını kaybedebilirler. Depremde yaşadıkları kayıplar çocukların hayat boyu travma yaşamasına sebep olabilir. Deprem sonrasında çeşitli alanlarda hak ihlalleri yaşayabilirler. Enkaz altında kalan ve canlı kurtarılan, ancak uzun süre hastanede tedavi görmek zorunda kalan, vücut fonksiyonlarından bazıları bozulan, organlarından biri ampüte olmak zorunda kalan çocuklar, hayat boyu tıbbi, psikolojik ve maddi desteğe ihtiyaç duyacaktır (Allen vd., 2007).

Birçok alanda depremin çocuklar üzerindeki etkilerinden bahsetmek kaçınılmazdır. Kas iskelet sistemi ve sindirim sistemi sorunları, solunum problemleri, uyku bozuklukları ve olumsuz çevre koşullarından dolayı ortaya çıkan bulaşıcı hastalıklar fiziksel etkiler olarak ele alınırken deprem sonrası sosyal düzenin bozulması, güven duygusunun zedelenmesi ile birlikte göçlerin gerçekleşmesi, çocukların yeni yaşam ortamlarına adapte olma konusunda problem yaşamaları sosyal etkiler olarak ele almak mümkündür. Psikolojik etkilere bakıldığında ise en çok gözlenen durum travma sonrası stres bozukluğu ve depresyon olarak incelenmiştir. Bununla birlikte

anksiyete, ileri düzeyde yas yaşama da en sık görülen belirtilerdendir (Gürbüz ve Koyuncu, 2023).

Afetlerin etkilerini çocukların içinde bulundukları gelişim dönemlerine göre de ele almak gerekir. Bebeklik döneminde uyku alışkanlıklarının bozulması ve yoğun ağlama nöbetleri söz konusu iken okul öncesi dönemde terk edilme ve sevdiği birini kaybetme korkusu, yatağı ıslatma, tuvalet eğitimini yitirme ve kaygı problemleri öne çıkmaktadır. 6-11 yaşı kapsayan okul çağı çocukluk döneminde ise okula gitmeyi istememe, öfke, saldırganlık, özgüven kaybı, strese bağlı mide bulantısı, baş dönmesi, uyku problemleri ve güven kaybı problemleri yaşanabilmekteyken ergen çocuklarda ise uyku bozukları, fiziksel şikayetler, madde kullanma ve intihar eğilimi, yalnızlık, duygularda küntleşme ve depresif belirtiler görülebilmektedir (Berg vd., 2014).

3. Afetlerde Sosyal Hizmet Müdahale Çalışmaları

Sosyal hizmet, genel olarak bireylerin, ailelerin, grupların ve toplumların sosyal işlevselliklerinin güçlendirilmesi ve gerektiğinde yeniden yapılandırılması amacıyla yürütülen müdahale çalışmalarının bütünüdür. Sosyal hizmetin mesleki etkinlik odağı "çevresi içinde bireydir." Sosyal hizmet, birey ile sosyal çevresi arasında etkileşimler sürecinde ortaya çıkan ve onların sosyal işlevselliklerini olumsuz yönde etkileyen sorunları ve farklı yaşam durumlarını değerlendiren, ele alan ve müdahale yetkisi olan bir meslektir. Özellikle kriz dönemlerinde bireyin yaşadığı travmanın etkisinin en aza indirilerek, yeniden normal yaşama dönmesi amacıyla ekolojik sistem ve güçlendirme yaklaşımı çerçevesinde sosyal hizmet müdahalesi uygulanmaktadır (Duyan vd., 2008: 28).

Afetlerde sosyal hizmet ise afetlerin neden olduğu yıkım ve zararların bireyler üzerindeki etkilerini azaltmak, afetten etkilenen insanların acil ihtiyaçlarını karşılamak, sosyal yardım hizmetleri sunmak ve afet sonrası toplumun yeniden inşasına katkıda bulunmak için yapılan müdahaleleri kapsayan bir uygulama alanıdır (International Federation of Social Workers, 2014).

Afetlerde sosyal hizmet uygulaması adına yürütülen çalışmaların insan onuruna yaraşır bir şekilde yapılması ve adalet, bütüncül hizmet sunma, toplumun tüm kesimlerini gözetme ve savunuculuk bilinci ile hareket eden profesyonel bir niteliğinin olması vurgulanması gereken önemli mesleki kodlardır. Elliott'un belirttiği şekliyle, afetlerde sosyal hizmet müdahalelerinin altında yatan değerler ve hedefler, aileler ve topluluklar için sürdürülebilir ekonomik refah ve güvenlik, sosyal adalet ve insan hakları ile insan refahı için bireysel ve toplumsal güçlendirmedir.

Sosyal hizmet uzmanları, dezavantajlı gruplara destek sağlayarak; afet yardımı sağlama, ihtiyaç duyulan kaynaklara ve hizmetlere erişim, uzun vadeli olumsuz psikososyal sorunları önlemeye çalışma ve iyileştirmeye yardımcı olma gibi çalışmaları yürütmektedirler (Zakour MJ., 1996).

Bu çalışmalar yürütülürken dikkat edilmesi gereken etmenler vardır:

- Kaynakların yeterliliği, kalitesi ve sürdürülebilirliği
- Fırsat eşitliği
- Bireysel ve kolektif refah
- İnsani ve doğal kaynaklar
- Bilimsel yaklaşımlarla veri toplama
- Çevrenin kültürel, ekonomik yapısı
- İhtiyaçların önceliklendirilmesi
- Oluşabilecek risk faktörleri

Bunların yanında afet çalışmasında ayrıca önemli olan husus etkili bir hizmet sunumu için kurumlar arası ve kurum içi eşgüdümün sağlanmasıdır (Güngör, 2023).

4. Vaka Yönetimi

Afet çalışmasında meslek elemanının anahtar rollerinden biri vaka yöneticiliğidir. Vaka yönetimi, bir organizasyon şeması içerisinde, iş bölümüne dayalı koordineli, amacı, odağı, planı ve programı olan bir çalışmadır (Güngör, 2023). Vaka yönetimi, sosyal hizmet uzmanlarının, müracaatçılarının sorunlarını anlamalarına yardımcı olmak, onları kendi kaynaklarını kullanmalarına teşvik etmek ve hizmetlere erişimini kolaylaştırmak için tasarlanmış bir yaklaşımdır (Altındağ, 2020).

Deprem afetinde uygulanacak vaka yönetiminde çevre bilgisi başta olmak üzere, olgusal, kuramsal, uygulamaya dayalı bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır. Ekolojik kuramın ve sistem kuramının temel prensiplerinden yola çıkarak takip edilecek bir vaka yönetimi daha kapsayıcı ve ayakları yere basan bir çalışmaya işaret edecektir. Uygulayıcı tarafından ele alınacak ekolojik yaklaşım deprem sahası ve hizmet verilen birey, aile, grup ve toplum hakkında müdahalenin kalitesini belirleyecek bilgi ve değerlendirmelere olanak sağlayacaktır. Afetlerde uygulanan sosyal hizmet vaka yönetimlerinde ise afet bilincinin olması, afete ilişkin zarar azaltma, koruma, önleme, iyileşme, risk, afet, yeniden inşa etme, doğal ve fiziki çevrenin önemi, travma ve yas gibi kimi kavramların bilinmesi vaka yönetiminde kolaylaştırıcı unsurlardandır

(Güngör, 2023). Sistem yaklaşımında ise sosyal hizmetin hareket noktası bireyler, gruplar ve topluluklar arasındaki bağlantılarla çalışmaktır. Müdahale sadece müracaatçıya değil, müracaatçı ile ilişkili diğer insanlar ve sistemlerden oluşmalıdır (Tapan, 2023). Çünkü hem doğal hem de fiziksel çevrenin travmatik düzeyde hasar görmesi kişinin o çevrede kurduğu bağların kopması anlamına da gelmektedir. Sosyal gelişim kişinin sadece kendisiyle değil, aile, iş, okul, arkadaş çevresiyle kurduğu kişiler arası ilişkilerle anlamlıdır.

Afet yönetiminde yeniden inşa olarak adlandırılan aşama sosyal gelişimde yeniden kurulan sosyal destek bağlarıdır. Sosyal destek, bireylerin kendi kendine yetebilir olmalarına yardımcı olacak sosyal becerilerin edinilmesinde de önemli bir faktördür. Yeniden kurulacak bağlar, yeniden edinilecek kazanımlar, 'normalleşme' ve anlık uygulanabilir yaşam becerilerinin de geliştirilmesinde temel olacaktır.

5. Gereç ve Yöntem

5.1. Araştırmanın Amacı

6 Şubat Kahramanmaraş merkezli depremlerden etkilenen ebeveyn kaybı yaşamış çocukların ve ailelerinin tıbbi, fiziksel, psikolojik ve sosyoekonomik gereksinimlerinin belirlenmesi ve profesyonel müdahale planlarının oluşturulabilmesi amacıyla yapılan bu çalışma tanımlayıcı niteliktedir.

5.2. Araştırmanın Yapıldığı Yer

Araştırma 6 Şubat Kahramanmaraş merkezli depremlerden etkilenen Hatay, Kahramanmaraş ve Malatya illerinde yürütülmüştür. Saha taraması yoluyla yapılan araştırmada merkez ilçelerin büyük bir kısmına ve ücra köylere ulaşılmıştır.

5.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni 20.03.2023 - 08.05.2023 tarihleri arasında Hatay, Kahramanmaraş ve Malatya illerinde saha taraması ve başvuru yoluyla ulaşılan, deprem nedeniyle ebeveyn(ler)ini kaybeden çocukların bulunduğu aileler oluşturmuştur.

5.4. Araştırmanın Soruları

1. Çocukların demografik özellikleri ile depremden etkilenme boyutu ve şiddeti arasındaki ilişki nasıldır?

2. Deprem nedeniyle ebeveynini kaybetmiş çocukların baş etmesi gereken sorunlar, olası riskler nelerdir?

3. Deprem nedeniyle ebeveynini kaybetmiş çocukların ve ailelerinin çok boyutlu gereksinimleri nelerdir?

5.5. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veriler, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın ve sahada çalışma yürüten sivil toplum kuruluşlarının kullandığı formlardan yararlanılarak oluşturulan özgün "Deprem Tespit Formu" kullanılarak toplanmıştır.

5.6. Uygulama

Araştırma verileri 20.03.2023 - 08.05.2023 tarihleri arasında toplanmıştır. "Deprem Tespit Formu" ebeveynlere/vasilere araştırmacı tarafından yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak uygulanmıştır. Veriler ailenin ikamet ettiği yerde (ev, çadır, konteyner vb.) yazılı ve sözlü onam alındıktan sonra doldurulmuştur. Verilerin toplanması her bir aile için yarı yapılandırılmış görüşmeler kapsamında yapıldığı için yaklaşık 40 dakika sürmüştür.

Bulgular

Bu bölümde araştırmada elde edilen bulgular yer almaktadır.

Tablo:1 İllere Göre Çocuk ve Aile Dağılımı

	Hatay	Kahramanmaraş	Malatya	Toplam
Aile Sayısı	26	18	10	54
Çocuk Sayısı	49	30	15	94

Araştırma kapsamında çalışma sahası olarak belirtilen Hatay, Kahramanmaraş ve Malatya illerinde toplam 54 aileye ve 94 çocuğa ulaşılmıştır. Ulaşılan çocuk sayısına yüzdesel olarak bakıldığında sırasıyla Hatay %52, Kahramanmaraş %32 ve Malatya %16'dır.

Tablo:2 İllere Göre İki Ebeveynini de Kaybeden Çocuk Sayısı

Hatay	Kahramanmaraş	Malatya
5	18	1

Araştırma yürütülen çocuk profiline bakıldığında hem anne hem babasını kaybeden çocukların oranının hatırı sayılır bir oranda olduğu tespit edilmiştir. Her iki ebeveynini de kaybeden çocuk sayısı 24'tür. Bu sayı %25 oranındadır. Her 4 çocuktan birinin iki ebeveyni de hayatını kaybetmiştir.

Tablo:3 Hanedeki Fert Sayısı

3 kişiden oluşan hane sayısı	14
4 kişiden oluşan hane sayısı	10
5 kişiden oluşan hane sayısı	5
6 kişiden oluşan hane sayısı	5
7 kişiden oluşan hane sayısı	5
8 kişiden oluşan hane sayısı	5
10 kişiden oluşan hane sayısı	1
11 kişiden oluşan hane sayısı	1
17 kişiden oluşan hane sayısı	1
24 kişiden oluşan hane sayısı	3
35 kişiden oluşan hane sayısı	1

Araştırma kapsamındaki ailelerin hanedeki fert sayısı incelendiğinde 3 kişiden oluşan hanelerin oranı %25,9; 4 kişiden oluşan hanelerin oranı %18,5; 5-6-7-8 kişiden oluşan hanelerin oranı %37; 24 kişiden oluşan hanelerin oranı %5,5'tir.

Tablo:4 Baba Vefat Nedenleri

Deprem	Kalp Krizi	Trafik Kazası	Kanser	Diğer
26	8	8	5	7

Baba vefat nedenleri incelendiğinde deprem nedeniyle vefat eden ebeveyn oranı % 48,1; kalp krizi nedeniyle vefat eden ebeveyn oranı %14,8; trafik kazası nedeniyle vefat eden ebeveyn oranı %14,8; kanser nedeniyle vefat eden ebeveyn oranı %9,2 ve diğer nedenlerle vefat eden ebeveyn oranı %12,9'dur. Diğer vefat nedenleri doğal ölüm, böbrek hastalığı, öldürülme, elektrik çarpması ve beyin kanamasıdır.

Tablo:5 Vasi Yakınlık

Dede	Teyze	Anneanne	Amca	Babaanne	Yenge	Abi
10	5	3	3	2	2	1

Her iki ebeveynini de kaybeden çocukların bakımını üstlenen vasilerin yakınlığı incelendiğinde vasinin %38,4 oranında dede, %19,2 oranında teyze, % 11,5 oranında anneanne ve amca olduğu görülmektedir.

Tablo:6 Evin Durumu

Yıkıldı	Ağır Hasarlı	Orta Hasar	Hafif Hasar	Sağlam
24	8	4	12	6

Araştırma kapsamındaki ailelerin ikamet ettikleri evlerinin durumu incelendiğinde deprem nedeniyle %44,5'nin tamamen yıkıldığı, %14,8'inin kullanılmayacak

derecede ağır hasarlı olduğu, %7,4'ünün orta hasarlı olduğu, %22,2'sinin hafif hasarlı olduğu ve % 11,1'inin sağlam olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo:7 Barınma Yeri

Çadır	Başkasına Ait Ev	Kendi Evleri	Konteyner Kent	Çadır Kent
17	14	14	5	4

Ailelerin mevcut barınma yerleri incelendiğinde %31,4'ünün çadırda, %25,9'unun başkasına ait evde, %25,9'unun kendi evlerinde, %9,2'sinin konteyner kentte ve %7,4 çadır kentte barınma ihtiyacını karşılamaya çalıştığı verisine ulaşılmıştır.

Tablo: 8 Çocukların Yaş Dağılımı

0-2 Yaş	3-6 Yaş	7-11 Yaş	12-18 Yaş
3	10	35	46

Çocukların yaş dağılımlarına bakıldığında %3,1'nin 0-2 yaş aralığında, %10,6'sının 3-6 yaş aralığında, %37,2'sinin 7-11 yaş aralığında ve %48,9'unun 12-18 yaş aralığında olduğu verisine ulaşılmıştır.

Tablo:9 Ailelerin Gelir Kaynağı

Devlet Yardımı	Herhangi Bir Gelir Yok	Emekli Maaşı	Maaş	Yevmiye
22	19	10	2	1

Ailelerin gelir kaynakları incelendiğinde %40,7'sinin devlet yardımı ile geçindiği, %35,1'inin şu an için herhangi bir gelirinin olmadığı, %18,5'nin emekli maaşı olduğu, %3,7'sinin iş hayatında olmasından kaynaklı düzenli bir maaşının olduğu %1,8'nin gündelik işçi olarak gelir elde ettiği bilgisine ulaşılmıştır.

Sonuç ve Tartışma

6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan iki büyük deprem 11 ili çok ciddi bir boyutta etkilemiştir. Deprem sonrası Türkiye genelinden Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), Kızılay, kolluk kuvvetleri, belediyelere ait ekipler ve birçok sivil toplum kuruluşu deprem bölgesine hızlı bir biçimde ulaşmıştır. Tüm bu aktörlerin iş birliği ile öncelikle arama ve kurtarma faaliyetleri, depremden sağ ve yaralı kurtulanlar için tıbbi müdahalenin yanı sıra temel yaşam gereksinimlerinin ulaştırılması deprem sonrası yapılan müdahaleler olarak sıralanabilir.

İHH İnsani Yardım Vakfı olarak deprem nedeniyle ebeveyn kaybı yaşamış ailelere psiko-sosyal destek sağlamak ve ihtiyaç analizi yaparak kaynaklarla buluşturmak amacıyla deprem bölgesinde görevlendirilen ekipler ilk beş ay bölgede yoğun çalışmalar yürütmüş ve ekiplere dahil edilen gönüllülerin koordinasyonunu sağlamıştır.

Saha taraması yaparak ve bölgedeki öğretmen ve muhtar gibi yetkililer ile irtibata geçerek yetim ailelerine ulaşmak, hane ziyaretleri yapmak, psiko-sosyal destek sağlamak, ihtiyaç analizi yapmak, kaynaklarla buluşturmak, acil temel ihtiyaçlarını gidermek ve aileleri faydalanabilecekleri hukuki, idari kurumlar hakkında bilgi verip yönlendirme yapmak bu ekiplerin başlıca çalışma adımları olarak belirtilebilir.

Hane ziyaretlerinde muhatap olunan kişilerin psikolojik sağlıkları, ailedeki kayıplar için tutulan yasın şiddeti, görüşme yapılan yerin (çadır kent, konteyner vb.) imkânları, çocuklara ekstra hassas davranılması gerekliliği, bireylere empatik yaklaşım, ihtiyaç tespitinin iyi yapılması, ekip üyelerinin psikolojik sağlıklarının gözetimi, evrakların sağlıklı bir şekilde doldurulması yetim aileler için yürütülen çalışmanın kalitesi açısından önem arz etmiştir.

Çalışma kapsamında babasını veya her iki ebeveynini ve diğer aile üyelerini kaybeden çocuklar ve aileleri ile müdahale gerçekleştirilmiştir. Çalışmada demografik durumlardan ve depremden etkilenme boyutlarından kaynaklı kişilerin ihtiyaç duydukları gereksinimlerin çeşitlilik arz ettiği görülmüş ve bu perspektifte hareket edilmiştir. Çocukların yaşları, cinsiyetleri, sosyal destek mekanizmaları, şu anki barınma imkanları, sağlık ve ekonomik durumları bu etkenlerden bazılarıdır. Spesifik sorunlara ilişkin yürütülen müdahalelere örnek verilmesi bu aşamada uygun olacaktır;

● Her iki ebeveynini hatta kardeşlerini de kaybeden çocukların yaşadığı travma çok daha ağırdır. Aile üyelerini tamamen kaybeden çocuklar kayıpları anlama noktasında ve yas sürecinde olumsuz tutum ve davranışlar sergileyebilmekte, bundan sonraki hayatlarının nasıl devam edeceği konusunda yoğun kaygı ve güvensizlik hissi yaşayabilmektedirler. Bu aşamada çocukların vasiliğini üstlenen kişilerin çocukların yaşadığı ve ileride yaşamaları olası problemler hakkında bilinçlendirilmesi, onların da psikolojik sağlıkları için destek almaya yönlendirilmesi, çocukların eski rutin hayatlarına en hızlı şekilde adapte olmaları için uygun ortam ve desteğin sağlanması en elzem müdahalelerdir.

● İki ebeveynini de kaybeden çocukların bakımları her iki aile yakınları tarafından üstlenilmek istenebilmektedir. Bu durum çocuklar üzerinde problemlere neden olabilmekte ve çekişmelere sebebiyet verebilmektedir hatta kardeşlerin ayrılması ve

iletişimlerinin koparılması söz konusu olabilmektedir. Bu tür vasilik problemlerinde ailelere çocukların üstün yararının gözetilmesi ve kardeşlerin ayrılmamasının en sağlıklı metot olduğu anlatılmalıdır.

● Çocukların eğitimlerinin sekteye uğraması, öğretmenleri ve arkadaşlarını kaybetmesi veya iletişime geçememesi okul çağındaki çocuklar için büyük bir olumsuzluk teşkil etmektedir. Gelişim dönemleri bakımından okul çağındaki çocukların en işlevsel ve sağlıklı ortamları okullarıdır. Çocuklar okul sayesinde sosyalleşebilmektedir ve öğretmenlerinin rol modellikleri onlar için çok önemlidir. Deprem nedeniyle bu işlevleri kısıtlanan çocukların sevdiği öğretmenlerinin ve arkadaşlarının hayatta olduğu veya olmadığı bilgisinin uygun bir şekilde verilmesi ve mümkünse görüşme imkânının sağlanması, yeniden eğitim hayatına devam edebilmesi için devlet ve yerel yönetimler gibi aktörlerin gerekli imkanları en hızlı şekilde oluşturması çocukların eğitim hayatları ile ilgili rutinlerine dönmesinde ve yeni koşullara adapte olabilmesinde kolaylaştırıcı unsur niteliğindedir.

● Depremde uzun süre enkaz altında kalmış, uzuv kaybı veya işlevsizliği yaşayan çocuklar kalıcı problemler yaşayabilmekte ve ömür boyu maddi, tıbbi ve psikolojik desteğe gereksinim duyabilmektedir. Bu durum özellikle ergenlik dönemindeki çocukların beden algısı üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu noktada çocuklarla öz benlik çalışmaları yürütülmesi faydalı olacaktır.

İHH İnsani Yardım Vakfı olarak depremzede yetim aileleri ile yürütülen müdahaleler 6 başlıkta aşağıda sunulmuştur;

1. Psikolojik ilk yardım

Depremin ilk haftalarından itibaren sahada çalışma yürütüldüğü için enkaz çalışmaları devam etmekteydi ve insanlar yaşanan afetin şokunu halen yaşamaktaydılar. Duygusal olarak böyle bir kaos durumunda depremzedelerin olaydan hemen sonra temel fiziksel ya da psikolojik ihtiyaçlarını tespit etmek, duygusal ve fiziksel olarak güvende hissetmelerine yardımcı olmak, yoğun stres ile baş etmeleri için destek olmak amacıyla psikolojik ilk yardım faaliyetleri yürütülmüştür.

2. Psikolojik destek için yönlendirme

Görüşmeler neticesinde psikolojik destek gereksinimi olduğu tespit edilen bireyler -özellikle kayıp yaşayan çocuklar- gönüllü kurum ve kişilere yönlendirilmiş, profesyonel destek alması için vaka takipleri gerçekleştirilmiştir.

3. Acil nakit desteği, düzenli nakit yardımı

Mevcut afet koşullarında nakit desteğe ihtiyacı olan yetim ailelere temel gereksinimlerinin giderilmesi için acil nakit desteği sağlanmıştır. Ayrıca yapılan hane ziyaretleri neticesinde yetim çocuklar Yetim Sponsorluk Sistemi'ne dahil edilerek düzenli nakit desteğinden yararlanmaları sağlanmıştır. Yetim Sponsorluk Sistemi ile çocuklar 18 yaşına kadar bu projeden faydalanmaları hedeflenmiştir.

4. Temel ihtiyaçların tedariki

Hane ziyaretlerinde yapılan ihtiyaç tespitlerinden hareketle ısınma, hijyen, beslenme ve kıyafet gibi temel ve acil ihtiyaçların karşılanması için çalışma yürütülmüş, depremzede yetim ailelerinin mevcut yaşam koşullarının iyileştirilmesi gaye edinilmiştir.

5. Hizmetlerle buluşturma ve kaynaklara yönlendirme

Devlet kurumlarının afetzedelere tanıdığı haklar ve diğer hukuki, ekonomik ve sosyal yardım kaynaklarına erişim noktasında bireyler bilgilendirilmiş ve gereksinim duydukları kaynakların sunulduğu kurumlara yönlendirilmiştir.

6. Çocuklara yönelik aktiviteler

Oyun aktivitelerinin afet sonrası, çocuklarda travma sonrası stres bozuklukları yaşamamaları konusunda pozitif etkisi kanıksanmıştır. Özellikle çadır kentlerde barınma durumunda olan çocukların bir nebze de olsa kaygı ve endişelerinin giderilmesi ve arkadaşlarıyla sağlıklı aktivitelerde bulunma imkanlarının sağlanması için oyun çadırları kurulmuş ve düzenli grup aktiviteleri düzenlenmiştir.

Çalışmadan yola çıkılarak deprem bölgesinde yeniden iyileşmenin sağlanması için şu ana kadar yürütülen faaliyetlerin yanında devletin ve diğer aktörlerin iş birliği ile köklü ve uzun vadeli sosyal hizmet müdahalelerinin gerçekleştirilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda afetzedelerin bir araya gelerek birlik ve dayanışma geliştirebilecekleri platformların yapılandırılması ile sosyal destek mekanizmalarının geliştirilmesi ve güçlendirilmesi, eğitimin iyileştirici rolünden faydalanılması, çocuklar ve aileler için asgari yaşanabilir ve sosyalleşebilir yeni bir fiziki çevrenin ve alt yapının oluşturulması, bireylerin gereksinimlerine özgü vaka yönetiminin yapılması ve bu vakaların uzun vadeli takipleri ile bireylerin gelişimlerinin incelenmesi, bölgedeki ekonomik aktivitelerinin canlanması ve işletmelerin yeniden faaliyet yürütebilmeleri için devlet desteklerinin yaygınlaştırılması ve kaynak ve fırsatların kent ve kırda eşit dağılımının gözetilmesi gerekmektedir.

Depremden ülke nüfusunun büyük bir kesiminin olumsuz etkilenmiş olmasının yanı sıra özellikle ebeveyn kaybı yaşamış çocukların depremin yıkıcı etkisine

maruz kaldığı aşikardır. Bu yıkıcı etkinin yakın zamana yansıması görülebiliyorken gelecek zamana yansıması da öngörülebilmektedir. Bu bağlamda ebeveyn kaybı yaşamış çocukların psikolojik, sosyal ve toplumsal boyutta yaşayabilecekleri riskleri ortadan kaldıracak veya en aza indirecek mekanizmaların geliştirilmesi hayati önem taşımaktadır.

Yürütülen saha çalışmasının krizin şiddetli olduğu bir dönemde ve belirli tarihler arasında gerçekleştirilmesi nedeniyle veriler belirli bir zaman kesitini yansıtmaktadır. Bu nedenle bu çalışma sahasının yeni araştırmalara ve analizlere muhtaç olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

Allen, G. M., Parrillo, S. J., Will, J., ve Mohr, J. A. (2007). Principles of disaster planning for the pediatric population. Prehospital and Disaster Medicine, 22, 537–540.Aktaran: Fetiye Erbil.

Altındağ Ö. Vaka Yönetimi ve Sosyal Hizmette Kullanımı. Toplum ve Sosyal Hizmet (Internet). 2020 (cited 2023 Mar 12);31:618–646.

Attepe, S. (2010). ‘‘Anne Baba Kaybının Çocuklar Üzerindeki Etkileri’’, *Aile ve Toplum Dergisi, 11(6), 23.*

Berg B.M. Musigdilok V.V. Haro T.M.(2014)”Public-Private Partneships: A Whole Communıty Approach to Addressing Children’s Needs in Disaster” Clinical Pediatric Emergency Medicine Cilt 15, Sayı4, s.282-283. Aktaran: Sevgül Limoncu, Ahmet Bircan Atmaca.

Bowlby, J. (2008). Attachment: Basic books

Brent, D., Melhem, N., Donohoe, B. ve Walker, M. (2009). The incidence and course of depression in bereaved youth 21 months after the loss of a parent to suicide, accident, or sudden natural death. Am J Psychiatry, 166(7), 786–794. https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2009.08081244, Aktaran: Beyza Nur Çelik.

Duyan, V., Sayar, Ö. Ö., Özbulut, M. (2008). Sosyal Hizmeti Tanımak ve Anlamak, ankara: SHUD Yayınları.

Floods: a Systematic Review and Meta-Analysis.Psychiatr Q 91, 1265–1290. https://doi.org/10.1007/s11126-020-09840-4, Aktaran: Fetiye Erbil.

Güngör Ö. (2023) Afetlerde Sosyal Hizmet Vaka Yönetimi Paradigması ve Fiziksel Hastalıklar. Abidin Özdemir (ed.). Sosyal Hizmet (20- 42). Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını.

Gürbüz, F., Koyuncu, N. E,. (2023). Çocuklar ve Deprem, *International Conference on Scientific and Academic Research,* 379- 383.

International Federation of Social Workers. IFSW Statement on Social Work and Disasters. 2014.

Kıvılcım, M., Doğan, D., (2014). Çocuk ve Ölüm, *Turgut Özal Tıp Merkezi Dergisi,* 21(1), 80- 85.

Luecken, L. J. ve Roubinov, D. S. (2012). Pathways to lifespan health following childhood parental death. Social and Personality Psychology Compass, 6(3), 243– 257. https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2011.00422.x, Aktaran: Beyza Nur Çelik.

Nar, C. (2019). 2020 Yetim Raporu. Araştırma 116, İNSAMER, Mayıs 2020.

Rezayat, A.A., Sahebdel, S., Jafari, S., Kabirian, A., Rahnejat, A. M., Farahani, R. H., Mosaed, R. Ve Nour, M.G. (2020). Evaluating the Prevalence of PTSD among Children and Adolescents after Earthquakes and

Tapan, M.G. (2023) Kahramanmaraş Depremleri Sonrası Afet Yönetiminde Sosyal Hizmet Uygulamaları, *Yedi Aralık Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1)2023: 18-30

TDV İslam Ansiklopedisi (TDV) https://islamansiklopedisi.org.tr/yetim, (Erişim Tarihi: 11.09.2023).

Türk Dil Kurumu (TDK) https://sozluk.gov.tr/, (Erişim Tarihi: 11.09.2023).

UNICEF (2003). The State Of The World's Chıldren 2003. Erişim Tarihi: 26.04.2016.

Zakour MJ. Geographic and social distance during emergencies: A path model of interorganizational links. Soc Work Res (Internet). 1996 (cited 2023 Mar 7);20:19–29. Available from: https://academic.oup.com/ swr/article/20/1/19/1616952. Aktaran: Esra Kılıç Ceyhan.